

9.

ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

NİŞANTAŞI
ÜNİVERSİTESİ

26 EKİM 2019
27 EKİM 2019
KUŞADASI

Tam Metin Bildiriler Kitabı

Editör:

Sevda Yaşar COŞKUN

9. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

26-27 EKİM, 2019, KUŞADASI/TÜRKİYE

9th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONFERENCE IN THE BALKANS

OCTOBER, 16-27, 2019, KUŞADASI/TURKEY

BİLDİRİLER KİTABI/PROCEEDINGS BOOK

Derleyen/Edited By

Dr. Sevda Yaşar COŞKUN

İzmir, 2019

Copyright: İzmir Bakırçay Üniversitesi

ISBN: 978-605-69730-1-7

Kitapta yer alan bildirilerin bilimsel, ahlaki ve yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mustafa BERKTAŞ İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Fadıl HOCA, International Vision University Rektörü, Makedonya

Prof. Dr. Esra HATİPOĞLU, Nişantaşı Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Seyhan FIRAT, TÜBAV Başkanı

Prof. Dr. Recai COŞKUN, TUR-DAY Başkanı

Koordinatörler

Prof. Dr. Recai COŞKUN, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN, International Vision University

Yürütme Kurulu

Sevda Yaşar COŞKUN, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Umut Sanem ÇİTÇİ, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Gökhan GÜRLER, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Kazım Ozan ÖZER, Kent Üniversitesi

Melis OKTUĞ ZENGİN Nişantaşı Üniversitesi

Aybeyan SELİM, International Vision University, Makedonya

Semih BİTİM, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Safiye PETEKÇİ, İzmir Bakırçay Üniversitesi

SUNUŞ

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi bu yıl ilk defa Türkiye’de gerçekleştirildi. İzmir Bakırçay Üniversitesi’nin ev sahipliği, Uluslararası Vizyon Üniversitesi’nin ortaklığı, Nişantaşı Üniversitesi ile Türk Bilim Araştırma Vakfı’nın (TÜBAV) katkıları ve Turan Eğitim ve Dayanışma Derneği’nin (TUR-DAY) organizatörlüğünde gerçekleştirilen kongrede sekiz farklı ülkeden 114 katılımcı tarafından 126 bildiri sunuldu. Türkiye’den 30 farklı üniversiteden kongreye katılanlar oldu.

İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Berktaş, Uluslararası Vizyon Üniversitesi (Makedonya) Rektörü Prof. Dr. Fadıl Hoca, Komrat Devlet Üniversitesi (Moldova) Rektörü Dr. Sergei Zakaria bizzat katılarak kongrenin verimli bir biçimde yürütülmesine katkıda bulundular. Kendilerine gönülden teşekkür ederiz.

Kongre bünyesinde “Türk Dünyasında Akademik İşbirliği İmkânlarını” konu edinen ve Makedonya’dan Prof. Dr. Abdülmecit Nuredin (Uluslararası Vizyon Üniversitesi), Azerbaycan’dan Doç. Dr. Fariz Ahmadov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi), Moldova’dan Dr. Güllü Karanfil (Moldova Bilimler Akademisi), Romanya’dan Dr. Metin Ömer (Ovidius Üniversitesi) ve Kosova’dan Doç. Dr. Ergin Jable (Priştine Üniversitesi) ile Türkiye’den Prof. Dr. Seyhan Fırat’ın (Gazi Üniversitesi) yer aldığı verimli bir panel yapıldı. Panelin geniş bir özeti Kongre Bildiriler Kitabında yer alacaktır. Şunu söylemek gerekir ki çift diploma, denklik, ortak projeler gibi alanlarda hala istenilen iş birliği ve birliktelik seviyesine ulaşamamıştır ve sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunların kısa sürede üstesinden gelinmesi ve Türk Dünyasında Türkiye’nin taraf olduğu bütün yükseköğretim faaliyetlerinin planlanması ve eşgüdümü için Türkiye merkezli bir Türk Dünyası Üniversitesi’nin kurulması çok önemlidir.

Yine kongre bünyesinde yapılan “Yöntem Çalıştayı” ile genç akademisyenlerin bilimsel etkinliklerini daha yüksek kalitede gerçekleştirebilmelerine ilişkin tartışmalar yapıldı. Bu tartışmalara ilişkin ayrıntılara kongre bildiriler kitabında yer verilecektir. Kongreye katılanlara, katkı verenlere, manevi desteklerini esirgemeyenlere ve kongrenin kusursuz gerçekleşmesi için uzun ve zahmetli ama keyifli bir mücadele veren Kongre Yürütme Kurulu üyelerine, İzmir Bakırçay Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi akademik ve idari personeline teşekkür ederim.

Prof. Dr. Recai COŞKUN

İzmir Bakırçay Üniversitesi

Kongre Koordinatörü

İzmir, Aralık, 2019.

ÖZEL TEŞEKKÜR

Kongreye bizzat katılarak açılış konuşmalarıyla destek veren

İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa BERKTAŞ'A,

Komrat Devlet Üniversitesi Rektörü Dr. Sergei ZAKARIA'ya,

Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fadıl HOCA'ya

Kongrenin organizasyonunu gerçekleştiren

TUR-DAY, ve TÜBAV Yönetim Kurullarına,

Kongrenin yürütülmesi için gerekli materyalleri temin eden

MÜSİAD İzmir Şubesi'ne,

Davetli Konuşmacılara ve Panelistlere,

Kongre bünyesinde gerçekleştirilen **Nitel Yöntem Çalıştayı**'na katkı verenlere ve katılanlara,

Kongre Oturum Başkanlarına,

Kongre Hakemlerine,

Kongre kurullarında görev alanlara,

Kongreye gönüllü olarak katkıda bulunanlara,

Kongre katılımcılarına

Kongre Koordinaörü ve Yürütme Kurulu Üyeleri olarak teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

İNGİLİZ ANNELERİNİN “SHARENTING” KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	8
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: KOP-KİTAPP UYGULAMASI ÖRNEĞİ	15
OTİZMLİ ÖĞRENCİLERE YÖNELİK AKILLI UYGULAMALARIN İNCELENMESİ: SMART-ASD PROJESİ.....	29
AİLE UYUŞMAZLIKLARINDA DAVA ŞARTI ARABULUCULUĞUN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI	43
DESTEKTEN YOKSUN KALMA TAZMİNATINDA MİRASÇILAR	51
TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK DENETİMİNİN GELİŞİMİ VE YAŞANAN SORUNLAR	59
TARIM SEKTÖRÜNDE REKABET AVANTAJININ BELİRLEYİCİLERİ: PORTER'IN ELMAS MODELİNİN BULGULARI ÜZERİNE İÇERİK ANALİZİ.....	667
BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ KULLANILARAK AKADEMİK PERSONEL SEÇİMİNDEKİ ÖNEMLİLİK AĞIRLIĞI.....	83
REKABET KURULU ON İKİ BANKA KARARININ DANIŞTAY TARAFINDAN BOZULMASININ ETKİLERİ	94
LİSANS VE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİNİN EKONOMİK ALGISININ SOSYAL GİRİŞİMCİLİK NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	102
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	117
İŞLETMELERDE FİNANSAL BAŞARI VE BAŞARISIZLIĞININ VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ, METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIMI SEKTÖRÜ	130
DIŞ TİCARET, DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1994-2018).....	142
MINT ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI MAKROEKONOMİK ANALİZİ.....	150
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİKTE ETİK, ERDEM TARTIŞMALARI VE WHISTLEBLOWING.....	164
SİPARİŞ SÜREÇLERİNİN MÜŞTERİ-SATICI ARASINDA DİJİTALLEŞTİRİLMESİ: BİR GIDA SEKTÖRÜ UYGULAMASI	178
INDUSTRY 4.0 WITHIN THE FRAMEWORK OF SUPPLY CHAIN: A LITERATURE REVIEW AND FUTURE RESEARCH DIRECTIONS.....	184
DETECTION OF MASSES IN MAMMOGRAM IMAGES USING CNN.....	194
KAMU YÖNETİMİNDE VERİYE DAYALI KARAR VERME SİSTEMLERİ: İŞ ZEKÂSİ OLGUNLUK MODELİNE DAYALI BİR DEĞERLENDİRME.....	200
DEEFAKE VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA, DİJİTAL TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA FOTOĞRAF VE VİDEONUN DÖNÜŞÜMÜ	206
CAPITAL STRUCTURE OF TURKISH SMES	216
YÖNETİM KURULUNUN SUİSTİMAL ÖNLEMEDEKİ SORUMLULUKLARI: FİNANS SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	223
EFFECT OF AUDITOR CHARACTERISTICS ON AUDIT FEES.....	230
TÜRKİYE'DE BİLİMSSEL YÖNTEM ALANININ YÜZ YILLIK GELİŞİMİ: YÖNTEM/BİLİM VE BİLİM FELSEFESİ KİTAPLARINA İLİŞKİN ELEŞTİREL OKUMALAR VE BİR DÖNEMLENDİRME GİRİŞİMİ	240
AİLE İŞLETMELERİ KONGRELERİNDE YÖNTEM TERCİHLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ.....	258
AKIL-KAVRAM İLİŞKİSELLİĞİNDE BUGÜNÜ YENİDEN ANLAMAYA DOĞRU: YENİ BİR BİLİM FELSEFESİ KURMAK MÜMKÜN MÜ?.....	270
NİTEL ARAŞTIRMALARDA TASARIM, ÖRNEKLEM VE VERİ EDİNME VE ÇÖZÜMLEME SORUNLARI.....	280

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜ ETKİNLİĞİNİN ÇİFT AMAÇLI-ÇOK KRİTERLİ VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	291
ŞEHİR PAZARLAMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN REKREASYONEL FAALİYETLERİ: KUŞADASI ÖRNEĞİ	296
ARKEOLOJİ SPONSORLUĞU: FORTUNE 500 TÜRKİYE ŞİRKETLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME.....	301
GENÇLİK VE SPOR İLVE İLÇE MÜDÜRLÜKLERİNDE GÖREV YAPAN PERSONELİN SPORDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE İLİŞKİN TUTUMLARININ BELİRLENMESİ: EGE BÖLGESİ ÖRNEĞİ.....	318
TURİZM ÖĞRENCİLERİNİN YENİLİK EĞİLİMLERİ ALGILARININ DEMOGRAFİK FARKLILIKLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ	326
MODERN ULUSLARARASI İLİŞKİLER KRİZİNDE EĞİTİM FAKTÖRÜ	333
ALL ROADS LEAD TO IDENTITY POLITICS IN BELGRADE: MEASURING PARTY RESPONSES TOWARD EUROPEAN UNION IN SERBIA	338
AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ BALKAN ÜLKELERİNDE KAMU PERSONEL SİSTEMİ	359
YUGOSLAVYA SONRASI KURULAN BALKAN ÜLKELERİNDE DEVLET MEMURLUĞU SİSTEMİ.....	383
BULGARİSTAN'DAKİ 2019 AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ VE TÜRKLER.....	401
İTHAL İKAME ALGISI: SAKARYA MAKİNE İMALATÇILARI ÖRNEĞİ	415
R&D EXPENDITURES-EMPLOYMENT RELATIONSHIP:SECTORAL EVIDENCE FROM HIGH-INCOME COUNTRIES.....	420
KIRILGANLIĞA ESNEKLİK CEVABI "İNOVASYON" OLABİLİR Mİ? KIRILGAN BEŞLİ İNCELEMESİ.....	424
JEOPOLİTİK RİSKLERİN KREDİ RİSK PRİMİ (CDS) ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ZAMANA GÖRE DEĞİŞEN REGRESYON BULGULARI.....	437
KARŞILAŞTIRMALI TÜKETİM FONKSİYONLARI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ.....	449
İTHAL İKAMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLERE YÖNELİK ALGILAR VE MAKRO GERÇEKLER.....	455
ÖDEMELER SİSTEMİNDEKİ DİJİTALLEŞMENİN BİR SONUCU OLARAK AÇIK BANKACILIK	462
İÇ DENETİM HİZMET KALİTESİ ÖLÇÜMÜ.....	466
VEKÂLET TEORİSİ KAPSAMINDA ORTAYA ÇIKAN VEKALET MALİYETLERİNİN MUHASEBESİ VE RAPORLANMASI.....	475
MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİNİN SWARA VE MABAC YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	484
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN LİDERLİĞİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ	493
YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV YAPAN AKADEMİSYENLERE YÖNELİK MOBBİNG ÖLÇEĞİ. 503	
MOBBİNG DAVRANIŞLARININ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜKENMİŞLİĞİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	509
KATLIAMCI LİDERLER ÜZERİNDE ANNE ARKETİPİNİN ETKİSİ: ROMA HÜKÜMDARLARINDAN CALİGULA'NIN SIRP LİDER MİLOSEVİÇ VE HİTLER'İN BİYOGRAFİLERİ TEMELİNDE BİR İNCELEME.....	516
ÖRGÜTTEKİ BİREYLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ.....	527
KURUMSAL İTİBARIN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ETİK LİDERLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ ..	542
KÜLTÜREL ÖGELER BAKIMINDAN EFSANEVİ "BUTIMAR KUŞU" ÖZELLİKLERİYLE ÖZDEŞLEŞEN "MAKEDONYA TÜRKLERİ"	552
THOMAS VAUGHAN' IN "A GRAMMAR OF THE TURKİSH LANGUAGE" ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	564
KOSOVA'NIN BAZI İLLERİNDE TÜRKÇE EĞİTİM.....	574

XX. VE XXI. YÜZYIL GAGAUZ TÜRKLERİNDE AİLE YAPISI VE BAĞLAR	585
ROMANYA'DAKİ TÜRK-TATAR TOPLUMUNDA MECİDİYE MÜSLÜMAN SEMİNERİN YERİ (1880-1940). 589	
KUŞADASI KAZASININ 1258-1268 H. (1843-53 M.) YILLARINA AİT VERGİ BEDELLERİ VE HASILATLARI	605
OSMANLI DEVLETİ İLE SİCİLYATEYN DEVLETİ ARASINDA İMZALANAN 1852 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFE ANLAŞMASININ TRANSKRİPSİYONU	614
SOSYAL GÜVENLİK DENETİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE DENETİMDE ETKİNLİĞİ SAĞLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER.....	625
AVRUPA BİRLİĞİ PATENT SİSTEMİNİN REFORMU – KURUMSAL ÇERÇEVESİ.....	634
BAHAEDDİN NAKŞİBEND'İN “DİL BA YARU DAST BA KAR” ÖĞRETİSİ.....	641
SAĞLIK KURUMLARINDA TIBBİ CİHAZ PLANLAMASINDA ÖMÜR DEVRİNE DAYALI TOPLAM MALİYET MİNİMİZASYONU: ÖRNEK MATEMATİKSEL MODELLER VE ÇÖZÜM YAKLAŞIMLARI	647
KONGRE PANELİ: TÜRK DÜNYASI İŞBİRLİĞİ FIRSATLARI VE ÖNERİLER.....	663

İNGİLİZ ANNELERİNİN “SHARENTING” KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Selim GÜNÜÇ

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,

selim.gunuc@bakircay.edu.tr

ÖZ

Sharenting, “paylaşım (sharing)” ve “ebeveynlik (parenting)” kavramlarının birleşmesinden oluşan yeni bir terimdir. Bazı ebeveynler, sosyal medyada çocuğunun bazen sevimli ve komik, bazen de çıplak ve uygunsuz resim ve videolarını paylaşırlar. Sharenting kavramı bir Ebeveynin, 18 yaşı altı çocuğuna ilişkin bir sosyal medya ortamında resim, video, hikâye ve bilgi paylaşımında aşırıya kaçmasını ifade etmektedir. Sharenting kavramı, olumsuz ve istenmeyen bir paylaşım türü ve etkinlik şeklidir. Bu nedenle, çalışmada, İngiliz annelerinin sosyal medyada çocuklarına ilişkin yaptıkları paylaşımlar hakkındaki görüşleri belirlenmek istenmiştir. Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırma 2017-2018 yılları arasında İngiltere'nin Nottingham Şehrindeki bir ilköğretim okulunda öğrenim gören çocukların anneleriyle yürütülmüştür. 65 anne katılımcıyla yüz yüze görüşme yapılarak veriler toplanmış ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucunda İngiliz annelerinin Sharenting gerekçeleri ve sosyal medyada paylaşım yapmaya ilişkin görüşleri elde edilmiş ve sonuçlar tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sharenting, Anne, Sosyal Medya, Paylaşım, Çocuk gelişimi

THE VIEWS OF BRITISH MOTHERS ABOUT “SHARENTING”

ABSTRACT

Sharenting is a new term consisting of a combination of the concepts “sharing” and “parenting”. Some parents share their child's pictures and videos on social media, sometimes cute and funny, sometimes nude and inappropriate. The concept of sharenting refers to a parent's over-sharing of images, videos, stories and information in a social media for children under the age of 18. Sharenting is a negative and unwanted type of sharing and activity. Therefore, in this study, it was aimed to determine the views of British mothers about their share of their children on social media. Qualitative method was used in the research. The study was conducted with mothers of children attending a primary school in Nottingham, England between 2017-2018. Data were collected and themes were created through face-to-face interviews with 65 mothers. As a result of the study, the opinions of British mothers about Sharenting reasons and sharing on social media were obtained and the results were discussed.

Keywords: Sharenting, Mother, Social Media, Sharing, Child Development

Giriş

İnternetin hayatımıza girmesiyle bazı eylemler yeni neslin yaşadığı kötü bir deneyim halini almaya başlamıştır. Birçok çocuk sosyal medyada yaptığı ya da kendisine ilişkin arkadaşının/ailesinin yaptığı paylaşımlar nedeniyle “çevrimiçi cezalandırma” yorumlarına ya da kampanyalarına maruz kalmaktadır. Bu paylaşımların, bazen bilinçsizce ve sonuçları düşünülmeden yapıldığı bazen de bir hata ya da kötü niyet gözetmeksizin yapıldığı görülmektedir. Öte yandan, çoğu zaman çevrimiçi ortamda bilinçli ya da bilinçsizce yapılan hatalar geri alınması daha zor süreçler ve psikolojik problemler doğurmaktadır. Çocuğun fiziksel, ruhsal ya da davranışsal dünyasına ilişkin akrabaları, arkadaşları hatta hiç tanımadığı kişiler tarafından yapılan acımasızca yorumlar çocuğu oldukça etkilemektedir. Kimi zaman eğlence amaçlı yapılan bu yorumların çocuğun psikolojik dünyasındaki etkileri başkaları tarafından pek de önemsenmemektedir. Oysaki bu durum bazen linç kampanyaları şeklinde bazen de küçük ama çocuğun önemseydiği çevreler tarafından yapılmaktadır. Bu durumun artan şiddeti, çocuğu dönüşü zor travmalara ya da intiharlara götürebilmektedir. Çoğu zaman çocuğun okul arkadaşları tarafından izinsiz ve gizli bir şekilde alınan uygunsuz görüntüler sosyal medya ortamlarında paylaşmakta ya da çocuğa bu yönde şantajlar yapılabilmektedir. Bu durum, ebeveynlerine açılmayan çocuğun çok daha zor durumlarda ve psikolojik çıkmaz içinde kalmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bazı ebeveynler de sosyal medyada çocuğuna ilişkin çok sayıda resim ve video paylaşmaktadır. Her ne şekilde yapılsa yapılsın, sonuç olarak çocuğa ilişkin resim, video ya da hikâye (story) gibi paylaşımlar ve yapılan yorumlar, sonuçlarının gerçek yaşama da yansıdığı istenmeyen durumların oluşmasına neden olmaktadır. Ebeveynler tarafından kendi çocuğuna ilişkin sosyal medyada özellikle de aşırı şekilde yapılan paylaşımlar “Sharenting” olarak ifade edilmektedir. Sharenting, çocuğa ilişkin dijital kültürün ebeveynleri tarafından kontrolsüzce kullanılması anlamına gelmektedir. Bunun tam aksine, günümüzde ebeveynlerden dijital kültürde çocuk yetiştirme konusunda yeterli olmaları (dijital ebeveynlik) beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, günümüzde dijital ebeveynlik ve Sharenting kavramları birbirine karşıt kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital ebeveyn demek, dijital çağda artan ebeveyn sorumluluğuna işaret eder. Gelişen ve dönüşen ebeveynlik formunu ifade eder. Nasıl ki ebeveynler çocuğunun eğitiminden, sağlığından ve her türlü güvenliğinden sorumluydu ve çoğu kararları onların yerine alıyorsa, o zaman dijital dünyada da çocuğuna karşı bazı sorumlulukları vardır. Dijital ebeveynlik, çocuğa güvenli ve iyi bir dijital gelecek hazırlamaktır. Dijital ebeveynlik, teknolojiyi bilinçli ve doğru kullanma becerisini en etkili şekilde çocuğuna kazandırmaktır. Ebeveynin, çocuk kadar teknolojiyi iyi kullanmasa da ondan daha iyi dijital dünyanın içeriği, sınırları ve koşulları hakkında farkındalığının olmasıdır (Günüç, 2019).

Ebeveynliği kötüye kullanan anne ve babaların olması nedeniyle alanyazında “pozitif ebeveynlik kavramı kullanılarak dijital ebeveynlik bu bağlamda vurgulanmıştır (De Stone ve diğer. 2016). “Sharenting” kavramı ise negatif ebeveynlik kapsamında ele alınmaktadır. Sharenting, “paylaşım (sharing)” ve “ebeveynlik (parenting)” kavramlarının birleşmesinden oluşan yeni bir terimdir. Türkçe’de bu kavramı “Ebeveynsel Paylaşım” olarak kullanabilir. Bazı ebeveynler, sosyal medyada çocuğunun bazen sevimli ve komik, bazen de çıplak ve uygunsuz resim ve videolarını paylaşırlar. Ebeveynlerin, 18 yaş altı çocuklarına ilişkin bir sosyal medya ortamında resim, video, hikâye ve bilgi paylaşımında aşırıya kaçmalarını ifade eden Sharenting, son yıllarda gittikçe artarak yaygınlaşmaktadır. Sharenting kavramı, olumsuz ve istenmeyen bir paylaşım türü ve etkinlik şeklidir. Bu paylaşım türünün sayısı ve içeriğinde “aşırıya” gidilirse sorun daha çok büyümektedir. Sharenting etkinliklerinin ne derece tehlikeli olacağı sayısına, sıklığına, içeriğine ve hangi bilgilerin bu paylaşımlarla birlikte verildiğine bağlıdır (Brosch, 2018). Zaman zaman bu paylaşımlar çeşitli gerekçelerle birçok insan tarafından yapılmaktadır. Ancak bu konuda bilinmesi gereken perde arkası kalmış önemli noktalar vardır. Çocuk ister kendi açtığı hesapla ister ebeveyni tarafından açılan hesapla sosyal medyada var olmaya başlayınca, paylaşılan her şey çocuğun dijital dünyada dijital ayak izini bırakmasına neden olur.

Her ne kadar ebeveynlerden her ikisi de sosyal medyada çocuklarına ilişkin paylaşımlar yapsa da annelerin babalara göre daha çok paylaşım yaptığı gözlenmektedir (Davis, 2015). Ebeveynlerin paylaşım

yapma nedenleri birbirinden farklılık göstermektedir. Hatta anne ve babaların dahi paylaşım yapma nedenleri farklılık gösterebilir. Paylaşım yapma nedenlerinin yaş, eğitim düzeyi, aile geliri, çalışma durumu, çocuk sayısı, arkadaş ve akraba ilişkileri, yalnızlık, kültürel farklılık gibi psikolojik ve sosyolojik faktörlere göre değişebileceği söylenebilir.

Wagner ve Gasche (2018) sharenting'in olası nedenlerini sosyal katılım, onay, övünme/gösteriş, başkalarına imrenme, kolay ve elverişli ortam olarak sıralamıştır. Bazı ebeveynler için ise paylaşım yapmanın hiçbir faktöre bağlı olmadığı ya da istemsiz bir dürtü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, Sharenting'in nedenlerinden biri olarak "sosyal karşılaştırma" amacı da gösterilebilir (Brosch, 2016). Genel olarak ebeveynlerin çocuklarının resimlerini, videolarını ve benzeri bilgilerini sosyal medyada paylaşma nedenlerinden bazıları şöyle sıralanabilir (Günüç, 2019):

- Çocuklarına sosyal medyada bir kimlik oluşturmak, onları sanal dünyada da "var" etmek,
- Çocuklarının sosyal ilişkilerini oluşturmak ya da yapılandırmak,
- Çocuklarına ilişkin ebeveynlik sorumluluklarını yerine getirme konusunda sosyal onay görme çabası,
- Çocuklarının günlük yaşamlarını, özel anlarını kayıt altına almak ve genel anlamda bir anı kaydı oluşturmak,
- Ebeveynlerin benzer paylaşımlar açısından ortak amaçlar için sosyal medyada buluşmak istemesi,
- Ebeveynin, kendi sosyal çevresinde "Yalnız değilim", "Ailemle çocuklarımla birlikte zaman geçiriyorum", "Mutluyum" gibi algılar yaratma isteği,
- Toplumsal kabul ve onay görme isteği.
- Eşe dosta göstermek için kayıt tutmak,
- Arkadaş ve çevrenin ebeveynlerden paylaşım yapmalarını konusunda ısrarcı olmaları,
- Ebeveynin endişelenecek bir şeyin olmadığını düşünmesi.

Sharenting konusunda en önemli sorun, ebeveynler tarafından çocuğa ilişkin yüz, isim ve kimlik bilgileri, lokasyon bilgisi gibi paylaşımların yapılmasıdır (Bovy, 2013; Minkus, Liu ve Ross, 2015). Kuşkusuz, kimliği ifşa edilmeyen çocuklarda psikolojik problemlerin ya da çocuk hakları ihlalinin söz konusu olmayacağı söylenemez, ancak bu bilgilerin (az da olsa) paylaşılması çocuğun o an ya da gelecekte maruz kalacağı tehdit ve problemlerin sayısını ve şiddetini artıracaktır. Bunun yanında sosyal medyaya aktarılan her kişisel bilginin, üçüncü parti şirketlerin ellerine geçme riski de bulunmaktadır (Minkus, Liu ve Ross, 2015). Böylelikle bireyler, daha çok reklama maruz kalabilir ya da kişisel ilgi, istek ve tercihleri ifşa edilerek başkalarının kullanımına açılmış olabilir ki tüm bunlar genellikle çocuğun isteği ve bilgisi dışında gerçekleşir.

Birçok ülkede bazı sosyal medya sitelerine üye olma ve kullanma yaş sınırı 13'tür. 13 yaşından önce çocuğun hakları ebeveynlerine aittir. Ancak bu, ebeveynlere çocuğunun resim ve videolarını istediği gibi paylaşma hakkını vermemekte; tam aksine, ebeveynlere çocuğunun mahremiyetini koruma sorumluluğunu vermektedir. Avrupa'da bazı ülkelerde 18 yaşını henüz geçen bazı çocuklar ebeveynlerine "çocukluk döneminde kendileri hakkında istemedikleri halde paylaşımlar yapmaları" nedeniyle dava açmışlardır. Mahkemeler bu konuda çocukları haklı görmektedirler. 2016'da yayınlanan medya raporlarına göre, 18 yaşındaki Avusturyalı bir kız, Facebook'ta utanç verici çocukluk fotoğrafları ebeveynleri tarafından yayınlandığı için ailesine dava açmıştır (Bessant, 2018). Bazı ebeveynler (özellikle de anneler) çocuklarına ilişkin o kadar çok paylaşım yapmaktadır ki bu durum ebeveynde kontrol edilemez bir dürtü ya da takıntı halini dönüşmektedir. Sharenting, bu gibi durumlarda bir sendroma dönüşmektedir. Sorununun bu derece önemli olmasında sadece çocuklara ilişkin bilgilerin dijital ayak izlerini bırakması ve bundan kaynaklı çocuklarda gelecekte oluşabilecek psikolojik ve sosyolojik problemlerin varlığı değil, aynı zamanda çocukların resim, video gibi görsellerinin pedofillerin eline geçmesi de kuvvetle muhtemeldir (Steinberg, 2017). Öte yandan her iki durumda da çocuk haklarının ihlali ve etik problemler söz konusu olabilmektedir.

1. Çalışmanın Amacı

Her ne kadar literatürde Sharenting konusuna ilişkin bazı bilgiler yer alsada bu araştırmalar oldukça yetersizdir. Bunun yanında her toplumun Sharenting konusundaki görüşleri ve sosyal medyadaki paylaşım gerekçeleri farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, İngiliz annelerinin sosyal medyada çocuklarına ilişkin yaptıkları paylaşımlar hakkındaki görüşleri belirlenmek istenmiştir.

Yöntem

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırma 2017-2018 yılları arasında İngiltere'nin Nottingham Şehrindeki bir ilköğretim okulunda öğrenim gören çocukların anneleriyle yürütülmüştür. 65 anne katılımcıyla yüzyüze görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Katılımcılara; "Neden çocuğunuzun fotoğraflarını / videolarını sosyal medyada paylaşıyorsunuz?", "Çocuğunuzla ilgili fotoğraf / video paylaştığınızda ne hissediyorsunuz?" ve "Paylaşımlarınız konusunda çocuğunuzun haklarının olduğunu düşünüyor musunuz?" soruları sorulmuştur. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmış ve sonrasında bu kayıtlar metne dönüştürülmüştür. Metinler üzerinden içerik analizi yapılmış ve temalar oluşturulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların profili incelendiğinde 65 katılımcının sadece 4'ü (%2,6) çocuğuna ilişkin hiçbir şekilde sosyal medyada paylaşım yapmadığı belirtmiştir. Katılımcıların çoğu genellikle haftada ya da ayda birkaç kez paylaşım yaptığını, az sayıdaki katılımcının ise her gün paylaşım yaptığını ifade etmiştir. Katılımcılar özellikle de Whatsapp, Facebook ve Instagram ortamlarında paylaşım yapmaktadır. Annelerin çoğu neredeyse çocuğu ilk doğduğu gün ya da doğumundan hemen sonra paylaşımlarına başlamıştır. Yapılan görüşmelerde sorulan sorulara ilişkin verilen yanıtlar 2 araştırmacı tarafından temalaştırılmış ve Tablo 1, 2 ve 3'te sunulmuştur.

Tablo 1. Annelerin, çocuklarına ilişkin paylaşım yapma nedenlerine yönelik temalar

Neden çocuğunuzun fotoğraflarını / videolarını sosyal medyada paylaşıyorsunuz?
Uzakta olan ya da çocuğumu her zaman göremeyecek aile, akraba, arkadaşlar için
Özel anları biriktirmek ve aile, akraba, arkadaşlarla paylaşmak için
Aile, akraba, arkadaşların çocuğumun gelişimini görmesi için
Anı paylaşımı, anı kitabı
Çocuğum benim dünyam, onunla gurur duyuyorum, bunu başkaları da bilmeli, görmeli
Beni ve çocuğumu mutlu ettiği için
Aileyi bir arada tuttuğu için

Tablo 2. Annelerin, yaptıkları paylaşımlar hakkındaki, görüşlerine yönelik temalar

Çocuğunuzla ilgili fotoğraf / video paylaştığınızda ne hissediyorsunuz?
• Kontrollü kullanıyorum, kendimi sınırlıyorum
• Paylaştıklarım konusunda endişeli ve dikkatliyim
• Yüksek gizlilik ayarları kullanıyorum
• Yüzünü paylaşmıyorum
• Sadece yüzünü paylaşıyorum
• Bilmediğim tanımadığım insanlarla paylaşmıyorum
• En yakın arkadaşlarım ve aile üyeleri ile paylaşıyorum
• 2 yaşından sonra paylaşmayacağım. Kendi kararımı versin
• Lokasyon, kimlik gibi bilgileri paylaşmıyorum
• Facebook'u tercih etmiyorum,
• Whatsapp'ta paylaşıyorum
• Paylaşımlarımı başka kişilerle paylaşmamaları konusunda aile, akraba ve arkadaşları uyarıyorum

Tablo 3. Annelerin, çocuğun hakları konusundaki, görüşlerine yönelik temalar

Paylaşımlarınız konusunda çocuğunuzun haklarının olduğunu düşünüyor musunuz?
• Yeterince büyüyünce hakları olur, öncesinde o sadece bir bebek
• O, benim
• Şimdilik o çok küçük, ama bir gün evet hakları olur
• Onu utandıracak bir şey paylaşmıyorum (elbisesiz, banyoda gibi durumları çekmiyorum)
• Yeterince büyükse ona soruyorum (paylaşıp paylaşamayacağımi)

Tablolarda görüldüğü üzere yapılan paylaşımlar konusunda bilinçli ve bilgili olan anneler olduğu kadar olmayanların da görüşleri ortaya çıkmıştır. Sadece birkaç İngiliz anne, paylaşımları yapma konusunda buna hakkı olmadığını belirtmiştir. Buna karşın İngiliz annelerin çoğu yaptığı paylaşımlardan endişe duyduğunu ancak yine de bunu yapma gerekçelerinin arkasına sığınarak ve gizlilik/güvenlik ayarlarına dikkat ederek paylaşım yapmaya devam ettikleri ortaya çıkmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada İngiliz annelerin Shareting konusuna ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. İngiliz annelerinin önemli bir çoğunluğunun genel olarak az ama düzenli olarak başta Whatsapp olmak üzere Facebook ve Instagram'da paylaşım yaptığı ortaya çıkmıştır. İngiliz annelerin çoğu neredeyse çocuğu ilk doğduğu gün ya da doğumundan hemen sonra paylaşımlarına başlamıştır. Bazı anneler ise kendi sosyal medya hesabından paylaşmamakta, çocuğa ilk doğumundan itibaren açtığı sosyal medya hesabından paylaşımlara başlamıştır. Bu, bir nevi çocuk için online biyografi oluşturma maksatlıdır (Autenrieth, 2014). Çünkü, anne çocuğu ilk doğumundan itibaren sanalda da "var" etmek istemektedir (Bessant, 2017; DeCew, 1997). Bu durum, ailesi ve çocuğuna bir anı biriktirme sistemi olarak da görülmektedir. Anı biriktirme amacı, bu çalışmada da annelerin açıkça belirttiği amaçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır.

İngiliz annelerin paylaşım yapma nedenleri incelendiğinde özellikle de "uzakta olan aile, akraba, arkadaşlar için", "aile üyeleri arasındaki bağı güçlendirmek için", "anı biriktirmek için" ve "özel anları kaydetmek için" temaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bilgi ve iletişim teknolojilerinin aile üyeleri için önemli bir işlevi vardır. Ev telefonlarından kişisel cep telefonlarına geçiş, Ağ tabanlı veya ağla bağlanmış (Networked) ailelere geçişin bir parçasıdır (Kennedy ve Wellman, 2007; Rainie ve Wellman, 2012; Rainie, Wellman ve Kennedy, 2012). Aile üyeleri arasında bağlarda ve birliktelikte cep telefonlarının ve diğer bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli bir yeri vardır.

İngiliz anneler, neredeyse tüm yapılan paylaşımlarına pozitif yorumlar yapıldığını ve bunların kendilerini ve çocuklarını mutlu ettiğini ifade etmişlerdir. Bu durum İngiliz annelerinin paylaşımlara devam etmeleri konusunda bir motivasyon faktörü olarak ortaya çıkmıştır. Çocuğu çok küçük olanların paylaşımları anlamadığı; daha büyük olanların çoğu bu paylaşımlardan mutlu olduğu; paylaşımlara yorum yapılan annelerin de bu yorumları görmekten mutlu ve memnun olduğu; İngiliz annelerin çevrelerindeki aile üyeleri, akrabalar ve arkadaşlar da çocukların gelişimlerini ve özel (güzel) anlarını görmekten memnun oldukları ve bu konuda baskı kurdukları belirlenmiştir.

İngiliz annelerinin sosyal medyadaki paylaşımlar konusunda oldukça bilinçli oldukları ve bu nedenle birçok tedbiri aldıkları, gereken özeni gösterdikleri anlaşılmıştır. Ayrıca neredeyse tüm katılımcı annelerde herhangi bir aşırı paylaşım dürtüsü ve bozukluğu saptanmamıştır. Öte yandan, tüm tedbirlerin ve sınırlı kullanımın tamamıyla işe yarayacağını düşündükleri anlaşılmıştır. Başka bir ifadeyle, dijital ortamda her ne kadar paylaşımlar aile, akraba ve arkadaşlarla yapılsa da bu paylaşımların yine de sanal ortamda kötü kişilerin (pedofil) eline geçeceği konusunda hiçbir ifade de bulunmamışlardır. Bu da İngiliz annelerin elinden gelenin en iyisini yaptıkları, sonrasında ise teslimiyetçi bir yaklaşım gösterdikleri ve çok kötü senaryolar düşünmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bunu yapmaları konusunda, paylaşım gerekçelerinin arkasına sığınarak kendilerini savundukları görülmüştür.

Çocuğun istemediği, utanabileceği, hoşlanmayacağı ya da onu mutsuz edebilecek paylaşımlar bireyin psikolojik ve sosyolojik dünyasında bugün ya da gelecekte birçok probleme neden olabilir. Bu durumun etki büyüklüğü ebeveynlerin ne gibi paylaşımlar yaptığıyla ilgilidir. Ancak, yapılan paylaşımlarda bireyin gelecekteki durumu ne kadar göz önünde bulunduruluyor tartışılır. Çocuğun neleri sevip nelerden mutsuz olacağı gelecek için tahmin edilmesi zordur ve daha önemlisi değişkendir. Dijital dünya, çocuk tarafından oldukça önemsenir ki özellikle ebeveynleriyle karşılaştırılınca bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, çocuğun utanacağı paylaşımların özellikle de en çok güvendikleri kişiler (ebeveynleri) tarafından yapılması, çocuğun hem psikolojik hem de sosyolojik gelişimini etkileyebilmektedir. Çocukluk ve ergenlik döneminde birey en hassas olduğu ve sosyal çevresinin duygu ve

düşüncelerini önemseydiği bir gelişim dönemindedir. Bu yüzden paylaşımlara yapılan gerek beğeni gerekse yorumlardan oldukça çok etkilenir. Çocuğun ailesi ya da kendisi tarafından gerek çıplak gerekse diğer mahrem durumlarına ilişkin paylaşımlarının yapılması gelecekte bireyin bu anlamdaki paylaşımlarındaki toleransını ne derece etkiler düşünülmesi gerekir. Şunu biliyoruz ki, çocuğun küçük yaşlarda edindiği alışkanlıklar ki buna sosyal medyadaki paylaşımlar da dahil, çocuğun gelecekteki birçok konudaki toleransını ve alışkanlığını etkileyebilir. Ebeveynler, çoğu zaman farkında olmadan sosyal medyada yaptıkları yorum ve diğer paylaşımlarla çocuklarının duygusal gelişimlerinde ve genel anlamda benlik oluşumlarında tahribata yol açabilirler. Çocuklar kendi kimliklerini kendi gelişim süreci içinde kazanırlar ancak sosyal medyada onlar hakkında paylaşılan resim ve videolar ya da yapılan yorumlar onların kişilik ve benliklerini şekillendirmede olumsuz bir etki yaratabilir. Çocuk, gelecekte dijital ortamda onun hakkındaki resim ve videolar yüzünden ismini değiştirmek zorunda dahi kalabilir (Holman ve Jenkins, 2010). Bu konu ihmal edilmeyecek kadar önemlidir. İleriki çalışmalarda araştırmacılara, ebeveynlerin kişilik özelliklerine göre Sharenting eylemindeki farklılıklarının incelenmesi önerilebilir.

Öneriler

Sharenting Konusunda Ebeveynlerin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

- Ebeveynlere ya da çocuklarına ilişkin sosyal medya hesaplarının gizlilik, güvenlik ve paylaşım ayarları yapılmalı,
- Çocuğa ilişkin paylaşımlarda hiçbir kimlik, okul ve adres gibi bilgiler verilmemeli,
- Telefon ayarlarında lokasyon bildirimini kapatılmalı,
- Çocuk, paylaşımları algılayacak ve anlayacak yaştaysa yapılacak paylaşımlardan önce çocuğun izni ve onayı alınmalı, çocuk durumdan haberdar edilmeli,
- Çocuğun utanacağı, üzüleceği, gururunun incineceği, hoşlanmayacağı ya da gelecekte görmek istemeyeceği hiçbir paylaşım yapılmamalı,
- Yapılacak her paylaşımın önce bu paylaşımların İnternette bir “dijital iz” oluşturacağı ve paylaşım silinse de medya ortamının kayıtlarında kalabileceği göz önünde bulundurulmalı,
- İllaki paylaşım yapılmak isteniyorsa, paylaşımlar çocuğun banyo, tuvalet ya da çıplak olduğu uygunsuz, komik ve mahrem hallerine yönelik yapılmamalıdır.

Kaynaklar

- Autenrieth, U. (2014). Die, Digital Natives' präsentieren ihre Kinder–Eine Analyse der zunehmenden (Selbst-) Visualisierung von Familie und Kindheit in Onlineumgebungen [The digital natives' present their children – An analysis of the increasing (self-)visualization of family and childhood in online environments]. *Studies in Communication Sciences*, 14(2), 99-107.
- Bessant, C. (2017). *Too much information? More than 80% of children have an online presence by the age of two*. *The Conversation*, ISSN 2201-5639
- Bessant, C. (2018). *Sharenting: balancing the conflicting rights of parents and children*. *Communications Law*, 23(1), 7-24.
- Bovy, P.M. (2013). *The Ethical Implications of Parents Writing About Their Kids*, THE ATLANTIC. 2013. <http://www.theatlantic.com/sexes/archive/2013/01/the-ethical-implications-of-parents-writingabout->
- Brosch A. (2016). *When the Child is Born into the Internet: Sharenting as a Growing Trend among Parents on Facebook*. *The New Educational Review*, 43. 225-235.
- Brosch A. (2018). *Sharenting – Why Do Parents Violate Their Children's Privacy?* *The New Educational Review*, 4(4), 75-85.
- Davis, M.M. (2015). *Parents on Social Media: Likes and Dislikes of Sharenting*, C.S. Mott Children's Hospital. University of Michigan System, 23 (2).
- De Stone, S., Meinck, F., Sherr, L., Cluver, L., Doubt, J., Orkin, F. M., ... ve Redfern, A. (2016). *Factors Associated with Good and Harsh Parenting of Pre-Adolescents and Adolescents in Southern Africa*. *Innocenti Working Paper No.2016-20*. UNICEF Office of Research, Florence.
- DeCew, J.W. (1997). *In Pursuit of Privacy (1997)*. *Digital Birth: Welcome to the Online World*, Business Wire.

- Günüç, S. (2019). Aile Fertlerinin Bağlılığı ve Dijital Ebeveynlik. Dijital Dünyada Organik Çocuklar Yetiştirmek (ed. Selim Günüç). Ankara: Nobel Tıp Yayıncılık.
- Holman, W. ve Jenkins, Jr. (2010). Google and the Search for the Future. The wall street Journal. post. Aug. 14, 2010. Retrieved 10/11/2018, from <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704901104575423294099527212>
- Kennedy, T., ve Wellman, B. (2007). The networked household. *Information, Communication and Society*, 10 (5), 647-670.
- Minkus, T., Liu, K. ve Ross, K.W.C. (2015). hildren seen but not heard: When parents compromise children's online privacy. In WWW 2015- Proceedings of the 24th International Conference on World Wide Web (pp. 776-786). Association for Computing Machinery, Inc. 2016. DOI: 10.1145/2736277.2741124.
- Rainie, L. ve Wellman, B. (2012). *Networked: The New Social Operating System*. Massachusetts: MIT Press.
- Rainie, L., Wellman, B., Kennedy, T. (2012) Networked families. In Rainie, L., Wellman, B. (Eds.), *Networked: The new social operating system* (ch.6). Cambridge, MA: MIT Press.
- Steinberg, S.B. (2017). Sharenting: Children's privacy in the age of social media. *Emory Law Journal*, Atlanta, 66, 839-884.
- Wagner, A. ve Gasche, L.A. (2018). "Sharenting: Making Decisions about Other's Privacy on Social Networking Sites," Publications of Darmstadt Technical University, Institute for Business Studies (BWL) 90477, Darmstadt Technical University, Department of Business Administration, Economics and Law, Institute for Business Studies (BWL).

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: KOP-KİTAPP UYGULAMASI ÖRNEĞİ

Ahmet KURNAZ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, KONYA,
ahkurnaz@hotmail.com

Tuğba PÜRSÜN

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, KONYA,
tuqbapursun@gmail.com

ÖZ

Öğrencilerin okumaya yönelik olumlu veya olumsuz tutum içinde olmaları uzun bir zaman dilimini gerektirmekte ve öğrencilerin aile yapısı, çevresel etmenler, kitaplarla etkileşim düzeyleri gibi çeşitli etkenler bu tutumun oluşmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin başarıları üzerinde okumaya yönelik tutumlarının önemli olduğu düşünüldüğünde öğretmenlerin öğrencilerin özelliklerine uygun olan kitaplarla ilgili detaylı bilgiye sahip olmaması, okullarda öğrencilerin hangi kitabı seçmeleri gerektiğini gösteren bir öneri mekanizmasının bulunmaması gibi nedenler öğrencilerin hem okuma alışkanlığı edinmesini hem de bilinçli olarak kitap okumalarını etkileyerek okumaya karşı olumlu tutum geliştirememelerine neden olmakta ve okuma tutumlarını etkileyen değişkenlerin belirlenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma ile ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde basit seçkisiz örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Araştırma Konya il merkezindeki bir ortaokulda öğrenim gören toplam 585 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırma verilerinin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu ve İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde verilerin normal dağılım gösteriyor olması nedeniyle parametrik betimsel istatistikler kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuca göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumları cinsiyet, okul dışı kitap okuma, kitap satın alma, tatilde kitap okuma, ödev dışı kitap okuma ve okul başarısı açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

Anahtar kelimeler: KOP-KİTAPP Uygulaması, Okumaya Yönelik Tutum, Ortaokul Öğrencileri

AN ANALYSIS OF READING ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES: KOP-KİTAPP APPLICATION SAMPLE

ABSTRACT

Students' positive or negative attitude towards reading requires a long period of time and various factors such as family structure, environmental factors, and interaction levels with books are effective for the formation of this attitude. However, when it is considered that students' attitudes towards reading are important on their achievements, there are reasons such as teachers who do not have detailed information about the books that are appropriate to the characteristics of the students, the lack of a suggestion mechanism indicating which students should choose the books in the schools affect students both having reading habits and reading consciously; and cause them to not have positive attitude for reading and the determination of variables' necessity that affect their reading attitudes comes up. The aim of this study is to investigate the attitudes of secondary school students towards reading. In this research, screening model were used. In the determination of the sample of the research, simple random sampling method was adopted. The study was conducted with 585 students in a secondary school in Konya. Personal Information Form and Reading Attitude

Scale for Secondary School Students were used to collect the research data. Parametric descriptive statistics were used in the analysis of the research data due to the normal distribution of the data. According to the results of the study, students' attitudes towards reading showed significant differences in terms of gender, reading books outside the school, buying books, reading books during holidays, reading books other than homework and school success.

Keywords: KOP-KİTAPP Application, Attitude Towards Reading, Secondary School Students

Giriş

Okuma; anlam kurmaya yönelik bir eylemdir (Akyol, 2011) ve bireyin yaşamı boyunca gerekli olan bir kazanımdır (Okur, 2013). Okuma eylemi amaca bağlı olarak boş zaman değerlendirme, ekonomik, kültürel veya teknolojik gelişmeleri izleme, yeni bilgiler edinme amacıyla yapılan bir etkinlik olarak ifade edilebilir (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz, 2007). Bireyin kişiliğinin gelişmesi, fikirlerinin zenginleşmesi, hayal gücünün gelişmesi, kelime dağarcığının artması, yeni bilgi ve beceriler edinerek hayata hazırlanması okuma ile gerçekleşmektedir (İşcan, Arıkan ve Küçükaydın, 2013). Bireyin okumayı öğrenmesiyle birlikte anlam kurma süreci başlamaktadır (Baştuğ, 2019). Okullarda okutulan derslerin büyük bir çoğunluğu öğrencilerin okuduğunu anlama becerisine sahip olmasını ve okuma alışkanlığı kazanmış olmasını gerektirmektedir. Hızlı, akıcı ve eleştirel okuma becerisine sahip olmayan öğrenciler hem günlük yaşamda hem de öğrencilik hayatı boyunca başarısızlık yaşamaktadır (Karatay, 2011). Öğrencinin okuma ve okuma becerisinin gelişimi okumaya yönelik tutumu ile doğrudan orantılıdır (Akkaya ve Özdemir, 2013).

Okumaya yönelik olumlu veya olumsuz tutum geliştirilmesi oldukça uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir (Biçer ve Durukan, 2014). Ancak, bireylerin okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak için öncelikle okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır (Çakıcı, 2005). Okuma alışkanlığının kazandırılması sürekli, düzenli ve eleştirel okumayı (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz, 2007) gerektirmekle birlikte ilköğretimin ilk yıllarından itibaren kazandırılması gereken bir beceridir (Durualp, Çiçekoğlu ve Durualp, 2013). Okumaya ilişkin olumlu tutumlar okumanın alışkanlık haline gelmesinde oldukça etkilidir. Okuma tutumunun bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu olduğu söylenebilir. Bilişsel boyut, bireyin okuma sırasında okumanın ilginç ve bir ihtiyaç olduğu fikrine sahip olması; duygusal boyut, okurken heyecan duyması ve zevk alması; davranışsal boyut ise okuma eyleminin uygun ortamda yapılıp yapılmadığı ile ilgilidir (Özbay ve Uyar, 2009). Bireyin okumaya ilişkin tutumu okuma deneyimlerinden aldığı memnuniyete ve okumaya verdiği değer ile ilişkilidir.

Okumaya yönelik tutum üzerinde yetişkinlerin okumaya yönelik gösterdikleri davranışları, evde kitaplık bulunması, eve düzenli olarak gazete, kitap, dergi alınması, ailenin eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş (Başaran ve Ateş, 2009), sosyoekonomik düzey değişkenleri etkili olmaktadır. Öğretmenler ve aileler, öğrencilerde olumlu okuma tutumu geliştirmek ve okuma deneyimi kazandırmak için düzenli olarak okuma etkinlikleri planlamalı ve iş birliği içinde olmalıdırlar. Öğrencilerin sevdikleri ve ilgi duydukları konuların dikkate alınması olumlu okuma tutumu oluşturulmasını sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar, bireylerin kişisel isteklerinin okuma üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Cevher, 2015; Şanlıbaba ve Gümüş, 2014). Kişisel tercihlerin dışında bireyin ilgi duymadığı konularda kitap okumasını beklemek bireyin okumamasına neden olmaktadır.

Okumaya ilişkin olumlu tutum geliştiren öğrencilerde okumaya karşı istekli olma, okumaktan zevk alma, okuma alışkanlığı kazanma ve bu alışkanlığı yaşam boyu devam ettirme eğilimi söz konusudur. Okumaya yönelik olumsuz tutuma sahip öğrencilerde okumaya karşı isteksizlik, okumaktan kaçınma, birinin zorlamasıyla okuma veya tepki olarak hiç okumama davranışları gözlenmektedir. Okumaya ilişkin olumsuz tutuma sahip olan öğrencilerden okumayı alışkanlığa dönüştürme, okuma amacını belirleme, bilinçli okuma gibi becerilere sahip olması beklenemez.

İlgili alanyazınında ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği araştırmalar bulunmaktadır. Balcı (2009) sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarını çeşitli değişkenler açısından belirlemek amacıyla yaptığı araştırmasında

öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutum düzeylerinin kız öğrenciler lehine farklılık gösterdiği ve sosyoekonomik durumu orta olan çevrede bulunan öğrencilerin tutum düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başaran ve Ateş (2009) benzer bir çalışmayı beşinci sınıf öğrencileri ile yürütmüş ve öğrencilerin okumaya ilişkin tutumlarını ve bu tutumların belirlenen değişkenlerden ne düzeyde etkilendiğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere; il ve ilçe merkezinde ikamet eden öğrencilerin kasabalarda ikamet eden öğrencilere göre okumaya ilişkin daha yüksek seviyede olumlu tutum geliştirdiğini ortaya çıkarmışlardır. İşeri (2010) altı, yedi ve sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelediği araştırmasında okuma tutum puanlarının kızlar lehine farklılık gösterdiği ve sınıf düzeyi ilerledikçe okuma tutumunun olumsuzlaştığı sonucuna ulaşmıştır. Mete (2012) ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına yönelik tutumlarını ve okumaya yönelik tutumlarını bazı değişkenler açısından belirlemek amacıyla yaptığı araştırmasında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre okumaya yönelik tutumlarının daha iyi olduğu ve ailenin eğitim durumu ile okuma alışkanlığına ilişkin tutum arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Can ve arkadaşları (2016) beşinci, altıncı ve yedinci sınıf öğrencilerinin okuma tutum düzeylerini ve okumaya yönelik tutumlarını farklı değişkenler açısından incelemeyi amaçladıkları araştırmalarında öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu ve kızların okumaya ilişkin tutumlarının erkek öğrencilerden daha iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öğrencilerin okumaya ilişkin tutumlarını geliştirmek amacıyla ilkökul döneminde okulda ve evde okuma becerisini kazandırmaya öncelik verilmektedir. Ancak bu süreçte öğretmenlerin ve ailelerin okuma alışkanlığı kazandırmaya odaklanmamaları ilerleyen süreçte öğrencinin okuma deneyiminin azalmasına ve okuma tutumunun olumsuz olmasına neden olmaktadır. Ortaokul dönemine geçildiğinde ise öğrenciler yaşadıkları çevrenin, kültürün, okulun veya ailenin yönlendirdiği alanların dışına çıkarak farklı ilgi alanları geliştirebilmekte ve hoşlandıkları etkinlikler değişebilmektedir. Bu bağlamda tercih edecekleri kitapların içeriği de değişmekte ve kendi ilgi alanlarına giren kitapları okumayı tercih etmektedirler. Öğretmenlerin ve ailelerin, öğrencilerin ilgi alanını, ilgi alanına uygun kitabın hangisi olduğunu bilmemeleri ve öğrencilerin tavsiye üzerine kitap okumaları okumaya yönelik ilgi ve istek duymamalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle, öğrenciler eğitim hayatları süresince okuma becerisini kazanmış olsalar bile okumaya yönelik olumlu tutum geliştirememekte ve okuma eylemini alışkanlığa dönüştürememektedir. Öğrencilerin okumaya yönelik olumlu veya olumsuz tutum geliştirmelerine neden olan değişkenlerin belirlenmesi olumsuz tutumların olumlu yönde değiştirilmesini ve geliştirilmesini sağlamaktadır. KOP-KİTApp projesinde geliştirilen uygulama, öğrencilerin özelliklerine ve düzeylerine göre ayrılmış kitaplar önererek öğrencilere kendi bireysel özelliklerine uygun olan kitabı seçme olanağı vermektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı KOP-KİTApp uygulaması kapsamında ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir.

Alt Amaçlar

Bu araştırmanın amacı, KOP-KİTApp uygulaması kapsamında ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları;
  - a) cinsiyete,
  - b) okul öncesi eğitime,
  - c) anne mesleğine,
  - d) okul dışı kitap okumaya,
  - e) kitap satın almaya,
  - f) tatilde kitap okumaya,
  - g) ödev dışı kitap okumaya,
  - h) ailenin birliktelik durumuna,
  - i) arkadaşlarla geçirilen saate,
  - j) okul başarısına,

k) kardeş sayısına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel yaklaşımla tarama modeli benimsenmiştir. Tarama modeli, var olan bir durumun olduğu haliyle betimlenmesini amaçlamaktadır (Karasar, 2009). Bu tür araştırmalar, araştırmaya konu olan durumu büyük bir perspektiften bakarak betimlemeyi sağlamaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015). Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının görece büyük bir örnekleme ulaşılarak belirlenmiş olması nedeniyle tarama modeli tercih edilmiştir.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Konya il merkezine bağlı bir ortaokulda öğrenim gören beşinci, altıncı ve yedinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde rastgele (seçkisiz) örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde evrendeki tüm birimler örnekleme seçilmek için eşit ve bağımsız bir şansa sahiptir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karagöz ve Demirel, 2015). Araştırma 288 kız; 297 erkek öğrenci ile yürütülmüştür. Öğrencilerin 224'ü beşinci sınıfta, 154'ü altıncı sınıfta ve 207'si yedinci sınıfta eğitim almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının belirlenmesinde ise İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda öğrencinin cinsiyet, okul öncesi eğitim alma, anne mesleği, okul dışı kitap okuma, kitap satın alma, tatilde kitap okuma, ödev dışı kitap okuma, ailenin birlikte olma durumu, arkadaşlarla geçirilen saat, okul başarısı ve kardeş sayısı ile ilgili sorular yer almaktadır.

İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği

Öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Özbay ve Uyar (2009) tarafından geliştirilen İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması araştırmacılar tarafından Ankara'da tesadüfi olarak seçilen ve farklı sosyo-ekonomik düzeydeki 10 ilköğretim okulunun altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflarına devam eden öğrencilerin (n=819) okumaya yönelik tutumları belirlenerek yapılmıştır. Ölçek 4 faktörlü bir yapıya olup Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,930'dür. Ölçek toplam varyansın %55,973'ünü açıklayan 4 faktörlü bir yapıdadır. Ölçeğin faktör yüklerinin ,514 ile ,762 arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin dört faktörlü yapısı incelendiğinde birinci faktörde yer alan maddelerin okul dışı serbest okumalara, ikinci faktördeki sekiz maddenin kitaplara, üçüncü faktördeki altı maddenin genel okumaya, dördüncü faktördeki dört maddenin akademik okumaya yönelik duygu, düşünce, inanç vb. içerdiği görülmüştür.

Ölçekte 21'i olumlu ve 4'ü olumsuz olmak üzere toplam 25 madde yer almaktadır. Beşli likert tipinde olan ölçekte tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), kısmen katılıyorum (3), katılmıyorum (2) ve hiç katılmıyorum (1) şeklinde derecelendirme yapılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük 25 ve en yüksek 125 puan alınabilmektedir. Puanın yüksek olması okumaya yönelik tutumun olumlu ve ileri derecede olduğunu göstermektedir (Özbay ve Uyar, 2009).

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde verilerin normal dağılım gösteriyor olması nedeniyle parametrik betimsel istatistikler kullanılmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda ölçekten alınan toplam puanların bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla parametrik analiz tekniklerinden bağımsız örneklemler için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda anlamlı farklılığın çıktığı durumlarda gruplar arasında farkın kaynağını belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ortalamalar arası farkın karşılaştırmasında anlamlı farklılık çıkan t-testi analizlerinde etki büyüklüğünü hesaplayabilmek için Cohen's d etki büyüklüğünden yararlanılmıştır. Etki büyüklüklerinin yorumlanmasında dikkat edilen kriterler Cohen's d için $0.20 \leq$ küçük; $0.50 \leq$ orta; $0.80 \leq$ büyük etki büyüklüğü olarak yorumlanmaktadır (Cohen, 1988).

Bulgular

Bu bölümde toplanan veriler analiz edilerek araştırmanın genel amacı doğrultusunda oluşturulan alt problemlere cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde gösterilmiş ve açıklanmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında cinsiyet açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

Cinsiyet	N	X	ss	t	p	Cohen's d
Kız	288	98,18	16,969	9,219	0,000	0,764
Erkek	297	85,32	16,787			

p<0,05

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında cinsiyet açısından anlamlı bir fark (t: 9,219; p<0,05) olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma kız öğrencilerin lehinedir. Kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha iyi olduğu ve öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında cinsiyet açısından fark olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde anlamlı farklılık olan okumaya yönelik tutum ve cinsiyete ilişkin Cohen's d (0.764) katsayısına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın orta etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul öncesi eğitim alma açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Okul Öncesi Eğitim Alma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Okul Öncesi Eğitim Alma	N	X	ss	t	p
Evet	281	92,84	19,459	1,549	0,122
Hayır	303	90,52	16,615		

p>0,05

Tablo 2'de görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında okul öncesi eğitim alma açısından anlamlı bir fark (p>0,05) olmadığı görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul öncesi eğitim alma açısından fark olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında anne mesleği açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Anne Mesleğine Göre Değerlendirilmesi

Anne Mesleği	N	X	ss	t	p
Ev Hanımı	111	98,43	16,965	1,024	0,308
Çalışan	21	94,24	18,474		

p>0,05

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında anne mesleği açısından anlamlı bir fark ($p>0,05$) olmadığı görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında anne mesleği açısından fark olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul dışı kitap okuma açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Okul Dışı Kitap Okuma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Okul Dışı Kitap Okuma	N	X	ss	t	p	Cohen's d
Evet	55	104,18	13,385	3,802	0,000	0,681
Hayır	77	93,18	18,224			

$p<0,05$

Tablo 4'te görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında okul dışı kitap okuma açısından anlamlı bir fark ($t: 3,802$; $p<0,05$) olduğu görülmektedir. Buna göre okul dışında kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının okul dışında kitap okumayan öğrencilere göre daha iyi olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde anlamlı farklılık olan okumaya yönelik tutum ve okul dışı kitap okumaya ilişkin Cohen's d (0,681) katsayısına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın orta etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın beşinci alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında kitap satın alma açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Kitap Satın Alma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Kitap Satın Alma	N	X	ss	t	p	Cohen's d
Evet	80	100,23	17,502	2,062	0,041	0,374
Hayır	52	93,98	16,191			

$p<0,05$

Tablo 5'te görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında kitap satın alma açısından anlamlı bir fark ($t: 2,062$; $p<0,05$) olduğu görülmektedir. Buna göre kitap satın alan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının kitap satın almayan öğrencilere göre daha iyi olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde anlamlı farklılık olan okumaya yönelik tutum ve kitap satın alma durumuna ilişkin Cohen's d (0,374) katsayısına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın küçük etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın altıncı alt problemde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında tatilde kitap okuma açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Tatilde Kitap Okuma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Tatilde Kitap Okuma	N	X	ss	t	p	Cohen's d
Evet	110	99,60	16,899	2,810	0,006	0,667
Hayır	22	88,59	16,103			

$p<0,05$

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında tatilde kitap okuma açısından anlamlı bir fark ($t: 2,810; p<0,05$) olduğu görülmektedir. Buna göre tatilde kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının tatilde kitap okumayan öğrencilere göre daha iyi olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde anlamlı farklılık olan okumaya yönelik tutum ve tatilde kitap okuma durumuna ilişkin Cohen’s d (0,667) katsayısına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın orta etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın yedinci alt probleminde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında ödev dışı kitap okuma açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Ödev Dışı Kitap Okuma Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Ödev Dışı Kitap Okuma	N	X	ss	t	p	Cohen’s d
Evet	55	104,18	13,385	3,802	0,000	0,688
Hayır	77	93,18	18,224			

$p<0,05$

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında ödev dışı kitap okuma açısından anlamlı bir fark ($t: 3,802; p<0,05$) olduğu görülmektedir. Buna göre ödev dışı kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının ödev dışında kitap okumayan öğrencilere göre daha iyi olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde anlamlı farklılık olan okumaya yönelik tutum ve ödev dışı kitap okuma durumuna ilişkin Cohen’s d (0,688) katsayısına bakıldığında ortalamalar arasındaki farkın orta düzeyde etki düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın sekizinci alt probleminde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında ailenin birliktelik durumu açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Ailenin Birliktelik Durumuna Göre Değerlendirilmesi

Ailenin Birliktelik Durumu	N	X	ss	t	p
Anne-Baba Birlikte	123	97,78	17,077	0,915	0,362
Anne-Baba Ayrı	6	91,17	21,656		

$p>0,05$

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında ailenin birliktelik durumu açısından anlamlı bir fark ($p>0,05$) olmadığı görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında ailenin birliktelik durumu açısından fark olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın dokuzuncu alt probleminde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında arkadaşlarla geçirilen saat açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Arkadaşlarla Geçirilen Saate Göre Değerlendirilmesi

	Kareler Top	df	Kareler Ort	F	P
Toplam	1876,445	3	625,482	2,169	0,095
Gruplar Arası	36919,274	128	288,432		
Grup İçi	38795,720	131			

$p>0,05$

Tablo 9’da görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında arkadaş saati açısından anlamlı bir fark ($p>0,05$) olmadığı görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında arkadaş saati açısından fark olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın onuncu alt probleminde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul başarısı açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Okul Başarısına Göre Değerlendirilmesi

	<i>l</i>	<i>s</i>	SS Var. K.	<i>KT</i>	<i>KO</i>	F	fark
0	8,7	15,56	G.İçi	2998,331	1499,16		006
5	0,4	16,56	G.Arası	35797,389	29	277,499	,402
7	03,1	18,38	Toplam	38795,720	31		
32	7,7	17,20					

$p<0,05$

Tablo 10’da görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul başarısı açısından anlamlı bir fark ($f: 5,402$, $p<0,05$) olduğu görülmektedir. Farkın kaynağının anlaşılması için TUKEY testi yapılmıştır. Buna göre çok başarılı olan öğrencilerin okumaya yönelik tutum puanları ortalamaları ($\bar{X}:103,11$) başarılı ($\bar{X}:98,75$) ve orta düzey ($\bar{X}:90,43$) olan öğrencilerin ortalamalarından daha yüksektir. Bu durumda çok başarılı öğrencilerin okumaya yönelik tutumları daha iyidir.

Araştırmanın on birinci alt probleminde öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında kardeş sayısı açısından anlamlı farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Öğrencilerin Okumaya Yönelik Tutum Puanlarının Kardeş Sayısına Göre Değerlendirilmesi

		Kareler Top	df	Kareler Ort	F	P
Toplam	Gruplar Arası	1395,193	7	199,313	,661	,705
	Grup İçi	37400,527	124	301,617		
	Toplam	38795,720	131			

$p>0,05$

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğrencilerin okumaya yönelik tutum ölçeğinden elde edilen puanlarında kardeş sayısı açısından anlamlı bir fark ($p>0,05$) olmadığı görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında kardeş sayısı açısından fark olmadığı söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farklılaşmanın kız öğrencilerin lehine olduğu görülmektedir. İlgili alanyazını incelendiğinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre okumaya yönelik tutumlarının daha yüksek olduğunu gösteren araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır (Bağcı, 2009; Balcı, 2009; Balcı, Uyar ve Büyükkız, 2012; Başaran ve Ateş, 2009; Batur, Gülveren ve Bek, 2010; Bayram, 1990; Gömleksiz, 2005; Gönen, Öncü ve Işıtan, 2004; Güngör, 2009; Gür Erdoğan ve Demir, 2016; Kasımoğlu, 2014; Keleş, 2006; Mete, 2012; Özdemir ve Şerbetçi, 2018; Sallabaş, 2008). Kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olmasını kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre dil gelişimlerinin erken dönemde başlaması ve okumaya daha istekli olmaları ile açıklamak mümkündür. Kız öğrencilerin

genellikle kişisel özellikleri ve eğilimleri nedeniyle kitap okurken; erkek öğrencilerin okuma eylemini okuldan kaynaklı olarak gerçekleştirmesi de araştırma sonuçlarında cinsiyet açısından anlamlı bir farkın ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Bu bağlamda, kız ve erkek öğrencilerin tercih ettikleri kitap türleri de farklılık gösterebileceğinden öğrencilerin ilgi alanlarına uygun olan kitapları okumaya teşvik edilmesi gerekmektedir. Sınıf kitaplıklarında erkek öğrencilerin ilgi alanlarına göre kitapların bulundurulması ile okumaya yönelik tutumlarının daha iyi olmasına katkıda bulunulabilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul öncesi eğitim alma açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Berkant ve Tüzer (2017) yaptıkları araştırmada okulöncesi eğitim alan öğrencilerin okuma alışkanlıklarının okulöncesi eğitim almayan öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve okulöncesi eğitim alan öğrencilerin okul öncesi eğitim almayan öğrencilere göre daha çok gazete ve dergi okudukları, kitap alışverişi yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Özdemir ve Şerbetçi (2018) ise anaokuluna giden öğrencilerin okumaya yönelik tutum ortalamalarının gitmeyen öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ancak istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını ortaya çıkarmıştır. Okuma alışkanlığının kazanılmasında çocuğun okul öncesinde kitaplarla etkileşiminin sağlanmasının ve çocuğun kitaplara karşı ilgisinin oluşturulmasının önemli olduğu belirtilmektedir (Çakmak ve Yılmaz, 2009). Ayrıca okuma alışkanlığının gelişmesinde okul, aile gibi çeşitli faktörlerin önemli birer etken olması dikkate alındığında öğrencilerin içinde yaşadıkları kültürel çevreyi oluşturan ailenin veya öğretmenlerin öğrencilerin okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde rol model olamamaları ile açıklanabilir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında anne mesleği açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Baş (2012) yaptığı araştırma sonucunda annelerin eğitim düzeyleri arttıkça öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Akkaya ve Özdemir (2013) yaptıkları araştırma sonucunda annelerin mesleklerine göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Meslek sahibi olmanın eğitim durumuyla bağlantılı olduğu düşünüldüğünde araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin genelinin ev hanımı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda annelerin eğitim düzeyinin yüksek olması çocuklarına okuma alışkanlığı kazandırmalarında ve rol model olmalarında önemli bir etkidir. Anne mesleği açısından değerlendirildiğinde annelerin çoğunluğunun ev hanımı olması eğitim seviyelerinin düşük olduğu yönünde yorumlanabileceği için çocuğuna kitap okuma veya çocuğuyla beraber kitap okuma etkinliklerini gerçekleştiremiyor olmaları çocukların okumaya yönelik tutumlarında fark olmamasına yol açmış olabilir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul dışında kitap okuma açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Okul dışında kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının okul dışında kitap okumayan öğrencilere göre daha iyi olduğu görülmektedir. Balcı, Uyar ve Büyükkız (2012) altıncı sınıf öğrencilerinin halk kütüphanelerine üye olma oranları ile okumaya yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul dışında kitap okuma açısından farklılaşması öğrencilerin ders kitapları dışında kendi seçtikleri kitapları okuma fırsatlarının olması ile açıklanabilir. Ev ortamında anne babanın veya aile bireylerinden birinin model olması ve kitap okuma saatlerinin oluşturulması yoluyla öğrencinin okul dışında kitap okuması için motive olmasına katkıda bulunulmalıdır.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında kitap satın alma açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Kitap satın alan öğrencilerin okumaya yönelik tutumları kitap satın almayan öğrencilere göre daha iyidir. Durualp, Çiçekoğlu ve Durualp (2013) yaptıkları araştırmalarında çocukların sahip olduğu kitap sayısı ile tutumun doğru orantılı olarak artış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. İşcan, Arıkan ve Küçükaydın (2013) yaptıkları araştırmada öğrencilerin büyük bir kısmının okuyacakları kitapları okul kütüphanesinden ya da sınıftaki kitaplıktan aldıkları, öğrencilerin %23'ünün kitaplarını ailelerinin aldığı ve %16'sının ise okuyacakları kitapları kendilerinin seçerek ailenin aldığı sonuca ulaşmışlardır. Öğrencilerin kitap satın alma durumlarının ailelerinin ekonomik gelir düzeyi ile ilgili olduğu ve gelir düzeyi arttıkça kitap satın almanın ve kitap okumayı alışkanlık haline getirmenin mümkün olması ile açıklanabilir. Bu nedenle, öğrencilerin kütüphanelere üye olarak yeni ve ilgi alanlarına uygun daha fazla kitap bulmaları sağlanmalıdır.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında tatilde kitap okuma açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Tatilde kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumları tatilde kitap okumayan öğrencilere göre daha iyidir. Berkan ve Tüzer (2017) araştırmalarında yaz tatilinde kitap okuma açısından kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Umucu Alpoğuz (2014) yaptığı araştırmasında ikinci sınıf öğrencilerinin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine göre keyfi okuma tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin okuma tutumlarında tatilde kitap okuma açısından farklılık oluşmasını kitap okuma alışkanlığı kazanmış olmaları, kendi istek ve ilgileri doğrultusunda kitaplara ulaşmış olmaları ile açıklamak mümkündür. Hem okul ortamında hem de evde öğrencilerin kendi ilgi alanlarına uygun kitapların seçimi için yönlendirilmesi, okuma saatlerinin düzenlenmesi, okunan kitaplarla ilgili tartışma ortamlarının oluşturulması gibi çeşitli etkinliklerle okuma alışkanlığı kazanması sağlanmalıdır. Bu sayede öğrencilerin tatilde kitap okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmesi sağlanabilir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında ödev dışı kitap okuma açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ödev dışında kitap okuyan öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının ödev dışında kitap okumayanlara göre daha iyi olduğu görülmektedir. İşcan, Arıkan ve Küçükaydın (2013) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları ve okumaya yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik yaptıkları araştırma sonucunda öğrencilerin yarından fazlasının haftada en az iki defa ders kitaplarından başka bir kitap okuduklarını ortaya çıkarmışlardır. Özdemir ve Şerbetçi (2018) yaptıkları araştırmada dördüncü sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile bir yılda ders kitabı dışında okudukları kitap sayısı arasında orta düzeyde ve pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin çoğunun kitaplarla okula başladıkları zaman tanışıyor olmaları kitapları sevmelerinin ve olumlu tutum geliştirmelerinin uzun zaman almasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte, kitap okumayı sadece okulda gerçekleştirilecek bir etkinlik veya sorumluluk olarak görebilmektedirler. Ödev dışında kitap okumayı keyifli ve zevkli bulan öğrencilerin bulunmasının farklılığa neden olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında aile birliktelik durumu açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Çocukların okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde ve kitaplarla ilk kez tanışmalarında en önemli unsur ailelerdir. Ailenin yapısı, sosyo-kültürel özellikleri veya anne-babanın çocuğa yeterli düzeyde rol model olmaması gibi nedenler okumaya yönelik tutum üzerinde etkili olmaktadır. Durualp, Çiçekoğlu ve Durualp (2013) yaptıkları araştırmada ailenin kitap okumasının çocuğun okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda araştırmaya dahil olan öğrencilerin çoğunun anne ve babanın birlikte olması ile aile yapısının korunmasına ve aile üyeleri arasında çocuğa model olacak kişilerin bulunmasına rağmen ailelerin okuma alışkanlığının kazandırılması için duyarlı olma, okumaya teşvik etme, model olma konusunda yetersiz kalması okumaya yönelik tutum üzerinde etkili olmuştur. Araştırma sonucunda aile durumu ile okumaya yönelik tutum arasında anlamlı farklılık olmamasını çocuklara okumaya yönelik rehber olamama ile açıklamak mümkündür.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin arkadaşlarıyla geçirdikleri saat açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bireyin içinde yaşadığı çevre tutum ve davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. İşcan, Arıkan ve Küçükaydın (2013) yaptıkları araştırma sonucunda öğrencilerin %6'sının arkadaşları ile görüşmelerinin kitap okumalarına engel olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin buldukları arkadaş ortamında okuma alışkanlık haline gelmişse, kitap ödünç alıp verme, okunanların paylaşılması gibi davranışlar sergileniyorsa her öğrenci bu durumdan olumlu etkilenenecektir (Özbay, 2009). Ancak araştırma sonucu ile okumaya yönelik tutum ve arkadaşlarla geçirilen saat arasında anlamlı bir fark olmadığının ortaya konulması teknolojinin insan ilişkilerinin başlaması ve devam ettirilmesinde önemli bir rol oynadığının ve ilgi alanlarının değiştiğinin bir göstergesidir. Bu değişimin okumaya yönelik tutum ile arkadaşlarla geçirilen saat açısından fark oluşmamasına neden olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul başarısı açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Çok başarılı olan öğrencilerin okumaya yönelik tutumları başarılı

ve orta düzeyde başarılı olan öğrencilere göre daha iyidir. Başar (2001) başarıma isteği olan ve olmayan öğrencilerin okuma alışkanlığı arasında farklar olduğunu ve başarıma isteği olan öğrencilerin okuma alışkanlığının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Sallabaş (2008) yaptığı araştırmada akademik başarı ile okumaya yönelik tutumları arasında ise düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşarak öğrencilerin akademik başarılarının artmasında okumaya yönelik tutumlarının etkili olduğunu ortaya koymuştur. Başaran ve Ateş (2009) öğrencilerin okumaya yönelik geliştirdikleri olumlu tutum ile Türkçe derslerindeki akademik başarıları arasında orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz (2015) yaptığı araştırma sonucunda kitap okuma sıklığı arttıkça not ortalamalarının arttığını ortaya koymuştur. Berkant ve Tüzer (2017) yaptıkları araştırmalarında öğrencilerin sayısal ders başarıları ile okuma alışkanlığı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Okuma, okuduğunu anlama gibi beceriler akademik olarak öğrencilerin başarılı olmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, öğrencilerden okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmiş olmaları beklenmektedir. Araştırma sonucunda ise öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında okul başarısı açısından fark olmasını çok başarılı öğrencilerin kitap okuma deneyimlerinin fazla olması ve kendilerine uygun kitapları okuma fırsatı bulmuş olmaları ile açıklamak mümkündür. Başarılı ve orta düzeyde başarılı olan öğrencilerin kitap okuma tutumlarının geliştirilmesi için sınıf ortamında okuma grupları oluşturulmalı ve öğrencilerin birbirlerini okumaya teşvik etmeleri sağlanmalıdır.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında kardeş sayısı açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bireyin büyüdüğü aile ortamı okuma alışkanlığının kazanılması ve okumaya yönelik tutum geliştirilmesinde en önemli etkidir. Dolayısıyla bireyin okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmesinde aile içinde kitap okuyan birinin olması bir örnek teşkil edeceğinden bireyin kendine rol model alacağı bir aile bireyine ihtiyacı vardır. Araştırma sonucunu kardeşler arasında kitap okuyan birinin olmaması nedeniyle okuma yönelik tutum açısından farklılık ortaya çıkmaması ile açıklamak mümkündür.

Kaynakça

- Aksaçlıoğlu, A. ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin televizyon izlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(1), 3-28.
- Akyol, H. (2006). *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Alexander, J.E. ve Filler, R.C. (1976). *Attitudes and Reading*. Newark, DE: International Reading Association.
- Ayçin, A. (2009). *İSOTEG tekniğinin beşinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama başarısı ve okumaya yönelik tutumları üzerine etkisi: YİBO örneği* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 265-300.
- Balcı, A., Uyar, Y. ve Büyükkız, K.K. (2012). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları, kütüphane kullanma sıklıkları ve okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 965-985.
- Bamberger, R. (1990). *Okuma alışkanlığını geliştirme* (Çev. B. Çapar). Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- Baş, G. (2012). Reading attitudes of high school students: An analysis from different variables. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 3(2), 47-58.
- Başar, M. (2001). Ailelerdeki yanlış başarı algılamasının öğrenciler üzerindeki etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 115-124.
- Başaran, M. ve Ateş, S. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 73-92.
- Batur, Z., Gülveren, H. ve Bek, H. (2010). Öğretmen adaylarının okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma: Uşak Eğitim Fakültesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Berkant, H.G. ve Tüzer, A. (2017). Sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve sayısal ders başarılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2).

- Black, A.M.L. (2006). *Attitudes to Reading: An Investigation across the Primary Years*. Virginia, QLD: Australian Catholic University.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K.E., Akgün, Ö.E, Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. New York: Routledge.
- Çakıcı, D. (2007). Ön örgütleyicilerin okumaya yönelik tutum üzerindeki etkileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(14), 65- 82.
- Çakmak, T. ve Yılmaz, B. (2009). Okul öncesi dönem çocuklarının okuma alışkanlığına hazırlık durumları üzerine bir araştırma: Hacettepe Üniversitesi Beytepe Anaokulu örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(3), 489-509.
- Çeçen, M.A. ve Deniz, E. (2015). Lise öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları (Diyarbakır ili örneği). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 193-212.
- Duruoalp, E., Duruoalp, E. ve Çiçekoğlu, P. (2013). Sekizinci sınıf öğrencilerinin kitap okumaya yönelik tutumlarının internet ve kitap okuma alışkanlıkları açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(1), 115-132.
- Gagne, K.D. (1992). *Kids and books: A model for television as a medium to lead children to literature (motivation, reading, attitudes)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Massachusetts.
- Gençer, G. (2018). *Okuma becerileri dersine yönelik hazırlanan etkinliklerle yapılan öğretimin 5. sınıf öğrencilerinin okuduklarını anlama, okumaya yönelik tutum ve okuma motivasyonları üzerine etkisi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Ghaith, G.M. ve Bouzineddine, A.R. (2003). Relationship between reading attitudes, achievement, and learners' perceptions of their jigsaw II cooperative learning experience. *Reading Psychology*, 24,105-121.
- Gömlüksiz, M.N. (2005). Geleceğin öğretmenlerinin kitap okumaya ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1).
- Gönen, M., Öncü, E.Ç. ve Işıtan, S. (2004). İlköğretim 5., 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 32(164), 7-34.
- Gül, V. (2008). *Boş zaman etkinliklerinin okuduğunu anlama ve okumaya yönelik tutumlar üzerindeki etkililiği* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Güngör, E. (2009). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Gür Erdoğan, D. ve Demir, Y.E. (2016). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 85-96.
- İnceoğlu, M. (2000). *Tutum- Algı İletişim*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- İşcan, A., Arıkan, İ.B. ve Alkış Küçükaydın, M. (2013). İlköğretim itap okuma alışkanlıkları ve okumaya *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 1-16.
- İşeri, K. (2010). The investigation of the reading attitudes of second grade students. *Journal of Human Sciences*, 7(2), 468-487.
- Kaçar, K. (2015). *Hızlı okuma eğitiminin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine ve okumaya ilişkin tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Elazığ.
- Karabay, A. ve Kuşdemir Kayıran, B. (2010). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerileri ve okumaya ilişkin tutumları arasındaki ilişki. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(38), 110-117.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karatay, H. (2011). *Okuma eğitimi kuram ve uygulama*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kasımoğlu, M. (2014). *Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ile akademik başarıları ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- Kayıpmaz, A.Ç. (2011). *Probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Keleş, Ö. (2006). *İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinde kitap okuma alışkanlığının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kıncal, Y.R. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kocaarslan, M. (2016). Garfield görselli 1-6. sınıflar için okumaya yönelik tutum ölçeğinin Türkçe uyarlama çalışması. *Elementary Education Online*, 15(4), 1217-1233.
- Kurulgan, M. ve Çekerol, G.S. (2008). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 237-258.
- Kuzgun, Y. ve Deryakulu, D. (2014). *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lazarus, B. D. ve Callahan, T. (2000). Attitudes toward reading expressed by elementary school students diagnosed with learning disabilities. *Reading Psychology*, 21, 271-282.
- McCarty, S., Nicastro, J., Spiros, I. ve Staley, K. (2001). Increasing recreational reading through the use of read-alouds. (ERIC, ED NUMBER: 453541).
- Mete, G. (2012). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığı üzerine bir araştırma (Malatya ili örneği). *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-66.
- Okur, A., Aydın, E., Demirtaş, T., Süğümlü, Ü., Kantaş, Z., Keskin, F. ve Göçen, G. (2013). *Yaşam Boyu Okuma Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özbay, M. ve Uyar, Y. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencileri için okumaya yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *E-Journal of New World Science Academy*, 4(2), 632-651.
- Özbay, M., Bağcı, H. ve Uyar, Y. (2008). Türkçe öğretmeni adaylarının okuma alışkanlığına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 117-136.
- Özdemir, S. ve Akkaya, N. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi (İzmir- Buca örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 75-96.
- Özdemir, S. ve Şerbetçi, H.V. (2018). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları (Bartın örnekleme). *Elementary Education Online*, 17(4), 2110-2123.
- Özdemir, E. (2002). *Eleştirel Okuma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Parker, A. ve Paradis, E. (1986). Attitude development toward reading in grades one through six. *The Journal of Educational Research*. 79(5). 313-315.
- Petscher, Y. (2010). A meta-analysis of the relationship between student attitudes towards reading and achievement in reading. *Journal of Research in Reading*. 33(4). 335-355.
- Ruşen, M. (2001). *Hızlı Okuma*. İstanbul: Melisa Matbaacılık.
- Sağlamtunç, T. (1990). Türkiye'de üniversite kütüphanecilik bölümlerinin 4. sınıf öğrencilerinin özgür (boş) zaman-ders dışı okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 4(1), 3-21.
- Sallabaş, M.E. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ve okuduğunu anlama becerileri arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 141-145.
- Singh, K. (2007). *Quantitative Social Research Methods*. New Delhi: Sage Publications.
- Smith, F. (1988). *Understanding reading: A psycholinguistic analysis of reading and learning to read*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Şirin, M. ve Soylu, İ. (2003). *Okuyan Türkiye Önbilgi Raporu*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G.F. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezbaşaran, A.A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Thurstone, L. L. (1931). The measurement of social attitudes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26, (249-269).
- Umucu Alpoğuz, D. (2014). *Algılanan ana-baba tutumlarının ilköğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarına ve Türkçe dersi akademik başarılarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

- Ünal, E. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerileri ile okuduğunu anlama ve okumaya ilişkin tutumları arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vacca, J.L., Vacca, R.T., Gove, M.K., Burkey, L., Lenhart, L.A. ve McKeon, C. (2003). *Reading and Learning to Read*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Wagner, J. D. (1994). Comparing reading attitudes and academic achievement of eight graders. (Eric Number: 380 756).
- Yalçın, A. (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ.
- Yaman, H. ve Süğümlü, Ü. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin ders dışı kitap okuma alışkanlıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 291-306.
- Yıldız, M. ve Ceviz, N. (2008). *Arapça okuma becerisini geliştirme rehberi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 115-136.

OTİZMLİ ÖĞRENCİLERE YÖNELİK AKILLI UYGULAMALARIN İNCELENMESİ: SMART-ASD PROJESİ

Ahmet KURNAZ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi,
ahkurnaz@hotmail.com
Tuğba PÜRSÜN

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi,
tugbapursun@gmail.com
Mehmet KAVUN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, mkvnn42@gmail.com

ÖZ

Bu araştırmada SMART-ASD projesi kapsamında OSB olan öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının değerlendirilmesi sonucunda özel gereksinimleri ve öğrenme özellikleri ile uyumlu olan ve öğrencilere önerilen uygulamaların incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 45 OSB olan öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verileri SMART-ASD uygulamasının bulunduğu tablet bilgisayarlar kullanılarak toplanmıştır. Betimsel analizlerle yorumlanan veriler frekans değerleri gösterilerek ifade edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, OSB olan öğrencilere iletişim, günlük ajanda, zamanlayıcı, adım adım klavuz, boş zaman, video oyunları, duygular ve sosyal anlayış ve eğitim gereksinimlerini geliştirmeye yönelik akıllı uygulamalar tavsiye edilmiştir. Tavsiye edilen uygulamaların en fazla iOS işletim sisteminin bulunduğu görülmektedir. Uygulamaların çoğunun ücreti 0-10 € arasında değişmektedir. OSB'li öğrencilere tavsiye edilen akıllı uygulamalar arasında iletişim gereksinimine yönelik uygulamaların tavsiye edildiği öğrenci sayısının en fazla olduğu, bu gereksinim alanı için en fazla önerilen 5 uygulamanın (Niki talk, Vox4all, E-mintza, Mozzaz care, Dime) bulunduğu ve her uygulamanın 35 öğrenciye tavsiye edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: SMART-ASD Projesi, Otizm Spektrum Bozukluğu, Akıllı Uygulamalar

AN ANALYSIS OF SMART APPLICATIONS FOR AUTISTIC STUDENTS: SMART-ASD PROJECT

ABSTRACT

In this study, as a result of the evaluation of the individual needs of students with ASD within the scope of SMART-ASD project, it was aimed to describe the applications proposed to the students that are compatible with the special needs and learning characteristics of the students. The research was designed in a screening model. The study group consisted of 45 students with ASD. The research data were collected by using tablet computers that have SMART-ASD application. The data interpreted by descriptive analysis were expressed by showing the frequency values. According to the findings from the study, students with ASD are recommended using smart applications to improve their communication, daily agenda, timer, step-by-step guide, free time, video games, emotions and social understanding and educational needs. It has seen that the recommended applications have iOS versions the most. Most applications cost between 0-10 €. The number of students recommended for communication requirements is maximum among the smart applications recommended for students with ASD. There are 5 most recommended applications (Niki talk, Vox4all, E-mintza, Mozzaz care, Dime) for this requirement area and it has reached that each application was recommended to 35 students.

Keywords: SMART-ASD Project, Autism Spectrum Disorder, Smart Applications

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) yaşamın ilk üç yılında ortaya çıkan ve normal beyin fonksiyonlarını, sosyal etkileşim ve iletişim becerilerini etkileyen gelişimsel ve nörolojik bir bozukluktur (Çuhadar, 2008). OSB sosyal etkileşim ve iletişimde sınırlılık, stereotipik hareketler, sınırlı ilgi ve sınırlı aktiviteler ile kendini göstermektedir (Rutter, 2000). Bunlara ek olarak, bu bireylerde göz teması kurmama, başkalarının duygularını anlamada ve tepki vermede yetersizlik, taklit ve ortak dikkatte sınırlılık, dil gelişiminde gecikme, rutinlere bağlı kalma ve yalnız olmayı tercih etme gibi problemler de görülmektedir. OSB olan bireyler farklı özellikleri olan heterojen bir grup olmaları nedeniyle yetersizlik derecesi ve belirtilen problemler her çocukta farklı düzeyde görülmektedir (Ataman, 2009). Bireysel farklılıklarını ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla bu bireylerin eğitimlerinde kullanılacak bilimsel dayanaklı uygulamalar mevcuttur. Ayrıca, OSB olan bireylerin eğitimlerinde görsel destek sistemlerinin olumlu sonuçlar verdiği, bu bireylere görsel uyaran sunmanın diğer yöntemlere göre daha etkili olduğu görülmektedir (Bölte, Golan, Goodwin ve Zwaigenbaum, 2010; Diken ve Bakkaloğlu, 2016; Eliçin, 2015). Görsel uyaranlar yardımıyla OSB olan bireylerin çevrelerini algılama, iletişim kurma, günlük rutinleri yerine getirme, yeni beceri öğrenme ve bağımsız yaşamaya teşvik etme mümkün olmaktadır (Quill, 1997). Gelişen ve değişen teknoloji ile birlikte teknolojinin kendisinin bu sitemler içinde yer almaya başlaması (Michael, 2004) ve OSB olan bireylerin eğitimlerinde teknolojiden yararlanılmasının gerekliliğinin ortaya çıkması (Hourcade, Bullock-Rest ve Hansen, 2012) nedeniyle teknoloji destekli uygulamaların önemi artmakta ve yardımcı teknolojilere yer verilmektedir.

Yardımcı teknoloji, özel gereksinimli bireyler açısından öğretimin bireyselleştirilmesi, çevrenin ulaşılabilir olmasının sağlanması ve bireylerin bağımsızlıklarının ve yaşam kalitelerinin artırılması amacıyla kullanılan araçlar olarak tanımlanmaktadır (Fok, Polgar, Shaw ve Jutai, 2011; Johnston, Thurlow, Altman, Timmons ve Kato, 2009; Reed ve Browser, 2005). Yardımcı teknoloji araçlarının kişiden kişiye, yetersizliğin türüne veya derecesine göre değişebilme ve kişilere uyarlanabilme özellikleri bulunmaktadır (Çakmak, 2016). Bu bağlamda, yardımcı teknolojilerin özel gereksinimli bireylerin motivasyonlarını arttırması, becerilerin öğretimi ve desteklenmesi, etkili çalışma olanağı sunması ve sosyalleşmeyi sağlaması gibi birçok rolü bulunmaktadır (Özdemir, 2018). Akademik, günlük yaşam etkinlikleri (Kim, 2003), iletişim ve sosyal beceriler, bağımsız yaşam (Alper ve Raharinirina, 2006; Lee ve Templeton, 2008), mesleki beceri, hatırlama, çalışma ve boş zaman becerilerinin öğretimi ile ilgili alanlarda da katkılar sağlamaktadır.

Yardımcı teknolojiler arasında resimli görsellerin kullanıldığı pil veya elektriğe ihtiyaç duyulmayan düşük düzey teknoloji uygulamaları, ses çıkışı veya ses kaydetme özelliği bulunan ve basit düzeyde cihazları kapsayan orta düzey teknoloji uygulamaları ve maliyeti fazla olan program ve yazılımlardan oluşan ileri düzey teknoloji uygulamaları yer almaktadır (Özdemir, 2018). OSB olan bireylerin yaşam kalitelerini arttırma, akademik, günlük yaşam, iletişim ve sosyal becerilerini geliştirmek ile davranış problemlerini ortadan kaldırmak amacıyla yardımcı teknolojilerden yararlanılmaktadır (Lancioni ve Singh, 2014). Bunlara ek olarak, bu bireylerin ev, okul gibi alanlarda günlük yaşam etkinliklerinin içine katılmalarının sağlanmasında (Mulroy, 2008) ve öz uyarıma olan gereksinimin azaltılmasında (Lancioni, 2006) yardımcı teknolojilere ihtiyaç duyulmaktadır. OSB olan bireylerin eğitimlerinde PECS, sosyal öyküler, görsel çizelgeler, etkinlik çizelgeleri gibi görsel destek sistemlerinin yoğun olduğu düşük düzeyde teknolojiler (Rao ve Gagie, 2006; Yıldız, 2010); kasetçalar, ses cihazları, zamanlayıcı gibi orta düzey teknolojiler ile bilgisayarlar, bilgisayarlarda kullanılan özel donanımlar ve yazılımlar vb. ileri düzey teknolojiler kullanılmaktadır (Yıldız, 2010).

İlgili alanyazını incelendiğinde OSB olan öğrencilere mesleki beceri (Allen, 2012; Burke ve diğ., 2010; Kellems ve Morningstar, 2012), akademik beceri (Clark ve Green, 2004; Coleman, Hurley ve Cihak, 2012; Hart ve Whalon, 2012; Finn, Ramasamy, Dukes ve Scott, 2015), sosyal beceri (Beaumont ve Sofronoff, 2008; Cihak, Wright ve Ayres, 2010; Golan ve Baron-Cohen, 2006; Stasolla, Perilli ve Damiani, 2014), bağımsız yaşam (Johnson, 2013; Yakubova ve Taber-Doughty, 2013), dil becerileri (Achmadi vd., 2012; Hetzroni ve Tannous, 2004; Roche vd., 2014) kazandırmak amacıyla ileri düzey teknolojilerin kullanıldığı çeşitli

araştırmaların olduğu ve bu araştırmalar sonucunda OSB olan bireylerin bu becerileri kazanmalarında teknoloji kullanımının etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ileri düzey teknoloji araçları olarak ele alınan tablet veya tablet bilgisayarlar OSB olan bireylere çeşitli becerileri öğretmeyi ve bu bireylerin öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır. Kolay taşınabilme, kolay erişim sağlama, küçük boyutta olması, hafif olması ve kişiselleştirilebilme özelliklerinin bulunması nedeniyle öğrenme sürecinde avantajlar sağlamaktadır (Subakan ve Koç, 2019).

Dokunmatik tabletlerin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak OSB olan bireylerin mevcut becerilerinin geliştirilmesi veya yeni bir becerinin kazandırılmasında kullanılacak çok sayıda akıllı uygulama bulunmaktadır. İletişim becerilerinin geliştirilmesinde My Choice Board, My Talk Mobile; akademik becerilerin geliştirilmesinde See Read Say, İşlevsel Okuma; sosyal ve duygusal becerilerin geliştirilmesinde Smile At Me, Autismxpress gibi yazılımlar bulunmaktadır. Öğrenciyle sürekli etkileşim içinde bulunan öğretmenlerin veya ailelerin erişebildikleri uygulamaların öğrencinin özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun olmasına dikkat etmesi öğrencilere kazandırılması veya geliştirilmesi hedeflenen becerinin etkili bir biçimde öğretilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, OSB olan öğrencilerin eğitimlerinde kullanılacak uygulamalara Google Play ve App Store gibi uygulama marketleri kullanılarak erişilebilmektedir (Özdemir, Akadal, Çelik ve Reis, 2013). Teknoloji destekli bu uygulamalardan yarar sağlanabilmesi için öğrencilerin bireysel farklılıklarına ve yeteneklerinin doğru değerlendirilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Son yıllarda OSB olan öğrencilerin eğitimlerinde kullanılacak akıllı uygulamaların sayısı artmıştır. Eğitimciler ve aileler açısından dikkat edilmesi gereken en önemli husus bir öğrenci için uygun ve faydalı olan bir uygulamanın başka bir öğrencide aynı etkiyi oluşturmayacak olmasıdır. Bu nedenle hem eğitimcilerin hem de ailelerin eriştikleri programların öğrencilerin gelişim alanlarını destekleyip desteklemediği konusunda fikir sahibi olmaları için öncelikli olarak bu programları kendilerinin denemesi gerekmektedir (Çitil, 2016). Bireylerin yaşı, ilgi alanları ve beceri düzeyleri dikkate alınarak yazılım programları seçilmelidir (Halis, 2001).

SMART-ASD uygulaması ile OSB olan öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının değerlendirilmesinden sonra öğrencilerin kendi profillerine uygun olan ve öğrencilere tavsiye edilebilecek akıllı uygulamaların incelenmesi mümkün olmaktadır. Öğrencilerin gereksinim alanlarına göre çeşitli uygulamalar bulunmakta ve öğrencilere tavsiye edilmektedir. Bu gereksinim alanlarını şu başlıklar altında incelemek mümkün olmaktadır: İletişim gereksinimi için tavsiye edilen akıllı uygulamalar OSB'li öğrencilerin dil gelişimlerini desteklemeye ve çevreleriyle iletişim kurmalarını kolaylaştırmaya yöneliktir. Günlük ajanda, öğrencinin o gün yapacağı etkinliklerin listesini göstermektedir. Zamanlayıcı, zamanın planlanmasını sağlayarak günün etkili ve verimli geçirilmesini sağlamaktadır. Adım adım klavuz, bireye yeni tanıştığı bir uygulamada işlem basamaklarını göstermekte ve bireyin her basamağı yapmasını sağlamaktadır. Boş zaman, oyun ve müzik gibi zamanı değerlendirmeye yönelik etkinlikleri içermektedir. Video oyunları, devinimsel becerilerin kazanılması, stres ve depresyonun azaltılması, karar verme becerilerinin öğrenilmesini ve geliştirilmesini sağlamaktadır. Duygusal ve sosyal anlayış, OSB'li bireylerin sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemeye yöneliktir. Eğitim uygulamaları ise ihtiyaç duydukları akademik becerilerin kazandırılmasını ve geliştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu araştırmada SMART-ASD projesi kapsamında OSB olan öğrencilere tavsiye edilen uygulamaların incelenmesi amaçlanmaktadır. OSB'li öğrencilerin gereksinimleri için hangi akıllı uygulamaların geliştirildiği, uygulamaların hangi işletim sisteminde çalıştığı, ücretleri ve kaç öğrenciye tavsiye edildiği ilgili bilgilere yer verilecek olmasının hem eğitimcilerin hem de ailelerin uygulamalarla ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlayacağına ve OSB olan öğrencilerin eğitimlerine ve günlük yaşamlarına katkı sağlayacak doğru uygulamaların seçilmesinde yol gösterici olacağına inanılmaktadır.

Alt Amaçlar

Bu araştırmada SMART-ASD projesi ile OSB olan öğrenciler için önerilen akıllı uygulamaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- 1) OSB olan öğrencilerin gereksinim alanlarına göre hangi akıllı uygulamalar önerilmiştir?
- 2) OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların işletim sistemine göre dağılımları nasıldır?
- 3) OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların ücretlerine göre dağılımı nasıldır?

4) OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların öğrencilere önerilme durumuna göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalara uygun bir modeldir (Karasar, 2010). Tarama araştırmalarında, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlandığından herhangi bir şekilde değiştirme veya etkileme söz konusu olmamaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015). Bu araştırmada OSB'li öğrenciler için önerilen akıllı uygulamalar incelenerek mevcut durum betimleneceğinden tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

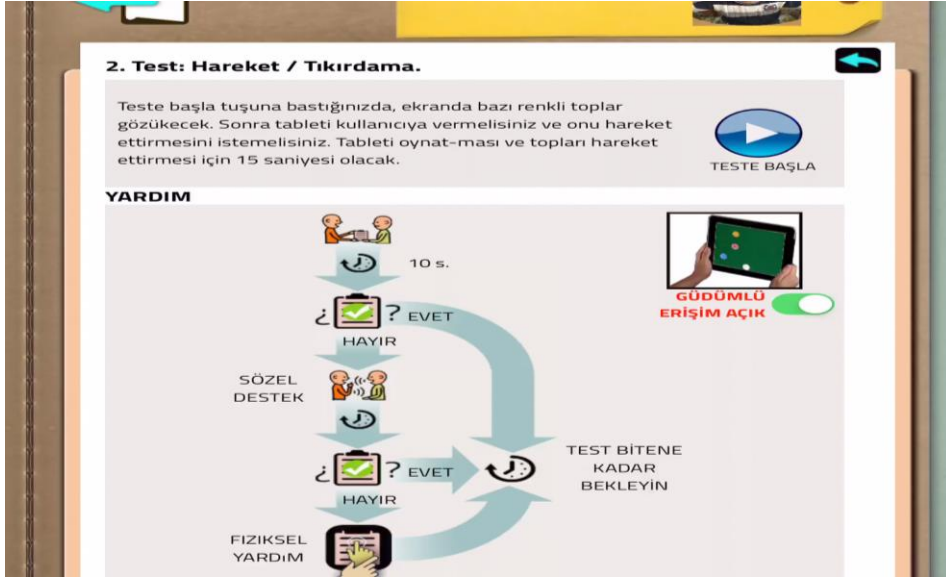
Bu araştırmanın çalışma grubunu Konya il merkezine bağlı okullarda öğrenim gören 45 OSB olan öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan OSB'li öğrencilerin 10'u (%22) kız 35'i (%78) erkektir. Yetersizlik derecesi açısından değerlendirildiğinde öğrencilerin 12'si (%27) hafif 33'ü (%73) orta-ağır düzeyde yetersizliğe sahiptir.

Veri Toplama Aracı

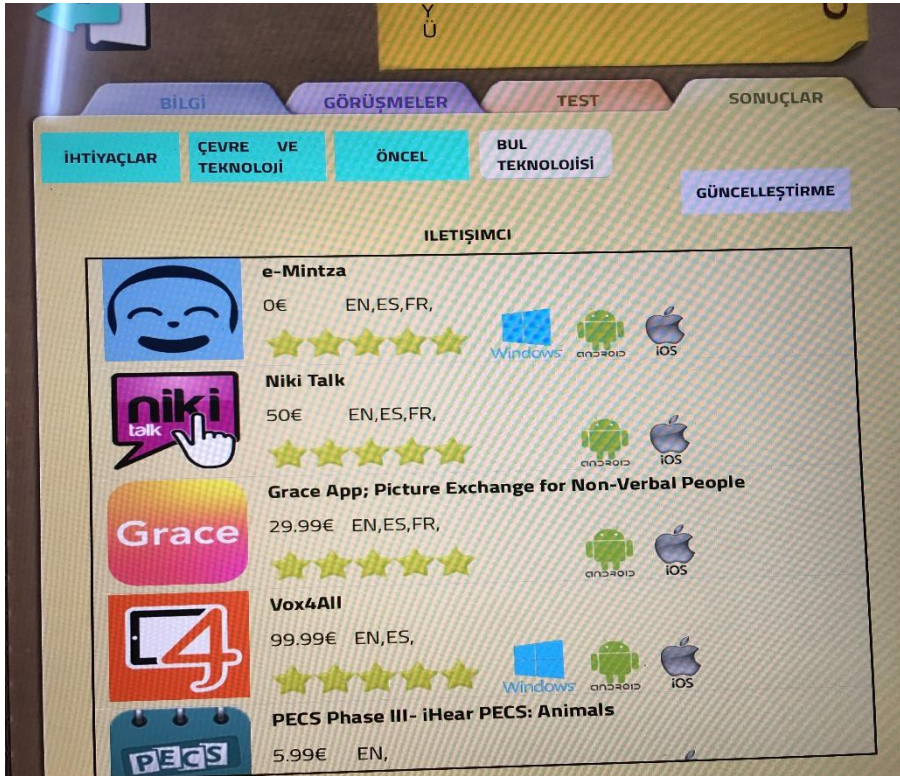
Bu araştırmada iOS tabanlı iPad tabletler ile bu tabletlerde çalışılan yazılım programı kullanılmıştır. SMART-ASD projesi kapsamında geliştirilen yazılım programında üç bölüm bulunmaktadır. İlk bölüm, OSB'li öğrencilerin teknolojiyi hangi kapsamda kullanacağını belirlemek amacıyla öğretmenlere ve ailelere yönelik görüşmeleri kapsamaktadır. İkinci bölüm, OSB'li öğrencilerin tabletleri etkili bir biçimde kullanması için gerekli olan on iki becerinin değerlendirilmesini sağlayacak on iki testten oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise OSB'li öğrencilerin teknolojiyi kullanacağı kapsam ve yeteneklerin değerlendirilmesinden sonra SMART-ASD uygulamasının tavsiye edeceği ve öğrenci için en uygun uygulamaların incelenmesine yöneliktir. Bu araştırma, uygulamanın üçüncü bölümü esas alınarak yürütülmüştür.

Tablet ekranının sol üst köşesinde kişi eklemeyi sağlayacak bir simge yer almaktadır. Açılan bilgi sayfasında ekrana dokunduktan sonra değerlendirilecek öğrenciye ilişkin adı-soyadı, doğum tarihi, cinsiyet bilgileri seçilmektedir. İsteğe bağlı olarak öğrencinin fotoğrafı çekilebilmekte, galerideki mevcut resimlerden biri eklenebilmekte ve öğrencinin sevdiği ya da listede olan bir müzik uygulama süresince kullanılmak üzere eklenebilmektedir. İkinci aşamada ise görüşme yapılacak kişilerin (aile/öğretmen) kişisel bilgileri kaydedilmektedir.

OSB'li öğrencilerin değerlendirilmesinde kullanılacak olan on iki test ne yapılması gerektiğini ifade eden bir yönerge içermekte ve ailenin/öğretmenin iPad'i öğrenciye vermesi ile başlamaktadır. Uygulamada yer alan her testin tamamlanması gereken süreleri vardır. Sürenin dolması ile tabletin aile/öğretmene verilmesi gerektiğini belirten 3 bip sesi duyulmakta ve ekrana bir görsel çıkmaktadır.

Uygulamayı yapan aile/öğretmen bir sonraki teste geçebilmek için ekranda çıkan ve hayır konumunda bulunan üç düğmeyi sağa kaydırarak öğrencinin performansını değerlendirmektedir. Bu aşamada aile/öğretmen test aşamasında öğrencinin destek alıp almadığını veya ne tür destek aldığını düğmeyi kaydırarak işaretlemektedir. Testin puanlaması tamamlandıktan sonra bir sonraki teste geçebilmek için ekranın üst köşesinde bulunan mavi X sembolü tıklanmaktadır. Uygulamada yer alan her testte aynı işlem basamakları takip edilmektedir. Testin tamamı yapıldıktan sonra OSB olan öğrenciye uygun olan ve tavsiye edilen uygulamalar görülebilmektedir.

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırma süresince testlerin OSB'li öğrencilere yaptırılması öğretmenler tarafından sağlanacağından araştırmaya başlamadan önce öğretmenler programın kullanımıyla ilgili bilgilendirilmişlerdir. Uygulama iPad tabletlerin öğrencilere verilmesi ve yönerge sunulmasıyla başlamıştır.

Öğretmenler testin başarılı bir şekilde yapılıp yapılmadığının ve öğrenciye yardım verip verilmediğinin kontrolünü sağlamıştır. OSB olan öğrenciler testi tamamlamak için verilen süre bittiğinde tabletleri öğretmenlerine iade etmişlerdir. iPad de yer alan her testten sonra öğretmenler performansı ekranda bulunan düğmeleri kullanarak puanlandırmıştır. Bu aşamada öğrencinin herhangi bir destek almadan faaliyeti gerçekleştirmesi halinde en üstteki düğme, öğrenci destek almasına rağmen testi geçemediyse ikinci ve üçüncü düğmeler, fiziki ve sözel destek alarak testi geçmişse üç düğmenin tamamı kaydırılarak veriler kaydedilmiştir. Test öğretmenler tarafından puanlandıktan sonra bir sonraki adıma geçilmiştir. 12 test bu sıralamaya göre yapılmıştır. Herhangi bir nedenle test geçersiz olduğunda tekrardan yapılmıştır. OSB olan öğrenci için uygun olan uygulamaların tavsiye edilebilmesi için her bir testin sonuçlandırılması sağlanmıştır. Verilerin analizinde Microsoft Excel programından yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler betimsel analizlerle yorumlanmış ve frekans değerleri kullanılarak ifade edilmiştir.

Bulgular

OSB olan öğrencilerin gereksinim alanlarına göre hangi akıllı uygulamalar önerilmiştir? sorusuna cevap aranmış ve elde edilen veriler frekans değerleri kullanılarak ifade edilmiştir.

Tablo 1. Gereksinim Alanlarına Göre Tavsiye Edilen Akıllı Uygulamalar

GEREK SINİM ALANLARI			
İLETİŞİM	GÜNLÜK AJANDA	ZAMANLAYICI	ADIM ADIM KLAVUZ
Helptalk	Niki agenda	Time in :smart timer vizualize the passage of time	Mis horarios de rutinas
PECS phase3	Pictogram agenda	Fun timer	Advanced making sequences
Grace app	Niki diary	Wait4it	Iprompts pro
Niki talk	Planificador diario zoozoo lite	Kids timer	This for that visual schdules
Vox4all	Dia a dia	Niki time	My rutinas
Proloquo2Go	Picture me calm	Asd tools	Pon la ficha
E-mintza	Week planer for kids	Gestiac	Choiceworks
Mozzaz care			The imodelingapp
Dime			Video tote
PECS4			
Empareja y encuentra			
Busy shapes			
SoundMatch			
C.p.a			
AraBoard			
PictoDroid lite			
Let me talk			
Happy geese			
El sueno			
Puzzingo			

Tablo 1 incelendiğinde OSB olan öğrencilerin iletişim gereksinimi için 20 (Helptalk, PECS phase3, Grace app, Niki talk, Vox4all, Proloquo2Go, E-mintza, Mozzaz care, Dime, PECS4, Empareja y encuentra, Busy shapes, SoundMatch, C.p.a., AraBoard, PictoDroid lite, Let me talk, Happy geese, El sueno, Puzzingo); günlük ajanda gereksinimi için 7 (Niki agenda, Pictogram agenda, Planificador diario zoozoo lite, Dia a dia, Picture me calm, Week planer for kids); zamanlayıcı gereksinimi için 7 (Time in :smart timer vizualize the passage of time, Fun timer, Wait4it, Kids timer, Niki time, Asd tools, Gestiac); adım adım klavuz gereksinimi için 9 (Mis horarios de rutinas, Advanced making sequences, Iprompts pro, This for that visual schdules, My rutinas, Pon la ficha, Choiceworks, The imodelingapp, Video tote) uygulama tavsiye edilmiştir.

Tablo 1 (devamı). Gereksinim Alanlarına Göre Tavsiye Edilen Akıllı Uygulamalar

GEREK SINİM ALANLARI			
BOŞ ZAMAN	VIDEO OYUNLARI	VE DUYGULAR SOSYAL ANLAYIŞ	EĞİTİM
Picaa 2	PECS	Autimo	Touch-animals
Puzzingo	Helptalk	Voice meter pro	Sigueme
Happy geese	Logiral	Helptak	10 dedos
El sueno	Pictodroid late	PECS Phase III	Working4
Reactigles magic	Graceapp	Picaa 2	My first app aba
Therafish	Niki talk	Therafish	Aprende a leer nok
Creappcuentos	Niki agenda	Sigueme	Dexteria
Soundmatch by edninja	Pictogram agenda	Touch-animals	Tic tac time
Busy shapes	Vox4all	Keedogo	Leo con grin
Somantics	Proloque2go	Slide&spin	Palabras espacials
Empareja y encuantre	E- mintza	Working4	Jose aprende
Go go games	Planificador diario zoozoo lite	Touch trainer	Keedogo/keeble
	Mozzaz care	Tic tac time	Slide&spin
	Dime	Pictodroid lite	Alex aprende a ordenar
	Niki diary	Grace app	Spich with milo
	Niki music	Vamos a aprender emociones	Joint attention training
	Niki play	Que tal estas	Mi casita de juguete
	Creappcuentos	Niki story	Niki words
	Picaa 2	Niki talk	Sequences for autism
	Itube list	Niki agenda	Touch trainer
	Therafish	Pictogram agenda	Rancho si o no
	Yt kids	Jose aprende	Estructuracion del lenguaje
		10 dedos	NXumeros especialc
		Spech with milo	Gosequencing
		Rancho si o no	
		Wox4al	
		Proloquo2go	
		E mintza	
		Planificador diariozoozoo lite	
		Numeros especiales	
		Dime	
		Expressions for autism	
		Lensoo create	

Bununla birlikte OSB olan öğrencilere boş zaman gereksinimi için 12 (Picaa 2, Puzzingo, Happy geese, El sueno, Reactigles magic, Therafish, Creappcuentos, Soundmatch by edninja, Busy shapes, Empareja y encuantre, Go go games); video oyunları gereksinimi için 22 (PECS, Helptalk, Logiral, Pictodroid late, Graceapp, Niki talk, Niki agenda, Pictogram agenda, Vox4all, Proloque2go, E- mintza, Planificador diario zoozoo lite, Mozzaz care, Dime, Niki diary, Niki music, Niki play, Creappcuentos, Picaa 2, Itube list, Therafish, Yt kids); duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için 33 (Autimo, Voice meter pro, Helptak, PECS Phase III, Picaa 2, Therafish, Sigueme, Touch-animals, Keedogo, Slide&spin, Working4, Touch trainer, Tic tac time, Pictodroid lite, Grace app, Vamos a aprender emociones, Que tal estas, Niki story, Niki talk, Niki agenda, Pictogram agenda, Jose aprender, 10 dedos, Spech with milo, Rancho si o no, Wox4al, Proloquo2go, E mintza, Planificador diariozoozoo lite, Numeros especiales, Dime, Expressions for autism, Lensoo create); eğitim gereksinimi için 24 (Touch-animals, Sigueme, 10 dedos, Working4, My first app aba, Aprende a leer nok, Dexteria, Tic tac time, Leo con grin, Palabras espacials, Jose aprende, Keedogo/keeble, Slide&spin, Alex aprende a ordenar, Spich with milo, Joint attention training, Mi casita de juguete, Niki words, Sequences for autism, Touch trainer, Rancho si o no, Estructuracion del lenguaje, NXumeros especialc, Gosequencing) akıllı uygulamanın tavsiye edildiği görülmektedir.

OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların işletim sistemine göre dağılımları nasıldır? sorusuna cevap aranmış ve elde edilen veriler frekans değerleri kullanılarak ifade edilmiştir.

İletişim gereksinimi için önerilen 3 uygulamanın (Vox4all, E-mintza, Puzzingo) hem Windows hem Android hem de iOS işletim sistemi bulunmaktadır. Sadece Android işletim sistemi olan 3 uygulama (Helptalk, AraBoard, PictoDroid lite) vardır. 5 uygulama (PECS phase3, Proloquo2Go, Dime, Busy shapes, SoundMatch) için sadece iOS işletim sistemi bulunmaktadır; 9 uygulamanın ise (Grace app, Niki talk, Mozzaz care, PECS4, Empareja y encuentra, C.p.a, Let me talk, Happy geese, El sueno) hem Android hem iOS işletim sistemi mevcuttur.

Günlük ajanda gereksinimi için önerilen 1 uygulamanın (Dia a dia) hem Android hem iOS işletim sistemi bulunmaktadır. 1 uygulamanın (Pictogram agenda) sadece Android işletim sistemi mevcutken; 5 uygulamanın (Niki agenda, Niki diary, Planificador diario zoozoo lite, Picture me calm, Week planer for kids) ise sadece iOS işletim sistemi mevcuttur. Windows işletim sistemi olan uygulama bulunmamaktadır.

Zamanlayıcı gereksinimi için önerilen 2 uygulamanın (Kids timer, Gestiac) sadece Android; 1 uygulamanın (Time in :smart timer visualize the passage of time) hem Android hem iOS; 4 uygulamanın (fun timer, wait4it, niki time, asd tools) ise sadece iOS işletim sistemi mevcuttur. Windows işletim sistemi olan uygulama bulunmamaktadır.

Adım adım klavuz gereksinimi için önerilen 2 uygulamanın (Iprompts pro, This for that visual schdules) hem iOS hem Android işletim sistemi bulunmaktadır. 7 uygulamanın (Mis horarios de rutinas, Advanced making sequences, My rutinas, Pon la ficha, Choiceworks, The imodelingapp, Video tote) sadece iOS işletim sistemi mevcutken; Windows işletim sistemi olan uygulama bulunmamaktadır.

Boş zaman gereksinimi için önerilen 1 uygulamanın (El sueno) hem Windows hem iOS hem Android işletim sistemi bulunmaktadır. 3 uygulamanın (Puzzingo, Happy geese, Empareja y encuantre) hem Android hem iOS işletim sistemi mevcutken; 8 uygulamanın (Picaa 2, Reactigles magic, Therafish, Creappcuentos, Soundmatch by edninja, Busy shapes, Somantics, Go go games) sadece iOS işletim sistemi bulunmaktadır.

Video oyunları gereksinimi için önerilen 2 uygulamanın (Vox4all, E- mintza) hem Windows hem iOS hem Android işletim sistemi bulunmaktadır. 4 uygulamanın (Helptalk, Pictodroid late, Pictogram agenda, Planificador diario zoozoo lite) sadece Android işletim sistemi mevcutken; 4 uygulamanın (Graceapp, Niki talk, Mozzaz care, Itube list) hem iOS hem Android işletim sistemi bulunmaktadır. Bununla birlikte, 12 uygulamanın (PECS, Logiral, Niki agenda, Proloquo2go, Dime, Niki diary, Niki music, Niki play, Creappcuentos, Picaa 2, Therafish, Yt kids) ise sadece iOS işletim sistemi mevcuttur.

Duyular ve sosyal anlayış gereksinimi için önerilen 3 uygulamanın (Sigueme, Wox4al, E mintza) hem Windows hem Android hem iOS işletim sistemi mevcuttur. 3 uygulamanın (Helptak, Pictodroid lite, Planificador diariozoozoo lite) sadece Android işletim sistemi mevcutken; 8 uygulamanın (Autimo, Touch-animals, Working4, Tic tac time, Grace app, Niki talk, 10 dedos, Lensoo create) hem Android hem iOS işletim sistemi bulunmaktadır. Bununla birlikte, 19 uygulamanın (Voice meter pro, PECS Phase III, Picaa 2, Therafish, Keedogo, Slide&spin, Touch trainer, Vamos a aprender emociones, Que tal estas, Niki story, Niki agenda, Pictogram agenda, Jose aprender, Spech with milo, Rancho si o no, Proloquo2go, Numeros especiales, Dime, Expressions for autism) sadece iOS işletim sistemi mevcuttur.

Eğitim gereksinimi için önerilen 2 uygulamanın (Sigueme, Leo con grin) hem Windows hem Android hem iOS işletim sistemi mevcuttur. 8 uygulamanın (Touch-animals, 10 dedos, My first app aba, Aprende a leer nok, Dexteria, Tic tac time, Palabras espacials, Alex aprende a ordenar) hem iOS hem Android işletim sistemi mevcutken; 14 uygulamanın (Working4, Jose aprende, Keedogo/keebile, Slide&spin, Spich with milo, Joint attention training, Mi casita de juguete, Niki words, Sequences for autism, Touch trainer, Rancho si o no, Estructuracion del lenguaje, NXumeros especialc, Gosequencing) sadece iOS işletim sistemi bulunmaktadır.

OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların ücretlerine göre dağılımı nasıldır? sorusuna cevap aranmış ve elde edilen veriler frekans değerleri kullanılarak ifade edilmiştir.

İletişim gereksinimi için önerilen 10 uygulama (Helptalk, E-mintza, Mozzaz care, Empareja y encuentra, C.p.a, AraBoard, PictoDroid lite, Let me talk, El sueno, Puzzingo) ücretsizdir. 4 uygulamanın (PECS phase3, Busy shapes, SoundMatch, Happy geese) 0-10 €; 1 uygulamanın (Grace app) 21-30 €; 5 uygulamanın (Niki talk, Vox4all, Proloquo2Go, Dime, PECS4) 41 € ve üzerinde ücreti vardır. İletişim gereksinimi için 11-20 € ve 31-40 € arasında önerilen uygulama bulunmamaktadır.

Günlük ajanda gereksinimi için önerilen 2 uygulama (Pictogram agenda, Dia a dia) ücretsizdir. 5 uygulamanın (Niki agenda, Niki diary, Planificador diario zoozoo lite, Picture me calm, Week planer for kids) 0-10 € arasında ücreti bulunmaktadır. 11-20 €, 21-30 €, 31-40 €, 41 € ve üzeri ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Zamanlayıcı gereksinimi için önerilen 2 uygulama (Kids timer, Gestiac) ücretsizdir. 4 uygulamanın (Fun timer, Wait4it, Niki time, Asd tools) 0-10 €; 1 uygulamanın (Time in:smart timer visualize the passage of time) ise 11-20 € arasında ücreti mevcuttur. 21-30 €, 31-40 € ve 41 € ve üzeri ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Adım adım klavuz gereksinimi için önerilen 2 uygulama (This for that visual schdules, My rutinas) ücretsizdir. 5 uygulamanın (Mis horarios de rutinas, Advanced making sequences, Pon la ficha, Choiceworks, Video tote) 0-10 €; 1 uygulamanın (The imodelingapp) 11-20 €; 1 uygulamanın (Iprompts pro) ise 41 € ve üzerinde ücreti vardır. Adım adım klavuz gereksinimi için 21-30 € ve 31-40 € arasında ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Boş zaman gereksinimi için önerilen 6 uygulama (Picaa 2, Puzzingo, El sueno, Reactigles magic, Therafish, Somantics) ücretsizdir. 6 uygulamanın (Happy geese, Creappcuentos, Soundmatch by edninja, Busy shapes, Empareja y encuantrre, Go go games) 0-10 € arasında ücreti vardır. 11-20 €, 21-30 €, 31-40 €, 41 € ve üzeri ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Video oyunları gereksinimi için önerilen 12 uygulama (Helptalk, Logiral, Pictodroid late, Pictogram agenda, E- mintza, Planificador diario zoozoo lite, Mozzaz care, Niki diary, Picaa 2, Itube list, Therafish, Yt kids) ücretsizdir. 6 uygulamanın (PECS, Graceapp, Niki agenda, Niki music, Niki play, Creappcuentos) 0-10 €; 1 uygulamanın (Niki talk) 21-30 € ve 3 uygulamanın (Vox4all, Proloquo2go, Dime) 41 € ve üzerinde ücreti vardır. Oyun gereksinimi için 11-20 € ve 31-40 € arasında ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için önerilen 10 uygulama (Helptak, Picaa 2, Therafish, Sigueme, Keedogo, Pictodroid lite, Pictogram agenda, Jose aprender, E mintza, Lensoo create) ücretsizdir. 17 uygulamanın (Autimo, Voice meter pro, PECS Phase III, Touch-animals, Slide&spin, Working4, Touch trainer, Tic tac time, Vamos a aprender emociones, Que tal estas, Niki story, Niki agenda, 10 dedos, Spech with milo, Rancho si o no, Planificador diariozoozoo lite, Expressions for autism) 0-10 €; 1 uygulamanın (Numeros especiales) 11-20 €, 1 uygulamanın (Grace app) 21-30 € ve 4 uygulamanın (Niki talk, Wox4al, Proloquo2go, Dime) 41 € ve üzerinde ücreti mevcuttur. Duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için önerilen 31-40 € arasında ücreti olan uygulama bulunmamaktadır.

Eğitim gereksinimi için önerilen 3 uygulama (Sigueme, Jose aprende, Keedogo/keebble) ücretsizdir. 16 uygulamanın (Touch-animals, 10 dedos, Working4, Aprende a leer nok, Dexteria, Tic tac time, Leo con grin, Slide&spin, Alex aprende a ordenar, Spich with milo, Joint attention training, Mi casita de juguete, Niki words, Sequences for autism, Touch trainer, Rancho si o no) 0-10 €; 3 uygulamanın (Jose aprende, Estructuracion del lenguaje, NXumeros especialc) 11-20 €; 1 uygulamanın (Gosequencing) 21-30 € ve 1 uygulamanın (My first app aba) ise 31-40 € arasında ücreti vardır. Eğitim gereksinimi için önerilen 41 € ve üzerinde ücreti olan bir uygulama bulunmamaktadır.

OSB olan öğrencilere önerilen akıllı uygulamaların öğrencilere önerilme durumuna göre dağılımı nasıldır? sorusuna cevap aranmış ve elde edilen veriler frekans değerleri kullanılarak ifade edilmiştir.

İletişim gereksinimi için en fazla önerilen uygulamalar birden fazladır (Niki talk, Vox4all, E-mintza, Mozzaz care, Dime) ve 35'er öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, en az önerilen 6 uygulama (Empareja y encuentra, Busy shapes, SoundMatch, Happy geese, El sueno, Puzzingo) 1'er öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Günlük ajanda gereksinimi için en fazla önerilen 1 uygulama (Pictogram agenda) mevcuttur ve 16 öğrenciye tavsiye edilmiştir. En az önerilen 1 uygulama (Dia a dia) bulunmakla birlikte 2 öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Zamanlayıcı gereksinimi için en fazla önerilen 1 uygulama (Time in: smart timer vizualize the passage of time) bulunmaktadır ve 14 öğrenciye tavsiye edilmiştir. En az önerilen 1 uygulama (Gestiac) 1 öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Adım adım klavuz gereksinimi için en fazla 1 uygulama (This for that visual schdules) bulunmakla birlikte 12 öğrenciye önerilmiştir. Bununla birlikte, en az önerilen uygulamalar birden fazladır (Advanced making sequences, Iprompts pro, Pon la ficha, Choiceworks) ve 2’şer öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Boş zaman gereksinimi için en fazla 1 uygulama (Picaa 2) bulunmaktadır ve 26 öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, en az tavsiye edilen 1 uygulama (Go go games) 1 öğrenciye önerilmiştir.

Video oyunları gereksinimi için en fazla önerilen 1 uygulama (Niki play) mevcuttur ve 19 öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, en az önerilen uygulamalar birden fazladır (PECS, Helptalk, Pictodroid late, Graceapp, Niki talk, Niki agenda, Pictogram agenda, Vox4all, Proloque2go, E- mintza, Planificador diario zoozoo lite, Mozzaz care, Dime, Niki diary) ve 1’er öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için en fazla önerilen 1 uygulama (Niki story) bulunmaktadır ve 17 öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, en az önerilen uygulamalar birden fazladır (Helptak, PECS Phase III, Picaa 2, Therafish, Sigueme, Touch-animals, Keedogo, Slide&spin, Working4, Touch trainer, Tic tac time, Pictodroid lite, Grace app, Niki talk, Jose aprender, 10 dedos, Spech with milo, Rancho si o no, Wox4al, Proloquo2go, E mintza, Planificador diariozoozoo lite, Numeros especiales, Dime) ve 1’er öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Eğitim gereksinimi için en fazla önerilen 2 uygulama (Sigueme, Working4) mevcuttur ve 13’er öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, en az tavsiye edilen uygulama birden fazladır (My first app aba, Aprende a leer nok, Dexteria, Tic tac time, Leo con grin, Palabras especiales, Jose aprende, Alex aprende a ordenar, Spich with milo, Joint attention training, Mi casita de juguete, Niki words, Sequences for autism, Estructuracion del lenguaje, Gosequencing) ve 3’er öğrenciye tavsiye edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

OSB olan bireylerde günlük rutinler içinde dikkati odaklama ve sürdürme problemleri yaygın olarak görülmektedir (Diken ve Bakkaloğlu, 2016). Eğitim ortamlarında klasik öğretim yöntemlerinin yetersiz kalması nedeniyle yardımcı teknolojilere gereksinim duyulmaktadır. Bununla birlikte, OSB olan bireylerin görsel uyaranlara karşı duyarlılıklarının yüksek olması ve daha fazla dikkat göstermeleri de eğitimlerinde teknolojiden faydalanılmasını gerekli kılmaktadır. SMART-ASD uygulaması kapsamında OSB olan öğrencilerin iletişim, günlük ajanda, zamanlayıcı, adım adım klavuz, boş zaman, video oyunları, duygular ve sosyal anlayış ve eğitim gereksinimlerinin karşılanması amaçlanmıştır ve bu gereksinimler için önerilen akıllı uygulamalar ele alınmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğrencilerde geliştirilmesi hedeflenen iletişim gereksinimi için 20, günlük ajanda gereksinimi için 7, zamanlayıcı gereksinimi için 7, adım adım klavuz gereksinimi için 9, boş zaman gereksinimi için 12, video oyunları gereksinimi için 22, duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için 33 ve eğitim gereksinimi için 24 akıllı uygulama tavsiye edilmiştir. Araştırma bulgularına göre OSB olan öğrencilerin duygular ve sosyal anlayış gereksinimi geliştirmeye yönelik önerilen uygulamaların sayısı daha fazladır. OSB olan bireylerin kendilerini ifade etme ve göz kontağı kurma yetersizliklerinin duyguları tanımada yetersizlik göstermeleri ile ilişkili olması muhtemeldir (Dawson, 2004). Başkalarının yüz ifadeleri veya vücut dilleri gibi sözel olmayan ipuçlarını anlamalarında ve bunlara tepki vermelerinde yaşadıkları güçlükler (Arı ve Sönmez-Kartal, 2017) sosyal becerilerinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte, sosyal ve duygusal yetersizlik nedeniyle OSB olan bireyler kendi duygularını paylaşma ve sosyal oyunlara katılmada güçlük yaşamaktadırlar. Duygusal gelişim alanında yaşadıkları güçlüklerle sözel olmayan sosyal iletişim becerileri ve dil sınırlılıkları neden olmaktadır (Diken ve Bakkaloğlu, 2016). Araştırma bulguları arasında iletişim gereksinimine yönelik uygulama sayısının fazla olduğu da görülmektedir. Dil gelişimi OSB olan bireylerde normal gelişim gösteren bireylerde olduğu gibi

erken çocukluk döneminde başlamasına rağmen dilin kullanımı ile ilgili güçlükler yaşamaktadırlar. Biriyle konuşma, cevap vermede, konuşmaları başlatmada, takip etmekte veya sonlandırmakta başarısızlık gösterebilmektedirler (Akçamete, 2011). Chien ve arkadaşları (2015) OSB olan öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmek amacıyla tasarladıkları iCAN adlı uygulama ile PECS işlem basamaklarını tablet bilgisayarlarda kullanılabilir biçime dönüştürmeyi amaçladıkları araştırmalarının sonucunda geliştirilen uygulama ile OSB olan öğrencilerin iletişim becerilerinin geliştiği ve diğer bireylerle daha fazla iletişim kurdukları sonucuna ulaşmışlardır.

OSB olan bireylerin öğrenmeye yönelik isteklerinin artırılması amacıyla geliştirilen oyun tasarımlarının bireylerin özelliklerine göre bireyselleştirilebilmesi, bireysel hızlarına göre yönlendirilebilmesi, görsellik ve ses içermesi, mekândan bağımsız ve esnek olma gibi özelliklerinin bulunması avantaj sağlamaktadır (Liu, Lee ve Chen, 2013). Araştırma bulguları, OSB olan öğrencilerin en fazla uygulamanın tavsiye edildiği edildiği gereksinim alanlarından birinin video oyunları olduğunu göstermektedir. Bedir-Erişti, Fırat, İzmirli ve Ceylan (2017) OSB olan öğrencilerin odaklanmalarını, nesnelere takip etmelerini, nesneyi kontrol etmelerini ve nesneye hakim olmalarını kapsayan beş temel odaklanma oyunu geliştirmişler ve geliştirdikleri uygulamaların bu öğrencilerin göz kontağı kurma ve odaklanma güçlükleri ile başa çıkmalarını sağlamayı amaçlamışlardır. Video oyunları, OSB olan öğrencilerin el-göz koordinasyonlarının gelişmesi, dikkat, stres ve kaygı sorunlarının azaltılmasında katkı sağlamaktadır. OSB'li öğrencilerin ilgilerini ve dikkatlerini çekmede etkili olan dijital ortamların kullanılmasının ve bilgisayar oyunlarına veya etkinliklerine yer verilmesinin bu öğrencilere beceri kazandırmada etkili olduğu söylenebilir.

OSB olan öğrenciler için tavsiye edilen bu uygulamalarda iletişim, boş zaman, video oyunları, duygular ve sosyal anlayış ve eğitim gereksinimleri için Windows, Android ve iOS işletim sistemi bulunan uygulamalar mevcuttur. Günlük ajanda, zamanlayıcı ve adım adım klavuz gereksinimleri için önerilen akıllı uygulamaların ise Windows işletim sistemi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, kazandırılması gereken bütün becerilerde uygulamaların en fazla iOS işletim sisteminin olduğu görülmektedir. iPad, iPod gibi iOS cihazların OSB olan bireylerin çeşitli becerileri kazanmalarını sağlamak amacıyla kullanılabilmesi ve konuyla ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda özel gereksinimli bireylere uygun cihazlar olduğu belirtilmektedir (Subakan ve Koç, 2019). Burke ve arkadaşları (2011) yaptıkları çalışmalarında OSB olan bireylerin istihdam becerilerini geliştirmek amacıyla iPod Touch ve iPhone kullanımının etkililiğini inceledikleri araştırmalarında iOS cihazlarının istihdam ortamlarında etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak, OSB olan öğrencilerin gereksinimlerini karşılamak için geliştirilen uygulamaların bütün işletim sistemlerinin mevcut olmamasının aileler ve öğretmenler tarafından yararlı olduğu düşünülen uygulamalara erişimi sınırlandırdığı ve bu nedenle, uygulamalardan yeterince yararlanılamamasını engelleyebileceği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre OSB olan öğrencilere iletişim ve video oyunları gereksinimleri için önerilen uygulamaların çoğunun ücretsiz erişimi mevcuttur. Günlük ajanda, zamanlayıcı, adım adım klavuz, duygular ve sosyal anlayış ve eğitim gereksinimleri için önerilen uygulamaların ücretlerinin 0-10 € arasında değiştiği; boş zaman becerileri için tavsiye edilen uygulamaların ise ücretsiz ve 0-10 € arasında değiştiği görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde uygulamaların çoğunun 0-10 € ücretinin olduğu görülmektedir. OSB olan öğrencilerin eğitimlerinde kullanılabilecek uygulamaların ücretsiz olması aileleri, öğretmenleri ve öğrencileri uygulamaları kullanmaya teşvik edecektir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre OSB olan öğrencilerin iletişim gereksinimlerine yönelik uygulamaların (Niki talk, Vox4all, E-mintza, Mozzaz care ve Dime) her biri 35'er öğrenciye tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda, iletişim gereksinimine yönelik uygulamaların en fazla öğrenciye tavsiye edildiği görülmektedir. Günlük ajanda gereksinimi için Pictogram agenda 16; zamanlayıcı gereksinimi için Time in: smart timer vizualize the passage of time 14; adım adım klavuz gereksinimi için This for that visual schdules 12; boş zaman gereksinimi için Picaa 2 26; video oyunları gereksinimi için Niki play 19; duygular ve sosyal anlayış gereksinimi için Niki story 17 ve eğitim gereksinimi için Siguem ve Working4 uygulamaları 13'er öğrenciye tavsiye edilmiştir. İlgili alanyazınında Proloquo2Go (Sigafos vd., 2013; Strasberger ve Ferreri,

2014; Waddington vd., 2014) ve Picaa (Fernandez-Lopez vd, 2012) yazılımları kullanılarak yapılan çalışmalar olduğu ve beceri kazanımında olumlu sonuçlar verdiğini gösteren araştırmalar bulunmaktadır. OSB olan bireylerin bireysel özellikleri, farklılıkları, ilgi ve gereksinimleri dikkate alınarak geliştirilen yazılımlar sosyal, akademik, iletişim vb. alanlarında etkili öğretim yapılmasına olanak sağlamaktadır (Luiselli, 2014). Bu nedenle, bu bireylere beceri kazandırmada ve eğitim gereksinimlerini karşılamada birey için doğru olan uygulamalar seçilmelidir.

Kaynakça

- Achmadi, D., Kagohara, D.M., Van der Meer, L., O'Reilly, M.F., Lancioni, G.E., Sutherland, D., ... Sigafoos, J. (2012). Teaching advanced operation of an iPod-based speech-generating device to two students with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6, 1258-1264.
- Allen, K.D., Burke, R.V., Howard, M. R., Wallace, D.P. ve Bowen, S.L. (2012). Use of audio cuing to expand employment opportunities for adolescents with autism spectrum disorders and intellectual disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disabilities*, 42, 2410–2419.
- Alper, S. ve Raharinirina, S. (2006). Assistive technology for individuals with disabilities: A review and synthesis of literature. *Journal of Special Education Technology*, 21, 47-56.
- Arı, A. ve Sönmez-Kartal, M. (2017). *Özel eğitime giriş*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ataman, A. (2009). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Beaumont, R. ve Sofrono, K. (2008). A multi-component social skills intervention for children with Asperger syndrome: The Junior Detective Training Program. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 743–753.
- Bölte, S., Golan, O., Goodwin M.S. ve Zwaigenbaum, L. (2010). What can innovative technologies do for Autism Spectrum Disorders?. *SAGE Publications and the National Autistic Society*, 14(3), 155–159.
- Burke, R.V., Anderson, M.N., Bowen, S.L., Howard, M.R. ve Allen, K.D. (2010). Evaluation of two instruction methods to increase employment options for young adults with autism spectrum disorder. *Research in Developmental Disabilities*, 31, 1223-1233.
- Cihak, D.F., Wright, R. ve Ayres, K.M. (2010). Use of self-modeling static-picture prompts via a handheld computer to facilitate self-monitoring in the general education classroom. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 45(1), 136-149.
- Clark, K. ve Green, G. (2004). Comparison of two procedures for teaching dictated-word/symbol relations to learners with autism. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 37, 503–507.
- Coleman, M.B., Hurley, K.J. ve Cihak, D.F. (2012). Comparing teacher-directed and computer assisted constant time delay for teaching functional sight words to students with moderate intellectual disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 47, 280–292.
- Çakmak, S. (2016). *Özel eğitim ve yardımcı teknolojiler*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Çitil, M. (2016). Bilişsel yetersizliği olan çocuklar için yardımcı teknolojiler. Salih Çakmak (Ed.) *Özel eğitim ve yardımcı teknolojiler*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Eliçin, Ö. (2015) *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara işlevsel okuma becerilerinin kazandırılmasında tablet bilgisayar aracılığı ile sunulan programın etkililiği* (Doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Erişti, S.D.B., Fırat, M., İzmirli, S. ve Ceylan, B. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar için tasarım tabanlı araştırma yaklaşımına dayalı eğitsel oyun tasarımı. *Uludağ Fakültesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 73-99.
- Fernández-López, A., Rodríguez-Fórtiz, M.J., Rodríguez-Almendros, M.L. ve Martínez-Segura, M.J. (2012). Mobile learning technology based on iOS devices to support students with special education needs. *Computers & Education*, 61, 77-90.
- Finn, L., Ramasamy, R., Dukes, C. ve Scott, J. (2015). Using WatchMinder to increase the on-task behavior of students with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(5), 1408-1418.
- Fok, D., Polgar, J.M., Shaw, L. ve Jutai, J.W. (2011). Low vision assistive technology device usage and importance in daily occupations. *Work*, 39(1), 37-48.
- Golan, O. ve Baron-Cohen, S. (2006). Systemizing empathy: Teaching adults with Asperger syndrome or

- high-functioning autism to recognize complex emotions using interactive multimedia. *Development and Psychopathology*, 18, 591–617.
- Halis, İ. (2001). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Konya: Mikro Yayınları.
- Hart, J.E. ve Whalon, K.J. (2012). Using video-self modeling via iPads to increase academic responding of an adolescent with autism spectrum disorder and intellectual disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 47, 438–446.
- Hetzroni, O.E. ve Tannous, J. (2004). Effects of a computer-based intervention program on the communicative functions of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34, 95–113.
- Hourcade, J.P., Bullock-Rest, N.E. ve Hansen, T.E. (2012). Multitouch tablet applications and activities to enhance the social skills of children with autism spectrum disorders. *Personal and Ubiquitous Computing*, 16, 157-168.
- Johnston, C., Thurlow, M., Altman, J., Timmons, J. ve Kato, K. (2009). Assistive technology approaches for large-scale assessment: Perceptions of teachers of students with visual. *Impairments Exceptionality*, 17, 66–75.
- Kellems, R.O. ve Morningstar, M.E. (2012). Using video modeling delivered through iPods to teach vocational tasks to young adults with autism spectrum disorders. *Career Development for Exceptional Individuals*, 35, 155–167.^[1]
- Kim, Y.W., Kim, Y.G., Kim, N.J. ve Woo, Y.G. (2003). A study on the korea teacher's perception in using assistive technology. *Journal of Asia-Pacific Special Education*, 3(1), 35-48.
- Lancioni, G.E., Singh, N.N., O'Reilly, M.F., Oliva, D., Smaldone, A., Tota, A. ve Groeneweg, J. et al. (2006). Assessing the effects of stimulation versus microswitch-based programmes on indices of happiness of students with multiple disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(10), 739–747.
- Luiselli, J.K. (2014). *Children and youth with autism spectrum disorder (ASD): Recent advances and innovations in assessment, education, and intervention*. USA: Oxford University Press.
- Michel, P. (2004). The use of technology in the study, diagnosis and treatment of autism. Final term Paper for CSC350: Autism and Associated Developmental Disorders.
- Mulroy, S., Robertson, L., Aiberti, K., Leonard, H. ve Bower, C. (2008). The impact of having a sibling with an intellectual disability: Parental perspectives in two disorders. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(3), 216–229.
- Özdemir, Ş., Akadal, E., Çelik, S. ve Reis, Z.A. (2013). *Uygulama marketlerinin eğitim kategorisi altındaki uygulamalarının incelenmesi*. Erişim tarihi: 29 Ağustos 2016, <http://ab.org.tr/ab13/bildiri/262.pdf>.
- Quill, K.A. (1997). Instructional consideration for young children with autism: The rationale for visually cued instruction. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27, 697-714.
- Reed, P. ve Bowser, G. (2005). Assistive technology and the IEP. D. L. Edyburn, K. Higgins ve R. Boone (Eds.). *Handbook of special education technology research and practice* içinde (ss.61-77). Whitefish Bay, WI: Knowledge by design.
- Roche, L., Sigafoos, J., Lancioni, G.E., O'Reilly, M.F., Schlosser, R.W., Stevens, M., van der Meer, L., Achmadi, D., Kagohara, D., James, R., Carnett, A., Hodis, F., Green, V.A., Sutherland, D., Lang, R., Rispoli, M., Machalicek, W. ve Marschik, P.B.(2014). An evaluation of speech production in two boys with neurodevelopmental disorders who received communication intervention with a speech-generating device. *International Journal of Developmental Neuroscience*, 38, 10-16.
- Sigafoos, J., Lancioni, G.E., O'Reilly, M.F., Achmadi, D., Stevens, M., Roche, L., Kagohara, D.M., van der Meer, L., Sutherland, D., Lang, R., Marschik, P.B., McLay, L., Hodis, F. ve Green, V.A. (2013). Teaching two boys with autism spectrum disorders to request the continuation of toy play using an iPad®-based speech-generating device. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(8), 923-930.
- Stasolla, F., Perilli, V. ve Damiani, R. (2014). Self monitoring to promote on-task behavior by two high functioning boys with autism spectrum disorders and symptoms of ADHD. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(5), 472–479.
- Strasberger, S.K. ve Ferreri, S.J. (2014). The effects of peer assisted communication application training on the communicative and social behaviors of children with autism. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 26, 513-526.

- Subakan, Y. ve Koç, M. (2019). Özel eğitim gereksinimli bireylerin gelişim ve eğitimlerinde kullanılan mobil cihazlar ve yazılımlar. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 3(2), 51-61.
- Waddington, H., Sigafos, J., Lancioni, G.E., O'Reilly, M.F., Van der Meer, L., Carnett, A., Stevens, M., Roche, L., Hodis, F., Green, V.A., Sutherland, D., Lang, R. ve Marschik, P.B. (2014). Three children with autism spectrum disorder learn to perform a three-step communication sequence using an iPad(R)- based speech-generating device. *International Journal of Developmental Neuroscience*, 39, 59-67.
- Yıldız, S. (2010). Bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla özürllüer için geleceğe bir kapı açmak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11).

AİLE UYUŞMAZLIKLARINDA DAVA ŞARTI ARABULUCULUĞUN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Sevda Yaşar COŞKUN

Dr. Öğr. Ü., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü,
sevdayasar.coskun@bakircay.edu.tr

ÖZ

İnsanlar arasındaki ilişkilerin nitelik ve nicelik olarak gösterdiği artışa paralel olarak uyuşmazlıkların da nitelik ve nicelikleri artmıştır. Bu çoğalma, yargının iş yükünün artması, uyuşmazlıkların çözülerek adaletin sağlanmasının gecikmesi ve toplumsal maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Bu gerekçelerle geleneksel yargılama sürecinin yan ısıra alternatif çözüm yolları diye anılan arabuluculuk, tahkim, uzlaştırma gibi yöntemler gündeme gelmiştir. Çalışmanın konusunu alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından olan arabuluculuğun dava şartı olarak aile hukuku kaynaklı uyuşmazlıklarda uygulanması oluşturmaktadır. Aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda dava şartı olarak arabuluculuk yönteminin uygulanmasının yasal altyapı eksikliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olması, adalete erişimi engellemesi gibi dezavantajları bulunmaktadır. Söz konusu müessesenin zaman ve maliyet açısından daha hızlı ve daha ucuz olması, gizlilik ilkesi gereği taraflar arasında iletişimi sağlaması veya iyileştirmesi, karşılıklı irade uyuması nedeniyle süreklilik arz eden ilişkilerde olumlu rol oynaması, uzlaşma kültürüne katkıda bulunması gibi avantajları da söz konusudur. Biz çalışmamızda aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda dava şartı arabuluculuğun dikkatli ve titiz bir tasarım ve arabulucuların sürekli eğitimi ile olumlu sonuçlar doğuracağı kanaatine sahibiz.

Anahtar kelimeler: Arabuluculuk, Aile Hukuku, Dava Şartı, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CASE TERM MEDIATION IN FAMILY DISPUTES

ABSTRACT

Parallel to the increase in relations between people in terms of quality and quantity, the quality and quantity of conflicts have also increased. This proliferation has led to an increase in the workload of the judiciary, the delay in the settlement of disputes and the achievement of justice, and increased social costs. For these reasons, methods such as mediation, arbitration and conciliation, which are called as alternative solutions for the traditional judicial process, have come into question. The subject of the study is the application of mediation, which is an alternative dispute resolution method, in family law based disputes as a condition of litigation. Mediation as a condition of litigation in disputes arising from family law has disadvantages such as lack of legal infrastructure, causing gender inequality and preventing access to justice. This institution has advantages such as being faster and cheaper in terms of time and cost, providing or improving communication between the parties due to the principle of confidentiality, playing a positive role in continuity relations due to the mutual agreement of will, and contributing to the culture of reconciliation. In our study, we are of the opinion that mediation in case of disputes arising from family law will lead to positive results through careful and meticulous design and continuous training of mediators.

Key words: Mediation, Family Law, Litigation, Alternative Dispute Resolution

Giriş

Bilim ve teknolojide yaşanan gelişmelerin neden olduğu bireyler arasında artan iletişim ve etkileşimin bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik ilişkiler hem karmaşıklaşmış hem de çeşitlenmiştir. Buna bağlı olarak ta hukuki uyuşmazlıkların hem sayısı hem de çeşitliliği artmıştır. Asıl olan uyuşmazlıkların devlet mahkemeleri aracılığıyla yani yargısal yolla çözüme kavuşturulmasıdır. Fakat yargının artan iş yükü, yargılama süreçleri ve yüksek yargılama maliyeti alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini gündeme getirmiştir. En genel tanımı ile alternatif uyuşmazlık çözüm yolları, “bağımsız, tarafsız ve objektif bir üçüncü kişinin, aralarında uyuşmazlık bulunan tarafları bir araya getirerek, ortaklaşa bir çözüm bulmaları konusunda iletişim kurmalarını sağladığı, aralarındaki uyuşmazlığı ya kendi kendilerine çözmeleri için onlara yardımcı olduğu ya da somut olayın özelliklerine göre onlara üzerinde fikir birliğine varabilecekleri çözüm önerileri sunduğu, devlet mahkemelerinde gerçekleşen yargılamaya göre seçimlik bir yol olarak uygulama alanı bulan uyuşmazlık çözüm yolları bütünüdür” (Benzer tanımlar için bkz. Özbek, 2009 s. 83; Pekcanitez ve diğ. 2007, s. 721; Yıldırım, 2007, s. 349- 350). Başlıca alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arabuluculuk, müzakere uzlaştırma ve tahkimdir.

İlk tohumları Mezopotamya’da ve Sümer uygarlığında atılan arabuluculuğun bugün üzerinde yaşadığımız bu coğrafyadaki tarihi geçmişinin 4000 yıl kadar önceye dayandığı söylenebilir (Bağatur, 2015). Her ne kadar geçmişi antik çağlara dayansa da bugünkü anlamıyla arabuluculuk ilk olarak ABD’de 1964 tarihli Yurttaşlık Yasası ile uygulanmaya başlamış, 1970’lerde de Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda’da uygulama alanı bulmuştur. İzleyen zamanlarda, 1980’lerde Avustralya ve İngiltere’de uygulamaya konulmuştur. Avrupa ülkelerinde yayılmaya başlaması ise 1990’lı yıllarda olmuştur. Arabuluculuk Hong Kong, Hindistan, Pakistan, Singapur, Somali, Kore, İsrail, Latin Amerika ve Kenya’ya kadar geniş bir coğrafyada bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak uygulanmaktadır. Avrupa Birliğinde “Hukuki ve Ticarî Uyuşmazlıklarda Arabuluculuğun Belirli Yönlerine İlişkin 21 Mayıs 2008 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi” (Direktif) kabul edilmiştir. Söz konusu Direktif Avrupa Birliği ülkelerindeki arabuluculuk müessesesinin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Direktifin etkisiyle Romanya, Avusturya ve Slovakya, gibi bazı ülkeler arabuluculuk konusunda yazılı mevzuat geliştirmiş; Slovenya, Hollanda, Birleşik Krallık, gibi diğer ülkeler ise yazılı düzenlemeye gerek duymaksızın arabuluculuk sistemini uygulamış ve %60 ila %80 oranlarında anlaşma sağlamıştır (<https://aybu.edu.tr/hukuk/contents/files/ARABULUCULUK%20SEMPOZYUM%20KI%CC%87TAB1.pdf>).

Ülkemizde 22.06.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu (HUAK) ile yasal altyapı oluşmuş ve arabuluculuk faaliyetleri başlamıştır. HUAK 2/b bendinde arabuluculuk; “Sistemik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, tarafların çözüm üretmediklerinin ortaya çıkması hâlinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyarî olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemidir” şeklinde tanımlanmıştır. Arabuluculuğa ilişkin temel ilkeler iradi olma, eşitlik, gizlilik ve beyan veya belgelerin kullanılmamasıdır (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, www.adb.gov.tr, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6325.pdf>). Arabuluculuk temelde iradi bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmasına rağmen arabuluculuğu özendirmek ve yaygınlaştırmak gibi gerekçelerle kanun koyucu bir dava şartı olarak ta arabuluculuğu zorunlu tutabilmektedir. Dava şartı olan arabuluculukta uyuşmazlığın tarafları mahkemeye başvurmadan önce arabulucu aracılığıyla çözüm aramak şayet arabulucuda uyuşmazlık çözüme kavuşturulamazsa mahkemeye başvurmak zorundadır. Kısaca, arabuluculuğun dava şartı olduğu uyuşmazlıklarda mahkemeler önlerine gelen davalarda arabuluculuğa başvurulup başvurulmadığını resen inceleyecek ve arabuluculuğa başvurulmamış olduğu tespit edilirse dava şartı yokluğu gerekçesiyle davayı reddedeceklerdir.

7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile 01.01.2018 tarihinden itibaren esas itibariyle ihtiyari olan arabuluculuk sistemi, iş uyuşmazlıklarında dava şartı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu tarihten itibaren İş Uyuşmazlıklarında Dava Şartı Arabuluculuk uygulamasına ilişkin karara bağlanan dosyaların %65 'inin

anlaşma, %35'inin ise anlaşmama olarak sonuçlandığı görülmektedir (www.adb.gov.tr, <http://www.adb.adalet.gov.tr/Sayfalar/istatistikler/istatistikler/davasarti.pdf>).

Daha sonra 9.12.2018 tarihli ve 7155 sayılı Abonelik Sözleşmesinden Kaynaklanan Para Alacaklarına İlişkin Takibin Başlatılması Usulü Hakkında Kanun ile 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na eklenen 5/A maddesi gereğince, ticari davalardan konusu bir miktar paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri hakkında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartı olarak kabul edilmiştir. Aradan geçen on aylık süre zarfında Ticari Arabuluculuk uygulamasına ilişkin gelen karara bağlanan dosyaların %57 'si Anlaşma %43'ü ise Anlaşmama olarak sonlanmıştır (www.adb.gov.tr, <http://www.adb.adalet.gov.tr/Sayfalar/istatistikler/istatistikler/ticaridavasarti.pdf>). Bu çalışmada alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden dava şartı arabuluculuk aile uyuşmazlıkları bağlamında ele alınacaktır.

Aile Arabuluculuğunun Avantaj ve Dezavantajları

Aile arabuluculuğunun ilk uygulamaları ABD'nde gerçekleşmiş, zamanla diğer birçok ülkede uygulanmaya başlamıştır. AB'de uygulanmaya başlaması ise 1990'lı yıllarda Avrupa Konseyi'nin Aile Hukuku Uzmanlar Komitesi'nin (Komite), aile sorunlarının hassas ve duygusal konular olmaları itibariyle çözümü için, aile arabuluculuğunun geleneksel yargılama yöntemlerinden daha uygun olduğu tespitinden sonra olmuştur. Komitenin aile arabuluculuğuna ilişkin tavsiyeleri Avrupa Konseyi tarafından 21 Ocak 1998 tarih ve 98/1 Sayılı Tavsiye Kararlarında resmi olarak kabul edilmiş ve birçok ülke bu kararı uygulamaya koymuştur (Yıldız, 2018).

Aile Arabuluculuğu Ülke gündemine, arabuluculuğun gelişmesi için Arabuluculuk Kanunu Avrupa Konseyi İsveç Uluslararası Kalkınma İş birliği Ajansı (SIDA) ve Türk Hükümeti tarafından finanse edilen "Türkiye'de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi" başlıklı bir iş birliği programı/projesi ile girmiştir. Etkili arabuluculuk uygulamalarıyla, hukuk uyuşmazlıklarının daha az maliyet ve daha kısa sürede çözüme kavuşturularak adaletin etkinliğinin artırılması projenin temel hedefidir. Aile Arabuluculuğu Çalıştayları da bu projenin bir adımındır. İlk Aile Arabuluculuğu çalıştayı 11-13.05. 2016 tarihinde Ankara'da düzenlenmiştir. Bu çalıştayda genel olarak çalıştayda mevzuat değişikliği sürecinde aile arabuluculuğunun sınırlamaları, bu konudaki AB uygulamaları, aile içi şiddet durumunda aile arabuluculuğu, İstanbul ve Lahey Sözleşmeleri gibi uluslararası sözleşmelerin aile arabuluculuğu uygulamalarına etkisi ele alınmıştır (Yıldız, 2018).

Birinci Aile Arabuluculuğu Çalıştayı'nın sonunda bir rapor düzenlenmiş ve bu raporda Aile Hukuku'nda arabuluculukla çözüme kavuşturulabilecek uyuşmazlıkların nişanlanma sonrası istihkak ve alacakla ilgili uyuşmazlıklar ile boşanma sonrası istihkak ve alacaklarla (mal rejimi, nafaka ve tazminat) ilgili uyuşmazlıklar olduğuna dikkat çekilmiştir. Aile Hukuku'ndan kaynaklanan boşanma ve aile içi şiddet konusundaki uyuşmazlıkların ise aile arabuluculuğu ile çözüme elverişli olmadığına vurgu yapılmıştır. Üzerinde görüş birliği sağlanamayan konu da esasen aile içi şiddet ve boşanmanın arabuluculuğa açılmasıdır (Yıldız, 2018).

21-22 Kasım 2016'da İstanbul'da düzenlenen İkinci Aile Arabuluculuğu Çalıştayı'nın kapsamı daha geniş tutulmuş, farklı paydaşların katılımı sağlanmıştır. Çalıştayda ele alınan konular mevzuat, Avrupa standartlarına göre aile arabuluculuğunun başlıca özellikleri, etik kurallar, aile arabuluculuğu hizmetleri, arabulucuların eğitimi ve nitelikleri, usuller, maliyet, Türkiye'nin de taraf olduğu ilgili uluslararası sözleşmeler ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile Parlamenterler Meclisinin arabuluculukla ilgili tavsiye kararlarıdır. İkinci Aile Arabuluculuğu Çalıştayı'nda Avrupa'da ve Türkiye'de ve aile arabuluculuğuna genel yaklaşımın nasıl olduğu ele alınmıştır. Çalıştayı'nın amacı Türkiye'de etkin bir aile arabuluculuğu uygulaması için aile arabuluculuğunun kapsam ve gereklilikleri belirlenerek genel bir çerçeve geliştirmektir (<http://www.arabuluculuk.adalet.gov.tr>). Çalıştayda üzerinde en fazla tartışılan konu, Türkiye özelinde aile içi şiddet ve kadına yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan riskler bağlamında aile arabuluculuğu olmuştur.

Üçüncü Aile Arabuluculuğu Çalıştayı ise 15-16 Mayıs 2017 tarihinde Ankara'da düzenlenmiş olup, çalıştayda Türkiye'de aile arabuluculuğunun yasal çerçevesi incelenmiştir. Üçüncü Aile Arabuluculuğu Çalıştayı uluslararası danışmanlar, arabulucular, akademisyenler, proje kapsamındaki aile mahkemeleri hâkimleri, Yargıtay, Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan ve Sivil Toplum Kuruluşlarından temsilciler ile milletvekillerinin katıldığı bir dizi kapalı çalıştay şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalıştayı çerçevesini Avrupa Adaletlik Etkinlikleri Komisyonu (CEPEJ) (2007)14 sayılı mevcut tavsiye kararların daha iyi uygulanmasına ilişkin Avrupa Konseyi, CEPEJ Rehber İlkeleri – Rec (98)1 sayılı Aile Arabuluculuğu Tavsiye Kararı ile 2008 AB Arabuluculuk Yönergesi oluşturmuştur. Çalıştaydaki öncelikli konu aile arabulucularının niteliklerinin ne olması gerektiği ve aile arabulucularının eğitiminin içeriği ve usuli ile ilgilidir.

Aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkların dava şartı arabuluculukla çözüme kavuşturulmasının avantaj ve dezavantajlarını irdeleyebilmek için öncelikle aile hukukuna hâkim ilkelere kısaca değinmek gerekmektedir. Aile hukukuna hâkim olan ilkelerden birincisi *birlik ilkesidir*. Bu ilkeye göre evlilik birliği, geçici bir beraberlik olmayıp, üçüncü kişilerce de bilinmelidir. Bu sebeple kadın kocanın, çocuklar babanın soyadını taşır ve aile, tek bir isimle tanınır. Aile hukukuna hâkim olan ilkelerden ikincisi olan *süreklilik ilkesi* gereği asıl olan ailenin ölümle sona ermesidir. Elbette ki bu mutlak bir süreklilik değildir. Boşanma veya butlan sebepleri varsa bu süreklilik sona erdirilebilir. Üçüncü ilke olan *zayıfların korunması ilkesi* de aile içerisinde daha zayıf oldukları düşünülen kadın ve çocukların korunmasına ilişkin örneğin iştirak veya yoksulluk nafakası gibi hükümlerin örnek verilebileceği ilkedir. Aile hukukuna hâkim olan ilkelerden dördüncüsü *düzenleme serbestisinin bulunmamasıdır*. Aile hukukunda irade özgürlüğü geçerli değildir. Aile hukukunda taraflar özgür iradeleri ile kanunda düzenlenmemiş hukuki ilişkiler yaratamazlar. Boşanma nedenlerini kendileri kanunda öngörülen dışında belirleyip boşanamazlar. Aile hukukuna hâkim olan bir diğer ilke *devletin müdahalesi* ilkesidir. Bunun tipik örnekleri evlenme sözleşmesinin resmi evlendirme memuru önünde yapılması veya boşanmanın sadece hâkim kararı ile gerçekleşmesidir. Aile hukukuna hâkim olan son ilke ise *eşitlik ilkesidir*. Aile hukukunda, kadın erkek eşitliği öngörülmüştür. Örneğin kanunda düzenlenen boşanma nedenleri kadın ve erkek her ikisi için aynıdır.

Aile hukukunun ilişkin düzenlemeler büyük oranda Türk Medeni Kanun'unda düzenlenmiş olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da konuyla ilgili birtakım düzenlemeler mevcuttur. Örneğin madde 10 ve 41 'de eşler arasında eşitlik ilkesi düzenlenmiş; 20. maddede aile hayatının gizliliğinin korunması ilkesi, 41 maddede ayrıca ailenin korunması, aile planlanması, çocukların korunması ve ailenin Türk toplumunun temeli olduğu ilkelerine yer verilmiştir. Ayrıca, madde 174/4'te tek evlilik ve resmi evlilik ilkesi bent ilkesi düzenlenmiştir. (Öztaş, 2015 s. 5-10).

Aile hukukunun kendine özgü ve hassas doğası, eşler dışında çocuklar ve diğer aile üyelerini de kapsamaması, ilişkinin devamlılık arz eden niteliği; aile hukuku uyuşmazlıklarında arabuluculuk yönteminin uygulanmasının olumlu sonuçlar doğurmasını muhtemel kılmaktadır. Her şeyden önce geleneksel yargılama yöntemi ile karşılaştırıldığında arabuluculuk yöntemi daha ucuz ve düşük maliyetlidir. Artan boşanmalar ve aile hukuku uyuşmazlıkları, sadece uyuşmazlığın tarafları için değil devlet açısından ve toplumsal anlamda da yüksek sosyal ve ekonomik maliyete neden olmaktadır. Yargılama süreci ile karşılaştırıldığında aile uyuşmazlığının arabuluculukla çözümlenmesinin maliyeti çok daha düşüktür.

Aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkların arabuluculuk yöntemiyle çözüme kavuşturulmasının bir diğer avantajı ise, uyuşmazlığın mahkemelere nazaran çok daha hızlıca ve kısa sürede sona erdirilmesi olanağı sunmasıdır. Mahkemelerin iş yükü ve usul kurallarının katılığı dikkate alındığında, çalışmanın konusu olan aile uyuşmazlıklarının çözüme kavuşturulmasının arzulanan süreden çok daha uzun bir zaman aldığı bilinen bir gerçektir. Gerçekten de mahkemeye başvurulduğunda talep ve iddialarını delil sunma, bilirkişi raporu alma, tanık dinletme, keşif masrafı gibi usul hukuku mekanizmalarıyla ispat etmek zorundadırlar. Kanun gereği de kararı verecek olan hâkimdir (Coşar, 2011, s.14). Oysa katı şekil kurallarına bağlı olmayan arabuluculuk süreci çok daha kısa uyuşmazlığın çözülmesini sağlayacaktır. Çünkü arabulucu mahkeme gibi delil, tanık, bilirkişi, keşif gibi mahkemeye özgü mekanizmalarla bağlı olmadan tarafların kendi çözümünü bulmalarını sağlayacak veya çözüm önerisinde bulunacaktır.

Aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkların arabuluculuk yöntemiyle çözüme kavuşturulmasının başka bir avantajı ise arabuluculuk sürecinin gizliliğidir. HUAK madde 4'e göre "Taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça arabulucu, arabuluculuk faaliyeti çerçevesinde kendisine sunulan veya diğer bir şekilde elde ettiği bilgi ve belgeler ile diğer kayıtları gizli tutmakla yükümlüdür. Aksi kararlaştırılmadıkça taraflar ve görüşmelere katılan diğer kişiler de bu konudaki gizliliğe uymak zorundadırlar". Geleneksel yargılama sürecinde çok sayıda kişinin hazır bulunduğu bir ortamda taraflar aile ilişkilerinin niteliği gereği bazı hassas konuların gündeme gelmesini istemeyebilir, bunları dile getiremeyebilir veya karşı tarafın öğrenmesini istemeyebilirler. Bu şartlar altında uyuşmazlığın adil ve kalıcı bir çözüme kavuşturulmasından bahsedilemeyecektir. Kaldı ki arabuluculuk sürecindeki gizlilik arabulucu ve taraflar için geçerli olduğu kadar sürece katılan üçüncü kişi veya kişiler varsa onlar için de geçerlidir. Aile arabuluculuğunda gizlilik ilkesine ilişkin düzenlemeye göre İngiltere ve Galler'de, aile arabulucuları her iki tarafın açık onayı veya bildirim zorunluluğuna ilişkin bir mahkeme kararı olmadan bir arabuluculuk süreciyle ilgili hakkında veya süreç esnasında elde ettikleri bilgileri kimseyle paylaşamazlar. Öyle ki bilgi paylaşımı yapamayacakları bu kişiler arasında mahkeme ve sosyal hizmet görevlileri de vardır. Yine her iki tarafın da açık onayı olmadan arabuluculuk işlemine ilişkin bilgilerin bir tarafın hukuki danışmanına yazılı veya sözlü olarak iletilmesi yasaktır. Arabulucu, ancak çocuğun ciddi zarar gördüğüne ilişkin özel iddiaların veya çocuğun mağdur olduğuna ilişkin şüphelerin varlığı halinde ilgili Sosyal Hizmetler Dairesini bilgilendirir (Parkinson, 2018 s.23-24).

Esasında aile arabuluculuğunun dava şartı olmasının arkasındaki amacın ailenin devamlılığı olduğu dikkate alındığında aile arabuluculuğu sürecinde gizlilik hayati öneme sahiptir. Müzakere edilen konuların başka kimse tarafından bilinmeyeceği, o ortamda kalacağı güvencesi tarafların uyuşmazlık konularını daha rahat, önyargısız, herhangi bir suçlanma, ayıplanma, dile düşme endişesi olmaksızın dile getirmelerini ve kalıcı ve sürekli bir çözüme ulaşmalarını kolaylaştıracaktır. Özellikle arabuluculuk sürecine çocuğun katılımı söz konusuysa gizlilik ilkesi daha fazla bir önem arz edecektir. Çocuğun katılımının söz konusu olduğu aile arabuluculuğu sürecinde mekik arabuluculuğu uygulamak faydalı bir yöntem olacaktır.

Aile arabuluculuğunun avantajlı olduğu noktalardan birisi de arabulucunun tarafsız olmasıdır. Gerçekten de HUAK madde 9'a göre "Arabulucu görevini özenle, tarafsız bir biçimde ve şahsen yerine getirir. Arabulucu olarak görevlendirilen kimse, tarafsızlığından şüphe edilmesini gerektirecek önemli hâl ve şartların varlığı hâlinde, bu hususta tarafları bilgilendirmekle yükümlüdür. Bu açıklamaya rağmen taraflar, arabulucudan birlikte talep ederlerse, arabulucu bu görevi üstlenebilir yahut üstlenmiş olduğu görevi sürdürebilir. Arabulucu, taraflar arasında eşitliği gözetmekle yükümlüdür. Arabulucu, bu sıfatla görev yaptığı uyuşmazlıkla ilgili olarak açılan davada, daha sonra taraflardan birinin avukatı olarak görev üstlenemez". Aile uyuşmazlığında arabulucunun bir avukat gibi taraflardan birini temsil etmesi, taraflarla arabuluculuk süreci öncesinde veya süreç devam ederken kişisel ya da mesleki ilişki kurması yasak olduğundan tarafsızlık sağlanacaktır. Yine arabulucunun, arabuluculuk sürecinde taraflar arasında var olan güç dengesizliğini dikkate alması, her iki tarafın çıkarlarını eşit şekilde gözetmesi zorunludur. Arabulucu kendi tercih ettiği çözümü taraflara dayatmayacak, uyuşmazlığın çözüme kavuşmasında asıl olan uyuşmazlık taraflarının iradeleri olacaktır. Geleneksel yargılama sürecinde taraf iradelerinin kararda etkisi olmamasına rağmen, arabuluculukta çözüme taraflar birlikte karar verebilmektedirler. Bunun psikolojik sonucu ise arabuluculuk müessesesi aracılığıyla alınan kararın taraflarca daha fazla benimsenmesi ve içselleştirilmesi olacaktır.

Ayrıca arabuluculuk barışçıl, dostane bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olduğundan, süreç sonunda tarafların ilişkilerinin daha fazla bozulması ihtimali düşük görünmektedir. Aile uyuşmazlıklarının büyük çoğunluğunun temelinde yatan iletişim eksikliği unsurunun arabuluculuk sürecinde tamamen veya kısmen kaldırılması söz konusu olacağı için tarafların birbirlerinin duygu ve düşüncelerine daha fazla nüfuz etme imkânı doğacaktır. Doğaldır ki bu durum da taraflar arasındaki ilişkinin iyileştirilmesinde başat rol oynayacaktır.

Aile uyuşmazlıklarında dava şartı olarak arabuluculuk yönteminin getirilmesinin dezavantajları nelerdir sorusunun da cevaplanması gerekmektedir. Son derece hassas bir alan olan aile uyuşmazlıklarının arabuluculuk yöntemiyle çözümlenmesi kendi içinde birtakım olumsuzlukları da taşımaktadır. Üzerinde

durulması gereken ilk olumsuzluk yasal altyapıdır. Çünkü arabuluculuğu düzenleyen temel kanun olan HUAK madde 1/2'ye, göre “Bu Kanun, yabancılık unsuru taşıyanlar da dâhil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde uygulanır. Şu kadar ki, aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir” diyerek kapsamını tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıkları olarak belirlemiştir. Oysa yukarıda aile hukukuna hakim ilkelere bahsederken Türk Hukuku'nda ailenin, anne ve çocukların korunması anayasal düzenleme altına alındığı ifade edilmiştir (AY m.10, 20, 74). Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak ta diğer özel hukuk alanlarına kıyasla aile hukukuna devletin müdahalesi daha fazladır. Öyle ki bu müdahale hukuki ilişkinin kurulması, değiştirilmesi veya sona erdirilmesinde yalnızca devlet makamlarını yetkili kılacak şekilde doğrudan müdahaledir. Güncel mevzuat çerçevesinde Aile Hukuku uyuşmazlıklarında arabuluculuk nişanın bozulmasında hediye iadesi ve tazminat, mal rejimi sözleşmesi, nafakanın artırılması, yoksulluk nafakası gibi mali konular ve evlilik birliği devam ederken ortaya çıkan uyuşmazlıklar mesela, eve maddi katkıda bulunulmaması, çocukların bakımı ve eğitimi gibi konulardaki uyuşmazlıklar ve eşin onaylamadığı bir mesleği yapmakta ısrar etmek gibi uyuşmazlıklardır. Kaldı ki halihazırda bunlarda ancak ihtiyari arabuluculuğa konu olabilecek uyuşmazlıklardır. Kendi iradeleri ile arabulucuya başvurmadıkları sürece hiç kimse tarafları arabulucuya başvurmaya zorlayamayacaktır.

Bir diğer olumsuzluk ise aile uyuşmazlıklarında dava şartı arabuluculuğun imzaladığımız uluslararası sözleşme hükümlerine aykırılığı iddiasıdır. İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 48/1. maddesi, şiddet içeren uyuşmazlıklarda zorunlu alternatif uyuşmazlık çözüm yollarını yasaklamıştır: “Taraflar devletler, Sözleşme kapsamındaki şiddet eylemlerinde arabuluculuk ve uzlaştırma da dahil, zorunlu alternatif uyuşmazlık çözüm süreçlerini yasaklamak üzere, gerekli hukuki veya diğer önlemleri alacaklardır” (<https://rm.coe.int/1680462545>). Keza İstanbul Sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasını gösteren 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Yasası'na da aykırı olduğu ifade edilmektedir. Zaten HUAK madde 1/2 'de de aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa uygun olmadığı düzenlenmiştir. Anlaşmalı boşanmalar da dahil olmak üzere aile hukuku uyuşmazlıklarının çoğunluğunun şiddet içerdiği, İstanbul Sözleşmesi ile de şiddet içeren bir uyuşmazlığın arabuluculukla çözümünün yasaklandığı dile getirilirken; özellikle şiddet mağduru kadınların, arabulucunun önünde mağduriyetine sebep olan erkeklerle konuşmak ve onu dinlemek zorunda bırakılmasının hak ihlali olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde aile uyuşmazlıklarında dava şartı arabuluculuğun, 1985 yılında imzaladığımız Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Sözleşmenin 1. Maddesinde kadınlara karşı ayrımcılık “Kadınların, medeni durumuna bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım mahrumiyet ve kısıtlama” olarak tanımlanmıştır (<https://nazanmoroglu.com>).

Aile hukuku uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuğun kadın haklarına ilişkin sorunların çözülememiş olması hasebiyle kadın erkek eşitliğine karşı bir saldırı olarak değerlendirilmesi de yine dezavantaj oluşturacak noktalardan birisidir. Aile hukuku uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuk uygulamasının kadını görünmez kılacağı ve cinsiyet eşitsizliğinin daha da derinleşeceği dile getirilmiştir. Kadın hakları perspektifinden zorunlu aile arabuluculuğu uygulamasının kadına şiddeti normalleştirebileceği, kadını daha çok pasifize edeceği, çiftlerin evliliklerini sürdürmeye ikna edilecekleri ve/veya zorlanacakları ve bunun şiddet gören kadın için bir baskı unsuru olacağı ifade edilmiştir.

Arabuluculuk müessesinin eşit taraflar arasında işleyeceğinden hareketle toplumda erkeklerle eşit koşullarda olmayan kadınların erkekler kadar bağımsız olmaması ve erkeklerle eşit güce sahip olmamaları gerekçesiyle zorunlu aile arabuluculuğu olumsuz değerlendirilmektedir. Eşit olmayan taraflar arasında anlaşma” güçlü olanın lehine sonuçlanır ve aile arabuluculuğu süreci erkekler lehine işler gerekçesiyle kadınların hak kaybına ve haklarının ihlal edileceğine dair endişeler vardır.

Aile hukukundan doğan uyuşmazlıkların zorunlu da arabuluculuk kapsamına sokulmasının kadının güvenliğini riske sokacağı, devletin kadına sağlaması gereken bu güvenliğin arabulucular tarafından sağlanmasının mümkün olmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca zorunlu aile arabuluculuğu ile boşanma ve kadına karşı şiddetin 'özel alan' kabul edilerek devletin sorumluluk alanı dışına çıkartılması, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının, devletin görevi olan yargısal sistemin yerine geçmesi dezavantajlı yanlarıdır (<https://www.dw.com>).

Halihazırda mevzuatta yer alan Avukatlık Kanunu'nun 35 /A¹ ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 137. maddelerinin² tarafların anlaşma konusunda iradeleri olduğu sürece dava açılmadan, mahkemeye gitmeden ve ilam niteliğinde belge düzenleme imkânı verdiğiinden hareketle aile hukukunda zorunlu arabuluculuğa ihtiyaç olmadığı da dezavantajlı hususlar arasında sayılabilir.

Sonuç

Aile hukukundan kaynaklı sorunlar karmaşık, çok değişkenli ve çözümü zor olan uyuşmazlıklardır. Bu derece özellikli uyuşmazlıkların çözümünde elbette ki zorunlu arabuluculuk bir sihirli değnek olarak görülmemelidir. Evet arabuluculuk bir sorun çözme sürecidir fakat bu sürecin çok dikkatli tasarlanması, iyi yönetilmesi ve denetlenmesi koşuluyla.

Uyuşmazlık çözüm yöntemleri kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Fakat hangi yolla kurulursa kurulsun taraflar arasında iyi bir iletişimin kurulması, söz konusu uyuşmazlığın çözüme kavuşturulmasındaki en önemli adımdır. Türk toplumu özelinde dünya genelinde toplumun en önemli yapı taşı olan aile müessesesinin sağlıklı bir şekilde sürekliliğinin sağlanması arzulanmaktadır. Kendine özgü yapısı ve nitelikleri olan aile müessesesinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü de aynı derecede kendine özgü olmalıdır.

Biz aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda zorunlu arabuluculuğun, bünyesinde birtakım olumsuzluklar barındırmasına rağmen olumlu yönlerinin daha ağır bastığı fikrindeyiz. Aile uyuşmazlıklarının pek çoğunun temelinde iletişim sorunlarının yattığı bilinmektedir. İşte bu noktada iyi bir eğitimden geçmiş ve eğitimini düzenli aralıklarla yenilemiş bir arabulucu, taraflar arasında hiç kurulamayan veya kapanan iletişim kanallarının işler hale gelmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla mahkemede, yabancı kişiler önünde konuşulmasından hoşlanmadıkları konular konuşulabilecek, kendi haklıklarını ispatlamak için takındıkları kırıncı ve saldırgan tutumları arabuluculuk sürecinde gerekli olmayacaktır. Tecrübeler, birbirlerinin sesini duymak yüzünü görmek istemeyen tarafların arabulucu sayesinde bir araya geldiklerinde aynı masaya oturduklarında söyleyecekleri çok şeylerinin olduğunu göstermiştir.

Aile uyuşmazlıklarının tarafları süreklilik arz eden ve birbiriyle bağlantılı ilişkiler içerisindedir. Özellikle çocuk varsa bu üzücü, sıkıntılı şartlar onlar üzerinde çok daha olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrılık ve boşanma süreci hem çocuklar hem de ailenin diğer üyeleri üzerinde etkilidir. İşte arabuluculuk süreci aile üyeleri arasındaki iletişimin iyileştirilmesine yardımcı olacaktır. Aralarında uyuşmazlık bulunan aile üyesi taraflar arasındaki anlaşmazlığın azaltılmasını sağlayacağı gibi sorunların barışçıl ve dostane bir yöntemle çözüme kavuşturulmasına yardımcı olacaktır.

---

¹ Avukatlık Kanunu madde 35 /A; "Avukatlar dava açılmadan veya dava açılmış olup da henüz duruşma başlamadan önce kendilerine intikal eden iş ve davalarda tarafların kendi iradeleriyle, istem sonucu elde edebilecekleri konulara inhisar etmek kaydıyla, müvekkilleriyle birlikte karşı tarafı uzlaşmaya davet edebilirler. Karşı taraf bu davete icabet eder ve uzlaşma sağlanırsa uzlaşma konusunu, yerini, tarihini, karşılıklı yerine getirmeleri gereken hususları içeren tutanak, avukatlar ile müvekkilleri tarafından imza altına alınır. Bu tutanaklar İİK'nın 138. maddesi anlamında ilam niteliğindedir"

² HMK madde 137.; "Dilekçelerin karşılıklı verilmesinden sonra ön inceleme yapılır. Mahkeme ön incelemede; dava şartlarını ve ilk itirazları inceler, uyuşmazlık konularını tam olarak belirler, hazırlık işlemleri ile tarafların delillerini sunmaları ve delillerin toplanması için gereken işlemleri yapar, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda sulhe teşvik eder ve bu hususları tutanağa geçirir" hükmüne yer verilmiştir. Yasa hükmüne göre hâkimin de tarafları anlaşmaya teşvik etme yetkisi bulunmaktadır.

Geleneksel yargı yoluna başvurulduğunda uyuşmazlığın çözümü için gereken süre ve maliyet düşecektir. Psikolojik, sosyal ve mali açıdan uyuşmazlığın tarafları daha az zarar görecektir ve hayatlarını daha kısa zamanda yeniden düzene sokabileceklerdir.

Aile arabuluculuğu hukuki ve ticarî arabuluculuktan farklıdır. Dolayısıyla, aile arabulucularının çatışma çözme ve kişilerarası iletişim becerilerine sahip olmaları şarttır fakat yeterli değildir. İletişim, kültürel farkındalık, şefkat, uyum ve iş birliği, aile farklı boyutlar arasında bağ kurabilmesi arabuluculuda bulunması zorunlu diğer niteliklerdir. Aile arabuluculuğu eğitiminin sürekliliği esastır.

Şiddetin tanımı dikkatli ve etraflıca yapılmalı ve şiddet ihtimal ve iddiası barındıran her türlü uyuşmazlık arabuluculuk kapsamı dışında tutulmalıdır. Aile hukuku uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuk adli yardım kapsamına alınabilir.

Mevcut yasal düzenlemenin aile uyuşmazlıklarında dava şartı arabuluculuğa elverişli olmadığı ifade edilmişti. Konunun özgünlüğü ve hassasiyeti dikkate alınarak ayrı bir yönetmelikle düzenlenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Aile uyuşmazlıklarında dava şartı arabuluculuk ailenin korunmasına hizmet edeceği gibi toplumsal barışa ve uzlaşma kültürü oluşturulmasına da katkı yapacaktır.

Kaynakça

- Bağatur, Ç, (2015), Alternatif Uyuşmazlık Çözümü: Arabuluculuk” <http://bagatur.com/alternatif-uyusmazlik-cozumu-arabuluculuk/> (17.09.2019).
- Coşar, V.A. (2011), Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı, Türkiye Barolar Birliği, 11 Mart Ankara.
- http://www.arabuluculuk.adalet.gov.tr/Sayfalar/proje_belgeleri/TR_Final_Ulus_Uzmanlar%20Rapor_Aile%20Arab_Cal%C4%B1stayII_21_22%20Kasim2016.pdf.) (19.09.2019).
- <https://rm.coe.int/1680462545> (19.09.2019).
- <https://nazanmoroglu.com/aile-hukukunda-arabuluculuk-hak-ihlallerine-yol-acar/> (17.09.2019).
- <https://www.dw.com/tr/aile-hukukunda-arabulucu-tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-kad%C4%B1na-y%C3%B6nelik-ayr%C4%B1mc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1-k%C3%B6r%C3%BCkler/a-48071832> 17.09.2019).
- Özbek, M. (2009), Alternatif Uyuşmazlık Çözümü, 2. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Öztan, B, (2015), Aile Hukuku 6. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Parkinson, L. (2018), Aile Arabuluculuğu, Yeni Aile Adalet Sistemine Dair Uygun Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi, T.C. Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı.
- Pekcanıtez, H; Atalay, O; Özekes, M. (007) Medeni Usul Hukuku, 6. Baskı, Ankara.
- Yıldız, P. (2018) Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler <https://aybu.edu.tr/hukuk/contents/files/ARABULUCULUK%20SEMPOZYUM%20KI%CC%87TAB1.pdf>. (17.09.2019).
- Yıldırım, M. K. (2007) İhtilafların Mahkeme Dışı Usullerle Çözülmesi Hakkında, Prof. Dr. Yavuz Alangoya için Armağan, İstanbul.

DESTEKTEN YOKSUN KALMA TAZMİNATINDA MİRASÇILAR

Ayşenur ŞAHİN CANER,

Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Türk Borçlar Kanunu m. 53/b. 3'te yasal dayanağını bulan destekten yoksun kalma tazminatının amacı, desteğin ölmesiyle onun desteğinden yararlanan veya yararlanacak kişilerin içinde bulunduğu ya da bulunacağı hayat sevisinin tam veya belirli bir oranda kaybetmesinden doğan zararın giderilmesidir.

Türk/İsviçre hukukunda destek hukuki değil, fiili ilişkiyi ifade eden bir kavram olduğundan; destek ile destek gören kişi arasındaki hukuki ilişkiye bakılmaksızın bir kişiye fiilen bakan, onu geçindiren veya ileride bakma ve geçindirme ihtimali bulunan kişinin destek olduğu kabul edilmektedir. Bu anlamda olmak üzere, hukukumuzda destek görenin desteğin mirasçısı olması şart olmamakla birlikte; uygulamada genellikle mirasçılardan destekten yoksun kalma tazminatı talep ettikleri görülmektedir.

Destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilecek mirasçılardan kimler olduğu bu çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde genel olarak destekten yoksun kalma tazminatı ve tazminatın şartları üzerinde durulduktan sonra ikinci bölümden miras kabul eden, mirastan çıkarılan, mirastan feragat eden, miras reddeden ve mirastan yoksun olan mirasçılardan destekten yoksun kalma tazminatı talepleri ayrıntılı şekilde incelenecektir.

I. GENEL OLARAK DESTEKTEN YOKSUN KALMA TAZMİNATI

A. GENEL OLARAK

Türk Borçlar Kanunu m. 53/b. 3'te (OR Art. 45/3) "*Ölenin desteğinden yoksun kalan kişilerin bu sebeple uğradıkları kayıplar*" şeklinde yasal dayanağını bulan destekten yoksun kalma tazminatının amacı, desteğin ölmesiyle onun desteğinden yararlanan veya yararlanacak kişilerin içinde bulunduğu ya da bulunacağı hayat sevisinin tam veya belirli bir oranda kaybetmesinden doğan zararın giderilmesidir.

B. ŞARTLARI

1. Ölüm

Türk Borçlar Kanunu m. 53/b. 3'de de açıkça belirtildiği üzere, destekten yoksun kalma tazminatı, ölenin desteğinden yoksun kalan kişilerin bu sebeple uğradıkları kayıplardır. Bu nedenle yalnız ölüm halinde destekten yoksun kalma tazminatı talep edilebilir ki³, doktrinde destekten yoksun kalma tazminatı bakımından ölümün ön şart olduğu kabul edilmektedir⁴. Hukuka aykırı fiil neticesinde zarar gören kişinin

³, O. Gökhan ANTALYA, Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. II, İstanbul 2017, s. 127; Yargıtay 4. HD. E. 2012/17364 K. 2013/16050, T. 09.10.2013 tarihli kararında da bedensel ve zihinsel sağ çocuk için ana-babaya destekten yoksun kalma tazminatı verilemeyeceğine hükmetmiştir, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.

⁴ Hermann BECKER, Allgemeine Bestimmungen, Art. 1-183 OR Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Obligationenrecht, BK-Berner Kommentar Band/Nr. VI/1, 2. Auflage, Bern 1945, s. 250; Alpaslan AKARTEPE, Türk Borçlar Hukukuna Göre Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Cevdet YAVUZ) İstanbul 1994, s. 20; EMRE GÖKYAYLA, Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, Ankara 2004, s. 90, 91.

uğradığı bedensel zarar, ağır bedensel zarar olsa dahi, bu kişinin destek olduğu veya ileride destek olması muhtemel kişiler destekten yoksun kalma tazminatı talebinde bulunamazlar⁵.

2. Destek İlişkisinin Bulunması

a. Genel Olarak

Destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmenin bir diğer şartı, destek ilişkisinin bulunmasıdır. Destek, tazminat isteminde bulunan kişiye fiilen, sürekli ve düzenli bir şekilde bakan veya ona ileride bakması kuvvetle muhtemel olan kişidir⁶. Destek tarifinde yer alan bakma ifadesi, bir başkasının geçimini kısmen veya tamamen sağlama anlamına gelmektedir⁷. Türk/İsviçre hukukunda destek hukuki değil, fiili ilişkiyi belirten bir kavram olduğundan; destek ile destek gören kişi arasındaki hukuki ilişkiye bakılmaksızın bir kişiye fiilen bakan, onu geçindiren veya ileride bakma ve geçindirme ihtimali bulunan kişinin destek olduğu kabul edilmektedir⁸. Doktrinde destekten yoksun kalma tazminatının düzenlilik ve süreklilik unsurlarının olduğu kabul edildiğinden, yapanın keyfine göre geliş güzel zamanlarda sağlanan yardımlar düzenli olmaması nedeniyle destekten yoksun kalma tazminatına esas alınmayacağı gibi, belirli bir süreyle sınırlı yardımlar da devamlılık unsurunu ihtiva etmediğinden, destekten yoksun kalma tazminatı hesabında dikkate alınmaz⁹. Destek, doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olabilir¹⁰.

b. Destek Türleri

aa. Gerçek Destek

Gerçek destek, öldüğü ana kadar başkasına fiilen ve düzenli şekilde bakan kimseye denir. Bir kişinin başkasının gerçek desteği olarak kabul edilebilmesi için bakım ilişkisinin fiili, sürekli ve düzenli mahiyette olması gerekir¹¹. Destek görene yapılan yardımlar para şeklinde olabileceği gibi aynı yardım veya hizmet şeklinde de olabilir¹². Bir kimsenin yiyecek, elbise veya konut ihtiyaçlarının karşılanması veya okuma

⁵ GÖKYAYLA, s. 91.

⁶ Karl OFTINGER/ Emil W. STARK, Schweizerisches Haftpflichtrecht Erster Band: Allgemeiner Teil, 5. Auflage, Zürich 1995, § 6 No. 264-268; Ronald BREHM/ Heinz HAUSHEER / Hans Peter WALTER, Die Entstehung durch Unerlaubte Handlungen, Art. 41-61 OR Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Das Obligationenrecht, Berner Kommentar, 4. Überarbeitete Auflage, 2013, s. 352; Christian HEIERLI/ Anton K. SCHNYDER, Basler Kommentar zum Schweizerisches Privatrecht, OR I (Art. 1-529), 5. Auflage, Herausgeber: Heinrich HONSELL, Nedit Peter VOGT, Wolfgang WIEGAND, Basel 2011, s. 385; Selahattin Sulhi TEKİNAY, Ölüm Sebebiyle Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, İstanbul 1963, s. 12; Kemal Tahir GÜRİSOY, Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, AÜHFĐ., Cilt 29, Yıl. 1972, Sayı:1-2, s. 146; Hıfız Veldet VELİDEDEOĞLU/Refet ÖZDEMİR, Türk Borçlar Kanunu Şerhi, Ankara 1987, s. 118; Fikret EREN, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 20. Bası, Ankara 2016, s. 777; ANTALYA, Borçlar, s. 119, 120; AKARTEPE, s. 9; M. Kemal OĞUZMAN/ M. Turgut ÖZ, Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. 2, İstanbul 2012, s. 103; AKARTEPE, s. 8; GÖKYAYLA, s. 98; Elif AYDIN ÖZDEMİR, Akit Dışı Sorumlulukta Maddi Zarar ve Tazmini, Ankara 2013, s. 90; Sami NARTER, Destekten Yoksun Kalma Tazminatı ve Davaları, Ankara 2014, s. 3; Willi FISCHER/ Jolanta KOSTKIEWICZ/Stephan WOLF/Mare AMSTUTZ/Roland FANKHAUSER, OR Kommentar Schweizerisches Obligationenrecht, Orell Füssli Kommentar, 3. Überarbeitete Auflage, 2016, s. 260; doktrinde TANDOĞAN, "destek" kavramı yerine "yardımcı" kavramını kullanmıştır, bakınız, Haluk TANDOĞAN, Türk Mes'uliyet Hukuku, 1961 Yılı Birinci Basıdan Tıpkı Bası, İstanbul 2010, s. 300 vd.

⁷ BECKER, s. 250; OFTINGER/STARK, § 6 No. 264-268; BREHM, s. 358; Ingeborg SCHWENZER, Schweizerisches Obligationenrecht Allgemeiner Teil, Vierte Überarbeitete Auflage, Bern 2006, s. 121; TEKİNAY, Destek, s. 23; EREN, s. 777; OĞUZMAN/ÖZ, s. 103; GÖKYAYLA, s. 98; AYDIN ÖZDEMİR, s. 90; NARTER, s. 3.

⁸ OFTINGER/STARK, § 6 No. 264-268; GÜRİSOY, s. 147; EREN, s. 777; OĞUZMAN/ÖZ, s. 103; GÖKYAYLA, s. 98; AYDIN ÖZDEMİR, s. 90; NARTER, s. 3; FISCHER, s. 260; BGE 114 II 144.

⁹ OFTINGER/STARK, § 6 No. 268; BREHM, s. 357; Selahattin Sulhi TEKİNAY, Borçlar Hukuku, Yeniden İncelenmiş Dördüncü Bası, İstanbul 1979, s. 492; GÖKYAYLA, s. 104, 105; FISCHER, s. 260.

¹⁰ FISCHER, s. 260; BGE 129 II 145; BGE 127 III 403.

¹¹ TANDOĞAN, s. 300; TEKİNAY, Destek, s. 20; Selahattin Sulhi TEKİNAY/Sermet AKMAN, / Haluk BURCUOĞLU/ Atilla ALTOP, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Bası, İstanbul 1993, s. 621, 622; EREN, s. 778; OĞUZMAN/ÖZ, s. 105; ANTALYA, Borçlar, s. 121; Ahmet M. KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Genişletilmiş 14. Bası, Ankara 2011, s. 404; GÖKYAYLA, s. 99; Christof MULLER/Andreas FURRER/ Anton K. SCHNYDER, Obligationenrecht-Allgemeine Bestimmungen Art 1-183 OR, Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, 3. Auflage, Zurich 2016, s. 320; AYDIN ÖZDEMİR, s. 90; Çelik Ahmet ÇELİK, Ölüm Nedeniyle Destekten Yoksunluk, Ankara 2014, s. 47; NARTER, s. 4.

¹² TANDOĞAN, s. 301; TEKİNAY, Destek, s. 20, 21; GÜRİSOY, s. 148; EREN, s. 778; OĞUZMAN/ÖZ, s. 104, 105; ANTALYA, Borçlar, s. 122; Yargıtay 4. HD., E. 10317, K. 5922, T. 13.05.2010'da "... Davacı ölenin annesi olup, oğlunun ölümünden dolayı destekten yoksun kaldığını belirterek, destekten yoksun kalma tazminatı istemiştir. Yerel mahkemeye, davacı annenin destek gereksiniminin kanıtlanmadığı ve kendisine ait geliri bulduğu gerekçesiyle destekten yoksun kalma tazminatı istemi reddedilmiştir. ...Genel yaşam deneyimleri ve hayatın olağan akışı da çocuğun büyüdüğünde anne ve babasına belirli bir düzeyde destek olacağını gösterir. Bu desteğin ölçüsü tarafların yaşam düzeyi, sağlık, sosyal ve ekonomik durumları ile orantılı olarak tutar bakımından değişebilirse de çocuğun, anne veya babasına hiç destek olmayacağı kabul edilemez. Çünkü destek mutlaka para veya maddi katkı şeklinde olmayabilir. Bunun dışında çeşitli hizmet ve yardımlar ile de destek olunabilir... Yerel mahkemeye açıklanan olgular gözetilmeyerek, yerinde olmayan gerekçeyle, davacı annenin destekten yoksun kalma tazminatı isteminin tümünden reddedilmiş olması usul ve yasaya uygun düşmediğinden kararın bozulmasına..." karar

masraflarının üstlenilmesi gibi iyileşme ümidi kalmayan bir hastanın hastabakıcı ve doktor masraflarının karşılanması da destek olarak kabul edilmelidir¹³.

Bu anlamda olmak üzere, eşlerin birbirlerinin, ana ve babanın çocuklarının; gelir getiren çocuğun ana babasının ve kardeşlerin birbirlerinin gerçek desteği olduğu kabul edilmektedir¹⁴.

bb. Farazi Destek

Destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmek için ölenin ölüm anına kadar bir kimseye bakması şart olmadığından; ileride kurulacak bir bakım ilişkisi de destekten yoksun kalma tazminatı talep hakkı doğurabilir ki; bu durum doktrinde farazi destek olarak adlandırılmaktadır¹⁵. Doktrinde küçük çocukların hayat tecrübelerine ve olayların olağan akışına göre ileride ana ve babalarına bakmalarının kuvvetle muhtemel olduğu takdirde, ana babalarının farazi desteği olduğu kabul edilmesi gerektiği ifade edildikten sonra; küçük çocukların farazi destek sayılmalarında ana ve babalarının ekonomik durumlarıyla çocukların fikri ve fiziki yetenekleri ve becerilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir¹⁶. Bu nedenle doktrinde farazi desteğe ilişkin destekten yoksun kalma tazminatı hesaplarında hakimnin desteğini kaybedenlerin dava haklarını kabulde ve zararlarının belirlenmesinde takdir yetkisini kullanırken, hükmün uygulanma alanını dar tutması gerektiği kabul edilmektedir¹⁷.

3. Desteğin Bakım Gücünün Bulunması

Destekten yoksun kalma tazminatının diğer bir şartı, desteğin bakım gücünün bulunmasıdır¹⁸. Destekten yoksun kalan destek görenin, ölenin kendisine baktığını ve bakım gücüne sahip olduğunu; ölüm anında fiili bakım ilişkisinin bulunmaması ihtimalinde ise ileride bakım ilişkisinin kurulacağını ispat etmesi gerekir¹⁹.

Bu anlamda olmak üzere bakmak, bir kimsenin normal yaşama ihtiyaçlarını devamlı ve az çok düzenli bir şekilde gidermek için ona yardımda bulunmak şeklinde tarif edilmiştir²⁰. Bir kimseye bakmak, onun normal yaşam ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yapılıyorsa destek olarak nitelendirilir. Bu nedenle bir kimsenin sırf ticari borçlarını ödemesi için düzenli bir şekilde verilen paralar bakma amacı taşımadığından; destekten yoksun kalma tazminatı kapsamına girmeyecektir²¹.

Desteğin bakım gücünü ahlâka aykırı kaynaklarla temin etmesi ihtimalinde davalının ölenin bakım gücünün ahlâka aykırı kaynaklara dayandığını ileri sürmesinin mümkün olup olmadığı üzerinde durulmalıdır. Bu hususta doktrinde ileri sürülen bir fikre göre, ölenin şahsi yetenekleri ve özelliklerine göre ahlâka aykırı olmayan alanlarda kazanç elde edip etmediği incelenerek davaya buna göre yön verilmesi gerekmektedir²². Kanaatimizce destekten yoksun kalma tazminatının amacı ölenin desteğinden mahrum

---

vermiştir, Hasan Tahsin GÖKCAN/Seydi KAYMAZ, Karayolları Trafik Kanununa Göre Hukuki Sorumluluk, Tazminat-Sigorta Rücu Davaları Trafik Suç ve Kabahatleri, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara 2010, s. 917.

¹³ TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 622; ÇELİK, s. 49.

¹⁴ EREN, s. 778, 779.

¹⁵ OFTINGER/STARK, § 6 No. 269; MULLER, s. 320; FISCHER, s. 260; TANDOĞAN, s. 303; TEKİNAY, Borçlar, s. 491; GÜRİSOY, s. 148; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 621; ANTALYA, Borçlar, s. 121; OĞUZMAN/ÖZ, s. 105; Hüseyin HATEMİ/Emre GÖKYAYLA, Borçlar Hukuku Genel Bölüm 3. Bası, İstanbul 2015, s. 163; EREN, s. 780; KILIÇOĞLU, Borçlar, s. 404; AKARTEPE, s. 8; GÖKYAYLA, s. 100; AYDIN ÖZDEMİR, s. 92; ÇELİK, s. 48; Murat İNCEOĞLU/Meliha Sermin PAKSOY, Bedensel Zararlarda ve Ölüm Halinde Zararın Belirlenmesi, Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Özel Sayı, İzmir 2013s. 1396, 1397; BGE 114 II 144; BGE 112 II 87.

¹⁶ OFTINGER/STARK, § 6 No. 269; EREN, s. 780; BGE 112 II 118; BGE 112 II 122; Yargıtay 17. HD. E. 2013/11792, K. 2013/12659, T. 23.09.2013 kararında "... Mahkemeye hükme esas alınan aktüerya bilirkişi raporunda, desteğin 11 yaşında olduğu belirtildikten sonra desteğin gelir elde etmeye başladığından sonra gelirinin tüm dönemler ortalaması olarak anne ve babasına toplam %20'sini ayıracağı esas alınarak hesaplama yapılmıştır. Oysa, desteğin evleneceği, evlendikten sonra çocuk sahibi olacağı düşünülerek anne ve babasına ayıracağı gelirinden pay oranının değişen duruma göre belirlenmesinin yaşam koşullarına daha uygun olacağı dikkate alınmalıdır. Bu durumda mahkemeye, yukarıda açıklanan hususlar nazara alınmak suretiyle bilirkişiden ek rapor alınarak sonuca göre karar vermek gerekirken yazılı şekilde hüküm kurulması bozmayı gerektirmiştir..." şeklinde karar vermiştir, Mustafa KILIÇOĞLU, Tazminat Hukuku, 6. Bası, Ankara 2016, s. 188.

¹⁷ OĞUZMAN/ÖZ, s. 105.

¹⁸ BECKER, s. 251; EREN, s. 780; ANTALYA, Borçlar, s. 122.

¹⁹ EREN, s. 780; GÜRİSOY, s. 155; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 628; AKARTEPE, s. 20; NARTER, s. 21.

²⁰ TEKİNAY, Destek, s. 18, 19; TEKİNAY, Borçlar, s. 492; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 621; AKARTEPE, s. 20; GÖKYAYLA, s. 102.

²¹ TEKİNAY, Borçlar, s. 492; GÜRİSOY, s. 147; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 621; GÖKYAYLA, s. 102,103.

²² TEKİNAY, Destek, s. 49; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 629; GÖKYAYLA, s. 108; bu konuya ilişkin olarak bakınız, BGE 111 II 295.

kalan kişilerin korunmasıdır. Bu nedenle örneğin, ahlâka aykırı şekilde para kazanan bir annenin ölmesi nedeniyle onun desteğinden mahrum kalan çocuğun destekten yoksun kalma tazminatı taleplerinde, ölen annenin ahlâka aykırı şekilde para kazanması nedeniyle destekten yoksun kalma tazminatı talebi reddedilmemelidir.

4. Destek Olunan Kişinin Bakım İhtiyacı İçinde Bulunması

Destekten yoksun kalma tazminatının son şartı ise tazminat talep eden kişinin bakım ihtiyacının bulunmasıdır²³. Bu anlamda desteğin yardımı olmaksızın sosyal seviyesine uygun şekilde geçimini sağlayamayacak kişi, bakım ihtiyacı içinde sayılır²⁴. Destek görenin bakım ihtiyacı onun yoksul olması anlamına gelmediğinden, desteğin ölümünden önceki sosyal ve ekonomik hayat seviyesini sürdüremeyen destek gören, destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilir²⁵. Ancak ifade olunmalıdır ki, hükmedilen destek miktarının destek görenin yaşam standardına uygun olması dışında aşırı da olmaması gerekir²⁶.

II. DESTEKTEN YOKSUN KALMA TAZMİNATI TALEP EDEBİLECEK MİRASÇILAR

A. GENEL OLARAK

Destekten yoksun kalma tazminatı, destekten yoksun kalan kişinin şahsında doğrudan doğruya doğan, asli ve bağımsız bir talep olup; destekten yoksun kalan kişiler bu hakkı ölenin mirasçısı sıfatıyla değil, doğrudan doğruya asli bir şekilde iktisap etmektedirler²⁷. Türk ve İsviçre hukuk sistemlerinde destek kavramı hukuki bir kavramı değil, fiili bir ilişkiyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda olmak üzere, bir kimsenin başkasının desteği sayılabilmesi için akrabalık, mirasçılık ilişkisinin bulunması şart olmadığı gibi, kanundan veya sözleşmeden doğan bir bakım ilişkisinin bulunmasına da gerek yoktur²⁸.

Türk hukuku bakımından destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmek için destek olunanın mirasçı olması şart olmamakla birlikte, destekten yoksun kalma tazminatının şartlarının varlığı halinde mirasçılardan destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilecekleri şüphe götürmez. Bu nedenle destekten yoksun kalma tazminatının şartlarının oluşması halinde yasal ve atanmış mirasçılar destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilirler. Mirasçılar, kendilerine fiilen ve düzenli destek olan gerçek desteğin ölmesi nedeniyle destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilecekleri gibi, henüz destek ilişkisi bulunmamakla birlikte gelecekte destek olacak farazi desteğin ölmesi nedeniyle de destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilirler.

Mirasçılardan destekten yoksun kalma tazminatı talep etmeleri mümkün olmakla birlikte mirastan çıkarılan, mirastan feragat eden, mirası reddeden veya mirastan yoksun olan mirasçılardan destekten yoksun kalma tazminatı talep edip edemeyecekleri bu çalışmanın esasını oluşturduğundan; çalışmanın bundan sonraki kısmında, destekten yoksun kalma tazminatında her bir mirasçının durumu ayrı ayrı incelenecektir.

B. MİRASTAN ÇIKARILAN MİRASÇININ DURUMU

²³ BECKER, s. 251; OFTINGER/STARK, § 6 No. 273; MULLER, s. 320; BREHM, s. 361; TANDOĞAN, s. 304; TEKİNAY, Destek, s. 49; GÜRSOY, s. 156; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 630; EREN, s. 781; ANTALYA, Borçlar, s. 126; AKARTEPE, s. 21; FISCHER, s. 261.

²⁴ OFTINGER/STARK, § 6 No. 273; MULLER, s. 320; BREHM, s. 359; HEIERLI/SCHNYDER, s. 385; TEKİNAY, Destek, s. 49; GÜRSOY, s. 157; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 630; EREN, s. 781; OĞUZMAN/ÖZ, s. 106; AKARTEPE, s. 21; GÖKYAYLA, s. 130; AYDIN ÖZDEMİR, s. 93; NARTER, s. 22; FISCHER, s. 261; BGE 113 II 323; BGE 102 II 90; BGE 59 II 461.

²⁵ BREHM, s. 361; HEIERLI/SCHNYDER, s. 385; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 630; EREN, s. 781; OĞUZMAN/ÖZ, s. 106; ANTALYA, Borçlar, s. 127; AKARTEPE, s. 21; GÖKYAYLA, s. 130; AYDIN ÖZDEMİR, s. 93; FISHER, s. 261; BGE 114 II 144; YİBK, E. 2016/5, K. 2018/6, T. 22.06.2018 kararında da bu durum "...Anne-babanın destekten yoksun kalmış sayılabilmesi için zaruret durumuna düşmesi, en zaruri ihtiyaçları dahi karşılayamaz hale gelmesi gerekli değildir. Anne-babanın geliri bulunabilir, varlıklı olabilir, çocuğun nakdi olarak bakımına ihtiyaç duymayabilir, ancak bu durum annenin-babanın, çocuğun ölümü nedeniyle çocuğun hizmet ifasından veyahut benzeri yardımlarından mahrum kalmadığı, sosyal seviyesine uygun olarak yaşamının güçleşmediği, diğer bir ifadeyle çocuğun desteğinden mahrum kalmadığı ya da kalmayacağı sonucunu doğurmayacaktır..." şeklinde ifade edilmiştir.

²⁶ BREHM, s. 359; BGE 59 II 461.

²⁷ TANDOĞAN, s. 299; EREN, s. 775, 776; GÜRSOY, s. 145; VELİDEDEOĞLU/ÖZDEMİR, s. 119; KILIÇOĞLU, Borçlar, s. 404; HATEMİ/GÖKYAYLA, s. 160, 161; GÖKYAYLA, s. 45; BREHM, s. 351; MULLER, s. 319; FISCHER, s. 259; ANTALYA, Borçlar, s. 117; NARTER, s. 10; AYDIN ÖZDEMİR, s. 88.

²⁸ BECKER, s. 250; SCHWENZER, s. 120; OFTINGER/STARK, § 6 No. 264; BREHM, s. 355; HEIERLI/SCHNYDER, s. 385; TANDOĞAN, s. 300; OĞUZMAN/ÖZ, s. 103; TEKİNAY, Destek, s. 13; GÜRSOY, s. 145; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, s. 620; AKARTEPE, s. 7; GÖKYAYLA, s. 45; NARTER, s. 3; BREHM, s. 351; FISCHER, s. 260; BGE 114 II 144.

Mirasçılıktan çıkarma ile kanun koyucu, mirasbırakana karşı aile düşüncesi ile bağdaşmayan davranışlarda bulunan saklı paylı mirasçıyı mirastan çıkarma imkânı vermiştir. Mirastan çıkarma cezai mirastan çıkarma ve ödeme güçsüzlüğü sebebiyle mirasçılıktan çıkarma olmak üzere iki ayrıdır²⁹. TMK m. 510 gereğince, mirasçı, mirasbırakana veya mirasbırakanın yakınlarından birine karşı ağır bir suç işlemişse veya mirasbırakana veya mirasbırakanın ailesi üyelerine karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemişse mirasbırakan mirasçıyı mirastan çıkarabilir. TMK m. 513'de hükme bağlanan borç ödemededen aciz sebebiyle mirasçılıktan çıkarma durumunda ise mirasbırakana, hakkında borç ödemededen aciz belgesi bulunan altsoyunu, saklı payının yarısı için mirasçılıktan çıkarılma imkanı getirilmiştir. Bu sebeple mirasçılıktan çıkarma durumunda, saklı payın yarısının mirasçılıktan çıkarılanın doğmuş ve doğacak çocuklarına özgülemesi şarttır. TMK m. 513/II gereğince miras açıldığı zaman borç ödemededen aciz belgesinin hükmü kalmamışsa veya belgenin kapsadığı borç tutarı mirasçılıktan çıkarılanın miras payının yarısını aşmıyorsa, mirasçılıktan çıkarılanın istemi üzerine çıkarma iptal olunur.

Mirasbırakanın ölmesi nedeniyle onun desteğinden mahrum kalan ve mirastan çıkarılan mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı talep etmesi hususunda çıkarma sebebine göre bir ayırım yapılması gerekmektedir. Mirasbırakan veya mirasbırakanın yakınlarından birine karşı ağır bir suç işleyen veya mirasbırakanın ailesi üyelerine karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemesi nedeniyle mirasçılıktan çıkarılan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatı şartları oluşsa dahi destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmeden önce desteğin iradesine göre bir yorum yapılmalı ve destek mirastan çıkarma sebeplerinin varlığına rağmen fiilen ve düzenli olarak mirastan çıkarılan mirasçıya bakıyorsa veya gelecekte bakması kuvvetle muhtemelse bu durumda mirasbırakan desteğin iradesine üstünlük tanınmalı ve desteğin iradesinin destek olmaya devam etmek yönünde olması ihtimalinde mirastan çıkarılan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmeli aksi halde destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir.

C. MİRASTAN FERAGAT EDEN MİRASÇININ DURUMU

Türk Medeni Kanunu m. 528'de düzenlenen mirastan feragat sözleşmesi, mirasçı ile mirastan feragat eden arasında yapılan ve müstakbel ve muhtemel mirasçının mirasbırakana karşı ileride doğacak miras hakkından vazgeçtiği sözleşmedir. Mirastan feragat sözleşmesinin geçerli olabilmesi için miras sözleşmesi şeklinde yapılması zorunlu olduğundan, mirastan feragat sözleşmesinin vasiyetname ile yapılması mümkün değildir³⁰.

Mirastan feragat sözleşmesi ivazlı yapılabileceği gibi ivazsız da yapılabilir. İvazsız mirastan feragat sözleşmesinde mirasçı, mirasbırakandan hiçbir bedel almadan, müstakbel ve muhtemel mirasçılık sıfatından vazgeçer; bu durumda mirasçının feragat beyanını kabul eden mirasçı sağlararası bir borç altına girmez³¹. İvazlı mirastan feragat sözleşmesinde ise mirasçı mirasbırakandan aldığı ya da alacağı bir bedel karşılığında feragat ettiğinden, mirasbırakan feragat edene karşı sağlığında bir ivaz ödeme borcu altına girmektedir³².

Kanaatimizce mirastan feragat eden mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı taleplerinde, feragatin ivazlı ve ivazsız olması farklı değerlendirilmelidir. İvazsız feragat halinde sağ kalan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatı şartlarının gerçekleşmesi durumunda tazminata hükmedilmelidir. Mirastan feragatin ivazlı olması ihtimalinde ise ivazın mirasçının bakım ihtiyacını tamamen ortadan kaldırması durumunda mirastan feragat eden mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına

²⁹ Mirastan çıkarmaya ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız, Zahit İMRE/Hüseyin ERMAN, Miras Hukuku, İstanbul 2013, s. 246 vd.; Ali Naim İNAN/Şeref ERTAŞ/Hakan ALBAŞ, Miras Hukuku, İzmir 2012, s. 361 vd.; Bilge ÖZTAN, Miras Hukuku, Ankara 2012, s. 138 vd.; Ahmet M. KILIÇOĞLU, Miras Hukuku, Ankara 2013, s. 166 vd.; O. Gökhan ANTALYA, Miras Hukuku, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara 2019, s. 253 vd.

³⁰ Mustafa DURAL/Turgut ÖZ, Türk Özel Hukuku Cilt IV, İstanbul 2015, s. 195, 196; mirastan feragat sözleşmesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız, İNAN/ERTAŞ/ALBAŞ, s. 259 vd.; ÖZTAN, s. 244; İMRE/ERMAN, s. 196; KILIÇOĞLU, s. 154, 155; ANTALYA, Miras, s. 278; mirastan feragat sözleşmesinin şekline ilişkin olarak bakınız, 11.02.1959 tarih ve 16/14 sayılı Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı.

³¹ DURAL/ÖZ, s. 197; İNAN/ERTAŞ/ALBAŞ, s. 261; İMRE/ERMAN, s. 197.

³² DURAL/ÖZ, s. 197; İNAN/ERTAŞ/ALBAŞ, s. 261; İMRE/ERMAN, s. 197.

hükmedilmemelidir. İvazın feragat eden mirasçının bakım ihtiyacını kısmen ortadan kaldırması durumunda ise feragat eden mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmelidir.

D. MİRASI REDDEDEN MİRASÇININ DURUMU

Miras hukukumuzdaki külli halefiyet prensibi gereğince, mirasbırakanın hak ve borçlarının kül olarak mirasçıya geçmesi neticesinde mirasçıyı külli hallefiyet prensibinin sakıncalarına karşı korumak³³ isteyen kanun koyucu Türk Medeni Kanunu m. 605 ve devamında hükme bağlanan mirasın reddi kurumu ile yasal ve atanmış mirasçılara mirası reddetme imkânı getirilmiştir. TMK m. 605’de yasal veya atanmış mirasçılara mirası reddetme imkânı getirilmiş ve ölümü tarihinde mirasbırakanın ödemedi aczi açıkça belli veya resmen tespit edilmiş ise, mirasın reddedilmiş sayılacağı hükme bağlanmıştır.

Türk hukukunda destekten yoksun kalma tazminatını talep edebilecek kişiler mirasçılar ile sınırlı olmayıp, ölenin destek olduğu kişiler olduğundan; destek ilişkisinin bulunması kaydıyla mirası reddeden mirasçının dahi destekten yoksun kalma tazminatı talep etmesinin mümkün olduğu kabul edilmektedir³⁴.

Kanaatimizce mirasbırakanın alacaklılarına karşı mirasçıyı savunmasız bırakmak istemeyen kanun koyucu mirasın reddi kurumu ile mirasçıya mirası reddetme imkanı getirerek mirasçıyı korumak istemiştir. Normun koruma amacı dikkate alındığında, mirası reddeden mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı talep etmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca Türk hukukunda destekten yoksun kalma tazminatını talep edebilecek kişiler mirasçı sıfatını haiz olma şartı aranmadığından; destekten yoksun kalma tazminatının şartlarının varlığı halinde mirası reddeden mirasçı lehine de destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmelidir.

E. MİRASTAN YOKSUN OLAN MİRASÇININ DURUMU

Türk Medeni Kanunu m. 578’de mirastan yoksunluk hükme bağlanmıştır. Bu hüküm gereğince, mirasbırakanı kasten ve hukuka aykırı olarak öldüren veya öldürmeye teşebbüs edenler; mirasbırakanı kasten ve hukuka aykırı olarak sürekli şekilde ölüme bağlı tasarruf yapamayacak duruma getirenler; mirasbırakanın ölüme bağlı bir tasarruf yapmasını veya böyle bir tasarruftan dönmesini aldatma, zorlama veya korkutma yoluyla sağlayanlar ve engelleyenler ile mirasbırakanın artık yeniden yapamayacağı bir durumda ve zamanda ölüme bağlı bir tasarrufu kasten ve hukuka aykırı olarak ortadan kaldıran veya bozanların mirasçı olamayacağı gibi ölüme bağlı tasarrufla herhangi bir hak da edinemezler³⁵.

Kanaatimizce mirastan yoksunluk sebeplerinin varlığı halinde destek ilişkisi olsa dahi, hiç kimsenin kendi kusurundan yararlanamayacağına ilişkin evrensel hukuk ilkesi gereğince, mirastan yoksunluk sebebi şahsında gerçekleşen mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. Mirastan yoksunluk sebepleri incelendiğinde, mirasbırakan ile mirasçı arasında bir destek ilişkisi bulunsa dahi yoksunluk sebeplerinin ağırlığı dikkate alındığında, mirastan yoksun olan mirasçı lehine kural olarak destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. Ayrıca mirastan yoksunluk sebeplerinin varlığı halinde destek ilişkisinin varlığından bahsedebilmek için gerekli olan şartlardan bakım ilişkisinin gelecekte de devam etmesinin kuvvetle muhtemel olması şartı gerçekleşmeyeceğinden mirastan yoksun kalan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatının diğer şartları gerçekleşse dahi destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. Son olarak, mirasbırakan affetmedikçe mirastan yoksun kalan mirasçı lehine de destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir.

SONUÇ

Türk hukuku bakımından destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmek için destek olunanın mirasçı olması şart olmamakla birlikte, destekten yoksun kalma tazminatının şartlarının varlığı halinde mirasçılarının destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilecekleri şüphe götürmez. Bu nedenle destekten

³³ ANTALYA, Miras, s. 425.

³⁴ TANDOĞAN, s. 299, 300; EREN, s. 776; MULLER, s. 319; FISCHER, s. 260; BREHM, s. 351; ANTALYA, Borçlar, s. 117; NOMER, s. 178; AKARTEPE, s. 28; GÖKYAYLA, s. 46; ÇELİK, s. 25.

³⁵ Mirastan yoksunluğa ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız, Baki İlkey ENGIN, Mirastan Yoksunluk, İstanbul 2010, s. 35 vd.

yoksun kalma tazminatının şartlarının oluşması halinde yasal ve atanmış mirasçılar da destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilirler.

Mirasbırakanın ölmesi nedeniyle onun desteğinden mahrum kalan ve mirastan çıkarılan mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı talep etmesi hususunda çıkarma sebebine göre bir ayırım yapılması gerekmektedir. Mirasbırakan veya mirasbırakanın yakınlarından birine karşı ağır bir suç işleyen veya mirasbırakanın ailesi üyelerine karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemesi nedeniyle mirasçılıktan çıkarılan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatı şartları oluşsa dahi, destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmeden önce desteğin iradesine göre bir yorum yapılmalı ve destek mirastan çıkarma sebeplerinin varlığına rağmen fiilen ve düzenli olarak mirastan çıkarılan mirasçıya bakıyorsa veya gelecekte bakması da kuvvetle muhtemelse, bu durumda mirasbırakan desteğin iradesine üstünlük tanınmalı ve desteğin iradesinin destek olmaya devam etmek yönünde olması ihtimalinde mirastan çıkarılan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmeli; aksi halde mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir.

Mirastan feragat eden mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı taleplerinde feragatin ivazlı ve ivazsız olması farklı değerlendirilmelidir. İvazsız feragat halinde sağ kalan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatı şartlarının gerçekleşmesi durumunda tazminata hükmedilmelidir. Mirastan feragatin ivazlı olması ihtimalinde ise ivazın mirasçının bakım ihtiyacını tamamen ortadan kaldırması durumunda mirastan feragat eden mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. İvazın feragat eden mirasçının bakım ihtiyacını kısmen ortadan kaldırması durumunda ise feragat eden mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmelidir.

Mirasbırakanın alacaklılarına karşı mirasçıyı savunmasız bırakmak istemeyen kanun koyucu, mirasın reddi kurumu ile mirasçıya mirası reddetme imkanı getirerek mirasçıyı korumak istemiştir. Normun koruma amacı dikkate alındığında, mirası reddeden mirasçının destekten yoksun kalma tazminatı talep etmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır.

Mirastan yoksunluk sebeplerinin varlığı halinde destek ilişkisi olsa dahi, hiç kimsenin kendi kusurundan yararlanamayacağına ilişkin evrensel hukuk ilkesi gereğince, mirastan yoksunluk sebebi şahsında gerçekleşen mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. Mirastan yoksunluk sebepleri incelendiğinde, mirasbırakan ile mirasçı arasında bir destek ilişkisi bulunsa dahi yoksunluk sebeplerinin ağırlığı dikkate alındığında; mirastan yoksun olan mirasçı lehine kural olarak destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir. Ayrıca mirastan yoksunluk sebeplerinin varlığı halinde destek ilişkisinin varlığından bahsedebilmek için gerekli olan şartlardan, bakım ilişkisinin gelecekte de devam etmesinin kuvvetle muhtemel olması, şartı gerçekleşmeyeceğinden; mirastan yoksun kalan mirasçı lehine destekten yoksun kalma tazminatının diğer şartları gerçekleşse dahi, destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmemelidir.

KAYNAKÇA

- AKARTEPE, Alpaslan; Türk Borçlar Hukukuna Göre Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Cevdet YAVUZ) İstanbul 1994.
- ANTALYA, O. Gökhan, Miras Hukuku, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara 2019. (Miras)
- ANTALYA, O. Gökhan; Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. II, İstanbul 2017. (Borçlar)
- AYDIN ÖZDEMİR, Elif; Akit Dışı Sorumlulukta Maddi Zarar ve Tazmini, Ankara 2013.
- BECKER, Hermann; Allgemeine Bestimmungen, Art. 1-183 OR Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Obligationenrecht, BK-Berner Kommentar Band/Nr, VI/1, 2. Auflage, Bern 1945.
- BREHM, Ronald/HAUSHEER, Heinz/WALTER, Hans Peter; Die Entstehung durch Unerlaubte Handlungen, Art. 41-61 OR Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Das Obligationenrecht, Berner Kommentar, 4. Überarbeitete Auflage, 2013.
- ÇELİK, Çelik Ahmet; Ölüm Nedeniyle Destekten Yoksunluk, Ankara 2014.
- DURAL, Mustafa/ÖZ, Turgut; Türk Özel Hukuku Cilt IV, İstanbul 2015.

- ENGİN, Baki İlkay; Mirastan Yoksunluk, İstanbul 2010.
- EREN, Fikret; Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 20. Bası, Ankara 2016.
- FISCHER, Willi/KOSTKIEWICZ, Jolanta/WOLF, Stephan/AMSTUTZ, Mare/ FANKHAUSER, Roland; OR Kommentar Schweizerisches Obligationenrecht, Orell Füssli Kommentar, 3. Überarbeitete Auflage, 2016.
- GÖKCAN, Hasan Tahsin/KAYMAZ, Seydi; Karayolları Trafik Kanununa Göre Hukuki Sorumluluk, Tazminat-Sigorta Rücu Davaları Trafik Suç ve Kabahatleri, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara 2010.
- GÖKYAYLA, EMRE; Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, Ankara 2004.
- GÜRSOY, Kemal Tahir; Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, AÜHFD., Cilt 29, Yıl. 1972, Sayı:1-2.
- HATEMİ, Hüseyin/GÖKYAYLA, Emre; Borçlar Hukuku Genel Bölüm 3. Bası, İstanbul 2015.
- HEIERLI, Christian/SCHNYDER, Anton K.; Basler Kommentar zum Schweizerisches Privatrecht, OR I (Art. 1-529), 5. Auflage, Herausgeber: Heinrich HONSELL, Nedim Peter VOGT, Wolfgang WIEGAND, Basel 2011.
- İMRE, Zahit/ERMAN, Hüseyin; Miras Hukuku, İstanbul 2013.
- İNAN, Ali Naim/ERTAŞ, Şeref/ALBAŞ, Hakan; Miras Hukuku, İzmir 2012.
- İNCEOĞLU, Murat/ PAKSOY, Meliha Sermin; Bedensel Zararlarda ve Ölüm Halinde Zararın Belirlenmesi, Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Özel Sayı, İzmir 2013.
- Kazancı İçtihat Bilgi Bankası.
- KILIÇOĞLU, Ahmet M.; Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Genişletilmiş 14. Bası, Ankara 2011. (Borçlar)
- M. KILIÇOĞLU, Ahmet; Miras Hukuku, Ankara 2013. (Miras)
- KILIÇOĞLU, Mustafa; Tazminat Hukuku, 6. Bası, Ankara 2016. (Tazminat)
- MULLER, Christof/FURRER, Andreas/SCHNYDER, Anton K.; Obligationenrecht-Allgemeine Bestimmungen Art 1-183 OR, Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, 3. Auflage, Zurich 2016.
- NARTER, Sami; Destekten Yoksun Kalma Tazminatı ve Davaları, Ankara 2014.
- OFTINGER, Karl/STARK, Emil W.; Schweizerisches Haftpflichtrecht Erster Band: Allgemeiner Teil, 5. Auflage, Zürich 1995.
- OĞUZMAN, M. Kemal/ÖZ, M. Turgut; Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. 2, İstanbul 2012.
- ÖZTAN, Bilge; Miras Hukuku, Ankara 2012.
- SCHWENZER, Ingeborg; Schweizerisches Obligationenrecht Allgemeiner Teil, Vierte Überarbeitete Auflage, Bern 2006.
- TANDOĞAN, Haluk; Türk Mes'uliyet Hukuku, 1961 Yılı Birinci Basıdan Tıpkı Bası, İstanbul 2010.
- TEKİNAY, BORÇLAR, Selahattin Sulhi/AKMAN, Sermet/BURCUOĞLU, Haluk/ALTOP, Atilla; Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Bası, İstanbul 1993.
- TEKİNAY, BORÇLAR, Selahattin Sulhi; Borçlar Hukuku, Yeniden İncelenmiş Dördüncü Bası, İstanbul 1979. (Borçlar)
- TEKİNAY, BORÇLAR, Selahattin Sulhi; Ölüm Sebebiyle Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, İstanbul 1963. (Destek)
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet/ÖZDEMİR, Refet; Türk Borçlar Kanunu Şerhi, Ankara 1987.

TÜRKİYE’DE SOSYAL GÜVENLİK DENETİMİNİN GELİŞİMİ VE YAŞANAN SORUNLAR³⁶

Cevdet ÇÜRÜKOĞLU

Sosyal Güvenlik Denetmeni, Aydın Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü, ccurukoglu@gmail.com

Coşkun KARACA

Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ckaraca@cumhuriyet.edu.tr

ÖZ

Sosyal güvenlik sosyal devletin bir gereği olup sosyal risklerin meydana getirdiği zararları gidermeyi hedeflemektedir. Sosyal güvenliğin tarihsel gelişimine bakıldığında sanayi devriminin milat kabul edildiği görülmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte geleneksel olarak sürdürülen ekonomik, sosyal ve demografik yapı değişime uğramış ve yeni yapıda sosyal güvenlik bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu kapsamda toplumsal refahın ve kalkınmışlığın önemli bir göstergesi olan sosyal güvenlik anlayışı ve geçirdiği evreler çalışmanın ilk kısmında geniş biçimde açıklanmıştır. İkinci kısımda ise Türk toplumlarında sosyal güvenliğin gelişimi incelenmiştir.

Türk toplumlarında modern anlamda sosyal güvenlik sistemine geçiş Batılı devletler ile karşılaştırıldığında özellikle toplumsal yapı ve aile içi yardımlaşma ve dayanışma kültürü açısından belirgin farklılıklar göstermektedir. Böylece çalışmada Türkiye’deki sosyal güvenlik sisteminin gelişimi, Orta Asya Türk Toplumları, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti sonrası dönem şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Çalışmanın ilgilendiği bir diğer konu Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminde yaşanan sorunlar olmuştur. Bu kapsamda etkin bir sosyal güvenlik sisteminin en önemli unsurunun etkin bir denetim mekanizması olduğu düşüncesinden hareketle sosyal güvenlik denetimi tanımlanmış denetimin istenen sonuçları verebilmesi için uygulanacak model ve sahip olması gereken nitelikler açıklanmıştır. Son olarak Türkiye’de sosyal güvenlik denetimine ilişkin geçirilen süreçler ve denetim mekanizmasının mevcut durumu anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Güvenlik Sistemi, Sosyal Güvenliğin Gelişimi, Sosyal Güvenlikte Yaşanan Sorunlar

SOCIAL SECURITY AUDITING IN TURKEY AND PROBLEMS IN SOCIAL SECURITY SYSTEM

ABSTRACT

Social security is a requirement of the social state and aims to eliminate the damages caused by social risks. When the historical development of social security is considered, it is seen that the industrial revolution is considered a milestone. With the industrial revolution, the traditional economic, social and demographic structure has changed and social security has become a necessity in the new structure. In this context, the concept of social security and its phases, which is an important indicator of social welfare and development,

---

³⁶ Bu çalışma Cevdet Çürükoğlu tarafından hazırlanan “Sosyal Güvenlik Denetiminde Etkinlik: Sorunlar ve Çözüm Önerileri” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

are explained in the first part of the study. In the second part, the development of social security in Turkish societies is examined.

The transition to the social security system in the modern sense in Turkish societies shows significant differences from Western society especially in terms of social structure and culture of solidarity and solidarity within the family. Thus in the study, the development of the social security system in Turkey indicated as Central Asian Turkish communities, Ottoman Empire and post-Republic of Turkey. Another issue has been addressed by the study are problems in the social security system in Turkey. In this context, considering the fact that the most important element of an effective social security system is an effective audit mechanism, the social security audit has been defined and the model to be applied in order to give the desired results and the required qualifications have been explained. Finally, the process of passing control and supervision mechanisms for social security in Turkey have described the current situation.

Keywords: Social Security System, Development of Social Security, Problems in Social Security

Giriş

Geçmişte ülkelerin en önemli amacı ekonomik büyümeyi sağlayacak politikalar geliştirmek olmuştur. Ancak günümüzde bu anlayış yerini, toplum refahını artıracak politikalara bırakmıştır. Bu gelişmeyle birlikte ortaya çıkan sosyal güvenlik anlayışı, toplumun refah düzeyini artıran paternalist devlet anlayışının bir sonucudur. Bu anlayış çerçevesinde hükümetler, vatandaşlarına yüksek bir yaşam standardı sağlamak, gelecekte karşılaşılabilecekleri sorunlar için önceden tedbir almak ve milli geliri bireyler arasında adilane biçimde dağıtmak zorundadır (Çam ve Karaca, 2019). Bu kapsamda günümüzde sosyal devlet anlayışı içerisinde devlete biçilen en önemli görevlerden birinin sosyal güvenlik hizmetleri olduğu söylenebilir (Aydın ve Çakmak, 2019, s. 6).

Batılı devletler ile karşılaştırıldığında, Türkiye’de nicelik ve nitelik itibarıyla sistemli bir sosyal güvenlik anlayışına gecikmeli olarak geçildiği söylenebilir. Batılı ülkelerde işçi sınıfı ve demokratikleşme hareketleriyle ortaya çıkan sosyal güvenlik anlayışı, Türkiye’de merkezi hükümetin planlamaları çerçevesinde uygulama imkânı bulmuştur. Ülkemizde sistemli bir sosyal güvenlik anlayışına gecikmeli olarak geçilmesinde, ekonomik büyümenin öncelikli amaç olarak kabul edilmesi, ülkemizdeki örgütlenme kültürünün zayıf oluşu, kadere razılık inancı, aile içi ve toplumsal dayanışma ile muhtaçlara sahip çıkılması gibi nedenler etkili olmuştur (Karaca ve Çam, 2019, s. 76).

1. Kavramsal Çerçeve

Sosyal devletin herkesçe ve her ülke tarafından üzerinde uzlaşmış olan genel bir tanımı yoktur (Orosz, 2017, s. 177; Huber ve Ansay, 1970, s. 33). Sosyal devlet için atfedilen tanımlar ülkeye, zamana ve yaşanan dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarına göre değişmektedir. Ancak tanımlamaların çoğunda ortak amaç, toplumda farklı refah düzeyine sahip kesimlerin bu farklılıklarını gidermek ve gerçekleştirilen sosyal güvenlik politikalarıyla kötü ekonomik ve sosyal koşullar altında bulunan bireyleri korumaktır (Özdemir, 2007, s. 21).

İnsanlık tarihi, toplumu oluşturan bireylerin sıkıntıya düşmesine yol açan, onları sefalete sürükleyen çeşitli tehlikelerle karşı karşıya kaldığı olaylarla doludur. Bireyler kimi zaman bu tehlikelere karşı kendilerince önlemler almaya çalışmışlar, kimi zaman ise alınan önlemler toplumsal huzurun muhafazası için kamusal önlemler niteliği kazanmıştır. Sosyal güvenliğin günümüzde kazandığı anlam ve kurumsal kimliğin ortaya çıkmasında; gelecekte ortaya çıkabilecek sosyal tehlikelere karşı önlem alma ihtiyacı, geçmişteki tedbirsizliğin bugün yol açtığı zararları giderme gerekliliği, toplumsal yaşamın getirdiği zorluklarla mücadele etme zorunluluğu, toplumdaki her ferde insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam standardını temin etme isteği etkili olmuştur. Buna göre sosyal güvenliğin konusuna giren sosyal tehlike “kişinin gelirlerinde bir eksilmeye ve/veya giderlerinde bir artışa yol açan olayları ifade etmektedir. Modern toplumda bireyler hayatlarını idame ettirebilmek için nakdi anlamda bir gelire ihtiyaç duyarlar. Yaşam içerisinde sürekli olarak karşılaşılabilecek ihtimali olan olaylardan bazıları gelir kaybı ve gider artışına yol açmak suretiyle sıkıntılı bir duruma yol açabileceği gibi, evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi mutlu olaylar

da mali sonuçları itibarıyla gelir azaltıcı etkiye sahip olabilir. Diğer yandan ölüm de kişinin geride bıraktıkları bakımından aynı etkiyi doğurabilir (Şakar, 2014, s. 4).

Bu bakımdan sosyal güvenlik; kişilerin gelir ve sosyal statülerinden bağımsız olarak ortaya çıkacak risklerle karşılaşmaları durumunda risklerin meydana getirdiği kaybı en aza indirecek güvenceyi sağlama işlev ve görevine sahip kurumlar bütünü ifade etmektedir. Burada güvence altına alınan temelde çalışanlar ise de sistem, çalışanların bakmakla yükümlü olduğu hak sahiplerinin de riskler karşısındaki olası kayıplarını güvence altına almayı hedeflemektedir (Mil, 2013, s. 94). Kuşkusuz, bireylerin hayatları boyunca maruz kaldığı riskler bir hayli fazla ve çok yönlüdür. Ancak sosyal güvenlik sistemlerinin bireyleri bütün risklerden korumasını beklemek mümkün değildir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2010, s. 8). Sistem ne denli köklü ve verimli bir yapıya sahipse kapsayıcılığı da o denli geniş olacaktır.

Sosyal güvenlik 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından temel insan hakkı ilan edilen, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından temel sınırları belirlenen, Avrupa Sosyal Şartı ile standartları ortaya konan, kısa ve uzun vadeli sosyoekonomik risklere karşı güvence görevi gören bir sistemdir. Ülkelerin mevzuatlarına dair yaklaşımı da dikkate alınarak hak sahiplerine gelir, aylık, toplu ödeme, tazminat gibi kaynak aktarımları yapılmaktadır. Bu anlamda sosyal güvenlik, insanların ana rahmine düşmesi ile başlayıp ölümünden sonra da devam eden ve asgari yaşam şartlarını teminat altına alan modern bir refah programıdır. Söz konusu sistemler, vergi ve primlerle iş hayatının risklerini teminat altına alırken, sosyal hizmet ve sosyal yardım şeklinde prim ve vergi gibi ödemeler olmaksızın fertlerin bazı hak ve hizmetlerden yararlanmasını sağlamaktadır. Bunlar yoksul, kimsesiz, bakıma muhtaç, bedensel ve zihinsel engelliler için yürütülen refah devleti faaliyetleridir (Gümüş, 2010, s. 4-5).

Bu tanımlardan yola çıktığında devletin sosyal güvenlik hizmetlerine ilişkin görevlerini; i) bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari geliri garantilemek, ii) cari ve gelecekte karşılaşabilecekleri hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi sosyal riskler için önlem almak, iii) onları sınıf ve statü ayırımı yapmaksızın sosyal güvence altına almak, şeklinde sıralanabilir (Karaca ve Çam, 2019, s. 85).

2. Tarihsel Süreçte Sosyal Güvenlik

Ekonomik yapının tarıma dayalı olarak sürdürüldüğü çağlarda sosyal güvenlik, temel üretim birimi olan aile içerisinde sağlanıyor ve birkaç kuşağın bir arada yaşayıp kendi iç hiyerarşilerinde yaptıkları görev dağılımı ile tehlikelerle mücadele ediliyordu. Bu anlayış günümüzde ülkemiz de dâhil kimi toplumlarda geniş aile yapıları ve geleneksel aile ilişkileriyle sürdürülmeye devam etmektedir. Akraba ve komşular da bu yapıya zımni de olsa destek vermektedir. Söz konusu yapı günümüzde, nüfus artışı ve kaynakların yetersizliğinden ötürü ihtiyaçların karşılanamaması nedeniyle bozulmaya başlamış, emeğini paraya dönüştüren ücretli kesim ortaya çıkmıştır (Şakar, 2014, s. 15).

Sanayi devrimi öncesinde üretim sürecinde makineleşme henüz etkisini göstermediğinden üretim küçük ölçekli işletmeler eliyle gerçekleşmekteydi. Bu işletmelerde geleneksel usta çırak ilişkisi hâkimdi. Ustalar, çırak ve kalfa yetiştiriyor, onları iş hayatına hazırlıyor, çırak ustasına sevgi ve saygıda kusur etmiyor, çırağı koruma ve kollama görevi de ustaya düşüyordu (Çubuk, 1986, s. 168). Burada usta hem eğitici hem öğretici hem de işveren görevlerini bir arada yürütüyordu. Ustalar için de sosyal güvenlik işlevini gören esnaf loncaları gibi birtakım dernekler vardı (Yazgan, 1992, s. 35). Yine günümüzde de geçerliliğini koruyan sadaka/yardım müessesesi ve kişisel tasarruflar da sosyal güvenlik işlevi görmekteydi (Tunçomağ, 1990, s. 15). Bu sosyal yardımların uygulanma şekli toplumlara göre değişiklik göstermiştir. Önceleri aile, mahalle, dernekler, hayır kurumları ve meslek birlikleri gibi mikro ölçekli alanlarla sınırlı olan yardımlar sonraları hükümdarlar ve dini kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Güzel ve Okur, 1994, s. 16).

Sanayi devrimi sonrası sosyal güvenlik anlayışını sanayileşme çağının getirdiği ekonomik, sosyal ve demografik değişimlerle açıklamak mümkündür. Çağın başında geleneksel tarım ekonomisinden kopuşla geçimini sağlamakta zorlanan halk kitleleri şehirlere göç etmeye başlamış, sanayileşmeye ayak uydurmakta zorlanan küçük zanaatkârlarla beraber sermayedarların ücretli işçisi haline gelmişlerdir. Bu durum geniş ailelerdeki ilişki yapısı ile sağlanan geleneksel sosyal güvenlik anlayışını ortadan kaldırmaya başlamıştır.

Uzun saatler oldukça zor şartlarda ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan işçilerin, yakınlarıyla sosyal bağı kopmuş; akrabalık, komşuluk gibi ilişkileri maddi ve manevi olarak azalmıştır. Tarım toplumlarında egemen olan kendi çevresine yardım üzerine kurulu doğal sosyal güvenlik yapısı da ortadan kalkmıştır. Bu dönemde “laissez-faire” (bırakınız yapsınlar) anlayışına dayalı liberal ekonomik sisteme rağmen sosyal güvenliğin artık devlet eliyle örgütlenmesi gerektiği de görülmüştür (Şakar, 2014, s. 16-17).

Coğrafi keşifler, icatlar, reform ve rönesans hareketlerinin etkisiyle 18. yüzyıl ortalarında sanayi devrimi başlamış, sanayi devriminin getirdiği teknik dönüşümler toplumun ekonomik ve sosyal yapısında da değişimlere neden olmuştur. Buharlı makineler icat edilmiş, kurulan büyük sanayi tesisleriyle farklı bir iş alanı ortaya çıkmıştır. Yeni iktisadi ve teknik düzen İngiltere’de doğmaya başlamış, oradan da tüm dünyaya yayılmıştır. Hür teşebbüsün ortaya çıkışıyla emek-sermaye ilişkilerinde lonca ve meslek teşekküllerinin ağırlığına son verilmiştir. Bu da emekçinin korunması hususunda büyük bir boşluk yaratmıştır (Dilic, 1988, s. 70).

3. Sosyal Güvenliğin Türkiye’deki Gelişimi

Sosyal güvenlik fikrinin Türk tarihindeki yeri oldukça eskilere dayanmaktadır. Göktürk yazıtlarında İkinci Göktürk Devleti’nin kuruluşunu anlatan Bilge Kağan; “Çıplak halkı giydirdim, yoksul halkı zengin ettim, milletimi kaygısızca yaşayacak bir hale getirdim” diyerek paternalist devlet anlayışı sergilediğini ortaya koymuştur (Şakar, 2014, s. 28). Orta Asya döneminde güçlü aile bağları, yardımlaşma kültürü ve dini inanışların etkisiyle sosyal korunma ihtiyacı, toplum içinde sağlanmaya çalışılmıştır. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde zanaat faaliyetlerinin gelişimi ile ahi teşkilatları ve loncalar kurulmaya başlanmış, vakıf arazilerinin gelirleri ile sosyal yardım hizmetleri yürütülmeye çalışılmıştır. İslam anlayışının Türk kültürü ile birleşmesi neticesinde sosyal yardımlaşma ve dayanışma kültürü daha da gelişmiş, dini vakıf ve örgütlerle sosyal yardım ağı genişletilmiştir (Demir, 2013, s. 17).

Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan sosyal güvenlik anlayışı ise, başlangıçta batı dünyasında olduğu gibi toplumsal yardımlaşma ve aile içi dayanışma kültürü ile gelişmeye başlamış, geçimini emeği ile üretime katılarak sağlayanların sosyal güvenliği üç temel esasa dayandırılmıştır. Bunlar; aile içi yardımlaşma, mesleki örgümler içerisinde dayanışma ve sosyal yardımlardır. Modern sosyal güvenlik sistemi Avrupa’da, sanayi devriminin var ettiği bir olgudur ve sosyal korunmaya gereksinim duyan işçi sınıfının ortaya çıkması ile gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti söz konusu sanayileşme sürecini geçirmediğinden sosyal güvenliğe yönelik politika oluşturmada Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmış, dağınık ve sınırlı koruma önlemlerinin ötesine geçememiştir (Demir, 2013, s. 18).

Osmanlı Devleti’nde nüfusun çoğu tarım ve el sanatlarına yönelik faaliyetlerde çalışmıştır. Halkın geliri emekleri karşılığı elde ettikleri ücrete dayandığından, çalışma gücü kaybı veya yaşlılık gibi durumlarda zanaatkâr kesim, tarımsal faaliyetlerle uğraşanlara göre daha zor duruma düşmüştür. Çünkü belli bir zanaate yönelik faaliyetlerin ailenin diğer fertlerince devam ettirilmesi tarımsal faaliyetlere göre daha zordur (Dilic, 1992, s. 22). Söz konusu durum, karşılıklı yardıma dayanan ve zorunlu esnaf birlikleri olarak örgütlenen loncalar bünyesinde “orta sandığı” veya “teavün sandığı” denilen dayanışma sandıklarının kurulmasına yol açmıştır (Tuncay ve Ekmekçi, 2008, s. 77-78). Bu dönemde İslam anlayışının bir gereği olarak fitre ve zekât, gelişmiş vakıf kurumları, akraba ve komşu dayanışması gibi doğal sosyal güvenlik uygulamaları da ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da neredeyse yardıma muhtaç her kişi ve konu için vakıf kurulmuştur. Özellikle “avârız vakıfları” sosyal güvenlik amacına hizmet eden en önemli vakıflardandır. Arıza kelimesinin çoğulu olan avarız kelimesi ile sosyal riskler ifade edilmiştir. Yine bu vakıfların gelirleri ile kurulan çeşitli hayır kurumları (müessesatı hayriye) da sosyal güvenliğin gelişmesine hizmet etmiştir (Tunçomağ, 1990, s. 42).

Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal güvenlik sistemi, SSK, Emekli Sandığı ve BAĞ-KUR’dan oluşan üçlü bir yapı üzerine kurumsallaşmıştır. Buna ilaveten 506 sayılı Kanun’un geçici 20. maddesine dayanılarak, özel sektör çalışanlarına yönelik tamamlamayı sağlık sigortası sandıkları da kurulmuştur. Sosyal güvenliğin primsiz ödemeleri içerisinde yer alan sosyal yardım ve hizmetlere yönelik, 1976 tarih ve 2022 sayılı Kanun kapsamında 65 yaş üzerindeki muhtaçlara aylık ödenmesi, 1986 tarih ve 3294 sayılı Kanun ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurularak yardıma muhtaç olanlara ayni ve nakdi yardım

yapılması, 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmet ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre kimsesiz ve muhtaç çocuk, yaşlı ve sakatlara bakım hizmeti sunulması, 1992 tarih ve 3816 sayılı Yeşil Kart Kanunu ile sigorta kapsamında olmayan yoksul vatandaşlara sağlık hizmeti verilmesi düzenlemeleri yapılmıştır (Gökbayrak, 2010, s. 145).

16 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilip 20 Mayıs 2006 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile sosyal güvenlik kurumları tek çatı altında birleştirilmiş, Sosyal Güvenlik Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı, Sosyal Güvenlik Kurumu'na devredilmiştir (Demir, 2013, s. 25-26). Halen yürürlükte olan ve sosyal güvenlik reformunun temellerinin atıldığı bu Kanunun adı, 02.07.2018 tarih 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile "Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiştir. Teşkilat yapısının düzenlenmesine ilişkin 5502 sayılı Kanun ile beraber reformun bir diğer parçası ise, sosyal güvenlik iş ve işlemlerini düzenleyen 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu olmuştur. Söz konusu kanun ilk olarak 19.04.2006 tarih ve 5489 sayılı Kanun olarak kabul edilerek Cumhurbaşkanlığı'na sunulmuştur. Ancak Kanunun Cumhurbaşkanı tarafından tekrar görüşülmek üzere Meclise gönderilmesi sonrası, Mecliste aynen kabul edildikten sonra Kanun, 01.01.2007 tarihinde yürürlüğe girmek üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu yayım sonrası açılan iptal davaları neticesinde Anayasa Mahkemesi kanunun bazı maddelerinin yürürlüğünü durdurmuş, birçok maddesini de iptal etmiştir. İptal sonrası Kanunun yürürlük tarihi önce 01.07.2007 olarak, sonra sırasıyla 01.01.2008, 01.06.2008 ve son olarak 17.04.2008 tarih 5754 sayılı kanun ile "Ekim 2008 ayı başı" olarak değiştirilmiştir. Ekim 2008 ayı başı ifadesi, 4/a'lı (SSK) ve 4/b'liler (Bağ-Kur) için 01.10.2008, 4/c'liler (Emekli Sandığı) için 15.10.2008 olarak belirlenmiştir. Esas olarak Ekim 2008 ayı başı itibarıyla yürürlüğe giren Kanunun 01.01.2008, 30.04.2008, 01.07.2008 tarihlerinde yürürlüğe giren maddeleri de bulunmaktadır (Uşan, 2016, s. 212-213).

4. Sosyal Güvenlik Denetimi

Sosyal güvenlik denetimini iki şekilde tanımlamak mümkündür. İlk tanım, iş yaşamının sosyal güvenlik mevzuatına uygunluğunun, kurumsal yapı içinde bu konuda kurulan birimlerde görev yapan kamu personeli aracılığı ile kontrol edilmesini ifade eden dar anlamda sosyal güvenlik denetimi tanımıdır. Geniş anlamda sosyal güvenlik denetimi ise idari kontrolün yanı sıra yargı organlarınca yerine getirilen incelemeleri de kapsamaktadır. Sosyal güvenlik denetimi; kurumun iç işleyişinin ve ekonomik yapısının kontrolünü içeren iç denetim ile sistemin katılımcıları olan işçi ve işverenlerin mevzuata uygun olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin kontrolüne yönelik alan (saha) denetiminden oluşmaktadır. Söz konusu denetim yapıları ayrı ayrı örgütlenebileceği gibi aynı çatı altında da yer alabilirler. İç ve dış denetim birimleri birbirinden ayrı alanlarda faaliyet gösteriyor gibi görünse de birbirini tamamlayan ve koordine halinde çalışması gereken birimlerdir (İzveren, 1974, s. 441).

Sosyal güvenlik denetiminde dünyada yaygın olarak kullanılan iki model bulunmaktadır. Bunlar; caydırıcı model ve uyumu artırmaya yönelik modeldir. Caydırıcı modelde, sosyal güvenlik ile ilgili yasal düzenlemelere uyamayanlar, piyasa ekonomisinin işleyişini bozarak haksız rekabete yol açtıklarından cezai müeyyidelere maruz kalırlar. Uyumu artırmaya yönelik modelde ise sosyal güvenlik mevzuatına uyulmaması kasti bir nedenle değil, mali zorluklar ve enformasyon eksikliği gibi birtakım dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Özşuca ve Gökbayrak, 2012, s. 72). Her iki modelin uygulanmasının birtakım avantaj ve dezavantajlarının olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ülkemiz de dâhil birçok ülkede her iki modelin birlikte uygulandığı görülmektedir. Bu anlayışın doğru bir organizasyonla yönetilmesi halinde başta kayıt dışı istihdamla mücadele olmak üzere sosyal güvenlikle ilgili birçok sorunun daha sağlıklı şekilde çözüme kavuşturulacağı düşünülmektedir.

Denetimin istenen sonucu vermesi için uygulanacak model kadar önemli olan bir diğer unsur, denetimin niteliğidir. Bu yaklaşıma göre denetim, tepkisel (reaktif) ve önleyici (proaktif) olarak ikiye ayrılmaktadır. Tepkisel denetim, çeşitli yollarla sosyal güvenlik kurumlarına yapılan şikâyet başvuruları ile gerçekleştirilen denetimleri ifade eder. Bu şikâyetler işçilerden, işverenlerden, kamu kurumlarından, işçi temsilcisi sendikalardan ve diğer üçüncü kişilerden gelebilir. Söz konusu denetim anlayışı; şikâyetlerin belli başlı sosyal güvenlik sorunları üzerine yoğunlaşması, kayıt dışılığın yoğun olduğu küçük ölçekli işletmelerin

çalışanlarının şikâyet başvurularının düşük olması gibi birtakım handikaplar içerse de ülkemiz gibi kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu ülkelerde ekseriyetle uygulanmaktadır. Önleyici denetim ise sektörlerin, sahip oldukları çeşitli niteliklere göre ayrılarak yapılacak analize göre denetim yaygınlığının ve şeklinin belirlenmesine dayalı bir denetim anlayışıdır. Burada amaç, tepkisel denetimden farklı olarak kanuna aykırı durumun ortaya çıkması neticesinde değil, vaka yaşanmadan ve yaşanma riskinin yüksekliğine bağlı olarak müdahale edilmesidir. Bu denetimler, denetim birimlerince önceden belirlenen kriterlere göre oluşturulan programlar çerçevesinde gerçekleştirilir. Önleyici denetim daha çok uyumu artırmaya yönelik bir sonuç gösterirken, tepkisel denetimde caydırıcılık ön plana çıkmaktadır. Önleyici denetimlerde uygulanacak program; istihdam ölçüğü, iş kazası ve meslek hastalığı riski, kayıt dışı istihdamın yüksekliği, kaçak işçilerin yoğun olduğu sektörlerin belirlenmesi gibi kriterlere göre belirlenir ve ihtiyaca en uygun şekil ve yoğunlukta denetimin gerçekleştirilmesine çalışılır (Özsuca ve diğerleri, 2010).

5. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Denetiminin Gelişimi

Türkiye’de iş hayatının denetimine ilişkin faaliyetleri yürütme görevi devletin elinde bulunmaktadır. İş ve sosyal güvenlik hukukunun gerektirdiği her türlü iş ve işlemin mevzuat hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine yönelik denetim faaliyetlerinin, önceden belirlenen plan çerçevesinde yürütülmesi hedeflenmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde yürütülen denetim faaliyetleri; kurumun idari ve mali yapısını kapsayan iç işleyişine yönelik iç denetim ve sosyal güvenliğin taraflarının mevzuat hükümlerine uygun hareket edip etmediğinin tespiti amacıyla gerçekleştirilen dış denetim olarak ikiye ayrılır.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çerçevesinde Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde 02.07.2007 tarihinde İç Denetim Birimi Başkanlığı kurulmuş, Kurum Başkanlığı’nın idari ve teknik altyapıyı kurmaya yönelik çalışmaları 2008 yılında tamamlanmıştır. 2008 yılının ilk yarısında sertifika eğitimlerini tamamlayan iç denetçiler, aynı yılın ikinci yarısı itibarıyla denetim faaliyetlerine başlamışlardır. İç Denetim Birimi Başkanlığı, doğrudan kurum başkanına bağlı olarak faaliyet gösterir ve yürüttüğü iç denetim faaliyetleri konusunda, ulusal ve uluslararası standart ve uygulamalar çerçevesinde görevlerini planlayarak yerine getirir. İç Denetim Birimi Başkanlığının görevi; kurum kaynaklarının ekonomik, etkili ve verimli kullanılması için yönetim ve kontrol yapıları ile faaliyetlere yönelik karar ve tasarrufları sistemli, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla değerlendirmek, önleyici, tespit edici ve yönlendirici önerilerde bulunmak, Kurumun faaliyetlerine değer katarak kurumsal hedeflerin gerçekleşmesine yardımcı olmaktır. Kurum iç denetçilerinin; görevlerini yerine getirirken dürüstlük ve sorumluluk anlayışıyla hareket ederek görevlerini en iyi şekilde yapan, görevin gerektirdiği bilgi, beceri ve tecrübeye sahip, yaptığı çalışmalarla örnek teşkil eden, ulusal ve uluslararası standartlara uygun denetim ve danışmanlık faaliyetleri yürüten ilkeli meslek mensupları olmaları hedeflenir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2018).

Sosyal güvenlikte dış denetim ise, işyerlerinde sigortasız çalıştırılmakta olanların kayıt altına alınması, prime esas kazançları ve prim gün sayıları eksik bildirilen sigortalıların bildirimlerinin tamamlanması, fiilen çalışmamakla birlikte sigortalı olarak bildirilen veya hiç var olmayan işyerlerinde çalışıyormuş gibi görünen sahte sigortalıların tespit edilmesi, boşandığı eşi ile fiilen birlikte yaşayarak hak etmediği aylığı alanların araştırılması, kurum tarafından ödenen sağlık harcamalarında yapılan yolsuzlukların ortaya çıkarılması, iş kazası ve meslek hastalıklarının tespiti ve kusur oranlarının belirlenmesi gibi iş ve işlemleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Diğer yandan kurum personelinin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na ve kurum mevzuatına uygun hareket edip etmediğinin tespiti de yine denetim ve kontrole görevli memurların çalışma alanına girmektedir. Tüm bu iş ve işlemlerin temel hedefi, hakkı olan sosyal güvenlik mahrum olanların haklarının teslimi, hak etmediği sosyal güvenlik faydalarından yararlananların ise yol açacakları kurum ve kamu zararının engellenmesidir. Sosyal güvenlik denetim yapısı, 2008 yılında hayata geçen sosyal güvenlik reformu öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır.

16.05.2006 tarihinde kabul edilen 5502 sayılı Kanun ile daha öncesinde ayrı ayrı örgütlenen Sosyal Sigortalar Kurumu, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı’nın kendi denetim birimleri bulunuyordu. Denetim faaliyetleri; Sosyal Sigortalar Kurumu’nda Sigorta Teftiş Kurulu’na bağlı sigorta müfettişleri ve il

müdürlüklerinde yer alan kontrol memurları, BAĞ-KUR Genel Müdürlüğü'ne bağlı müfettiş ve denetmenler ile Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Teftiş Kurulu Başkanlığı'nda görevli teftiş kurulu müfettişleri eli ile yürütülmekteydi.

Sosyal güvenlik reformu sonrası SSK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı kurumlarının 5502 sayılı kanun ile Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında bir araya toplanmasıyla, adı geçen kurumların denetim birimleri de daha derli toplu bir yapıya kavuşmuştur. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun denetim ve kontrolle görevli memurları, Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndan aldıkları puan ve ardından yapılan yazılı ve/veya sözlü sınavlar ile işe alınırlar. Yetiştirilmeleri sürecinde refakat ve yardımcılık dönemi geçirirler. Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik'te belirtilen "A Grubu Kadrolar" arasında sayılan ve 5502 sayılı kanunda belirtilen Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı bünyesindeki sosyal güvenlik müfettişleri ve il müdürlükleri bünyesinde görevlendirilen sosyal güvenlik denetmenleri, kurumun denetim ve kontrolden sorumlu memurlarıdır. Kamu denetim mekanizması içerisinde önemli bir yer tutan sosyal güvenlik denetimi, sadece kurumun denetim ve kontrolle görevli memurlarınca gerçekleştirilmemekte, bunun yanında serbest muhasebeci ve mali müşavirler, iş müfettişleri, diğer kamu idarelerinin denetim elemanları, Sayıştay denetçileri ve yargı organlarınınca yürütülen denetimler de sosyal güvenliğe yönelik denetimlerde önemli yer tutmaktadır.

Sonuç

Sosyal güvenlik, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak, vatandaşları sosyal risklere karşı korumayı hedeflemektedir. Bu risklere karşı yüzyıllar boyunca toplumsal yapılar içerisinde geleneksel yöntemlerle çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Sosyal güvenliğin sistematik bir yapıya kavuşması, ancak 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Türkiye'de de Cumhuriyet Dönemi sonrası kurumsal yapıya kavuşan sosyal güvenliğe ilişkin hizmetler Sosyal Sigortalar Kurumu, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı aracılığıyla sağlanmıştır. Söz konusu kurumlar 2006 yılında hayata geçirilen sosyal güvenlik reformu sonrası Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde tek çatı altına toplanmıştır.

Tüm kamu hizmetlerinde olduğu gibi sosyal güvenlik alanında da sistemin işleyişinde etkinlik ve verimliliğin sağlanması, kontrol mekanizmasının işlerliği ile mümkündür. Sosyal güvenlik denetimi ile de, sistemin taraflarının iş ve işlemlerinin, sosyal güvenlik mevzuatına uygun olup olmadığı araştırılarak kurum zararının en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Sosyal güvenlik mevzuatı çerçevesinde yürütülen dış denetimler reform sonrası Sosyal Güvenlik Kurumu'nun denetim ve kontrolle görevli memurları tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu memurlar, sosyal güvenlik müfettişleri ve sosyal güvenlik denetmenleridir. Sosyal güvenlik sisteminin kapsayıcılığı arttıkça, sorumlulukların ihmali ve hakların istismarı yaygınlaşmaktadır. Bu durumda sistemin etkinliği ve sürdürülebilirliğinin temini için denetim mekanizmasının sağlıklı işlemesi daha fazla önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, M. K. & Çakmak, E. E. (2017). Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 11-19.
- Çam, Y. & Karaca, C. (2019). *Sosyal Devlet Anlayışı ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*, 34. Maliye Sempozyumu, 24-27 Nisan, Antalya.
- Çubuk, A. (1986). *Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik*. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Demir, M. (2013). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Açıklarının Azaltılmasında Denetimin Önemi (Manisa İli Örneği). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 451-467.
- Dilik, S. (1988). "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi" erişim tarihi: 13 Aralık 2018. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054034/5000051349>
- Dilik, S. (1992). *Sosyal Güvenlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Gökbayrak, Ş. (2010). Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 25(2), 141-162.
- Gümüş, E. (2010). "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler" erişim tarihi: 21 Ekim 2018. https://www.researchgate.net/publication/251311602_Turkiye'de_Sosyal_Guvenlik_Sistemi_Mevcut_Durum_Sorunlar_Ve_Oneriler
- Güzel A. & Okur A. R. (1994). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları

- Güzel A., Okur A. R. & Caniklioğlu N. (2010). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları
- Huber, E. R. & Ansay, T. (1970). Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 27(3).
- İzveren, A. (1974). *İş Hukuku*. Ankara: Doğu Matbaacılık
- Karaca, C. & Çam, Y. (2019). Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran; 176:72-97.
- Mil, H. İ. (2013). *Türk Kamu Yönetiminin Teftiş Kurulları Yoluyla Denetimi: SGK ve EGM Teftiş Kurulları Örneği*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Orosz, Á. (2017). Development of Welfare State Theory: A Review of the Literature. Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás, (2), 176-191.
- Özdemir, S. (2007). Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2007-57. İstanbul.
- Özşuca, Ş. T. & Gökbayrak Ş. (2012). Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Uyum Sorunu ve Denetim Mekanizmalarında Etkinliğin Sağlanması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(2), 49-83.
- Özşuca, Ş. T., Gökbayrak Ş. & Özüğurlu M. (2010). Kayıtlı İstihdama Geçişte Etkin Denetim Modellerinin Araştırılması, Tübitak-Kamag Projesi Sonuç Raporu, Ankara.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, (2018). Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu İç Denetim Birimi Başkanlığı, erişim tarihi: 10 Aralık 2018, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/merkez-teskilati/danisma_birimleri/ic_denetim_birimi_baskanligi
- Şakar, M. (2014). *Sosyal Sigortalar Uygulaması*. İstanbul: Beta Yayınları
- Tuncay, A. C. & Ekmekçi, Ö. (2008). *Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları*. İstanbul: Legal Yayıncılık
- Tunçomağ, K. (1990). *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*. İstanbul: Beta Yayınları
- Uşan, M. F. (2016). Kanun Yapmak Bu Kadar Kolay Mı yahut Bu Kadar Zor Mu? (5510 Sayılı Kanun Çerçevesinde Bir Tesbit). *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1: 209-228.
- Yazgan, T. (1992). *İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.

TARIM SEKTÖRÜNDE REKABET AVANTAJININ BELİRLEYİCİLERİ: PORTER`İN ELMAS MODELİNİN BULGULARI ÜZERİNE İÇERİK ANALİZİ

Metin Dinçer, Sakarya Üniversitesi
mtindincer79@gmail.com

Zakir Eyniyev, Sakarya Üniversitesi
eyniyevzakir@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada Porter`ın 1990 senesinde yayınlandığı "The Competitive Advantage of Nations" (Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü) kitabında Rekabetçi Üstünlüklere yönelik olarak sunduğu Elmas Modeli ana kılavuz ve çalışmanın teorik lensi olarak kullanılmıştır. Teknoloji ve sanayi alanındaki yoğun rekabet her ne kadar gündemde yüksek sıralarda yer alsada artan nüfus yoğunluğundan dolayı tarım sektörü ulusların rekabetinde çok daha hayati bir konumda kendini yeniden hissettirmeye başlamıştır. Gelecekte yaşanacağı öngörülen su savaşlarının önemli bir yansıması da gıdaya erişim ve dolayısıyla tarım üzerinde de etkili olacaktır. Tarım ve gıda sektöründe Porter`ın Elmas Modeli üzerinden yapılan uygulamalar çalışmanın örnekleme olarak ele alınıp bulguları içerik analizine tabi tutulmuştur. Tarım sektörü ve sektördeki işletmelerin rekabet avantajı ile ilişkili faktörlerinin belirlenmesi, tarımsal ürünlerden elde edilen ekonomik faydaları artırmalarını ve bu faktörleri rekabet avantajını arttırmak için uygun hale getirmelerini sağlayacaktır. Teknolojik gelişme ile birlikte topraksız tarım uygulamalarını hayata geçmesi ve yapay zekâ kullanımının bu alanda kendine yer bulması bu durumun önemini etkili bir şekilde göstermektedir.

Bildiri çerçevesinde şu ana kadar yapılan makale içerik analizlerinde tarım sektöründe Porter`ın Elmas Modeline dayalı rekabet geliştirme yaklaşımında ön plana çıkan en önemli hususlar faktör koşullarında altyapının bilgi, sermaye, insan kaynağı ve diğer birçok boyutta hayati bir öneme sahip olduğudur. Tarımla ilgili alt yapıların destekleyici ve teşvik edici politikalar çerçevesinde detaylı bir şekilde alana yayılması gerektiği sonucu ağırlıklı olarak analizde kendini hissettirmektedir. Yapılan analizler çerçevesinde doğru planlanmış altyapının bilgi, sermaye ve insan kaynaklarını en etkin biçimde şekillendireceğinin altı çizilmektedir.

Anahtar kelimeler: Elmas Modeli, Rekabet Avantajı, Tarım Sektörü

Giriş

Yoksulluğun önüne geçmede ve ekonomik anlamda büyümeyi sağlamada ülke ekonomileri için tarım sektörü tarih boyunca her zaman büyük bir önem arz etmiştir (Cervantes ve Dewbre, 2010). Günümüzde ise global anlamda değer zincirleri ekonominin diğer kollarıyla çok daha yakından ilişkili bir hal almıştır. Gıda sektöründeki gelişmelerin ve yeniliklerin yayılmasında hem global hem de yerel değer zincirlerinde rekabet edebilirliğin artırılmasında tarım sektörü önemli bir role haizdir.

2012 verilerine göre dünyadaki toplam mal üretimi 72.215 milyar ABD doları olmuştur ve bunun %4,2'si olan 3.029 milyarlık kısmını tarımsal ürün üretimi teşkil etmektedir. Yine bu tarımsal ürünlerin %55`lik

kısmına tekabül eden 1,656 milyar dolarlık kısmını tarımsal ürün ihracatı oluşturmaktadır. Doğal olarak bu sektör ülke ekonomilerine ticari boyutunun yanı sıra istihdam olanağı sağlamak yoluyla da önemli bir ekonomik katkıda bulunmaktadır. Dünyada ekonomik olarak aktif olan 3,388 milyon kişinin %39,1 gibi büyük bir kısmını oluşturan 1,325 milyon kişi, tarım sektöründe istihdam edilmektedir. (Aktaran İzmir Ticaret Borsası, 2014 – BM, DTÖ, FAO 2012). 2008-2018 aralığındaki son 10 senede tarımsal ürün ihracatı küresel krizlerin olumsuz etkilerine rağmen %35 artış göstermiştir (Dünya Ticaret Örgütü [DTÖ], 2018).

Tarım sektörünün ülkelere sağladığı yüksek ihracat miktarları, istihdam olanakları ve ekonomik büyümenin yanı sıra ekonomideki globalleşme ve teknolojik yeniliğin daha da önem kazanması yoğun bir rekabet ortamına neden olmaktadır.

Sachitra'nın da (2017) çalışmasında vurguladığı üzere global alanda tarım ve gıda sektöründeki gelişmeler, bilhassa da tarımsal ihracatın büyümesindeki süreklilik ve bu sektörde rekabet avantajı elde etmek için yapılanlar akademisyenler için önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Tarım sektörü ve sektördeki işletmelerin rekabet avantajı ile ilişkili faktörlerinin belirlenmesi, tarımsal ürünlerden elde edilen ekonomik faydaları artırmalarını ve bu faktörleri rekabet avantajını arttırmak için uygun hale getirmelerini sağlayacaktır. Literatürde de bu yönde çeşitli çalışmalar yapıldığını görmek sevindirici bir gelişmedir (ör: Latruffe 2010; Sachitra 2016; Sachitra, 2017).

Çalışmanın Amacı

Uluslararası ve ulusal rekabet edebilirlik faktörlerini ölçen çokça çalışma olmasına rağmen bu literatürün tarım sektörü ile ilgili kapsamlı bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Bu çalışmada Porter'ın 1990 senesinde yayınlandığı "*The Competitive Advantage of Nations*" kitabında Rekabetçi Üstünlüklere yönelik olarak sunduğu Elmas Modeli ana kılavuz ve çalışmanın teorik lensi olarak kullanılacaktır. Tarım ve gıda sektöründe Porter'ın Elmas Modeli üzerinden yapılan uygulamalar çalışmanın örnekleme olarak ele alıp bulguları içerik analizine tabi tutulacaktır. *Elmas modelinin ulusal rekabet avantajını belirleyici koşulları üzerine yapılan değerlendirmeye bu sektördeki avantajlı ve dezavantajlı koşullar literatürde tek çalışmada toplanarak incelenme fırsatı sağlayacaktır.* Bununla hedeflenen iki amaçtan ilki;

- *Rekabet edebilirliğin tarım sektöründeki belirleyici koşullarını tek makalede toplayarak uygulayıcılara ampirik bir kaynak oluşturmak,*
- *İkincisi ise, modelin uygulandığı çalışmaların sonuçlarının ne kadar genelleştirilebilir olup olmadıklarını ortak noktalarına bakarak belirlemeye çalışmaktır.*

Teorik Çerçeve

Klasik dış ticaret teorilerinin bazı eksikliklerinden hareketle Porter "Ulusların Rekabet Üstünlüğü (The Competitive Advantage of Nations)" kitabında "*neden bazı uluslar uluslararası rekabette başarılı, diğerleri ise başarısız oluyor?*" ve "*neden belirli bir ülkedeki firmalar herhangi bir alandaki en iyi rakiplerine karşı rekabet avantajı yaratabiliyor ve sürdürüyorlar?*" sorularını sorarak bir yanıt arayışı içine girmiş ve yaptığı bu sorgulamanın yanıtını bulmak amacıyla kendi teorisini geliştirmiştir. Bu çerçevede Porter'ın oluşturduğu teorinin rekabetçilik çerçevesini;

- farklılaştırılmış ürünler;
- teknolojik yenilikler;
- ve ölçek ekonomileri teşkil etmektedir.

Yine bu noktada Porter, uluslararası rekabet ve dış ticaretin şekillenmesinde ülkelerin verimliliğinin öne çıktığını vurgulamakta ve bu verimliliğin kaynağının da endüstrilerde yattığını dile getirmektedir (Arıç, 2013; Porter, 1998). Özetle, Porter'a göre, firmalar rekabet avantajı yaratma sürecinde merkezi bir rol

oynadığından, davranışları ulusal bir avantaj teorisi ile bütünleşmelidir. Böylece, teoriye göre, milletlerin değil, firmaların uluslararası pazarda rekabet ettiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden Porter'a göre, araştırmalarının odak noktası firmalar ve sektörler olmalıdır. Hükümet, bu teoride sınırlı bir rol oynamaktadır. Teoriye göre, hükümet, rekabet sürecine dahil olmamalı, onun rolü, iş girdileri ve altyapısının kalitesini ve verimliliğini artırarak gelişim ve inovasyonu teşvik etmek, verimliliği artıracak politikalar düzenlemek olmalıdır. Bunların gerçekleştirildiği ülke, firma için ana üs olan, temel rekabet avantajlarının yaratıldığı ve sürdürüldüğü yerdir. Firmaların stratejisi, temel ürün ve üretim teknolojisi, bu ana üstte yaratılıp geliştirilmelidir (Koç ve Özbozkurt, 2014; Porter, 1998; Smit, 2010).

Porter, firma ve sektör düzeyinde rekabet gücünü analiz edebilmek için geliştirdiği bu teoriyi dünyaki ihracatın yaklaşık %50'sini yapan 10 ülkenin 100'den fazla farklı sektöründe büyük bir takımla uzun süren bir araştırma yaparak incelemiştir. Araştırmaların sonuçları, ulusların rekabet avantajlarının belirleyicilerini ortaya koymuştur. Bu belirleyiciler Porter'ın araştırmalarının bulgusu olan Elmas Modeli'ni (Diamond Model) oluşturmaktadır.

Elmas Modelinin esas varsayımı, ülkelerin uluslararası rekabet edebilirliklerinin temel kaynağının birbiri ile ilişkili olan ulusal dört koşula bağlı olduğudur. Bu dört koşulun hepsi her zaman avantaj yaratmayabilir, ama bir veya birkaç koşulun yarattığı avantaj da rekabet gücü kazanmakta yeterli olabilir.

Dört koşul (Şekil 1):

1) Faktör Koşulları; insan kaynakları, fiziksel kaynaklar, bilgi kaynakları, sermaye kaynakları ve altyapı gibi bileşenlerden ibarettir. Porter'a göre bu faktör donanımlarına sadece sahip olmak rekabet edebilirlik için yeterli değildir, ülkelerin bunları yenilemesi gerekmektedir.

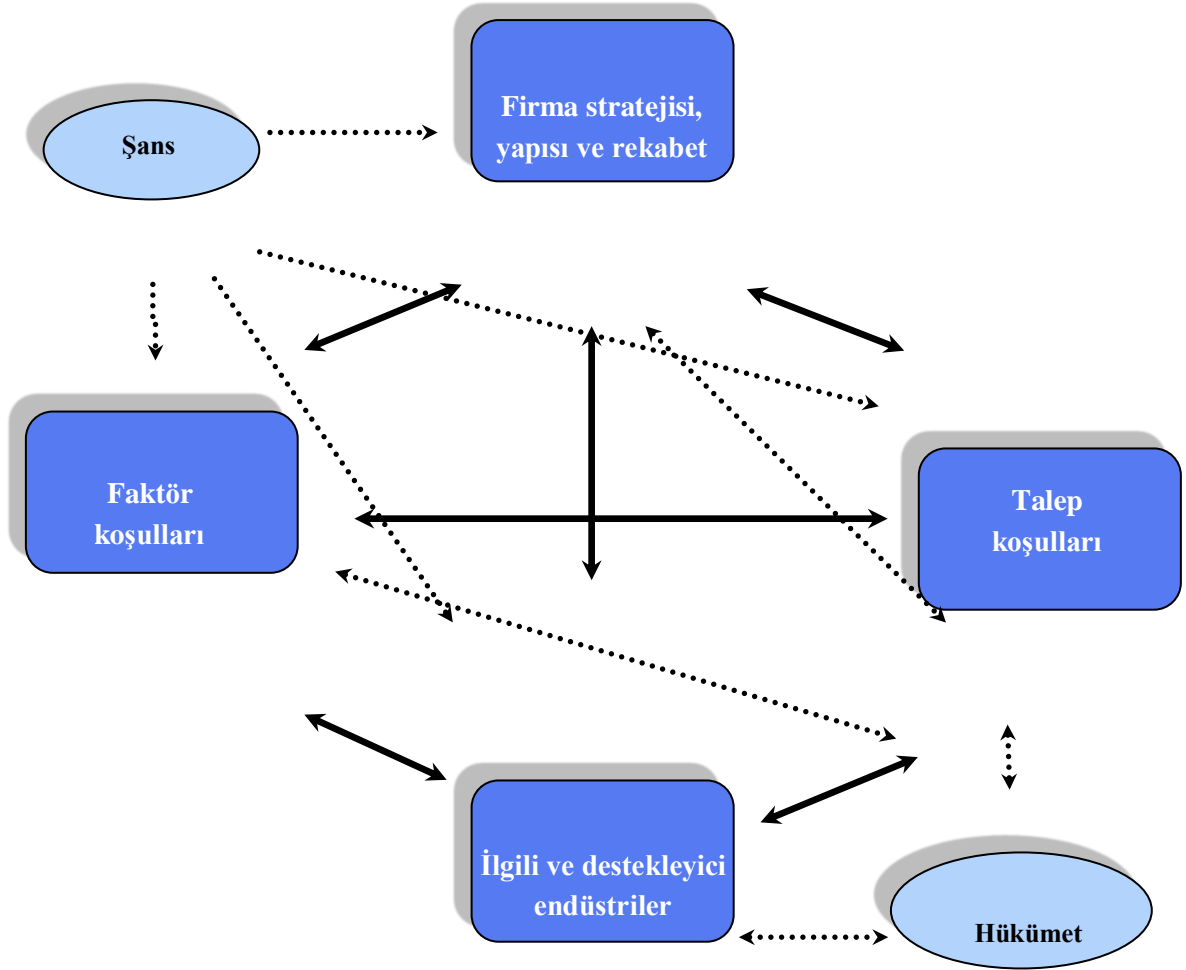
2) Talep Koşulları; düzenli bir yerel talebin varlığı üretimin gelişimini sağlar. Porter'a göre daha da önemlisi, müşterilerin istekleri, firmaları rekabetçiliklerini koruyabilmek için sürekli yenilik yapmaya zorlar.

3) İlgili ve Destekleyici Endüstriler; firmaların üretim veya değer zincirinin herhangi bir kısmında birbirleri ile ilişkilerinin olması, yakın konumda bulunmaları, birbirilerinin müşterileri veya tedarikçileri olmaları firmalara maliyet, zamandan tasarruf, bilgi paylaşımı, teknolojik gelişim, piyasayı yakından takip edebilme ve başka açılardan avantajlar sağlamaktadır.

4) Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet; buradaki ana vurgu, firmaların strateji ve yapılarının, büyük ölçüde ulusal ortama bağlı olduğu ve bundan dolayı her ülkede firmaların rekabet etme yollarını ve rekabet avantajlarını belirleyen sistematik ulusal farklılıkların önemli olduğudur.

Porter'a göre bu dört faktör dışında ulusal koşulları etkileyen şans ve devletin rolü gibi iki dolaylı faktör daha bulunmaktadır. Şans faktörü, kontrol edilemeyen dışsal olayların firma ve sektörün yapısına ve dolayısıyla rekabet avantajının diğer belirleyicilerine olan etkisini belirler. Bu faktöre küresel politik olaylar, savaşlar, büyük teknolojik değişimler, afet olayları örnektir ve bu faktörler herhangi bir firma veya sektörün ya avantaj kazanmasına ya da kaybetmesine neden olur. Elmas modelinde hükümetin rolü, hükümet tarafından belirlenen sübvansiyonlar, üretim standartları, rekabeti kısıtlayan engellere karşı tedbirlerin alınması, kanun ve kararnamelerdeki düzenlemeler, eğitim politikaları vb.'dir. Porter'a göre hükümetin rolü rekabetçilik üzerinde çok az etkiye sahip olmasıyla beraber diğer faktörler üzerindeki etkisi açısından önemlidir (Porter, 1998; Smit, 2010).

Şekil 1. Elmas Modeli

Yöntem

Araştırmanın keşifsel niteliği çerçevesinde çalışmanın yöntemi olarak nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmacılar, bir literatür taraması gerçekleştirmiş ve bu tarama çerçevesinde Elmas Modelinin tarım sektöründe uygulanmış olduğu 100'e yakın makaleye ulaşılmıştır. Uluslararası tarım sektöründe avantaj belirleyicileri inceleneceği için araştırmalarda ele alınan sektör veya ürünlerin ihracata konu olup olmadıklarına göre eleme yapılmıştır. Ayrıca sektörün değişken yapısını gözününe alarak eski çalışmalarda ortaya çıkarılmış rekabet edebilirlik belirleyicilerinin etkinliğini kaybetme ihtimalini dikkate alarak son senelerde yapılmış olan çalışmalar ele alınmıştır. Dil bariyerini de göz önüne alarak, karşılaşılan Çince, Rusça ve Almanca olan çalışmalar elenmiştir. Son olarak çalışmaların semantik içerik analizine tabii tutulabilmesi için nicel ağırlıkla yürütülmüş araştırmalar da inceleme dışına alınmıştır. Bu çerçevede 2006-2018 yılları içerisinde tarım sektöründe Porter'ın Elmas modeli kullanılarak yapılan 19 makale incelemeye tabi tutulabilmektedir.

Nitel içerik analizinde önceden formüle edilmiş kod ve kategoriler bulunmadığı için araştırmacı literatür ve verilerden hareketle analiz için kategoriler ve kodlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmaya temel olan

kod ve kategoriler çalışmanın şeffaflık ve hesap verilebilirliğini sağlamak ve okuyucuların araştırmacının hangi saiklerden hareket ederek analizi gerçekleştirdiğini anlamalarına yardımcı olmak amacıyla aşağıda detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Kodlama

Gökçe'nin de çalışmasında belirttiği üzere (2006: 63) nitel içerik analizinde ekseriyetle biçimsel işaretler yerine semantik yani anlamlara dayalı bir analiz amaçlanmaktadır. Bu yüzden nitel içerik analizinde mevcut işaretleri anlamlara dönüştüren bir ara yüze gereksinim duyulmaktadır. Bu ara yüz ya da mekanizmaya da kodlama işlemi denmektedir. Punch'ın da (2005: 194) çalışmasında detaylı bir şekilde anlattığı üzere kodlar; bir tür etiket, isim veya nitelendirme ve bu nedenle kodlama, veri gruplarına etiketlerin, isimlerin ya da nitelendirmelerin verilmesi işlemidir. Semantik yapılarından dolayı bu veri grubu olarak kodları tek bir kelime, cümle/ler, bir paragraf veya paragraflar ya da sayfanın tamamı oluşturabilmektedir (Punch, 2005; Strauss ve Corbin, 1990). Etiketleme olarak adlandırılan bu kodlama süreci, verilerin bölümlere ayrılıp incelenmesini, birbirleriyle karşılaştırılmalarını, kavramlaştırılmalarını ve ilişkilendirilmelerini sağlayan bir süreci teşkil etmektedir (Strauss ve Corbin, 1990).

Kodlar, çalışma için toplanan verileri tanımlayıp yorumlamaya ve buradan elde edilen bilgileri anlam birimlerine atamak için kullanılan künyelerdir ve genellikle değişik boyutlardaki "söz öbeklerine" eklenirler. Kodlar basit ya da daha karmaşık (örneğin bir mecaz) bir kategori etiketi biçimini alabilir (Miles ve Huberman, 2016: 56).

İçerik analizi, sosyoloji, kriminoloji, psikoloji, eğitim, iş dünyası, gazetecilik, sanat ve siyaset bilimi gibi çok çeşitli disiplinlerde kullanılmaktadır. Nerede kullanıldığına bakılmaksızın, içerik analizi esas olarak bir kodlama işlemi ve veri yorumlama işlemidir (Bogdan ve Biklen, 2007; akt: Berg ve Lune, 2017: 182).

Kategori

Kategoriler belli bir bağlamdaki oluşum veya süreçlerin ortak özelliklerini ilişkilendirerek toplamamızı sağlayan araçlardır. Willig'in de çalışmasında Strauss ve Corbin'i de temel alarak belirttiği üzere kategoriler, tanımlayıcı etiketler veya konseptler olarak analiz için gereken soyutlamaları yapmamızı sağlarlar (Strauss ve Corbin 1990: akt;Willig, 2008: 35). Yine Willig'in (2008: 35) çalışmasında tanımladığı üzere *"bir çalışmada kullanılacak kaygı, öfke ve acıma gibi çeşitli referanslar, duygular başlığı altında gruplanarak bir kategori oluşturabilirler"*.

İçerik analizinde hazır formüle edilmiş bir kategori sistemi bulunmamaktadır. Bu yüzden genellikle her bir içerik analizi kod ve kategori sistemini kendi analizine konu olan verilerden ve literatürden oluşturur. Yani içerik analizi her iki yaklaşımı "tümevarım ve tümdengelim" kendine temel alarak kategori sisteminin oluşturulması gerektiğini belirtmektedir (Gökçe, 2006: 59). Bu araştırmanın temel çatısını Porter'ın Elmas modeli oluşturduğu için analize konu olan bir takım kod ve kategorilere/temalara araştırmacılar önceden sahip olduğundan dolayı araştırmada tümdengelimci bir yaklaşım ağır basmaktadır. Nitekim araştırmacılar, araştırma verilerinden hareket ettiği için analiz süreci içerisinde analize yeni kodlar eklenerek analizde tümevarım stratejisi de izlenmiştir. Nitel içerik analizinde elde edilen kodlar ilişkili tema ya da temalar altında toplanarak kategorileri oluşturmaktadır. Bu kategoriler ise bir ana tema ya da diğer adıyla üst kategori veya kategoriler altında toplanabilir. Böylelikle analiz için bir üst seviyede daha soyut ve genel kavramlar elde edilmiş olur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Literatür çerçevesinde elde edilen kategori ve kodlar Porter'ın Elmas modelindeki boyutlar ve bu boyutların tanımlarından çıkarılmıştır, bu öncül kategori ve kodlar:

Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet Kategorisi ve Kodları:

Bölgesel şartlar

Firmaların yapılanma biçimleri

Düşük rekabet

Yüksek rekabet

Talep Koşulları Kategorisi ve Kodları:

Düzenli bir yerel talep

Müşterilerin istekleri

Rekabet için yenilik yapma

İlgili ve Destekleyici Endüstriler Kategorisi ve Kodları:

Üretim ve değer zincirinde firmalar arası ilişkiler

Yakınlık avantajı

Bilgi paylaşımı

Teknolojik gelişim

İlgili ve destekleyici sektörel öbekenme

Piyasayı yakından takip

Faktör Koşulları Kategorisi ve Kodları:

Fiziksel kaynaklar

İnsan kaynakları

Bilgi kaynakları

Sermaye kaynakları

Alt yapı

Analiz sürecinde ise araştırmacılar var olan bu öncül kodlara açık kodlama ile veriden yeni kodlar eklemiştirler. Bunlar:

Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet Kategorisi ve Kodları:

Doğru stratejileri uygulayamama

Yetersiz rekabet koşulları

Tekelleşme ve düşük rekabet

Küçülme

Büyüme/birleşme

Gıda güvenliği ve kalite sistemi

Yetersiz gıda güvenliği ve kalite sistemi

Verimli pazarlama stratejileri

Yetersiz pazarlama stratejileri

Verimli üretim

Yenilikçilik ve Eksik yenilikçilik ilave edildi

İşbirliği ve Yetersiz işbirliği ilave edildi

Kurumsallaşma ve Kurumsallaşmama

Coğrafi yakınlık

Dış talep

Dış talepte küçülme

İlgili ve Destekleyici Endüstriler Kategorisi ve Kodları:

Yetersiz destekleyici ve teşvik edici politikalar

Uzaklık dezavantajı

Müşterilerin istekleri

Yetersiz ilgili ve destekleyici sektörel öbekenme

Yetersiz teknolojik gelişim ve ArGe

Lojistik olanakları

Yetersiz Lojistik olanakları

Kamu kurumlarıyla ilişkiler

Kamu kurumlarıyla ilişkilerin yetersizliği

Faktör Koşulları Kategorisi ve Kodları:

Yetersiz fiziksel kaynaklar

Yetersiz insan kaynakları

Yetersiz bilgi kaynakları

Yetersiz sermaye kaynakları

Yetersiz altyap

Talep Koşulları Kategorisi ve Kodları:

Yetersiz yerel talep

Talep yaratmaya yardımcı eksiklikler

Talep destekleyici yapılanmalar

Büyüme potansiyeli

Genç nüfus

Stratejik ortaklıklardan kaynaklanan talep

Yetersiz stratejik ortaklıklardan kaynaklanan

talep eksikliği

ARAŞTIRMANIN BULGULARI ve VERİLERİN ANALİZİ

Tablo1: Kod ve Kategorilerin Genel Görünüm Haritası

Kod Sistemi	ABD ...	BREZL...	Filisti...	Ghan...	Hindis...	Iran Z...	Macar...	Ruan...	Svazil...	Tailan...	Tailan...	Türk g...	Türkiy...	Türkiy...	Türkiy...	Türkiy...	Urugu...	ürdün...	Türkm...	
ŞANS																				
DEVLET																				
ÖZELLEŞTİRİMENİN OLUMSUZ ETKİSİ																				
ÖZELLEŞTİRİMENİN OLUMLU ETKİSİ																				
FAKTÖR KOŞULLARI																				
YETERSİZ İNSAN KAYNAKLARI																				
YETERSİZ FİZİKSEL (GİRDİLER VE DOĞANIN OLANA																				
YETERSİZ BİLGİ KLAYNAKLARI																				
YETERSİZ SERMAYE KAYNAKLARI																				
YETERSİZ BİLGİ KAYNAKLARI																				
YETERSİZ ALTYAPI																				
ALTYAPI																				
YETERSİZ SERMAYE KAYNAKLARI																				
SERMAYE KAYNAKLARI																				
BİLGİ KAYNAKLARI																				
İNSAN KAYNAKLARI																				
FİZİKSEL (GİRDİLER VE DOĞANIN OLANAKLARI) KA																				
İLGİLİ VE DESTEKLEYİCİ ENDÜSTRİLER																				
KAMU KURUMLARIYLA İLİŞKİLERİN YETERSİZLİĞİ																				
KAMU KURUMLARIYLA İLİŞKİLER																				
YETERSİZ LOJİSTİK OLANAKLARI																				
LOJİSTİK OLANAKLARI																				
YETERSİZ TEKNOLOJİK GELİŞİM VE ARGE																				
YETERSİZ DESTEKLEYİCİ VE TEŞVİK EDİCİ POLİTİK																				
UZAKLIK DEZAVANTAJI																				
YETERLİ DESTEKLEYİCİ İŞ GÜCÜ																				
YETERSİZ DESTEKLEYİCİ İŞ GÜCÜ																				
DESTEKLEYİCİ VE TEŞVİK EDİCİ POLİTİKALAR																				
MÜŞTERİLERİN İSTEKLERİ																				
İLGİLİ VE DESTEKLEYİCİ SEKTÖREL ÖBEKLENME																				
YETERSİZ İLGİLİ VE DESTEKLEYİCİ SEKTÖREL ÖBE																				
PIYASAYI YAKINDAN TAKIP																				
BİLGİ PAYLAŞIMI																				
TEKNOLOJİK GELİŞİM VE ARGE																				
YAKINLIK AVANTAJI																				
ÜRETİM VEYA DEĞER ZİNCİRİNDE FİRMALAR ARAS																				
TALEP KOŞULLARI																				
DIŞ TALEPTE KÜÇÜLME																				
DIŞ TALEP																				
COĞRAFİ YAKINLIK																				
YETERSİZ STRATEJİK ORTAKLIKLARDAN KAYNAKL																				
STRATEJİK ORTAKLIKLARDAN KAYNAKLANAN TALE																				
YETERSİZ YEREL TALEP																				
TALEP YARATMAYA YARDIMCI EKSİKLİKLER																				
TALEP DESTEKLEYİCİ YAPILANMALAR																				
BÜYÜME POTANSİYELİ																				
REKABET İÇİN YENİLİK YAPMA																				
DÜZENLİ BİR YEREL TALEP																				
GENÇ NÜFUS																				
FİRMA STRATEJİSİ, YAPISI VE REKABET																				
YANLIŞ PAZARLAMA STRATEJİLERİ																				
VERİMLİ PAZARLAMA STRAJİLERİ																				
YETERSİZ İŞBİRLİĞİ																				
İŞBİRLİĞİ																				
EKSİK YENİLİKÇİLİK																				
YENİLİKÇİLİK																				
VERİMLİ ÜRETİM																				
YETERSİZ GIDA GÜVENLİĞİ VE KALİTE SİSTEMİ																				
GIDA GÜVENLİĞİ VE KALİTE SİSTEMİ																				
DOĞRU STRATEJİLERİ UYGULAYAMAMA																				
YETERSİZ REKABET KOŞULLARI																				
YÜKSEK REKABET																				
TEKELLEŞME VE DÜŞÜK REKABET																				
FİRMALARIN YAPILANMA BİÇİMLERİ																				
BÖLGESEL ŞARTLAR																				

Makaleler üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi çerçevesinde genel görünüme bakıldığında faktör koşulları kategorisinde sırasıyla *altyapı*, *yetersiz insan*, *fiziksel ve sermaye kaynakları* kodları analizlerde ön plana çıkmaktadır. İlgili ve destekleyici endüstriler kategorisinde *yetersiz destekleyici ve teşvik edici politikalar* kodu ile *yetersiz ilgili ve destekleyici sektörel öbeklenme* kodu analizlerde ön plana çıkmaktadır. Talep koşulları kategorisinde *düzenli bir yerel talep* ve *yetersiz düzenli bir yerel talep* kodları ön plana çıkmaktadır. Bu nokta da bu iki kodun tezat bir şekilde aynı anda ön plana çıkmalarının nedeni ise incelenen makalelerin farklı sektörlerle sahip olması “ Amerika ve Brezilya karşılaştırması, narenciye sektörü; Hindistan ve Tayland, karides yetiştiriciliği; Filistin ve İran Zeytin yetiştiriciliği, Macaristan buğday tarımı vb.” ve bu farklılığın sektörler arasında iki koda eşit bir şekilde dağılımlarından kaynaklanmaktadır. Bu ayrımın oluşmasındaki bir diğer önemli husus ise incelenen makalelerdeki doğu ve batı ayrımıdır. Avrupa Birliği ve Amerika gibi ülkelerde daha kuvvetli bir alt yapı varken orta doğu ve asya ülkelerinde ise alt

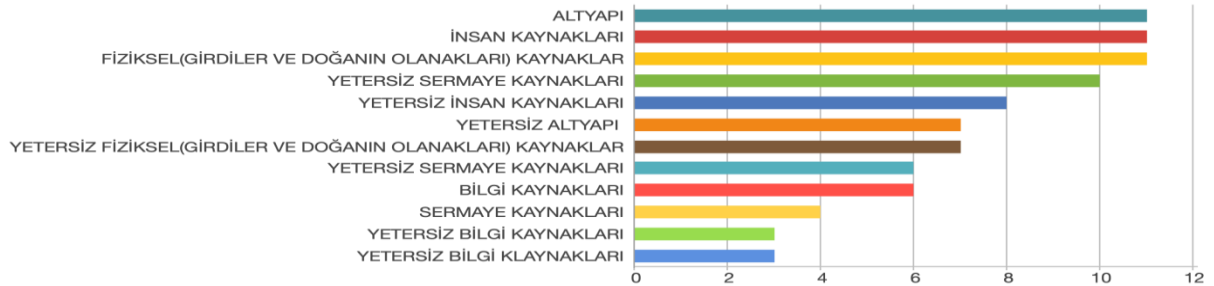
yapının yeteri kadar güçlü olmaması bu tezatlık ve ayrımın belirginleşmesine neden olmuştur. Firma stratejisi, yapısı ve rekabet kategorisinde ise *doğru stratejiyi uygulayamama* kodu ön plana çıkmaktadır.

Şekil3: Kod ve Kategorilerin Genel Dağılımı

Analizler çerçevesinde oluşturulan kelime bulutuna baktığımız zaman ise yine genel görünümü destekleyecek şekilde yetersiz fiziksel kaynaklar, yetersiz ilgili ve destekleyici sektörel öbekenme gibi kod ve kategoriler ön plana çıkmaktadır.

Tablo 2. Faktör koşulları kategorisinde kodların oransal dağılımı

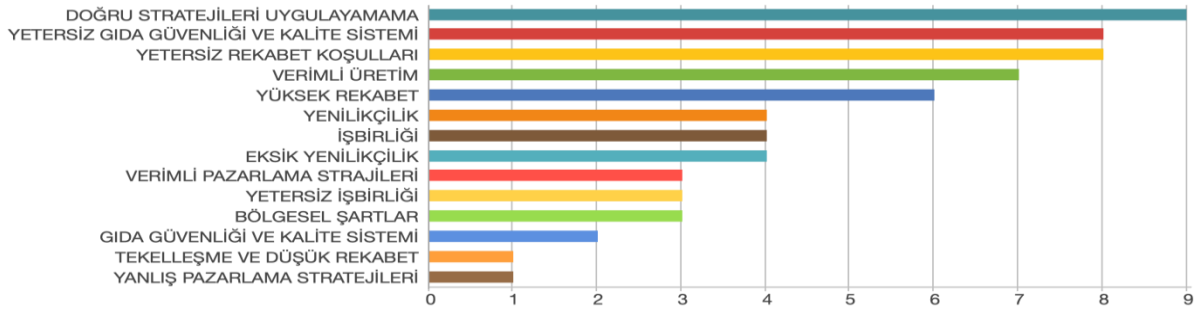
Kategorilerin kodlara göre detaylı dağılımlarına baktığımız zaman ise faktör koşulları kategorisinde ön plana çıkan kodlar; *alt yapı*, *insan kaynakları*, *fiziksel kaynaklar*, *yetersiz sermaye kaynakları*, *yetersiz insan kaynakları* ve *yetersiz alt yapı* kodları ön plana çıkmaktadır. İncelenen makalelerin bir kısmında alt yapı, insan kaynakları ve fiziksel girdiler arasındaki tamamlayıcı ilişkiler net bir şekilde vurgulanırken, örneğin Tayland ve Hindistan karides yetiştiriciliği, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri işlenmiş narenciye tedarik zincirleri, devletin sağladığı destekleyici alt yapı olanakları ile insan kaynakları arasındaki kuvvetli ilişki ve fiziksel kaynakların bunlar arasındaki kuvvetli bağı net bir şekilde sergilenmektedir. Yine yetersiz insan, yetersiz sermaye ve yetersiz alt yapı kaynaklarının oluşturduğu çarpan kuvvetindeki olumsuz etkiler ise Macaristan buğday üretimi örneğinde net bir şekilde gözlemlenmektedir. Avrupa birliğine üye olduktan sonra Macaristan'da tarımla uğraşan kişilerin, özellikle de bu alanla ilgi uzmanların, başka alanlara yönelmesi ve devletin bu noktadaki alt yapı desteğinin azalması ve gerekli sermaye noktasında da ilginin azalması, bir dönem Avrupa'nın tahıl ambarı olan Macaristan'ın yaşadığı durumu net bir şekilde

sergilemektedir. Alt yapı ile ilgili olarak analizde kendini hissettiren bir diğer temel bir sorgulama da doğal koşullar ve insanın rekabetçiliği koşulları arasındaki nokta üzerinedir.

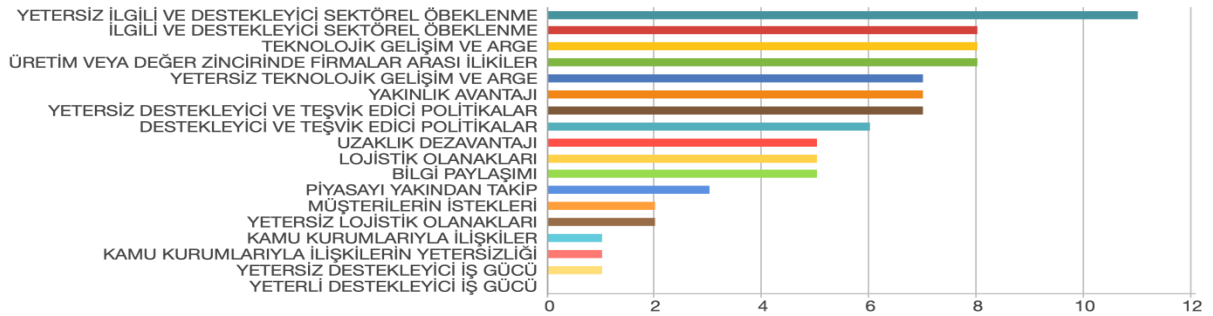
Hindistan ve Tayland Karides yetiştiriciliğini Porter'ın Elmas modeli üzerinden inceleyen çalışma bu olguya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmada Tayland' daki deniz suyu sıcaklığı ve iklimsel özelliklerin Hindistan'a göre görece karides yetiştiriciliği için daha elverişli olduğu vurgulanırken Hindistan'ın rekabet avantajı elde edebilmek için alt yapıyı destekleyici yatırım ve teşviklerle bu dezavantajın üstesinden gelinebileceği vurgulanmaktadır.

Tablo 3. Firma stratejisi, yapısı ve rekabet koşulu kategorisinde kodların oransal dağılımı

Poter'ın Elmas modeli çerçevesinde yapılan içerik analizinde firma stratejisi, yapısı ve rekabet kategorisinde doğru stratejileri uygulayamama, yetersiz gıda güvenliği, yetersiz rekabet koşulları kodları ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ele alınan makalelerde Amerika ve Avrupa Birliği dışındaki ülkelerde bu kategori ve kodlar analizi yapılan makalelerde daha net ve belirgin olarak görülmektedir. Gana, Filistin, İran, Ruanda, Svaziland, Uruguay, Ürdün ve Türkmenistan gibi ülkelerle ilgili makalelerde alt yapı eksikliğine paralel olarak bu durum firma stratejilerini doğru uygulayamama, yetersiz rekabet koşulları ve yetersiz gıda güvenliği ve kalitesi olarak analiz edilmiştir.

Tablo 4. İlgili ve destekleyici endüstriler koşulu kategorisinde kodların oransal dağılımı

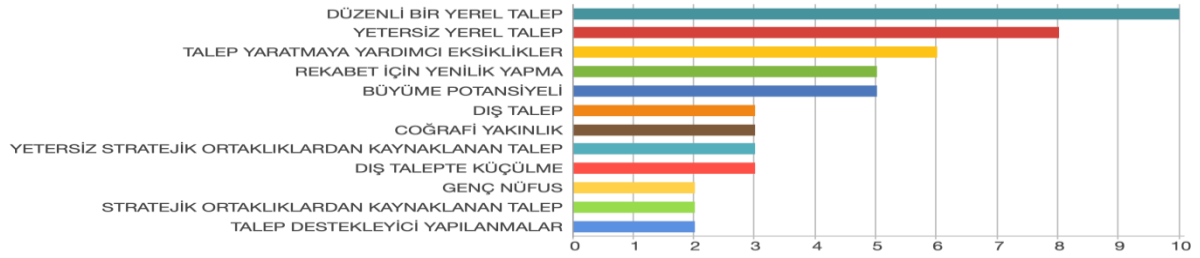

Firma stratejisi, yapısı ve rekabet kategorisindeki Amerika, AB ülkeleri ve diğer ülkeler arasındaki ayrım benzer şekilde ilgili ve destekleyici endüstriler kategorisinde ortaya çıkmaktadır. Batı ülkelerinde ilgili ve destekleyici sektörel öbeklenme, teknolojik gelişim ve Ar-Ge, destekleyici ve teşvik edici politikalar, bilgi paylaşımı vb. kodlar yeterli olarak analiz edilirken diğer ülkelerde bu durum yetersiz kodunda konumlanmaktadır. Bu bağlamda yine doğu ve batı ayrımında ön plana çıkan bir başka husus da ülkelerin sahip olduğu bilgi, sermaye ve sosyal sermaye birikiminin önemli bir rol oynadığıdır. Tarihten bir örnekle bu duruma bakacak olursak; İngiltere fiziki koşullar noktasında pamuk yetiştiriciliğine uygun iklimsel koşullara sahip olmamasına rağmen Avrupa'daki ilk Çırçır Makinesi 1795 (Eli Wihntney), ilk iplik tesisi (Vater) 1771 (Ark Wright), ilk dokuma tezgahı (Mekanik) 1784 (Cart Wright) ve Avrupanın ilk tekstil merkezi (1850-1935) İngiltere'nin Lancashire kentinde kurulmuştur (Karaağaçlı Pamuk, 2019). Tüm

bunlara bakıldığında fiziki kaynakların elverişli olmamasına rağmen alt yapı, ilgili destekleyici endüstriler, Ar-Ge vb. boyutların faktör koşullarını aşan bir görünüm arz etmesi çalışma için önemli bir noktaya işaret etmektedir.

Yine Aynı şekilde talep koşulları kategorisinde de bu ikili ayrım diğer üç kategoride olduğu gibi devam etmektedir. Analize konu olan makalelerdeki batılı ülkelerde düzenli bir yerel talep, rekabet için yenilik yapma vb. kodlar ön plana çıkarken diğer ülkelerde ise bu kodların tam tersi ön plana çıkmaktadır.

Tablo 5. Talep koşulları kategorisinde kodların oransal dağılımı

Tüm vakaların toplu analizi

“ABD üniversiteye toprak hibe sistemi ve araştırma istasyonları ve yayım programları ağı, Florida’nın hastalık salgınları gibi genel üretime bağlı felaketlere cevap verme kapasitesini artıran bir tür gelişmiş faktör bağışını temsil etmektedir.”

“Sao Paulo’da, portakal suyu sevkiyatı ile ilgili lojistik ve uluslararası ticaret ve kur riski risklerinin yönetimi de dahil olmak üzere ihracatta bir dayalı uzmanlık oluşturulmuştur”

Yine haritada faktör koşulları kategorisinde yetersiz rekabet koşulları, yetersiz insan kaynakları, yetersiz alt yapı ve bölgesel şartlar, yetersiz bilgi kaynakları arasında ilişkiler kuvvetli ilişkiler analizde ön plana çıkmıştır. Analizlerin neredeyse hemen hepsinde talep koşulları için çeşitli alt kodlar mevcut olmasına rağmen rekabet avantajı elde etmede bu kodlar yetersiz görülmüştür. Analizden bazı ifadeler aşağıdaki gibidir:

“Pres makineleri eski ve yarı otomatiktir, rafinaja yatırım yapılmaması, mesleki ve laboratuvar araştırma ve geliştirme çalışmalarının olmaması bu alt yapı eksikliklerini oluşturmaktadır.”

“İnsan kaynakları noktasında, tarımda istihdam edilen insanların sayısı, siyasi sistemdeki değişiklikten sonra önemli ölçüde azalmış, aynı zamanda, yapıda bir değişiklik olmuş, yetiştiriciler sektöründe de işten anlayan orta veya yüksek eğitime sahip kişilerin sayısı önemli ölçüde azalmıştır.”

Görsel haritadaki ilişkiler ağına ön plana çıkan bir diğer önemli unsur da yetersiz destekleyici politikalar ve doğru stratejiyi uygulayamama ve uzaklık dezavantajı olarak ön plana çıkmaktadır. Burada genel olarak yapılan analizlerde firmalar destekleyici politikaların yetersizliği nedeni ile alanları ile ilgili stratejiyi doğru biçimde uygulayamadıklarını ve alanları ile ilişkili diğer bölgelerden uzak oldukları için bilgi paylaşımına sahip olamadıklarını ve bu durumun da bir dezavantaj oluşturduğu analizde bulunmuştur.

Sonuç

Araştırma sürecinde şu ana kadar yapılan makale içerik analizlerinde tarım sektöründe Porter’ın Elmas Modeline dayalı rekabet geliştirme yaklaşımında ön plana çıkan en önemli hususlar faktör koşullarında *altyapının bilgi, sermaye, insan kaynağı* ve diğer birçok boyutta hayati bir öneme sahip olduğudur. Tarımla ilgili alt yapıların destekleyici ve teşvik edici politikalar çerçevesinde detaylı bir şekilde alana yayılması gerektiği sonucu ağırlıklı olarak analizde kendini hissettirmektedir. Modern tarım uygulamalarından bir tür post-modern tarım uygulamalarına geçilip topraksız tarımın gerçekleştirildiği, hibrit tohumun giderek yaygınlaştığı, yapay zekalı tarım araçlarının kullanıldığı bir dönemde destekleyici ve teşvik edici politikalar ve alt yapının önemi giderek daha önemli bir noktaya gelmektedir.

Analizde Batı ve doğu aksında yapılan karşılaştırmalarda batı ülkelerinin tarımla ilgili daha iyi bir alt yapıya sahip olduğu ön olana çıkmaktadır. Bu çerçevede Porter’ın faktör koşullarının bir parçası olan alt yapı boyutunun etkilerinin diğer koşullar ve boyutlar üzerinden detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Yapılan analizler çerçevesinde doğru planlanmış altyapının bilgi, sermaye ve insan kaynaklarını en etkin biçimde şekillendireceğinin altı çizilmektedir. Yine altyapı ile ilgili geliştirmelerin rekabet koşullarını da güçlendireceği analizde ön plana çıkan bir başka husustur.

Analizler sonucunda varılan bir diğer önemli çıkarım ise ilgili ve destekleyici sektörel öbeklenmenin destekleyici ve teşvik edici politikalarla desteklenmediği müddetçe başarıya ulaşamayacağını göstermektedir. Bu durumun da alt yapıya var olanın gelişmesine ya da kurulmasına olumsuz olarak yansıtacağı yine analizlerde önemli bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

Araştırmacıların Porter’ın Elmas Modelinin tarım sektöründe uygulanması ile ilgili vakalar çerçevesinde yaptığı bir diğer önemli çıkarım ise modelin boyutlarının bir zincirin halkası gibi birbirlerinden ayrı kurgulanmaması gerektiği, modelin uygulama çalışmalarında alt yapının bütün boyutlar üzerinde ana birleştirici çatı olarak görülmesi gerektiği ve bu çerçevede ilgili ve destekleyici politika ve faaliyetlerin devlet ya da özel sektördeki tarafından güçlü bir biçimde desteklenmesi gereğidir.

Gelecek Çalışmalar

Çalışma bağlamında araştırmacılar özellikle gelecek araştırmalara ışık tutması noktasında yeni tarım uygulamaları ve bu uygulamalara dönük inovasyonların rekabet üstünlüğü elde etmede önemli bir inceleme alanı olduğunu düşünmektedirler. İçinde bulunan kültürel bağlam ve bu kültürel bağlamın alt yapıyı geliştirmeye ve desteklemeye ne kadar yatkın olduğunun araştırılmasının rekabet üstünlüğü elde etmede önemli olduğunu düşünmektedirler. Yine bu bağlamda Porter'ın Elmas Modelini kültür perspektifinden incelemenin kavramsal manada literatür genişletmesine katkısının olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, N. ve Sarvan, F. (2016). Antalya Kesme Çiçek İhracatçılarının Küresel Rekabet Gücünün Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Arıç, K.H. (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisinin Yapısı, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Al-Hiary, M., Al-Zu'bi B. ve Jabarin, A. (2010). Assessing Porter's Framework for National Advantage: The Case of Jordanian Agricultural Sector, Jordan Journal of Agricultural Sciences.
- Barghouthi, O.A. (2017). Analysis of Competitive Advantage of the Basic Industries in Palestine Based on the Porter's Diamond Model, International Journal of Marketing Research Innovation.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2017). Qualitative research methods for the social sciences-Pearson pdf.
- Bashiri, M.S., Baziyar, M., Balakshahi, A. & Mojib, L.P. (2013). Analysis of Various Aspects of Olive Exports Based on Porter's Diamond Model, Singaporean Journal of Business Economics and Management Studies.
- Barbe, F.T. & Triay, M.G. (2011). Is Porter's diamond applicable to developing countries? A case study of the broiler industry in Uruguay, International Journal of Business and Social Science.
- Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative Research for Education* (5th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Bulu, M., Eraslan, İ.H. ve Barca, M. (2007). Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi.
- Byashimob, B. (2012). Hayvancılık İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Rekabet Stratejisi; Türkmenistan Mali İli Yolöten İlçesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi
- Centonzce, A.L. (2010). Transitional Cluster Development: A Case Study From New York Wine Industry. Economic Development Quarterly, New York.
- Cervantes-Godoy, D. ve Dewbre, J. (2010). Economic importance of agriculture for poverty reduction, OECD Publishing.
- DTÖ, Merchandise world exports, by major product groups, 2008-2018.
- Dlamini, B.P., Kirsten, J.F. ve Masuku, M.B. (2014). Factors affecting the competitiveness of the agribusiness sector in Swaziland, Journal of Agricultural Studies.
- Ertemli, D. ve Demirbaş, N. (2015). Competitiveness of The Turkish Dried Fruit Sector, Journal of Tekirdag Agricultural Faculty.
- Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi - Kuramsal ve Pratik Bilgiler, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- İzmir Ticaret Borsası, Nisan 2014, Rakamlarla Dünya Tarımı, İzmir Ticaret Borsası Ar-Ge Müdürlüğü.
- Koç, M. ve Özbozkurt, O.B. (2014). Ulusların Rekabet Üstünlüğü ve Elmas Modeli Üzerine Bir Değerlendirme, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi.
- Karacsony, P. (2008). Analysis of competitiveness of Hungarian wheat sector with Porter's Diamond Model, Journal of Central European Agriculture.
- <http://www.karaagaclipamuk.com/component/content/category/8-pamugun-tarihcesi> (E.T: 21/10/2019).
- Kibritçioğlu, A. (1998). Porter`ın Rekabetçi Avantajlar Yaklaşımı ve İktisat Kuramı, Future's Technologies Dergisi.
- Latruffe, L. (2010). Competitiveness, productivity and efficiency in the agricultural and agri-food sectors, OECD Publishing.
- Mahirwe, A.M. & Wei, L. (2018). Investigation of Competitive Advantage of the Dairy Industry Cluster: The Case of Rwanda, American Journal of Industrial and Business Management.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2016). Nitel veri analizi. Çev. S. Akbababa Altun ve A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.
- OECD. (2019). The Changing Landscape of Agricultural Markets And Trade: Porpects For Future Reforms, OECD Publishing.
- Poku, A.G. & Birner, R. & Gupta, S. (2018). Is Africa ready to develop a competitive bioeconomy? The case of the cassava value web in Ghana, Journal of Cleaner Production.
- Patichol, P., Wongsurawat, W. & Johri, L.M. (2014). Upgrade strategies in the Thai silk industry: balancing value promotion and cultural heritage, Journal of Fashion Marketing and Management.
- Punch, K. F. (2005). Sosyal araştırmalara giriş (çev. D. Bayrak, HB Arslan ve Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Raynolds, L.T., Myhre, D., McMichael, P. & Carro-Figueroa, V. (1993). The “new” internationalization of agriculture: A reformulation, World Development, Great Britain.
- Sachitra, V. (2017). Review of competitive advantage measurements: reference on agribusiness sector, Journal of Scientific Research & Report.
- Sachitra, V. & Chong, SC. (2016). Firm level competitive advantage in the agricultural sector: A research agenda, British Journal of Economics, Management and Trade.
- Süygün, M.S. (2013). Uluslararası Rekabet Gücü Stratejisi Olarak Külemenme: Mersin Yaş Meyve Sebze Kümesi Örneği, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi.
- Selli, F., Eraslan, İ.H., Chowdhury, D. & Sukumar, A. (2010). International Competitiveness: Analysis of Turkish Animal Husbandry: An Empirical Study in GAP Region, Enterprise Risk Management.
- Sterns, J.A. & Spreen, T.H. (2010). Evaluating Sustainable Competitive Advantages in Brazilian and U.S. Processed Citrus Supply Chains: An Application of Porter`s Diamond Framework, Int. J. Food System Dynamics 2(2010) 167-175, University of Florida.
- Smit, A.J. (2010). The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries? Southern African Business Review.

- Sagheer, S., Yadav, S.S. & Deshmukh. S.G. (2007). Assessing international success and national competitive environment of shrimp industries of India and Thailand with Porter's diamond model and flexibility theory, *Global Journal Flexible Systems Management*.
- Strauss. A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage publication.
- Weerathamrongsak, P. & Wongsurawat, W. (2013). The rubber industry of Thailand: a review of past achievements and future prospects, *Journal of Agribusiness in Developing and Emerging Economies*.
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research methods in psychology (2nd ed.)*. Maidenhead: McGraw-Hill, Open University Press.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Kitap Evi.

BULANIK ANALİTİK HİYARARŞİ PROSESİ KULLANILARAK AKADEMİK PERSONEL SEÇİMİNDEKİ ÖNEMLİLİK AĞIRLIĞI

Fariz AHMADOV

Doç.Dr., Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi (UNEC), İşletme ve İktisat Bölümü

Rashad AHADOV,

Arş. Gör., Azerbaycan Teknoloji Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

Gül EMEL,

Doç Dr., Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

ÖZ

Adayların akademik personel seçimine uygunluğunu değerlendirmek, gerekli görevler için en uygun adayları seçmek İnsan Kaynakları Yönetiminin (İKY) önemli bir araçtır. Eğitim alanında artan gelişmeler olduğundan, dünyadaki üniversiteler yüksek kalite ve profesyonel akademik kadro talep etmektedir. Akademik personel seçimi aynı zamanda başka bir sorun teşkil eden belirsizlikler de içermektedir, çünkü AHP, ikili karşılaştırma sürecinde kesin ve öznel bir yargılamaya ile başa çıkma kabiliyetinden yoksundur. Bu sorun, karar vericilerin kararında tutarlılık elde etmek için üçgen bulanık sayılar (TFN'ler) ve dilsel değişkenlerin kullanıldığı Bulanık AHP modelinin kullanılmasıyla başarılabilir. Bu çalışmada, on farklı ana kriter ve toplam olara ana kriterler altındaki otuz yedi alt kriterlerin önemlilik düzeyi ve ağırlıkları değerlendirilmiş ve uygun akademik personelin seçilmesi için bulanık bir Analitik Hiyerarşi Süreciyle (FAHP) incelenmiştir. Araştırmada İKY ve Kalite kontrol uzmanlarının görüşlerine baş vurularak önem ağırlıkları belirlenirken Changın mertebe analizine baş vurulmuş. Chang yöntemiyle değerlendirildiği durumlarda bazı kriterlerin ağırlık vermemesi nedeniyle Kareli Ortalama yöntemi kullanılarak kriterlerin önem ağırlıkları bulunmuştur. Bu çalışma gerçek bir vaka çalışması olup Azerbaycan üniversitelerinin akademik personel seçiminde ve diğer adil ve verimli işe alımla ilgilenen kuruluşlara katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Staff Selection Process, Fuzzy AHP, Azerbaijan Technology University.

IMPORTANT WEIGHT IN ACADEMIC STAFF SELECTION USING FUZZY ANALYTIC HIERARCHY PROCESS

ABSTRACT

Adayların akademik personel seçimine uygunluğunu değerlendirmek, gerekli görevler için en uygun adayları seçmek İnsan Kaynakları Yönetiminin (İKY) önemli bir araçtır. Eğitim alanında artan gelişmeler olduğundan, dünyadaki üniversiteler yüksek kalite ve profesyonel akademik kadro talep etmektedir. Akademik personel seçimi aynı zamanda başka bir sorun teşkil eden belirsizlikler de içermektedir, çünkü AHP, ikili karşılaştırma sürecinde kesin ve öznel bir yargılamaya ile başa çıkma kabiliyetinden yoksundur. Bu sorun, karar vericilerin kararında tutarlılık elde etmek için üçgen bulanık sayılar (TFN'ler) ve dilsel değişkenlerin kullanıldığı Bulanık AHP modelinin kullanılmasıyla başarılabilir. Bu çalışmada, on farklı ana kriter ve toplam olara ana kriterler altındaki otuz yedi alt kriterlerin önemlilik düzeyi ve ağırlıkları değerlendirilmiş ve uygun akademik personelin seçilmesi için bulanık bir Analitik Hiyerarşi Süreciyle (FAHP) incelenmiştir. Araştırmada İKY ve Kalite kontrol uzmanlarının görüşlerine baş vurularak önem ağırlıkları belirlenirken Changın mertebe analiziyle değerlendirilme yapılmıştır. Chang yöntemiyle değerlendirildiği durumlarda bazı kriterlerin ağırlık vermemesi nedeniyle Kareli Ortalama yöntemi kullanılarak kriterlerin önem ağırlıkları bulunmuştur. Bu çalışma gerçek bir vaka çalışması olup Azerbaycan üniversitelerinin akademik personel seçiminde ve diğer adil ve verimli işe alımla ilgilenen kuruluşlara katkı sağlayacağı görüşündeyiz.

Keywords: Staff Selection Process, Fuzzy AHP, Azerbaijan Technology University.

Giriş

Küresel rekabetin hızla artması ve hızlı teknolojik ilerlemeler, uluslararası pazarda faaliyette bulunan işletmelerin kaliteli ve profesyonel personel ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum ancak en uygun kişilerin işe yerleştirilmeleriyle mümkün olur. Personelin yetenekleri, bilgi becerileri ve diğer kabiliyetleri işletmelerin başarılarında önemli rol oynarlar. Bunun için üniversiteler ve diğer kuruluşlar aday seçiminde iyi karar vermesi gerekir. (Güngör ve diğ 2009).

Eğitim sistemi her ülkede en önemli görevdir ve her ülkenin geleceği bu kuruma bağlıdır. Akademik kurumlarda öğretmenler ve öğrenciler iki ana direktir ve bunlar olmadan eğitim sistemi geliştirilemez. Aslında öğretmenleri seçmek ve dağıtmak çok önemlidir. Eğitimde en önemli kısım öğretmen olduğundan öğretmenlerin istihdam durumuna dikkat etmek çok önemlidir. (Ertuğrul ve Karakaşoğlu: 2007).

Karar verme sorunu, alternatiflerin hepsinden en iyi seçeneği bulma sürecidir . Akademik üye seçimi çok kriterli bir karar verme problemidir. Karar, fakülte için en iyi adayı seçmektir. Yeni öğretim üyesi seçimi, seçim komitesinden büyük miktarda dikkate alınmasını gerektirir. Geleneksel Yeni bir akademik üye seçme süreci, bir gazeteye ve internete verilen ilanlarla başlar. Adaylar pozisyon için başvuruda bulunur. Ve seçim komitesi üniversite için en uygun adayı seçmeye çalışıyor (Jumaadzan ve Jacob 2004).

Geleneksel yöntemler, bir kurumun bütünü için değil, alt birimler, çalışma grupları veya ekipler için değil, belirli işler için insanları seçer (Gunion, 1998). Yanlış kişiyi işe almak, bölümlerin, memnuniyetsiz öğrencilerin disfonksiyonuna ve sonunda çabalarının tekrarlanmasına neden olabilir. Seçim süreci önemli bir odak noktasıdır çünkü bir üniversitenin verimlilik, endüstriyel uyum ve büyüme hedeflerine ulaşmada bir başarı faktörüdür. (Nor ve Yacob: 2007).

Personel seçiminde yaptıkları incelemede Hough ve Oswald (2000), işin değişen doğasının ve bunun geleneksel iş analizi için sunduğu çeşitliliğin önemine dikkat çekti. İşyerinde gittikçe artan hızlı değişikliklerin tanınmasıyla birlikte birçok araştırmacı ve uygulayıcının, artık daha statik olana odaklanarak geleneksel iş analizinden ziyade, işçilerin görevler ve işlevler arası becerilerine odaklanan analizler yaptıklarını belirtiyorlar. (Hough, L. M., Oswald, F. L. 2000.) Akademik üyeler, yükseköğretim kurumlarının başarısı ve başarısızlığı ile ilgili olduğundan, iyi gelişmiş seçim kriterleri, pozisyonun temel unsurunu gösterebilir, yüksek kaliteli bir başvuru havuzunu çekebilir ve başvuru sahiplerinin dikkate alınabileceği güvenilir bir standart sağlayabilir. (Khim: 2009).

En uygun adayı seçmek için seçim komitesi seçim kriterlerini belirler. Bu çalışmada seçim kriterleri öğretim becerileri, geçmiş deneyimler, yayınlar ve araştırmalar, referanslar, yaşam tarzı, yaratıcılık ve eğitim olmak üzere toplam on ana kriter ele alınmıştır. Öğretim üyelerine çeşitli öznel kriterler için uygunluk değerlendirme kriterleri ve kriterlerin ağırlıkları genellikle dilsel olarak ifade edilir. Bu nedenle, bu yazıda çeşitli alternatiflerin puanlarının ve tüm kriterlerin ağırlıklarının bulanık sayılarla temsil edilen dilsel terimlerle değerlendirildiği bulanık Ahp yöntemi önerilmiştir.

Sonuç olarak normalize edilen en yüksek ağırlığa sahip olan alternatifin istihdam için seçilecek en uygun aday olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, üniversite kuruluşlarında ve adil ve verimli işe alıma ile ilgilenen herhangi bir kuruluş için çok faydalı olabilir. Ayrıca Azerbaycan üniversitelerinin hiç birinde bu yöntemin uygulanmaması gelecekte Azerbaycan Üniversitelerine alınan akademik personellerin daha iyi seçilmesine bir katkı sağlanacağı görüşündeyiz.

Literatür Taraması

Ray Gibney ve Jennifer Shang "Decision Making in Academia A Case Of The Dean Selection Process" makalesinde üniversiteye dekan seçim sürecinde AHP kullanımı açıklamaktadır. Analizde grup görüşmesine ve AHP uygulamalarına dayanarak iki sürecin sonuçları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak AHP nin değerli bir araç olduğu ve akademideki personel seçim süreçlerine dahil edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. (Gibney ve Shang . 2007)

M. Moayeri ve ark "Comparision of Fuzzy AHP and Fuzzy Topsis Methods for Math Teachers Selection" isimli makalesinde bulanık topsis ve bulanık AHP yöntemini karşılaştırmış. Matematik öğretmenlerinin seçiminin çok kriterli bir değerlendirme kararı olduğunu ve akademik kurumlar için stratejik öneme sahip olduğundan öğretmenlerin seçiminde kullanılan geleneksel yöntemler, dilbilimsel değerlendirmenin kesin olmayan veya belirsiz doğası ile başa çıkmak için yetersiz olduğunu belirtmektedir. (Moayeri ve ark 2015)

Daniel ve Friday A Fuzzy AHP Model for Selection of University Academic Staff makalesinde Nijeryadaki üniversiteye uyguladığı Bulanık Ahp modelini Chang'ın kapsami analizi modeli ile bir arada kullanarak açıklamıştır (Daniel ve Friday 2015). AHP tekniği, sadece çiftli karşılaştırma yoluyla bir dizi alternatif için ağırlıklandırma işlemini kullanarak en iyi seçim kararını verebilir. (Chang, 1996) Bir dizi kriter ve bir hedef seti göz önüne alındığında, her bir kriter alınır ve sırasıyla her bir hedef için Chang'ın kapsam analizi yapılır. (Chang, 1992)

Sarfraz ve arkadaşları Application of Fuzzy Analytical Hierarchy Process and Quality Function Deployment (FAHP-QFD) Technique in Improving Employee Performance isimli çalışmada, çalışanların performansını en üst seviyeye çıkarmak için olası seçimler arasında en iyi yönetim alternatifini belirlemek için Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD) ile birlikte Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (FAHP) kullanılmıştır.

Literatürde bulanık AHP uygulamalarının birçok örneği vardır. Örneğin: Hizmet kalitesinin değerlendirilmesi (Yong Li 2014), Şirketlerin pazarlama stratejisinin belirlenmesinde (Chuan Li ve diğ 2010) Toplam üretim planlamasındaki uygulamalar (Wang ve Liang 2004) Tesis yer seçimi (Singh 2016) gibi diğer uygulamalar gösterilebilir.

Bulanık AHP

AHP yöntemi ikili karşılaştırma yaparken kesin sayılar kullanmaktadır. Fakat her zaman kesin sayıları kullanmak mümkün olmamaktadır. Karar vericiler sözel ifadeler kullanmak istediklerinde kesin sayıları kullanmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle bulanık sayıların da kullanıldığı BAHF ortaya atılmıştır. Bulanık sayılarla ikili karşılaştırma yapılarak ağırlıklar belirlenmektedir. Daha sonra bu ağırlıklar normalize edilmektedir. (Aytekin,;2019)

Chang'ın bulanık AHP'deki kapsam analizi her bir kriterin olasılık derecesine bağlıdır. Karar vericinin soruya verdiği cevaplara göre, her kriter için karşılık gelen üçgen bulanık değerleri belirlenir. (Aggarwal ve Singh 2013) Ve hiyerarşi üzerindeki belirli bir seviye için, çiftler arası karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Alt toplamlar, matrisin her satırı için hesaplanır ve yeni küme (a, b, c) elde edilir, daha sonra her kriter için genel üçgen bulanık değerlerini bulmak için, $a_i / \Sigma a_i$, $b_i / \Sigma b_i$, $c_i / \Sigma c_i$, ($i = 1, 2, \dots, n$) değerler bulunur ve işlemin geri kalanında M_i kriteri için belirlenen en son M_i (a_i, b_i, c_i) olarak kullanılır. (Patil 2018).

Kapsam analizi yöntemi, amaç için tatmin edilecek bir nesnenin kapsamını, yani tatmin edici kapsamı göz önüne almak için uygulanır. Bu yöntemde "kapsam" bulanık bir sayı kullanılarak ölçülür. (Tsuar, Chang and Yen :, 2002) Her nesnenin kapsam analizi için bulanık değerlere dayanarak, aşağıdaki gibi tanımlanmış olan bulanık bir sentetik derece değeri elde edilebilir (Biswas, Akash ve S. Saha 2018)

Chang'ın kapsam analizinin adımları, aşağıdaki gibi verilebilir:

$$M_{gi}^1, M_{gi}^2, \dots, M_{gi}^m \quad i= 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Burada tüm M_{gi}^j ($j = 1, 2, \dots, m$) 'ler üçgensel bulanık sayılardır.

Adım: 1. i. nesne ile ilgili olarak bulanık sentetik genişletme değeri;

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} \quad (2)$$

olarak elde edilir. Bunun ardından $\sum_{j=1}^m M^j$ gi değerini bulmak amacıyla belirli bir matris için bulanık toplama işlemi yapılır. (Varmazyar ve Nouri, 2014)

$$\sum_{j=1}^m M^j g_i = (\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j) \quad (3)$$

Adım 2. Olasılık derecesi olan $M_2=(l_2, m_2, u_2) \geq M_1=(l_1, m_1, u_1)$ olabilirlik derecesi olan V elde edilir. $V(M_2 \geq M_1) = \sup [\min (\mu_{M_1} (X), \mu_{M_2} (Y))]$, (4)

Aynı zamanda bu eşit olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir: $V(M_2 \geq M_1) = \text{highest} (M_1 \cap M_2) = \mu_{M_2} (d)$

$$D = \begin{cases} 1, & M_2 \geq M_1 \\ 0, & l_1 \geq u_2 \\ \frac{l_1 - \mu_2}{(m_2 - \mu_2) - (m_1 - l_1)} & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (5)$$

μ_{M_1} ve μ_{M_2} arasındaki en yüksek kesişme noktası D'nin koordinatıdır.

Adım 3: Dışbükey bulanık sayının k dışbükey bulanık sayısından daha büyük olma olasılığı M_i

($i = 1, 2, \dots, k$) ile tanımlanabilir.

$$V(M \geq M_1, M_2, \dots, M_k) = V[(M \geq M_1), (M \geq M_2), \dots, (M \geq M_k)] = \min V$$

$$(M \geq M_i), i = 1, 2, \dots, k$$

Bu durumda $d'(A_i) = \min V (S_i \geq S_k)$.

$k = 1, 2, \dots, n$; $k \neq i$. olduğunda bu durumdan sonra ağırlık vektörü μ ile verilir

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T, \quad (6)$$

Burada A_i ($i=1, 2, \dots, n$) n elemandan oluşur

Ağırlık vektörü normalize edildiğinde:

$$W = (d(A_1), d(A_2), \dots, d(A_n))^T,$$

W, bulanık olma özelliğini yitirir, ve bu bir alternatifin diğerine göre öncelikli ağırlıklarını verir (Cheng: 1997).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Azerbaycan Teknoloji üniversitesi personel seçimi yapan kişilerin anket sonucu bilgisine başvurulmuş. Araştırmaya üniversitenin İK yönetim uzmanı, İK yönetim yardımcısı ve kalite kontrol uzmanına anket yapılmış. Anket sonuçları Changın önerdiği dilsel değişkenlere dönüştürülerek exelde bulanık AHP yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirilirken İK yöneticisi ile İK yönetim yardımcısının değerlendirmelerinin çoğunlu kriterlerde benzerlik gösterdiğinden dolayı bu makalede yalnız İK yöneticisinin ve Kalite Kontrol uzmanlarının görüşlerine yer verilmiştir. Changın yöntemiyle değerlendirmeye tabi tutulsada bazı ana kriterler içerisindeki çoğunluk alt kriter değerleri sıfır sonucunu

verdiğinden araştırmada kareli ortalama yöntemiyle Bulanık Analiti Hiyerarşi Prosesi birlikde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.Çalışmada kullanılan önem derecekeri tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo. 1 Chhangın bulanık ölçek için dilsel ifadeleri

Matris İfadesi	Bulanık Ölçek	Karşılık Ölçek
Eşit derecede önemli	1, 1, 1,	1, 1, 1,
Biraz daha önemli	2/3, 1, 3/2,	2/3, 1, 3/2,
Daha fazla önem	3/2, 2, 5/2	2/5, 1/2, 2/3,
Çok önemli	5/2, 3, 7/2,	2/7, 1/3, 2/5,
Kesin önemli	7/2, 4, 9/2,	2/9, 1/4, 2/7,

Kaynak: Bal, (2014). Bulanık Ahp Yöntemi İle Performans Kriterlerinin Önceliklendirilmesi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama

Sayısal Örnekler

Araştırma analiz kısmında ilk olarak Changın yöntemiyle değerlendirilmesi yapılmış ama analiz kısmında bazı stratejiler sıfır olduğu sonucu aşağıda örnek olarak gösterilmekte. Tablo 2 de Eğitim ana kriterinin alt kriterleri gösterilmiştir. Bu kriterler dilsef ifadelerin bulanık sentetik değerleri elde edilmiştir. Bu değerler elde dildikten sonra Tablo 3 de Chang yöntemiyle strateilerin ağırlıklandırılması ve vektör değeri elde edilmiştir.

Tablo 2. Eğitim düzeyi alt kriterlerinin sentetik değeri.

Eğitim Ana Kriterinin Alt Kriterleri	L	M	U
Yurtdışı Üniversite Mezunu	0,22431	0,30379	0,40183
Yerel Üniversite Mezunu	0,14445	0,16455	0,18828
Transkript Ortalama	0,28712	0,37974	0,49770
Üniversite Döneminde Sertifikalar	0,12561	0,15189	0,19173

Tablo 3. Chang yöntemiyle stratejilerin ağırlıklandırılması.

	S1 strateisinin Karşılaştırılması	Alınan değerler	En küçük değerin seçilmesi l_1 $\geq u_2$ ve $M_2 \geq M_1$ olmadığında.	
Yurtdışı Üniversite Mezunu	S1 > S2 S1 > S3 S1 > S4	1 0.601 1	0.601	W'=0.375
	S2 Kriterinin Karşılaştırılması	Alınan değerler	En küçük değerin seçilmesi l_1 $\geq u_2$	
Yerli Üniversite Mezunu	S2 > S1 S2 > S3 S2 > S4	0 0 1	0	W'=0
	S3 Kriterinin Karşılaştırılması	Alınan değerler	En küçük değerin seçilmesi $M_2 \geq M_1$	

Transkript Ortalaması	S3 > S1 S3 > S2 S3 > S4	1 1 1	1	W'=0.625
	S4 kriterinin Karşılaştırılması	Alınan değerler	En küçük değerin seçilmesi $l_1 \geq u_2$	
Üniversite döneminde kazandığı sertifikalar	S4 > S1 S4 > S2 S4 > S3	0 0.394 0	0	W'=0

Stratejilerin veya kriterler karşılaştırılarak ağırlıkları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

S1 > S2 karşılaştırıldığında S1 strateisinin M değeri olan 0.3037 ve S2 strateisinin M değeri olan 0.1645 den büyük olduğu için 1 olarak değerlendirilir.

S1 > S3 karşılaştırıldığında $l_1 \geq u_2$ ve $M_2 \geq M_1$ olmadığı durum olduğu için aşağıdaki gibi bulunur.

$$L3-U1 / (M1-U1) - (M3 - L3) = 0.2871-0.4018 / (0.3037-0.4018) - (0.3797 - 0.2871) = 0.601$$

Yerli üniversite mezunu kriterinde S2 > S1 karşılaştırıldığında $l_1 \geq u_2$ büyük olduğu için sıfır olarak kabul edilir. Aynı durum S4 > S1 kriter karşılaştırmasında $l_1 \geq u_4$ karşılaştırıldığında sıfır vermektedir.

Adım 6 da ki formül kullanılarak ağırlık vektörü bulunurken strateilerin karşılaştırılmasından elde edilen en küçük değerler alınır. Elde edilen ağırlıklar küçük değerlerin toplamına bölünerek ağırlık vektörü elde edilmektedir.

$$W' = (0.601, 0, 1, 0)^T$$

$$W' (S1) = 0.601 / 1.601, \quad S1 = 3754$$

$$W' (S2) = 0 / 1.601, \quad S2 = 0$$

$$W' (S3) = 1 / 1.601, \quad S3 = 0.6246$$

$$W' (S4) = 0 / 1.601, \quad S4 = 0$$

Changın yönteminde görüldüğü gibi Yurtdışı üniversite mezunu olmak ve Transkript ortalama önemli ağırlıklar verdiği halde Yerli üniversite mezunu olmak ve üniversite döneminde başarı sertifikaları ağırlıklarının sıfır olara hiçbir önem göstermesede kareli ortalama yöntemiyle değerlendirildiğinde bir ağırlık göstermekte. Cangın yöntemi bu durumlarda yetersiz kaldığı için Kareli Ortalama yöntemiyle ağırlıklar değerlendirilmeye başlanmış. Kareli ortalama yöntemi için aşağıdaki formül kullanılarak elde edilmiştir.

$$K (Sn) = \sqrt{\frac{l^2 + m^2 + u^2}{3}}$$

Bunun için aşağıdaki tablo de Akademik yeterlilik için verilen dilsel değişkenler üzerinden analiz yapılmakta. Kareli ortalama yöntemiyle elde edilen sonuçlar tablo 6 da gösterilmekte. Analizde Chang yöntemiyle karşılaştırıldığında Yerli üniversite mezunu olmak ve Üniversite dönemindeki sertifika gibi kriterler sıfır alınsada kareli ortalama yönteminde bu kriterler olumlu ağırlık almaktadır.

Tablo 4. Kalite uzmanının Eğitim düzeyinin alt kriterleriyle ilgili dilsel ifadeleri

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Eğitim Ana Kriterinin Alt Kriterleri	Yurtdışı Ü. M	Yerel Ü. M	Transkript Ortalama	Üniversite dönemi sırt
Yurtdışı Üniversite Mezunu	(1,1,1)	(1,1,1)	(3/2, 2, 5/2)	(3/2, 2, 5/2)
Yerel Üniversite Mezunu	(1,1,1)	(1,1,1)	(2/9, 1/4, 2/7)	(1,1,1)
Transkript Ortalama	(2/5, 1/2, 2/3)	(7/2, 4, 9/2)	(1,1,1)	(3/2, 2, 5/2)
Üniversite Döneminde Sertifikalar	(2/5, 1/2, 2/3)	(1,1,1)	(2/5, 1/2, 2/3)	(1,1,1)

Tablo 5. Kalite Kontrol uzmanının Kareli Ortalama yöntemine göre önem ağırlıkları

Eğitim Düzeyinin Alt Kriterleri	Kareli Ortalama Değeri	Kriterlerin Vetör ağırlıkları %
Yurtdışı Üniversite Mezunu	0,18381	0,30568
Yerel Üniversite Mezunu	0,09626	0,16009
Transkript Ortalama	0,22958	0,38179
Üniversite Döneminde Sertifikalar	0,09166	0,15243
Toplam	0.60132	1,00000

Kareli ortalama yöntemiyle elde edilen sonuçlara bakıldığında yerel üniversite mezunu ve üniversite dönemi sertifikaları bir ağırlık almaktadır. Bu ağırlıklar ise Chang yönteminde sıfır olarak ortaya çıkmakta. Bu nedenle araştırmamız bu örneklerden sonra yalnız Kareli Ortalama yöntemiyle değerlendirilmeye tabii tutulacak. Araştırmada İKY uzmanı ve İKY uzman yardımcısının ağırlıklarının benzerlik taşıdığından yalnız İKY uzmanının kriter ağırlık ortalaması dikkate alınmıştır. Bunun için aşağıdaki Tablo 6 da İKY uzman görüşü ve Tablo 7 de Kalite kontrol uzmanı görüşlerinin önem ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 6. İKY uzmanı Kareli Ortalama yöntemiyle kriter ağırlıkları

Ana kriterler	Ana kriter ağırlığı	Alt Kriterler	Alt kriter ağırlıkları	Sıra
Akademik Yeterlilik	0,176406	Anlama Anlatma Yeteneği	0,284136	
		Yabancı Dil	0,202774	
		Analitik Düşünce	0,257815	
		Bilgisayar Bilgisi	0,06251	
		Yayın ve Araştırma	0,192766	
Kişisel Faktörler	0,066071	Özgüven	0,072612	
		Objektif ve tarafsızlık	0,21529	
		Bilgiye değer vermek	0,282743	
		İstekli hevesli olmak	0,313777	
		Fiziksel Görünüm	0,115578	
Piskoloji Faktörler	0,054313	Olgunluk Düzeyi	0,068296	
		Sosyal Uyum	0,220048	
		Gönüllülük	0,225491	
		Dışa Dönüklük	0,215211	

		Piskolojik Dayanıklılık	0,270954	
İdari Faktörler	0,142425	İnsiyatif Alma ve Karar Verme	0,229605	
		İnsan İlişkileri ve İletişim Çalışma disiplini	0,210547	
		Eleştirilere Açık Olmak	0,198189	
		Motive Edebilme Yeteneği	0,082817	
		Uzun Dönemli Plan Yapabilmek	0,101414	
			0,177428	
Eğitim düzeyi	0,175844	Yurtdışı Üniversite Mezunu	0,451001	
		Yerel Üniversite Mezunu	0,1351	
		Transkript Ortalama Üniversite Döneminde	0,199367	
		Sertifikalar	0,214532	
Tecrübe	0,105259	-	-	
Farklılıkları yönetebilme	0,042468	Cinsel Ayrımcılık Yapmamak	0,402324	
		Yabancı Kültüre Tutum	0,343263	
		İrksal Azınlıklara Karşı Tutum	0,254413	
Referans	0,04734	Önceki Çalışma Yerinden Akademik Ünvana Sahip Kişilerden	0,331753	
			0,668247	
Yaşam Tarzı	0,096532	Kendini Hissettiği yaş	0,160878	
		Eğlencelere Katılma	0,203099	
		Spor Yapma	0,174379	
		Alkol ve Sigara Kullanma Sıklığı	0,461645	
Yaratıcı olmak	0,093342	Yaratıcı Fikir	0,609093	
		Hayal Gücü	0,134039	
		Tasarım	0,256868	

Tablo 7. Kalite Kontrol uzmanının Kareli Ortalama yöntemiyle kriter ağırlıkları

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Ana kriterler	Ana kriter ağırlığı	Alt Kriterler	Alt kriter ağırlıkları	Sıra
Akademik Yeterlilik	0,05623	Anlama Anlatma Yeteneği Yabancı Dil Analitik Düşünce Bilgisayar Bilgisi Yayın ve Araştırma	0,07501 0,25360 0,29274 0,08590 0,29274	
Kişisel Faktörler	0,05741	Özgüven Objektif ve tarafsızlık Bilgiye değer vermek İstekli hevesli olmak Fiziksel Görünüm	0,11335 0,19360 0,28992 0,28466 0,11846	
Piskoloji Faktörler	0,10491	Olgunluk Düzeyi Sosyal Uyum Gönüllülük Dışa Dönüklük Piskolojik Dayanıklılık	0,13102 0,13102 0,13379 0,13379 0,47038	
İdari Faktörler	0,12379	İnsiyatif Alma ve Karar Verme İnsan İlişkileri ve İletişim Çalışma disiplini Eleştirilere Açık Olmak Motive Edebilme Yeteneği Uzun Dönemli Plan Yapabilmek	0,08011 0,10439 0,23505 0,11180 0,18983 0,27881	
Eğitim düzeyi	0,15905	Yurtdışı Üniversite Mezunu Yerel Üniversite Mezunu Transkript Ortalama Üniversite Döneminde Sertifikalar	0,30568 0,16009 0,38179 0,15243	
Tecrübe	0,09978	-----	0,09978	
Farklılıkları yönetebilme	0,07608	Cinsel Ayrımcılık Yapmamak Yabancı Kültüre Tutum İrksal Azınlıklara Karşı Tutum	0,3377 7 0,3377 7 0,3244 7	
Referans	0,06375	Önceki Çalışma Yerinden Akademik Ünvana Sahip Kişiler	0,3317 5 0,6682 5	
Yaşam Tarzı	0,07841	Kendini Hissettiği yaş Eğlencelere Katılma Spor Yapma Alkol ve Sigara Kullanma Sıklığı	0,1280 3 0,1529 7 0,2941 9 0,4248 2	
Yaratıcı olmak	0,18059	Yaratıcı Fikir Hayal Gücü Tasarım	0,4598 8 0,1654 2 0,3747 0	

Sonuç ve değerlendirme

Bu makalede, Bulanık AHP modelinin bir üniversite öğretim elemanı seçim problemine uygulanmasını gösteren ayrıntılı bir örnek verilmiştir. AHP tekniği, sadece çiftli karşılaştırma yoluyla bir dizi alternatif için ağırlıklandırma işlemini kullanarak en iyi seçim kararını verebilir. Bulanık AHP yaklaşımı, Karar

vericinin görüşlerine göre belirsizlik ve sapmalarla ilgili çok kriterli karar sorunlarının çözümü için daha yararlı bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. İnsan görüşündeki belirsizlikler, her bir kriterin ağırlığını belirlemek için bulanık sayılar ve Chang'ın kapsam analizi kullanılarak bulunmuş ve sentezlenmiştir. Ağırlıklar, bir alternatiften diğerinden ne kadar önemli olduğu oranını, hedef veya kriter açısından daha yüksek bir orana göre temsil eder. Alternatifler sıralandı ve en iyi aday normalize edilmiş öncelikli ağırlığı en yüksek olan seçilir.

Araştırmada kareli ortalama yöntemi ile alınan ağırlıklar değerlendirildiğinde İK yöneticinin ağırlıklarına bakıldığında en yüksek değer alan kriterler eğitim düzeyi, idari faktörler ve akademik yeterlilik gibi ana kriterler yüksek ağırlık alsa da farklılıkların yönetimi, yaşam tarzı, kişisel faktörler gibi ana kriter ağırlıkları düşük önem taşıdığı sonucuna varılmıştır. Önemli ana kriterlerin alt kriterleri değerlendirildiğinde Akademik yeterlilikde anlama anlatma yeterliliği, psikolojik faktörlerde psikolojik dayanıklılık ve eğitim düzeyinde ise yurt dışında eğitim alma gibi alt kriterler önemlilik taşımakta olduğu gözükmektedir. Alt kriterlerin önemliliğinin bu kadar öncelik taşımasındaki neden akademisyenlerin eğitimini yurt dışında tamamlayanların bir farkındalık sağlaması, psikolojik faktör açısından her akademisyenin psikolojik dayanıklı olması ve tükenmişlik sendromu yaşamaması önemli faktör olmaktadır.

Kriterler içerisinde az önemlilik taşıyan farklılıkların yönetimi değerlendirildiğinde azerbeycan üniversitelerinde engelli öğrenci, cinsi azınlıklar ve ırksal azınlıklar gibi nedenlerin çok az önemlilik taşıdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası düzeyde ele alındığında yurt dışında engelli öğrenciler için sağlanan engellilere dönük özel dersler, seminerler ve çeşitli organizasyonlar yapılsade ülkemizde bu durumla az karşılaşmaktadır. Bunun için üniversiteler engelli öğrencilere ve cinsi azınlıklar için duyarlı davranmalıdır. AB ülkeleri ve ABD gibi ülkelerde akademik kadro seçiminde yaşam tarzı çokta önem taşımasada Azerbeycan gibi kültürel duyarlılığın önem taşıması yaşam tarzını önemli kılmıştır. Yaşam tarzı ana kriteri az önem taşıyada alt kriter olan alkol ve sigara kullanma sıklığı önemli ağırlık göstermekte. Bunun nedeni ders saatlerindeki dikkat dağılımı ve öğrencilere iyi bir örnek olarak gösterilmemesi gibi kültürel düşüncelerdir.

Yaratıcılık ve Akademik yeterliliğin alt kriteri olan yayın ve araştırmaların Kalite uzmanı tarafından önemi yüksek olarak değerlendirilmiştir. Kafkasya ülkeleri içerisinde Azerbeycanda 2018 yılında web of science dergisinde toplam 1274 makale yayınlanmıştır. Bu gösterici Kafkazya ülkeleri olan ermenistan ve gürcistana göre yüksek olsada genel olarak bakıldığında araştırma ve yayınların sayısı az olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak araştırmamız da azerbeycan akademik personel seçimi yalnız bir üniversite açısından değerlendirilmiş olsada bu yöntem ve araştırma diğer üniversitelerin ve sektörlerde ki personel seçimi için bir kaynak olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Aggarwal R, Singh S. AHP And Extent Fuzzy AHP Approach For Prioritization Of Performance Measurement Attributes. World Academy Of Science, Engineering And Technology 2013; 7(1): 43-48.
- Alper AYTEKİN (2019) Mobilya Endüstrisinde İhracat Performansının Belirleyicilerinin Analizleri: Bulanık Ahp ve Karar Ağacı Modellemesi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı/ Doktora Tezi/
- Amol Nayakappa Pati `Fuzzy Ahp Methodology And Its Sole Applications ` International Journal Of Management Research & Review Volume 8/Issue 5/Article No-3/24-32 May 2018
- Biswas, T. K. S. M. Akash, S. Saha `A Fuzzy-AHP Method For Selection Best Apparel Item To Start-Up With New Garment Factory: A Case Study In Bangladesh` International Journal Of Research In Industrial Engineering Vol. 7, No. 1 (2018) 32-50
- Chang, D. Y. 1992. Extent Analysis and Synthetic Decision Optimization Techniques and Applications, vol.1, World Scientific, Singapore, 352
- Chang, D. Y. 1996. "Applications of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP", European Journal of Operational Research, 95(3), 649-655

- Cheng, C. H. (1997). Evaluating Naval Tactical Missile Systems By Fuzzy AHP Based On The Grade Value Of Membership Function. *European Journal Of Operational Research*, 96(2), 343-350.
- Chin-Tsai Lin , Chuan Lee and Cheng-Shiung Wu Using Fuzzy AHP to Determinate the Marketing Strategy for the Private Hotels in Taiwan *Journal of Quality Assurance in Hospitality Tourism* 11(4):219-238 · November 2010
- Daniel E. Asuquo ve Friday E. Onuodu “A Fuzzy AHP Model for Selection of University Academic Staff” *International Journal of Computer Applications* (0975 – 8887) Volume 141 – No.1, May 2016
- Ertuğrul, İrfan ve Nilfen Karakaşoğlu “Ad Fuzzy TOPSIS Method for Academic Member Selection in Engineering Faculty “M. Iskander (ed.), *Innovations in E-learning, Instruction Technology, Assessment, and Engineering Education*, 2007.
- Gibney, Ray ve Jennifer Shang Decision Making in Academia A Case Of The Dean Selection Process *Mathematical and Computer Modelling* Volume 46, Issues 7–8, 2007, Pages 1030-1040
- Gunion, R. M. (1998). Some Virtues of Dissatisfaction in the Science and Practice of Personnel Selection. *Human Resource Management Review*. 8(4), 351 – 365.
- Güngör, Z., Serhadlıoğlu, G., Kesen, S.E. (2009), A Fuzzy AHP Approach to Personnel Selection Problem, *Applied Soft Computing*, Vol.9, pp.641-646.
- Hough, L. M., & Oswald, F. L. (2000). Personnel selection: looking toward the future remembering the past. *Annual Review of Psychology*, 51, 631–664
- Liang G.S. (1999). “Fuzzy MCDM based on ideal and anti-ideal concepts”. *European Journal of Operational Research*. Vol. 112, No. 3, pp. 682-691.
- Moayeri, M., A. Shahvarani M. H. Behzadi and F. Hosseinzadeh-Lotfi “ Comparison of Fuzzy AHP and Fuzzy Topsis Methods for Math Teachers Selection “ *Indian Journal of Science and Technology*, Vol 8(13),54100, July 2015.
- Mohsen Varmazyar and Behrouz Nouri “A fuzzy AHP approach for employee recruitment” *Decision Science Letters* 3 (2014) 27–36.
- Nazirah Ramli Nor ve Azizah M. Yacob “Fuzzy TOPSIS Based on α Level Set for Academic Staff Selection” *Gading Business and Management Journal* Vol. 11 No. 2, 57-70, 2007.
- Nur Jumaadzan, Z. M., Jacob, K. D., “Faculty member selection: a comparative study of AHP and its variants”, *MCDM 2004*, Whistler, B. C. Canada, August 6-11, 2004
- Sarfaraz, A. R.1, Pourmohammadi, H. 2, Latifian, A. M. Application of Fuzzy Analytical Hierarchy Process and Quality Function Deployment (FAHP-QFD) Technique in Improving Employee Performance. *Business Management Dynamics* Vol.5, No.8, Feb 2016, pp.39-52.
- Singh, R. K. “Facility Location Selection Using Extent Fuzzy Ahp” *International Advanced Research Journal In Science, Engineering And Technology* Vol. 3, Issue 2, February 2016
- Tsuar, S.H., Chang, T.Y., Yen, C.H., “The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM”, *Tourism Management*, 2002, 23, pp. 107–115
- Voon Chui Khim `Analytic Hierarchy Process In Academic Staff Selection At Faculty Of Science In University Technology Malaysia`. 2009 Master of Science
- Wang, R.C., Liang, T.F., “Application of fuzzy multi-objective linear programming to aggregate production planning”, *Computers & Industrial Engineering*, 2004, 46, pp. 17–41.
- Yong Li Service Quality Measurement Using Fuzzy Ahpbased Approach *Journal Of Computers*, Vol. 9, No. 7, July 2014

REKABET KURULU ON İKİ BANKA KARARININ DANIŞTAY TARAFINDAN BOZULMASININ ETKİLERİ

Sevda Yaşar COŞKUN

Dr. Öğr. Ü., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü,

sevdayasar.coskun@bakircay.edu.tr

ÖZ

Serbest piyasa ekonomisinin dinamosu rekabetçi piyasalardır. Rekabetçi piyasalar ise giriş ve çıkış engellerinin olmadığı, bilgi simetrisinin bulunduğu, yeterince alıcı ve satıcının yer aldığı piyasalardır. Fakat rekabetçi piyasaların kendi kendine oluşma ve rekabetçiliğini sürdürmesi söz konusu olmadığından devletin piyasalara müdahalesi gerekmiştir. İşte rekabet hukuku ve rekabet otoriteleri devletin piyasalara müdahale araçlarındandır. Ülkemiz de de 4054 Sayılı Rekabetin korunması hakkındaki Kanun ve Buna dayanarak oluşturulan Rekabet Kurumu'nun amacı piyasadaki rekabetin varlığını ve devamını sağlamaktır. Betimleyici bir yöntemle ele alınan çalışmada Rekabet Kurulu'nun 12 banka hakkında anlaşma ve uyumlu eylemlerle rekabeti ihlal ettikleri gerekçesiyle verdiği rekor para cezasına ilişkin kararın Danıştay 13. Daire tarafından bozulmasının etkileri ele alınmıştır. Söz konusu karara dayanarak açılan tazminat davalarında ki karmaşa ve fikir ayrılıklarını artırdığı, hakkın elde edilmesini zorlaştırdığı veya engellediği gibi olumsuz etkilerinin yanı sıra; bundan sonraki Rekabet Kurulu kararlarının daha tutarlı, şeffaf ve anlaşılabilir olmasına katkı sağlaması yönüyle de olumlu etkilerinin söz konusu olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Rekabet İhlali, Rekabet Kurumu, On İki Banka Kararı, Karar Düzeltme

THE EFFECTS OF THE DECISION OF THE TWELVE BANK DECISIONS OF THE COMPETITION BOARD BY THE COUNCIL OF STATE

ABSTRACT

The dynamo of the free market economy is competitive markets. Competitive markets are those where there are no entry and exit barriers, information symmetry, and numerous buyers and sellers. However, since there is no question that competitive markets are unlikely to continue to form and sustain themselves, the state has to intervene in the markets. Competition law and competition authorities are among the instruments of government intervention in the markets. In our country, the Law No. 4054 on the Protection of Competition and the purpose of the Competition Authority, which is formed on the basis of this, is to ensure the existence and sustainability of competition in the market. In this descriptive study, the effects of the corruption of the Competition Board by the 13th Chamber of the Council of State on the record fines of 12 banks for violating competition through agreements and concerted practices were discussed. In addition to its negative effects such as increasing the chaos and disagreements in the compensation lawsuits filed on the basis of the said decision, making it difficult or preventing the right to be obtained; It has been concluded that it has positive effects in terms of contributing to the subsequent consistency, transparency and comprehension of the decisions of the Competition Board.

Key words: Competition Infringement, Competition Authority, Twelve Bank Decisions, Decision Correction

Giriş

Etkin ve işler durumdaki rekabet, serbest piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz unsurudur. Fakat piyasaların kendiliğinden sağlıklı rekabet ortamı oluşturarak rekabetin etkin ve işler bir şekilde sürdürülebilmesini sağlayamazlar. Çünkü rekabetin kendi kendisini yıkıcı bir etkisi vardır ve rekabetçi bir piyasa tesisi için devletin piyasaya müdahale etmesi gerekmektedir. Günümüzde demokratik ülkelerin hemen tamamında ekonominin anayasası olarak nitelenen rekabet yasaları ve bu rekabet yasalarını uygulayan bağımsız mahkemeler veya otoriteler mevcuttur. Ülkemiz de Anayasa'nın 48 ve 167nci maddelerine dayanılarak 7.12. 1994 tarihinde kabul edilip Rekabet Kurumu'nun 5 Kasım 1997 tarihinde faaliyete başlaması ile uygulanmaya başlayan 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (RKHK) Türk rekabet hukukunun omurgasını oluşturmaktadır. Kanunun uygulayıcısı olan Rekabet Kurumu, bir bağımsız idari otoritedir ve idari ve cezai yaptırım uygulama yetkisine sahiptir.

RKHK üç temel yasaktan bahsedilebilir. Bunlar piyasadaki rekabeti bozma veya kısıtlama sonucunu doğuran anlaşma ve uyumlu eylemler (md.4), hâkim durumun kötüye kullanılması (md. 6) ve yoğunlaşmalar (md.7) dır.

Çalışmanın konusunu oluşturan ve kamuoyunda "On İki Banka Kararı" olarak bilinen Rekabet Kurulu kararında 2011'de 12 banka hakkında "kredi kartı alışveriş faizi ve gecikme faizi oranlarının Merkez Bankası tarafından belirlenen en yüksek oran üzerinden tespit edildiği, hiçbir bankanın bu faiz oranlarında indirim gitmediği ve tüm bankaların aynı faiz oranını kullandığı" iddiasıyla başlatılan inceleme sonucunda Akbank, Denizbank, Finansbank, HSBC Bank, ING Bank, TEB, Garanti Bankası, Halkbank, Ziraat Bankası, İş Bankası, Vakıf Bank ve Yapı Kredi Bankası'na "mevduat, kredi ve kredi kartı hizmetleri konusunda anlaşma ve/veya uyumlu eylem içerisinde bulunarak, yasayı ihlal ettikleri" gerekçesiyle 1.1 milyar liralık idari para cezası vermiştir.

Söz konusu karar birçok açıdan bir dönüm noktası olmuştur. Her şeyden önce 1.1 milyar liralık idari para cezası, rekabet ihlali gerekçesiyle verilen en yüksek ceza özelliğini taşımaktaydı. İdari para cezası ile cezalandırılan bankalar arasında kamu bankalarının da bulunması ise kararda dikkat çeken bir başka husus idi. Fakat kararın belki de en önemli sonucu, ilgili dönemde kararda anılan kredi kartı ve kredi türlerinin kullanıcısı olan müşterilere tazminat davası açarak uğradıkları zararı bankalardan tazmin etme olanağı vermesi olmuştur.

Rekabet Kurulu kararının Mart 2013'te açıklanmasından sonra ING Bank, cezasının iptali için hukuki yola başvurarak Ankara 12. İdare Mahkemesi'nde dava açmış, fakat 12. İdare Mahkemesi Kurul kararını hukuka uygun bularak 2014/137 Esas 2014/139 Karar sayılı ve 05.12.2014 tarihli kararı ile iptal talebini reddetmiştir. Söz konusu banka ilgili kararı Danıştay'a götürerek temyiz başvurusunda bulunmuştur. Danıştay 13. Daire Başkanlığının 2015/2974 esas 2015/4612 Karar sayılı ilamı ile temyiz talebi reddedilerek İdare mahkemesi kararının hukuka aykırı olmadığına hükmedilmiştir. Kanun yolları bununla da tükenmemiş söz konusu kararla ilgili karar düzeltmeye başvurulmuş, Danıştay'ın ilgili dairesinin 2016/3587 Esas 2019/1778 Karar sayılı ilamı 21 Mayıs'ta oy çokluğuyla karar düzeltme isteminin kabulüne hükmedilmiştir.

Betimleyici bir yöntemle ele alınan çalışmada, karar düzeltme talebinin sonuçları ele alınacaktır. Karar düzeltme talebini kabul eden Danıştay ilgili dairesinin kararda dile getirdiği rekabet ihlalinin makul şüphenin ötesinde bir ispat standardı ile ortaya konarak yeterli deliller ile desteklenmediği, farklı teşebbüsler arasındaki farklı pazarlara ilişkin çeşitli anlaşma ve uyumlu eylemlerin devam eden tek bir ihlâl yaklaşımı kapsamında değerlendirildiği fakat bazı bankaların sadece tek bir hizmet yönünden ihlâl katıldığı, bazı bankaların ise bazı hizmetler yönünden hiçbir şekilde ihlâl katılmadığı ve dolayısıyla 12 bankanın tamamının farklı sektörlere ilişkin olarak farklı bankalar arasında gerçekleşen ihlâllerin tamamından sorumlu tutulmasının hukuka aykırı olduğu tespitleri analiz edilmiştir. Karar düzeltme talebinin kabulüne ilişkin Danıştay kararının tüketicilerin bankalara açtığı/ açacağı tazminat davalarına olan etkisi ele alınmıştır.

Rekabet Kurulu On İki Banka Kararının Danıştay Tarafından Bozulması Süreci

RKHK'nun 1. maddesinde Kanunun amacı, "mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır" olarak ifade edilmiştir (<http://www.mevzuat.gov.tr>). Kanunun amacını gerçekleştirilmesi için de sonraki maddelerde rekabeti bozan anlaşma ve uyumlu eylemler, hâkim durumun kötüye kullanılması ve yoğunlaşmalar yoluyla hakim duruma geçerek veya mevcut hakim durumu güçlendirerek rekabeti bozma, kısıtlama veya ortadan kaldırma yasaklanmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Rekabet Kurulu'nun 12 Banka Kararı (Karar), RKHK'nun 4. maddesinde düzenlenen rekabetin teşebbüsler arası anlaşma ile ihlaline dayanmaktadır. Madde metnindeki anlaşma kavramı, Borçlar Hukukundaki anlaşma kavramından farklıdır. Her şeyden önce 4. madde kapsamındaki anlaşma kavramının kapsamı daha geniştir. Kanunun gerekçesinde, geçerlilik şartlarını taşıyorsa dahi tarafların kendilerini bağlı hissettikleri her türlü uzlaşma ya da uyuşmanın anlaşma olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Anlaşma kavramı o kadar geniş ele alınmıştır ki; üzerinde anlaşılan konunun hukuki bir sonuca yönelik olması gerekmediği gibi; hangi şekilde yani yazılı, sözlü veya fiili olup olmaması önemli değildir tarafların iradelerinin karşılıklı olarak uyuşması gerekli ve yeterlidir. Dolayısıyla niyet açıklamaları, centilmenlik anlaşmaları, görüş bildiren, tespit yapan memorandumlar, tutanaklar, beyanlar, taahhütler, ortak açıklamalar anlaşmadır (Tekinalp ve diğ., 2001).

Teşebbüsler arasındaki rekabeti kısıtlayan anlaşmalar yatay, dikey ve aykırı anlaşmalar olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilirler. Yatay anlaşmalar, üretim zincirinin aynı seviyesinde olan teşebbüsler arasında gerçekleştirilen ve rekabeti ihlal eden anlaşmalardır. Bu anlaşmalar üretim, dağıtım, satış gibi aşamalarda yapılabilirler. Yatay anlaşmadan bahsedebilmek için anlaşmayı yapan iki teşebbüsün de bahsedilen aşamaların aynı anda faaliyet göstermesi gerekir. Aynı ürünü üreten üreticilerin üretim aşamasında yaptıkları örneğin fiyat belirleme anlaşmaları yatay anlaşma olduğu gibi; sonraki aşamada dağıtıcıların aralarında yaptığı bölge paylaşma anlaşmaları da yatay anlaşma sınıflandırmasına girmektedir. Yatay anlaşmalar rakipler ya da potansiyel rakipler arasında gerçekleştirilen anlaşmalar olduğu için dikey anlaşmalar gibi rekabet üzerinde olumlu etkide bulunmaları ihtimali yoktur. Bu yüzden de rekabet hukuku sistemlerinin hepsinde per se yasaklanmışlardır (Aslan, 2005). Yatay anlaşmalar, kartelleşme yoluyla rekabeti bozar ya da sınırlar ve teknelci piyasa koşulları oluştururlar.

Rekabeti kısıtlayan bir diğer anlaşma türü ise teşebbüsler arasındaki dikey anlaşmalardır. Yatay anlaşmalardan farklı olarak dikey anlaşmalar, üretim ve dağıtım zincirinin farklı aşamalarında yer alan teşebbüsler arasında malların alımı, satımı ya da yeniden satımı amacıyla yapılmaktadırlar. Bir ürünün üreticisi olan veya hizmet sunan teşebbüsün dağıtıcısı veya tedarikçisi ile yaptığı bu türden anlaşmalardır. Rekabet Kurulu'nun 2002/2 sayılı Dikey Anlaşmalara İlişkin Grup Muafiyet Tebliği'nde (www.rekabet.gov.tr) dikey anlaşmalar "üretim veya dağıtım zincirinin farklı seviyelerinde faaliyet gösteren iki ya da daha fazla teşebbüs arasında belirli mal veya hizmetlerin alımı, satımı veya yeniden satımı amacıyla yapılan anlaşmalar" olarak tanımlanmıştır. Dikey anlaşmaların ortaya çıkarabilecekleri rekabet sınırlandırmaları genellikle rekabet yasağı, münhasırlık, bağlama, dağıtımın sınırlandırılması, yeniden satış fiyatı, pazarın bölünmesi olarak sıralanabilir (Aşçıoğlu, 2009). Dikey anlaşmaların taraf teşebbüslere getirdiği yükümlülüklerin, taraflara pazar gücü sağlama ve üçüncü teşebbüslerin faaliyetlerini zorlaştırma gibi etkilerinin olması muhtemeldir. Ancak dikey anlaşmalar rekabet hukuku sistemlerinde per se yasaklanan anlaşma türlerinden değildir. Çünkü dikey anlaşmaların rekabet üzerindeki olumsuz etkilerinin yanında rekabetçi etkileri ortaya çıkarması da söz konusudur. Örneğin dağıtımda yarattıkları etkinlik, satış sonrası hizmetleri rasyonelleştirmek ve tüketiciye ilgili ürünü daha kolay bulabilme olanağı sağlamak gibi rekabetçi etkileri de bulunabilmektedir. Olası rekabetçi etkileri nedeniyle dikey anlaşmalar, rekabet otoritelerince per se yasaklanmayıp rekabet üzerindeki etkileri araştırılmakta ve rekabetçi etkileri varsa muafiyet rejimine tabi tutularak yasak kapsamından çıkarılmaktadır.

Teşebbüsler arasındaki rekabeti kısıtlayan üçüncü anlaşma türü ise aykırı (konglomera) anlaşmalardır. Aykırı anlaşmalar birbirleriyle aynı piyasada faaliyet göstermeyen, ayrı piyasalarda

faaliyette bulunan teşebbüsler arasında yapılan anlaşmalardır. Aynı bölgede olmakla beraber farklı ürün piyasasında faaliyette bulunan teşebbüsler arasında yapılabilecek bir anlaşma türüdür ancak aynı coğrafi piyasalarda bulunan teşebbüsler arasında da yapılabilmektedir. Yine farklı ürünleri üretip satan ancak aynı üretim ve pazarlama kanallarını kullanarak faaliyette bulunan teşebbüsler arasında da gerçekleştirilebilir (Güven, 2005). Kısaca ifade edersek aykırı anlaşmalar yatay ve dikey olarak farklı ilgili ürün pazarlarında faaliyet gösteren ve birinin diğerine hammadde girdisi de sağlamadığı teşebbüsler arasında yapılan anlaşmalardır. Örneğin beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren bir teşebbüsün gıda sektöründe faaliyet gösteren bir teşebbüs ile yapacağı anlaşma aykırı anlaşmadır. Aykırı anlaşmalar, yatay ve dikey anlaşmaların ortaya çıkardığı rekabet ihlallerine en az sebebiyet veren anlaşma türleridir. Dolayısıyla rekabet otoriteleri tarafından per se yasaklanmamışlardır.

Çalışmanın konusunu oluşturan on iki banka kararı süreci Rekabet Kurumu'na 25.03.2011 tarihinde yapılan başvuruda tüm bankaların uygulamakta olduğu kredi kartı alışveriş faizi ve gecikme faizi oranlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından belirlenen en yüksek oran üzerinden tespit edildiği, hiçbir bankanın bu faiz oranlarında indirimde gitmediği ve tüm bankaların aynı faiz oranını kullandığı iddiasıyla başlamıştır. Başvuru üzerine yapılan inceleme sonucunda Türkiye'de faaliyet gösteren ve kredi kartı ihraç eden bankaların kredi kartı alışveriş ve gecikme faizi oranlarını da kapsayacak şekilde tüm faiz oranlarına ilişkin olarak ön araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Ön araştırma sonucunda ise Rekabet Kurulu Akbank T.A.Ş. (Akbank), Denizbank A.Ş. (Denizbank), Finans Bank A.Ş. (Finansbank), HSBC Bank A.Ş. (HSBC), ING Bank A.Ş. (ING), Türk Ekonomi Bankası A.Ş. (TEB), Türkiye Garanti Bankası A.Ş. (Garanti), Türkiye Halk Bankası A.Ş. (Halkbank), Türkiye İş Bankası A.Ş. (İş Bankası), Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (Vakıfbank), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (YKB) ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (Ziraat) hakkında, söz konusu teşebbüsler tarafından 4054 sayılı Kanun'un 4. maddesinin ihlal edilip edilmediğinin belirlenmesi amacıyla, aynı Kanun'un 41. maddesi uyarınca soruşturma başlatılmasına karar vermiştir. Diğer taraftan Garanti'nin kredi kartı ve konut kredisi destek hizmetlerini iştirakleri aracılığıyla yürütmesi nedeniyle Garanti Ödeme Sistemleri A.Ş. (GÖSAŞ) ve Garanti Konut Finansmanı Danışmanlık A.Ş. (GKFD) de aynı karar ile soruşturma kapsamına dahil edilmiştir. Rekabet Kurulu tarafından soruşturma kapsamında Garanti, GÖSAŞ, YKB, Denizbank, Finansbank, Halkbank, Akbank, İş Bankası ve Şekerbank T.A.Ş.'de (Şekerbank) yerinde inceleme yapılmıştır.

Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 teşebbüs arasında 4054 sayılı Kanun'un 4. maddesinin ihlaline yol açan bir anlaşmanın ve/veya uyumlu eylemin var olup olmadığının tespiti amacıyla yürütülen soruşturmada, soruşturma sürecinde elde edilen bilgi ve belgelerin belirtilen nitelikte bir ihlale vücut verip vermediğinin belirlenmesinden önce, söz konusu Kanun maddesi uyarınca belgelerin değerlendirilmesinde esas alınan ilkelere ve hatta Kanun'da yer alan tanımlamalara ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır (Karar s.23-26; p.102).

Soruşturma konusu uzlaşmaya taraf olan Vakıfbank, Halkbank ve Ziraat kamu bankası oldukları ve tek bir ekonomik bütünlük oluşturduklarını ileri sürmüşlerdir. Kurul, AB rekabet mevzuatı ve uygulamalarını referans alarak bu üç bankanın Ticaret Kanunu ve Bankacılık Kanunu hükümleri uyarınca anonim şirket niteliğindeki bağımsız tüzel kişiler olduğunu; bankaların yönetim organlarında, aynı zamanda başka bir kamu otoritesinde görev alan bir yöneticinin bulunması yönünde herhangi bir hukuki zorunluluk bulunmadığını; her üç kamu sermayeli bankanın da karar alma süreçlerinde banka dışından herhangi bir merciin veya şahsın kanun yahut ikincil mevzuattan kaynaklanan bir müdahale yetkisinin olmadığını; soruşturmaya esas teşkil eden uzlaşma kapsamındaki bilgi paylaşımları hariç olmak üzere, belirtilen bankalar arasında bu şirketlerin tek bir teşebbüs olarak koordinasyon içerisinde hareket ettiklerini ortaya koyacak düzeyde mutlak bir veri akışının söz konusu olmadığını ve ticari faaliyetlerinin esasını oluşturan bankacılık hizmetleri alanında, her üç bankanın da özel bankalarla birlikte diğer kamu sermayeli bankalar ile rekabet ettiklerini görüşme tutanaklarında, bilgi taleplerine cevaben gönderdikleri yazılarda ve sözlü savunma toplantısındaki beyanlarında açıkça ifade etmelerine dayanarak bu iddiayı reddetmiştir. Ziraat, Halkbank ve Vakıfbank'ın bağımsız birer teşebbüs olduğunu ve bu sebeple 4054 sayılı Kanun uyarınca rakip olarak değerlendirilmeleri gerektiğini kararda dile getirmiştir (Karar s.59-64; p.248-270).

Kurul, yerinde inceleme ile elde edilen belgeler uyarınca, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 teşebbüs arasında fiyat tespiti amacını taşıyan bir uzlaşmanın kurulduğu kanaatine varmıştır. Uzlaşmanın ortak planı; kredi, mevduat ve kredi kartı hizmetleri kapsamındaki pek çok ürüne yönelik faiz oranlarının ve ücretlerin tespitinde koordinasyon içerisinde hareket etmek üzere icra edilen bir dizi mutabakat ile uygulanmıştır. Kurul'un tespitine göre yapılan mutabakatların taraf sayısı değişkenlik arz etmekle birlikte, bahse konu 12 bankanın önemli bir bölümü, bu mutabakatların çoğunluğuna düzenli olarak katılmıştır (Karar s.68; p.283).

Rekabet Kurulu Kanun'un hükümleri çerçevesinde, yürütülen soruşturma kapsamında incelenen teşebbüsler hakkındaki bilgi ve belgeleri değerlendirerek Akbank, Denizbank, Finansbank, Garanti, Halkbank, HSBC, ING, İş Bankası, TEB, Vakıfbank, YKB ve Ziraat'ın mevduat, kredi ve kredi kartı hizmetlerine yönelik fiyat tespit etmek amacıyla bir uzlaşma tesis ettikleri ve bu uzlaşma kapsamında gerçekleştirdikleri ve anlaşma ve/veya uyumlu eylem olarak değerlendirilen iletişim ve uygulamalar vasıtasıyla 4054 sayılı Kanun'un 4. maddesini ihlal ettikleri kanaatine varmıştır (Karar s.69; p.289). Bu ihlal nedeniyle de RKHK'nın 16. maddesi ile Ceza Yönetmeliği hükümleri gereği 08.03.2013 tarih ve 13- 13/198-100 sayılı kararı ile 2011 yılı, yıllık gayri safi gelirlerinin taktiren, Akbank, YKB ve Garanti Bankası, Garanti Ödeme Sistemleri ile Garanti Konut Finansmanı'ndan oluşan ekonomik bütünlüğe %1,5'i ; İş Bankası, Finansbank, Halk Bankası, Vakıfbank ve Ziraat Bankası'na %1'i; Denizbank, HSBC ve ING'ye %0,6'sı ve TEB'e %0,3'ü oranında olmak üzere toplam 1.116.957.468,76 TL idari para cezası verilmesine hükmetmiştir.

Kurul'un söz konusu kararında her şeyden önce "kartel" ifadesi kullanılmamıştır. Oysa Kurul tarafından, aynı piyasada faaliyet gösteren rakipler arasında fiyat anlaşması yapıldığı tespitinde bulunulmuştur. Kurul, soruşturmaya taraf teşebbüslerin mevduat, kredi ve kredi kartı hizmetlerine yönelik faiz oranları konusunda uzlaşmaya varmalarını "ortak plan" olarak değerlendirmiş ve ihlâlin 21.08.2007-22.09.2011 tarihleri arasında devam ettiği tespitini yapmış fakat ihlali kartel anlaşması olarak değil uyumlu eylem olarak nitelmiştir. Kurul'un kartel kavramını kullanmaktan imtina etmesinin amacının daha düşük idari para cezası vermek olduğu iddia edilmiştir (Bülül, 2016). Eğer bankalar arasındaki anlaşma kartel olarak nitelendirilseydi, yıllık gayri safi gelirlerinin %2 ile %4 arasında bir idari para cezası kesilmesi gerekecekti. Kurul kararında dikkat çeken bir başka nokta da teşebbüslerin rekabet ihlalinin gerçekleştirdikleri birden fazla anlaşma ve/veya uyumlu eylemler devam eden tek bir ihlâl kapsamında değerlendirilmesine rağmen, yaklaşımın kararda açıkça dile getirilmemiş olmasıdır.

Kurul'un verdiği en yüksek miktarlı bu idari para cezasına karşı 12 banka tarafından Ankara 2. İdare Mahkemesi'ne kararın iptali için başvuruda bulunulmuştur. Ankara 2. İdare Mahkemesi, Kurul kararını hukuka uygun bularak iptal talebini reddetmiştir. İdare Mahkemesi'nin ret kararını her bir banka ayrı ayrı temyiz e taşımıştır. Rekabet Kurulu kararlarının temyiz incelemesini yapmakla görevli olan Danıştay 13. Hukuk Dairesi de İdare Mahkemesi'nin kararını hukuka uygun bularak onamıştır. 2015/2445 2015/4605 Sayı ve 16.12.2015 tarihli karar da Danıştay 13. Daire " Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 teşebbüsün mevduat, kredi ve kredi kartı hizmetlerini konu edinen bir uzlaşma kapsamında rekabeti sınırlayıcı nitelikte eylemlerde buldukları; uzlaşmanın belirlenmesi, uygulanması ve takibinin taraflar arasında gerçekleştirilen bir dizi iletişim, bilgi paylaşımı ve mutabakat vasıtasıyla ifa edildiği ve soruşturmaya taraf bankalar arasında rekabete hassas bilgilerin paylaşıldığı ve rakip bankaların üst yöneticilerinin kahvaltılarda buluştukları, bu buluşma ve görüşmeler akabinde bir anlaşmanın varlığını ortaya koyar nitelikte bilgi paylaşımlarının yapıldığı" tespitlerinin Kurul tarafından elde edilen belgelerle ortaya koyulduğunu dile getirmiştir(<http://www.tuketicihaklari.org.tr>). Dolayısıyla Kurul kararında hukuka aykırılık bulunmamıştır.

Sonraki süreçte, olağan başvuru yollarından olan karar düzeltme yoluna başvurulmuş olup, karar düzeltme isteminin incelenmesi sonucunda yine Danıştay 13. Dairesi, Ankara 2. İdare Mahkemesi'nin kararını hukuka aykırı bularak bozmuştur. 13. Daire bozma kararını özetle şu gerekçelere dayandırmıştır. Her şeyden önce Kurul kararında, farklı teşebbüsler arasındaki farklı pazarlara ilişkin çeşitli anlaşma ve uyumlu eylemler -kararda bu şekilde anılmasa da - devam eden tek bir ihlâl yaklaşımı kapsamında değerlendirilmiş fakat Kurul, soruşturmaya konu olan 12 bankanın tamamının kararda sözü edilen hizmetler açısından ortak plan dahilinde belirli bir koordinasyon içerisinde hareket ettiğini ve ihlâl katılan

teşebbüslerin bu ortak plandan haberdar olduğunu makul şüphenin ötesinde bir ispat standardı ile ortaya koyacak deliller ile destekleyememiş, dolayısıyla Kurul tarafından eksik incelemeye dayalı olarak işlem tesis edilmiştir. Danıştay 13. Daire yaptığı incelemede, idari para cezası verilen 12 bankadan bazı bankaların ihlâlâ yalnızca tek bir hizmet açısından katıldığını, diğer bazılarının ise bazı hizmetler açısından kararda anılan ihlâlâ hiçbir şekilde katılmadığı sonucuna varmıştır. Bu tespit ile 12 bankanın hepsinin farklı sektörler açısından farklı bankalar arasında gerçekleşen ihlâlâlerin tamamından sorumlu tutulmasının hukuka aykırı olduğu kanaatine varmıştır. Karar düzeltme istemi kabul edilerek dava dosyası yeniden bir karar verilmesi için Ankara 2. İdare Mahkemesi'ne gönderilmiş, Ankara 2. İdare Mahkemesi de 19.07.2019 tarihli kararı ile Danıştay'ın bozma kararına uyulmamasına ve davanın reddine karar vermiştir. Kısaca eski kararında ısrar etmiştir. Bu aşamada kararın taraflara tebliğini izleyen günden itibaren 30 gün içinde Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'na temyiz başvurusunda bulunulması gündeme gelmiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 13. Daire'nin kararını hukuka uygun bulursa görülürse mahkemenin kararı bozulacak aksi halde ise onanacaktır. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu kararlarına uyulması zorunludur.

12 Banka Kararının Danıştay Tarafından Bozulmasının Sonuçları

12 Banka Kararı Türkiye'de birçok açıdan milat niteliği taşıyan bir karardır. Her şeyden önce, Rekabet Kurulu'nun tarihinde o güne kadar verdiği en yüksek idari para cezasıdır. Kurul, söz konusu bankalarla ilgili yerinde incelemeler yapmış, deliller toplamış, ayrıntılı iktisadi analizler yapmış ve toplam yüz altmış dokuz sayfadan oluşan bir kararla cezayı vermiştir. Daha sonra Karara karşı mezkûr bankaların Ankara 2. İdare Mahkemesine yaptıkları itiraz da akabinde Danıştay 13. Daire'ye yapılan temyiz başvurusu da reddedilmiştir. Fakat hiç beklenmeyen bir şekilde yine Danıştay 13. Daire bankaların karar düzeltme talebini kabul etmiş ve Kurul'un kararını bozmuştur. Ankara 2. İdare Mahkemesi kendi kararında direnmiş, kararın kesinleşmesi için Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulunun kararını beklemek gerekmektedir.

12 banka Kararı'nın bozulmasının birtakım sonuçları ve etkilerinin olması beklenmektedir. Söz konusu karara istinaden çok sayıda tüketici kartel tazminatı diye bilinen RKHK'nun 57 ve 58. maddeleri gereğince bankalara tazminat davası açmışlardır. 4054 sayılı RKHK'nun 57. maddesine göre, " her kim bu kanuna aykırılık teşkil eden eylem, karar, sözleşme veya anlaşma ile rekabeti engeller, bozar ya da kısıtlarsa yahut belirli bir mal veya hizmet piyasasındaki hâkim durumu kötüye kullanırsa, bundan zarar görenlerin her türlü zararını tazmine mecburdur. Zararın tazminindeki zenginleşme yasağı ilkesine istisna teşkil eden 58. maddenin son fıkrasına göre ise "ortaya çıkan zarar, tarafların anlaşması ya da kararı veya ağır ihmalinin olduğu hallerden kaynaklanmaktaysa; hâkim, zarar görenlerin talebi üzerine, uğranılan maddi zararın ya da zarara neden olanları elde ettiği veya elde etmesi muhtemel olan karların üç katı oranında tazminata hükmedebilir".

Bankalara karşı kartel oluşturarak rekabet ihlaline dayanan tazminat davası açılan mahkemeler, Kanun'da bu konuda bir açıklık olmadığı için tereddütler yaşamış, farklı yorumlar yapılmış, birçok mahkeme ise konuyu bekletici mesele kabul ederek sonuçlandırmamıştır. Fakat İstanbul 12. Tüketici Mahkemesi'nde kartel faizi sebebiyle zarara uğradığını iddia eden bir tüketici tarafından açılan dava sonucunda tüketici lehine bir katı tazminata hükmedilmiştir. Yine İstanbul Anadolu 4. Asliye Ticaret Mahkemesi de kartel faizinden zarara uğradığını iddia eden tüketiciye iki katı tazminat ödenmesine karar vermiştir. Her iki kararda da mahkemeler idari yargıda açılan iptal davasının bekletici sorun bekletici yapıp yapılmamasının mahkemenin takdirinde olduğunu, ayrıca RKHK'da Kurul kararlarının dava şartı olduğuna dair bir düzenleme bulunmadığını ifade etmişlerdir. Sözü edilen iki mahkeme kararına rağmen halen çok sayıda mahkeme bekletici mesele yönünde fikir beyan ederek açılan davaları görmekten imtina etmektedirler. Elbette ki bu durum dava süresinin uzaması, hakkın yerine getirilmesinin gecikmesi gibi sonuçları da beraberinde getirmektedir. Şayet Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu 13. Daire'nin kararını hukuka uygun bulup İdare Mahkemesinin kararını bozarsa şimdiye kadar açılmış olan çok sayıda tazminat davası için mahkeme harcı ve vekalet ücreti ödemiş olan tüketici zarara uğrayacaktır. İdare Mahkemesinin kararının onanması halinde ise artık mahkemeler bekletici mesele yaptıkları tazminat davalarını karara bağlayacaktır. Yargının iş yükü dikkate alındığında iki ihtimalde de uzunca bir zamanın geçeceği aşikardır. Zaten tartışmalı olan rekabet ihlallerinden kaynaklı tazminat davalarına ilişkin

zamanaşımı konusu iyice karmaşık bir hale gelecektir. Ancak, söz konusu bozma kararının, rekabet hukuku açısından daha önemli olan etkisi ise rekabet ihlallerinden kaynaklanan tazminat davaları yardımıyla rekabet kültürü oluşturulma amacına engel olunmasıdır.

Danıştay 13. Daire'nin Rekabet Kurulu'nun 12 Banka kararını bozma gerekçelerinden biri olan ve Kurul kararında açıkça ifade edilmeyen ama ortak bir plan, ortak uzlaşma olarak nitelediği "devam eden tek bir ihlâl" yaklaşımının yeterli delille ispatlanamadığıdır. Kurul, mezkûr kararındaki "söz konusu eylemlerin tek bir uzlaşma kapsamında değerlendirilmesi sebebiyle, soruşturmaya esas teşkil eden her bir delilin ihlalin bütün unsurlarına ilişkin bilgi içermesi yahut her bir delilin ispat gücünün eşdeğer olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Zira teşebbüsler arasında gerçekleşen her bir iletişim nihai tahlilde ortak planın unsurlarının oluşturulması ve uzlaşmanın sürdürülmesi amacına hizmet ettiğinden, ihlale ilişkin ispat standardı bakımından önem arz eden husus, delillerin bir bütün olarak değerlendirilmesi ile ortaya çıkan sonuçtur" ifadesiyle 12 bankanın mevduat, kredi ve kredi kartı hizmetlerine yönelik eylemlerinin tek bir uzlaşma içerisinde bulunduğu sonucuna devam eden tek bir ihlal yaklaşımı bağlamında varmıştır. Kurul kararında, ortak planın delili olarak değerlendirilen ilk dört belgeye dayanarak, yedi bankanın mevduat ve kredi hizmetlerine yönelik fiyat tespitinde bulduklarına kanaat getirilmiştir. Sonraki tarihlerde beş banka daha ihlâl katılmış ve ortak plan kredi kartı hizmetlerini de içine alacak şekilde genişletilmiş; ilaveten, kamu bankalarının kamu mevduatı hizmetine yönelik eylemlerinin de tüm bankaların katıldığı uzlaşmanın bir parçası olduğu sonucuna varmıştır.

Oysa Danıştay 13. Daire'ye göre farklı teşebbüsler arasında ikili veya çok taraflı olarak gerçekleştirilen ihlallerin tek bir çerçeveye anlaşma veya ortak plan dâhilinde gerçekleştirildiği Rekabet Kurulu tarafından ortaya konulmamıştır. Kurul kararına dayanak teşkil eden iddialar makul şüphe standardının üstünde delillerle ispatlanamamıştır. Kısaca ilgili bankalar hakkında ihlâl dâhil oldukları her bir hizmet yönünden ayrı ayrı değerlendirme yapılması gerektiğini ifade eden Danıştay 13. Daire'ye devam eden tek bir ihlâl yaklaşımı kapsamında tesis edilen Kurul kararını hukuka aykırı bulmuştur.

İçtihatî bir hukuk dalı olan rekabet hukukunda, rekabet otoritesinin kararlarının ne derece önem arz ettiği aşikardır. Türk rekabet hukukunun uygulayıcısı olan Rekabet Kurumu'nun vermiş olduğu kararlardaki tutarlılık, şeffaflık ve anlaşılabilirlik hem rekabet hukuku uygulayıcıları açısından hem de piyasa aktörleri açısından kritik öneme sahiptir. Danıştay 13. Daire'nin Rekabet Kurulu'nun 12 Banka kararını bozmasının, Kurul'un kararlarını iyileştirme, şeffaflaştırma ve anlaşılabilir olma noktalarında yol gösterici olacağı umulmaktadır. En azından mezkûr Kurul kararıyla ilgili hangi pazarda, ne kadar süreyle, hangi bankanın rekabet ihlalinde bulunduğu açıkça ortaya konulmadan Kurul kararlarına ilişkin tartışma sona ermeyeceği gibi, tazminat davalarıyla ilgili karmaşa da sona ermeyecektir.

Kaynakça

Aslan, İ. Y., Rekabet Hukuku Teori- Uygulama- Mevzuat Ankara, Ekin Kitabevi, 2005.

Aşçıoğlu Öz, G., Rekabet Hukuku ve Dikey Anlaşmalar XII. Levha Yayınları, İstanbul, 2009.

Bülbül, O., Banka Karteli ve Tazminat Davaları Paneli, 11.11.2016,

Güven, P., Rekabet Hukuku, Yetkin Yayınları 2005.

Tekinalp Ü., Tekinalp, G., Atamer, Y., Oder, E., Oder, B., Okutan., Avrupa Birliği Hukuku, İstanbul, Beta, 2001.

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.4054&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=rekabet&Tur=1&Tertip=5&No=4054> Erişim Tarihi 25.06. 2019.

<https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/tebligler/2002-2-20180219092112781.pdf> Erişim Tarihi 03.09.2019.

<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/Yayinlar/Eyayin/doc/TUKETICIHAKLARI.pdf>. Erişim Tarihi 03.09.2019.

<http://www.tuketicihaklari.org.tr/haberler/pdf/12.banka.hakkinda.danistay.pdf>. Erişim Tarihi 16.09.2019.

LİSANS VE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİNİN EKONOMİK ALGISININ SOSYAL GİRİŞİMCİLİK NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Umut Sanem ÇİTÇİ

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, umutsanem.citci@bakircay.edu.tr

Emre BİLGİÇ

Arş. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, emre.bilgic@bakircay.edu.tr

ÖZ

Sosyal girişimcilik girişimcilikten farklı bir olgu olarak son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken konuların başında gelmektedir. Toplumsal sorunların tespitinde, çözümünde ve toplumsal dönüşümün sağlanmasında önemli bir role sahip olan sosyal girişimcilik kavramının temelleri 1800'lü yılların sonuna dayansa da kavram olarak kullanılmaya başlanması çok eski değildir. Toplum üzerinde sahip olduğu önemli etkiden dolayı sosyal girişimcilik kavramı çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışma ise sosyal girişimcilik niyeti ile günümüzde davranışsal iktisadın da temelini oluşturan ekonomik algı kavramı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma Türkiye'deki sosyal girişimcilik niyetinin yapısını anlamak adına sosyal girişimcilik niyeti kavramını çeşitli demografik özellikler açısından da incelemektedir. Sosyal girişimcilik niyeti ile ekonomik algı kavramı arasındaki ilişkiyi incelemek için Spearman rank korelasyonu analiz tekniği kullanılmıştır. Analiz sonucunda iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Sosyal girişimcilik niyeti çeşitli demografik özellikler (yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim görülen eğitim seviyesi ve girişimcilik eğitimi alma durumu) bakımdan bireyler arasında farklılık olup olmadığı da incelenmiş fakat hiçbir demografik özelliğin bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir farka yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Algı, Sosyal Girişimcilik, Sosyal Girişimcilik Niyeti

THE EFFECT OF ECONOMIC PERCEPTION OF UNDERGRADUATE AND GRADUATE STUDENTS ON THEIR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP INTENTION

ABSTRACT

Social entrepreneurship is a phenomenon which is different from entrepreneurship and has been one of the topics attracted the attention of researchers in recent years. Although the foundations of the concept of social entrepreneurship, which has an important role in the determination and solution of social problems and social transformation, dates back to the end of 1800s, its usage as a concept is not too old. Due to its crucial effect on the society, the concept of social entrepreneurship has been addressed from various perspectives. This research aims to examine the relationship between the concept of social entrepreneurship intention and the concept of economic perception which constitutes the basis of behavioral economics. In addition, in order to understand the structure of social entrepreneurship intention in Turkey, this study examines the concept of social entrepreneurship intention in terms of various demographic characteristics. Spearman Rank Correlation was

used to examine the relationship between social entrepreneurship intention and economic perception. No significant relationship was found at the end of the analysis. Social entrepreneurship intention has also been examined in terms of whether there is a difference between individuals in terms of various demographic characteristics (age, gender, marital status, education level and status of taking entrepreneurship education) however demographic characteristics have not led to a significant difference between individuals' social entrepreneurship intentions.

Keywords: Economic Perception, Social Entrepreneurship, Social Entrepreneurship Intention

1. Giriş

Sosyal girişimcilik son yıllarda gerek akademisyenler gerek siyasetçiler gerekse toplum tarafından oldukça ilgi çeken bir konu haline geldi. Sosyal girişimcilik özellikle piyasa sektörünün sebep olduğu ve kamu sektörünün çözüm bulmakta yetersiz kaldığı toplumsal sorunları tespit etme ve çözüm bulmada önemli bir araçtır. Sosyal girişimler toplumdaki çeşitli dezavantajlı gruplara fayda yaratabilmek için misyonlarının merkezine sosyal bir değeri koyarak toplumdaki çözülmemiş sorunlara yenilikçi çözümler getirirler. Bu bağlamda sosyal girişimcilik toplumsal dönüşümü sağlamanın ve toplumsal hayatta reform gerçekleştirmenin itici/dönüştürücü unsurlarından birisidir.

Sosyal girişimcilik kavramı çeşitli açılardan pek çok araştırmaya konu edilmiştir. Kimi araştırmacılar sosyal girişimcilik sürecini (Perrini, Vurro ve Costanzo, 2010), kimi araştırmalar sosyal girişimciliğin ayırt edici özelliklerini (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009) ve kimi çalışmalar ise sosyal girişimcinin sahip olması gereken karakteristikleri (Dess, 2001; Thompson, 2002) incelemişlerdir. Bunların yanı sıra sosyal girişimcilik niyeti de sosyal girişimciliğin son yıllarda çalışılan popüler konuları arasında yerini almıştır (Armağan ve Şimşek, 2018). Fakat Türkiye’de girişimcilik niyeti ile ilgili araştırmalar (Başol, Dursun ve Aytaç, 2011; Kıran, Bozkurt ve Tunç, 2018; Şengül, 2018) bulunmasına rağmen sosyal girişimcilik niyetini ayrıca dikkate alan araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır (Paksoy, Özbezek ve Gül, 2019). Bu çalışmalarda da genelde odaklanılan nokta sosyal girişimcilik niyeti ölçeği geliştirme, kişilik özellikleri ve sosyal sorumluluk bilincinin sosyal girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi gibi konulardır. Bu çalışmada ise ekonomik algı ile sosyal girişimcilik arasındaki ilişki incelenmiştir.

Ekonomi hiç şüphesiz toplumdaki her unsuru farklı yön ve şiddetlerde etkileyebilen bir faktördür. Etkileme gücü dikkate alındığında insanların onu nasıl algıladığı ve kararlarında, niyetlerinde bundan nasıl etkilendiği önem kazanmaktadır.

Sosyal girişimciliğin de bir ekonomik bağlam içinde geliştiği düşünüldüğünde “ekonomik algının” kendisini etkileyeceği öngörülmüştür. Bu amaçla da Türkiye’de lisans ve lisansüstü öğrencilerinin ekonomik algısının özellikle sosyal girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini ölçerek iddianın geçerliliği sınanmaktadır. Lisans ve lisansüstü öğrencilerinin araştırmanın hedef grubu olarak seçilmesindeki temel sebep ise bu öğrenci grubunun sosyal girişimcilik niyeti hakkında bilgi edinmenin gelecekte Türkiye’deki sosyal girişimcilik faaliyetlerini geliştirmek ve tahmin etmek adına faydalı olacağı düşünülmesidir. Ayrıca araştırmada öğrencilerin sosyal girişimcilik niyetlerinin yapısını anlayabilmek adına çeşitli demografik gruplar arasında sosyal girişimcilik niyeti açısından bir farkın olup olmadığı da araştırmaya konu edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle sosyal girişimcilik, sosyal girişimcilik niyeti ve ekonomik algı kavramlarını açıklayan bir literatür taramasına yer verilmektedir. Daha sonra ise araştırma hipotezlerinin nasıl şekillendirildiği açıklanmıştır. Üçüncü olarak ise araştırmanın metodolojisine yer verilmiştir. Bu aşamadan sonra ise seçilen metod uygulanacak ve ulaşılan bulgular paylaşılacaktır. Son olarak da iddianın geçerliliğine ve bulguların sonuçta ne anlama gelebileceğine dair araştırmacıların yorumlarına yer verilmiştir.

2. Literatür Taraması

2.1. Sosyal Girişimcilik Kavramı

Toplumsal dönüşümü sağlamada kritik bir role sahip olan sosyal girişimcilik kavramının önemi her geçen gün artmaktadır. İlk örneklerini 1872’de Yusuf Ziya Bey tarafından kurulan Darrüşşafaka ve 1889’da Adams tarafından kurulan Hull House ile gördüğümüz bu kavramın, bir kavram olarak kullanılmaya başlanması çok eski değildir. Dolayısıyla sosyal girişimcilik geliştirmekte olan bir kavram olduğu için sosyal girişimciliğin literatürde tek ve genel kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Mair ve Noboa’nın (2003) çalışmasından esinlenilerek fakat bazı katkılar yapılarak oluşturulmuş tablo 1’de sosyal girişimcilik ile ilgili literatürde kullanılan bazı tanımlar paylaşılmıştır. Tablo 1’deki tanımlar ışığında sosyal girişimcilik, *kâr amacı güden veya gütmeyen kurum, kuruluş, örgütler veya bireylerce serbest piyasa araçları kullanılarak yürütülen, maddi fayda veya kâr amacı gütmeyen, toplumsal sorunları çözmeyi, ortadan kaldırmayı veya dezavantajlı grupların problemlerini çözmelerine yönelik destek sağlamayı amaçlayan faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir* şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım doğrultusunda sosyal girişimcilik faaliyetlerinin taşıması gereken nitelikler şu şekilde sıralanabilir;

- Toplumsal bir misyona sahip olmak,
- Kâr veya kazanca bağlı fayda amacı gütmemek,
- Soruna maruz kalan gruplara yardım sağlamak değil sorunun çözümüne destek sağlamak,
- Yardımseverlik veya hayırseverlik mekanizmalarını değil serbest piyasa araçlarını kullanmak.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Bazı Sosyal Girişimcilik Tanımları

Yazar ve Yıl	Öne Sürülen Tanım
Fowler (2000)	Sosyal girişimcilik, kazanç sağlayan ve sosyal faydaları sürdüren uygulanabilir (sosyo-) ekonomik yapıların, ilişkilerin, kurumların, örgütlerin ve uygulamaların oluşturulmasıdır.
Hibbert, Hogg vd. (2002)	Sosyal girişimcilik, girişimci davranışların kar amaçları yerine toplumsal sonuçlar için kullanılmasıdır veya alternatif olarak, elde edilen karın belirli dezavantajlı grupların faydası için kullanılmaktır.
Sosyal Girişimciler Enstitüsü (The Institute For Social Entrepreneurs)	Sosyal girişimcilik hem finansal hem sosyal yatırım getirisini aynı anda sürdürme sanatıdır.
Roberts, D., ve Woods, C. (2005)	Sosyal girişimcilik, sosyal dönüşümü sağlamak için vizyon sahibi bireyler tarafından fırsatların oluşturulması, değerlendirilmesi ve takip edilmesidir.
Martin, R. L., ve Osberg, S. (2007)	Sosyal girişimciliği üç bileşeni vardır: 1) kendi başına herhangi bir dönüştürücü fayda sağlamak için finansal varlığı veya siyasi gücü olmayan insan gruplarının dışlanmasına, marjinalleşmesine veya acı çekmesine sebep olan istikrarlı fakat doğası gereği adil olmayan dengeli tanımlamak; 2) bu adaletsiz dengede bir fırsat tespit etmek, sosyal değer önerisi geliştirmek ve ilham, yaratıcılık, doğrudan eylem, cesaret ve dayanıklılık göstermek, böylece istikrarlı devlet hegemonyasına meydan okumak; ve 3) hedeflenen grup ve hatta büyük ölçekte toplum için daha iyi bir gelecek sağlayan yeni denge çevresinde istikrarlı bir ekosistem oluşturarak ve taklit ederek köşeye sıkışma ihtimalini azaltan veya hedeflenen grubun çektiği acıyı hafifleten yeni ve istikrarlı bir denge oluşturmak.
Austin, Stevenson vd. (2012)	Sosyal girişimcilik, kâr amacı gütmeyen sektörlerde, işletmelerde veya kamu sektörlerinde veya bu sektörler arasında meydana gelebilen yenilikçi (inovatif), sosyal değer yaratan faaliyetlerdir.

Kaynak: Mair ve Noboa’nın (2003) çalışmasından geliştirilmiştir.

Sosyal girişimciler toplum içinde doldurulamamış bir hizmeti veya giderilememiş bir sorunu keşfeden ve bu hizmet ihtiyacını veya sorunu gidermek isteyen kişilerdir. Sosyal girişimciler her ne kadar vakıf ve dernek kurucuları ile aynı amaçları paylaşıyorlarmış gibi gözükseler de ihtiyaca veya soruna yaklaşım, çözüm için kullanılan yöntem ve sahip oldukları özellikler bakımından vakıf ve dernek kurucularından ayrılırlar. Ayrıca sosyal girişimciler her ne kadar bir girişimcinin sahip olduğu özelliklere sahip olsalar bile girişimcilerden ayrıldıkları noktalar da vardır. Bu bağlamda bu çalışmada sosyal girişimci özellikleri Dess (2001) ve Thompson’nın (2002) çalışmalarında bahsettiği sosyal girişimci özelliklerinden yola çıkılarak tartışılacaktır. Bunun sebebi ise her iki yazarın da çalışmaları bu alanda yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda atıf almaktadırlar. Bu durum her iki yazarın da tanımladığı sosyal girişimci özelliklerinin genel kabul gördüğüne dair bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Dess’e (2001) göre sosyal girişimcinin sahip olması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir;

- Sosyal değer yaratacak ve sürdürececek bir misyon benimserler,
- Bu misyona hizmet edecek yeni fırsatları bulurlar ve takip ederler,
- Sürekli yenilik, uyum ve öğrenme süreçleri içerisinde bulunurlar,
- Eldeki mevcut kaynaklarla sınırlandırılmaksızın cesurca faaliyet gösterirler,
- Hizmet ettikleri topluluğa ve oluşturdukları çıktılara karşı güçlü bir sorumluluk duygusu gösterirler.

Dess'in (2001) sıraladığı sosyal girişimci özelliklerine ek olarak Thompson'un (2002) belirttiği sosyal girişimci özellikleri ise şu şekildedir;

- Bir ihtiyaç boşluğunu tanımlayan ve bu boşluğu anladıkları bir fırsatla ilişkilendiren,
- Gerekli ağırları kurmak için diğer kişileri bir araya getiren ve motive eden,
- İhtiyaç duyulan kaynakları elde eden,
- Engellerin üstesinden gelen ve içsel riskle mücadele eden ve başa çıkan,
- Riski kontrol etmek için uygun sistemleri öne süren kişilerdir.

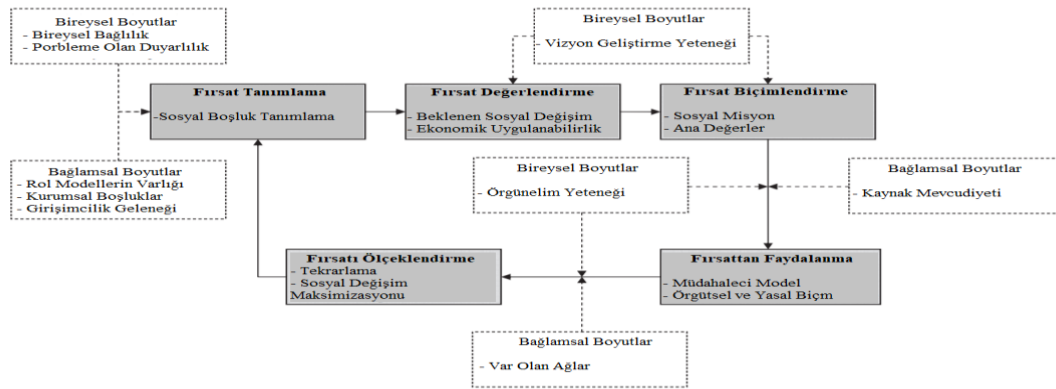
Dess (2001) ve Thompson'nın (2002) sıraladığı sosyal girişimci özellikleri incelendiğinde sosyal girişimcinin bir girişimcinin sahip olması gereken özelliklerden çok da farklı özelliklere sahip olmadığı hatta tek farkın sosyal girişimcilerin sosyal değer yaratacak ve sürdürececek bir misyon belirlemelerinin olduğunu görmekteyiz. Sosyal değer, toplumun fertlerini birbirine yaklaştıran, bir arada tutan, toplumun devamını sağlayan temel yargılar, değerlerdir (Türk Dil Kurumu [TDK]). Bir sosyal değer yaratmayı veya sosyal bir değeri sürdürmeyi misyon edinmiş bir girişimcinin sosyal girişimcilik kavramında bahsedilen toplumsal bir misyona sahip olmak özelliğiyle eşleştirdiğinden bu girişimcinin sosyal girişimcilik faaliyeti içerisinde olduğunu söylememiz mümkün olabilir. Fakat sosyal girişimcilik ve girişimcilik arasındaki farklar dikkate alındığında kar ve fayda amacı gütmek, toplumdaki dezavantajlı grupları odak noktası yapmak gibi keskin farklar olduğunu görmekteyiz. Ancak farkların aynı keskinlikte girişimci ve sosyal girişimci tanımlarına yansımadağını görmekteyiz. Örneğin; sosyal girişimcinin sahip olması gereken özellikler arasında sosyal girişimci kendisi için kar veya fayda amacı gütmek şeklinde bir ibare yer almamaktadır. Bunun bir sebebi bireylerin sahip oldukları niyetlerin tam olarak bilinmemesi ve buna bağlı olarak sadece göstermiş oldukları faaliyetlerden ve bu faaliyetleri gerçekleştirmek için sahip olunması gereken karakteristik özelliklerden yola çıkarak bir tanımlama yapılması eğilimi olabilir. Dess (2001), Thompson (2002), tablo 1'deki sosyal girişimcilik tanımlarına bağlı oluşturulan sosyal girişimcilik tanımı ve yukarıda bunlara getirilen eleştiriler doğrultusunda sosyal girişimciyi *kendisi için kar veya fayda amacı gütmeksizin herhangi bir sosyal değer yaratma veya sürdürme niyetiyle toplumdaki belirli bir dezavantajlı grubun ihtiyaçlarının veya sorunlarının kalıcı olarak giderilmesine katkıda bulunmayı amaç edinmiş, bu amacı serbest piyasa araçlarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışan, yenilikçi, öğrenmeye açık, eldeki kaynakları mantıklı riskler alarak kullanabilen ve gerekli kaynakları bulabilen kişiler* şeklinde tanımlayabiliriz.

Sosyal girişimcilerin toplumsal dönüşüme katkı sağlayan bu faaliyetlerine genel olarak sosyal girişimcilik denmektedir ve bu faaliyetler dönüştürücü sonuçları dikkate alınarak bir tür sosyal inovasyon olarak kabul edilebilirler (Černikovaitė ve Laužikas, 2011). Sosyal girişimcilik faaliyetleri: işletmeler için gelir ve karda, müşteri hacmi, sadakati ve memnuniyetinde ve işletme itibarında artış; hedeflenen sosyal gruplar için işsizlikte ve bu grupların dışlanmasında azalış; devlet için ise olumlu kamu fikri, çevre kirliliğinde azalış ve devlet imajının iyileşmesi gibi faydaları beraberinde getirmektedir (Černikovaitė ve Laužikas, 2011). Ayrıca, günümüzde sosyal girişimciler sadece yenilikleri bulan ve uygulayan, yeni üretim faktörleri bulan, inisiyatif alan, sezgisini kullanan, risk alan, üretim sektörünün yönünü belirleyen, ekonomik kalkınma için itici güç olarak destek veren kişiler değil, aynı zamanda sorunlarla sadece mikro düzeyde değil makro düzeyde de ilgilenebilen, çok yönlü, daha geniş bir vizyona sahip ve sosyal dönüşümün bir parçası olan kişilerdir (Bikse, Rivza ve Riemere, 2015). Bu açıdan bakıldığında sosyal girişimcilik kavramının gerek toplumsal dönüşüm için gerekse ekonomik kalkınma ve ilerleme için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar sosyal girişimcilik bir toplum için oldukça önemli olsa da toplumda yer alan her bireyden sosyal girişimci olması beklenemez. Sosyal girişimci olabilmek için kişinin bazı karakteristik özelliklere sahip olması gerekliliğinin yanı sıra bu özelliklerin kişide sosyal girişimci olma niyeti oluşturmuş olması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal girişimcilik niyeti *bir kişinin sosyal girişimcilik faaliyetlerini başlatması ve yürütmesi konusunda sahip olduğu güdü ve istek* olarak tanımlanabilir. Sosyal girişimcilik niyeti kişinin sahip olduğu öznel norm ve tutumlardan meydana gelmektedir (Prieto, Phipps ve Friedrich 2012). Bunun yanı sıra içinde buldukları çevre sosyal girişimcileri inisiyatif almaya teşvik eder ve yönlendirir (Oana ve Shahrzad, 2013). Kişinin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevre, ekonomik çevre ve politik ve hukuki çevre kişinin sosyal girişimcilik niyetini etkileyebilir. Bu bağlamda sosyal girişimcilik niyetinin pek çok kavramdan etkilenebilen çok boyutlu bir kavram olduğunu söylenebilir.

Sosyal girişimcilik faaliyetleri diğer faaliyetler gibi bir sürecin neticesinde ortaya çıkarlar. Perrini, Vurro ve Costanzo'nun (2010) yapmış oldukları çalışmada bahsettikleri sosyal girişimcilik süreci şekil 1'de sunulmuştur. Şekil 1'de sunulan Perrini vd. (2010: 520) tarafından oluşturulan sosyal girişimcilik süreci incelendiğinde bireysel bağlılık, soruna olan duyarlılık gibi bireysel boyutların ve rol modelin varlığı, girişimcilik geleneği gibi bağlamsal boyutların kişileri etkileyerek sosyal anlamda toplumda var olan bir boşluğu/fırsatı tanımlamaya ittiğini görülmektedir. Bu aşamadan sonra ise kişinin sahip olduğu vizyon geliştirme yeteneğini kullanarak tanımlanmış olduğu fırsatı değerlendirme ve biçimlendirme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Bu süreçte kişi beklenen sosyal değişimi tanımlar, ekonomik açıdan uygulanabilirliğini ölçer, sosyal misyonunu ve ana değerlerini belirler. Daha sonra ise kişi ağ kurma yeteneği ve kaynak mevcudiyeti ile tanımladığı fırsatı uygulama (fırsattan faydalanma) sürecine girer. Bu aşamada kişi tanımladığı fırsattan faydalanmak için model geliştirir, uygular ve örgütsel ve yasal bir biçim oluşturur. En son aşamada ise kişi var olan ağlarını ve ağ kurma yeteneğini kullanarak oluşturduğu modeli tekrarlar, sosyal değişimi maksimum seviyeye çıkarır ve böylece fırsatı ölçeklendirmiş olur. Perrini vd. (2010) tarafından sunulan sosyal girişimcilik süreci içerisinde *sosyal girişimcilik niyetinin* üstü örtülü şekilde sunulduğu ileri sürülebilir. Aksi takdirde kişinin sosyal girişimci olma güdüsünün/motivasyonunun olmadığı ve bu motivasyonun sürekli olmadığı durumda bu süreci başlatmak ve devam ettirmek kişi için mümkün olmayacaktır.

Şekil 1. Sosyal Girişimcilik Süreci

Kaynak: Perrini, F., Vurro, C., ve Costanzo, L. A. (2010:515-534).

2.2. Ekonomik Algı Kavramı

Günümüzde artan küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte insanlar dünyanın herhangi bir yeri hakkında veya dünyada herhangi bir yerde gerçekleşen olaylar hakkında doğru ya da yanlış pek çok bilgiye gün içinde maruz kalmaktadır. Bu bilgiler ekonomi, siyaset, çevre, terörizmden sosyal eşitsizlik, gündelik bilgi, eğlence, bilimsel çalışmalara kadar insan hayatı ile ilgili her konuyu kapsamaktadır. Maruz kalınan bu bilgiler insanların tutum, düşünce, davranış, karar alma ve algılarını etkilemektedir. İnsan tutumunu, düşüncesini, davranışını ve algısını iktisada konu edinen davranışsal iktisat günümüzde oldukça

çalışılan bir dal haline gelmiştir. Henüz yeni sayılabilecek bir disiplin olan davranışsal iktisat bilim insanları tarafından 1980'li yıllardan sonra kabul görmeye başlamıştır. Davranışsal iktisat, iktisat teorilerinin açıklayıcı gücünü, onlara psikolojik bir temel vererek geliştirmeye ilgilenen bir disiplindir (Wilkinson and Klaes, 2012). Bu bağlamda insanların ekonomiyi nasıl algıladıkları davranışsal iktisadın temeli oluşturan başlıca unsurlardan birisidir.

Algı, duyuşsal organlar tarafından toplanan bilgilerin işlenmesini ve anlamlı hale gelmesini sağlayan bir yetenek ve süreçtir. İnsanların herhangi bir konuda sahip oldukları algı gerçeklerle örtüşmesine bakılmaksızın kişinin karar alma sürecini ve davranışlarını etkilemektedir. Her karar insanların bilgileri yorumlamasını ve değerlendirmesini gerektirir ve insanların algısal süreci insanların karar alma sürecindeki son çıktısını etkiler (Robbins ve Judge, 2012; 174-175). Dolayısıyla herhangi bir konuda oluşmuş bir algı insanların davranışlarından çeşitli konularda sahip oldukları niyete kadar pek çok olguyu olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda oluşan algı motive edici bir unsur olabilirken caydırıcı bir etkende olabilmektedir.

Bir ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum hiç şüphesiz o ülkede yaşayan bütün insanları, kurum ve kuruluşları etkilemektedir. İnsanlar kendilerini çevreleyen ekonomik kurum ve durum hakkında bir algı geliştirirler ve bu onların ekonomik algısını oluşturur. Davranışsal iktisadın da konusu olan ekonomik algı kavramı; enflasyon oranı, faiz oranı, döviz kuru, fiyatlar gibi ekonomik göstergelerin yanı sıra kişilerin içinde bulunduğu sosyokültürel sınıf ve arkadaş çevresi, kazandığı ücret, ailesinin sahip olduğu mal varlığı gibi ekonominin göstergesi sayılamayacak unsurlardan da etkilenerek oluşur. Ekonominin içinde bulunduğu gerçek durum kadar insanların ekonomi hakkındaki doğru olan ya da olmayan değerlendirmeleri, ekonomik algıları da kişilerin çeşitli alanlarda niyetlerini ve karar alma süreçlerini etkilemektedir (Gabel ve Whitten, 1997; Huang, Phau ve Lin, 2010; Aras ve Uskun, 2015). Bu bağlamda ekonomik algı, *içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle oluşmuş, kişilerin niyetleri, karar alma süreçleri gibi günlük yaşamlarını etkileyen alanlarda etkili ve insanların algı yeteneklerini kullanarak yaptıkları değerlendirmeler* şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik algı içinde bulunulan ekonomik durum hakkındaki değerlendirmeleri içerebileceği gibi ekonominin gelecekteki durumu hakkındaki değerlendirmeleri de içerebilir.

Ekonomik algı kavramını Perrini'nin vd. (2010) sosyal girişimcilik süreci modeli kapsamında değerlendirdiğimizde ekonomik algı kavramının modelde yer alan bireysel ve bağlamsal boyutlarla ilişkili olduğunu görmekteyiz. Bağlamsal boyutlar altında yer alan kurumsal boşluklar kavramı gelişmekte olan piyasalarda uzmanlaşmış araçların (banka, sendika, vs.) ve düzenleyici sistemlerin yokluğu şeklinde tanımlanmaktadır (Khanna, Palepu ve Sinha, 2005). Bu tarz kurum ve sistemler her ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemeden o ekonomideki firmaların performansına kadar pek çok alanda kritik bir öneme sahiptir. Literatürde kurumsal boşluğun insanların algısının oluşumunda rolü olduğunu ifade eden çalışmalar mevcuttur (Gao, Zuzul, Jones ve Khanna, 2017). Bu açıdan bakıldığında bir ülkede kurumsal boşlukların olup olmadığına ilişkin değerlendirmenin ülke vatandaşlarının ekonomik algısı üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla kurumsal boşlukların var olma durumu ekonomik algı oluşumunun bir parçası olarak gösterilebilir ve ekonomik algı kavramı Perrini'nin vd. (2010) modelinde yer alan bağlamsal boyutlarla ilişkilendirilebilir. Ayrıca bireylerin ve nesillerin aynı kavram üzerinde farklı algıları oluşabilmektedir (Batur ve Uygun, K. 2012). Dolayısıyla aynı ekonominin içinde yer alan farklı bireylerin ekonomik algıları da farklılık göstermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ekonomik algı kavramı Perrini'nin vd. (2010) modelinde sosyal girişimcilik sürecini etkileyen bireysel boyutlar arasında da düşünülebilir.

3. Hipotez Geliştirme

Sosyal girişimciler toplumsal dönüşümü sağlamada önemli bir role sahip olsalar da toplumdaki her aktörden sosyal girişimci olması beklenemez. Sosyal girişimci olabilmek için belli karakteristik özelliklerin yanı sıra sosyal girişimciliği destekleyecek ortamın da oluşmuş olması gerekmektedir. Ayrıca sosyal girişimcilik faaliyetlerinin hayata geçirilebilmesi için sahip olunan karakteristik özellikler ile mevcut

durumun sosyal girişimcilik niyeti oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal girişimcilik niyeti sosyal girişimcilik sürecini başlatan ve devamını sağlayan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan insanların algısı geliştirdikleri niyet ve davranışları etkileyebilmektedir. Literatürde algıların kişilerin satın alma niyetinden siyasi görüşüne kadar pek çok alanda etkili olduğunu göstermiştir (Gabel ve Whitten, 1997; Huang, Phau ve Lin, 2010). Ayrıca insanların sahip oldukları ekonomik algının insanların yaşam kalitesi, fırsatlara erişim algısı, girişimcilik niyeti gibi çeşitli alanlarda etkili olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (Aras ve Uskun, 2015; Şengül, 2018; Elenbaas, 2019). Bu bağlamda bu çalışmanın birinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H1: Lisans ve Lisansüstü öğrencilerin sahip oldukları ekonomik algı ile sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H0: Lisans ve Lisansüstü öğrencilerin sahip oldukları ekonomik algı ile sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Ayrıca insanların sahip oldukları demografik özelliklerin insanların algılarında, görüşlerinde ve düşüncelerinde de farklılıklara yol açtığı literatürdeki çeşitli alanlarda yapılan pek çok çalışmada gösterilmiştir (Elinç ve Polat, 2011; Akdemir ve Konakay, 2014;). Bu bağlamda sosyal girişimcilik niyetini daha iyi anlayabilmek için bireylerin kadın/erkek olma durumu, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum ve girişimcilik eğitimi alıp almama durumlarına göre sosyal girişimcilik niyetleri arasında bir fark oluşup oluşmadığı da incelenecektir.

Genellikle girişimcilik ile ilgili çalışmalar erkeklerin kadınlara göre çok daha fazla girişimsel faaliyetler içinde bulduklarını ifade etmektedirler (Kümbül Güler, 2008). Yapılan bazı çalışmalar girişimcilik niyeti açısından kadın ve erkek arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Barutçu ve İrmiş, 2012). Bu duruma sebep olarak ise kadın erkek eşitsizliği, kadınların ev ve çocuklar üzerinde sahip oldukları ekstra sorumluluklar gibi durumlar gösterilebilir. Öte yandan literatürde girişimcilik niyeti açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı bir fark bulmayan araştırmalar da mevcuttur (Gençay ve Döven, 2019). Dolayısıyla sosyal girişimcilik niyeti açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı bir fark olup olmadığını araştırmak var olan literatürü geliştirmek için önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H2: Kadın ve erkeklerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H0: Kadın ve erkeklerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Kişiler farklı yaşlarda, farklı beklenti ve gereksinimlere ihtiyaç duyarlar ve genç kişiler risk alma açısından emekliliğine yaklaşmış kimselerden daha cesur davranabilmektedirler (Yüceol, 2018). Bu durumun temel sebebi olarak ise yaşa göre kişilerin deneyimleri, hayata bakış açısı, hayattan beklentileri, risk alma niyetleri, sahip oldukları sorumluluklar gibi çeşitli unsurların değişiklik göstermesi gösterilebilir. Literatürde insanların yaşının girişimcilik niyetlerini ve davranışlarını etkilediği ve yaşlarına göre girişimcilik niyetlerinde farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmış araştırmalar mevcuttur (Ahmed, I., Nawaz, M. M., Ahmad, Shaukat, Usman, Rehman ve Ahmed, 2010; Levesque, ve Minniti, 2006; Küçükeşmen, Türkoğlu ve Şimşek, 2019). Öte yandan yaş ile girişimcilik faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulmayan araştırmalar da vardır (Kılıç, Keklik ve Çalış, 2012). Bu bilgiler doğrultusunda sosyal girişimcilik açısından değerlendirme yapmak için bu araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H3: Belirli yaş gruplarının (17-24, 25-35, 36-45, 46-55 ve 56 ve üstü) sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H0: Belirli yaş gruplarının (17-24, 25-35, 36-45, 46-55 ve 56 ve üstü) sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Bireylerin sahip oldukları eğitim düzeyi bireylerin bilgi birikimi, davranışları, tutumları ve niyetlerinde farklılıklara yol açmaktadır. İlhan'a (2003) göre eğitim düzeyi gibi temel sosyo-iktisadi göstergeler girişimciliğin oluşumunu etkilemektedir. Kalkan (2011) ise bireysel yaklaşım açısından demografik olarak ailede ilk çocuk olanların, erkeklerin, eğitim düzeyi yüksek olanların ve girişimci yapıya sahip ailelerde doğanların girişimci olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun sosyal girişimcilik açısından anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığına bakılmak istenmiş ve bu araştırmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H4: Bireylerin devam ettikleri eğitim düzeyine göre (lisans, yüksek lisans, doktora) bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H0: Bireylerin devam ettikleri eğitim düzeyine göre (lisans, yüksek lisans, doktora) bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Bireylerin medeni durumları bireylerin karar alma süreçlerini, davranışlarını, tutumlarını ve niyetlerini etkileyebilmektedir. Bu durumun en temel sebebi olarak ise kişinin medeni durumuna göre sahip olduğu sorumluluklar değişebilmektedir. Kalkan (2011) çalışmasında yaş, medeni durum, ailenin gelir durumu gibi demografik faktörlerin girişimci olmayı etkileyen önemli demografik özellikler olduğunu vurgulamıştır. Buna ek olarak İnce, Çamlıbel ve Birol (2016) çalışmalarında her girişimci adayını iş kurmaya yönlendiren sebepler, adayın yerleşim yeri, cinsiyeti, medeni durumu, yaşantısının büyük kısmını nerede geçirdiği, eğitim durumu ve gelir düzeyi açısından farklılıklar gösterdiğini söylemiştir. Bu bilgiler ışığında bu araştırmanın beşinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H5: Bireylerin medeni durumlarına göre (evli, bekar) bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H0: Bireylerin medeni durumlarına göre (evli, bekar) bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Girişimcilik eğitimi özellikle son yıllarda üniversitelerin çoğu bölüm ve fakültesinde gerek seçmeli gerekse zorunlu ders olarak verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte birçok kurum ve kuruluş da gönüllü olan kişilere girişimcilik eğitimi vermeye başlamıştır. Bu bağlamda bireylerin almış oldukları girişimcilik eğitimlerinin bireylerin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Muzaffar, Gökbulut Özdemir ve Ceyhan, 2015; Sezer, 2013; Kerse, Babadağ ve Kerse, 2017). Yapılan bu çalışmalar girişimcilik eğitiminin girişimcilik niyeti oluşturmada rolü olup olmadığı konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Bu durumun temel sebeplerinden birisi bireylerin aldığı girişimcilik eğitimlerinin içeriği ve verimliliğinin değişkenlik göstermesidir. Bu tartışma doğrultusunda bu araştırmanın altıncı hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H6: Bireylerin girişimcilik eğitimi alıp almama durumlarına göre bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H0: Bireylerin girişimcilik eğitimi alıp almama durumlarına göre bireylerin sosyal girişimcilik niyetleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın temel amacı ekonomik algı kavramı ile sosyal girişimcilik niyeti arasında bir ilişkinin ve bireylerin demografik özelliklerine göre sosyal girişimcilik niyetleri arasında bir farkın olup olmadığını anlamaktır. Güler, Halıcıoğlu ve Taşkın (2013: 53) nicel araştırma yönteminin amacının iki kavram/fenomen arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurmaya ya da sebep-sonuç ilişkisi olup olmadığını anlamaya yardımcı olmak olduğunu ve teori ve hipotez testi içerdiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda bu çalışma nicel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler birincil veridir. Birincil verinin kullanılma sebebi ise araştırmanın amacına mümkün olan en uygun veriyi elde etme isteği ve

birincil verinin daha sağlıklı sonuçlar üreteceği yönünde olan kanaattir. Ayrıca bu çalışmada birincil veri toplama tekniği olarak anket tercih edilmiştir. Bunun en temel sebebi ise anketlerden elde edilen verilerin bilgisayar destekli istatistik programlarında analiz edilmesinin görece daha kolay olması ve yüksek sayıda kişiye ulaşılması gereken çalışmalar için ideal veri toplama aracı olmasıdır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017). Buna ek olarak ise araştırmada 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeği daha çok kişilerin tutumlarını ve eğilimlerini ölçme amaçlı olarak kullanılmaktadır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017). Dolayısıyla 5'li likert ölçeği kullanmak bu çalışma için mantıklıdır. 5'li likert ölçeğinde yer alan sorulara ek olarak araştırmada kullanılan ankette katılımcıların demografik özelliklerini soran sorulara da yer verilmiştir.

Bu çalışmada öncelikli olarak Lacap'ın (2018) çalışmasında sosyal girişimcilik niyetini ölçmek için kullandığı anketteki ifadelerden ve ekonomik algıyı ölçmek için çeşitli kaynaklar (Wlezien, Franklin ve Twiggs, 1997; Gabel, ve Whitten, 1997; Huang, Phau ve Lin, 2010; Gerber, ve Huber, 2010) tarandıktan sonra oluşturulan ifadelerden oluşan anket kullanılmıştır. Araştırma anketi üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara çeşitli demografik bilgiler sorulmuştur. İkinci bölümde ise katılımcıların ekonomik algılarını ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise sosyal girişimcilik niyetini ölçmeye yönelik olan sorulara yer verilmiştir. Ölçek olarak ise 5'li likert ölçeği tercih edilmiştir. Katılımcılardan sunulan ifadelerden kesinlikle katılmadıklarına 1'i, katılmadıklarına 2'yi, kararsız olduklarına 3'ü, katıldıklarına 4'ü ve kesinlikle katıldıklarına ise 5'i işaretlemeleri istenmiştir. Anket süresi ise her katılımcı için tahmini olarak ortalama 4 dakikadır. Ankette yer alan soru sayısının mümkün olduğunca az olmasına dikkate edilmiştir çünkü katılımcıların dikkatinin dağılması ve anketi yapmaya olan isteklerinin kaçmaması hedeflenmiştir.

Bu çalışma kapsamında belirlenen evren Türkiye'deki lisans ve lisansüstü öğrencilerinin tamamıdır. Yükseköğretim Kurumu (YÖK) 2018-2019 eğitim-öğretim yılı istatistiklerine göre Türkiye'de bulunan lisans ve lisansüstü öğrencilerinin toplam sayısı 4.911.072 dir. Sekaran'ın (2003: 294) belirttiği üzere evren büyüklüğü 1.000.000'u geçtiği için bu çalışmada örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerekmektedir. Araştırma anketi farklı üniversitelerde farklı eğitim düzeylerinde eğitim-öğretim hayatına devam eden 384 öğrenci ile 13.06.2019-26.08.2019 tarihleri arasında çevrimiçi (online) anket vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Çeşitli sosyal medya gruplarına ve sayfalarına üye olan katılımcılarla kolayda örneklem metodu ile örneklem grubu oluşturulmuştur. Bu tekniğin seçilmesindeki ana sebep ise kısa sürede ucuz yoldan en yüksek örneklem elde edebilmeyi sağlamasıdır. Bu yöntemin en büyük dezavantajı ise evreni temsil etme gücünün düşük olması ihtimalidir. Fakat bu olasılık sadece lisans ve lisansüstü öğrencilerinin bulunduğu grup üye sayısı 5.000'den fazla 15 farklı sosyal medya grubunda ve farklı üniversitelerin öğrenci sayfalarında anketi paylaşarak aşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın örneklemini lisans ve lisansüstü seviyede eğitimine devam eden 384 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında 251 kadın ve 133 erkek öğrenci ile online anket yapılmıştır. Ankete katılan kadınların ve erkeklerin çoğunluğu 25-35 yaş aralığındadır ve araştırmaya 55 yaş ve üstünde olan hiç kimse katılmamıştır. Örneklem incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun yüksek lisans eğitime devam ettikleri görülmektedir. Ayrıca katılımcıların büyük bir çoğunluğu bekarıdır. Son olarak ise katılımcıların çoğu herhangi bir şekilde girişimcilik ile alakalı bir eğitim almıştır.

Tablo 2. Araştırma Örnekleminin Demografik Özellikleri

	Yaş Grupları					Devam Seviyesi	Edilen Lisans	Eğitim	Medeni Durum	Girişimcilik Eğitimi	Alma Durumu	
	17-24	25-35	36-45	46-55	55 +						Evet	Hayır
Kadın (251)	98	135	15	3	0	80	151	20	36	215	142	109
Erkek (133)	45	81	7	0	0	38	67	28	37	96	79	54

Toplam (384)	143	216	22	3	0	118	218	48	73	311	221	163
-------------------------------	-----	-----	----	---	---	-----	-----	----	----	-----	-----	-----

4.1. Faktör Analizi

Analize ilk olarak faktör analizi ile başlanmıştır. Bu çalışma kapsamında oluşturulan anketteki ifadelerden ilişkisiz olanları veya zayıf ilişkide olanları belirlemek ve eğer varsa anket dışında tutmak için faktör analizi uygun bir metottur. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen faktör analizinin sonuçları tablo 3'de paylaşılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde bu araştırma için tasarlanan anketin uygulanabilir olduğu gözükmemektedir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Değerler	Referans Değerleri	Analiz Sonucu	Ortaya Çıkan	Sonuç
Kaiser-Meyer-Olkin Değeri	0,70	0,843		Faktör Analizine Uygun
Bartless Küresellik Testi Sig. Değeri	<0.05	0,000....		Faktör Analizine Uygun
Anti-Image Korelasyon Matrisi Köşegen Değerleri	>0.5	Bütün Köşegen Değerleri "0.5" den Büyük		Tüm İfadeler Ankete Dahil Edilmiştir
Açıklanan Varyans	>%40	%47,493		Yeterli
Varimax Yöntemiyle Döndürülmüş Component Matrisindeki Faktör Yükleri	>0,50	Bütün Faktör Yükleri 0,50'den Büyük		Faktör İsimlendirmede Sorun Yok

4.2. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Veri toplama yöntemi (anket, mülakat veya gözlem) her ne olursa olsun, bilimsel araştırmaların temel amacı (ve iddiası), araştırmacının cevabını aradığı soru veya problemlere doğru (inandırıcı) cevap verebilmektir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017). Bu bağlamda iki nokta önemlidir: güvenilirlik ve geçerlilik. Bu çalışmada araştırmanın geçerliliğini test etmek için sıkça kullanılan yöntemlerden olan faktör yükü incelemesi ve korelasyon matrisi incelemesi yapılmıştır. Güvenilirliği ölçmek için ise Cronbach alfa olarak bilinen alfa katsayısına bakılmıştır.

Bu araştırmada Cronbach's alpha katsayısı 0,870 olarak bulunmuştur ve bu değere göre araştırmanın güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Cronbach's Alpha Katsayısı

Cronbach's Katsayısı	Alpha	İfade Sayısı
0,870		22

Bu araştırmada geçerliliği test etmek için faktör yükü ve korelasyon matrisi incelenmesinden yararlanılmıştır. Korelasyon matrisinde aynı olguyu ölçen ifadeler arasında yüksek korelasyon (0,3 ve üzeri tatminkardır) farklı olguyu ölçen ifadeler arasında ise düşük korelasyon olması geçerliliğin bir göstergesi sayılmaktadır. Korelasyon matrisi incelendiğinde ekonomik algı kavramını ölçen ilk dört soru arasında ve sosyal girişimcilik niyetini ölçen diğer on sekiz soru arasında yüksek bir korelasyon olduğu gözlenmektedir. Ayrıca ekonomik algıyı ölçen ifadeler ile sosyal girişimcilik niyetini ölçen ifadeler arasındaki korelasyon ise oldukça düşüktür. Bu durum ise araştırmanın geçerliliği için önemli bir kanıttır. Buna ek olarak ise ankette yer alan ifadelerin faktör yüklerinin 0,5'den yukarı olması ifadeler ile faktörlerin uyumlu olduğunu göstermektedir. Faktörlerle ifadelerin uyumlu olması araştırmanın geçerliliği için önemli bir kanıttır.

4.3. Analiz Tekniği Seçimi ve Hipotez Test Sonuçları

Bu araştırmada veriler normal dağılım göstermediği için parametrik olmayan analiz teknikleri seçilmiştir. Yapılan araştırmalarda kullanılan analiz teknikleri değişken sayısı, veri türü ve analiz amacına göre değişiklik göstermektedir. Her hipotezin testi için kullanılan analiz teknikleri bu üç değişken baz alınarak seçilmiştir. Seçilen analiz teknikleri ve analiz sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Spearman korelasyon analizi Pearson korelasyon analizi için gerekli olan ön şartların sağlanamadığı durumlarda iki değişken arasındaki ilişkinin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Spearman korelasyon analizi iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı hakkında bilgi verir. Bu analiz kapsamında bakılacak olan değer anlamlılık (significance) değeridir. Araştırma analizi %95 güven aralığında yapıldığı için anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu durumlarda iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenir. Tablo 5'te Spearman korelasyon analizi sonucu ortaya çıkan anlamlılık değeri sunulmuştur. Tablodaki anlamlılık değeri incelendiğinde anlamlılık değerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik algı ve sosyal girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu nedenle bu araştırmanın birinci hipotezi kabul edilmemiş, null- hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Seçilen Analiz Teknikleri ve Sonuçları

Hipotez	Değişken Sayısı	Veri Seviyesi	Analiz Amacı	Analiz Tekniği	Anlamlılık	Korelasyon Katsayısı / Sıra Ortalamaları	Sonuç
Hipotez 1	2	Aralık Seviyesi Veri	İlişki Ölçmek	Spearman Rank Korelasyonu	0,629	Korelasyon Katsayısı = 0,25	Anlamsız İlişki
Hipotez 2	1	Aralık Seviyesi Veri	Fark Ölçmek	Mann Whitney U Testi	0,219	Erkek = 182,93 Kadın = 197,57	Anlamsız Farklılık
Hipotez 3	1	Aralık Seviyesi Veri	Fark Ölçmek	Kurskal Wallis Testi	0,784	17-25 Yaş = 198,93 26-35 Yaş = 189,78 36-45 Yaş = 176,61 46-55 Yaş = 198,83	Anlamsız Farklılık
Hipotez 4	1	Aralık Seviyesi Veri	Fark Ölçmek	Kurskal Wallis Testi	0,590	Lisans = 195,42 Yüksek Lisans = 194,30 Doktora = 177,18	Anlamsız Farklılık
Hipotez 5	1	Aralık Seviyesi Veri	Fark Ölçmek	Mann Whitney U Testi	0,429	Bekar = 190,33 Evli = 201,75	Anlamsız Farklılık
Hipotez 6	1	Aralık Seviyesi Veri	Fark Ölçmek	Mann Whitney U Testi	0,545	Evet = 195,44 Hayır = 188,52	Anlamsız Farklılık

Parametrik testlerin ön şartlarının sağlanamadığı durumlarda iki grup arasında belli bir değişken için anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak adına kullanılan test Mann Whitney U testidir. Bu testte bakılması gereken iki değer sıra ortalaması (mean rank) ve anlamlılık (significance) değerleridir. Sıra ortalaması grupların gerçek ortalamalarını yansıtmaz sadece gruplar arasında sıralama yapmak için kullanılır. Anlamlılık değeri ise iki grup arasında belirlenen değişken açısından anlamlı bir fark olup olmadığını gösterir. Anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu noktalarda iki grup arasında anlamlı bir fark olduğu yorumu yapılır. Tablo 5'te ikinci hipotezi test etmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçları sunulmuştur. Sıra ortalamalarına bakıldığında kadınların sosyal girişimcilik niyetinin erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Fakat anlamlılık değerine bakıldığında bu farkın anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın ikinci hipotezi kabul edilmemiştir; null- hipotezi kabul edilmiştir.

Kruskal Wallis testi parametrik analiz tekniklerinin ön şartlarının sağlanamadığı durumlarda ve üç veya daha fazla grup arasında belirli bir değişken açısından anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için kullanılan bir testtir. Kurskal Wallis testinde dikkate alınacak iki değer sıra ortalama (mean rank) ve

anamlılık (significance) değerleridir. Bu iki değer yorumlama açısından Mann-Whitney U testindeki sıra ortalama ve anlamlılık değerleri ile aynıdır. Bu araştırmanın üçüncü ve dördüncü hipotezlerini test etmek için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Tablo 5'te üçüncü hipotezin test edilmesi için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları paylaşılmıştır. Sıra ortalamaları incelendiğinde sosyal girişimcilik niyetinin en yüksek olduğu yaş aralığı 17-24 iken en düşük olduğu yaş aralığı 36-45'dir. Fakat belirtilen yaş grupları arasında sosyal girişimcilik niyeti açısından anlamlı bir fark yoktur. Dolayısıyla bu araştırmanın üçüncü hipotezi kabul edilmemiştir; null- hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5'te araştırmanın dördüncü hipotezini test etmek için yapılan Kruskal Wallis testinin sonuçları paylaşılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde sosyal girişimcilik niyetinin en yüksek olduğu grup lisans seviyesinde öğrenim hayatına devam eden öğrencilerken sosyal girişimcilik niyetinin en düşük olduğu grubun doktora seviyesinde öğrenime devam eden öğrenciler olduğu görülmektedir. Tablo 5'teki anlamlılık değeri 0,05'ten düşük olduğu için gruplar arasında sosyal girişimcilik niyeti açısından anlamlı bir fark olmadığı yorumu yapılabilir. Dolayısıyla bu araştırmanın dördüncü hipotezi kabul edilmemiştir; null- hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmanın ikinci hipotezini test etmek için kullanılan Mann Whitney U testi aynı sebeplerden dolayı araştırmanın beşinci ve altıncı hipotezlerinin testinde de kullanılmıştır. Beşinci hipotezin testinde kullanılan Mann Whitney U testinin sonuçları tablo 5'te sunulmuştur. Tablo 5 incelendiğinde evli insanların sosyal girişimcilik niyetinin daha fazla olduğu gözükmemektedir. Fakat bu iki grup arasında sosyal girişimcilik niyeti açısından anlamlı bir fark olmadığı gözükmemektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın beşinci hipotezi kabul edilmemiştir; null- hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmanın altıncı hipotezini test etmek için uygulanan Mann Whitney U testinin sonuçları tablo 5'te paylaşılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde girişimcilik eğitimi alan öğrencilerin sosyal girişimcilik niyetlerinin daha fazla olduğu fakat iki grup arasında anlamlı bir fark olmadığı gözükmemektedir. Bu nedenle araştırmanın altıncı hipotezi kabul edilmemiştir; null- hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Sosyal girişimcilik, dünyada ve ülkemizde trend konulardan biri olması ve toplumsal sorunlara piyasa odaklı bir çözüm üretme potansiyeli nedeniyle araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Araştırmacıların öngörüsü ve çeşitli araştırmalardan yararlanılarak geliştirilen hipotezler uygun analiz yöntemleri ile test edilmiştir ve null hipotezler kabul edilmiştir. Bu duruma ilişkin araştırmacıların öngörülerini şu şekildedir:

- *Araştırmanın yapıldığı örneklemin evreni temsil gücünün yetersizliği:* özellikle kolayda örnekleme tekniğinin kullanılmış olmasının bir sonucu olarak, erişilebilen katılımcılar üzerinden yapılan araştırmalarda temsil sorunu olması yüksek ihtimal dahilindedir.
- *Bağlam sorunu:* sosyal girişimcilik niyetine ilişkin kullanılan ölçek Türkçeleştirilerek uygulanmıştır. Ancak sosyal girişimcilik kavramındaki 'sosyal' kelimesi, her ülkenin kendine has arka planına uygun bir değerlendirmeyi gerektirir. Özellikle bizimki gibi girişimcilik kültürünün hala tam olarak gelişmediği ülkelerde sosyal girişimci olma niyetini etkileyen ve/veya niyetin dile getirilmesinde farklı ifadelere ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.
- *Araştırma kurgusunun sınırlı kalması:* günümüzde sosyal girişimcilik faaliyetlerinin ölçeklendirme/büyütme aşamasında ülkeler arası hareketliliğin olduğu görülmektedir. Hatta gelişmiş ülkelerdeki bireylerin kendi ülkelerine değil, dünyanın farklı yerlerindeki dezavantajlı gruplara odaklandıkları bilinmektedir. Bu durumda katılımcıların, ülkenin ekonomik durumunu nasıl algıladıklarının hem kendi ülkelerindeki hem de diğer ülkelerdeki sosyal girişimcilik niyetleri üzerine etkisi araştırmaya dahil edilebilir.

Bu gerekçelerle çalışma, farklı kurguda ve farklı metotlar takip edilerek kabul edilmeyen hipotezlerin ardındaki örtük ilişkileri ortaya çıkaracak şekilde yeniden gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Ahmed, I., Nawaz, M. M., Ahmad, Z., Shaukat, M. Z., Usman, A., Rehman, W. U., & Ahmed, N. (2010). Determinants of students' entrepreneurial career intentions: Evidence from business graduates. *European Journal of Social Sciences*, 15(2), 14-22.
- Akdemir, A., ve Konakay, G. (2014). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Aras, D., ve Uskun, E. (2015). Hemşirelerin Çalışma Ortamı Riskleri ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 62-69.
- Armağan Erbil, B., ve Şimşek, S. (2018) İlkokul 4. Sınıf Öğrencileri İçin Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Sosyal Girişimcilik Niyetleri Ölçeği. *Journal of International Social Research*, 11(59).
- Austin, J., Stevenson, H., & Wei-Skillern, J. (2012). Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both?. *Revista de Administração*, 47(3), 370-384.88-301.
- Barutçu, E., ve İrmış, A. (2012). Öğrencilerin Kendilerini Girişimci Bir Kişiliğe Sahip Görmelerini ve İş Kurma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Bir Alan Araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 1-25.
- Başol, O., Dursun, A. G. S., ve Aytaç, S. (2011). Kişiliğin Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi: Üniversiteli Gençler Üzerine Bir Uygulama. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(4), 7-22.
- Batur, Z., ve Uygun, K. (2012). İki neslin bir kavram algısı: teknoloji.
- Bikse, V., Rivza, B., & Riemere, I. (2015). The social entrepreneur as a promoter of social advancement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 185, 469-478.
- Černikovaitė, M. E., & Laužikas, M. (2011). The model of social innovations in the emerging market of Lithuania. *Intelektinė ekonomika*, (3), 388-400.
- Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (9. Baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Dess, G., J. (2001). "The Meaning of Social Entrepreneurship". İnternet Adresi: https://centers.fuqua.duke.edu/case/wpcontent/uploads/sites/7/2015/03/Article Dees Meaning ofSocialEntrepreneurship_2001.pdf. Erişim Tarihi: 26.06.2019, ss.1-5.
- Elenbaas, L. (2019). Perceptions of economic inequality are related to children's judgments about access to opportunities. *Developmental psychology*, 55(3), 471.
- Elinç, H., ve Polat, A. T. (2011). Alanya Abdurrahman Alaettinoğlu parkı kullanıcılarının demografik özellikleri ile parkın görsel kalitesi arasındaki ilişkiler. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(3).
- Fowler, A. (2000). NGOs as a moment in history: beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation?. *Third world quarterly*, 21(4), 637-654.
- Gabel, M., & Whitten, G. D. (1997). Economic conditions, economic perceptions, and public support for European integration. *Political behavior*, 19(1), 81-96.
- Gao, C., Zuzul, T., Jones, G., & Khanna, T. (2017). Overcoming institutional voids: A reputation-based view of long-run survival. *Strategic Management Journal*, 38(11), 2147-2167.
- Gençay, E., ve Döven, M. S. (2019) Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Mersin Üniversitesi'nde Bir Araştırma. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 89-123.
- Gerber, A. S., & Huber, G. A. (2010). Partisanship, political control, and economic assessments. *American Journal of Political Science*, 54(1), 153-173.

- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., ve Taşğın, S. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Hibbert, S. A., Hogg, G., & Quinn, T. (2002). Consumer response to social entrepreneurship: The case of the Big Issue in Scotland. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 7(3), 2.
- Huang, Y. A., Phau, I., & Lin, C. (2010). Consumer animosity, economic hardship, and normative influence: How do they affect consumers' purchase intention?. *European Journal of Marketing*, 44(7/8), 909-937.
- İlhan, S. (2003). Sosyo-Ekonomik Bir Fenomen Olarak Girişimciliğin Oluşumunu Etkileyen Başlıca Faktörler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 61-79.
- İnce, A.R., Çamlıbel, F., ve Birol, Y. E. (2016). KOSGEB Girişimcilik Eğitimine Katılan Kursiyerlerin Girişimcilik Kararını Etkileyen Sebepler Üzerine Bir Araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 21(1).
- Kalkan, A. (2011). Kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolünün girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 189-206.
- Karaaliğlu, Z. (2015). SPSS'de Output Analizi. T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı İşletme Doktora Programı.
- Kerse, G., Babadağ, M., & Kerse, Y. (2017). Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Girişimsel Özyetkinliğin Aracı Rolü. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 29(4).
- Khanna, T., Palepu, K. G., & Sinha, J. (2005). Strategies that fit emerging markets. *Harvard business review*, 83(6), 4-19.
- Kılıç, R. Keklik, B., ve Çalış, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Bandırma İİBF İşletme Bölümü Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 423-435.
- Kıran, F., Bozkurt, Ö. Ç., ve Tunç, H. (2018). Finansal Okuryazarlık ve Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 29-51.
- Küçükşemen, E., Türkoğlu, M. E., ve Şimşek A. (2019). Önlisans Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 588-610.
- Kümbül Güler, B. (2008). *Sosyal girişimciliği etkileyen faktörlerin analizi* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Lacap, J. P. G. (2018) Social Entrepreneurial Intentions of University Students in Pampanga, Philippines. *Journal of Entrepreneurship and Business*, 6(1), 1-16.
- Levesque, M., & Minniti, M. (2006). The effect of aging on entrepreneurial behavior. *Journal of business venturing*, 21(2), 177-194.
- Mair, J., & Noboa, E. (2003). Social entrepreneurship: How intentions to create a social enterprise get formed.
- Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition.
- Muzaffar, H., Gökbulut Özdemir, Ö., & Ceyhan, S. (2015). Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Career Perceptions: Evidence from an Emerging Economy. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (46).
- Oana, G., & Shahrazad, H. (2013). Does civil society create social entrepreneurs. *Annals Of The University Of Oradea, Economic Science Series*, 22(1), 650-657.

- Özdevecioğlu, M., ve Cingöz, A. (2009). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 81-95.
- Paksoy, H. M., Özbezek, B. D., ve Gül, M. (2019). Kişilik Özellikleri ve Sosyal Sorumluluk Bilincinin Sosyal Girişimcilik Özelliklerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Social Sciences*, 14(3), 973-1006.
- Perrini, F., Vurro, C., & Costanzo, L. A. (2010). A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patrignano. *Entrepreneurship and regional development*, 22(6), 515-534.
- Prieto, L. C., Phipps, S. T., & Friedrich, T. L. (2012). Social entrepreneur development: An integration of critical pedagogy, the theory of planned behavior and the ACS model. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 18(2), 1.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A., (2012). *Organizational Behavior* (15. Baskı). Prentice Hall.
- Roberts, D., Woods, C. (2005). Changing the world on a shoestring: The concept of social entrepreneurship. *University of Auckland business review*, 7(1), 45-51.
- Sekaran, U. (2003). *Business Research Methods: A Skill-Building Approach*, 4. Baskı, John WileyveSons.
- Sezer, C. (2013). Kariyer olarak girişimcilik ve girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin içerik analizi ile belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 49-60.
- Şengül, S. (2018). Turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri ile ilgili algıların girişimcilik niyeti üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 212-228.
- Thompson, J. L. (2002). The world of the social entrepreneur. *International journal of public sector management*, 15(5), 412-431.
- Wilkinson, N., & Klaes, M. (2012). *An Introduction to Behavioral Economics* (2nd ed.) New York: Palgrave Macmillan.
- Wlezien, C., Franklin, M., & Twiggs, D. (1997). Economic perceptions and vote choice: Disentangling the endogeneity. *Political Behavior*, 19(1), 7-17.
- Yüceol, N. (2018). *Girişimcilik Eğitimi Alan Kişilerin Girişimci Kişilik Özellikleri ve Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dilara AYLA

Dr.Öğr.Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
dilara.ayla@erdogan.edu.tr

Çiğdem KARIŞ

Dr. Öğr.Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, cigdemkaris@trabzon.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin 1989-2018 dönem aralığında sürekli açık veren bütçe dengesi üzerinde etkili olabileceği düşünülen ekonomik büyüme, dış borç, enflasyon oranı, faiz oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinin süregelen bütçe açıkları ile olan eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Çalışmada, iktisat literatüründe bütçe dengesi belirleyicileri olarak genel kabul görmüş olan söz konusu değişkenlerin bütçe açığı ile olan koentegrasyon ilişkisinin araştırılması için Engle-Granger eşbütünleşme testi kullanılırken, nedensellik ilişkisinin tespiti amacıyla serilerin niteliğine bağlı olarak hata düzeltme modeline dayalı nedensellik analizi ile klasik Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda bütçe açığı ve ilgili değişkenler tek tek koentegrasyon testine tabi tutulmuş ve aralarında koentegre ilişkisi olan tek bir model tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve bütçe açığı arasında tespit edilen söz konusu ilişki ECM modelinin uygulanmasını gerekli kılmış ve analiz sonucunda her iki değişken arasında kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmazken, uzun dönemde karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bütçe açığı üzerinde etkili olması beklenen diğer değişkenler için yapılan çözümlemelerde herhangi bir eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Analiz sonuçları, Türkiye ekonomisi için özellikle son dönemlerde de önemi sık sık vurgulanan bütçe açıklarının iyileştirilmesi amacıyla uygulanan politikaların etkili olup olmadığına ilişkin bazı problemlerin varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda açık vererek büyümeyi kabul eden ekonomi politikalarının varlığı teyit edilmekle birlikte kronikleşen bütçe açıklarının giderilmesinde tercih edilen gösterge değişkenlerin bütçe açığı ile olan etkileşimlerinin irdelenmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açıkları, Eşbütünleşme, Nedensellik

AN EVALUATION ON BUDGET DEFICITS IN TURKISH ECONOMY

ABSTRACT

This study aims to examine the co-integration and causality relationship between the variables of economic growth, external debt, inflation rate, average exchange rate, interest rate and unemployment rate, which are considered to be effective on the unbalanced budget in Turkish economy in the period of 1989-2018, and ongoing budget deficits. In the study, while Engle-Granger co-integration test was used to investigate the co-integration relationship between budget deficit and the mentioned variables which are generally accepted as budget balance determinants in the economic literature, causality analysis based on error correction model depending on the nature of series and classic Granger causality test was used to determine the causality relationship. In this context, budget deficit and related variables were individually subjected to co-integration test and a single model having a co-integrated relationship was determined. This relationship between the economic growth and the budget deficit necessitated the application of the ECM model. As a result of the analysis, while no causality relationship was found between the two variables in the short term, a reciprocal

causality relationship was determined in the long term. However, any co-integration and causality relationship could not be determined in the analysis of other variables expected to have an effect on the budget deficit. Analysis results indicate the existence of some problems of whether the policies implemented in order to improve the budget deficits whose importance has been recently emphasized for Turkish economy are effective. In this context, the existence of economic policies that accept growth by giving a deficit is confirmed, but it raises the necessity of examining the interactions of the preferred indicator variables with the budget deficit in eliminating chronic budget deficits.

Keywords: Budget Deficits, Cointegration, Causality

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel makroekonomik sorunlarından biri olan bütçe açıkları 1970'li yıllardan itibaren akademik ve siyasi arenada tartışılmaktadır. Zaman içerisinde sürekli olarak artış gösteren bütçe açıkları enflasyon, dış ödemeler dengesi, ekonomik büyüme, iç ve dış borçlar, istihdam ve yatırımlar gibi makroekonomik değişkenleri etkilemek suretiyle sorunlara neden olabilmektedir. Bu noktada makroekonomik istikrarın sağlanması ve ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi tesis etmelerinde bütçe açıklarının kontrol altına alınarak mali disiplinin sağlanması önem kazanmaktadır.

Neoklasik görüşe göre bütçe açıkları kısa dönemde cari tüketimi artırmakta ancak uzun dönemde özel yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Buna karşılık Keynesyen iktisatçılar eğer ekonomi eksik istihdam seviyesinde dengede ise bütçe açığı harcamalarının üretimi artıracığını ve bunun da işletmeleri daha fazla yatırım yapma yönünde teşvik edeceğini ileri sürmektedir. Neoklasik ve Keynesyen görüşlerin aksine, Ricardian denklik teorisi bütçe açıklarının makroekonomik değişkenler üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ve bütçe açıklarının etkisinin temelde kaynaklara ve bütçe açığı fonunun kullanımına bağlı olduğuna işaret etmektedir (Ahmad ve Rahman, 2017: 2).

1929 ekonomik krizine kadar hâkim olan Klasik iktisadi görüş, bütçe açıklarının ulusal tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları azalttığı, reel faiz oranlarını yükseltmek suretiyle ulusal yatırımları dışladığı ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görüşünü savunmuştur. Klasik iktisadi görüş, bütçenin denk olmasını önemsemektedir. Bu görüşe göre, denk bütçe uygulanmasıyla kamu harcamalarının finansmanında kolaylık sağlanacaktır. Devlet zorunlu ihtiyaçların finansmanını vergiler yoluyla sağlarken, vergi gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda para piyasasından değil sermaye piyasadan borçlanma yoluna gidilecektir. Bütçe açıkları uzun dönemde sermaye miktarını azaltıp dış borçlanmayı artırmak suretiyle gelecek nesiller için bir yük meydana getirmektedir. Ayrıca kamu harcamalarının artması ile bütçe açıklarının meydana getireceği yük gelecek nesillere yıkılmış olacaktır. Bir başka ifadeyle bütçe açığının finansmanında borçlanmaya gidilmesi mevcut nesil için bir sorun oluşturmazken, bir sonraki nesilden vergiler yoluyla tahsil edilmesini zorunlu hale getirecek ve ikinci neslin yatırım ve tüketim imkânlarını olumsuz etkileyecektir (Bowen, Davis ve Kopf, 1960: 703). Bununla birlikte Ricardian denklik teorisinden hareketle Barro (1974), özel tasarruflarda meydana gelen artışların bütçe açıklarını dengeleyeceğini dolayısıyla bütçe açıkları ile ulusal tasarruf düzeylerinin ilişkisiz olduğunu ileri sürmektedir.

1929 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle Klasik iktisadi görüş etkisini kaybetmiştir. Ekonomik krizin meydana getirdiği talep yetersizliğinin ortadan kaldırılması ve krizin önlenmesinde J. Maynard Keynes'in Genel teorisi bir çıkış yolu olarak benimsenmiştir. Keynes toplam talep yetersizliğinin ortadan kaldırılıp ekonominin canlanması için bütçe açıklarının önemli olduğunu, bütçe açıklarının emek talebini de artırmak suretiyle ekonomileri durgunluktan kurtararak tam istihdam seviyesinde dengeye gelineceğini ileri sürmüştür. Keynes, bu süreçlerin bir sonucu olarak kaynakların israf edilmeyeceğini, kaynakların vergi mükelleflerinden ellerinden tahvil bulunduranlara doğru yöneleceğini öne sürmüştür (Adak, 2010: 234).

Bütçe açıklarının enflasyon üzerinde meydana getireceği etki bu açıkların finansmanında kullanılan yöntemlerden olan para basımı (monetizasyon), iç borçlanma veya dış borçlanmaya gidilmesine göre ele alınabilir. Bu noktada Ricardian denklik bağlamında geleneksel modellerde bireylerin rasyonel beklentilere

sahip olduğu ve enflasyonun temel belirleyicisinin parasal faktörler olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu modeller maliye politikasının toplam talep ve enflasyon üzerinde bir etkisinin olmadığını varsaymaktadırlar. Buna karşılık Keynes ise kamu harcamalarının artması veya vergi gelirlerinin azalmasından kaynaklanan bütçe açıklarının toplam talebi artırmak suretiyle enflasyonu etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Devletin artan bütçe açıklarını borçlanarak veya para basmak suretiyle finanse etmesi enflasyonu artırır (Bedir ve Tural, 2014). Parasalci yaklaşıma göre ise enflasyon parasal bir olgudur. Dolayısıyla bütçe açıklarında meydana gelen her artış para arzında bir artışa ve beraberinde enflasyon oranlarında bir yükselişe neden olur (Serban, 2002: 11-12). Enflasyon parasal bir olaydır ve para arzındaki artışa bağlı olarak artmaktadır. Friedman'a göre para arzında meydana gelen değişim kısa dönemde istihdam ve reel faiz oranları gibi reel değişkenleri etkilese de uzun dönemde hepsi denge değerine dönerken fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen değişim ise denge değerine dönmemektedir (Friedman, 1975: 21).

Bütçe açıklarının finansmanında en sık kullanılan yöntemlerden biri olarak borçlanmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Vergilerin iyi bir alternatifi olarak görülen borçlanma yönteminin sıkça tercih edilmesi ülke ekonomilerinde istenmeyen bazı olumsuzluklara neden olabilmektedir. Bunlar arasında borç miktarının yükselmesi, faiz oranlarının artması ve borçların geri ödenmesi aşamasında yaşanan zorluklar nedeniyle bütçe açıklarının yeniden artması sayılabilir (Dornbush ve Fischer, 1994: 590). Borç miktarındaki artışlar faiz ödemelerini artırırken bütçenin etkinliğini azaltmakta ve sonuç olarak ülkelerin kendilerini "bütçe açığı-borçlanma-faiz ödemesi" şeklinde bir çıkmazın içinde bulmalarına neden olabilmektedir (Easterly ve Schmidt-Hebbel, 1993: 213-214).

Bütçe açıklarının finansmanında aşırı borçlanma yoluna başvurulması reel faiz oranlarını yükseltmek suretiyle özel yatırımların azalması ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olabilir. Ekonomik büyüme oranının reel faiz oranından daha yüksek olması durumunda, kamu borçları ekonomik büyüme sayesinde zamanla azaltılabilir ve senyora geliri aşan bütçe açıklarını yönetmek de mümkün olabilir. Bu durum 1970'li yılların sonunda yeni sanayileşen Asya ekonomilerinde görülmüştür. Bu ekonomilerde yüksek oranlı ekonomik büyüme reel faiz oranının üzerine çıkmış, yaşanan yüksek oranlı enflasyonun etkisiyle reel faiz oranları negatif olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle kamu borçlarının değeri sürekli bir şekilde azalma göstermiş ve böylece yüksek bütçe açıklarının sürdürülmesi sağlanmıştır. Ancak piyasa güçleri reel faiz oranlarının yükselmesi yönünde baskı oluşturacağı için reel faiz oranlarının ekonomik büyüme oranının altında kalması her zaman mümkün olmayabilir. Borçlanma miktarı arttıkça para ve sermaye piyasalarında meydana gelen baskının etkisiyle faiz oranları yükselirken ekonomik büyüme geriler (Şimşek, 2000: 67). Bir başka ifadeyle bütçe açıklarının finansmanında borçlanma yoluna gidilmesi faiz oranlarının yükselmesine neden olabilir. Faiz oranlarındaki yükselme ise özel sektör yatırımlarının dışlanmasına yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir. Bütçe açıklarının vergilerin artırılması yoluyla finanse edilmesi durumunda ise emek arzına olan talebin azalması ve yatırımcıların yatırım yapma isteğinin kırılması söz konusu olabilmektedir. Bu durum da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilecektir. Buna karşılık bütçe açıkları para arzının arttırılması yoluyla finanse edildiğinde ekonomik büyüme bu durumdan pozitif etkilenebilir. Ancak böyle bir ekonomik tabloda enflasyonu önlemek için para arzının kontrollü bir şekilde arttırılması gerekmektedir. Şayet enflasyonist bir ortam varsa ise söz konusu para politikası reel ekonomi üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Bu çalışma Türkiye ekonomisinin 1980-2018 dönemi için bütçe dengesi üzerinde etkili olabileceği düşünülen ekonomik büyüme, dış borç, enflasyon oranı, faiz oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinin devamlılık gösteren bütçe açıkları ile olan eşbütünlük ve nedensellik ilişkilerinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın giriş kısmında bütçe açığı üzerine teorik bilgilere yer verilmiştir. İkinci kısımda bütçe açıkları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yönelik literatür özetine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü kısmında ekonometrik yöntem ile veri seti ve ekonometrik bulgular yer almaktadır. Son kısımda ise çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Literatür Özeti

Dünya’da ve Türkiye’de bütçe açıklarını etkileyen makroekonomik faktörleri test etmeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak bütçe açıklarının ekonomik büyüme, iç ve dış borç, faiz oranı, tasarruflar, kamu harcamaları, enflasyon, para arzı, döviz kuru, yatırımlar ve cari açık gibi birçok değişken üzerindeki etkileri incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda bütçe açıkları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bir özeti sunulmuştur.

Tablo1. Literatür Özeti

Yazar	Dönem/Ülke	Yöntem	Bulgular
Dwyer (1982)	1952-1978/ABD	VAR analizi	Bütçe açıklarının kamu harcamalarını, faizi ve para stokunu artırmadığı tespit edilmiştir.
Batavia ve Lash (1983)	1950-1975/Türkiye	Regresyon analizi	Bütçe açıkları ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Evans (1985)	1958-1970, 1912-1922, 1938-1950 ve 1979-1984/ABD	2 Aşamalı EKK	Bütçe açıkları ve faiz arasında bir ilişki bulunamamıştır.
Cebula (1988)	1955-1984/ABD	Araç Değişkenler Yöntemi	Bütçe açıklarının nominal faiz oranlarını pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Burney ve Akhtar (1992)	1971-1972 ve 1989-1990/Pakistan	EKK	Bütçe açıklarının reel döviz kuruunu pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Oxley (1994)	1870-1913/İngiltere	Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden bütçe açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Al-Khedair (1996)	1964-1993/7 Sanayileşmiş ülke	Ekonomik Büyüme Modeli	Bütçe açıkları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Aksu, Emsen ve Başar (2001)	1985-2000/Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Nominal ve reel faizlerden bütçe açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Tekin ve Özmen (2003)	1983:Q1-1999:Q4/Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde M2 ve enflasyon ilişkili olduğu ve M2 değişkeninin bütçe açığı ve enflasyonla arttığı tespit edilmiştir.
Adam ve Bevan (2005)	1970-1999/45 Gelişmekte olan ülke	Panel Veri Analizi	Bütçe açıkları ve borç stoku ilişkili bulunmuştur. Yüksek miktarda borcun bütçe açıklarının olumsuz etkilerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kesikoğlu (2005)	1987:Q1-2003:Q4/Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları ile ekonomik büyüme, enflasyon ve cari açık arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken istihdamdan bütçe açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Direkçi (2006)	1990-2003/Türkiye	VAR ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	Bütçe açıkları, faiz farkı, döviz kuru, cari açıklar ve ekonomik büyüme arasında pozitif, M2 ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Narayan, Narayan ve Prasad (2006)	1970-2004/Fiji	ARDL ve Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları, enflasyon ve para arzı uzun dönemde ilişkili olup bütçe açıkları ve para arzının enflasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde bütçe açıkları ve para arzı arasında çift yönlü, uzun dönemde ise bütçe açıklarından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Barışık ve Kesikoğlu (2006)	1987:Q1-2003:Q4/Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları ile ekonomik büyüme, enflasyon ve cari açıklar ilişkili olduğu bulunmuştur. Bütçe açığı ile ekonomik büyüme, enflasyon ve cari açıklar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, istihdamdan bütçe açıklarına ve ekonomik büyümeden yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Abdioğlu ve Terzi (2009)	1975-2005/Türkiye	Pesaran, Shin ve Smith Sınır Testi Ve Hata Düzeltme Modeli	Enflasyon ve bütçe açıkları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Adak (2010)	1972-2006/Türkiye	EKK ve Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıklarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Aksoy (2010)	1980-2008/Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve VECM	Bütçe açıkları ve faiz arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş, ancak bütçe açıkları ile ekonomik büyüme, enflasyon ve para arzı arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Kısa ve uzun dönemde bütçe açıklarından faize doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Çavdar (2011)	1994:Q1-2004:Q4/Türkiye	Granger Nedensellik Tesi	Bütçe açıklarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Rahman (2012)	2000-2011 üçer aylık/Malezya	ARDL	Bütçe açıkları ve ekonomik büyümenin uzun dönemde ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.
Murwirapachena, Maredza ve Choga (2013)	1980-2010/Güney Afrika	VECM	Bütçe açıkları ile ekonomik büyüme, döviz rezervleri, işsizlik ve kamu yatırımları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Dao ve Doan (2013)	2003:Q1-2012:Q4/Vietnam	ARDL	Bütçe açıkları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Uzun dönemde bütçe açıkları ve kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Brima ve Mansaray-Pearce (2015)	1980-2014/Güney Afrika	VECM	Ekonomik büyüme, döviz kuru ve para arzının bütçe açıkları üzerindeki etkisi negatif bulunurken, faiz oranı ve enflasyonun bütçe açıklarını pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Arjomand, Emami ve Salimi (2016)	2000-2013/10 MENA ülkesi	Panel Veri Analizi	Bütçe açıklarının ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bangura, Tarawalie, Fofanah ve Macarthy (2016)	1980-2014/Sierra Leone	VECM	Uzun dönemde ekonomik büyüme, faiz oranı ve döviz kuru bütçe açıkları üzerinde negatif bir etkiye sahipken enflasyon ve kamu yatırımlarının pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise bütçe açıklarının temel belirleyicilerinin ekonomik büyüme, faiz oranı ve kamu yatırımları olduğu ortaya konmuştur.
Kaya ve Öz (2016)	1980-2014 üçer aylık veriler/Türkiye	ARDL	Uzun dönemde bütçe açıkları ve enflasyon arasında anlamlı bir ilişki bulunmamakla birlikte enflasyon ve para arzı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Çeliköz ve Yukacı (2016)	1983-2013/Türkiye	Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi ve VAR Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları ile iç ve dış borç uzun dönemde ilişkili olduğu bulunmuştur. Dış borçtan bütçe açıklarına ve bütçe açıklarından iç borca doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Ahmad ve Rahman (2017)	2008:09-2014:15/Bangladeş	Regresyon Analizi	Ekonomik büyüme, döviz kuru, ulusal tasarruflar, yatırımlar ve iç borçların bütçe açıkları üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ceyhan ve Yıldız (2017)	2006:Q1-2015:Q4/Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve VECM	Bütçe açıkları ile ekonomik büyüme ve enflasyonun uzun dönemde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü, ekonomik büyümeden bütçe açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Mah (2018)	1985-2017/Güney Afrika	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve VECM	Uzun dönemde bütçe açıkları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif, gayri safi sabit

			sermaye, işsizlik ve bütçe açıkları arasındaki ilişki negatif bulunmuştur.
Tung (2018)	2003:Q1- 2016:Q4/Vietnam	ECM	Uzun dönemde bütçe açıkları ve ekonomik büyüme ilişkili olduğu bulunmuştur. Uzun ve kısa dönemde bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu tespit edilmiştir.

3. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, kullanılan ekonometrik analiz yöntemleri sırasıyla Phillips-Perron birim kök testi, Engle-Granger eşbütünlük testi, Hata Düzeltme (ECM) modeline dayalı ve klasik Granger nedensellik analizlerinden oluşmaktadır. Söz konusu yöntemlere ilişkin özet bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

Zaman serisi analizlerinde durağanlık sınaması için kullanılabilen Phillips-Perron (1988) birim kök testi aşağıda ifade edilen EKK denklemi ile gerçekleştirilmektedir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 trend + \varepsilon_t \quad (1)$$

Hata terimlerinin heterojen dağılımlı ve zayıf düzeyde bağımlı olmasına olanak sağlayan Phillips-Perron (PP) birim kök sınaması, bu açıdan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinden farklılaşmakta ve daha esnek bir yapı arz etmektedir. Ayrıca PP testinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri yer almamaktadır. Yöntem, en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen regresyon denkleminde yer alan α_1 katsayısına ait t istatistiği değerinin Newey-West (1987) tahmincisi kullanılarak düzeltilmesi ile işlemektedir (Yamak, Tanrıöver ve Güneysu, 2012: 210).

Fark durağan olduğu tespit edilen zaman serileri arasında herhangi bir uzun dönem birlikteliğinin olup olmadığının araştırılması amacıyla yararlanılan Engle-Granger (1987) eşbütünlük testi, iki aşamalı olarak uygulanabilmektedir. Test, ilgili iki değişken için çözümlenen bir EKK analizi ve buradan türetilen hata terimleri serisinin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Testin ilk aşamasını oluşturan EKK analizi fark durağan olduğu tespit edilen serilerin durağan olmadıkları seviyeleri ile çözümlenmektedir. İkinci aşamada ise EKK modelinden türetilen hata terimleri serisinin model değişkenlerinin durağan oldukları seviyenin bir alt seviyesinde durağan olup olmadığı sınanmaktadır. Buna göre seviyesinde durağan olduğu tespit edilen hata terimleri serisi model değişkenleri arasında bir koentegre ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bu çerçevede kullanılacak olan denklemler aşağıdaki şekilde özetlenmektedir (Engle ve Granger, 1987):

$$X_{1t} = \alpha_0 + \alpha_1 X_{2t} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$X_{2t} = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

$$\Delta \varepsilon_{jt} = \lambda \varepsilon_{j,t-1} + \sum_{i=0}^k \mu_j \Delta \varepsilon_{j,t-i} + \varepsilon_{jt} \quad j = 1,2 \quad (4)$$

Aralarında eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilen seriler ile ilgili nedensellik ilişkisinin araştırılmasında hata düzeltme modeli (ECM) modelinden yararlanılabilmektedir. Model, koentegre iki seri için türetilen hata düzeltme teriminin bir gecikmeli değerinin regresyon çözümlenmesine dahil edilmesi ile oluşturulmaktadır. Ayrıca oluşturulan regresyon denklemi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağan oldukları seviyeler kullanılarak tahmin edilmektedir (Gujarati, 1999: 729). Bu çerçevede bağımlı ve bağımsız değişken için uygun gecikme uzunlukları belirlendikten sonra tahminlenecek olan ECM modelleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Granger, 1988: 204):

$$X_{1t} = \alpha_0 + \sum_{i=0}^m \beta_i \Delta X_{1,t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta X_{2,t-j} + \theta_1 ECM_{1,t-1} + u_{1t} \quad (5)$$

$$X_{2t} = \pi_0 + \sum_{i=0}^m \vartheta_i \Delta X_{2,t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j \Delta X_{1,t-j} + \delta_1 ECM_{2,t-1} + u_{2t} \quad (6)$$

Bu kapsamda (5) ve (6) nolu denklemlerde yararlanılan nedensellik hipotezlerinin oluşturulması aşamasına geçilmektedir. Buna göre (5) nolu denklem için oluşturulan H_0 hipotezi “ X_2 , X_1 ’nin nedeni değildir.” şeklinde olup (6) nolu denklem için ters şekilde oluşturulur. Modellerde yer alan hata terimi katsayılarının anlamlı olması durumunda seriler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisinin varlığı kabul edilir (Enders, 1995:377).

Aynı seviyede durağan olan ancak aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunmayan serilerin nedensellik ilişkisi araştırması klasik Granger nedensellik analizi ile yapılabilmektedir. Bu yöntem, bağımsız değişkene ait gecikmeli değer katsayılarının sıfıra eşit olup olmamasına bağlı olarak test edilir (Granger, 1969).

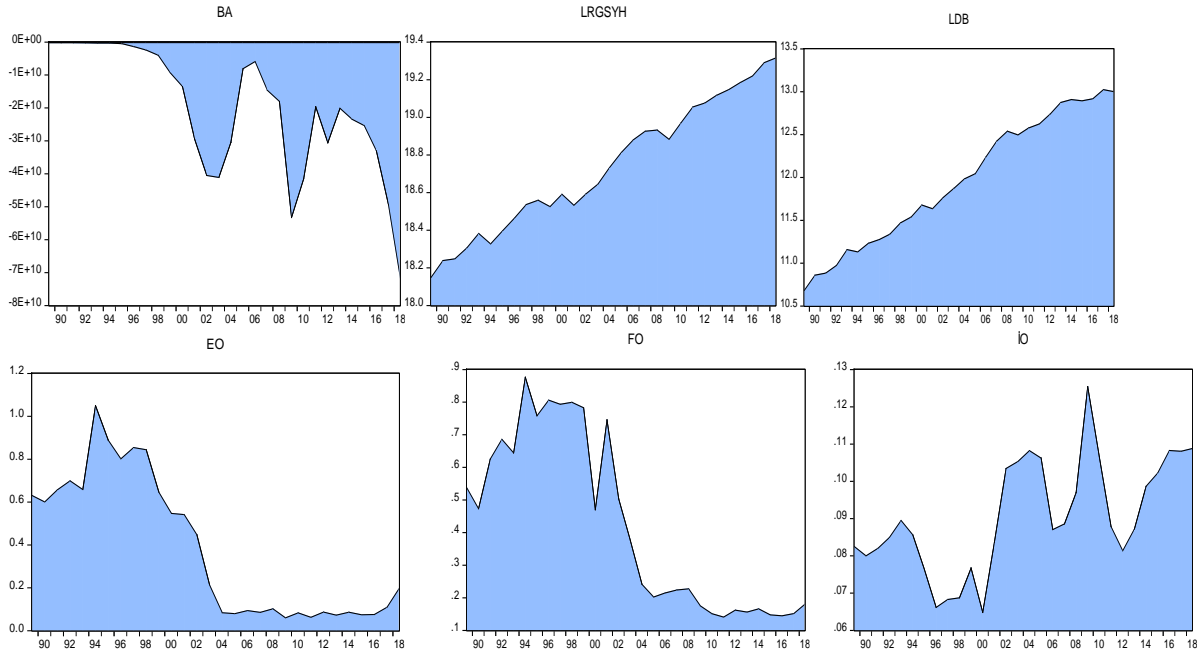
4. Veri Seti ve Ekonometrik Bulgular

Türkiye ekonomisinde gerçekleşen bütçe açıkları ile literatürde bütçe açıkları üzerinde etkili olduğu kabul edilen temel değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin araştırıldığı bu çalışma, 1989-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan serilere Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Dünya Bankası veri tabanından ulaşılmıştır. Ayrıca analiz için gerekli olan logaritmik dönüşümler yapılmış ve reel GSYİH serisi tüketici fiyat endeksi kullanılarak türetilmiştir. Bu kapsamda analizde kullanılan serilere ilişkin tanım ve belirli istatistikî değerler Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Veri Seti

Veriler		Açıklama					
BA		Bütçe Açığı					
LRGSYH		Logaritmik Reel GSYİH (TL)					
LDB		Brüt Dış Borç Stoku (TL)					
EO		TÜFE Bazlı Enflasyon Oranı					
FO		Mevduat Faiz Oranı					
İÖ		İşsizlik Oranı					
İstatistikî Göstergeler							
Seri	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum	Jarque-Bera	Jarque-Bera Olasılık
BA	30	-1.9482	-1.9223	-7.2086	-7540584	3.6999	0.1572
LRGSYH		18.7374	0.3469	18.1528	19.3188	1.8842	0.3898
LDB		11.9650	0.7526	10.6899	13.0293	2.4034	0.3007
EO		0.3835	0.3282	0.0625	1.0522	3.2208	0.1998
FO		0.4202	0.2672	0.1422	0.8779	3.5547	0.1691
İÖ		0.0908	0.0152	0.0650	0.1255	0.7165	0.6989

Şekil 1. Seri Grafikleri

Şekil 1’de zaman yolu grafikleri yer alan serilerin durağanlık düzeyleri Philips-Perron durağanlık analizi ile Newey-West kriteri kapsamında sınanmış ve ilgili sonuçlar Tablo 3’te belirtilmiştir.

Tablo 3. Philips-Perron Durağanlık Analizi Sonuçları

Değişken	PP (Sabitsiz)		PP (Sabitli)		PP (Sabitli ve Trendli)	
	Düzye	1.Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
BA	0.1732 (0.7291)	-4.0083*** (0.0003)	-0.9309 (0.7636)	-4.0787*** (0.0039)	-2.3454 (0.3983)	-4.1082** (0.0162)
LRGSYH	10.3380 (1.0000)	-3.8045*** (0.0005)	-0.2100 (0.9265)	-8.4890*** (0.0000)	-3.2127 (0.1017)	-9.6938*** (0.0000)
LDB	6.5343 (1.0000)	-3.1847*** (0.0025)	-1.4990 (0.5199)	-6.0367*** (0.0000)	-1.6749 (0.7365)	-6.1010*** (0.0001)
EO	-1.1856 (0.2099)	-5.0945*** (0.0000)	-1.0020 (0.7390)	-5.0754*** (0.0003)	-1.6595 (0.7432)	-4.9785*** (0.0022)
FO	-1.0112 (0.2729)	-7.3246*** (0.0000)	-0.8955 (0.7752)	-7.3334*** (0.0000)	-2.4158 (0.3644)	-7.3033*** (0.0000)
İO	1.0126 (0.9138)	-5.3192*** (0.0000)	-1.7281 (0.4071)	-7.1857*** (0.0000)	-1.9918 (0.5812)	-7.0223*** (0.0000)

Not: *** ve ** işaretleri ise sırasıyla %1 ile %5 istatistiki anlamlılık düzeylerini, parantez içinde belirtilenler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3’te belirtilen bulgulara göre söz konusu tüm değişkenlerin aynı seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen durağanlık sonuçları kapsamında tüm serilerin fark durağan olduğunun tespiti seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin araştırılması için Engle-Granger eş bütünlük analizinin kullanılmasına imkân tanımıştır. Çalışmada ikiden fazla değişken arasında eşbütünlük ilişkisinin araştırılmasına olanak sağlayan testlere başvurulamamasının nedeni çoklu doğrusal bağıntı problemi olmuştur. Bu nedenle bütçe açıkları ve ilgili değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin tespit edilmesi için Engle-Granger eş bütünlük analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen test sonuçları Tablo 4’te rapor edilmiştir.

Tablo 4. İki aşamalı Engle-Granger Eşbütünlük Testi Sonuçları

	Ekk Denklemleri	Hata Terimi t-İstatistiği	Engle-Yoo Tablo Kritik Değeri		
			%1	%5	%10
1	$BA = -3.4902^a + 1.9233^a * LRGSYH - 9.1662^a * Trend$	-2.3929	4.32	3.67	3.28
	$LRGSYH = 18.1613^a + 2.0400^a * BA + 0.0425^a * Trend$	-3.3499 ^c			
2	$BA = -6.8817^b + 6.4519^b * LDB - 7.1232^a * Trend$	-2.2352			
	$LDB = 10.7211^a + 2.7611^b * BA + 0.0895^a * Trend$	-2.4441			
3	$BA = -3.3626^a + 3.6881^a * EO$	-1.9614			
	$EO = 0.5930^a + 1.0753^a * BA$	-1.7147			
4	$BA = -3.7895^a + 4.3816^a * FO$	-2.2044			
	$FO = 0.5852^a + 8.4657^a * BA$	-2.0324			
5	$BA = 4.7932^a - 5.7692^a * İO - 1.0375^a * Trend$	-2.0664			
	$İO = 0.0793^a - 5.8857^a * BA$	-2.3793			

Not: a, b ve c üst indisleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistik anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'te belirtilen sonuçlara göre, bütçe açığı ile ilişkili olması beklenen 5 değişken için yapılan çözümler arasında sadece tek bir denklem için eşbütünlük ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda LRGSYH ile BA değişkeni için çözümlenen EKK modellerinden bir tanesi için türetilen hata terimi t istatistiğinin Engle-Yoo (1987) tarafından tanımlanan %10 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değerinden büyük olması değişkenler arasında en az bir eşbütünlük vektörünün olduğunu göstermiştir. Bu noktadan hareketle Tablo 5'te LRGSYH ile BA değişkenleri için gerçekleştirilen otomatik bir çözümlenmeye de yer verilmiş ve ilgili değişkenler arasında en az bir eşbütünlük vektörünün olduğu teyit edilmiştir.

Tablo 5. Eşbütünlük Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	tau-istatistiği	Olasılık değeri	z- istatistiği	Olasılık değeri
DBA	-4.7136	0.0040	-26.9638	0.0012
DLRGSYH	-6.9749	0.0000	-35.5679	0.0000

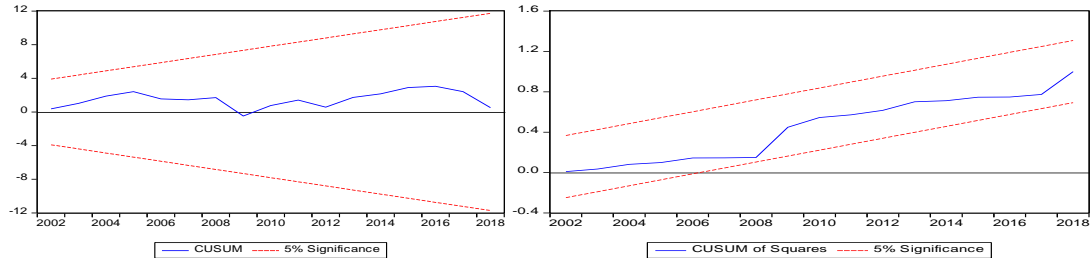
Tablo 5'te belirtilen tau-istatistik değerlerinin de istatistik olarak anlamlı olduğunun belirlenmesi ile uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilen LRGSYH ile BA değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı ECM modeli sonuçları ise Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. ECM Analizi Sonuçları

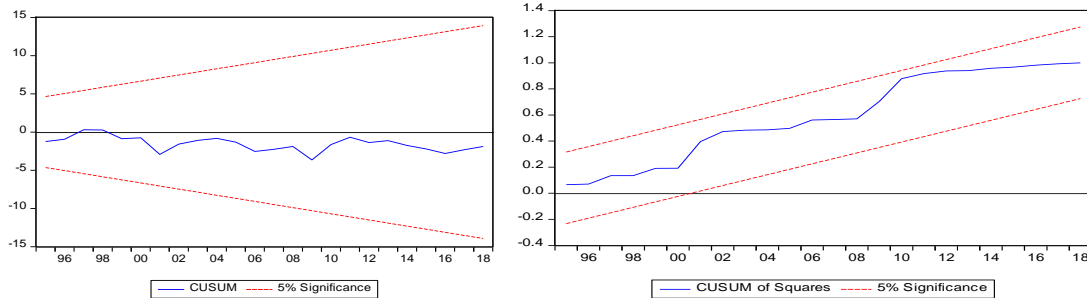
ECM Fonksiyonları	ECM katsayısı	F-Wald İstatistiği	Nedensellik
A $DBA = 3.6609 - 0.8584 * RESİD01(-1) + 0.5496 * DBA(-1) - 8.2115 * DLRGSYH(-1) - 2.8807 * KUKLA$	-0.8584 ^b (0.0233)	1.2324 (0.2784)	Uzun dönem nedensellik
B $DLRGSYH = 0.0268^c - 0.8545^b * RESİD02(-1) + 0.2274 * DLRGSYH(-1) + -2.6678 * DBA(-1)$	-0.8545 ^b (0.0192)	0.0935 (0.7624)	Uzun dönem nedensellik

Not: b ve c üst indisleri sırasıyla %5 ve %10 istatistik düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da rapor edilen ECM çözümlerine göre LRGSYH ile BA değişkenleri arasında nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiştir. Yapılan her iki ECM modeli için kullanılan uygun gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriteri kapsamında belirlenmiştir. Ayrıca A modelinde yapılan ilk ECM çözümlemesinin 2001-2009 dönem aralığında yapısal kırılma içermesi nedeniyle modele kukla değişken eklenmesi yoluna gidilmiş ve nedensellik ilişkisi söz konusu model kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede her iki model kapsamında hesaplanan hata terimlerinin istatistiki olarak anlamlı ve beklenen işareti taşıyor olmaları değişkenler arasında karşılıklı olarak uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte yine her iki modele ait Wald Testi sonuçlarının istatistiki olarak anlamsız olması değişkenlerin kısa dönem nedensellik ilişkisinde olmadıklarını göstermiştir. A ve B modeli ile çözümlenen ECM fonksiyonlarına ait yapısal kırılma testleri ile de modellerde herhangi bir yapısal kırılmanın mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu yapısal testlere ait bulgular aşağıdaki şekildedir.

Şekil 2. (A) Fonksiyonu Cusum ve Cusum Square Test Bulguları

Şekil 3. (B) Fonksiyonu Cusum ve Cusum Square Test Bulguları

Çalışmada 5 değişken için başlatılan eşbütünlük analizlerinin tek bir model için sonuç vermesi BA değişkeni ile ilişkili olabilecek diğer seriler için ECM modelinin uygulanmasına imkân vermemiştir. Bu nedenle aynı seviyede durağan olan ancak aralarında eşbütünlük ilişkisi olmayan seriler için klasik Granger (1969) nedensellik testinden yararlanılmış, söz konusu nedensellik araştırmasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. İlgili test sonuçları Tablo 7'de özetlenerek sunulmuştur.

Tablo 7. Pairwise Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	F İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
LDB, BA'nın Granger nedeni değildir.	0.2039	0.8171	KABUL
BA, LDB'nin Granger nedeni değildir.	2.5883	0.0978	KABUL
EO, BA'nın Granger nedeni değildir.	0.3655	0.6980	KABUL
BA, EO'nun Granger nedeni değildir.	0.3596	0.7020	KABUL
FO, BA'nın Granger nedeni değildir.	0.3088	0.7375	KABUL
BA, FO'nun Granger nedeni değildir.	0.8410	0.4447	KABUL
İO, BA'nın Granger nedeni değildir.	0.5148	0.6047	KABUL
BA, İO'nun Granger nedeni değildir.	0.5660	0.5759	KABUL

Not: Gecikme uzunluğu AİC (lag=2) kriterine göre belirlenmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bütçe açıklarının birtakım makroekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kamunun cari, yatırım ve transfer harcamalarındaki sürekli artışlar gelirdeki artışlarla finanse edilemeyince bütçe açıkları süreklilik göstermektedir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerde bütçe açıklarının belirleyici bir rol oynadığı ve makroekonomik istikrarı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu noktada bütçe açıklarının nedenleri ve bütçe açıkları üzerinde etkili olan faktörler 1980’li yıllardan itibaren yakından incelenmeye başlanmıştır.

Türkiye’nin önemli problemlerinden olan bütçe açıkları son dönemlerde de sık sık gündeme gelen bir konu haline gelmiştir. Özellikle sürdürülebilirlik noktasında sık sık eleştirilen bu konu bütçe açıkları üzerinde etkili olduğu kabul edilen gösterge değişkenlerin eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin çeşitli dönemler itibarıyla ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla planlanan çalışma *bütçe açıkları ile ekonomik büyüme, dış borç, enflasyon oranı, faiz oranı ve işsizlik oranı* değişkenlerinin uzun dönem birliktelikleri ve nedensellik ilişkilerinin araştırılmasını içermektedir. 1989-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada değişkenlerin eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin tespiti amacıyla Engle-Granger, ECM ve Klasik Granger nedensellik analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre LRGSYH ile BA değişkenleri arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçlar, ekonomik büyüme ile bütçe açıklarının koentegre olduklarını ve uzun dönemde karşılıklı olarak birbirlerinin nedenini oluşturduklarını göstermiştir. Analizden elde edilen bu bulgular Kesikoğlu (2005), Barışık ve Kesikoğlu (2006), Ceyhan ve Yıldız (2017), Mah (2018) ve Tung (2018)’in çalışmalarındaki sonuçları desteklemektedir. Nedensellik ilişkisinin araştırıldığı diğer değişkenler için ise herhangi bir eşbütünleşik ve nedensel ilişkinin varlığı tespit edilememiştir.

Çalışma sonucunda ulaşılan bulgular göstermektedir ki, Türkiye ekonomisi bütçe açıkları ile ekonomik büyüme yolunu tercih eden ekonomik bir yapıya sahiptir. Ancak bu noktada bütçe açıklarının sürdürülebilirliği ve yarattığı olumsuz makroekonomik etkilerin önleyebilme kabiliyeti son derece önemlidir. Bu çerçevede kamu harcamalarının önemli bir bölümünün faiz ve borç ödemelerinden çekilerek üretim üzerindeki katma değeri daha çok olacak sağlık, eğitim ve alt yapı gibi harcamalara yönlendirilmesinin kamu finansman dengesinin sağlanması açısından olumlu olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z. ve Terzi, H. (2009). Enflasyon ve Bütçe Açıkları İlişkisi: Tanzi Ve Patinkin Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 195-211.
- Adak, M. (2010). Kamu açıkları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 159, 233-243.
- Adam, C. S. ve Bevan, D. L. (2005). Fiscal Deficits And Growth in Developing Countries. *Journal of Public Economics*, 89, 571-597.
- Ahmad, F. ve Rahman, B. (2017). The Relationship between Budget Deficit and Economic Growth: A Study on Bangladesh. *ASA University Review*, 11(2), 1-13.
- Aksoy, A. (2010). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Enflasyon, Büyüme ve Faiz Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Aksu, H., Emsen, Ö. S. ve Basar, S. (2001). Türkiye’de Bütçe Açıkları ile Nominal ve Reel Faiz Oranları İlişkileri: 1985-2000. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1-2), 43-53
- Al-Khedair, S. I. (1996). The Impact of the Budget Deficit on Key Macroeconomic Variables in The Major Industrial Countries. Ph.D. Dissertation, Florida Atlantic University.

- Arjomand, M., Emami, K. ve Salimi, F. (2016). Growth and Productivity; The Role of Budget Deficit in the MENA Selected Countries. *Procedia Economics and Finance*, 36, 345-352.
- Bangura, A., Tarawalie, A. B., Fofanah, L. ve Macarthy, S. (2016). Macroeconomic Determinants Of Budget Deficit: Evidience From Sierra Leone. *International Journal of Economic Perspectives*, 10(1), 5-13.
- Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. (2006), Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 61-82.
- Barro, R. J. (1974). Are Government Bonds Net Wealth?. *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117.
- Batavia, B. ve Lash, N. (1983). Public Sector Deficits and Inflation: The Case of Turkey. *The Journal of Economics*, 3(5), 182-187
- Bedir, S. ve Tural, A. (2014). Bütçe Açığı ve Enflasyon: Türkiye İçin Bir Sınır Testi Yaklaşımı, International Conference on Eurasian Economies, 1-2 Temmuz, Macedonia.
- Bowen, W. G., Davis, R. G. ve Kopf, D. H. (1960). The Public Debt: A Burden on Future Generations ?. *The American Economic Review*, 50(4), 701-706.
- Brima, S. ve Mansaray-Pearce, E. A. (2015). Budget Deficit and Macroeconomic Variables in Sierra Leone: An Econometric Approach, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(4), 38-51.
- Burney, N.A. ve Akhtar, N. (1992), Government Budget Deficits and Exchange Rate Determination: Evidence from Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 31(4), 871-872.
- Cebula, J. R. (1988). Federal Government Budget Deficits and Interest Rates: A Brief Note. *Southern Economic Journal*, 55(1), 206-210.
- Ceyhan, M. S. ve Yıldız, K. S. (2017). Bütçe Açıkları Belirleyicilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Uygulaması (2006-2015). *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 21-35
- Çavdar, Ç. Ş. (2011). Türkiye'de Bütçe Açıklarının İktisadi Büyüme Ve İstikrar Üzerine Etkileri (1994:Q1-2004:Q4). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 26-41.
- Çeliköz, S. Y. ve Yukacı, İ. (2016). Konsolide Bütçe Açıkları ve İç Borç-Dış Borç İlişkisi: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 478-504.
- Dao, T. B. ve Doan, H. H. (2013). The Relationship Between Budget Deficit and Economic Growth in Vietnam-ARDL Approach. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2514134.
- Direkçi, T. (2006). Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Dornbush, R. ve Fischer, S. (1994). *Macroeconomics*, Sixth Edition, McGraw Hill, Literatür Yayıncılık, Turkey.
- Dwyer, G. P. (1982). Inflation and Government Deficits. *Economic Inquiry*, 20, 315- 329
- Easterly, W. ve Schmidt-Hebbel, K. (1993). Fiscal Deficits and Macroeconomic Performance in Developing Countries. *The World Bank Research Observer*, 8(2), 211-237.
- Enders, Walter (1995). *Applied Econometrics Time Series*, John Wiley & Sons, New York.
- Engle, Robert F. ve Granger, Clive W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Engle, Robert F. ve Yoo, Byung Sam (1987). Forecasting and Testing in Co-integrated Systems. *Journal of Econometrics*, 35(1), 143-159.
- Evans, P. (1985). Do Large Budget Deficits Produce High Interest Rates. *American Economic Review*, 75(1), 68-87.

- Friedman, M. (1975). Unemployment Versus Inflation? An Evolution of Phillips Curve. IEA Lecture, 2., 1-17.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Granger, Clive W.J. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.
- Gujarati, D.N (1999), Temel Ekonometri, (Çev. Ü. Şenesen & G.G. Şenesen), İstanbul, Literatür Yayınları.
- Kaya, M. G. ve Öz, E. (2016). Enflasyon, Bütçe Açığı ve Para Arzı İlişkisinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi: 1980-2014 Dönemi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23, (3), 639-651.
- Kesikoğlu, F. (2005). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Mah, G. (2018). Determinants Of Budget Deficit in South Africa: A Bounds Cointegration, 10th Economics & Finance Conference, 10-13 Eylül, Rome.
- Murwirapachena, G., Maredza, A. ve Choga, I. (2013). The Economic Determinants of Budget Deficits in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(13), 561-569.
- Narayan, P. K., Narayan, S. ve Prasad, A. D. (2006). Modeling The Relationship Between Budget Deficits, Money Supply And İnflation İn Fiji. *Pacific Economic Bulletin*, 21 (2), 103-116.
- Newey, W. ve West, K., (1987), A Simple Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix, *Econometrica*, 55, 703-708.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, Casualty and Wagner’s Law: A Test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal Of Political Economy*, 41(3), 286-298.
- Phillips, P.C.B., ve P. Perron, (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Rahman, N. H. A. (2012), The Relationship between Budget Deficit and Economic Growth from Malaysia’s Perspective: An ARDL Approach, *International Conference on Economics, Business Innovation, IPEDR*, 38, 54-58.
- Serban, M. (2002). Budget Deficit and Inflation, *Academy of Economic Studies, Doctoral School of Finance and Banking*, 1-28.
- Şimşek, M. (2000). Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri. *E. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 49-73.
- Tekin, K. A. ve Özmen, E. (2003). Budget Deficits, Money Growth and Inflation: The Turkish Evidence, *Applied Economics*, 35(5), 591-596.
- Tung, L. T. (2018). The Effect of Fiscal Deficit on Economic Growth in An Emerging Economy: Evidence from Vietnam. *Journal of International Studies*, 11(3), 191-203.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.

İŞLETMELERDE FİNANSAL BAŞARI VE BAŞARISIZLIĞININ VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ, METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIMI SEKTÖRÜ¹

Pınar ÖZZORLU

İşletme Bilim Uzmanı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF İşletme ABD,
pinar.ozzorlu@adu.edu.tr

Sezgin DEMİR

Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF Ekonometri Bölümü, sdemir@adu.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmada, veri zarflama analizi yöntemi kullanılarak işletmelerin finansal verilerine dayalı etkinlik ölçümü yapılmıştır. Bu amaçla borsaya kayıtlı Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapımı sektöründe işlem gören işletmelerin 2013-2017 yıllarına ait mali tablo verilerinden yararlanılmıştır. Belirlenen girdi ve çıktılar Veri Zarflama Analizi yöntemi ile değerlendirilmek suretiyle verimlilik değerlerine ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapımı sektörünün 2013-2017 yılları arası firma başarı ve başarısızlıklarının tespit edilmesinde veri zarflama yönteminin doğru sonuçlar verdiği ve başarısız olanların iyileştirmelerine yönelik öneriler oluşturulabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Finansal Performans, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Metal Eşya, Makine Ve Gereç Yapımı Sektörü

EVALUATION OF FINANCIAL SUCCESS AND FAILURE IN OPERATIONS BY DATA ENVELOPMENT ANALYSIS, METAL PRODUCTS, MACHINERY AND MATERIALS SECTOR

Abstract

In this study, the efficiency analysis which depends on financial data is formed by using data envelopment analysis. For his purpose, financial statements which are belong to Metal Products, Machinery and Equipment Sector between 2013 and 2017 are used. The efficiency values are obtained, according to evaluate the determined inputs and outputs, using data envelopment analysis.

The findings show us the data envelopment analysis gives accurate results about the efficiency of Metal Products, Machinery and Equipment Sector and they can be used to obtain suggestions about efficiency.

---

¹ Bu çalışma Pınar Özzorlu'nun aynı isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Keywords: financial performance, efficiency, data envelopment analysis, metal products, machinery and equipment sector

Giriş

Finansal başarı ve başarısızlık kavramları geçmişten günümüze birçok çalışmaya öncülük etmiş olan bir kavramdır ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte firmalar arası rekabetin artış göstermesiyle geçmişten günümüze gelen bu çalışmaların önemi de giderek artmaktadır.

Firmaların daha başarılı olabilmeleri bakımından, etkinliklerini bilmeleri ve etkinsiz oldukları alanlarda firmayı düzeltici önlem ve faaliyette bulunmaları için birçok çalışma yapılmıştır.

Firmalar için performanslarını artırırken girdilerini minimize etmeli ve bunu yaparken kaliteden ödün vermeyerek yapmalıdır.

Firmaların performanslarının ölçülmesi firma sahipleri, yatırımcılar ve kullanıcılar için de önemli olup değerlendirme ve analizler doğru verilerden alınarak, güvenilir, rahat kullanılabilir ve anlaşılabilir analiz programları ile yapılmalıdır.

Firmaların finansal başarı ve başarısızlıkları değerlendirilirken sektör içerisinde ve yıllar bazında alınması gerekmektedir.

Finansal performans ve birçok alanda VZA analizi etkinlik ölçmede kullanılan yöntemdir.

Finansal Performans

Performans öncelikle askeri alanda kullanılmakta olup günümüze kadar kaynaklarda farklı biçimlerde tanımlanmıştır.

16. Yüzyılda askeri terimde performans kelimesi, vazife ve talimatları istenilen biçimde bitirmek anlamında kullanılırken günümüzde ise performans başarıya ulaşmak için miktar ve kalite olarak belirleyen bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Cenger, 2011, s. 33).

Kecek'in tanımlamasına göre günümüzde performans; hedefleri olan ve planlanmış bir faaliyet sonucunda ulaşılan kalite(nitel) veya miktar(nicel) olarak tanımlayıp belirli kılan kavramdır (Kecek, 2010, s. 11).

Performans ölçülmesi ile birlikte bir işletmenin sürekliliği ve başarısı belirlenebilir. İşletmeler bütün kaynaklarını ne ölçüde başarılı bir biçimde çıktılar olarak getirdiklerini performanslarını ölçerek belirleyebilmektedirler (Canki, 2014, s. 38).

Poister (2003), performans ölçümünü, "tanımlama, izleme ve değerlendirme süreçleri" olarak tanımlamaktadır (Kramer, Williams & Hopes, 2007, s. 7).

Bir işletmenin değerlendirip yönettiği kaynakları, meydana getirdiği ürünleri ve görevleri, ulaştığı neticeleri izlemesi için sistemli verileri bir araya getirmesi, tüm bunların çözümlenmesi ve incelenme sonucunda rapor edilmesi performans ölçümü olarak tanımlanabilir (Sakal ve Şahin, 2008, s. 5).

Performans ölçümünün başarılı olabilmesi için öncelikle işletmelerin üç ölçütü bulunmaktadır. İlk olarak işletmeler temel amaçlarını tespit etmeli ve düzen içerisinde bulunan herkes kendi sorumluluğunun farkında olmalıdır. İkinci olarak tespit edilmiş olan gruplar temel amaçlar ile birbirine bağlantı sağlayarak kendi performans amaçlarını kazanmalıdır. Grupların amaçları belirgin, anlaşılabilir ve erişilebilir olmalıdır. Son olarak organizasyon içerisindeki devamlı olarak eğitilmeli ve yönlendirilmeli ve gerekirse çalışma motivasyonlarını artırmaları için ödüllendirme gibi teşviklerde bulunulmalıdır (Carney, 1999, s. 4).

İşletmede karar alıcıların, yerinde kararlar almaları ve bunun neticesinde işletmenin amaçlarının gerçekleştirme yollarının güçlendirilmesi ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirebilmesi açısından performans değerlendirmesi önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra önceki yapılan çalışmaları analiz edip işletmenin eksiklerinin tespit etmesi ve bunları önlemesi, performansının azalmasına etki eden etmenleri belirleyip bunları kontrol altına alıp kaynaklarını bunlara göre oluşturması, gerçekleştirmek istediği amaçlarını gerçeğe daha yakın temeller üzerine hazırlaması ve amaçlarına vaktinde ve daha verimli usullerle varması açısından da önem taşımaktadır. Ölçülemeyen şeyin ilerlemesi mümkün değildir, o halde işletmenin optimal yönetilmesi ve işletmenin ilerleme kaydetmesi için önemli performans kriterlerinin belirlenip değerlendirilmesi gerekmektedir (Bayyurt, 2007, s. 578).

Belirlenmiş bir girdinin hangi çıktıyı oluşturacağı performans değerlendirme etkinlikleri neticesinde belirlenmektedir. Bunun neticesinde performans yönetiminde işletmelerin muhtemel gereken iktisadi değeri elde edip etmedikleri ve beklenen faydaya ulaşip ulaşmadıkları önem kazanmaktadır (Canki, 2014, s. 40).

İşletmelerin başarısız olmalarında birçok sebep sayılabilmektedir. İşletmelerin başarısız olmalarının altında firmanın kendisinden kaynaklı nedenler ya da ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumlar etken olabilmekle beraber bu sebepler firmaların finansal durumunda olumlu etkende oluşturabilmektedir. İşletmeleri olumlu yönde etkileyen durumlarının devamlılığını sürdürebilmesi için, bu gelişen durumlar büyük bir özenle değerlendirilmelidir. Bu gelişmelerin olumsuz olması durumunda ise, ilk olarak işletmenin yapısını olumsuz yönde etkileyen finansal sorunun ortaya koyulması ve bunun sonrasında da bu sorunu iyileştirmeye yönelik gelişmeler oluşturularak sorunun tamamının çözümlenmesi gerekmektedir (İçerli ve Akkaya, 2006, s. 414).

Finansal başarısızlık ve iflas durumu yalnızca firmayı etkileyen bir durum değildir. İflas sorunu ülkenin ekonomisi üzerinde de birçok olumsuz etki yapmaktadır. Ülkemiz için de iflas durumu değerlendirildiğinde, toplumda birçok sosyo-ekonomik sıkıntılara sebep olduğu ifade edilebilir. Bu sıkıntıların başında öncelikle istihdam gelmektedir. Ülkemizde olduğu gibi işsizliğin fazla olduğu ekonomilerde firmaların iflas etmeleri sonucunda var olan işsizlerin üzerine yeni işsizlerde katılmaktadır. Yeni yatırımlarda sorunun ikinci basamağını oluşturmaktadır. Bilhassa vatandaşların artırımlarıyla açılan halka açık anonim ortaklıkların finansal sıkıntıya girerek ekonomik ve sosyal yaşamlarının sona ermesi, tasarruf sahiplerinde negatif yönlü bir etki oluşturmaktadır (Aktaş, Doğanay ve Yıldız, 2003, s. 2).

Etkinlik ve veri zarflama analizi kavramı

Etkinlik kavramının yakın tarihi Farrell (1957) ile başlar. Performansın değerlendirilmesinde etkinlik kavramının iyileştirilmesinde kaynakların en doğru biçimde kullanılması ile olmuştur (Bakırcı, 2006, s. 200).

Farrell'e göre etkinlik iki bileşenden oluşmaktaydı (Worthington, 2000, s. 3-4). Bunlar teknik etkinlik ve ölçek etkinliğidir.

Farrell'e göre Teknik etkinlik, firmanın yeteneğini ve ilgili fiyatları göz önüne alınarak belirli bir girdi kümesi kullanarak maksimum çıktı elde etmesidir bunun yanı sıra fiyat ve imalat teknolojisi de dahil edilerek optimum yollarla girdilerin kullanılması da ölçek etkinliğidir. Bu ölçümler ilerleyen zamanda toplam ekonomik etkinlik ölçüsünü sağlamak üzere birleştirilmiştir (Coelli, Rao, O' Donnell and Battese, 2005, s. 51).

Etkinlik, hedeflere varma seviyesini ve beklenen etki ile oluşan etki arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir. Çıktılar ve sonuçlar arasındaki farkı ortaya koymak etkinlik mevzusu üzerinde durulurken çok önemlidir. Girdi ve çıktıların ölçülmesi ve değerlendirilmesinden daha da zor olanı sonuçların ölçülmesi ve değerlendirilmesidir. Performans denetimi alanında temin edilen ilerlemeler neticesinde, analiz edilmesi ve ölçülmesi daha basit olan tutumluluk ve verimlilikten etkinlik denetimine ilerleyen yönelme vardır. Etkinlik mevzusu politikaya çok benzediği için denetçiler politikalar ile değil, politika araçlarının karar

verilmesi ve bunların uygulamaya geçilmesi ile alakalıdır (Gülcü, Coşkun, Yeşilyurt, Coşkun ve Esener, 2004, s. 91).

Etkinlik yönünden elde edilen sonuç ve yararlanılan kaynak önemli olması sebebiyle sonuçların ve kaynakların birlikte değerlendirilmeye alınması gerekmektedir (Celep, 2010, s. 13).

Karar verme birimlerinin etkinlik analizlerinin ölçümünün yapılmasında parametrik olmayan yöntemlerden sıklıkla tercih edilen yöntem veri zarflama analizidir.

Doğrusal programlama ilkelerini temel alan karar birimleri arasında göreceli karşılaştırma yapan parametrik olmayan bir analiz "Veri Zarflama Analizi (Data Envelopment Analysis)" dir.

Doğrusal programlama ile ilgili olarak Dantzig, Bazarra ve Jarvis , Luenberger, Gass incelenebilir ve parametrik olmama terimi, Diewert ve Parkan tarafından şu tanımlamayla kullanılmıştır: İlgili imalat teknolojisine göre sonlu sayıda parametresi bulunan ve Cobb-Douglas örneğinde olduğu gibi işlevsel formu tespit edilmiş olan bir fonksiyon sınıfına ilişkin olma varsayımı yapılmamıştır (Tarım, 2001, s. 45).

İlk başlarda VZA "The Measurement of Productivite Efficiency" çalışmasıyla Farrell'in (1957) performans etkinliğini belirleme yaklaşımının ardından Cooper, Charnes ve Rhodes aracılığıyla 1978 yılında kapsamı artırılarak etkinlik ölçümlerinin yapılması amacı ile VZA başarıyla uygulanabilir duruma gelen bir doğrusal programlamaya dayanan parametrik olmayan yöntem olmuştur (Dağ, 2011, s. 46).

Doğrusal programlama örneğindeki kısıtlar; teorik birim çıktılarının, araştırma yapılan birimin çıktularına eşit veya büyük olmasını gerektirdiği için teorik birimin girdilerinin araştırma yapılan birimden daha az olması durumunda teorik birimin benzer ya da daha çok çıktıyı daha az girdi kullanılması ile temin etmesi gerekmektedir (Tetik, 2003, s. 222).

Kaynaklarda karar verme birimi (KVB) diye yazılan benzer girdilerin seçilmesiyle aynı çıktı sonuçlarını veren işletme ve kuruluşları birbirleri arasında karşılaştırma yaparak göreceli etkinliğinin bulunması ve etkinlik analizini uygulayan "kurumlar arası karşılaştırma biçimi" diye de bilinen bir metottur (Dağ, 2011: 46). VZA'da bütün firmaların aynı stratejik amaçlara sahip olması ve benzer biçim girdi seçip kullanması ile benzer biçim çıktı üretmesi temel varsayımdır (Oruç, 2008, s. 11).

VZA, ilk başlarda kar amacı gütmeyen işletmelerin etkinliklerini incelemede kullanılırken, işletmelerin ve öteki karar birimlerinin, çıktı ve girdi oranlarının azaltım veya artırım rasyolarına bakılarak etkinliklerinin hangi ölçüde değişeceğine bağlı bilgi verdiği için kar amaçlı ürün ve hizmet sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır (Kecek, 2010: 55). Elde edilen etkinlik analizi modelinin gerçek ve kullanılan verilerin güvenilir olması durumunda VZA tarafından etkin olmadığı sonucuna varılan karar birimlerinin sonuçta gerçekten göreceli olarak etkin olmadıkları söylenebilmektedir (Özgür, 2008, s. 166).

Veri zarflama analizinin büyük çapta bilinmesinin sonucunda, bu metot da kullanılan temel kavram ve ilkeleri ile birlikte model çeşitlemesi de beraberinde gelmiştir. Geliştirilen çeşitli modeller, BCC (Banker, Charnes, Cooper) ölçeğe göre getiri modeli, CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) modeli, toplamsal model ve çarpımsal modellerdir (Yeşilyurt, 2008, s. 225).

CCR ve BCC modelleri bu modeller içerisinde en temel olanlarıdır. Bu modeller ölçeğe göre sabit getiri ve ölçeğe göre değişken getiri olması üzerine iki temel grup şeklinde bölümlendirilerek daha basit bir biçimde kavranılarak analizinin yapılması mümkündür. Girdi miktarları sabit tutulmasıyla çıktı miktarlarında meydana gelebilecek değişimlerin analiz edilmesi çıktı odaklı olmak olarak tanımlaması yapılmaktadır. Çıktı odaklı olmanın tam tersi girdi odaklı olmak ise belirlenmiş çıktı miktarlarını en etkin bir biçimde elde edilebilmesi hedefi ile değerlendirmeye alınması gereken en uygun girdi miktarlarının ne olması gerektiği ve girdi miktarlarında ortaya çıkabilecek değişimlerin incelemeye alınmasını ifade etmektedir (Kıran, 2008, s. 22).

CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Modelinin Matematiksel Yapısı

Charnes Cooper Rhodes – CCR modeli veri zarflama analizinin birinci öncelikli olarak önerilen modelidir. CCR modeliyle ölçeğin sabit getirisi varsayımı altında teknik etkinliğinin ölçümü yapılmaktadır. Charnes Cooper Rhodes modeli girdi odaklı ve çıktı odaklı olması sebebiyle iki türü bulunmaktadır.

Bunlardan ilki girdi odaklı model olup mevcut bulunan çıktı seviyesini karşılayabilecek şekilde girdileri minimize etmeyi amaçlarken diğeri ise, mevcut girdiler kullanarak artırım yapmaksızın çıktıları maksimize etmeyi amaçlayan çıktı odaklı modeldir (Yürüşen, 2011, s. 24). CCR Modeli Formülasyon detayı aşağıdadır (Kıran, 2008, s. 25).

Tablo 1. Girdi ve Çıktı Odaklı CCR Modeli Formülasyonu

<u>Girdi Odaklı CCR Birincil Formülasyon</u>	<u>Çıktı Odaklı CCR Birincil Formülasyon</u>
Amaç Fonksiyonu	Amaç Fonksiyonu
$\text{Max } e_o = \sum_{r=1}^s u_r Y_{ro}$	$\text{Min } e_o = \sum_{i=1}^m v_i X_{io}$
Kısıtlar	Kısıtlar
$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0$	$\sum_{i=1}^m v_i x_{ij} - \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \geq 0$
$\sum_{i=1}^m v_i x_{io} = 1$	$\sum_{r=1}^s u_r y_{ro} = 1$
$u_r, v_i \geq 0; j=1, \dots, n$	$u_r, v_i \geq 0; j=1, \dots, n$
$r=1, \dots, s; i=1, \dots, m$	$r=1, \dots, s; i=1, \dots, m$
Modelde;	
e_k = k karar biriminin etkinliği	
u_{rk} = k karar birimi tarafından r. çıktıya verilen ağırlık	
v_{ik} = m karar birimi tarafından i. girdiye verilen ağırlık	
Y_{rk} = k karar birimi tarafından üretilen r. çıktı	
X_{ik} = k karar birimi tarafından üretilen i. girdi	
Y_{rj} = j karar birimi tarafından üretilen r. Çıktı	
X_{ij} = j karar birimi tarafından üretilen i. girdi	
N = Karar birimi sayısı	
s = Çıktı sayısı	
m = Girdi sayısı	

Çıktıya yönelik CCR Modelinin çözümü, CCR Modelinin girdiye yönelik olanından yararlanarak elde edilebilmektedir (Kecek, 2010: 75). Bir karar alıcı karar noktalarının etkinliklerine CCR yöntemiyle karar vermek istiyorsa ister girdi odaklı ister çıktı odaklı olsun yukarıda tanımlanan modeli tüm karar noktaları

için uygulamak zorundadır. Kurulan model her bir karar noktası için çözüldüğünde her bir karar noktası için toplam etkinlik ölçütleri elde edilecektir. Bu ölçütlerin 1'e eşit olması karar noktaları için etkinliği, 1'den küçük olmaları ise karar noktalarının etkinsizliğini gösterir (Charnes, Cooper and Rhodes, 1981; Dinçer, 2008, s. 833-834).

Literatür taraması

VZA parametrik olmayan benzer karar verme birimlerinin etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılan doğrusal bir programdır (Anjum, 2013, s. 187).

Veri Zarflama Analizi yöntemi Charnes vd, (1978), öncülük etmişler ve Banker (1984) bunu geliştirmiştir devamında uygun girişimler Coelli (1997) ve Cooper (2000) tarafından yapıldığı bilinmektedir (Worthington, 2001, s. 9).

Son yıllarda VZA Analizi ile finansal etkinlik ölçme konusunda yerli ve yabancı birçok makale ve tez çalışmaları yapılmış olup günümüzde hala finansal etkinliklerin ölçmesinde bu yöntem kullanılmaya devam etmektedir.

Yöntemin belirli sayıda varsayıma dayanması sebebiyle veri zarflama analizi karar birimlerini etki edebilecek karmaşık olan fazla sayıdaki girdi ve çıktıların çözülmesinin basit olması değişik alanlarda kullanılmasının temel nedenidir (Altın, 2010, s. 17).

Literatürde VZA ile verimliliği ölçme çalışmaları istikrarlı bir tutum sergilemektedir. Elyasiani vd. (1994), Favero and Papi (1995), Miller ve Noulas (1996), özellikle Worthington (1998; 1999; 2000) banka dışındaki mali birimlerin etkinliklerini ölçen çalışmaları mevcuttur, Berger ve Humphrey (1997), finansal birimlerin verimlilik ölçümünde farklı yaklaşımları inceleyerek geniş kapsamlı bir literatür oluşturmuşlardır (Worthington, 2001, s. 9).

Finansal etkinliklerin ölçümünde bankaların etkinlikleri de incelenmiş ve bu alanda da birçok çalışma yapılmış olup, bunlara örnek olarak Sanabor (2013), Hindistan bankalarının etkinliklerini ölçmüştür, bu çalışma son 15 yılın önemli bulgularını tartışmış ve tüketici ve yatırımcı arasındaki fark birleştirici köprülerle iyileştirici tavsiyelerde bulunmuştur. 2008 yılında, Ram Pratap 28 ticari bankanın 2002 ve yılları arasındaki etkinliklerini, 2009 yılında, Ganesan 2002 ve 2006 yıllarında 30 eyalet bankaları ve 20 ilçe bankalarının, Gunjan, 27 adet kamu sektör bankalarının 2003 ve 2006 yılları arasındaki etkinliklerini ve 2010 yılında Bodla, 29 özel sektörün 1198 ve 2015 yılları arasındaki etkinliklerini ölçen çalışmalar yapmışlar ve bankalarının maliyetlerini minimize etmelerine yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır (Anjum, 2013, s. 188).

VZA tekniğinin performans ölçümünde kullanımı ise Chandra, Cooper, Li ve Rahman (1998)'in çalışması örnek verilebilir. Bu çalışmada 29 Kanadalı Tekstil firmalarının performanslarının ölçülmesi Veri Zarflama Analizi CCR modeli kullanılarak ölçülmüştür. Yıllık satış tutarının çıktı ve çalışan personel sayısı ile ortalama yıllık yatırım tutarının girdi olarak kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlar, çok az sayıda şirketin verimli olduğu sonuna ulaşılmıştır ve farklı bir örnek olarak Paradi ve Diğ. (2014)'nin çalışması da verilebilir. Bu çalışmada Z skoru ile VZA modelini karşılaştırmak amacıyla gevşek temelli ölçüm (slack-based-measure) modeli oluşturmuşlar ve Z skorunun hesaplanmasında kullanılan oranların pay ve paydalarını VZA modelinde sırasıyla çıktı ve girdi olarak kullandıkları modeli, imalat dışı sektörde yer alan işletmelerin finansal başarısızlıklarını değerlendirmek için kullanmışlardır ve elde edilen sonuçlar neticesinde Z skoruna oranla modelin daha fazla faydalı bilgi sağladığı yönünde olmuştur (Demir and Coşkun; 2016, s. 477).

Ülkemizde bu konuda farklı alanlarda da çalışmalar mevcut olup, bu çalışmalara örnek verilebilir. Altın (2010), Girdiye yönelik ölçüğe göre sabit getiri CCR varsayımı kullanılarak İMKB Sınai Şirketlerine Yönelik Finansal Etkinlik analizi yapmıştır. Analiz sonucunda küresel mali krizin yaşandığı ve ekonomik etkilerinin devam ettiği bu süreçte İMKB'de Ulusal Sınai Endeksine kayıtlı 142 şirketin 31 Aralık 2008 yılı bilanço

dönemine ait finansal etkinlik sınaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 142 kayıtlı şirketin 44'ü bilanço dönemi itibarıyla etkin kalmayı başarabilmiştir.

Kaya, Öztürk ve Özer (2010), Çıktı yönlü CCR yöntemi kullanarak Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektöründeki işletmelerin performanslarının karşılaştırılmasını amaçlamışlardır. Analiz sonucunda, 2008 yılının 4 döneminde de 5 işletme etkin bulunmuştur. Bu 5 işletmeler: Alarko Carrier, F – Mizmit Piston, Makine Takım, Parsan ve Türk Traktör'dür.

Çelik ve Ayan (2017), Girdi odaklı CCR yöntemi kullanarak Borsa İstanbul'da (BİST) 2010 ile 2014 yılları arasında imalat sanayi sektöründeki 5 yıllık etkinlik analizi sonucunda etkin olan ve etkin olmayan şirketleri tespit etmişler ve etkin olmayan şirketler için önerilerde bulunmuşlardır ve imalat sanayi sektöründe analizde kullanılan girdi değişkenlerini etkin bir şekilde kullanması konusunda da ilerlemeler kat ettiğine ulaşılmıştır.

Veriler ve yöntem

Uygulamada Metal, Eşya, Makine ve Gereç Yapımı Sektörünün VZA analizinde DEAP (Data Envelopment Analysis Program) 2.1 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir.

DEAP 2.1 programı kullanılarak yapılan analizlerde ölçüğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında girdi odaklı VZA yapılmış olup yıllar içerisinde karşılaştırmalı etkinlik analizleri sırasıyla sonuçlandırılmıştır.

En uygun girdi miktarlarının hangi değerlerde olması gerektiği yani belirli çıktı miktarlarını en etkin temin edilebilmesi hedefiyle en uygun girdi miktarlarının belirlenmesini tespit etmek amacı ile girdi odaklı olan ölçüğe göre sabit getiri modelinin yapılması uygun görülmüştür.

Metal, Eşya, Makine ve Gereç Yapımı Sektörünün veri zarflama ile yapılan etkinlik analizleri neticesinde etkin olan firmalar başarılı firma, etkin olmayan firmalar başarısız firma olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Sektörde toplam 31 adet firma olup, firma isim ve kısaltmaları aşağıdaki tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Metal, Eşya, **Makine ve Gereç Yapımı** Sektörü

Metal, Eşya, Makine ve Gereç Yapımı Sektörü					
No	Kısaltması	Firma İsmi	No	Kısaltması	Firma İsmi
1	ALCAR	Alarko Carrier Sanayi ve Ticaret A.Ş.	17	KARSN	Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret A.Ş.
2	ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.	18	KATMR	Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.
3	ARCLK	Arçelik A.Ş.	19	KLMSN	Klimasan Klima Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	AYES	Ayes Çelik Hasır ve Çit Sanayi A.Ş.	20	MAKTK	Makina Takım Endüstrisi A.Ş.
5	BALAT	Balatacılar Balatacilık Sanayi ve Ticaret A.Ş.	21	OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
6	BNTAS	Bantaş Bandırma Ambalaj Sanayi Ticaret A.Ş.	22	PARSN	Parsan Makina Parçaları Sanayii A.Ş.
7	BFREN	Bosch Fren Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	23	SAFKR	Safkar Ege Soğutmacılık Klima Soğuk Hava Tesisleri İhracat İthalat San. ve Ticaret A.Ş.
8	DITAS	Ditaş Doğan Yedek Parça İmalat ve Teknik A.Ş.	24	SILVR	Silverline Endüstri ve Ticaret A.Ş.
9	EGEEN	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş.	25	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
10	EMKEL	Emek Elektrik Endüstrisi A.Ş.	26	TMSN	Tümosan Motor ve Traktör Sanayi A.Ş.
11	EMNIS	Eminiş Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş.	27	PRKAB	Türk Prysmian Kablo ve Sistemleri A.Ş.
12	FMIZP	Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş.	28	TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.
13	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	29	ULUSE	Ulusoy Elektrik İmalat Taahhüt ve Ticaret A.Ş.

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

14	GEREL	Gersan Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş.	30	VESBE	Vestel Beyaz Eşya Sanayi ve Ticaret A.Ş.
15	IHEVA	İhlas Ev Aletleri İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş.	31	VESTL	Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
16	JANTS	Jantsa Jant Sanayi ve Ticaret A.Ş.			

VZA Uygulamasında Karar Verme Birimi(DMU) olarak aşağıdaki firmalar dikkate alınmıştır.

Tablo 3. Karar Verme Birimleri (DMU)

DMU1	ALCAR	DMU12	KARSN
DMU2	ASUZU	DMU13	KATMR
DMU3	ARCLK	DMU14	KLMSN
DMU4	AYES	DMU15	OTKAR
DMU5	BFREN	DMU16	PARSAN
DMU6	DITAS	DMU17	SILVR
DMU7	EGEEN	DMU18	TOASO
DMU8	FMIZP	DMU19	TMSN
DMU9	FROTO	DMU20	PRKAB
DMU10	IHEVA	DMU21	TTRAK
DMU11	JANTS	DMU22	VESBE

Karar verme birimlerinden sonra girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiş olup aşağıdaki tablo 4’de detaylı olarak belirtilmiştir;

Tablo 4. Girdi ve Çıktı Değişkenleri ve Kısaltmaları

Girdi (Input)		Çıktılar (Output)			
I1	I2	O1	O2	O3	O4
Toplam Varlıklar	Toplam Yükümlülükler	Çalışma Sermayesi	Dağıtılmamış Kar	FVÖK	Piyasa Değeri

VZA çalışmalarında KVB’lerinin sayısı girdi ve çıktı bileşenlerinin toplamalarını iki katı olması istenmektedir, çalışmamızda; 2 girdi+4 çıktı bileşeni kullanılarak $x2 = en$ 12 KVB olması şartı sağlanmış olup toplam 22 KVB analiz kapsamına alınmıştır. Çalışmada ki KVB yeterli sayıda ve güvenilen bir düzeydedir.

DEAP 2.1 paket programında negatif değerlerin ve çok haneli sayıların analiz edilememesi nedeniyle girdi ve çıktı değişkenleri az haneli sayılar biçimine getirilmiş ve negatif değerler yerine sıfır rakamı kullanılarak analize dâhil edilmiştir.

Analizin sağlıklı sonuç vermesi için gerekli uygulamalar yapılmış ve analiz bir düzen çerçevesinde oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında kullanılan veriler “Kamuyu Aydınlatma Platformu” sitesinden temin edilmiştir.

Tablo 5. VZA Etkinlik Sonuçları 2013-2017 Yılları

VZA Etkinlik Sonuçları 2013-2017 Yılları					
DMU	2013	2014	2015	2016	2017
DMU1	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
DMU2	1.000	0.519	0.502	0.523	0.223

DMU3	0.496	0.452	0.424	0.410	0.369
DMU4	0.442	0.475	0.521	0.497	0.380
DMU5	0.885	0.899	1.000	1.000	0.858
DMU6	0.545	0.614	0.347	0.312	0.331
DMU7	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
DMU8	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
DMU9	0.537	0.444	0.444	0.497	0.515
DMU10	0.486	0.761	0.800	0.777	0.660
DMU11	0.780	0.779	0.691	0.888	0.796
DMU12	0.335	0.169	0.077	0.148	0.234
DMU13	0.305	0.375	0.500	0.393	0.469
DMU14	0.656	0.637	0.733	0.765	0.714
DMU15	0.419	0.305	0.268	0.383	0.409
DMU16	0.320	0.255	0.212	0.228	0.222
DMU17	0.381	0.369	0.165	0.224	0.501
DMU18	0.336	0.281	0.260	0.371	0.339
DMU19	1.000	0.575	0.679	0.713	0.416
DMU20	0.285	0.297	0.285	0.283	0.262
DMU21	0.874	0.482	0.487	0.590	0.480
DMU22	0.476	0.467	0.463	0.565	0.438
MEAN	0.616	0.553	0.539	0.571	0.528

DEAP programının kullanılması ile yapılan VZA girdi olarak seçilen toplam varlıklar ve toplam yükümlülüklerin minimum yapılması için girdi odaklı ve dağıtılmamış karların, piyasa değerlerinin, çalışma sermayesi ve FVÖK'nın maksimum yapılması için çıktı odaklı olan iki modelin de analizleri yapılmıştır. VZA modellerinden girdiye yönelik model kullanılmasının sebebi, bazı firmalarda çıktı değişkeni olarak seçilen karlılık oranlarının negatif değerlerinin normalize edilmesi ile orijinal değerlerinin kaybedilmesidir. Ayrıca rekabet üstünlüğünün elde edilebilmesi için çıktı değişkenlerinde yer alan değişkenlerin yerine girdi değişkenlerinin etkin kullanımının daha önemli olduğunun düşünülmesidir. Girdi odaklı CCR modeline ilişkin etkinlik sonuçları tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4'de gösterilen VZA sonuçlarına göre, 2013 yılında ALCAR, ASUZU, EGEEN, FMIZP ve TMSN, 2014 yılında ALCAR, EGEEN, FMIZP, 2015 ve 2016 yıllarında ALCAR, BFREN, EGEEN, FMIZP, 2017 yılında da ALCAR, EGEEN, FMIZP firmaları etkin bulunmuştur. Yapılan analizlerin sonucunda kesin bir yargıya varılabilmemiz mümkün değildir. Bu sonuçlar ile yapılan açıklamalar şirketler için referans niteliğinde yapılmıştır. Analizi yapılan firmalarda kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri şirketlerin yalnızca etkinlik durumlarına yöneliktir. Şirketlerin yönetim birimi, üretim teknolojisi gibi başarısızlığına etki edip etkinlik analizine dâhil edilmeyen boyutların da yatırımcılar tarafından dikkate alınması yerinde kararların verilmesinde olanak sağlayacaktır.

Sonuç

Gelişmekte olan finans sektöründe firmaların başarısızlıklarını tahmin etmeleri ve iflas durumunun önüne geçmeleri dünya ve ülkemizde son yıllarda en çok üzerinde durulan konulardandır. Geçmişten bugüne yapılan birçok çalışmayla finans alanında faaliyet gösteren işletmelerin başarı ve başarısızlıkları ele alınıp incelenmiştir. Firmaların performanslarını ölçmesi ve bu ölçüm tekniklerini geliştirmesi önem taşımaktadır.

Firmaların yalnızca karlılık oranına bakarak performanslarını değerlendirmeleri yetersiz kalır, bu nedenle performans değerlendirme konusuna çok boyutlu bakmaları gerekmektedir. Şirketlerdeki finansal yapı, kalite ve yenilik, yönetim kabiliyeti, şans gibi boyutların performansı dolaylı ya da doğrudan etkilediği için bu unsurların da performans ile ilişkisi göz önüne alınarak kontrol edilmelidir.

Bu çalışmada VZA etkinlik analizini hesaplayabilmek için girdi ve çıktı değişkenleri Z skoru değerleri parçalanarak alınmıştır. VZA etkinlik sonuçları değerlendirildiğinde 2014 ve 2017 yılları ayrıca 2015 ve 2016 yılları etkinlik sonuçları başarı oranları yüzdesi ile benzerlik göstermektedir. Girdiye yönelik CCR

modeli etkinliklerine göre Metal, Eşya, Makine ve Gereç Yapımı Sektörü şirketlerinin ortalama %17'sinin başarı gösterdiği sonucuna varılmıştır. Girdi ve çıktı değişkenlerinin farklı olması etkinlik sonuçlarını değiştirmesi sebebiyle seçilme aşamalarında dikkat edilmelidir, farklı girdi ve çıktı değişkenlerinden yararlanarak analiz sonuçları birbirleriyle karşılaştırılarak da değişkenler tekrar belirlenebilir.

İncelenen çalışmalardan yola çıkılarak işletmelerin etkinlik ve performansları sektör bazında ve yıllar içerisinde ölçülmüştür. Bu sebeple çalışmada kullanılan dört yöntemin de tek tek değerlendirilmeye alınması yeterli olmamakla birlikte bu yöntemler hisse senedi alıcıları ve yatırımcılar için sık kullanılmaktadır.

Bu çalışmadan çıkaracağımız sonuç, firmaların yıllar içerisinde ve geçmiş tarihli mali analizlerini yaptırmalı ve sektör ortalamalarına göre başarısız olduğunda bu başarısızlığı önleyecek önlemler almalı, performans sonucu başarılı çıktığında ise sürekliliğini devam ettirebilmek için mevcut durumunu korumalı ve daha iyi bir kaliteye ulaşmak için girdileri minimize etmesi gerekmektedir. İşletmelerin teknolojik yapısı ve yönetimi de performans ölçümünde belirgin rol atmakta olup ölçülemeyen performans analizlerindedir.

Bu durumda firmalar, firmaların hisse senetlerini alacak olan müşteriler, firmayla ortaklık ya da iş birliği yapacak olan karar vericiler firmadan hisse senedi almak istediklerinde firmayı ve sektördeki firmanın durumunu detaylı bir biçimde kontrol etmeli ve yüksek risk almaksızın şirketler ile işbirliği içerisine girmelidirler.

Kaynakça

- Aktaş, R., Doğanay, M. ve Yıldız, B. (2003). Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sınır Ağı Karşılaştırması. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(4), 1-24.
- Altın, H. (2010). Küresel Kriz Ortamında İMKB Sınai Şirketlerine Yönelik Finansal Etkinlik Sınaması: Veri Zarflama Analizi Uygulaması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 15-30.
- Anjum, S. (2013). A Significant Study Of Measuring Technical Efficiency In Banks Using Data Envelopment Analysis In India. International Journal of Accounting and Financial Management Research (IJAFMR) ISSN 2249-6882, 3(1), 187-192.
- Bakırcı, F. (2006). Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: Vza İle Bir Analiz. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 199-217.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Önemi ve Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkiler, Dergipark Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (53), 577-592.
- Canki, A. (2014). Finansal Performans Ölçümünde Sermaye Yapısının Etkisinin Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Carney, K. (1999). Successful Performance Measurement: A Checklist. Harvard Management Update, (11), 3-4.
- Celep, H. (2010). Kamu Sektöründe Performans Yönetimi ve Ölçümü. Mesleki Yeterlilik Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı. Ankara.
- Cenger, H. (2011). İmkb'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 31-44.
- Charnes, A., Cooper, W. & Rhodes, E. (1981). Evaluating Programme and Managerial Efficiency: An Application of Data Envelopment Analysis to Program Fellow Through. Management Science, 27, 668-696.

- Coelli T.J., Rao D.S.P., O' Donnell Ch. J. & Battese G.E. (2005). An Introduction To Efficiency And Productivity Analysis. (S. 51). 2. Edition Springer Newyork.
- Çelik, İ. ve Ayan, S. (2017). Veri Zarflama Analizi İle İmalat Sanayi Sektörünün Finansal Performans Etkinliğinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(18), 56-74.
- Dağ, S. (2011). Türkiye'deki Katılım ve Mevduat Bankalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Demir, S. and Coşkun, Y. (2016). Is Financial Stability Effective On Investment Decisions In Emerging Markets?. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı Int. Journal of Management Economics and Business, ICAFR 16 Special Issue, 12, 474-490.
- Dinçer, E. (2008). Veri Zarflama Analizinde Malmquist Endeksiyle Toplam Faktör Verimliliği Değişiminin İncelenmesi ve İMKB Üzerine Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 25(2), 825-846.
- Gülcü, A., Akın, C., Yeşilyurt, C., Coşkun, S. ve Esener, T. (2004). Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Göreceli Etkinlik Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5(2), 87-104.
- İçerli, Y. ve Akkaya, C. (2006). Finansal Açıdan Başarılı Olan İşletmelerle Başarısız Olan İşletmeler Arasında Finansal Oranlar Yardımıyla Farklılıkların Tespiti. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Nisan 20(1), 413-421.
- Kaya, A., Öztürk M. ve Özer A., (2010). Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektördeki İşletmelerin Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(1), 129-147.
- Kecek, G. (2010). Veri Zarflama Analizi / Teori ve Uygulama Örneği. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kıran, B. (2008). Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kramer, J., Williams, K. & Hopes, C. (2007). Performance Measures To Evaluate The Effectiveness Of Public Involvement Activities In Florida. Technical Memorandum 1 Literature Review Contract , BD544, Work Order ,21, Center for Urban Transportation Research University of South Florida, College of Engineering 4202 E. Fowler Ave., CUT100, Tampa, FL 33620-5375.
- Oruç, K. O. (2008). Veri Zarflama Analizi İle Bulanık Ortamda Etkinlik Ölçümleri ve Üniversitelerde Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özgür, E. (2008). Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 10(1), 159-175.
- Sakal, M. ve Şahin, E. A. (2008). Kamu Kurumlarında Performans Ölçümü ve Sayıştay Denetimi İlişkisi: Türkiye'deki Düzenlemeler Bakımından Bir Değerlendirme. Sayıştay Dergisi, (68), 3-27.
- Tarım, A. (2001). Veri Zarflama Analizi Matematiksel Programlama Tabanlı Göreceli Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı. Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü Araştırma İnceleme Çeviri Dizisi:15, Ankara.
- Tetik, S. (2003). İşletme Performansını Belirlemede Veri Zarflama Analizi. Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., 10(2), 221-229.

- Worthington, A. C. (2000). Cost efficiency in Australian non-bank financial institutions:A non-parametric approach. School of Economics and Finance, Queensland University of Technology., 3-4.
- Worthington, A. C. (2001). Efficiency in Pre-Merger and Post-Merger Non-Bank Financial Institutions. Managerial and Decision Economics 22, 439-452.
- Yeşilyurt, C. (2008). Ekonometri Bölümlerinin Göreceli Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçülmesi: Kpss 2007 Verilerine Dayalı Bir Uygulama. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 221-232.
- Yürüşen, S. (2011). Veri Zarflama Analizi ile Bayi Performansının Hesaplanması: Otomotive Sektöründe Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

DIŞ TİCARET, DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1994-2018)

Metin SAĞLAM

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,
metinsaglam@omu.edu.tr

Sümeyye UZUN

Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,
sumeyye.uzun@omu.edu.tr

ÖZ

Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin birbirine bağımlı hale gelmesi sonucu, dış ticaret, döviz kuru ve bu değişkenlerin GSYİH ile ilişkisi önem kazanmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye'de 1994-2018 dönemi için dış ticaret dengesi, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada, Engle-Granger eşbütünlük testi, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve hata düzeltme mekanizmasının işlediği görülmüştür. Ayrıca, GSYİH'nın reel efektif döviz kurunun Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Dengesi, Reel Döviz Kuru, Ekonomik Büyüme

FOREIGN TRADE, EXCHANGE RATE AND ECONOMIC GROWTH RELATION: THE CASE OF TURKEY

Abstract

As a result of the globalization; countries becoming dependent to each other, thus foreign trade, exchange rate and the relationship between these variables and GDP have gained importance. Therefore in this study, it is examined relation between foreign trade, reel exchange rate and economic growth in Turkey between 1994-2018 years. In the study, Engle-Granger co-integration test, error correction model and Granger causality tests are used. As the result of the analysis, it is seen that there is a long term relationship among these variables and the error correction mechanism works. In addition, it is determined that GDP is a Granger cause of reel effective exchange rate.

Keywords: Foreign Trade Balance, Reel Exchange Rate, Economic Growth

Giriş

Uluslararası ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan dış ticaret kavramı, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ihracat ve ithalatını kapsamaktadır. İktisat literatüründe dış ticaret kavramı, ilk kez bilimsel olarak Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı eserinde kullanılmıştır. Buna rağmen, dış ticaretin ekonomi üzerinde etkili olduğu ve özellikle dış ticaret fazlasının ülkenin en önemli zenginlik kaynaklarından biri olduğu görüşü Merkantilistlere kadar uzanmaktadır. Ancak, Merkantilistlerin dış ticaret hakkındaki görüşleri teorik bir altyapıya sahip değildir. Dış ticaret üzerine teoriler ilk olarak A. Smith, D. Ricardo ve J. Stuart Mill gibi Klasik iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir.

Literatürde, dış ticaret üzerine yapılan çalışmalarda, dış ticaretin ekonomik büyüme ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Ekonomik büyüme, bir ülkede belirli bir dönem içinde üretilen mal ve hizmet miktarında

meydana gelen artışları ifade eder. Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki harcama yöntemi ile hesaplanan milli gelir denkleminde açık bir şekilde görülebilir.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1)$$

Denklem 1’de, tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I) ve kamu harcamaları (G) iç dengeyi oluştururken; net dış ticaret (X-M) dış dengeyi temsil eder. Denklemde de açıkça ortaya konulduğu gibi, net dış ticaret arttığında milli gelir ve dolayısıyla da ekonomik büyüme artmaktadır.

Ülkeler arası ticareti etkileyen en önemli faktörlerden bir diğeri döviz kurudur. Ulusal paranın yabancı para cinsinden değerini ifade eden döviz kuru, ihracat ve ithalatı etkilemektedir. Döviz kurunda meydana gelen bir artış, ihracat mallarının fiyatını düşürerek ihracatı artırırken, ithal mallarının fiyatlarını yükselterek ithalatı azalmaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmalar, dış ticaret dengesinin yanı sıra dış ticaret yapısında da değişikliklere neden olabilir. Döviz kurunun çok fazla yükselmesi ulusal paranın değer kaybına yol açarak, ülkeyi daha önce ithal ettiği bir malın ihracatçısı konumuna getirmesi olasıdır (Doğanay, Recepoğlu ve Değer, 2018, s. 63).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu çalışmada Türkiye ekonomisinde dış ticaret dengesi, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde dış ticaret, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bazı çalışmalara yer verilmektedir. Araştırma ve analiz bölümünde ise, veri seti ve çalışmanın metodolojisine dair bilgiler yer almaktadır. Çalışma elde edilen bulguların değerlendirildiği sonuç bölümü ve öneriler bölümü ile son bulacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Literatürde dış ticaret ile ekonomik büyüme, dış ticaret ile döviz kuru ve döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar olduğu gibi, döviz kuru, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu konu ile yapılmış ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Arize, 1994 yılında yaptığı çalışmada 9 Asya ülkesi ekonomisi açısından reel efektif döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi 1973Q1-1991Q1 dönemi için incelemiştir. Engle-Granger eşbütünlük testi kullanıldığı analizde, ticaret dengesi ile döviz kuru arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı uzun dönemli bir ilişki olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

Razin ve Collins, 1997 yılında yaptıkları çalışmada 20 gelişmiş ve 73 gelişmekte olan ülkenin reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. 1975-1992 dönemi verileriyle gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda, döviz kurundaki çok yüksek orandaki aşırı değerlenmenin düşük ekonomik büyüme ile ilişkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca, çok yüksek olmayan döviz kuru değerlenmesinin hızlı ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu çalışma sonucunda ulaşılan diğer bir bulgu olmuştur.

Tuncer, 2002 yılında Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2000 dönemine ait üçer aylık verilerle analiz etmiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre; GSYİH’den ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusu iken, GSYİH ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Narayan, 2004 yılında yaptığı çalışmada, Yeni Zelanda ekonomisinde ticaret dengesi, reel efektif döviz kuru ilişkisi ve milli gelir ilişkisini 1970-2000 dönemi için araştırmıştır. Yaptığı eşbütünlük analizi sonucunda değişkenler arasında herhangi bir uzun dönemli ilişkiye rastlamayan yazar, Granger nedensellik testi sonucunda ticaret dengesinden reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ile karşılaşmıştır.

Karagöz ve Doğan, 2005 yılında yaptıkları çalışmada 1995:1-2004:6 dönemine ait aylık verilerle Türkiye’de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini incelemiştir. İhracat, ithalat ve reel döviz kuru değişkenleri ile yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, dış ticaret değişkenleri ile reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır.

Aliyu, 2008 yılında yaptığı analizinde Nijerya ekonomisini 1986-2006 dönemine ait çeyreklik verilerle döviz kuru oynaklığı ve ihracat ilişkisi açısından incelemiştir. Vektör hata düzeltme modelinin (VECM) kullanıldığı analizde, ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aziz, 2008 yılında yayımlanan araştırmasında, Bangladeş ekonomisinde döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemiştir. 1977-2005 dönemine ait veriler ile eşbütünlük ve nedensellik

analizlerinin yapıldığı çalışmanın sonucunda; reel efektif döviz kurunun kısa ve uzun dönemde dış ticaret dengesi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları ise; reel efektif döviz kurundan dış ticaret dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir.

Alptekin, 2009 yılında yaptığı çalışmada reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini Türkiye ekonomisi için analiz etmiştir. Çalışmasında 1992:1-2009:1 dönemine ait verileri ile VAR modelini kullanan yazar, değişkenler arasında kısa dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Analiz sonucunda elde edilen diğer bir bulgu ise, reel döviz kurunun dış ticaret üzerinde etkili olmadığı yönünde tespit edilmiştir.

Aytaç ve Akduğan, 2012 yılında Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2001Q1-2011Q3 dönemi için üçer aylık verilerle incelemişlerdir. Yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; ithalattan ihracat ve GSYİH'ya doğru ve ihracattan GSYİH'ya doğru nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca; Johansen eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterirken, VAR analizi ile uzun dönemde GSYİH'dan ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen, 2012 yılında yayımlanan çalışmasında, 28 Çin ilinde reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1992-2008 dönemi için araştırmıştır. Dinamik panel veri analizinin kullanıldığı araştırmada, reel döviz kurunun değerlendirilmesinin illerin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gül ve Kamacı, 2012 yılında yaptıkları çalışmada, dış ticaret ve büyüme ilişkisini 12 gelişmiş ülke ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 7 gelişmekte olan ülke açısından incelemişlerdir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyümeden ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşılammıştır. Ancak, her iki ülke grubunda da ihracat ve ithalattan büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Kızıldere, Kabadayı ve Emsen, 2014 yılında yaptıkları çalışmada, Türkiye ekonomisi için dış ticaret ve döviz kuru ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2010 dönemine ait zaman serilerini kullanan yazarlar; eşbütünleşme testi sonucunda serilerin eşbütünleşik olduğunu gözlemlemişlerdir. Ayrıca, yapılan hata düzeltme modeli kısa dönemdeki olası şokların gelecek dönemde %68 oranında dengeye geleceğini ortaya koymuştur.

Keskingöz, 2015 yılında yaptığı çalışmada döviz kurunun Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticarete etkisini araştıran çalışmasında 1993-2014 dönemini aylık verilerle ve VAR analizi ile incelemiştir. Keskingöz'ün ulaştığı sonuçlara göre, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar iki ülke arasında yapılan dış ticaret üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Ganiyev tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada Kırgızistan ve Kazakistan açısından dış ticaret, ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yöntem olarak ARDL eşbütünleşme testinin kullanıldığı analiz sonucunda elde edilen bulgular, Kırgızistan'da kısa ve uzun dönemde dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir. Ayrıca, Kırgızistan'da döviz kurundaki dalgalanmalar kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Araştırmanın Kazakistan ekonomisine ilişkin sonuçlar ise; ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu ve devalüasyonların ithalat üzerinde olumsuz etkisi olduğu göstermiştir.

Habib, Mileva ve Stracca, 2016 yılında yayınlanan araştırmada 150'nin üzerinde ülke için 1970-2010 dönemine ait verilerle reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kurundaki değişmelerin ekonomik büyüme üzerinde ters yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Şerefli, 2016 yılında yaptığı çalışmasında, 1975-2014 dönemi için Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığı incelemiştir. Yöntem olarak Granger nedensellik testini kullanan yazar, büyüme ve dış ticaret arasında herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşamamıştır.

Çelik, Çelik ve Barak, 2017 yılında yayınladıkları çalışmada, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da bulunan 12 geçiş ekonomisini reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından analiz etmişlerdir. 2006-2014 dönemine ait çapraz kesit verileri ile yapılan araştırmanın sonucunda reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki tespit edilmesine rağmen; reel döviz kurunun ekonomik büyümeyi açıklayan ana değişken olmadığı görülmüştür.

Alkan, 2018 yılında yaptığı çalışmasında, Türkiye ekonomisine ait 2008-2017 dönemi verileri ile dış ticaret açığı, büyüme ve döviz kuru ilişkisini araştırmıştır. Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testinin ekonometrik yöntem olarak belirlendiği çalışma sonucunda elde edilen bulgular; seriler

arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemesine rağmen, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Öztürk ve Özel, 2018 yılında yaptıkları çalışmada Türkiye'nin de yer aldığı ve yükselen ekonomiler olarak adlandırılan E-7 ülkeleri açısından ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yöntem olarak panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada; ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ise, E-7 ülkeleri için ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğudur.

Gürtler, 2019 yılında yaptığı çalışmasında, Çekoslovakya ekonomisini incelediği çalışmasında reel efektif döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi 2000-2014 dönemine ait üçer aylık verilerle analiz etmiştir. Çalışma sonucunda; reel efektif döviz kurunun kısa dönemde ticaret dengesi üzerinde güçlü bir negatif etkiye sahip olduğu, ancak, uzun dönemde negatif etkinin pozitif yönlü etkiye dönüştüğü yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Yukarıda ekonomik büyüme, reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiye dair yerli ve yabancı çalışmaları kapsayan kısa bir literatür özeti sunulmuştur. Literatür özeti incelendiğinde, aynı değişkenlerle yapılan çalışmalarda farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumun nedeni, çalışmalarda farklı dönemlere ait verilerin ve farklı yöntemlerin kullanılmasındır.

Araştırma ve Analiz

Yöntem

Çalışmada, 1994-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada, dış ticaret değişkeni dış ticaret dengesi (DTD), ekonomik büyüme değişkeni gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) ve reel döviz kuru değişkeni TÜFE 2003 bazlı reel efektif döviz kuru (RDK) ile temsil edilmiştir. Dış ticaret dengesi verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından, GSYİH verileri Dünya Bankası veri tabanından ve reel efektif döviz kuru verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenlerdeki değişimlerin analizde daha net gözükmesi için değişkenlerin logaritmik değerleri ile analiz yapılmıştır.

Ekonometrik analizin ilk aşamasında değişkenlerin durağanlık sınaması kapsamında ADF birim kök testi uygulanacaktır. Değişkenlerin durağanlık sınamasından sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için Engle-Granger eşbütünleşme testi yapılacaktır. Değişkenler arasında kısa dönemli bir ilişki olup olmadığı ise hata düzeltme modeli çerçevesinde analiz edilecektir. Son olarak, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının ve nedenselliğin yönünün belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanacaktır.

Zaman serileri ile yapılan ekonometrik çalışmalarda en fazla karşılaşılan sorun sahte veya anlamsız regresyon sorunudur. Durağan olmayan seriler ile yapılan analizlerde ortaya çıkan sahte regresyon sorunu F ve t testlerinin güvenilirliğinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, zaman serisi analizlerinde öncelikle serilerin durağan olup olmadığının anlaşılması için birim kök testleri yapılması gerekmektedir (Gujarati, 2016, s. 320). Ekonometrik analizlerde birçok farklı birim kök testleri kullanılmasına rağmen, bu çalışmada literatürde sıklıkla tercih edilen ve Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. ADF birim kök testinde, serilerin durağan olup olmadıkları üç farklı model çerçevesinde analiz edilmektedir:

$$\text{Sabit Terimsiz Model} \quad \Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Sabit Terimli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Sabit Terimli ve Trendli Model} \quad \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı eşbütünleşme testleri yardımıyla belirlenir. Uzun dönemde serilerin birlikte hareket etmesi, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koyar. Bu çalışmada Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Engle-Granger eşbütünleşme testi, aynı seviyede durağan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test eder. Engle-Granger eşbütünleşme testinde önce EKK yöntemiyle bir regresyon tahmin edilir. Daha sonra bu

regresyon denkleminde ait hata terimlerinin seviyesinde durağan olup olmadıkları test edilir. Hata terimlerinin seviye değerlerinde durağan olmaları serilerin eşbütünlük olduğunu göstermektedir.

Eşbütünlük testi, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespitinde kullanılmaktadır. Hata düzeltme modeli ise seriler arasındaki kısa dönemli ilişkileri analiz etmektedir. Serilerin eşbütünlük olması, uzun dönemde bir dengenin varlığına işaret eder. Ancak, uzun dönemdeki denge durumu kısa dönemde de bir dengenin söz konusu olacağını garanti etmemektedir. Kısa dönemde dengenin olup olmadığı hata düzeltme modeli yardımıyla tespit edilmektedir (Tari, 2018, s. 435).

Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testinde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve eğer nedensellik varsa nedenselliğin yönü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Granger nedensellik testine denklemler aşağıda verilmiştir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_i Z_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^p \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \tau_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \phi_i Z_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (6)$$

$$Z_t = \sum_{i=1}^p \vartheta_i Z_{t-i} + \sum_{i=1}^p \Phi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \pi_i X_{t-i} + \varepsilon_{3t} \quad (7)$$

Bulgular

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan ilki, ADF birim kök testi sonuçlarıdır. ADF testi ile bulgular Tablo 1'de verilmiştir. ADF birim kök testinde olasılık değerleri ile değişkenlerin durağanlığı yorumlanabilmektedir. Buna göre, %5 anlamlılık düzeyinde ADF birim kök testine ait olasılık değerleri 0,05'ten küçük olması durumunda serinin birim kök içermediği veya durağan olduğu sonucuna varılabilir. Tablo 1 incelendiğinde, DTD, GDP ve RDK değişkenlerinin seviyesinde durağan olmadıkları, serilerin birinci farkları alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla, üç değişken de I(1)'dir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	ADF İstatistiği	Test Prob.*	ADF İstatistiği	Test Prob.*	ADF İstatistiği	Test Prob.*
DTD	-1.759.596	0.3903	-2.188.041	0.4744	-0.403066	0.5276
GDP	-1.183.045	0.6644	-0.764652	0.9553	1.077.227	0.9215
RDK	-1.943.520	0.3081	-0.324995	0.9844	-0.196971	0.6043
D(DTD)	-5.653.549	0.0001	-5.605.221	0.0008	-5.687.714	0.0000
D(GDP)	-4.036.278	0.0053	-4.092.184	0.0196	-3.679.488	0.0008
D(RDK)	-7.057.625	0.0000	-8.198.884	0.0000	-7.225.643	0.0000

Çalışmanın diğer bir testi olan Engle-Granger eşbütünlük testine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre, hata terimlerine ait seri seviye değerinde durağandır. Bu durum, serilerin eşbütünlük olduğunu, yani seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır.

Tablo 2: Engle-Granger Eşbütünlük Testi Sonuçları

		t-istatistiği	Prob.*
Test İstatistiği		-4.795.935	0.0009
Kritik Değerler	1%	-3.752.946	
	5%	-2.998.064	
	10%	-2.638.752	

Analizin üçüncü bulgusu, Tablo 3'te verilen hata düzeltme modeline ilişkin tahmin sonuçlarıdır. Bu sonuçlarına göre, hata terimi katsayısı -1 ile 0 arasında yer almaktadır. Bu durum hata düzeltme terimi katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve hata düzeltme mekanizmasının işlediğini göstermektedir. Diğer taraftan, hata düzeltme modeli tahmin sonuçları her periyotta GSYİH dengesinden sapmanın yaklaşık olarak %5'inin düzeldiğini göstermektedir.

Tablo 3: Hata Düzeltme Modeli Tahmini

Bağımlı Değişken: D(LGDP)				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob. Değeri
C	0.053672	0.022686	2.365.830	0.0288
D(LDTD)	0.223574	0.061661	3.625.866	0.0018
D(LRDK)	0.505833	0.240160	2.106.233	0.0487
RESID1(-1)	-0.051404	0.244905	-0.209895	0.8360

Çalışmada elde edilen son bulgu Granger nedensellik testine ilişkin sonuçlardır. Ancak, Granger nedensellik testine geçilmeden önce değişkenlere ilişkin optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Değişkenlere ilişkin gecikme uzunlukları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre 2. ve 4. gecikmeler optimal gecikmelerdir. Ancak, ekonometrik analizlerde gereğinden fazla gecikme kullanmak değişkenlerde değer kaybına yol açacağı için optimal gecikme uzunluğu 2 seçilmiştir.

Tablo 4: Optimal Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	3.150.919	NA	1.16e-05	2.850.919	2.701559*	2.821.762
1	4.114.947	1.542.445	1.11e-05	2.914.947	2.317.507	2.798.320
2	5.716.400	20.81889*	5.92e-06*	3.616.400	2.570.881	3.412.303
3	6.373.060	6.566.601	9.25e-06	3.373.060	1.879.461	3.081.494
4	7.709.220	9.353.123	9.44e-06	3.809220*	1.867.542	3.430184*

Çalışmada gecikme uzunlukları belirlendikten sonra Granger nedensellik testi yapılmıştır. Nedensellik analizine ilişkin sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre, sadece GSYİH'dan reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Yani, GSYİH reel efektif döviz kurunun Granger nedenidir. Reel efektif döviz kurundan GSYİH'ya doğru bir nedensellik bulunmamıştır. Diğer değişkenler arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare	Prob.
Bağımlı Değişken: D(LGDP)		
D(LDTD)	0.637736	0.7270
D(LRDK)	1.825.359	0.4014
All	2.754.008	0.5998
Bağımlı Değişken: D(LDTD)		
D(LGDP)	2.186.743	0.3351
D(LRDK)	2.445.995	0.2943
All	3.284.421	0.5114
Bağımlı Değişken: D(LRDK)		
D(LGDP)	6.802.746	0.0333
D(LDTD)	2.089.334	0.3518
All	8.721.208	0.0685

4.Sonuç

Bu çalışmada, 1994-2018 dönemini kapsayan yıllık veriler ile dış ticaret, ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi açısından analiz edilmiştir. İlk olarak, durağan olup olmadıklarının tespiti amacıyla değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır. ADF testi sonucunda her üç değişkenin de seviye değerlerinde durağan olmadıkları, ancak, birinci farkları alındığında serilerin durağanlaştığı görülmüştür. Değişkenlerin aynı seviyede durağan çıkması sonucunda, değişkenler arasında

uzun dönemli ilişkinin analizi Engle-Granger eşbütünleşme testi yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonuçları, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edildikten sonra, değişkenlerin kısa dönemli ilişkileri araştırılmış ve bu amaçla hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları, modele ait hata teriminin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve her periyotta dengeden sapmanın yaklaşık %5'inin düzeldiğini ortaya koymuştur. Son olarak, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin söz konusu olup olmadığının belirlenmesi amacıyla nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucunda, GSYİH'nın reel döviz kurunun Granger nedeni olduğu ortaya çıkmıştır. Analizde, diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Türkiye'de dış ticaret dengesi, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasında hem kısa dönemli hem de uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi; dış ticaret politikası, büyüme politikası ve kur politikasının birbirinden bağımsız olarak belirlenmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Örneğin; bu sonuçlara göre, politika yapımcıların dış ticaret politikasına yönelik aldıkları kararların, döviz kuru ve ekonomik büyüme üzerinde değişikliklere yol açtığı söylenebilir. Ayrıca, GSYİH'dan reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunması, ülkedeki büyüme oranının döviz kurunun alacağı değerde önemli bir payının olduğunu ifade eder.

Kaynakça

- Aliyu, S. U. R. (2008). Exchange Rate Volatility and Export Trade In Nigeria: An Empirical Investigation. *MPRA*, Paper No. 13490, 1-27.
- Alkan, Y. (2018). Türkiye'de Dış ticaret Açığı ile Büyüme ve Döviz Arasındaki İlişki. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 54-67.
- Alptekin, V. (2009). Türkiye'de Dış Ticaret- Reel döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 132-149.
- Arize, A. C. (1994). Cointegration Test of A Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate and The Trade Balance. *International Economic Journal*, 8(3), 1-9.
- Aytaç, A. ve Akduğan, U. (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Aziz, N. (2008). The Role of Exchange Rate in Trade Balance: Empirics from Bangladesh. University of Birmingham, UK.
- Chen, J. (2012). Real Exchange Rate and Economic Growth: Evidence from Chinese Provincial Data (1992-2008). *Paris School of Economics Working Papers*, No. 2012-05, 1-27.
- Çelik, T., Çelik, B. ve Barak, D. (2017). Geçiş Ekonomilerinde Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 877-890.
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With A Unit Root Test. *Journal of The American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Doğanay, M. A., Receptoğlu, M. ve Değer, M. K. (2018). Döviz Kurlarındaki Değişkenlik İle Dış Ticaret Arası İlişkiler: Türkiye Üzerine Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri (2003:M1-2017:M11). *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(Özel Sayı: 1), 59-72.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Ganiyev, J. (2016). Kırgızistan ve Kazakistan'da Dış Ticaret, Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 89-101.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.

- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. Ankara: BB101 Yayınları
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 81-91.
- Gürtler, M. (2019). Dynamic Analysis of Trade Balance Behavior In A Small Open Economy: J-Curve Phenomenon and The Czech Economy. *Empirical Economics*, 56(2), 459-497.
- Habib, M. M., Mileva, E. and Stracca, L. (2016). The Real Exchange Rate and Economic Growth: Revisiting The Case Using External Instruments. *European Central Bank Working Paper Series*, No. 1921, 1-32.
- Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219-228.
- Keskingöz, H. (2015). Döviz Kurundaki Değişimin Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretine Etkisi: VAR Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 91-99.
- Kızıldere, C., Kabadayı, B. ve Emsen, Ö. S. (2014). Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(12), 39-54.
- Narayan, P. K. (2004). New Zealand's Trade Balance: Evidence of The J-Curve and Granger Causality. *Applied Economics Letters*, 11(6), 351-354.
- Öztürk, E. ve Özel, H. A. (2018). E-7 Ülkelerinde Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 358-369.
- Razin, O. and Collins, S. M. (1997). Real Exchange Rate Misalignments and Growth. *NBER Working Paper*, No. 6174, 1-21.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016(13), 136-143.
- Tarı, R. (2018). *Ekonometri*, İzmit: Umuttepe Yayınları
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 89-107.

MINT ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI MAKROEKONOMİK ANALİZİ

Birgül Cambazoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi,

Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü,

birgul.cambazoglu@adu.edu.tr, cambirgul@yahoo.com

ÖZ

Ülkeler, büyüme ve kalkınma potansiyellerine göre sosyo-ekonomik açıdan çok çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. 2001 yılında Goldman Sachs'ın baş ekonomisti Jim O'Neill tarafından gelişen piyasalara yönelik farklı gruplandırmaları gözlerin yeniden bu ekonomilere çevrilmesine yol açmıştır. Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'i içeren BRIC gruplandırmasından diğer gelişen piyasaların neden dışlandığı tartışılmaya devam edilirken, 2011 yılında Fidelity Investments tarafından yapılan ve 2013 yılında Jim O'Neill tarafından popülerleştirilen Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'yi içeren MINT gruplandırması yeni tartışmaların yolunu açmıştır. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, MINT tanımlamasında yer alan ülkelerin makroekonomik göstergelerini kıyaslamak ve bu gruptaki ülkelerin homojen mi yoksa heterojen mi bir yapıya sahip olduklarını sorgulamaktır. Elde edilen bulgular, makroekonomik göstergeler açısından Meksika ve Türkiye'nin birbirlerine oldukça yakın olduğu; Endonezya'nın ise onları takip ettiği ve Nijerya'nın ise demografik yapı, HDI değerleri ve iş yapma kolaylığı açısından diğer MINT ülkelerinden bariz şekilde ayrıştığıdır.

Anahtar kelimeler: MINT Ekonomileri, Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye.

COMPARATIVE MACROECONOMIC ANALYSIS OF MINT COUNTRIES

Abstract

Countries have been subjected to a wide range of socio-economic classifications based on their growth and development potential. In 2001, a different grouping of emerging markets by Jim O'Neill, the chief economist of Goldman Sachs, led the attention turn to these economies. As the controversy regarding why the other emerging markets have been excluded from BRIC grouping including Brazil, Russia, India, and China was continuing, MINT grouping, defined by Fidelity Investments in 2011 and popularized by Jim O'Neill in 2013 including Mexico, Indonesia, Nigeria, and Turkey, triggered a new debate. In this context, the main objective of this study is to compare the macroeconomic indicators of the MINT countries, and to question whether they are homogeneous or heterogeneous in their macroeconomic structure. The findings indicate that in terms of macroeconomic indicators, Mexico and Turkey are quite close to each other; Indonesia is coming right behind them, and Nigeria is distinctly different from the other MINT countries in terms of demographic structure, HDI values, and ease of doing business.

Keywords: MINT Economies, Mexico, Indonesia, Nigeria, Turkey.

Giriş

Günümüze değin, ekonomik potansiyellerine dayalı olarak ülkeler, çeşitli kurum ve araştırmacılar tarafından farklı farklı kriterler temel alınarak sınıflandırılmış ve adlandırılmıştır. Örneğin, Dünya Bankası (World Bank-WB), büyüme oranı, döviz kuru, enflasyon ve nüfus gibi değişkenlerinden etkilenen kişi başına gayrisafi milli hasıla (GSMH)'ya göre ülkeleri, düşük (- <1025 \$), düşük-orta (1026 \$-3995\$) , üst-orta

(3996 \$-12375\$) ve yüksek (12375 \$ < -) geliri olmak üzere dört kategoriye ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, Dünya Bankası, Meksika ve Türkiye'yi üst-orta gelir grubu ülkelerine dâhil ederken, Nijerya ve Endonezya'yı ise düşük-orta gelir grubu ülkelerine dâhil etmektedir (WB, 2019d). Birleşmiş Milletler (United Nations-UN), "Dünya Ekonomik Durumunu ve Beklentilerini" dikkate alarak ülkeleri gelişmiş, geçiş ve gelişmekte olan ekonomiler olmak üzere sınıflandırmaktadır. UN'nin 2018 yılında yayımladığı Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentileri (World Economic Situation and Prospects 2018) Raporu'nda MINT ülkelerinin gelişmekte olan ülke grubuna dâhil edildiği tespit edilmiştir (UN, 2018) . Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development-OECD) ise, ülkeleri risklilik derecesine (country risk category-CRC) göre 0-7 arasında bir değer vererek, sınıflandırmaktadır. OECD (2019a)'nin 2019 yılında yayımladığı verilere göre, MINT ülkelerinin CRC değerleri şöyledir: Meksika (CRC 3), Endonezya (CRC 3), Nijerya (CRC 7) ve Türkiye (CRC 5). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, MINT ülkeleri içerisinde risklilik derecesi en yüksek olan ülke Nijerya'dır. Özetle, ülkelerin söz konusu kuruluşlarca sınıflandırması yeni bir durum değildir. Ancak son dönemlerde bu kuruluşların dışında çeşitli kişi ve kuruluşlarca yapılan özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik olan yeni sınıflandırmalar söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin BRICS, N-11, EAGLE, CARBS, MIKT, MINT ve CIVETS gibi ülke gruplandırmalara dâhil edilmesini buna örnek olarak verebiliriz. Bu durumda sorulması gereken soru söz konusu ülke sınıflandırma furçasının nasıl başladığıdır. 2001 yılında Goldman Sachs'ın baş ekonomisti Jim O'Neill 'in BRIC adıyla andığı Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan bu ülke gruplaması, ülkeler arası benzerlik arayışı furçasını başlatan olaydır.

2001 yılında Jim O'Neill tarafından yapılan 2050 yılına kadar dünya ekonomisine hükmetmeye hazır olacağı düşünülen Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in dâhil olduğu BRIC ülkeleri sınıflandırması dikkatlerin tekrar gelişen piyasalara yönelmesine yol açmıştır. Bu gruba 2010 yılında Güney Afrika'nın da dâhil edilmesiyle grup, BRICS adı altında anılmaya başlanmıştır. Gelişen piyasalara yönelik bu sınıflandırmadan bazı gelişen ekonomilerin neden dışlandığı sorgulanırken, Fidelity Investments tarafından 2011'de yapılan ve 2013 yılında Goldman Sachs'ın eski baş ekonomisti Jim O'Neill tarafından popülerleştirilen Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'yi içeren MINT ülkeleri (MINT) sınıflandırması yeni tartışmaların yolunu açmıştır. Kıyaslamaların yapıldığı dönemlerde MINT ülkelerinin BRICS ülkelerine (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) kıyasla daha küçük olması nedeniyle bu sınıflandırmaya dâhil edilmediği ifade edilmiştir. İlâveten, bu ülkelerin gelişme ihtimali olan piyasalar (frontier markets) olarak görüldüğü ve bazı özellikleri açısından karşılaştırıldığında benzerlik gösterdikleri vurgulanmıştır. Demografik yapı (genç nüfus yoğunluğu), hızlı ekonomik büyüme göstermeleri, gelişen orta sınıf ve girişimcilik ruhu olmak üzere dört ana başlık altında bu özellikler toplanmıştır (Vu, 2017). O'Neill (2013) ise, MINT ülkelerinin önemli ortak özelliğinin genç nüfusları olduğu ve bu genç nüfusun onlar için önemli bir kaynak olduğunu ifade etmiştir. Fang (2017)'a göre, MINT ülkeleri sağlıklı nüfus yaşı yapısı, coğrafi konumlarının stratejik önemi ve hızlı büyüme potansiyelleri açısından 'benzerlik göstermektedirler. Francesco & Ardita (2015)'ya göre, MINT ülkelerinin önemli ortak özelliklerinden biri, stratejik konumları kaynaklı sağladıkları güçtür. Bu gücün kaynağı buldukları coğrafyadan gelmektedir. Bir başka ifadeyle, Odugbesan & Rjoub (2019)'nın da belirttiği üzere, Endonezya'nın Çin'e yakın konumda olması, Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin sınır komşusu olması, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne yakınlığı ve Nijerya'nın Güney Afrika'dan sonra Afrika'nın büyüyen en büyük ikinci ekonomisi olması gibi etmenler bu ülkeleri buldukları bölge içerisinde güçlü kılmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye olmak üzere dört ülkeden oluşan MINT grubunun temel makroekonomik göstergelerini inceleyip, homojen mi yoksa heterojen mi bir yapıya sahip olduklarını sorgulamaktır. MINT ülkelerine yönelik akademik çalışmaların sığılı nedeniyle bu çalışmanın amacı dâhilinde sunulan bilgilerin katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

BRICS ülkelerine yönelik akademik çalışmalara kıyasla MINT ülkelerine yönelik çalışmaların sığ olduğunu söyleyebiliriz. BRICS tanımlamasının MINT tanımlamasından daha önce yapılmış olması, BRICS ülkeleri gruplamasında yer alan Çin'in sosyal, siyasal ve ekonomik gelişimi kaynaklı sürekli dikkati çeken

bir ülke olması ve Rusya'nın güçlü siyasal görünümünün, çalışmaların bu yönde yoğunlaşmasına yol açtığı düşünülmektedir. MINT ülkelerini temel alan bazı erişilebilen çalışmalara bu bölümde genel hatlarıyla yer verilmektedir.

Durotoye (2014a), MINT ülkelerine yönelik çalışmasında söz konusu ülkeleri insani güçleri ve doğal kaynakları açısından değerlendirmiş ve bu açıdan bakıldığında muazzam bir potansiyele sahip olduklarını vurgulamıştır. Ancak bu ülkelerin temel sorunlarından biri olan yolsuzluğun, ekonomik potansiyellerini negatif yönde etkilediğinin de altını çizmiştir. Söz konusu sorunun çözümüne yönelik adımların atılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Meksika'nın önemli kaynağı olan genç nüfusun bağımlılık yaratan maddelerin tehlikesi altında olduğunu ve ABD ile bu konuda iş birliği yapmasının gerekliliğine değinmiştir. Bir başka Meksika'ya yönelik çıkarımı ise, Meksika'nın ABD'ye olan ekonomik bağımlılığıdır. Bu bağımlılığın Meksika'ya zarar verdiğini ve aza indirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Endonezya'ya yönelik çıkarımı ise, ekonomik potansiyelini kullanabilmesi için sosyo-politik sorunlarını çözmesi gerektiğidir. Türkiye'ye yönelik çıkarımı ise, AB ile entegrasyonun pozitif getirisidir. Nijerya'ya, ekonomik geleceğinin kaynağı olan genç nüfusuna girişimcilik becericileri kazandırması ve enerji sektörüne yönelik gerekli yapısal reformları yapması yönünde tavsiyelerinde bulunmuştur. Söz konusu ülkeler için ürettiği ortak çözüm ise, MINT adı altında iş birliği yapmaları ve sorunlarına ortak çözümler üretmeleridir. Durotoye (2014b), MINT ülkelerine yönelik bir diğer çalışmasında genç işsizlik krizinin sebeplerine ve sonuçlarına değinmiştir. Genç nüfusun bir ülkenin ekonomik büyümesinin en önemli kaynağı olduğunun altını önemle çizmiştir. Genç nüfusun (söz ettiği çalışma yaşındaki nüfus) işsizlik sorunu yaşamasının temelinde yeterli ya da sürdürülebilir saygın işlerin olmayışının yattığına değinmiştir. Bu ülkelerdeki genç nüfusu, "risk altındaki bir nesil" olarak adlandırmıştır.

Scalera & Talpová (2014), SWOT analizini kullanarak MINT ülkelerinin güçlü ve zayıf yönlerini araştırmışlardır. Durgunluk altındaki büyük ülkelerin, MINT ülkelere yönlendirecekleri yatırımlarının onların ayakta kalmaları için bir şans olabileceğini ifade etmişlerdir. MINT ülkelerinin güçlü yanlarının genç ve nitelikli nüfusları, düşük maliyetli işçilikleri, iç pazarları ve stratejik coğrafi konumları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Zayıf yanlarına yönelik yaptıkları tespitlerinin bazıları ise şunlardır: Verimsiz devlet bürokrasisi, finansmana erişim zorluğu, yetersiz altyapı ve suç oranının yüksekliği. Fırsat kapsamında ise, MINT ülkelerinin gelişmemiş sektörlerini belirleyip, buralara yatırım yapılmasının kazançlı olacağını belirtmişlerdir. Döviz kurları, krediye erişim, piyasaya erişim, reformlardaki eksiklikler, tarife ve tarife dışı engeller ve yaşanan krizler ise bu ülkelere yatırımlarını yönlendirecekler için tehdit içeren unsurlardır. Scalera & Talpová (2014)'nın çalışmalarıyla benzer sonuçlara erişen bir diğer çalışmada Francesco ve Ardita (2015)'ya aittir. Francesco & Ardita (2015), SWOT analizini kullanarak MINT ülkelerinin güçlü ve zayıf yönlerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonucundaki tespitleri şunlardır: (i) MINT ülkelerinin kaydettikleri ekonomik gelişmeler göze alındığında yatırım yapılabilme derecelerine göre Meksika, Türkiye, Endonezya ve Nijerya olarak sıralanmalıdır; (ii) bu ülkelerin önemli yapısal farklılıkları sebebiyle bu pazarlarda aynı anda faaliyet göstermek isteyen çok uluslu şirketler, çok merkezli yaklaşımı (polycentric approach) benimsemelidirler.

Kokotović & Kurečić (2016), 1991-2014 dönemleri arasında MINT ülkelerindeki net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin, hane halkı ve hükümet harcamalarının reel büyüme oranları üzerindeki etkilerini en küçük kareler yöntemiyle sorgulamışlardır. Bu dört ekonominin nadir görülen ortak özelliklerinden birinin, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin gelişmeleri üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, uluslararası arenada MINT ülkelerinin bölgesel güç olarak önemli bir rol oynayabilecekleri ancak BRICS ülkelere ciddi bir şekilde meydan okumak için gerekli ekonomik veya politik özelliklere sahip olmadıkları tespitinde bulunmuşlardır.

Leney & Oki (2017) çalışmalarında 2002-2012 dönemi için panel veri yöntemini kullanarak MINT ülkelerinin sermaye piyasası gelişmelerinin ekonomik büyümelerini ne yönde etkilediğini sorgulamışlardır. Endonezya ve Türkiye'nin hisse senedi piyasalarında ve ekonomilerinde önemli ilerlemeler kaydettikleri, Meksika'nın özellikle ekonomik büyümesinin yavaş ama istikrarlı olduğu ve Nijerya'nın diğer MINT

ülkelerinin gerisinde kaldığı yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. MINT ülkelerinin sermaye piyasalarının gelişimi ile ekonomik büyümeleri arasında güçlü bir ilişki olduğu yönünde tespit bulunmuşlardır.

Asongu, Akpan & Isihak (2018), 2001-2011 dönemi için panel veri yöntemini kullanarak, BRICS ve MINT ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlarının yönünü belirleyen faktörleri sorgulamışlardır. Asongu, Akpan & Isihak (2018)'a göre, doğrudan yabancı yatırımların BRICS ve MINT'e yönelmesinde etki eden faktörler şunlardır: pazar büyüklüğü, altyapının kullanılabilirliği ve dışa açıklık. Doğrudan yatırımın bu gruplara yönelmesinde etkilerinin önemsizliğine vurgu yaptıkları faktörler ise şunlardır: Doğal kaynakların kullanılabilirliği ve kurumsal kalite.

Asongu & Odhiambo (2018), çalışmalarında 2001-2011 dönemi için BRICS ve MINT ülkelerinin ekonomik büyümelerini belirleyen etmenleri kantil regresyon analizi yöntemiyle sorgulamışlardır. Net doğrudan yabancı yatırımların, doğal kaynakların ve politik istikrarın, reel GSYİH büyüme oranı veya reel GSYİH üzerindeki olumlu ve önemli bir etkisi olduğu bulgusuna erişmişlerdir.

Akın, 2018 yılında yayımlanan çalışmasında 2008-2016 yılları arasında MINT ülkelerinin makroekonomik performanslarını ölçmeye yönelik endeks oluşturmuştur. Makroekonomik performans endeksini oluşturmak için büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge/GSYİH oranı ve bütçe dengesi/GSYİH oranı değişkenlerini kullanmıştır. MINT ülkeleri içerisinde en iyi makroekonomik performansı sergileyen ülkenin Endonezya olduğu sunucuna ulaşmıştır. İlâveten, çalışmasında MINT ülkelerinin sigortacılık sektörünün gelişiminin hangi yönde ilerlediğini sorgulamıştır. MINT ülkelerinin geneli için söz konusu sektörün gereken gelişmeyi göstermediğini belirtmiştir. Ayrıca, Nijerya için bu durumun daha da belirgin olduğunu ifade etmiştir.

MINT ülkelerini incelediği çalışmasında Odugbesan & Rjoub (2019), bu ülkelerin ekonomik büyümeleri ile işçi dövizleri arasındaki ilişkiyi, ARDL sınır testi yaklaşımıyla 1990-2017 dönemi için sorgulamışlardır. Endonezya ve Meksika'nın işçi dövizlerini tüketimden ziyade yatırıma yönlendirdiklerini ancak Nijerya'nın tam tersini yaptığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özetle, çalışmalarda MINT ülkelerinin belli noktalarda (stratejik konumları gibi) benzerlik gösterebilir de farklılıklarının da olduğu vurgulanmaktadır. MINT ülkelere yönelik olarak sürekli değinilen ortak özellik ise, ekonomik büyüme potansiyellerinin ana kaynağının çalışma yaşındaki genç nüfuslarının olduğudur.

MINT Ülkeleri Karşılaştırması

MINT ülkelerinin önemle vurgulanan ortak özellikleri stratejik önemleri, demografik yapıları ve ekonomik büyüme potansiyelleridir. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünün üç alt başlıktan oluşturulmasına karar verilmiştir: stratejik önem, demografik yapı ve makroekonomik göstergeler.

Stratejik Önem

MINT ülkeleri Asya, Avrupa, Afrika ve Güney Amerika olmak üzere dört kıtada bulunmaktadır. MINT ülkeleri Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'nin izdüşümü alanı çerçevesinde karşılaştırdığımızda sırasıyla 1.943.950, 1.811.570, 910.770 ve 769.630 km²'dir. Anlaşıldığı üzere, Meksika, Türkiye'nin yaklaşık 2,5 katı büyüklüğünde bir ülkedir. Bununla birlikte, Meksika'ya en yakın alansal büyüklüğe sahip ülke ise Endonezya'dır (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2019a, 2019b, 2019c, 2019d).

MINT ülkelerinin stratejik önemi bu konuyu ele alan çalışmalarda genellikle vurgulanan önemli bir husustur. Bu doğrultuda MINT ülkelerinin incelemesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. MINT grubunda yer alan Türkiye'nin başat güçler için stratejik açıdan önemli olmasının nedeni, Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Körfez olmak üzere dört sorunlu bölgenin tam merkezinde olmasıdır. Söz konusu dört çatışma bölgesiyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin, "bölgesel güç" kimliğine bürünmesinin doğal olduğunu söyleyebiliriz. Bu

kimliğe bürünmesine yol açan etmenleri şu şekilde sıralayabiliriz (Kongar, 2019): (i) Bulunduğu bölgeye kıyasla ılımlı bir ülke olması, (ii) ekonomik, kültürel ve siyasal olanaklarının zenginliği, (iii) dünya ile ekonomik ve kültürel entegrasyonunu sürdürmesi, (iv) hem güçlü bir pazar hem de üretici olması; (v) Irak petrolü ve Kafkasya'dan gelecek petrol hattının üzerinden pazarlanabilme olasılığı. Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupa ve Asya'yı birbirinden ayıran yani doğal sınır olan Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kontrolüne sahip olması stratejik önemini artıran önemli bir unsurdur. Stratejik önemiyle doğru orantılı olarak Türkiye birçok uluslararası örgüt ve organizasyonlara üyedir. Türkiye'nin üyesi olduğu bazı uluslararası kuruluşlar şunlardır: Asya İşbirliği Diyaloğu (ACD (AİD)), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (BSEC (KEİ)), Avrupa Konseyi (CoE) , İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC (ISEDAK)), Güney Doğu Avrupa Ülkeleri Bakanlar Konseyi (CoMoCoSEE (GDAÜ)), Gelişmekte olan 8 ülke (D8) , Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO (EİT)), OECD, İslami İşbirliği Teşkilatı (OIC (IIT)), UNCTAD, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), UN, G20 (Group of 20) ve Uluslararası Para Fonu (IMF).

ABD ile sınır komşusu olan Latin Amerika ülkesi Meksika, sahip olduğu bu özel konumu itibariyle stratejik öneme sahiptir. Meksika, sahip olduğu doğal kaynakları ve istikrarlı bir şekilde gelişen ekonomisiyle Latin Amerika'nın en büyük ikinci ekonomisidir. 1992 yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement- NAFTA)'na üye olan Meksika'nın AB ile imzaladığı serbest ticaret anlaşması, bu ülkenin Türkiye için önemini arttırmıştır (Özel, 2015). Stratejik önemiyle doğru orantılı olarak Meksika birçok uluslararası örgüt ve organizasyona üyedir. Meksika'nın üyesi olduğu bazı önemli uluslararası kuruluşlar şunlardır (Meacham, 2013): IMF, G20, NAFTA, WTO, OECD, Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (Latin American Integration Association- ALADI), Pacific Alliance, Amerika Devletleri Örgütü (Organization of American States - OEA (OAS)) ve UN.

“Güneydoğu Asya ile Avustralya anakaraları arasında uzanan bir adalar grubu devleti olan Endonezya... pek çok önemli ticari ve stratejik su yollarını kontrol etmektedir” (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018). Hint Okyanusu ve Büyük Okyanus arasında kalan dünyanın önemli su yollarından biri olan Malakka boğazı, Endonezya ve Malezya arasında yer almakta olup, üzerinde her iki ülke de söz sahibidir. Malakka Boğazı, enerji nakliyatı hususunda önemli bir yere sahip olmakla birlikte dünya ticaretinin yaklaşık %25'ini sağlamaktadır (Alagöz, 2011). Söz konusu bilgilerden de anlaşıldığı üzere; en yüksek Müslüman nüfusa sahip olan Endonezya, bulunduğu bölgedeki ülkelerin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan su yollarının kontrolünü elinde tuttuğu için ticari açıdan önemli bir ülkedir. Endonezya'nın üyesi olduğu önemli bazı uluslararası kuruluşlar şunlardır: G-20, ASEAN, G-15, G-77, IBRD, IMF, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), UNCTAD, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve UN.

Afrika kıtasının nüfusunun yaklaşık %47'sini oluşturan “Afrika Devi” olarak adlandırılan Nijerya, anlaşıldığı üzere, bu kıtanın nüfus yoğunluğu açısından en yüksek olan ülkesidir. İlaveten, Nijerya'yı önemli kılan bir diğer unsur ise, sahip olduğu doğal kaynakların bolluğudur (Afrika'nın en büyük petrol ihracatçısı ve aynı zamanda kıtadaki en büyük doğal gaz rezervine sahip olması). Bu açıdan bakıldığında; Nijerya, Batı Afrika'daki önemli ikinci kilit bölgesel oyuncularından biridir (WB, 2019c). Nijerya'nın üyesi olduğu bazı önemli uluslararası kuruluşlar şunlardır: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), IMF, UN ve OPEC.

Demografik Yapı

Ülkelerin demografikleri yaş yapısına bağlı olarak üç gruba ayrılmaktadır: 15 yaş altı (genç nüfus), 15-65 yaş arası (çalışma çağı nüfusu) ve 65 yaş üstü (yaşlı nüfus). Bu sınıflandırmanın önemi, bağımlı nüfus oranının tespitini sağlamasıdır. Bağımlılık oranı, öncelikle genç nüfus olarak tanımlanan 15 yaş altı nüfus ile yaşlı nüfus olarak tanımlanan 65 yaş üstü nüfus toplamının, toplam nüfus oranlanması ile tespit edilmektedir. Yaşlı nüfus bağımlılık oranı sadece 65 yaş üstü nüfusun toplamının ve genç nüfus bağımlılık oranı ise sadece 15 yaş altı nüfusun toplamının toplam nüfus oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Bu sınıflandırmalar ve hesaplamaların yapılmasının temelinde yatan sebep, bağımlı nüfus oranının hükümetlerin karşı karşıya kalabilecekleri sosyal ve ekonomik maliyetleri belirleyen etmenlerden biri

olmasıdır. Bu oranın tespit edilmesi, mevcut durumun anlaşılmasına ve gerekli yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Özetle, ülkelerin demografik trendleri (yüzdesele değer olarak ölçülen), hükümetlerin ve özel kesimin emeklilik, sağlık ve eğitim olmak üzere birçok hizmete yönelik harcamalarına ve dolayısıyla ülkelerin ekonomik büyüme ve refahlarına tesir etmektedir (OECD, 2019b). Bu çerçevede MINT ülkelerinin sorgulanması önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Dünya Bankası'ndan elde edilen veriler doğrultusunda MINT ülkelerinin demografik yapısı incelenmiş ve elde edilen veriler Tablo 1'de sunulmuştur. MINT ülkelerinin genç nüfus bağımlılık oranlarını incelediğimizde; Türkiye'nin ve Meksika'nın dünya ortalamasının altında, Endonezya'nın dünya ortalamasında ve Nijerya'nın ise ortalamanın çok üzerinde olduğu görülmektedir. Nijerya'nın genç nüfus bağımlılık oranının diğer MINT ülkelerinden fazla olmasının, düşük eğitim seviyesiyle bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Nenge, 2018). Yaşlı nüfus bağımlılık oranı incelendiğinde, MINT ülkelerinin dünya ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Meksika ve Türkiye'nin yaşlı nüfusunun diğer MINT ülkelere kıyasla yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 1'de sunulan veriler ışığında; 2000-2018 yılları arasında MINT ülkelerinin ortalama yıllık nüfus artış oranı (%) incelendiğinde Nijerya dışında Meksika, Endonezya ve Türkiye'nin ortalama yıllık nüfus artışının yaklaşık olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Nijerya'nın yıllık nüfus artış hızının diğerlerinde farklı olmasının temel nedenleri, aile planlamasına yönelik düşük eğitim seviyesi ve artan doğum oranıdır. Biraz daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse: Çocuk yaşta evlilikler, çocuk sahibi olmanın geleneksel, kültürel (çocuk sahibi ve özellikle erkek çocuk sahibi olmanın önemsenmesi) ve dini zorlamaları, tıbbi bakımın giderek gelişmesi ve göç gibi faktörler Nijerya'nın yıllık nüfus artış hızının diğer MINT ülkelere kıyasla yüksek olmasına yol açmaktadır (Nenge, 2018). Nijerya'daki doğum oranı öne sürülen nedenleri destekler niteliktedir. Küresel boyutta 2050'ye kadar öngörülen nüfus artışının yarısından fazlasını oluşturacağı düşünülen dokuz ülkeden biri Nijerya ve bir diğeri ise Endonezya'dır (UN, 2019). Endonezya'nın doğum ve ölüm oranları Nijerya'ya kıyasla daha düşüktür. Bulduğu bölge kapsamında değerlendirildiğinde Meksika, ABD ve Brezilya'dan sonra en fazla nüfus yoğunluğuna sahip ülkedir (Cunedioğlu, 2010). 2000-2018 yılları temel alındığında Meksika MINT ülkeleri içinde ortalama nüfus artış hızı açısından dördüncü sıradadır. Türkiye ise, ikinci sıradadır. İncelenen dönem itibarıyla MINT ülkeleri grup olarak değerlendirildiğinde, dünya ortalama yıllık nüfus artış oranının üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 1: MINT Ülkeleri Karşılaştırmalı Nüfus Yapısı

Ülke	Nüfus (Milyon)		Ortalama Yıllık Nüfus Artışı (%)	Nüfus Yaş Yapısı			Bağımlılık Oranı		Ölüm Oranı*	Doğum Oranı*
	2000	2018		0-14 Yaş Grubu (%)	15-65 Yaş Grubu (%)	65+ Yaş Grubu (%)	Genç Nüfusun Çalışma Çağındaki Nüfusa Oranı (%)	Yaşlı Nüfusun Çalışma Çağındaki Nüfusa Oranı (%)		
Meksika	98.9	126.2	1.4	26	67	7	39	11	5	18
Endonezya	211.5	267.7	1.3	27	68	5	40	8	7	19
Nijerya	122.3	195.9	2.6	44	53	3	82	5	12	38
Türkiye	63.2	82.3	1.5	25	67	8	37	12	6	16
Dünya	6115.1	7594.3	1.2	26	65	9	40	14	8	19

Kaynak: WB, 2019a.

Not: Yazar tarafından derlenmiştir. * sembolü 1000 kişi başına yaklaşık değerleri göstermektedir

MINT ülkelerinin potansiyel ekonomik güç blokları olarak sınıflandırılmasının ana belirleyicilerinden biri olan genç nüfusları (çalışma yaşındaki 30 yaş altı), bu ülkelerin ekonomik büyüme potansiyellerinin önemli bir varlığı olarak kabul edilmektedir. UN'nin 2017 yılında yayımlandığı raporuna göre; 15-24 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfusa oranı Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için

sırasıyla %18, % 17, % 19 ve % 16'dır (UN, 2017). Nijerya'nın 15-24 yaş aralığındaki nüfus yoğunluğu diğer MINT ülkelerine kıyasla oldukça yüksektir.

MINT ülkelerinin bu demografik yapıya sahip olması ekonomik potansiyelinin en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerin genç nüfuslarının entelektüel katkılarıyla gelişmeleri yönünde itici güç olması, küresel açıdan sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerde ön planda olmaları beklentileri yaratmaktadır (Durotoye, 2014a: 104). Nitekim MINT ülkelerinin demografik yapısı incelendiğinde bu genel değerlendirmeye katılmamak mümkün değildir. Bununla birlikte, MINT ülkelerindeki genç nüfusun ekonomik büyümelerinin varlığına ve itici gücüne dönüşebilmeleri için hükümetlerine, özel sektörlerine ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir (Durotoye, 2014 a). Beşerî sermayenin güçlenmesine yönelik eğitim sürecinin desteklenmesi ve böylelikle üretime yönelik girişimcilik ruhunun beslenmesi gibi yapılması gerekenleri buna örnek olarak verebiliriz.

Makro Ekonomik Göstergeler

MINT ülkeleri buldukları bölge kapsamında değerlendirildiğinde ekonomik açıdan gelişme potansiyeli yüksek olan ülkeler olarak nitelendirilmektedir. Bu çerçevede söz konusu ülkelerin makroekonomik göstergelerinin sorgulanması önem arz etmektedir. MINT ülkelerinin temel makroekonomik göstergelerinin bazıları Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablo 2'de sunulan veriler doğrultusunda 2017 yılı verileri itibarıyla reel GSYİH büyüme oranı açısından MINT ülkelerini kendi içerisinde sıraladığımızda; birinci sırada olan Türkiye'yi sırasıyla Endonezya, Meksika ve Nijerya takip etmektedir. Kişi başına düşen GSYİH oranları açısından ise, birinci sırada olan Türkiye'yi, Meksika, Endonezya ve Nijerya takip etmektedir. MINT ülkelerinin nüfus yoğunluğunu dikkate alındığımızda söz konusu görünümün doğal olduğunu ifade edebiliriz. Cari işlemler dengesi açısından MINT ülkelerini değerlendirirsek: Türkiye'nin diğer yıllara kıyasla 2015 yılında cari açığı azalsa da en fazla açık veren ülke olduğunu söyleyebiliriz. MINT ülkelerinin her biri için ayrı ayrı dört yıllık işsizlik oranlarının ortalaması alındığında Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için hesaplanan değerler sırasıyla %4.15, %5.56, %4,74 ve %10.59'dur. Anlaşıldığı üzere, ortalama olarak en yüksek işsizlik oranı Türkiye'dedir. İleri eğitim düzeyindeki işsizlik oranı ise, Türkiye'nin %12 (2017 yılı), Endonezya'nın %5 (2017 yılı), Meksika'nın %4 (2018 yılı) ve Nijerya'nın %14 (2016 yılı)'dür (WB, 2018). Diğer MINT ülkelerine kıyasla Türkiye ve Nijerya'daki ileri eğitim düzeyindeki işsizlik oranının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorunun çözümü için söz konusu ülkelerin acilen gerekli yapısal düzenlemeleri yapmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Aynı hesaplama yöntemiyle elde ettiğimiz ortalama enflasyon oranı MINT ülkeleri için şöyledir: Meksika'nın %4.23, Endonezya'nın %6.44, Nijerya'nın %14,28 ve Türkiye'nin %8,89. Bu verilere istinaden şunu söyleyebiliriz ki; Nijerya diğer MINT ülkelerinden bariz şekilde ayrılmaktadır. Ancak Nijerya'yı bulunduğu bölge itibarıyla ele alırsak, ekonomik büyüme potansiyelinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2. MINT Ülkeleri: Makro Ekonomik Göstergeler*

Ülke	Ekonomik Göstergeler (ABD \$, milyon)***	Yıllar				2005-2017 (% Değişim) ****
		2005	2010	2015	2017	
Meksika	GSYİH, cari*	877477	1057801	1170567	1158229	32.00
	Kişi başına GSYİH, cari ABD \$*	8089	9016	9298.	8967	10.85
	Reel GSYİH Büyüme (%) *	2.31	5.12	3.29	2.07	-0.10
	Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH (%) *	-1.03	-0.50	-2.55	-1.68	0.63
	Döviz Kuru (/ABD \$)*	10.90	12.64	15.85	18.93	73.67
	İşsizlik Oranı (%)**	3.56	5.30	4.31	3.42	-3.88
	Enflasyon Oranı (TÜFE, %)**	3.99	4.16	2.72	6.04	51.49
Endonezya	GSYİH, cari*	304372	755094	860854	1015539	233.65

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

	Kişi başına GSYİH, cari ABD \$*	1343	3113	3335	3847	186.45
	Reel GSYİH Büyüme (%)*	5.69	6.22	4.88	5.07	-0.11
	Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH (%) *	0.09	0.68	-2.03	-1.73	-20.22
	Döviz Kuru (/ABD \$)*	9704.74	9090.43	13389.41	13380.83	37.88
	İşsizlik Oranı (%)**	7.95	5.61	4.51	4.18	-47.33
	Enflasyon Oranı (TÜFE, %)**	10.45	5.13	6.36	3.81	-63.56
Nijerya	GSYİH, cari*	180502	369062	494583	375770	108.18
	Kişi başına GSYİH, cari ABD \$*	1299	2327	2730	1969	51.58
	Reel GSYİH Büyüme (%) *	6.51	7.84	2.65	0.81	-0.88
	Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH (%) *	20.24	3.55	-3.24	2.76	-0.86
	Döviz Kuru (/ABD \$)*	131.27	150.30	192.44	305.79	132.94
	İşsizlik Oranı (%)**	3.87	3.77	5.31	6.01	55.37
	Enflasyon Oranı (TÜFE, %)**	17.86	13.72	9.01	16.52	-7.50
Türkiye	GSYİH, cari*	501423	771877	859794	851542	69.83
	Kişi başına GSYİH, cari ABD \$*	7384	10672	10985	10546	42.82
	Reel GSYİH Büyüme (%) *	9.01	8.49	6.09	7.44	-0.17
	Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH (%) *	-4.18	-5.78	-3.73	-5.56	0.33
	Döviz Kuru (/ABD \$)*	1.34	1.50	2.72	3.65	171.43
	İşsizlik Oranı (%)**	10.64	10.66	10.24	10.82	1.72
	Enflasyon Oranı (TÜFE, %)**	8.18	8.57	7.67	11.14	36.25

Kaynak: *UNCTAD, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d; ** WB, 2018.

Not: *** Değerler aksi belirtilmedikçe ABD\$ (Milyon)'dır.**** Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (foreign direct investment –FDI) bir ülkenin büyümesi üzerindeki pozitif yansıması bilinen bir gerçektir. Buna örnek olarak Meksika'yı verebiliriz. Meksika'nın 1994 yılında NAFTA'ya üye olmasıyla ülkesine yönelen yabancı sermayede önemli artış olmuştur. Meksika'ya yönelik yabancı sermaye girişlerindeki artış, ülkenin bilgi düzeyinin ve dolayısıyla üretilen mal çeşitliliğinin artmasına etki ederek, ekonomik büyümesi üzerinde olumlu yönde etki etmiştir (Özel, 2015; Cunedioğlu, 2010). Bu çerçevede MINT ülkelerine yönelen finansal akımların sorgulanmasına karar verilmiştir. Tablo 3'de görüldüğü üzere, 2005-2015 döneminde Meksika'ya yönelen doğrudan yabancı sermaye (foreign direct investment, FDI) girişleri artan yönde eğilim göstermektedir. Ancak 2015 yılına kıyasla 2017 yılında FDI girişlerinde yaklaşık %14 düşüş gözlenmiştir. Bu düşüş münferit olaylarla (Amerika menşeli AT&T firmasının varlıklarının önemli bir kısmını elden çıkarması gibi) açıklanmıştır (UN, 2015). 2018 yılı itibarıyla Meksika'da otomotiv endüstrisine yönelik sermaye girişi 30 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşerek, bu dilimde sabitlenmiştir (UNCTAD, 2018). Genel olarak değerlendirmek gerekirse, Cunedioğlu (2010)'nun ifade ettiği üzere, Meksika'nın birincil nesil reformlardan sonra, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için cazip bir ülke haline dönüşmesiyle bu itici gücünü arkasına alıp, orta ve ileri teknoloji ihracatındaki payını arttırmış ve böylelikle ihracata yönelik ürün gamını daha da geliştirmiştir. 2005-2017 döneminde Endonezya'ya yönelik FDI girişlerinin sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılına kıyasla 2015 yılında Nijerya'ya yönelik FDI girişleri yaklaşık %50 oranında azalmıştır. 2015 yılına kıyasla 2017 yılında ise, yaklaşık %14 oranında artmıştır. 2005-2015 döneminde Türkiye'ye yönelik FDI girişlerinde önemli oranda artış gözlenmesine rağmen 2017 yılında gözle görülür bir azalış dikkati çekmektedir. 2015-2017 yılları arasında FDI girişlerindeki azalış yaklaşık %39 civarındadır. Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki azalış, Türkiye'nin jeopolitik riskindeki artışa, uluslararası rating kuruluşlarınca kredi notunun düşürülmesine ve siyasi belirsizliklerine dayandırılmaktadır (Yıldırım, 2018). 2018 tarihli UNCTAD'ın Dünya Yatırım Raporu'nda gelişmekte olan ülkelere yönelik FDI girişlerindeki azalışlar, sınır ötesi birleşmeler ile satın almalara ve kurumsal yapılandırmalara bağlanmaktadır (UNCTAD, 2018). Tablo 3'de sunulan işçi dövizlerini değerlendirmek gerekirse; en yüksek işçi döviz girişi sırasıyla Nijerya, Meksika, Türkiye ve Endonezya'dadır. Bu durumu göç olgusuyla birlikte değerlendirirsek; MINT ülkeleri içerisinde en fazla göç veren ülkelerin Nijerya ve Meksika

olduğunu söyleyebiliriz. Çeşitli kaynaklardan eriştiğimiz bilgiler bu kanımızı desteklemektedir (Bkz. OECD, 2018; McCarthy, 2017).

Tablo 3. MINT Ülkeleri: Finansal Akımlar

Ülke	Finansal Akımlar	Yıllar			
		2005	2010	2015	2017
Meksika	FDI Girişleri (ABD \$, milyon)	26023.12	27319.02	34857.63	29695.01
	FDI Girişleri/ GSYİH (%)*	2.966	2.583	2.978	2.564
	FDI Çıktıları (ABD \$, milyon)	6469	14372.1	10667.5	5082.9
	İşçi Dövizlerinin GSYİH Oranı (%)	2.59	2.09	2.24	2.66
Endonezya	FDI Girişleri (ABD \$, milyon)	8336.26	13770.58	16641.45	23063.11
	FDI Girişleri/ GSYİH (%) *	2.739	1.824	1.933	2.271
	FDI Çıktıları (ABD \$, milyon)	3065	2664.25	5936.97	2911.71
	İşçi Dövizlerinin GSYİH Oranı (%)		0.92	1.12	0.89
Nijerya	FDI Girişleri (ABD \$, milyon)	4978.26	6098.96	3064.17	3503
	FDI Girişleri/ GSYİH (%) *	2.758	1.653	0.620	0.932
	FDI Çıktıları (ABD \$, milyon)	14.62	922.72	1435.2	1286.18
	İşçi Dövizlerinin GSYİH Oranı (%)	8.11	5.35	4.26	5.85
Türkiye	FDI Girişleri (ABD \$, milyon)	10031	9086	17716.99	10864
	FDI Girişleri/ GSYİH (%) *	2.001	1.177	2.061	1.276
	FDI Çıktıları (ABD \$, milyon)	1064	1469	4811.09	2630
	İşçi Dövizlerinin GSYİH Oranı (%)	0.27	0.24	0.16	0.12

Kaynak: UNCTAD, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d.

Not: Yazar tarafından derlenmiş olup, yanına * sembolü konan veriler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Dünya Bankası'nın 2019 yılında yayımladığı "İş Yapma Raporu'nda ülkeler, bazı süreçleri çözebilmeleri ve olanaklarını kullanabilmeleri kapsamında derecelendirilmektedirler. İş yapma kolaylığının (Ease of Doing Business- EODB) ölçümünde kullanılan faktörler şunlardır (WB, 2019b): İş kurma, yapı ruhsatı alma, elektrik bağlantısı temini, varlık transferi, krediye erişim, azınlık olarak görülen yatırımcıyı koruma, vergi ödemeleri, uluslararası ticarete katılım, sözleşmeleri uygulama gücü, borcun ödenmemesi durumunun çözülmesi (iflasın çözülmesi yani iflas için yasal çerçevenin gücü) ve işgücü piyasası düzenlemeleri. Ülkeler iş yapma kolaylığına göre 100 puan üzerinden değerlendirilmektedir. En iyi performansı gösteren ülke 100 ve en kötü performansı gösteren ise 0 puan almaktadır. Bu raporun önemi, ülkelerin çekebileceği yabancı yatırımları belirlemesi ve dolayısıyla yabancı yatırımların ekonomik büyümelerine katkı sağlamasıdır. Tablo 4'de sunulan veriler kapsamında dünya sıralamasına göre iş yapma kolaylığı açısından MINT ülkelerini sıralarsak; Türkiye birinci sıradadır. Türkiye'yi sırasıyla Meksika, Endonezya ve Nijerya takip etmektedir. Türkiye'nin birinci sırada olmasının nedeni, belirttiğimiz belirleyici faktörlerde diğer MINT ülkelerine kıyasla daha iyi konumda olmasıdır. Ancak Türkiye için iş yapma kolaylığıyla FDI girişlerini karşılaştırdığımızda Türkiye'nin yeterli miktarda FDI girişi sağlamadığını söyleyebiliriz. Bunun temel nedeninin, Yıldırım (2018)'in de belirttiği üzere, Türkiye'ye yönelik risk algısının yükselmesi olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4. MINT Ülkeleri: İş Yapma Kolaylığı *

Ülke	EODB Skoru	EODB Skor Değişimi	Dünya Sıralaması
Meksika	72.09	-0.18	54
Endonezya	67.96	1.42	73
Nijerya	52.89	1.37	146
Türkiye	74.33	4.34	43

Kaynak: World Bank, 2019b.

Not: Yazar tarafından derlenmiştir. * 190 ülkeyi kapsamaktadır.

UNCTAD (2019)'ın yayımladığı 2017 yılına ait veri seti temel alınarak MINT ülkelerinin ürün gruplarına göre ihracat yapıları incelenmiş ve elde edilen veriler Tablo 5'de sunulmuştur. Tablo 5'e göre, Meksika'nın yıllar itibariyle değişmekle beraber 2017 yılı itibariyle en önemli ihracat kalemini sanayi ürünleri (%82) oluşturmaktadır. İlâveten, sırasıyla diğer önemli ihracat kalemleri ise, tarım ürünleri (%8), akaryakıt (%6) ve diğer ürünler (%4)'dir. Meksika'nın en önemli ihracat pazarları sırasıyla ABD, Kanada, Almanya, Çin ve İspanya'dır. 1994 yılında NAFTA üyesi olan Meksika'nın en önemli ticari partnerlerinin ABD ve Kanada olması olağandır. UNCTAD (2019b) yayımladığı 2017 yılına ait verilerine göre; Endonezya'nın en önemli ihracat kalemini sanayi ürünleri (%42) oluşturmakta ve sırasıyla diğer önemli ihracat kalemleri ise akaryakıt (%22), tarım ürünleri (%23), tarımsal hammadde (% 6), maden (% 6) ve diğer ürünler (% 1)'dir. Endonezya'nın en önemli ihracat pazarları sırasıyla Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve Singapur'dur. UNCTAD (2019c) verilerine göre; Nijerya'da yıllar itibariyle değişmekle beraber 2017 yılı itibariyle ihracatının %92'sini petrol ve doğal gazı oluşturmaktadır. Nijerya'nın en önemli ihracat pazarları sırasıyla Hindistan (9781 milyon \$), ABD (6039 milyon \$), İspanya (3940 milyon \$), Fransa (2517 milyon \$) ve Hollanda (2488 milyon \$)'dır. UNCTAD (2019d) verilerine göre; Türkiye'nin 2017 yılı itibariyle en önemli ihracat kalemleri sırasıyla sanayi ürünleri (%78), gıda ürünleri (%11), maden (%4) ve diğer ürünler (%7)'dir. Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutan pazarları sırasıyla Almanya, İngiltere (Birleşik Krallık), Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD'dir. Tüm bu bilgiler ışığında şunu ifade ederiz ki; Endonezya, Meksika ve özellikle Nijerya olmak üzere üç MINT ülkesi net doğal kaynak ihracatçısı iken aynı şeyi Türkiye için söyleyemeyiz. Türkiye, net doğal kaynak ihracatçısı olmamasına karşın endüstriyel ürünlerin ihracatçısıdır. Kokotović & Kurečić (2016) çalışmalarında aynı sonuçlara ulaşmışlardır.

Konuyu biraz daha ayrıntılandırırız; Meksika, Endonezya ve Nijerya enerji kaynakları açısından dünya sıralamasında önemli yere sahip ülkelerdir. 2018 yılı itibariyle dünyadaki ham petrol rezervi açısından Meksika %0,2, Nijerya %2,2 ve Endonezya 0,2'lik ve dünya petrol üretimi (milyon ton) açısından değerlendirildiğinde ise Meksika %2,3, Nijerya %2,2 ve Endonezya 0,9'luk paya sahiplerdir. Dünya doğal gaz üretimi (günde bin varil) açısından ise MINT ülkelerinin payları şöyledir: Meksika %2,0, Nijerya %0,7 ve Endonezya %0,3 (British Petroleum [BP], 2019). Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency, 04.09.2019) verilerine göre ise, günlük petrol ihracatı açısından dünya genelinde Nijerya 6'ncı, Meksika 14'üncü, Endonezya 17'inci ve Türkiye ise 200'üncü sıradadır. Doğal rezervleri açısından ise, Meksika %0,1, Nijerya %2,7 ve Endonezya %1,4 paya sahiptirler. Kömür rezervleri açısından payları ise, Meksika'nın %0,1, Türkiye'nin %1,1 ve Endonezya'nın ise %3,5'dir (BP, 2019). Bu çerçevede şunu ifade edebiliriz ki; dünya genelinde doğal enerji kaynakları açısından Meksika, Nijerya ve Endonezya önemli paya sahiptir.

Tablo 5. MINT Ülkeleri: Ürün Gruplarına Göre İhracat Yapısı (2017)

Ülke	Ürün Grubuna Göre İhracat Yapısı (2017, %)					
	Tüm Gıda Ürünleri	Tarımsal Hammadde	Maden Cevherleri	Sanayi Ürünleri	Akaryakıt	Diğer
Meksika	8			82	6	4
Endonezya	23	6	6	42	22	1
Nijerya					92	8
Türkiye	11		4	78		7

Kaynak: UNCTAD 2019a, 2019b, 2019c, 2019d.

Not: Yazar tarafından derlenmiştir.

Ülkelerin ekonomik büyüme potansiyelinin göstergelerinden biri de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) 'dir. HDI endeksi, ülkelerin ulusal politikalarını sorgulanmaları açısından da önem arz etmektedir. HDI hesaplamalarında ülkeler üç boyutta ele alınmaktadır: uzun ve sağlıklı yaşam, iyi bir yaşam standardı ve bilgi düzeyi. Söz konusu boyutları temsilen kullanılan göstergeler sırasıyla beklenen yaşam süresi, kişi başına GSMH ve beklenen eğitim süresi ile ortalama eğitim süresidir (UNDP,

2018a). HDI değerlerine göre, ülkelerin insani gelişme düzeyleri şu şekilde belirlenmektedir: 0.0-0.499 arası düşük, 0.50-0.799 arası orta, 0.80-0.90 arası yüksek ve 0.90-1.00 arası çok yüksek (Güneş, 2016). Tablo 6’da UNCTAD’ın 2018 yılında yayımladığı İnsani Gelişme Raporu’ndan elde edilen MINT ülkeleri değerleri sunulmaktadır. HDI değerlerine göre, MINT ülkelerinin dünya sıralamasındaki yerleri sırasıyla Türkiye 0.791 ile 64’üncü, Meksika 0.774 ile 74’üncü, Endonezya 0.694 ile 116’ıncı ve Nijerya 0.532 ile 157’incidir. HDI göstergeleri açısından Türkiye ve Meksika’nın birbirine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. Nijerya diğer MINT ülkelerine kıyasla kişi başına GSMH değeri ve doğumda beklenen yaşam süresi açısından önemli oranda farklılıklar göstermektedir. HDI endeks hesaplamalarında satın alma gücü paritesine (PPP) göre belirlenen kişi başına GSMH değerlerine göre Nijerya, diğer MINT ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Bunun temel nedeni, Nijerya’nın nüfus yoğunluğunun fazlalığıdır. Özetle, MINT ülkeleri insani gelişmişlik açısından orta düzeydedir.

Tablo 6. MINT ülkeleri: İnsani Gelişme Endeksi

Dünya Sıralaması	Ülke Adı	HDI	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Beklenen Eğitim Süresi (Yıl)	Ortalama Okul Yılı (Yıl)	Kişi Başına GSMH (PPP \$ (ABD))
74	Meksika	0.774	77.3	14.1	8.6	16,944
116	Endonezya	0.694	69.4	12.8	8	10,846
157	Nijerya	0.532	53.9	10	6.2	5,231
64	Türkiye	0.791	76	15.2	8	24,804

Kaynak: UNDP, 2018b.

Not: Yazar tarafından derlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmayla amaçlanan temel makroekonomik göstergeleri açısından MINT gruplamasında yer alan Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’yi karşılaştırmak ve homojen mi yoksa heterojen mi bir yapıya sahip olduklarını sorgulamaktır. MINT ülkelerini öncelikle stratejik açıdan sorguladığımızda, suyollarına hâkimiyet gibi birçok unsurun varlığının onları buldukları bölgede değerli kıldığını ifade edebiliriz. Bu unsurlar, uluslararası arenada buldukları coğrafyanın önemli “bölgesel güçleri” olarak görülmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, MINT ülkeleri buldukları bölge içerisinde önemli siyasal oyuncularlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde homojen bir yapı sergilemektedirler. Doğal kaynaklar açısından MINT ülkelerini incelediğimizde, Türkiye’nin net doğal kaynak ihracatçısı olmamasına karşın endüstriyel ürün ihracatçısı olduğu ve Endonezya, Meksika ve özellikle Nijerya’nın ise net doğal kaynak ihracatçısı oldukları görülmüştür. Bir başka söylemle, Meksika, Endonezya ve Nijerya enerji kaynakları açısından dünya sıralamasında önemli yere sahip ülkelerdir. Sanayi ürünlerinin üretimi açısından ise Türkiye ve Meksika diğer MINT ülkelerine kıyasla öndedir. İlaveten, Meksika ve Türkiye makroekonomik göstergeler açısından birbirine oldukça benzeşmektedir. Bu iki ülkeyle yakın makroekonomik göstergelere sahip bir başka ülke ise, Endonezya’dır. Nijerya, demografik yapı, HDI değerleri ve iş yapma kolaylığı açısından diğer MINT ülkelerinden bariz şekilde ayrılmaktadır. Bununla birlikte, bazı makroekonomik göstergeler açısından MINT ülkeleri değerlendirildiğinde Nijerya diğerlerinin gerisinde kalmaktadır. Ancak Nijerya’yı bulunduğu bölge itibarıyla ele alırsak; ekonomik büyüme potansiyelinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinde MINT ülkelerine yönelik tüm çalışmalarda da önemle vurgulanan husus, MINT ülkelerinin genç nüfusunun ekonomik büyüme potansiyellerinin belirleyicisi olduğudur ki, bu çalışmada da aynı kaniye varılmıştır. MINT ülkelerinin nüfus kaynaklarını doğru yönlendirebilmeleri için eğitime özellikle önem vermesi gerekmektedir. MINT ülkelerinin ekonomik potansiyellerinin ortaya çıkması ve potansiyellerini kullanabilmeleri, doğru politikalarla genç nüfuslarını yönlendirmeleriyle mümkün olacağı düşünülmektedir. Beşerî sermayenin güçlenmesine yönelik eğitim sürecinin desteklenmesi ve böylelikle üretime yönelik girişimcilik ruhunun beslenmesi gibi yapılması gerekenleri buna örnek olarak verebiliriz. Aksi halde, 2050 yılının önem arz edecek ekonomiler olarak görülen MINT ülkelerinde birçok sorununun ortaya çıkma olasılığının yükseleceğini söyleyebiliriz. Özetle hem stratejik önem hem de ekonomik göstergeler açısından buldukları coğrafyayı temel alarak MINT ülkelerini değerlendirdiğimizde, “ikinci

en iyiler” olduğunu söyleyebiliriz. “İkinci en iyiler” tanımlamasını yapmamızın nedeni, stratejik önem ve ekonomik göstergelerin seyri açısından BRICS ülkelerinden sonra gelmeleridir.

Kaynakça

- Akın, F. (2018). MINT Ekonomilerinin Makroekonomik Performansı ve Sigortacılık Sektörünün Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye ve Finans Yazıları*, 110, 71 – 94.
- Alagöz, E. A. (2011). Asya-Pasifik'in Ana Ulaşım Damarı: Malakka Boğazı. <http://www.bilgesam.org/incele/846/-asya-pasifik%E2%80%99in-ana-ulasim-damari--malakka-bogazi/#.XW6ljygzZPY> (03.09.2019).
- Asongu, S. & Odhiambo, N. (2018). Drivers of Growth in Fast Emerging Economies: A Dynamic Instrumental Quantile Approach to Real Output and Its Rates of Growth in BRICS and MINT Countries. 2001-2011, *Applied Econometrics and International Development*, 18(1), 5-25.
- Asongu, S., Akpan, U. S. & Isihak, S. R. (2018). Determinants of Foreign Direct Investment in Fast-Growing Economies: Evidence from the BRICS and MINT Countries. *Financial Innovation*, 4(26), 1-17.
- British Petroleum [BP] (2019). Statistical Review of World Energy (68th edition). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (03.09.2019).
- Central Intelligence Agency (04.09.2019). The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2242rank.html> (04.09.2019).
- Cunedioğlu, H. E. (2010). *Coğrafya Ne Kadar Fark Yarattır? Meksika ve Türkiye*, Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı [TEPAV].
- Durotoye, A. (2014a). The MINT Countries as Emerging Economic Power Bloc: Prospects and Challenges. *Developing Country Studies*, 4 (15), 99-106.
- Durotoye, A. (2014b). The Crisis of Youth Unemployment in the MINT Countries: Causes, Consequences and Corrections. *European Journal of Business and Management*, 6 (24), 123-135.
- Fang, C. (2017). Consequences of the Labor Market Which Surpassed Growth Capability. In: Y. Li, P. Li, X. Li, and P. Zhang (Ed.) *Economic Analysis and Forecast of China (2015)* (p. 109-203). Singapore: Springer.
- Francesco, S. & Ardita, T. (2015). Markets' Globalization and Emerging Economies the MINTs Economic Growth: Developments and Prospects. *International Journal of Business and Commerce*, 5(02), 38-55.
- Güneş, S. (2016). Türkiye Ekonomisi ve Kalkınma Göstergeleri. S. Güneş ve H. S. K. Orhan (Ed.), *Türkiye Ekonomisi ve Güncel Makroekonomik Sorunlar* (s. 467-495). Ankara: Akademi Yayıncılık.
- Kokotović, F. & Kurečić, P. (2016). The Mint Countries: A Regression Analysis of the Selected Economic Features. https://bib.irb.hr/datoteka/816325.The_MINT_Countries_-_A_Regression_Analysis.pdf (30.07.2019).
- Kongar, E. (2019). Türkiye'nin Önemi. https://www.kongar.org/makaleler/mak_tuo.php (03.09.2019).
- Lenee, T. L. & Oki, J. (2017). Capital Market Development and Economic Growth: Evidence from the Mint Countries. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 8(2), 68-105.
- McCarthy, N. (2017). Which countries host and send the most migrants? <https://www.statista.com/chart/7636/which-countries-host-and-send-the-most-migrants/> (05.09.2019).

- Meacham, C. (2013). The Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership: Mexico Wants In—Why Not? <https://www.csis.org/analysis/trans-atlantic-trade-and-investment-partnership-mexico-wants-in%E2%80%94why-not> (03.09.2019).
- Nenge, K. (2018). Causes of overpopulation in Nigeria and its consequences. <https://www.legit.ng/1194983-causes-overpopulation-nigeria-consequences.html> (20.08.2019).
- O'Neill, J. (2001). Building Better Global Economic BRICs. Goldman Sachs Global Economics Paper, 66, 1-16.
- O'Neill, J. (2013). Who You Are calling a BRIC? <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2013-11-12/who-you-calling-a-bric-> (28.7.2019)
- Odugbesan, J. A. & Rjoub, H. (2019). The Causal Relationship between Economic Growth and Remittance in Mint Countries: An ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration. *Journal of Academic Research in Economics*, 11 (2), 310-329.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2018). G20 International Migration Trends Report 2018. <http://www.oecd.org/els/mig/G20-international-migration-and-displacement-trends-report-2018.pdf> (05.09.2019).
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2019a). Country Risk Classifications of the Participants to the Arrangement on Officially Supported Export Credits. <http://www.oecd.org/trade/topics/export-credits/documents/cre-crc-current-english.pdf>(14.019.2019).
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2019b), Young Population (Indicator). <https://data.oecd.org/pop/young-population.htm#indicator-chart> (20.08.2019).
- Özel, I. (2015). Ekonomik Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Meksika İlişkileri. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı [TEPAV].
- Scalera, F. & Talpová, S. Z. (2014). International Recession and MINTs Development: An Investment Opportunity to Relaunch Italian Companies? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 150: 1248 – 1259.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018). Endonezya Ülke Profili. <https://ticaret.gov.tr/yurtdis-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilii/genel-bilgiler> (03.09.2019).
- United Nations [UN] (2015). Foreign Direct Investment in Latin America and the Caribbean. Chile: United Nations Publication.
- United Nations [UN] (2017). World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables. *UN Working Paper*, ESA/P/WP/248. <https://www.tendencias21.net/attachment/867922/> (05.09.2019).
- United Nations [UN] (2018). World Economic Situation and Prospects 2018. https://www.un.org/development/desa/dpad/wpcontent/uploads/sites/45/publication/WESP2018_Full_Web-1.pdf. (05.09.2019).
- United Nations [UN] (2019). *World Population Prospects 2019*. New York: United Nations Publication. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf (20.08.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] (2018). World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies. New York: United Nations Publication. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_overview_en.pdf (05.09.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] (2019a). General Profile: Mexico, <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/484/GeneralProfile484.pdf> (29.07.2019).

- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] (2019b). General Profile: Indonesia, <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/360/GeneralProfile360.pdf> (29.07.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] (2019c). General Profile: Nigeria <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/566/GeneralProfile566.pdf> (29.07.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] (2019d). General Profile: Turkey, <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/792/GeneralProfile792.pdf> (29.07.2019).
- United Nations Development Programme [UNDP] (2018a). Human Development Indices and Indicators. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf (05.09.2019).
- United Nations Development Programme [UNDP] (2018b). Human Development Indices and Indicators: 2018. <http://hdr.undp.org/en/2018-update> (05.09.2019).
- Vu, A. (2017). MINT Overview, Business Reference Services <https://www.loc.gov/rr/business/mint/mint.html> (30.07.2019).
- World Bank [WB] (2018). Countries Data. <https://data.worldbank.org> (05.09.2019).
- World Bank [WB] (2019a). World Development Indicators: Population Dynamics, <http://wdi.worldbank.org/table/2.1#> (19.08.2019).
- World Bank [WB] (2019b). Doing Business 2019. A World Bank Group Flagship Report (16th Version). https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf (20.08.2019).
- World Bank [WB] (2019c). Nigeria. <https://www.worldbank.org/en/country/nigeria/overview#1> (04.09.2019).
- World Bank [WB] (2019d). New Country Classifications by Income Level: 2019-2020, <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2019-2020> (25.08.2019).
- Yıldırım, A. (2018). Para Yönünü Değiştirdi Doğrudan Yatırımlarda. <https://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/abdurrahman-yildirim/2129965-para-yonunu-degistirdi-dogrudan-yatirimlar-da> (05.09.2019).

ULUSLARARASI İŞLETMECİLİKTE ETİK, ERDEM TARTIŞMALARI VE WHISTLEBLOWING

Yunus ZENGİN

Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İşletme Bölümü, :
yunuszengin@kafkas.edu.tr

Hakan ÇAYALAN

Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, Tuzluca MYO, hakan.cayalan@igdir.edu.tr

ÖZ

Etik kavramı sürekli tartışılmalı bir konudur. Tarihsel sürece bakıldığında kaynağı çok eskilere dayansa da hakkettiği hassasiyet ve önemi son dönemde elde ettiği görülmektedir. İçinde bulunduğumuz bilgi çağının getirdiği bilgi iletişim ve sosyal medya olgularıyla birlikte; uluslararası işletmeler küresel çapta göz önünde olmalarından dolayı etik hususunda gösterecekleri zafiyetlerin veya hassasiyetlerin çok ciddi geri dönüşleri olmaktadır. Çalışmada uluslararası işletmeciliğin ve etik kavramının tarihsel gelişimi ele alınmış, etik kavramının farklı tanımları, boyutları ve yaklaşımları bir araya getirilmiştir. Erdem konusu da etiğin çizdiği yolda davranışların yönlendirmesidir. Ayrıca özellikle uluslararası işletmelerde etik kavramına yaklaşımların gelişiminde temel etkenlerden biri olarak kabul ettiğimiz, whistleblowing davranışına değinilerek örnek vakalarla konu desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İşletmecilik, Etik, Erdem, Whistleblowing

ETHICS, VIRTUE DISCUSSION AND WHISTLEBLOWING IN INTERNATIONAL BUSINESS

Abstract

The concept of ethics is a subject that has been constantly debated. When the historical process is examined, it is seen that although its source is very old, it gained the sensitivity and importance it deserves in the last period. The global consideration of international businesses, ethical weaknesses or sensitivities have serious returns. Because of Nowadays information age provides the information, communication and social media cases. In this study, the historical development of the concept of international business and ethics is discussed and different definitions, dimensions and approaches of the concept of ethics are referred together. The subject of virtue is the guiding of behaviors on the path drawn by ethics. In addition, whistleblowing behavior is referred, cause it considered as one of the main factors in the development of approaches to the concept of ethics in international enterprises. It is also supported by case studies.

Keywords: International Business, Ethic, Virtue, Whistleblowing

Giriş

Bir veya daha çok yabancı bağı ya da yan kuruluşu olan firmanın uluslararası faaliyet gösterdiği kabul edilmektedir. Uluslararasılaşmada temel nokta faaliyetlerin, ihracat, ortaklıklar, doğrudan yabancı yatırım gibi pazara giriş yöntemleriyle, ana ülke dışında birden fazla ülkede gerçekleşmesidir. Uluslararası iş kavramı; işletmelerin ulusal sınırlar dışında yürüttükleri tüm faaliyetleri ifade ederken, uluslararası işletmecilik kavramı; bir işletmenin iki veya daha çok bağımsız ülkede veya bu ülkeler arasındaki göstermiş olduğu her türlü işletme faaliyetleridir. Buradan hareketle uluslararası işletme ise; ana ülke dışında bir veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren işletmedir.

Uluslararası ticaretin tarihsel sürecine de kısaca değinilirse; Kişisel arayışların yönlendirdiği ve işletmelerin mutlak egemenliğindeki 1500-1850 yılları aralığında sınıflandırılan ve sanayi devrimi ile son bulan *ticaret dönemi* ilk dönemdir. İkinci dönem ise sanayi devrimi ile birlikte Sömürge İmparatorluklarının hâkim olduğu ve sömürgecilik kurallarının geçerli olduğu 1850-1914 yıllarını kapsayan ve 1. Dünya Savaşının başlamasıyla son bulan *sömürgecilik* dönemidir. Üçüncü dönemde ise 1. ve 2. Dünya savaşlarının

etkilerinde, politik ayrıcalıkların yönlendirdiği yüksek gümrük vergilerinin uygulandığı ve her ülkenin ulusal sanayiini güçlendirmeye çalıştığı *ayrıcalıklar* dönemidir. Bu tarihsel sınıflandırmada son dönem olan *uluslararası dönem* ise kendi içinde ikiye ayrılmış; Global genişleme yılları olarak anılan 1945-1970 arası Pazarı geliştirmeye yönelik çabalar gösterilmiş, bu süreçte Amerikan işletmelerinin pazara hakimiyeti oluşmuştur. 1970 sonrası ise pazardaki gelişmelerle Amerikan işletmelerinin hakimiyeti azalmış, yüksek rekabet hâkim olmuş, teknoloji transferleri artmıştır. Bu dönemin hâkim özellikleri ise; çokuluslu işletmelerin çıkışı, uluslararasılaşma ve getirdiği sınırlamalar ve hükümetlerin ilişkileri ve Avrupa ile 3. Dünya ülkelerinde artan iş birliği olarak belirtilmiştir (Ronen, 1986: 3-4). Tüm bu dönemlerde Etik değerlerin farklılık gösterdiği, süreç içinde değişimler geçirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tarihin başından sonuna kadar etik kavramı tartışma konusu olagelmıştır. Ahlaki ve örfi değerler toplumdan topluma değişmektedir. Etik olgularda bunlara paralel olarak farklılık göstermektedir. Son dönemde evrensel bazı ilkeler gelmiş olsa da bu husustaki hassasiyet farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu hassasiyetin yeterli düzeyde olmadığına dair birçok örnek görülebilir. Yine de küreselleşen dünya piyasasında tutunmak ve sürdürülebilir rekabet avantajını sürdürebilmek için uluslararası işletmelerin iş etiği konusunda hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Yapılan çalışmalar uzun vadede etik dışı davranışları göz ardı eden işletmelerin ağır yaptırımlara maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Kavramsal çerçeve

Etik

Etik kelimesi TDK sözlüğünde töre bilimi, farklı meslek kollarındaki tarafların uyması gereken davranışlar, etik bilimi ve ahlaki, ahlakla ilgili gibi ifadelerle açıklanmaktadır (TDK Sözlüğü).

Etik kavramının kökenleri en az 2500 yıl önceye dayanmaktadır (Brickley vd. 2000: 1821). Yunanca kökenli kelime "*ethos-ethikos*" kelimesine dayanmakta olup, "*ahlak sistemi, gelenek-görenek, karakter, insan davranışı, prensip*" anlamlarını taşımaktadır (Ülgen & Mirze, 2004: 440). Bu temel varsayım dışında etik için yapılan bir diğer tanım; "*bir bireyin sahip olduğu ve uyguladığı ahlaki standartlar ve kurallar*", "*bireylerin doğru davranması hususunu açıklayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi*" dir (Ural, 2003: 3).

Etik ve ahlak birbirine çok yakın kavramlar olmakla birlikte birçok farklılıkları da bulunmaktadır. Özetle ele alınırsa (Sökmen, 2016: 23);

- Etik ahlaki da kapsayan bir kavramdır.
- Ahlak yazılı olmayan kurallarken, etik kavramı bir meslek veya gruba yazılı ilkeler oluşturmaya çalışır.
- Evrensel ahlak kuralları bütününden bahsedilemez, ahlak farklı kültürlerin değerlerini birleştirmeye çalışmaz. Etik ise evrensel kabul gören ilkeler ortaya koymayı hedefleyen bir yaklaşımdır.
- Ahlak öğrenimi için bir çabadan söz edilemez, toplum içinde kendiliğinden öğrenilir. Bilimsel, felsefi çabalarla üretilen etik değerlerin kendiliğinden öğrenilmesi mümkün değildir.
- Ahlak dışılığın yaptırımı ayıplanma, kınama iken, etik dışılığın müeyyidesi meslekten ve/veya gruptan dışlanmayla sonuçlanabilmektedir.

Etik en genel tanımıyla karar ve davranışların şeklinin olumlu ve olumsuz yönünü ortaya koyan değerler bütünüdür. Etik; karar verme noktasında bireylerin içsel vicdan muhasebeleriyle, yalnız kendileri için değil, sosyal varlık olmalarından yaşadıkları topluma zarar vermeyecek nitelikte eylemlerinin şekillenmesinde yol gösterir. Martin Buber de benzer şekilde etik kaynağını; kişisel tercihlerde, bireyin iç sesi, yani "vicdan" olduğunu savunur (Pehlivan, 1998: 33-35). Kavrama ait birçok farklı tanımlardan bir kesim bulunmakla birlikte, birçok farklı boyutta da ele alındığı görülmektedir.

Etik kuramlara göre etik anlayışı üç kuramda ele alınmakta olup bunlar; davranışın etikliğini, davranışın ortaya çıkardığı sonuçlara göre ele alan, toplam yararın büyüklüğüne göre davranışın etik sayıldığı, sonuç temelli kuramlar, davranışın gelenek-görenek, yasalara, din kurallarına uygun olmasına göre etik sayıldığı, kural temelli kuramlar ve doğruların durumlara göre belirlendiği, görelilik esaslı kültürel kuramlardır (Lane & Distefano, 1992: 391-392). Örneklerle konu derinleştirilirse; sonuç temelli kurama göre, kazayla bir evi yakan ve birinin ölmesine sebep olan kişi, bilerek bir evi yakan ama kimsenin ölümüne sebep olmayan kişiye göre daha suçlu kabul edilir. Kuralcı yaklaşıma göre ise; hırsızlık kanunlar, çeşitli

yazısız kurallar nezdinde de suç sayılan bir davranıştır. Aç kaldığı için mecburiyetten fırından ekmek çalan kişiyi polise teslim etmek bu yaklaşıma göre etik olan davranıştır.

“Uzlaştırıcı yaklaşımda” yazarlar öncelikle yaklaşımın yararları üzerinde durur; Etik sorumluluklar üstlenmenin yararları şunlardır (Schulze, 1997: 41);

- İşletmelerin çalışanları ve toplum önünde olumlu bir imajı oluşur.
- İşletmelerin sosyal yenilenme potansiyelleri yükselir.
- Toplumsal tatmin ve buna bağlı olarak uzun dönemde rekabet üstünlükleri uzun dönemde sağlanabilir.

“Etik olana öncelik tanıyan yaklaşım” ise; iş etiğinde diyalog süreçleri doğrultusunda gerçekleştirilen işlemler doktrindir. Bu yaklaşım da işletme faaliyetlerinin etkilediği tüm gruplarla, işletme arasında diyalog temelli bir uzlaşmanın kurumsallaştırılması tavsiye edilmektedir (Schulze, 1997: 43- 44).

“Pragmatik Yaklaşım” da İşletmelerde yöneticilerin fiili davranışlarına odaklanır. Bu davranışların analizi ve durumlara bağlı uygun davranış önerilerinin geliştirilmesi temel hedeftir. Bu yaklaşımda esas olan, işletme yöneticisinin bireysel etik ve vicdan süzgecinde sosyal sorumluluğun içeriğini belirlemesidir. Çoğulculuğu sağlayan normlarla bu süreçlerin yürütülmesi söz konusu değildir (Schulze, 1997: 45).

Etik teorilerde aynı şekilde farklılıklar göstermekte olup; Teleolojik ve Deontolojik teoriler olarak ayrılan iki grupta genel olarak incelenmektedir. Teleolojik teoriler bir eylemin iyiliği ve kötülüğünü sonucuna göre saptar ve egoizm teorileri, erdem ahlakı ve faydacılık teorisi şeklinde üç alt başlığı bulunmaktadır (Özgener, 2004: 33). Deontolojik teoriler ise davranışa dair niyetleri ve kişisel hakları esas alır ve Kant ahlakı, haklar teorisi, relativist teoriler ve adalet teorisi şeklinde dört başlıkta toplanır (Özgener, 2004: 42). Bunlar sonuç temelli, kültürel temelli ve kural temelli kuramlarla benzerlik göstermektedir.

İş Etiği

İş etiği genel anlamda, iş yerinde doğru ve yanlışın ayrımını yapmak ve doğru olanı tercih etmektir. Uzmanlarca etik konusunda evrensel ilkeler olduğu savunulsa da bazıları duruma ve kişiye göre doğrunun değiştiğine inanır. İş etiğine dair yapılan bir tanımda Valasquez; iş etiğinin etiğe dair standartların rasyonel değerlendirilmesi ve uygulanması süreci olduğunu belirtmiştir. Bir başka tanımda ise; karmaşık etik ikilemlerin iş ortamında incelenmesi ve çözüm için etik prensiplerin uygulanma disiplini ve sanatı olarak tanımlanmıştır (Uzkesici, 2003).

İş etiği kavramına dair farklı yaklaşımları bir örnek ile ele alıp başlarsak; Nobel ödül sahibi Milton Friedman ile Arizona State Üniversitesinden Keith Davis’in tartışmaları farklı boyutlar kazandırmıştır. Davis iş dünyasının yegâne hedefinin karlılık olmaması gerektiğini, sosyal sorumluluğunda amaçlanmasını savunurken, Friedman iş dünyasının tek amacının hissedarlara kar sağlamak olduğunu, çıkarları için etik düşüncelere dayanmanın amacı saptırdığını, etiğin iş dünyasının yetki alanında yerinin olmadığını savunmaktadır (Kılınç, 2000: 95- 96). Bu tartışmalara ek olarak iş etiğinde farklı yaklaşımlar söz konusu olup, bunlar; *“iktisadi olanla uzlaştırıcı yaklaşım, etik olana öncelik tanıyan yaklaşım ve pragmatik yaklaşım”* dır (Schulze, 1997: 40).

İş etiği farklı yazarlarca birçok boyutta ele alınmıştır. Bu bakış açılarından bir tanesi iş etiğini iki boyutta ele alır. Bunlar; fenomenin ahlaki açıdan ele alındığı, uygulamalı iş etiği ve iş hayatındaki uygulamalara dair talimatlar ve tavsiyeler sunan, iş hayatının ahlaki kavramlara dayanan meta-analizi uygulamasıyla ele alınmasını vurgulayan, normatif iş etiğidir (Takala, 2005).

İş etiğinin ele alındığı bir diğer boyut ise küreselleşmedir. Günümüz işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmek için değerlere dayanan yönetim biçimlerini davranışlarına oturtmaları gerekmektedir. Uluslararası rekabette yenilikçilik, mücadelelilik, sosyal sorumluluk ve etik değerlerin benimsenmesinin önemi giderek artmaktadır (Santiso,2005: 493). Küreselleşme bu rekabeti daha şiddetli hale getirmiş; şirketleri, standartları ve işgücünü uluslararası bir konuma taşımıştır. Günden güne toplumlar dönüşmekte, iş değerleri de değişime uğramaktadır. Bu değişimlerle kültürler farklılaşmakta, yeni etik ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Küreselleşmenin iş etiği ve ilkeleri üzerinde üç boyutta ele alınabilir etkileri tespit edilmiştir.

Birinci boyut, insanların tutum ve davranışlarının küresel piyasadaki rekabet avantajında etkisi artmaktadır. Küreselleşme ile hayat standartları artmış, buna yönelik işgücünün beklentileri de değişmiştir. Örgüt psikolojisi hususunda gelişmeler yaşanmış, iş koşulları iyileşmiş ve iş etiğine dair bakış açısı ve alınan önlemlerle alakalı anlayış yükselmiştir (Woodd,1997:110). İkinci boyut; uluslararası etik ilkelerinin ve vizyonunun gücünün ekonomik ilişkilerde hissedilmesi de bir diğer durumdur. İşletmelerin uluslararası

ilişkilerinde, diğer işletmelerle kurdukları katılım, ortaklıklarda ve aldıkları desteklerde sahip oldukları etik ilkeler belirleyici olmaktadır. Avrupa birliğine katılım sürecinde talep edilen bir takım etik standartların ülkeye yerleştirilmesi talep edilmektedir. Bu talepler doğrultusunda gerçekleştirilen düzenlemelerin, işletmeleri etik hususunda teşvik ettiği belirtilmektedir (Carlin vd. 2000: 701). Üçüncü boyut ise; küreselleşmenin uluslararası kuruluşlar ve uzmanlarca etik kodların belirlenmesi ve uygulanmasını sağlamasıdır. Bunlara verilebilecek örnekler; Code of Ethical Conduct, Ethical Guidelines, Code of Ethics'tir. İş ilişkilerini ve davranışları düzenleyen bu etik kodların getirdiği etik ilkelerde; bilgilendirme, dürüstlük ve şeffaflık, kişisel ve örgütsel gizliliğin korunması, güvenilirlik, araştırma bulgularında hatalı beyanla yönlendirmelerden imtina edilmesi, itibar ve saygıdır (Bell & Brynman, 2007). Özetle küreselleşme etik ilkelerle işletmelerin uluslar üstü olmalarını vurgulamakta, çalışma, davranış standartlarının, iç ve dış ilişkilerin düzenlenmesinde uluslararasılaşmış ilkeleri göz önünde bulundurmaya öne çıkarmakta ve iş etiğini piyasanın evrensel düzenleyici konumunu yaygınlaştırmaktadır.

İş etiğinin temel alanları ise; "*çalışma etiği, meslek etiği ve işletmecilik etiği*" dir. Çalışma etiği işe ve çalışmaya dair, içinde bulunduğumuz toplumun kültür ve değerlerinden etkilenen, davranışlar ve kişisel tutumdur. Meslek etiği, belli meslek gruplarının uymakla yükümlü oldukları, toplumsal kültür ve değerlerden bağımsız ilkelerdir. İşletmecilik etiği ise örgütün, işletmenin kurumsal veya örgütsel etiği olarak ifade edilmektedir. İşletmede her bireyin kişisel etik yönelim ve felsefeleri, mesleki etik gereklilikleri olduğu gibi işletmenin de kendine has bir etik felsefesi ve yönelimi bulunmaktadır (Arslan, 2001: 87-89).

İşletmelerde mikro düzeyde yaşanan etik davranışlardaki boşluklar iş etiği ile giderilebilir. İş etiği sayesinde işletmeyle çıkar grupları arasında güven merkezli bir ilişki kurulabilir. Kurumun toplumsal imajının artması işletme içi davranışlara da yansır ve performans artışında rol oynayabilir (Sucu, 2003: 290).

Konuya yönelik diğer kavramlar şunlardır;

Etik İkilem

Etik ikilem çatışan kesimlerin karşılıklı ortaya attıkları tartışmaya açık çözülemeyen karmaşık ve belirsiz etik sorundur. İşletmelerin sosyal ve ekonomik performansı arasındaki çatışmayı ifade eder (Hosmer, 1991: 13). Toffler'e göre ise; yöneticinin etik dışı bir karar alması ya da davranış sergilemesi halinde ortaya çıkan durumdur (Toffler, 1986: 26).

Etik Kod

Etik kod işletmelerin tümü tarafından kabul edilmesi gereken, işletmenin değerlerini belirten, şekillendiren, çıkar gruplarına karşı sorumluluğunu ifade eden, etik anlayışlara ve sorumluluklara dair tanımları içeren, yol gösteren yazılı ve yazılı olmayan ilkeler olarak ifade edilir (Deck, 1994: 1-3).

Erdem

TDK sözlüğün ifadesiyle erdem; "*Ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet ve felsefi anlamda da insanın ruhsal olgunluğu*" dur (TDK sözlük).

Aristoteles'in nezdinde, erdemli insan doğruya uygun, kurallar çerçevesinde eylemler icra eden insandır. Bu uygun eylemin kurallarının oluşumu ise entelektüel bir işlemdir (Ross, 1993: 261). Entelektüel zeminde oluşan bu kurallar, daha sonra zihinlerde tezahür eder ve bu doğrultuda davranışların sergilenmesine neden olur. Asıl ahlaklı tanımındaki insan bildiği şekilde davranan, bilgi ve davranış çelişkisi yaşamayan insandır (Sökmen, 2016). Aristoteles tarafından bilge insan, kendisi için iyi ve yararlı olanı hayatına tatbik edebilen insan olarak tanımlanmıştır. Bilgeliği de sadece entelektüel bir etkinlik olarak görmemiş, bizi tatmin edecek varlık durumunun nasıl oluşacağı hususunda düşünme ve bunu gerçekleştirme gücü olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle teorik erdem, pratik erdem ile bütünleşemiyorsa, pratik erdem temelde teorik erdemi içselleştirmemişse eksik kalmaktadır.

Erdem kelimesi Aristoteles tarafından insan potansiyelinin eyleme dönüşümündeki kusursuzluk şeklinde kullanılmaktadır. Parcelsus ise erdemi her şeyin sahip olduğu bireysel özellikleri ile eş anlamlı tanımlamıştır. Taşın çiçeğin kendine has bir erdemi olduğunu vurgulamaktadır. İnsan erdemi de insana has belirgin özelliklerin toplamıdır. İnsan şahsi erdeminin geliştirirse erdemli kişi olur. Günümüzde ise erdemli olmak otoriter ahlakla bağdaştırılan bir kavrama dönüşmüştür. Erdemli olmak öz benliğinden sıyrılarak boyun eğmek, bireyselliği baskılamak demektir. Mutluluğun sırrı iyi insan olmaya dayandırılmakta; iyi insan olmak içinse hayattaki yüce iyi şeyleri hakkıyla kazananların etkinlik gösterenler oldukları vurgulanmaktadır. Erdem etkinliktir. Etkinlikte insana özgü yeteneklerin kullanılması, işlenmesidir (Fromm, 1995).

Protestan inancında zenginliğin arttırılması, çalışkanlık üzerine birtakım ödevler bireylere yüklenmiştir. Zamanla bu ödevlerin dinsel bağı azalarak dünyevi yararcılığa dönüşmüştür. Benjamin Franklin'in etiğe uygunluk yaklaşımı da dünyevi yararcılığa örnektir. Ona göre dakiklik, şerefilik, ölçülü ve çalışkan olmak, kişiye kredi sağladığından yararlıdır bu yüzden bunlar erdem sayılır (Weber, 1997).

Kişisel erdem, ahlak ve erdeme yüksek bağlılıktır. Kişi yalnız organizasyon içinde değil, karşılaştığı her ortamda etik dışı eylemlere tepki göstermektedir. Sivil erdem sahibi bireyin nezdinde meşruiyet yasallıktan önemlidir.

Uluslararası İşletmecilikte Etik ve Whistleblowing

Whistleblowing kavramı özetle organizasyonlarda ortaya çıkabilecek kötü ve yanlış davranışların açığa çıkarılmasıdır. Whistleblowing olgusu tüm organizasyonlarda ortaya çıkabilir. Etik dışı davranış ve eylemlerin ifşası için belli koşullar öngörülmüştür. Bu temel koşullar; söz konusu eylem ve davranışların öncelikle yasalara, ahlaka aykırı olmalı, meşru kabul edilemeyecek nitelikte olmalıdır. Örneklendirilecek olarak; toplum sağlığını tehdit eden gıda üretimi, insan haklarının ihlal edilmesi, kayıtsız işçi çalıştırılması, vergi kaçırma, örgüt içi taciz, şiddet, dayak ve diğer kötü muameleler, paydaşların ve hissedarların haklarının ihlal edilmesi eylemleri verilebilir (Aktan, 2015: 21).

Whistleblowing davranışını icra eden kişi whistleblower olarak ifade edilmektedir. Whistleblowing eyleminde gönüllülük esastır. Bu blowerların gerçekleştirdikleri bu davranış konusunda erdemli bir davranış mı? Yoksa ispiyonculuk gibi negatif bir davranış mı? Soruları tartışılmış ve literatürde bu hususta oluşan genel kanı belli standartlar dahilinde gerçekleştirilen whistleblowing davranışının erdemli bir davranış olduğudur. Bu standartlar whistleblower'ın karşılaştığı davranışın ifşa edilmeye değer (toplum ve örgüt için ciddi düzeyde olumsuzluklar içeren etik dışı eylemler) olması, blower'ın olumsuz eylemin açığa çıkarılması hususunda herhangi bir çıkar gözetmemesi, tamamen örgütsel vatandaşlık duyguları ile öncelikle örgüt içi kanallara (örgüt üst yönetimi) olayı raporlaması, iletişime geçtiği yönetim kanalının konuya dahil olduğunun anlaşılması veya duyarsız yaklaşımı sonrasında dışsal kanallara (polis, yargı, medya) yönelmesidir. Bu standartlara hassasiyet gösterilmemesi durumunda gerçekleştirilen eylemin erdemi tartışmaya açıktır. Standartlara uygun gerçekleştirilen whistleblowing davranışı önemli ölçüde kişisel erdem ve kurumsal vatandaşlık davranışlarına dayandırılmıştır (Aktan, 2015: 26).

Örgütlerin bu konuyu ciddiye alması ve çalışanlarını whistleblowing konusunda bilgilendirmesi, eğitime tabi tutması, iletişim kanallarını açık tutması önem arz etmektedir. Çünkü dışsal whistleblowing'in kurum itibarını ve imajını zedelemesinden dolayı yüksek bir maliyeti vardır. Kurumla iletişim kurabilen ve whistleblowing konusunda desteklenen çalışanlar kurumla bağ kurarak, aidiyet duyguları gelişecek, kurumda gönüllü denetçilik yapacaklar ve örgütteki her türlü yanlış davranış karşısında müsamaha göstermeyecekler, bunları yetkili makamlara raporlamaktan da kaçınmayacaklardır (Aktan, 2015:28).

Yukarıda iş etiğinin temel alanlarında bahsedilen üç temel etik kavramı da Whistleblowing davranışıyla ilişkilidir. İş yerinde doğru ve yanlış ayrımını yaparak, doğru olanı yapmak olarak ifade edilen iş etiği kavramı, örgütteki yanlışlıkları veya etik dışı eylem ve davranışları bildirmek şeklinde tanımlanan whistleblowing kavramı ile benzer söylemleri barındırır. Whistleblower'ların iş etiğine uygun şekilde hareket etmek için bu davranışa yöneldiklerini ifade etmek pek de yanlış olmaz. Çalışma hayatında işte karşılaştığı etik dışı davranış çalışma etiğine sahip olan kişinin örgüt içinde veya dışında ilgililere bildirmesi gayet normaldir. Meslek etiğine sahip olan kişinin meslek ilkelerine aykırı faaliyetleri olan bir meslektaşının mesleğe yönelik hatalı davranışlarını ilgili kişi veya kurumlara bildirmesi de elbette öngörülebilir bir davranıştır (Özler vd. 2010). Özetle etik temellere sahip bir bireyin yanlış uygulamalar karşısında duyarlı olacağı ve en hızlı şekilde yetkililere bu durumları bildireceği, etik bir davranış ortaya koyacağı düşünülmektedir. Tabi bu davranışın yanlış içindeki kişiye ve işletmeye duyulan sadakat ve bu sebeple arkadaşını ele vermeme, onun işinden olmasına sebep olma veya özellikle dışsal whistleblowing ile işletmenin kurumsal imajına zarar verme gibi sonuçlar doğuracağı gerçektir. Sadakatsizliğinde bir etik olmayan davranış olduğu düşünülürse, bu davranışların görmezden mi gelinmesi daha etikdir, yoksa bildirilmesi mi sorunsal karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunsala bir nebze kararlılık katabilmek adına, whistleblowing'in etik bir davranış olması için dikkat edilmesi gereken temel durumlar şunlardır; whistleblowing'e konu davranışların genel kabul gören etik ilkelerle yasalara aykırılığında emin olmak gerekmektedir. Bu davranış ifa edilirken yalnız şüphe ile hareket edilmemeli, elde güçlü kanıtlar bulunmalıdır. Açığa çıkarılan durumun örgüte ve mensuplarına veya toplumun geneline kayda değer maliyetleri olmalıdır. Kişisel çıkar ve menfaatler gözetilmemelidir. Öncelikle içsel kaynaklardan durum ilgililere iletilmeli, sonuç alınmazsa dışsal kaynaklara yönelinmelidir. Herhangi bir baskı ve zorlama ile değil, gönüllü olarak whistleblowing davranışı sergilenmelidir.

İş etiğinin tarihsel gelişimi

Tarihsel süreçte yaşanan politik, ekonomik, yönetsel ve toplumsal değişimler ve gelişmeler ile iş etiği ve ahlaki kavramlarının paralellik gösterdiği ve değişim süreci içinde yer aldığı görülmektedir.

İş etiğinin gündeme taşınması ABD’de 1960’larda ağırlıklı olarak başlamış, 80’lerde ise tüm büyük şirketlerde “*Etik ilkeleri, Etik komiteleri, Etik Hizmetiçi Eğitim ve Danışmanlık Birimleri*” oluşmuştur (Güven vd. 2004: 800).

Etik ilişkiler ve müzakereler ilk defa 17. yüzyılda puritan vaizlerince gerçekleştirilmiştir (Vogel, 1991: 102). 1960 yılı öncesi toplumu düzenleyen sistemler din temelli olduğundan etik sorunlarda genelde dini perspektiften ele alınmıştır. İş dünyasında 1960’larda önemli değişimler yaşanmıştır. Sanayileşmedeki gelişmelerin sebep olduğu kirlenme ve nükleer atıkların tetiklediği ekolojik sorunlar bu dönemlerde gün yüzüne çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde pazarlama mantığında da değişimler yaşanmış, tüketicilere önem vermeye başlanmıştır. Yaşam şartlarındaki sanayileşmenin negatif etkilerinin kaldırılması gerektiğine dair anlayış kabul edilmiştir. Tüketicilere birtakım haklar tanınmış ve yaşam kalitesi iş etiğine endeksli hale getirilmiştir. Ancak genel anlamda etik konuları teorik tartışmaların ötesine geçememiştir.

1970’li yıllarla birlikte iş etiğine verilen önem artsa da karar almada henüz etkin bir rol yüklenmemiştir. İşletmeler pazara iş etiğini benimsedikleri ve bu doğrultuda hareket ettikleri izlenimi vermektedirler. Bu da iş etiğinin özümsemediğini ve alınan kararlarda etken olmadığından kaynaklanmaktadır (Kirel, 2000: 14).

80’li yıllara gelindiğinde ülkeler arasındaki soğuk savaşların etkisini kaybetmesiyle devletlerin ekonomiye müdahaleleri azalmış ve rekabet öne çıkmıştır. İnsan hakları konusu, ihlaller ve uygulamalar gündeme taşınmıştır. İşletmeler arası birleşmeler özellikle bu yıllarda artış göstermiştir. Ancak işletmelerin farklı küresel ortamlarda bulunmaları, farklı kültürlerin farklı uygulamaları gerektirdiği gerçeğini ortaya koymuştur. Ayrıca iş etiği en büyük işletmelerin temel öncelikleri arasında yer almakta, bu işletmeler etik veya sosyal sorumluluk komiteleri oluşturmaya başlamaktadır. İş hayatındaki gelişmelerle paralel, stratejik ve operasyonel uygulamalarda iş etiğinin artan etkisiyle, iş etiği akademik çevre tarafından da ele alınmaya başlamıştır. İş etiğine dair örgüt ve üyelerin sayıları artmış ve üniversitelerde ders olarak okutulmaya başlamış, bilimsel bir alan haline gelmiştir (Aydemir, 2002: 29).

80’li yılların sonlarına doğru hızlanan küreselleşme ve bilgi süreci; bilgiye dayalı yeni bir ekonomik düzen ile ivme kazanmıştır. Zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran network gelişmeleri ile özgürlükler ve esneklikler artmıştır. 90’larla birlikte serbest ticaret, rekabet ve sınırlı ticaretin yerini almış ve işletmeler arasındaki ortaklıklar artmıştır. Ev sahibi hükümetlerin faaliyetlerine dışarıdan gelen bu yardımlar etki etmeye başlamış ve hükümetler işletmelerin global hedefleri ile bütünleşmiştir (Kirel, 2000: 14). İngiliz ve Amerikan işletmelerinin öncülüğünde örgüt ve dış çevre ilişkilerinin ön plana itildiği bir iş etiği anlayışı bu dönemde öne çıkarılmıştır. Sürdürülebilir gelişme, dürüstlük, şeffaflık kavramları iş etiğinde öncelikler arasında yer almakta, iş etiği anlamındaki değişimler işletmeleri etkilemektedir.

2000’li yıllarda ise; iş etiği karar boyutunda etkin hale gelmiş ve belirli durumlarda neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu ortaya koymaktan öte, sorumluluk ve karar alma kavramları arasındaki ilişkileri düzenlemeye başlamıştır. İş etiği konuları çeşitlenmiş hemen hemen tüm işletmelerde hayata geçirilmeye, temel standart olmasına özen gösterilmiştir (Kirel, 2000: 15). Bu dönemde ayrıca bazı ahlaki değerler değişimler yaşamış, bu değişimler etik kurallara da yansımıştır. Türkiye’de de etik bilincin ifadesi bir sivil toplum organizasyonu olan Türkiye Etik Değerler Merkezi (TEDMER) kurulmuştur (Ülgen, 2003: 9-10).

İş etiğinin geçirdiği tarihsel süreç, iş etiğinin trendlere yön verdiğini veya bu trendlere bağlı şekillendiğini ortaya koymaktadır. Artık işletmeler pazarlama stratejilerinin tespitinde müşteri memnuniyetine, sosyal pazarlama konularına önem vermektedirler. Çünkü iç ve dış müşterilerin tatmini için kurumsal zeminde etik davranışların oturtulması zorunluluk haline gelmiştir. Bu anlayışı stratejilerine yansıtanlar ise bir adım önde olabilirler.

Uluslararası işletmecilikte etik ve erdem tartışmaları

Kültür, bir toplumun davranışını şekillendiren, her topluma ayrı bir çevre oluşturan kural ve sorumluluklar bütünüdür. Ball ve McCulloch’a göre; kültür, özgün yaşam biçimine sahip bir toplumun bireylerinin ortak davranışlarıdır (Ball & McCulloch, 1996: 26). Bir başka tanımda Hofstede kültürü; “bir insan grubunu diğer insan gruplarından ayıran düşünce programlarının toplamıdır.” diye tanımlamıştır (Hofstede, 1982: 21).

Liberalizmin öncüsü Adam Smith ekonomik hayatın sosyal hayatın derinlerine gömüldüğünü belirtmiş; kültürden ayrı tek başına ele alınamayacağını, faaliyet gösterilen toplumun alışkanlıklarıyla, ahlaki ve görenekleriyle ele alınması gerektiğini belirtmiştir (Fukuyama, 1998: 27).

Bireysel ve örgütsel etik anlayışından farklı olarak uluslararası işletmecilikte etik, farklı kültürleri birbiriyle karşılaştıran ve ortak payda bulmaya çalışan bir kavramdır. Gittikleri ülkenin kültürünü, ekonomik, politik koşullarını dikkate almaksızın kendi etik bakış açısını direten uluslararası işletmeler tepkilerle karşılaşır. Hatta bu durumlarda uluslararası işletmeler yerel firmalarla rekabet edemez duruma gelebilir. Uluslararası işletmelerin mutlak doğrularını yeniden gözden geçirerek, durumsal bir yaklaşımla, kimi zaman bazı esneklikler göstermeli, koşulları yeniden yorumlamalıdır.

Rekabetin yoğun olduğu pazarlarda, kârını ve pazar payını korumak için örgütler de insanlar gibi etik kuralları göz ardı edebilmektedir. Örnek olarak asgari fiyat uygulamasına giderek rakiplerini zor duruma sokup, güçlenmeye çalışırlar (Özgen, Yalçın & Öztürk, 1991).

İşletmelerin genel amacı kar elde etmek olup; yöneticilerde bu yolda verdikleri kararlarda salt kâr amacı gütmemeli, elde edilmek istenen bu kârın işletmenin faaliyet çevresinin bir unsuru olarak hukuki ve etik değerlere uygun olması hususunun önemi de göz önünde bulundurulmalıdır. İşletmelerde yöneticiler karar organı olup; aldıkları kararlarında “karlılık”, “kanunlara uygunluk” ve “etik” standartların yakalanması hassasiyetinde olmalıdırlar (Conry, Gerald, Fox, 1993: 30). Bu kapsamda işletmelerin etik kavramının değerlerini benimsemelerinin faydaları şu şekilde sınıflandırılmıştır (Ülgen, 2003: 8);

- Etik kavramının belirlenmesi ile sürekli bir gelişme ve verimlilikte iyileşme olmaktadır.
- Etik değerleri işletme bünyesinde geliştiren ve müşterilerine yansıtan işletmeler, “seçilen” statüsüne ulaşarak rekabet avantajı yakalamaktadırlar.
- İşletmeler etik değerleri sosyal sorumlulukla birleştirerek işletmeye değer katar ve halkla ilişkiler birimlerinde bu değerleri yansıtır.

Her kademedeki işletme yöneticilerinin, uzun vadede işletmeleri için karlılık ve sürdürülebilir rekabet avantajı için, şu ahlaki kuralları dikkate almaları gerektiğine dikkat çekilmektedir; kimseye zarar verme, diğerlerinin haklarına saygılı ol, yalan söyleme ve kandırma, sözleşmelere sadık ol, sözlerini tut, yasalara uy, diğerlerini tehlikelerden korusun, ihtiyaç sahiplerine yardımcı ol, adil ol ve diğerlerini bu kurallara yönelik hareket etmeleri için cesaretlendir (Goodpaster, 1984: 8).

Kültürel farklılıklar karşısında uluslararası işletmeler öncelikle kendi mutlak doğrularını empoze etmeye çalışmışlar, kendi yetiştirdikleri yöneticileri istihdam etmişlerdir. Ancak sonrasında ayakta kalabilmek için “Roma’dayken Romalılar gibi yap” politikasının daha doğru olduğu ahlaki normların göreceli olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu anlayış “uluslararası düşün, yerel hareket et” şeklindeki uluslararası işletmeciliğin temel sloganını doğurmuştur. Ancak faaliyette bulunulan her ülkede farklı ahlak standartlarının benimsenmesinin zorluğundan dolayı kültürel farklılıklardan ziyade benzerliklerin ön plana çıkarılması gerekliliğini öne çıkarmıştır. (Hartman, 1998: 717-718).

Uluslararası işletmelerin etik konusunda yaşadığı sorunların temelinde genel olarak; ev sahibi ülke yaptırımlarının yetersiz olması ve toplumların kültürel farklılıkları yer almaktadır. İşletmelerin genel olarak sahip olmaları gereken evrensel değerler şunlardır; adalet, eşitlik, dürüstlük, özgürlüklerdir. Ayrıca çalışanlarına adil davranmak, çalışanlarını, müşterilerini, ortaklarını yanıltmamak, çevreyi kirletmemek, ekolojik dengeyi korumak, ev sahibi ülke siyasetine karışmamak, toplumdaki temel hak ve özgürlüklere saygılı olmak, çekirdek insani değerlerle evrensel etik davranış standartlarının esas alınması işletmelerin genel olarak etik sorumluluklarıdır. Hiçbir toplumda bu davranışların ihlali etik sayılmaz. Ama bazıları bu davranışların engellenmesi içi uygulanması gereken yaptırımlar noktasında eksik kalmış olabilir. Uluslararası işletmeler bu noktalarda sıkıntı yaşayabilmektedir. Örnekle; rüşvet etik dışı bir davranış olsa da özellikle üçüncü dünya ülkelerinde yeterli yaptırımlar uygulanmadığından dolayı bu davranışların önüne geçilemediğinden, yerel işletmelerin bu yolları kullanmaları, uluslararası işletmeyi haksız rekabet koşullarının içerisine atabilmektedir. Bu noktada erdemli olan etik çizgisini korumak adına uluslararası işletmenin söz konusu pazardan çekilmesi midir? Yoksa pazarda tutunabilmek için kültüre ayak uydurup esnek bir tavırla mücadele etmesi midir? Pazarda tutunduktan sonra kültüre katkıda bulunacak yatırımlar ve desteklerde bulunması etik duyarlılığın oturtulmasına katkıda bulunması erdemli bir duruş olmaz mı?

Uluslararası işletmeler işgalci ordular değil, iş yapmak üzere gelen misafirlerdir. Ev sahibi ülkenin istismara açık koşullarından faydalanmamalı, bu koşulları düzeltmeye yönelik çaba gösterme sorumlulukları bulunmaktadır (De George, 2000: 52). Uluslararası işletmeler zamanla global işletmelere dönüşmesiyle, sömürgeci imajları da değişerek, ülkeler üstü, evrensel niteliklere ulaşmışlardır. Bu

işletmeler zamanla girdikleri ülkelerdeki değerlere etki etmişler, iş hayatından global doğruların oluşmasına katkı sağlamışlardır. General Motors, Coca-Cola gibi işletmeler ulusal kimliklerinden sıyrılarak, yerel işletmelerden farksız hale gelmişlerdir (Buchholz & Rosenthal, 1998: 263-265).

Günümüz iş dünyasında zaman ve kültürün etkileri göz önünde bulundurularak iş etiğinin bazı değişimler geçirdiği bir gerçektir. Örnekle sanayileşme döneminde bazı ülkelerin oluşturdukları sömürge düzeni ve kötü çalışma şartları normal karşılanmasına rağmen, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile getirilen ilkeler, bakış açılarını geliştirmiş, uygulamaları değiştirmiştir. İş etiğindeki değişimlerin sebepleri ise şunlardır (Kılınç, 2000: 96);

- İnsanlardaki ihtiyaçlarından fazla zenginlik arayışı ve açgözlülük,
- Rekabet koşullarının yöneticileri endüstriyel kural dışılığına yönlendirmesi,
- Kişisel sorumluluğu göz ardı eden etik dışı davranışlar sergileyen işletmelerin sayılarının artması,
- İnsanları diğer bireylere karşı sorumluluklarını göz ardı ederek kendi mutluluklarına yönlendiren bireyselleşme artışı,
- Etik gevşeklikle zenginleşen ve önemli noktalara gelen liderlerin kötü örnek olmasıdır.
- Bazı sektörlerde yer alan kanun boşlukları,
- Önemli noktalardaki etik lider eksikliği (Woods, 2003).

Sınırların soyutlaştığı günümüz dünyasında iş etiğinin gerekliliğini ortaya koyan yaklaşımlar şunlardır (Arslan, 2001: 10-11);

- Nüfus artışı yeni istihdam talepleri doğurmaktadır. Eğer iş imkanları arttırılmazsa işsiz ve fakir kitleler zenginlikten pay almak için siyasal ve sosyal şiddet vasıtasıyla gelecekte tehdit oluşturabilir. Yeni geliştirilen biyolojik ve askeri teknolojiler iş dünyasının kontrolündedir ve sorumlu bir şekilde ele alınmazlarsa dünyayı yok edebilecek bir tehdit söz konusudur.

- Küreselleşme ile çok uluslu firmalarda değişik kültürlerden insanlar bir arada çalışmaktadır. Bu ortamlarda karşılıklı anlayış ve saygıya özen gösterilmelidir. Etnik, din, cinsiyet ayrımcılıklarından imtina edilmelidir.

- Dünya ekolojisi sürekli zarar görmektedir. Bu sebeple artan çevre kirliliğine karşı duyarlı bir iş dünyası oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Dinlerin iş etiğine etkisi araştırılmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukla mücadelede önem verilmelidir.

İş etiğinin gerekliliğini ortaya koyan yaklaşımlardan sonra, bu gerekliliğin yerine getirilmemesi halinde karşılaşılabilecek birtakım olumsuzluklar mevcuttur. İşletmenin iş etiği hassasiyetine sahip olmaması halinde karşılaşılabilecek birtakım sorunlar şunlardır (Özkalp & Kirel, 2001: 614); çıkar gruplarıyla kurduğu ilişkileri bozulabilir. Kaynakların sürekli düşük maliyetli elde edilemeyebilir. Ürün ve hizmetlere dair talepleri azalabilir, müşterilerin tercihleri değişebilir, siparişler azalabilir ve satışların azalmasıyla kâr da azalabilir. Etik dışı etkinlikler sonucu zedelenen sosyal saygınlık kurumsal zararı getirebilir. Etik dışı uygulamalar sonucu açılan davalar ve tazminatlar işletmeyi olumsuz etkileyebilir. Örgüt içi iletişimin zarar görmesi özsayıyı olumsuz etkileyebilir. Bağlılık duygusunun zedelenmesiyle, motivasyon düşer ve iş devir hızı yükselebilir.

İş dünyasında yaşanan yoğun rekabet, pazarda hâkim konumu yakalamak ve korumak için yöneticileri bazı değerleri göz ardı ederek kararlar almaya zorlamaktadır. Bu yönelimde işletmelerin etik erozyonlar yaşamasına sebep olmaktadır. Artan teknolojik imkanlar ve bilginin yayılım hızı da göz önüne alındığında ve piyasada oluşan kaygan zeminde iş etiğini tam olarak oturtamamış işletmelerin skandallarla isimlerinin anılmasına sebep olmaktadır.

Tablo.1 İşletmelerde Etik Sorunlar

İnsan Temelli Sorunlar	İlişkileri Etik	Kişisel standart ve değerler ile işe dair ölçülerin çatışmasından doğan, yöneticilerin müşteriler, tedarikçiler ve çalışanlarla yaşayabilecekleri etik sorunlardır.
İşletme Temelli Sorunlar	Politikası Etik	İşletmenin politikası hususunda işletmenin farklı birimlerince gerçekten uzak birimsel çıkarlara yönelik yanlış bilgiler verilmesiyle; işletme politikasına dair, işletme ve çevresini karşı karşıya getiren sorunlarla ilgilidir. Bu nokta işletme üst yönetiminin sorumluluğundadır.
İşletme Fonksiyonları		İşletme her biriminin özgün etik sorunları olabilir.

Temelli Sorunlar	Etik	<ul style="list-style-type: none"> • Finansal Etik: Farklı ülkelerde bankaların, mevduat ve fonları kanunlara aykırı şekilde mevduat sahibinden habersiz yönlendirmesi ve yatırım yapması temel finansal etik sorunlardır. • Pazarlama Etiği: İşletmenin müşteri ilişkileri, ürün bilgileri, pazar araştırması, ürün fiyatları, promosyon ve reklam faaliyetleri etik sorunlara sebep olabilmektedir. • Muhasebe Etiği: Muhasebe raporları ve kayıtlarında dürüstlük, bütünlük ve doğruluk ilkelerinin ihlali, etik sorunlara sebebiyet vermektedir. • Diğer Alanlarda Etik: <ul style="list-style-type: none"> - Satın Alma Birimi: Tedarikçi kurumlar en düşük fiyatla gereksinimleri karşılamaya çabalarken, büyük ölçekli müşterilerinin gereksinimlerini karşılamak için kanun dışı yolları deneyebilmektedir. - Üretim Birimi: Tehlikeli seviyede bozuk ürünler veya çalışan sağlığını tehdit edecek çalışma koşulları etik sorunlar oluşabilir. - Bilgi İşlem Birimleri: Özel hayata müdahale, gizli bilgilerin ifşası ve amaç dışı bilgi kullanımı etik sorunların konularındandır.
-------------------------	-------------	--

Kaynak: Nilhun DOĞAN, İş Etiği ve İşletmelerde Etik Çöküş, s. 192

Jennings işletmeleri etik dışılığa yönlendiren yedi temel noktayı şu şekilde sıralamıştır (Jennings, 2006: 32-37); 1. Rakamları tutturma baskısı, 2. Korku ve suskunluk, 3. Dalkavuk yöneticiler ve ikonik CEO, 4. Zayıf yönetim kurulu, 5. Çıkar çatışması, 6. Aşırı güven ve 7. Sosyal sorumluluğu iyiliğin tek ölçüsü olarak görmek.

Time dergisi 2002 yılında Sherron Watkins, Cynthia Cooper ve Coleen Rowley adındaki üç bayanı yılın kahramanları ilan etmiştir (Verschoor, 2010:15). Bunlardan Sherron Watkins Enron şirketinde üst düzey yöneticiyken karşılaştığı muhasebe yolsuzluklarını en üst yöneticisine bildirmiştir. İfşası sonrası görevinden alınarak, pasifize edilmesiyle, şirketteki yolsuzlukları ilgili kişi ve kuruluşlara bildirerek işten ayrılır ve Enron'un çöküşünü başlatmış olur (Krishnan, 2011:5). Coleen Rowley ise FBI ajanıdır ve 11 Eylül saldırılarını FBI'nın önceden bildiğini itiraf etmiştir. Cynthia Cooper ise WorldCom şirketinde gerçekleştirilen muhasebe kayıtlarında oynama neticesinde 9 milyar dolarlık yolsuzluğu saptayıp ifşa etmiştir (Aydın, 2003:80). Şirketlerin etik dışı davranışlarından kaynaklanan bu örnekler gibi birçok whistleblowing eylemleri bulunmaktadır.

Son dönemde ciddi ölçüde işletme skandallarının artması, ortaya çıkarılan yolsuzluk iddia ve raporları iş etiğinin tartışılması gerektiğini ortaya koymuştur. Tablo 2'de yukarıda bazılarının aktörlerinin tanıtıldığı, Amerika'da ve Avrupa'da öne çıkan bazı işletme skandalları aktarılmıştır;

Tablo.2 Amerika'da ve Avrupa'da öne çıkan işletme skandalları

ABD	
Enron	<ul style="list-style-type: none"> • Enerji ticaretine yoğunlaşmış olan Enron, 2000'de ABD'nin en büyük yedinci şirketi idi. • Şirketin iflasının en önemli nedeni, yasadışı uygulanan bazı muhasebe kuralları vb. olmuştur. • Ayrıca, şirket yöneticileri, kendi servetlerini artırmak için yasa dışı ve/veya ahlak dışı davranışlara girmişlerdir. Bununla birlikte, şirketi denetlemekle veya izlemekle yükümlü bağımsız denetim şirketleri, derecelendirme şirketleri ve hisse senedi analistleri görevlerini yapmamışlardır.
Worldcom	<ul style="list-style-type: none"> • ABD'nin en büyük ikinci telekomünikasyon şirketi olan Worldcom'da, muhasebe usulsüzlüğü yapılmıştır. • Worldcom, 2001'de ve 2002'nin ilk çeyreğinde kârını şişirerek, 3.8 milyar dolardan daha fazla olduğunu açıklamıştır. Bu açıklama, finansal analistleri şaşırtmıştır.
Tyco	<ul style="list-style-type: none"> • İleri teknoloji şirketi Tyco'nun eski CEO'su Dennis Kozlowski ve eski CFO'su Mark H. Swartz şirketten 600 milyon dolar çalmakla suçlanmıştır. • Tyco'nun muhasebe usulsüzlüğü yaptığı ortaya çıkmasıyla birlikte, hisse senetleri iki günde %20 gerilemiş ve 80 milyar dolarlık şirketin piyasa değeri, iki günde 63 milyar dolara düşmüştür.
AVRUPA	
Parmalat	<ul style="list-style-type: none"> • İtalyan gıda ve süt ürünleri grubudur. • Uydurma varlıklar: İddia edilen varlıkların %38'i banka hesaplarında olup, işletme soyulmuştur. • İşletme, bankaları ve paydaşları 18 milyon dolar dolandırmıştır. • Amerikalı yatırımcılar 1.5 milyar dolar kaybetmiştir.
Ahold	<ul style="list-style-type: none"> • Hollanda süper market grubudur. • Ahold'un 2001 ve 2002 yılı ilan etmiş olduğu kar rakamının, olması gerekenden 500 milyon \$ fazla olduğu bildirildiğinde, hisse senedi fiyatı bir günde %63 oranında kayba uğramıştır. • CEO ve CFO işten çıkarılmıştır.
Adecco	<ul style="list-style-type: none"> • İsviçre geçici istihdam ajansıdır. • Bilgi Teknolojileri (IT) güvenliği, ücret bordrosu ve gelir konularını kapsayan problemler yaşanmıştır. • Kuzey Amerikalı CEO ve CFO görevinden ayrılmıştır.

• Skandalın patlamasından sonraki ilk gün, hisse senetleri %48 oranında düşmüştür.

Kaynak: Nilhun Doğan, İş Etiği ve İşletmelerde Etik Çöküş, s.195

Bu skandallarla ilgili yapılan araştırmalarda öne çıkanlar şunlardır (Hurst, 2004: 2-54); tüketici algılarında Amerikalı ve Avrupalı işletmelere yönelik negatif etki yaratmıştır. Etik konusunda yıllar boyunca süren mücadele ve gelişmelere, kurumsal yapılara rağmen skandalların önlenemediği ortaya çıkmış, hükümetler Avrupalı ve Amerikalı işletmelerin daha yapılandırılmış etik programlar için baskıları altındadır. Avrupa bu skandallar sonrası evrensel muhasebe standartlarının uyarlanması için çalışmalar başlatmıştır. İşletmeler için en iyisi işletmelerden bağımsız denetleyicilerdir. Tüm bu skandallar etik organizasyon için hem hesap verebilir hem de sorumlu liderlere ve çalışanlara ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.

Küresel rekabet koşullarındaki artış ve ürün çeşitliliği, tüketicilerinde işletmelerin ürün ve hizmetlerinin ihtiyaçlarını gidermesi yanında, kendi değerlerine hitap etmesi beklentisini doğurmuştur. Genel olarak etik değerlere gerekli önemi vermeyen işletmelerin ürünleri tercih noktasında geri planda kalmaktadır. Tüketici beklenti ve algıları satın alma davranışlarında etkili olmaktadır. Tüketiciler yalnız kendi kararları ile etki etmemekte gelişen sosyal medya faktörü ile bazı işletme ve ürünlere kitlesel tepkiler organize eden kitlesel kampanyalar bile başlatılabilmektedir. Bu gibi olumsuz durumlardan kaçınmak için artık uluslararası düzeye ulaşmış büyük işletmeler etik kuralları oluşturmakta ve faaliyetlerini bu perspektifle yürütmektedir (Çağlıyan & Akkaya, 2015: 186).

Sonuç ve değerlendirme

İş etiğinin amacının tam anlaşılabilmesi birtakım kavramsal kargaşaları doğurabilir. Bu durum iş etiğine dair yenilikleri ve uygulamaları kısıtlayabilir. İş kanunlarındaki yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için; üzerinde durulması gereken en önemli husus etik algısının geliştirilmesi ve yaklaşımlarının içselleştirilmesidir.

Ahlaki açıdan zayıf karakterli bireylerin istihdam edilmemesi çabası bulunsa da ahlaki değerlerin ölçümü oldukça zordur. Rüşvet alabilecek ya da işletmenin amaçlarına ters faaliyetlerde bulunabilecek kişilerin işletmeye alınması mümkün olabilmektedir (Sökmen, 2016: 19). Kendi çıkarlarını her şeyin üstünde gören kişiler "ahlak egoisti" olarak ifade edilmektedir (Özgen, Yalçın & Öztürk, 1991). Kanunlar ve kurallar çiğnenmeden de bazen kişisel hedefler gerçekleştirilebilir (Musselman & Hughes, 1977).

Uluslararası işletmeler için temel etik sorunların sebepleri ev sahibi ülke yaptırımlarının yetersizliği ve toplumdan topluma değişen kültürel farklılıklardır. Yaptırımların yetersizliği uluslararası işletmeyi haksız rekabet koşullarına sokarak, karlılığını ve varlığını tehdit edebilir. Kültürel farklılıklarda etik açıdan sorun teşkil edebilir. Kendi değerlerini kabul ettirmeye çalışabilir, kendisiyle çelişmek pahasına onların değerlerine uygun davranması gerekebilir. Bunların hepsi etiğe aykırı davranışlardır. Ayrıca az gelişmiş ülkenin ekonomik ve politik değişimi ve gelişimi, uluslararası işletmenin etik açıdan sorumluluğudur. Kültürel benzerliklerin vurgusu ile uluslararası işletmecilikte bazı temel, çekirdek değerlere ulaşılmıştır.

Yönetim uygulamalarında iş etiği algısının özellikle gelişmiş toplumlarda arttığı görülmektedir. Bu gelişimde örgütlerde yaşanan whistleblowing davranışlarında yaşanan artışlarında etkisi olduğu söylenebilir. Araştırmalar ışığında; yasalara aykırı ve etik dışı davranışların ortaya çıkarılması davranışı olumlu bir olgu olarak görülse de whistleblowing davranışına dair engellerin kaldırılması gerektiği, örgütlerin bu şekilde güçlü gelişmeler ve değişimler sağlayacağı görüşü hakimdir (Cemaloğlu & Akyürek, 2017: 135).

Belirli kurallar çerçevesinde sergilenen whistleblowing konusunun erdemli bir duruş ve davranış olduğuna değinilmişti. Erdem olgusu genel anlamda ahlak ve etiğin koyduğu kuralların kişilerce içselleştirilerek eylemlere tatbik edilmesi şeklinde özetlenebilir. Aristoteles erdem için; "Yalnız erdemi bilmek yetmez. Ona sahip olmak ve onu yapmak da gerekir." demiştir (Sökmen, 2016: 19).

Uluslararası işletmeler için faaliyet gösterilen ülkenin kültürüne adaptasyonun önemi ve farklı etik iklimi; faaliyetlerin sürdürülebilmesi adına her ne kadar kendi etik çerçevelerinin dışına çıkıyor olsalar da uyum sağlamalarının gerekli olduğu ortadadır. Uluslararası işletmelerin söz konusu çelişkili eylemlerinin ne kadar erdemli olduğu tartışma konusu olmuştur. Nasıl evrensel ahlak ve etik normlarından tam anlamıyla bahsedemiyorsak, evrensel boyutta erdem olgusunun da tek çerçevede değerlendirilemeyeceği düşüncesindeyiz. Kültürel farklılıkların göz ardı edilerek tekil erdem kalıpların toplumlara dayatılmasının zorbalık olacağından; söz konusu ülkelerde uluslararası işletmelerin temel misyonu evrensel nitelikte görülebilecek etik kuralların eğitim yoluyla bu toplumlarda içselleştirilmesine çaba göstermek, katkıda bulunmaktadır. Bu etkileşim sürecinde kültürün gerektirdiği eylemleri dolayısıyla bu işletmelerin erdemsizlik suçlamasına maruz kalmaları bu çabaları sekteye uğratacaktır.

Zaman ve kültür iş etiğinin dinamikleridir. Zamanla değişen iş hayatı beraberinde kuralları da değiştirmektedir. Yaşanan bu sürekli değişimin işletmelerin fırsat ve tehdit algılarını da etkilediği bir gerçektir. İş etiği kısa vadede maliyetli gibi görülse de uzun vadede getirileri büyük rahatlıklar sağlayabilir. Son yıllarda artan bilgi teknolojileri ve sosyal medya etkeniyle işletmelerin uygulamaları daha çok göz önündedir ve etik sınırların aşıldığı durumlarda hızlı şekilde tepkiler alınabilmektedir. Bu durum işletmelerin imajlarında geri döndürülemez zararlar vererek, sürekliliğini riske atabilir. Günümüzde iş etiği; etik çerçeveden uygulamaları incelemekte, etik karar alma süreçleri tasarlayarak, özellikle karar alımındaki etik unsurlara odaklanmaktadır. Kültürden kültüre değişkenlik gösterdiğinden iş etiğinin global bir etik anlaşması çerçevesinde tasarlanamayacağı öngörülebilir. Ancak evrensel bir iş etiği anlayışının yerleşmesiyle iş dünyasının etik çıkmazlardan arınacağından da söz edilebilir.

Türk toplumu nazarında etik değerler örneklendirilirse; alışverişte aldatmama, haksız rekabete girmeme, adil ve dürüst değerlendirme, ürün hakkında yalan söylememe, istifçilik yapmama, fırsatçılık yapmama, sözünü tutmak şeklinde sıralanabilir (Dinçer, 1992).

Yazında iyi işletmelerle özdeşleştirilen etik kavramı, özellikle uluslararası pazarda her zaman sergilenmemektedir. Ülkemizde, üstün meziyetlere sahip olması, vatani ve ailesi uğruna fedakârlık göstermesi, toplum yararına faaliyet yürüten dernek ve vakıflara destek olması beklenenler, sıklıkla bankaları boşaltırken, ihalelere fesat karıştırırken, hayali ticaretlerle topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen gözlemlenebilmektedir (Sökmen, 2016: 28).

Türkiye'deki iş etiği üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmaları inceleyen Erdal Akdeve ve Mehmet Ali Köseoğlu'na ait "İş etiğinin Akademik örüntüsü nasıl geliyor?" başlıklı makalede iş etiği üzerine gerçekleştirilen dünya genelindeki akademik çalışmaların analizlerinin yapıldığı ilk bölümünde, çalışmalar ortak bir değerlendirmeye alınmıştır. Chan ve arkadaşlarının (2010) yaptığı çalışmada incelenen 4200 makaleden 14 tanesinin Türkiye'den kurumların katkılarının bulunduğu tespiti ülkemizde bu alanda henüz yeterince eğilinmediği yönünde bir algıya götürmektedir. Ayrıca yazarlar Türkiye'deki kapsamlı analizleri için bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirdikleri tarama neticesinde anahtar kelimelerden hareketle 113 teze ulaşımlardır. Bu tezlerden hareketle 2006-2010 yılında bu alanda yıldan yıla bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda bir artış olduğu ancak sonraki iki yılda ise düşüş olduğu gözleminde bulunmuşlardır. Bu düşüşü de sonuç kısmındaki değerlendirmelerinde o dönemde ülkemizde etik krizlerin olmamasına dayandırmışlardır. Ayrıca bu tezlerin üniversiteler bazında hatta danışmanlar bazında incelemelerini gerçekleştirmişlerdir. Elde ettikleri bir diğer sonuçta bu tezlerin 8 tanesinin teorik çalışma olduğu, geri kalanının anket yöntemi ağırlıklı olmak üzere nicel çalışmalar olduğudur. Gerçekleştirilen nicel çalışmaların sektörel olarak ele aldıklarında ulaştıkları sonuçlarda ise; sektör ayrımı yapmayan genel çalışmalar başı çekmekle birlikte, bankacılık ve imalat sektörlerinde gerçekleştirilen çalışmaların yoğun olduğu görülmektedir. Tezlerde odaklanılan iş etiği konularında ise; sırasıyla Sosyal sorumluluk, Örgütsel vatandaşlık, İş etiği, iş ahlakı, etik dışı davranış, etiksel iklim başı çekmektedir (Akdeve & Köseoğlu, 2013: 353-365).

İş etiği trendlerinin yayılımı ve işletmelere etkilerinin incelendiği Çetin Bektaş ve yine Mehmet Ali Köseoğlu'na ait bir diğer çalışmada ise; gelecekte de iş etiğinin uluslararası kabul gören bir etik anlaşması çerçevesinde bütünleşemeyeceği yönündedir. Evrensel iş etik kodlarının söz konusu olmadığından, çok uluslu işletmelerin yine etik yönetimi ve çalışmalarının içinde olacaklarından bahsedilmektedir (Bektaş & Köseoğlu, 2008: 145-158).

Uluslararası işletmelerin ilişkilerinde ve iş değerlerinin yorumlarında, iletişim kurdukları kişi ve kuruluşların sahip oldukları toplumsal kültürleri de dikkate almaları gerekmektedir. Bu hususta yapılan bir araştırmada, Arap ülkelerinde dinden soyut iş değerlendirmelerinin, çalışanların iş tatminini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır (Slidani vd. 2000: 603-604).

İş etiğinde gerçekleşen önem artışıyla; işletmelerin finansal etkinlik ve kararlarında, satıcıları, tüketicileri, müşterileri ve çalışanları kapsayan insan haklarını da göz önüne almaları, ulusal ekonomiye, çevre ve topluma zararlı tutum ve davranışlardan kaçınmalarını ifade eden sosyal sorumluluk kavramının da dikkatleri topladığı görülmektedir (Kilcullen vd. 1999: 159). Bu kapsamda birçok işletme, bağış yapma, sosyal gruplara destek, çevre çalışmalarına destek, okul yaptırma gibi çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır (Spence vd. 2001: 131). Hükümetler ve uluslar üstü çeşitli örgütlerde işletmelerin bu etkinliklerini teşvik etmektedir.

Örnek teşkil edebilecek iş dünyasına uyarlanan etik kurallardan bazıları şunlardır (Wallace, 1994; Webley, 1989);

- Kendimize, başkalarına tanıdığımız kadar özgürlük istemeliyiz.

- Verilen sözleri tutmalı, imzalanan anlaşmaların gereklerini yerine getirmeliyiz.
- Herkes için eşitlik ilkesi kabul edilmelidir.
- Yapmak istediklerimizi, başkalarından talep etmemeliyiz.
- Yargıçlar, karar vericiler tarafsız olmalı.
- Bölünemeyen şeyler ortak kullanılmalı.
- Anlaşmazlıklarda, tarafsız gözlemcilerin görüşleri alınmalıdır.
- Kendimize yapılmasını istemediğimiz şeyleri, başkalarına yapmamalıyız.

İşletme etiği ödüllendirme boyutu değerlendirmelerinde; iş etiğine önem veren ve bu doğrultuda davranan işletmelerin pozitif ayrımcılıkla desteklendikleri ve tüketicilerin ürünlerini almak için daha yüksek fiyatlar ödemeye razı oldukları ve daha uzak mesafelere bile katlandıkları görülmüştür. Cezalandırma boyutu değerlendirmelerinde; tüketicilerin her ne kadar fiyat ve kalite bağımlılıklarından vazgeçmeseler de etik davranmayan işletmelerin ürünlerine daha düşük ücret ödeyerek onları cezalandırabilecekleri görülmektedir. Etik davranan işletmelerin ürünlerini satın alarak onları ödüllendirebilecekleri, etik davranmayan işletme ürünlerini satın almayarak onları cezalandırabilecekleri şeklinde değerlendirilebilir (Çağlıyan & Akkaya, 2015: 194).

Kaynakça

- AKDEVE E. & KÖSEOĞLU M.A. (2013). “İş Etiği”nin Akademik Örüntüsü Nasıl Gelişiyor? Türkiye’deki Akademik Çalışmalar Üzerine Bir Araştırma”, Sosyoekonomi Dergisi, sayı:19, 2013-1, 130118.
- AKTAN C. C. (2015). “Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlakî Tepki ve Vicdani Red Davranışı: WHISTLEBLOWING”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sayı 2
- ARSLAN M. (2001). “İs ve Meslek Ahlâkı”, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- AYDEMİR, E.D. (2002). “İs Etiği Kavramı, İleri Bir İş Etiği Uygulaması Olarak İşletme Taahhütnameleri ve Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- AYDIN, U. (2003). “İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması (Whistleblowing)”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 02, sayı 2
- BALL D. A. & MCCULLOCH W. H. (1996). “International Business: The Challenge of Global Competition”, 6. Baskı, Irwin, USA
- BEKTAŞ Ç. & KÖSEOĞLU D. (2008). “İş Etiği ve İş Etiğinin Yayılım Süreci”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1), s. 145-158.
- BELL, E. & BRYMAN, A. (2007). “The Ethics of Management Research: An Exploratory Content Analysis”, British Journal of Management, Volume18, pp.63-77.
- BRICKLEY, J. A., CLIFFORD W. Smith Jr. and J. L. ZİMMERMAN (2002). “Business Ethics and Organizational Architecture”, Journal of Banking&Finance, Vol.26, s. 1821-1835.
- BUCHHOLZ J.D & RADEBAUGH I. H. (1998). “Business Ethics: The Pragmatic Path Beyond Principles to Process”, London: Prentice-Hall.
- CAN, E. (2017). “Uluslararası İşletmecilik, Teori ve Uygulama”, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 6. Baskı
- CARLIN W., ESTRIN S. and SCHAFFER M.E. (2000). “Measuring Progress in Transition and towards EU Accession. A comparison of manufacturing firms in Poland, Romania and Spain”, Journal of Common Market Studies, Volume 38, Number 5, s. 699-728.
- CEMALOĞLU N. & AKYÜREK M. İ. (2017). “Örgütlerde Whistleblowing (Bilgi Uçurma)”, Turkish Journal of Educational Studies, 4 (3)
- CONRY, E. J., GERALD, R. F., FOX, K. H. (1993). “The Legal Environment of Business”, Allyn and Bacon

- ÇAĞLIYAN V. & AKKAYA Ö. (2015). "Tüketici Bakış açısıyla İşletmelerin Etik Davranışları üzerine Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34
- DOĞAN, N. (2009). "İş Etiği ve İşletmelerde Etik Çöküş", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8 (16), s. 179-200
- DE GEORGE, R.T. (2000). "Ethics in International Business-A Contradiction in Terms", Business Credit, 102, s. 50-53
- FROMM, E. (1995). "Erdem ve Mutluluk, Ahlak Psikolojisi Üzerine bir inceleme", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, Çev. Dr. Ayda Yörükan
- FUKUYAMA, F. (1998). "Güven", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak
- GOODPASTER, K.E. (1984). "Ethics of the Management", Harvard Business School, Boston
- GÜVEN, M., BAKAN, İ., BÜYÜKBEŞE, T., TAŞLIYAN, M. (2004). "KOBİ Yöneticilerinin İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk Algılaması; K.Maraş KOBİ'lerinde Bir Araştırma", 1. KOBİ ler ve Verimlilik Kongresi, 11-12 Aralık, 799-809, İstanbul.
- HARTMAN L.P. (1998). "Perspectives in Business Ethics", Singapore: McGraw Hill.
- HOFSTEDE G. (1982). "Culture's Consequences", Sage Publications, USA.
- HOSMER L.T. (1991). "The Ethics of Management", Homewood, IL: Irwin, 2. Ed.
- HURST, N. E. (2004). "Corporate Ethics, Governance and Social Responsibility: Comparing European Business Practices to those in the United States", Santa Clara University, A Study Conducted for the Business and Organizational Ethics Partnership Markkula Center for Applied Ethics, Spring.
- KILCULLEN, M. & KOOISTRA J.O. (1999). "At Least Do No Harm: Sources on the Changing Role of Business Ethics and Corporate Social Responsibility", Reference Services Review, Volume 27, Number 2, s.158-178.
- KILINÇ, İ. (2000). "İş Etiği Kapsamında Otel Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Etik Sorumluluklarının İzmir'de Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bakış Açılı ile Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı:3, İzmir, s. 94- 104.
- KIREL, Ç. (2000). "Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması", T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 121, Eskişehir.
- KRISHNAN, S. (2011). "Whistle Blowing Gets Real"
- LANE, H. W. & DI STEFANO J.J. (1992). "International Management Behaviour". Boston: PWS-Kent Pub.Co.
- MUSSELMAN, V. A. & HUGHES E. H. (1977). "Introduction to Modern Business". 7th Edition. New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- ÖZGEN, H. YALÇIN, A. & ÖZTÜRK, A. (1991). "Çağdaş İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk Anlayışı". Adana: Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları
- ÖZGENER, Ş. (2004). "İş Ahlakının Temelleri", 1.Basım, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- ÖZKALP E. & KIREL, Ç. (2001). "Örgütsel Davranış", Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir.
- Özler, D, ERGUN ÖZLER, D, Atalay, M, DİL ŞAHİN, M, GİDERLER ATALAY, C. (2010). "Teorik Bir Çerçeve de Whistleblowing-Etik İlişkisi". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), s. 169-194
- PEHLİVAN, İ. (1998). "Yönetimsel Mesleki ve Örgütsel Etik", Pagem Özel Eğitim ve Hizmetleri Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1. Basım, Kasım
- RONEN S. (1986). "Comperative and Multinational Management", Wiley Series in International Business, Canada
- ROSS, W. D. (1993). "Aristoteles", Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir
- SANTISO, J. (2005). "Markets in Virtue: The Promise of Ethical Funds and Micro-credit" International Social Science Journal, Volume 57, Issue 185, September, s. 493-508.

- SCHULZE, N. (1997). “İşletme Etiği Konusunda Kavramsal Bir Yaklaşım”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 30 Sayı: 4, Ankara, s. 35- 51
- SIDANI, Y. M. & GARDNER W. L. (2000). “Work Values Among Lebanese Workers”, The Journal of Social Psychology, Volume 140, Number 5, s. 597-607.
- SÖKMEN, A. (2016). “Meslek Etiği, Örgütsel ve Yönetimsel Etik, Kurumsal Sosyal Sorumluluk”. Detay Yayıncılık, Ankara
- SPENCE, L.J. & RUTHERFOORD R. (2001). “Social Responsibility, Profit Maximisation and the Small Firm Owner-Manager”, Journal of Small Business and Enterprise Development, Volume 8, Number 2, January, s.126-139.
- SUCU, Y. (2003). “Yönetim ve Etik”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Afyon, s.285.
- TDK SÖZLÜK. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.09.2019)
- TOFFLER B. L. (1986). “Tough Choices: Managers Talk Ethics”, New York City: John Wiley & Sons.
- UZKESİCİ, N. (2003). “İşletmelerde Etik Yönetimi-İşletmelerde Etik Kalitesinin Yönetimine Geçiş”, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 5(2).
- ÜLGEN, A. (2003). “Global Etik ve Global İşletmelerde Uygulanan Etik Yaklaşımlar Üzerine Bir Araştırma” İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- ÜLGEN, H. & MİRZE S.K. (2004). “İşletmelerde Stratejik Yönetim”, 2.Baskı, İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- VERSCHOOR, C.C. (2010). “We Need More Whistleblowers”. Strategic Finance, May, 15-16.
- VOGEL, D. (1991). “Business Ethics: New Perspectives on Old Problems”, California Management Review, Vol. 33 No. 4, s.101-117.
- WALLACE, W. (1994). “Ethics in Modelling”. New York: Rensselaer Polytechnic Institute Press.
- WEBER, M. (1997). “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu”. Çeviren: S. KALAM ve R. KALAM. İstanbul: Hill Yayınları
- WEBLEY, S. (1989). “Company Philosophies and Codes of Business Ethics”. London: Sudway Publishing Inc.
- WOODD, M. (1997). “Human Resource Specialists – Guardians of Ethical Conduct?”, Journal of European Industrial Training, Volume 21, Number 3, s. 110–116.
- WOODS, R.H. (2003). “Human Resources Management”, USA, Educational Institute of The American Hotel & Motel Association.

SİPARİŞ SÜREÇLERİNİN MÜŞTERİ-SATICI ARASINDA DİJİTALLEŞTİRİLMESİ: BİR GIDA SEKTÖRÜ UYGULAMASI

Hakan AŞAN

Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İktisadi ve İdari Bilimler Programı,
hakan.asan@deu.edu.tr

Ejder AYÇİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, ejder.aycin@kocaeli.edu.tr

ÖZ

İşletmeler açısından en temel süreçlerden bir tanesi satış sürecidir. Satış süreci özellikle kurumsal kaynak planlama yazılımlarının kullanımının artışı ile birlikte standart bir süreç haline gelmiştir. Bu anlamda satış işlemi öncelikle sipariş işleminin gerçekleşmesi ile başlamaktadır. Organizasyonlar sipariş işlemleri için farklı yöntemler kullanmaktadırlar. Bu yöntemlerden en çok tercih edilenler bayilik ve satış temsilciliği yoluyla olmaktadır. Ancak sipariş işlemleri iki taraf arasında bir aracının olduğu tüm durumlarda zaman ve finans anlamında maliyet oluşturmaktadır. Sipariş işleminin müşteri ve satıcı arasında doğrudan sağlandığı bir durumda bu maliyet kalemleri ortadan kalkabilir. Bu sayede sürdürülebilir bir satış süreci gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmada zincir mağazalara satış yapan bir gıda firmasının satış süreci ele alınmıştır. Zincir mağazalarda ürün çeşitliliği ve satış hızı yüksek olduğu için sürekli olarak ürün talepleri bulunmaktadır. Bu isteklerin bayi veya satış temsilcisi yoluyla sağlamanın masrafından kurtulabilmek için bir uygulama geliştirilmiştir. Bu uygulamada, müşteri firmanın kendi kurumsal kaynak planlama yazılımında girmiş olduğu bir sipariş, XML (eXtensible Markup Language) formatına çevrilerek bir servis üzerinden satıcı firmanın sistemine aktarılması planlanmıştır. Haberleşme için XML formatı standart bir hale getirilerek iki tarafında anlaması sağlanmıştır. Siparişin aktarımı sırasında cari ve stok kod tanımlamalarının iki sistem tarafından tanımlanabilmesi için ön hazırlıklar yapılmıştır. Ayrıca sistem, herhangi bir tanımsız stok kodu veya cari kod ile karşılaşması durumunda süreci bir kontrol sistemine sokarak bir satış sorumlusunun önüne düşmesi ve onun onayı ile devam etmesi üzerine kurulmuştur. Sistem altyapısı mevcut müşterilerle beraber yeni müşteriler olması durumuna bağlı olarak esnek bir plan üzerinde tasarlanmıştır.

Sistem testlerin ardından kullanılmaya başlanmıştır. 5 ana müşteri üzerinde 120 şube için siparişlerin düzenlenmesine başlanmıştır. 6 aylık süreçte sistem üzerinden 3.200 civarında sipariş sisteme girilmiştir. Bu siparişlerin içinde 80 çeşit ürün 11.200 kalem olarak sipariş edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, sistem bilgi teknolojileri kullanılarak işletmelerin süreçlerinin dijitalleştirilmesinin, özellikle de haberleşmesinin gerek zaman gerek maliyet anlamında ciddi kazançlar sağladığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Sipariş, Dijitalleştirme, Gıda Sektörü

ABSTRACT

One of the most basic processes in terms of business organizations is the sales process. The sales process has become a standard process, especially with the increasing use of enterprise resource planning software. In this

sense, the sales process starts with the fulfillment of the order process. Organizations use different methods for order processes. The most preferred of these methods are through dealership and sales representative. However, ordering process costs in terms of time and finance in all the cases where existing an intermediary between two parties. In a situation where ordering process is directly provided between the customer and the supplier, these cost items can go away. In this way, a sustainable sales process can be occurred.

In this study, the sales process of a food company that sells to chain store is discussed. Because of product varieties and high sales speed in chain stores, they have continuous product demands. An application has been developed to save the cost of providing these requests through dealers or sales representatives. In this application, it is planned to convert an order that the customer company has entered in its own enterprise resource planning software into XML (eXtensible Markup Language) format and transfer it to the supplier company's system through a service. The XML format has been standardized for communication and has been provided on both sides. Preparations have been made so that current and stock code definitions can be defined by two systems during the order transfer. It is also based on the fact that if the system encounters any unidentified stock code or current code, it enters into a process control system and goes ahead with a sales responsibility and continues with its approval. The system infrastructure is designed on the basis of a flexible plan, in addition to existing customers, in case they are new customers.

The system is being used after the tests. We have started to organize orders for 120 branches on 5 main customers. In the 6 months period, around 3,200 orders have been entered into the system. In these orders, 80 kinds of products were ordered as 11,200 pens. In the direction of this data, it has been seen that using system information technologies, the digitization of the processes of the enterprises, in particular the communication, provides significant gains both in terms of time and cost.

Keywords: Ordering, Digitization, Food Industry

Giriş

İşletmeler temel anlamda kar elde etme amacı üzerine kurulu olması nedeniyle satış süreci işletmenin faaliyetine devam etmesi için çok önemlidir. Satış süreci adımları kurumsal kaynak planlama yazılımlarının kullanımının artışı sektörel anlamda farklılıklar gösterse dahi genel bir çerçevede benzer bir yol izlenerek gerçekleştirilir. Bu anlamda satış işlemi öncelikle sipariş işleminin gerçekleşmesi ile başlamaktadır. Sipariş işlemi satışa hazırlık aşamasıdır. Aynı zamanda organizasyon açısından planlama işleminin bir girdisidir. Organizasyonlar sipariş işlemleri için çok farklı yöntemler kullanmaktadırlar. Bu yöntemlerden en çok tercih edilenler bayilik ve satış temsilciliği yoluyla olmaktadır. Ancak sipariş işlemleri iki taraf arasında bir aracının olduğu tüm durumlarda zaman ve finans anlamında maliyet oluşturmaktadır. Bu iletişim genel olarak telefon veya mail yoluyla yapılmaktadır. İletişim kanallarının yapısı gereği çeşitli hataların oluşması olağandır. Maliyet, zaman ve hatalar göz önüne alındığında sürecin tekrar ele alınarak yapılandırılması satışı sürecinin iyileştirilmesine ve dolayısıyla da firmanın kazanç sağlamasına sebep olacaktır. Bu anlamda bu çalışmada sipariş işleminin müşteri ve satıcı arasında doğrudan sağlandığı bir durum ele alınmıştır. Aradaki iletişim kanallarının ortadan kaldırılarak bilgisayar teknolojilerinin yardımıyla siparişlerin doğrudan sistemler arasında iletilmesi planlanmıştır. Bu bilgi alış verişi zaman, maliyet ve hataların ortadan kaldırılması anlamında çok faydalı olacaktır. Bilgisayara veri girişi dışında insanların iletişim nedeniyle hata yapmaları engellenerek sürdürülebilir bir satış süreci gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

KKP sistemi temel olarak, belli amaçlar ışığında organizasyona süreç temelli bir yaklaşımla, organizasyona ait bütün fonksiyonların entegrasyonunu sağlayan, bilgi ve veri ihtiyaçlarına cevap verme amacını taşıyan çok sayıda alt sistemden oluşan yazılımlardır. (Demir, 2000: 16). KKP sistemleri diğer bir ifade ile hizmet veya üretim yapan bir firmanın süreçlerinin bağlantılı bir şekilde yönetilmesini sağlayan sistemlerdir (Shehab vd. 2004). KKP sistemleri, organizasyona ait bütün yönlerini bir araya getiren, organizasyon düzeyinde bilgi sistemleridir. Sistem bir uygulama üzerinden bir veritabanı ve bütünlük bir arayüz

üzerinden satış, üretim, insan kaynakları, muhasebe ve dağıtım kadar tüm birimlerin birleştirildiği sistemlerdir (Bingi vd., 1998).

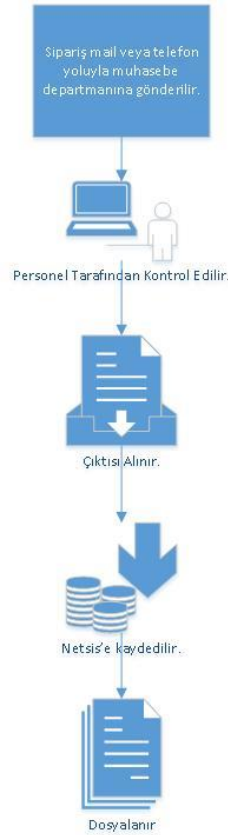
KKP organizasyonunun yurt içi ve dışında bulunan birimlerinin, tedarikçilerinin ve depolarının kaynaklarını aynı zamanlı olarak paylaşabilmesi en önemli özelliğidir. Bu anlamda, hangi siparişin hangi müşteriye ait olduğu ve hangi dağıtım merkezinden gönderileceği veya hangi birimde üretilmesi gerektiği, tüm birimlerin malzeme ve hizmet ihtiyaçlarının nereden giderilmesinin uygun olacağı, birimlerin elinde bulunan malzeme, makine, enerji, işgücü, vb. üretim ve dağıtım kaynaklarının nasıl eşgüdümlü ve ortaklaşa olarak kullanılabileceği belirlenmiş olmaktadır (Beşkese, 2004;128).

KKP yazılımları işletmenin sipariş yönetimi, tedarik yönetimi ve ödeme işlemleri gibi tekrar eden ve sürekli olan iş süreçlerini destekleyen bir yapıya sahiptir (Çağlayan, 2012). Sipariş açısından KKP yazılımları takibinde ciddi kolaylıklar sağlamaktadır (Wu vd., 2010). Akaydın ve Okşan'ın çalışmasına göre işletmeler KKP'nin %72 sini sipariş işlemleri için kullanmaktadırlar. ERP sistemlerinin organizasyonlara pazarlama işlemleri çerçevesinde iç kurumsal fonksiyonlarla ve dış tedarik zinciri ortakları ile etkin iş birliği, sipariş farklılıklarının azaltılması, sipariş dalgalanma büyüklüğünün daraltılması ve envanter seviyelerinin azaltılmasını sağladığı görülmüştür (Gök, 2005)

2. Uygulama

Bu çalışmada uygulama alanı olarak bir gıda firması ele alınmıştır. Yoğun şekilde zincir mağazalara satış yapan bu gıda firmasının satış sürecinde sipariş entegrasyonu ele alınmıştır. Zincir mağazalarda ürün çeşitliliği ve satış hızı yüksek olduğu için sürekli olarak ürün talepleri bulunmaktadır. Uygulama öncesi işletmenin yapısı Şekil 1'deki gibi görülmektedir.

Şekil 1. Uygulama Öncesi Sipariş Sistemi

Siparişlerin bayi veya satış temsilcisi yoluyla, mail ve telefon ile sağlamanın zaman ve maliyet masrafından kurtulabilmek için bir sistem geliştirilmiştir. Aynı zamanda iletişim yoluyla ortaya çıkan hatalar da engellenmiştir.

Bu çalışmada, müşteri firmanın kendi kurumsal kaynak planlama yazılımında girmiş olduğu bir sipariş, XML (eXtensible Markup Language) formatına çevrilmiştir (Şekil 2). XML, W3C (World Wide Web Consortium) organizasyonu tarafından 1996 senesinde geliştirilen bir standarttır. Farklı platformlar arasında veri alışverişini yapmaya yarar (Newcomer, 2002).

§

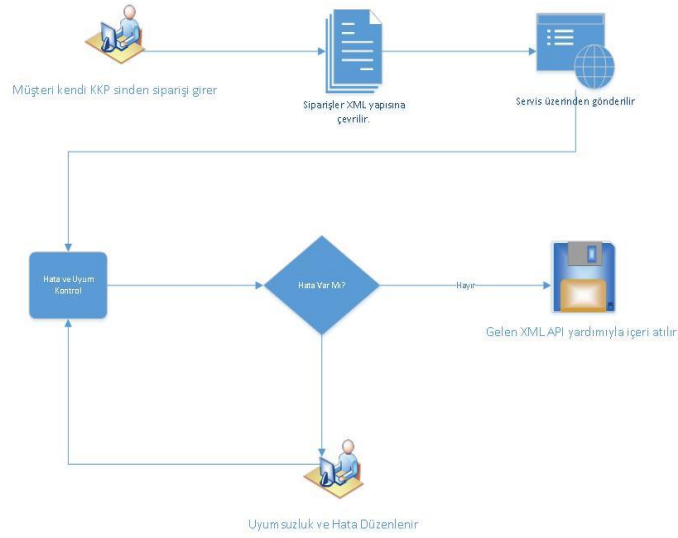
Şekil 2. Örnek XML Formatı

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8" standalone="yes" ?>
<Siparis>
  <SiparisBaslik>
    <No>1004018774</No>
    <SiparisTarih>20180315</SiparisTarih>
    <TasimaTarih>20180319</TasimaTarih>
    <SatıcıKod>1232</SatıcıKod>
    <AlıcıKod>232</AlıcıKod>
    <ParaBirim>TRY</ParaBirim>
  </SiparisBaslik>
  <SiparisKalemler>
    <Kalem>
      <KalemNo>1</KalemNo>
      <Barkod>8697232403144</ItemEanBarcode>
      <KalemIsmi>XX Ürünü</KalemIsmi>
      <Miktar>12</Miktar>
      <Fiyat>66.14</Fiyat>
    </Kalem>
    <Kalem>
      <KalemNo>2</KalemNo>
```

XML içeriğinde başlık bilgileri, kalem bilgileri ve toplamlar olmak üzere üç farklı bölümden oluşur. Şekil 2 deki örnekte olduğu gibi kalemler birden fazla olabilir. Başlık ve toplamlar her sipariş için bir tane bulunmaktadır. Sipariş sisteme girildiği andan itibaren arkada çalışan bir motor siparişi bu XML yapısına çevirmektedir ve elde edilen her XML bir web servis üzerinden satıcı firmanın sistemine gönderilmiştir. Benzer bir sistem gelen bu XML i alıcı KKP' sine kaydetmiştir. Haberleşme için kullanılan XML formatı alıcı ve satıcı için standart bir hale getirilerek iki tarafında anlaması sağlanmıştır.

Siparişin aktarımı sırasında daha önce tanımlanamayan bir stok tanımlaması için, böyle bir durum ile karşılaşıldığında onay mekanizmesi çalışmaktadır. Sorumlu kişinin önüne iş olarak gelen bu sipariş belirlenemeyen stoğun belirlenmesinin ardından sürecine devam eder. Sistem stok kodu eşleştirmesini ayrıca bir tabloda tutar ve bir sonraki karşılaşmasında onay sürecine gerek duymadan otomatik olarak sipariş kaydedilir. Sistem altyapısı mevcut müşterilerle beraber yeni müşteriler olması durumuna bağlı olarak esnek bir plan üzerinde tasarlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Geliştirilen Uygulama

Sistem geliştirilmesinin ardından, öncelikle test edilmiştir. Aynı anda hem sistem çalıştırılmış hem de eski sistem üzerinden sipariş devam etmiştir. İki sipariş arası kontroller yapılmış eksik görünen düzeltmeler yapılmıştır.

5 ana müşteri üzerinde 120 şube için siparişlerin düzenlenmesi sistemi devreye alınmıştır. 6 aylık süreçte sistem üzerinden 3.200 civarında sipariş sisteme girilmiştir. Bu siparişlerin içinde 80 çeşit ürün 11.200 kalem olarak sipariş edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, sistem bilgi teknolojileri kullanılarak işletmelerin süreçlerinin dijitalleştirilmesinin, özellikle de haberleşmesinin gerek zaman gerek maliyet anlamında ciddi kazançlar sağladığı görülmüştür. Ayrıca daha önce mail ve telefon ile alınan siparişlerin yanlış yazılmaları veya yanlış anlaşılmalarının önüne geçilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bilgisayar teknolojilerinin günümüzde kullanım hacminin artması, işletmeler açısından süreçlerin yeniden ele alınması gerekliliğini orta çıkarmıştır. Bu çalışmada bu fikirden yola çıkılarak satış sürecinin iyileştirilmesine yönelik bir yöntem geliştirilmiştir. Satış sürecinin firmalar açısından hayatlarını devam ettirme açısından başlıca süreci olarak görülürse bu sürecin iyileştirilmesi diğer süreçlere de olumlu yansımaları muhtemeldir. Satış sürecinin başlangıcı olarak görülen sipariş girişi en fazla maliyet ve zaman harcanan işlemlerdendir. Ayrıca arada kullanılan iletişim araçları nedeniyle hataya açık bir süreçtir. Bu süreçte müşteri ve satıcının haberleşmesi tamamen bilgisayar sistemi üzerine taşınmıştır. Bu anlamda zaman ve ekonomik bir maliyet ortadan kalkmıştır. Bilgisayar sistemi üzerinden gelen bilgilerin her adımda kayıt altına alınması da hataların azalmasına ve hata kaynaklarının ortaya çıkarılmasında etkili olmuştur.

Özellikle zincir mağazalar ile çalışan ve sıklıkla sipariş alan firmalar için önemli bir kazanç olarak görülebilir. Sipariş sürecinin hızlanması ve hataların azalması satış, müşteri memnuniyeti açısından önemli bir kazanç sağlamıştır. Ayrıca üretim açısından da zamanında gelen ve sisteme düşen siparişler planlamayı kolaylaştırmıştır.

Gelecek çalışmalarda sipariş ile başlayan dijitalleşme işlemi sürdürülmeli ve verilerin gerekli yerlere bilgisayar sistemleri aracılığıyla taşınması sağlanabilir. Verilen siparişin takibinin müşteri tarafında da izlenebilmesi ve fabrika çıkışında karşılaştırma yapılarak irsaliye ve fatura ile ilişkilendirilmesi düşünülebilir. Yani satış sürecinin sipariş adımından sevk ve ulaştırma adımına kadar dijital bir kayıt üzerinde yürütülmesi hem tedarikçi hem müşteri açısından önemli kazançlar sağlayabilir.

Kaynakça

- Akaydın, M., & Okşan, D. (2008). Denizli'de Kurulu Tekstil ve Konfeksiyon İşletmelerinde Kurumsal Kaynak Planlama Sistemleri Ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Textile & Apparel/Tekstil ve Konfeksiyon*, 18(3).
- Berna. B. (2004) "Bilişim Teknolojisi Yatırımlarının Değerlendirilmesine Yönelik Uygun Yöntemin Seçilmesi Modeli- ERP Yazılımı Seçimi Uygulaması.", Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bingi, P., Sharma, M. K., & Godla, J. K. (1999). Critical issues affecting an ERP implementation. *IS Management*, 16(3), 7-14.
- Çağlıyan, V. (2012). Kurumsal Kaynak Planlama Yazılımı Kullanımının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Örnek Olay Çalışması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 159.
- Demir, S. (2000). Kurumsal kaynak planlaması. *Bilgi Teknolojileri Haber Bülteni*, 12(1), 16-17.
- Gardiner, S. C., Hanna, J. B., & LaTour, M. S. (2002). ERP and the reengineering of industrial marketing processes: A prescriptive overview for the new-age marketing manager. *Industrial Marketing Management*, 31(4), 357-365.
- Gök, M. Ş. (2005). ERP Sistemlerinin Firma Performansına Etkileri Üzerine Bir Saha Araştırması.
- Newcomer, E. (2002). *Understanding Web Services: XML, Wsdl, Soap, and UDDI*. Addison-Wesley Professional.
- Wu, W., Ho, C., Fu, H. & Chang, T., (2010). SMES Implementing an Industry Specific ERP Model Using a Case Study Approach. *Journal of the Chinese Institute of Industrial Engineers*, 23:5, 423-434.

INDUSTRY 4.0 WITHIN THE FRAMEWORK OF SUPPLY CHAIN: A LITERATURE REVIEW AND FUTURE RESEARCH DIRECTIONS

Ourania Areta

Lecturer, Izmir Bakircay University, ourania.aret@bakircay.edu.tr

Hunaida Awwad

Ass. Prof., Izmir Bakircay University, hunaida.awwad@bakircay.edu.tr

Abstract: Since its introduction on 2013, Industry 4.0 concept has been applied towards the digitalization of the business environment and has been increasingly a favorite topic for academic research. Moreover, the current needs of an out most efficient supply chain within this global and highly competitive world, has set the incorporation of the Industry 4.0 into its structure as a crucial element. The aim of the authors is to examine the progress and identify any research gaps with relevance to scholarly outcomes on Industry 4.0 within the framework of the supply chain. Thus, the authors have systematically reviewed the articles regarding the topic that were published from 2013 and onwards. In this paper, the obtained results from both the generic analysis (e.g. year of publication, subject areas) and the specific one corresponding to four subject areas and the three levels of Industry 4.0 are presented, which can be used as a base for future research agenda in related topics.

Keywords: Supply Chain, Industry 4.0.

INTRODUCTION

The digital revolution of this decade is affecting people's life in almost all aspects, but it is not clear enough how it is affecting the industrial production (Glas & Kleemann, 2016). Authors refer to it as the fourth industrial revolution, which comes as the continuum of the first three: firstly, the creation of steam-powered mechanical manufacturing tools; secondly, the use of electrically powered technologies; and finally the use of electronics and information technology (IT) for manufacturing automation (Drath & Horch, 2014). Since the third one, IT has evolved enormously and new terminology and applications, such as Internet of Things (IoT) and Cyber-Physical Systems, have been introduced into the operations and business environment.

Since its introduction in Germany, on 2013, Industry 4.0 has been "defined by many as a global transformation of the manufacturing industry by the introduction of digitalization and the Internet" (Tjahjono, Esplugues, Ares, & Pelaez, 2017). Industry 4.0 can be labelled in several ways, such as Smart Factories, Smart Industry, Advanced Manufacturing or Industrial Internet of Things (IIoT) (Tjahjono et al., 2017). It includes and not limited to, the use of robotics, high technological sensors, Artificial Intelligence (AI), cloud computing, big data analytics, IoT, 3D printing, mobile devices, software-as-a-service and Cyber-Physical-Systems (CPSs) that will work as a bridge between people and machines (Geissbauer, Vedsø, & Schrauf, 2016).

As the supply chain has a substantial role into the planning and execution of a business, the introduction of Industry 4.0 has influenced the whole of it as well. The structure of the Supply Chain Management requires a very efficient collaboration between suppliers, manufacturers and customers so that all the steps, which

take place from when the order is dispatched until the end-of-life of the product, are very clear (Gilchrist, 2018). Thus, the digitalization and automation of processes that Industry 4.0 has brought, made an impact on the supply chain (Tjahjono et al., 2017). Besides the technical dimension of business digitalization (Felser, 2015), Glas and Kleemann (2016) support that Industry 4.0 is “rather the complete new organization and network coordination of value and supply chains”. Thus, they adopt the Hierarchy of Industry 4.0 (see figure 1), which encompasses other concepts, such as “Smart Factory”, “Internet of Things and Services” or “Cyber-Physical Systems”, as sub-systems or sub-elements of the primary Industry 4.0 concept.

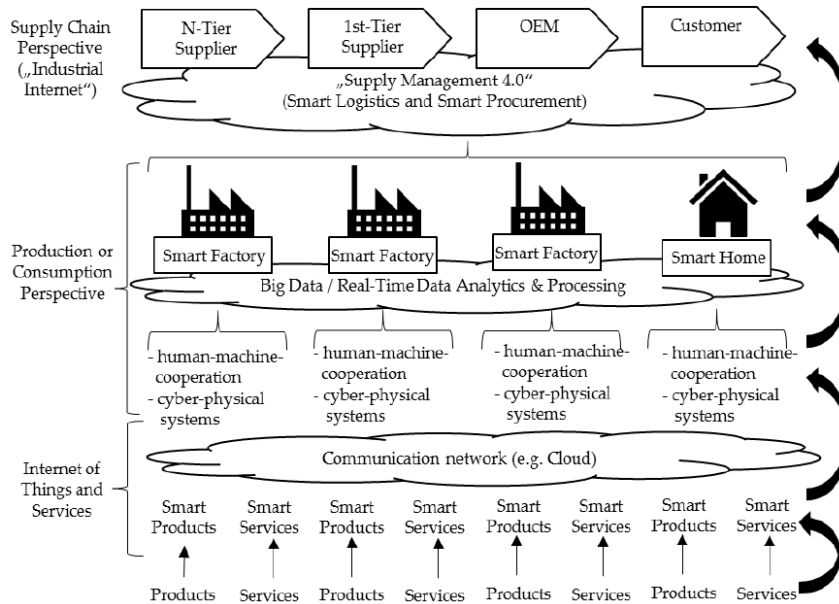

Figure 1. The “Hierarchy” of Industry 4.0 (derived from (Glas & Kleemann, 2016).

This topic has not also been unnoticed by the academic community. Industry 4.0 related literature has increased in the last couple of years (Saucedo-Martínez, Pérez-Lara, Marmolejo-Saucedo, Salais-Fierro, & Vasant, 2018). In order to understand the degree of which this literature has dealt with the Supply Chain element, this paper presents the results of a systematic literature review on articles published from 2013 and onwards. The scope of the analysis has been intentionally limited to include only keywords related to Industry 4.0 and Supply Chain; four subject areas; and the three levels of Hierarchy of Industry 4.0 (see figure 1). The aim of the authors is to examine the progress and identify any research gaps with relevance to scholarly outcomes on Industry 4.0 within the framework of the supply chain. The results can be used as a base for future research agenda in related topics.

REVIEW METHODOLOGY

The review of the available literature was conducted through SCOPUS database; Title, Abstract and Keyword was searched by setting the keywords namely, (supply) AND (chain) AND (industry) AND (4.0), and with the restrictions of language (only English) and time of publication (from 2013 and onwards), 118 articles in various subject area categories came up. The distributions of articles based on the country, the year and citations, and the subject area are presented in figures 2, 3 and 4 respectively.

Overall, 11.9% of the total published works were reviews, and 114 of them originated from 47 countries, while 4 of them were not defined. As it can be seen, there has been a rapid increase in the number of publications with a peak on 2018, when 263 articles were published. That shows that Industry 4.0 with regards the supply chain has gotten an increased attention by scholars, something that is compatible with the overall trend on Industry 4.0 publications, which as of 2014 has doubled through the years (Saucedo-Martínez et al., 2018). Moreover, the same authors justify the specific increase due to the “opportunities provided by the emerging technologies applicable to Supply Chain Management” (Saucedo-Martínez J.A. et al., 2018).

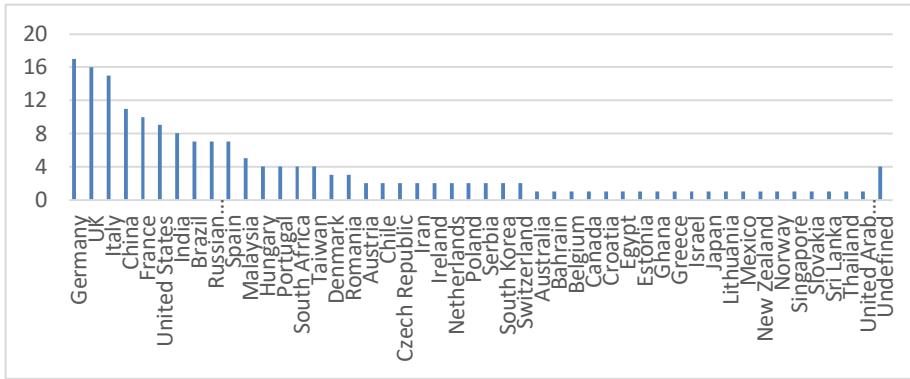

Figure 2. Published articles in different countries

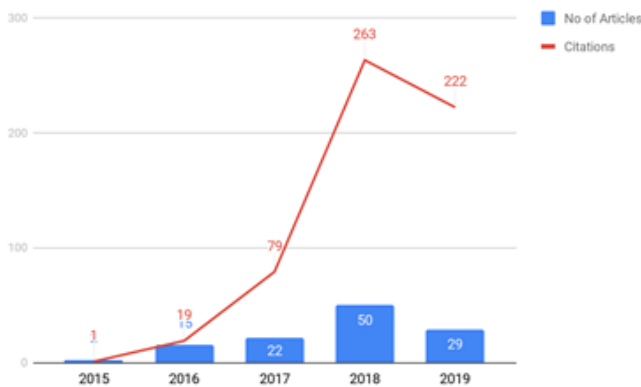

Figure 3. Number of articles and their citations per year

Furthermore, the authors decided to further restrict their search outcomes by selecting the top 4 among the subject areas, namely Engineering, Business, Management and Accounting, Decision Sciences and Computer Science, which counted for the 81.7% of the total publications. The specific areas were chosen due to close relevance with MIS domain. Following the initial screening and having read their titles, abstracts and keywords, the authors found necessary a further restriction that was based on the keywords of the articles (KEY (supply) AND KEY (chain) AND KEY (industry 4.0)), which would ensure that all selected papers are explicitly and specifically dedicated to Industry 4.0 and Supply Chain. Thus, the final selection constitutes of 51 publications.

For the analysis of the publications to take place, two elements were taken into consideration:

- a. Subject areas (Scopus classification):

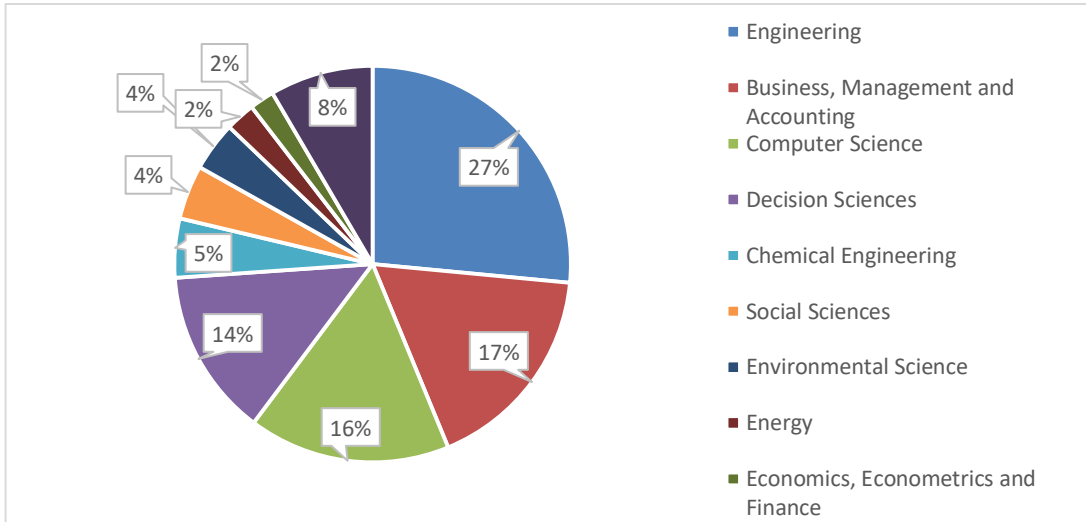

Figure 4.

Distribution of articles according to subject area

- Engineering,
  - Business, Management and Accounting,
  - Decision Sciences and
  - Computer Science
- b. "Hierarchy" of Industry 4.0 (derived from (Glas & Kleemann, 2016)):
- Supply Chain Perspective
  - Production or Consumption Perspective
  - Internet of Things and Services

The authors have been through the abstracts, keywords and where necessary the full article in order to make the classification (see table 1). For the validity of results, all sources were examined by two people.

FINDINGS

As aforementioned, the final selection is consisted of 51 articles. The observations of the authors are the following:

- a. Regarding the year of publication: the majority of the articles (42 ones) were published in the last two years (see figure 5), which shows that the interest towards the Industry 4.0 within the supply chain context was recently increased, following the trend of the overall Industry 4.0 related publications (Saucedo-Martínez et al., 2018).
- b. Regarding the type of publication: out of the 51 articles, 12 of them were review works (there were 14 review articles in the primary screening with the 118 publications).
- c. Regarding the country (articles may have more than one country of origin): on top of the list is Germany with 12 articles, something that should have been expected, as Industry 4.0 was first introduced there. UK and Italy follow with 9 articles, showing that they are the 2 EU countries that after Germany took the lead on the subject. Then, we find the two world-manufacturing centers, USA and China with 7 articles each; France and India follow with 6 articles; Brazil and Russia Federation with 5 articles; and South Africa and Spain with 4 ones.
- d. The comprehensive summary of the 51 articles with respect to author, publication year, subject area and Industry 4.0 level is presented in table 1.

- e. Regarding to “Hierarchy” of Industry 4.0 (derived from (Glas & Kleemann, 2016)): 55% of the articles covers one level of Industry 4.0, while 29% covers two levels and 16% covers all three levels of Industry 4.0.

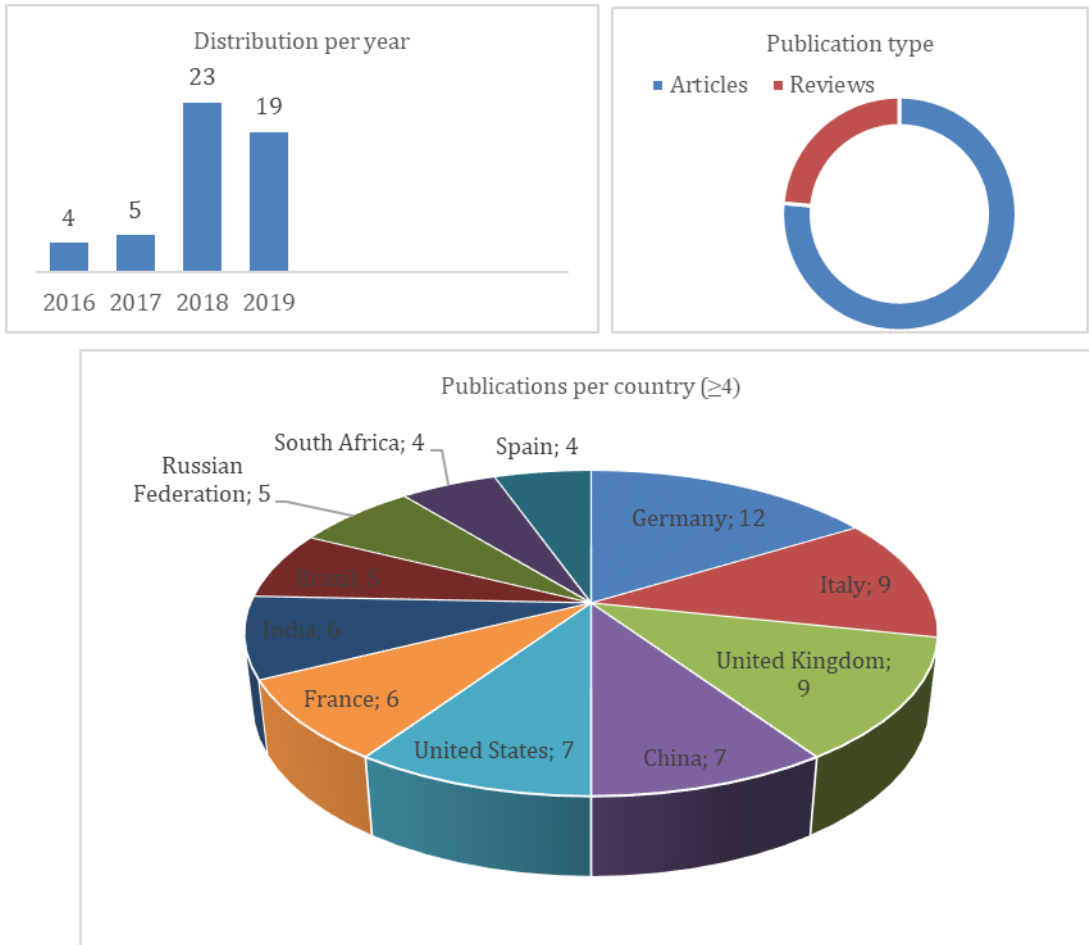

Figure 5. Distribution of articles according to year, type and country.

Table 1. Comprehensive summary of articles with respect to author, publication year, subject area and Industry 4.0 level.

No.	Authors/ Year	Subject Areas				Industry 4.0 Level		
		ENG	CS	BMA	DS	1	2	3
1	Rajput S., Singh S.P./2019		•			•		
2	Galati F., Bigliardi B. /2019	•	•			•	•	•
3	Müller F., et al. /2019		•			•	•	•
4	da Silva V.L., et al. /2019			•	•	•	•	
5	Nascimento D.L.M., et al. /2019	•	•	•			•	
6	Ardito L., et al. /2019			•		•	•	•
7	Frank A.G., et al. /2019	•		•	•		•	
8	Tortorella G., et al. /2019			•			•	
9	Culot G., et al. /2019	•		•		•	•	•
10	Ivanov D., et al. /2019	•		•	•		•	
11	Dolgui A., et al. /2019	•		•	•		•	
12	Ghadimi P., et al. /2019	•	•			•		•
13	Panetto H., et al. /2019	•	•				•	
14	Manavalan E., Jayakrishna K. /2019	•	•			•		•

No.	Authors/ Year	Subject Areas				Industry 4.0 Level		
		ENG	CS	BMA	DS	1	2	3
15	de la Fuente-Mella H., <i>et al.</i> /2019	•	•				•	
16	Sundarakani B., <i>et al.</i> /2019			•		•		•
17	Zheng M., <i>et al.</i> /2019		•				•	•
18	Rahman N.A.A., <i>et al.</i> /2019.		•	•	•	•	•	
19	Pirvulescu P., Enevoldsen P. /2019		•	•	•	•	•	
20	Bär K., <i>et al.</i> /2018	•					•	
21	Mazzola L., <i>et al.</i> /2018		•				•	•
22	Ding B. /2018	•				•	•	
23	Wang B., Ha-Brookshire J.E. /2018	•				•		
24	Dallasega P., <i>et al.</i> /2018	•	•			•		
25	Pasetti Monizza G., <i>et al.</i> /2018	•					•	
26	Telukdarie A., <i>et al.</i> /2018	•					•	
27	Bienhaus F., Haddud A. /2018			•		•		
28	Luthra S., Mangla S.K. /2018	•					•	
29	Lenz J., <i>et al.</i> /2018	•	•				•	
30	Fernández-Caramés T.M., <i>et al.</i> /2018	•						•
31	Gružauskas V., <i>et al.</i> /2018	•		•		•		
32	Byrne G., <i>et al.</i> /2018	•					•	
33	Cruz Introini S., <i>et al.</i> /2018				•	•	•	•
34	Xue X., <i>et al.</i> /2018		•		•			•
35	Melnyk S.A., <i>et al.</i> /2018	•		•	•	•	•	•
36	Ivanov D., <i>et al.</i> /2018	•	•				•	
37	Tombido L.L., <i>et al.</i> /2018	•				•		
38	Dallasega P. /2018	•		•		•	•	
39	Dolgui A., <i>et al.</i> /2018	•					•	
40	Barata J., <i>et al.</i> /2018		•	•	•	•	•	•
41	Ante G., <i>et al.</i> /2018	•					•	
42	Müller J.M., Voigt K.-I. /2018	•				•	•	
43	Shamim S., <i>et al.</i> /2017	•					•	•
44	Haverkort B.R., Zimmermann A. /2017		•				•	•
45	Majeed M.A.A., Rupasinghe T.D. /2017		•	•	•		•	•
46	Tjahjono B., <i>et al.</i> /2017	•	•			•	•	•
47	Dallasega P., <i>et al.</i> /2017	•	•				•	
48	Huang Y., <i>et al.</i> /2016	•					•	
49	Reddy G.R.K., <i>et al.</i> /2016	•					•	
50	Kovács G., Kot S. /2016			•		•	•	
51	Ivanov D., <i>et al.</i> /2016	•					•	

Taking into consideration the abovementioned elements, Table 2 provides a summary of the results, which show the following:

The majority of publications (66.6%) have Engineering related subject, while Computer Science, Business, Management and Accounting, and Decision Sciences account for 41.2%, 35.3 % and 21.6% respectively. All three levels of Industry 4.0 are covered within all subject areas, and in several proportions: The Supply Chain Perspective (level 1) has been discussed more from a Business, Management and Accounting framework (66.7%) followed by Computer Science with 61.9%. The Production or Consumption Perspective (level 2) has a 100% presence in Decision Science related articles, and 83.3% in Business, Management and Accounting. The Internet of Things and Services (level 3) is present in 45.5% in Decision Science related articles, and 33.3% in Business, Management and Accounting. Under Engineering subject area, the most popular among the levels is No 2, which accounts for the 24 articles, and is justified since level 2 covers the production (manufacturing) operations. The same goes for the Business, Management and Accounting and Decision Science related subjects. Under Computer Sciences area, there are almost the same number of articles for the first 2 levels, while the Internet of Things and Services stays low with only 4 publications. The latest is a common element for the rest of the subject areas, where level 3 accounts for the less proportion compared to the other two.

Table 2. Summary of results.

*	ENG		CS		BMA		DS	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Articles: 51	34	66.6	21	41.2	18	35.3	11	21.6
Level 1	15	44	13	61.9	12	66.7	4	36.4
Level 2	24	70.6	12	57.1	15	83.3	11	100
Level 3	10	29.4	4	19	6	33.3	5	45.5

*An article may cover more than one subject area and may discuss more than one level of Industry 4.0 hierarchy.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

This paper has reviewed articles about industry 4.0 within the framework of supply chain from the time when Industry 4.0 was introduced. The aim of the authors was to examine the progress and identify any research gaps with relevance to scholarly outcomes on the topic. The authors utilized a deductive method in order to select the final 51 articles for a more detailed screening, which showed the following observations:

- The topic is still in its early stages for researchers and more studies can deal with the supply chain in the context of industry 4.0.
- The majority of the articles focus on the production perspective, while the service and the supply chain as a whole perspectives account less interest;
- Only (16%) of the publications cover all three levels of Industry 4.0 Hierarchy, an element that can be addressed more in the future.
- From the findings, we can see that the majority of publications (66.6%) is concentrated on Engineering; authors feel that other subject area need more attention from researchers.

In summary, this systematic literature review has provided the status of the Industry 4.0 in relation to supply chain through the analysis of academic publications. It has also underlined suggestions for some potential directions based on gaps that were detected.

REFERENCES

- America, R. (2015). *America's Moment: Creating Opportunity in the Connected Age*. WW Norton & Company.
- Ante, G., Facchini, F., Mossa, G., & Digiesi, S. (2018). Developing a key performance indicators tree for lean and smart production systems. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 13-18.
- Ardito, L., Petruzzelli, A., Panniello, U., & Garavelli, A. (2019). Towards Industry 4.0: Mapping digital technologies for supply chain management-marketing integration. *Business Process Management Journal*, 25(2), 323-346.
- Bär, K., Herbert-Hansen, Z., & Khalid, W. (2018). Considering Industry 4.0 aspects in the supply chain for an SME. *Production Engineering*, 12(6), 747-758.
- Barata, J., Rupino Da Cunha, P., & Stal, J. (2018). Mobile supply chain management in the Industry 4.0 era: An annotated bibliography and guide for future research. *Journal of Enterprise Information Management*, 31(1), 173-192.
- Bienhaus, F., & Haddud, A. (2018). Procurement 4.0: factors influencing the digitisation of procurement and supply chains. *Business Process Management Journal*, 24(4), 965-984.

- Byrne, G., Dimitrov, D., Monostori, L., Teti, R., van Houten, F., & Wertheim, R. (2018). Biologicalisation: Biological transformation in manufacturing. *CIRP Journal of Manufacturing Science and Technology*, 21, 1-32.
- Conseil national de l'industrie. (2013). *The New Face of Industry in France*. Paris: French National Industry Council.
- Cruz Introini, S., Boza, A., & Alemany, M. (2018). Traceability in the Food Supply Chain: Review of the literature from a technological perspective. *Direccion y Organizacion*, 64, 50-55.
- Culot, G., Orzes, G., & Sartor, M. (2019). Integration and Scale in the Context of Industry 4.0: The Evolving Shapes of Manufacturing Value Chains. *IEEE Engineering Management Review*, 47(1), 45-51.
- da Silva, V., Kovaleski, J., & Pagani, R. (2019). Technology transfer in the supply chain oriented to industry 4.0: a literature review. *Technology Analysis and Strategic Management*, 31(5), 546-562.
- Dallasega, P. (2018). Industry 4.0 fostering construction supply chain management: Lessons learned from engineer-to-order suppliers. *IEEE Engineering Management Review*, 46(3), 49-55.
- Dallasega, P., Rauch, E., & Linder, C. (2018). Industry 4.0 as an enabler of proximity for construction supply chains: A systematic literature review. *Computers in Industry*, 99, 205-225.
- Dallasega, P., Rojas, R., Rauch, E., & Matt, D. (2017). Simulation Based Validation of Supply Chain Effects through ICT enabled Real-time-capability in ETO Production Planning. *Procedia Manufacturing*, 11, 846-853.
- de la Fuente-Mella, H., Rojas Fuentes, J., & Leiva, V. (2019). Econometric modeling of productivity and technical efficiency in the Chilean manufacturing industry. *Computers and Industrial Engineering*.
- Ding, B. (2018). Pharma Industry 4.0: Literature review and research opportunities in sustainable pharmaceutical supply chains. *Process Safety and Environmental Protection*, 119, 115-130.
- Dolgui, A., Ivanov, D., Sethi, S., & Sokolov, B. (2018). CONTROL THEORY APPLICATIONS TO OPERATIONS SYSTEMS, SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND INDUSTRY 4.0 NETWORKS. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 1536-1541.
- Dolgui, A., Ivanov, D., Sethi, S., & Sokolov, B. (2019). Scheduling in production, supply chain and Industry 4.0 systems by optimal control: fundamentals, state-of-the-art and applications. *International Journal of Production Research*, 57(2), 411-432.
- Drath, R., & Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or hype?[industry forum]. *IEEE industrial electronics magazine*, 8(2), 56-58.
- European Commission. (2016). *Factories of the Future PPP: Towards Competitive EU Manufacturing*. Bruxelles: European Commission.
- Fernández-Caramés, T., Fraga-Lamas, P., Suárez-Albela, M., & Díaz-Bouza, M. (2018). A fog computing based cyber-physical system for the automation of pipe-related tasks in the industry 4.0 shipyard. *Sensors (Switzerland)*, 18(6).
- Foresight. (2013). *The Future of Manufacturing: A New Era of Opportunity and Challenge for the UK*. London: UK Government.
- Frank, A., Dalenogare, L., & Ayala, N. (2019). Industry 4.0 technologies: Implementation patterns in manufacturing companies. *International Journal of Production Economics*, 210, 15-26.
- Galati, F., & Bigliardi, B. (2019). Industry 4.0: Emerging themes and future research avenues using a text mining approach. *Computers in Industry*, 109, 100-113.
- Ghadimi, P., Wang, C., Lim, M., & Heavey, C. (2019). Intelligent sustainable supplier selection using multi-agent technology: Theory and application for Industry 4.0 supply chains. *Computers and Industrial Engineering*, 127, 588-600.

- Gružasuskas, V., Baskutis, S., & Navickas, V. (2018). Minimizing the trade-off between sustainability and cost effective performance by using autonomous vehicles. *Journal of Cleaner Production*, 184, 709-717.
- Haverkort, B., & Zimmermann, A. (2017). Smart Industry: How ICT Will Change the Game! *IEEE Internet Computing*, 21(1), 8-10.
- Henning, K. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0.
- Huang, Y., Xu, Y., Fang, X., & Wei, B. (2016). Current status, future developments and recent patents on big data technique in process control systems. *Recent Patents on Mechanical Engineering*, 9(2), 112-124.
- Ivanov, D., Dolgui, A., & Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International Journal of Production Research*, 57(3), 829-846.
- Ivanov, D., Sethi, S., Dolgui, A., & Sokolov, B. (2018). A survey on control theory applications to operational systems, supply chain management, and Industry 4.0. *Annual Reviews in Control*, 46, 134-147.
- Ivanov, D., Sokolov, B., & Ivanova, M. (2016). Schedule coordination in cyber-physical supply networks Industry 4.0. *IFAC-PapersOnLine*, 49(12), 839-844.
- Kang, H., Lee, J., Choi, S., Kim, H., Park, J., Son, J., . . . Do Noh, S. (2016). Smart manufacturing: Past research, present findings, and future directions. *International Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*, 3(1), 111-128.
- Lenz, J., Wuest, T., & Westkämper, E. (2018). Holistic approach to machine tool data analytics. *Journal of Manufacturing Systems*, 48, 180-191.
- Li, K. (2015). *Made in China 2025*. Beijing: State Council of China.
- Luthra, S., & Mangla, S. (2018). Evaluating challenges to Industry 4.0 initiatives for supply chain sustainability in emerging economies. *Process Safety and Environmental Protection*, 117, 168-179.
- Majeed, M., & Rupasinghe, T. (2017). Internet of things (IoT) embedded future supply chains for industry 4.0: An assessment from an ERP-based fashion apparel and footwear industry. *International Journal of Supply Chain Management*, 6(1), 25-40.
- Manavalan, E., & Jayakrishna, K. (2019). A review of Internet of Things (IoT) embedded sustainable supply chain for industry 4.0 requirements. *Computers and Industrial Engineering*, 127, 925-953.
- Mazzola, L., Waibel, P., Kaphanke, P., & Klusch, M. (2018). Smart process optimization and adaptive execution with semantic services in cloud manufacturing. *Information (Switzerland)*, 9(11).
- Melnyk, S., Flynn, B., & Awaysheh, A. (2018). The best of times and the worst of times: empirical operations and supply chain management research. *International Journal of Production Research*, 56(1-2), 164-192.
- Müller, F., Jaeger, D., & Hanewinkel, M. (2019). Digitization in wood supply – A review on how Industry 4.0 will change the forest value chain. *Computers and Electronics in Agriculture*, 162, 206-218.
- Müller, J., & Voigt, K.-I. (2018). The Impact of Industry 4.0 on Supply Chains in Engineer-to-Order Industries - An Exploratory Case Study. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 122-127.
- Nascimento, D., Alencastro, V., Quelhas, O., Caiado, R., Garza-Reyes, J., Lona, L., & Tortorella, G. (2019). Exploring Industry 4.0 technologies to enable circular economy practices in a manufacturing context: A business model proposal. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(3), 607-627.
- Panetto, H., Iung, B., Ivanov, D., Weichhart, G., & Wang, X. (2019). Challenges for the cyber-physical manufacturing enterprises of the future. *Annual Reviews in Control*.

- Pasetti Monizza, G., Bendetti, C., & Matt, D. (2018). Parametric and Generative Design techniques in mass-production environments as effective enablers of Industry 4.0 approaches in the Building Industry. *Automation in Construction, 92*, 270-285.
- Pirvulescu, P., & Enevoldsen, P. (2019). Supply Chain management in the age of digitalization. *International Journal of Supply Chain Management, 8*(2), 414-428.
- Rahman, N., Muda, J., Mohammad, M., Ahmad, M., Rahim, S., & Fernando, M.-V. (2019). Digitalization and leap frogging strategy among the supply chain member: Facing GIG economy and why should logistics players care? *International Journal of Supply Chain Management, 8*(2), 1042-1048.
- Reddy, G., Singh, H., & Hariharan, S. (2016). Supply chain wide transformation of traditional industry to industry 4.0. *ARPN Journal of Engineering and Applied Sciences, 11*(18), 11089-11097.
- Saucedo-Martínez, J., Pérez-Lara, M., Marmolejo-Saucedo, J., Salas-Fierro, T., & Vasant, P. (2018). Industry 4.0 framework for management and operations: a review. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing, 1*-13.
- Shamim, S., Cang, S., Yu, H., & Li, Y. (2017). Examining the feasibilities of Industry 4.0 for the hospitality sector with the lens of management practice. *Energies, 10*(4).
- Sundarakani, B., Kamran, R., Maheshwari, P., & Jain, V. (2019). Designing a hybrid cloud for a supply chain network of Industry 4.0: a theoretical framework. *Benchmarking*.
- Telukdarie, A., Buhulaiga, E., Bag, S., Gupta, S., & Luo, Z. (2018). Industry 4.0 implementation for multinationals. *Process Safety and Environmental Protection, 118*, 316-329.
- Tjahjono, B., Esplugues, C., Ares, E., & Pelaez, G. (2017). What does Industry 4.0 mean to Supply Chain? *Procedia Manufacturing, 13*, 1175-1182.
- Tombido, L., Louw, L., & van Eeden, J. (2018). A systematic review of 3pls' entry into reverse logistics. *South African Journal of Industrial Engineering, 29*(3 Special Edition), 235-260.
- Tortorella, G., Miorando, R., & Mac Cawley, A. (2019). The moderating effect of Industry 4.0 on the relationship between lean supply chain management and performance improvement. *Supply Chain Management, 24*(2), 301-314.
- Wang, B., & Ha-Brookshire, J. (2018). Exploration of Digital Competency Requirements within the Fashion Supply Chain with an Anticipation of Industry 4.0. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education, 11*(3), 333-342.
- Xue, X., Kou, Y.-M., Wang, S.-F., & Liu, Z.-Z. (2018). Computational Experiment Research on the Equalization-Oriented Service Strategy in Collaborative Manufacturing. *IEEE Transactions on Services Computing, 11*(2), 369-383.
- Zheng, M., Wu, K., Sun, C., & Pan, E. (2019). Optimal decisions for a two-echelon supply chain with capacity and demand information. *Advanced Engineering Informatics, 39*, 248-258.

DETECTION OF MASSES IN MAMMOGRAM IMAGES USING CNN

Kemalcan Bora, kemalcanbora@gmail.com

Dr. Keziban, Seçkin Codal, kseckin@ybu.edu.tr

Dr. H. Kemal, İlter, kilter@ybu.edu.tr

ABSTRACT

Early diagnosis and treatment can be crucial for increasing "breast cancer survival rate" among women. As an auxiliary system, an artificial intelligence diagnostic tool can automatically detect abnormalities in mammogram images without the need of a professional knowledge, in this case a radiologist's review.

We use the data, which includes 256 mammography images from 63 Portuguese women, to classify the tumor with convolutional neural networks (CNNs), a new breed of deep learning algorithms. Our results underscore the value of the proposed measures to offer a deeper insight into detection of breast cancer which benefit both image processing researchers and practitioners.

A well-designed convolutional neural network, as a promising technique for breast cancer systems, will play an efficient role in existing diagnosis systems.

Keywords: breast cancer, computer aided systems, deep learning, image processing, Convolutional neural networks.

Introduction

Cancer by word means malignant cells that occur when cells in an organ or tissue are divided unevenly and multiplied (Oefinger et al., 2015). Cancer is a group of diseases caused by uncontrolled proliferation of cells in various parts of our body (Oefinger et al., 2015). Cancer begins with the uncontrolled proliferation of abnormal cells, and if not treated, it can cause serious discomfort, even death. Breast cancer is the second most common type of cancer in the world after lung cancer (Parkin, Bray, Ferlay & Pisani, 2005). The risk of contracting breast cancer among women is roughly 40%, and the age of cancer patient is gradually declining (INSTITUTE, 2012). The American Cancer Association recommends that women aged 45 years and older receive a mammogram every year or two years. (Oefinger et al., 2015) Many deaths can be avoided thanks to early diagnostic treatment methods. In mammograms, two types of diagnostic lesions are considered, one of which is clustered microcalcifications, and the other is a solid mass in the breast (Arevalo, González, Ramos-Pollán, Oliveira & Lopez, 2016). Clustered microcalcifications can also be described as small calcium deposits that can be seen around cancerous tissue (Parkin et al., 2005). Although radiologists can highly accurately recognize these lesions, they can use a computer-aided system as a second opinion in fields where they suspect and stay volatile (Ronneberger, Fischer & Brox, 2015). Computer-aided systems and the product that might emerge from these studies inspired us to develop an image processing scheme. This study aims to use deep learning for segmentation of lesions. The detection of breast cancer using a convolutional neural network, the success rate of which is very high in solving complex problems in image processing, is investigated in this study.

Literature Review

The aim of this study was to estimate breast cancer among the world's most deadly cancer species and to examine mammography images using CNN algorithm. Cancer uses more specific evolution-ary neural networks, especially various artificial neural network algorithms have great success in image processing technologies. Evolutionary algorithms can be divided into those that develop both the weights and the architecture (e.g., NAS) and those that only actually try to optimize the weights of the deconvolutional neural network. The combination of evolutionary algorithms and reinforcement learning usually emerges as a single-weight application. Convolutional networks (Fukushima, 1980) (LeCun, Bottou, Bengio, Haffner et al., 1998) are a concept that came up with the modification of conventional neural networks. Such networks are a kind of deep neural networks or deep learning due to their large and deep structure convolutional networks are prevalent nowadays because of their exceptional achievements in the classification of picture-based objects. If a researcher wants to classify or recognize a picture with traditional neural networks, all pixels must be transferred to the neural network. In convolutional networks, some patterns are first tried to be detected on the picture, and these patterns are transferred to the neural network. In this way, we can achieve more successful results while the picture can be processed in less complex ways. Despite some drawbacks, it is an ideal technology for object recognition (Russakovsky et al., 2015).

According to Sahiner, et al. (1996), researchers used small convolutional networks to separate breast masses from normal tissue and individual noise in the image obtained microcalcifications (LeCun, Bengio et al., 1995). A more extensive network with newer features such as rectified linear unit activations, pooling, momentum, data magnification, and release is trained to identify malignant masses (Arevalo et al., 2016). For these experiments, mammograms are developed, potential lesions are detected, and related areas are presented to the network for classification purposes. Recently, Dubrov-rina et al. (2018) segmented studies of different breast tissue using a modern convolutional network have been conducted.

Methodology

Computed diagnosis helps radiologists to diagnose symptoms of cancer. In digital mammograms, automatic segmentation of breast cancer masses is performed. The aim of study is to apply evolution-ary neural networks, a modern machine learning model to achieve results comparable to traditional methods of the detection of breast cancer. In this study, convolutional neural network that is more successful in image processing than conventional algorithms was used. Taking introductory image, convolutional neural network is a Deep Learning algorithm that can attach importance to various aspects and objects in the image and distinguish.

The questions to be answered in this study:

Are convolutional networks strong enough to perform breast cancer lesion segmentation? Is learning with sparse data an obstacle?

Does the loss function affect performance of the convolutional neural network architecture?

In this study, the BCDR-DM data set was preferred in open source databases. The main reason is that data purging is not necessary when compared other databases. The Digital Storage for Chest

Cancer (BCDR-DM) (Moura & Guevara López, 2013) consists of 1,2K digital mammogram image of 237 patients. Mammograms are 8-bit images with a spatial resolution of 0.07 mm.

Analysis

In this part, divide the database into training (80 percent) and test (20 percent). Images are enhanced to increase contrast (optionally), sampled to a manageable size and erased unnecessary black area and train

to convolutional networks with the training set, 20 percent of the training set for verification, evaluating them on the test set by selecting the parameter α and regularization. As described below, different preprocessing and network configurations is tested in each experiment to achieve the best result. Images of digital mammograms can be two separate main zones; breast mass (malignant and benign) and general tissue. The chest area is separated from the background by the simple threshold, which is already determined. In this way, an evolutionary network predicts and evaluate the probability of each pixel of a mass.

Convolutional Neural Network

Convolutional Neural Networks (CNN) is a class of Feedforward Neural Networks with convolutional computation and is one of the representative algorithms for deep learning (Goodfellow, Bengio & Courville, 2016; Gu et al., 2018). Convolutional neural networks are also known as "Shift-Invariant Artificial Neural Networks, SIANN" (Lo, Freedman, Mun & Gu, 2018) because they are capable of shift-invariant classification. The research on convolutional neural networks began in the 1980s and 1990s. Time delay networks and LeNet-5 were the first convolutional neural networks (LeCun, Bengio et al., 1995). In the 21st century, with the advent of deep learning theory and the improvement of digital computing equipment, convolutional neural networks developed rapidly and were widely used in computer vision and natural language processing (Lo et al., 2018).

The visual perception mechanism of convolutional neural network imitator scan is constructed for supervised and unsupervised learning. The sharing of convolutional kernel parameters and the sparsity of interlayer connections in the implied layer allows convolutional neural networks to be able to point grid-like topology with a smaller computation amount, such as pixel and auditory learning, and stable effect and no additional feature engineering requirements for data (Goodfellow et al., 2016; Lo et al., 2018). The detection of breast cancer is evaluated three proposed model that; Performed three experiment using this architecture:

Experiment 1: To obtain a performance baseline, trained this simple network in minimally processed images, i. e., mammograms without any enhancement.

Experiment 2: In order to combat the class imbalance owing to the unusual breast mass pixels compared to ordinary breast tissue pixels, the loss function is changed to mean square error, ignoring the ones in the chest tissue individually and what is in the background.

Experiment 3: In the final experiment, change loss function with logistic loss the other steps are the same as the experiment two.

Architecture Each image is whitened (zero-mean centered and divided by its standard deviation) individually before being input. The first convolutional layer reduces the spatial dimensions of the input from 52×52 to 26×26 to reduce the number of parameters and memory requirements, and augment its receptive field. Subsequent convolutional layers preserve the dimensions of its input volume relegating subsampling to pooling layers. The network outputs a heatmap of logits with the same size as the input image.

Layer	Filter	Stride	Pad	Dilation	Volume	Parameters
INPUT	-	-	-	-	$52 \times 52 \times 1$	-
CONV -> RELU	5×5	2	2	1	$26 \times 26 \times 32$	832
CONV -> RELU	3×3	1	1	1	$26 \times 26 \times 32$	9248
CONV -> RELU	3×3	2	1	1	$13 \times 13 \times 64$	18496
CONV -> RELU	3×3	1	1	1	$13 \times 13 \times 64$	36928
CONV -> RELU	3×3	1	2	2	$13 \times 13 \times 96$	55392
CONV -> RELU	3×3	1	2	2	$13 \times 13 \times 96$	83040
CONV	5×5	1	6	3	$13 \times 13 \times 1$	2401
BILINEAR (x4)	-	-	-	-	$52 \times 52 \times 1$	-

Figure 1: The architecture of Model

Regularization l2-norm regularization with selected using a validation Loss function In this study, we calculate the logistic loss in the 2. Experiment for each pixel in the segmentation, the mean square error functions in the third experiment, and the loss on the pixels in the chest area averaged.

Results

The result of CNN model is evaluated by using IOU, F1 score, accuracy rate, precision, sensitivity. Post-processing Convolutional networks are intended to be considered as a single end-to-end segmentation model, so it is preferable to use heat maps created without post-processing. However, in-tegrating post-processing to best-perform architecture may certainly amend the results and remain an oportune future effort.

Segmentation Integrated each pixel with background (0) intact mammogram zero, more voluminous than the threshold of the logist breast mass (255) and one segment (127) by adjusting the remain-ing pixels to the ordinary breast tissue is built.

Metric For the evaluation of models, a ive-fold cross-validation and free pattern ROC curve are used. If a stain in the department occupies at least 10 percent of the area, then the breast mass is counted as an authentic positive. To avoid any prejudice, the number of enormous positives per image is calculated only on images without breast mass (Chakraborty, 2013). In addition, the number of erroneous positives in one image is forced to be lower, that is, not reducing for laxative thresholds.

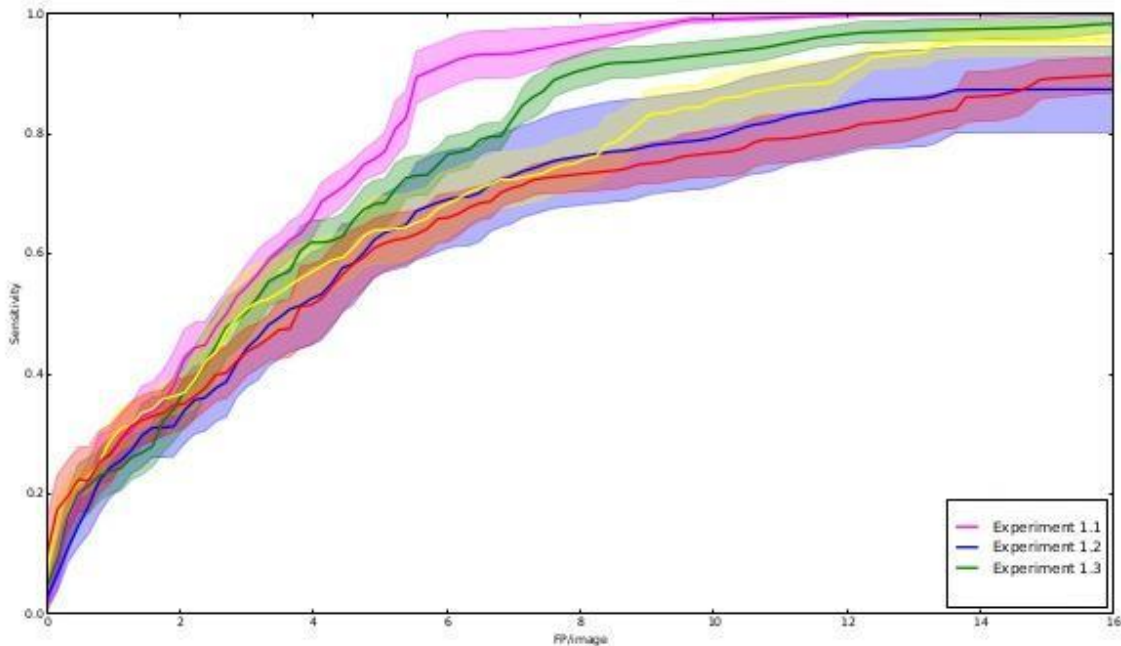

Figure 2: Average free-response ROC (FROC) curves for every model. Shaded areas represent one standard error of the mean.

	None	Mean Square Error	Logistic Loss
IOU	0.117	0.109	0.153
F1-Score	0.21	0.197	0.266

G-Mean	0.493	0.49	0.504
Accuracy	0.851	0.97	0.985
Precision	0.114	0.165	0.277
Sensitivity	0.146	0.243	0.256

Mammography images obtained from the BCDR-D01 database were resized and divided, except for the pristine size. A simple convolutional network, which consisted of 7 layers and 206k parameters. It is more paramount to increment the contrast of input images and than errors in mundane breast tissue. Experiment 1 did not use the loss function, experiment 2 uses average square error with weighted loss function and experimental 3 logistics loss. The experiment with the highest accuracy rate is the last experiment.

Conclusion

It is seen that convolutional networks can segment breast cancer masses into a single end-to-end model. The model goes from intact mammograms to a full-size prognostication, which means the existing computer simplifies the convolutional pipeline of analysis used for visual systems. Medical image analysis will benefit from adopting modern machine learning techniques to complement or supersede more established systems. Networks with many layers and number of parameters engendered the best results regardless of the architectural details; however, our most astronomically immense model commenced to show designations of overfitting. Architectures with ample power learn the involute features needed for this task with facility. Finding a good learning rate proved necessary for convergence while minute transmutations in the regularization parameter did not affect learning. In this study, it was found that convolutional neural networks were a suitable option for breast cancer lesion segmentation. Models with different architecture and educational configurations were tested, many showed promising results and opened the door to further research. Machine learning architectures used in the detection of breast masses must have precise configuration adjustment settings. A well-designed convolutional neural network, trained with adequate samples in breast cancer research, can play a more efficient role in existing systems. In recent years, convolutional networks have gained popularity and have begun to take part in computer vision applications, including medical image analysis. Various convolutional networks with different architectures and training configurations were trained to demonstrate that the models we selected could perform end-to-end lesion segmentation as a model. Hopefully breast cancer detection benefits from learning features in addition to the standard features used today, and convolutional networks will become a leading practice for the job. Using insights from modern trends in machine learning literature, specially suited convolutional network architectures were designed to perform image segmentation. The more data becomes available in these architectures, the higher the percentage of success will be.

References

Arevalo, J., González, F. A., Ramos-Pollán, R., Oliveira, J. L. & Lopez, M. A. G. (2016). Representation learning for mammography mass lesion classification with convolutional neural networks. *Computer methods and programs in biomedicine*, 127, 248–257.

Chakraborty, D. P. (2013). A brief history of free-response receiver operating characteristic paradigm data analysis. *Academic Radiology*, 20(7), 915–919. doi: <https://doi.org/10.1016/j.acra.2013.03.001>

Fukushima, K. (1980). Neocognitron: A self-organizing neural network model for a mechanism of pattern recognition unaffected by shift in position. *Biological cybernetics*, 36(4), 193–202.

Goodfellow, I., Bengio, Y. & Courville, A. (2016). *Deep learning*. MIT Press. Retrieved from <http://www.deeplearningbook.org>

Gu, J., Wang, Z., Kuen, J., Ma, L., Shahroudy, A., Shuai, B., ..., Cai, J. et al. (2018). Recent advances in convolutional neural networks. *Pattern Recognition*, 77, 354–377.

INSTITUTE, N. C. (2012). National cancer institute, what you need to know about breast cancer. Retrieved from <https://www.cancer.gov/types/breast/patient/breast-treatment-pdq>. LeCun, Y., Bengio, Y. et al. (1995). Convolutional networks for images, speech, and time series. *The handbook of brain theory and neural networks*, 3361(10), 1995.

LeCun, Y., Bottou, L., Bengio, Y., Haffner, P. et al. (1998). Gradient-based learning applied to document recognition. *Proceedings of the IEEE*, 86(11), 2278–2324.

Lo, S. B., Freedman, M. T., Mun, S. K. & Gu, S. (2018). Transformationally identical and invariant convolutional neural networks through symmetric element operators. arXiv preprint arXiv:1806.03636.

Moura, D. C. & Guevara López, M. A. (2013). An evaluation of image descriptors combined with clinical data for breast cancer diagnosis. *International Journal of Computer Assisted Radiology and Surgery*, 8(4), 561–574. doi:10.1007/s11548-013-0838-2

Oefinger, K. C., Fontham, E. T., Etzioni, R., Herzig, A., Michaelson, J. S., Shih, Y.-C. T., ..., LaMonte, S. J. et al. (2015). Breast cancer screening for women at average risk: 2015 guideline update from the American Cancer Society. *Jama*, 314(15), 1599–1614.

Parkin, D. M., Bray, F., Ferlay, J. & Pisani, P. (2005). Global cancer statistics, 2002. *CA: a cancer journal for clinicians*, 55(2), 74–108.

Ronneberger, O., Fischer, P. & Brox, T. (2015). U-net: Convolutional networks for biomedical image segmentation. In *International conference on medical image computing and computer-assisted intervention* (pp. 234–241). Springer.

Russakovsky, O., Deng, J., Su, H., Krause, J., Satheesh, S., Ma, S., ..., Bernstein, M. et al. (2015). Imagenet large scale visual recognition challenge. *International journal of computer vision*, 115(3), 211–252.

KAMU YÖNETİMİNDE VERİYE DAYALI KARAR VERME SİSTEMLERİ: İŞ ZEKÂSI OLGUNLUK MODELİNE DAYALI BİR DEĞERLENDİRME

Abdulkadir Hızıroğlu

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, kadir.hiziroglu@bakircay.edu.tr

M.Emin Karabacak

Öğr. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, karabacak@ybusm.info

Ümit Cengiz Uysal

Uzman, Devlet Malzeme Ofisi, ucuysal@gmail.com

ÖZ

Karar verme ile yönetim birçok yazında aynı anlamda kullanılmaktadır. Yöneticiler için eskiye nazaran daha çok sahip olunan veri ve enformasyon karar verme koşullarını daha karmaşık bir hale büründürmüştür. Artan bu karmaşıklığın yanında teknolojik gelişmeler aynı zamanda yöneticiler için birçok karar destek mekanizmasını da ortaya çıkarmaktadır. Karar vermeyi destekleyici yeni uygulamalardan bir tanesi de veriye dayalı karar verme sistemleridir. Özel sektör de yaygın olarak kullanılan bu sistemler değişen kamu yönetimi anlayışı ile kamu sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda veriye dayalı karar verme mekanizmalarının Türk Kamu Sektöründe kullanımı merak konusudur. Bu sistemlerin hangi düzeyde kullanıldığını, mevcut durumu tespit etmek amacıyla oluşturulan iş zekâsı olgunluk modelleri kurumların kendi durumlarını anlayıp ona göre yol haritası çizmelerini sağlamaktadır. Çalışma kapsamında iş zekâsı olgunluk modellerinden birisi olan TDWI olgunluk modeline göre Türk Kamu Sektörünün değerlendirmesi yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucu üç kamu kuruluşunun ilgili olgunluk modeline göre seviyesi alt ve orta düzey seviyede çıkmıştır. Araştırma sonucunda; yeni kullanılmaya başlayan bu uygulamaların Türk Kamu Sektörü için daha başlangıç düzeyde olduğu ortaya koyulmaktadır. Ayrıca daha çok özel sektör için yapılan iş zekâsı ve olgunluk düzeyleri araştırmaları kamu sektörü bağlamında değerlendirilip akademik yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Veriye Dayalı Karar Verme, Karar Destek Sistemleri, İş Zekâsı, Kamu Yönetimi, Olgunluk Modelleri

DATA-BASED DECISION MAKING SYSTEMS IN PUBLIC ADMINISTRATION: AN ASSESSMENT BASED ON BUSINESS INTELLIGENCE MATURITY MODEL

ABSTRACT

Decision making and management are used in the same sense in many writings. For executives, the data and information decision making conditions are more complex than before. In addition to this increasing complexity, technological advances also reveal many decision support mechanisms for managers. One of the

new applications that support decision-making is data driven decision making systems. These systems, which are widely used in the private sector, have started to be used in the public sector with the changing understanding of public administration. In this context, the use of data driven decision-making mechanisms in the Turkish Public Sector is of curiosity. Business intelligence maturity models, which are created to determine the level of use of these systems, that is, in order to determine the current situation, enable organizations to understand their own situation and draw a roadmap. According to TDWI maturity model, which is one of these maturity models, Turkish Public Sector has been evaluated. As a result of the study, the level of the three public institutions according to the relevant maturity model was found to be low and medium level. As a result of the research; these applications, which have recently started to be used, are found to be at an initial level for the Turkish Public Sector. In addition, it is aimed to contribute to the academic literature by evaluating the business intelligence and maturity levels research conducted for the private sector in the context of the public sector.

Keywords: Data Driven Decision Making, Business Intelligence, Decision Support Systems, Public Management, Maturity Model,

Giriş

Dijital çağ hayatımızın her alanında köklü değişiklikler meydana getirmektedir. Gelişen bilgi teknolojileri, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik açıdan derin değişimler oluştururken paralel olarak, kamu ve iş dünyası kendilerini yeni düzene adapte etmek zorunda kalmıştır. Özellikle iş zekasının ortaya çıkması ile birçok alanda bu uygulamaların kullanılması yaygınlaşmıştır. İş dünyası bu değişimlere ayak uydurarak rekabet avantajı sağlamaktadır. Ancak bu değişimi kamu kurumları daha geriden takip etmektedir.

Bu bağlamda veriye dayalı karar verme mekanizmalarının kamu da ne ölçüde kullanıldığı merak konusudur. Özel sektöre nazaran kamu sektörünün mevcut durumunu ortaya çıkarmak için yapılan araştırma oldukça azdır. Yapılan bu çalışmada kamu yönetimindeki paradigma değişimi incelenmiş, ortaya çıkan yeni kamu yönetimi anlayışı bağlamında kamu kurumlarının teknoloji kullanım düzeyleri araştırılmış ve Türk kamu sektörünün iş zekası bağlamındaki olgunluk düzeyinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Olgunluk düzeyinin ortaya çıkarılması için TDWI olgunluk modeli kullanılmıştır.

1. Analitik Yönetim ve Kamuda Veriye Dayalı Karar Verme

Yeni Kamu Yönetimi, özellikle İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'da 1980'li yılların başlarında bir politika aracı olarak gündeme girmeye başladı.(Gruening 2001: 2) Bu ülkelerdeki reform hareketlerinin ortak noktası, ekonomik pazarın siyasi ve idari ilişkiler için bir model olarak kullanılmasıydı.(Nagel, 1997, 349) Yeni kamu yönetiminin kurumsal reformları, kamu tercihi yaklaşımının varsayımlarından, temel araçların teorisinden ve işletme ekonomisinin maliyetinden büyük ölçüde etkilenmiştir.(Kabolian 1998) Yeni kamu yönetimi kavramında seçmenler, bürokratlar, seçilmiş temsilciler ve çıkar grupları gibi siyasi roller piyasa simülasyonları kullanılarak modellenmiştir.(Self, 1993, 3)

Yeni Kamu Yönetimi şeffaflık, hesap verebilirlik, toplam kalite yönetimi, performans yönetimi, açık standartlar, uygulamalı profesyonel yönetim gibi yenilikçi ilkeleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu ilkeleri kapsayan anlayışı analitik yönetim olarak adlandırabiliriz. Analitik yönetim ve karar alma süreçleri, dijital çağın gerektirdiği şekilde bilgi ve karar alma mekanizmalarını vurgular. Veri ve model tabanlı sistemler sayesinde karar vericiler kararlarında daha analitik ve tarafsız davranırlar. Bu durum kamu yönetiminin karar mekanizmalarını daha şeffaf ve hesap verebilir kılmaktadır.

Genel olarak tüm işletmeler ve kurumlar doğru kararı vermek için birçok yöntem kullanmakta ve yeni yöntem arayışları içindedir. Karar verme mekanizmaları bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesinden etkilenmiş ve kuruluşlar karar alma mekanizmalarında yeni teknolojik uygulamaları kullanmaya başlamışlardır. Bilgisayarın ortaya çıkması ile birlikte, bu bilgiler hızla iş değerine dönüşmüş ve iş süreçlerine yardımcı olabilecek yeni karar alma mekanizmaları oluşturmuştur (Daniel J. Power, 2017.) Bu doğrultuda, kuruluşlar uzun zamandır doğru ve etkili karar alma mekanizmaları oluşturmak için veri odaklı

faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1960'tan sonra, Michael S. Scott Morton, yöneticiler için karar destek sistemlerinin öncüsü olarak ortaya çıkmıştır. (George A. Gorry ve Michael Morton, 1971.)

2. İş zekâsı ve Olgunluk Modelleri

Günümüzün rekabetçi, bilgi tabanlı ekonomisinde şirketler, yöneticilerin bilinçli kararlar alabilmeleri amacıyla veri toplamak, analiz etmek ve yaymak için iş zekâsı araçlarının yardımına ihtiyaç duymaktadır (Hedgebeth, 2007). İş zekâsı, iş performansını artırmak ve kuruluşun tüm seviyelerinde karar vermeyi desteklemek için çeşitli veri ve bilgi formlarını kullanan çeşitli faaliyet ve teknolojileri kapsayan bir çerçeve kavram olarak tanımlanmaktadır (Turban, Sharda, Delen ve King, 2011). Veri ambarı, bir iş zekâsı çözümünün merkezi yapısıdır. Toplanan iç ve dış veriler belirli aralıklarla veri ambarına alınmaktadır (Davenport ve Harris, 2007, Ponniah, 2010, Strand & Carlsson, 2008a, Strand & Carlsson, 2008b). Veri ambarı verilerle doldurulduğunda, yöneticiler bu depolanan verileri gerektiği gibi analiz etmek için çeşitli araçlar kullanırlar (Elbashir, Collier ve Davern, 2008). Bir veri ambarının kullanılması güvenlik seviyesini artırır, bilgi dağınıklığını en aza indirir ve tek bir versiyon olarak adlandırılabilir bir yapı oluşturur (Watson ve Wixom, 2007).

İş zekâsı uygulamaları özel sektör için gerektiği kadar kamu sektörü için de geçerlidir. Kamu sektörünün iş zekâsı uygulamalarını kullanımı, kullanım açısından özel sektörden farklı değildir. Kamu kesiminin doğru ve zamanında karar alma mekanizmaları oluşturması da daha kolay ve daha doğru olacaktır.

Kamu hizmetlerini güçlendirmek için kamu otoritelerinin etkili ve verimli karar vermeleri, bunun içinse doğru ve güncel bilgilere ihtiyaçları vardır. İş zekâsı ayrıca kamu görevlilerine ihtiyaçlarını karşılamaları için değerli bilgiler sağlar. Ancak, iş zekâsı literatürünün çoğu özel sektör uygulamalarını incelemektedir. (Jagielska, Darke ve Zagari, 2003).

Bilgi sistemleri alanındaki "olgunluk modeli" terimi yeni değildir, Richard Nolan'ın HBR'deki 1973 makalesine dayanmaktadır. (Nolan 1973) İlk önce dört aşamalı bir modelle başlayan değerlendirme verileri, ardından altı bağlama kadar çıkmıştır. Bunlar arasında kapsamlı başlatma, bulaşıcılık, kontrol ve olgunluk sayılabilir ve daha sonra veri entegrasyonu ve veri yönetimine genişletilir. Bu aşamalar, bir kurumun yaşadığı teknolojik değişimin seviyesini bilmek ve daha sonra onu geliştirmek düşüncesiyle gelişmiştir. Nolan'ın bu modeli, günümüzün iş zekâsı modellerinin temelidir. Bu alanda bir diğer önemli ve ilk adım, Carnegie Mellon Üniversitesi tarafından geliştirilen yetenek modelidir. Günümüzde birçok iş zekâsı olgunluk modeli bulunmasına rağmen, değerlendirdikleri bağlamlar ve skorlar farklılaşmakta ama sonuçları benzer bulguları barındırmaktadır. Evrensel olarak tanımlanmış bir iş zekâsı olgunluk modeli tanımı olmamasına rağmen, bu modeller bir işletme için iş zekâsı uygulamalarının güçlü ve zayıf yönlerini tanımlar (Lahramann; 2011). Bir iş zekâsı olgunluk modeli ile, iş süreçlerinin ne ölçüde yönetildiğini, kontrol edildiğini ve etkili olduğunu açıklayabiliriz. (Skyrius, R. 2015).

3. Araştırma Metodu

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden formüle edilmiş soruların kullanılmasını içermekte, ancak bunlara bağlılık şartı koşulmamaktadır. Konuşma sırasında, yeni sorular ortaya çıkabilmekte ve bu tür doğaçlama teşvik edilmektedir. Ancak, görüşmeci genellikle her seferinde benzer bir soru seti başladığında, görüşmeler arasında tutarlılık vardır. Görüşme sırasında ve görüşmeler arasındaki tutarlılık önemlidir. Bu çalışmada yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yönetimi kullanılmış olup mülakat sorularının hazırlanmasında TDWI Analitik Olgunluk Modeli dikkate alınmıştır.

Kamu sektörünün elde ettiği verileri, ne derece karar verme süreçlerinde kullandığı ve işletme analitiği bağlamında olgunluk seviyeleri neler olduğu ana araştırma sorusudur. Ayrıca TDWI Analitik Olgunluk Modeli bağlamında kuruluşların veri yönetimi, altyapı, organizasyon, analitik ve yönetim düzeylerini ortaya çıkarmak için alt kırılım soruları da mülakata konu olmuştur. İçerdiği bağlamlar açısından diğer modellere nazaran kamu kurumlarının olgunluk modelini ölçmek için TDWI Analitik Olgunluk Modeli en uygun model olarak seçilmiştir.

Araştırma sorumuza en uygun cevapları bulmak için kamu kuruluşları incelenmiştir. Bu kuruluşlar arasından üç tanesi seçilmiştir. Bu çalışmanın örnekleme, kartopu örnekleme olan, rasgele olmayan bir yöntem ile oluşturulmuştur. Bu örnekleme yöntemiyle, diğer bilgi sağlayıcıları tarafından sağlanan iletişim bilgileri aracılığıyla kurumlara erişilmiştir. Kartopu örnekleme, sosyal bilimlerde çeşitli disiplinlerde nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan tekniklerden biridir. Bazen, bilgi kaynaklarına erişim sağlayan ve zenginleştirici örnekleme araştırmacılara yardımcı olan ana araç olarak kullanılır (Noy, 2008).

Bu bağlamda Devlet Malzeme Ofisi, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü son olarak da Eti Maden İşleri Genel Müdürlüğü'nden ilgili departmanlar ile mülakat yapılmıştır. Bulguların analizi için; Eti Maden İşleri Genel Müdürlüğü'ne K1, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü K2, Devlet Malzeme Ofisi K3 kodları verilmiştir.

4. Bulgular

Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, kamu kuruluşlarının verileri kritik bir varlık ve kaynak olarak tanıdığını, ancak bilgi teknoloji araçları yoluyla etkin veri yönetiminde bazı eksiklikleri olduğu gözlenmiştir. Araştırmamızda kullanılan olgunluk modeli bağlamında yaptığımız görüşmelerin sonuçları "**Veri Yönetimi, Altyapı, Organizasyon, Analitik, Yönetişim**" bağlamlarında aşağıda değerlendirilmiştir.

Veri Yönetimi: Her üç kurumda, verilere erişim, verilerin temizlenmesi ve analizinde belirli bir olgunluk seviyesi gözlenmektedir. Ancak, kurumlar veri sağlarken ve kullanırken tam olarak hangi verilere ihtiyaç duyduğunu belirlemede zorlanmaktadır. Bu nedenle, veri yönetiminde yapılacak ilk şey veri ihtiyaç analizi ve mevcut verilerin sorgulanmasıdır.

Altyapı: Kuruluşların veri altyapısı sağlam yeterince sağlam olamamakla birlikte veri kullanımı konusunda eksiklikleri bulunmaktadır. Mimari yapıdaki eksiklikler, teknoloji ve kapsam eksikliği mevcut verilerin eksiksiz ve verimli bir şekilde işlenmesini engellemektedir.

Organizasyon: Genç yöneticilerin organizasyonlara katılımı, kurumların iş zekası ve bilgi teknolojisi yatırımlarında artış sağlamaktadır. Bunun nedeni genç çalışanların bilişim teknolojilerine daha aşina oldukları ve kişisel yaşamlarında yüksek kullanım oranlarının iş hayatına yansımalarıdır. Ayrıca, iş zekâsı uygulamaları, veri güvenliği ve kullanımı gibi konuların kurumların yeni stratejik planlarına girdiği görülmektedir.

Analitik: Analitik bağlamında, kurumların uygulamalarında, becerilerinde ve yöntemlerinde genellikle eksiklikler vardır. Bunun sebebinin doğrudan veri kullanımı ve ihtiyacı ile ilgili olduğu söylenebilir. Devlet Malzeme Ofisi'nin yaptığı işler gereği daha fazla veri kullanımı gerektirdiğinden, analitik uygulama ve kullanma kapasitesi yüksektir.

Yönetişim: Genellikle popüler kavramlar olan **büyük veri, iş zekâsı** gibi yeni popüler bilgi teknolojisi uygulamaları, kurumsal politikalarla doğrudan bağlantılıdır. Kurum kültürü ve yapısı buradaki ana aktördür. Kurum kültürünün değiştiği ve mülakat yaptığımız kurumlarda yeni gelişmelere açık olduğu görülmesine rağmen, bilgi teknolojileri konusunda çekinceleri olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak, kurumun ihtiyaçları doğrultusunda bir politika düşünmek gerekli ve önemlidir.

TDWI Olgunluk Modeli bağlamında üç kuruluş birlikte değerlendirildiğinde; aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi K1 organizasyonu 5 bağlamdan 3'ünde yeni oluşan bir olgunluk düzeyindedir. Bu, kurum bilincinin nispeten düşük olduğuna dair bir göstergedir. Kuruluş analitik kavramına girmiştir ve bir veri ambarına sahip olabilir. Ancak, bu aşamada bunun yeterli kullanımı yoktur. Ayrıca, yönetim stratejisi iş dünyasında bilgi teknolojisi merkezli olmaktan uzaktır. K2 ön kabullenme düzeyindedir. Kurum genel olarak veri yönetimi sistemleri kurmuş, veri ve veri analitiği konusunda belirli bir farkındalık seviyesine ulaşmıştır. Bunun altında yatan sebep, ilgili yöneticilerin konuyla daha fazla ilgilenmeleridir. K3 en iyi olgunluk seviyesine sahip olan kurumdur. Genelde kurumsal kabul ve ön kabullenme arasında olan organizasyon, analitik uygulamalar ve büyük veriler konusunda sağlam adımlar atmaya devam etmektedir. Kurum büyük verilerin geleceği için istekli olduğundan, çalışan motivasyonu bu yönde yüksektir. Bu ise daha geniş bir veri yelpazesi için planlama ve stratejiyi başlatmak üzere daha geniş bir ekibin kurulduğu anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda rekabet avantajı elde etmek için kurumun iş zekâsı uygulamalarına önem verdiğini de göstermektedir.

Tablo 1: Kurumların TDWI'ye Göre Olgunluk Düzeyi

	Boyut	Puan	Aşama
K1	Veri Yönetimi	8	Ön benimseme
	Alt Yapı	9	Ön benimseme
	Organizasyon	5	Yeni Oluşan
	Analitik	4	Yeni Oluşan
	Yönetişim	5	Yeni Oluşan
K2	Veri Yönetimi	10	Ön benimseme
	Alt Yapı	8	Ön benimseme
	Organizasyon	13	Ön Kabullenme
	Analitik	9	Ön benimseme
	Yönetişim	10	Ön benimseme
K3	Veri Yönetimi	16	Kurumsal kabul
	Alt yapı	13	Ön Kabullenme
	Organizasyon	16	Kurumsal kabul
	Analitik	12	Ön Kabullenme
	Yönetişim	12	Ön Kabullenme

5. Sonuç ve Değerlendirme

Karar verme kavramı, insanlığın başlangıcından beri gündemde olmuş ve hem bireysel hem de kurumsal olarak iyi karar verme önemini sürekli korumuştur. Aldığımız kararlar sonucunda yaşamlarımız şekillenmekte ve bu kararların sonuçlarına katlanılmaktadır. Bugün karar verme, seçeneklerin artması nedeniyle eski zamanlardan daha karmaşık hale gelmiştir. Aynı şirketler ve devlet kurumları için de geçerlidir. Literatür ve mülakatlar, iyi karar vermenin önemini ortaya koymakla birlikte bunun yollarını da göstermektedir. Özellikle verilere dayanarak karar veren kuruluşlar gün geçtikçe artmakta ve iş analitiğinin önemi kuruluşlar tarafından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iş zekâsı uygulamalarına yatırım yapılmaktadır. Çalışmada; Yeni Kamu Yönetimi anlayışı çerçevesinde veriye dayalı karar verme yöntemleri bağlamında iş zekâsı kullanımının durumu incelenmiştir. Kamu kurumlarının iş zekâsı bağlamında karar verme süreçlerini değerlendirmek amacıyla yapılan görüşmeler, TDWI Analitik Olgunluk modeli kapsamında incelenmiştir.

Sonuç olarak, ilgili kurumlar iş zekâsı uygulamalarını çok fazla kullanılmaları bile, büyük ölçüde bu uygulamaların farkında oldukları söylenebilir. Özellikle yetkin ve vizyon sahibi organizasyon yöneticileri, kurumlarına yeni analitik uygulamalar getirmenin yollarını aramaktadır. Kurumların veriye dayalı karar vermenin önemini bildikleri ancak bunun kullanımına ilişkin yeterince yatırım yapmadıkları görülmüştür. Veri toplama, depolama ve temizleme yöntemleri daha sağlıklı olan kurumların veriye dayalı karar vermeye daha yatkın olduğu görülmektedir. Ayrıca kurumlarda yaş ortalamasının da iş zekâsı uygulamaları ile yakından bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla kurumların yapması gereken ilk şey, bu alanda kendi ihtiyaçlarını belirlemek ve yatırımlarını ihtiyaçlarına göre sürdürmektir. İş zekâsı yatırımlarının insan kaynakları ve organizasyon kültürü ile uyumu ayrıca önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Daniel J. Power. (2017) A brief history of decision support systems. <http://dssresources.com/>
- Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2007). Competing on analytics: The new science of winning. Boston, MA: Harvard Business School Publishing Corporation. Eckerson,
- George A. Gorry and Morton M. (1971) A framework for management information systems. Sloan Management Review,

- Gruening, G. (2001). Origin and theoretical basis of new public management. *International Public Management Journal*, 4(1), 1-25. [https://doi.org/10.1016/S1096-7494\(01\)00041-1](https://doi.org/10.1016/S1096-7494(01)00041-1)
- Hedgebeth, D. (2007). Data-driven decision making for the enterprise: an overview of business intelligence applications. *Vine*, 37(4), 414-420.
- Jagielska, I., Darke, P., & Zagari, G. (2003). Business intelligence systems for decision support: Concepts, processes and practice. In *Proceedings of the 7th International Conference of the International Society for Decision Support Systems* (pp. 13-16).
- Kaboolian, Linda. (1998) "The New Public Management". *Public Administration Review*, 58, 3, p. 190
- Lahrman, G. Marx, F. Winter, R. Wortmann, F. (2011). "Business Intelligence Maturity: Development and Evaluation of a Theoretical Model", in *Proceedings of the 44 Hawaii International Conference on System Science*, 2011. Li
- Nagel, Jack H. (1997). "Radically Reinventing Government: Editor's Introduction." *Journal of Policy Analysis and Management* 16 (3): 349-3
- Nolan, R. (1973). Managing the computer resource: A stage hypothesis. *Communications of the ACM*, 16(4), 399-405.
- Nolan, R. (1979). Managing the crisis in data processing. *Harvard Business Review*, 57(2), 115-126
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of social research methodology*, 11(4), 327-344.
- Ponniah, P. (2010). *Data warehousing fundamentals for IT professionals* (2nd ed.). New Jersey: John Wiley. doi: 10.1002/9780470604137 Rajteric,
- Self, Peter (1993); *Government by Market*, Houndmills: Macmillan.
- Skyrius, R. (2015). The relations of maturity and dimensions of business intelligence. *Proceedings of Informing Science & IT Education Conference (InSITE) 2015*, 417-428.
- Strand, M., & Carlsson, S. A. (2008a). Provision of external data for DSS, BI, and DW by Syndicate data suppliers. Paper presented at the *Proceedings of the 2008 conference on Collaborative Decision Making: Perspectives and Challenges*.
- Strand, M., & Carlsson, S. A. (2008b). Syndicate data suppliers: Their business environment, the industry, and their core business process. In F. Adam & P. Humphreys (Eds.), *Encyclopedia of decision making and decision support technologies* (pp. 848-855). IGI Global
- TDWI Analytics *Maturity Model Guide* <https://tdwi.org/Home.aspx>
- Turban, E., Sharda, R., Delen, D., & King, D. (2011). *Business intelligence: A managerial approach*. New Jersey: Pearson Education. Valacich,
- Watson, H. J., & Wixom, B. H. (2007). The current state of business intelligence. *Computer*, 96-99. doi: [10.1109/MC.2007.331](https://doi.org/10.1109/MC.2007.331)

DEEFAKE VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA, DİJİTAL TEKNOLOJİLER ARACILIĞIYLA FOTOĞRAF VE VİDEONUN DÖNÜŞÜMÜ²

Ebru Ağaoğlu Ercan

Dr. Öğretim üyesi. Nişantaşı Üniversitesi.

ebru.agaoglu@nisantasi.edu.tr

ÖZ

Fotoğraf tarihinde manipülasyon, fotoğrafın ilk keşfedildiği andan beri vardı. Ancak teknolojinin ilerlemesi ile fotoğraf üzerinde oynama ve değişiklik yapmak çok kolay bir hale geldi. Fotoğraf makinalarının gelişimi, cep telefonlarında artık kamera olması ve internet ile görüntünün birçok kişiyle paylaşılabilmesi, fotoğrafın yaygınlığını arttırdı. Hem fotoğraf çekimi hem de müdahale profesyonellerin elinden sıradan kullanıcıların eline geçti. Teknolojik gelişmeler ve dijital manipülasyon, fotoğrafın belge olma özelliğini ortadan kaldırıp, fotoğrafa aynı resim sanatının uğradığı dönüşümü yaşatmaktadır. Üstelik bu büyük değişim sadece fotoğrafik görüntü ile sınırlı değildir. Eskiden teknik olarak üzerinde oynanması zor olan video görüntüler, dijital olanaklar, yapay zekâ ve son olarak da "Deepfake" uygulaması ile tamamen düzenlenebilir hale gelmiştir. Durağan görüntü ile video görüntüleri birleştirebilen, üst üste bindirebilen ve orjinalmiş gibi görünebilen sahte videolar yaratma imkânı yaratan "Deepfake" uygulamasının yetenekleri, gelecekte yaratacağı imkanlarıyla daha çok tartışılacak görünmektedir. 1990'larda Adobe Photoshop uygulaması ile başlayan ve yaklaşık yirmi yılı bulan bu sürecin getirdiği nokta, Roland Barthes'in göstergebilim, Baudrillard'ın simülasyon kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Fotoğraf ve video malzemesinin gerçekliği temsil / kanıt olma niteliği ve zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Gerçeklikle göbek bağı kopmakta olan ve bir zamanlar resim sanatının yaşamakta olduğu dönüşümü yaşayan fotoğraf ve film, esas şimdi gerçek bir sanat dalı olma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: *Dijital, manipülasyon, Deepfake, Gerçeklik, Sanal*

THE TRANSFORMATION OF PHOTOGRAPHY AND VIDEO THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE AGE OF DEEP FAKE AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ABSTRACT

There has been the manipulation in the history of photography, since the moment the first photographic process was invented. However with the advancement of technology, it has become very easy to manipulate the photographic imagery. The development of cameras, the fact that there is a camera now on mobile phones and sharing images with many people via the internet have enhanced the prevalence of photography. Both photo shooting and also the photographic intervention have passed from the professionals into the hands of ordinary users. Technological advancements and digital manipulation have abolished the evidential value of the photograph and caused a transformation in the photography as is in the art of painting. Furthermore, this big change isn't limited to the photographic image. The video imageries which in the past it was hard to

---

² Bu makale yüksek lisans tezinden üretilmiş ve genişletilmiştir.

manipulate them technically have become fully editable with the digital opportunities and with the artificial intelligence and finally with the "Deepfake" application. The capabilities of Deepfake application which can combine and superimpose the still images with the video imageries and also can create fake videos that may appear to be original seem to be more discussed with its future opportunities. This process which started with the application of Adobe Photoshop in the 90's and took about twenty years and the point arrived at were discussed within the context of Roland Barthes' semiotics and Baudrillard's simulation theories. The obligation and the nature of representing the reality and having evidential value of the photographic and video material have disappeared. Photography and video which have been losing touch with reality and having a transformation just like the art of painting had once, now has the potential to be a real branch of art.

Keywords: Digital, manipulation, Deepfake, reality, virtual

Giriş

İnsanlık tarihinde endüstri devriminden sonraki en büyük gelişme sayılan teknoloji devrimi, gerçeklik kavramını altüst edip, tüm tanımları değiştirmiştir. Bu dönüşüm ister istemez geleneksel olan her yapıyı kendine entegre olmaya itmiştir. Bu durum gerçekliğin dışavurumu olan görüntü kavramına da yansır. Bilgisayar teknolojisi ve dijital manipülasyon, bireyin düşünce biçimini ve kullanım alışkanlıklarını değiştirmiştir. Gerçeklikle bağın kesilmesi ve kendi gerçekliğini yaratabilme teknolojisi, sonsuz olanaklar yaratır. Dijital manipülasyon, görüntü ile ilgilenen herkesi, yeni teknolojiyi önce tanımaya, kullanmaya sonra da üzerine düşünmeye, inceleme sevk etmiştir.

Bu teknolojiden önce de fotoğrafta manipülasyon mevcuttur. Henry Fox Talbot'un fotojenik çizimler adını verdiği ve iki negatifi üst üste koyarak elde ettiği baskılar 1830'lardan beri vardır. Negatifleri üst üste bindirme, boyama, çift pozlama ile yapılan müdahalelere rötuş adı verilmiştir. Ancak dijital tekniklerin hız kazandığı 1990'larla birlikte, manipülasyon kolaylaşmış, yazılımlar izleyici kitle üzerinde düşünsel anlamda karar mekanizmalarını etkileyebilecek bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Manipülasyon kavramı üzerinden kültür endüstrisi, bilgi ve iktidar, gerçek ve gerçeklik, kurgu kavramları yeniden tartışmaya açılmıştır. Sosyal medya ağlarının bu görüntüleri hızlıca yayma imkânı tanınması, fotoğrafik imgenin fonksiyonunu önemli hale getirmiştir.

Dijital manipülasyon, etik sorunları beraberinde getirmekle beraber, gitgide fotoğraf malzemesini gerçekliği aktaran bir belge olmaktan çıkarıp, bir yapıtı (artificial) haline getirmektedir. Artık kimse fotoğrafik malzemeye kanıt gözüyle bakmamakta, kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu durum sadece fotoğrafik imge ile sınırlı değildir. Hareketli görüntü de gelişen teknolojinin etkisiyle sıradan kullanıcının rahatlıkla oynama yapabildiği bir malzeme haline gelmiştir. Video ve ses kayıtlarının dijital araçlar ile düzenlenebilmesi, üzerinde oynanabilmesi, sıfırdan yeni görüntüler oluşturulabilmesi şimdiye kadar Hollywood'un yüksek bütçeli filmleri için mümkün olabiliyordu. "Bilgisayar yaratımı görüntü" (computer generated image) anlamına gelen CGI teknolojisi, hızlı işlemciler, yüksek performanslı grafik kartları sayesinde film endüstrisinin elinden çıkıp sıradan kullanıcının eline ulaşmıştır. Deepfake adı verilen bir uygulama video ve ses görüntülerini birleştirerek üzerinde oynama yapma imkânı vermektedir. Herkesin rahatlıkla ulaşabileceği bu uygulama, orjinalmiş gibi görünen sahte video ve ses kayıtları yaratabilmeyi sağlamaktadır. Deepfake uygulaması jestleri, mimikleri öğrenerek sürekli kendini geliştiren bir yapay zekâ ile desteklenmiş olup, çıktı videonun çıplak gözle otantik videodan ayırt edilemediği sonuçlar yaratmaktadır (Maras & Alexandrou, 2018, s. 1-2). Bu durum fotoğrafik malzemenin yanı sıra hareketli görüntünün de belge niteliğini tamamen ortadan kaldırıp, gerçeklikle bağını sorgulatmaktadır.

İster fotoğraf ister hareketli görüntü olsun imgeler, bir zamanlar olduğu gibi gerçekliğin yeniden sunumu olmaktan yavaş yavaş çıkarak, insanları ve paylaştıkları ortamları şekillendiren ara yüzler haline gelmektedir. Fiziki gerçekliğin kamera aracılığıyla aktarımı, deneyimi paylaşma konusunda yetersiz kaldığında, insanlar kolaylıkla dijital manipülasyona yönelebilir durumdadır. Bu anlamda insan ve teknolojik yaratıları ayıran sınırlar oldukça bulanıklaşmıştır. İnsan zihni ve düşüncesi, dijital teknolojiler aracılığıyla imgelere taşınmaktadır. Fotoğraf ve film artık nesnel gerçekliğin aktarıldığı bir kayıttan, hayal

gücü ve kendini ifade etme aracına dönüşmüştür. Bu noktada, gerçeklik ve gerçeğin yeniden sunumu olarak kabul görmüş fotoğraf ve film ilişkisinin zamanla nasıl dönüştüğü, Roland Barthes ve Baudrillard gibi düşünürlerin çerçevesinden ele alınacaktır.

1. Analogün gücü

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren yaşantısını bir yüzey üzerine çizerek, boyayarak, kazıyarak aktarmaya çalışmıştır. Mağara resimleri, tabletleri, duvar yazılarını, heykelleri, tapınakları incelemek, bir bakıma insanlık tarihinin izlerini incelemektir. En son fotoğraf ve film makinesini keşfeden insanoğlu, klasik kayıt yöntemlerinden farklı olarak insan müdahalesini en aza indiren, ışıkla resmetmeyi bulmuştur. Boya, çivi, fırça vb. araçların yerini ışık almıştır (Kılıç, 2012, ss. 47-62). “İnsan eli süreci başlatır, resmeden ise bir aygıttır” (Kılıç, 2012, s. 89). Bu mekanik işleyiş, fotoğraf ve filme, diğer sanatlara göre ayrıştırıcı bir özelliği, gerçekliği temsil edebilme gücünü vermiştir. Diğer kayıt türlerinde veya sanat eserlerinde sanatçı zihinsel varlığının bir benzerini görüntüleyerek yaratır. Oysaki fotoğraf ve onun devamında film malzemesinde, materyal üzerinde kendi görüntüsünü yaratan “gerçek” bir nesneyi gösterme iddiası vardır. Fotoğraf ve film, optik ve mekanik süreçlerin ürünü olduğu için, klasik resmetme yöntemlerinde olduğu gibi bir sıfırdan yaratma işleminden çok, var olanı saptama, açığa çıkarma işleminin sonuçlarıdır. Fotoğraf ve film gerçekliği tıpatıp yakalamak ve iletmek adına özellikle 20. Yüzyılda diğer sanatlara göre ayrıcalıklı bir kapasiteye sahip kabul edilmiştir.

“Fotoğraf her ayrıntısının ressam tarafından oluşturulduğunu bildiğim bir resimden çok farklıdır. Çünkü mekanik bir sürecin sonucudur. Şöyle ki, fotoğraf makinesinin örtüsü açılır açılmaz objektifin önündeki görüntü kendiliğinden film üzerine kaydedilir. İşte fotoğrafik görüntünün bu inanırlılığı, teknik süreci içinde insan müdahalesine gerek olmamasından doğmaktadır” (Barthes, 2011, s. 71).

Barthes’ın (1978) vurgusu, gerçeğin benzeri yaratılırken, ilk kez nesne ile benzerinin arasında insan girmediği noktasındadır. Barthes’a göre fotoğraf ve film temsil ettikleri gerçek ile insan elinin müdahalesi olmadan, mekanik ve doğrudan ilişki kurmaktadır Fotoğraf temsil ettiği nesnenin “şu anda” ve “var olduğunu” kanıtlayan ve saptayan araçtır. Zamanı ve gerçekliği oluşturduğu anda dondurur, hapseder (Barthes, 1978, s. 17). Bazin de fotoğrafın bu özgün noktasına işaret eder:

“Tüm sanatlar insanların var olmasını gerektirirken, fotoğraf üstünlüğünü insan olmamasından alır. Fotoğraf bizi doğadaki bir görüntü gibi etkiler, güzellikleri köklerinden ayrılmaz bir parçası olan bir çiçek ya da kar tanesi gibi (...) Fotoğraf zaman ile uzamdan bağımsız olan nesnenin görüntüsüdür. Ne denli belirsiz olursa olsun, oluş sürecinden ötürü yeniden üretimi olduğu modelin varlığını paylaşır, o modeldir” (Bazin’den aktaran Büker, 1985, s. 32).

Fotoğraf ve film bir nesneyi görüntüsünü saptamakla yetinmez, aynı zamanda zaman içinde bir kesiti de dondurur. Kayıt altına alınan “şimdiki zaman”, “çekim anı”na dönüşür. Özellikle fotoğraf çekiminde deklanşöre basılma anı, akıp giden zamanı ve gerçekliği ele geçirme arzusudur. Roland Barthes bu durumu şöyle özetler:

“Bir fotoğrafa bakmak demek, o anda fotoğrafın üstünde olanı değil, çekim anını görmeyi amaçlamaktadır. (...) Öyleyse söz konusu olan şey zamansal önceliği hemen belirlenebilen bir uzama sahip olan uzam-zamanın yeni bir kategorisidir” (Metz, 1986, s. 8).

Fotoğraf ve filmin “gerçeği” aktaran araçlar olarak ele alınması, “gerçek nedir?” sorusunu beraberinde getirir. Bu iki malzemenin mekanik işlemler dolayısıyla “gerçekliği” iletmesi, yoruma açık olmayan nesnel bir süreci işaret etmektedir. Teknik aşamaların araya müdahale girmeksizin bir gerçekliği tarafsızca aktarıyor olduğu görüşü, analog kayıt cihazlarına gerçekliğin yeniden sunum araçları olma gücünü vermiştir. Gerçeğin ne olduğu ne kadar tutarlı veya ideolojik olduğu bilgisinden bağımsız olarak, bu araçların keşfinden itibaren müdahale edilebilir teknolojiler olmaları bile bu inanırlılığa uzun süre gölge düşürmemiştir.

2. Dijital manipülasyon ve fotoğraf

Sayısal bir makine ile fotoğraf çekip Adobe Photoshop yazılımında düzenleme yapmak, üç boyutlu bilgisayar grafikleri ile geleneksel fotoğrafın birleşimi melez sonuçlar yaratmak ya da fotoğraf makinesini atıp tamamen bilgisayarla görüntü yapmak gibi işlemler, fotoğrafın gerçekliğin elle tutulur bir parçası olduğu savını ortadan kaldırmıştır. Yeniden canlandırma süreçleri hakkında birçok yazar ve düşünürün (Susan Sontag, John Berger vb.) yürüttüğü tartışmaya rağmen, gerçekliğin kanıtı olma, anı yakalama ve ölümsüzleştirme gibi özellikler, fotoğrafa atfedilmektedir.

Teknik bir aracın insan müdahalesini ortadan kaldıracağına dair inanışlar, günümüz hipersimülasyon evreninde yalanlanmaktadır. Tarihsel hakikatın ölçümünde kullanılan analog fotoğraf artık bir kanıt olma durumunu terk etmeye başlamıştır. İmgelerin içindeki yapıntı katmanları arttıkça fotoğraf çekmekten değil, yapmaktan bahsetmek gerekir. Artık fotoğrafın çekilme anından değil, yapılma anından bahsetmek gerekmektedir.

Fotoğrafın sanallaşmasında doz oldukça güçlüdür; film, kâğıt gibi malzemeler, optik ve kimyasal süreçler, görüntülenen gerçeklik, fotoğrafçı ve nesnesi arasındaki ilişki, somut bir nitelikten sayısal bir varoluşa geçiş yapar. Hem fotoğrafın malzemesi elle tutulur olmaktan çıkmış, hem de sayısallaşan fotoğraf, dijital müdahalelerin etkisiyle nesnesinin kanıtı olmaktan çıkmıştır. Fotoğrafın yeniden canlandırma özelliğini ve belgeleme gücünü kaybetmesi, gerçekliğin anlamını kaybetmesi gibi algılanmaktadır. Bu durum yıllardan beri bu malzemelerin, gerçekliğin somut elle tutulur kanıtı olarak görülmesinden kaynaklanır. Bu malzemelerin güvenilirliği kaybetmesi gerçeklik ilkesinden de kuşkuya yol açar.

Orhan Cem Çetin, belgesel fotoğraf odaklarının kendi inandırıcılıklarını koruma adına fotoğraf ve gerçeklik arasındaki bağı koparmamaya çalıştıklarını söyler (Çetin, 2013). Ancak belgesel fotoğrafçılığın bu köklü değişimden etkilenmemesi mümkün değildir. 2013 World Press Photo'da "Yılın fotoğrafı" ödülünü kazanan Paul Hansen'in "Gazze Cenazesi" başlıklı fotoğrafın sahte olduğu iddiaları oluşur, ödül kazanan fotoğraf kurum tarafından uzmanlarca incelemeye alınır ("Yılın fotoğrafı" için sahte iddiasına yalanlama, 2013).

Fotoğraf ve gerçeklik ilişkisi daha çok sanat çevrelerinin içinde olduğu teorik bir tartışma iken, son yıllarda halk düzeyinde de karşılığını bulmaya başlar. Özellikle sosyal medyada gündeme oldukça fazla manipüle edilmiş fotoğraf dolaşıma girmektedir. Bunun sonucunda izleyici, fotoğrafı artık gerçekliğin yıkılmaz belgesi olarak görmemeye ve kuşku ile yaklaşmaya başlamıştır. Paylaşılan görsellerin çoğunun misyonu, fikirleri ve ideolojik yaklaşımları, "her şey görülmek ve görünür olmak zorunda olduğundan" (Baudrillard, 2005, s. 88), görünür hale getirip, tüketime sunmaktır. Haberlerin tutsağı haline gelen izleyicide "gerçeğe inacak hal, mecal kalmamıştır" (s. 15).

Dijital dünyada hiç gidilmeyen bir yere gidilmiş gibi, hiç olmayan görüntüler varmış gibi göstermek mümkündür. Bu tür müdahaleler, gerçekliğin yansıması olarak kabul görmüş haber ve belgesel fotoğraflar üzerinde gerçekleştiğinde tartışmalara yol açmaktadır. Fotoğrafın bir kanıt, belge olma özelliğini yitireli epey olmuştur. Fotoğraf makinasının gelişimindeki teknolojik serüven çok hızlı bir şekilde ilerlemiş, fotoğraf makinalarını büyük formatlardan dijital makinalara, oradan da cep telefonlarının bünyesindeki kameralara dönüştürmüştür. Fotoğraf çekebilen cep telefonu olan herkes birer fotoğrafçı haline gelmiştir. Bunun sonucunda da fotoğraf çekme işlemi, profesyonel fotoğrafçılardan sıradan insanlara geçmiştir. Dijital görüntü aygıtları ve yazılımlarının popülerliğinin ve yaygınlığının artması ile görüntüler üzerinde işlem yapabilme becerisi çoğunluğa geçmiştir.

Dijital aletler, yazılımlar ve teknolojinin sağladığı imkanlar, fotoğraf ve videoyu sokağa indirmiştir. Daha önce sadece izleyici konumunda olan birey, yapımcı ve yönetmen haline gelmiştir. İnternetin olanakları ile tüm dünyaya sunulabilen görüntüler, binlerce kişiye ulaşabilmektedir.

Burada bir de işin medya boyutundan söz etmek lazımdır. Gazete ve TV aracılığıyla egemenliğini sürdüren medya, sosyal medya ile yeni propaganda araçları yaratmıştır. Kamuya malzeme sağlamak yerine kamunun zihnini kontrol etmeye çalışan tutum, medyanın kendi düşüncelerini insanlara yaymasına sebep olmaktadır.

Yayma eylemini en etkili bir şekilde sosyal medya kullanarak yapmaktadır. Bu noktada dijital manipülasyona uğramış görüntüler, en önemli aktörlerdendir.

Gerek medya gerekse bireyin kendi dünya görüşünü paylaşmak, kendine taraftar bulmak amacıyla kendi savlarını ispat etmek veya güçlendirmek için kullandığı dijital görüntüler, birer ideolojik aygıt haline dönüşmüştür. Kameranın şekillendirdiği politika, onu elinde tutan bireyin bakış açısının yansımasıdır. Bu görüntünün dijitalleşmesinden önce de böyleydi. Ancak imgenin fiziki gerçeklikle bağlantısı o kadar güçlüydü ki, yaratıcısının varlığını perdeliyordu. Fotoğrafın teknolojik bir aygıtın ürünü olması, onun bir belge- kanıt sayılması için gerekli ve yeterli bir şarttı. Oysa ki teknolojinin hızla ilerlemesi fotoğrafın belge olma gücünü elinden almıştır.

Fotoğrafın sanallaşmasında bir başka olgu ise bilgisayar yaratımı üç boyutlu görüntülerdir. Bir kamera ile saptanmış fotoğraf görüntüsünden ayırt edilemeyecek kadar mükemmelleşmiş bu üç boyutlu görseller, kimi zaman geleneksel fotoğrafla iç içe, kimi zaman da fotoğrafın yerine kullanılmaktadır. Sıfırdan yaratılan bu bilgisayar grafikleri, maliyetli çekimler söz konusu olduğunda tercih edilmektedir. Fotoğrafçı Richard Kolker, geleneksel ve sayısal fotoğrafçılık tekniklerini birleştirerek çalışmalar yapan bir sanatçıdır. Son dönem işlerinde daha çok üç boyutlu bilgisayar grafikleri kullanarak tamamen modellerden oluşan bir sentetik fotoğrafçılık üzerine yoğunlaşmıştır. Bir söyleşide Kolker fotoğrafçı olarak başladığı profesyonel hayatında, son iki yıldır hiç fotoğraf çekmediğini, “fotoğraf yaptığını” söyler. Bundan sonra da hayatını adamak istediği alan bu sentetik, simülatif “bilgisayar yaratımı fotoğrafçılık” tır (Body, 2011).

Yoktan var edilen sentetik imge, Baudrillard’ın (2005) adlandırması ile “ex nihilo”; bilinç, varoluş, algılama, kavrama ve ifade yöntemleri açısından büyük bir devrim yaratmaktadır. Fotoğrafta sayısal düzenlemenin gerçeklik kavramı üzerinde yarattığı hasarın yanına, hiçbir fiziki varoluşa referans göstermeyen bilgisayar yaratımı görüntüler eklenince durum iyice karmaşıklaşmıştır. Baudrillard bu durumu imgeye karşı gerçekleştirilebilecek en şiddetli saldırı olarak ele alır (Baudrillard, 2005, s. 90). İmge işlevini kaybetmiş, gerçeklikle bağı kopmuş, artık sadece görülmek amacıyla üretilen bir niteliğe bürünmüştür.

Oğuz Adanır (2008), “hiçbir gerçekliğe, kavrama, nesneye, duyguya, düşünceye kısaca zihinsel/kültürel süreçlere gönderme yapmayan bir sayısal görüntü düşünebilmek mümkün müdür?” diye sorar. Gerçeklikle hiçbir ilişkisi bulunmayan bir görüntüyü hangi sözcüklerle ifade edeceğimizi araştırır. Gerçekte mevcut olmayan bir görüntünün, yalnızca görsel niteliklere sahip olacağını söyler. Zihinde bu dünyaya ait bir gerçekliğin çağrışımı olmayan bir görüntüyü, “görüntü olmayan görüntü” olarak adlandırır (Adanır, 2008, s. 3).

Fotoğraf makinası tarafından saptandığına göre, merceğin önünde mecburen var olduğu düşünülen gerçeklik, şimdi kendini görünür kılacak başka bir araç bulamıyordur. Zorunlu olarak resim sanatının uğradığı dönüşümü yaşayacak olan fotoğraf, gerçekliğe “görmeden de öykünebilir” duruma gelir (Bayraktar, 2011).

Baudrillard (2005), fotoğrafın anlam yitimine uğramasını “film şeridinde kaydetme” süreci üzerinden inceler. Ona göre gerçek bir nesneyi belli bir zaman diliminde kaydetmenin kendisi sihirli bir illüzyondur. Geleneksel fotoğraf gerçeklik kadar zaman vurgusunu da taşır. “Anı yakalama” diye sürekli bahsedilen şey, akıp giden zamandan bir anı sabitleme arzusudur. Geleneksel fotoğraf insanda yoğun bir şekilde nostalji duygularına yol açar, fotoğrafı çekilen nesnenin artık orada olmadığı duygusu ölümü çağırıştır. O yokluğa tanıklık etmek bile bir ritüeldir. Baudrillard, deklanşöre basma anının hem çeken hem de fotoğrafı çekilen için bir baygınlık, kısa bir ölüm anı olduğunu söyler. Bütün bunlar sayısal ve üç boyutlu bilgisayar ürünü görsellerde olmayan özelliklerdir. Baudrillard bu sayılan özelliklerin fotoğrafın özünü oluşturduğunu, analog imgenin ölümüyle fotoğrafın özünün ortadan kalktığını söyler (Baudrillard, 2005, s. 91).

3. Dijital manipülasyon ve hareketli görüntü

Lev Manovich (2011), film malzemesinin sanallaşması ile ilgili şu soruları sorar; “Bilgisayarlaşma bizim hareketli görüntüler kavramımızı nasıl etkiliyor? Film dili için yeni olanaklar sağlıyor mu? Tümüyle yeni film formlarının gelişmesini sağladı mı?” Bu soruları araştırmak için de bilgisayarlaşmanın sinemanın üzerine etkilerini iki gruba ayırır:

1. Geleneksel film yapımında bilgisayar tekniklerinin kullanımı:
  - Üç boyutlu bilgisayar animasyonu / sayısal kompozisyon. Örnek: Titanic (James Cameron, 1997)
  - Sayısal boyama. Örnek: Forest Gump (Robert Zemeckis, 1994)
  - Sanal aktörler / hareket yakalama. Örnek Titanic (James Cameron, 1997)
2. Bilgisayara dayalı yeni sinema biçimleri:
  - Tipografik sinema: Film, grafik tasarım ve tipografik animasyonun bileşiminden oluşan filmler.
  - Net.sinema: Sadece internette dağıtılmak üzere yapılan filmler.
  - Film benzeri sekanslarla oluşturulmuş oyun ve etkileşimli filmler. Bu sekanslar geleneksel film teknikleri kullanılarak (örnek: "Jonny Mnemonic" oyunu) ya da bilgisayar animasyonu (örnek: "Blade Runner" oyunu) kullanılarak yaratılabilir (Manovich, 2011, s. 244).

Görüldüğü gibi bilgisayar teknolojileri film endüstrisinde yeni imkânlar ve mecralar yaratmıştır. Sanal Gerçeklik (virtual reality), arttırılmış gerçeklik (augmented reality) ve sıfırdan yaratılan üç boyutlu bilgisayar animasyonları, geleneksel film endüstrisinde büyük teknolojik devrim yaratmıştır. Ancak bu teknolojik sıçrama, teknik boyutu kadar hareketli görüntü ve gerçeklik ilişkisine yaptıkları açısından da ele alınmayı hak eder. Özellikle hareketli görüntüde gerçekliğin yeniden yaratımı, film üretim sürecinin tamamen değişmesi, ekranın yeniden tanımlanması açılarından büyük bir değişim yaşanmaktadır.

Sıfırdan yaratılan üç boyutlu görüntü (computer generated image, CGI), sinema alanında oldukça etkileyici bir biçimde ortaya çıkar. Sanal gerçeklik denilince akla öncelikle sinemanın gelmesi ve önemli eserlerin öncelikle bu alanda yaratılması şaşırtıcı değildir. Sanal gerçeklik "orada olmayan" şeyleri varmış gibi yaratma imkânı sağlayarak sinema sanatçılarını birer kahine dönüştürür. Sinema ve fotoğraf bu sayede tüm büyük sanat türlerinde olduğu gibi sanal kimliğe bürünür, fiziksel gerçeklikle bağını kopararak kendi gerçekliğini yaratır. Bu sinema için muhteşem bir andır, bu sebeple sanal gerçekliği herhangi bir teknolojik gelişme olarak kabul etmek bu anı kaçırmak demektir. Sinemanın hayal edileni gerçek gibi sunma yeteneği tarihi boyunca vardır. Makyaj, montaj, kurgu gibi tekniklerle hayal ürününün gerçek gibi yaşanması potansiyeli hem üç boyutlu sinemanın olanakları, hem de özel efekt teknikleriyle daha çok artar. Yakın zamana dek özel efektlerin üretimindeki işgücü ve sayısal araçların maliyetini karşılayabilecek tek yer Hollywood stüdyolarıydı. Ancak yeni teknoloji olanakları sadece Hollywood'u değil film yapımcılığını tümünden değiştirir. Sayısal teknoloji hem maliyeti azaltır hem de süreci kolaylaştırıp hızlanır.

Dijital manipülasyonun film sektörüne etkileri özetle şunlardır; Yapım süreci tamamen değişmiştir. İster pahalı ister amatör donanım kullanılsın ister bireysel ister kolektif film yapımı olsun süreç çok daha kolaydır. Üretim (prodüksiyon) ve üretim sonrası (post prodüksiyon) süreçleri birleşmiştir. Sayısallaşan film malzemesi ve yazılımlar, kullanıcıya büyük kolaylık sağlar. Pikselleşen video çekimleri kolaylıkla değiştirilebilir, birinin yerine diğeri konulabilir. Manovich, üç boyut olanakları ile zenginleşmiş sayısal film ile, analog filmin yapım süreçlerini kıyaslamak için resim sanatından örnek verir. Bu süreci erken Rönesans döneminde fresk ve temperalardan yağlı boyaya geçişe benzetir. Fresk yapan bir ressamın boya kuruyana kadar kısıtlı bir süresi vardı; kuruduktan sonra da görüntüyü değiştirme imkânı yoktu. Yağlı boyaya geçişle ressamlar büyük ölçüde rahatlamış ve bu durum kısa sürede çok büyük kompozisyonlar yapmayı ve gerekirse onları değiştirmeyi mümkün kılmıştır. Resim tekniğindeki bu değişim Rönesans ressamlarını yepyeni kompozisyonlar, yeni resim alanları ve hatta anlatımlar yaratmaya yöneltir. Benzer şekilde, geleneksel film yapımcısı, görüntüler filme kaydedildikten sonra değiştirmek için çok kısıtlı imkâna sahipti. Sayısal teknoloji, yapımcının bir film görüntüsünü yağlı boya gibi işlemesine izin vererek film malzemesi ile neler yapılabileceğini yeniden tanımlamaktadır (Manovich, 2011, s.257)

Fiziksel gerçekliği filme çekmek yerine, üç boyutlu bilgisayar animasyonu yardımı ile doğrudan bilgisayar içinde film benzeri sahneler üretmek mümkündür. Özellikle geleneksel sinemada çoğunluğunu çekimler, az

bir kısmını da özel efektler oluştururdu. Şimdi bu denge tamamen tersine dönmüştür. Özel efekt, sayısal sinemanın temel normu haline gelmiştir. Önceden fiziksel gerçekliğe manipülasyon, kamera ile film setinde sinematografi kullanılarak yapılırken, şimdi tam tersidir. Sayısal sinemada çekimler artık son nokta değil, sadece başlangıçtır. Geleneksel hareketli çekimler artık sadece bir hammadDEDİR. Sonraki aşamalarda elle işlenecek, anime edilecek, üç boyutlu bilgisayar üretimi sahnelerle birleştirilecek ve boyanacaktır. Her görüntü, nihai bir film haline gelinceye kadar, kaynağı ne olursa olsun bir sürü yazılımdan geçer. Bu yeni gerçeklik içinde fiziki gerçekliğin bir unsur olarak kullanıldığı melez (hibrid) bir türdür. Manovich, Kodak sloganını hatırlatır;

“Yüz yıl kadar önce Kodak kamera kullanıcısının sadece deklanşöre basması yetiyordu ama kamerayı istediği herhangi bir şeye doğru tutma özgürlüğü vardı. Şimdi ise “sen düğmeye bas, biz gerisini yaparız” söyleminin yerini “sen düğmeye bas, biz senin dünyanı yaratalım” almıştır (Manovich, 2011, s. 178).

4. Deepfake ve yapay zekâ

Teknoloji ilerledikçe fotoğraf veya hareketli görüntüde dijital manipülasyonun varlığını tespit etmek oldukça zor hale gelmiştir. Adli uzmanlar manipülasyonun tespiti için kimi göstergeler kullansalar da bir görüntünün çevrimiçi yüklenmesi veya dosya formatı olarak sıkıştırılması dahi bu ipuçlarını güvenilmez kılmaktadır. Manipülasyonla başa çıkabilmek için ve adli uzmanlara daha sonra kanıt oluşturabilmek üzere, kameralara çekim esnasında görüntüye gizli filigran atayan özellikler ekleme çalışmaları devam etse de araştırmacılar tek başına bu yöntemin yetersiz kalacağını ifade etmektedir (Newman, 2019).

Dijital manipülasyon Adobe Photoshop programı ilk ortaya çıktığı andan itibaren başlamış, sonrasında hareketli görüntüler üzerinde de oynama imkânı doğmuştur. Bugün gelinen noktada birçok dijital manipülasyon aracı vardır ve sürekli geliştirilmektedir. Yazılımcı firmalar manipülasyon araçlarını yapay zekâ (artificial intelligence, AI) ile birleştirerek daha da geliştirmeyi hedeflemektedir. AI teknolojisi hala başlangıç aşamasındadır ama görüntü işleme programları, yavaş yavaş bu teknolojiyi dahil etmeye başlamıştır. Adobe tarafından oluşturulan Scene Stitch gibi diğer yazılımlar, görüntüleri değiştirmek için AI kullanır ve kullanıcıların bir görüntünün istenmeyen bölümlerini kaldırmasına olanak tanır. Şirket aynı zamanda AI'yı bir video düzenleme programına dahil etmek için çalışmaktadır ve bu da kullanıcıların bir videonun kareleri içindeki bir nesneyi tanımlamasını ve kaldırmasını sağlayacaktır (Vincent'dan aktaran Maras & Alexandrou, 2018, s. 3). Piyasada birçok yazılım olsa da yapay zekânın bu programlara getirilmesi, sonuçta daha kesintisiz videoların oluşturulmasını sağlar. AI, insan davranışını ve düşünce süreçlerini, sürekli öğrenmeye dayanan teknoloji kullanılarak, bu verileri taklit eden görüntüler hazırlayabilir. AI deneyimden öğrenerek ve önceki performansına ve yeni girdilere dayanarak performansını sürekli olarak geliştirir (Maras & Alexandrou, 2018, s. 2).

Deepfake, yapısında AI kullanan bir yazılımdır. Son günlerde oldukça popüler olan bu yazılım, dezenformasyon ortamlarında, sosyal medya manipülasyonunda ve propaganda kampanyalarında dünya çapında önemli bir endişe haline gelmiştir. Deepfake, hareketli veya durağan görüntüleri, ses kliplerini bir video üzerinde birleştirebilen, değiştirebilen ve üst üste getirebilen ve sonuçta orijinalmiş gibi görünen sahte video oluşturabilen yapay zekâ uygulamasıdır (Maras & Alexandrou, 2018, s. 1). Bu uygulama birden fazla kişinin görüntülerini birleştirip son derece gerçekçi ve kişisel yeni bir kimlik yaratabilir, var olan bir kişinin sesini ve yüzünü taklit edebilir, hatta portre resimlerini bile canlandırıp onlara istediğini söyletebilir (Libby, 2019). Deepfake videoları, bir videonun veya görüntüdeki birinin yüzünü diğerine değiştirme olanağı sağlar. Bu videoları oluşturan teknoloji, performansını sürekli olarak geliştirmek için tasarlanmıştır. Özellikle, sahte videoları oluşturan algoritma, bireyin yüz ifadelerini, jestlerini, sesini taklit ederek ve daha gerçekçi hale getirerek kendini geliştirir. Bir kişinin video ve sesiyle başlarken, algoritma yalnızca sahte videoyu oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda kişinin aslında söylemediği şeyleri söylemesini de sağlayabilir (Maras & Alexandrou, 2018, s. 1). Wall Street Journal'ın haberine göre, İngiltere merkezli bir enerji şirketinin sahibi olan bir Alman patronun sesi, Deepfake uygulaması ile taklit edilmiştir. Patronunun sesini ve tanıdık hafif aksanını duyan şirket CEO'sunun hiçbir şeyden şüphelenmeyip suçlulara 243.000 dolar transfer yapmıştır. Yetkililer, siber suç operasyonunun ardındaki suçluları henüz belirleyememiştir (Lakshmanan, 2019).

Güney Carolina Üniversitesi Gazetecilik ve Kitle İletişim Fakültesi Direktörü Andrea Hickerson, “En temel düzeyde, Deepfake gerçek gibi görünmek için gizlenmiş durumdadır. Deepfake sonuçlarını gerçek veya kanıt olarak kabul edersek, potansiyel olarak kolayca feci sonuçlar çıkarabiliriz” demektedir (Libby, 2019).

Sonuç

Teknolojik devrim yeni olanaklar ve ifade biçimleri oluşturur. Bilgi çağı, araçlar, yöntemler, süreçler ve ortamlar üreterek değişimin sürekliliğini zorunlu kılar. Bu değişimin karşısında durulması ve engellenmesi mümkün değildir. İnsan hayatı giderek daha fazla sayısal alanlara taşınmaktadır. İnternet ve sosyal medya gibi sanal ortamlar, iletişimde önemli bir role sahiptir. Sadece iletişim değil; üretim, tasarım, eğlence, sanat, alışveriş, kültür, güvenlik gibi alanlar bundan etkilenip şekillenmektedir.

Sayısallaşma günlük yaşantıyı şekillendirdiği, bilgiyi aktarma yöntemlerini devrim niteliğinde değiştirdiği, gitgide artan ölçüde sanata nüfuz ettiği için önemlidir. Sanal gerçeklik çağına geçişte, fiziki dünyanın kesin, ölçülebilir ve rasyonel olduğu yönünde görüş altüst olur. Sanalın dünyasında kesinlik paramparça edilir ve üzerinde ayakta durulacak neredeyse hiçbir şey kalmaz. Gerçeğin anlamının, içeriğinin ve konumunun neredeyse tümünden değişmesi, yıllardır gerçeklikle derdi olan sanatsal üretime de etki eder. Gerçekliğin yeniden canlandırması olarak kabul edilen fotoğraf ve film bu büyük değişimden nasibini alır.

Fotoğrafın geçirdiği evrim çok büyüktür. Üretim süreci neredeyse tamamen değişmiştir, gümüş iyonlu film malzemesi, basılı yüzey ve karanlık oda ortadan kalkmıştır. Fotoğraf malzemesi tamamen sayısallaşmış, görüntüler üzerine değişiklik yapmak kolaylaşmıştır. Hatta fotoğraf diye bir şeyin kalıp kalmadığı ve bu oluşan görüntüye ne denmesi gerektiği üzerine tartışılmaktadır. Gerçekliğin somut, elle tutulur kanıtı olarak kabul edilen fotoğraf, artık fiziksel bir var oluşa ihtiyaç duymamaktadır.

Fotoğrafın kaderi oldukça fazla resim sanatına benzer. Resim, fotoğrafın icadından önce görüntülerin kaydedilmesi ve korunması açısından tek araçtır. Fotoğraf, fiziksel dünyanın birebir kopyasını çıkarabilme özelliğine sahip olsa da o dönem sadece yeniden canlandırma görevi gören resim sanatının yerini almaz, onu ortadan kaldırmaz. İkisi ayrı mecralarda var olmaya devam eder. Resim sanatı yaygın olarak kullanılmaya devam eder, fakat fotoğraf gibi bir medya resmin kullanım alanını, kültürel ve felsefi bağlamını değiştirir. Kübizm, fütürizm, avangart ve kavramsal sanat gibi akımlarla, dünyanın replikasını çıkarmaya odaklanmış gerçekçi resim anlayışına göre gitgide soyutlaşır ve kendine yeni mecralar bulur. Resim sanatı yeni gelişen teknolojilerle sürekli etkileşim halindedir.

Fotoğraf makinesi, deklanşöre basma anı, karanlık odada kimyasalın içinde yavaş yavaş görüntünün oluşması gibi aşamalar Roland Barthes'den, Susan Sontag'a birçok düşünürün ilgi alanı olmuş, bu edimler görsel malzemeye dönüşerek popüler kültür içinde de çok tüketilmiştir. Oysa ki görsel olarak estetik ve ritüelimsi anlar, fotoğrafın sadece teknik oluşum aşamasını oluşturur. Baudrillard'ın fotoğrafın özünü oluşturduğunu söylediği özellikler genelde fotoğrafın saptama ve belgeleme özelliğiyle ilgilidir (Baudrillard, 2005). Ancak fotoğraf sadece belgelemekten ibaret değildir. Kurgusal alanda çalışan fotoğrafçılar için model ve mekanlar ve oluşan fotoğraflar zamansızdır. Bu fotoğrafçılar gerçekliğin film şeridinde kaydı olmak yerine ondan kopmayı tercih eder. Üstelik yıllar yılı bunu gerçekleştirememenin sancısını yaşar. Fotoğraf icat olduğunda hem resmi hem de sinemayı gerçekliğin prangalarından kurtarmıştır, sanatçıları hayal güçlerini ürüne dönüştürme konusunda özgürleştirmiştir. Şimdi de dijital manipülasyon ve üç boyutlu bilgisayar grafikleri fotoğrafa bu alanı açacaktır.

Bilgisayar yaratımı görüntüler, fiziksel dünyanın bir kopyasının yaratılması konusunda geleneksel fotoğraf ile yarışabilecek yetenektir. Ayrıca bu dijital görüntülerin oluşturulduktan sonra dağıtımı ve insanlara ulaşması, internet sayesinde hızlı ve kolay hale gelir. Bilgisayar yaratımı görüntülerin fotoğraf medyası üzerinde büyük etkisi vardır. Bilgisayar yaratımı görüntü, bir medya olarak kendi devriminin ve teknolojik gelişimin ilk safhalarındadır. Hala daha dünyanın gerçekçi bir kopyasının yaratılabilme kapasitesini ispat etme mücadelesindedir. Sanat tarihinde fotoğrafın bir sanat dalı olup olmadığı hep tartışıla gelmiştir. Şimdi yeni teknolojilerle birlikte manipülasyon uygulamalarının kolaylaşması ile, eski tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Bilgisayar grafikleri uzun vadede kabul gören sanatsal bir araç olmaya doğru evrilecektir.

Bilgisayar grafikleri “fotoğraf teknolojik bir aygıtın ürünü mü- sanat mı?” tartışmalarını fotoğrafın lehine sona erdirecektir. “Kimin çekim yaptığı değil, olayın ne şekilde kurgulandığı önem kazanmaktadır” (Sağlamtimur, 2010, s. 222).

Bilgisayar çağında, sinema, film, video, animasyon, ses kısacası hareketli görüntü aynı fotoğrafta olduğu gibi yeniden tanımlanarak birer kod haline gelmiştir. Artık bilgi, deneyim ve iletişim kurmak için kullanılan bu formlar, somut malzemedan, arayüz, yazılım ve donanımların içindeki kodlara dönüşmüştür. Dijital öncesi dönemde hareketli görüntü üzerine oynama yapma imkânı oldukça zor ve maliyetlidir. Yeni yazılımlar ve gelişen teknolojik alt yapı, hareketli görüntü üzerinde oynama yapmayı Hollywood’un yüksek bütçeli yapımlarından, sıradan kullanıcıya geçirmiştir. Ayrıca çevrimiçi ortamların ve sosyal medyanın yaygınlaşması, mobil cihazlarda video kayıt imkânlarının artması, hareketli görüntünün daha yoğun kullanılmasını sağlamıştır.

Bilgilerin sosyal medya ve diğer forumlar aracılığıyla hızla tüketildiği ve çoğaltıldığı bir toplumda, Deepfakes videoları oldukça kötü kullanımlara yol açabilir. Gerçekleri çarpıtan, dezenformasyon, propaganda, zorbalık, sahte video kanıtları, siyasi sabotaj, şantaj ve sahte haberler için kullanılabilir. İnsanların gördüklerine daha çok ikna olması, fotoğraf ve filmin, kelimelerden daha güven veren araçlar olarak kabul edilmeleri durumu Deepfake uygulaması yaygınlaşınca kadar hala geçerli olabilir. Ancak bu durum dijital manipülasyonun, Deepfake ve yapay zekanın geldiği aşamada erozyona uğramaktadır. Deepfake gibi uygulamaların ve yapay zekanın görüntüleri ustaca değiştirebildiği ortamda, fotoğraf ve video gerçekliğin kanıtı olarak kabul edilemez. Bir zamanlar olduğu gibi adalet temsilcileri ve hukuk uzmanları tarafından mahkemelerde delil olarak kullanılamaz.

Burada ümit verici bir durum da söz konusudur. Birey, devletin her türlü ideolojik aygıtının belirleyici ve dönüştürücü etkisi karşısında, kendi ideolojileri doğrultusunda savunmaya geçecek donanıma sahip olmuştur. Her birey dijital teknolojileri kullanarak kendi objektifinden dünyayı nasıl görmek istiyorsa öyle anlatır. Burada gerçeklikle bağıni koparmış ve kavramsallaşmış bir fotoğrafik imgeden söz edilmektedir. Dünyayı dönüştürmeye çalışan bireyin kendi mesajını şekillendirmesi için gerekli imkanlar oluşmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Adanır, O. (2008). Fotografik İmge ve Sayısal Görüntü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1(1), Isparta: ART-E.
- Barthes, R. (1978). “The photographic message.” *Image-music-text*. Çev. Stephen Heath. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (2011). *Camera Lucida (Fotoğraf Üzerine Düşünceler)*. İstanbul: Altıkkırkbeş Basın Yayın.
- Baudrillard, J. (2005). *Şeytana Satılan Ruh*. Çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Bayraktar, K. O. (2011). *Dijital İmge ve Temsili*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, İstanbul.
- Bazin, A. (2004). From What is Cinema? The Ontology of the Photographic Image and The Myth of Total Cinema. *Film Theory and Criticism*. 6th edition. Eds. Leo Braudy & Marshall Cohen. New York: Oxford University Press.
- Body, A. (2011). Interview with fine art CGI photographer Richard Kolker. <https://www.featureshoot.com>. 04. 04. 2013 tarihinde <https://www.featureshoot.com/2011/03/qa-richard-kolker-london/> adresinden edinilmiştir.
- Büker, S. (1985). *Sinema Dili Üzerine Yazılar*. Ankara: Dost Yayınları.
- Çetin, O. C. Fotoğraf: Bir Kırık Ayna. <http://www.orhancemcetin.com>. 05.07. 2013 tarihinde <http://www.orhancemcetin.com/fotograf-bir-kirik-ayna> adresinden edinilmiştir.
- Kılıç, L. (2012). *Fotoğraf ve Sinemanın Toplumsal Tarihi*. Ankara: Dost Yayınları.

- Lakshmanan, R. (2019). Fraudsters deepfake CEO's voice to trick manager into transferring \$243,000. <https://thenextweb.com>. 05. 09. 2019 tarihinde <https://thenextweb.com/security/2019/09/02/fraudsters-deepfake-ceos-voice-to-trick-manager-into-transferring-243000/> adresinden edinilmiştir.
- Libby, K. (2019). This Bill Hader Deepfake Video Is Amazing. It's Also Terrifying for Our Future. www.popularmechanics.com. 15.08.2019 tarihinde <https://www.popularmechanics.com/technology/security/a28691128/deepfake-technology/> adresinden edinilmiştir.
- Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. Londra: The MIT Press.
- Maras, M. H. & Alexandrou, A. (2018). Determining Authenticity of Video Evidence in the Age of Artificial Intelligence and in the Wake of Deepfake Videos. *The International Journal of Evidence & Proof*. 20(10): 1-8.
- Metz, C. (1986). *Sinemada Anlam Üstüne Denemeler*. Çev. O. Adanır. İzmir: Tümer Reklamevi.
- Newman, H. L. (2019). To Fight Deepfakes, Researchers Built a Smarter Camera. www.wired.com 19.08.2019 tarihinde <https://www.wired.com/story/detect-deepfakes-camera-watermark/> adresinden edinilmiştir.
- Özel Sağlamtimur, Z. (2010). Dijital Sanat. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10,(3), 213-238.
- Yılın fotoğrafı" için sahte iddiasına yalanlama. <https://www.cnnturk.com>. 15.05.2013 tarihinde <https://www.cnnturk.com/2013/kultur.sanat/diger/05/15/yilin.fotografi.icin.sahte.iddiasina.yalanlama/708018.0/index.html> adresinden edinilmiştir.

CAPITAL STRUCTURE OF TURKISH SMES

Hakan ÖZKAYA

Ph.D., Dokuz Eylül University, İzmir, Turkey, hakanozkaya@gmail.com

Abstract

This paper investigates the determinants of Turkish SMEs by using a sample of 1.129 firms and 4.632 firm-year observations between 2013 and 2017. Results indicate that the leverage is positively associated with; asset structure, firm size, tax shield and liquidity and it is negatively associated with profitability. Thus except for profitability variable the associations of other variables with leverage support the implications of trade off theory.

Keywords

Capital Structure, Turkish SMEs, Trade-Off Theory, Pecking Order Theory

Introduction

“Capital structure” refers to how companies finance their assets. In other words, the mixture of debt financing and equity financing constitutes the capital structure of a firm. Which way of financing is used and under what circumstances a particular way of financing is preferred are the essence of capital structure research. Although the idea is very plain and simple, research so far did not succeed to yield satisfactory answers to these questions.

One of the seminal works in the literature: “The Capital Structure Puzzle” starts by the rhetorical question of “How do firms choose their capital structures?” and the answer is “We don't know” (Myers, 1984). Although capital structure has been one of the most heavily researched topics in corporate finance and accounting literature, it is indeed still a puzzle. When the capital structure of SMEs is considered, this puzzle gets even more complicated due to flexible and, to some extent, irrational characteristics of SMEs decision making or institutional settings of countries. There are two notable phenomena in SMEs' capital structure literature. The first point is that there is so scarce literature on SMEs and the second point is that there is conflicting evidence. Researchers employ new analysis techniques to new samples to collect evidence to solve this puzzle.

We see that capital structure literature on Turkish firms is a large and a well-structured literature. Determinants of capital structure of Turkish firms, testing of implications of capital structure theorems, association of capital structure and other variables like firm performance, corporate governance, macroeconomic variables, etc. were investigated thoroughly. However, almost all samples used by previous studies are comprised of listed firms on Borsa Istanbul. Studies which aimed at understanding capital structure of SMEs are scarce. This study intends to fill this gap by examining capital structure of Turkish SMEs by using a unique sample that was not used by previous research. This paper is merely an attempt to put another brick in understanding the dynamics of SMEs in capital structure decisions. Hence the main aim of this paper is to provide more evidence on the determinants of capital structure of SMEs by using a large sample with more recent data. Among some of the capital structure theories (e.g. market timing theory

(Baker and Wurgler, 2002) credit rating theory (Kisgen, 2006)), the implications of trade-off theory and pecking order theory are tested.

The paper proceeds as follows: “Theoretical Framework” section reviews the literature in two parts. First, the contributions of the classics are honored briefly and then the empirical research conducted on the capital structure of Turkish firms, especially SMEs are reviewed. The “Methodology” section introduces the econometric model and the variables, the sample and the data. “Results” section presents the regression results and finally the “Conclusion” section concludes by discussing the results of this study.

Theoretical Framework

As stated earlier, there is an abundant literature on capital structure. This section briefly cites the classics and reviews the empirical work done on Turkish SMEs.

We can say that the capital structure literature had started with the seminal papers of Modigliani and Miller where they posited their irrelevance theorems in 1958 and 1963. They proposed that the value of the firm is irrelevant from its capital structure under certain conditions. The Modigliani and Miller irrelevance theorems actually set the scene and provided a basis to other theorists to explain the issue by relaxing the assumptions that their theoretical model is based upon.

Following the seminal work by Modigliani and Miller (1958), various authors developed theories to explain firms’ capital structure decisions by relaxing Modigliani and Miller (1958) limitations. The static trade-off theory assumes that firms have an optimal target capital structure. The static trade-off theory considers advantages of debt (like tax shields) and the disadvantages associated with debt (like the cost of financial distress and agency costs) posits that firms set their optimal debt levels by balancing the costs and benefits of debt and they achieve a correct mixture of debt and equity. Moral hazard theories foresee the same trade-off between the agency problems associated with debt and the disciplining role of debt. On the other hand, Myers and Majluf (1984) consider the costs associated with issuing new security arising from the information asymmetries between insiders and outsiders and posit that firms have no optimal debt ratios and firms make their financial decisions regarding capital structure so that they minimize these issuing costs. The pecking order theory suggests that firms prioritize internal sources to external sources. That is, they advise firms not to issue any security and use internal funds where applicable, otherwise issue the safest securities first. When there is a capital requirement, it is safer to fulfill it using by retained earnings before going for outside financing. If the company should go for outside financing, then debt financing is preferable to issuing new equity. Pecking order theory of capital structure became more specific and louder in Myers and Majluf (1984) and in Myers (1984). Whereas all these theories and more shed light on some parts of ‘capital structure puzzle’, none of them has power to solve the puzzle completely. Having used LISREL system, Titman and Wessels (1988) examined the relationship between the capital structure choices of firms and firm specific attributes that are predicted to have some impact on capital structure. These attributes are; asset structure, growth opportunities and profitability. Jung, Kim and Stulz (1996) investigated the ability of the pecking order model, the agency model, and timing model to explain firms’ debt or equity issue choices and the market reaction. One other bunch of empirical papers compared and contrasted pecking order model’s explanatory power on firms’ capital structure choices to that of static trade-off theory. We can include Shyam-Sunder and Myers (1999), Hovakimian, Opler and Titman (2001) and Frank and Goyal (2003) in this class.

When we look at the papers that investigate the capital structure of Turkish SMEs, we witness a rather scarce literature. Since data availability for SMEs is limited, it is not a big surprise to have limited number of studies. To the best of author’s knowledge there are only five empirical work have been conducted so far. Two of these papers (Korkmaz, Albayrak and Karataş, (2007); Güler (2010)) use a sample of SMEs that are listed on Borsa Istanbul which inevitably restrict them to work with a very limited number of firms in their analyses. Çakova (2011) which is a masters thesis and Köksal and Orman (2015) use data or a large sample provided by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). The fifth paper, Karaa and

Geyikçi (2017), uses collected financial data by surveys from local SMEs in Manisa and their sample size is small. Results of these studies r-provide conflicting evidence on the determinants of capital structure of Turkish SMEs.

Korkmaz et al. (2007) aimed at determining the most important determinants of capital structure of Turkish SMEs by using manufacturing companies that are quoted on İstanbul Stock Exchange (which is now named as Borsa İstanbul). Their sample included 37 firms over years 1997-2004. Their results show that profitability, firm specific risk and non-debt tax shield are the most important determinants of capital structure of SMEs. Güler (2010) investigated factors that have influence on the capital structure decisions of SMEs by using a sample of listed SMEs on Borsa İstanbul during 1996 and 2007. Since listed firms are mostly bigger firms, her sample is comprised of only 24 firms. Results show that firm size and non-debt tax shield have significantly positive effect on debt financing. On the other hand, liquidity has negative effect on debt financing. Çakova (2011) investigated the determinants of Turkish SMEs' capital structures by using a large sample that is comprised of 44.029 firm-year observations over the period 1998-2008. His results indicate that the pecking-order theory has a better explanation power over the capital structure decisions of Turkish SMEs. Firms size, asset structure, profitability, growth opportunities and economic growth factors are found to affect capital structure. Köksal and Orman (2015) used a sample of about 9.000 firms over the period between 1996 and 2009. Their sample included large firms, SMEs and as well as micro firms which enabled them to compare capital structure decisions of SMEs and firms in various scales. Their results argue that, when firms in all sizes are considered, trade-off theory is more suitable in explaining capital structures of all firm types than the pecking order theory, pecking order theory is more capable to explain capital structure decisions of small publicly traded manufacturing firms. One of the latest studies on the capital structure of SMEs is done by Karaa and Geyikçi (2017). They investigated the financial data for 148 private SMEs operating in Manisa in years 2013 and 2014. They used financial debt over total assets as the measure of capital structure. Their findings show that capital structure of SMEs is associated with firm size, tangibility, profitability and cost of debt. While firm size and tangibility of SMEs increase debt financing, profitability and cost of debt decrease debt financing. They did not report significant association between liquidity and capital structure.

Methodology

The Model

In order to test various implications of capital structure theories, the following model is estimated. Capital structure is measured by the leverage ratio. Variables of interest that were obtained from the literature are employed as dependent variables of the study.

$$Leverage_{i,t} = AssetStructure_{i,t} + FirmSize_{i,t} + Profitability_{i,t} + TaxShield_{i,t} + Liquidity_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

The dependent variable of the model is "Leverage" and it is measured as the ratio of debt to total assets. a whole. Financial debt and trade payables are more direct indicators of managers' discretion of debt financing over equity financing, so in this paper total debt variable includes only financial debt plus the trade payables instead of total liabilities as

The first independent variable, the AssetStructure shows the tangibility of firms' assets. It is measured as the net of fixed assets (the book value of fixed assets minus the cumulated depreciation) divided by total assets. Because fixed assets serve as collateral for debts, the tradeoff theory suggests a positive relationship between the tangibility and leverage. On the other side fixed assets decrease the information asymmetry between firm managers and the investors which makes equity financing less costly. Hence the pecking order theory suggests a negative relationship between the tangibility of firms and the leverage.

The second independent variable of the model is the FirmSize which is measured as the natural logarithm of total sales. Although firm size is not explicitly suggested by capital structure theories,

intuitively bigger firms are expected to achieve debt financing more easily, because they are precepted as more credible debt payers when compared to smaller ones. Thus, a positive association is expected between firm size and debt ratio by the tradeoff theory. On the other hand, because bigger firms are less prone to adverse selection problem, bigger firms issue equity more easily. So, the pecking order theory suggests a negative relationship between firm size and the leverage.

The third independent variable of the model is the Profitability and it is measured as the ROA ratio. The expected sign for profitability is positive according to trade off theory, because more profitable firms are less likely to suffer from financial distress and they are less under the thread of default risk. Moreover, the tax advantages of debt would be more valuable to profitable firms. On the other side, the pecking order theory suggests that profitable firms use their profits to finance their assets and need less external debt.

The fourth independent variable of the model is the tax shield. Tax shield refers to debt tax shield like corporate taxes rather than non-debt tax shield like depreciation. Since debt financing has a positive effect on debt tax shield advantages both theories expect a positive association between tax shield variable and the leverage.

Finally, the last independent variable is the liquidity. The expected sign is positive because more liquid firms will have more opportunities for debt financing and they would suffer less from financial distress costs.

The Data

The sample of the paper are Turkish unlisted SMEs. The criteria that is used to determine which firms are SMEs are taken from definition of the «Guidelines» of the Council of Ministers (Decree Number: 2018/11828). According to this Guideline the firms in the sample have employees fewer than 250 persons, their annual sales revenue are not exceeding 125 million TL and their annual total assets are not exceeding 125 million TL. Companies' financial data are taken from EMIS (Emerging Markets Information System) Database of ISI. EMIS database actually provides a limited financial data for companies but it is still the best publicly available data source especially for private firms' data for Turkey. The descriptive statistics of the sample is presented in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

	Mean	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.	Observations
Leverage	28,17	28,00	82,26	0,00	18,70	4.632
Asset Structure	0,26	0,24	0,92	0,00	0,17	4.632
Firm Size	2,91	3,03	4,83	-1,66	1,00	4.632
Profitability	4,49	2,60	51,21	-68,95	7,26	4.632
Tax Shield	0,01	0,01	0,33	0,00	0,02	4.632
Liquidity	1,86	1,37	66,67	0,16	2,36	4.632

The initial dataset that was acquired from the Database went through a data elimination process. The inclusion criteria include; at least three years consecutive data availability and a positive equity. Companies with negative equities were eliminated in order to understand the dynamics of capital structure decision more correctly. As we know negative equities emerge due to incurred and accumulated losses in the previous periods. Once the accumulated losses overweight the equity, there is very small room for choice and the dominance of debt financing becomes inevitable. Moreover, we know that negative equity companies are generally at the edge of bankruptcy, and rational decisions of choices cannot be expected from such companies. The data was also checked for outliers and the top and bottom %1 percent for each independent variable are eliminated. The elimination process yielded 1.129 firms and 4.632 firm-year observations over five-years period between 2013 and 2017.

Results

Before the model is estimated, the variables are checked for the potential multicollinearity that may lead to estimation errors in the coefficients and confidence intervals. The correlation matrix for the data is presented in Table 2. The highest Pearson correlation coefficient is between Profitability and Tax Shield variables which is 0,379 and all other correlations are weaker. The correlation matrix reveals that there is no multicollinearity problem for the data.

Table 2. Correlation Matrix

	Leverage	Asset Structure	Firm Size	Profitability	Tax Shield	Liquidity
Leverage	1,000					
Asset Structure	0,093	1,000				
Firm Size	0,141	-0,046	1,000			
Profitability	-0,312	-0,034	0,099	1,000		
Tax Shield	-0,064	-0,004	0,117	0,379	1,000	
Liquidity	-0,167	-0,094	0,003	0,187	0,141	1,000

The data allowed the analyses to be made by using an unbalanced panel data set with average of 4,1 firms per year. The model is estimated by using a fixed effect panel regression and the White (1980) heteroscedasticity-corrected standard errors are used to calculate t-statistics. Regression results are presented in Table 3. The upper number is the estimated coefficient of the variable while the number at the lower part of the cell is the t-statistics of the coefficient. Three asterisk signs indicate a significance level at 1% and the two stars indicate a significance level at 5%.

Table 3. Regression Results

Dependent Variable	Leverage
Independent Variables	
Intercept	15,497 (6,592)***
Asset Structure	27,345 (20,295)***
Firm Size	2,271 2,691***
Profitability	-0,386 -5,191***
Tax Shield	39,138 4,392***
Liquidity	0,102 2,194**
Adjusted R-square	0,790
Durbin-Watson stat	1,915
Cross-sections	1.129
Observations	4.632

The adjusted R-square for the model is almost 80% which indicates a high degree of goodness-of-fit and explanatory power of the independent variables. The Durbin Watson 1,915 is very close 2 where there is no autocorrelation between the residuals of the model.

The regression coefficient of the Asset Structure variable is 27,345 and it is statistically significant. The coefficient indicates that Turkish SMEs with more fixed assets in their balance sheet, on average, are financed more by debt than equity. The positive relationship between Asset Structure and the Leverage supports the prediction of trade off theory that firms use their tangible assets as collaterals which enables them to have more debt in their capital structure. Firm size is found to have a positive association with the leverage with the significant coefficient of 2,271. Relatively bigger Turkish SMEs take advantage of their size on the creditors and have more debt than their equity in their balance sheet. The result that bigger Turkish SMEs have more debt in their balance sheet when compared to smaller firms supports the implications of trade off theory rather than the pecking order theory. Profitability has a statistically significant coefficient of -0,386 which implies that firms with lower return on asset have more debt in their balance sheet and this result is in line with the predictions of pecking order theory. The regression coefficient of tax shield is 39,138 and statistically significant. This implies that when debt tax shield increase Turkish SMEs finance their assets more by debt than equity. Finally, the last independent variable of the model; liquidity, is found to have a positive association with the leverage with a coefficient of 0,103 indicating that Turkish SMEs with higher current ratios have more capacity to acquire debt in their capital structure and they do so.

Conclusion

Capital structure has been depicted as a “puzzle” for companies, but it is even a more complex puzzle for SMEs. One reason for the dynamics of capital structure decisions of SMEs’ deviate from those of big especially listed firms is the dominance of family ownership in SMEs. Family ownership has the potential to affect capital structure decisions irrationally. For example, family members may have the tendency to prevent other people have shares in their companies, so they prefer debt financing although financing by equity is a more rational choice. Another peculiarity of SMEs research stems from their adaptability character. SMEs may not have a long-term strategy for their capital structure, rather quick opportunities may shape their decisions. Quick and small scaled debt or equity financing opportunities has the potential to chance the capital structure of SMEs enormously. A government incentive with a low interest rate or a grant from an agency changes all story even if there is no rationale for that. Last but not the least, financing options for SMEs are so few when compared to options for big companies in Turkey like the most parts of the world. Short term credit from banks is the dominating way of SMEs finance.

The determinants of capital structure of Turkish SMEs were investigated by this paper. Results showed that; there is a positive association between; Asset Structure, Firm Size, Tax Shield and Liquidity variables and Leverage while there is a negative association between Profitability and the Leverage. Thus except for Profitability variable, the implications of trade-off theory better explain capital structures of Turkish SMEs. Moreover, results showed that economically the most important determinant of capital structure is the Tax Shield while statistically the strongest determinant of capital structure is the Asset Structure.

This paper is not free from limitations. Lack of some of the known determinants like interest coverage and growth opportunities is one of the limitations to note here. These variables were omitted because of the data availability. The interest expense for Turkish SMEs were not published by the EMIS database which did not make it possible to calculate interest coverage. Besides growth opportunities variable which is one of the backbones of the implications of pecking order theory could not be acquired because the very widely used proxy for this variable is the market-to-book ratio which was not possible for the unlisted private companies to acquire.

References

- Baker, M., & Wurgler, J. (2002). Market timing and capital structure. *Journal of Finance*, 57(1), 1-32.
- Çakova, U. (2011). Capital structure determinants of Turkish SMEs in manufacturing industry. Unpublished Master's Thesis, Billkent University, Ankara.
- Frank, M.Z. & Goyal, V.K. (2003). Testing the pecking order theory of capital structure, *Journal of Financial Economics* 67: 217-248.
- Güler, S. (2010). İstanbul menkul kıymetler borsasına (İMKB) kayıtlı küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) sermaye yapıları üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 353-371.
- Hovakimian, A., Opler, T. & Titman, S. (2001). The debt-equity choice, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 36: 1-24.
- Jung, K., Kim, Y.C. & Stulz, R.M. (1996). Timing, investment opportunities, managerial discretion, and the security issue design, *Journal of Financial Economics*, 42: 159-185.
- Karaa, I. E., & Geyikçi, U. B. (2017). Halka Kapalı KOBİ'lerin Sermaye Yapıları. *Journal of Yaşar University*, 12(48): 284-295.
- Kisgen, D. J. (2006). Credit ratings and capital structure. *Journal of Finance*, 61(3), 1035-1072.
- Köksal, B., & Orman, C. (2015). Determinants of capital structure: evidence from a major developing economy. *Small Business Economics*, 44(2), 255-282.
- Korkmaz, T., Albayrak, A. S., & Karataş, A. (2007). Hisse senetleri İMKB'de işlem gören KOBİ'lerin sermaye yapısının incelenmesi: 1997-2004 dönemi. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(253), 79-96.
- Modigliani, F. & Miller, M. H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*, 48(3): 261-297.
- Modigliani, F., & Miller, M. H. (1963). Corporate income taxes and the cost of capital: a correction. *The American economic review*, 53(3), 433-443.
- Myers, S. C. & Majluf, N. S. (1984). Corporate Financing and Investment Decisions when Firms Have Information that Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13(2):187-221.
- Myers, S. C. (1984). The Capital Structure Puzzle, *Journal of Finance*, 39(3): 575-592.
- Shyam-Sunder, L. & Myers, S. C. (1999). Testing static tradeoff against pecking order models of capital structure, *Journal of Financial Economics*, 51: 219-244.
- Titman, S. & Wessels, R. (1988). The determinants of capital structure choice, *Journal of Finance*, 43: 1-19.
- White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 817-838.

YÖNETİM KURULUNUN SUİSTİMAL ÖNLEMEDEKİ SORUMLULUKLARI: FİNANS SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bülent BALKAN

Av. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Bankacılık Yüksekokulu, bbalkan@ttmail.com

Sezer Bozkuş KAHYAOĞLU

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, sezer.bozkus@bakircay.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmanın amacı yönetim kurulunun yönetim ve gözetim olarak belirlenen iki temel sorumluluğundan birisi olarak gözetim fonksiyonunun işlevselliği gelişen literatür çerçevesinde incelemektir. Konu genel olarak sürekli düzenlenen piyasalardan birisi olan finans sektöründeki iyi uygulamalar çerçevesinde yönetim kurulunun suistimal önleme sürecindeki temel sorumluluklarına dayalı olarak bir gelişim göstermiştir. Finansal krizler finansal kurumların Yönetim kurulunun gözetim yetkisi kapsamında iç denetim, iç kontrol ve risk yönetimi ile suistimal denetimi, risk kontrol listeleri, etik kod, kültür ve politikalar, yolsuzluk engelleme politikaları ve sıfır tolerans yaklaşımı ile suistimali önleme görevini yerine getirmesinin gerekliliğine bağlı bir gelişim göstermiştir. Bu yapılar uluslararası finansal standartlara dayalı olarak ekonomiyapı içinde diğer kurumların yönetim yapılarına etki etmiştir. Özellikle kurumlar açısından zorlayıcı olan suistimallerin önlenmesi, caydırıcılık sağlanması ve ortaya çıkarılması genel bir Kabul haline gelerek doğrudan yönetimin sorumluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda bir yönetim kurulunun işleyişi ve özellikle denetim ve risk yönetimi faaliyetlerindeki rolü üzerine küresel gelişmeler ve uluslararası standartlara uygun olarak değerlendirmeler yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yönetim Kurulu, Suistimal Önleme, Denetim Komitesi, Risk Komitesi, Finans Sektörü

RESPONSIBILITIES OF THE BOARD OF DIRECTORS IN FRAUD PREVENTION: AN ASSESSMENT ON THE FINANCIAL SECTOR

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the functionality of the oversight function as one of the two main responsibilities of the board of directors determined as management and oversight within the framework of the literature. The issue has evolved based on the main responsibilities of the board of directors in the fraud prevention process within the framework of best practices in the financial industry, which is one of the constantly regulated markets in general. Financial crises have evolved due to the need for financial institutions to fulfill their duty of fraud prevention through internal audit, internal control and risk management and fraud control, risk checklists, ethical codes, culture and policies, corruption prevention policies and zero tolerance approach within the scope of the supervisory authority of the Board of Directors. This framework has influenced the management structures of other institutions within the economic structure based on international financial reporting standards. Prevention, deterrence and detection of fraud, which are particularly challenging for institutions, have become a general Acceptance, revealing the responsibility of

direct management. In this context, in line with the corporate governance principles, evaluations are made in accordance with global developments and international standards on the functioning of a board of directors and its role in audit and risk management activities.

Keywords: Board of Directors, Fraud Prevention, Audit Committee, Risk Committee, Financial Industry

Giriş

Yönetim kurulu; ilgili yönetim kurulu komitelerinin görüşünü de dikkate alarak, başta pay sahipleri olmak üzere şirketin menfaat sahiplerini etkileyebilecek olan risklerin etkilerini en aza indirebilecek risk yönetim ve bilgi sistemleri ve süreçlerini de içerecek şekilde iç kontrol sistemlerini oluşturur. Çalışmada yönetim kurulunun iç kontrol sisteminin etkinliği, verimliliği ve ekonomikliği ile suistimal önlemedeki rolünün finans sektöründeki örneklerle dayalı sunulması hedeflenmektedir. Böylece suistimal önleme ile ilgili yönetim kurulunun etkinliğini artırmaya yönelik ilgili literature dayalı uygulama önerileri yapılarak finans sektöründeki profesyonellere ve bu alanda çalışan araştırmacılara temel bilgi sağlanmaya çalışılmaktadır.

1. Çalışma konusuyla ilgili kavramsal / kuramsal çerçeve

Anonim ortaklıklarda yönetim çoğunluk pay sahiplerince belirlenir. Hukuken anonim ortaklıklarda Genel kurul ve yönetim kurulu olmak üzere iki organ bulunmaktadır. Kurumsal yönetim özünde İyi yönetim demektir, Kurumsal yönetim kurumun; kurumsal yönetimin temel ilkeleri olan, adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkeleri doğrultusunda tüm paydaşların çıkarlarını göz önüne alınarak yönetilmesidir. Türk Ticaret Kanunu Genel kurul ve yönetim kuruluna ayrı ayrı münhasır (onlara özgü) görevler tanımlamıştır. Genel kurulun görev ve yetkileri; Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 408 de tanımlanmıştır. Yönetim kurulunun görev ve yetkileri TTK m. 375'te tanımlanmıştır. Buna göre; "...Yönetim kurulu ve kendisine bırakılan alanda yönetim, kanun ve esas sözleşme uyarınca genel kurulun yetkisinde bırakılmış bulunanlar dışında, şirketin işletme konusunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan her çeşit iş ve işlemler hakkında karar almaya yetkilidir. Yönetim kurulu işletmenin sahibi olup, işletmeyi fiilen yöneten organ statüsündedir". Finans sektöründe başta bankalar olmak üzere anonim şirket olarak kurulmuş olmaları nedeniyle Türk Ticaret Kanunundaki tüm düzenlemeler geçerlidir. Ek olarak Bankalar Kanunu'nda özel hükümlere yer verilmektedir (Paslı, 2005; Boztosun, 2013).

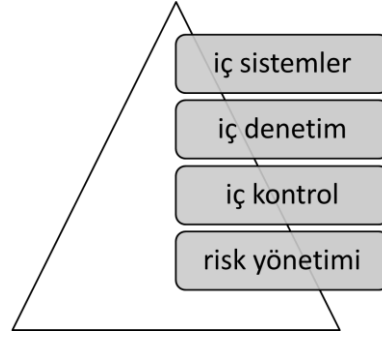
Yönetim kurulu başkanı ile icra başkanı/genel müdürün yetkilerinin net bir biçimde ayrıştırılması ve bu ayrımın yazılı olarak esas sözleşmede ifade edilmesi esastır. Kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde yönetimde hiç kimse tek başına sınırsız karar verme yetkisi ile donatılmamalıdır. Bu uygulama özellikle ortaya çıkan skandallar ve finansal krizlerin de etkisiyle finans sektöründe daha belirgindir. Yönetim kurulu başkanı ve icra başkanı/genel müdürün aynı kişi olmasına karar verilmesi durumunda, bu durum gerekçesi ile birlikte KAP'ta (Kamuyu Aydınlatma Platformu) açıklanır. Böylece kamuoyu nezdinde şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlanmaktadır (Atasoy ve Ergün, 2018).

2. Bulgular ve tartışma

Yönetim kurulunun yetkileri "icra yetkileri" ve "gözetim yetkileri" olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kurumsal yönetim ilkeleri, icra faaliyetlerinin de gözetim faaliyetlerinin de yönetim kurulu tarafından koordine edilmesini öngörmektedir. Anonim ortaklıklarda yönetim fonksiyonunu icra ve gözetim olarak ikiye ayırabiliriz. İcra operasyonlarla ilgilenir ve icranın performansı da operasyonların sonuçlarıyla ölçülür. İcra'nın bu faaliyetlerinin kanunlara, ana sözleşmeye, iç yönergelere ve şirket politikalarına uygun olup olmadığının sürekli olarak takip edilmesi ise gözetim fonksiyonunu ifade eder.

Yönetim kurulu gözetim fonksiyonunu temel olarak iç sistemler vasıtası ile gerçekleştirir. İç sistemler icra'nın güvencesini oluştururlar (Şekil 1). Ayrıca Yönetim kurulunun yönlendirme fonksiyonunu da buna ekleyebiliriz. Yönetim kurulu, yılda en az bir kez risk yönetimi ve iç kontrol sistemlerinin etkinliğini gözden geçirir. İç denetim sisteminin işleyişi ve etkinliği hakkında faaliyet raporunda bilgi verilir. Bu kapsamda yönetim kurulu içinde denetim komitesi görevlendirilmektedir.

Şekil 1: İç Sistemler Hiyerarşisi

Kaynak: BDDK, 2016

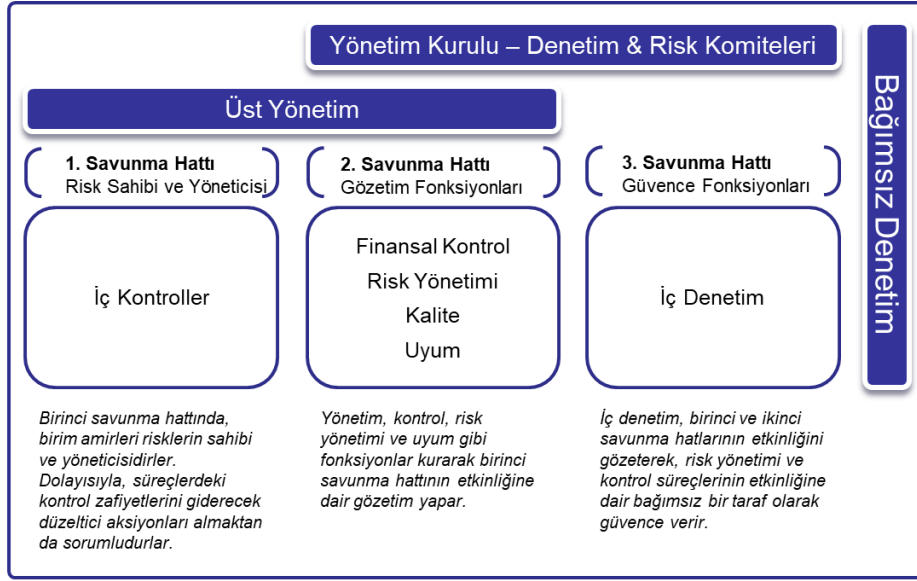
Denetimden sorumlu komite; en az üç ayda bir olmak üzere yılda en az dört kere toplanır ve toplantı sonuçları tutanağa bağlanarak alınan kararlar yönetim kuruluna sunulur. Denetimden sorumlu komitenin faaliyetleri ve toplantı sonuçları hakkında yıllık faaliyet raporunda açıklama yapılması gerekir. Denetimden sorumlu komitenin hesap dönemi içinde yönetim kuruluna kaç kez yazılı bildirimde bulunduğu da yıllık faaliyet raporunda belirtilir. Kurumun muhasebe sistemi, finansal bilgilerinin kamuya açıklanması, bağımsız denetimi ve kurumun iç kontrol ve iç denetim sisteminin işleyişinin ve etkinliğinin gözetimini yapar (Alagöz, 2008). Bağımsız denetim kuruluşunun seçimi, bağımsız denetim sözleşmelerinin hazırlanarak bağımsız denetim sürecinin başlatılması ve bağımsız denetim kuruluşunun her aşamadaki çalışmaları denetimden sorumlu komitenin gözetiminde gerçekleştirilir (Çatıkkaş ve diğerleri, 2012).

Finans sektöründe denetim komitesinin işlevi kritik önem taşımaktadır. Özellikle kurumun hizmet alacağı bağımsız denetim kuruluşu ile bu kuruluşlardan alınacak hizmetler denetimden sorumlu komite tarafından belirlenir ve yönetim kurulunun onayına sunulur. Kurumun muhasebe ve iç kontrol sistemi ile bağımsız denetimiyle ilgili olarak kuruma ulaşan şikâyetlerin incelenmesi, sonuca bağlanması, kurum çalışanlarının, kurum muhasebe ve bağımsız denetim konularındaki bildirimlerinin gizlilik ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi konularında uygulanacak yöntem ve kriterler denetimden sorumlu komite tarafından belirlenir.

Denetimden sorumlu komite, kamuya açıklanacak yıllık ve ara dönem finansal tabloların kurumun izlediği muhasebe ilkeleri ile gerçeğe uygunluğuna ve doğruluğuna ilişkin değerlendirmelerini, kurumun sorumlu yöneticileri ve bağımsız denetçilerinin görüşlerini alarak kendi değerlendirmeleriyle birlikte yönetim kuruluna yazılı olarak bildirir. Denetim komitesi, genel olarak kurumsal organizasyon şemasında yönetim kurulu yapısının icracı olmayan ve bağımsız olan üyelerini kapsamaktadır. İcracı olanlar ise genellikle risk komitesi ve diğer kurumsal yönetim komitelerinde görev almaktadır (Gülerci, 2015). Operasyonel işleyişi etkin kılmak amacıyla önerilen üçlü savunma hattı en iyi finans sektöründe uygulanmaktadır (Şekil 2).

Denetimden sorumlu komite, kendi görev ve sorumluluk alanıyla ilgili tespitlerini ve risklere ilişkin değerlendirmelerini ve önerilerini derhal yönetim kuruluna yazılı olarak bildirir. Genel olarak risk sınıflaması Şekil 3'de gösterilmektedir. Suiistimallerin önlenmesi, caydırılması ve ortaya çıkarılması yönetimin sorumluluğudur. İç denetçiler, doğruluk, dürüstlük ve etik değerlerin işletme kültürünün ayrılmaz bir parçası olması hususunda işletme yönetimini destekleyerek, ayrıca iç kontrol sistemini sürekli gözden geçirerek işletme yönetimine suiistimal riskinin azaltılması ve ortaya çıkarılmasında yardımcı olur. Bu risk kısmen operasyonel risk tanımı içinde yer almakla birlikte öğretilde önemi ve operasyonel risk tanımında tam olarak kapsanmaması nedeni ile çoğu zaman ayrı bir risk noktası olarak tanımlanmaktadır.

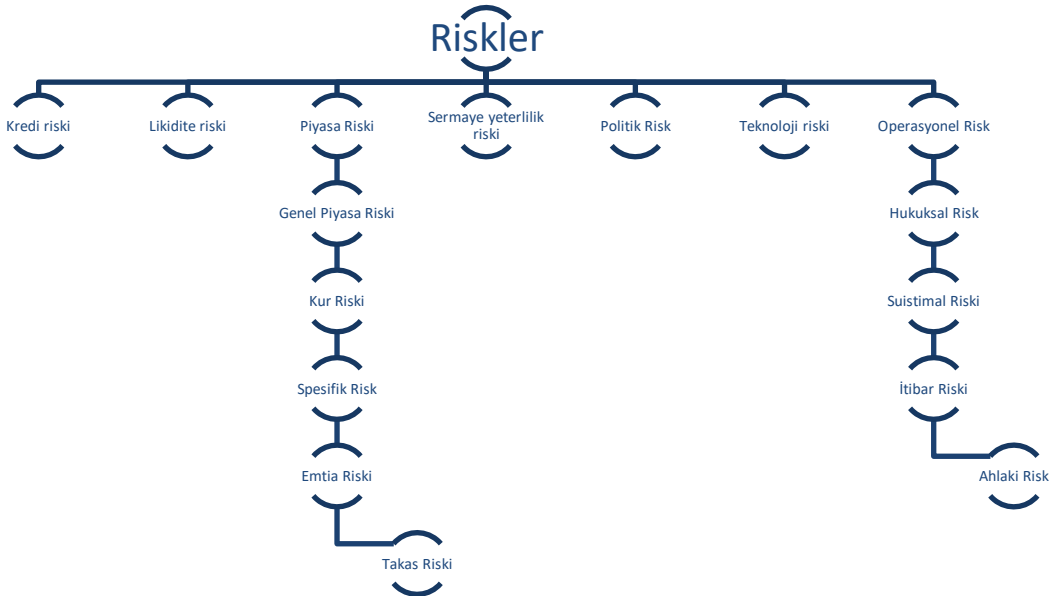
Şekil 2: Üçlü Savunma Hattı ve İşlevselliği

Kaynak: IIA, 2013

Suisitmal riskleri olarak anılan bu risk grubu hırsızlık, dolandırıcılık, hile, bilgisayar sahtekârlıkları gibi suçlardan kaynaklanan risklere işaret etmektedir. Suistimal kurum değerlerinin kasıtlı uygulamalarla sahiplenilerek, doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle haksız kazanç elde edilmesi olarak tanımlanabilir. Hatalı işlemlerle suistimal arasındaki fark birincisinde kasıt unsuru bulunmayıp bilgisizlik, dikkatsizlik özensizlik gibi unsurlara dayanırken ikincisi kayıtlar ve işlemlerdeki kasdi nitelikteki uygunsuz işlemleri ifade eder (Gülerci, 2015).

Şekil 3: Temel Risk Sınıflaması

İşlemin Suistimal mi, yoksa hatalı işlem olduğunu bu kasıt unsuruna bakarak değerlendirmek gerekir. Uluslararası iç denetçiler enstitüsüne göre Suistimal, kasıtlı aldatma olarak nitelenen bir dizi yolsuzluk ve yasal olmayan işi içermektedir. Suistimal organizasyonun yararına ya da zararına olacak şekilde organizasyon içerisinde veya dışından biri tarafından yapılabilir. Suistimal risk kontrol listeleri Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları Derneğinin hazırladığı toplam 15 ana başlık altında toplanan 340 civarı sorudan oluşmuştur (ACFE, 2017). İlgili alanlarına göre oluşturulan gruplar bu soruları kurum uygulamalarına göre değerlendirerek gözden geçirilecektir (Ek 1).

3. Sonuç ve öneriler

Yolsuzlukla mücadele programları, Kurum üst yönetimlerinin faaliyetlerini dürüst ve sorumlu şekilde gerçekleştirmesini sağlamak hayata geçirmek için oluşturulan ayrıntılı politika ve prosedürleri ifade eder. Şirket üst yönetiminin, yolsuzluğa "sıfır tolerans" taahhüdü ve bunun açıklanması Yolsuzlukla mücadelede çok değerlidir. Liderlerin bu sahiplenmesi kurumun yolsuzlukla mücadelesinde çok değerlidir. Yönetim kurulunun suiistimal önleme sürecinde etkinliğini artırmak amacıyla gerekli politika ve prosedürlerin oluşturulması önem taşımaktadır: Bunlardan ilki; etkili bir denetim sistemi kurulmasına yönelik olmalıdır. Denetim mekanizması, üçlü savunma hattının işlevselliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla temel bir gerekliliktir. İkincisi, kurum genelinde tüm süreçleri kapsayacak şekilde yolsuzluğu önleyici ve ortaya çıkarıcı kontroller oluşturulması sağlanmalıdır. Bunun yanında ileri bir aşama olarak, yolsuzluğun nerelerden tespit edilebileceği, nasıl ölçülebileceği konusunda çalışma yapılması da önem taşımaktadır. Özellikle, kuruma özel risk ikaz işaretleri (kırmızı bayraklar) oluşturulması önerilmektedir. Yönetim kurulu bu süreçlerden elde edilen bilgilere dayalı olarak üretilen raporlara dayanarak gerekli kararları almalı ve Ek 1'de sunulan çerçevede temel sorgulamaları yaparak caydırıcılığı destekleyen proaktif bir yönetim şekli uygulamalıdır. Finans sektöründe yasal uyum ve düzenlemeler fazla olduğundan suitimale karşı güçlü bir üçlü savunma hattına ihtiyaç olduğu dikkate alınmalıdır. İcradan sorumlu olan yönetim kurulunun bu hususta devredilemez sorumluluğu vardır.

Kaynakça

- ACFE Association of Certified Fraud Examiners. (2017). İş Suistimali ve İstismar üzerine Uluslara rapor 2016 küresel suistimal çalışması. İstanbul: ACFE Türkiye USİUD.
- Alagöz, A. (2008). İşletmelerde iç kontrol sisteminin önemi ve denetim birimi ilişkisinin hata ve hilelerin önlenmesindeki Rolü. Z. Doğan, & M. E. İnal içinde, Güncel işletmecilik konuları. Konya: Tablet yayınevi.
- Atasoy, Ö. A., & Ergün, B. (2018). Anonim şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin görevleri kapsamında kurulması zorunlu komitelerin faaliyetlerinden doğan sorumlulukları. Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 33-52.
- Balkan, B. (2017). Bir Suistimal Tespit ve Önleme Aracı Olarak Etik Bildirim Hatları Ve Bankacılık Açısından Bir Değerlendirme. K. T. ÇALIYURT, & S. G. GÜNAY içinde, Prof. Dr. Fehmi yıldız Anısına Muhasebe ve Finansta Güncel Konular 2017 (s. 284-311). Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Basel Bankacılık Denetim Komitesi. (2006). Bankalarda Kurumsal Yönetimin Güçlendirilmesi. Bankacılar Dergisi ;57, 85-104.
- BDDK. (2016). operasyonel riskin yönetimine ilişkin rehber.
- Berkman, Ü., & Arslan, M. (2009). Dünyada ve Türkiyede İş Etiği ve Etik Yönetimi. İstanbul: Tüsiad Türk Sanayici ve İş adamları Derneği.
- Boztosun, N. A. (2013). Hukuksal Açıdan Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeliği. İstanbul: Seçkin Yayınevi.
- Çatıkkaş, Ö., Okur, M., & Balkan, İ. (2012). Bankalarda Denetim komitesi uygulaması. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Gülerci, A. F. (2015). Sorumluluk Hukuku Bakımından Bankacılıkta Risk Kavramı. Türkiye Bankalar Birliği.
- Gürbüz, A., & Erginçan, Y. (27-28 Mayıs 2004). Dünyada ve Türkiye'de Kurumsal Yönetim Düzeyinin ve Şirket Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi. M. Ü. Yüksekokulu (Dü.), Geleneksel Finans Sempozyumu 2004 içinde
- IIA uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü. (2013). Etkili risk yönetimi ve kontrolünde üç savunma hattı. IIA uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü.

- Kahyaoğlu, S. B. (2017). İç kontrol ve etik ilişkisi çerçevesinde Kamu Kurumlarında Etik Kültürünün benimdenmesinde iç denetçilerin rolü. Ankara: Kamu Görevlileri Etik Kurulu.
- Kılıç, M. (2010). Stratejik Yönetim sürecinde değerler, vizyon ve misyon kavramları arasındaki ilişki. Sosyal Ekonomi, 82,97.
- Paslı, A. (2005). Anonim Ortaklık Kurumsal Yönetimi. Çağa Hukuk Vakfı Yayınları.
- PWC. (2018). Finansal Suçlara karşı bütünsel bir savunma hattı. PWC.
- Ramazanoğlu, F., & Bahçeci, B. (2006). Örgütlerde Vizyon ve Misyon Kavramı. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 52,56.
- The Institute of Internal Auditors. (2010). Uluslararası İç denetim standartları Uluslararası mesleki uygulama Çerçevesi (UMUÇ). (T. i. Enstitüsü, Çev.) İstanbul: Türkiye iç denetim Enstitüsü.
- Tusiad. (2002). Kurumsal Yönetim En iyi uygulama Kodu; Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyisi. İstanbul: Tusiad.
- Tuzcu, A. (2004). Halka Açık Şirketlerde Kurumsal Yönetim Anlayışı İMKB 100 örneği. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uzel, M. N., Hasanefendioğlu, B., & Durmuş, C. N. (2016). 3'lü savunma hattının coso iç kontrol sisteminin etkinliğinin artırılmasında kaldıraç etkisi. Mali Çözüm, s. 199-212.
- Yaşar, T. N. (2015). Anonim şirketlerde riskin erken saptanması ve yönetimi. II.Ticaret Hukuku Uluslararası Sempozyumu.
- Yurtsever, G. (2009). Teftişten İç Denetime Banka müfettişliği. Yurtsever Gürdoğan TeftiştenTürkiye Bankalar Birliği.
- Yurtsever, G. (2008). Bankacılığımızda iç kontrol. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Ek 1: Suistimal Önleme Kontrol Listesi

1. Kuruluşun tüm çalışanlarına suiistimalle mücadele hakkında sürekli eğitim veriliyor mu?
  - Çalışanlar nelerin suiistimal oluşturduğunu biliyor mu?
  - Kâr kaybı, olumsuz tanıtım, iş kaybı, moral ve verimlilik azalması dâhil suiistimallerin şirkete ve şirketteki herkese maliyetleri çalışanlara açıklandı mı?
  - Çalışanlar tereddüt uyandıran etik kararlarla karşılaştıklarında nereden tavsiye alabileceklerini biliyorlar mı ve özgürce konuşabileceklerine inanıyorlar mı?
  - Suiistimale karşı sıfır hoşgörü ilkesi çalışanlara hem kelimeler hem eylemlerle bildirildi mi?
2. Etkili bir suiistimal bildirim mekanizması uygulanıyor mu?
  - Bilinen veya olası görev istismarları hakkında endişelerini nasıl bildirecekleri çalışanlara öğretildi mi?
  - Çalışanların kullanabileceği anonim bir bildirim kanalı (ör. üçüncü bir tarafın sağladığı ihbar hattı hizmeti) var mı?
  - Çalışanlar şüpheli faaliyetleri isim vermeden ve/ya gizli bir şekilde ve misilleme korkusu yaşamadan bildirebileceklerinden eminler mi?
  - Şüpheli faaliyet raporlarının hızlıca ve eksiksiz şekilde değerlendirileceği çalışanlara açıklandı mı? Bildirim politikaları ve mekanizmaları bayilere, müşterilere ve diğer dış taraflara uzanıyor mu?
3. Çalışanların tespit algısını artırmak için aşağıdaki proaktif önlemler alınıp çalışanlara ilan ediliyor mu?
  - Olası hileli eylemler gayretle tespit edilmeye çalışılıyor mu, yoksa pasif şekilde mi ele alınıyor?
  - Kuruluş, denetmenlerce yapılan suiistimal değerlendirmesi sorgulamalarıyla hileli eylemleri etkin şekilde tespit etmeye çalıştığı mesajını veriyor mu?
  - Düzenli aralıklarla yapılan denetimlere ek olarak sürpriz denetimler yapılıyor mu?

- Suiistimali tespit etmek için sürekli denetleme yazılımı kullanılıyor mu ve kullanılıyorsa böyle bir yazılımın kullanıldığı kuruluş bünyesinde ilan edildi mi?
4. Üst yönetimin yaklaşımı dürüstlük ve bütünlüğe dayanıyor mu?
- Çalışanların yönetimin dürüstlük ve bütünlüğe ne kadar bağlı hareket ettiği konusunda ne düşündüklerini belirlemek için anketler yapılıyor mu?
  - Performans hedefleri gerçekçi mi?
  - Suiistimali önleme hedefleri yöneticilerin değerlendirildiği performans ölçütlerine dâhil edilmiş mi ve performansla ilişkili ödemeleri belirlemede kullanılıyor mu?
  - Suiistimal risklerinin yönetim kurulu veya yönetimden sorumlu diğer kişilerce (ör. Denetim komitesi) takip edilebileceği bir süreç kuruluş tarafından oluşturulmuş mu, uygulanıyor ve sınıyor mu?
5. Şirketin iç ve dış suiistimal zafiyetlerini proaktif şekilde belirleyip azaltmak için suiistimal risk değerlendirmeleri yapılıyor mu?
6. Aşağıdakiler de dâhil olmak üzere güçlü suiistimalle mücadele kontrolleri uygulanıyor mu ve bu kontroller etkili şekilde işliyor mu?
- Görevlerin uygun şekilde ayrılması
  - Yetkilendirmelerin kullanılması
  - Fiziki önlemler
  - İş vardiyaları
  - Zorunlu tatiller
7. İç denetim bölümü (eğer varsa) üst yönetimin etkisi altında kalmadan etkili şekilde işlemesine izin veren yeterli kaynaklara ve yetkiye sahip mi?
8. İşe alma politikası aşağıdakileri kapsıyor mu (yasaların izin verdiği ölçüde)?
- Geçmiş iş doğrulaması
  - Adli ve kamusal geçmiş kontrolleri
  - Kredi kontrolleri
  - Uyuşturucu taraması
  - Eğitim doğrulaması
  - Referans kontrolleri
9. Bağımlılık, zihinsel/duygusal sağlık, aile veya parasal sorunları olan çalışanlara yardımcı olmak için çalışan destek programları uygulanıyor mu?
10. Çalışanların baskılar hakkında özgürce konuşmasına izin veren ve böylece yönetimin bu tür baskıları artmadan hafifletmesini sağlayan bir açık kapı politikası uygulanıyor mu?
11. Çalışanların moral düzeyini değerlendirmek için anonim anketler yapılıyor mu?

EFFECT OF AUDITOR CHARACTERISTICS ON AUDIT FEES

Rafet ACAR

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, raktas@ybu.edu.tr

Merve ACAR

Dr. Öğr. Üye., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, macar@ybu.edu.tr

ABSTRACT

This study examines the effects of auditor characteristics on audit fee in Turkey. Data used in this study are mainly collected from the annual reports and transparency reports published by the client and auditor companies for the period between 2013-2018. All the client companies in the sample are listed in Borsa Istanbul. The findings pointed to a significant and positive association between audit fees and international linkage of auditor firm. Besides, a significant and negative relationship has been detected between audit fees and audit tenure. From these findings forth, it can be concluded that some audit firm characteristics have significant effect on audit fees.

Key Words: Audit Fees, Audit Tenure, Audit Size, Auditor Characteristics

INTRODUCTION

Audit fees is one of the crucial issues within the literature in recent years not just for audit market settings but also due to its correlation with auditor independence. Companies are subject to an annual statutory audit that functions to ensure that the company has efficient policies and procedures in place to look after the interests of the owners and to add value to the objectivity and reliability of the financial statements (Kasim, 2005). The auditor's main responsibility is to check and give fairly assurance on financial statements according to the public accounting standards. They are also needed to ensure that the financial statements are free from material misstatements that may mislead the owners and other users of the financial statements (Millichamp and Taylor, 2008). The amount of audit fees is often determined before conducting the audit process, and the audit fee is suggested to be fair when compared with the potential effort that the auditor spends, such as in the audit procedures and through the time required (Al-Matarneh, 2012). In other words, a Audit fee refers directly to payments made to the auditor that relates directly to the audit function. Generally, the audit fee should cover audit costs and provide a reasonable profit. Therefore, the audit fee can be seen as a combination of two items; audit cost and profit or auditors reward (Urhoghide and Izedonmi, 2015).

On one side determining audit fees is very important for audit market settings as De Angelo (1981) defines audit fees as a competitive strategy in audit market and uses the term “lowballing” as “setting audit fees below total current costs on initial audit engagements”. By using lowballing as a strategy in a competitive audit market, audit firms can make negotiations with more clients by providing competitive audit fees. However, on the other side audit fees has the potential to threaten independence of auditors. The association between auditor independence and audit fees comes from the argument that auditor independence is damaged when the auditor charges the client abnormal audit fees (Millichamp & Taylor, 2008). Since, it is important to determine the factors affecting the audit fees and the main motivation of this study is to understand the effect of auditor related some factors on audit fees.

Many studies have been undertaken to examine factors expected to influence audit fees. A considerable part of these studies has been carried out in developed countries (Taylor and Baker, 1981; Francis and Stokes, 1986; Chan et al., 1993; Anderson and Zeghal, 1994; Craswell and Francis, 1999; Ezzamel et al., 2002; Niemi, 2006; Simon and Taylor, 2002; Gonthier and Schatt, 2007; Wang et al., 2009). Also some studies, although there are few, addressed the same issue in emerging economies (Joshi and Al-Bastaki, 2000; Naser and Nuseibeh, 2008; Hassan and Naser, 2013; Kikhia, 2014; Ulhaq and Leghari, 2015). In Turkey case, as data about audit fees is restricted and open to public since 2013 via transparency reports of audit companies, there is rather qualitative studies than empirical research on this issue.

The rest of this paper is organized as follows. A review of the relevant prior literature concerning determinants of audit fees together with the main hypotheses of the study is presented in Section 1. While research methodology is presented in Section 2, the results are discussed in Section 3. The conclusion is provided in Section 4.

1. LITERATURE REVIEW

The content and the amount of audit fees are often determined between auditee (client firm) and auditor firm before conducting the audit process. It is essential that audit fee should be determined fairly in frame of required time for auditing the accounts and as well as audit procedures (Al-Matarneh, 2012).

Audit fee determination depends on several factors. Although the literature has not reached a conclusive results, latest studies are very promising. In the widest research classification, scholars focus on audit pricing in terms of auditee characteristics, auditor characteristics and corporate governance factors. Throughout the very early research, Simunic (1980) discusses audit fee as a function of supply and demand equations. Demand side refers to audit services (audit clients characteristics and corporate governance characteristics) and supply side refers to auditor-related factors. Audit client characteristics, which consist of demand side of audit fees, include size, financial performance measures, operational complexity and the type of industry in which the client operates. On the supply side, some factors include size (this time size variable is related with auditor), audit firm tenure and whether the auditor firm operates locally or internationally. Finally, the corporate governance variables include the board size, board independence, board expertise, board diligence, audit committee independence (Urhoghide and Emeni 2014).

Also, there is another side of research that identifies the audit fee in terms of auditors' engagement risk. Auditors' engagement risk primarily consists of three components: (1) client business risk—the risk that the clients' economic well-being and survivability will deteriorate; (2) auditor business risk—the risk of potential litigation and other costs (such as loss of reputation and loss of fee realization) regardless of auditor failure; and (3) audit risk—the risk that the auditor may unconsciously fail to concordantly modify the audit opinion on financial statements which are materially misstated in real (Ranasinghe et al., 2018). Actually business risk (related to both the auditor and the client risk) are very closely related as clients' financial losses invariably expose the auditor to litigation, reputation, and fee realization concerns (O'Malley 1993; Morgan and Stocken 1998; Bell, Landsman, and Shackelford 2001). Although the results, are varied across countries, sample characteristics, time period or research methodology, most of the studies reveal

that audit fees are associated with some aspects of auditor and client characteristics (Francis 1984; Francis and Stokes 1986; Anderson and Zeghal 1994; Gonthier-Besacrier and Schatt 2007; Karim and Hasan 2012; Hesar et al. 2014; Hackston and Milne 1996; Mike et al. 1997; Cameran 2005; Naser and Nuseibeh 2008; Kikhia 2015; Soyemi and Olowookere 2013; Chan et al. 1993; Brinn et al. 1994; Clatworthy and Peel 2006; Francis and Simon 1987; Vermeer et al. 2009). One reason behind the positive association between audit fees and such risk factors may be the fact that auditors expend greater effort—in terms of committing a higher number of hours and/or employing a richer labor mix of more experienced and expert personnel—in the auditing of riskier clients, what remains unclear is whether auditors also ask for a risk premium as an award for higher risk exposure (Bell et al., 2001; Bedard and Johnstone, 2004; Schelleman and Knechel, 2010; DeFong and Zang, 2014).

In terms of client characteristics, one of the prominent factors affecting the audit fee is auditee size. Big firms (on the auditee side) requires more time and effort to perform the audit procedures than smaller firms and as a result audit fees increase (Rick et al., 2005; Joshi and Bastaki, 2000; Gonthier-Besacrier & Schatt, 2007; Ahmed & Goyal, 2005; Brinn, et al., 1994). The other important factor is client profitability (Firth, 1985 and Dugar, Ramanan and Simon, 1995) that research shows that companies reporting higher profits or stock returns will be under the suzerainty of extensive audit testing of their revenue/expense generating processes and this may increase audit fees (Joshi and Bastaki, 2000). However, some studies report negative association between client size and audit fee as they moot that the substantial internal control systems of larger firms incredibly decrease audit related costs. As a result of this argument, the auditors most of the time loosen the audit processes or design a less detailed audit procedure and limit the audit sample size for firms with stronger internal control system and this result in lower audit fees (Vu, 2012).

Besides, auditee complexity has been put under the scope of identifying the determinants of audit fees. The audit effort and time spent through the audit process are very important and the most observable factors in negotiating audit fees (Ahmed and Goyal, 2005). Bearing this argument in mind, research shows that companies with more complex operational activities (either in form of nature of the work done or intense branching) will face with higher audit fees (Joshi and Bastaki, 2000; Gonthier-Besacrier and Schatt, 2007). Organisations that have a large number of subsidiaries or branches and link with foreign operations are more multifaceted for the auditors than organisations with a small number of subsidiaries and these sophisticated organizational schemes require more and specialized audit work and hence result in greater audit fees (Thinggaard and Kiertzner, 2008; Xu, 2011). Also auditee's industrial expertise, in other words auditors' specialization, may affect audit fees. For example, Gonthier-Besacrier and Schatt (2007) subdivided French listed firms into firms in information technology (IT) sector and others to test the impact of industrial sector on audit fees. The result indicates that audit fees paid by companies in IT sector were much higher than that paid by the others. In addition, GAO (General Accounting Office) (2003) mentions in their annual report that banking activities are more complex than other industrial firms so specialized effort in auditing is necessary for this specified industry. Also it remarks that KPMG and PricewaterhouseCoopers are specialized in financial sector.

When it comes to auditor related factors that affect the audit fees, large body of research focus on auditor size, audit firm type, audit tenure and international linkage. The importance of auditor size or auditor's image comes from the suggestion that auditor reputation reflects high audit quality (Sandra and Patrick, 1993). Therefore, the large audit firms can provide higher audit quality as it possesses a strong reputation which leads it to increase the audit price (Palmrose, 1986). A number of studies obtained evidence regarding the high premium paid to the big audit firms such as the (Big 8, 7, 6, 5 and currently, Big 4) (Dopuch and Simunic, 1980). Relative to non-Big 4 auditors, Big 4 auditors have greater expertise, resources, informational advantage, qualified staff as these factors are priced higher in the audit fee negotiation table (Reynold and Francis, 2000). On the other hand, studies by Che-Ahmad and Houghton (1996) and Al-Harshani (2008) were unable to report clear evidence for the relationship between auditor

size and audit fees. The other factor, audit tenure, shows the length of time auditors have serviced their clients (Johnson et al., 2002). Audit time decreases with increase in tenure probably because the auditor is now used to that particular job as he knows where and how to get whatever information is needful for his work. Bedard and Johnstone (2010) argued that a long tenure means in-depth knowledge of the client and hence creates a more valuable auditor-client relation.

Finally, however it is not dwelled on throughout this study, some studies focus on corporate governance factors (board size, expertise, independence, diligence and audit committee independence) and report significant relation between these factors and audit fees (Beasley, 1996; Yatim et al., 2006; Hay et al., 2008; Boo and Sharma, 2008; Ranasinghe et al., 2018). For instance, O'Sullivan (2000) found that audit fees were positively associated with the percentage of equity owned by executive directors. In the US, Carcello et al. (2002) found that board of director independence, diligence, and expertise were associated with higher audit fees, and Abbott et al. (2003) found that audit committee independence and financial expertise were associated with higher audit fees. Naser and Hassan (2016) reported that external audit fees are positively and significantly associated with corporate size and the independence of the audit committee.

Based on previous research, our research hypothesis is as follows:

H₁: The association between auditor characteristics and audit fees are insignificant for companies listed in BIST 100.

2. DATA and METHODOLOGY

Panel data design which may be seen as a combination of both cross-sectional and time-series design properties is used for this study. The panel design is a method of studying sample units periodically observed over a defined time frame (Baltagi, 2008; Gujarati, 2009). Sample includes firms indexed in BIST 100 (Borsa Istanbul) and these firms operate in various sectors (Banking, Insurance, Agriculture, Automobile & Tyre, Breweries, Building Materials, Chemical and Paints, Food/Beverages & Tobacco, Footwear, Healthcare, Industrial/Domestic Products, Packaging, Printing & Publishing, Textiles and petroleum). Final sample consists of 98 companies over 2013-2018 period listed in BIST 100 and on the auditor side there are 33 audit firms. Our sample period starts in 2013 due to the availability of audit fee data. We collect the financial data by the way of using annual reports and especially for audit fee data we used transparency reports prepared by audit firms.

$$\text{LnAuditFee}_{\text{TOTAL}} = \beta_0 + \beta_1 \text{BigN} + \beta_2 \text{AuTenure} + \beta_3 \text{AuIntLink} + \varepsilon$$

Variables used in the analyses are listed below:

LnAuditFee_{TOTAL}: Natural log of total audit fees (Audit Fee + Non-Audit Fee)

BigN: A binary variable taking the value of 1 if the firm employs a Big 4 auditor and 0 otherwise

AuTenure: A binary variable taking the value of one if the firm kept the same auditor for three or more years and 0 otherwise.

AuIntLink: A binary variable taking the value of one if the firm operates in an international branch or affiliation and 0 otherwise.

3. EMPIRICAL RESULTS

Descriptive statistics are given in Table 1. It is important to note that, both "BigN" (auditor size), audit tenure and international linkage of auditor are dummy variables as seen in Table 1 statistics.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Mean	Median	Max.	Min	Std Dev.	# of Obs.
AuditFee_{TOTAL}	35781716	945133	1.63E+08	0,0	51595889	574
BigN	0,77	1,00	1,0	0,0	0,42	574
AuTenure	0,70	1,00	1,0	0,0	0,45	574
AuIntLink	0,94	1,00	1,0	0,0	0,22	574

Table 2. Regression Results

Dependent Variable: LnAuditFee _{TOTAL}			
		Coeff.	p value
Intercept	β_0	12,5	0,00***
BigN	β_1	0,53	0,14
AuTenure	β_2	-1,84	0,00***
AuIntLink	β_3	3,23	0,00***
R²		0,10	
# of Obs.		583	

***, ** and * represent %1, %5 and %10 statistical significance levels, respectively. All results are based on standard errors clustered simultaneously by firm and by year. All p-values are based on two tailed t-tests.

In Table 2 results of regression analysis is reported. According to the results, association between audit tenure and audit fee is significant and negative. This result emphasize that increase in duration of audit relation between client and auditor firm decreases audit fee, most probably due to increased familiarity of client to auditor firm. Although whether the auditor is one of Big4 audit firm (Deloitte, Ernst&Young, PwC and KPMG) is insignificant in determining audit fees, international linkage of auditor firm is statistically and positively associated with audit fee. Within this respect, if the auditor has a member of an international audit firm audit fees are higher. This finding supports the argument that large and international audit firms provide high audit quality to the auditee insofar as it possesses a strong reputation which leads it to increase the audit price. Evaluating the fixed effect results, we find that the result clearly provides empirical evidence that establishes the significance of the effect of Auditor Characteristics (tenure and international linkages) on audit fee and hence we reject the H₁ that auditor characteristics has a significant impact on audit fee.

4. CONCLUSION

Prior literature has not reached a consensus on determinants of audit fees. This study is set out to explore the association between audit fees and some auditor firm characteristics (being a member of Big4, audit tenure, international linkage), in a sample of companies listed in BIST 100. Financial statements of 98 companies and transparency reports of 33 audit firms operated in Turkey over 2013-2018 period have been analyzed to explore this relationship. Results show that some auditor characteristics analyzed in the study have significant effect on audit fees. Within this research, auditor size, international linkage of audit firms and audit tenure have been analyzed as auditor characteristics. According to the results, however the audit size (proxied by being member of Big 4 audit firms) has no effect on audit fees, international linkage of auditor firm is statistically and positively associated with audit fee. If audit firm operates under an international audit firm chain, then for these companies that get audit services from these auditors pay higher fees. Besides, audit tenure has a significant effect on audit fees. The association between audit tenure and audit fees is significant and negative. This result is on the same way with the research papers that argue

increase in duration of time within audit process, increases familiarity between client and auditor, decreases time and effort on audit process and, thus, decreases audit fees.

However, results of this research should be taken into consideration with some constraints. The most prominent constraint may be considered as data constraint, as the data about audit fees is available just since 2013. Also, as for auditor characteristics we used membership to Big 4 audit firms as an auditor size proxy, but future research should test the actual auditor size to understand the association between auditor size and audit fees. Besides, as a future research suggestions, separating audit fees into audit related and non-audit related components, including client characteristics and/or corporate governance components can be offered to researchers.

REFERENCES

- Abbott, L. J., Parker, S., Peters, G. F., & Raghunandan, K. (2003). The association between audit committee characteristics and audit fees. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22(2), 17-32.
- Ahmed, K., & Goyal, M. K. (2005). A comparative study of pricing of audit services in emerging economies. *International Journal of Auditing*, 9(2), 103-116.
- Al-Harshani, M. O. (2008). The pricing of audit services: evidence from Kuwait. *Managerial Auditing Journal*, 23(7), 685-696.
- Al-Matarneh, G. F. (2012). The pricing of audit services: Evidence from Jordan. *International Business Research*, 5(3), 114.
- Anderson, T., & Zeghal, D. (1994). The pricing of audit services: further evidence from the Canadian market. *Accounting and Business Research*, 24(95), 195-207.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Barton, J. 2001. Does the use of financial derivatives affect earnings management decisions?. *The Accounting Review*, 76(1), 1-26.
- Beasley, M. S. (1996). An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *The Accounting Review* (October), 443-465.
- Bedard, J. C. & Johnstone, K.M. (2010). Audit partner tenure and audit planning and pricing. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29, 45-70.
- Bell, T. B., Landsman, W. R., and Shackelford, D. A. 2001. Auditors' perceived business risk and audit fees: Analysis and evidence. *Journal of Accounting Research*, 39(1), 35-43.
- Boo, E., & Sharma, D. (2008). Effect of regulatory oversight on the association between internal governance characteristics and audit fees. *Journal of Accounting and Finance*, 48(1), 51-71.
- Brinn, T., Peel, M. J., & Roberts, R. (1994). Audit fee determinants of independent & subsidiary unquoted companies in the UK—an exploratory study. *The British Accounting Review*, 26(2), 101-121.
- Cameran, M. (2005). Audit fees and the large auditor premium in the Italian market. *International Journal of Auditing*, 9(2), 129-146.
- Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L. & Riley, R.R. Jr. (2002), 'Board characteristics and audit fees', *Contemporary Accounting Research*, Vol. 19, pp.365-84.
- Chan, P., Ezzamel, M., & Gwilliam, D. (1993). Determinants of audit fees for quoted UK companies. *Journal of Business Finance and Accounting*, 20(6), 765-786.

- Che-Ahmad, A., & Houghton, K. A. (1996). Audit fee premiums of big eight firms: Evidence from the market for medium-size UK auditees. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 5(1), 53–72.
- Clatworthy, M. A., & Peel, M. J. (2006). The effect of corporate status on external audit fees: evidence from the UK. *Journal of Business Finance and Accounting*, 1(2), 169–201.
- Craswell, A.T. and Francis, J.R. (1999), "Pricing initial audit engagements: a test of competing theories", *The Accounting Review*, Vol. 74 No. 2, pp. 201-216.
- DeFond, M., and Zhang, J. 2014. A review of archival auditing research. *Journal of Accounting and Economics*, 58(2-3), 275-326.
- Dopuch, N., & Simunic, D. (1980). The nature of competition in the auditing profession: a descriptive and normative view. *Regulation and the Accounting Profession*, 34(2), 283–289.
- Dugar, A., Ramanan, R., & Simon, D. T. (1995). A comparative study of the audit services market for public sector versus private sector companies in India. *Advances in International Accounting*, 10, 1-13.
- Firth, M. (1985). An analysis of audit fees and their determinants in New Zealand, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 4 (2), Spring: 23-37.
- Francis, J. (1984). The effect of audit firm size on audit prices. *Journal of Accounting and Economics*, 6, 133–151.
- Francis, J. R., & Stokes, D. J. (1986). Audit prices, product differentiation, and scale economies: further evidence from the Australian market. *Journal of Accounting Research*, 24, 383–393.
- Ezzamel, M., Gwilliam, D.R. and Holland, K.M. (1996), "Some empirical evidence from publicly quoted UK companies on the relationship between the pricing of audit and non-audit services", *Accounting and Business Research*, Vol. 27 No. 1, pp. 3-16.
- Ezzamel, M., Gwilliam, D.R. and Holland, K.M. (2002), "The relationship between categories of non-audit services and audit fees: evidence from UK companies", *International Journal of Auditing*, Vol. 6 No. 1, pp. 13-35.
- Francis, J. R., & Simon, D. T. (1987). A test of audit pricing in the small-client segment of the US audit market. *Accounting Review*, 62(1), 145–157.
- General Accounting Office (GAO). 2003. Public accounting firms: Mandated study on consolidation and competition. Washington, DC: GAO.
- Gonthier-Besacier, N., & Schatt, A. (2007). Determinants of audit fees for French quoted firms. *Managerial Auditing Journal*, 22(2), 139–160.
- Guay, W. R. 1999. The impact of derivatives on firm risk: An empirical examination of new derivative users. *Journal of Accounting and Economics*, 26(1-3), 319-351.
- Gujarati, D. N. (2009). *Basic econometrics*. Tata McGraw-Hill Education.
- Hackston, D., & Milne, M. J. (1996). Some determinants of social and environmental disclosures in New Zealand companies. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 9(1), 77–108.
- Hassan, Y., & Naser, K. (2013). Determinants of audit fees: evidence from an emerging economy. *International Business Research*, 6(8), 13–25.
- Hay, D., Knechel, W. R., & Ling, H. (2008). Evidence on the impact of internal control and corporate governance on audit fees. *International Journal of Auditing*, 12(1), 9-24.
- Hesar, H., Panahi, H., Yazdi, H., & Shafiee, M. (2014). A study of the relationship between audit fees and board compensation in TSE-listed firms. *Journal of Educational and Management Studies*, 4(2), 204–209.

- Jin, Y., and Jorion, P. 2006. Firm Value and Hedging: Evidence from U.S. Oil and Gas Producers. *The Journal of Finance*, 61 (2006): 893-919.
- Johnson, V. E., Khurana, I. K., & Reynolds, J. K. (2002). Audit-firm tenure and the quality of financial reports. *Contemporary accounting research*, 19(4), 637-660.
- Joshi, P.L. & Bastaki, H.AL. (2000). Determinants of audit fees: Evidence from the companies listed in Bahrain. *International Journal of Auditing*,4, 129 – 138.
- Karim, W., & Hasan, T. (2012). The market for audit services in Bangladesh. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 2(1), 50–66.
- Kasim, M. N. (2005). The Determinants Of Audit Fees For SMEs in Malaysia And Implications Of MIA Guidelines. *Universiti Sains Malaysia*.
- Kikhia, H. (2015). Determinants of audit fees: evidence from Jordan. *Accounting and Finance Research*, 4(1), 42–53. doi:10.5430/afr.v4n1p42.
- Kilic, E., Lobo, G. J., Ranasinghe, T., and Sivaramakrishnan, K. 2012. The impact of SFAS 133 on income smoothing by banks through loan loss provisions. *The Accounting Review*, 88(1), 233-260.
- Mike, A., Mike, S., & Muhammad, H. (1997). The determinants of external audit costs in the New Zealand life insurance industry. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 8, 69–86.
- Millichamp, A. H., & Taylor, M. (2008). *Auditing and Investigation*. Ceteris Publishers, Enugu.
- Mohammed, N. H., & Saeed, A. (2018). Determinants of Audit Fees: Evidence from UK Alternative Investment Market. *Academic Journal of Nawroz University*, 7(3), 34-47.
- Morgan, J., and Stocken, P. 1998. The effects of business risk on audit pricing. *Review of Accounting Studies*, 3(4), 365-385.
- Naser, K., & Nuseibeh, R. (2008). Determinants of audit fees: empirical evidence from an emerging economy. *International Journal of Commerce and Management*, 17(3), 239–254.
- Naser, K., & Hassan, Y. M. (2016). Factors influencing external audit fees of companies listed on Dubai Financial Market. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(3), 346-363
- Niemi, L. (2006), “Do firms pay for audit risk? Evidence on risk premiums in audit fees after direct control for audit effort”, *International Journal of Auditing*, Vol. 6 No. 1, pp. 37-51.
- O’Malley, S. F. 1993. Legal liability is having a chilling effect on the auditor's role. *Accounting Horizons*, 7(2), 82.
- O’Sullivan, N. (2000), “The impact of board composition and ownership on audit quality: Evidence from large UK companies”, *British Accounting Review*, Vol. 32, pp. 397–414.
- Palmrose, Z. V. (1986). Audit fees and auditor size: Further evidence. *Journal of accounting research*, 97-110.
- Pincus, M., and Rajgopal, S. 2002. The interaction between accrual management and hedging: Evidence from oil and gas firms. *The Accounting Review*, 77(1), 127-160.
- Ranasinghe, T., Yi, L., & Zhou, L. (2018). Do Auditors Charge a Risk Premium? Evidence from the Association between Derivative Hedging and Audit Fees. *Evidence from the Association between Derivative Hedging and Audit Fees (July 13, 2018)*.
- Reynolds, J. K., & Francis, J. R. (2000). Does size matter? The influence of large clients on office-level auditor reporting decisions. *Journal of accounting and economics*, 30(3), 375-400.
- Rick, H., Dassen, R., Schilder, A., & Wallage, P. (2005). *Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*. London: Prentice Hall.

- Sandra, W. M. H., & Patrick, P. H. N. (1993). The determinants of Audit Fees in Hong Kong: An Empirical Study'. *Asian Review of Accounting*, 4 (2), 32-50.
- Schelleman, C., and Knechel, W. R. 2010. Short-term accruals and the pricing and production of audit services. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 221-250.
- Simon, D.T. and Taylor, M.H. (2002), "A survey of audit pricing in Ireland", *International Journal of Auditing*, Vol. 6 No. 1, pp. 3-12.
- Simunic, D. A. (1980). The pricing of audit services: Theory and evidence. *Journal of accounting research*, 161-190.
- Soyemi, K., & Olowookere, J. (2013). Determinants of external audit fees: evidence from the banking sector in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(15), 50-58.
- Taylor, M.E. and Baker, R.L. (1981), "An analysis of the external audit fee", *Accounting and Business Research*, Vol. 12, pp. 55-60.
- Thinggaard, F., & Kiertzner, L. (2008). Determinants of audit fees: Evidence from a small capital market with a joint audit requirement. *International Journal of Auditing*, 12(2), 141-158.
- Ulhaq, A. and Leghari, M. (2015), "Determinants of audit fee in Pakistan", *Research Journal of Finance and Accounting*, Vol. 6 No. 9, pp. 176-188.
- Urhoghide, R.O. & Emeni, F.K. (2014). The effect of client characteristics on audit fee: Evidence from Nigeria. *Global Journal of Accounting*, 4(1), 48-58.
- Urhoghide, R. O., & Izedonmi, F. O. I. (2015). An Empirical Investigation of Audit Fee Determinants in Nigeria. *International Journal of Business and Social Research*, 5(8), 48-58.
- Vermeer, T. E., Raghunandan, K., & Forgione, D. A. (2009). Audit fees at US non-profit organizations. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(2), 289-303.
- Vu, D. H. T. (2012). Determinants of audit fees for Swedish listed non-financial firms in NASDAQ OMX Stockholm.
- Wang, K., Sewon, O. and Iqbal, Z. (2009), "Audit Pricing and Auditor Industry Specialization in an Emerging Market: Evidence from China", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Vol. 18, pp. 60-72.
- Xu, Y. (2011). The Determinants of Audit Fees : An Empirical Study of China's listed companies. <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2201488&fileId=2436306>
- Yatim, P., Kent, P. & Clarkson, P. (2006). Governance structures, ethnicity, and audit fees of Malaysian Listed Firms. *Managerial Auditing Journal*, 21(7), 757-782.

TÜRKİYE’DE BİLİMSEL YÖNTEM ALANININ YÜZ YILLIK GELİŞİMİ: YÖNTEM/BİLİM VE BİLİM FELSEFESİ KİTAPLARINA İLİŞKİN ELEŞTİREL OKUMALAR VE BİR DÖNEMLENDİRME GİRİŞİMİ

Recai COŞKUN

Prof. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, recai.coskun@bakircay.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma günümüzde yaşanan yöntem sorunlarının arkaplanını anlamak üzere tasarlanmıştır. Bu amaçla öncelikle 1900’lerin başlarından günümüze değin bilimsel kurumlarda meydana gelen değişimler ve yazılan yöntem/bilim ve bilim felsefesi kitapları ekseninde bir dönemlendirme yapılmıştır. 1900’lerin başından 1930’lara, 1930’lardan 1960’lara, 1960’lardan 1980’lere, 1980’lerden 2000’li yılların başına ve oradan da günümüze olmak üzere beş dönem altında yapılan incelemeler kitap sayısında artış olmakla birlikte nitelikte aynı derecede iyileşmenin olmadığını göstermektedir. Çeviri ve telif kitap geleneğinde köklü sorunlar görülmekte, çalاکalem yöntem/kitapları yazılmakta, ortak bir dil geliştirilememektedir. Yöntem/bilim kitabı yazarların hem alana hem de bilim felsefesine hâkim olmamaları nedeniyle bilimsel derinlik oluşmamaktadır. Bu nedenle kitap eleştirilerinin artması, ders kitabı yazmanın ciddi bir uğraşı hak eden değerde bir bilimsel etkinlik olduğu anlayışına katkı yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yöntem, Yöntembilim, Bilim Felsefesi, Araştırma Yöntemleri

Giriş

Cumhuriyet, Osmanlı’dan güçlü bir düşünce, üniversite ve kitap geleneği devralamadı. Osmanlı’da kitap “sorunlu” bir alan olmuştur (Baysal, 2010). Bazı İslam ve Doğu medeniyetlerine ait az sayıda klasik elyazması kitap dışında bilimsel denilebilecek çağcıl kitapların sayısı azdı. Geleneksel anlatılarla bezeli kitaplar, şerhler, divanlar ve kimi doğu klasikleri dışında kitap ve matbaa azınlık toplulukları dışında bir toplumsallığa kavuşamamıştır (Erünsal, 2007; Saltık, 2007; Akkaya, 2008; Coşkun, 2019). Bu durumun nedenlerini belirgin biçimde ortaya koymak belki mümkün değildir. Ancak bu verimsiz arkaplanın yansımalarının günümüze de sirayet ettiğine ilişkin güçlü kanıtlar bulmak zor değildir. Bunlardan bir tanesi toplum bilimleri ve beşerî bilimlerin hemen her disiplininde görülen vahim dil, mantık, bilgi, kavram, sorunlarıdır. Bir diğeri ise bilgi ile insanın kurması gereken ağırbaşlı ünsiyet yerine kavgacı bir belagatin hemen her disiplini ele geçirmesidir. Bu çalışma, Türkiye’de sorunlu olduğu gözlenen yöntem/bilim alanının arkaplanını konu edinmektedir. Bu arkaplan anlaşılmadan özellikle sosyal bilimlerde gözlenen yöntemsel savrukluğun nedenlerini belirlemek hatta olguyu betimlemek olanaklı olmayacaktır.

Çağdaş anlamıyla Türk bilimsel metin oluşturma geleneği görece yenidir. Fıkıh alanındaki gelenekselleşmiş ve hatta donuklaşmış “usul” tartışmaları dışında “yöntem/bilimin mektep hayatımıza girişi yaklaşık 100 yıllık bir hikâyedir. Bu süreçte “başat” nitelikte kitap sayısı çok yetersizdir. Günümüzde yazılanlar da dâhil olmak üzere yöntemle ilgili kitaplar ya doğrudan çeviri yahut birkaç yabancı kitabın

harmanlanmasıyla oluşturulmuş “yerli” ama “içselleştirilemeden” yazılmaları hasebiyle esasen “yerleştirilememiştir kitaplardır. Telif, yani bütünüyle yazarına ait kitaplar yeni yeni yazılmaya başlanmıştır. Bu yöntem alanıyla sınırlı bir durum da değildir, her disiplinin sorunudur.

Bu çalışma ikinci kaynaklardan beslenerek geçen yüzyıl boyunca yöntem/bilim alanında arzulanan mesafenin alınamamasının gerekçelerini ortaya koymak, yöntem sorununun kökenlerine inmek ve bunlardan hareketle yöntem konusunu daha nitelikli bir düzlemde tartışmaya açmak üzere tasarlanmıştır.

1.Yazın İncelemesi ve Araştırma Sorusu

Türk düşünce, bilim ve üniversite tarihi gümüş bilim topluluğunun güçlü bir gelenek altyapısına sahip olmadığını göstermektedir. Buna bağlı olarak “bilimsel yöntem” tartışmaları da yetersiz Türkiye’de hem yöntem kitaplarında hem de yöntem sorunlarına ilişkin çalışmalarda son yıllarda artış gözlenmektedir. Ancak bu çalışmalar daha çok ders kitaplarının ve araştırmaların tasarım ve teknik eksiklikleriyle sınırlı kalmaktadır. Günümüzdeki bu yaygın yöntem sorunlarının kaynaklarının ne olduğuna ilişkin çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Esasen Türkiye’de yöntem tarihini ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu konuda sadece kendi eserinden önceki çalışmalara ilişkin bibliyografik bilgi veren Tütengil (1981) dışında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tütengil bu çalışmasında yöntem/bilime sorunlara dokunmadan yalnızca yöntem konusunun ülkemizde gelişimini gösterir az sayıda çalışmadan söz etmektedir.

Aslında Hacettepe Üniversitesi (1971) alanında öncü sayılabilecek bir girişimle “Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi” konulu seminere Türkiye’nin alanında otorite sayılabilecek toplum bilimcileri çağırılmış ve her birine alanındaki gelişmeleri ve bu gelişmelerin Türkiye’ye yansımalarını sorgulatmıştır. Kongrenin genelinde sosyal bilimlerin farklı alanlarında özellikle “köy araştırmaları” ekseninde kavram ve yöntem sorunları üzerinde durulmuştur. Sorunların saptanması noktasında genellikle “teknik” düzeyinde eleştiriler getirilirken “kültürel” etmenler ile (Güvenç, 1971) devlet politikaları ve DPT’nin rolü (Dinçer, 1971) özellikle öne çıkarılmaktadır. Ancak yöntem sorunlarının kökenleri yine sorgulama dışında bırakılmaktadır. Bu konuda genel de olsa Mardin (1979:91) bazı toplumsal özelliklerimize, özellikle ideolojileri moda düzeyinde benimseyişimize işaret etmektedir. Bunun yanında siyasi ve toplumsal araştırmaları yürüten akademisyenlerin bunları “siyasi iktidara giden yolu açmak için” yürüttüklerini ve bu nedenle siyasi iktidarlara göre pozisyon aldıklarını ifade etmektedir. 1950’lerde “Türkiye sınıfsız bir toplumdur” görüşü hâkim iken 1960’larda aynı kimselerin Türkiye’de sınıfların olduğunu savunmalarını buna örnek olarak göstermektedir. O günden bugüne değişen bir şey yok.

Benzeri çalışmaların günümüzde yapılmıyor olması gerekirdi ancak burada temel sorun bu alanın da “bilimsellikte örülü ideolojik benzerler” tarafından ele alınmasıdır. Bilgi ile ünsiyetin bu denli ideoloji yoğun olması bilimsel etkinlikten amaçlanan yararı getirmiyor. İdeolojiyle ilişkimizi bilimsel araştırmanın konusu etmek ne denli gerekliyse bilimsel etkinliğimize ideolojiyi bulaştırmak o denli sakıncalar ve gerilimler doğurmaktadır. Burada bilimsel etkinliğin ideolojiden bağımsız olup olamayacağı tartışmalarına girmeden (bunun için bakınız Weber, 2017: 1.bl.; Güzel, 2014: 1. bl.) bilim topluluğunun kendilerini yöntembilimsel kaygılara göre değil de ideolojik taraftarlıklara göre konumlandırmasının sakıncalarına özellikle dikkat çekmek gerekir. Hak teslimi adına belirtmek gerekir ki sözü edilen çalışmada Erder’in (1971:232-235) Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesi için önerdikleri geniş ölçüde makuldür.

Bu nedenle Türkiye’de yöntem konusu bırakın “bilim felsefesi” düzeyini, uygulama ve tekniklerde görülen hatalar düzeyinde dahi tarihsel bir perspektiften tartışılmamıştır.

Konuya ilişkin farklı alanlarda yöntem geleneğine ilişkin bir yazın incelemesi Coşkun (2019) tarafından yapılmıştır. Bu incelemede sosyoloji, tarih, ilahiyat, siyaset bilimi gibi alanlarda günümüze dek yapılan çalışmalar başlıklar altında ele alınmıştır. Ancak bu “ele alış” biçimi oldukça gevşek kategorilerde ve el yordamıyla yürütülmüştür. Kaba hatlarıyla çizilmiş ve sözü edilen alanları temsil eden, köşe taşı niteliğinde, sınırlı sayılı eserden yapılan mütereddit çıkarımlar sadece alanın gelişiminin yetersizliğini ortaya koyabilmiştir. İçeriden yapılmış daha dizgesel, derin ve eleştirel çalışmalara ihtiyaç vardır.

Türkiye’de sosyal bilimlerde yapılan “pozitivist-ampirik akademik” araştırmaların yöntem sorunlarına ilişkin çok “genelci” bir değerlendirmeyi, hiçbir özel bilimsel çalışmaya işaret etme kaygısı dahi

gütmeden Erdoğan (2001) yapmıştır. Yazar “bu araştırmacı, ampirik tasarımı ve istatistiği doğru bir şekilde kullanan bir tez, bir rapor, bir kitap ve bir makaleye henüz rastlamadı” (s.142) diyerek hayıflanırken kendi çalışmasının da başlığından kurgusuna, söyleminden çıkarımlarına” sözü ettiği türden sorunlarla dolu olduğunun farkında gözükmemektedir. Örneğin çalışmasının başlığındaki “pozitivist-ampirik” eşleştirmesinin çok yanlış bir algıya yol açabileceğinin; alan araştırması ve ölçüm yapan her çalışmanın doğası gereği “pozitivist bilim mantığına” denk gelmediğinin farkında olmadığı anlaşılmaktadır. Yine makalenin “öz” kısmında “Bu makale ... akademik dergilerde, tezlerde ve diğer mecralarda yayınlanan araştırmalardaki tasarım, uygulama, istatistik testler, bulgular ve yorumlarla ilgili sorunları akademik bilgiye katkıda bulunmak amacıyla inceledi” (Erdoğan, 2001:119) derken metin içinde bu “dergilerde, tezlerde ve diğer mecralarda yayınlanan” ve “incelendiği” söylenen araştırmalardan bir tanesine dahi referansta bulunmamakta ve kaynakçada yer vermemektedir. Yazara göre ülkedeki yöntem sorunlarının temelinde “sömürücü yükseköğretim kurumları” ve “çıkarıcı akademisyen” profili yatmaktadır. Çalışmanın giriş kısmı “değer yargılarıyla” bezeli, gününbirlik sohbet cümlelerinden öte bir eleştirel derinliğe sahip değildir. Bu türden “sözde eleştirel” çalışmalar, yönteme ilişkin kaygılara işaret etse de yöntem sorunlarını belli bir dizgesellik ve bilimsellik çerçevesinde ele almadıkları için bu sorunun kökenlerine inememekte, eleştirileri belli değer yargılarının ötesine geçememektedir.

Yöntemi sorunsalını dile getiren ve “Türk sosyolojisi” ve “sosyal bilimleri” bağlamında yöntemi dert edinen çalışmalardan bir diğeri Aksoy (2013) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, esasen farklı çalışmalarının bir derlemesi olan bu kitabın varoluş gerekçesini “alandaki çalışmaların çelişkilerle dolu, kitapların ise yetersiz” (s.11) oluşuna dayandırır. Bu saptama elbette değerlidir ancak yeterli değildir, bu çelişki ve yetersizliklerin kökenine inmeyi denemek gerekir.

Yine İslamoğlu (2008) Pazarlama alanında yapılan çalışmalardaki yöntem sorunlarını “problem belirleme, model ve hipotez oluşturma, örnekleme ve analiz sorunları” gibi alt başlıklar üzerinden yürütürken bu çıkarımlarını tamamen “bireysel deneyim ve gözlemler” üzerinden ve çok geniş ve gevşek önermelerle dile getirir.

Uluslararası ilişkiler alanında ise Şatana (2016) yöntem değişimlerini tarihsel gelişmelere bağlayarak uluslararası yazının bir derlemesini sunmaktadır. Yazar çalışmada sadece değerlendirici değil, yeniden düzenleyici bir görev almayı tercih etmiş ve eleştirellikten mümkün olduğunca uzak durmuştur. Tarih alanında bibliyografik bir çalışma ise Alaslan ve Şimşek (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma da “bilginin yeniden düzenlenmesi” biçimindedir ve katkısı bibliyografik bir çalışmanın sunabilecekleryle sınırlıdır.

Konuyu bilim felsefesi düzeyinde ele alan Çelebi (1991) ise “pozitivist epistemolojinin” bilimsel etkinliğe dayattığı “sayılıtları” eleştiriye tabi tutarak, bunlardan “dünya vardır” sayılıtlarının yeterli olacağını bilim felsefesi alanının üstatlarına referansla vurgulamaktadır. “Ben varım”dan “dünya vardır”a geçiş bilimsel etkinliğin “objektiflik” arayışı için bir çare önerisi gibidir. Ancak Çelebi şu uyarıyı yapar: “... Bilim ölçme yoluyla objektiflik idealine ulaşabilir. Objektiflik dil yoluyla, dille ifade edilen tanımlamalar yoluyla, daha genişletirsek, ölçme dili ile gerçekleştirilebilir. Nitekim bilim adamını ‘taken-for-granted’ bir dünyada yaşayan ‘laymen’ den ayıran da budur Aslında ölçme de özü itibarıyla konvensiyona dayanır” (Çelebi, 1991:55-56).. Gel gör ki konvensiyonalistlere de referansta bulunulunca ölçme ve bilimsel etkinliğin her aşamasının “ideoloji yüklü” olduğu tartışmalarına da son vermiş mi oluyoruz? Konvensiyonları oluşturan ilkelerin arkasında tümdengelimliliği mümkün kılan ve öznellikleri barındıran olguların işleyişine dair bir dizgesellik olarak kuramlar yok mudur? Niçin Aristo güneşin görünür oluşundan “güneşin dünya çevresinde döndüğünü”, Kepler ise dünyanın güneş etrafında döndüğünü çıkarır? Fakat haksızlık etmemek adına söylemek gerekir ki Çelebi bir “bilim felsefesi” yahut “bilimsel araştırma mantığı” arayışı içerisinde olan az sayıdaki akademisyenden bir tanesidir. Lakin birkaç kavram transferiyle büyük cümleler ve çıkarımlar yapmanın sakıncaları da ortadadır.

Bunların dışında daha pratik kaygılarla yöntem alanını sorgulayan çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Çitçi ve Öztürk (2017) seçilmiş araştırma yöntemleri kitaplarını araştırmacıya yol gösterme becerileri üzerinden karşılaştırmalı olarak sorgulamaktadır. Keskin (2017) ise geniş bir yazın tartışması

ardından sunduğu uzun bir araştırma yöntemleri kitapları listesini toptancı bir bakış açısıyla değerlendirerek bu kitaplarda felsefeye (daha doğrusu bilim felsefesine olsa gerek) duyarsız kaldıklarını saptamakta ve haklı olarak eleştirmektedir.

Yukarıdaki çalışmalara benzerlerini eklemek mümkün ama gereksizdir. Çalışmalarına bir kısmı belli alandaki yöntem savrukluğuna dikkat çekmekte ancak bunun gerekçelerine eğilmemektedir. Bir başka grup çalışma ise yöntem sorununa yüzeysel düzeyde dokunmakta ancak bunu yaparken bir dizgesellik ve derinlik kaygısı gütmemektedirler. Bir diğer grup pratik çıkarımlarla diğerleri ise bilgikuramsal tartışmalara odaklanmaktadır. Ancak ne bilimsel yöntem tarihi ne de yöntem sorunlarının kökenleri üzerine bir çalışma henüz yapılmış değildir. Bu çalışmanın sözü edilen boşluğu doldurmaya yönelik çalışma ve tartışmaların başlatılmasına katkı yapma kaygısı ve umudu vardır. Bu niyetle genel bir araştırma sorusu da kurulabilir: “Türkiye’de toplumbilimleri alanında yazılan ders kitaplarının bilimsel araştırmaların kalitelerini artırmaya bir katkıları var mıdır?”

Üsteki tartışmalar ışığında araştırma şu birbiriyle bağlantılı iki soruya yanıt aramaktadır? a) *Türkiye’de yöntem/bilimin ve bilim felsefesinin gelişim sürecini dönemlendirme anlamlı ve gerekli midir?*

b) *Bundan hareketle günümüzde yaşanan yöntemsel sorunlara ilişkin bazı gerekçelendirmeler yapılabilir mi?*

2. Veri ve Yöntem

Çalışma yöntem/bilim ve bilim felsefesi alanında yayınlanan kitaplar ve üniversitelerin gelişimini koşut olarak incelemekte ve 100 yıllık bir süreci dönemlendirerek her dönemin kendine mahsus görünümünü kaba hatlarıyla ortaya koymaya çalışacaktır. Her döneme ilişkin kitaplara a) TBMM kütüphanesi, b) Archive.org, c) Nadirkitap elektronik ortamda taranarak, kütüphaneler ziyaret edilerek ve bireysel koleksiyon kullanılarak ulaşılmıştır. Aslında her kitap kaynakçası ile de kendi döneminin yazınına ulaşmak için bir imkân sunmaktadır. Bu çerçevede neredeyse bütün kitaplara ulaşılmıştır. Bu yönüyle bakıldığında bu çalışmanın kaynakçası da 100 yıllık gelişimin köşe taşı niteliğindeki eserlerinden söz etmektedir. Burada bilim felsefesi alanındaki yazımın “kasti örneklem” yoluyla belli başlı eserler üzerinden incelendiğini söylemek gerekir. Yine 2000’li yıllarda kitap sayısındaki büyük artış ve çoğu kitabın da birbirine benzer biçimde olması nedeniyle tartışma başlık ve içerikleriyle öne çıkan bazı kitaplar üzerinden yürütülmüştür.

Kitaplar belli kategoriler çerçevesinde “eleştirel” incelemeye tabi tutulmuştur:

- Kitap başlığı,
- İçerik
- Kavramsal tutarlılık
- Başlık içerik uyumu
- Konuya hâkimiyet
- Çeviri kalitesi (çeviri eserlerde)

Bu inceleme daha çok geniş tanımlanmış bir metin incelemesi olarak düşünülmelidir. Kapsanan süre, kitapların çokluğu ve çalışmanın bir “bildiri” insicamında olması bu “görelî yüzeyselliği” zorunlu kılmaktadır. Umut edilir ki burada yapılan dönemlendirme esas alınarak her bir dönem veya alt dönem için çok daha ayrıntılı çalışmalar yapmak mümkün olur.

3. Türkiye’de Yöntem/Bilimin Yüzyıllık Hikâyesi

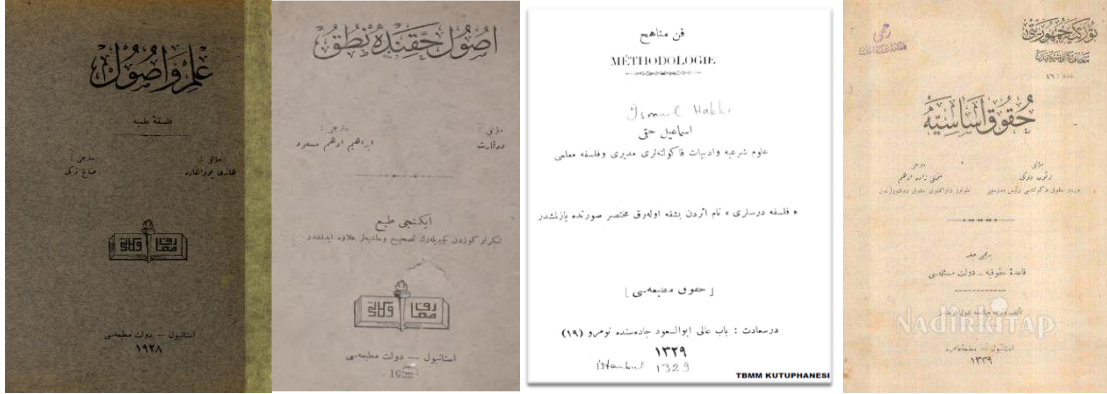
Ders kitapları, diğerlerinden farklı olarak, varlıklarını alandaki bilimsel kurumlara borçludurlar. Kurumsal yapılar ve beklentileri ders kitaplarının nicelik ve niteliklerini de önemli derecede belirler. Hem Türk bilim ve düşünce (Ülken, 2013) hem de maarif tarihi (Ergin 1977) yükseköğretim odaklı (Hirsch, 1998; Coşkun, 2019) bir incelemeye tabi tutulduğunda şöyle bir dönemlendirme yapmak mümkündür:

3.1.1900-1930’ların Başı: Darülfünundan Üniversiteye-Başlangıç

Osmanlı askeri ve eğitim modernleşmesi 19. yüzyılın başlarına uzanır. Ancak bu yenilenme, ıslahat ve farklılaşma girişimlerinde bir düzenlilik yoktur. İnişler, çıkışlar, ileri ve geri adımlar bir arayışın yanında

büyük karmaşaların yaşandığını gösterir (Turan, 2000; Ünal, 1998). 1860'larda hayata geçirilmeye çalışılan çağdaş anlamda üniversiteye denk gelen bir kurum olarak Darülfünun 1900'lara dek belirgin bir yapıya ulaşamaz. Ardından değişik girişimlerle üniversite muadili bir yapıya bürünür (İhsanoğlu, 1993:521-525). Bu dönemde bir de "İnas (Kadın) Darülfünunu" (1914-1919) da kurulur (Baltacıoğlu, 2008) ancak ömrü uzun olmaz. Dönem kitaplar açısından önceki devirlerle karşılaştırılmayacak bir zenginliğe kavuşsa da Avrupalı muadil devletlerle karşılaştırıldığında bilimsel etkinlikler yok denecek kadar zayıftır. Dini kitaplara yazılan şerhlerin ve artık çoğu sıradan düzeydeki divanların yanında edebi kitaplar, dergiler, gazeteler artış gösterirken felsefi, bilimsel kitaplar da çeviri ve telif olarak yayınlanmaya başlar. Mektepler ve darülfünun için değişik mesleki kitaplar yayınlanır. Descartes, Poincare, hatta Schopenhauer'un çevirileri yapılır.

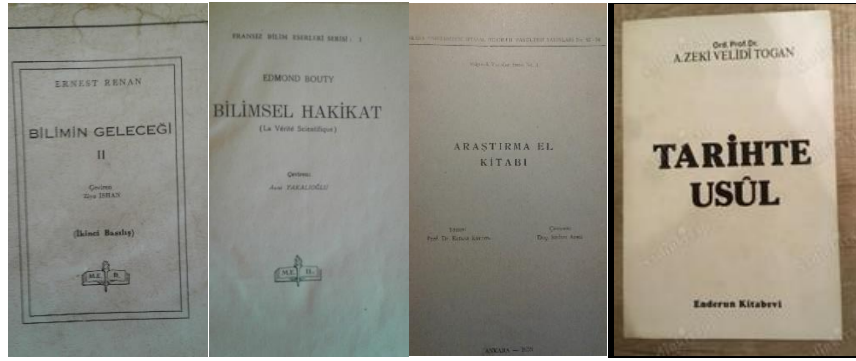
Hicri 1329 (miladi 1911) "Ulum-i şer'iye ve edebiyat fakültesi müderrisi ve felsefe muallimi" İsmail Hakkı tarafından Fenn-i Menahic: Methodologie" kitabı harf devriminden önce de Latin alfabesinin özellikle belli ilmi terimler söz konusu olduğunda kullanılmaya başlandığını göstermektedir. 1928 yılında Descartes'ın "Usul Hakkında Nutuk" (2. Baskı) İbrahim Ethem'in; Poincare'in "İlim ve Usul" kitabı Salih Zeki'nin çevirileriyle "Maarif Vekâleti" tarafından İstanbul Devlet Matbaasında basıldı.

3.2. 1930'lardan 1960'ların Başına: Üniversiteleşme, İthal Bilim ve Yerleşme Adımları

Bu dönemi de alt dönemlere ayırmak mümkündür. 1930'lar hem Darülfünunun feshedilerek Üniversite'nin kurulması hem Türk Dil ve Türk Tarih cemiyetlerinin kurulması, hem de Almanya'dan çok sayıda bilim insanının Türkiye'ye göç etmesi nedeniyle bir dönüm noktasıdır. 1940'lar ise doğu ve batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi ve üniversitelerde Türk asistanların istihdam edilmeleri dönemidir. Önceki dönemlere göre çok daha verimli, ancak uluslararası düzeyde hala geri olunan bu yılların bir özelliği de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiştir. Latin alfabesiyle yazılmış kitap boşluğunu gidermek üzere büyük bir atılım yapılır ve çeviri ve telif eserler çoğalır. 1940'lar aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nin yanında Ankara ve İstanbul Teknik Üniversitelerinin de kuruluşuna şahitlik eder. Ders kitapları da bu duruma paralel olarak artmaya başlar. Zeki Velidi, Sadı Maksudi gibi Türk Dünyasından Rus ve Batı eğitimi almış önemli şahsiyetler de Türkiye üniversitelerinde görev alır ve eserler verirler.

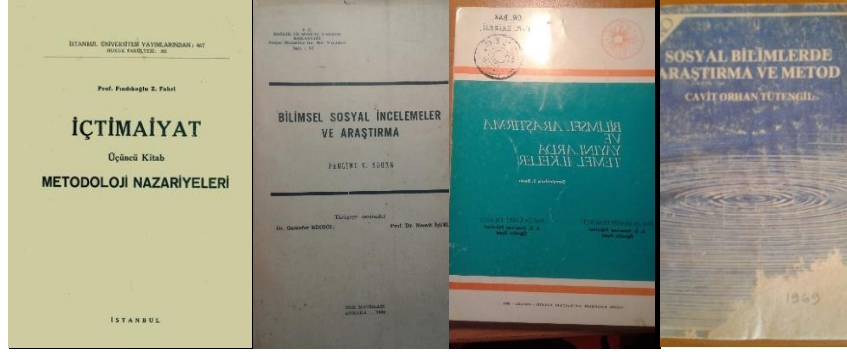
1950'lerde ise Karadeniz, Ege, Atatürk ve Orta Doğu Üniversiteleri kurularak yeni bir evreye girilir. Bilim merkezleri İstanbul ve Ankara dışında diğer bölgelere de ulaşmıştır. Bunun gerekçesi olarak o dönem iktidarda olan Demokrat Parti, Atatürk'ün 1937 ve 1938 nutuklarında dile getirdiği "Doğu Üniversitesi" projesini gösterir. Atatürk'ün Van Gölü kenarında kurulmasını arzu ettiği "Doğu Üniversitesi" projesi bir vasiyet olarak kabul edilir ve farklı üniversiteden uzmanlardan oluşan bir heyet Van, Elâzığ, Diyarbakır ve Erzurum gibi illerde incelemeler yaparak bir rapor hazırlar (MEB, 1952). ÖDTÜ ise Amerikan sermayesi ile ve farklı bir modelle üniversite kavramını yeni bir aşamaya taşıdı ve ülkede yabancı dil ile eğitim yapan ve farklı bir yönetim biçimi olan ilk üniversite oldu. Yöntem adına Kurnow'un (1956) "Araştırma El Kitabı" adı altında Sadun Aren tarafından çevrilir. Kitap (çık) 35 sayfadır. Ancak önsözünü Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Bedri Gürsoy, yazar ve anlatır ki kitap ABD İktisadi Yardım Teşkilatı'nın yardımı ile T.C. Maarif Vekâleti ve A.Ü. SBF ile New York Üniversitesi Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Fakültesinin iş birliğinden doğan "verimli bir semeredir" (s.5). Kitap bırakın bir yöntem kitabı olmayı, bir yazım kılavuzu için bile yeterli değildir, ancak hatırlamalı ki yıl 1950'lerdir. İlginçtir benzeri hacimde ve benzeri içerikte bir kitabı başına bu defa "Bilimsel Araştırma El Kitabı" adı ile Türkçeye Ataöv (1973) Yayınlamıştır.

3.3. 1960'ların Ortasından 1980'lerin Başına: Çoğalan ve Siyasallaşan Üniversiteler:

1960'de kurulan Hacettepe Üniversitesi "özel girişim" devlet yapısı ile ÖDTÜ'den sonra yeni bir üniversite modelinin daha benimsenmesi anlamına gelir. ABD'liler tarafından 1956 yılında kurulan ÖDTÜ 1970'lerde Türkiye'de öğrenci hareketlerinin kurgulandığı merkez olarak üniversitelerin siyasallaşmasında başat bir görev üstlenmiştir (Baysal, 2004). 1960 ve 1971 askeri darbeleri anayasa, siyasi yaşam ve üniversiteler üzerinde etkiler yapmıştır. Üniversiteler ve özellikle "sol" kesim, darbelere ilkesel bir karşıtlıkla değil, çıkarsal bir duruş ile yaklaştı. Bu 1980 darbesi için de geçerlidir.

Bu dönemde yöntem adına yazılmış değerli bir eser Fındıkoğlu'nun (1961) üç ciltlik "içtimaiyat" kitabıdır. Kitabın ikinci ve üçüncü ciltleri "metodoloji nazariyeleri" tartışmalarına ayrılmıştır. Fındıkoğlu Türk sosyolojisini Gökalp'ten sonra bir başka düzeye taşıyan akademisyenlerin başında gelir. Yine bu dönemde önemli bir çalışma (Young, 1968) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yayını olarak ve "Bilimsel ve Sosyal İncelemeler ve Araştırma" adı ile çevrildi ve yayımlandı. Kitap oldukça kapsamlı bir içerikle bilim tarihi, felsefesi, yöntemi ve teknikleri hakkında bilgiler vermektedir. Buna ek olarak Tütengil'in (1969) "Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Yöntem" ile Pamukçu ve Dilmen'in (1967) "Bilimsel Araştırmada ve Yayınlarda Temel İlkeler" adlı çalışmaları telif eser olarak yayımlandı. Her iki eser de alanda daha önce yazılanlardan daha güçlü bir "yöntem" vurgusu yapmaları ile öne çıkmaktadır. Ancak söylemek gerekir ki Tütengil'in eseri tamamen yerli ve özgün iken Pamukçu ve Dilmen'in eseri esasen bir çeviri hem de "kötü" bir çeviridir. Kaynakçasında yazarların kendilerine ait bir çalışma dışında sadece iki Türkçe esere yer vermeleri ve yanısıra kitaptaki çok sayıda İngilizce kavram ve ifade bunu açıkça ortaya koymaktadır.

1970’lerde 19 yeni üniversitenin kurulmasıyla (Boğaziçi, Uludağ, Selçuk, Anadolu, Çukurova, Dicle, Cumhuriyet, İnönü, On Dokuz Mayıs, Erciyes) Türkiye’de üniversiteler yaygınlık kazandı ve bu dönemde ders kitaplarında, özellikle de İstanbul ve Ankara dışı yayınlarda artışlar görüldü. Bunlar arasında çeviriler olduğu gibi telif yayınlar da yer almıştır.

Tarih ve Edebiyat dışında yöntem konusunda ciddi telif eserlerin 1970’lerde yazıldığı söylenebilir. Keleş’in (1976) editörlüğünde toplumsal araştırmaya bütüncül olarak ele alan kitap dikkat çekicidir. Bu dönemi yansıtan bazı eserden kısaca bahsetmek gerekir. Birincisi, Karasar (1975) daha öncekilere benzer bir “yazım kitabı” hazırlamakla birlikte içeriği daha ayrıntılı, kapsamı daha geniş tutarak Ataöv’ün (1973) örneğinde görülen küçük yazım kılavuzu türünü bir ileri noktaya taşımıştır. Karasar’ın çalışmasını ayrıcalıklı kılan esas husus ise kitabına alışlageldiği üzere “el kitabı” demek yerine “araştırmalarda rapor hazırlama yöntemi” demeyi uygun bulmasıdır. İncelememiz dâhilinde alanda ulaştığımız çalışmalar arasında yöntem adının verildiği ilk eser budur³. Tütengil (1969) metot demeyi tercih etmişken Karasar “yöntem” demeyi uygun görmüş ve bu yeni adlandırma alanda kalıcı olmuştur. Lakin kitabın içeriği bir “yöntem” değil “yazım kılavuzu” görüntüsünün ötesine geçememektedir. Alt başlıktaki “kavramlar, ilkeler, teknikler” üçlemesinden sadece “teknikler” kitapta karşılığını bulmaktadır. Karasar’ı ayrıca kaynakçasının yeri ve yabancı eser bakımından oldukça dengeli oluşu ile de takdir etmek gerekir. Seyidoğlu (1979) yine kendinden öncekilerden çoğunun yaptığı gibi “el kitabı” ve “rapor hazırlama kılavuzu” adlandırmasını uygun bulmuştur. Kitabın adı içeriğini yansıtmaktadır. Bu dönemde yazılmış ve diğerlerinden fark edilebilir derecede bilim felsefesi, yöntembilim ve yöntem vurgusunu öne çıkaran kitap “Bilim Yöntemi” adı ile Beşikçi (1976) tarafından yazılmıştır. Beşikçi’nin kitabında yazarın kavramlar arasında bocaladığı açıkça görülür. Bir yandan Marksist terminolojiyi kullanırken öte yandan bilimsel etkinliği kimilerince “burjuvazi ve sömürgeciliğin bilim anlayışı” olarak adlandırılan “pozitivist” bilim mantığını en katı haliyle olumlayan bir yaklaşım söz konusudur. Bilimin “olgu ile bilincin tam örtüşmesi” hali olduğuna “iman eden” ve bilimciliği “din” mertebesine yüceltip kutsayan bu anlayışın en azından bir zamanlar Marksizmin etkilerinde dolaşmışların mekânı olan Frankfurt Okulu aracılığıyla biraz törpülenmesi beklenebilir miydi? Son kertede ise dünyanın “Kürt olgusu” etrafında dönen bir gezen olduğu sanrısı ile her cümleye bir “Kürt” sözcüğü eklemeyi “bilimselliğin zorunlu koşuluna” indirgeyen bir yaklaşımın eseri olan kitap, ideolojik taşkınlıkların insan zihni üzerine yapabileceği tahribata ilişkin deliller sunması bakımından önemsenmeli.

1970’lerin sonu itibarıyla “araştırma” kitaplarının “yazım kılavuzundan” çıkarak “yönteme” doğru evrilmeye başladıkları söylenebilir. Bu yapılırken bir yandan “bilim felsefesi” içerikli tartışmalar yapanlar diğer yandan ise “araştırma tekniği ile istatistiği birleştirmeye” çalışanlar olduğu saptanmıştır.

³ Yöntem kavramını başka alandan kitapların kullandıkları görülmektedir. Rastladığımız ilk eserler arasında Cantor (1963), Erdoğan (1972) MPM-Milli Produktivite Merkezi- (1974) yer almaktadır.

3.4. 1980'lerin Ortası 2000'lerin Başı: Üniversitelerin Merkezileşmesi ve Çoğalması

1970'lerin sonlarında toplumsal şiddet ve boykotlarla neredeyse işlevsizleştirilen üniversiteler 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında “yeniden yapılandırıldılar”. Bazı bilinen akademisyenler üniversitelerden kovuldular. Akabinde YÖK kuruldu ve üniversiteler merkezi bir çatı altında yönetilmeye başlandı. Vakıf Üniversitesi modeliyle “özel teşebbüs” üniversitelerin kurulmasına izin verildi. Türkiye'nin birçok ilinde yeni üniversiteler açıldı. Bu durum doğal olarak yayınlanan ders kitabı sayısında da bir artışa neden oldu.

Akademik nitelikte bir artış olmadığını söylemek haksızlık olur. Çok sıradan ve birbirinin tekrarı çalışmaların yanında içeriği iyi kurgulanmış, bütünselliği olan kitaplara da rastlanmaktadır. Bu dönemde de hem tercüme hem de kitapları yayınlanmıştır. Ancak telif ve tercüme kavramları ülkemizde genelde sorunlu olmuştur. Bunlara bir örnek olarak Karataş (1984) tarafından “yazılan” “Araştırma Teknikleri” kitabı verilebilir. Kitabın kapağında Karataş yazar olarak görünür. Oysa iç kapakta Karataş'ın derleyen olduğu yazılır. Önsözde ise Karataş'ın “Hillway'in 1964 basımlı “Introduction to Research” kitabının “önemli bulunan yerlerini” derleyerek çevirdiği anlatılır, telif oyunları ve bilim camiasına yakışmayan bir kurnazlık muhtemelen. Zira buradaki derlemenin “editörlük” anlamında değil, bir başkasının kitabını gönlünce kırıp ardından çevirmek” anlamına geldiği anlaşılıyor. Bu arada önsöz dışında kitapta gerçek yazar olan Hillway'dan söz edilmez bile. Bu arada niçin çevrildiği anlaşılamayan kitaplar da vardır. Örneğin Yaggy (1989) tarafından orijinali 1958'de kaleme alınmış sıradan bir “dönem ödevi yazım kılavuzu” Aktan tarafından çevrilmiştir. Çeviri konusuna bir not düşmekte yarar vardır. 1900'ların başından 1960'lara kadar muhteşem çevirileri yapılmıştır. Ancak özellikle ABD'de eğitim görüp te Türkiye'ye geldiğinde çeviriye soyunanların çoğu bu işin üstesinden gelememiş ve çeviri kalitesi ilerleyen dönemlerde daha da düşmüştür.

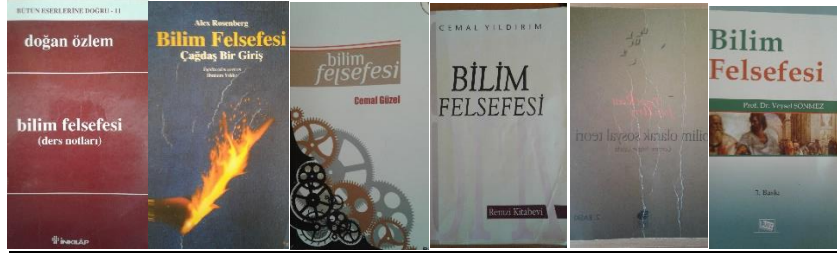
1980'lerde gözlenen bir diğer konu da istatistiğin çok güçlü bir biçimde yöntem kitaplarına girmesidir. Öyle ki Türkbal (1981) kitabına "Bilimsel Araştırma Metodları ve Uygulamalı İstatistik" adını vermesine karşın birkaç kavram dışında çalışması esasen bir "İstatistiğe Giriş" kitabından pek farklı değildir. Buna karşılık Kaptan (1983) kitabına "Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri" adını verir ancak istatistik çok yüzeysel düzeyde ele alınır. Bu arada yazarın kitap adındaki "araştırma teknikleri, istatistik yöntemleri", tercihlerinin adlandırmada ve kavramları kullanmada yüzeyselliğin bir örneğidir. Türkiye'de araştırma, inceleme, teknik, yöntem, yaklaşım gibi birçok kavram henüz yerli yerinde kullanılamamaktadır. Sencer ve Irmak ta (1984) kitaplarında istatistiğe ağırlık veren yazarlardandır. Oldukça insicamlı (635 sayfa) olan bu kitabın içeriğinin "savrukluğu" nedeniyle konuların takip edilmesinin zor olduğunu not düşmek gerekir. Derli toplu kitaplar arasında Gökçe (1988), Armağan, (cilt I ve II, 1983) sayılabilir. Bu noktada içerik ve dil bakımından diğerlerinden ayrılan ve Z. F. Fındıkoğlu geleneğini devam ettirdiği görülen Kurtkan-Bilgiseven'i (1982) saymak gerekir. Kurtkan-Bilgiseven kitabına "Sosyal İlimler Metodolojisi" adını verirken "metodoloji" sözcüğünün içini tam olarak dolduran tartışmalara da yer vermektedir. Oysa Kurtuluş, Memiş (1989), Al (2005) gibi yazarlar "metodoloji" kavramını teknikler yahut iyimser bir ifade ile yöntem düzeyine indirgeyerek alanda yaşanan kavramsal savrukluğa katkıda bulunmuşlardır.

Bu yıllarda da "yazım kitap (çık)ları" geleneği sürdürülür (Armay, 1981; Erkul, 1989). Ancak Erkul anlattıklarının sıradanlığına karşı ağıdalı bir dil kullanımını dener ve kitabın başlığını da "Araştırma Raporlarında Tertip ve Şekil Meselesi" olarak belirler. Yazarın önsözde belirttiği "mesele" "Türkiye'de ortak bir rapor yazma ve tertip ve şekil geliştirilmemesi ve ortaya büyük zaman ve emek kayıpları çıkmasıdır" ve bunun da üstesinden gelmek için "Türkçe, Almanca ve Anglosakson literatürü incelenmiştir" (Erkul, 1989: V-VI). Gel gör ki, kaynakçada toplam 13 kitaba yer verilir ve bunlardan sadece bir tanesi Ruşen Keleş tarafından çevrilmiş Goode ve Hatt'ın (1964) basit bir yazım kılavuzu niteliğindeki eseri yabancıdır. Buna karşın Şimşek'in (1985) "Araştırma Teknikleri" kitapçığı da hacim olarak küçük olmakla birlikte oldukça sistematik biçimde ve mantıksal kurgusu güçlü olarak kaleme alınmıştır. Bir başka eser (Arıkan, 1995) ise "araştırma teknikleri" kavramını kitapçık formundan kapsamlı bir kitaba dönüştürmesiyle farklılaşmaktadır. Bu yapılırken dizgeselliğin kaybolduğunu; "plan mı pilav mı", "bilgi paradır", "bilim tasnif demektir", "son pişmanlık para etmez" türünden başlık altı sözlerinin hem bilimsel etkinliğin konumlandırılması hem de kitabın yaklaşımı hakkında izlenimler sunduklarını da söylemek gerekir. Bu dönemde Barzun ve Graff'ın (1996) "Modern Araştırmacı" başlığıyla TÜBİTAK tarafından yayınlanmıştır. İçeriği ve görselliğinin yanında anlatım tarzı ile de farklılık göstermektedir. Önsözde anlatıldığına göre çok yüksek basım sayısına ulaşan bu eserin alıntılanmasının aynı düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Kitabın 14. Bölümünde yapılan daktilo-bilgisayar karşılaştırması bugün anakronik durmakta ve okuyanı tebessüm ettirmektedir. Wagner'in (1984) yöntem kitabı doğa bilimleri ve teknik araştırmacılarına yönelik olsa da sosyal bilimciler için de önemli bir kaynak olma potansiyeline sahip olması bakımından burada anılmaya değerdir. Çeviri sorunlarına katlanabilecek sabırlı araştırmacılar için iyi bir kaynaktır.

Farklılıklarıyla öne çıkan bir diğer eser ise Boudon'ın (1991) Sosyoloji Yöntemleri kitabıdır. Cep kitabı hacminde olmasına karşın hem sosyal teori ve metodoloji hem de nicel ve nitel yöntem tartışmalarının ana konularını oldukça dizgesel ve yetkin biçimde ortaya koymaktadır. Buna karşılık Sezer (1993) ise "sosyolojide yöntem tartışmaları" gibi iddialı bir başlık altında bazı Durkheim göndermeleri dışında ne sosyal teori ne metodoloji hatta ne de yöntem tartışması yapar. Belki "sosyal teori" içerisine girebileceğini söyleyebileceğimiz tartışma olarak, sosyolojinin konusunun ülkelere/kültürlere özgü olduğuna ilişkin tartışmadır. Buna göre "Batı" dışındaki ülkelerin "Türk sosyolojisi" tanımlanmasına benzer biçimde, kendi toplumsal sorunlarını tanımlama hakkının (bu sorunları tanımlarken Batının bunlardaki payını göz ardı etmemeye özenli bir dikkat çekerek) bulunduğunu vurgulamasıyla benimsediği rölativist mantıktan söz edilebilir.

Bu dönemde göze çarpan bir diğer gelişme ise "alana özgü" çalışmaların giderek artmasıdır. Kurtuluş (1989) "İşletme", Şeker (1986) "İktisat", Kurtuluş (1982) ve Tokol (1982) "Pazarlama", Aziz (1990) "İletişim", Hyman (1990) "Psikoloji", Demir (1995) "İktisat", Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu (1998) "Sağlık Bilimleri" bunlara örnek verilebilir. Bu kitapları alana özgü kılan önemli farklılıklar yoktur. Sadece kuramsal

ve pratik bilgiler aktarılırken ve örnek verilirken alanın terminolojisi öncelenir. Lakin bunun da önemli bir gelişme olduğunu vurgulamak gereklidir.

Yine bu dönemde 1900'lerin başında canlanmaya başlayan mantık ve felsefe çalışmaları özellikle Reichenbach'ın 1930'larda İstanbul Üniversitesi'nde vermeye başladığı derslerinin notlarından yayınlanan "İlmi Felsefe (1935) ve Lojistik (1939) kitaplarıyla yeni bir evreye girdi. Bunun ardından H. Z. Ülken ve H. A. Yücel de mantık konularına el attılar. 1960'lardan itibaren yerli mantık (Emiroğlu, 2011) ile birlikte felsefe ve bilim felsefesi de gelişmeye başlar. Bilim Felsefesi özelinde Cemal Yıldırım (1973, 1970), ile Doğan Özlem'e (1984, 1995, 2003) özel bir yer açmak gerekir. Ardında Demir (1992), gibi yerli yazarların yanında çok sayıda başat eserin çevrilmesiyle giderek geliştiği görülmektedir. 1970'lerden günümüze Hegel, Weber, Russell, Wallerstein, Popper, Husserl, Heidegger, Jasper, Horkheimer, Adorno, Giddens, Kuhn, Feyerabend, Habermas olmak üzere çok sayıda başat bilim felsefesi ve sosyal teori kitabı Türkçeye çevrilmiştir. Bilim Felsefesi alanında referans kitap niteliğinde çeviri kitapların örnekleri olarak Freund (1991), Keat ve Urry (1994) sayılabilir. Freund'un eseri çok yoğunlaştırılmış olmakla birlikte dokunduğu konuları kısa cümlelerle anlaşılabilir kılmaktadır. Lakin çevirisinde zaman zaman sorunlar görülmektedir. Keat ve Urry'in çalışması ise oldukça kapsamlı olmasına rağmen oldukça dizgesel ve anlaşılabilir bir dille yazılmıştır.

3.5. 2000'lerin başından günümüze

Bu dönem "her şehirde en az bir üniversite" denilerek üniversitenin güçlü bir gelenek üzerinde ve kurumsal kimliği olan birimler olması gerektiği varsayımı yerine her yerde üniversitelerin kurulabileceği ve evrensel ölçekte bilimsel etkinlik yapılabileceği varsayımının kabul edildiği bir anlayışa sahne oldu. Dahası "vakıf üniversiteleri" yanında "cemaat üniversiteleri" olgusunun da güçlendiği ve üniversitelerin cemaat misyonunu üstlendikleri bir dönem yaşandı. Bu iki gelişmenin de üniversiteler için vahim sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Cemaatlere teslim edilen zeki çocuklar, cemaat üniversitelerine aktarılan devlet kaynakların yüksekliği ülkenin hem beşerî hem de maddi kaynaklarının heba olmasına neden oldu. Her ile açılan üniversiteler ise tercih edilmeyen bölümler ve boş kontenjanlar sorununun giderek büyümesine, kaynak kaybına, niceliğin bu denli öncelenerek niteliğin göz ardı edilmesi ülke genelinde üniversitelerin içlerinin boşalmasına neden oldu.

2000'li yılların araştırma yöntemleri bakımından artan ders kitabı sayısı (örneğin Altunışık vd., 2001; Karpuz, 2010; Türkoğlu ve Gökçe, 2011) dışında en öne çıkan özelliği nicel ve nitel yöntem kitaplarının ayrılmaya başlamasıdır. Artık salt nitel çalışmalara da rastlanmaya başlanmıştır (örneğin Baş ve Akturan, 2013; Güler vd., 2015; Bal, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2016; Sart, 2018; Sığı, 2018; Güçlü, 2019). Bunların yanında uluslararası bilinirliği yüksek çeviri kitaplar da yayınlanmıştır (örneğin, Merriam ve Bass, 2015; Creswell, 2016; Berg ve Luna, 2019).

Yine bu yıllarda "yazılımlar" eksenli kitaplardaki (SPSS, Nvivo, MAXQDA vb.) artıştan söz edilebilir. Önce nicel veri analizi yazılımlarının yer aldığı ders kitapları (örneğin Altunışık vd., 2001; Tekin, 2007, İslamoğlu, 2011; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2011) ardından da nitel veri çözümleme yazılımlarının yer aldığı (Kuş, 2009; Baş ve Akturan, 2013 Kabakçı-Yurdakul, 2016) kitaplar yaygınlaşmaya başladı.

Bu dönemde kitap adlarının giderek birbirlerine yakınlaştığı görülürken dönemlerde en azından adı ile farklılaşan kitaplara da rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi Bal'ın (2012) "Bilimsel Araştırma Yöntemleri & Nicel Araştırma Yöntemi" kitabıdır. Bilimsel araştırma yöntemleri demişken "ve nicel araştırma" demenin gereği nedir? Bu kitabın yazarının alanda birbiriyle başlık ve içerik olarak büyük oranda örtüşen, kitaplarının olduğu görülmektedir. Bu elbette bir tercihtir. Türkiye'de bazı

akademisyenlerin kendilerini “ders kitabı” yazmaya adadıkları ve alanıyla yakından uzaktan ilintili konularda kitap yazdıkları az görülür bir durum değildir. Umud edilir ki her disiplin kaliteyi önceleyen kitaplar üreterek bu türden girişimleri boşa çıkarabilecek düzeye kısa sürede gelebilir. Özdamar (2017) ise kitabına “modern bilimsel araştırma yöntemleri” demeyi tercih etmiş lakin modern derken farklı olarak neyi anlatmak istediği kitabından anlayamamıştır. Başlığı ve içeriği en farklı ve eklektik kitap ise Saruhan ve Özdemirci (2005) tarafından “Bilim, Felsefe ve Metodoloji: Araştırmada Yöntem Problemi (SPSS Uygulamalı)” başlığıyla yayınlanmıştır. Kitap küçük parçalar halinde akla gelebilecek hemen her konuya dokunmaktadır.

2000’li yıllarda, alana/disipline özgü kitaplarda da artış görülmüştür. Örnek olarak şunlar sayılabilir: Pazarlama (Yükselen, 2000), İktisat (Yıldız ve Özen, 2001; Parasız vd., 2015), Sosyoloji ve Antropoloji (Kümbetoğlu, 2005), Yönetim (Özdemir, 2008), Muhasebe (Elitaş, 2011), Tarih (Ari, 2011; Alşan ve Akın, 2019), İletişim (Güllüoğlu, 2012), Beşerî Coğrafya (Özgen, 2017; Yengin, 2017), İslami İlimler (Ardoğan, 2018), Eğitim (Şen ve Yıldırım, 2019).

Bu yıllarda gözlenen bir başka yenilik ise ikili (Nicel ve Nitel) ve Karma Yöntem kitaplarının yazılmasıdır. Yazın incelemesi çerçevesinde Türkiye’de ilk telif ikili yöntem kitabı Geray’ın (2006) eseridir. Yine Kuş, (2012), Karagöz, (2018), Aslan (2019) ve Kanadlı, (2019) telif; Punch (2014) ise çeviri ikili yöntem kitaplarına örnektir. Salt karma mantıkla yazılmış kitap örneği olarak Creswell (2017) görülmektedir. Burada vurgulamak gerekir ki “karma yöntem” nicel ve nitelin birlikte ele alınması değil; bunlardan bağımsız olarak ve bütünsel bir araştırma örüntüsü biçiminde düşünülmelidir. Öyle ki hem “felsefi dayanağı ve bilim mantığı” hem de tasarımı bakımından eklektik değil, kendine özgü bir yöntem olduğunu söylemek gerekir.

Bu dönemde kitapların içeriği önceki dönemlerde yazılanlara nazaran daha dizgeselleştirilmiş olsa da arada yine “Araştırma ve Yazma Metodolojisi (Al, 2005), “50 Soruda Tez Yazma Kılavuzu” (Yıldız ve Özen, 2001) “Okumayı, Yazmayı, Öğretmeyi, Öğrenmeyi, Bilmeyi ve Araştırmayı Biliyor Muyuz?: Yöntembilim” (Kartal, 2015) gibi alanın geldiği düzeyle örtüşmeyen eserlere rastlanmaktadır. Örneğin, tipik bir “el kitabı” için “Bilimsel Çalışmalarda Yeni Teknikler” (Ertuğrul, 2003) gibi bir başlığı benimseyip te alanla ilgili “yeni” hiçbir şey söylememenin bir açıklaması var mıdır? Salt kitap adları dahi yazarların alana özgü kavramları kullanmada ne denli özensiz ve bazı durumlarda ise bilgisiz olduklarını göstermektedir.

Kitapların adlandırılmasına ilişkin de bir saptamadan söz etmek gerekiyor. Alanın başlangıcında benimsenen “tetkik, usul, metodoloji” gibi adların 1960-1980 arsında giderek “araştırma el kitabı”, “araştırma teknikleri” olarak evrildiği ve 1970lerden itibaren arada “yöntem” kavramını benimseyen kitaplara da denk geldiği yukarıda belirtilmişti. 1980’lerden itibaren başlığında “yöntem” olan kitapların giderek arttığı; 2000’lerde ise bunun en yaygın adlandırmaya dönüştüğünü söylemek gerekir. Ancak yine de arada teknik (Akpolat, 2010; Kuş, 2012; Şimşek, 2017) veya “yöntemleri ve teknikleri (Öz, 2015; Kaya ve Şahin, 2013; Arslan, 2017) demeyi uygun görenlere rastlanmaktadır.

Bu dönemde bilim felsefesi alanında yazılmış yerli kitapların başında Güzel (2014) ve Sönmez’den (2013) söz edilebilir. Her iki yazar da “bilim felsefesi tarihi” mahiyetinde bir kurguyu benimsemişler ve tartışmalarını belli “çevreler” ve yazarların eserleri üzerinden yürütmüşlerdir. Çeviri eserlerden Losee (2008), Weber (2017) ve Rosenberg (2014) dikkat çekmektedir. Rosenberg hem içerik hem de dili ile alana yeni başlayanlar için bilim felsefesinin bütün tartışmalı konularına anlaşılabilir yorumlar getirmektedir.

4. Günümüzde Alana İlişkin Bazı Sorunlar

Günümüzde alana ilişkin bazı sorunlara kısaca dokunmakta yarar vardır. Birincisi, her akademisyen mesleği gereği değişik araştırmalar yapmak zorundadır. Bundan hareketle “her akademisyen araştırma yöntemleri ders kitabı yazabilir” sonucuna ulaşmak makul değildir. Ancak görülen o ki yöntem kitabı yazmak diğer disiplinlere ilişkin kitap yazmaktan daha kolaymış gibi görülmektedir. Kitap yazarlarının disiplinler arka planlarının çeşitliliği bu saptamayı doğrulamaktadır. Bu durum ortaya mantıksal ve kavramsal tutarsızlıklar, anlamsız ifadelerle ve kötü bir çeviriye çalan bozuk bir dil ile yazılmış ders kitaplarının çıkması sonucunu doğurmaktadır. Hiçbir nitel çalışması olmayan bir kişi “fenomenoloji”

bölümü yazabilmekte; doğru belli bir alan araştırması olmayan ve elindeki verinin hangi çözümlemelere olanak tanıdığını bilmeyen kişiler kitap yazmaktadır. Sonuçta yaklaşım, tasarım, teknik, araştırma, inceleme, metodoloji, yöntem, teknik gibi kavramlar çalakalem kullanılmakta ve kitap sayısı arttıkça alanda ortak bir dil geliştirebilme olasılığı azalmaktadır. Ülkede “kitap tanıtımı” yerine “kitap eleştirisi” yapılmalıdır. Bu olmadığı için herkesin yazdığı yanında kar kalmaktadır. Kitap eleştirilerinin ciddiye alınması ve birer akademik katkı olarak dergiler tarafından özendirilmesi bu alanda atılması gereken ilk adımlardan biridir.

Derleme kitap sorunu da son zamanlarda yaygınlaşmaktadır. Çok yazarlı yahut “kolektif” kitap sayısındaki büyük artışın getirdiği bazı olumsuzluklara dikkat çekmek gerekiyor. Öncelikle, bu kitapların büyük çoğunluğunun gerçek anlamda bir editörlüğe tabi tutulmadıkları yazım, üslup, içerik, kurgu bakımından bütünsellik ve tutarlılık göstermedikleri gözlenmektedir. Editör veya derleyenler süreci a) kişisel ağlarını kullanarak bölüm isteme, b) yine kişisel ağları kullanarak kendi belirledikleri başlıklarda bölüm isteme biçiminde yürütmektedirler. Bu editörlük değil de toplayıcılık-bohçacılık benzeri görev editörlüğü yalnızca süreleri ve kitabın basım işlemlerini takip etmek yükümlülüğüne indirgemektedir. Editör konu, yaklaşım, dil ve içerik bütünlüğünü ve tutarlılığını sağlamak; ciddi hakemlik süreçleri uygulamak gibi asli görevleri yerine getirmediği için kitap yazmak dergilerde yayın yapmaktan daha rahat bir seçeneğe dönüşmektedir, zira burada reddedilme gibi bir risk yoktur. Hakını vererek editörlük yapanları tenzih ederek söylemek gerekir ki puan ve yayın-teşvik kaygısı fırsatçılık ile birleştiğinde ortaya çok sayıda ama akademik kalitesi oldukça düşük derleme kitap çıkmaktadır. Puan ve yayın teşvik sistemi “uluslararası” sözcüğünün içeriğini dahi yozlaştırmaktadır. Önce ulusal dergiler, ardından ulusal kongreler şimdilerde ise yayınevleri ve kitaplar “uluslararası” oldular. Politika belirleyicilerin ve kural koyucuların üzerinde eğilmeleri gereken önemli bir sorun da budur.

Bir diğer sorun ise “telif” kitapların ne denli “telif” ve yerli oldukları sorunudur. Birçok kitap çok açıktır ki az sayıda yabancı kitabın harmanlanıp çevrilmesi sonucunda yazılmaktadır. Bu dil, üslup ve içerik sorunlarının ana kaynağıdır. Hele de yazar içeriğe ve dile yeterince hâkim değilse ortaya anlaşılması zor metinler çıkmaktadır.

Kitapların nicel, nitel ve karma olmasının arkasında bir bilim mantığı yahut felsefi dayanak olsa gerektir. Kitap yazarlarının birçoğunun “bilim felsefesi” arkaplanlarının olmaması ve bilimsel araştırma sürecini “teknik” düzeyde algılaması bir diğer önemli sorundur. Oysa “bilim nedir”, “toplumsal olgular” doğal olanları gibi mi yoksa daha farklı olarak mı “bilimsel araştırmaya” konu edilirler? Bilimsel eylem “genelleme kaygısıyla ve yasa benzeri düzenlilikler arayışıyla” mı yürütülmelidir? Tekil olgular nereye konmalıdır, rassallığa mı yoksa ekstrapolasyona konu olacak sapmalara mı işaret ederler? Böyle olsalar dahi bilimin konusu olmayı hak etmezler mi? Norm mu (nomotetik) , kendine mahsus olan mı (idiografik) evladır? Araştırma süreci insan zihninin betimlenemeyen ve denetlenemeyen süreçlerinden arındırılmış bir nesnellikte yürütülebilir mi? Bilimsellik “dönemin ruhunun” bir ürünü müdür? Benzeri yüzlerce soru hangi kitap yazarının aklının ucundan geçmiştir, merak edilesi bir sualdir bu.

5. Tartışma ve Sonuç

Günümüz Türk akademik camiasının yöntem ile ilgili sorunlarının arkasındaki nedenler arasında şunlardan söz edilebilir:

- 1- Dini metin üretme ve anlatı geleneğinin alana hâkimiyetinden doğan sorunlar. Örneğin 1900’lerin başında bilimsel eserler veren Ziya Gökalp ile 1900’lerin sonunda yazan Baykan Sezer arasında bu anlatı tarzı itibarıyla yönetsel bir ilerlemeden söz etmek mümkün gözükmemektedir.
- 2- Mantık ve felsefe geleneğinin kaybolmasından kaynaklı sorunlar: Bu nedenle bilimsel araştırmalar belagat ve hatta şiir düzlemine indirgenmiş ifadelerle boğulmuştur. 1900’lerin başından itibaren görülmeye başlayan modern mantık ve bilimsel felsefe alanlarındaki gelişmelere uzun süre kayıtsız kalınmıştır. İlgi duyanlar ise Ülken örneğinde olduğu gibi konulara “aktarım” düzeyinde yaklaşmıştır.
- 3- Bir önceki konu ile bağlantılı olarak, Türkiye’de “bilim felsefesi” tartışmalarının çok gecikmiş, yetersiz ve aktarım düzeyinde kalmasıyla ilgili sorunlar: Bugün Türkiye’de bilim felsefesi denilince

Yıldırım (1998) ve Özlem (2003) dışında ele avuca gelir çeviri olmayan kitap yok gibidir. Demir (2000) Sönmez (2013) ve Güzel (2014) kitaplarına “bilim felsefesi” adını uygun görseler de kitapların içeriği “bilim felsefesi tarihi” adlandırmasını daha çok hak etmektedir. Hal böyleyken ortada felsefe, bilim felsefesi yok ise metodolojik tartışmalar da kısır olmaktadır.

- 4- Bilim felsefesi ile ilgili bazı tartışmaların son dönemde basılan yöntem kitaplarının (Kurtkan-Bilgiseven, 1982; Armağan, 1983; Gökçe, 1992; Coşkun vd., 2017) ilk bölümlerini oluşturmaya başlaması olumlu yönde bir aşama olarak değerlendirilebilir. Ancak bu bölümler ile kitapların takip eden bölümleri arasında hiçbir bağlantı olmaması, düşünsel ve metodolojik süreçlerin bilimsel araştırmayı süreç ve çıktı olarak nasıl biçimlendirdiğine dair anlamlı bir bağlantı kurulamadığına işaret etmektedir. Bunun temel nedeni hakkında bilim felsefesine nüfuz edebilen ve bunu bilimsel yöntem ile birlikte örüntüleyebilen derinlikte akademisyenlerimizin yetersizliği olsa gerektir. İncelenen yöntem kitaplarından çok az sayıdakiler hariç, bilim felsefesi bölümünü yazanların bilgi derinliklerinin tarihsel sürecin en kaba hatları (kimilerinde bu da yoktur) ve birkaç moda kavram ve eleştiri ile sınırlı olduğu açıkça görülmektedir.
- 5- Türk akademisyenlerin perspektif oluşturmak ve boylamsal yaklaşımlar yerine gününbirlik konulara ve popülerite arayışına meyyal olması sorunu: Bu durum, her yıl gündeme gelen popüler kavramlar (milyenyum bir zamanlar sihirli bir kavramdı, yok oldu gitti... Küreselleşme ile ilgili 2000'lerin başında makale yazarlardan kaç tanesi o makalelerini bugün keyifle okuyabilir? Büyük güçlerin çöküşü, tarihin sonu, duygusal sermaye, cam tavan?) üzerinden bilimsel etkinlik yürüten bir kalabalık doğurdu. Öyle ki akademik topluluk her koşulda hâkim görüşü memnun edecek bulgulara ulaşan ama sesleri bir sonraki yıla ulaşmayan bir kesim haline geldi.
- 6- İdeolojik duruşların bilimsel duruşu belirlemesi sorunu: İdeolojik tartışmaların slogan düzeyinde kalması ve felsefi bir arkaplana ve derinliğe sahip olmaması nedeniyle ideoloji-yöntem-ekol geleneği yerine yine retoriğin baskın olduğu sığ tartışmalar öne çıkmıştır.
- 7- Türk aydınının “tutarlılık” sorunu: Aslında tutarsızlık henüz bir sorun bile değildir. Perspektif yerine anı ve tezahürü koyan zihin yapısının “çelişki” yahut “tutarsızlık” kavramlarını sorunsallaştırması da beklenemez zaten. Bu durumda ortaya tutarlılık kaygısı taşımayan, çelişkileri sindirme esnekliği yüksek bu topluluğun bir yöntemsel bir konuyu dert edinmesi de beklenmemelidir.
- 8- Yinelemek yahut açık olanı duyurmak sorunu: Yine yukarıdaki gerekçelerle bağlantılı ve belki de “şerh” geleneğine bir tezahürü olarak aynı şeyleri söyleme, tekrarlama hususunda bir sakınca görülmemektedir. “İş tatmini örgütsel bağlılık ilişkisi”, babından yüzlerce çalışmadan söz edebiliriz örneğin, ancak bunlar bize hiçbir şey söylemezler.
- 9- Doğa bilimlerinin toplum bilimlerini besleyememesi sorunu: Yöntem tartışmalarına öncülük eden doğa bilimleri ve Tıbbi araştırmalar konusunda yaşanan gecikmeler muhtemeldir ki toplum bilimlerde yöntem sorunlarının da gecikmeli olarak gündeme gelmesi sorununun doğurmuştur.

Kaynakça

- Akkaya, M. (2008) “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşik Devri”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 1 (1), 55 – 75.
- Akpolat, Y. (2010) *Araştırma Teknikleri 1-2*, Fenomen Yayıncılık.
- Aksoy, M. (2013) *Bilimin Mabesinde Yöntem Meselesi*, Yeni İnsan.
- Al, H. (2005) *Araştırma ve Yazma Metodolojisi*, Sakarya Yayınevi.
- Alaslan, F. ve Şimşek A. (2013) “Tarih yazımı, Metodolojisi ve Felsefesiyle İlgili Türkçe Eserler Bibliyografyası” *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2 (2), ss.129-191.
- Alşan, S. ve Akın, G. (2019) *Tarih Metodolojisi: Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri*, Kriter Basım Yayıncılık.

- Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E. ve Bayraktaroğlu, S. (2001) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya Kitapevi.
- Ardoğan, R. (2018) *İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, KLM Yayınları.
- Arı, K. (2011) *Tarih Yöntemi*, İleri Yayınları.
- Arıkan, R. (1995) *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Gazi Kitapevi.
- Armağan, İ. (1983) *Yöntembilim-1: Bilimsel Yöntem*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Armağan, İ. (1983) *Yöntembilim-2: Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Armay, U. (1981) *Bilimsel Araştırma ve Teknikleri El Kitabı*, Der Yayınları.
- Arslan, D. A. (2017) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Paradigma.
- Aslan, S. (2019) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri & Nicel, Nitel ve Karma Tasarımlar İçin Bir Rehber*, Eğitim Kitabevi.
- Ataöv, T. (1973) *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, Balkanoğlu Matbaacılık.
- Aziz, A. (1994) *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim*, Turhan Kitapevi.
- Bal, H. (2016) *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Sentez.
- Bal, H. (2012) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri & Nicel Araştırma Yöntemi*, Fakülte Kitabevi.
- Baltacıoğlu, A. Y. (2008) "Darülmüallimat'tan İnas Darülfünunu'na", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X (1), 91-102.
- Barzun, J. ve Graff, H. F. (1996) *Modern Araştırmacı*, çev., Dilber, F., TÜBİTAK.
- Baş, T. Akturan, U. (2013) *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri: Örnek Uygulamalı, Adım Adım Vaka Analizi*, Seçkin.
- Baysal, B. (2004) *Üniversitelerde Altmış Yıl: Bilimle Geçen Bir Yaşam*, Alfa Yayınları.
- Baysal, J. (2010) *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete kadar Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar: 1729-1875 (kitapların tam listesi ile)*, 2. Baskı, Ada Ofset.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2019) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Eğitim Kitabevi.
- Birand, K. (1998) *Kamıran Birand Külliyesi*, Akçağ Yayınları.
- Boudon, R. (1991) *Sosyoloji Yöntemleri*, İletişim Yayınları.
- Cantor, A. J. (1963) *Hızlı Zayıflama: Slumber Olağanüstü Psikomatik Zayıflama Yöntemi*, Er Ofset.
- Creswell, J. W. (2016) *Araştırma Deseni & Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2016) *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, Pegem Yayıncılık.
- Coşkun, R. (2016) "Türk Aydınlanma Girişimi Olarak Turancılık Hareketi: Özgünlüğü ve Günümüze Yansımaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 221 (Nisan), 1-30.
- Coşkun, R. (2019). "Bilim, Düşünce ve Üniversite: Modern Türk Düşüncesinin Sorunlu Doğası Üzerine Okumalar", *The Journal of International Scientific Researches*, 4, (1), 58-71.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya Kitapevi.
- Cüceloğlu, D. (1971) "Türkiye'de Yapılan Sosyal-Psikolojik Araştırmaların Metodolojik Yönden Bir Tetkiki" (içinde) Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.

- Çelebi, N. (1991) "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 35 (2), ss.47-59.
- Çitçi, U. S. ve Öztürk, O. (2017) "Araştırma Yöntemleri Kitapları Araştırmacılara Ne Kadar Yol Gösteriyor", 8. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Köstence, Romanya, ss.14-26.
- Demir, Ö. (1992) *Bilim Felsefesi*, Ağaç Yayınları.
- Demir, Ö. (1995) *İktisat Metodolojisi*, Sentez.
- Dinçer, N. (1971) "Sosyal Araştırmaların Devlet Planlama Teşkilatı'nca Değerlendirilmesi ve Kullanılması", (içinde) Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.
- Duverger, M. (2014) *Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Cem Yayınevi.
- Elitaş, C. (2011) *Muhasebede Araştırma Yöntemleri*, Gazi Kitapevi.
- Emiroğlu, İ. (2011) *Klasik Mantığa Giriş*, Elis yayınları.
- Erder, N. (1971) "Türkiye'de Sosyal Araştırmadaki Gelişmenin Yönü Üzerinde Sorular ve Öneriler", (içinde) Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.
- Erdoğan, İ. (2001) "Sosyal Bilimlerde Pozitivist-Ampirik Akademik Araştırmaların Tasarım ve Yöntem Sorunları", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12 (2) 119-134.
- Erdoğan, A. (1972) *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Ergin, O. (1977) *Türkiye Maarif Tarihi*, Beş Cilt, Eser Matbaası.
- Erkul, İ. (1989) *Araştırma Raporlarında Tertip ve Şekil Meselesi*, yayıncısı belli değil.
- Ertuğrul, H. (2003) *Bilimsel Çalışmalarda Yeni Teknikler*, Nesil Yayıncılık.
- Erünsal, İ. E. (2007) "Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXIX, 99-146.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1961) *İçtimaiyat* (3 cilt), İstanbul Üniversitesi.
- Freund, J. (1991) *Beşerî Bilim Teorileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Geray, H. (2006) *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş: İletişim Alanından Örneklerle*, Siyasal Kitabevi.
- Gökçe, B. (1992) *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları.
- Güçlü, İ. (2019) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri: Teknik- Yaklaşım – Uygulama*, Nobel.
- Güllüoğlu, Ö. (2012) *Yazılı Metin Çözümleme: İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri*, Ütopya.
- Güvenç, B. (1971) "Etnolojik ve Sosyal (Kültürel) Antropolojik Araştırmalar", (içinde) Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.
- Güzel, C. (2014) *Bilim Felsefesi*, BilgeSu Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi (1971) *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.
- Hirsch, E. (1998) *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, cilt 1 ve 2, ikinci baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Hyman, R. (1990) *Psikolojik Araştırmanın Neliği*", Çev. Özakpınar, Y., Selçuk Üniv. Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1993) "Darülfünun", maddesi, (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 521-525, TDV.
- İslamoğlu, A. H. (2008) "Pazarlama Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2 (Haziran), 55-61.

- İslamoğlu, A. H. (2011) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Beta.
- Kabakçı-Yurdakul, I. (2016) *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı*, Anı Yayıncılık.
- Kanadlı, S. (2019) *Sosyal Bilimlerde Teoriden Uygulamaya Araştırma Sentezi: Nicel, Nitel ve Karma Yöntemler*, Pegem Akademik Yayıncılık.
- Kaptan, S. (1983) *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*, Tekışık Matbaası.
- Karagoz, Y. (2018) *SPSS ve AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, Nobel.
- Karataş, B. (1984) *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi.
- Karpuz, B. (2010) *Araştırma Yöntem ve Stratejileri*, Hiperlink Yayınları.
- Kartal, K. (2015) *Okumayı, Yazmayı, Öğretmeyi, Öğrenmeyi, Bilmeyi ve Araştırmayı Biliyor Muyuz?: Yöntembilim*, Detay Yayıncılık.
- Kaya, Z. ve Şahin, İ. (2013) *Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Eğitim Kitabevi.
- Keat, R. ve Urry, J. (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. Çelebi, N. İmge.
- Keleş, R. (1976) *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Keskin U. (2017) "Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemleri Kitaplarının İhmal Edilen Unsuru Olarak Felsefe", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), ss. 437- 456.
- Kurnow, E. (1956) *Araştırma El Kitabı*, A.Ü. SBF Yayınları.
- Kurtkan-Bilgiseven, A. (1982) *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitapevi.
- Kurtulmuş, K. (1982) *Pazarlama Araştırmaları*, İ. Ü. İşletme Fak. Yayınları.
- Kurtulmuş, K. (1989) *İşletmelerde Araştırma Yöntembilimi-Araştırma Yöntemleri*, İ.Ü., İşletme Fakültesi Yayınları.
- Kuş, E. (2012) *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Anı.
- Kuş, E. (2009) *Nvivo 8 ile Nitel Araştırma Projeleri*, Anı Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2005) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık.
- Losee, J. (2008) *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, Dost.
- Mardin, Ş. (1971) "Siyasal Bilimlerde Araştırmalar Tebliğleri Eleştirisi", (içinde) Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniv. Yayınları D-11.
- Memiş, E. (1989) *Tarih Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Merriam, S. B. ve Bass J. (2015) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Nobel.
- MEB (1952) *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi.
- MPM (1974) *Örnek Olay Yöntemi*, MPM Yayınları.
- Öz, Ş. (2015) *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Neva Yayınları.
- Özdamar, K. (2017) *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nisan Kitapevi.
- Özdemir, A. (2008) *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları*, Beta.
- Özgen, N. (2017) *Beşerî Coğrafyada Araştırma Yöntemleri ve Teknikler*, Pegem Akademik Yayıncılık.
- Özlem, D. (1984) *Tarih Felsefesi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Özlem, (1995) *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İzmir Kitaplığı.
- Özlem, D. (2003) *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, İnkılap Kitapevi.

- Parasız, İ., Başoğlu, U., Ekren, N. Alp, E. A. (2015) *İktisadi Araştırma El Kitabı & İktisadi Verilerin Analizi, Temel Öngörü Yöntemleri*, Ekin Kitabevi.
- Reichenbach, H. (1935) *İlmi Felsefe*, çev. Ziya Somar, Vakıf Yayınları.
- Reichenbach, H. (1939) *Lojistik*, çev. Eralp, H. V., İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Rosenberg, A. (2015) *Bilim Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, çev., Yıldız, İ., Dipnot.
- Saltık, E. (2007) *Osmanlı Sosyal Hayatında Kitap*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü.
- Sart, G. (2018) *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Anı Yayıncılık.
- Saruhan, Ş. S. ve Özdemirci, A. (2005) *Bilim, Felsefe ve Metodoloji: Araştırmada Yöntem Problemi (SPSS Uygulamalı)*, Alkım.
- Sencer, M. ve Irmak, Y. (1984) *Toplumbilimlerinde Yöntem*, 2. Baskı, Say Yayınları.
- Sezer, B. (1993) *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitapevi.
- Sığırı, Ü. (2018) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Beta.
- Sönmez, V. (2013) *Bilim Felsefesi*, 3. Baskı, Anı Yayınları.
- Sümbüloğlu, V. ve Sümbüloğlu, K. (1994) *Sağlık Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri*, Hatipoğlu, Basım ve Yayım.
- Şatana, N. S. (2016) "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 11-33.
- Şeker, M. (1986) *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*, Değişim Yayınları.
- Şen, S. ve Yıldırım, İ. (2019) *Eğitimde Araştırma Yöntemleri*, Nobel.
- Şimşek, Ü. (1985) *Araştırma Teknikleri*, Yeni Asya Yayınları.
- Tekin, V. N. (2007) *SPSS Uygulamalı Bilimsel Pazarlama Araştırmaları*, Seçkin.
- Togan, Z. V. (1985) *Tarihte Usul*, Enderun Kitapevi.
- Tokol, T. (1982) *Pazarlama Araştırması*, AR Basım Yayım.
- Turan, O. (2000) *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsanı Esasları*, cilt 1-2, 13. Baskı, Boğaziçi Yayınları.
- Türkbal, A. (1981) *Bilimsel Araştırma Metodları ve Uygulamalı İstatistik*, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Türkdoğan, O. ve Gökçe, O. (2012) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Çizgi Kitabevi.
- Tütengil, C. O. (1981) *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, 5. Baskı, Ayko.
- Ülken, H. Z. (2013) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası.
- Wagner, C. (1984) *Doğabilimsel ve Teknik Araştırma Yöntemleri*, çev. Tek, Z. Değişim Yayınları.
- Weber, M. (2017) *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, çev. Saygın-Öğüt, V., 3. Baskı, Küre Yayınları.
- Yaggy, E. (1989) *Bilimsel Çalışma Nasıl Hazırlanır*, çev., Aktan, O., Makro Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2011) *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık.
- Yengin, D. (2017) *İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları*, Der Yayınları.
- Yıldırım, C. (1985) *100 Soruda Bilim Felsefesi*, Gerçek Kitabevi.
- Yıldırım, C. (1985) *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi.
- Yıldız, R. ve Özen, A. (2001) *50 Soruda Tez Yazma Kılavuzu*, Kızıl Irmak Ofset.

Young, P. V. (1968) *Bilimsel ve Sosyal İncelemeler ve Araştırma*, çev. Bingöl, G. ve İşçil, N., Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

Yükselen, C. (2000) *Pazarlama Araştırmaları*, Detay.

Ünal, T. (1998) *Türk Siyasi Tarihi:1700-1958*, 6. Baskı, Kemer Yayınları.

AİLE İŞLETMELERİ KONGRELERİNDE YÖNTEM TERCİHLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ

Gökhan GÜRLER

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ggurler@subu.edu.tr

Aykut YILMAZ

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya Meslek Yüksekokulu, Perakende Satış ve Mağaza Yönetimi Bölümü, aykut@subu.edu.tr

ÖZ

Dünyada 1990'lı yıllardan, Türkiye'de ise 2000'li yıllardan sonra daha fazla önem kazanan aile işletmeleri konusunda yapılan çalışmalarda özellikle son on yılda bir artış görülmeye başlanmıştır. Ancak buna rağmen ekonomilerin baskın işletme biçimini oluşturan aile işletmeleri ile ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek zordur. Türkiye'de aile işletmeleri konusunda yapılan çalışmalardan biri de Aile İşletmeleri Kongresidir. Aile işletmeleri kongreleri 2004 yılından beri iki yılda bir olmak üzere düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. 2018 yılında düzenlenen son kongreye kadar toplam 8 kongre düzenlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de aile işletmeleri yönetimi alanına yönelik düzenlenen, Türkiye'nin en eski ve önemli akademik faaliyetinde 2004-2018 yılları arasında yapılan çalışmalarda yöntem tercihlerinde bir değişim olup olmadığını anlamaktır. Bu amaçla toplam 8 kongrede yayınlanan toplam 262 bildiri incelenmiştir. Sonuç olarak ilk yıllarda nicel çalışmaların daha fazla tercih edildiği ilerleyen yıllarda nitel çalışmalara doğru yönelimin arttığı söylenebilir. Ayrıca kongrelerde sunulan bildirilerin tümü incelendiğinde yazar sayısı arttıkça ampirik çalışma eğiliminin arttığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Aile işletmeleri, Araştırma yöntemleri, Veri Toplama Yöntemleri, Yöntem Tercihleri

ABSTRACT

There has been a significant increase in the number of studies in the family business field, which gained more and more importance in the world since the 1990s and in Turkey since the 2000s. Nevertheless, it is difficult to say that the studies on family businesses that constitute the dominant business form of economies are sufficient. One of the studies on family businesses in Turkey is the Congress of Family Businesses. Since 2004, family business congresses have been held regularly every two years. In total, 8 congresses were held until the last congress in 2018. The aim of this study is to understand whether or not a change has occurred, in terms of methodological preferences, on the studies conducted in the oldest and important academic activity in the field of family businesses in Turkey between 2004-2018. Therefore, a total of 262 academic papers that were published in 8 congresses were examined. As a result, it can be said that quantitative studies are preferred more in the first years and the tendency towards qualitative studies increased in the following years. In addition, when all the papers presented at the congresses were examined, it was seen that the tendency of empirical study increased as well as the number of authors.

Keywords: Family Business, Research Methods, Data Collection Methods, Data Analysis Methods

1. Giriş

Dünyadaki işletmelerin büyük bir çoğunluğunu aile işletmeleri oluşturmaktadır. Türkiye’de de işletmecilik faaliyetlerinin çok büyük bir kısmının aile kurumu temelinde uygulamaya geçirilmekte olması aile işletmelerine ilişkin olarak yapılan çalışmaların önemini arttırmaktadır.

Aile işletmesi ile ilgili farklı tanımlara rastlanılabilmektedir. Ancak tanımlara bakıldığında tanımların; yönetsel özellikler (ailenin işletme üzerindeki karar verme ve denetim gücü, aile üyelerinin işletmede çalışıp çalışmaması vb. özellikler), mülkiyet (ailenin işletme üzerindeki sahiplik şekli ve hisse oranı), kan bağı (işletmenin sahipleri ve/ veya çalışanları arasındaki akrabalık ilişkileri) gibi unsurlardan hareketle yapıldığı görülmektedir (Gürler, 2018). Aile işletmeleri “*bir aile tarafından sahip olunan veya kontrol edilen ve bir veya daha fazla aile üyesinin yönetime katıldığı işletmeler*” Lansberg ve Astrachan (1994: 39); “*işletmenin yönetim ve kontrolünün ailenin geleceğe nesline devredileceği işletmeler*” (Ward, 1987: 252), “*mülkiyetinin ve kontrolünün tek bir aileye ait olduğu ve en az bir aile üyesinin doğrudan işe dahil olduğu işletmeler*” (Rosenblatt vd., 1985: 4-5) olarak tanımlanmıştır. Gürler’in (2018: 11-12) tanımına göre aile işletmeleri “*Genellikle bir kişi tarafından kurulan ancak zaman içinde işletmenin büyümesiyle beraber ailenin geçimini sağlamak ve mirasın dağılmasını önlemek amacıyla öncelikle kanbağı/akrabalık ilişkileri çerçevesinde; işletmenin mülkiyet sahibi, çalışanı ya da kontrol gücüne sahip bir unsur olarak sırasıyla çocukların, kuzenlerin, yakın akrabaların katılımıyla genişleyen, mülkiyetin, temsil, yönetim ve denetim gücünün büyük oranda aile üyelerine ait olduğu ve işletmenin gelecek kuşaklara bu şekilde devredilme niyetinin bulunduğu işletmeler*” olarak tanımlanmıştır.

Dünyanın neredeyse tamamında işletmelerin büyük bir çoğunluğunu aile işletmeleri oluşturmasına rağmen aile işletmeleri alanı 1990’lı yıllardan sonra bir akademik disiplin olarak görülmeye başlamıştır. Ancak aile işletmeleriyle ilgili çalışmalar yönetim alanındaki diğer konular kadar hacimli değildir (Bird vd.; 2002: 338). Dünyada özellikle son yirmi yıl içinde biraz daha ilgi görmeye başlamasına rağmen, alanla ilgili çalışmaların son on yıla kadar göz ardı edildiği de söylenebilir (Benavides-Velasco vd. 2013: 41). Özellikle aile işletmeleri alanında Türkiye’de yapılan çalışmalar nicelik olarak artmakla birlikte gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalara oranla yeterli düzeyde değildir.

Aile işletmeleri ile ilgili çalışmaların son on yıla kadar göz ardı edilmesinin sebepleri arasında aile işletmelerinin ekonomik büyüklüğünün geç fark edilmiş olmasının yanı sıra aile işletmeleriyle ilgili verilere ulaşmanın zorlukları da başka bir gerekçe olarak gösterilebilir. Genellikle aile işletmeleri stratejileri, finansal performansları ve aile ilişkileri gibi konulardaki bilgileri gizli tutma eğilimi içindedirler (Handler, 1989: 264). Bu nedenle aile işletmelerine ulaşmak ve bilgi toplamak doğası gereği zorlu bir süreçtir. Çünkü aile işletmeleri sadece bir işletmeyi değil aynı zamanda bir ailenin “özelini” ifade etmektedir. Ayrıca aile işletmeleri diğer işletmelerden farklı olarak aile içi etkileşimlerin ve işletme-aile etkileşiminin ortaya çıkardığı karmaşık bir yapıya sahiptir. Aile işletmelerini diğer işletmelerden ayıran farklı ve karmaşık özellikler, bir taraftan potansiyel araştırma konularının zenginliğini artırırken diğer taraftan ise bu durum aile işletmeleri konusunun daha dikkatli bir biçimde incelenmesinin gerekliliğini göstermektedir. Araştırma yapılan konunun bağlamından dolayı aile işletmeleri alanında çalışma yapan araştırmacıların aile işletmesi alanında yapılan çalışmalara hâkim olmasalar bile en azından aile işletmesi sistemini iyi anlamış olmaları gerekmektedir (Craig ve Salvato: 2012).

Benavides-Velasco vd. (2013: 42) ve Handler (1989: 258) aile işletmeleri ile ilgili çalışmalarda daha çok anket odaklı veri toplamaya yönelik görüşmelerin kullanıldığını ifade etmektedir. Yine Benavides-Velasco vd. (2013) alanda yapılan araştırmaların çoğunun kesitsel araştırmalar olduğunu uzun süreli araştırmaların ise çok tercih edilmediğini, Wortman (1994) ise aile işletmeleri alanında yapılan bilimsel çalışmalarda kullanılan örneklem boyutlarının yeterli olmadığını ve kullanılan yöntemlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bird vd. (2002: 339) aile işletmeleri alanında yapılan çalışmaların nedensel araştırmalara doğru yönelmesinin gerekliliğinden hareketle bulguların genelleştirilebileceği daha büyük veri örneklerine, daha karmaşık araştırma tasarımlarına, araştırma yöntemlerine ve istatistik tekniklerin kullanımının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.

2. Çalışmanın Amacı

Aile işletmeleri konusunda gelişmiş ekonomilerde yapılan çalışmalara yönelik olarak yukarıda yapılan eleştirilerin, alanın henüz olgunlaşmamış olmasından dolayı Türkiye açısından da sorgulanması anlamlı görünmektedir. Aile işletmeleri konusundaki yeni araştırma yönelimlerini ve yeni metodolojik yaklaşımları belirlemek ve yönetim disiplini içinde yeni bir alan olarak geleceğini anlamak için daha önceden yapılan çalışmaların incelenmesi önemli katkılar sağlayacaktır (Benavides-Velasco vd. 2013: 41).

Bu yüzden çalışmanın amacı “başlangıçtan buyana aile işletmeleri kongrelerinde yapılan çalışmalarda kullanılan yöntem tercihlerinde nasıl bir değişim söz konusudur?” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara ilişkin veriler toplanarak analiz edilmeye çalışılacaktır:

- 1) Aile işletmeleri kongrelerinde sunulan bildiri sayılarında yıllar itibarı ile değişim ne yönde gerçekleşmektedir?
- 2) Aile işletmeleri kongrelerinde nitel ve nicel çalışmaların kullanımında yıllara göre bir değişim söz konusu mudur?
- 3) Yazar sayılarına göre yöntem tercihleri nasıl gerçekleşmektedir?
- 4) Aile işletmeleri kongrelerinde kullanılan veri toplama yöntemlerinde yıllara göre nasıl bir değişim gerçekleşmektedir?
- 5) Aile işletmeleri kongrelerinde kullanılan veri analiz yöntemlerinde yıllara göre nasıl bir değişim gerçekleşmektedir?
- 6) Aile işletmeleri kongrelerinde yıllara göre en çok yayın yapan üniversiteler hangileridir?
- 7) En fazla nitel veya nicel yöntem kullanan üniversiteler hangileridir?
- 8) Yazar sayısına göre kullanılan kaynak sayısı nasıl gerçekleşmiştir? Yıllara göre kaynak kullanım oranları nasıl değişmektedir?

Aile işletmeleri alanında sistematik yayın yapan Family Business Review ve Family Business Strategy, Journal of Family Business Management adında üç adet saygın dergi bulunmaktadır ve konuyla ilgili çalışmaların önemli bir kısmı bu dergilerde yayınlanmaktadır. Bu çalışmanın araştırma sorusuna benzer şekilde adı geçen tematik dergilerde ve diğer yönetim alanı dergilerinde aile işletmeleri alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik olarak incelenmesine yönelik çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bird vd. 2002’de yaptığı çalışmada aile işletmeleri ile ilgili olarak yayınlanan 5 dergide 148 makaleyi araştırma soruları, kullanılan yöntemler, örneklem ve değişkenler üzerinden incelemiştir. Sharma vd. (2006) 1971 ile 1995 yılı arasındaki 14 yıllık dönemde 32 dergide yayınlanan toplam 226 makaleyi araştırma konuları, araştırma türü, anahtar kelimeler üzerinden veri toplama yöntemleri ve veri analiz yöntemleri üzerinden listelemişlerdir. Casillas ve Acedo (2007) Family Business Review’de 1988-2005 yılları arasında yayınlanan toplam 339 çalışmaya yazar atf analizi (ACA-author co-citation analysis) yoluyla incelemiştir. Debicki vd. (2009) yönetim alanında yayın yapan 30 dergide 2001 ve 2007 yılları arasında yayınlanan aile işletmeleri ile ilgili 291 makaleyi, Benavides-Velasco vd. (2013) sosyal bilimlerde atf dizininde indekslenen 75 dergide toplam 705 makaleyi, Xi vd. (2015) ise 2012 yılından önce Family Business Review, Journal of Family Business Strategy ve Journal of Family Business Management dergilerinde yayınlanan toplam 1103 makaleyi bibliyometrik analizle incelemiştir. Türkiye’de ise konuyla ilgili iki bibliyometrik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların ilki Köseoğlu ve Karayormuk (2010) tarafından aile işletmeleri alanında 2004 ve 2008 yılları arasında gerçekleştirilen aile işletmeleri kongrelerinde sunulan 152 bildiriye kapsamaktadır. Gürler ve Yılmaz (2013) tarafından yapılan diğer çalışma ise 2004-2012 arası düzenlenen 5 aile işletmeleri kongresinde yayınlanan 200 bildiri çalışmalarda kullanılan yöntemler bakımından incelenerek bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Bibliyometrik bir analizin bu çalışmanın araştırma sorusuna cevap verecek niceliksel değişimin izlenmesini sağlayacak yeterli bir çerçeve sunacağı düşünülmüştür. Türkiye’de aile işletmeleri alanında tematik bir yayın yapan başka bir çalışma bulunmadığı için çalışmanın çerçevesini aile işletmeleri kongrelerinde sunulan bildiriler oluşturmuştur. İstanbul Kültür Üniversitesi tarafından düzenlenen aile işletmeleri kongresi 2 yılda bir düzenlenmektedir. 2004 yılından bu yana düzenlenen toplam sekiz kongrede sunulan 262 adet bildiri tek tek incelenmiştir. Her çalışma yazar sayısı, kullanılan kaynak sayısı, yazarların görev yaptığı üniversiteler, kullanılan temel yöntemler, veri toplama ve veri analiz yöntemleri gibi faktörler hakkında veri toplanmıştır. Toplanan veriler excel programında frekans analizine tabi tutulmuştur.

Bibliyometrik çalışmalar belirli bir alanda belirli bir mecrada yapılan çalışmaların belirli özelliklerine göre gruplandırılarak incelenmesidir. Bibliyometrik yöntemler, yayınlanmış faaliyetlerin evrimini, en fazla katkıda bulunanları, uygulanan metodolojileri, araştırılan ana temaları araştırmak için ve makalelerin içeriğini tanımlamak için kullanılır. Bibliyometrik yöntemler bilimsel süreçleri izlemek ve haritalamak için değerli araçlardır (Benavides-Velasco vd. 2013: 41-42). Geleneksel literatür taramaları alanla ilgili derinliği

konu alırken bibliyometrik çalışmalar daha fazla sayıdaki çalışmayı kapsama olarak alanla ilgili genel bir görüntü oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar genel literatür taramalarının yerine geçen çalışmalar olarak değerlendirilemez ancak araştırmacılara alanın yapısı hakkında değerli bilgiler sağlayabilir (Zupic ve Cater, 2015: 437). Bu tür bir yöntem alanda yapılan çalışmaların en azından belirli bir bölümünün niceliksel evriminin izlenmesine en fazla katkı yapan kurumların, en fazla tercih edilen yöntemlerin, en fazla kullanılan veri toplama yöntemlerinin, analiz yöntemlerinin, atıf sayılarının anlaşılabilmesine imkân sunmaktadır.

Bu çalışmada aile işletmeleri alanında yapılan çalışmaların tamamı değil belirli bir akademik platformda bulunan ve belirli bir zaman aralığını kapsayan çalışmalar analize tabi tutulmaktadır. Yani alanda yapılan tüm çalışmalara ulaşılması oldukça zaman alıcı ve zor bir süreci gerektireceği için bu çalışmada sadece aile işletmeleri kongrelerinde yapılan çalışmalara yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan yapılan bu çalışma sadece niceliksel bir değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Aslında başka bir çalışma ile alanda yapılan çalışmaların konularına yönelik bir analizin gerçekleştirilmesi kendi başına değerli bir sonuç olacaktır.

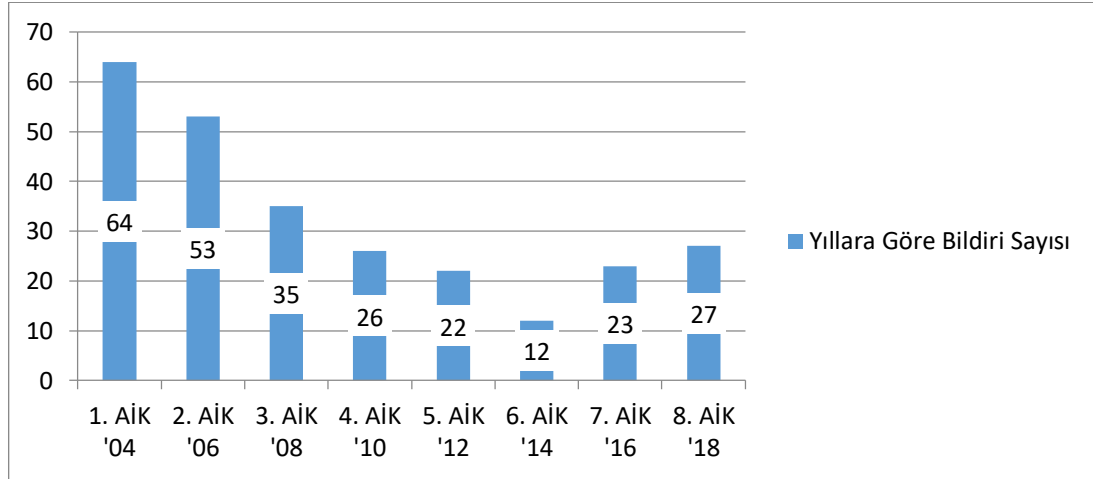
4. Bulgular

2018 yılına kadar düzenlenen sekiz aile işletmeleri kongresinde yayınlanan 262 bildirinin araştırma sorularına paralel bir biçimde frekans dağılımı incelenmiştir. Frekans dağılımı değişkenlere ilişkin değerlerin özelliklerini betimlemek amacıyla verileri sayı veya yüzde olarak vermektedir (Büyüköztürk, 2018: 29). Bulguların frekans dağılımları verilerin daha kolay anlaşılabilmesi için grafik veya tablolar halinde verilmiştir.

2004 ile 2018 yılları arasında iki yılda bir düzenlenen aile işletmeleri kongrelerinde toplam 262 adet bildiri sunulmuştur. Bu bildirilerin sadece 2018 yılında düzenlenen son kongreye kadar 10 tanesi özet bildiri olarak sunulmuş geri kalan tüm bildiriler tam metin bildirilerden oluşmaktadır.

İlk düzenlenen kongreden altıncı kongreye kadar kongrede sunulan bildiri sayıları düşme eğilimi gösterirken son iki kongrede bildiri sayılarının tekrar artma eğilimine girdiği görülmektedir. İlk kongrede 64 bildiri sunulmuş iken son üç kongrede toplamda 62 adet bildiri sunulmuştur. İlk düzenlenen kongrelerde sunulan bildiri sayılarına son kongrelerde halen ulaşılamamış olması azalan bir ilginin varlığını ima etmektedir.

Şekil 1 - Aile İşletmeleri Kongrelerinde Yıllara Göre Sunulan Bildirilerin Dağılımı (2004-2018)

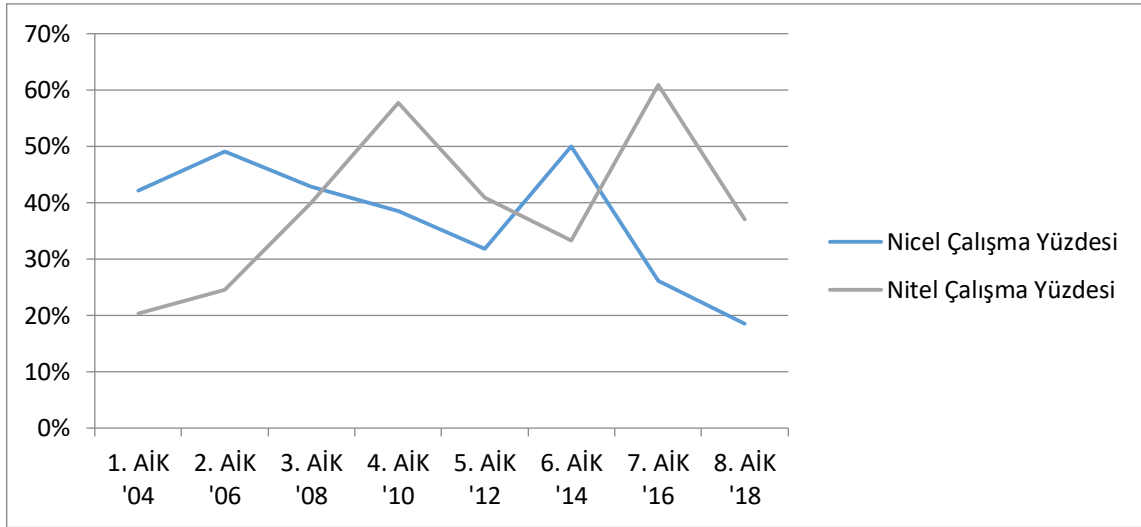
Nicel çalışma kullanımı ilk kongrede %42 iken son yıllarda azalma göstererek %19'a kadar gerilemiştir. Nitel çalışma kullanımı ise ilk kongrede %20 olarak gerçekleşmiş iken son kongrelere doğru bir artma eğilimi söz konudur. Bu anlamda nicel çalışma sayılarının yıllar itibarı ile düştüğü, nitel çalışmaların ise ilk yıllardan itibaren tercih edilme sıklığının arttığı açıkça görülmektedir. Ayrıca toplam 68 çalışmada çalışmanın yöntemine ilişkin münhasır bir başlık bulunmamaktadır. Bu çalışmalar tanımlayıcı çalışma olarak sınıflandırılmıştır.

Temel yöntem tercihlerine ilişkin veriler yıllara göre sayısal olarak ve yüzdelerle değişimler halinde Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Aile İşletmeleri Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımındaki Değişim

Kongre Adı - Yılı	Yıllara Göre Bildiri Sayısı	Nicel	%	Nitel	%	Tanımlayıcı Çalışma/ Literatür Taraması	%
1. AİK '04	64	27	42%	13	20%	24	38%
2. AİK '06	53	26	49%	13	25%	14	26%
3. AİK '08	35	15	43%	14	40%	6	17%
4. AİK '10	26	10	38%	15	58%	1	4%
5. AİK '12	22	7	32%	9	41%	6	27%
6. AİK '14	12	6	50%	4	33%	2	17%
7. AİK '16	23	6	26%	14	61%	3	13%
8. AİK '18	27	5	19%	10	37%	12	44%
Toplam	262	102	39%	92	35%	68	26%

Ancak ortalama olarak bakıldığında nicel çalışmaların %39, nitel çalışmaların ise %35 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Şekil 2'de yöntem tercihlerinin yıllara göre yüzdelerdeki değişimi gösterilmektedir. Nicel çalışma oranında azalma görülürken, nitel çalışma ve kavramsal çalışma oranları dalgalı bir seyir izlese de başlangıca göre son yıllarda artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Şekil 2 - Temel Çalışma Tasarımlarındaki Değişim (2004-2018)

Aile işletmeleri kongrelerinde sunulan bildirilerin yazar sayıları açısından bakıldığında tek yazarlı ve iki yazarlı çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yazar sayısı ile yöntem tercihleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise yazar sayısı arttıkça çalışmalarda ampirik yöntemlerin daha fazla tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yazar sayısına göre yöntem kullanımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yazar Sayısına Göre Yöntem Tercihlerindeki Değişim

Yazar Sayısı	Toplam Bildiri Sayısı	Nitel Çalışma Sayısı	Yüzde	Nitel Çalışma Sayısı	Yüzde	Toplam Ampirik Çalışma Sayısı	Yüzde	Literatür Çalışması Sayısı	Yüzde
1	98	22	22,4%	33	33,7%	55	56,1%	43	43,9%
2	110	48	43,6%	47	42,7%	95	86,4%	15	13,6%
3	37	24	64,9%	8	21,6%	32	86,5%	5	13,5%
4	15	8	53,3%	5	33,3%	13	86,7%	2	13,3%
5	1	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%
6	1	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%
Toplam	262	102	38,9%	93	35,5%	195	74,4%	67	25,6%

Aile işletmeleri kongrelerinde veri toplama yöntemi olarak anket en fazla tercih edilen yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Mülakat, bilgi ve belge toplama, doküman incelemesi, gözlem, odak grup görüşmesi gibi nitel araştırma tasarımlarında kullanılan veri toplama yöntemlerinin ise en fazla tercih edilen yöntemler arasında ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Nitel veri toplama yöntemlerinin ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanması hem daha önce ifade edilen nitel yöntem tercihlerindeki artışa paralel bir sonuç olarak hem de nitel yöntemin doğasının bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3'te yıllara göre veri toplam yöntemlerindeki değişim toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 3: Aile İşletmeleri Kongrelerinde Kullanılan Veri Toplama Yöntemlerinin Yıllara Göre Değişimi

Veri Toplama Yöntemi	1. AİK '04	2. AİK '06	3. AİK '08	4. AİK '10	5. AİK '12	6. AİK '14	7. AİK '16	8. AİK '18	Toplam
Anket	26	25	13	7	7	6	4	6	94
Mülakat	10	10	9	6	6	4	9	6	60
Bilgi ve belge toplama	2	1	5	1	3	0	1	0	13
İkincil veri incelemesi	0	2	1	0	0	1	3	3	10
Doküman incelemesi	0	0	1	0	0	1	4	2	8
Gözlem	2	0	2	0	0	0	2	1	7
Odak grup	2	0	0	1	0	0	0	1	4
Etnografik çalışma	0	0	1	2	0	0	0	0	3
Sözlü tarih	1	0	0	1	0	0	0	0	2
Beyin fırtınası	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Bibliyometrik	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Katılımcı video	0	0	0	1	0	0	0	0	1

Tablo 4'te görüleceği üzere veri analizinde kullanılan yöntemlerin çoğu nicel analizleri işaret etmektedir. Oysaki daha önceki veriler nitel çalışmaların arttığını göstermektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının temel sebebi nitel çalışma olarak ifade edilen bildirimlerde analizlerin nasıl yapıldığına dair bir ifadeye rastlanılmamış olmasıdır. Bu sonuç nitel çalışmaların tasarımında ve analizlerinde metodolojik bir eksikliğin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Aile İşletmeleri Kongrelerinde Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerinin Yıllara Göre Değişimi

Veri Analiz Yöntemi	1. AİK '04	2. AİK '06	3. AİK '08	4. AİK '10	5. AİK '12	6. AİK '14	7. AİK '16	8. AİK '18	Toplam
Frekans/yüzde	19	21	8	3	1	3	3	1	59
T-testi	5	6	1	2	2	1	1	0	18

Regresyon analizi	3	1	0	1	4	1	1	0	11
İçerik analizi	2	2	4	0	1	0	1	0	10
Korelasyon analizi	3	1	1	0	1	2	0	1	9
Anova	2	1	1	2	1	1	0	1	9
Ki-kare	1	2	2	0	0	0	0	0	5
Betimsel analiz	0	0	0	0	2	0	1	1	4
Tema analizi	0	0	0	1	1	0	2	0	4
Tanımlayıcı analiz	1	0	0	0	0	1	0	1	3
Bibliyometrik analiz	0	0	0	1	1	0	0	0	2
Swot analizi	0	0	1	1	0	0	0	0	2
Lojistik karışık etkiler yöntemi	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Örnek Olay analizi	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Söylem analizi	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Zaman etüdü	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Doğrulayıcı Faktör Analizi	0	0	1	0	0	0	0	0	1

Aile İşletmeleri kongrelerinde düzenlenen sekiz kongreye toplam 80 üniversiteden bildiri gönderilmiştir. Üniversite dışındaki kurumlardan kongreye sunulan bildiri sayısı 25'tir. Sonuncusu 2018 yılında düzenlenen 8. Aile İşletmeleri Kongresine kadar 7 kez katılım yaparak en fazla bildiri sunan üniversiteler sırayla İstanbul Kültür Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi olmuştur. Düzenlenen kongrelerin tamamına katılım gerçekleştiren bir üniversite olmamıştır.

Kongreye katılımın coğrafi olarak en fazla Marmara bölgesinden ve İstanbul'dan yapıldığı görülmektedir. Yine kongreye en fazla bildiri gönderen işletmelerin büyükşehir belediyelerinde bulunan üniversiteler olduğu anlaşılmaktadır. Kongreye yurtdışındaki üniversitelerden McGill University, Wayne State University ve Jackson State University dışında bir katılım olmamıştır. Jackson State University'den katılım bir Türk yazar tarafından yapılmıştır. Sadece Wayne State University'den katılımcılar yabancıdır ve bu çalışma iki Türk akademisyenle yapılmış dört yazarlı ortak bir çalışmadır. Bu durum kongrenin uluslararasılaşmaya yönelik durumunun çok zayıf olduğunu göstermektedir. Ancak kongrenin açılış oturumlarına davetli konuşmacı olarak yurtdışındaki üniversitelerden katılım gerçekleşmektedir.

Tablo 5'te aile işletmeleri kongrelerine en fazla bildiri yapan üniversitelerin sunduğu bildiri sayıları yıllar itibarı ile gösterilmiştir.

Tablo 5: Aile İşletmeleri Kongrelerinde Yıllara Göre En Fazla Bildiri Sunan Üniversiteler

ÜNİVERSİTE	1. AİK '04	2. AİK '06	3. AİK '08	4. AİK '10	5. AİK '12	6. AİK '14	7. AİK '16	8. AİK '18	Toplam	Katılım Yapılan Kongre Sayısı
İstanbul Kültür Üniversitesi	5	2	1	0	2	1	3	7	21	7
Marmara Üniversitesi	2	2	6	1	1	0	2	1	15	7
Anadolu Üniversitesi	4	2	2	1	1	0	4	0	14	6
Ege Üniversitesi	5	4	1	1	0	0	3	0	14	5
Selçuk Üniversitesi	3	2	2	1	0	1	1	0	10	6
Süleyman Demirel	5	1	0	1	0	0	0	2	9	4
Dumlupınar Üniversitesi	3	3	1	1	0	0	0	0	8	4
İstanbul Üniversitesi	0	2	2	1	2	1	0	0	8	5
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	6	1	0	0	0	0	0	1	8	3
Çankaya Üniversitesi	0	0	1	0	2	2	1	1	7	5

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Çukurova Üniversitesi	1	6	0	0	0	0	0	0	7	2
Afyon Kocatepe Üniversitesi	0	2	1	1	1	1	0	0	6	5
Akdeniz Üniversitesi	0	2	1	2	1	0	0	0	6	4
Erciyes Üniversitesi	0	1	2	0	1	1	1	0	6	5
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	3	0	1	0	0	0	0	5	3
Galatasaray Üniversitesi	0	1	2	1	1	0	0	0	5	4
Gebze Teknik Üniversitesi	5	0	0	0	0	0	0	0	5	1
Kocaeli Üniversitesi	2	2	0	0	0	0	0	1	5	3
Sakarya Üniversitesi	3	0	2	0	0	0	0	0	5	2
Balıkesir Üniversitesi	1	1	1	0	1	0	0	0	4	4
Gazi Üniversitesi	0	3	0	0	1	0	0	0	4	2

En fazla bildiri sunan üniversiteler arasında yine oransal olarak en fazla nicel çalışma yapan beş üniversitenin Selçuk, Gazi, Erciyes, Gebze Teknik, İstanbul ve Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversiteleri olduğu görülmektedir. Çalışmalarının tamamında nicel yöntem kullanan üniversite bulunmamaktadır. Sekiz kongrede sunulan 262 bildiri içinde toplam 35 üniversiteden gönderilen çalışmada hiç nicel çalışma yapılmamıştır. 22 üniversite ise nicel yöntemi bir kez kullanmıştır.

Tablo 6: Aile İşletmeleri Kongrelerinde En Fazla Nicel Çalışma Yapan Üniversiteler

ÜNİVERSİTE	Nicel	Toplam	Nicel Çalışmaların Yüzdesi
Selçuk Üniversitesi	8	10	80,0%
Gazi Üniversitesi	3	4	75,0%
Erciyes Üniversitesi	4	6	66,7%
Gebze Teknik Üniversitesi	3	5	60,0%
İstanbul Üniversitesi	4	8	50,0%
Kahramanmaraş Sütçü İmam	4	8	50,0%
Balıkesir Üniversitesi	2	4	50,0%
Süleyman Demirel	4	9	44,4%
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2	5	40,0%
Galatasaray Üniversitesi	2	5	40,0%
Sakarya Üniversitesi	2	5	40,0%
Dumlupınar Üniversitesi	3	8	37,5%
Anadolu Üniversitesi	5	14	35,7%
Marmara Üniversitesi	5	15	33,3%
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	6	33,3%
Çukurova Üniversitesi	2	7	28,6%
İstanbul Kültür Üniversitesi	5	21	23,8%
Kocaeli Üniversitesi	1	5	20,0%
Ege Üniversitesi	2	14	14,3%
Çankaya Üniversitesi	0	7	0,0%
Akdeniz Üniversitesi	0	6	0,0%

Kongrede sunulan çalışmaların tamamında nitel yöntemi tercih eden tek üniversite Akdeniz üniversitesidir. En fazla bildiri sunan üniversiteler arasında yine en fazla nitel çalışma yapan beş üniversite ise Akdeniz, Afyon Kocatepe, Çanakkale Onsekiz Mart, Kocaeli ve Sakarya üniversiteleridir. Sekiz kongrede

sunulan 262 bildiri içinde toplam 39 üniversiteden gönderilen çalışmalarda hiç nitel çalışma yapılmamıştır. 23 üniversite ise nitel yöntemi bir kez kullanmıştır.

Tablo 7: Aile İşletmeleri Kongrelerinde En Fazla Nitel Çalışma Yapan Üniversiteler

ÜNİVERSİTE	Nitel	Toplam	Nitel Çalışmaların Yüzdesi
Akdeniz Üniversitesi	6	6	100,0%
Afyon Kocatepe Üniversitesi	4	6	66,7%
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	3	5	60,0%
Kocaeli Üniversitesi	3	5	60,0%
Sakarya Üniversitesi	3	5	60,0%
Çankaya Üniversitesi	4	7	57,1%
Anadolu Üniversitesi	7	14	50,0%
Ege Üniversitesi	7	14	50,0%
Marmara Üniversitesi	7	15	46,7%
Süleyman Demirel Üniversitesi	4	9	44,4%
Galatasaray Üniversitesi	2	5	40,0%
Dumlupınar Üniversitesi	3	8	37,5%
İstanbul Üniversitesi	3	8	37,5%
Erciyes Üniversitesi	2	6	33,3%
Balıkesir Üniversitesi	1	4	25,0%
Gazi Üniversitesi	1	4	25,0%
İstanbul Kültür Üniversitesi	5	21	23,8%
Gebze Teknik Üniversitesi	1	5	20,0%
Çukurova Üniversitesi	1	7	14,3%
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1	8	12,5%
Selçuk Üniversitesi	1	10	10,0%

Araştırmada cevabı aranan sorulardan biri yazar sayısına göre kullanılan kaynak sayısının ortalamasının nasıl gerçekleştiğine ilişkindir. Her çalışma için kullanılan kaynak sayısı sayılarak toplam çalışma sayısına bölünmüş ve kongrenin ortalama referans kullanım oranı hesaplanmıştır. Bu sayı hesaplanırken sekizinci aile işletmeleri kongresinde sunulan özet bildirimlerin kaynakçası olmadığı için son kongrede sunulan 10 özet bildiri sayısı toplam bildiri sayısından ve sekizinci kongrede sunulan bildiri sayılarından düşülerek hesap yapılmıştır. Buna göre ortalama olarak referans kullanım oranı %21 olarak belirlenmiştir. İki yazarlı çalışmaların ortalama referans kullanım oranı, kongrenin referans kullanımının genel ortalamasından yüksek çıkmıştır. Ancak dört yazarlı çalışmalardaki referans kullanım oranı diğer yazar sayılarının referans kullanım oranlarına göre yüzde 29,1'le en yüksek olanıdır.

Tablo 8: Yazar Sayısına Göre Referans Kullanım Oranları

Yazar Sayısı	Kullanılan Referans Sayısı	Bildiri Sayısı	Yazar Sayısına Göre Referans Kullanım Oranları
1	1833	95	19,3
2	2322	105	22,1
3	687	35	19,6
4	436	15	29,1

5	13	1	13,0
6	7	1	7,0
Toplam	5298	252	21,0

İncelenen bir diğer konuda kongrenin yıllar itibarı ile kullanılan referans kullanımı ortalamalarına ilişkindir. Tablo 9'da kongre yıllarına göre referans kullanım oranları verilmiştir. Buna göre 7. Aile işletmeleri kongresi ortalama kaynak kullanımı sayısı en yüksek ortalamaya sahiptir. Casillas ve Acedo (2007)'nin Family Business Review'de 1988-2005 yılları arasında yayınlanan toplam 339 çalışmada referans kullanım oranı %29,7 çıkmıştır. Aile işletmeleri kongrelerinde sunulan bildirilerin kaynak kullanım oranı %21'le bunun çok altındadır.

Tablo 9: Kongre Yıllarına Göre Referans Kullanım Oranları

Kongre Yılı	Kullanılan Referans Sayısı	Bildiri Sayısı	Kongre Yıllarına Göre Referans Kullanımı Ortalaması
1. AİK '04	1139	64	17,8
2. AİK '06	1275	53	24,1
3. AİK '08	813	35	23,2
4. AİK '10	503	26	19,3
5. AİK '12	482	22	21,9
6. AİK '14	216	12	18,0
7. AİK '16	563	23	24,5
8. AİK '18	307	17	18,1
Toplam	5298	252	21,0

Sonuç ve Öneriler

Aile işletmeleri kongrelerinde yöntem tercihlerindeki değişimin incelendiği bu çalışmada şimdiye kadar 2004 yılından 2018 yılına kadar 2 yılda bir olmak üzere düzenlenen sekiz kongrede sunulan 262 bildiri bibliyometrik yöntemle analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı en azından aile işletmeleri kongreleri bağlamında yöntem kullanımı konusunda alanın genel bir görünümünü çıkartmak ve aile işletmeleri araştırmalarındaki yöntem kullanımına ilişkin olarak gelecekteki eğilimlere yönelik tespitlerde bulunmaktır.

Çalışmada aile işletmeleri kongrelerinde yıllar itibarı ile sunulan bildiri sayılarındaki ciddi azalma yıllar itibarı ile karşılaştırma yapılabilmesini zorlaştıran bir kısıt yaratmıştır. Kongreye gönderilen bildiri sayılarının 6. Kongreye kadar ciddi bir düşüş gösterdiği ancak 7. Ve 8. Kongrelerde gönderilen bildiri sayılarının tekrar yükselme eğilime girdiği görülmektedir. Ancak yine de son üç kongredeki bildiri sayıları ilk düzenlenen kongredeki bildiri sayısını yakalayamamıştır. Bildiri sayılarına ilişkin sayılar alana ilişkin en azından başlangıç dönemine kıyasla ilginin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Gürler ve Yılmaz (2013) tarafından ilk beş kongrenin değerlendirildiği aile işletmeleri kongresinde yöntem tercihlerine ilişkin yapılan çalışmada nitel yönetime doğru bir yönelimin olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada kongre kapsamında sunulan bildirilerin yöntem kullanımına ilişkin sorunların varlığına dikkat çekilmiştir. Yöntem tercihlerindeki değişime yönelik olarak sekiz aile işletmesi kongresinin analiz edildiği bu çalışmada da elde edilen bulgular önceki çalışmalarda elde edilen bulguları desteklemektedir. Ancak bu çalışmada elde edilen bulgular nitel çalışmalara yönelimin arttığını ve nitel araştırma yöntemlerine uygun veri toplama yöntemlerinin de oransal olarak arttığını ortaya koymuştur.

Nitel çalışmalar artmaktadır fakat analizler neticesinde ortaya çıkan sayısal sonuçta verilerin analizinde kullanılan yöntemlerin nicel analizlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sonuç nitel çalışmaların tasarımında ve analizlerinde metodolojik bir eksikliğin olduğunu göstermektedir. Nitel olarak yapılan çalışmaların sadece birkaçında veri analizinde kullanılan yöntemden bahsedilmiş olduğu görülmektedir.

Çalışmaların çoğunda kullanılan analizlerin frekans gibi başlangıç analizlerini içermesi, nedensel ilişkilerin ortaya konulacağı analiz yöntemlerinden faydalanılmaması, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada bulunduğu kapsamlı çalışmaların bulunmaması Aile İşletmeleri Kongrelerindeki bildirilerin hem akademisyenler hem de uygulamacılar için arzulanan çıktılara ulaşamamasına neden olmaktadır.

Yapılan çalışmalarda yöntem kullanımlarına ilişkin enteresan sayılabilecek sonuçlar bulunmaktadır. Örneğin ikincil veri kullanıldığı söylenen ancak ne tür verilerin kullanıldığına dair bir bilgi verilmeyen, 10 sayılı evet hayır şeklinde anket kullanan ve bunu sadece 10 işletmede yapan, sadece mülakatla etnografik çalışma yaptığını ifade eden, anket yapan ama sonuçlarını frekans olarak bile vermeyen, bildirinin adına inovasyon diyen ama bir tek kaynak bile göstermeden çalışmayı tamamlayan, mülakat yapı sonuçları frekans olarak veren, ikincil veri ile analiz yapıp bunları kendisi topladığı için buna birincil veri diyen çalışmalar bulunmaktadır.

Handler (1989), Wortman (1994), Bird vd. (2002), Benavides-Velasco vd. (2013) gibi farklı araştırmacılar tarafından aile işletmeleri alanında yapılan çalışmalarda yöntem kullanımlarıyla ilgili olarak dile getirilen (daha çok anket odaklı veri toplamaya yönelik görüşmelerin kullanılması, yapılan araştırmaların çoğunun kesitsel araştırmalarda yoğunlaştığı, süreli araştırmaların yapılmadığı, çalışmalarda kullanılan örneklem boyutlarının yetersizliği, kullanılan yöntemlerin benzerliği vb.) eleştirilerin aile işletmeleri kongreleri içinde söylenebilmesi mümkündür.

Bu eleştirilerden hareketle genel olarak aile işletmeleri kongrelerinde yapılan çalışmaların aile işletmeleri alanında bir derinlik sağlayacak içerikten yoksun olduğunu söylenebilir. Yani aile işletmeleri kongrelerinde ve aile işletmeleri alanında yapılacak çalışmalarda yöntem kullanımı konusunda süreli araştırmaların daha fazla kullanılması, kullanılan veri toplama ve veri analiz yöntemlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, nedensel araştırmalara doğru yönelimin sağlanması, örneklem büyüklüklerinin artırılması durumunda alanda yapılan çalışmaların daha nitelikli hale gelebileceği düşünülmektedir. Özet olarak alanda yapılan çalışmalarda araştırma yöntemlerinin daha hassas bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Diğer taraftan yapılan bu çalışma sadece niceliksel bir değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Gelecekteki araştırmalar için, aile işletmeleri alanında ULAKBİM üzerinden yayınlanan hakemli dergilerde yayınlanan makalelerde ve lisansüstü seviyede yapılan tezlerde bu çalışmanın yaklaşımının dışında yazar ağ analizi, aile işletmeleri alanında ülkemizde ele alınan konuların derinliğini anlamaya yönelik nitel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca alanda aile işletmeleri kongreleri, ULAKBİM’de yayınlanan makaleler ve lisansüstü tezler gibi yapılan tüm çalışmaların birbirileri ile karşılaştırılmalarının yapılması gerekmektedir. Ancak böyle bir bilgi birikimi oluştuktan ve karşılaştırma yapıldıktan sonra alana ilişkin daha genelleştirilebilir bir sonuca ulaşmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Benavides-Velasco, C. A., Quintana-García, C., & Guzmán-Parra, V. F. (2013). Trends in family business research. *Small Business Economics*, 40(1), 41-57.
- Bird, B., Welsch, H., Astrachan, J. H., & Pistrui, D. (2002). Family business research: The evolution of an academic field. *Family Business Review*, 15(4), 337-350.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi,
- Casillas, J., & Acedo, F. (2007). Evolution of the intellectual structure of family business literature: A bibliometric study of FBR. *Family Business Review*, 20(2), 141-162
- Craig, J. B., & Salvato, C. (2012). The Distinctiveness, Design, and Direction of Family Business Research: Insights From Management Luminaries. *Family Business Review*, 25(1), 109-116.
- Debicki, B. J., Matherne, C. F., Kellermanns, F. W., & Chrisman, J. J. (2009). Family Business Research in the New Millennium: An Overview of the Who, the Where, the What, and the Why. *Family Business Review*, 22(2), 151-166.
- Gürler G. Ve Yılmaz A. (2013). "Aile İşletmeleri Araştırmalarında Yöntem Tercihleri", 5. Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, 2-7 Haziran, Novi Pazar-Sırbistan.
- Gürler G. (2018). "Aile İşletmelerinin Anayasa Oluşturma Ve Kurumsallaşma Çalışmalarında Makro Ve Mikro Bağlamsal Unsurların Rolü: Örnek Olaylar", Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya

- Handler, W. C. (1989). Methodological issues and considerations in studying family businesses. *Family Business Review*, 2(3), 257-276.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2004). 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 17-18 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2006). 2. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 14-15 Nisan İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2008). 3. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 18-19 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2010). 4. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 16-17 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2012). 5. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 13-14 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2014). 6. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 10-11 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2016). 7. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 14-15 Nisan, İstanbul.
- İstanbul Kültür Üniversitesi (2018). 8. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, 9-10 Nisan, İstanbul.
- Köseoğlu, M. A. ve Karayormuk. K. (2010). "Aile İşletmeleri Yönetimde Ayrı Bir Alan Olarak Ayrılabilir mi? Akademik Araştırmalar Üzerine Bibliyometrik Bir Çalışma", 5. Aile İşletmeleri Kongresi, 13-14 Nisan, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Lansberg, I. & J.H. Astrachan (1994). Influence of family relationships on succession planning and training: The importance of mediating factors. *Family Business Review*, 7(1): 39-59.
- Rosenblatt, P.e., L. deMik, R.M. Anderson, & P.A. Johnson (1985). *The Family In Business: Understanding And Dealing With The Challenges Entrepreneurial Families Face*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sharma, P., Chrisman, J. J., & Chua, J. H. (Eds.). (1996). *A Review And Annotated Bibliography Of Family Business Studies*. Boston/Dordrecht/London: Kluwer Academic Publishers
- Ward, L. (1987). *Keeping The Family Business Healthy: How To Plan For Continuing Growth, Profitability, And Family Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Wortman, M. S. (1994). Theoretical Foundations for Family-Owned Business: A Conceptual and Research-Based Paradigm. *Family Business Review*, 7(1) 3-27.
- Xi, J. M., Kraus, S., Filser, M., & Kellermanns, F. W. (2015). Mapping the field of family business research: past trends and future directions. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(1), 113-132.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

AKIL-KAVRAM İLİŞKİSELLİĞİNDE BUGÜNÜ YENİDEN ANLAMAYA DOĞRU: YENİ BİR BİLİM FELSEFESİ KURMAK MÜMKÜN MÜ?

Adem SAĞIR
Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
ademsagir@karabuk.edu.tr

ÖZ

Bugün dünyanın dört bir tarafında yaşanan yıkımlar, bunalım anları ve kriz gibi toplumsal olaylar, temel de dünyanın düşünce yapısının değişmesine duyulan ihtiyacı da ortaya akılla ilgili olarak ortaya çıkan bu bunalım çağını, biçimin kültüre karşı olan zaferi olarak da ifade etmek mümkün. Biçime teslim olan kitleler, insanı ontolojik özünden uzaklaştırmış, böylece araçsallaşan akıl yaşam fenomenine karşı zaferini ilan etmiştir. Batı'nın Aydınlanma ve modernizm ile girdiği ontolojik kırılma, Türk entelektüel düşüncesinde epistemolojik krize dönüştü. Betimlenen bu durum karşısında çıkış yolu yakalayabilmek için toplumları, kendi tarihselliği ve akılsallığı içerisinde anlamak gerekir. Çalışma bu bağlamdan hareketle tarih-akıl ve bilgi üçgeninde insanın ve medeniyetin konumu sorgularken, Türk aydın sınıfının da duruşuna yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektif içerisinde "yeni bir bilim felsefesi kurmak mümkün müdür?" sorusuna verilen yanıtları içermektedir.

Anahtar Kavramlar; Medeniyet, Akıl, Sekülerizm, Modernizm, Postmodernizm.

THE UNDERSTANDING OF TODAY AGAIN IN MENTAL-CONCEPT RELATIONSHIP: IS IT POSSIBLE TO ESTABLISH A NEW PHILOSOPHY of SCIENCE

ABSTRACT

Today, in the destruction anywhere in the world, moments of crisis and social crisis such as evnts reveals the need for fundamental change in the thought structure of the world. This social crisis age of the emerging about reason is possible to express as the victory of shape to over culture. The Masses which is indulged have been suspended from ontological quiddity, so that instrumental rationality announced the victory against the phenomenon. The ontological crash which entered with Age of Enlightenment and Modernism of West turned into an epistemological crisis of the Turkish intellectual thought. The societies need to understand into its own historicity and rationality that depicted this situation to achieve a way out of exit. In this context work examines place of people and civilization on history-mental and knowledge, this work presents a new perspective to stand of Turkish intellectual class. In this perspective contains answers given to "is it possible to establish a new philosophy of science?".

Key Words: Civilization, Mental, Secularism, Modernism, Post-modernism

Giriş Yerine: Tarihi Yeniden Yazmak Mümkün mü?

Günümüz insanını anlam arayışına iten temel bir faktör var: *Dünyanın gittikçe tüketilen doğasında asla tüketilmeyecek olanın ne olduğu arayışı.* Muhtemelen bu sorunun ortaya çıkışında Bacon'un "Yeni Atlantis"inin çöküşünün bir etkisi olsa gerek. Bacon'un idealize ettiği ütopyasında "bilim ve teknoloji toplumu mükemmelleştiren bir toplumsal düzen" (Bacon, 2008) kurmuştu. Yeni Atlantis Aydınlanma Çağı'nın "modern bilim dünyayı nasıl dönüştürebilir?" sorusuna da muhtemel cevabının bir yansımasıydı. Doğayı eğip bükebileceğine inanan bir bilim, insan-doğa etkileşiminde bir özne olarak insanı "son doğa bükücü" ilan etmişti. Sokrates'in 2500 yıl önce Agora'daki gönüllü öğrencilerine sorduğu "kimdir insan? İnsan nedir?"

sorusu (Güvenç, 2015) yaşadığımız yüzyılda daha anlamlı durmaktadır (Sağır, 2012). Çünkü bugün yaşanan anlam krizlerinin uzantısının Sokrates'in sorusuna verilecek cevapla da çok yakın ilişkisi vardır. Çünkü sosyal ve felsefi teorilerin bugün kendini sorguladığı yerin, insanın "içten dışa doğru" kendini sorguladığı noktayla kesiştiğini görmekteyiz. Benzer şekilde modern bilimin doğayla kurduğu ilişkide sorgulanan "bireysel veya etik bir kaygı olmaktan çıkıp bir varolma kavgasına dönüşmesi" (Demir, 2009) bağlamı da buna eşlik etmektedir. Yeni bir bilim felsefesinin gerekliliği tartışması da bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

21.yüzyılda tartıştığı problemleri ifade eden önemli gerçekliklerden birisi şudur: "21. Yüzyılda tarih donmuştur." Donma, "akıl tutulması" (Horkheimer, 2016) ya da "kriz" (Baudrillard, 2017) haline girilemediğinin bir göstergesi olarak özellikle tercih edilmiştir. Kriz kelimesi dünyanın bugünkü halini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Krizin tehlike, tehdit, risk ve kayıp ile fırsat, yenilik, gelişim ve tekamülü barındıran düalist anlamı uzun bir süredir tünelden çıkışı göremeyen dünya için "olmamışlığının" bir ifadesidir. Dünyanın bir önceki kriz anlarında hep bir çıkışı olmuştur ancak bu sefer çıkış görülüyor. Bilime duyulan güven, doğanın tüketilmesi ve insan varoluşuna yaptığı varsayılan saldırıların varlığı temellerinden sarsılıyor, ancak bilim onsuz da yaşanmıyor. Dünyanın içerisinde olduğu durumu "zıtlıkların matrisi" şeklinde ifade etmek mümkündür. Burada matris kavramının tercih edilmesi "akıcılığın az olmasına ve cansız bir ortama" (TDK Büyük Türkçe Sözlük) gönderme yapmak içindir. Her olumlu anlamlandırma içerisinde olumsuzunu barındırıyor. Başka türlü ifade etmek gerekirse "aynalar koridoru sendromuna" yakalanmış bir dünya görünümü mevcut. Sendrom, iç içe geçen zıtlıklar yumağında sonsuz bir döngü içerisinde bir sonraki adımda kayboluş hikayesini atıf yapan bir kavramsal bütündür. Bu aynı zamanda insan için dünyanın birer "Escher Evreni" olduğuna atıf yapmaktadır. Escher evreninin en vurucu noktası paradoks ve sonsuzluk temasıdır. Bu evrenin içerisinde etrafını çerçeveleyen toplumsal alan içerisinde nereye hareket etmeye çalışsa bile yine başlangıç noktasına dönen bir özne tipolojisi vardır.

Donma, aslında "Tarihin Sonu ve Son İnsan" tezine ve "bunalım" ya da "kriz" söylemlerine karşıtlığı içerir. Son ve benzeri türetilen kelimeler, varolan sistemsel gerçekliğe "eksikliklerinin giderilerek" belli bir meşruiyet kazandırma çabasının uzantısıdır. "Son" gerçekliğini kullanmak aynı zamanda ötesini tartışmaya açmamak veya muhtemel potansiyelleri yok saymak demektir. Fukuyama'nın İslam ile ilgili betimlemesinde "bütün insanları ulusal özelliklerinden ayırarak sadece insan olma vasfıyla değerlendiren ve bu bakımdan evrensel bir yönü olan, bazı ülkelerde liberal demokrasiye baskın gelen ya da hiç değilse tehdit oluşturma" şeklinde karşımıza çıkan durum (Fukuyama, 1999) bu yok saymanın bir yansımasıdır. Kuşkusuz Batı'nın kendi dışında hiçbir seçenek tanınamaması ve modern bilimin buyurgan doğası, alternatiflerini ya da potansiyeli olanları görmemesi de aynı yok saymanın başat bir ifadesidir. Anarşist bilgi felsefecilerin modern bilimin bu buyurgan doğasını "akla veda" veya "yönteme hayır" tutumlarıyla eleştirmesi böyle bir çabanın uzantısıdır. Modern bilim pozitivist bilgi paradigmasından beslenir. Bu paradigma aynı zamanda tektipleştirilmiş seküler tutumlar içerir ki Kant ve Descartes'in ortaya koyduğu "görünenler" ile "görünmeyenler" ayrımının görünenler üzerine kurduğu bilgi paradigmasını yansıtır. Batı Medeniyetinin bugün ki durumunu ifade eden bu betimlemeler, içerisinde önemli bir gerçekliği de tartışmaya açar. Buna göre Batı Medeniyeti, çıkabileceği en yüksek noktaya çıkarak bütün potansiyelini tüketmiştir. Bu potansiyel bilim ve teknolojinin sonsuz dışavurumuydu. Dışavurum, Doğu medeniyetinin yorumlanması ve Antik Yunan üzerinden İslam Medeniyetinin bir tekamülüydü. "Medeniyet kültürün donduğu andır" diyen Spengler, her ne kadar Batı Medeniyetinin tekrar dirileceğine inanmış olsa da bize göre tarih, Batı Medeniyeti ile birlikte donmuştur. Buradaki donukluğun gönderme yaptığı bağlam, özellikle postmodern perspektiflerin yaptığı kendi eleştirisi üzerinden kendisini tüketmiş olmasıdır. İbn Haldun'un uygarlıkların çöküşü ile ilgili "uygarlıkların olgunlaşarak yükseldiğini, içten içe çürürken de çöküşe geçtiklerini" (Haldun, 2017) belirten Mukaddime'deki tespitleri açıklayıcıdır. Tarihin donmasında en büyük rol sosyal bilimlere ve entellektüellere aittir. Julien Benda'nın "Aydınların İhaneti" dediği durum, bu yüzyılın başında kehanet gibiydi, ancak tam da bu yüzyılın gidişatını uygun bir açıklamaydı ve modernizmle Batı Medeniyeti'nin girdiği sürecin dikkate değer bir çözümlemeseydi.

Tarihin donuşuyla ilişkili bir diğer bağlam kavramların kullanılma biçimleriydi. Kavramlar, tarihin donuşuna giden bu süreçte temel belirleyici araçlar olmuştur. Bilgilerin en önemli ifade araçları olan kavramlar, suje ile obje ilişkisinden doğan bilgiyi ifade etmeye yarayan dilsel önermelerdir. Buradan hareket edildiğinde "kavramlar aynı zamanda bilgi-toplum ilişkisini ortaya koyan sosyal süreçlerdir" (Mannheim, 2002) olduğu kabulüne de ulaşılmış olur. Dolayısıyla kavramların tarihin donuşunda da önemli araçlar olarak karşımıza çıktığı görülür. Özellikle "post" ön ekli perspektifler, küreselleşme tartışmaları ve bu ikisine atfedilen betimlemeler tarihin donmasında temel rol oynamıştır. Batı, geçtiğimiz yüzyılda kendi içinden çıkarttığı aydınlar aracılığıyla kendi tükenişini kabul etmekle birlikte, kullandığı kavramsal biçimlerle kendi dışında kalan topluluklar ve kültürlerle de maddi ve manevi olarak müdahale etmiş, onların

ontolojik alanlarını ve sınırlarını belirlemiştir. Bu anlamda entellektüeller, farkında olsun ya da olmasın teorilerini kurarken düşünce oklarını çevirdikleri alanlar üzerinde yapıcı olmak yerine dondurucu etkilerde bulunmuştur. Yıkıcı etki ifadesinin kullanılmaması özellikle tercih edilmiştir. Yıkıcı etki denildiğinde insan aklının sıfırdan başlamak düşüncesiyle harmanlandığı görülür. Ancak Batı karşısında sıfırdan kurulması gereken bir medeniyetin olmadığını aksine restore edilmesi gereken tarihsel bir geçmiş olduğunu dile getirmek gerekir. Restorasyon, aynı zamanda Batı'nın bilgi üzerinde kurduğu tahakkümden kurtuluşun hikayesi olmaya adaydır. Adaylık, kendi içerisinde belli bir zorluğu barındırıyor, çünkü teknoloji, baskın bir şekilde bilginin tahakkümünü toplumsal alanda kökleştirmiş durumdadır. Öyle ki modern bilim algısının teknoloji bilgisiyle çok yakından ilişkilendirilmesi algısal bir tutuma dönüşmüştür.

Türkiye'nin konumunu tartışmaya açmak da yerinde olur. Yukarıda vurgulanan problemlerin oluşmasında Türk aydın sınıfı da rol almıştır ki; *"kavramların tarihsel ve toplumsal arka planları olduğu"* gerçeğini göz ardı ederek, Batı'nın bunlara atfettikleri anlamları gözden kaçırmıştır. Türk modernleşmesinde Batı'nın bunalımlarını yaşayan ve bu süreçte kendine yabancılaşan aydın sınıfı, postmodernizme ise kurtarıcı olarak yapıştığı *"pragmatist kaygılarını"* pastişler arkasında flulaştırarak zihinsel dünyasını kurmaktadır. Muhafazakâr postmodernistlerin sıklıkla kullandığı *"çokkültürlülük, farklılık ya da öteki"* (Aktay, 2015) olgusu ; sağ ve ulusalcı muhafazakarların ise çeşitli dönemlerde tartışmaya açtığı *"laiklik, sekülerlik, kamusal alan"* (Ertit, 2015) gibi kavramları kullanmaları pragmatist kaygıların saklanma biçimlerine birer örnektir. Değişen siyasi iktidarların da etkisiyle toplumsal statüleri ve rolleri belirleyen bu kavramlar, aynı zamanda düşünsel mekanizmaları ve bilgiye bakışı da belirlemektedir. Bu aynı zamanda zihinsel dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Bu bir bakımda her siyasi yapının *"organik aydınlar"* (Gramsci, 1967) oluşturduğuna ve bu aydınların sosyal bilimlerde geçerli bir *"epistemik cemaatlere"*(Arslan, 2012) dönüştüğüne de gönderme yapmaktadır. Türk aydın sınıfı, bu bağlamda kendini Batı'ya göre tanımlamaya çalışırken kendi aklının potansiyelini tüketerek aklını dondurmakta ve düşünsel derinliğini de kaybetmeye başlamaktadır. Bu durumun oluşmasında Batı düşüncesinin değişen dünya ihtiyaçlarına cevap üretmemesinin de önemli bir etkisi vardır. Geçtiğimiz yüzyılda *"bir bunalım çağı"* (Sorokin, 2008) yaşayan Batı, yeni yüzyılda da ürettiği kavramların dolaşımı için toplumlara fiziki müdahalesini sürdürürmüş ve anlam arayışlarını derinleştirmiştir. Bu anlamda Batı'nın yaşadığı ontolojik arayış, Türk entellektüelinde dönüştüğü epistemolojik kopuşla da birleşince dünyanın yeni bir düşünsel çıkış ihtiyacını ortaya koymaktadır. Çıkışın, Türkiye'de mevcut aydın sınıfıyla gerçekleşmeyeceği Batı karşısında üstün bir paradigma kurulamamasından dolayı artık mümkün görünmüyor. Günümüzde tarihe hareket katacak olan yegan sınıfın muhafazakar/İslamcı aydınlar olması ihtimal dahilindeydi. Ancak onların da mevcut iktidar ile potansiyellerini tükettiği görülmektedir.

Bugün dünyanın dört bir tarafında yaşanan yıkımlar, bunalım anları/alanları ve problemler, temel de dünyanın düşünce yapısının değişmesine duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bu durum bir bütün olarak değerlendirildiğinde bugünü ve akli bu anlamda yeniden yargılama ihtiyacı doğmakta. Çünkü tarih donduğu, akıl ise medeniyeti ve insanın ontolojisini tükettiği için yeniden yargılanmak zorundadır. Bu süreç söz konusu olduğunda pek çok konuda *"tarih"* olgusunun ön plana çıkartılması gerektiği görülmektedir. Tarih bu bağlamda akli yeniden tanımlamanın epistemolojik kökenini oluşturmaktadır. Kant'ın *"aklı kullanma cesaretini göster"* sloganını bugün yeniden dolaşıma sokarak, *"yeni bir ergin olmama durumundan"* kurtulma gerekliliği her geçen gün ağırlığını hissettirmektedir. Akılla ilgili olarak ortaya çıkan bu bunalım çağını, biçimin kültüre karşı olan zaferi olarak da ifade etmek mümkündür. Biçime teslim olan kitleler, insanı özünden de uzaklaştırmıştır. Yani biçimselleşmiş ya da araçsallaştırılmış akıl *"yaşam fenomenine"* karşı zaferini ilan etmiştir. Hazırlanmış olan bu çalışma, temelde bahsi geçen kaygılardan hareketle Batı Medeniyeti'nin yaşadığı bunalımı sorgulamış ve buna eklenen Türk aydınının *neo-epistemik* bunalımına da dikkat çekmiştir. Ayrıca bunalımın kaynakları sorgulanırken karşımıza çıkan akıl-bilgi ilişkisine de özellikle değinilmiştir. Çalışmada aklın aynı zamanda tarihsel karmaşıklığı içinde kendini nasıl tükettiği sorusuna şu üç süreçle ilişkili halindedir.

- *Akl, kendini yanlış tanımlayarak bu duruma düşmüştür.* Aklın yanlış tanımlanmasından kasıt, aklın kendisini seküler ve pozitivist bir yöntemle tanımlayarak metafizik alanı dışarıda bırakma iddiasıdır.
- *Akl, kendi sınırlarını unutarak bu duruma düşmüştür.* Akıl, bu duruma evreni ve Tanrıyı kuşatacağı yanılgısına kapılarak düşmüştür. Yanılgı, sınırlı bir akılla sonsuz bir gerçeği kuşatma kaygısından doğmuştur.
- *Akl, tarihle aynı yaşam çizgisine ve ilkelerine tabi olduğunu unutarak bu duruma düşmüştür.* Tarih, akli tüketerek aklın sınırlı olduğunu ve kendini yanlış tanımladığını doğrulamıştır. Aklın, tarihle

aynı yaşam çizgisine sahip olduğu iddia edildiğinde tarihin donduğu bugünde, aklın kendisini de yeniden tanımlaması gerektiğine de işaret edilmiş olur.

Batı'nın Aydınlanma ve modernizm ile girdiği ontolojik kırılma, Türk entelektüel düşüncesinde epistemolojik krize dönüştü. Betimlenen bu durum karşısında çıkış yolu yakalayabilmek için toplumları, kendi tarihselliği ve akılsallığı içerisinde anlamak gerekir. Çalışma bu bağlamdan hareketle tarih-akıl ve bilgi üçgeninde insanın ve medeniyetin konumu sorgularken, Türk aydın sınıfının da duruşuna yeni bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca bu tartışmalar, "yeni bir bilim felsefesi kurmak mümkün müdür?" sorusuna cevap arama çabasıyla da ilişkili düşünülmüştür.

Postmodern Perspektifte Bilimsel Bilginin Simülasyonu

Günümüz dünyasını tanımlayan *bilgi toplumu* ya da Alvin Toffler'in ifadesiyle "Üçüncü Dalga Uygarlığı", olumlu ve yeni gelişmelerle Bacon'un Atlantis'inin güncellenmiş haliydi. Bilgi merkezi bir konumda oldukça insanların hayat standartları üst seviyelere çıkmış olacak, topluluklar arası sınırlar ortadan kalkacak, değerler dünyasında değişimler yaşanacak ve bütün alanlarda bu değişimlerin izleri görülecektir. Ancak bilginin niteliği ve kullanım biçimi, yeni ve olumlu olduğu varsayılan her şeyi altüst etti. Albert Schweitzer'in "insanlar geleceği görme ve önlem alma yeteneklerini kaybettiler. Dünyayı yok ederek kendi sonlarını da hazırlıyorlar" sözüne atfen Racher Carson'un "Sessiz Bahar"ın da vurguladığı (2011) "doğanın ve insanın yok oluşuna alttan alta meşruiyet kazandıran bir bilgi ve teknoloji" algısının gündelik hayatı dönüştürmesi söz konusudur. Bilginin konumu bilim ve teknoloji üzerinden eleştiren Postmodern perspektiflerin de gündemdeki problemleri daha da derinleştirdiği görülmektedir.

Postmodern dönemin akılsal bulanıklığının insanlara "sona mı yaklaştık?" sorusunu sordurduğu 20. yüzyılın sonu, aslında tarihle savaşıyor bir dünyanın içerisinde olduğumuz gerçeğini de suratımıza çarptı. Dünyanın hangi köşesi adımlansa; "bizim mahallede neler oluyor?" diye soruveren akıl; gündelik hayatın her alanındaki sonsuz sayıda problemleri fark ettiğinde başını öne eğip gerçeği kabullenmekten başka bir şey yapamıyor. Modern paradigmanın akılsal-düşünsel bulanıklığının insanlara "sona mı yaklaştık?" sorusunu sordurduğu bu dönem, Tanrıyla ve O'nun kurduğu düzenle savaşıyor bir dünyanın eşiğinde olduğumuz gerçeğini de suratımıza çarptı. "Tanrının olmadığı yerde her şeyin mubah" olacağından hareket eden modern özne, postmodern dönüşümle birlikte, "toplumsalı sona erdirmeye, toplumsalı bir simülasyonu altında gömmeye" (Baudrillard, 1991) ve kendi öznesini yeniden kurma sürecine girişmiştir. Bu aynı zamanda Nietzsche'nin 1882 tarihli "Tanrı'nın Ölümü" ile ilgili mecazi anlatımında yakalanabilecek "anlam krizinin yolda olduğu" kehanetinin de habercisiydi. Nitekim modern sonrası dönemde uzun bir süre "hayatta anlam arayışları" temalı felsefeler ve "bunalım içerisindeki insan tipolojisini" sunan dünya klasikleri serisi bu bağlamın somut bir dışavurumudur. Bunalımdan çıkmanın yolunu hem felsefede hem de edebi klasiklerde geçmişin "iyi insanın" da aramak modaya dönüştü. Postmodern sorgulama biçimleri de insanı "tarihi kullanmayı zevk haline getirmekten ve kendisini tarihle ifade etmekten" alıkoymadı. Kimlik parçalanmaları, bilgi ve teknolojilerin dönüştürdükleriyle gözle görülür bir derinlik kazanınca bilim olması gereken şekliyle tartışmaların odak merkezi oldu. Postmodern insan bu andan itibaren bilime ait olan her şeyi hayatından kovmakta üstün çaba gösterirken, geçmişten gelen gölgelere zevkle sarılmaktan da bir kadar haz almaya başladı. Geçmişten gelen gölgeler, modernizmin geleneksel hayattan kovduğu ya da dışarda bıraktığı her şeyi ifade etmektedir. Ancak her ne kadar modernliği reddetse de aklı ve aklın kendini tanımlama biçimlerini Batı'nın pozitivist bilgi geleneğinden hareketle kurdu. Bu durumu daha iyi kavramak için modernizmin ürettiği söylemi ve bu söylem kültürüne bağlı olarak üretilen bütün yaşam biçimlerinin insan hayatına ve dünyanın gidişatına yaptığı etkiye referans vermek yerinde olacaktır.

Modernizm, dünyanın bütün araçlarıyla tekelinde aldığı insan hayatına ve düşüncesine, sekülerliği ve pozitivismi ekledikten sonra dünyanın bir sonraki adımda refaha ve huzura erişeceğine umut bağlamıştı. Bilim ve teknolojinin de bu umudun gerçekleşmesi için istenilen bütün araçları insana sunacağı varsayılmıştı. Ancak, son yüzyıla, modernizmin ve modern bilim paradigmasının ölümünün ilan edilmesi damgasını vurdu. Tanrı'nın rolüne soyunan modernizmi besleyen entelektüellerdi ve ölümünü de ilan eden yine aynı entelektüel kitle oldu. Batı'nın Tanrı'yı yeryüzünden "sürmek" için verdiği çaba, akla yüklenen sınırsız bilme tutkusuyla birleşti. Evrenin merkezinde insan ve dünyanın olduğuna kuvvetle inanan bu sentez, ontolojik bir kırılmanın yaşanmasına da kaynaklık etti. Descartes'in Kartezyen aklı, Tanrı'nın cennetinin yeryüzü cennetine dönüştürdü ve postmodern duruma gelindiğinde Tanrı'nın evreni "herkesin cenneti kendine" formunu aldı. Bacon'un bilimin insan için ifade ettiği kontrol merkezli bir dünya ve doğa tasarımını ifade eden "bilgi güçtür" inancı aynı zeminin altını doldurmuştur. Oysa dünyanın "düz bir tepsi" olduğuna ya da "öküzün boynuzlarında durduğu"na duyulan inanç, atomu parçalayan teknoloji ve bilgiden

daha zararsızdı. “*Daha çok bilgi sahibi oldukça insanın cehaletinin arttığına*” inanan Nietzsche’yi haklı çıkarırcasına, moderniteyi belirleyen bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel devrimlerin doğadaki gizemi ifşa edeceğine duyulan tutku, geleneksel bilgi paradigmasının iğdiş edilmesine yol açtı ve geleneksel epistemolojinin temellerini sarstı. Bu, aynı zamanda Batı’ya alternatif medeniyet çıktılarını yok saymaktı. Geleneksel paradigmadan kopuş aynı zamanda; “*gördüğümüz şeyin ne olduğunu düşünmemizin o şeyin gerçekte ne olduğuna etki edebileceğinin kabul edilmesi*” ve buna bağlı olarak ‘*bilginin ampirik temelleri hakkındaki tüm teorilerin tehlikeye düşmesinin*’ yol açtığı iddiasını taşır. Bundan maksat; ‘*yorumlarımızın verilerin doğasına yön verebildiği kabul edildikten sonra, ampirik bilginin kaya gibi sağlam temellerinin de en az insani akıl yürütmenin diğer kısımları kadar bataklık bir zeminde*’ olduğunun ortaya çıkmasıydı (Trigg, 2005).

Burada bütün dönüşümlerin tarihsel bir itkidenden hareketle kurgulandığı görülmektedir. Modernizm, Descartes’in geçmiş bilgilerden şüphesiyle başladı. Geçmiş bilgiler, aynı zamanda geleneksel üretim biçimlerinin ve gündelik hayat çıkarımlarının biriktiği tarihsel perspektiflerdi. Modernizmin saldırdığı geleneksel perspektifler, muhafazakarlık düşüncesinin ortaya çıkışının da temellerini oluşturmuştu. Postmodern dönemde de tarihsel perspektif, insan hayatına entelektüel ve fantastik bir kurguyla, insanın bugünden kaçmak için saklanacağı bir mekân olarak girmiş ve toplumlar üzerinde ürettiği hayaletlerle de varlığını devam ettirmiştir. Tarihsel perspektifler bize “*ne ondan bağımsız hareket edebilme ne de onunla sonuna kadar gidebilme*” imkânı sunmaktadır. Tarihe reddiye dizenler de tarihi kullanıyor, tarihi yeniden yorumlayıp kutsallaştıranlar da. Peki tarihsel perspektifleri bugünü yeniden yorumlamak için nasıl kullanmak gerekiyor? Bu soruya verilecek cevapların en başında “*tarihin donduğu anı yakalamak*” gelmektedir.

Tarihi bu bağlamda donduğu ana geri götürebilmek için iki yönlü bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Bu ayrımların ilkinde karşımıza tarihin bilimselliğe konu olan bölümü, yani devletlerin ve milletlerin yaşam ve ölüm süreçlerini kapsayan dönemler çıkar. Bu her devletin ve milletin tarihidir ve bilim tarihi dendiği zaman genelde akla bu gelir. Entelektüel üretimler, bu yaklaşım içerisinde geliştirilir ve bunlar aynı zamanda bilgiyi besleyen kaynaklardır. Tarihin bu anlamında iktidar ile entelektüellerin karşılıklı bağımlılıklarıyla kurulan tarafıyla karşılaşılır. Bu aynı zamanda “*devlet destekli bilim*” kavramsal bileşkesinin de kullanılmasında başlangıç olur. Devlet destekli bilim, devlete hâkim olan paradigmanın bilim üzerindeki yansımaları ifade eder. Devletin sunduğu kaynak ve imkanların dağıtılması ya da yararlandırılması süreçleri de aynı olguda farklı bir yöne işaret eder. Kuşkusuz tarihin devletlerden ve milletlerden ayrı olan ve genelde bilimselliği tartışılan bir yönü vardır ve entelektüeller bu alanda da oldukça etkili söylemler üretirler. Tarihin bu ayrımında ise tek tek bireylerin veya grupların hayatlarındaki yer ve zaman alanını görmek mümkündür. Tarihin bu bölümü bilimselliğe açık değildir ve daha çok edebi söylem üzerine kuruludur. Kullandığı anı, deneyim, nostalji gibi kavramlar öznenin yaşam alanıyla ilgili olduğu gibi, kullandığı dilde edebidir ve gündelik ritüellerden beslenir. Gündelik ritüellerin karşılık geldiği bağlamlar, Batı karşısında kullanılabilir potansiyeli olan alternatiflerdir. Batı’nın bilim felsefesine egemen olan gücünün kırılması olan bu yön, Edward Said’in de oryantalizm tartışmalarında yoğun bir şekilde karşılık bulur. Dünyaya giydirilen tek tip tarih ve bilim elbisesi, Batı ile başlayıp Batı ile son bulmaktadır. Bu bağlamdan hareket edildiğinde Fukuyama’nın *Tarihin Sonu* tezinin farklı bir betimlemesini yapmak mümkün değildir.

Bu farklılık iyi algılanınca bugün tarihe verilen anlam daha iyi kavranmış olur. Çünkü tarih üzerinde yapılan tartışmalar bu alanların karıştırılmasından dolayı karşımıza çıkmaktadır. Entelektüellerin tartışılan misyonları, değişen söylem kültürlerinin de temel kaynaklarında tarihsel sürecin işleyiş ilkeleri geçerlidir. Bu noktada modernizmin algıladığı ile muhafazakarların algıladığı tarih perspektifleri arasındaki entelektüel çekişmeden de bahsetmek gerekir. Modernizm, bilindiği üzere eski karşıtlığı üzerine kurulur ve geleneği dışlamaktadır. Geleneğin en önemli taşıyıcısı tarih olduğu için modernist bakışlar, *tarihte* sürekli karşı karşıya gelmiştir. Modernizm, bu çekişme sürecinde tarihi mekanik ve ilerlemeci bir bakışla yorumlarken, geleneksel sınıflar da muhafazakar bir bakış içerisinde yorumlamışlardır. Modernizm, bu anlamını takip ettiğimizde modern devletin tarih ideolojisinin eski karşıtlığı üzerine kurulu felsefesinin temelini de oluşturduğu görülmüştür. Geleneğin bu bağlamda baskı altına alınması ve iktidarın entelektüel destekle de gücünü artırması gayesinin kutsal bir ereke dönüşmesi söz konusudur. Muhafazakar tarih yorumu ise geçmişe *reddiye* dizen modern tarih yorumunun arkasında daima alternatif söylemler geliştirmişlerdir. Burada her toplum için zihinde üretilen bir *altın çağ* dönemi ontolojik yapıyı temellendirir. Epistemolojik kökenlerde de bu altın çağ imgesi *medeniyetin* en yüce ve idealize edilmiş halini temsil etmektedir. Ancak pratiğe vardığında zihinsel tutumlarla gündelik hayatın çarpışması, geçmişin muhafazakar zihinsel üretimlerde bir *hayalet* metaforu olarak yükselişi takip edilir. Altın çağ söyleminin bir

hayalet dönüşmesi, bugüne ait her yorum ve uygulamanın o dönemle kıyaslanması ve o dönemden alınan örneklemelerle temellendirilmesidir. Tarih bu bağlamda yeni ile eskinin, modern ile gelenekselin çarpışma alanı olarak karşımıza çıkar. Bilimsel tartışmalarda da aynı durumun izlerini sürmek mümkün hale gelir.

Muhafazakâr düşüncenin bilimi değerlendirilmesinde 3 temel tepki biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bilim ve teknolojiyi birbirinden bağımsız olarak değerlendiren Gökalp temsili çizgidir. Gökalp'in medeniyet-hars ayrımı üzerinde yükselen bu görüşlerde Batı'nın teknolojisinin alınabileceği ancak bilimsel düşüncesinin ise kendi topraklarında bırakılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Çünkü Doğu'nun kendi topraklarında bir medeniyet kurabilecek güç ve tarihsel olgunlukta olduğu savunulur. Burada milliyetçilik düşüncesinin beslediği bir meşruiyet ve savunma arayışı vardır. Diğer savunulardan birisi ise Batı'nın toptan reddedilmesidir ve bu genel de Batı karşıtı düşüncelerde sıklıkla gönderme yapılan bir bağlamdır. Batı bilim paradigmasının toptan reddi üzerine kurulan bu düşüncenin diğer savunudan farkı belirsizlikler üzerinden yürüyen söylemsel dışavurumlardır. Batıya sürekli eleştiri ve belirgin bir aşağılama şeklinde kendini konumlardan yaklaşımlarda alternatifin ne olduğu önemli bir sorunsala dönüşmektedir. Son bir yaklaşım biçimi ise teoloji ile doğa bilimlerinin harmanlanmasıyla disiplinlerarası bir yaklaşımlar evrilen dini içine almış bir bilim felsefesini Batı'ya alternatif bir paradigma olarak kurma çabasıdır. Bu son yaklaşım biçimi bir önceki iki söylem biçimini de içerisinde barındıran farklı olarak Batı'nın bilimsel paradigmasının ahlaki bir krizde olduğunu ve bu krizden çıkış yolunun bilime ahlaki bir misyon yüklemekle mümkün olacağına inanmaktadır. Tartışmaların bu üç farklı yaklaşım biçimleri üzerinden genişletilmesi mümkündür. Ancak burada asıl dikkat çekilmesi gereken nokta postmodern pespektiflerin bilimsel paradigmaların eleştirisi üzerinden giderek toplumlar arasındaki bu çarpışmaları dondurmasıdır. Eğer tarihin bu anının aslında çözümü olmayan kısır bir döngü içerisinde geçtiği kabul edilirse yeni bir çıkış kaynağının üretilmesi gerektiği sorusu da tartışılmaya açılabilir. Muhafazakâr savunu söylemlerinin daha çok postmodern felsefi arka planı kullanmasında da postmodernizmin şiddetli bir "modernizm eleştirisi" olması etkilidir. Ayrıca postmodernizmin pragmatist tarih ve toplum tasarımının dini pratiklere yüklediği değer kurtarıcı misyon yüklüdür. Bu misyon aynı zamanda bilimsel paradigmaların da destekleyici postulası olmaktadır. Kuşkusuz işlevsel olup olmadığı ayrıca bir tartışma konusudur.

Tünelin Ucundaki Işık: Yeni Paradigma Arayışları

Bu yüzyıla adını sıkça duyduğumuz "Postmodern durum, küreselleşme, kitle toplumu, popüler kültür" kavramları tarihin donduğunu meşrulaştırması bakımından önemli yol tutuşlardır. Çünkü kavramların içerisinde yaşadığımız dünyayla ilgili bir "durum" tespiti yapıları, doğrudan tarihin bu anına işaret etmektedir. Bu duruma gelince Batı'nın tarihsel süreçteki zihinsel dönüşümü temel belirleyici faktördür. Özellikle önemli bir kırılma anı olarak görülen temel nokta modern bilim üzerinde yaşanan tartışmalar ve pozitivist bilim paradigmasından kopuştu. Kopuş, reddedilmeyi de görmezlikten gelmeyi de içerisinde barındıran düalist bir süreçtir. Bu düalistlik bir bütün olarak modern bilime karşı bütün tutum ve tepkileri ifade etmek için tercih edilmiştir. Kopuş, aynı zamanda Batı'nın içerisine girmeye başladığı ontolojik sorgulamasının da kendisidir. Batı'nın bunalım anı "tek geçerli medeniyetin kendisi" (Şentürk, 2006) olduğunu ilan ettiği ve "kendi dışında kalanlara yaşam hakkı tanımadığı" (Garaudy, 2015) yüzyılın adıydı. Fukuyama'nın tarihi şuurlu bir süreç olarak gördüğü ve tarihin Batı liberalizmine ulaşarak evrimini tamamlayıp sona erdiğini söylediği yaklaşım tam olarak bu durumu betimler. Fukuyama, tek bir medeniyet fikriyle liberal Batı Medeniyetinin genel geçerliliğini savunmuştu. Çünkü Batı medeniyetinin teklifi "bütün zamanların, bütün insanların deneyimlerini kapsayan eşsiz ve bağlantılı bir süreçler toplamını" ifade etmekteydi. Şentürk (2006) Fukuyama'nın "medenileşmek isteyen dünya toplumları kendi medeniyetlerini bırakıp Batı medeniyetini kabul etmek zorunda" olduklarını söylediğini belirtmektedir. Kuşkusuz Batı'nın tek kişilik medeniyet retoriğinin altını dolduran güçlü emarelerin izi tarihte sürülebilir. Fransız İhtilali'nin eşitlik, hürriyet, özgürlük, milliyetçilik ve insan hakları gibi kavramları dünya tarihine kabul ettirmesi önemli aşamalardan birisi. Çünkü bugün modern devletlerin kullandığı temel prensiplerin kökleri ihtilalin gerçekleştiği döneme uzanır. Sanayi devrimine gidildiğinde ise üretim biçimlerinin değiştiği ve kapitalizmin ortaya çıktığı bir zaman varılır. Dönem aynı zamanda sınıf ve sermaye kavramının ortaya çıkışıyla da dikkat çeker. Toplumsal tarafının temsili ise göçlerin ortaya çıkışıyla modern şehirlerin kurulmasıdır. Bütün bunlar aynı zamanda geniş kitlelerin gündelik alışkanlıklarının da değişmesi demektir. Alışkanlıkların değişmesiyle bireylerin yeni bir kopuş yaşadıkları ve geleneksel moderne evrildikleri görülmektedir. Ayrıca bütün bunlardan önce keskin bir epistemolojik kopuşa da değinmek gerekir. Adı geçen yüzyıl boyunca Aydınlanma Felsefesi bu kopuşların mantıki ve rasyonel temellendirmesini yapmıştır. Şentürk'ün (2006) aynı çalışmasından hareketle dikkat çektiği tarihi anlama ve açıklama biçimi noktasına referansla bu kopuşların yukarıdaki medeniyet betimlemeleriyle ilişkisini görmek mümkündür. Tarih vurgusu, çizgisel

evrim ve sürekli ilerleme fikrine sahip olan düşünlerin Batı medeniyetini tarihin, evrimin ve ilerlemenin son aşaması olarak göstermeleri önemli bir başlangıçtı. Şentürk'e göre bu durum Batı medeniyetinde kendisinin aşılamayacak ve daha iyisi mümkün olmayan bir mükemmeliyete ulaşacak bir yolda olduğuna imanın göstergesiydi.

İlerleme düşüncesinin bilim paradigması içerisinde de sıklıkla kullanıldığı ve bilginin sürekli güce doğru evrilen yönüne vurgu amaçlı kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak 20.yüzyılda yaşanan krizler, bilginin ve bilimin konumunun sorgulanmasına yol açtı. 1950'li yıllarda "sert"çe bir giriş yapılan küreselleşme olgusu, daha önceki ontolojik kırılmalardan ve kopuşlardan farklı olarak temelde herkesin bir merkeze doğru çekildiği ve uzun vadede oraya hapsedildiği bir pratiğin ifadesi olmuştur. Merkezilik, Batı'nın kendi epistemolojik krizinin içerisinde tüm dünyayı dahil etmesine gönderme yapmaktadır. Bauman'ın "*cam fanus içerisindeki mezar kazıcıları*" veya Weber'in "*demir kafesi*" gelinen noktanın farklı betimlemeleriydi ancak bu çalışmanın iddiasına göre ise toplumların dondurulduğu ve yerel kültürlerin sınırlandırıldığı bir pratiğin de yeniden güncellenmiş halinin ifadesidir. "*Postmodern durum*" kavramı da doğrudan bu pratiğe gönderme yapmaktadır. Bu pratiğin en anlamlandırılabilir çerçevesini; merkez çevre arasındaki ilişki biçimi yansıtmaktadır.

Merkez çevre denklemine iki tarafın davranış pratiği ve gücü kullanım şekilleri önemlidir. Merkezde genelde "*iktidar ve otoriteyi*" elinde bulunduran bir güç vardır. Bu güç ekonomik, siyasal, dini ve entelektüel seçkinlerden kuruludur. Çevre ise bu seçkinler dışında kalan kesimlerin ifadesidir. Küreselleşme ve postmodern durumda farklılıklar kavramı, etniklik vurgusu, çokkültürlülük söylemi ve bunların daha genel ifadesiyle öteki kavramları çevreyi ifade etmek için kullanılır. Bu kavramlar, merkezin kullandığı ve çevreyi etiketlemek için kullandığı kavramlardır. Onlara öteki diyerek sınırlarını ve konumlarını belirlemektedir. Böylece onlara bir sınır koymak, farkında olmadan ya da isteyerek tarihin donmasına katkıda bulunmuşlardır. Çünkü tarihi donduran medeniyetin zirveye çıkmış olması ve bu zirveye çıkana kadar da potansiyelini tüketmiş olmasıydı. Ancak bir medeniyetin çöküşünden sonra yeni bir medeniyetin ortaya çıkışı, daha çok kültürlerle ilgilidir. Buna göre dünyada yeni bir yaşam alanının oluşması için potansiyeli tüketilmeyi bekleyen yeni bir kültüre ihtiyaç vardır. Kültürleri etiketleyip sınırlarını çizmek ise bunu önlemekte ve tarihi dondurmaktadır. Bu süreçlerin kontrolünü ve denetimini sağlayan araçları ise bilim-teknoloji ilişkisi üretmektedir. Çünkü hala Batı'nın bilim ve bilgi üretimlerinin teknolojik araçlarla birlikte dünyayı sarmaladığı bir çağda yaşamaktayız. Bu çağın onlara ait olması, teknolojiyi kontrol eden gücün kendi merkezlerinde olmasıyla yakından ilişkilidir. Örneğin bilgisayar teknolojileri ve akıllı telefonlar bu bakımdan kullanılan iki önemli araçtır. Arama motorlarına yazılan her kelimenin kaynağı belirsiz bir bilgi yığınyla bizi muhatap etmesi bu araçların gücünü göstermesi bakımından dikkat çeken bir gerçekliktir. Dolayısıyla donmayla ilişkili bir gerçek bilgi problemi vardır ve bu problemin aşılabilmesi için de tartışmaların yüzünü buraya dönmesi gerekir. Bu tartışmalarda gerçek bilgidan kastedilen bağlamın hakikat arayışı olması muhtemeldir ancak hakikat bilgisi durumun kritikliğini ifade etmek için yeterli değildir.

Yeni binyıla girildiğinde tartışmalar 11 Eylül 2001 Amerika'daki terörist saldırılar etrafında "*medeniyetler çatışması mümkün müdür?*" (Huntington, 2010) sorusu etrafında gelişmiştir. Medeniyetler çatışması yeni binyılda yaşanacak savaşların belli bir medeniyet dalgaları arasında gerçekleşeceği iddiaları üzerine yükselmiştir. 11 Eylül olaylarında ise savaşta temel düşman *İslam* medeniyet dairesine mensup topluluklar olarak belirlenmiştir. Kısa vadede İslam topluluklarını hedefe koyan bu tartışmalar uzun vadede Avrupa'da ırkçı ve din karşıtı politik hareketlerin de yükselmesine kaynaklık etti. Özellikle *İslamofobi* kavramı üzerinden din eksenli yaşanan tartışmalar (Canatan ve Hıdır, 2007), Batı'nın yeni bir krizinin habercisiydi. Medeniyetler çatışmasının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olmamakla birlikte muhtemel olan gerçekliğin gittikçe kendisini tüketen bir dünya algısı olduğuydu.

Bu çalışmanın temel iddialarıyla ilişkilendirilecekse bize göre dünyanın gelecek bir zamanda medeniyetler çatışmasıyla karşılaşmayacağı, aksine bilginin kurulma ve tanımlanma biçimleri üzerinden "*yeni bir bilgi inşası mümkün müdür?*" konusunu sorunsallaştıracığı görülmektedir. Bu inşa biçimleri alternatif medeniyetleri yeniden gündeme taşımayı ve Batı'nın medeniyet algısını parçalamayı hedefe koymaktadır. Çünkü medeniyet kavramı "*uzun bir süredir Batı medeniyeti*" olarak kullanılmaktaydı. Oysa bugün Batı'nın dünyaya sunduğu biçimde *medeniyetin* eski değerini yitirdiği ve anlamını kaybettiği görülmekteydi. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan hemen her durum, dünyanın bir köy haline getirdiği doğrudur. Ancak bu köy, "*statik/durağan bir yapı*" kazandıktan sonra aynı kurallar ve ilkeler ile çalışan donmuş bir duruma dönüşmüştür. Herkes düşünürken aynı kavramları kullanmaktadır. Referans kaynakları, bütün ideolojik üretimlerde ve gelecek yorumlamalarında da aynı ifadeler kullanılmaktadır.

Bugüne bakılınca aynı toplumsal ilkelerin insanlara yol gösterdiği ve metodolojik kaynaklarını belirlediği iddia edilebilir. Aslında bütün bunlar, sadece bir amaca hizmet etmek için çalışmaktadır: “*Tarihi dondurmak*”. Yüzyıl önce ölen Tanrının koltuğuna pozitivist bilginin gücüyle oturan entelektüel bu yüzyılda, inşa ettiği medeniyetin çöküşüne tanıklık etmiş ve uzun bir dönemden beri de kendisine yeni bir çıkış yolu aramayı tecrübe etmektedir.

Sonuç: “Akıl” Yeniden Güncellenmeli

Sıradan bir alışveriş sırasında süpermarkette organik gıdaları arama telaşesi, onların hemen yanı sıra duran kimyasal ürünlerin içerisindeki tehlikenin boyutunu görmeyi engelliyor. Kimyasallar hakkında bilgisi olan bir uzman, alışveriş alanı olarak süpermarketin aslanlarla dolu kolezyumdan daha az riskli alan olduğu iddiasında muhtemelen bulunamaz. Ancak ikisi arasındaki nitelik farkı önemlidir. Kolezyumlardaki tehlike herkes için aynı anlama sahipti, ancak süpermarketteki tehdit sadece uzmanların anladığı ve hakkında bir fikir ileri sürebildiği bir özelliğe sahiptir. Tarihsel süreçte bilginin evrimi kendi uzmanlarını yaratmıştı ve bu uzmanlar artık her yerdedi. Doğanın kontrol ettiği insandan doğanın kontrol edildiği mühendislik sürecine geçişte bilim tartışmasız önemli bir konumdadır. Bilimin konumu aynı zamanda Batı medeniyetinin kusursuz güzelliğiyle eşdeğerti. Tarihsel ilerleme düşüncesi gelinecek noktanın dünyanın ulaşabileceği en üst seviye olacağı varsayımında Batı'nın kusursuz güzelliğini deşifre etmektedir. Ancak Batı'nın dışarıda bıraktığı ya da bıraktığı alternatif medeniyetlerin konumu ne olacaktır? Tarih, göstermiştir ki medeniyetler savunma mekanizmalarını işlettikçe yaşama ve dayanma gücünü kaybetmektedir. Genel olarak bir kültür ve medeniyet çevresi, savunmaya geçtiğinde zayıflamaya başladığının bilincindedir ve eksiklikleri üzerinden kendini yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Kuşkusuz bu çarpışmalar, epistemolojik bunalımların habercisidir ve medeniyeti kuran bilginin niteliğini tartışmaya açacaktır.

Çalışmanın iddiasının bilginin tanımlanması üzerinden gidildiğinde aklın konumu noktasında temel tespitler mevcuttur. Buna göre akıl kendini yanlış tanımlayarak bu duruma yol açmıştır. Aklın yanlış tanımlanmasından kasıt, kendisini seküler ve pozitivist bir yöntemle tanımlayarak metafizik alanı dışarıda bırakma iddiasıdır. Böylece aşırı rasyonalist tutumlardan teknolojiye tam teslimiyet gerektiren bir toplum ve evren tasarımına ulaşılmıştır. Buna göre Bacon'un Yeni Atlantis kehanetten öte anlamlar taşımaktaydı. Ancak *akılın kendi sınırlarını unutarak bu duruma düştüğünü de eklemek gerekir*. Akıl, bu duruma evreni ve Tanrıyı kuşatacağı yanılgısına kapılarak düşmüştür. Yanılgı, sınırlı bir akılla sonsuz bir gerçeği kuşatma kaygısından doğmuştur. Hakikat arayışının gerçek, ancak tek geçerli hakikaten Batı'nın ontolojisinden türemiş olmadığı da bu tespitle kendisine yol bulur. Aklın eleştirilmesinde kullanılabilecek son ilke ise *akılın tarihle aynı yaşam çizgisine ve ilkelerine tabi olduğunu unutarak bu duruma düşmesidir*. Tarih, aklı tüketerek aklın sınırlı olduğunu ve kendini yanlış tanımladığını doğrulamıştır. Aklın, tarihle aynı yaşam çizgisine sahip olduğu iddia edildiğinde tarihin donduğu bugünde, aklın kendisini de yeniden tanımlaması gerektiğine de işaret edilmiş olur.

Modernitenin ucundaki ışığın, bizi *postmodern duruma* götürdüğü gerçeği önemli bir bağlamdır. Postmodern durumsa, tam da adından anlaşılacağı gibi, tarihin donduğu anın adıydı. Şimdi çöküş zamanıdır ve Batı medeniyeti arkasına insanlığı da takarak uçuruma sürüklemektedir. Bir defa şu gerçeği görmeliyiz ki, daha öncede bahsi geçtiği üzere savunmaya geçen bir medeniyet bir sonraki adımda çöküşünü de haber verir. Savunma mekanizması, entelektüellerin eleştirel söylemlerini daha çok ifade etmektedir. Ancak medeniyeti eleştirmek, onu savunma ya da kurtarma amaçlı da yapılmış olsa, mevcut durumu daha da sertleştirmektedir. Sonuç olarak karşımızda küçük bir etkiyle paramparça olmaya hazır bir medeniyet durumu çıkmaktadır. Entelektüel sınıf, bir diğer ifadeyle “*modern Donkişotlar*”, ellerine aldıkları kılıçlarla bu durumu daha da hızlandırma adına “*Aristocu papazların bugünkü torunlarına*” saldırmaktadırlar. *Bilimi ve medeniyeti oturduğu koltuktan etmek* bu olsa gerek.

Entelektüel zihniyetin vardığı durak noktalarında karşımıza çıkan kavramlar, düşünceler ve ifadeler, eleştirel söylem kültürünün bir yansıması olarak kabul edilse de entelektüeller, aslında medeniyetin yumuşak noktalarını sertleştirmek için var güçleriyle çalışmaktadır. Medeniyetin yumuşak noktaları, Simmel'in haklı olarak “*yaratıcı devinim*” dediği, şüphesiz küresel durumda yerel kültürler yada eski medeniyetlerini kaybetmiş başıboş gezen kitlelerdir. Bu kitleler, kendilerine can veren yaşam enerjilerinden ve özlerden bağımsız olarak ve onlardan kopuk bir biçimde yollarını ve ritimlerini izlemek gibi doğalarında var olan bir eğilim gösterirler. Ortaya çıktıkları anda, onları yaratan kültüre uygun düşebilmektedirler. Ancak açıklandıkça ve yorumlandıkça yaşamla inatçı bir kopukluk, hatta bir karşıtlık içine düşmüş oldukları görülmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen kitleler ve onların yerel kültürleri

tehlikelidir, çünkü yeni bir medeniyetin ortaya çıkışını sağlayacak potansiyeline sahiptirler. Çünkü Batı medeniyetin çöküşünden sonra yerini alacak yeni bir medeniyet, bu yerel kültürler çevresinden çıkacaktır.

Sorunun oluşumunda modern dünyada yayılan ideolojilerin büyük rolü olmuştur. Buna göre modern dünyaya hâkim olan ideolojiler, insana değer veren ve onu yücelten kültürlerle saldırmaktadır. Modern paradigmlar için insan, tükettiği ve seküler olduğu ölçüde muhatap alınmaya değerdir. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla yerel kültürleri tek bir bütünsellik altında toplarken, insanın hakiki anlamını içeren metafizik bağlantıları da la-dünya kapsamına koymaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde karşımıza çıkacak en önemli problem, bilgi üreten araçların yoğunluğu ve bunların ortaya çıkardığı bilinç ve akıl bulanıklığıdır. Sekülerliği yoğunlaştırılmış bilgiler insanlara ulaştıkça, dini değerler ve inançlar, yerini madde ve dünya merkezli ideolojilere bırakmaktadır. Sekülerliği artırılmış ve dünya merkezli bir ideolojinin insana ödettiği diyet; tarihsel bağlarından kopartılma ve bilgi-algı yetileri çıkar ve egoya dayalı anlayışları ödüllendiren bir akıl bulanıklığında sabit bir toplumsal yapı gerçeğidir.

Şu gerçeği göz önünde bulundurmak gerekir. Kavramların insana geldiğinde, bir karşılığı/anlamını bulması gerekir. Kişide karşılıklarını bulup geri dönüş yaptıklarında aldıkları ya da alacakları yansıma biçimi bize; kavramların doğru anlamını bulduklarını gösterecektir. Eğer, insan davranışlarına bakıp bir şeylerin ters gittiğini düşünüyorsak o zaman insanın değerinde ya da özünde bir yanlışlık olduğu iddia edilebilir. İnsanın özünü ne düzenler? Bu noktada sorulması gereken en önemli soru bu olmalıdır. Bu soru bizi kimlikle ilgili başka bir probleme götürmektedir. İnsanın özünü kuracak olan yeni bilgi arayışının aynı zamanda dünyayı kurtarıcı ve restore edici yönüyle de ön plana çıkması gerektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- AKTAY, Y. (2015). Küreselleşme, Çokkültürlülük, Sahicilik. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- ARSLAN, H. (2012). *Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları .
- BACON, F. (2008). *Yeni Atlantis (Çev: Çiğdem Dürüşken)*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları .
- BAUDRILLARD, J. (1991). *Sessiz Yığınların Gölgesinde yada Toplumsalın Sonu, (Çev: Oğuz Adanır)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları .
- BAUDRILLARD, J. (2017). *Can Çekişen Küresel Güç, (Çev: Oğuz Adanır)*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları .
- CANATAN K. ve HIDİR, Ö. (2007). *Batı Dünyasında İslamofbi ve Anti-İslamizm*. İstanbul: Eskiyei Yayınları
- DEMİR, Ö. (2009). *Bilim Felsefesi* . Ankara: Vadi Yayınları .
- ERTİT, V. (2015). *Endişeli Muhafazakarlar Çağı*, İstanbul: Orient Yayınları.
- FUKUYAMA, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan , (Çev: Z. Dicleli)*. İstanbul: Gün Yayınları .
- GARAUDY, R. (2015). *Medeniyetler Diyaloğu, (Çev: Cemal Aydın)*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- GRAMSCI, A. (1967). *Aydınlar ve Toplum, (Çev: V. Günyol ve diğerleri)*. İstanbul: Çan Yayınları .
- GÜVENÇ, B. (2015). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- HALDUN, İ. (2017). *Mukaddime, (Çev: Süleyman ULUDAĞ)*. İstanbul: Dergah Yayınları .
- HORKHEIMER, M. (2016). *Akl Tutulması, (Çev: orhan Kçak)*. İstanbul: Metis Yayınları .
- HUNTINGTON, S. P. (2010). *Medeniyetler Çatışması, (Çev: Mehmet Turhan ve Cem Soydemir)*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- MANNHEIM, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya, (Çev: Mehmet Okyavuz)*. Ankara: Epos Yayınları.
- SAĞIR, A. (2012). *Modernden Postmoderne Geçişte Sosyal Bilimlerin Felsefi Temellerinin Sarsılışı. Kutadgubilig, sayı:21, ss.25-55.*
- SOROKIN, P. A. (2008). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (Çev: Mete Tunçay)*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

- ŞENTÜRK, R. (2006). Medeniyetler Sosyolojisi : Neden Çok Medeniyetli Bir Dünya Düzeni İçin Yeniden İbn Haldun? *İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı:1*, s. ss.89-121.
- TRIGG, R. (2005). *Sosyal Bilimleri Anlamak/Sosyal Bilimlere Felsefi Bir Yaklaşım*, (Çev: Beyza Sümer ve Filiz Ürgüt). İstanbul: Babil Yayınları.

NİTEL ARAŞTIRMALARDA TASARIM, ÖRNEKLEM VE VERİ EDİNME VE ÇÖZÜMLEME SORUNLARI⁴

Recai COŞKUN

İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

recai.coskun@bakircay.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma nitel araştırmalarda gözlenen hataları tasarım, örneklem ve veri edinme ve çözümleme boyutlarıyla “nitel yöntem” ile incelemektedir. Başlığında “nitel” sözcüğü olan, son beş yılda yayınlanmış 11 makale incelenmiş ve nitel araştırmanın “az sayıda katılımcı” ve “yarı yapılandırılmış görüşme” tekniğine indirgendiği saptanmıştır. Çalışmalarda dil bütünlüğü, ifade tutarlılığı sorunları olduğu, araştırmacıların nitel çalışmaların önkoşullarını yerine getirmediikleri belirlenmiştir. Alanda daha fazla eleştirel çalışmaların olması, Türkçe nitel araştırma ders kitaplarında görülen yanlışların azaltılması için eleştirel çalışmalara ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma, Örneklem, Veri çözümleme

Giriş

Son yıllarda ülkede artan sayıda “nitel” olduğu ifade edilen çalışma yürütülmektedir. Nitel yöntemin, ders kitaplarına konu edilmesi, lisans ve lisansüstü müfredatlara girmesi ve dergilerde kabul görmesi bakımlarından da yükselişte olduğu gözlenmektedir. Bu durum, yöntemsel çeşitlilik yahut seçenek olarak “bilimsel etkinlik alanının genişlemesine” katkı yapacağı düşünülerek olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Öte yandan altyapısı yetersiz kişilerin yazdıkları kitap ve makaleler, yürüttükleri dersler sürecin arzu edilen nitelikte çıktılar üretmesine olumsuz etki edebilir. Yanlışların ve eksikliklerin yaygın kabulü, alanın beklenen kaliteye ulaşmasını erteleyebilir hatta engelleyebilir de. Hal böyleyken, nitel çalışmaların eleştirel incelemelere daha çok konu edilmeleri gerekmektedir. Bu çalışma da bu yönden bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada öncelikle nitel araştırmanın gerekliliği, ardından Türkiye’de nitel araştırmanın genel görünümüne ilişkin bilgi verilmiştir. Yönteme dair açıklamalar yapıldıktan sonra bulgular üzerinden tartışmalar yapılmıştır.

Nitel Araştırmanın Gerekliliği

Bilimin ne olduğu ve olması gerektiği sorunlu bir tartışma alanıdır ve bu sorunların kökeninde birçok “ikilik” yatar. Olgü-idea, gerçeklik-görüntü, tecelli/zuhur-nedensellik, fizik-metafizik; analitik-sentetik; a priori-a posteriori; nesnellik-öznel; genellik-özgüllük, doğa-toplum; açıklama-anlama; tümevarım-tümdengelim; tekil-çoğul; düzenlilik-düzensizlik; iç dünya-dış dünya; deneyim-sezgi, vb. Bunca ikilik Bilim Felsefesi tartışmalarının konusu olur, ontolojik, epistemolojik, yöntembilimsel ve yöntemsel düzlemlerde ele alınır ve iş yöntem arayışında vardığında “nicel-nitel” ayırımına gelir dayanır. Doğrusu bu ayırım daha çok toplumsal bilimlerin bir sorununa dönüşür. Doğanın deneysel sorulara verdiği cevapların düzenliliği, toplumun verdiklerinden çok daha fazladır ve bu nedenle de genellemeler ve yasa benzeri ilke geliştirmeler

⁴ Bu çalışma 26-27 Nisan 2019 tarihlerinde Gaziantep’te gerçekleştirilen 6. Multicongress’te sunulan “Türkçe Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu: Nitel Araştırmalar Ne Kadar Bilimsel?” başlıklı bildiriyi tamamlayıcı biçimde yapılandırılmıştır.

çok daha mümkün olur. Burada biyolojinin ve kimyanın “düzenlilikten” pek nasibini almamış alt disiplinleri olduğu notunu düşüştükten sonra, toplum bilimlerinin konu edindiği olguların tıpkı “doğa bilimlerindeki” gibi ele alınabileceğine dair varsayımın pek de işlemeyişi nedeniyle toplum bilimleri içerisindeki yöntembilimsel gerilimin doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında olandan daha yüksek olduğunu söylemenin de haksızlık olmayacağına dikkat çekelim.

Bu gerilimli alanın yöntem arayışlarının arkaplanı çok da uzun bir geçmişe sahip olmayınca ve buna Türkiye’de yöntem geleneğinin olmadığı gerçeğini de ekleyince, bilimsel denilenin ne denli bilimsel olduğu da kendiliğinden bir soruna dönüşmesi kaçınılmaz oluyor. Kaçınılmaz olan bir başka konu da toplum bilimlerin araştırılmasında kendine özgülüğün yani nevi şahsına münhasır olanın zorunluluğudur. Buna bağlı olarak ta yeni yöntem arayışları süregelmektedir. Yeni yöntem arayışları iki yoldan ilerleyebilir. Birincisi, özellikle “Viyana Çevresi” ve ardından mantıksal pozitivizm ve Popper’ci mantığın a) genellemek için doğrulama ve b) ayıklamak için yanlışlama ve bunu yaparken de; a) metafiziği ve b) sözde bilimi “bilimsel alandan” kovmak biçiminde özetlenebilecek sistematiği genişletmektir. Kimilerince bilimi pranga altına aldığı iddia edilen bu daraltmalardan kurtarmak için bilimsellik ilkelerinin gevşetilmesini ve yeni bilgi üretim yollarının çeşitliliğini savunmak gerekir: bilimsel anarşizm. İkincisi seçenek ise “yöntemleri çoğaltmak” ve toplum bilimlerine ve hatta disiplinlere özgü “bilimsel araştırma” düzenekleri oluşturmaktır. Öyle ki, nitel ve karma yöntemler bu ikinci seçeneği geliştirmek için gösterilen çabaların ürünüdür. Bunlardan nitel 1960’lardan karma ise 1990’lardan itibaren yükselişe geçmiştir. Bu gelişmelere fırsat olarak bakanlara göre nitel çalışmaların yaratıcılık ve yenilikçilik bakımından yüksek bir potansiyeli vardır ve bu nedenle özendirilmesi gerekmektedir.

Gel gör ki alanın bu gevşek tanımlanmasından ve henüz olgunlaşmış olmamasından hareketle nitel çalışmaları “kuramsız”, “yöntemsiz”, ve hatta Feyerabend’in (1989) deyimiyle “ne olsa uyar” düzeyine indirgeyen iddialara ve uygulamalara sıkça rastlanmaktadır. Aslında bu durum, nitelin bilimsel topluluklarda meşruluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu durumun haklılığına yahut haksızlığına bakmadan nitel “nicelden bağımsız olarak” kendi araştırma çerçevesine kavuşturulmak isteniyorsa onunla ilgili belli felsefi, metodolojik ve yönetsel dayanak ve ölçütlerin oluşturulması gerekmektedir. Bir çalışmayı “nitel” yapanın neler olduğunun bilinmesi, nitelin çıktılarının ne anlama gelebileceğinin, mümkününün ve sınırlılıklarının ortaya konması gereklidir. Oysa nitel çalışmaların meşruiyetleri ve bilimselliklerinin önkoşulu kendilerine özgü bazı “nitelik” koşullarını karşılayabilmeleridir.

Nitel Araştırmaların Genel Görünümü

Türkiye’de nitel araştırmaların genel görünümü hakkında şu çıkarımlar yapılabilir:

Birincisi, “bir paradigma” olarak nitel araştırma yükselişe geçmiştir (Karataş, 2017). İkincisi, son yıllarda çeviri ve telif nitel yöntem ile ilgili ders kitaplarında büyük bir sayısal artış gözlenmektedir (Coşkun, 2019a). Üçüncüsü, nitel yöntem yoluyla yürütülen araştırmalarda yine nicelik olarak önemli bir artış gözlenmektedir. Dergipark veri tabanında yapılan taramada da yıllar itibarıyla nitel makalelerin sayısının katlanarak arttığı görülmektedir (Coşkun, 2019b). İkincisi, Türkçe ders kitabı sayısında özellikle 2000’li yılların başından itibaren bir artış gözlenmektedir. Bu kitapların çoğunluğu Türk akademisyenlerce yazılmış olmakla birlikte bazı önemli çeviri kitapların da yayınlandığı görülmektedir. Üçüncüsü, ders kitabı sahiplerinin çoğunluğu yazdığı konuya ilişkin uzmanlık bilgisine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Çok sayıda hata, eksiklik, anlaşılmazlık ve sığlık kitapların genel karakteridir (Coşkun, 2019a). Dördüncüsü, kitaplarda yöntem ile yöntembilim, bilgi kuramı ve varlıkbilim ilişkisi sorgulanmamakta, nitel araştırmanın nicel yöntemin kullanılmadığı veya verilerin yetersiz olduğu durumlarda başvurulan bir kolaylaştırıcı alan olduğu izlenimini güçlendirici uygulamalara rastlanmaktadır. Bu durum nitel araştırmaların meşruiyetine de gölge düşürmektedir. “Nitel çalışmalarda nitelik kaybı olmaz” yahut “az sayıda kişi ile yapılan yarı biçimlendirilmiş mülakatlarda da bilimsel çalışma yapılabilir” kolaycılığı alanın önündeki önemli engellerin başında gelmektedir. Bu genel görünüm dışında hakkı teslim etmek adına az sayıda da olsa son yıllarda nitel çalışmanın farklı desenlerini hakkıyla kullanmaya çalışan araştırmaların sayısında da artış olduğunu söylemek gerekir.

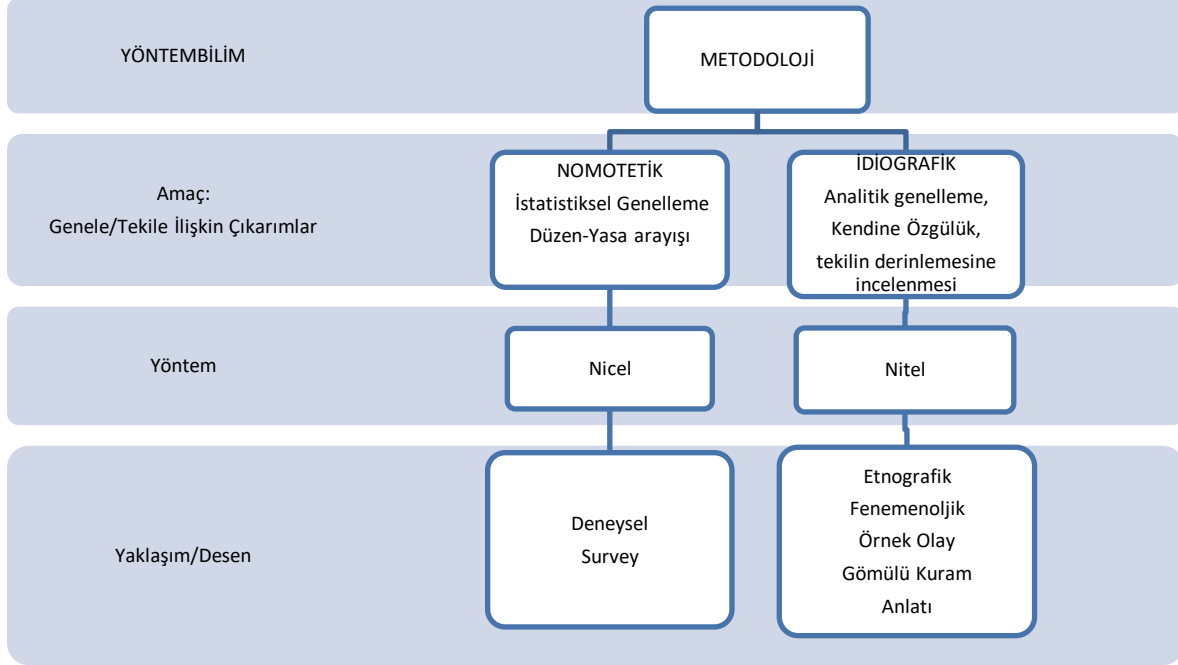
Yöntem

Çalışmanın Yaklaşımı/Deseni

Burada terminolojik bir karmaşadan söz etmek gerekir. Yazında teknik, yöntem, yaklaşım, tasarım, strateji, desen gibi birçok kavram birbiriyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Özellikle nicel ve nitel desenler konusunda bir netleştirme gereği vardır. Yazında nicel yöntemin desenleri olarak en çok “deneysel (ki bunun birkaç türü vardır) ve survey araştırmalar ayrımı yapılır (Corbetta, 2003; Leavy, 2017). Nitel araştırma desenleri üzerinde bir uzlaşma ise yoktur. Bu başlık altında kimilerin tasarımlara, bazen veri

toplama tekniklerine, arada veri çözümlene tekniklerine yer verildiği olur. Bu türden bir karmaşa yaşanmaması için Çizim 1'deki taksonomi denemesi yapılmıştır. Bundan hareketle, öncelikle bu çalışmada desen/yaklaşımın eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu anlamda nitel araştırma deseni yahut nitel araştırma yaklaşımı olarak Etnografi, Gömülü Kuram, Örnek Olay, Fenomenoloji gibi seçeneklerden söz edilebilir. Yine "Örnek Olay" desenin "nitel ve karma" olabileceği ve de hem tekil hem de çoklu örneklerden oluşabileceğini not düşmekte yarar vardır.

Çizim 1: Bilimsel Çalışmaların Yöntembilimsel ve Yöntemsel Dayanaklarına İlişkin Kavramlar

Bu çalışma "betimleyici nitel araştırma deseni" ile yürütülmüştür. Betimleme belge incelemeleri üzerinden yürütülmüştür. Betimlemeden kastedilen, ele alınan olgunun işleyişine ve diğer olgularla bağlantısına ve bağlamına ilişkin ayrıntıları ortaya koyma niyetidir. Bunun için olgu olarak kabul edilen "nitel araştırmalar" belli boyutlar üzerinden incelenecektir. Amaç bir kuram veya hipotez sınanması yahut Gömülü Kuram örneğindeki gibi gömük ilişkileri ortaya çıkarmak değildir. Bu nedenle olgunun farklı görünüşlerine ilişkin "betimlemeler" yapılması söz konusudur.

Çalışmanın Verisi ve Örnekleme

Çalışma ikincil veriler üzerinden yürütülmüştür. Veri olarak www.dergipark.org.tr üzerinden yapılan taramadan son beş yılda yayınlanan ve başlıklarından "nitel" sözcüğü geçen "araştırma makalesi" özelliği taşıyan çalışmalar kullanılmıştır. Örneklem, bu makaleler arasından kasti teknikle seçilen 11 makaleden oluşmaktadır. Bu makaleler 2014-2018 döneminde yayınlanan 238 "araştırma makalesi" arasından seçilmiştir.

Tablo 1: Nitel Yöntemi Kullandığını Belirten Makale Sayıları

	2014	2015	2016	2017	2018
Başlığında "nitel" geçen makale sayısı	2	4	17	76	114
Anahtar kelimelerinde nitel geçen makale sayısı	2	4	21	51	86

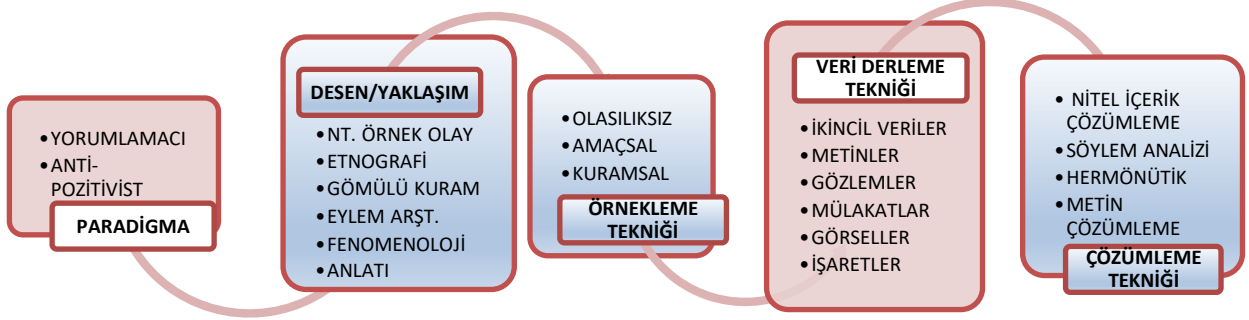
Makaleler belirlenirken şu ölçütler dikkate alınacaktır:

- Başlığında "nitel" sözcüğünün geçmesi,
- Sosyal bilimlerin farklı alanlarını temsil etmesi,
- Genç akademisyenleri caydırmamak için, makalenin yazarlarından en az bir tanesinin Dr. Öğretim Üyesi olması,

Bu ölçütler ışığında amaçsal/kasti örnekleme tekniği ile aşağıda ayrıntıları verilen çalışmalar araştırmaya dâhil edilmiştir.

Veri Çözümleme Tekniği

“Nitel metin incelemesi” tekniklerinden birisi olarak “belge çözümleme” (Coffey, 2013) yoluyla Çizim 2’de gösterilen (“paradigma” dışında) başlıklarla ilgili bulgular çalışmanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Her makale bu başlıklarda yaptığı izahat bakımından eleştirel bir incelemeye konu edilecektir. Nitel metin incelemesi, malzemeleri belli kategoriler dâhilinde sınıflandırmak ve bunlardan araştırmanın amacı doğrultusunda çıkarım yapmaktır.

Çizim 2: Nitel Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Çizim 2’de gösterildiği üzere “belge incelemesi” için Desen/Yaklaşım; Örneklem; Veri Edinme ve Çözümleme teknikleri olmak üzere dört başlık belirlenmiştir. İçerik çözümü tekniğinde olduğu gibi belge çözümlemede kodlar ve temalardan kategorilere gidilmemiş, yalnızca belirlenen başlıklara ilişkin bilgiler alıntılanmış ve gerekli tartışmalar eleştirel bir mantık ile yapılmıştır. Doğrudan alıntılarının yapılmasının nedeni bu tekniğin hem araştırmanın yansızlığı hem de inandırıcılığına katkı yapma imkânının yüksek oluşundandır. Ayrıca, doğrudan alıntılar araştırmacının müdahaleleri sonucu doğabilecek anlam bozukluk yahut boşluklarını riskini ortadan kaldırır. Yine önceden belirlenmiş ve dar ve sıkı tanımlanmış temalar üzerinden yürütülecek bir içerik analizi, ifadelerin zorlanarak belli kategorilere sokulmasından kaynaklı anlam bozukluklarına olanak tanıdığı için benimsenmemiştir. Geniş tanımlanmış başlıklar altında doğrudan alıntılar ve bu alıntılar üzerinden yapılacak çıkarım ve değerlendirmeler bu çalışmanın veri çözümleme mantığını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Güvenvericiliği (Trustworthiness)**Tablo 2:** Güvenvericilik Boyutları

Güvenvericilik Boyutu	Yapılanlar
Kredibilite/ İnandırıcılık (İçsel Geçerlilik)	Makaleler kamuya açıktır. Alıntılanan bilgi ve ifadelerle ilgilenenler ulaşabilir. İfadelerinin anlamlarını zedeleyebilecek bir sonucun doğmaması için “doğrudan alıntılama” yapılmıştır. Kodların tespitinde ilgili yazından yararlanılmıştır.
Akatarılabilirlik (Dışsal Geçerlilik- Genellenebilirlik)	Bulguların örneklem dışında kalan deneklere, topluluklara, evrene teşmili anlamına gelir. Bu bir genelleme arayışı değil, başka benzeri çalışmalar için teşvik edicilik, yol göstericilik hatta kolaylaştırıcılık arayışıdır. Ayrıca bulguların dönemin benzeri yazınına, makaleler dışında tezlere ve bildirilere de atfedilebileceği düşünülmektedir. Bu beklentinin mantıksal dayanağı, incelenen 11 makalede nitel yöntemle ilişkin sorunların benzerliklerinin yüksek oluşudur.
İtimat edilebilirlik (Güvenirlik)	Çalışmanın konusunun belirlenmesinden tasarım sürecinin her aşamasında alınan kararların, benimsenen stratejinin gerekçeleri ve makuliyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yine makaleler taranırken hepsine benzeri süreç uygulanmış, uygulanan süreçler hakkında bilgi verilmiştir.
Onanabilirlik (Yansızlık)	Nitel araştırmanın mutlak nesnellik kaygısı taşımadığı, hatta insan doğasının mümkününde mutlak nesnellik olamayacağını varsaydığı bilinir. O halde burada yapılmaya çalışılan yansızlığın korunması; süreçlerde bireysel değer sistemlerinden ve ideolojik kaygılardan kaynaklı beklentilerin yahut bulanıklıkların önüne geçilmesidir.
Ahlaki Taahhüt	Ahlaki bir gereklilik olarak belirtilmelidir ki araştırmacı ile burada incelemeye konu edilen çalışmaların yazarlarıyla hiçbir biçimde çıkar çatışması veya çıkar örtüşmesi söz konusu değildir.

Bulgular

Bu aşamada yukarıda sözü edilen makaleler dört başlık altında incelenecektir:

Nitel yöntemle yürütülen çalışmaların tasarımında şu sorulara cevap aranması uygun olur:

- Benimsenen nitel yaklaşım/desen (Etnografi, Fenomenoloji, Örnek Olay, Gömülü Kuram, Diğer.
- Örneklem belirlenmesi, gerekçe, teknik ve ölçütleri (Kritik örnekler, göze batan örnekler, dar bir alanda bir örüntü oluşturabilecek örnekler)
- Veri edinme teknikleri, İkincil, birincil (derinlemesine, yarı yapılandırılmış görüşmeler, içeriden-dışarıdan gözlem, veri üçgenleme vb.).
- Veri çözümleme teknikleri (İçerik analizi, anlam analizi, dilsel analiz, örtük anlam analizi, söylem analizi, metin/belge analizi)

Çalışmanın Deseni veya Yaklaşımı

Tablo 3: Çalışmaların Yaklaşım/Desen Bakımından Değerlendirilmesi

Çalışma	Araştırmanın Yaklaşımı/Deseni	Yorumlar-Sorular
1-Ciğer ve Kınay (2018)	"Araştırmanın tasarımı: Durum Çalışması" bilgisi verilmiş. Şu izah yapılmış: "Yaklaşım kapsamında yanıtları aranan sorular, yaşanılan dünyadan elde edilen veriler ışığında yanıtlanması mümkün olan sorulardır. Bu yöndeki çabalar ilgili yaklaşım dâhilinde yapılan araştırmaların ampirik bir tartışma zemini üzerine inşa edilmesini, bağlamın içerden keşfini ve konu ile ilgili betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır (s.637).	Bu bir "desen midir? Niçin bu "desen benimsenmiş?" Örnek olay mı yoksa fenomenoloji mi? "Yaşanılan dünyadan elde edilen veriler" ne demek? Fenomenolojiyi çağırıştırır ifadeler. -"bağlamın içeriden keşfi" yarı yapılandırılmış mülakatla mümkün mü? -"betimsel ve gerçekçi bir resmin ortaya konması" ne demek? Benim resmim ne kadar bendir? Bunların bir kerede yapılmış yarı-mülakat verileriyle yapılabilirliği var mı?
2-Yılmaz vd. (2018)	"Araştırmanın Modeli: İlgili çalışma derinlemesine bilgi edinmek amacıyla nitel tipte gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar sayesinde derinlemesine görüşmede karmaşık ve insanların duyarlı oldukları konuların teke-tek görüşülerek incelenmesi mümkündür. Bu bağlamda çalışma nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenolojik bir anlayış doğrultusunda yapılmıştır" (s.149).	-Nitel tipte... "derinlemesine görüşmede karmaşık ... konuları incelemek mümkündür" benzeri muğlak ve müphem ifadeler... Ancak daha vahimi yaptıkları görüşmeyi "yarı-yapılandırılmış" (s.150) olarak belirtilmesi.
3-Özen ve Özbay (2018)	"Araştırma; nitel yöntemi içeren bir çalışmadır. Bu araştırma yöntemi çerçevesinde fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. ... fenomenoloji deseni; farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. ... fenomenoloji; insan grubunun ya da bireyin, bir fenomene ilişkin yaşanmış deneyiminin anlamı, yapısı ve özünün ne olduğu sorusuyla ilgilenir (s.76)	-Net olarak bir desenden söz ediliyor. Verilen bilgiler de yeterli gibi. Nitel yöntemi içeren bir çalışma...? - Yaşam deneyiminin anlamı, yapısı ve özü (bilgiler yeterli gözüküyor). Ancak, bu öz nasıl anlaşılacak? Mülakatlar buna yeter mi?
4-Seyhan (2015)	"... bu çalışmanın yöntemi nitel yöntemdir. Nitel yöntem bilimsel yöntemler içinde anlamacı/yorumlayıcı yöntem olarak bilinir ... Çalışmada araştırmaya katılanların algılarından hareketle ağır hayatı olaylara karşı gösterilen sabrın anlamını yakalama ve aynı olayların çoklu yorumlarını görme imkânı veren nitel araştırma yöntemi (Yin, 2011) tercih edilmiştir"(s.130).	Araştırmacının yöntemle ilişki kavramlarda karmaşa yaşandığı görülmektedir. Nitel Yöntem bir "bilimsel araştırma mantığını" temsil eder. Uygulamada nitelik "sadece analiz tekniği" ile sınırlı kalabildiği gibi tasarım boyunca nitel mantıkla gerçekleştirilen ve hatta bilim felsefesi bağlamında nitel dışındakini reddeden çalışmalar da olabilmektedir. Araştırmacı dile getirmese de kişilerin "yaşam dünyasını" temsil eden olguya odaklı bu çalışma fenomenolojik olsa gerektir. Lakin fenomenolojik çalışmaların bu düzeyde veri ile ve de hermenötik yardımı olmadan yürütülmesi mümkün müdür?

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

5-Bilgen (2018)	Araştırmacı araştırmanın içeriğinde bu anlamda bir bilgi vermemektedir. Yalnızca başlıkta “nitel ve çok boyutlu bir değerlendirme” ibaresini kullanmaktadır.	Aslında araştırmacının yaptığı çok iyi tasarlanmış bir “nitel örnek olay araştırmasıdır”.
6-Sığırı (2017)	“Araştırmanın tasarımı, bir nitel araştırma türü olan “yarı deney”dir” (s.485).	“Tasarımın” tercih gerekçesi hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmeliydi.
7-Baran ve Şener (2019)	“Bu araştırma, ... nitel yöntemde planlanmış bir içsel durum çalışmadır. ...amaç, teori üretmek ya da bulgulara geniş bir evrene genellemek değildir. Araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem/durum ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış durumlar hakkında çoklu bilgi kaynakları (gözlem, mülakat, doküman inceleme ve raporlar) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (s.114). “Yorumlayıcı bir yaklaşımla, <u>esneklik sağlama</u> bakımından bu araştırmada nitel araştırma tercih edilmiştir” (s.114).	Verilen bilgiler yeterli gözükmemekte. Lakin “genelleme” kaygısı taşımayan bu çalışmanın “evren-örneklem” bahsinde “örneklem evreni temsil ettiğinden” söz edilmesi bir çelişkidir. Dahası, “çoklu bilgi kaynakları” değil, dört açılı sorudan oluşan “yarı biçimlendirilmiş mülakat” söz konusudur. “esneklik sağlanması” aslında nitelin konumlandırılmasındaki psikolojiye ilişkin ipuçları veriyor.
8-Yılan ve Özkanan (2018)	“Araştırma nitel metotla tespit edilmiştir” (s.85).	Metindeki açıklamalardan nitelin “yarı-yapılandırılmış” görüşmeye indirgenmiş görülmektedir. Tasarım hakkında bir bilgi yok. Bundan daha fazla açıklama gerekliydi.
9-Toprakçı-Alp ve Aksoy (2019)	“Bağlama bağlı bir olgu olan sosyal sermayeye özgü nitelikleri anlamada çoğulcu ve bütüncül bir bakış açısı sunma potansiyeli sebebiyle bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir” (s.133). Bu araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırmacıya daha esnek davranarak görüşmenin akışına göre formda yer alan soruların dışında ek sorular sorma ya da soruların sırasına uymama imkânı sunmaktadır.	Terminolojik tutarlılık yok. “nitel araştırma tekniği”, “yöntemi” “nitel araştırma” eşanlamı kullanılmakta. Bağlamdan söz edilmekte ancak günün sonunda nitel araştırma yarı yapılandırılmış mülakata indirgenmektedir. Çözümlemenin de “nitel” yapıldığı söylenebilir. Araştırmacılar her ne kadar bir “desen”den (s.133) söz etseler de ortada bir desen yoktur.
10-Kazançoğlu ve Ercan (2019)	“Bu çalışmanın araştırma yöntemi nitel veri analizi çalışmasıdır” (s.264). “... içerik analizi, nitel verileri sistematik olarak anlamını açıklayan bir yöntemdir” (s.264) (anlamını açıklayan bir yöntem!).” “Çalışmada; veriler, yazılıma yüklenmesini müteakip yapılan kodlama çalışmasında Grounded (Gömülü) teori yaklaşımı ile analiz edilmiştir” (s.265). “...örgütsel sinizm ölçeğinin ana boyutlarından yararlanılarak “ <u>yarı yapılandırılmış görüşme soruları</u> ” oluşturulmuştur (s.264). “ <u>Derinlemesine görüşme soruları</u> toplamda on beş tanedir”. (derinlemesine görüşme soruları...!). Soruların dört tanesi demografik soruları kapsarken, diğerleri (üç soru) duygusal boyuta, (beş soru) bilişsel boyuta, (üç soru) ise davranışsal boyuta yöneliktir” (s.264).	Araştırmacıların bu konuda kafalarının oldukça karışık olduğu anlaşılıyor. Bir yandan “nitel veri analizi çalışmasıdır”, “öte yandan gömülü teori” benzeri bir açık kodlardan temaya, kurama geçiş çalışmasıdır, diğer yandan “belirlenen sinizm kategorilerine” (duygusal, bilişsel, davranışsal) göre sorular sorulmuştur, Terminolojik tutarsızlıkların ve çelişkilerin yanında yapılmak istenen ile yapılan şeyin kopukluğu iyi niyetin iyi bir çalışma için yeterli olmadığını göstermektedir. Birbirini takip eden iki cümleden birinde “yarı yapılandırılmış”, bir sonrakinde ise “derinlemesine” görüşmeden söz edilmesinin (s.264) bir izahı olmalıdır. “Beş katılımcı ile toplam 142 dakika görüşülmüştür” (s.264). Bundan nasıl bir “derinlik” çıkarılabilir? Son kertede “nitel yöntem” yine “yarı yapılandırılmış mülakata” indirgenmiştir.
11-Şener vd. (2018)	“nitel desende planlanmış fenomenolojik (Olgu Bilim) bir araştırmadır. Fenomenolojik yaklaşım deneyimlerden anlam çıkarma çabasıdır.” (s.464).	Bir desenden söz edilmiştir. Ancak verilen bilginin eksikliği, “fenomenolojinin” gerçekte ne olduğunun anlaşılmadığı izlenimini veriyor.

Çalışmanın Örnekleme/Çalışma Grubu

Tablo 4: Çalışmalarda Benimsenen Örneklem Tekniği

Çalışma	Örneklem Tekniği	Yorumlar-Sorunlar
1-Ciğer ve Kınay (2018)	"Antalya ilinde faaliyet gösteren Kamu Gözetim Kurumu'na kayıtlı 8 bağımsız denetim firması.... 8 tane bağımsız denetim firmasından 2 tanesinin pasif konumda olması nedeniyle ulaşılabilir 6 firma olduğu tespit edilmiştir. İlgili firmalar araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır" (s.637).	-Görünüşe göre bir "örneklemden" değil, "sayımdan" söz edilmekte. Niçin bunların tamamı içerilmiş? Niçin bu endüstri belirlenmiş? Yeterli gerekçelendirme yok.
2-Yılmaz vd. (2018)	"Amasya Üniversitesi Sabuncuoğlu Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde Aralık 2015- Mart 2016 tarihleri arasında doğum yapmış ve bebeği ile birlikte taburcu olmuş, ev ziyaretini kabul eden 10 anne çalışma grubunu oluşturmuştur".	"Görüşmeyi kabul edenler" denmiş. Bu anlaşılabilir bir durumdur.
3-Özen ve Özbay (2018)	"Çalışma grubunu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilen, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü ve spor kulüplerinde görev yapan 8 antrenör oluşturmaktadır. Antrenörlerin özel ve kamu spor örgütlerinde en az 5 yıl aktif olarak antrenörlük yapmaları ölçüt olarak belirlenmiştir (s.76).	Niçin bu antrenörler? Niçin beş yıl aktiflik ölçütü? Niçin sekiz antrenör?
4-Seyhan (2015)	"Çalışma ... 17-46 yaş arası 7 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların hepsi araştırmacının titizlikle inceleyerek bulunduğu ... katılımcılarda aranan ... kıstaslar kriz denilecek bir yaşam olayı ile karşılaşmış olmak veya yaşamlarında ağır ve derin hayal kırıklığı... (s.131),	"Kritik olay", "göze batan, dikkat çeken olay" ölçütü kullanılmış. Gayet makul. Yedi katılımcı ile "bela/musibet çeşitlemesi" yapılmış. Makul.
5-Bilgen (2018)	"Çalışmanın verileri arşiv taraması ve yüz yüze derinlemesine mülakat yöntemleriyle toplanmıştır. ... TBMM Tutanak Dergisi'nden 567 doküman GAP-BKİ'nin dijital arşivinden ... 86 doküman tespit edilip incelenmiştir. Yüz yüze derinlemesine mülakatlar kapsamında 64 katılımcıyla görüşülmüştür. Kasıtlı, kartopu ve ardışık örnekleme tekniklerinin birleştirilmesiyle seçilen toplam 28 milletvekili ve ... emekli veya aktif çalışan 36 bürokrat, uzman, danışman, yönetici, akademisyen ve kanaat önderi oluşturmuştur. Katılımcılar "etkili, öne çıkan ve çalıştıkları kurumlarda konularında derin bilgiye sahip olan kişiler olduğu için" bu mülakatlar "seçkin mülakatları" olarak da adlandırılabilir" (s.819).	Örneklem seçim süreci, gerekçesi ve tekniğine ilişkin yeterli açıklama yapılmıştır.
6-Sığı (2017)	Araştırmada ... örnekleme yöntemi olarak kullanılan "amaçlı örnekleme" (purposive sampling) yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, sayıdan ziyade, amaçlanan konuya bizi en iyi götürebilecek olan denek grup ve kişilerinin seçimini esas almaktadır. Bu araştırmadaki "farklı gruplarda bağlılığın nasıl çalıştığı?" araştırma sorusuna uygun olarak araştırmanın örneklemini, üniversitede öğrencilerinden 5'er kişilik 3 farklı grup oluşturmuştur (s.485).	Bilgi verilmiş. Tercih gerekçeleri de belirtilmiş. Ancak katılımcı olarak "üniversite öğrencilerinin" seçilme gerekçesi güçlü bir biçimde ifade edilmemiş.
7-Baran ve Şener (2019)	"Araştırmanın evrenini, bir kamu hastanesinde görev yapan sağlık personeli oluşturmaktadır. ... evreni temsil niteliği olan 12 kişiye ulaşılmıştır (s.114).	Nitel bir çalışma için "evrenin" bu denli vurgulanması gerekli değildir. Evren-örneklem temsili tartışması "istatistiksel genelleme kaygısını" ima eder ki bu nitel çalışmalarda kaçınılan bir durumdur.
8-Yılan ve Özkanan (2018)	"Araştırmanın çalışma grubunu ... 14 personel oluşturmaktadır. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Belediyede görev yapan personellerden "En çok kimler bilgi sahibi olabilir, bu konuyla ilgili olarak kimlerle görüşülmelidir?" soruları sorularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. <u>Bu durum araştırmanın geçerliliği açısından güven unsurunu sağlayıcı etkide bulunmuştur.</u> Görüşmelerde benzer cümleler kurulmaya başlanması ile birlikte görüşmeler sonlandırılmıştır (s.84-85).	Kaç tane personelden 14 tanesi ile görüşülmüştür? Üç görüşme niçin araştırmaya dahil edilmemiş? Kartopu örnekleme nasıl başlanmış? Aynı kişiye mi farklı kişilere mi sorularak kartopu oluşturulmuş? Altı çizili ifade anlaşılammıştır. Kartopu örnekleme "araştırmanın geçerliliği açısından niçin güven unsuru sağlayıcı etkide bulunsun?
9-Toprakçı-Alp ve Aksoy (2019)	"amaçlı örnekleme" s.133). "başlangıçta değişik kuruluşlar aracılığıyla 10 kadın girişimci, ardından bu girişimcilerin referansıyla kartopu örnekleme yoluyla 19 kişi, toplam 20 "görüşme".	Örneklemin niçin amaçlı/kasti olduğu gerekçelendirilmiş. Gerekli ayrıntılar verilmiş. Lakin niçin "20 kadın girişimci seçilmiş", bunun gerekçesi yok.

9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

10-Kazançoğlu ve Ercan (2019)	“Çalışmanın ana kütlesi hızlı tüketim ürünleri satan satış personelinin oluşmaktadır. Örneklem ise, hızlı tüketim ürünleri satan müşteri ile birebir çalışan beş satış personelinin kapsamaktadır” (s.264).	Bütün bilgi bununla sınırlı. “hızlı tüketim ürünleri satanlar” evren “hızlı tüketim ürünleri satan müşteri ile birebir çalışan beş satış personeli”. Cümle bozukluğu bir yana, bu bilgilerin yetersizliği ve bulanıklığı önemli bir sorundur.
11-Şener vd. (2018)	“Araştırmanın örneklemini araştırmacılar tarafından kariyer yönetimi amaçlı boylamsal olarak (2008-2017 yılları arasında) takip edilen hemşirelik bölümü öğrencisi iken evlenme kararı alan ve mezuniyet sonrası evlenen ve evliliklerinin henüz ilk beş yılında olan hemşire çiftler oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil olmayı kabul eden toplam 16 çifte ait veriler Haziran 2017 tarihinde yarı yapılandırılmış ve tamamı açık uçlu 16 sorudan (demografik özelliklere ve aynı meslekten olmaya ait sorular) oluşan bir form ile toplanmıştır” (s.465).	

Veri Edinme ve Çözümleme

Tablo 5: Çalışmaların Veri Edinme ve Çözümleme Teknikleri

Çalışma	Veri derleme ve çözümleme tekniği	Yorumlar-Sorunlar
1-Ciğer ve Kınay (2018)	“Veri toplama yöntemi: Yarı Yapılandırılmış Görüşme, Veri toplama aracı: “Görüşme formu”, Veri Analizi “betimsel analiz” (s.637)	Yazarların her soruya cevap verme çabaları var. Ancak bu tercihlerini gerekçelendirmiyorlar. “betimsel analiz” denile “kategori ve alt kategorilere” ilişkin “alıntılardan” ibaret.
2-Yılmaz vd. (2018)	“Yarı Yapılandırılmış Görüşme” (s.150). “toplanan verilerin o katılımcılar ve o anla ilgili olduğundan dolayı ölçme aracının geçerliliği ve güvenilirliğinin de söz konusu olmayabileceği literatürde belirtilmiştir” (s.150) “...araştırma sorularından çerçeveler oluşturulmuştur. çerçevelere göre elde edilen veriler okunmuş, bu amaçla kullanılacak doğrudan alıntılar belirlenmiştir.” “Son aşama da ise Yıldırım ve Şimşek tarafından belirtildiği gibi neden sonuç ilişkisine dayalı olarak farklı olgular arasında karşılaştırma yapılarak bulgular yorumlanmış ve sunulmuştur (s.151)..	Nitel çalışmaların salt yarı-yapılandırılmış görüşmelere dayandırılması sorunu burada da mevcut. “Ölçme aracı” ifadesinin “mülakat soruları” için kullanılması, yahut “anket” için kullanılması doğru olmasa gerektir. Anketler “sorma aracı”, “ölçekler” ise “ölçme aracıdır”. Anketlerde geçerlik aranmaz, ölçeklerde aranır. “elde edilen veriler okunmuş...” -“ neden sonuç ilişkisine dayalı olarak farklı olgular arasında karşılaştırma yapılarak” ifadelerinden ne anlamamız gerekiyor? Farklı olgular arasında niçin karşılaştırma yapıyoruz? Yoksa farklı olgular arasında “muhtemel gömük ilişkileri” mi keşfetmeye çalışıyoruz?
3-Özen ve Özbay (2018)	“Araştırmanın verileri; <u>yarı yapılandırılmış görüşme</u> tekniğiyle elde edilmiştir” (s.76). “Görüşmeler öncesinde antrenörlerden randevu alınmış, sonrasında antrenörlerin görev yaptığı spor örgütüne/spor tesisine gidilerek <u>yüz yüze derinlemesine görüşmeler</u> gerçekleştirilmiştir” (s.76). “Görüşme notları, verileri düzenlemek ve analizi kolaylaştırmak amacıyla bilgisayar ortamında <u>yazılı metin</u> haline getirilmiştir (s.76).. “Elde edilen veriler tümevarımsal içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. ... Maxqda programından yararlanılmıştır. “metinler kelime kelime analiz edilerek gerek araştırmanın <u>kuramsal çerçevesi</u> gerekse veriler doğrultusunda bir kod listesi elde edilmiştir. Tema: Kendilerine Göre Mesleki Konumları Kavram: Olumlu İmaj Kodlar ve frekans: Başarılı Konum 5, Saygın İmaj 5 ,Özverili Meslek 4	Fenomenoloji, “olgunun özü...” ama yarı yapılandırılmış tek mülakat...? Yarı yapılandırılmış görüşme ile derinlemesine görüşme yapılmış? “yazılı metin?” Tümevarımsal içerik analizi: kodlardan temalara... Çalışmada “kuramsal çerçeve” yok. Bunun olgunun “özü” ile ne ilgisi olabilir?

		Nitel bir çalışma için frekans ne anlama gelebilir (nitel yazılımlarda çizgiyi kalınlaştırmaktan başka)?
4-Seyhan (2015)	"açık uçlu sorular ... yanında mülakat sırasında kendiliğinden ortaya çıkan sorular da yöneltilmiştir. Mülakatın basında katılımcılardan kendilerinin normal hayat hikâyelerini anlatmaları ve hayatlarında karşılaştıkları ağır ve derin hayal kırıklığı olan hadisesinden bahsetmeleri istenmiştir. Daha sonra katılımcılara daha önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat soru formundaki sorular sorulmuştur" (s.131-132).	Sürecin işletilmesi ve yönetilmesi makul gözükmektedir. Mülakatların tekrarlanması mümkün müydü? Bu durumda daha derinlemesine bir anlama geliştirilebilirdi.
5-Bilgen (2018)	"Çalışmanın verileri ... arşiv taraması ve yüz yüze derinlemesine mülakat yöntemleriyle...toplanmıştır. Arşiv taraması kapsamında TBMM Tutanak Dergisi'nin ... 567 doküman ... GAP-BKİ'nin ilgili 86 doküman tespit edilip incelenmiştir. Seçilen tutanakların ve çözümü yapılan görüşmelerin metinleri daha sonra NVivo yardımıyla düzenlenmiş ve nitel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir (s.819).	Veri edinme ve çözümleme süreci hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Nitel içerik analizi şemsiye bir kavramdır aslında.
6-Sığırı (2017)	"her grubun kendi performansını ve grup bağlılığını gözlemleyebilmek maksadıyla oryantiring ... oyunu takımca oynatılmış ve hem derecelendirilerek, hem de gözlem ve mülakat yapılarak ... (s.485). Veri çözümleme tekniğine ilişkin bilgi verilmemiş, doğrudan alıntılar yapılmıştır.	Veri edinmeye ilişkin bilgiler yeterlidir. Veri çözümlemenin alıntılama ile sınırlı kalmasının gerekçesi ortaya konmamıştır. Gözlem sürecinin yönetimine ilişkin bilgi verilmemiş, gözlemler çok genel ifadelerle geçiştirilmiştir.
7-Baran ve Şener (2019)	"Araştırmada veri toplama süreci, ... görüşme yapmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda görüşme yapılacak birimler belirlenerek bilgi alınmıştır (s.114). "Atlas.ti, programı, farklı ve büyük veri setlerinden (belgeler, notlar, işitsel ve görsel dosyalar, alıntılar vb.) elde edilen kodlara erişimi sağlayan sistemli bir çalışma alanı sunar. Çalışmada veriler tematik analiz ile değerlendirilmiştir (s.114-115).	Araştırmanın sadece dört soruluk "yarı biçimsel" mülakat ile sürdürülmesi bir eksikliktir. Her ne kadar "farklı" ve "büyük" veri setlerinden söz edilemezse de program çalışmaya görsellik katmış.
8-Yılan ve Özkanan (2018)	"Görüşme tekniği", "yarı yapılandırılmış görüşme formu", "14 görüşme" "notlar elle tutulmuş" (s. 85). "Nitel araştırma olması sebebiyle görüşmelerin dökümleri yapılmış ve Nvivo 10.0 nitel veri analizi programı aracılığıyla veriler tasnif edilerek kodlamalar yapılmış ve temalar oluşturulmuştur". (s.85)	Yapıldığı söylenmesine rağmen çalışmada kod ve temaların oluşturulma sürecine ilişkin bir bilgi yoktur. Kodların ve temaların neler olduğu da belirtilmemiştir. Şekil 1 dışında Nvivo'nun tam olarak ne işe yaradığı da anlaşılmamıştır. "Nitel araştırma olması sebebiyle görüşmelerin dökümü" (s.85) yapılmıştır ne demektir? Nitel olmasaydı görüşmelerin dökümü yapılmayacak mıydı?
9-Toprakçı-Alp ve Aksoy (2019)	Yazarların bu konuda a) literatürü mülakat sorularıyla ilişkilendirmede; b), "içerik analizinin kodlardan, temalara doğru bir süreçle işlediğini belirtirken kendilerinin kategorilerden hareketle "doğrudan alıntılama" yapma sorunları var.	"kadın girişimcilere yöneltilen mülakat soruları...; katılımcının girişimcilik hikâyesi, ... iktisadi ve sosyal zorluklara dair tecrübeler, ...sosyal çevre ve ... destekler, güven ilişkileri, toplumsal yaşama ... katılım..." (s.133). Yazarlar "Bu çalışmada yazın incelemesinde elde edilen bilgiler ışığında çeşitli kavramlar ve sınıflamalar belirlenmiş ve temel kodlar tanımlanmıştır. Ortaya çıkan kodlar arasındaki ortak yönlerin bulunması yani kategoriler altında toplanması ile temalar elde edilmiştir (s.134-135) demektir. Gel gör ki oluşturulan kodlar ve temalar kaçınılmaz olarak mülakat soruları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bir kerelik mülakat sorusu ile "derinlemesine" (s.134) bilgi edinme ve çözümleme yapma imkânı yoktur zaten.

		Son noktada aranan ne? Toplumsal sermaye-kadın girişimcilik ilişkisi... İlişki var mıdır? Mutlaka vardır!
10-Kazançoğlu ve Ercan (2019)	“Çalışmada; veriler, yazılıma yüklenmesini müteakip yapılan kodlama çalışmasında Grounded (Gömülü) teori yaklaşımı ile analiz edilmiştir (Glaser ve Strauss, 1967).” (s.265) “Bu yaklaşıma göre, verileri önceden tanımlanmış kategorilere uydurmaktan ziyade, katılımcılarca açığa çıkarılan kuramlardan teori üretilmesi hedeflenmektedir” (s.265).	Cümlelerin bozukluğu bir yana Gömülü Kuramın bir “veri çözümleme tekniğine” indirgenmesi ve bunun Glaser ve Strauss’a atf ile meşrulaştırılması yazarların Gömülü Kuram hakkında yeterince okumadıklarını gösterir. Yazarlar yine “katılımcılarca açığa çıkarılan kuramlardan teori üretilmesi hedeflenmektedir” ne demek?
11-Şener vd. (2018)	“Gerek katılımcıların her birinin farklı şehirde olması gerekse de çalışma koşullarından dolayı veriler elektronik olarak toplanmıştır. Araştırmada her eş farklı soru formu doldurarak katılmıştır” (s.465). “...yapılan görüşmeler deşifre edilerek üç başlık altında sunulmuştur. Zaman zaman doğrudan alıntılanarak bulgu zenginleştirilmiştir” (s.465).	“olgunun özü”, “yaşam dünyası”, “deneyimlerden anlam çıkarma” gibi iddialı bir “desen” olan fenomenolojik çalışmanın “e-posta” yolu ile gönderilmiş sorulara verilen cevaplar üzerinden yürütülebilir mi?

Sonuç

Araştırmacıların yöntemle ilişki kavramlarda büyük karmaşa yaşandığı görülmektedir. Bunun bir kısmı ders kitaplarından araştırmalara sirayet etmektedir. Bu da ders kitabı yazmanın ne denli önemli bir uğraş olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

Nitel Yöntem bir “bilimsel araştırma mantığını” temsil eder. Uygulamada nitelik “sadece analiz tekniği” ile sınırlı kalabildiği gibi tasarım boyunca nitel mantıkla gerçekleştirilen ve hatta bilim felsefesi bağlamında nitel dışındakini reddeden çalışmalar da olabilmektedir.

Çalışmalarda desenin tercih gerekçeleri yeterince açıklanmamaktadır. Esasen desen tercihi doğru olsa dahi verilerin o tercihi destekleme gücü olmayınca çalışmanın bulguları ve yorumları da anlamsızlaşmaktadır.

Örneklem konusunda bilgi veren çalışmalar azdır. “Kritik olay, göze çarpan olay” arayışı azdır. Ortak görünüşü, “az sayıda” katılımcıdır. Araştırmacılar niteli yeterli gözlem imkânı bulamadıklarından yedekleme aracı olarak kullanmakta, odaklandıkları olgunun nitel çalışmayı gerektirdiğine dair bir zorunluluktan söz etmemektedirler.

“Nitel İçerik Analizi” ifadesinin de ayrıntılı tartışılması gerekmektedir. Bu esasen “şemsiye” bir kavramdır. Belge/metin inceleme, söylem çözümleme, hermenötik ve hatta semantik bu başlığın altına girse gerekir.

Veriler genelde yarı-yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla toplanmaktadır. Bu tür mülakatların tek başına nitel çalışmalar için yeterli olmaları olanaklı değildir. Hele fenomenoloji, gömülü kuram, örnek olay, etnografi gibi nitel araştırma yaklaşımlarının bu türden sığ verilerle yürütülebilmesi olanaklı değildir. Anlaşılan odur ki araştırmada odaklanılan “olgu” ile desen eşleştirilmesi yapılmaktadır. Yukarıdaki çalışmalardan sadece bir tanesi (Bilgen, 2018) bir nitel çalışmanın gerek duyduğu veri çeşitliliğini gerçek anlamıyla yerine getirmiştir. Yine yalnızca bu çalışma “zorunlu olarak nitel yahut karma yöntemi talep etmektedir. Zira tekil bir olgu olarak GAP üzerinden yürütmüştür.

Bu bağlamda görüşme tekniklerinin zenginleştirilmesi, “panel görüşmeler” (aynı mülakatı aynı kişilerle belli aralıklarla yapmak) yahut “müteakip görüşmeler” (aynı mülakatı farklı zamanlarda farklı kişilerle yapmak) gerekmektedir. Ancak bunların denendiğine henüz şahit olunamamıştır. En azından “odak grup” örneğinde görüşmelerden elde edilebilecek verilerin çeşitliliğini, derinliğini artırmaya yönelik denemeler yapılabilir.

Son olarak, içeriden-dışarıdan gözlemler, gerçek anlamda derinlemesine mülakatlar ve bunlardan oluşturulacak “oluşturma-yahut nitel değişkenler” ve bunlara dair kurulabilecek farklı önermeler üzerinden modellere hatta kuramlara geçişin yolları “sabırla” aranmalıdır”. Tekrar tekrar aynı işlemleri yapmak, farklı zamanlarda aynı görüşmeleri yapmak, aynı metnin üstünden geçmek, henüz bizim camianın davranış kalıbına dönüşmemiştir.

Kaynakça

- Baran, s. ve Şener, E. (2019) "Hastanelerde Bilgi Güvenliği Yönetimi: Nitel Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10 (23), 108-125.
- Bilgen, A. (2018) "2017'ye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): GAP'ın 40 Yılı Üzerine Nitel ve Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 73 (3), 811 – 840.
- Ciğer, A. ve Kınay, B. (2018) "Bağımsız Denetim Firmalarının Bulut Bilişim Uygulamalarını Benimseme Düzeylerine Yönelik Nitel Bir Araştırma: Antalya İli Örneği", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(3); 629-649.
- Coffey, A. (2013) "Document Analysis", içinde, Flick, U., *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis*, Sage.
- Corbetta, P. (2003) *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, Sage.
- Coşkun, R. (2019a) "Türkiye'de Bilimsel Yöntem Alanının Yüz Yıllık Gelişimi: Yöntem/Bilim ve Bilim Felsefesi Kitaplarına İlişkin Eleştirel Okumalar ve Bir Dönemlendirme Girişimi", 9. *Uluslararası Balkanlar'da Sosyal Bilimler Kongresi*, 26-27 Ekim, Aydın-Türkiye.
- Coşkun, R. (2019b) "Türkçe Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu: Nitel Araştırmalar Ne Kadar Bilimsel?", 6. *Multicongres*, 26-27 Nisan, Gaziantep.
- Feyerabend, P. (1989) *Yönteme Karşı*, çev. Başer, E. Ayrıntı.
- Karataş, Z. (2017) "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- Kazançoğlu, İ. ve Ercan, A. (2019) "Örgütsel Sinizm: Satış Personeli Üzerine Nitel Bir Araştırma" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 17(1), 261-280.
- Leavy, P. (2017) *Research Design: Quantitative, Qualitative, Mixed Methods, Arts-Based, and Community-Based Participatory Research Approaches*, The Guilford Press.
- Özbay Özen, N. ve Özbay, A. (2018) "Antrenörlerin Mesleki İmajına İlişkin Nitel Bir Araştırma", *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 74-81.
- Seyhan, B. Y. (2015) "Başa Çıkma Değeri Açısından Sabır Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Akademik Bakış Dergisi*, 49 (Mayıs – Haziran), 127-146.
- Sığırı, Ü. (2017) "Gruplarda Bağlılık ve Performans İlişkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma", *ÜİİD-IJEAS*, 16 (Özel Sayı), 481-490.
- Şener, S., Bahçeci, V., Doğru, H., Sel, Z., Ertaş, M., Songür, S. ve Tütüncü, Ö. (2017). "Turizm Alanındaki Nitel Araştırmaların Güvenirlik ve Geçerlik Ölçütleri Kapsamında Değerlendirilmesi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28 (1), 7-26.
- Toprakçı-Alp, G. ve Aksoy, B. (2019) "Kadın Girişimciliği ve Sosyal Sermaye: Nitel Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (27), 126-148.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018) "Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik", *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3): 1-9.
- Yaşar, M. (2018) "Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 55-73.
- Yılan, Y. ve Özkanan, A. (2018) "İşkolikler Üzerine Nitel Bir Çalışma: Bal Arısı mı? Eşek Arısı mı?", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI (1), 80-91.
- Yılmaz, A., Bayar, A. ve Esenay, F. I. (2018) "Annelerin doğum sonrası bebek bakım gereksinimlerinin belirlenmesi: Nitel bir çalışma", *Mersin Üniv. Sağlık Bilim Dergisi*, 11 (2), 147-156.

TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜ ETKİNLİĞİNİN ÇİFT AMAÇLI-ÇOK KRİTERLİ VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Talip ARSU

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, taliparsu@aksaray.edu.tr

ÖZ

Türkiye’de turizm sektörü politik nedenlerden kaynaklı durgunluk dönemleri haricinde sürekli gelişim gösteren bir sektördür. Turizm sektörünün son çeyrek asırdaki gelişimi gelecek yıllardaki gelişimi de özetler niteliktedir. Literatürde turizm sektörünün etkinlik incelemesi genellikle otellerin etkinlik incelemeleri şeklinde çalışılmıştır. Fakat bu çalışmada konaklama işletmelerinin yanında diğer turizm unsurları da analize dahil edilerek Türkiye’nin turizm geçmişi için bir projeksiyon oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin 2002-2018 yılları arasındaki turizm etkinliğini değerlendirmek ve modelde kullanılan girdi/çıkıtların modele olan etkilerini incelemektir. Etkinlik incelemesi yapılırken Çok Kriterli Veri Zarflama Analizi (ÇKVZA) modelinin ayırım gücünü iyileştirmek için Ghasemi, Ignatius ve Emrouznejad (2014) tarafından geliştirilen hedef programlama tabanlı Çift Amaçlı- Çok Kriterli Veri Zarflama Analizi (ÇA- ÇKVZA) modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan etkinlik değerlerine göre 2008, 2013 ve 2018 yılları turizm sektörü açısından etkin yıllar olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Turizm Sektörü, Etkinlik, Çok Kriterli Veri Zarflama Analizi, Çift Amaçlı Çok Kriterli Veri Zarflama Analizi

INVESTIGATION OF THE TOURISM INDUSTRY IN TURKEY WITH BI-OBJECTIVE MULTIPLE CRITERIA DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

ABSTRACT

Tourism industry in Turkey is an industry showing continuous improvement except for political reasons induced recession. The development of the tourism industry in the last quarter of the century also summarizes the development in the coming years. In the literature, the efficiency analysis of the tourism industry has generally been studied in the form of efficiency reviews of hotels. But other tourism elements were included in the analysis along with hotels, this study attempted to establish a projection for Turkey's tourism history. From this point forth, the purpose of this study is to assess Turkey tourism efficiency between the years 2002-2018 and to examine the effects of model inputs/outputs used in the model. In order to improve the discriminatory power of Multi-Criteria Data Envelopment Analysis (MCDEA) model, the goal programming based Bi-Objective Multiple Criteria Data Envelopment Analysis (BiO-MCDEA) model developed by Ghasemi et al. (2014) was used in the efficiency analysis. According to the efficiency values reached as a result of the study, 2008, 2013 and 2018 have emerged as efficient years for the tourism industry.

Keywords: Tourism Industry, Efficiency, Multi-Criteria Data Envelopment Analysis, Bi-Objective Multiple Criteria Data Envelopment Analysis

Giriş

Türkiye hem konumu hem de tarihsel önemi açısından turizm faaliyetlerine elverişli bir ülkedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, yaz turizmi açısından büyük bir avantaja sahip olsa da bulunduğu coğrafya gereği dört mevsimin yaşandığı bir ülke olduğundan dolayı diğer mevsimlerde de cazibe merkezi haline gelmektedir. Mavi bayraklı plaj sayısında İspanya ve Yunanistan'dan sonra 3. ülke konumundaki Türkiye (mavibayrak.org.tr., 2019), kış turizminde de Bursa-Uludağ, Erzurum-Palandöken, Kayseri-Erciyes gibi lokasyonlar ile Dünya'da adından söz ettirmektedir. Ayrıca, kültür turizmi konusunda da atılım yapan Türkiye müze sayısını 2002 yılında 177'den, 2018'de 464'e çıkarmayı başarmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TUIK], 2019). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere literatürde sıkça karşılaşılan otellerin etkinlik analizine yönelik çalışmalar tek başına bir ülkenin turizm sektörü hakkında yorum yapmak için yeterli olmayabilir. Bu yüzden bu çalışmada turizm açısından değerli olan diğer değişkenler de analize dahil edilerek sektörün genel durumu yıllar bazında değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı da, Türkiye'nin 2002-2018 yılları arasındaki turizm etkinliğini değerlendirmek ve modelde kullanılan girdi/çıktıların modele olan etkilerini incelemek olarak belirlenmiştir. Etkinlik incelemesi Ghasemi vd. (2014) tarafından geliştirilen Çift amaçlı Çok Kriterli Karar Veri Zarflama Analizi (ÇA-ÇKVZA) kullanılarak yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Literatür incelendiğinde turizm sektörü hakkında yapılan etkinlik analizlerinde genellikle bir ülkenin otel endüstrisi konu alınmıştır. Turizm sektörünün etkinlik analizinin yapıldığı çalışmalar literatürde yeterince yer bulamamıştır. Hadad, Hadad, Malul ve Rosenboim (2012) 105 ülkenin turizm sektörü etkinliğini karşılaştırmıştır. Bayrak ve Bahar (2018) OECD ülkelerinin turizm etkinliğinin iktisadi analizini 2011-2015 yılları için yapmıştır. Bu çalışmalar haricinde ülkelerin turizm sektörü etkinliğini inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Ayrıca bu çalışmada bir ülkenin turizm sektörünün etkinliği yıllara göre değerlendirilmiştir. Chaabouni (2019) Çin'in 31 şehrinin 2008-2013 yılları arasındaki turizm sektörü etkinliğini incelemiştir. Ashrafi, Seow, Lee ve Lee (2013) Singapur otel endüstrisinin 1995-2010 yılları arasındaki etkinliğini incelemiştir. Bu çalışmalar haricinde yıllara göre etkinlik analizi yapılan bir çalışmaya literatürde rastlanamamıştır. Bir ülkenin turizm sektörünün verileri kullanılarak yıllara göre etkinlik analizinin yapılması bu çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Örneklemi, Veri Toplama Yöntemi ve Verileri

Araştırmanın örneklemi veri yayınlama takvimine göre en güncel yıllar olan 2002-2018 arası yıllardan edinilen veriler oluşturmaktadır. Bu yılların kullanılmasının sebebi daha önceki yıllarda turizm konusunda veri toplayan kuruluşların (TUIK, Kültür ve Turizm Bakanlığı vb.) sağlıklı verilerine erişilememesidir. 2019 yılı güncel verileri yayınlanmadığı için araştırmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada girdi olarak kullanılan müze sayıları (v_1) ve çıktı olarak kullanılan turizm gelirleri (u_2) verileri TUIK'den edinilmiştir (TUIK, 2019). Çalışmada girdi olarak kullanılan konaklama tesisi sayıları (v_2), turizm acentesi sayıları (v_3), mavi bayraklı plaj sayıları (v_4) ve çıktı olarak kullanılan gelen ziyaretçi sayıları (u_1) verileri Kültür ve Turizm Bakanlığında edinilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019).

2.2. Çift Amaçlı Çok Kriterli Veri Zarflama Analizi (ÇA-ÇKVZA)

Li ve Reeves (1999) önerilen ve ÇA-ÇKVZA modelinin temelini oluşturan ÇKVZA modeli, üç bağımsız amaç fonksiyonundan oluşmaktadır: $Min d_0$, $Min M$ ve $Min \sum_j d_j$. Ağırlıklandırılmış bir modelde, ÇKVZA'nın üç bağımsız amaç fonksiyonu $w_1 d_0 + w_2 M + w_3 \sum_j d_j$ şeklinde ağırlıklandırılarak tek amaçlı bir problem haline dönüştürülebilir. Ağırlıklar w_i ($i = 1,2,3$) değiştirilerek farklı etkinlik skorlarına ulaşılabilir. Bununla birlikte, ilk amaç olan w_1 klasik VZA modeli ile aynı anlamı ifade ettiğinden ÇKVZA modelinden kaldırılabilir. Çünkü, $Min M$ ve $Min \sum_j d_j$ amaçlarının ayırım gücünün $Min d_0$ amacından daha yüksek olduğu kanıtlanmıştır (Li ve Reeves, 1999; San Cristobal, 2011; Hatami-Marbini ve Toloo, 2017). Bu nedenle

Ghasemi vd. (2014)'in önerdiği ÇA-ÇKVZA modelinde sadece $Min M$ ve $Min \sum_j d_j$ amaçları ağırlıklandırılmıştır. ÇA-ÇKVZA modeli aşağıda gösterilmiştir;

$$Min h = \left(w_2 M + w_3 \sum_j d_j \right)$$

$$s. t. \quad \sum_{i=1}^m v_i x_{ij0} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} + d_j = 0$$

$$M - d_j \geq 0 \quad j = 1, \dots, n$$

$$u_r \geq \varepsilon, \quad r = 1, 2, \dots, s$$

$$v_i \geq \varepsilon, \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$d_j \geq 0 \quad j = 1, 2, \dots, n$$

ÇA-ÇKVZA modelinin kısıtları Li ve Reeves (1999)'in ÇKVZA modeli ile aynı kısıtlardan oluşmaktadır. Sadece u_r ve v_i değişkenleri ε sabiti ile kısıtlanmıştır. Ghasemi vd. (2014) çözdüğü örneklerde $\varepsilon = 0,0001$ kullanmış olmasına rağmen, ε sabitine uygun bir değer bulmak için bir yaklaşım önermemiştir. Ayrıca Ghasemi (2014) farklı bir veri seti kullanarak çözdüğü örnekte $\varepsilon = 0$ olması durumunda da ÇA-ÇKVZA modelinin hala sağlam olduğunu göstermiştir. Bu çalışma için $\varepsilon = 0$ kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Türkiye'nin yıllara göre turizm verilerinin ÇKVZA ve ÇA-ÇKVZA etkinlik skorları LINDO w32 yazılımı kullanılarak hesaplanmıştır. Tablo 1'deki ilk üç sütun ÇKVZA modeli çözümünde ortaya çıkan etkinlik sonuçlarıdır. Dördüncü sütun ise ÇA-ÇKVZA modeli çözümü sonucunda elde edilen etkinlik değerlerinden oluşmaktadır. Son sütun ÇA-ÇKVZA modeli çözümünün sonucunda ortaya çıkan etkinlik sonuçlarına göre yılların sıralamasını ifade etmektedir.

Tablo 1. Etkinlik Analizi Sonuçları

Yıllar	Klasik VZA/Min d_0	Min M	Min $\sum d$	ÇA-ÇKVZA	Sıralama
2002	0,84	0,49	0,61	0,53	15
2003	0,90	0,59	0,77	0,77	12
2004	1	0,66	0,72	0,72	13
2005	1	0,79	1	0,90	8
2006	0,90	0,73	0,86	0,81	11
2007	1	0,90	0,94	0,94	6
2008	1	0,96	1	1	1
2009	1	0,95	0,95	0,95	5
2010	0,89	0,85	0,91	0,89	9
2011	0,98	0,95	0,97	0,97	3
2012	0,98	0,98	0,98	0,99	2
2013	1	1	1	1	1
2014	1	0,88	0,92	0,95	4
2015	0,94	0,91	0,89	0,92	7
2016	0,67	0,67	0,69	0,69	14
2017	0,89	0,76	0,82	0,82	10
2018	1	1	1	1	1

Tablo 1 incelendiğinde 2008, 2013 ve 2018 yılları turizm açısından etkin yıllar olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle 2013 ve 2018 yıllarında hem ÇKVZA modeline göre hem de ÇA-ÇKVZA modeline göre tüm amaçlarda etkin sonuçlara ulaşılmıştır. 2002 yılı ÇA-ÇKVZA etkinlik değerlerine göre son sırada yer almıştır.

Girdi/çıktıların modele olan katkısını belirlemek için duyarlılık analizi yapılmıştır. Duyarlılık analizi incelendiğinde bütün girdi ve çıktılar dahil edildiği ÇA-ÇKVZA etkinlik skoru ile girdi ve çıktılar tek tek

model dışında bırakıldığı ÇA-ÇKVZA etkinlik skorları arasında anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir. Sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Duyarlılık Analizi Sonuçları

	Model Dışı Bırakılan Değişken					
	v ₁	v ₂	v ₃	v ₄	u ₁	u ₂
Pearson correlation (r)	0,941*	0,859*	0,959*	0,922*	0,836*	0,955*

Korelasyon katsayıları incelendiğinden en düşük benzerliğin gelen ziyaretçi sayısı (u₁) çıktısının kullanılmadığı modelde, en yüksek benzerliğin ise turizm acentesi sayısı (v₃) girdisinin kullanılmadığı modelde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda ÇA-ÇKVZA modeline göre 2008, 2013 ve 2018 yılları etkin yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. Analize dahil olan yıllar içerisinde 2008 yılında ilk defa etkin olan sektör 2016 yılına kadar benzer etkinlik skorları vermiştir. 2015 yılının sonundaki Rusya uçak krizi ve 2016 yılındaki darbe girişiminin ülkeye gelen turist sayısında azalmaya yol açması analize dahil olan yıllar içerisinde 2016 yılının en düşük ikinci yıl olmasına yol açmıştır. 2016 yılından sonra düzelme trendine giren sektör 2018 yılında tekrar etkin hale gelmiştir. Etkin olan 2008 ve 2013 yıllarında Kuzey Irak kara harekatı ve gezi olayları gibi politik olaylar olmasına rağmen bu olaylar turist sayısında azalmaya yol açmamıştır.

Yapılan duyarlılık analizinde bütün girdi ve çıktıların dahil edildiği ÇA-ÇKVZA modeli ile gelen ziyaretçi sayısı (u₁) çıktısının model dışında bırakıldığı ÇA-ÇKVZA modelinin en düşük benzerliği gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da analize dahil edilen girdi ve çıktılardan modele en büyük katkıyı bu değişkenin yaptığını kanıtlamaktadır. Bu sonuç 2016 yılındaki turist sayısındaki azalmanın etkinlik üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda kullanılacak farklı girdi/çıktı kombinasyonları veya yıl sayısının artırılması etkinlik sonuçlarını değiştirebilecektir.

Kaynakça

- Ashrafi, A., Seow, H. V., Lee, L. S., ve Lee, C. G. (2013). The efficiency of the hotel industry in Singapore. *Tourism Management*, 37(2013), 31-34.
- Bayrak, R., ve Bahar, O. (2018). Economic efficiency analysis of tourism sector in OECD countries: an emprical study with DEA. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, 2018(20), 83-100.
- Chaabouni, S. (2019). China's regional tourism efficiency: A two-stage double bootstrap data envelopment analysis. *Journal of destination marketing & management*, 11(2019), 183-191.
- Ghasemi, M. R., Ignatius, J., ve Emrouznejad, A. (2014). A bi-objective weighted model for improving the discrimination power in MCDEA. *European Journal of Operational Research*, 233(3), 640-650.
- Hadad, S., Hadad, Y., Malul, M., ve Rosenboim, M. (2012). The economic efficiency of the tourism industry: a global comparison. *Tourism economics*, 18(5), 931-940.
- Hatami-Marbini, A., ve Toloo, M. (2017). An extended multiple criteria data envelopment analysis model. *Expert Systems with Applications*, 73(2017), 201-219.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018). Turizm İstatistikleri, Genel Değerlendirme, 2018, [https://yigm.ktb.gov.tr/TR-232959/arastirma-ve-raporlar.html adresinden 01.09.2019 tarihinde erişilmiştir.]
- Li, X. B., ve Reeves, G. R. (1999). A multiple criteria approach to data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 115(3), 507-517.
- Mavibayrak.org.tr (2019). Uluslararası mavi bayraklı plaj sayıları, [http://www.mavibayrak.org.tr/tr/icerikDetay.aspx?icerik_refno=1 adresinden 13.09.2019 tarihinde erişilmiştir.]

San Crist3bal, J. R. (2011). A multi criteria data envelopment analysis model to evaluate the efficiency of the Renewable Energy technologies. *Renewable Energy*, 36(10), 2742-2746.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) (2019). Kültürel Miras İstatistikleri ve Turizm Geliri İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr adresinden 02.09.2019 tarihinde erişilmiştir.]

ŞEHİR PAZARLAMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN REKREASYONEL FAALİYETLERİ: KUŞADASI ÖRNEĞİ

Özlem ESEN

Y.L Öğrencisi Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği,
ozlem.esen@outlook.com

Ahu YAZICI AYYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Menderes Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi
ayazici@adu.edu.tr

Giriş ve Çalışmanın Amacı

Günümüzde pek çok kişinin yoğun iş temposu, aile hayatı, okul hayatı gibi günün büyük bir kısmını harcadığı sorumlulukları vardır. Zorunlu olarak zaman harcadıkları bu sorumluluklarını geride bırakabildikleri saatlerde kendilerine vakit ayırma ihtiyacı duymaktadırlar. Bu sebeple kısa bir yürüyüş, kültürel, sanatsal veya spor alanında herhangi bir etkinliğe katılım, konser, festival veya sanat galerilerine katılım gibi çeşitli faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Belediyeler topluma en yakın kuruluşlardır. Rekreatif faaliyetleri üstlenen yerel yönetimler halkın boş zamanlarını değerlendirebilecekleri faaliyetler hakkında çalışmalar yapmaktadır. Bireylerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri rekreatif faaliyetler (dans faaliyetleri, spor ve oyun etkinlikleri, açık hava etkinlikleri, festivaller, konserler, kültür ve sanat etkinlikleri gibi) ve rekreatif alanlar (park ve bahçeler) yaratarak halka hizmet vermektedirler. Yapılan rekreatif faaliyetler sadece halka katkı sağlamakla kalmamaktadır. Rekreatif faaliyetleri, şehirlerin pazarlanması ve markalaşması için önemli enstrümanlardan biri olarak görülmektedir. Etkinliklere dışarıdan gelen katılımcılar sayesinde şehir pazarlamasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma da Aydın ilinin Kuşadası ilçesinde “Şehir pazarlamasında yerel yönetimlerin rekreatif faaliyetleri” araştırılarak, Kuşadası Belediyesi’nin yapmış olduğu ve yapmayı planladığı rekreatif faaliyetleri ve bu faaliyetlerin şehir pazarlamasına katkılarının olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada Kuşadası ilçesinin seçilmesinin en önemli sebebi Aydın ilinin ilçeleri arasında tarihi ve kültürel öneme sahip bir yer olmasıdır. Birçok önemli tarihi ve kutsal mekâna ulaşımın kolaylıkla sağlanabildiği Kuşadası, Akdeniz’in en önemli kruvaziyer turizm noktalarından biridir.

Çalışmanın amacı, Kuşadası Belediyesi’nin yapmış olduğu rekreatif uygulamalarını incelemek, rekreatif ile ilgili faaliyetleri ve projeleri araştırarak şehir pazarlamasında ki önemini ortaya koymaktır. Günümüzde turistik destinasyonlar pazardan daha çok pay almak, rekabet gücünü artırmak için var olan doğal tarihi ve kültürel güzelliklerini, yaptıkları kültürel, sanatsal faaliyetleri ve gezip görülecek alanlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada da Kuşadası Belediyesi’nin bu konuda ki çalışmalarına yer verilmiştir.

Çalışma Konusuyla İlgili Kavramsal Çerçeve

Literatürde yerel yönetimlerde rekreatif hizmetleri, yerel yönetimlerde spora yönelik rekreatif hizmetleri, marka şehir algısı ve rekreatif, şehir pazarlaması ve şehir markalaşması,

belediyelerin düzenlemiş oldukları rekreasyon alanlarının fiziksel aktiviteye uygunluğu gibi rekreasyon, yerel yönetimler ve şehir pazarlaması gibi ayrı ayrı konularda incelemeler yapılmıştır. Fakat yerel yönetimlerin şehir pazarlamasında rekreasyonel faaliyetleri hakkında çok fazla çalışma olmadığı görülmüştür. Kuşadası, turistik bir destinasyon olması sebebiyle Kuşadası'nda şehir pazarlamasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Şehir pazarlaması; siyaset bilimi, coğrafya, tarih, turizm, kamu yönetimi, peyzaj, ekoloji, sosyoloji, sanat, mimarlık gibi birden fazla alanı ilgilendiren bir özellik taşımaktadır. Bütün bu alanlarla ilgili çalışmaların pazarlama stratejileriyle bir araya gelmesi süreci şehir pazarlaması olarak ifade edilmektedir (Öncü, 2018, s. 6). Short'a göre; şehir pazarlaması "şehrin tanıtılması, yeniden sunumu, yeni bir imaj ve pazarlama oluşturarak kaynakların cazip hale getirilerek rekabetçi pozisyonun korunması ve evrim geçirmeyi içerir" olmasıdır (Hacıoğlu, 2013, s. 10). Şehir pazarlaması, yerel yönetimlerin de şehre birtakım katkılar sağlamaları ile mümkün olmaktadır. Bunun için öncelikle yerel yönetim kavramından söz etmek gerekmektedir.

Yerel yönetim, halkın kendi hür iradesi ile seçtiği organlar tarafından yönetilmesi; yerel yönetim birimi ise merkez tarafından kural koymaya, yükümlülükler getirmeye yetkilendirilmiş bir yerel meclisin denetimine tabi olan yönetim birimi anlamına gelmektedir (Karasakız, 2018, s. 18). Yöre halkının ihtiyaçlarını etkin bir şekilde karşılamak üzere kurulan, yerel topluluğa kamu hizmeti sağlayan ve yerel halkın kendi seçtiği organlarca yönetilen, yönetsel, siyasal ve toplumsal bir kurumdur (Ağılönü, 2007, s. 6). Yerel yönetimler, halka yönelik rekreasyon hizmetlerinin planlanmasına ve uygulanmasına, insanların yaşam kalitelerini artırmak için çalışmalarına hız vermeye başlamışlardır (Koçyiğit ve Yıldız, 2014, s. 213). Şehir pazarlama uygulaması büyük ölçüde şehir imajının inşası, iletişimi ve yönetimi kabul edildiği gibi kentle karşılaşan algı ve imgelerle gerçekleşir. Bu yüzden şehir pazarlamacılığının hedefi, kentin imajıdır (Kavaratzis, 2004, s. 58). Kent imajı, karşılaşılan algı gibi kavramlar kentte yaşanan etkinlikler aracılığı ile gerçekleşir. Yerel yönetimlerin desteği ile gerçekleşen rekreasyonel faaliyetler bu algının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Rekreasyon kelimesi Latince 'de ki yenilenme anlamına gelen *recreatio* kelimesinden türemiştir. İnsanların zorunlu faaliyetlerinin dışında kalan vakitlerinde gönüllü olarak katıldıkları etkinliklerdir (Küçüktopuzlu, 2009, s. 51). Boş zamanların değerlendirilmesi konusunda, gönüllülük esas olduğuna göre herkes kendi seçtiği bir faaliyet ile bu zamanını değerlendirmede özgürdür. Bu açıdan herkesin rekreasyon için aynı şeyleri gerçekleştirmesi düşünülemez. Rekreatif faaliyetler kişiden kişiye, yöreden yöreye ve ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilir. Bir grup veya toplum açısından rekreatif özellik taşıyan faaliyet, diğer bir grup veya toplum açısından benimsenmeyebilir. Bu kişiler açısından da böyledir (Küçüktopuzlu, 2009, s. 51).

Ege Bölgesi'nin orta kıyı kesiminde yer alan Kuşadası, idari açıdan Aydın iline bağlı olup günümüzde bu bölgede turizm sektörünün en önemli merkezlerinden birisidir. Kuzeyinde Selçuk ve Pamucak, güneyinde Dilek Yarımadası Milli Parkı'nın bulunduğu ilçe merkezi; İzmir, Efes, Meryemana, Milet, Didim, Pamukkale, Marmaris, Bodrum gibi önemli turistik merkezlerin odağında bulunmaktadır (Kuşadası Belediyesi, 2017).

Kuşadası yerleşik ilçe nüfusu (kış aylarında) gün itibarıyla 107.000 kişidir. Aydın nüfusunun %9,3 'ünün yaşadığı Kuşadası, ilçe nüfus sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Turizm sezonunun en hareketli dönemi olan yaz aylarında ilçe nüfusu 1.000.000 kişiye ulaşmaktadır. 40 km'ye yakın uzun bir sahil şeridine sahip olan ilçede turizm sektörünün gelişimi, liman işleyişi ile birlikte ilçenin genel ekonomik yapısını da son derece değiştirmiştir (Kuşadası Belediyesi, 2017).

Yöntem

Bu çalışmada, sahip olduğu tarihi, kültürel ve turistik değerleri ile öne çıkan Kuşadası araştırma alanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı, Kuşadası Belediyesi'nin yapmış olduğu rekreasyon uygulamalarını incelemek, rekreasyon ile ilgili faaliyetleri ve projeleri araştırarak şehir pazarlamasında ki önemini ortaya koymaktır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak, belediye de ki farklı birimlerde çalışan beş personel ile görüşme yapılarak elde edilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması amacıyla belediye çalışanları ile önceden randevu alınarak yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için nitel araştırma analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada "Kuşadası'ndaki rekreasyon alanları ve uygulamaları nelerdir ve ne tür özelliklere sahiptir?", "Kuşadası'ndaki rekreasyon alanlarının ve faaliyetlerinin şehre ve şehrin pazarlanmasına katkıları nelerdir?", Kuşadası'ndaki

rekreasyon alanlarının ve faaliyetlerinin Kuşadası turizmüne katkıları nelerdir?” gibi sorulara cevap aranmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu Koçyiğit ve Yıldız (2014), “Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Uygulamaları: Konya Örneği” başlıklı çalışmasında kullanılan araştırma sorularından derlenerek hazırlanmıştır.

Bulgular

Kuşadası Belediyesi, Kuşadası halkının boş zamanlarını değerlendirebilecekleri faaliyetler ve alanlar üzerinde çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını ve araştırma bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

▪ Kuşadası Belediyesi İbrahimaki Sanat Galerisi, 19’uncu yüzyılın sonunda Kuşadası eşraflarından İbrahim Zeki Efendi tarafından Memleket Hastanesi olarak inşa ettirilmiş ve Kuşadası Belediyesi tarafından 2009 yılında restore ettirilerek, 2010 yılında kültürel ve sanatsal faaliyetlerde kullanılmak üzere hizmete açılmıştır. İbrahimaki Sanat Galerisi, resim, fotoğraf, heykel, seramik sergileri, müzik ve şiir dinletileri, yaratıcı drama eğitimleri, basın toplantıları gibi yılda en az 400 etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır.

▪ Kuşadası Belediyesi ile KEGEV iş birliğinde yapımı tamamlanarak 7 Eylül 2015 tarihinde ziyarete açılan Kuşadası Fatma Özel Arabul Kültür Merkezi (KUAKMER), binaya adını veren Fatma Özel Arabul’a ait bir anı odası ve kitaplığının yanı sıra bir masal ve dinleti odası, uzmanlık kütüphanesi, arşiv ve canlandırma senaryoları ile taşınır kültür varlıklarının sergilendiği çeşitli oda ve galeriler bulunmaktadır. Kent arşivi ve müzesi olarak Kuşadası’nın belleğine sahip çıkarken, aynı zamanda özgün mimari nitelikleri ile ilçenin kültürel ve sanatsal yaşamına önemli katkı sağlamaktadır. Hedef kitlesi öncelikle çocuklar, gençler ve yabancı ziyaretçiler olan KUAKMER, vakıf olarak eğitim, kültür ve sanat amaçlı etkinliklere ev sahipliği yapıyor.

▪ Kuşadası’nın simgesi olan Güvercinada ile Liman arasındaki güzergâh üzerinde bulunan Güvercinli Park, içinde bulunan kafeterya, çocuk parkı ve doğal dinlenme alanları ile kent merkezinde bulunmaktadır.

▪ Kuşadası Belediyesi Erkan Yücel Sahnesi, Belediye Meclisi toplantılarının yapıldığı sahne, tiyatro, sinema gösterimi, konser, dinleti, panel ve toplantılar gibi çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapmakta olan Kuşadası’nın kültür-sanat yaşamının en önemli mekânlarından.

▪ Kuşadası Belediyesi Türk Halk Müziği korosu, 2008 yılından bu yana faaliyet göstermektedir. Şimdiye dek 20’ye yakın konser veren Türk Halk Müziği Korosu, Van depremzedeleri ve Soma-Maden Şehitleri için yardım konserleri de düzenlemiştir.

▪ Kuşadası Belediyesi, kültür ve sanat çalışmaları kapsamında önemli bir atılım yaparak Oda orkestrası kurulmuştur. Türkiye’de ilçe belediyesine ait sayılı oda orkestralarından birisi olan Kuşadası Belediyesi Oda orkestrası, Türkiye’nin sanatsal profiline katkıda bulunmak, klasik müziğe destek vermek, evrensel müziği geniş kitlelere sevdirmek, Kuşadası’nın kültürel ve sanatsal alanlarda tanıtımını yapmak hedefleri doğrultusunda kurulmuştur. 16 kişilik profesyonel müzisyen kadrosundan oluşan Kuşadası Belediyesi Oda Orkestrası, ilçenin kültür ve sanat yaşamına önemli katkı sunmaktadır.

▪ Kuşadası’nın başlıca doğal çevre değerlerinden en önemlisi Dilek Yarımadası’dır. Zengin biyolojik çeşitliliği, orman dokusu, endemik bitkileriyle Yarımada, Dilek Dağı’nın Ege Denizi’ne uzandığı son noktada, yaklaşık 20 km uzunluğunda ve ortalama 6 km genişliğindedir. Antik Thebai kenti, Ayayorgi Manastırı, tarihi Doğanbey köyü (Domatia) ile Karine, Hagios Antonios Manastırı ve Zeus Mağarası da Milli Park sınırları içindedir. Yarımadanın güneyine bitişik olan Büyük Menderes Deltası lagünler, tuzcul bataklıklar ve çamur düzlüklerini kapsayan sulak bir alandır. Bu alan zengin biyolojik çeşitlilik, nesli tehlike altındaki canlıları ve endemik türleri barındırması nedeniyle uluslararası öneme sahiptir. Benzersiz biyoçeşitlilik nedeniyle Dilek Yarımadası aynı zamanda, Avrupa Konseyi tarafından “Flora Biyogenetik Rezerv Alanı” olarak kabul edilmiştir. Katılımcı 5, “*Yerli halk, özellikle şehir karmaşasından kaçmak, temiz hava, oksijen ile buluşmak için Milli Park’a yoğun olarak gidiyor*” ifadelerini kullanırken, Katılımcı 4 ise, “*Milli Park içinde bulunan kanyon özellikle yabancı turistlerin çok ilgisini çekiyor, buraya safariler düzenleniyor*” vurgusunu yapmıştır.

▪ Kuşadası 21 adet Mavi bayraklı plaja ve 1 adet mavi Bayraklı marinaya sahiptir. Bu plajlardan şehir içi Plajı, merkezde marina yanında yer almaktadır. Uzun yıllar plaj olarak

kullanılmayan alan Kuşadası Belediyesinin yaptığı çalışmalar neticesinde kullanıma açılmıştır. Bu alanın en önemli özelliği engelliler için de olanaklar sağlamasıdır. Halka açık olan bu plajda engelliler için özel güneşlenme alanı ve engelli tuvaletleri mevcuttur.

▪ Dünyanın en büyük uçak batığı özelliğini taşıyan 54 metre uzunluğuna, 44 metre kanat genişliğine sahip Airbus A300 yolcu uçağı, Kuşadası'nda dalış turizmini cazip hale getirmek için batırılmıştır. Katılımcı 3, farklılık arayan turistlerin ve yerli halkın ilgisini çeken bir alternatif olduğunu dile getirmiştir.

▪ Kuşadası'nda geleneksel olarak yapılan Altın Güvercin Beste Yarışması Kuşadası Belediyesi tarafından düzenlenmektedir. Katılımcı 1, özellikle destinasyon imajı açısından ve Kuşadası tanıtımı için bu festivalin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. *"Türkiye bu yarışma ile Kuşadası'nı tanıyor ve biliyor, yabancı turistlerinde yoğun ilgisi oldu.*

▪ Kuşadası'nın simgesi Güvercinada'da yapılması planlanan denizcilik müzesi hedef projeler arasında yer almaktadır. Katılımcı 2, özellikle şehir pazarlamasında yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğrak noktası müzelerin önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Şehirler, sosyal, kültürel, ekonomik ve sportif faaliyetlerin içinde yer alarak, bunlara ev sahipliği yaparak rekabet güçlerini artırmaya, hedef pazarın beklentilerini karşılamaya çalışırlar. Bu beklentileri karşılamak için yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmada, Kuşadası Belediyesi'nin yapmış olduğu ve yapmayı planladığı rekreasyonel faaliyetler incelenmiş ve araştırılmıştır. Kuşadası yapılan araştırmalar sonucunda çeşitli rekreasyon aktivitelerinin yapılmasına olanak sağlayacak kaynaklara sahiptir. Kuşadası Belediyesi'nin yapmış olduğu rekreasyon faaliyetlerinin Kuşadası'nın sosyal, kültürel ve turistik bir şehir olmasına ve şehrin pazarlanmasına olumlu yönde bir katkısı bulunmaktadır. Kuşadası'nda yer alan rekreasyon alanları ve faaliyetleri sadece yerli halk tarafından değil, ilçeyi ziyaret eden turistler tarafından da ilgi çekmektedir. Bu da Kuşadası'nın destinasyon marka imajına olumlu yönde destek vermektedir.

Günümüzde yerel yönetimler, sınırları içinde yasayan halk için sağlıklı, güvenilir rekreasyon alanları ve faaliyetleri geliştirmedirler. Bu amaçla yerel yönetimlerde rekreasyon bilinci geliştirilmeli, bu alanda nitelikli personel yetiştirilmelidir. Halkın yapılan etkinliklere katılımı sağlanmalı, etkinliklerle ilgili gerekli duyurular yapılmalıdır. Halka en yakın kuruluş olan belediyelerin, üniversitelerle ortak çalışmalar içersinde olması ve rekreasyon bölümlerinden

Mezun olan öğrencilerin belediyelerde istihdam edilmesi gerekmektedir. Böylelikle daha profesyonel çalışmalara temel atılacaktır. Özellikle Kuşadası gibi turistik bir destinasyonda uluslararası düzeyde ses getirecek organizasyonlar düzenlenmeli, yerli, yabancı turistlerin ve yerli halkın katılımı sağlanmalıdır. Bu sayede Kuşadası marka şehir konumuna gelecektir. Ayrıca rekreasyon alanları ve faaliyetleri çocuk, yaşlı ve engelli bireyleri de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Kaynakça

- Ağılönü, A. (2007). Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Hizmetleri ve Model Belirleme (Fethiye Örneği). *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi*, s.6. İstanbul.
- Hacıoğlu, H. A. (2013). Şehir Pazarlaması ve Şehir Markalaşması Çerçevesinde Şehir İmaj Algısının Ölçümü: Eskişehir'de Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. s.10. Kütahya.
- Karasakız, H. (2018). Belediyelerin Düzenlemiş Oldukları Rekreasyon Alanlarının Fiziksel Aktiviteye Uygunluğu Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği). *Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. s.18. Batman.
- Kavaratzis, M. (2004). From City Marketing to City Branding: Towards a Theoretical Framework for Developing City Brands. *Place Branding*(1). s.58.
- Koçyiğit , M., & Yıldız, M. (2014). Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Uygulamaları: Konya Örneği. *International Journal of Science Culture and Sport* , s.213.
- Kuşadası Belediyesi, Etüt Proje Müdürlüğü. (2017).

- Küçüktopuzlu, F. (2009). Yerel Yönetimlerde Spora Yönelik Rekreasyon Hizmetleri ve Büyükşehir Belediyelerinin Rekreasyonel Faaliyetlere Olan Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. s.51. Antalya.
- Öncü, H. (2018). Marka Şehir Algısı ve Rekreasyon Eskişehir İli Örneği. *Anadolu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. s.6 Eskişehir.

ARKEOLOJİ SPONSORLUĞU: FORTUNE 500 TÜRKİYE ŞİRKETLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

Funda YALIM

*Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Bölümü fyalim@mehmetakif.edu.tr*

ÖZ

Günümüzde arkeolojik yapılar, arkeolojik kalıntılar önemli somut kültürel miras değerleri arasında yer almaktadır. Arkeolojik kültürel mirasın ortaya çıkartılmasında arkeolojik kazılar önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çalışmanın amacı kültürel miras açısından arkeolojik kazıların ve bu kazılara yönelik sponsorlukların önemini ortaya koymak ve 2018 yılı Fortune 500 Türkiye sıralamasında yer alan şirketlerin ve herhangi bir grup şirketiyle bu sıralamada yer alan holdinglerin arkeoloji sponsorluğu bulunup bulunmadığını belirlemektir. Araştırma kapsamında arkeoloji sponsorluğu bulunan şirketlerin hangi nedenlerle bu sponsorluk türüne yöneldiği, şirketlerin sponsor oldukları arkeolojik kazı alanlarının hangilerinin UNESCO Dünya Miras Listesi/Dünya Mirası Geçici Listesinde yer aldığı ve söz konusu şirketlerin kurumsal web sitelerinde bu sponsorluk uygulamalarının hangi başlık altında yer aldığı sorularına cevap aranmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Fortune 500 Türkiye listesinde arkeoloji sponsorluğu bulunan şirketler ve herhangi bir grup şirketiyle bu listede yer alan ve arkeoloji sponsorluğu bulunan holdingler oluşturmuştur. Söz konusu şirketlerin kurumsal web sayfalarının incelenmesiyle veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda toplam 500 şirket içerisinde arkeoloji sponsorluk uygulaması olan şirketlerin sayıca çok fazla olmadığı ortaya çıkmıştır. İnceleme sonucunda ayrıca sponsor olunan 6 arkeolojik alanın UNESCO Dünya Miras Listesinde, 5 arkeolojik alanın ise UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde olduğu tespit edilmiştir. Şirketlerin sponsorluk uygulamalarını sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirdikleri ve kültür varlıklarının ortaya çıkartılması, tanıtılması, tarihe sahip çıkılması, bu varlıkların ülke turizmine kazandırılması, arkeolojik alanların ulusal ve uluslararası tanıtımının yapılması, ülke ekonomisine katkı sağlanması gibi nedenlerle kazı alanlarını destekledikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sponsorluk, Arkeoloji Sponsorluğu, Kültürel Miras, UNESCO Dünya Miras Listesi

SPONSORSHIP IN ARCHAEOLOGY: A REVIEW ON THE COMPANIES IN FORTUNE 500 TURKEY

ABSTRACT

Today archaeological structures and archaeological remains are among the important tangible cultural heritage assets. Archaeological excavations assume a significant role in unearthing the archeological cultural heritage. This study aims to reveal the importance of archaeological excavations and of the sponsorships for these excavations in terms of cultural heritage as well as to determine whether the companies in the list of Fortune 500 Turkey 2018 and those holding companies which were in this list with any of their

group companies had sponsorships in archaeology. Within the scope of the research, answers were sought for the questions of for what reasons the companies with sponsorships in archaeology inclined towards this type of sponsorship; which of the archaeological excavation sites that the companies sponsored were in UNESCO's World Heritage List/World Heritage Tentative List; and under which title these sponsorship practices were available at the corporate websites of the companies concerned. Of the qualitative research methods, document analysis was used in the research. The sample of the research comprised the companies with sponsorships in archaeology in the list of Fortune 500 Turkey and those holding companies which were in this list with any of their group companies and which had sponsorships in archaeology. Data were collected by examining the corporate web pages of the companies concerned. As a result of the research, it turned out that the companies with an archaeological sponsorship practice were not many in number among a total of 500 companies. As a result of the examination, it was also discovered that the 6 sponsored archaeological sites were in UNESCO's World Heritage List and 5 in UNESCO's World Heritage Tentative List. It was determined that the companies evaluated the sponsorship practices within the scope of social responsibility and supported the excavation sites for such reasons as unearthing and promoting the cultural properties, protecting the history, introducing these properties into the national tourism, carrying out the national and international promotion of the archaeological sites, and contributing to the national economy.

Keywords: Sponsorship, Sponsorship in Archaeology, Cultural Heritage, UNESCO's World Heritage List

Giriş

Ülkemiz somut ve soyut kültür miras değerleri açısından oldukça zengin bir konumdadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" kapsamında kültürel miras olarak nitelendirilecek değerler tanımlanmıştır (İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi, İSMEP, 2014:15-17). Günümüzde arkeolojik yapılar, arkeolojik kalıntılar, arkeolojik sitler önemli somut kültürel miras değerleri arasında yer almaktadır. Uluslararası önem taşıyan ve bu nedenle takdire ve korunmaya değer doğal oluşumlara, anıtlara ve sitlere "Dünya Mirası" statüsü tanınmaktadır (<http://www.kultur.gov.tr>, erişim:03.08.2019). Ülkemizde şu an 18 eser UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmeye hak kazanmıştır. Bunun yanı sıra birçok eser de UNESCO Geçici Miras Listesi'ndedir. Bu listelerde birçok antik kent ve arkeolojik alan da bulunmaktadır. Arkeolojik kültürel mirasın ortaya çıkartılmasında arkeolojik kazılara büyük görev düşmektedir. Arkeolojik kazılar ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yetki ve sorumluluğu altındadır.

Özdoğan'ın (2006) belirttiği gibi bu tür miras değerleri bu değerlerin üzerinde bulunan devletlere birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumlulukların en önemlileri arasında "Bu kültür varlıklarının geçmişten günümüze nasıl geldiğini gösteren bilginin ortaya çıkartılıp tüm insanlığın yararına sunulması", "Bu kültür varlıklarının ortaya çıkartılması, belgelendirilmesi, korunması ve düzeninin sağlanması"dır. Bu noktada ülkemizde kazılardan sorumlu Kültür ve Turizm Bakanlığı'na büyük görev düşmektedir. Kanunen kazı ve araştırmalar devletin sorumluluğu altında olsa bile, ülkedeki bu miras burada yaşayan tüm kişilere ve faaliyet gösteren kurumlara birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Ülkemizin arkeoloji alanında sahip olduğu bu zengin mirasın ortaya çıkartılması çoğu zaman Bakanlığı maddi anlamda zorlayabilmekte, bu durum kazılara maddi veya aynı destek sağlayacak sponsor ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Son yıllarda birçok özel sektör kuruluşu da arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmalarına sponsor olarak destek vermektedir.

Sponsorluk kuruluşların halkla ilişkiler, pazarlama, reklam gibi farklı amaçlarına hizmet etmektedir. Sponsorluk türleri içerisinde karşımıza en fazla çıkan spor sponsorluğudur. Sporun geniş kitleler tarafından takip edilmesi bu sponsorluk türünün firmaların halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama amaçlarına kolaylıkla hizmet etmekte ve karşılıklı ticari faydaları rahatlıkla sağlayabilmektedir. Arkeoloji ve kazı

sponsorluğu ise en az karşılaşılan türler arasındadır. Arkeoloji sponsorluğu gibi özel bir sponsorluk türünde kuruluşların birtakım ticari faydaları sağlamanın yanı sıra farklı gayelerle de bu sponsorluk türünü tercih ettikleri görülmektedir. Son yıllarda kültürel miras olarak değerlendirilen arkeolojik alan ve eserlerin ortaya çıkartılması, korunması noktasında özel sektör kuruluşlarında bir farkındalık ve hassasiyet oluşmuştur. Kuruluşlar arkeolojik alan ve eserlerin ortaya çıkartılması, restorasyonu noktasında sosyal sorumluluk anlayışı ile hareket ederek, evrensel bir anlayış kazanan kültürel miras değerlerine sahip çıkma, koruma, topluma kazandırma ve bilimsel çalışmaları destekleme gibi amaçlarla hareket edebilmektedir.

1. Sponsorluğa Genel Bakış

İngilizce bir sözcük olan *sponsor*, desteklemek, himaye etmek, kefil olmak anlamına gelmektedir. Sponsorluk terimi önceleri sözlüklerde “bağış”, “teminat”, “kefil olma” anlamlarında kullanılmıştır. Kavramla ilgili günümüze kadar pek çok farklı tanım yapılmıştır. “Bir ticari kuruluşun amaçlarını gerçekleştirmek için bir faaliyeti aynı, nakdi ya da teçhizatla desteklemesi” şeklinde tanımlanan sponsorlukta karşılıklı iki taraflı bir fayda ilişkisi bulunmaktadır. Eğer kuruluş yaptığı faaliyetten bir fayda/tanıtım bekliyor ve kazanıyorsa yapılan faaliyet sponsorluktur (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2011; Pira, 2000). Eski Roma’da sponsorluk gladyatörlerin teşviğiyle başlamış ve saraylarda ve imparatorluk evlerinde sanatın desteklenmesi için kullanılmıştır. Sanat koruyuculuğu yüzyıllar boyunca hükümdarlar, prensler, soylular ve varlıklı aileler tarafından yaşadıkları toplumda ünlerini artırmak için yapılmıştır. Sözlüklerde sanatı ve sanatçıyı koruyan kimseler “mesen” olarak adlandırılmıştır. Sanatçıları koruma, himaye etme işine de “mesenlik” denilmiştir. (Tengilimoğlu ve Öztürk 2011). Çok eski çağlardan beri uygulanan sponsorluk faaliyetlerinin amaçları sanayileşmenin artması ve iletişim araçlarının gelişmesiyle değişmiş ve zamanla sponsorluk faaliyetlerine yeni amaçlar eklenmiştir. Eski çağlarda kralların, soyluların ve varlıklı aristokrat ailelerin ünlerinin yayılması dışında bir beklentileri olmadan yaptıkları destek faaliyetleri, günümüzde daha çok ticari kuruluşlar tarafından belirli beklentiler içerisine girilerek yapılmaktadır. Sponsorluk faaliyetleri günümüz rekabet ortamında kuruluşların varlıklarını devam ettirmek ve hedeflerini gerçekleştirmek için yaptıkları iletişim faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Okay ve Okay, 2005).

Kuruluşlar tüm iletişim politikaları içerisinde yer alan halkla ilişkiler, reklam, pazarlama ve satış geliştirme amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla sponsorluktan faydalanmaktadır. Kuruluşlar, kurum ve ürün imajını desteklemek, kurumsal kimliği yerleştirmek, hedef kitlede iyi niyet ve anlayışı oluşturmak gibi nedenlerle diğer iletişim yöntemlerine ek olarak sponsorluk üstlenmektedir (Peltekoğlu, 2009). Sponsorluğun reklam amaçları ise genelde yasak olan ürünlerin tanıtımının yapılması, ürün ve hizmetlerin desteklenmesi, başka reklam olanaklarının kullanılması olmaktadır. Sponsorluğun pazarlama amaçları arasında ise ürünlerin tanıtımına destek olmak ve kullanımını, denenmesini sağlamak, belirli bir Pazar bölümlendirmesine göre ürünlerin konumlandırılmasını sağlamak, satış ya da Pazar payının büyümesine destek olmak gelmektedir (Diker ve Aksoy, 2019). Sponsorluk genelde kurumların reklam amaçlarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Oysaki günümüzde kurumların marka iletişimini yürütmesi, marka imajını artırması noktasında halkla ilişkiler amaçlarının elde edilmesinde oldukça etkili bir yöntem olmaktadır. Sponsorluk kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerini üstleniyorsa başarı daha da artmaktadır (Fortunato, 2009). Meenaghram ve Shipley’e (1999) göre sponsorluğun en önemli amaçlarından biri marka imajının oluşturulmasıdır. Sponsorluk kurumların farklı hedef kitlelerine yönelik kullandığı çok yönlü bir iletişim aracıdır. Sponsorluk markaya ilişkin ulusal ya da global düzeyde hedef kitleler nezdinde olumlu bir bakış açısı oluşturmayı amaçlamaktadır. Kitle iletişim araçlarında yayınlanan farklı programlar bağlamında mevcut imaj aktarılmaya ya da değiştirilmeye çalışılır. Bunun yanı sıra kültür, eğitim, çevre ve sağlık konularında düzenlenen etkinlikler yoluyla hedef kitlelerin gereksinimleri de gözetilmiş olmaktadır. Bu tür faaliyetler sosyal sponsorluk olarak adlandırılmaktadır. Bu tür etkinliklerde hem kurumsal imaj geliştirilmekte hem de topluma yönelik sorumluluklar yerine getirilmektedir (Mengü, 2016). Literatürde farklı sponsorluk türleri karşımıza çıkmaktadır. Okay ve Okay (2005) sponsorluğu; Spor sponsorluğu, Kültür-Sanat Sponsorluğu, Sosyal Sponsorluk olarak üçe ayırmaktadır:

- *Spor Sponsorluğu*: Kuruluşlar ulaşmak istedikleri hedef gruplara göre yerel, ulusal, uluslararası bir spor olayını para, malzeme vb. yollarla destekleyebilmektedir. Sporun hedef kitlelerle daha kolay iletişim kurması ve kitle iletişim araçlarının da spor olaylarına geniş yer vermesi sponsorları bu alana yönelten nedenlerin arasında yer almaktadır. Spor sponsorluğu bireysel sporcuların sponsorluğu, spor takımlarının sponsorluğu, spor organizasyonlarının sponsorluğu karşımıza çıkmaktadır.
- *Kültür-Sanat Sponsorluğu*: Spor sponsorluğundan sonra, sponsorluk harcamaları içerisinde en fazla payı alan sponsorluk türüdür. Kültür-sanat sponsorluğunda müzik, heykeltıraşlık, resim, fotoğraf, sahne sanatları, orkestra, koro, edebiyat, kişisel sanatlar ve sanatçılar, film-televizyon programı, sergi, yayın (kitap veya program), müze, arkeolojik kazı gibi alanlar desteklenmektedir.
- *Sosyal Sponsorluk*: Sosyal sponsorluk alanında çeşitli kuruluşların yapmış oldukları faaliyetler halk tarafından desteklenmekte ve kuruluş hakkında olumlu duyguların oluşması hedeflenmektedir. Hayırseverlik ve bağış gibi görünen sosyal sponsorluk faaliyetleri, kar amacı taşımamakla birlikte sponsorluğun algılamaya yönelik amaçlarını gerçekleştirmede önemli rol oynayan etmenler arasındadır. Sosyal sponsorluk altında genelde karşımıza sağlık, çevre, eğitim sponsorlukları çıkmaktadır.

Sponsorluk, kurumların kamularınca tanınırlık oranlarını artırmak, kamu yararı ilkesini pekiştirmek ve faaliyetlerini belirli alanlara kanalize etmek için kullandığı araçlardan biridir. Sponsorluk faaliyetleri, firmaların adını duyurmada etkili olan reklam ve tanıtımın ötesinde kamuoyu yararı düşünülerek, saygınlığı geliştirmek, topluma hizmet sunma amacıyla da yapılmaktadır (Göksel, 2010).

2. Kültürel Miras Açısından Arkeolojik Alanlar ve Arkeoloji Sponsorluğu

Türk Dil Kurumu'nun *Kazı Bilimi* (<http://tdk.gov.tr>, erişim:03.08.2019) olarak tanımladığı arkeoloji, "Geçmiş zaman ölçeği ve somut kalıntılara dayanarak uygarlığın gelişim sürecini geleceğe katkıda bulunmak amacıyla anlama ve yorumlamaya çalışan bilim dalıdır" ve coğrafya, tarih, sanat, mühendislik, mimari, kimya gibi birçok bilim dalından beslenmektedir (Özdoğan, 2006). Ülkemizde kültür varlıklarından Kültür ve Turizm Bakanlığı sorumludur. 29 Nisan 2003 tarih ve 25093 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 4848 sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'da Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevleri belirlenmiştir. Kanun da yer alan, "*Yurdumuzdaki korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının arkeolojik araştırma ve kazılarla açığa çıkarılmasını, korunmasını, değerlendirilmesini ve tanıtılmasını sağlamak, tahribini ve kaçırılmasını önleyici tedbirleri almak*" (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>, erişim: 03.08.2019) maddesiyle arkeolojik araştırma ve kazıların Bakanlığın yetki ve sorumluluğunda olduğu açıkça görülmektedir.

İnsanlığın ortak bilincinin bir parçası olarak geçmiş ve bu geçmişe ait arkeolojik dolgulara sahip olmak birtakım yükümlülükleri beraberinde getirmektedir. Kültür varlıklarının hangi döneme ait olursa olsun ve içerdiği kalıntıların görselliği ne olursa olsun topluma kazandırılması çağın gerekleri arasında yer almaktadır. Kültür varlıklarını topraklarında bulunduran ülkelerin sorumlulukları arasında, kültür varlıklarını korumak kadar, kültür varlıklarını bilgiye dönüştürerek bilime ve insanlığa kazandırmak ve bu bilginin "paylaşılabilir" olmasını sağlamak gelmektedir (Özdoğan, 2011: 49). Ülkemizin kültür varlıkları açısından oldukça zengin olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bunların ortaya çıkarılması, insanlığa kazandırılması ve bilgiye dönüştürülmesinde arkeolojik kazılara büyük görev düşmektedir.

2017 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından izin verilen Bakanlar Kurulu kararlı kazı başkanı Türk Olan toplam 118, kazı başkanı yabancı olan toplam 32, kazı çalışması bulunmaktadır. Müze müdürlükleri tarafından gerçekleştirilen kazı çalışması sayısı toplam 59 dur. Bunların haricinde 2017 yılında 125 tane Türk Yüzey araştırması, 3 tane Müze Başkanlığı Yüzey Araştırması, 9 tane yabancı yüzey

araştırması, 180 tane kurtarma kazısı, 6 tane sualtı araştırması ve 3 adet sualtı kazısı bulunmaktadır (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>, erişim 03.08.2019). Arkeoloji biliminin saha çalışma alanları olarak bilinen alanlar arkeolojik sit alanı olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda sit alanının özünde; ender olan ve/veya kıymetli olan unsurlar yer almaktadır. Adını arkaik kökünden almış olan arkeolojinin çalışma sahaları olan arkeolojik sit alanlarının da bu bağlamda içeriği; eski çağların kültürel yapısını aydınlatmaya yarayacak alet veya eserlerdir. Arkeolojik sit alanı kapsam olarak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05.11.1999 tarih ve 658 nolu İlke Kararı olan Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları'nda "Arkeolojik Sit; İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yerüstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlardır" şeklinde tanımlanmaktadır (Alparslan, 2015)

Tablo 1: 2017 yılı sonu itibariyle Türkiye Genelinde Tescilli Sit Alanları

SİT TÜRÜ	SİT SAYISI
ARKEOLOJİK SİT ALANI	16.706
KENTSEL SİT ALANI	288
TARİHİ SİT ALANI	170
KENTSEL ARKEOLOJİK SİT ALANI	33
KARMA SİT ALANI	
*Arkeolojik ve Kentsel Sit Alanı	40
*Arkeolojik ve Tarihi Sit Alanı	15
*Arkeolojik-Tarihi-Kentsel Sit Alanı	3
*Tarihi ve Kentsel Sit Alanı	30
ÇAKIŞAN SİT ALANLARI (DOĞAL SİT İLE)-17.08.2011 İTİBARIYLA	
*Arkeolojik ve Doğal Sit Alanı	311
*Arkeolojik-Doğal-Tarihi Sit Alanı	5
*Arkeolojik-Doğal-Tarihi-Kentsel Sit Alanı	2
*Doğal ve Tarihi Sit Alanı	13
*Doğal-Tarihi-Kentsel Sit Alanı	4
*Kentsel-Doğal Arkeolojik Sit Alanı	9
*Kentsel ve Doğal Sit Alanı	21
TOPLAM	17.650

Kaynak (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>)

Tablo 1'de görüldüğü gibi ülkemizde 2017 yılı sonu itibariyle Tescilli Sit Alanlarının toplam sayısı 17.650 dir.

UNESCO Dünya Miras Listesi

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nun 17 Ekim – 21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te toplanan 17. Genel Konferansı kapsamında, bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen evrensel değerlere sahip kültürel ve doğal varlıkları dünyaya tanıtmak, toplumda söz konusu evrensel mirasa sahip çıkacak bilinci oluşturmak ve çeşitli sebeplerle bozulan, yok olan kültürel ve doğal değerlerin yaşatılması için gerekli işbirliğini sağlamak amacıyla, 16 Kasım 1972 tarihinde "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" kabul edilmiştir. 14.04.1982 tarih ve 2658 sayılı Kanunla katılmamız uygun bulunan bu Sözleşme, 23.05.1982 tarih ve 8/4788 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>, erişim:04.08.2019). UNESCO Dünya Mirası Konvansiyonu'nun amacı (<http://www.alanbaskanligi.gov.tr>, erişim:04.08.2019):

- Ülkeleri Dünya Miras Konvansiyonu'nu imzalamaya teşvik etmek ve bu sayede bu ülkelerin doğal ve kültürel mirasının korunmasını garanti altına almak.
- Konvansiyona Taraf olan devletleri, ulusal sınırları içindeki doğal ve kültürel değer taşıyan bölgelerin Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilmesi için teşvik etmek
- Konvansiyona Taraf olan devletleri, Dünya Mirası bölgelerinin muhafaza durumu üzerine yönetim planları geliştirmeye ve raporlama sistemleri oluşturmaya teşvik etmek
- Teknik destek ve profesyonel eğitim olanakları sunarak Konvansiyona Taraf olan ülkelerin Dünya Mirası'nı korumalarına yardımcı olmak,
- Acil tehdit altındaki Dünya Mirası Alanları için acil durum yardım desteği sağlamak
- Dünya Mirası'nın muhafazası için Konvansiyona Taraf olan ülkelerin toplum bilincini artırıcı faaliyetlerine destek vermek,
- Kendi kültürel ve doğal miraslarının muhafazası hususunda yerli halkın katılımını teşvik etmek,
- Dünya'nın kültürel ve doğal mirasının muhafazası hususunda uluslararası iş birliğini teşvik etmektir.

UNESCO tarafından 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" kapsamında kültürel miras olarak nitelendirilecek değerler tanımlanmıştır. Bu bağlamda tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri, mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları, tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar kültürel miras olarak kabul edilmektedir (Girişken, 2010).

Sözleşme ile birlikte taraf devletlere kendi sınırları içindeki tüm kültürel ve doğal miras varlıklarının envanterini yapıp onları tanımlamaları, muhafaza etmeleri, korumaları, teşhir etmeleri/sunmaları ve gereken tüm yasal, idari, bilimsel ve teknik önlemleri alarak bu değerleri en iyi şekilde gelecek nesillere aktarmaları için çağrıda bulunulmuştur ve taraf devletlere bu konuda sorumluluklar yüklenmiştir. Sözleşmeye göre buldukları ülke tarafından korunması garanti edilen ve "üstün evrensel değere" sahip olan bütün kültürel ve doğal varlıklara "Dünya Mirası", bu varlıkların yer aldığı listeye ise Dünya Miras Listesi denmektedir (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>, erişim:05.08.2019). UNESCO Dünya Miras Listesine girmenin başlıca faydaları şunlardır (<http://www.arkeofili.com.tr>, erişim:06.08.2019):

- Farkındalık: Bir alanın bu listeye girmesi toplumlar ve hükümetler nezdinde farkındalık yaratmaya yardımcı olmaktadır.
- Turizm: Listeye alınan kültür varlığının bilinirliği artmakta, burayı ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayısında artış olmaktadır.
- Sahiplenme: Listeye alınan kültür varlıkları bulunduğu kent insanı tarafından sahiplenilmekte, bu durum kente büyük getiri sağlamakta ve kentin kalkınmasına destek olmaktadır.

- Finansal Destek: Listeye giren alanların korunması için UNESCO tarafından finansal bir destek sağlanabilmektedir.
- Korumak: Yıllık 4 milyon dolarlık bir toplam fondan, özellikle gelişmekte olan ülkelerden listeye girmiş olanlar için dünya miraslarını korumak için pay ayrılabilir.
- Hasar Giderilmesi: Bu fon “tehlikeli dünya mirası” listesindeki alanlarda oluşan hasarın olabildiğince hızlı bir şekilde giderilmesi için de kullanılmaktadır.
- Teşvik: Dünya Mirası listesinde yer alan varlıkların korunamaması halinde, Komite bu alanların listeden çıkarılmasına karar verebilmektedir. Bu sayede Listeye alınan varlıkların daha iyi korunması teşvik edilmektedir.

Uluslararası önem taşıyan ve bu sebeple takdire ve korunmaya değer doğal oluşumlara, anıtlara ve sitlere “Dünya Mirası” statüsü tanınmaktadır. Sözleşmeyi kabul eden üye devletlerin UNESCO’ya başvurusuyla başlayan ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) uzmanlarının başvuruları değerlendirmesi sonunda tamamlanan bir dizi işlemde sonra aday varlıklar Dünya Miras Komitesinin kararı doğrultusunda bu statüyü kazanmaktadır. 2018 yılı itibarıyla Dünya genelinde UNESCO Dünya Miras Listesi’ne kayıtlı 1092 kültürel ve doğal varlık bulunmaktadır. 2018 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Miras Listesi’nde ülkemize ait 18 adet varlık bulunmaktadır (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>, erişim:05.08.2019).

Tablo 2: Dünya Miras Listesinde Yer Alan Türkiye Varlıkları

1	İstanbul (1985)
2	Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) [1985]
3	Hattuşa (Boğazköy)- Hitit Başkenti (Çorum) [1986]
4	Nemrut Dağı (Adıyaman- Kahta) [1987]
5	Xanthos-Letoon (Antalya- Muğla) [1988]
6	Safranbolu Şehri (Karabük) [1994]
7	Troya Antik Kenti (Çanakkale) [1998]
8	Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi (Edirne) [2011]
9	Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya) [2012]
10	Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir) [2014]
11	Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (Bursa) [2014]
12	Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri [2015]
13	Efes (İzmir) [2015]
14	Ani Arkeolojik Alanı (Kars) [2016]
15	Afrodisias (Aydın) [2017]
16	Göbeklitepe Arkeolojik Alanı (Şanlıurfa) [2018]
17	Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Nevşehir [1985]-Kültürel ve doğal miras
18	Pamukkale -Hierapolis (Denizli) [1988]- Kültürel ve doğal miras

Kaynak (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>)

2018 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Miras Listesi’de ülkemize ait toplam 18 adet varlık bulunmaktadır.

Tablo 3: Dünya Geçici Miras Listesinde Yer Alan Türkiye Varlıkları

Kültürel Olarak			
1	Karain Mağarası (Antalya) [1994]	38	Eflatunpınar: Hitit Su Anıtı (Konya) [2014]
2	Ahlat Eski Yerleşimi ve Mezar Taşları (Bitlis) [2000]	39	İznik (Bursa) [2014]
3	Alahan Manastırı (Mersin) [2000]	40	Mahmutbey Camii (Kastamonu) [2014]
4	Alanya (Antalya) [2000]	41	Ahi Evran Türbesi (Kırşehir) [2014]
5	Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri (Şanlıurfa) [2000]	42	Vespasianus-TitusTüneli (Hatay) [2014]
6	İshakpaşa Sarayı (Ağrı) [2000]	43	Zeynel Abidin Camii ve Mor Yakup Kilisesi (Mardin) [2014]
7	Konya Selçuklu Başkenti (Konya) [2000]	44	Anadolu Selçuklu Medreseleri (Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya ve Kırşehir) [2014]
8	Mardin Kültürel Peyzaj Alanı (Mardin) [2000]	45	Akdamar Anıt Müzesi (Kilisesi) (Van) [2015]
9	Selçuklu Kervansarayları Denizli-Doğubayazıt Güzergâhı [2000]	46	Dağlık Frigya Vadisi (Kütahya, Afyon ve Eskişehir) [2015]
10	St. Nicholas Kilisesi (Antalya) [2000]	47	Antik Aspendos Kenti Tiyatrosu ve Su Kemerleri (Antalya) [2015]
11	St. Paul Kilisesi, St. Paul Kuyusu ve Çevresi (Mersin) [2000]	48	Harşena Dağı ve Pontus Kral Kaya Mezarları (Amasya) [2015]
12	Sümela Manastırı (Trabzon) [2000]	49	Yıldız Saray Kompleksi (İstanbul) [2015]
13	Likya Uygarlığı Antik Kentleri (Antalya ve Muğla) [2009]	50	Stratonikeia Antik Kenti (Muğla) [2015]
14	Perge Antik Kenti (Antalya) [2009]	51	Uzunköprü (Edirne) [2015]
15	Sagalassos Antik Kenti (Burdur) [2009]	52	Eshab-ı Kehf (Kahramanmaraş) [2015]
16	Beyşehir, Eşrefoğlu Camii (Konya) [2011]	53	Mudurnu Tarihi Ahi Kenti (Bolu) [2015]
17	St. Pierre Kilisesi (Hatay) [2011]	54	İsmail Fakirullah Türbesi (Siirt) [2015]
18	Aizanoi Antik Kenti (Kütahya) [2012]	55	Sultan II. Beyazıt Han Külliyesi (Edirne) [2016]
19	Beçin Orta çağ Kenti (Muğla) [2012]	56	Nuruosmaniye Külliyesi (İstanbul) [2016]
20	Birgi Tarihi Kenti (İzmir) [2012]	57	Kıbyra Antik Kenti (Burdur) [2016]
21	Gordion (Ankara) [2012]	58	Van Kalesi (Van) [2016]
22	Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Nevşehir) [2012]	59	Yivli Minare Camii (Antalya) [2016]
23	Hekatomnos Ant Mezarı ve Kutsal Alanı (Muğla) [2012]	60	Sivrihisar Ulu Camii (Eskişehir) [2016]
24	Niğde'nin Tarihi Anıtları (Niğde) [2012]	61	Bodrum Kalesi (Muğla) [2016]
25	Mamure Kalesi (Mersin) [2012]	62	Silvan Malabadi Köprüsü (Diyarbakır) [2016]
26	Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi (Eskişehir) [2012]	63	Hacıbayram Camii (Ankara) [2016]
27	Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi (Gaziantep) [2012]	64	Assos Arkeolojik Alanı (Çanakkale) [2017]
28	Zeugma Arkeolojik Siti (Gaziantep) [2012]	65	Ayvalık Endüstriyel Peyzajı (Balıkesir) [2017]
29	Laodikeia Antik Kenti (Denizli) [2013]	66	İvriz Kültürel Peyzajı (Konya) [2017]
30	Sardes Antik Kenti ve Bintepeleer Lidya Tümülüsleri (Manisa) [2013]	67	Harput Tarihi Kenti (Elazığ) [2018]
31	Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimleri [2013]	68	Anadolu'daki Ahşap Tavanlı ve Ahşap Destekli Camiler (Konya, Kastamonu, Eskişehir, Afyonkarahisar, Ankara) [2018]
32	Anavarza Antik Kenti (Adana) [2014]	69	Justinianus Köprüsü (Sakarya) [2018]
33	Kaunos Antik Kenti (Muğla) [2014]	70	Gaziantep Yeraltı Su Sistemleri, Kasteller ve Livaslar [2018]
34	Korykos Antik Kenti (Mersin) [2014]	71	Anadolu Türk Mirasının Erken Dönemi:Niksar, Danişmend Hanedanının Başkenti Tokat [2018]
35	Arslanteppe Arkeolojik Alanı (Malatya) [2014]	72	Priene Arkeolojik Alanı (Aydın) [2018]
36	Kültepe Arkeolojik Alanı (Kayseri) [2014]	73	Sarıkaya Roma Hamamı (Yozgat) [2018]
37	Çanakkale ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı Alanları (Çanakkale) [2014]		

Karma Olarak	
74	Güllük Dağı Termessos Milli Parkı (Antalya) [2000]
75	Kekova (Antalya) [2000]
Doğal Liste	
76	Tuz Gölü Özel Çevre Koruma Alanı [2013]
77	Kızılırmak Deltası (Samsun) [2016]

Kaynak (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>)

2018 yılı itibariyle Dünya Geçici Miras Listesinde Yer Alan Türkiye Varlıklarının toplam sayısı 77 dir. (Karma ve Doğal Liste dahil)

Kültürel miras tanımının kapsamı zaman içinde genişlemiş ve zenginleşmiştir. Günümüzde anıt eserler üzerine odaklanan bir tanım ve koruma anlayışından, çok daha kapsayıcı ve insana ait tüm kültürel değerleri içeren bir kültürel miras anlayışına ulaşılmıştır. 1950 sonrasında kültürel miras alanında yaşanan gelişmeler sonucunda kültürel mirasın, taşıdığı sanatsal veya bilimsel değer yanı sıra, “insanlığın ortak mirası” olmasından ötürü korunması gerektiği anlayışı ortaya konmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde ise, kültürel miras “kültürel çeşitliliğin artırılması ve kültürlerarası diyalogun yükseltilmesi için bir kaynak” olarak ön plana çıkmıştır. 2001 tarihli kültürel çeşitliliğe ilişkin UNESCO evrensel bildirgesinde kültürel miras, yaratıcılığın kaynağı olarak gösterilmiş ve “hemen her şekliyle korunmalı, zenginleştirilip genişletilmeli ve insan deneyiminin ve emellerinin bir kaydı olarak gelecek kuşaklara teslim edilmelidir ki böylece yaratıcılık tüm çeşitliliği içerisinde teşvik edilmiş ve kültürler arasında etkin bir diyalog hissedilmiş olsun” denilmektedir. 2005 yılında Avrupa Konseyi’nin mevzuatına eklediği Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi (Faro Sözleşmesi) kültürel mirası “İnsanın gelişimi, kültürel çeşitliliğin artırılması ve kültürlerarası diyalogun yükseltilmesi için bir kaynak ve de kaynakların sürdürülebilir kullanımı ilkesine dayalı ekonomik gelişme modelinin bir parçası” olarak tanımlamaktadır (İSMEP, 2014).

Geçmişini inceleyen diğer tüm bilim dalları gibi arkeoloji de günümüzü anlamayı, bugünkü uygarlığın hangi koşullarda nasıl geliştiğini görmemizi sağlayan bir araçtır. Arkeolojinin ortaya çıkardığı kalıntılar, insanların farklı coğrafyalara gitmesinde önemli bir etken olmuş ve bu da toplumların dünyaya bakış açısında yeni açılımları beraberinde getirmiştir. Toplumda geçmişle ilgilenen, sadece kendi kültürlerinin geçmişini değil, başkalarının geçmişini de öğrenmeye çalışan insanların sayısı hızla artmıştır. Bu da toplumların birbirlerini daha iyi anlamasını, dünyayı geçmişleriyle birlikte kabul etmelerini ve “diğerleri” nin kendilerinkinden farklı ama zengin bir geçmişi olabileceği öğretisini getirmiştir (Özdoğan, 2011). Özdoğan’a göre (2008) Türk arkeolojisi yüzyılı aşkın birikimi, gelişkin bilimsel düzeyi ile Türkiye’nin bilim ortamında ayrıcalıklı yere sahiptir. Özdoğan bunun en önemli nedenlerinden biri olarak ülkemizin kültür varlıkları bakımından oldukça zengin kaynaklara sahip olmasını görmektedir. Özdoğan zengin bir kültürel mirasa sahip olmanın bununla övünmek dışında birtakım sorumluk ve yükümlülükleri beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bu sorumluluğun bir bölümü bunları koruyarak gelecek kuşaklara aktarmak, bir bölümü de geçmişi anlamak için ortaya çıkartmaktır (Özdoğan, 2008).

Arkeolojik kazı ve restorasyon sponsorluğu, devletin kaynak yaratamadığı, yok olma tehlikesi içinde olan kültür varlıklarının korunmasını için yapılan sponsorluk uygulamalarıdır. (Esenel, 2006) Türkiye’de son yıllarda toplumun tarihi eser ve kalıntılara karşı ilgisinin artması ve yabancı işletmelerin arkeolojik kazılara sponsor olmalarının etkisiyle, Türkiye’deki işletmeler de arkeolojik kazılara sponsor olmaya başlamışlardır. Arkeolojik kazılara sponsorluk yapan bazı işletmeler, söz konusu sponsorluklarını sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirmektedirler (Ateşoğlu, 2010). Somut kültürel miras tanımı içerisinde, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde “Kültürel ve Doğal Miras”ın tanımları da yer almaktadır. Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nde ise “Arkeolojik Miras” tüm kalıntılar, varlıklar ve insanların geçmiş varlığının diğer izleri arkeolojik mirasın öğeleri olarak kabul edilmektedir (Külcü, 2014). Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nde Arkeolojik Araştırma ve Korumanın Finansmanı kısmında Madde 6’da (<http://www.teftis.kulturturizm.gov.tr>, erişim:05.08.2019) Tarafardan her biri:

- Arkeolojik araştırmaya, sorumlulukları ölçüsünde ulusal, bölgesel veya yerel kamu makamlarının mali desteğini öngörmeyi;
- Koruyucu arkeoloji için gerekli maddi donanımı artırmayı ve bu amaçla; Büyük çaplı kamu veya özel bayındırlık çalışmalarında, bu çalışmalara bağlı olarak ortaya çıkacak arkeolojik her çeşit faaliyetin maliyetinin tamamının uygun kamu ve özel sektör fonlarından karşılanmasını sağlayacak önlemler almayı ve bu çalışmaların bütçesinde, çevre ve yapılanma endişelerinin zorunlu kıldığı etki incelemelerinde olduğu gibi, arkeolojik ön inceleme ve aramaların, bilimsel sentez belgelerinin ve bulguların duyuru ve yayınlarının da yer almasını taahhüt eder, denmektedir.

Avrupa Sözleşmesi, arkeolojik kazı çalışmalarında kamu ve özel kuruluşların birlikte finansal destek sağlanmasını öngörmektedir. Bu da kültürel mirasa sahip olmanın ülkedeki tüm kurum ve kuruluşlara sorumluluk yüklediğinin bir göstergesi olmaktadır.

2004 yılında yürürlüğe giren yeni yönetmelikle birlikte arkeolojik çalışmalara yapılan maddi destek, yüzde yüz olarak masraf yazılabilmektedir. Bu vergiden yüzde yüz muafiyet anlamına gelmemekle birlikte, vergisel yansımaları %30'lar seviyesinde bulunmaktadır (Esenel, 2006). Kültür varlıkları ve bunların içerdiği bilgi topluma kazandırılmazsa bu varlıklar anlamsızlaşır. Bu kazanım, turizm yoluyla ekonomik bir kazanç şeklinde olabileceği gibi, kişilerin düşünce dünyasını zenginleştiren, onların kendilerini farklı hissetmelerini sağlayabilen bir sosyal kazanç şeklinde de olabilir. Geçmişin yüzlerce, binlerce ve hatta on binlerce yıllık birikimi olarak bugüne kadar gelen kültür mirası, “uygarlığın belleğinin görsel kanıtları”dır. Kültür mirası yalnızca günümüzün sosyal ve ekonomik zenginliğinin göstergeleri olarak görülmemelidir. Gelecek kuşakların bunlardan yararlanmasını sağlamak da bunlara sahip olanların sorumluluğunun bir parçasıdır (Kuruç, 2018).

3. Araştırma: Fortune 500 Türkiye (2018) Şirketlerinin Arkeoloji Sponsorluklarının İncelenmesi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı kültürel miras açısından arkeolojik kazıların ve bu kazılara yönelik sponsorlukların önemini ortaya koymak ve 2018 yılı Fortune 500 Türkiye sıralamasında yer alan şirketlerin ve herhangi bir grup şirketiyle bu sıralamada yer alan holdinglerin arkeoloji sponsorluklarının bulunup bulunmadığını incelemek ve sponsorluk uygulamaları olan şirketlerin bunları hangi nedenlerle yaptıklarını ve sponsor olunan alanların hangilerinin UNESCO Dünya Miras Listesi/Geçici Miras Listesinde yer aldığını belirlemektir.

Sponsorluk, günümüzde kuruluşlar tarafından farklı amaçlara yönelik tercih edilen bir iletişim aracıdır. Son yıllarda kuruluşlar aynı anda farklı sponsorluk uygulamalarına yönelebilmektedir. Konuyla ilgili literatür tarandığında bu konuya yönelik çalışmaların genellikle sponsorluğun bir türü olan spor sponsorluğu üzerine odaklandığı ve işletmelerin sponsorluk yapma amaçlarına yönelik olarak halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama ekseninde olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları Demirel vd; (2018) tarafından hazırlanan “*An Examination of Employees' Response to Sponsorship: The Role of Team Identification*” isimli çalışma, Lim vd; (2018) tarafından hazırlanan “*Sponsorship Information Reception And Processing: Explicit And Implicit Memory Of In-Game Advertising*” isimli çalışma, Fortunato (2009) tarafından hazırlanan “*Using Sponsorship as a Form of Public Relations: A Case Study of Chevrolet and Major League Baseball*”, Meenaghan ve Shipley (1999) tarafından hazırlanan “*Media Effect in Commercial Sponsorship*” isimli çalışma, Özer (2011) tarafından hazırlanan, “*Markaya Yönelik Tutumun Sponsorluk Sonrası Marka İmajı ve Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi*” isimli çalışma, Ateşoğlu (2010) tarafından “*Arkeolojik Kazı Sponsorluğunda İşletme Amaçlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*” isimli çalışmadır.

Literatürde arkeoloji sponsorluğuna yönelik çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çalışma bu anlamda önem taşımaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda Fortune 500 Türkiye (2018) listesindeki şirketlerin kurumsal web siteleri incelenmiştir. Arkeoloji sponsorluklarına yönelik veriler söz konusu şirketlerin kurumsal web sitelerinden elde edilmiştir.

Literatürde dokümanlar “fiziksel veri” olarak kabul edilmektedir. Nitel araştırmalarda kayıtlar, raporlar, resmi dokümanlar, kitap, dergi, gazete, otobiyografi, belgeseller, anketler, şarkı, şiir, folklorik yazılı veri kaynaklarının yanı sıra film, fotoğraf, video kaydı gibi görsel veriler de kullanılmaktadır. Dokümanların kayıtlar, fotoğraflar veya metinler gibi materyalleri içermesinden dolayı araştırmacı tarafından yorumlanması gerekmektedir. Dokümanlar bilgisayar ya da internet kullanılarak elektronik bir formatta da elde edilebilir. Elektronik veri yazılı ve görsel dokümanların yanı sıra mesajlar, e-postalar, e-gruplar, kişisel yorumlar, web sayfaları, bloglar gibi birçok çeşitli türlerde veri içermektedir (Baş ve Akturan, 2013).

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın örneklemini Fortune 500 Türkiye (2018) sıralamasında yer alan şirketler ve ayrıca herhangi bir grup şirketi söz konusu sıralamada olan holdingler oluşturmaktadır. Fortune Dergisi tarafından yapılan Fortune 500 Türkiye araştırmasının amacı satış hacimlerine göre Türkiye'nin önde gelen büyük firmalarının belirlenmesi ve temel finansal göstergeleri ile birlikte sıralanmasıdır (<http://www.fortune-turkey.com>, erişim: 02.08.2019).

Bu araştırmada örneklem olarak özellikle Fortune 500 Türkiye (2018) sıralamasına giren büyük şirketlerin seçilmesinin nedenlerinin başında sponsorluk harcamalarının belirli bir maddi güç ve kaynak gerektirdiği, özellikle kurumsal büyük firmaların sosyal sorumluluk ve toplumsal fayda bilinciyle daha fazla hareket ettiği ve toplumu ilgilendiren eğitim, sağlık, kültür, sanat gibi alanlarda duyarlılıklarının görece daha fazla olduğu düşüncesi gelmektedir.

3.4. Araştırma Soruları

Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır.

Soru 1: Fortune 500 Türkiye sıralamasına girmiş hangi şirketlerde arkeoloji sponsorluğu bulunmaktadır?

Sorus 2: Sponsor olunan alanların hangi/hangileri UNESCO Dünya Miras/Geçici Miras Listesinde yer almaktadır?

Sorus 3: Arkeoloji sponsorluğu bulunan şirketler sponsorluk çalışmalarını hangi amaçlara yönelik gerçekleştirmektedir?

Soru 4: Arkeoloji sponsorluğu uygulamaları şirketlerin web sitelerinde hedef kitleye hangi başlık altında sunulmaktadır?

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmaya sadece Fortune 500 Türkiye 'de şirketler (2018) ve herhangi bir grup şirketiyle bu sıralamada yer alan holdingler dahil edilmiştir. Çalışmanın sadece bu şirketlerle sınırlı olması, araştırmanın kısıtlarından biridir. Şirketlere yönelik bilgiler, tek tek web sitelerinin incelenmesi yoluyla elde edilmiştir.

Dolayısıyla veriler, sitede yer alan bilgiler dahilindedir. Web sitelerinde yer alan bilgilerin zaman zaman güncellenmesinin geç yapılması araştırmanın bir diğer kısıtıdır.

3.6. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde araştırma bulguları yer almaktadır.

Tablo 4: Fortune 500 Türkiye Sıralamasında Arkeoloji Sponsorluğu Bulunan Şirketler ve Grup Şirketi Bulunan Holdingler

Şirket Adı	Sektör	Web Sitesi
TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Taşıt Araçları Ekipmanları İmalat ve Bakım	http://www.tofas.com.tr
İÇDAŞ Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	Metal Döküm ve İşleme	http://www.icdas.com.tr
AYGAZ A.Ş.	Petrol ve Türevleri Üretimi ve Dağıtımı	http://www.aygaz.com.tr
BATIÇİM Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.	Toprak Ürünleri	http://www.baticim.com.tr
SADIK Oto Akaryakıt Ev Aletleri Tur. San. Tic.Ltd. Şti	Petrol Türevleri Üretimi ve Dağıtımı	http://www.sadik.com.tr
KOÇ Holding (Geyre Vakfı)	Çeşitli	http://www.koc.com.tr http://www.geyrevakfi.org.tr
KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı)	Çeşitli	http://www.koc.com.tr http://www.vkv.org.tr
Sabancı Holding (Sabancı Vakfı)	Çeşitli	http://sabanci.com.tr http://sabancivakfi.org.tr
Borusan Holding (Efes Vakfı)	Çeşitli	http://borusan.com.tr http://ephesus-foundation.org
Yaşar Holding (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı)	Çeşitli	http://yasar.com.tr http://yasarvakfi.org.tr
Doğuş Holding (Şahenk İnsiyatifi)	Çeşitli	http://dogusgrubu.com.tr

Tablo 4 incelendiğinde arkeoloji sponsorlukları olan şirketlerin taşıt, metal döküm, petrol üretimi ve dağıtım, toprak ürünleri, inşaat taahhüt gibi farklı sektörlerde faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Herhangi bir grup şirketiyle listede yer alan holdingler ise vakıflar aracılığıyla sponsorluk faaliyetlerini yürütmektedir. Listedeki holdingler de farklı sektörlerle yönelik şirketleri bünyelerinde barındırmaktadır.

Tablo 5: Şirketlerin Arkeoloji Kazı Sponsorlukları ve Şehirleri

Şirket Adı	Arkeoloji Sponsorluğu	Şehir
TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Pamukkale Hierapolis Kazıları	Denizli
İÇDAŞ Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	*Troya Antik Kenti Kazıları *Assos Antik Kenti Kazıları *Parion Antik Kenti Kazıları *Apollon Smitheion Kutsal Alanı *Alexandria Troas Antik Kenti Kazıları *Kemer Köyü Antik Kazıları	Çanakkale
AYGAZ A.Ş.	*Sagalassos *Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü Kazıları	Burdur Van
BATIÇİM Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.	Magnesia Antik Kenti	Aydın
SADIK Oto Akaryakıt Ev Aletleri Tur. San. Tic.Ltd. Şti	Laodikeia Antik Kenti	Denizli
KOÇ Holding (Geyre Vakfı)	Afrodisias Antik Kenti	Aydın
KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı)	*Klaros Antik Kenti *Sagalassos *Zenzibar Kalesi *Hierapolis	İzmir Burdur Konya Denizli
Sabancı Holding (Sabancı Vakfı)	Metropolis Antik Kenti Kazıları	İzmir
Borusan Holding (Efes Vakfı)	Efes Antik Kenti	İzmir
Yaşar Holding (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı)	*Nysa Antik Kenti *Erythrai Antik Kent *Eski Smyrna Antik Kenti	Aydın İzmir İzmir
Doğuş Holding (Şahenk İnsiyatifi)	Göbeklitepe Kazı Alanı	Şanlıurfa

Tablo 5 incelendiğinde arkeoloji sponsorluğu bulunan iller kapsamında Denizli, Çanakkale, Burdur, Van, Aydın, İzmir, Konya, Şanlıurfa karşımıza çıkmaktadır. Bu iller arasında İzmir sponsorluk uygulamalarının en fazla olduğu il olarak göze çarpmaktadır. Şirketlerin ve holdinglerin üstlendikleri sponsorluk uygulamaları sayıca değerlendirildiği zaman İÇDAŞ Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş. 5 sponsorluk ve KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı) 4 sponsorluk ile başı çekmektedir.

Tablo 6: UNESCO Dünya Miras/Geçici Miras Listesinde Bulunan ve Sponsor Olunan Arkeolojik Alanlar

Sponsor Şirket	Arkeolojik Kazı Alanı	Dünya Miras Listesi/Geçici Miras Listesi
TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Pamukkale -Hierapolis (Denizli)	Dünya Miras Listesi
İÇDAŞ Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	Troya Antik Kenti (Çanakkale) Assos Antik Kenti (Çanakkale)	Dünya Miras Listesi Dünya Geçici Miras Listesi
AYGAZ A.Ş.	Sagalassos (Burdur) Van Kalesi (Van)	Dünya Geçici Miras Listesi Dünya Geçici Miras Listesi
SADIK Oto Akaryakıt Ev Aletleri Tur. San. Tic.Ltd. Şti	Laodikeia Antik Kenti (Denizli)	Dünya Geçici Miras Listesi
KOÇ Holding (Geyre Vakfı)	Afrodisias (Aydın)	Dünya Miras Listesi
KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı)	Sagalassos (Burdur)	Dünya Geçici Miras Listesi
KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı)	Pamukkale-Hierapolis (Denizli)	Dünya Miras Listesi
Borusan Holding (Efes Vakfı)	Efes Antik Kenti (İzmir)	Dünya Miras Listesi
Doğuş Holding (Şahenk İnsiyatifi)	Göbeklitepe Arkeolojik Alanı (Şanlıurfa)	Dünya Miras Listesi

Sponsor olunan kazı alanlarının UNESCO Dünya Miras/Geçici Miras Listesinde bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan incelemede 6 arkeolojik kazı alanının Dünya Miras Listesinde, 5 arkeolojik kazı alanının ise Geçici Miras Listesinde olduğu görülmektedir. Tablo 6'da olmayıp, Tablo 5'de bulunan alanlar Miras Listeleri dışında kalan arkeolojik alanlardır.

Tablo 7: Arkeoloji Sponsorluğu Üstlenilme Nedenleri

Başlıca Nedenler
Kültür varlıklarının ortaya çıkartılması, tanıtılması ve tarihe sahip çıkılması
Kültür varlıklarının ülke turizmine kazandırılması
Antik medeniyetlerin gün yüzüne çıkartılması ve halkla buluşturulması
Türkiye'nin gelişimine katkı sağlanması
Ulusal ve uluslararası tanıtımın yapılması
Tarihin anlaşılmasına yardımcı olunması
Arkeolojik alanın bulunduğu yerin marka haline getirilmesi

Söz konusu şirketlerin arkeoloji sponsorluğuna yönelme nedenleri incelendiğinde genellikle kültürel mirasa sahip çıkma, arkeolojik varlıkların ulusal ve uluslararası arenada tanıtımı, turizme katkı ve yöre ve ülke ekonomisine katkı, şehirlerin markalaşması gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8: Sponsorlukla İlgili Uygulamaların Web Sitesindeki Sunumu

Şirket Adı	Sponsorlukla İlgili Link	Web Sitesi
TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Ana sayfada Sürdürülebilirlik Başlığı Altında Link	https://www.tofas.com.tr/Surdurulebilirlik/SosyalSorumluluk/Pages/default.aspx
İÇDAŞ Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	Ana sayfada Kurumsal Sorumluluk Başlığı Altında Link	https://www.icdas.com.tr/pages/6790/1689/f/tr-TR/Sosyal_Sorumluluk.aspx
AYGAZ A.Ş.	Ana sayfada Toplumsal Sorumluluk Başlığı Altında Link	https://www.aygaz.com.tr/kurumsal/arkeolojik-kazilara-destek
BATIÇİM Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.	Ana sayfada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Başlığı Altında Link	https://www.baticim.com.tr/kurumsal/sosyal-sorumluluk

SADIK Oto Akaryakıt Ev Aletleri Tur. San. Tic.Ltd. Şti	Ana sayfada Sosyal Sorumluluk Başlığı Altında Link	http://www.sadik.com.tr/sosyal-sorumluluk.html
KOÇ Holding (Geyre Vakfı)	Ana sayfada Projeler Başlığı Altında Link	http://www.geyrevakfi.org/vakif/index.html
KOÇ Holding (Vehbi Koç Vakfı)	Ana sayfada Faaliyetlerimiz Başlığı Altında Link	http://www.vkv.org.tr/kategori_detay.aspx?id=3&hl=tr
Sabancı Holding (Sabancı Vakfı)	Ana Sayfada Kültür-Sanat Başlığı Altında Link	http://www.sabancivakfi.org/tr/kultur-sanat
Borusan Holding (Efes Vakfı)	Ana Sayfada Kurumsal Sorumluluk Başlığı Altında Link	https://www.borusan.com/tr/kurumsal-sorumluluk/topluma-Katki-anlayisimiz
Yaşar Holding (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı)	Ana Sayfada Faaliyetlerimiz Başlığı Altında Link	http://yasarvakfi.org.tr/sayfa/faaliyetlerimiz/kultur-ve-sanat/arkeolojik-kazilara-verilen-destek
Doğuş Holding (Şahenk İnsiyatifi)	Ana Sayfada Kurumsal Sorumluluk Başlığı Altında Link	https://www.dogusgrubu.com.tr/tr/tarihe-iyi-bir-gelecek

Şirketlerin arkeoloji sponsorluğu çalışmalarını kurumsal web sitelerinde ana sayfada kurumsal sorumluluk, sürdürülebilirlik, toplumsal sorumluluk, sosyal sorumluluk başlıkları altındaki linklerde verdikleri, holdinglerin ise (çalışmaların yürütüldüğü vakıflarda) kurumsal web sitelerinde ana sayfada genelde projeler, faaliyetler başlıkları altında arkeoloji sponsorluğuna yönelik bilgileri verdikleri görülmüştür.

Sonuç

Göksel'e (2010) göre sponsorluk kurumların sadece hedef kitlelerine yönelik, reklam, halkla ilişkiler ve pazarlama ekseninde yürüttükleri çalışmalar bütünü olmayıp, aynı zamanda kurumların topluma hizmet sunma gayesiyle, kamu yararı ilkesini gözeterek toplumsal fayda sağlamaya yönelik yürüttükleri çalışmalarıdır.

Arkeoloji sponsorluğu bu noktada kültürel mirasın ortaya çıkartılması, korunması, kültürel miras alanlarının UNESCO Dünya Miras Listesine girmesi gibi konularda sponsorluğun toplumsal fayda, kamu yararı gözetme gibi amaçlarına hizmet etmektedir. Ülkemizin Dünya Miras Listesi'nde ve Dünya Geçici Miras Listesi'nde yer alan önemli arkeolojik alanları bulunmaktadır. Araştırma sonuçları incelendiğinde İçdaş Çelik A.Ş.'nin sponsor olduğu Troya Antik Kenti, Borusan Holding'in sponsor olduğu Efes Antik Kenti, Koç Holding'in (GeyreVakfı) sponsor olduğu Afrodisias Antik Kenti, Doğuş Holding'in (Şahenk İnsiyatifi) sponsor olduğu Göbeklitepe, Tofaş A.Ş.'nin sponsor olduğu Pamukkale-Hierapolis Antik Kenti Dünya Miras listesinde, Aygaz A.Ş.'nin sponsor olduğu Sagalassos ve Van Kalesi, Sadık Oto Akaryakıt'ın sponsor olduğu Laodikeia Antik Kenti, Koç Holding'in (Vehbi Koç Vakfı) sponsor olduğu Sagalassos ve İçdaş Çelik A.Ş.'nin sponsor olduğu Asos Dünya Geçici Miras Listesinde yer aldığı görülmektedir. Bunların haricinde Tablo 5'de görüldüğü üzere ülkemizdeki pek çok kazı alanı söz konusu şirketler tarafından sponsorluk ile desteklenmektedir.

Bir ülkeye ait kültürel miras değerindeki değerler ve bu değerlerin Dünya Miras Listesi'nde yer alması o ülkeye birçok katkı sağlamaktadır. Bunların başında farkındalık yaratma gelmektedir. Bir alanın bu listeye dahil olması ilk aşamada o alana yönelik farkındalık yaratmakta bu durum sonraki aşamalarda tanıtım sürecine katkı sağlamaktadır. Bilinirliği artan ve tanıtımı iyi yapılan bu kültürel alanlar buldukları bölgede turizmi canlandırmakta, yerli ve yabancı turist sayısını artırmaktadır. Turizmin canlanması ülkeye ekonomik anlamda da katkı sağlamaktadır. Tüm bunların yanı sıra bir ülkedeki kültürel varlıkların gelecek kuşaklara aktarılması, bu varlıklara yönelik bilimsel çalışmaların yapılması ve sonuçların paylaşılması sosyal, kültürel ve bilimsel anlamda da önem taşımaktadır. Listeye giren alanların korunmasına yönelik UNESCO tarafından fonlar ayrılmakta, bu fonlar oluşacak hasarın giderilmesi için kullanılmaktadır. Bu kültürel varlıkların korunmaması halinde listeden çıkarılma ihtimali, ülkeleri daha özenli ve sorumlu davranmaya yöneltmektedir.

Ülkemizde arkeolojik alanlara yönelik kazılar, yüzey araştırmaları ve restorasyon çalışmaları devletin yükümlülüğü altındadır. Ancak bu sorumluluk ciddi bir maddi kaynak ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu noktada özel sektör kuruluşları sosyal sorumluluk anlayışı ve kamu yararı ilkesi ekseninde kültürel bir mirasa sahip olmanın bir ülke için getirdiği sorumlulukları kamu kurumları ile paylaşabilmekte, sponsorluk uygulamaları ile bu alanların ve eserlerin Dünya Miras Listesine girmesine ve orada kalmasına katkı sağlayacak desteği vermektedir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde şirketlerin arkeoloji sponsorluklarına yönelmelerinin başlıca amaçları arasında; kültür varlıklarının ortaya çıkartılması, tanıtılması ve tarihe sahip çıkılması, bu varlıkların ülke turizmine kazandırılması ve ekonomik katkı sağlaması, arkeolojik alanların ulusal ve uluslararası tanıtımının yapılması, alanların buldukları şehirlerin markalaşması gelmektedir.

Gila Benmayor'un 10.07.2015 tarihli Hürriyet gazetesindeki "İş Dünyası Kazıyor" başlıklı köşe yazısında Efes Vakfı ile Efes Antik Kenti'nin arkeoloji sponsoru olan Borusan Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Kocabıyık'ın arkeoloji sponsorluğu ilgili görüşleri yer almıştır. Kocabıyık "Binlerce yıl sayısız uygarlığa ev sahipliği yapan, sayısız göçlere tanık olan Anadolu gerçek bir hazinedir. Biz bu hazineyi iyi değerlendirir, korur ve tanıtırsak ülkemiz için ciddi bir kaynak yaratmış oluruz. İş dünyasında, özellikle büyük ve kurumsal şirketlerde kazılara sponsorluk anlamında belli bir bilinçlenme var. Sosyal sorumluluk alanlarını kültüre ve tarihe sahip çıkmak olarak belirleyen şirketlerin sayısı önceki yıllara göre artıyor" şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. (10.07.2015/Hürriyet Gazetesi). Yine Gila Benmayor'un 30 Eylül 2018 tarihli Hürriyet Gazetesi'ndeki "Tofaş kazılara sahip çıkıyor, Hierapolis turist rekoru kırıyor" başlıklı köşe yazısında Tofaş CEO'su Cengiz Eroldu'nun "Hierapolis antik şehri çok değerli bir miras. Türkiye'de en çok ziyaretçi çeken arkeolojik alanlardan biri. Buraya yılda ortalama 1,5 milyon ziyaretçi geliyor. Kazıların devam etmesi Hierapolis'in hem Türkiye'deki hem dünyadaki önemini daha artması anlamında ve işte bu yüzden buradaki çalışmalar Türkiye'nin tanıtımına büyük katkı sağlamaktadır" şeklinde sponsorluğa yönelik görüşleri yer almıştır. (30.09.2018/Hürriyet Gazetesi)

Araştırma sonuçları bize kurumların sponsorluk uygulamalarını kurumsal sosyal sorumluluk kapsamı altında gördüklerini ve web sitelerinde faaliyetlerini bu başlık altındaki linkte verdiklerini göstermektedir. Arkeoloji sponsorluklarının sayısı her ne kadar son yıllarda artış gösterse de ülkemizde kültürel miras sayısı düşünüldüğünde bu oranın yeterli olmadığı görülmektedir. Arkeoloji alanındaki her sponsorluk, kültürel mirasın ortaya çıkartılması ve korunması, buradaki bilginin tüm insanlığın kullanımına sunulması, turizmin ve ekonominin canlanması, ülke tanıtımının yapılması gibi birçok alana olumlu katkı sağlayacaktır. Bu noktada özel sektör kuruluşlarına daha fazla sorumluluk düşmektedir.

Kaynakça

Alparslan Ö. (2015). "Kültürel Mirasın Korunması ve Sergilenmesi: Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ateşoğlu İ. (2010). Arkeolojik Kazı Sponsorluğunda İşletme Amaçlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Sayı:22: 179-190.

Baş, T ve Akturan, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Demiral A, Fink J., Mc Kelvey S. (2018). An Examination of Employees' Response to Sponsorship: The Role of Team Identification, *Sport Marketing Quarterly*, 27: 67-81.

Diker, E ve Aksoy, F. (2019). Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sponsorluk, Selvi, Ö VE Şentürk, Z.A. (yayına hazırlayan), Halkla İlişkiler ve Uygulama Alanları (107-145), Konya: Eğitim Yayınevi.

Esenel D. (2006). "Sosyal Sponsorluk Uygulamalarında STK Eğitim Projelerinin Yeri: AÇEV- "7 Çok Geç". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Fortunato J.A. (2009). Using Sponsorship as a Form of Public Relations: A Case Study of Chevrolet and Major League Baseball, *Journal Of Sponsorship* Vol. 2 No. 4: 330–339

Girişken M.U. (2010). “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasında Yaşanan Sorunlar ve Jeodezik Yaklaşımlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.*

Göksel, A.B. (2010). *Stratejik Halkla İlişkiler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuruç, T. (2018). “Kültürel Mirasın Korunmasında Araç Olarak Kültürel Rota Oluşturma Rehberi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul: Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.*

Külcü A.T. (2014). “Kültürel Mirasın Korunması ve Arkeoloji Bilincinin Geliştirilmesinde Sorunlar ve Toplumda Farkındalık Yaratma”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Lim C.H., Hur Y., Song S.M. (2018). Sponsorship Information Reception And Processing: Explicit And Implicit Memory Of In-Game Advertising, *Social Behavior And Personality*, 46(6):935-952.

Meenaghan T. ve Shipley D. (1999). Media Effect in Commercial Sponsorship. *European Journal of Marketing*, Vol. 33 No.4: 328-347.

Mengü, S.Ç. (2016). *Kurumsal İletişim ve Profesyonel Markalar*. İstanbul: Derin Yayınları

Okay A. ve Okay A. (2005). *Halkla İlişkiler, Kavram, Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.

Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Özdoğan, M. (2008). *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özdoğan, M. (2011). *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı? Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları No:3*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Özer, A. (2011). Markaya Yönelik Tutumun Sponsorluk Sonrası Marka İmajı ve Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2: 145-174.

Peltekoğlu, F. (2009). *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul: Beta Yayınları

Pira, A. (2000). *Halkla İlişkiler Üzerine Çeşitlemeler*. İzmir: Üniversiteliler Ofset

Tengilimoğlu D. ve Öztürk Y. (2011). *İşletmelerde Halkla İlişkiler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

<https://www.kulturvarliklari.gov.tr>. Erişim Tarihi: 03.08.2019

<https://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 03.08.2019

<https://www.alanbaskanligi.gov.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.arkeofili.com/unesco-dunya-mirasi-listesine-girmenin-7-onemli-faydasi/>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.ipkb.gov.tr/>. *Dünya’da ve Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması*. İstanbul: İSMEP Yayınları (2014). Rehber Kitapları No:6, erişim:03.08.2019

<https://www.iso500.org.tr/iso-500-erişim> Tarihi: 04.08.2019

<http://www.fortune-turkey.com/fortune500>. Erişim Tarihi: 18.07.2019

<https://www.icdas.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://tofas.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

[https:// aygaz.com.tr](https://aygaz.com.tr). Erişim Tarihi: 04.08.2019

[https:// www. dogusgrubu.com.tr](https://www.dogusgrubu.com.tr). Erişim Tarihi: 04.08.2019

[https:// www.koc.com.tr](https://www.koc.com.tr). Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.sabanci.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.borusan.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.baticim.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.sadik-otomotiv.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

<https://www.yasar.com.tr>. Erişim Tarihi: 04.08.2019

Hürriyet, 30.09.2018. "TOFAŞ Kazılara Sahip Çıkıyor, Hierapolis Turis Rekoru Kırıyor", Gila Benmayor, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/gila-benmayor>. Erişim Tarihi:02.08.2019

Hürriyet, 10.07.2015. "İş Dünyası Kazıyor", Gila Benmayor, <https://www.hurriyet.com.tr /yazarlar /gila-benmayor>. Erişim Tarihi:02.08.2019

GENÇLİK VE SPOR İLVE İLÇE MÜDÜRLÜKLERİNDE GÖREV YAPAN PERSONELİN SPORDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE İLİŞKİN TUTUMLARININ BELİRLENMESİ: EGE BÖLGESİ ÖRNEĞİ⁵

Mehmet ŞAHİN

Sportif Eğitim Uzmanı, Aydın Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, m.sahin@gsb.gov.tr

Ali Serdar YÜCEL

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, asyucel@firat.edu.tr

ÖZ

Bu araştırmada, Spor Genel Müdürlüğüne bağlı Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görev yapan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada “betimsel tarama modeli” kullanılmıştır. Araştırma evrenini Ege Bölgesi Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde yönetici, spor uzmanı, antrenör ve sportif eğitim uzmanı olarak görev yapan 400 personel oluşturmaktadır. Örneklemini ise bu kurumlarda görevli rasgele örnekleme yöntemiyle seçilmiş 281 çalışan oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Koçak (2013) tarafından geliştirilen Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği (SSÖ) kullanılmıştır. Araştırmada verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Simirnov testi ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 21.00 istatistik paket programı ile değerlendirilmiş ve elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler ile Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Sonuç olarak; çalışmaya katılan personelin SSÖ'nün tamamında ve alt boyutlarında olumlu sürdürülebilirlik tutumuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Netice itibari ile yapılan bu araştırmada; taşra teşkilatında kamusal hizmet sunan Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalıklarının artması ile ülke genelinde sporun gelişimi ve bu gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanarak gelecek nesillere sağlam temelli bir yapının bırakılması açısından bir kazanım oluşturacağı öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: Spor, Sürdürülebilirlik, Personel, Tutum

DETERMINE OF ATTITUDES OF PERSONNEL WORKING IN THE YOUTH AND SPORTS PROVINCIAL AND DISTRICT DIRECTORATE TO SUSTAINABILITY OF SPORTS: THE EXAMPLE OF EGE REGION

ABSTRACT

In this research, it is aimed to analyze the attitudes of the personnel working in the Youth and Sports Provincial and District Directorates under the General Directorate of Sports to sustainability of sports in terms of different variables.

---

⁵ Bu çalışma yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

In this research "descriptive scanning model" was used. The study consists of about 400 people working as managers, sports experts, trainers and sport training experts in Ege Region Youth and Sports Provincial and District Directorates. The research's sample group consisted of about 281 personnel working; will be selected by using random sampling method. Personal information form and Sport Sustainability Questionnaire (SSQ) form developed by Koçak (2013) was used as data collection tool in the research. The data were analyzed by Kolmogorov-Smirnov test for normal distribution. Since the data were not normally distributed according to all variables, The data obtained from the study were evaluated with SPSS 21.00 statistical package program and the data were evaluated using descriptive statistics and Kruskal Wallis in multiple comparisons and Mann-Whitney U test in binary comparisons.

As a result; It was determined that the personnel participating in the study had a positive sustainability attitude in the whole and all sub-dimensions of the SSQ. As a result of this research; personnel working in the Youth and Sports Provincial and District Directorates providing public service in the countryside are expected to increase the awareness of the sustainability of sports in the country, and provide an improvement in the development of sports throughout the country and in providing a sustainable foundation for the next generations by ensuring the sustainability of this development.

Key words: Sport, Sustainability, Staff, Attitude

Giriş

Sürdürülebilirlik, doğrudan insan iradesine ve edimlerine bağlı olan doğal kaynakların kullanımı, hava kirliliği, doğaya bırakılan atıklar, çevre, ekonomi, kalkınma gibi kavramlarla ilişkili olarak kullanılmaktadır (Akgül, 2010, s. 133-164).

Sürdürülebilir gelişim, toplumları, canlı türlerini, eko sistemleri, doğal kaynakları kapsayan ve yoksulluk, cinsiyet eşitliği, insan hakları, eğitim hakkı, sağlık, insan güvenliği, kültürlerarası iletişim vb konulardaki sorunları bir araya getiren bir kalkınma görüşü olduğundan etkilediği alanların çeşitliliği ve genişliği yanında sürdürülebilir kalkınmanın aktif ve dinamik oluşu da konunun bir bütün olarak algılanıp değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır (Yıkılmaz, 2011).

Bu çerçeveden bakacak olursak sürdürülebilirliği, etkileşime girdiği bileşenleriyle bütünlük arz eden, kesintisiz devam edecek bir planlama, uygulama ve bu aşamaların kontrolünü sağlayacak yönetim süreci olarak ifade etmek mümkündür.

Sürdürülebilirlik Bileşenleri ve Spor İlişkisi

Sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın doğrudan etkilediği spor, bireyin ruhsal ve bedensel olarak gelişmesini sağlayan, kişilik ve karakter gelişimine katkıda bulunan, toplumsal gelişimi sağlayan ve kuralları önceden belli olan etkinliklerdir. Spor, günlük yaşamın stresinden kurtulmak, sosyal aktiviteye katılmak için, boş zaman, eğlence ve sağlık için yapılabilir; rekabet amacıyla da tutulabilir. Ayrıca, çevreye uyumu sağlamak, toplumlar ve ülkeler arasında birliktelik, kaynaşma ve barışı tahsis etmek amacıyla yapılan etkinliklerin tamamı olarak da ifade edilebilir (Yetim, 2006; Demirci, 2008; Doğan, 2005). Farklı alanlara temas etmesinden, çeşitliliğinin ve yapılmı alanlarının fazlalığından ve bazı alanlarının ekonomik büyümesinden kaynaklı endüstrileşmesinden ötürü sporu, sürdürülebilirlik ve alt bileşenleriyle kolaylıkla ilişkilendirebiliriz. Çünkü sürdürülebilirliğin alt bileşenleri ve spor, ortak alanlar paydasında birbirlerini kapsayarak etkileyen durumdadırlar.

Geçmişten bugüne kadar yaygınlığını hiç yitirmeden süregelen spor faaliyetleri ile sürdürülebilirlik ilişkilendirildiğinde, her çeşit spor katılımcılarının üstlendikleri rollere ve spor faaliyetlerine bağlı olarak sürdürülebilirliğin gelişebilmesi için üç önemli kavram belirtilmektedir. Bunlar, spor ve çevresel koruma, spor ve ekonomik gelişim ve spor ve sosyal eşitlik, sosyalleşme kavramları olarak adlandırılmaktadır (Department For Culture, Media and Sport (DCMS), 2018). Nitekim Koçak, Tuncel ve Tuncel (2013) tarafından yapılan çalışmada sporda sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal, ekonomik, örgütsel, bireysel değerlerin gelecek kuşaklar için korunması ve kesintisiz olarak spora katılımın sağlanmasını içeren bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Sporda sürdürülebilirliği pek çok kavramı içinde barındıran, bireyler üstü

yapılanmış kurumların organizasyonuna ve planlamasına ihtiyacı olan toplumsal bir süreç olarak tanımlayabiliriz.

Sportif faaliyetlerin örgütsel sürdürülebilirlik boyutunda sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi ve sportif hizmetlerin daha etkin ve verimli yürütülebilmesi spor kurum ve kuruluşlarının kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ile yönetilmelerine bağlıdır (Yücel ve Diğerleri, 2018).

Spor kurum ve kuruluşlarının dinamik bir spor yönetim yapısına sahip olması kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasının ön koşuludur. Spor yönetimi, sporcu-yönetici, sporcu-spor teşkilatı, spor teşkilatlarıyla-halk arasındaki ilişkileri düzenleyen bir mekanizma olarak da değerlendirilebilir (Şahan, 2017).

Toplumsal açıdan spor, çok yönlü olduğu için sadece bir kamu niteliği taşımamakta aynı zamanda da toplumun refah düzeyi ve ekonomik etkinliğinin önemli bir göstergesi olabilmektedir. Çoğu ülkede spor politikaları, sporcuların desteklenmesi ve spora katılımın geniş tabana yayılması gibi temel hedeflere odaklanmanın dışında, otoriteler tarafından belirlenen sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflere ulaşılmasında da önemli katkılar sunabilmektedir (Balci, Gök ve Akoğlu, 2018, s.9-22). Bu katkıların sağlanarak devamlılık arz etmesi aşamasında spor kurumları ve bu kurumların sporda sürdürülebilirliğe olan bakış açıları devreye girmektedir.

Araştırmanın; ülkemizde taşrada spora yön veren kurumlarda çalışan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının yeterlilik boyutunu ortaya çıkartarak bu alandaki boşluğu dolduracağı ifade edilebilir. Ayrıca, sporu yöneten bu kurumların sporda sürdürülebilirlik boyutlarına dair farkındalıklarının olması sporda sürdürülebilirliğe profesyonel bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve spor hizmetlerinin uygulanma ve planlanma aşamasında bu farkındalıklarının ışığında hareket etmelerini sağlayacağı için önemlidir.

Materyal ve Metod

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini; Ege Bölgesi (Aydın, İzmir, Denizli, Muğla, Manisa, Kütahya, Afyon ve Uşak) Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan (Spor Uzmanı, Antrenör, Sportif Eğitim Uzmanı ve Yönetici) 400 personel ve örneklemini ise, bu kurumlarda görev yapan rasgele örnekleme yöntemiyle seçilmiş 281 çalışan oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak Koçak, Tuncel ve Tuncel (2015) tarafından geliştirilen ve güvenilirlik geçerliliği yapılan Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği (SSÖ) kullanılmıştır. Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği (SSÖ): SSÖ 23'ü olumlu 12'si olumsuz 35 maddeden oluşan 5'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekte bireysel, sosyal, katılım, ekonomik, örgütsel, çevresel olmak üzere altı boyuttan oluşan maddeler yer almaktadır. Maddeler; tam katılıyorum "5 puan (4.20-5.00)", katılıyorum "4 puan (3.40-4.19)", orta düzeyde katılıyorum "3 puan (2.60-3.39)", az katılıyorum "2 puan (1.80-2.59)", hiç katılmıyorum "1 puan (1.00-1.79)" şeklinde derecelendirilmiştir. Olumsuz tutum cümleleri ise tam tersi şekilde puanlandırılmıştır.

Geliştirilen ölçekte personellerin sporda sürdürülebilirlik tutumları;

1-Olumlu tutum (3.34-5.00),

2-Orta düzeyde tutum (1.67-3.33),

3-Düşük tutum (0.00-1.66) olarak üç gruba ayrılmış olup personelin SSÖ'den alabileceği en yüksek puan 175, en düşük puan ise 35'dir.

Ölçeğin cronbach alpha güvenilirlik katsayısı 0,905 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu araştırmadan elde edilen veriler SPSS 21.00 istatistik programına aktarılarak gerekli analizler yapılmıştır.

Kolmogorov-Smirnov test sonucuna göre verilerin ($p,000 < 0,05$) normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bu yüzden çalışma verileri ikili karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalarda Kruskal-Wallis testi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca, verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzdeler, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, çalışma sonuçlarına dair bulgular tablolar halinde sunularak değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Kurumdaki Personelin Kişisel Bilgileri ve Eğitim Durumları

	Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	77	27.4
	Erkek	204	72.6
Medeni Durum	Evli	211	75.1
	Bekar	62	22.1
	Boşanmış	8	2.8
Yaş	<25	1	.4
	25-29	45	16.0
	30-35	96	34,2
	36-40	57	20.3
	41-45	44	15.6
	46<	38	13.5
Kurumunuzdaki Çalışma Süresi	0-5 Yıl	128	45.5
	6-10 Yıl	72	25.6
	11-15 Yıl	28	10.0
	16-20 Yıl	28	10.0
	21 ve Üzeri	25	8.9

Tablo 1’de araştırmaya katılan personelin demografik bilgileri verilmiştir.

Tablo 2: SSÖ ve alt boyutlarından alınan puanların aritmetik ortalama, standart sapma, maksimum ve minimum değerleri

	N	Min.	Max.	Top. Puan X	Top. Puan Ss	X	Ss
SSÖ	281	96,00	175,00	157,89	16,14	4,51	,461
Sosyal	281	23,00	45,00	39,17	4,77	4,35	,530
Bireysel	281	16,00	35,00	2,08	3,78	4,58	,540
Katılım	281	11,00	25,00	23,08	2,71	4,61	,542
Ekonomik	281	15,00	30,00	26,99	3,69	4,49	,615
Örgütsel	281	10,00	20,00	17,97	2,37	4,49	,595
Çevresel	281	5,00	20,00	18,58	2,16	4,64	,541

Bu çalışmada personelin SSÖ toplam puan ortalamasının 157, SSÖ’den aldıkları minimum puanın 96, maksimum puanın 175 olduğu tespit edilmiştir. SSÖ’nün bütününde tutum puanı ($x=4,51 \pm ,461$) olarak saptanmıştır.

Tablo 3: Personelin cinsiyetlerine göre Mann-Whitney U Testi sonuçları

SSÖ’nün Alt Boyutları	Cinsiyet	Sıra Toplamı	Sıra Ort.	U	P
Sosyal	Kadın	10458,50	135,82	7455,500	,509
	Erkek	29162,50	142,95		
Bireysel	Kadın	10772,00	139,90	7769,000	,884

Katılım	Erkek	28849,00	141,42	7616,000 ,674
	Kadın	11095,00	144,09	
Ekonomik	Erkek	28526,00	139,83	7756,500 ,868
	Kadın	10759,50	139,73	
Örgütsel	Kadın	11708,50	152,06	7002,500 ,145
	Erkek	27912,50	136,83	
Çevresel	Kadın	10597,00	137,62	7594,000 ,644
	Erkek	29024,00	142,27	

Kadın=77 Erkek=204 N=281 P<0.05

Tablo 3'te cinsiyetlerine göre yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde; SSÖ'nün alt boyutları ile personelin cinsiyetleri arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır (p>0.05).

Tablo 4: Personelin medeni durumlarına göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması			x ²	P	*Fark
	Evli (1)	Bekar (2)	Boşanmış (3)			
Sosyal	141,32	137,05	163,13	0,752	0,687	
Bireysel	139,71	142,95	159,88	0,564	0,754	
Katılım	141,57	140,12	132,81	0,114	0,945	
Ekonomik	141,42	137,05	160,63	0,667	0,716	
Örgütsel	140,47	143,77	13356	0,161	0,923	
Çevresel	138,91	144,75	167,19	1,289	0,525	

Evli=211 Bekar=62 Boşanmış=8 N=281 P<0.05

Tablo 4'te personelin medeni durumlarına göre yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları incelendiğinde; SSÖ'nün alt boyutları ile personelin medeni durumları arasında herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır (p>0.05).

Tablo 5: Personelin yaşlarına göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması						x ²	P	*Fark
	25 Yaş ve Altı (1)	25-29 Yaş (2)	30-35 Yaş (3)	36-40 Yaş (4)	40-45 Yaş (5)	45 Yaş ve Üstü (6)			
Sosyal	24	131,96	146,97	133,08	150,08	141,07	4,29	0,508	
Bireysel	12,5	145,47	147,24	132,59	150,42	125,04	6,361	0,273	
Katılım	11	138,96	151,51	132,92	157,48	113,33	12,64	0,027*	1-2,3,4,5,6
Ekonomik	36	142,79	148,07	125,14	150,34	136,75	5,689	0,338	
Örgütsel	13	154,74	136,09	140,23	158,84	120,99	9,255	0,99	
Çevresel	9,5	146,84	148,63	121,91	154,16	131,67	9,927	0,77	

Yaş.1=1 Yaş.2=45 Yaş.3=96 Yaş.4=57 Yaş.5=44 Yaş.6=38 N=281 P<0.05

Tablo 5'te personelin yaşlarına göre yapılan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre; SSÖ'nün katılım alt boyutuna ilişkin anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir. "x²(3)=12,64, p<0.05".Ancak, farklılığı belirlemek

için yapılan Mann-Whitney U testi sonucu itibariyle; 25 yaş altı personel ile diğer yaş grupları arasında anlamlı fark saptanmamıştır “(1-2xU= 3,000 – p,115, p>0.05), (1-3xU= 3,500 – p=82, p>0.05), (1-4xU= 2,000 – p=94, p>0.05), (1-5xU= ,500 – p=61, p>0.05)”.

Tablo 6: Personelin kurumdaki çalışma sürelerine göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması					x ²	P	*Fark
	0-5 Yıl (1)	6-10 Yıl (2)	11-15 Yıl (3)	16-20 Yıl (4)	21 Yıl ve Üstü (5)			
Sosyal	145,89	134,01	130,02	154,93	132,78	2,618	0,624	
Bireysel	146,76	144,31	130,05	128,96	127,72	2,765	0,598	
Katılım	139,29	158,85	134,55	133,91	113,5	7,817	0,099	
Ekonomik	145,82	144,44	116,39	149,79	124,14	4,907	0,297	
Örgütsel	145,18	142,19	139,2	139,57	119,8	2,249	0,69	
Çevresel	146,38	146,72	121,79	124,68	136,82	2,296	0,367	

Ç.S.1=128 Ç.S.2=72 Ç.S.3=28 Ç.S.4=28 Ç.S.5=25 N=281 P<0.05

Tablo 6’da personelin çalışma sürelerine dair yapılan Kruskal Wallis test verilerinin analizinde; SSÖ’nün alt boyutları ile personelin çalışma süreleri arasında anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir (p>0.05).

Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde, Ege Bölgesi Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görev yapan personelden, SSÖ aracılığıyla toplanan verilerin çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgular tartışılmıştır.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin cinsiyetlerine göre sporda sürdürülebilirlik tutumları arasındaki ilişkide istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir. Araştırmada “sosyal, örgütsel, bireysel, ekonomik ve çevresel” boyutlarda erkek ve kadın personeller arasında fark gözlenmezken, kadın personelin “katılım ve örgütsel” boyutta erkek personelden daha yüksek düzeyde tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kadın personellerin sporun içerisinden gelmesi ve bu alanda toplumsal cinsiyet baskılarına rağmen yer edinmeleri cinsiyet farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, alan yazındaki sayısal verilere bakacak olursak kadının spor alanında henüz yeteri kadar temsil edilmediği ve bunun sonucu olarak yönetici pozisyonundaki varlıklarının ise yok denecek kadar az olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Kara (2011) tarafından yapılan “Spor Örgütlerinde Kadın Yöneticilerin Kariyer Engelleri” adlı çalışmada: Kadınların örgüt içinde yükselebilmek için daha çok çalışmaları gerektiğini düşündükleri, Rol model kadın yöneticilerin sayısını yeterli bulmadıkları, Kadın yöneticilere yönelik önyargıların bütün kurumlarda olduğu, spor örgütlerinde bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Netice itibariyle spor kurumlarını ilgilendiren çalışmalar sonucunda; Yücel’in (2012) çalışmasında yöneticilerin % 87,3’ünün (263 kişi) erkek olduğu, Ekici’nin (2002) yapmış olduğu bir çalışmada SGM’de fahri çalışanların % 90,3’ünün erkek olduğu, Yenel ve Erturan’ın (2004) yapmış oldukları çalışmada federasyon başkanlarının 2,6 kadın % 97,4’ünün erkek olduğu, Demir’in (2008) yapmış olduğu çalışmada yöneticilerin % 87,5’inin erkek olduğu, Demir’in (2003) yapmış olduğu çalışmada 29 bayan, 245 erkek katılımcının olduğu, Doğan’ın

(2016) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların 1'inin kadın 39'unun ise erkek olduğu, Işıkgöz ve Taşkıran'ın (2015) yapmış olduğu çalışmada 199 erkek, 7 kadın katılımcının olduğu, Birol'un (2014) yapmış olduğu çalışmada 318 erkek, 160 kadın katılımcının olduğu ve Dinçer'in (2013) yapmış olduğu çalışmada 154 erkek, 61 kadın katılımcının olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların aksine çalışmamızdaki farkındalıkta, kadının spora katılım boyutunda ve sporun örgütsel boyutunda erkeklere oranla tutumlarının yüksek çıkmış olmasında, çalışmanın spor alanında çalışan bireyler üzerinde yapılmış olmasının, kadın personelin çoğunluğunun BESYO mezunu olmasından ötürü eğitimleri süresince aldıkları derslerin ve spora katılım konusunda herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu olumlu tutumun yanında çalışmamızdaki kadın oranının (%27,4) literatürdeki çalışmalarla benzerlik gösterdiği ve yönetici pozisyonunda (%7,8) ise yok denecek kadar az oldukları sonucuna varılmıştır (Tablo1). Mevcut durum itibarıyla kadınların spor kurumlarında çalışmalarının teşvik edilmesi ayrıca, yöneticilik için ise pozitif ayrımcılıkla önlerinin açılması spor yönetimi ve sporda sürdürülebilirlik için yararlı olacağı söylenebilir.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin yaşlarına göre sporda sürdürülebilirlik tutumları arasındaki ilişki istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir. Katılımcıların hepsinin sporun içerisinde olması ve genç sayılabilecek bireylerin tamamına yakınının spor alanından mezun olmaları nedeniyle, konuya dair farkındalıklarının olmasından ötürü böyle bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin kurumdaki çalışma sürelerine ve toplam hizmet sürelerine göre sporda sürdürülebilirlik tutumları incelendiğinde istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir.

Sonuç

Sonuç olarak; Spor Genel Müdürlüğü taşra teşkilatı olarak Ege Bölgesinde faaliyet gösteren Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görevli personelin sporda sürdürülebilirlik tutumlarının olumlu yönde olduğu analizler sonucunda tespit edilmiştir. Netice itibarı ile yapılan bu çalışmada; taşra teşkilatında kamusal hizmet sunan Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalıklarının artması ile ülke genelinde sporun gelişimi ve bu gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanarak gelecek nesillere sağlam temelli bir yapının bırakılması açısından bir kazanım oluşturacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 24, 133- 164.
- Balcı, V., Gök, S. ve Akoğlu, H.E. (2018). Türkiye'nin Ulusal Gençlik ve Spor Politikalarının, Sürdürülebilirliğin Sosyal Boyutuyla İncelenmesi. Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3(1), 9-22.
- Birol, S.Ş. (2014). Sportif Rekreasyon Uygulama Politikaları Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Demirci, A. (2008). İlköğretimde Beden Eğitimi Dersi Etkinlikleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, H. (2003). Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerinde Görev Yapan Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Demir, İ. (2008). Spor Federasyonlarında Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanabilirliği. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Department For Culture, Media and Sport, (DCMS). (2018) <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20060715212045/http://www.dti.gov.uk/files/file12037.pdf>.
- Dinçer, N. (2013) Spor Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri ile Problem Çözme Becerileri Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Doğan, N.E.K. (2016). Spor Federasyonlarındaki Üst Düzey Spor Yöneticilerinin Öngörülü Liderlik Düzeylerinin Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Doğan, O. (2005). Spor Psikolojisi. Adana: Nobel Yayın Dağıtım.

- Ekici, S. (2002). Türkiye’de Spor Federasyonlarını Oluşturan Fahri (Gönüllü) Çalışanların Spor Politikalarının Oluşumu ve Uygulamalarına Yaklaşımları. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Işıkgöz, E. ve Taşkiran, Y. (2015). AB’ye Üyelik Sürecinde Türk Spor Yönetiminde Desantralizasyon. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,7, 6-21.
- Kara, F.M. (2011). Spor Örgütlerinde Kadın Yöneticilerin Kariyer Engelleri. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Koçak, F., Tuncel, S. ve Tuncel, F. (2015). Spor Alanında Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. Ankara Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Koçak, F., Tuncel, S. ve Tuncel, F. (2013). Sporda Sürdürülebilirliğin Boyutlarının Belirlenmesi. Ankara Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Şahan, S. (2017). Spor Genel Müdürlüğü ve Bağımsız Spor Federasyonlarında Çalışan Personelin Algıladığı Yönetim Tarzlarının İnfomal İletişim Kanallarına Etkisi. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Yenel, F. ve Erturan, E.E. (2004). Federasyon Başkanlarının Spor Federasyonlarının Özerkliğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, (IX) 1, 71-87.
- Yetim, A.A. (2006). Sosyoloji ve Spor. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları,131-179.
- Yılmaz, R.F. (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Planlama Uzmanlığı Tezi.
- Yücel, A.S. (2012). Türk Spor Federasyonlarında Altı Sigma Yönetim Modelinin Uygulanabilirliği. Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ.
- Yücel, A.S., Eskiyecek, C.G., Çiftçi, İ., Tan, Ç., Savucu, Y. Ve Türkmen, A. (2018). Lisans Öğrencilerinin Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Örneği). Mukaddime Dergisi, 9(2), 261-292.

TURİZM ÖĞRENCİLERİNİN YENİLİK EĞİLİMLERİ ALGILARININ DEMOGRAFİK FARKLILIKLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Muammer MESCİ

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Düzce/ Türkiye

muammermesci@duzce.edu.tr

Zeynep MESCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Düzce/ Türkiye

zeynepmesci@duzce.edu.tr

Sümeyye TİZGİLİ

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Düzce/ Türkiye

sumeyyetizgili@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmanın amacı turizm eğitimi alan son sınıf öğrencilerinin yenilik eğilimlerini demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 4 yıllık bir turizm eğitim ve öğretim kurumunun turizm bölümünde turizm eğitimi alan son sınıf öğrencilerinin yenilik eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada nicel araştırma yönteminden yararlanılmış ve anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Toplamda 220 öğrenciden veriler toplanmıştır. Analiz sonucunda, öğrencileri yenilik eğilimleri ile turizm sektöründe çalışmayı düşünmesi, çalışmak istenilen sektör, iş kurma olasılığı ve iş kurmayı düşünülen bölge düşünceleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demografik Farklılıklar, Turizm Öğrencileri, Yenilik Eğilimleri.

INVESTIGATION TERMS OF DEMOGRAPHIC DIFFERENCES IN INNOVATION TRENDS OF PERCEPTIONS IN TOURISM STUDENTS'

ABSTRACT

The aim of this study is to determine whether the tendency of innovativeness of the senior students receiving tourism education differ according to their demographic characteristics. For this purpose, the innovation tendencies of the last year students who received tourism education in the tourism department of a 4-year tourism education institution were tried to be determined. Qualitative research method was used in the study and data were collected by questionnaire technique. Data were collected from 220 students. As a result of the analysis, it has been found that there are significant differences between the innovation tendencies of the students and their thinking about working in the tourism sector, the sector they want to work in, the possibility of starting a business and the thoughts of the region that are planned to start a business.

Key Words: Demographic Differences, Tourism Students, Innovation Trends

Giriş

Sürekli değişimlerin ve gelişimlerin yaşandığı, günümüz bilgi çağında, yenilik kavramına bireylerin duyarsız kalması neredeyse imkânsız görülmektedir. Kavramın farklı boyutlarla ele alınması ve derinleştirilmesi biraz anlamlandırma boyutunu zorlaştırır da yenilik farklı bir süreçtir. Kelime anlamı olarak Latince “innovare” kökünden türeyen yenilik sözcüğü “yeni ve değişik bir şey yapmak” anlamının da kullanılmaktadır (Işık ve Türkmendağ, 2016:2). Yenilik sözcüğünün karşılığı olarak da kullanılan

“Yenilikçilik” kavramına dair ilk çalışmalar Schumpeter (1934) tarafından yapılmıştır. Schumpeter yenilikçiliği daha önceden “başka bir yerde yapılmış olan bir şeyin ilk defa başka bir alanda kullanılması yeni olarak algılanan bir fikir, uygulama veya bir nesne, yeni problem çözme fikrinin kullanıma kazandırılması” özelliğine vurgu yapmıştır (Jong, 2007:15). Drucker (1985) yenilikçiliği; “bir örgüt ikliminde beraber çalışan farklı bilgi ve yetenekteki insanların verimli hale getirilmesi adına faydalı bilgiler olarak” tanımlamıştır.

Ülke ekonomilerde yaşanan büyümede, gelişmede ve kalkınmada yenilik çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Planlı bir biçimde uygulanan var olan ya da yeni fikirler sadece yeni pazarlara açılmayla değil var olan pazarlarda da etkisini de gösterebilmektedir (Aslan, 2018:8). Günümüz işletmeleri içinde yenilik kavramının son derece önemli olduğu ve etkisi altına aldığı bu durum gözden kaçırılmamalıdır (Karadal, 2016:131). Bu bağlamda eğitim ve öğretim kurumlarından başarılı bir biçimde mezun olan öğrencilerin ortaya koyacağı yeni fikirler veya var olan fikirlere yeni eklemeler yapmaları işletmeler açısından önemli katkılar sağlayabilecektir. Bu nedenle işletmelerin, eğitim ve öğretim boyunca kazanmış olduğu bilgi, deneyim sahip olan öğrencilerin ortaya koyacağı fikirleri ticari ürüne dönüştürebilmelerine imkân ve ortam sağlamları çok önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada turizm eğitimi alan öğrencilerinin yenilik eğilimlerini incelenmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin yenilik eğilimlerini algılamalarında demografik özellikleri açısından farklılıklara sahip olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nicel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın verileri anket tekniği aracılığı ile elde edilmiştir. Nicel araştırma yöntemi gözlem ve ölçümlerle tekrarlanabilen ve objektif bir biçimde yapılabilen yöntemdir (Karagöz, 2017:565). Bu çalışmanın amacı turizm eğitimi alan son sınıf öğrencilerinin yenilik eğilimlerini demografik özelliklerine açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Yakın zamanda mezun olacak olan öğrencilerin yenilik eğilimlerinin belirlenmesi önemli görülmüş ve yapılan diğer çalışmalar doğrultusunda katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Evreni kısaca araştırmakta olduğumuz konuyla ilgili elemanların bütünü oluşturulan yapı şeklinde tanımlanabilir (Özen ve Gül, 2007:395). Örnekleme ise, bu bütünlerin içerisinden seçilmiş tek bir parça şeklinde tanımlanabilir (Yaşın, 2003:18). Çalışmanın evreni X Üniversitesinde turizm eğitimi alan 4.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bunun sebebi ise bu öğrencilerin kısa zamanda mezun olup, eğitim hayatını tamamlayıp artık çalışma yaşamına adım atacakları varsayılarak dahil edilmiştir. Öğrenci işlerinden alınan bilgilere dayanılarak birinci ve ikinci öğretimde öğrenim gören ve aktif öğrenci sayısı toplam 500 öğrenci olduğu belirlenmiştir. Bu sayı çalışma evrenini oluşturmaktadır. Sosyal bilimler araştırmalarında 500 deneyin yer aldığı bir evrende 217 örneklem sayısı yeterli görülmektedir (Sekaran, 1992:253). Bu araştırma kapsamında ise toplamda analiz yapmaya elverişli 220 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

Öğrencilerin yenilik eğilimlerinin belirlenmesinde uygulanan anket formu Işık (2016) çalışmasından izin alınarak uygulanmıştır. Çalışmada kullanılacak verilerin toplanması için 230 adet anket dağıtılmış bunlardan 220’si değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ankette 5’li likert ölçeği tercih edilmiş ve toplanan veriler istatistiksel veri çözümleme programı aracılığı ile analizler yapılmıştır.

Çalışmada pilot uygulama kapsamında öğrencilere 40 anket dağıtılmış ve elde edilen verilerin güvenilirliği incelenmiştir. Bu araştırma da elde edilen verilerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alpha güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Cronbach’s Alpha değeri 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Değer 1’e yaklaşıldıkça güvenilirlik artmaktadır (Cronbach,1990). Analizi sonucunda Cronbach’s Alpha değeri ,828 çıkmıştır. Literatüre göre Alpha değeri $0.80 \leq \alpha < 1.00$ arasında ise kullanılan ölçek yüksek derecede güvenilir olarak kabul edilmektedir (Karagöz, 2017:26).

Çalışmada analizlere başlamadan önce normal dağılım testine tabi tutulmuştur. Bu amaç ile normallik varsayımı araştırılmış ve veri setini çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiştir.

Tablo 1: Normal Dağılım Analizi

		Değişime Direnç	Fikir Önderliği	Deneyime Açıklık	Risk Alma
N	Valid	220	220	220	220
Skewness		-,173	-,998	-,445	-,776
Std. Error of Skewness		,163	,163	,163	,163
Kurtosis		-,125	1,482	,022	1,180
Std. Error of Kurtosis		,324	,324	,324	,324

Tablo 1’de yapılan analiz sonucunda ortaya çıkan çarpıklık ve basıklık sonuçları görülmektedir. Bu değerlerin +1,5/-1,5 arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamında verilerin normal dağılım sergilediği görülmüş ve analizlere parametrik testler aracılığıyla analiz edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin demografik özelliklerine göre dağılımı, tanımlayıcı istatistikler aracılığı ile incelenmiştir. Öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Demografik Bilgiler

	n	%		n	%		n	%
Yaş			Hangi Sektörde Çalışmayı Düşündüğü			İş Kurmayı Düşündüğü Bölge		
18’den küçük	1	,4	Özel sektörde herhangi bir iş	35	15,9	Akdeniz	30	13,6
18-21 arası	73	33,2	Özel sektörde prestijli bir iş	108	49,1	Karadeniz	35	15,9
22-25 arası	133	60,5	Kamu sektöründe herhangi bir iş	29	13,2	Ege	41	18,6
25’den büyük	13	5,9	Kamu sektöründe prestijli bir iş	48	21,8	Marmara	66	30
Toplam	220	100	Toplam	220	100	İç Anadolu	15	6,8
Cinsiyet			İş Kurma Olasılığı			Doğu Anadolu	4	1,8
Erkek	125	56,8	Hiç Yok	23	10,5	Güneydoğu Anadolu	5	2,3
Kız	95	43,2	%30	56	25,4	Yurtdışı	4	1,8
Toplam	220	100	%50	75	34,1	Toplam	200	90,8
Turizmde Çalışmayı Düşündüğü			%60 ve üstü	66	30			
Evet	135	61,3	Toplam	220	100			
Hayır	85	38,7						
Toplam	220	100						

Tablo 2’de görüldüğü üzere, yapılan frekans analizi sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin %60,5’inin 22-25 yaş ve %33,2’nin ise 18-21 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin %56,8’inin erkek, %43,2’sinin ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin %61,3’ü turizm sektöründe çalışmayı düşündüğünü beyan etmiştir. Öğrencilerin %34,1’i iş kurma olasılıklarının %50 olduğu, %30’un %60 ve üstü olduğu, %10,5’inde hiç kurmak istemedikleri görülmektedir. Öğrencilerin iş kurmayı düşündükleri bölgeler açısından en fazla yüzdeyi %30 ile Marmara Bölgesi’nin aldığı belirlenmiştir. Marmara Bölgesi’ni

%18,6 ile Ege Bölgesi ve %15,9 Karadeniz Bölgesi takip etmektedir. Öğrencilerin turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelere iş kurmak istedikleri görülmektedir.

Araştırmada yenilik ölçeğine açmılayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Barlett Küresellik testleri uygulanmıştır. KMO testi örnek büyüklüğünün faktör analizi için uygun olup olmadığını test eder ve KMO değerini 0,50'den büyük olması kabul edilir (Field, 2007). Analizde, KMO değerinin ,854 çıktığı tespit edilmiştir. Bu oranın KMO değeri için yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bartlett's testi analize tabi tutulacak değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığını test eder (Hair, ve diğerleri, 1998:99). Bartlett's testinin p değerinin 0.05'ten küçük olduğu için anlamlı ve yeterli düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Yenilik yönetimi ölçeği, veri setine yönelik yapılan faktör analizine yönelik Varimax döndürme tekniği ve temel bileşen analizi kullanılmıştır. Yenilik yönetimi Değişime Direnç, Fikir Önderliği, Deneyime Açıklık ve Risk Alma olmak üzere dört boyut etrafında toplanmıştır.

- Değişime Direnç boyutunun öz değeri 3,931; **varyansı %20,691**, faktör yükleri ise ,808-618 arasında;
- Fikir Önderliği boyutunun öz değeri 3,689; **varyansı %19,415**, faktör yükleri ise ,774-563 arasında;
- Deneyime Açıklık boyutunun öz değeri 2,252; **varyansı %11,853**, faktör yükleri ise ,822-818 arasında;
- Risk Alma boyutunun öz değeri 1,587; **varyansı %8,352**, faktör yükleri ise ,757-619 arasında olduğu ve bu dört faktörün açıklanan toplam varyans oranının ise %60,311 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: Yenilik Eğilimi ile Turizm Sektöründe Çalışmayı Düşünme Arasındaki İlişkiye Yönelik T-Testi

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Deneyime Açıklık	Varyans Eşit	,234	,629	3,441	219	,001	,41471	,12053
	Varyans Eşit Değil			3,406	172,544	,001	,41471	,12176

Tablo 3'de yeniliği alt boyutu olan deneyime açıklık ile öğrencilerin turizm sektöründe çalışmayı düşünmesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (sig=0,001<0,05). Öğrencilerin "turizm sektöründe çalışmayı düşünmesi" ifadesine evet cevabı veren öğrencilerin ortalaması 3,86 hayır cevabı veren öğrencilerin ise 3,45 olduğu görülmektedir. Buna göre evet cevabı veren öğrencilerin deneyime açıklık boyutu kapsamında turizm sektöründe çalışmayı düşündükleri ifade edilebilir.

Tablo 4: Yenilik Eğilimi ile Çalışmak İstenen Sektöre Arasındaki İlişkiye Yönelik ANOVA Testi

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Fikir Önderliği	Gruplar Arası	4,753	3	1,584	3,442	,018
	Gruplar içi	100,805	219	,460		
	Toplam	105,558	222			

Tablo 4 incelendiğinde yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği ile çalışmak istenilen sektör arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($\text{sig}=0,018<0,05$). Farklığın hangi gruplar arasında kaynaklandığına ilişkin Scheffe testi yapılmıştır. Analiz sonucunda fikir önderliği boyutuna göre, kamu sektöründe herhangi bir işte çalışmayı düşünen öğrencilerin ortalamaları diğer sektörde çalışma durumlarına göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Özel sektörde prestijli bir işte çalışmak isteyen öğrencilerin daha fazla risk alabileceği sonucundan yenilikçiliğe daha açık olduğu ifade edilebilir

Tablo 5: Yenilik Eğilimi ile İş Kurma Olasılığı İlişkin ANOVA Testi

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Fikir Önderliği	Gruplar Arası	10,033	3	3,344	7,667	,000
	Gruplar içi	95,525	219	,436		
	Toplam	105,558	222			
Deneyime Açıklık	Gruplar Arası	14,017	3	4,672	6,273	,000
	Gruplar içi	163,115	219	,745		
	Toplam	177,132	222			

Tablo 5 incelendiğinde yenilikçiliğin alt boyutları olan fikir önderliği ve deneyime açıklık ile iş kurma olasılığı arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($\text{sig}=0,000<0,05$). Farklığın hangi gruplar arasında kaynaklandığına ilişkin Scheffe testi yapılmıştır. Analiz sonucunda fikir önderliği boyutuna göre, hiç iş kurma olasılığı düşüncesine sahip öğrencilerin ortalamaları iş kurma olasılığı düşünenlere göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, deneyime açıklık boyutuna göre, %60 ve üzeri iş kurma olasılığı düşüncesine sahip öğrencilerin ortalamaları diğer olasılıklara düşünenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İş kurma oranı %60 ve daha üstü olan öğrencilerin sayısının fazla olması yenilikçiliğe daha açık oldukları ifade edilebilir.

Tablo 6: Yenilik Eğilimi ile İş Kurmayı Düşünülen Bölgeye İlişkin ANOVA Testi

		Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
Değişime Direnç	Gruplar Arası	14,212	7	2,030	3,051	,005
	Gruplar içi	127,755	192	,665		
	Toplam	141,966	199			
Risk Alma	Gruplar Arası	9,685	7	1,384	2,112	,044
	Gruplar içi	125,754	192	,655		
	Toplam	135,439	199			

Tablo 6 incelendiğinde yenilikçiliğin alt boyutları olan değişime direnç ve risk alma ile iş kurmayı düşünülen bölge arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($\text{sig}<0,05$). Farklığın hangi gruplar arasında kaynaklandığına ilişkin Scheffe testi yapılmıştır. Analiz sonucunda değişime direnç ve risk alma boyutlarına göre, Akdeniz bölgesinde iş kurmayı düşünenlerin ortalamaları diğer bölgelerde iş kurmayı düşünenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tartışma

Öğrencilerin %61'i turizm sektöründe çalışmayı düşündüğünü ifade etmişlerdir. Bu durum turizm eğitimi alan öğrencilerin yarısından fazlasının öğrenim gördükleri bölüm ile ilgili bir meslekte çalışmayı düşündüklerini göstermektedir. Çalışmada, deneyime açıklık boyutuna göre, öğrencilerin turizm sektöründe çalışmayı düşünenlerin düşünmeyenlere göre daha fazla oldukları tespit edilmiştir.

Yapılan diğer bir analizde fikir önderliği boyutuna göre, kamu sektöründe herhangi bir işte çalışmayı düşünenlerin düşünmeyenlere göre düşük olduğu belirlenmiştir. Özel sektörde prestijli bir işte çalışmak isteyen öğrencilerin daha fazla risk alabileceği sonucundan yenilikçiliğe daha açık olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, fikir önderliği boyutuna göre, hiç iş kurma olasılığı düşüncesine sahip öğrencilerin iş kurma olasılığı düşünenlere göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, deneyime açıklık boyutuna göre, %60 ve üzeri iş kurma olasılığı düşüncesine sahip öğrencilerin ortalamaları diğer olasılıklara düşünenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İş kurma oranı %60 ve daha üstü olan öğrencilerin sayısının fazla olması yenilikçiliğe daha açık oldukları ifade edilebilir. Işık ve Türkmendağ (2016) bireysel yenilikçilik konusunda öğrencilerin daha fazla cesaretlendirilmeleri ve bu konuda daha fazla bilgi edinmelerine önemle vurgu yapmışlardır.

Çalışmada yapılan diğer bir analizde değişime direnç ve risk alma boyutlarına göre, Akdeniz bölgesinde iş kurmayı düşünen öğrencilerin diğer bölgelerde iş kurmayı düşünenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu bağlamında öğrencilerin turizm yoğun olduğu bölgelerde iş kurmayı düşündükleri ifade edilebilir.

Sonuç

Çalışmada yenilik eğilimleri dört boyut olarak ortaya konulmuştur. Bu boyutlar, değişime direnç, fikir önderliği, deneyime açıklık ve risk alma olarak adlandırılmıştır. Çalışmanın temel amacı öğrencilerinin yenilik eğilimlerini demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Yapılan analiz sonucuna göre, öğrencileri yenilik eğilimleri ile turizm sektöründe çalışmayı düşünmesi, çalışmak istenilen sektör, iş kurma olasılığı ve iş kurmayı düşünülen bölge düşünceleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. İleride yapılacak çalışmalar için turizm eğitimi alan ve almayan öğrenciler üzerinde araştırmalar yapılabilir ayrıca nitel araştırma yöntemi tasarlanarak öğrencilerin yenilik düşüncelerine yönelik derinlemesine bilgi toplanabilir. Ayrıca sektörde faaliyet gösteren turizm işletmelerin öğrencilerin yenilikçi fikirlerini rahat bir biçimde ifade etmelerini imkân sağlayabilmeli ve onların fikirlerini desteklemelerine yönelik projeler geliştirebilirler.

8.KAYNAKÇA

- Aslan E, (2018). İnovasyon ve Girişimcilik (3. Baskı Çeviri), Ankara, Nobel Yayıncılık
- Cronbach, L.J. (1990). *Essentials of Psychological Testing*. (Fifth Edition). New York:
- De Jong J.P.J. (2007). Individual Innovation, The Connection Between Leadership and Employees' Innovative Work Behavior, *Academisch Proefschrift*, ISBN 978-90- 371-0725-8
- Drucker, P. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper&Row
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics using SPSS for Windows*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage publications.
- Hair, C. F, Anderson, R. E., Tatham, R. L., Black, V. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. 5th edition. New Jersey: Prentice Hall
- HarperCollins.
- Cem, I., TIRAK, L., ve Zennube, I. (2016). Potansiyel kadın turizmcilerin girişimcilik ve inovasyon eğilimlerinin belirlenmesi. *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 31-44.
- Işık C. ve Türkmendağ T, (2016). Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Algılarının Belirlenmesi
- Karadal H, (2016). Girişimcilik: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi & Güncel Konular Girişimci Destekleri & İş Planı (Gözden Geçirilmiş 4.Baskı) İstanbul, Beta Yayınları.
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve Amos Uygulamalı Nitel ve Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği.

- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve Egitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu
- Schumpeter, J.A. (1934). The Theory of Economic Development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sekaran, U. (1992). ResearchMethodsfor Business, Canada: John Wiley&Sons, Inc.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Yaşın, C. (2003). Siyasal Araştırmalarda Örneklem Sorunu, Gazi Üniversitesi, İletişim 2003/18.

MODERN ULUSLARARASI İLİŞKİLER KRİZİNDE EĞİTİM FAKTÖRÜ

Anar Eyyubov Kurdoglu

Doç, Phd, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Uluslararası Ekonomik İlişkiler ve Diplomasi Bölümü

anar_rustam@rambler.ru

ÖZ

Eylül 2000 yılında dünyanın tüm ülkelerinden temsilcilerin katılımıyla – Milenyum Deklarasyonu BM'de kabul edilmiştir. Makale, eğitim sorunlarının (öncelikle temel bilimlerin ve değerlerin öğretilmesinde) çağdaş uluslararası ilişkiler ile dünya siyasetindeki krizin nedenleri arasındaki müstesna rolünü vurgulamaktadır. İki alan arasındaki bağlantı, siyasi arenada artan sayıda popülist parti ile lider ve onlara oy veren seçmenlerin sayısındaki artışla bağlantılıdır. Çalışmada, çeşitli istatistiksel göstergeler ve bunların analizlerine atıfta bulunmaktadır. Popülist yaklaşımın seçmenlere sunduğu temel ilkeler açıklığa kavuşturulmuş, ilkelerin derin bir analiz yapmağa eğik olmayan seçmenler çoğunluğunu eleştirel düşünmekten uzak durmağa çağırıldığı öne sürülmüştür. Bildiride küreselleşme ve modern teknoloji zorlukları karşısında yeterli esneklik gösteremeyen eğitim tarafından, Birleşmiş Milletlerin öne sürdüğü modern kalkınmanın ortaya koyduğu insani gelişme hedeflerinin "basit" seçmenlerin temel kaygıları ve hak ve özgürlükleriyle bağımlılığını gösterememesi, bunun için modern algısal mekanizmalar geliştiremediği veya uygulayamadığı bildirilmiştir. Araştırmacı, eğitim profesyonellerinin, akademisyenlerin ve entelektüellerin, uluslararası, bilimsel ve kamusal alanda, önceden belirtilen hususları dikkate alan bir eğitim modelinin geliştirilmesi ve uygulanmasında daha aktif olmalarının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Uluslararası Kriz, Modern Eğitim, Popülizm, Değer Oluşumu

EDUCATIONAL FACTOR IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS CRISIS

ABSTRACT

The Millenium Declaration was adopted at the UN in September 2000 with participation of representatives from all countries of the world. The article emphasizes the role of educational problems (primarily in teaching basic sciences and values) as one of the most important reasons for the crisis in world politics and contemporary international relations. The connection between the two areas is linked to an increasing number of populist parties in the political arena, as well as leaders of these parties and voters who vote for them. The study refers to various statistical indicators and their analysis. The education, which was unable to demonstrate sufficient flexibility in the face of globalization and modern technology challenges, could not also show the connection between the UN's human development goals with the basic concerns, rights and freedoms of its "simple" voters, and did not develop or implement modern perceptual mechanisms for this. The author emphasizes the importance of education professionals, academics and intellectuals to be more active in the international, scientific and public spheres for developing and implementing an educational model that takes into account the aforementioned issues.

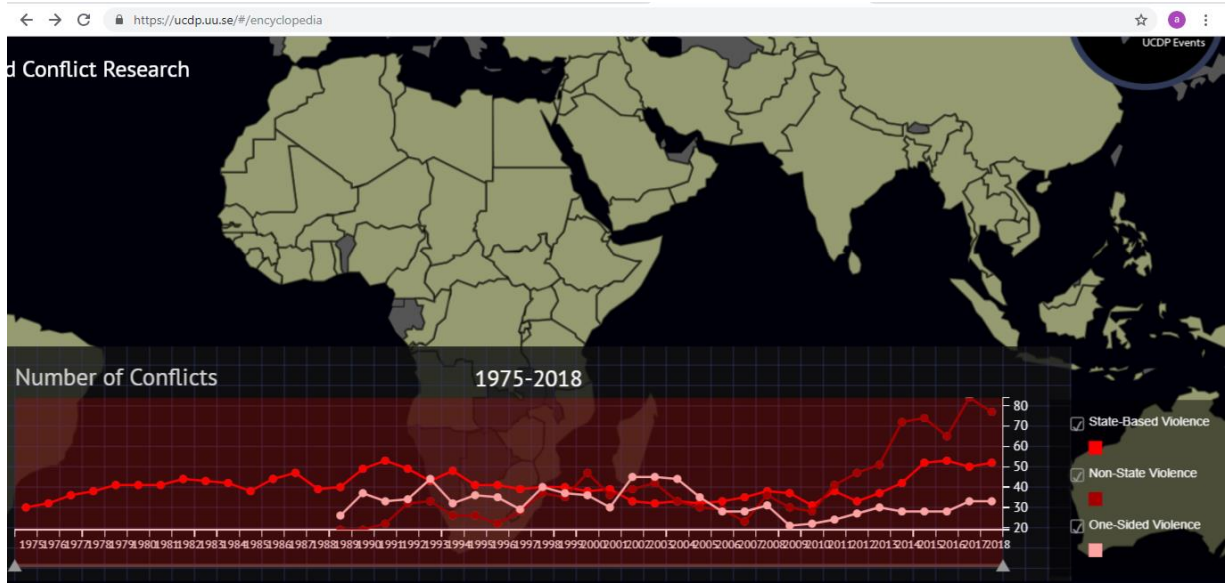
Keywords: International Crisis, Modern Education, Populism, Value Formation.

Giriş

Eylül 2000 yılında dünyanın tüm ülkelerinden temsilcilerin katılımıyla – Milenyum Deklarasyonu BM'de kabul edilmiştir. Tarihte ilk kez bu kadar devlet başkanının bir araya gelerek kabul ettiği deklarasyon, tüm devletlerin eşit egemenliğinin sağlanmasının, devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesinin, insan hakları ve hoşgörünün korunması gerektiğinin sağlanmasının altını çizerek, insanlığın evrensel ve medeni gelişiminin temelini oluşturan değerlerin 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde önemini işaret etmiştir (UN Digital Library. UN Millennium Declaration, 2000).

Fakat 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna yaklaştığı bir zamanda, Deklarasyonun tam tersi, uluslararası ilişkilerin kilit görevlerinden biri - barış ve güvenliği sağlamada başarısızlıklar yaşamakta olduğunu, uluslararası krizin derinleşmekte olduğunu, uluslararası çatışma merkezlerinin sayısında bir artış görülmektedir (Tablo I).

Şekil 1. Uppsala Çatışma Veri Programı Barış ve Çatışma Araştırmaları Bölümü 2018 yılı

Kaynak: <https://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>

(Şekilde devlet dışı aktörlerin çatışmalarındaki hızlı yükselişinin yanı sıra, bir nokta daha belirtmeye değer: Devletlerin 2018'deki çatışmalara katılım oranı 1989-1991 göstergeleriyle aynı doğrultuda. O yıllarda, çok sayıda ve çeşitli kriz ve çatışma biçimlerinin eşlik ettiği dev sosyalizm bloğunun çöküşü yaşandı. Göstergelerin günümüzdeki benzerliği, işlemlerin modern uluslararası ilişkilerde, genel olarak insani gelişim dinamikleri içerisinde, ancak farklı seviyelerde, aynı düzeyde güç, etki ve sonuçlarda gerçekleştiğini belirtmeye mümkün kılmaktadır).

BM Milenyum Deklarasyonunda temel bilgi ve değerleri modern kitlelere aktarmada vazgeçilmez ve temel bir rol oynayan Eğitim'in karşılaştığı zorlukların vurgulanması belki de 21. yüzyılda kaçınılmaz olacak sorunların bir işareti gibi kabul edilebilir.

Küreselleşme, BİT alanındaki devrimci değişimler (bu süreçler hızla ilerliyor ve her seferinde halkı şaşırtıyor, hazırlıksızlığı baltalıyor), tüm alanlarda olduğu gibi, eğitime yönelik birçok soru ve yeni zorluklar ortaya attı. Ve aslında, insan eğitiminin, bilimin ve kültürün ürünü olan yenilikler, yeni gerçeklikler karşısında belki de en zayıf, güçsüz (ve kalan) alanlar işte kendileri oldular. Göreceli atalet ile karakterize edilen eğitim alanı, günlük trendlere daha fazla hakim olamayacak bir maratona katılarak, yeni zorluklara sistematik ve stratejik olarak cevap verememektedir. Kısacası, eğitim alanı popülizme yuvarlanmaya başladı. Ancak popülizmde seçmenlerin mutlak çoğunluğunun temel bilgi ve değerlerden uzak durmasının yanı sıra, ideolojinin kendisi, mevcut sorunlarda köklerini araştırma ve derinlemesine düşünme arzusu olmayan bir seçmene odaklanmış durumda. Seçmene aşağıdakiler verilmektedir:

1) Politikada amatörlük bir önceliktir, bir dezavantaj değildir. Profesyonel politikacılar, bilim adamları, araştırmacılar bugün bizi hayal kırıklığına uğratmadı mı? Bilimsel bilgiden, tolerans, etik ve kültürden uzak, "basit" seçmenler gibi siyasi bir lider her şeyi halledebilir;

2) Basit kararların ve çözümlerin büyüğü. Tüm analizler ve çalışmalar boş. Her şey çok basit. Qordi düğümü hakkında düşünmeye gerek yok, kılıçla vur- tamam!

3) Modern teknolojiler sizin için her şeyi yapacak! Evden sadece bir düğmeye basmak yeterli- işte gerçek demokrasi! (Sosyal bilgiler uzmanı enstitüsü, 2017)

Bu neslin en önemli örneği ve hayranlığının objektivi elbette, ABD Başkanı Donald Trump. Kendisi profesyonel ilişkilere, uzmanlara veya uluslararası standartlara dayanmayan, bazen Dışişleri Bakanı ile görüşmeden bir tweet ile uluslararası ilişkilerin planlarını ve kararlarını örnekleyen bir politikacı, entelektüel yükünden muaf olan seçmen için örnek bir liderdir. Yani, bugün dünya politikası ve uluslararası ilişkiler aktörlerinin dikkat etmeye çalıştığı, bir kısmınınsa haklı olarak korktuğu yerel ve uluslararası politik popülizmin temeli, aslında eğitim ve eğitim popülizmidir. Bu tezin geçerliliğini doğrulamak için birkaç bilim dallarının kesişme noktasında bazı araştırmalara ihtiyaç vardır, ancak makalede sorunu özetleyebiliriz. Başka bir deyişle, modern dünya siyasetinin ve uluslararası ilişkilerin, özellikle temel bilgi, değerler, klasik politika ve diplomasinin beşiği olan Batı Avrupa ve ABD’de siyasi ve sosyal popülasyonların yaygın olarak kullanılması, çeşitli alanlarda eğitim sorunlarına dikkat çekmemize olanak sağlamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Popülist olarak tanımlanan partilerin ve koalisyonların oylarının 2001-2013 yıllarında 17 Avrupa ülkesinde yapılan ulusal parlamento seçimlerinde payı, %

	Ulusal seçim döngüleri (Son seçimlerin sonuçları araştırmacı tarafından tabloya eklendi)			
	2001-2004	2005-2009	2009-2013	Son seçimler
Avusturya	10,6	15,1	29	2017 - 28,2
Belçika	13,7	14	8,2	2019 - 20,6
Büyük Britanya	0,2	0,7	5,1	2017 - 1,2
Almanya	5,1	10,9	15,9	2017 - 22,7
Hollanda	29,8	27,1	22	2017 - 22,3
Yunanistan	11,4	16,9	47,7	2017 - 44,6
Danimarka	21,4	29,1	28,2	2019 - 12,9
İzlanda	8,8	14,3	21,7	2017 - 26,8
İrlanda	6	6,9	9,9	2016 - 13,8
İspanya	5	3,8	6,9	2019 - 21,4
İtalya	15,9	12,7	31,9	2018 - 54,6
Norveç	27,1	30,8	29,1	2017 - 23,7
Portekiz	9,6	17,7	13,1	2015 - 20,5
Finlandiya	1,6	13,5	27,1	2019 - 26,6
Fransa	21,6	13,3	20,5	2017 - 13,8
İsveç	8,4	8,8	11,3	2018 - 25,9
İsviçre	27,3	30,3	27,8	2015 - 30,9
Genel ortalamalar	13,1	15,6	20,8	24,2

Kaynak: Vaynshteyn (2013).

1) Temel bilgi, veriler bilgisinin gölgesinde kalmaktadır;

"Veriler Çağı" olarak adlandırdığımız bir zamanda, toplum için bilimin veriler ve pratik bilgi ve alışkanlıklar topluluğu olduğu, çeşitli bilgi alanları arasındaki sistematik bağlantıları sağlayan temel bilgiler öğretiminin zayıflaması veya yeni şartlar ve koşullara uyum sağlayamaması hakkında fikir oluşumudur. Veriler artmakta, pratik bilgi teşvik edilmekte, temel bilgilerin eksikliklerinin arka planı oluşturulmaktadır ve temel bilgileri öğreten aydınlar buna karşı yeterli modern araçlar, eski "okuyucu" için değil, yeni "işitenler" için algı yöntemlerini bulan ve uygun bir eğitim sistemi oluşturamamaktalar. Kısacası, modern eğitim ne, nasıl ve ne kadar öğrettiğini cevaplamıyor ve temel bilgiyle yeni gerçeklikleri telif edecek, bilimsel filtreden geçen çağdaş modeli oluşturmak yerine yüzeysel, popülist bir eğitim modelini tercih etmekte;

2) Değer oluşumunda bozulma

Pratik bilgiler, zamanın hızlı düşmesi ve veriler bolluğu açısından eğitimin düştüğü alanlardan biri de değer bilimidir. BM Milenyum Deklarasyonunda yansıtılan insani değerler, insan hakları, demokrasi, eşitlik ve ahlaki değerler gibi temel doktrinlerin eğitimi "unutuldu". Küresel dezenformasyon ve manipülasyon bağlamında, beşerî bilimlerin yetersizliği üzerine görüşler artıyor, çünkü yukarıda bahsedilen kavramlar ne kadar duyulursa da, mevcut uluslararası ilişkilerin, yerel ve küresel güvenliğin oluşturulmasında rolü anlaşılmamakta. Demokrasi, insan hakları, eşitlik vb. bu tür kavramlar basitçe var olmayan ya da cahil bir biçimde ve görmezden gelinen güzel kelimeler olarak algılanmakta. Nihayetinde kendisini popülist liderlerin, cahil ve etik dışı siyasi eylemleri ve davranışlarında gösterir ve dünya çapında artan sayıda siyasi, askeri, ekonomik çatışmalar ve kriz merkezleriyle sonuçlanmakta.

3) Dünya liderleri tarafından temel bilgi ve değerlerin günlük yerel ve küresel sorun ve endişelerle bağlantısının reddedilmesi.

Jübile toplantıları, önemli tarihlerde bu konular dikkat çekici olsa da adımlar ve kararlarda uygun değişiklikler yapılması gerekliliği "unutulur". Popülist liderler "hastalıkların" nedenlerini aramıyorlar, bu yüzden sorunun karmaşıklığını inkar ediyorlar ve birçoğunun gelecekte daha büyük sorunlar yaratacağı günlük çözümleri öneriyorlar. Örneğin, D. Trump, iklim değişikliğine "yanlış" bir sorun diyerek küresel bir ısınma sorununun varlığını reddediyor. (Davenport and Landler, 2019). Ya da göçmenler sorununun temelinde bulunan küresel nedenlere karşı ülkelerinin sorumluluklarını ihmal etmek ve çözümünü göçmenleri kovmakta, bırakmamakta görüyorlar (Perrone, 2019; Hopkins, 2019 ve d.).

Yukarıda verilenleri, tabloları karşılaştırarak, problem çözme, belli tahminler ve olası adımlar atmamızı sağlar:

- 1) Bu şartlar altında, yerel, küresel pozisyonda eğitim, temel bilgi ve değerler, yer ve rol konusunda kısa vadeli bir değişiklik beklemek saflık olur. Önümüzdeki yıllarda çevre, göç, terör ve diğer küresel sorunların derinleşeceğini tahmin etmek mümkündür.
- 2) Verilen tablolardaki rakamlar siyasal popülizmin yükselişi ve siyasi ihtilaf merkezlerinin çoğalması arasında bir paralel çizmeye izin verir. Belirttiği gibi, popülizmin yaygın olarak kullanılması, temel bilgi ve değerlerin öğretilmesinde var olan sorunların bir göstergesidir. Bu ilk hüküm ile ilgili birçok alanda uzmanları içeren daha derin ve daha geniş araştırmalara ihtiyaç vardır;
- 3) Eğitim programlarının stratejik, uzun vadeli gelişimini göz önüne alarak, ulusal, bölgesel ve küresel eğitim platformlarında (Bologna sürecinde, Türk Devletleri Birliği çerçevesinde, vb.) bu sorunun ciddi bir şekilde tartışılmasına ihtiyaç duyulmakta. Eğitimciler, aydınlar son zamanlarda bu kadar popüler olan apokalipto "senaryolarının" gerçekleşmesini beklememeli ve modern yaş ve koşullara uygun pratik ve temel bilgilerin eğitim standartları ve programları ve en önemlisi, modern nesil için pratik ve temel bilgiler sunmanın açık ve gerçekçi, etkili yöntemleri hakkında düşünmeli ve bu alanda uluslararası, bilimsel ve eğitimsel iş birliğini güçlendirecek mekanizmalar bulmalılar.

KAYNAKÇA

Davenport C. and Landler M. Trump Administration Hardens Its Attacks on Climate Science.
The New York Times, May 27, 2019

Hopkins V. Brussels takes Hungary to court over crackdown on migrants. Financial Times, Jule 25, 2019.

Perrone A. Refugee rescuers to be fined up to 1m under new Italian law. Independent, August 6, 2019,

Sosyal bilgiler uzmanı enstitüsü. Современный технологический популизм. Стратегический документ. М. 2017

UN Digital Library. United Nations Millennium Declaration, 2000.

Uppsala Çatışma Veri Programı. Barış ve Çatışma Araştırmaları Bölümü 2018, <https://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>

Ваунсштейн, Г. (2013) Популизм в современной Европе: новые тенденции. Мировая Экономика и Международные Отношения, 12, 24-33.

ALL ROADS LEAD TO IDENTITY POLITICS IN BELGRADE: MEASURING PARTY RESPONSES TOWARD EUROPEAN UNION IN SERBIA *

Önder CANVEREN

Res. Assist. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Management, Department of International Relations,
onder.canveren@gmail.com

ABSTRACT

This article examines Serbia's relations with the European Union (EU) from the perspective of political parties with the premise that the national context matters during Europeanization. The research explores party positions and inter-party variances toward the EU & EU membership, and Europeanization. In specific, the article problematizes why some political parties support Serbia's EU path, while others do not. The study adopted expert survey as data collection technique during a nine months fieldwork in Serbia. In this context, the survey using the 7-point Likert scale, was conducted with 24 participants, specialized in the field and then was analyzed via SPSS. Firstly, political parties are categorized into three groups according to their stances: Pro-European, Soft, and Hard Eurosceptic. Secondly, the study evaluates underlying explanations by eight altered comparative hypotheses from three models of party politics: ideology, party competition and identity politics. The article comes up with following findings and conclusions: (i) the political conjuncture in Serbia favours Brussels due to the fact that pro-Europeanism has strengthened. (ii) "Identity politics" is a better model in understanding and explaining the party orientations. Political parties attach great importance to the issue of identity within the EU debate, with their alternative orientations between exclusive (national) vs. inclusive (supranational) identity politics. (iii) Main dynamics of party politics in Serbia prevent any correlation between ideology and party positions, (iv) while fragmented party system leads to the rejection of hypotheses in relations with party competition model.

Keywords: European Union, Serbia, Party Politics, Political Parties, Identity

BELGRAD'DA TÜM YOLLAR KİMLİK SİYASETİNE ÇIKAR: SİRBİSTAN'DA AVRUPA BİRLİĞİ'NE İLİŞKİN PARTİ TEPKİLERİNİN ÖLÇÜMÜ

ÖZ

Bu makale, ulusal bağlamın Avrupalılaşma sürecinde önem taşıdığı varsayımına dayanarak Sırbistan'ın Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilerini, siyasi partiler perspektifinden incelemektedir. Araştırma, AB, AB üyeliği ve Avrupalılaşmaya yönelik parti pozisyonlarını ve partiler-arası farklılıkları irdelemektedir. Makale özelde, Sırbistan'ın AB serüvenini bazı siyasi partilerin neden desteklediklerini, diğerlerinin ise desteklemediklerini sorgulamaktadır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak, Sırbistan'da dokuz aylık saha çalışması sırasında gerçekleştirilen uzman anketi kullanılmıştır. Bu kapsamda alanda uzman 24 katılımcı ile 7'li likert ölçeğinin kullanıldığı anket gerçekleştirilmiş ve sonrasında SPSS üzerinden analiz edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak

---

* This study is a revised part of author's Ph.D. dissertation, granted by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under the 2214-A International Research Fellowship for Doctoral Students (at University of Belgrade Faculty of Political Sciences) and 2211-A General Domestic Ph.D. Scholarship Program.

siyasi partiler, tutumlarına göre üç gruba ayrılmaktadır: Avrupa yanlısı, Yumuşak ve Sert Avrupa şüpheliği. İkinci olarak çalışma, parti politikalarına ilişkin üç model - ideoloji, parti rekabeti ve kimlik siyaseti - üzerinden parti pozisyonlarının altında yatan nedenleri karşılaştırmalı alternatif hipotezlerle değerlendirmektedir. Makale şu bulgu ve sonuçlara ulaşmaktadır: (i) Avrupa yanlısı aktörlerin güçlenmesinden dolayı Sırbistan'daki siyasi konjonktür genel olarak Brüksel yanlısıdır. (ii) "Kimlik siyaseti" parti yönelimlerini anlama ve açıklamada daha iyi bir modeldir. Siyasi partiler, dışlayıcı (ulusal) yahut kapsayıcı (ulusüstü) kimlik politikaları arasındaki alternatif yönelimleriyle, AB tartışmalarında kimlik konusuna büyük önem vermektedir. (iii) Sırbistan'da parti politikalarının temel dinamikleri, parti pozisyonları ile ideoloji arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellerken, (iv) parçalanmış parti sistemi, parti rekabeti modeline dayalı hipotezlerin reddedilmesine yol açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, Sırbistan, Parti Politikası, Siyasi Partiler, Kimlik

Introduction

National elites are indiscernible actors that should be closely followed in order to understand whether they can provide an effective bridge between their country and the EU (Ray, 1999: 283). According to Raunio and Hix (2000: 142), amongst the national ruling elites, the legislative power of the parliament is a significant variable that cannot be ignored, through which political parties as legislators have the power to make constitutional bargains to amend or reject EU harmonization packages. Thus, Europeanization should be considered as a game, played by political parties. This makes their concerns and preferences have a greater role in the changing dynamics of EU politics, which requires an approach beyond the simple analysis of EU conditionality. Within this new pattern developing in Europeanization literature, the process has often been positioned between the EU's conditionality clauses and applicants' willingness to comply (Radeljić, 2014: 3) such that the challenge of improving the quality of governance necessary for building sustainable and stable democracies largely depends on the country's own actors (Cohen and Lampe, 2011: 94).

The EU's external incentives model is empirically valid for the Central and Eastern European countries but raises certain problems for the Western Balkans (Bieber, 2011). It is therefore still too early to conclude if effective and lasting Europeanization has been achieved in the region regarding their candidacy status. Although Serbia has started the negotiations with the EU in 2013, the relationship between the two sides is not always harmonious, with Europeanization in Serbia being slower, more complex, and meeting more resistance than expected (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV], 2013: 32). Its progress still has been deemed insufficient by the European Commission (2019: 3-5).

For this reason, this article aims at analysing EU agenda in Serbia from domestic perspective. In specific, it problematizes party responses toward the EU & EU membership, and Europeanization comparatively. The research adopted expert survey as data collection during a nine-months (September 2017 - June 2018) fieldwork in order to answer following research questions: (I) What are the positions of political parties in Serbia concerning the EU & EU membership, and Europeanization? (II) What are the factors affecting the positions and contextualizations of these political parties? In other words, it asks why some Serbian parties support EU membership while others do not.

The article consists of four sections. The first section details the theoretical and methodological framework of the study. The second part covers the statistical analysis for the dependent and independent variables via descriptive tables. In the third section, political parties are statistically compared in light of hypotheses formulated from three models of party politics (party competition, ideology, and identity politics) in order to provide causal explanations. The last section covers the findings and evaluation of the analysis.

1. Theoretical and Methodological Framework

The existing approaches in Europeanization literature essentially ignore the internal dynamics and mainly concentrate on the interaction between the EU and nation-state. This is the reason why they are insufficient, thus rendered redundant by projected future enlargements (Szczerbiak and Taggart, 2000: 4).

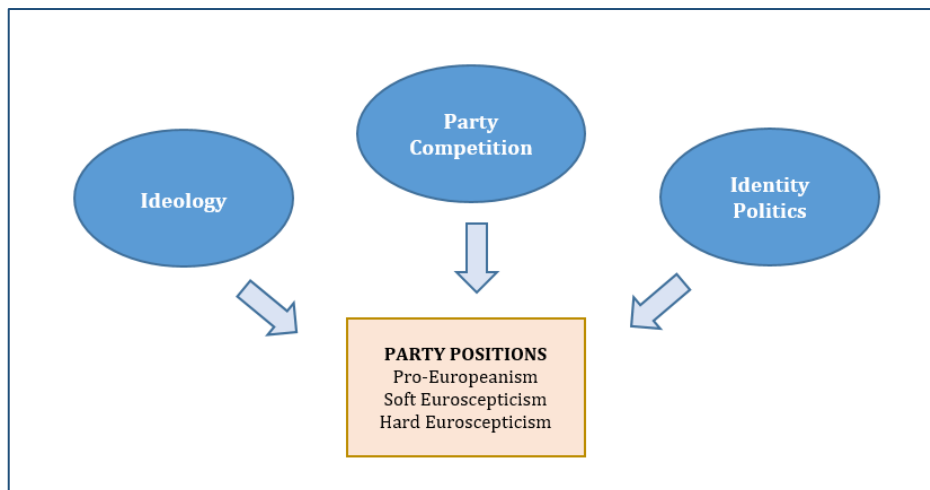
There is a relationship between the two phenomena, that is, the domestic change by the asset of EU involvements and the role of the political parties to follow their traditional tasks of representation, legislation and government (Ladrech, 2002: 390). We observe an emergence of studies questioning the relations and the interactions between political parties and Europeanization. Their analyses have broadened the literature by closely examining the involvement of political parties into the discussion: (I) national parties' general orientation on European integration; (II) the importance of European issues for the party politics; and (III) the degree to which parties are internally divided on EU issues (Ray, 1999: 390).

Enyedi and Lewis (2007: 247) examine the impacts of Europeanization on political parties and conclude that "EU institutions and the European integration process in general, have been able to strengthen the position of some parties (winners) and weaken others (losers)." So the question, of "who the winners and the losers are?" just might be another important element for the analyses of party positions and preferences. Ladrech's (2002) review of this existing trend in the literature categorises the analyses of political parties into two groups. The first group acknowledges the EU as an environment, which grips substantial concerns for political parties in the European Parliament. The second group centres on the policy orientation on EU for each political parties, usually in comparative studies.

Prominent scholars Szczerbiak and Taggart (2003) conclude that in most cases, parties in candidate countries view the integration process within the frameworks of the accession negotiations and the final "gift" that will be offered by Brussels. Subotić (2011), who introduced an identity dimension and the masses into the interaction between political parties and Europeanization, emphasizes that in a country where European identity is not widely shared, pro-European actors will have difficulty in building support and forming coalition that will increase adoption costs. Thus, for the process to be successful, it is necessary for national elites and institutions to orient and re-orient their identities, interests, and perceptions in a way compatible with Europe (Egeberg, 1999).

Based on the literature (Kopecký and Mudde, 2002; Taggart, 1998), three alternative categorizations for party positions were operationalized in the analysis. Having a positive position on the EU and Europeanization is conceptualized by the term **Pro-Europeanism**. Conversely, Euroscepticism refers to a negative and/or rejective position toward the EU & EU membership, and Europeanization. The first type, **Hard Euroscepticism**, entails complete rejection of the EU and opposes joining the EU as a full member whereas **Soft Euroscepticism** refers to conditional or qualified opposition to the EU & EU membership.

Figure 1. Research Design

Because the causes of party positions and inter-party differentiations vary, the study adopted three alternative models; **ideology**, **party competition**, and **identity politics** to explain why some Serbian parties support EU membership while others do not (Figure 1). The independent variables and the research hypotheses originated from three approaches of legitimization proposed by Habermas (1993) and Sjursen (2002): (1) based on the utility expectations in the form of economic and security gains *pragmatic*; (2)

relying on the collective understanding of 'us' and values shaping responsibility *ethical/political*; (3) based on the sense of justification that emerges from values and the perception of the good life embedded in the community *moral*. Based on their explanations, this study re-formulated and adopted moral justification as ideology, pragmatism as party competition, and ethical-political justification as identity politics. Referring to research models, the following hypotheses were formulated to answer the second research question:

- H-1: Left and right-wing parties are likely to adopt opposing positions toward the EU & EU membership, and Europeanization.*
- H-2: Moderate parties are more likely to be (more) pro-European than extreme parties.*
- H-3: Government and opposition parties are likely adopt opposite positions toward the EU & EU membership, and Europeanization.*
- H-4: Political parties are apt to follow their electoral position toward the EU & EU membership, and Europeanization.*
- H-5: Minority parties are apt to be (more) pro-European than majority parties.*
- H-6: Political parties with more an inclusive supranational identity orientation are apt to be (more) pro-European than those with a national exclusive identity orientation.*
- H-7: Eurosceptic parties are apt to be (more) pro-Russian than pro-European parties.*
- H-8: Eurosceptic parties are apt to be (more) anti-NATO than pro-European parties.*

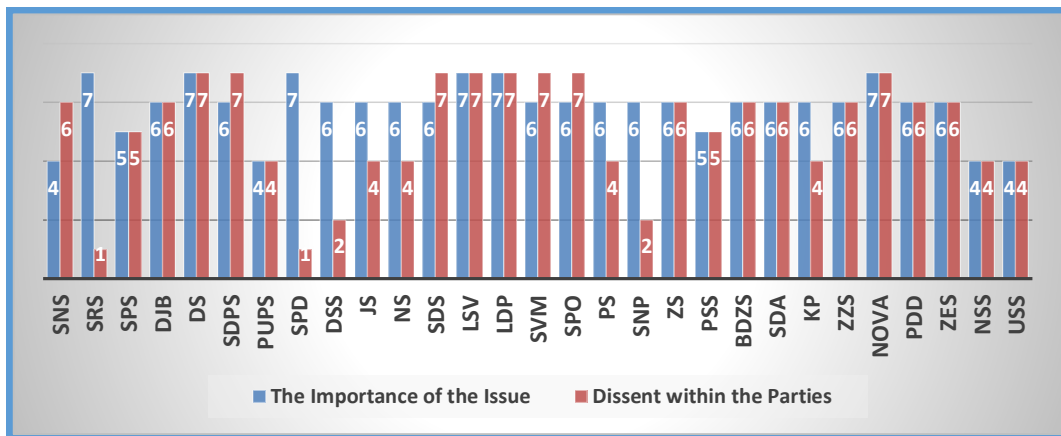
Figure 2. Survey Questions

PARTY POSITION
1. How would you describe the general party position on the EU?
2. Considering EU membership for Serbia, where does the party stand on?
3. How would you describe the party position on the possibility of Serbia's EU membership in the near future?
4. We would like you to think about the significance and agenda of Europeanization for a party. How important is the Europeanization to the parties in their public stance?
5. What about conflict or dissent within parties over the Europeanization as a process and the membership?
6. We would like you to evaluate the parties on whether they consider EU membership beneficial. Taking everything in consideration, does the party think that Serbia will gain advantage or disadvantage from being a member of the EU?
EUROPEANIZATION AND EU CONDITIONALITY (COPENHAGEN CRITERIA)
7. We now turn to the economic requirements of EU membership (including deregulation, privatization, and restructuring the state's involvement in the economy). Where does the party stand on?
8. If we turn to the political requirements of EU membership (such as fight against corruption, rule of law, human rights & democratic consolidation), where does the party stand on?
9. Where do they stand on the pre-condition, normalization of the relations with Kosovo?
10. Where do they stand on the 'good governance' requirements for EU membership (including administrative transparency, accountability, civil service reform, and judicial reform)?
11. Where do they stand on the EU Harmonization Package(s) in the parliament?
IDEOLOGY
12. Please tick the box that best describes each party's political ideology on a scale ranging from 1 (extreme left) to 7 (extreme right).
13. Parties can be classified in terms of their stance on economic issues. Parties on the economic left want government to play an active role in the economy. Parties on the economic right emphasize a reduced economic role for government: privatization, lower taxes, less regulation, less government spending, and a leaner welfare state. Please tick the box that best describes each party's overall position.
14. Position on reducing taxes.
15. Party position on redistribution of wealth from the rich to the poor.
IDENTITY POLITICS
16. Position on the role of religious principles in politics.

- 17. Parties can be classified in terms of their views on democratic freedoms and rights. “Libertarian” or “postmaterialist” parties favour expanded personal freedoms, for example access to abortion, active euthanasia, same-sex marriage, or greater democratic participation. “Traditional” or “authoritarian” parties often reject these ideas; they value order, tradition, and stability, and believe that the government should be a firm moral authority on social and cultural issues.**
- 18. Position on nationalism vs. multiculturalism.**
- 19. Position toward more rights for ethnic/religious minorities.**
- 20. Where do they stand on the national sovereignty, territorial integrity and traditionalism?**
- 21. Considering EU membership for Serbia, where does the voters of the party stand on?**
- ADDITIONAL QUESTIONS**
- 22. Considering NATO membership for Serbia, where does the party stand on?**
- 23. What is the position of the party on deepening relations with Russia as an alternative to the EU?**
- 24. How important are the regional stability and good neighbourly relations to the parties.**

The study administered an expert survey to 24 participants specialized in Serbia-EU relations and/or Serbian party politics. The survey instrument (Figure 2) developed by Dr. Liesbet Hooghe (2010) and et al. (Bakker, et al., 2015) was slightly modified after administering six pilot cases (three in Turkey and three in Serbia). Sample selection used purposive sampling to find participants that were all highly proficient in English and specialized in Serbia-EU relations and/or Serbian party politics.⁶ Majority of them were from Serbian academia and related think tanks. Most surveys were conducted face-to-face, although six participants submitted their questionnaires via e-mail. Lastly, snowball sampling was employed to ensure a representative sample size given that only a few respondents did not participate or respond to the initial e-mail. The survey instrument used a 7-point Likert scale. All responses were coded, categorized, and analysed using the statistical software, IBM SPSS.

Table 1. Descriptive Analysis of the Research Assumptions

The following two questions on the survey provide insight into the main research assumptions: (I) I would like you to think about the significance and agenda of Europeanization for a party. How important is the Europeanization to the parties in their public stance) (II) What about conflict or dissent within parties over the Europeanization as a process and the membership? Table 1 clearly illustrates a defined pattern, namely that Serbia-EU relations is one of the leading agendas for political parties. Statistically speaking, there was no error in taking political parties as the unit of analysis. The table demonstrates that the vast majority of the parties are strongly united (7) or united (6) in their position toward the EU agenda.

⁶ For the complete list of participants, please contact the author.

2. Data Analysis

Following an examination of party positions concerning the EU & EU membership, and Europeanization; this section will identify the factors most impacted on party positions and the differentiations between the parties comparatively.

2.1. Dependent Variable: Party Positions

Party positions regarding the EU agenda were measured in two ways. First, with regard to the attitudes of political parties toward the EU in general, including Serbia's bid for EU membership, the median values of the 1st, 2nd, 3rd, and 6th survey questions were run as Transform-Compute Variables in SPSS to identify the party positions (recoded as *Position on EU & EU membership*). To determine whether or not forming a new variable for the dependent variables was statistically justified, Spearman's Rank-Order analysis, a nonparametric test, was conducted. Firstly, p-values for all dual questions were measured as $0.00 < 0.05$, as shown in Table 2. The table presents all correlation coefficient values⁷ above 0.747, which indicates a very strong positive correlation between the questions.

Table 2. Correlation Coefficients: Position toward the EU & EU Membership

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		Q-1	Q-2	Q-3	Q-6
Q-1: How would you describe the general party position on the EU?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	--			
Q-2: Considering EU membership for Serbia, where does the party stand on?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,925* ,000 29	--		
Q-3: How would you describe the party position on the possibility of Serbia's EU membership in the near future?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,728* ,000 29	,788* ,000 29	--	
Q-6: Does the party think that Serbia will gain advantage or disadvantage from being a member of the EU?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,937* ,000 29	,942* ,000 29	,803* ,000 29	--

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

Secondly, party *position on Europeanization* (compliance with the EU conditionality - the Copenhagen Criteria) as the main pre-condition of the accession negotiations was computed in the same way. A new variable, based on the median scores of questions 7 through 11, was coded as *Position on Europeanization* (Table 3).

Table 3. Correlation Coefficients: Position toward Europeanization

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		Q-7	Q-8	Q-9	Q-10	Q-11	Q-24
Q-7: Where does the party stand on the economic requirements of EU membership?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	--					
Q-8: Where does the party stand on the political requirements of EU membership?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,871* ,000 229	--				
Q-9: Where do they stand on the pre-condition, normalization of the relations with Kosovo?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,921* ,000 229	,846* ,000 229	--			
Q-10: Where do they stand on the 'good governance' requirements for EU membership (including administrative transparency,	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed)	,747* ,000	,845* ,000	,754* ,000	--		

⁷ A correlation coefficient is distributed in between -1 and 1. Scores close to 1 refer to a (very) strong-positive correlation, scores close to -1 refer to a (very) strong-negative correlation and scores around 0 refer that the two are not correlate with each other.

accountability, civil service reform, and judicial reform)?	N	229	229	229		
Q-11: Where do they stand on the EU Harmonization Package(s) in the parliament?	Correlation Coefficient	,817*	,770*	,762*	,697*	--
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	
	N	229	229	229	229	
Q-24: How important are the regional stability and good neighbourly relations to the parties	Correlation Coefficient	,878*	,924*	,899*	,807*	,761*
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	229	229	229	229	229

* Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

As shown in Table 4, there are strong and positive (0.924) linear correlations between the dependent variables, level of support for the EU & EU membership, and level of support for Europeanization. To further explore our research question (party positions concerning the EU & EU membership, and Europeanization), we classified the political parties into three groups to determine their stance toward the EU & EU membership, and Europeanization: *Hard Eurosceptic* (1.00-2.00), *Soft-Eurosceptic* (3.00-5.00), and *Pro-European* (6.00-7.00).

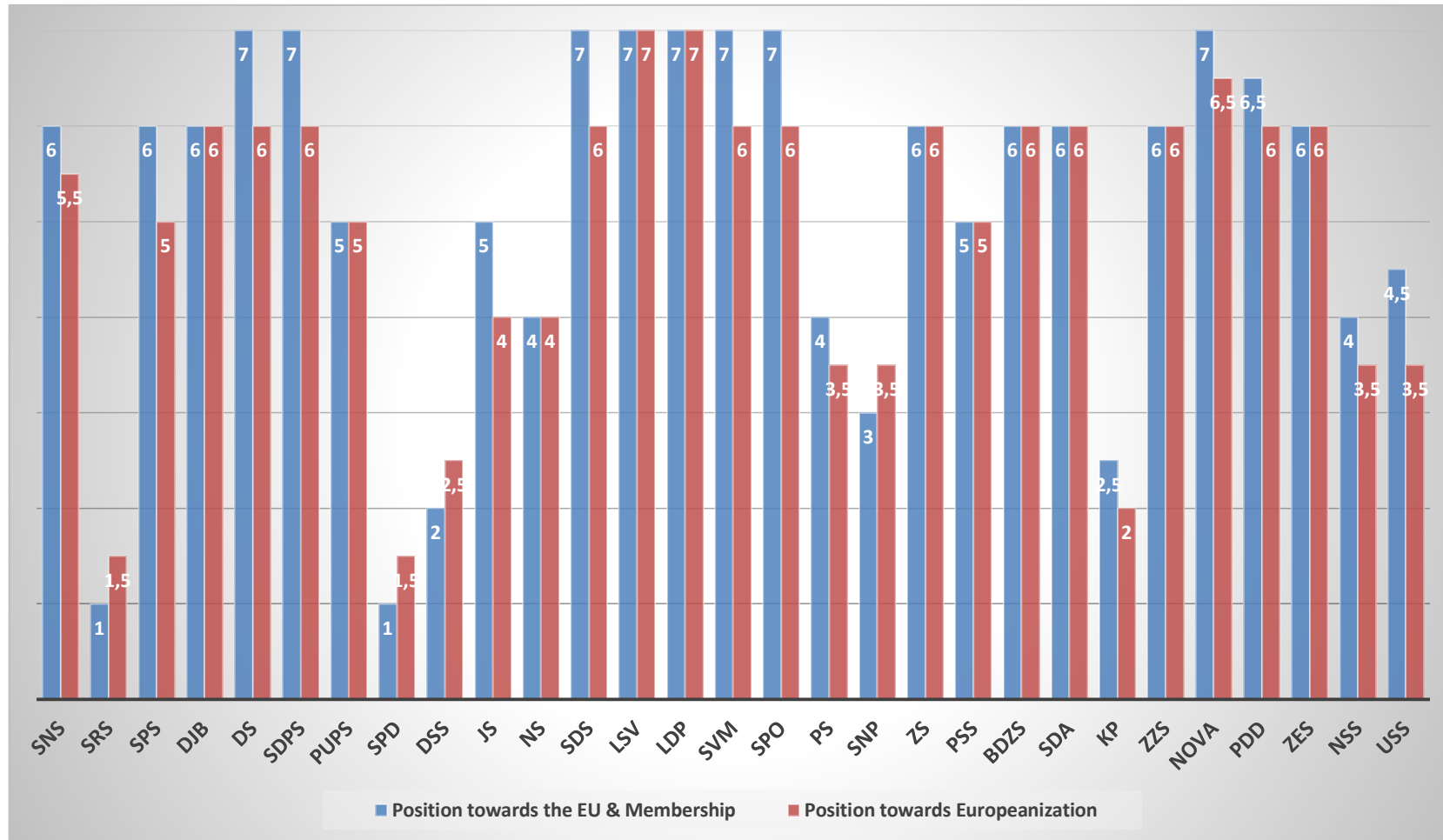
Table 4. Correlation Coefficients between the Dependent Variables

<i>K-Independent Sample Test</i>	Correlation Coefficients between the Dependent Variables	Group	N	Mean Ranks	Median Rank	Chi-Square	Asymp. Sig.
Position toward the EU & EU Membership	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	Hard Eurosceptic	3	2.33	1.00	21.243	.000*
		Soft Eurosceptic	11	9.45	4.50		
		Pro-European	15	21.60	7.00		
Position toward Europeanization	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	Hard Eurosceptic	3	2.33	1.50	22.692	.000*
		Soft Eurosceptic	9	8.00	3.50		
		Pro-European	17	20.94	6.00		

* Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Regarding positions toward the EU & EU membership, and Europeanization, the data (Table 5) reveals that 17 political parties have a pro-European position: SNS, SPS, DJB, DS, SDPS, SDS, LSV, LDP, SVM, SPO, BDZS, SDA, ZZS, NOVA, PDD, and ZES. Four political parties are categorized as Hard-Eurosceptic: the SRS, DVERI, DSS, and KP. The remaining eight parties are Soft-Eurosceptic: the PUPS, JS, NS, PS, SNP, PSS, NSS, and USS.

Table 5. Level of Party Support for the EU Agenda

2.2. Independent Variables: Party Competition, Ideology and Identity Politics

We repeated the Spearman’s Rank-Order Correlation for the first model of analysis – ideology. In the first analysis, p-values for the correlation between the question 12 and the others were not significant ($p > .05$) and the finding for ideological spectrum among Serbian political parties was problematic and was in clash with existing literature. Based on the conceptualization by Mudde (1996), the analysis excluded economy-related questions and categorized the political parties according to the 12th question in the survey: Please tick the box that best describes each party's political ideology on a scale ranging from 1 (extreme left) to 7 (extreme right).

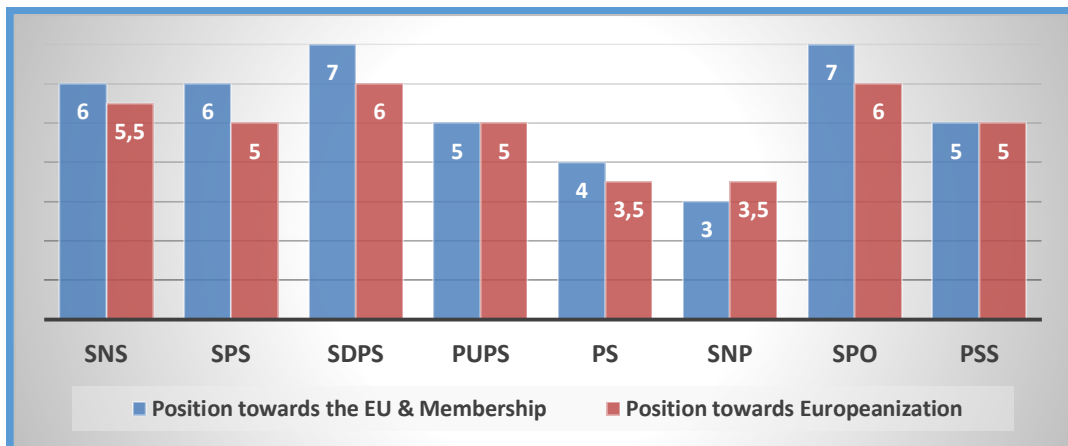
Figure 3. Ideological Spectrum of Political Parties

Extreme Left		Centre			Extreme Right	
1	2	3	4	5	6	7
KP		SPS DS SDP PUPS SDS LSV ZS NOVA ZES	DJB LDP PS ZZS	SNS JS NS SVM PSS BDZS PDD NSS USS	DVERI DSS SPO SNP SDA	SRS

Political parties in Serbia are predominantly concentrated in the centre of the ideological spectrum (Figure 3). Neither right vs. left nor moderate vs. extreme segregations are dominant. The exception is the far right, with DVERI, DSS, SPO, SNP, SDA, and SRS (extreme right) and the KP alone on the extreme left. As with the dependent variable, the political parties were then categorized (left vs. right and moderate vs. extreme), based on their median values. Parties with a median score from 1 to 3 were designated as left-wing, whereas parties with median scores from 5 to 7 were designated as right-wing parties. Parties with median scores between 1 and 2 or 6 and 7 were designated as extreme, while parties with median values between 3 and 5 were moderate.

For the first hypothesis (government vs. opposition) of the second model (party competition), political parties were coded based on whether they were in a ruling coalition (1) or in opposition (2). Table 6 shows that political parties in the ruling coalition are fragmented and do not share a common position toward the EU agenda. Leader-centric and interest-oriented party politics in Serbia (Cohen and Lampe, 2011) show that government relies on a wide coalition, uninfluenced by ideological differentiation or disagreement regarding EU membership. For the anti-EU parties in the coalition, it is more important to have political power as a ruling partner than to have several disagreements within the ruling coalition, including on the accession negotiations.

Table 6. Level of Party Support for the EU Agenda within the Ruling Coalition

The second hypothesis originated from the party competition model, which assumes that political parties identify their position(s) and discourse according to voter demands and expectations (bottom-up). As Table 7 shows, all the correlation coefficient values exceeded 0.800, indicating a very strong and positive correlation in that the categorical positions of the political parties (hard, soft, pro) and their voters were the same across the sample (Table 8).

Table 7. Correlation Coefficients between the Dependent Variables and Voters' Positions

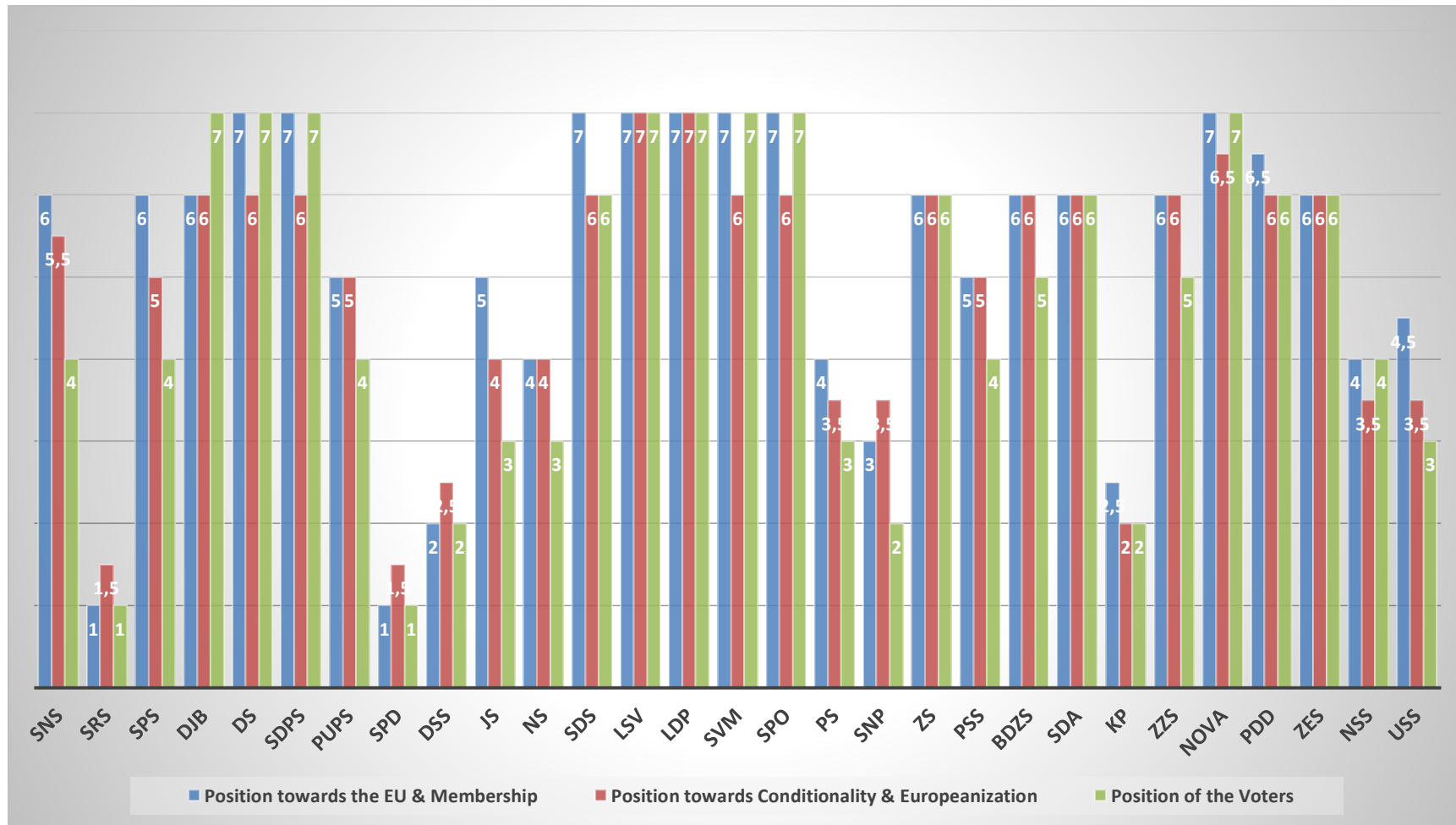
<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		Party Position toward the EU & EU Membership	Party Position toward Europeanization
	Correlation Coefficient	.891*	.886*
Q-21: Considering EU membership for Serbia, where does the voters of the party stand on?	Sig. (2-tailed)	.000	.000
	N	29	29

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

Nevertheless, it also appears that voter support for the EU & EU membership, and Europeanization is slightly less than that of their parties. For example, the average level of support from voters of the SNS, SPS, PUPS, JS, NS, PS, SNP, PSS, ZS, and USS was one point less on the 7-point Likert scale.

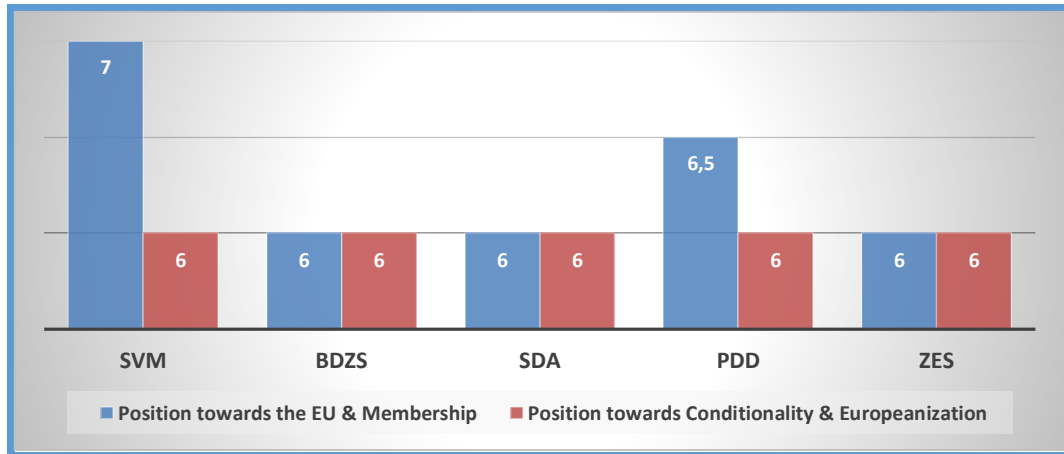

Table 8. Comparison between Political Parties and Voters: Level of Support for the EU Agenda

The fifth hypothesis measures whether there is significant fractionation between minority and majority parties in Serbia. Five minority parties are represented in the Serbian Parliament: the BDZS and SDA (Bosniaks), the SVM (Hungarians), the PDD (Albanians), and the ZES (Slovaks). They were coded as (1) and majority parties as (2). In accordance with the relevant literature (Keating, 2004), minority parties in Serbia have strongly favourable position toward the EU agenda (Table 9).

Table 9. Level of Support for the EU Agenda among Minority Parties

The following survey questions below tested the final hypothesis originating from the last model of the analysis - identity politics. One question, which referred to the normalization of relations with Kosovo, was also inserted into the model due to its direct relation with identity politics in terms of sovereignty and the territorial integrity of Serbia.

Table 10. Correlation Coefficients: Identity Politics

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>	Q-16	Q-17	Q-18	Q-19	Q-20	Q-9
Q-16: Position on the role of religious principles in politics.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	--				
Q-17: Parties can be classified in terms of their views on democratic freedoms and rights. "Libertarian" or "postmaterialist" parties favour expanded personal freedoms, for example, access to abortion, active euthanasia, same-sex marriage, or greater democratic	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.914** .000 29	--			
Q-18: Position on nationalism vs. multiculturalism.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.894** .000 29	.955** .000 29	--		
Q-19: Position toward more rights for ethnic/religious minorities.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.407* .028 29	.572** .001 29	.575** .001 29	--	
Q-20: Where do they stand on the national sovereignty, territorial integrity and traditionalism?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.515** .004 29	.645** .000 29	.624** .000 29	.876** .000 29	--
Q-9: Where do they stand on the pre-condition, normalization of the relations with Kosovo?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.303 .110 29	.507** .005 29	.504** .005 29	.911** .000 29	.797** .000 29

** Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

To prepare the variables for the comparison tests, a correlation analysis was run (Table 10). Among the correlated questions, we altered the Kosovo question by recoding it into a different variable to reverse the order from supranationalism to nationalism. The majority of p-values were less than 0.001. The correlation coefficient values were all positive and strong, greater than 0.500. As an exception, no significant correlation was found between the question on the role of religious principles in politics and pre-conditions regarding Kosovo ($p = 0.110 > 0.05$). Secondly, the p-value was 0.028 for the question on the role of religious principles in politics and party position toward more rights for minorities.

Figure 4. Identity Orientations among Political Parties

Supranational Inclusive				Centre			National Exclusive			
1	2	3	4	5	6	7				
LDP	LSV	DS KP NOVA	SDPS SDS	DJB ZES	SVM ZS ZZS	SPS PUPS	SNS SPO PS PSS USS	SNP PDD NSS	DSS JS NS BDZS SDA	SRS DVERI

Identity orientations of political parties emerged as the most dispersed and heterogeneous variable in the analysis, with parties being widely dispersed from strongly supranational inclusive identity orientations (1) to strongly national exclusive ones (7), as shown in Figure 4. Next, political parties with scores between 1.00 and 2.50 were coded as having a supranational inclusive identity orientation while parties with scores between 5.50 and 7.00 were national exclusive ones.

3. Comparative Analysis of Party Positions

Data generated from the survey analysed party orientations towards the EU & EU membership, and Europeanization in Serbia. The first 11 questions were relevant to associations regarding party positions while the remaining questions tested the hypotheses developed across three models. The added questions enabled us to formulate additional model regarding the questions on NATO membership and deepening relations with Russia as an alternative to EU membership.

3.1. Ideology Model

H-1: Left vs. right-wing parties are likely to adopt polar positions toward the EU & EU membership, and Europeanization.

The first hypothesis, gained one acceptance and one rejection. The ideological schism did not cause a meaningful change in party positions toward Europeanization ($p = 0.119 > 0.05$). However, the ideological spectrum of the political parties was meaningful in terms of their positions toward the EU & EU membership ($p = 0.040 < 0.05$). Support for the EU & EU membership was significantly higher from right-wing parties (Sum of Ranks: 163.0 & Median: 3.00) than the left-wing parties (Sum of Ranks: 162.0 & Median: 2.00).

Table 11. Comparative Analysis: Left-wing vs. Right-wing Parties

2-Independent Sample Test	Group	N	Sum of Ranks	Median Rank	Mann Whitney U Test	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Position toward the EU & EU Membership	Left	10	163.0	3.00	42.000	-2.058	.040*
	Right	15	162.0	2.00			
Position toward Europeanization	Left	10	155.5	3.00	49.500	-1.557	.119*
	Right	15	169.5	2.00			

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

H-2: Moderate parties are apt to be (more) pro-European in comparison to extreme parties.

The second hypothesis of the model was accepted ($p = 0.017 < 0.05$ & $p = 0.036 < 0.05$). This finding is extensively emphasized in the literature, especially in relation to the rising extreme right-wing in Europe (Taggart, 1998). Support for the EU & EU membership was significantly higher among moderate parties (Sum of Ranks: 371/367 & Median: 3.00/3.00) compare to extreme parties (Sum of Ranks: 64/68 & Median: 2.00/2.00).

Table 12. Comparative Analysis: Moderate vs. Extreme Parties

<i>2-Independent Sample Test</i>	Group	N	Sum of Ranks	Median Rank	Mann Whitney U Test	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Position toward the EU & EU Membership	Moderate	22	371.0	3.00	36.0	-2.384	.017*
	Extreme	7	64.0	2.00			
Position toward Europeanization	Moderate	22	367.0	3.00	40.0	-2.099	.036*
	Extreme	7	68.0	2.00			

*

Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

3.2. Party Competition Model

H-3: Government and opposition parties are likely to adopt polar positions toward the EU & EU membership, and Europeanization.

Although a meaningful difference between the parties in the ruling coalition and opposition parties was predicted, this hypothesis was not confirmed ($p = 0.855 > 0.05$ and $p = 0.491 > 0.05$). One explanation is that because the parties in the ruling coalition were fragmented, they shared no common position on EU affairs. The heterogeneity in the opposition parties also led to the rejection of the hypothesis.

Table 13. Comparative Analysis: Ruling Coalition vs. Opposition Parties

<i>2-Independent Sample Test</i>	Group	N	Sum of Ranks	Median Rank	Mann Whitney U Test	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Position toward the EU & EU Membership	Government	7	101.5	5.00	73.5	-0.182	.855*
	Opposition	22	333.5	6.00			
Position toward Europeanization	Government	7	92.0	5.00	64.0	-0.689	.491*
	Opposition	22	343.0	6.00			

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

H-4: Political parties are apt to follow their electoral' position toward the EU & EU membership, and Europeanization.

This hypothesis, that the party agenda is determined via a bottom-up method in accordance with the general trends and expectations of its voters, was accepted. In this case, the Kruskal-Wallis test was used because voter positions were divided into three categories: Hard-Eurosceptic, Soft-Eurosceptic, and Pro-European. P-values ($0.000 < 0.05$) were the strongest and the most significant results of all the hypotheses. Comparing median values demonstrated a substantial correlation between the positions of voters' (hard, soft and pro) and party responses, as shown in Table 14.

Table 14. Comparative Analysis: Party Positions vs. Voters

<i>K-Independent Sample Test</i>	Group	N	Mean Ranks	Median Rank	Chi-Square	Asymp. Sig.
Position toward the EU & EU Membership	Hard Eurosceptic Voters	5	3.00	2.00	22.307	.000*
	Soft Eurosceptic Voters	11	11.73	5.00		
	Pro-European Voters	13	22.38	7.00		
Position toward Europeanization	Hard Eurosceptic Voters	5	3.30	2.00	18.363	.000*
	Soft Eurosceptic Voters	11	11.77	5.00		
	Pro-European Voters	13	22.33	6.00		

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

H-5: Minority parties are apt to be (more) pro-European compared to majority parties.

The two Bosniak minority parties (BDZS and SDA), the Hungarian minority party (SVM), the Albanian party (PDD), and the Slovak minority party (ZES) were all represented in parliament. As previously stated, these parties show a high level of support for the EU agenda. However, there was no significant difference between minority and majority parties in the survey data ($p = 0.215 > 0.05$). This is understandable due to the similar median values of the two groups (6.00 and 5.50). The result (table 15) was similar when examining the question of position toward Europeanization, in that similar median values (6.00 and 5.00 respectively) showed no significant difference between the two groups ($p = 0.099 > 0.05$).

Table 15. Comparative Analysis: Minority vs. Majority Parties

<i>2-Independent Sample Test</i>	Group	N	Sum of Ranks	Median Rank	Mann Whitney U Test	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Position toward the EU & EU Membership	Minority	5	96.0	6.00	39.000	-1.240	.215*
	Majority	24	339.0	5.50			
Position toward Europeanization	Minority	5	102.5	6.00	32.500	-1.650	.099*
	Majority	24	332.5	5.00			

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

3.3. Identity Politics Model

H-6: Political parties with more inclusive supranational identity orientation are apt to be (more) pro-European compared to those with national exclusive identity orientation.

The analysis showed that the identity dimension was a critical influence on the political parties' positions (Table 16). A meaningful difference was found between the political parties comparing an inclusive supranational identity orientation and with a national exclusive identity orientation ($p = 0.004 < 0.05$ and $p = 0.007 < 0.05$). For both parameters, the sums of ranks for the first group was 32.0 and 33.0 respectively, while the second group had a higher level of 88.0 and 87.0. Similarly, comparing the median

values showed that parties with an inclusive supranational identity orientation had a more favourable position on both dependent variables (7.00/6.00 and 3.00/3.50 respectively).

Table 16. Comparative Analysis: Identity Politics

<i>2-Independent Sample Test</i>	Group	N	Sum of Ranks	Median Rank	Mann Whitney U Test	Z	Asymp. Sig. (2-Tailed)
Position toward the EU & EU Membership	Inclusive Supranational	7	32.0	7.00	4.000	-2.874	.004*
	National Exclusive	8	88.0	3.00			
Position toward Europeanization	Inclusive Supranational	7	33.0	6.00	5.000	-2.696	.007*
	National Exclusive	8	87.0	3.50			

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

3.4. Additional Model: The Question of NATO Membership and Russian Alternative

After the pilot surveys were administered, two questions were added to reveal party orientations toward the question of NATO membership and deepening relations with Russia as an alternative to EU membership. Although EU membership negotiations do not require NATO membership, it has become a tradition for Europe’s post-communist countries to reflect their foreign policy orientation as part of the so-called Euro-Atlantic integration.

Table 17. Correlation Coefficients between the Dependent Variables and the Additional Model

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		NATO Membership	Russia as an alternative	EU & membership	Conditionality & Europeanization
Considering NATO membership for Serbia, where does the party stand on?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	--			
What is the position of the party on deepening relations with Russia as an alternative to the EU?	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.929** .000 29	--		
Position toward the EU & EU membership	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.877** .000 29	.905** .000 29	--	
Position toward Europeanization	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	.909** .000 29	.923** .000 29	.924** .000 29	--

** Correlation significant at the 0.01 level (2-tailed)

The correlation analysis revealed a very strong negative relationship between party positions and deepening of relations with Russia as an alternative to EU membership (Table 17). High correlation coefficient values of -0.929 and -0.905 suggest that the level of support for the EU agenda, and the level of support for deepening relations with Russia are negatively correlated. Secondly, high values, such as 0.924 and 0.877, indicate a very strong positive relationship between the level of support for the EU agenda and NATO membership. In other words, anti-EU parties in Serbia oppose NATO membership and propose deepening relations with Russia as an alternative to the EU membership.

Table 18. Comparative Analysis (EU & EU Membership): The Question of NATO and Russian Alternative

<i>K-Independent Sample Test</i>	Group	N	Mean Ranks	Median Rank	Chi-Square	Asymp. Sig.
Position toward the NATO Membership	Hard Eurosceptic	3	4.50	1.00	19.511	.000*
	Soft Eurosceptic	9	7.72	1.00		
	Pro-European	17	20.71	5.00		
Position toward Russia as an Alternative	Hard Eurosceptic	3	27.50	7.00	19.845	.000*
	Soft Eurosceptic	9	21.56	6.00		
	Pro-European	17	9.32	2.00		

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

Comparing the median values of support for NATO membership, both the hard-Eurosceptic and soft-Eurosceptic parties took a hard-line position, with a median value of 1.00, whereas the pro-Europeans took a more moderate position (5.00). The opposite was found regarding Russia as an alternative. Pro-Europeans were against this (2.00) while both the hard-Eurosceptic (7.00) and soft-Eurosceptic (6.00) parties shared a close position, advocating deepening the relations with Moscow.

Table 19. Comparative Analysis (Europeanization): The Question of NATO and Russian Alternative

<i>K-Independent Sample Test</i>	Group	N	Mean Ranks	Median Rank	Chi-Square	Asymp. Sig.
Position toward the NATO Membership	Hard Eurosceptic	3	4.50	1.00	22.321	.000*
	Soft Eurosceptic	11	8.32	2.00		
	Pro-European	15	22.00	6.00		
Position toward Russia as an Alternative	Hard Eurosceptic	3	26.17	7.00	22.066	.000*
	Soft Eurosceptic	11	21.45	5.00		
	Pro-European	15	8.03	2.00		

* Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

4. Findings and Evaluation

The dependent variable, party responses was tested within two parameters – party position toward the EU & EU membership; and party position toward Europeanization. Of the five hypotheses tested, controlling for positions toward the EU & EU membership, voting behaviour was the strongest variable in explaining party positions (Table 20). Given the high correlation of 0.866, voters appear to be the most prominent element determining party positions toward the EU & EU membership. This was followed by considering Russia as an alternative (-0.842), which anti-EU actors propose instead of EU membership. Identity politics, with a correlation of -0.756, and ideology, with a correlation of -0.439, also effected party positions. The correlation between the support for the EU & EU membership, and the support for NATO membership was positive (0.887).

Table 20. Correlation Coefficients between Not-rejected Hypotheses and Party Position toward the EU & EU Membership

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		Russia as an Alternative	Voters' Position	Identity Orientation	Ideology	NATO Membership
Position toward the EU & EU Membership	Correlation Coefficient	-.842**	.866**	-.756**	-.439*	.877**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	29	29	29	29	29

** Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

The second dependent variable, position toward Europeanization, which regards the negotiation process and fulfilment of the Copenhagen Criteria, was supported by five alternative hypotheses (Table 21). The positions of political parties on Europeanization were explained further by voters' position (0.910), Russia as an alternative (-0.885), identity politics (-0.738), and ideology (0.313). Similar to first dependent variable, there was a positive correlation with the level of support for NATO membership (0.909).

Table 21. Correlation Coefficients between Not-rejected Hypotheses and Party Position toward Europeanization

<i>Spearman's Rank-Order Correlation</i>		Russia as an Alternative	Voters' Position	Identity Orientation	Ideology	NATO Membership
Position toward Europeanization	Correlation Coefficient	-.885**	.910**	-.738**	-.313*	.909**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	29	29	29	29	29

** Correlation significant at 0.01 level (2-tailed)

* Correlation significant at 0.05 level (2-tailed)

The findings of this study indicate that the ideology model does not effectively explain party positions and inter-party variations in Serbian case. The findings merely replicated that found in the literature: ideological affiliations do not significantly impact party positions and political orientations in Serbia (Real-Dato, Lengyel and Göncz, 2012). Firstly, ideology is not a leading parameter in Serbian party politics due to the fact that the parties are concentrated more in the centre (Cohen and Lampe, 2011). A large majority of them target the larger electorate in median position out of ideological orientations (Adams, 2001). Secondly, parties carry out party competition and the processes through leadership. Party politics in Serbia is occupied by a leader-centred political culture (Bakke, 2000). Therefore, voters view and evaluate political parties more in terms of the party leaders (Pavlović, 2006), so that voting behaviour is highly correlated with leadership charisma, regardless of the party programme or ideologies.

Not only the model of ideology, but also the model of party competition turned out to be weak in Serbian case. Only one hypothesis of the party competition model was accepted in the analysis: voters vs. political parties. Comparative hypotheses on government vs. opposition and minority vs. majority were both rejected. The electoral system in the country and the pre-election coalition practice and fragmentation in the ruling coalition complicates the picture for comparative analysis resulted in altered positions and heterogeneous equilibriums.

Overall, the analysis revealed that identity politics is the main parameter that explains party positions toward the EU agenda in Serbia. At this point, national exclusive vs. multicultural inclusive identity orientations directly identify the party positions and the differences between the parties. The debate

concerning the EU agenda in Belgrade continues to focus on the “state of identity.” Although non-nationalist parties appear to support EU’s agenda, the nationalist actors in Serbia continue to emerge as Eurosceptic actors. In this respect, the findings revealed similar conclusion with studies in the literature that centralize the identity factor.

It is worth referring to the following observations by Stojić (2018), “The particular nature of European issues, closely related to crucial identity and statehood dilemmas in these post-conflict societies, largely determined party stances on the EU, feeding significant Eurosceptic sentiments.” Similar to his finding, the analysis uncovered that party stance is largely determined by crucial identity-related issues such as bloody disintegration, sovereignty and statehood. Identity as a continuation of the past still dominates the public sphere with nationalist rhetoric; it emphasizes ethnicity and claims a common descent, history, religion, and territory (Rengelov, 2004). Peskin (2008) and Subotić (2011) assert that identity politics in Serbia are distinct from the European identity due to the Euro-Asian/Russian alternative.

Since Serbian political parties adopt their positions concerning foreign policy according to the preferences of their voters, identity politics again matters. In essence, this behaviour polarizes voters who favour the reformists/moderates of EU membership and the traditionalists/nationalists as Eurosceptic (Spasojević, 2016: 111). Furthermore, the categorical division for the accepted hypothesis of moderate vs. extreme parties is also influenced by identity, including state building, religion and sovereignty in Serbia (Nezi, Sotiropoulos and Toka, 2009) and not necessarily linked to their competing interpretations of ideology (in normative term). Serbian nationalists oriented on the extreme right remain legacies; the continuity and reproduction of what were essentially the same institutional and ideological patterns of Milošević (Lazić, 2007). Their identity-originated extreme positions exhibit a foreign policy based on history, religion, nationalism and traditional forms of alliances.

The correlation with the question of NATO membership and Russian alternative supported the main finding of the analysis: state of identity. The idea of deepening relations with Russia as an alternative to the EU stood out in the analysis. Koljević’s (2017) generalization that “East meets West” for Serbia is still valid and reasonable as is the competition between pro-European vs. pro-Russian. Anti-EU actors can and do offer an alternative alliance with Russia, prominently because of Serbia’s historical and sociological ties to Moscow. This explains Serbia’s foreign policy identity dilemma between the West-EU and the East-Russia.

Conclusion

In spite of Serbia’s EU candidate status in 2012, the relationship between the two has not always been harmonious; in fact, it has been complicated and slow. This is the reason why the direction, scope, and future of the relations will be determined most certainly by Serbia’s domestic dynamics rather than the EU conditionality mechanism. Political parties represent critical actors in such important processes. They are monitored in order to understand whether they can provide an effective bridge between their country and the EU. Since the concerns and preferences of political parties play a greater role in the changing dynamics of EU politics, this article problematized party responses toward the EU agenda in Serbia via the statistical analysis of the expert survey. For this purpose, comparative tests were carried out for party positions via eight hypotheses originated from research models: ideology, party competition and identity politics.

Data analysis found out that “state of identity” is the strongest model in understanding and explaining the party responses toward the EU agenda in Serbia. The model of identity politics and hypotheses formulated via additional questions (NATO membership and Russia as an alternative) were concluded to be effective in understanding and explaining party positions toward the EU & EU membership, and Europeanization. Leader-centric party politics in Serbia, with their catch-all strategy prevent any correlation between ideology and party positions; while fragmented party system lead to the rejection of hypotheses in relations with party competition model.

In contrast to previous studies that have categorized Serbian political parties as binary factions between pro-European vs. Eurosceptic, this study reveals that pro-Europeanism in Serbia has strengthened. The survey extrapolates that overall, the political conjuncture in Serbia favours Brussels because anti-EU

parties in Serbia are weak, both in terms of numbers and strength in the parliament. Whereas 17 political parties have pro-European positions: SNS, SPS, DJB, DS, SDPS, SDS, LSV, LDP, SVM, SPO, BDZS, SDA, ZZS, NOVA, PDD, and ZES; only four parties are hard-Eurosceptic actors (the SRS, DVERI, DSS, and KP), while eight soft-Eurosceptic parties share a more suspicious position on the EU & EU membership and Europeanization: PUPS, JS, NS, PS, SNP, PSS, NSS, and USS.

Four of the six hypotheses formulated for party positions toward the EU & EU membership were accepted: *left vs. right*; *moderate vs. extreme*; *identity politics*; and *voters vs. political parties*. For the second dependent variable – Europeanization – the hypotheses for *moderate vs. extreme*; *identity politics*; and *voters vs. political parties* were accepted. Lastly, the hypothesis of Russia as an alternative and NATO membership were accepted for both dependent variables.

Taking the two alternative models (ideology and party competition) into account, Serbia emerges as a complex case for analysis. Serbian political parties are primarily placed in the centre of the ideological spectrum. Neither right vs. left, nor moderate vs. extreme segregations are dominant. The concentration of political parties in the centre prevent the acceptance of related hypotheses formulated from ideology model. The analysis revealed that the weakest model in explaining inter-party fractions was party competition, with two of the three related hypotheses being rejected. First, the segregated positions of political parties within the ruling coalition led to the rejection of the first hypothesis: *government vs. opposition*. The hypothesis regarding *minority vs. majority* comparison was also rejected due to similar median values. However, the third hypothesis, derived from a bottom-up approach to party positions, *voters vs. political parties*, was accepted, being the most powerful variable in the analysis.

Expert survey found out that “state of identity” is the strongest model in understanding and explaining the party responses toward the EU agenda in Serbia. Identity orientations emerged as the most dispersed and diverse variable, with parties being widely dispersed from strongly supranational inclusive identity orientations to strongly national exclusive. Hypotheses on NATO membership and Russia as an alternative, as well as moderate vs. extreme; voters vs. parties supportively empower the general finding that all roads lead to identity politics in Belgrade.

References

- Adams, J. (2001). *Party competition and responsible party government: A theory of spatial competition based upon insights from behavioural voting research*. Ann Arbor MI: The University of Michigan Press.
- Bakke, E. (2000). Central and east European party systems since 1989. S. Ramet (Ed.), in *Central and southeast European politics since 1989* (p. 64-90). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bakker, R. et al. (2015). Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file 1999-2010. *Party Politics*, 21(1), 143-152.
- Bieber, F. (2011). Building impossible states? State-building strategies and EU membership in the Western Balkans. *Europe-Asia Studies*, 63(10), 1783-1802.
- Cohen, L. J. and Lampe, J. R. (2011). *Embracing democracy in the western Balkans: From postconflict struggles toward European integration*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Egeberg, M. (1999). Transcending intergovernmentalism? Identity and role perceptions on national officials in EU decision-making. *Journal of European Public Policy*, 6(3), 458-461.
- Enyedi, Z. and Lewis, P. G. (2007). The impact of the European Union on party politics in central and eastern Europe. P. G. Lewis and Z. Mansfeldová (Eds.), in *The European Union and party politics in central and eastern Europe* (p. 231-249). London: Palgrave Macmillan.
- European Commission. (2019). *Serbia 2019 report*. Retrieved September 9, 2019, from http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf
- Habermas, J. (1993). On the pragmatic, the ethical, and the moral employments of practical reason. J. Habermas (Ed.), in *Justification and application: Remarks on discourse ethics* (p. 1-17). Cambridge: The MIT Press.
- Hooghe, L. et al. (2010). Reliability and validity of measuring party positions: The Chapel Hill expert surveys

- of 2002 and 2006. *European Journal of Political Research*, 49, 684-703.
- İktisadi Kalkınma Vakfı [IKV]. (2013). *Batı Balkanlar Avrupa yolunda*. Retrieved May 26, 2018, from http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/bati_balkanlar_ab_yolundaweb.pdf
- Keating, M. (2004). European integration and the nationalities question. *Politics & Society*, 31(1), 1-22.
- Koljević, B. (2017). The role of Serbs in the creation of new Europe. *Serbian Political Thought*, 15(1), 79-91.
- Kopecký, P. and Mudde, C. (2002). The two sides of Euroscepticism: Party positions on European integration in east central Europe. *European Union Politics*, 3(3), 297-326.
- Ladrech, R. (2002). Europeanization and political parties toward a framework for analysis. *Party Politics*, 8(4), 389-403.
- Lazić, M. (2007). Spread of value orientations among political and economic elites in Serbia. *Romanian Journal of Political Science*, 7(2), 67-83.
- Mudde, C. (1996). The war of words defining the extreme right party family. *West European Politics*, 19(2), 225-248.
- Nezi, S., Dimitri A. S. and Toka, P. (2009). Explaining the attitudes of parliamentarians toward European integration in Bulgaria, Greece and Serbia: Party affiliation, 'left-right' self-placement or country origin? *Europe-Asia Studies*, 61(6), 1003-1020.
- Pavlović, D. (2006). Political parties and the party system in Serbia after 2000. G. Karasimeonov (Ed.), in *Reshaping the broken image of political parties: Internal party democracy in south east Europe* (p. 173-200). Sofia: Gorex Press.
- Peskin, V. (2008). *International justice in Rwanda and the Balkans: Virtual trials and the struggle for state cooperation*. New York: Cambridge University Press.
- Radeljić, B. (2014). The politics of (no) alternatives in post-Milošević Serbia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 243-259.
- Raunio, T. and Hix, S. (2000). Backbenchers learn to fight back: European integration and parliamentary government. *West European Politics*, 23(4), 142-168.
- Ray, L. (1999). Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey. *European Journal of Political Research*, 36(2), 283-306.
- Real-Dato, J., Lengyel, G. and Göncz, B. (2012). National elites' preferences on the Europeanization of policy-making. H. Best, G. Lengyel and L. Verzichelli (Eds.), in *The Europe of elites: A study into the Europeanness of Europe's economic and political elites* (p. 67-93). Oxford: Oxford University Press.
- Sjursen, H. (2002). Why expand? The question of legitimacy and justification in the EU's enlargement policy? *Journal of Common Market Studies*, 40(3), 491-513.
- Spasojević, D. (2016). Serbian political parties and the Kosovo question. L. I. Mehmeti and B. Radeljić (Eds), in *Kosovo and Serbia: Contested options and shared consequences* (p. 106-129). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Stojić, M. (2018). *Party responses to the EU in the western Balkans: Transformation, opposition or defiance?* London: Palgrave Macmillan.
- Subotić, J. (2011). Europe is a state of mind: Identity and Europeanization in the Balkans. *International Studies Quarterly*, 55(2), 309-330.
- Szczerbiak, A. and Taggart, P. (2003). Theorising party-based Euroscepticism: Problems of definition, measurement and causality. *SEI Working Paper*, 69, 1-18.
- Szczerbiak, A. and Taggart, P. A. (2000). Opposing Europe: Party systems and opposition to the Union, the Euro and Europeanisation. *SEI Working Paper*, 36, 1-16.
- Taggart, P. (1998). A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary western European party systems. *European Journal of Political Research*, 33(3), 363-388.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ BALKAN ÜLKELERİNDE KAMU PERSONEL SİSTEMİ

(Yunanistan, Slovenya, Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan)

Mithat EKİCİ

Mühendis, Meteoroloji Genel Müdürlüğü – mithatekici@gmail.com

Ayşe AKKUŞ

Uzman, Gazi Üniversitesi, aysekaya2@gmail.com

Kamil Ufuk BİLGİN

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üni., İİBF, Kamu Yönetimi Böl., kamil.bilgin@hbv.edu.tr

ÖZ

Balkanlarda yer alan 12 ülkenin halen 5'i Avrupa Birliği üyesidir. Bunlar Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Slovenya'dır. Bu nedenle, bu ülkelerdeki değişimi ve gelişmeyi diğer Balkan ülkelerine göre ayrıca incelemek gerekir. Zira AB üyeliği sonrası bu ülkelerde çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Üstelik bu reformlar sadece ekonomik alanda olmayıp, devletin yapılandırmasında ve kamu personel sistemlerinin iyileştirilmesinde de görülmüştür. Çünkü halka, Avrupa standartlarında bir kamu hizmetinin verilebilmesi için öncelikle kamu personelinin niteliğinin artırılması ve etkin yönetiminin sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda bildirinin amacı, AB üyesi bu 5 Balkan ülkesindeki kamu personel sistemlerinin karşılaştırmalı olarak açıklanmasıdır. Bu amaçla yöntem, söz konusu ülkelerdeki Devlet Memurluğunun, özellikle hukuki kaynaklarda incelenmesi olmuştur. Bildiri, aslında 12 Balkan ülkesini kapsayan bir araştırmaya dayanmaktadır. Ancak, Bildirinin konusunu her üç ülkede de aynı yıl 1999'da çıkarılan kanunlarla, Yunanistan'da çalışan Devlet Memuru "Dimósios Ypállilos"; Bulgaristan'da "Dürzhaven Sluzhítel" ve Romanya'da "Funcționar Public" in yanısıra 2002 tarihi yasasıyla Slovenya'daki Devlet Memurları "Javni Uslužbenec" ve Hırvatistan'da 2005 tarihinde çıkarılan Devlet Memurları Kanunu ile "Državni Službenik" oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre, söz konusu Balkan ülkelerinde kamu personeli, bazı yönlerden benzeşim göstermekle birlikte, etkisinde kaldıkları Avrupa ülkesine öykünme söz konusu olabilmektedir. Ancak, ülkenin etnik yapısı ve gelenekleri kamu personelinin yönetimine de yansımıştır.

Anahtar kelimeler: Balkan Ülkeleri, Avrupa Birliği, Kamu Yönetimi, Kamu Personel Yönetimi, Devlet Memuru.

AS MEMBERS OF THE EUROPEAN UNION IN BALKAN COUNTRIES PUBLIC PERSONNEL SYSTEM

ABSTRACT

Five of the 12 countries in the Balkans are currently members of the European Union. These are Greece, Bulgaria, Romania, Croatia and Slovenia. Therefore, it is necessary to examine the change and development in these countries separately compared to other Balkan countries. Because, after the EU membership, various reforms have been made in these countries. Moreover, these reforms have been seen not only in the economic field, but also in the structure of the state and the improvement of public personnel systems. Because, in order to provide a public service in European standards to the public, first of all, the quality of public personnel should be increased and effective management should be ensured. In this context, the aim of the Paper is to provide a

comparative explanation of the public personnel systems in these 5 EU member states. For this purpose, the method has been to examine the Civil Servants in these countries, especially in legal sources. The Paper is based on a study covering 12 Balkan countries. However, the subject of the Paper is under the laws enacted in 1999 in all three countries Civil Servant working in Greece: "Dimósios Ypállilos"; In Bulgaria: "Dürzhaven Sluzhittel" and in Romania: "Funcționar Public"; as well as the Civil Servants in Slovenia: "Javni Uslužbenec" with the 2002 law and of course Croatia "Državni Službenik" Law in 2005.

According to the findings of the research, although the personnel of the Balkan countries were similar in some respects, it was possible to emulate the European countries in which they were influenced. Ancak, ülkenin etnik yapısı ve gelenekleri kamu personelin yönetimine de yansımıştır. However, the country's ethnic structure and traditions are also reflected in the management of public personnel.

Key Words: Balkan Countries, European Union, Public Administration, Public Personnel Management, Civil Servant.

GİRİŞ

Kuruluşunda şimdiki kadar büyük (28 üye ülke) olmayan Avrupa Birliği, Avrupa ülkelerinin ekonomik alanda iş birliği yapmak amacıyla ilk olarak 1951 yılında sadece Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'dan oluşan altı ülkeden oluşmaktaydı. Belli aralıklarla birçok ülke Birliğe katılmış ve en son 28 ülkeyi içine alan daha çok siyasi ve ekonomik bir Birlik haline gelmiştir. Avrupa Birliği en son haline, Hırvatistan'ın 1 Temmuz 2013 tarihinde katılımıyla ulaşmıştır (AB Delegasyonu, 2019).

Avrupa Birliği'ne üyeliğe kabul edilen ilk Balkan ülkesi Yunanistan olmuştur. Yunanistan, 1 Ocak 1981 yılından beri AB üyesi olarak, AB Üyesi diğer Balkan ülkelerinden oldukça önce davranmış ve yol almıştır. AB resmi para birimi Avro'ya 1 Ocak 2001 tarihinde geçmiş ve 1 Ocak 2000 tarihinden beri de Şengen Ülkelerine dâhil olmuştur (European Union, 2018).

AB'ye katılan ikinci Balkan ülkesi Slovenya, 1 Mayıs 2004 tarihinden bu yana AB üyesidir ve 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla resmi para birimi olarak Avro'yu kullanmaktadır. Şengen üyeliğine ise, 21 Aralık 2007 tarihinde dâhil olmuştur (European Union, 2018).

AB'ye katılan üçüncü Balkan ülkesi, Romanya'dır. 1 Ocak 2007'den bu yana AB üyesi olan Romanya'da halen milli para Ley, para birimi olarak kullanılmakla birlikte, gerekli şartları yerine getirdiğinde Avro'ya geçebilecektir. Ancak Romanya, şu anda Şengen ülkeleri arasına katılma sürecindedir (European Union, 2018).

Bulgaristan ise, Romanya gibi 1 Ocak 2007 elde ettiği AB tam üyeliğini, Romanya gibi gerekli şartlar yerine getirdiğinde Avro'ya geçecek ve Şengen Ülkeleri arasına katılacaktır (European Union, 2018).

Hırvatistan, Balkan ülkeleri arasında en son AB üyesi olan ülkedir. Tam üyelik tarihi 1 Temmuz 2013'dür. Hırvatistan, gerekli koşulları yerine getirdikten sonra Avro'yu resmi para birimi olarak kabul etmeyi taahhüt etmiştir. Ancak henüz Şengen üyesi ülkelere biri değildir (European Union, 2018).

AB ÜYESİ BALKAN ÜLKELERİNDE KAMU YÖNETİMİ

AB üyesi Balkan ülkeleri içinde Romanya, Balkan Yarımadası'nın coğrafi açıdan en büyük ülkesidir. Romanya Ukrayna, Moldova, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan'la komşudur. Romanya nüfus açısından da en kalabalık Balkan Ülkesidir (20 milyon). Romanya, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında yaşamış ve 1878 yılında bağımsız olup, Romanya Krallığı kurulmuştur. 1947 yılında Sosyalist Cumhuriyet olan Romanya, 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılması sürecinde dağılan Varşova Paketi üyelerinden biri olmaktan çıkmıştır. "Romanya Devrimi" ile beraber demokratik yönetime geçilmiştir (MCIA, 2000, s. 41-45). Romanya, 1995 yılında başvurduğu Avrupa Birliği tam üyeliğine 01 Ocak 2007 tarihinde geçmiştir (Yıldız, 2018). Avrupa Komisyonunun Raporuna göre, 2015 yılında Romanya'da kamu hizmeti sunan kamu personelinin %68'ine denk gelen 125.446 kişi Devlet Memuru'dur (European Commission, 2018, s. 861). Batılı anlamda kamu yönetimi geleneği yerine, komünist rejim geleneğine sahip

Romanya’da eski rejim etkisi, bazı zayıflıkların da sebebi durumundadır. Buna göre Romanya Kamu Yönetimi, memurlar arasında farklı maaş düzenlemelerinin bulunması; kamu personelinin nitelik ve becerilerini artıracak ulusal düzeyde bir eğitim program ve politikasının olmaması; değerlendirme, isteklendirme ve ödüllendirmeyi içeren bir performans yönetiminin kurulamaması ve yolsuzluk gibi sorunlarla uğraşmaktadır (European Commission, 2018, s. 874). Avrupa düzeyinde kamu yönetimi reformu yapma çabaları sayesinde özelleştirmeye, adem-i merkeziyete, kamu hizmeti kavramını değiştirmeye ve Devlet Memurlarının statüsünün daha modern ve batılı anlayışla düzenlenmesine gidilebilmiştir (Matei, 2009, s. 145-146). Romanya Devlet Memurluğu Yasasında (Romanina Civil Servant Law), Devlet Memuru, Romanya dilinde “**Funcționar Public**”, kamu görevlisi olarak görev yapmak üzere kamu kurumlarında çalışan, kamu kurum yönetimince göreve tayin edilen kişiye verilen unvan olarak tanımlanmıştır (Akkuş, 2019a).

Bulgaristan, Türkiye’nin batısındaki en uzun sınıra sahip komşusudur. Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altında iken 1908 yılında Avrupa’daki ulusallaşma hareketlerinden etkilenecek bağımsızlığını kazanmıştır. II.Dünya Savaşı sonrasında Doğu Bloku içerisinde yer alan Bulgaristan, ekonomide ve siyasette liberalleşme politikaları sürecine Doğu Blok’unun dağılmasıyla geçmiş ve 1995 yılında Avrupa Birliği’ne üyelik başvurusunu yapmıştır. 1 Ocak 2007 tarihinde de AB’ye tam üyeliği kabul edilmiştir (Akkuş, 2019b). Bulgaristan Cumhuriyetinde yürütme, seçimle işbaşına gelmekte ve Cumhurbaşkanı beş yılda bir seçilmektedir. 240 milletvekilinden oluşan parlamento seçimleri ise, 4 yılda bir yenilenmektedir (MFA, 2019). 2018 yılı itibariyle Bulgaristan nüfusu, 7 milyondur. Üniter bir yönetim sistemine sahip olmasına karşın Bulgaristan’da yönetim, merkez, bölge ve yerel yönetim olarak üç düzeyli olarak yapılandırılmıştır (European Commission, 2018, s. 73). Bulgaristan Anayasasına göre, Bulgaristan idari yapısında 28 Bölge ve 265 Belediye bulunmaktadır. Tüzel kişiliğe sahip olan Belediyelerin, kendine ait bütçesi ve personeli bulunmaktadır. Bölge valileri tarafından yönetilen Bölgeler ise, İçişleri Bakanlığına bağlı, merkezi idarenin taşra örgütü şeklinde faaliyet göstermektedir (European Commission, 2018, s. 73). Bulgaristan’da kamu hizmeti sunan Devlet Memuru “**Dürzhaven Sluzhitel**” sayısı, 2019 yılı itibariyle nüfusun %10’undan biraz fazlasına denk düşmekte olup, 742,058’dir.¹ Bulgaristan Kamu Yönetiminde, AB raporları gereğince önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.² OECD-SIGMA raporları³ gereğince kamu yönetimi alanında adım adım yapılacak reformlar belirlenmiş ve bir gerçekleştirme takvimine bağlanmıştır (Akkuş, 2019b).

AB üyeliğini elde eden ikinci Balkan ülkesi Slovenya’nın batısında İtalya, güneybatısında Adriyatik Denizi; güney ve doğusunda Hırvatistan, kuzeydoğusunda Macaristan ve kuzeyinde Avusturya bulunmaktadır. Slovenya, sadece 20.273 km² yüz ölçümüne sahip bir Balkan Ülkesidir. I.Dünya Savaşı sonrası egemenliği altında olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan Sırp ve Karadağlılar ile birlikte ayrılarak, 1929 yılında Yugoslavya Krallığını kurmuşlardır. Slovenya, II.Dünya Savaşı sonrasında, 1991 yılında dağılma sürecine kadar komünist Yugoslavya’nın bir parçası olmuştur. Ancak, Yugoslavya iç savaş sonrası, çok partili demokratik bir siyasi sistemi benimseyen Slovenya Cumhuriyeti, 1995 yılında diğer Balkan ülkeleri ile birlikte Avrupa Birliği’ne üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1 Mayıs 2004 tarihinde AB’ye tam üye olmuştur (Ekici, Akkuş, Dölek, Tolga, 2019). Parlamenter cumhuriyet sistemi ile yönetilen ve kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş olan Slovenya’da, Devlet Başkanı, halk tarafından genel oy ile 5 yıl için seçilmektedir. Parlamento 40 üyeden oluşan Ulusal Konsey ve 90 vekilden oluşan Ulusal Meclis yapısından oluşmaktadır. Yasama ve denetleme görevini Ulusal Meclis yerine getirmektedir. Ulusal Konsey ise, “*Slovenya Anayasası’nın 96.maddesine göre sosyal, ekonomik, mesleki ve yerel çıkarların temsil organı*”

¹ Republic of Bulgaria National Statistical Institute, Employed persons - Total of economy, 07.03.2019, <http://www.nsi.bg/en/content/5519/employed-persons-total-economy>.

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Olga Borissova, Public Administration Reform in Bulgaria. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN016718.pdf>.

³ SIGMA, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün (OECD) bir inisiyativedir (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries-Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek). SIGMA’nın hazırladığı raporlar, AB kurumları ile aday ülkeler arasında yürütülen üyelik müzakerelerinde yol gösterici olmuştur. Rapor bkz. http://www.sigmaweb.org/publications/SIGMA_SP2398TR.pdf.

şeklinde görev ifa etmektedir (Kalay, 2016). Slovenya’da Devlet Memurluğu personel sistemi, 2002 tarihi yasayla getirilmiştir. Bu yasaya göre, Sloven Devlet Memurlarına “*Javni Uslužbenec*” denmektedir.

AB üyeliğine ilk kabul edilen Balkan ülkesi olan Yunanistan, Türkiye’nin batı komşusu ve bir Akdeniz ülkesidir. Yunanistan’ın yönetim şekli parlamenter demokrasi, resmi dil Yunanca, para birimi Avro’dur. 2017 yılı itibariyle 10,8 milyon insanın yaşadığı Yunanistan’ın yüzölçümü, 131.957 km² ve başkenti Atina’dır. Kuzeyde Arnavutluk, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ve Bulgaristan; kuzey doğuda Türkiye komşu ülkeleridir. Etnik Yapısı %98 Yunan Ortodoks, % 2 Müslüman Türk ve diğer azınlıklar (Slav, Pomaklar, Arnavut, Roman ve İllian)’dan oluşmaktadır. Dini yapı ise, Yunan Ortodoks (yaklaşık %98), Müslüman (%1,3’ü), Yahudi, Katolik, Protestan ve diğerlerinden oluşmaktadır. Mecburi eğitim 9 yıl olup, okur- yazar oranı %97,5 civarındadır (DGAPF, Aralık 2008, s. 23). 1821 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan, ilk olarak Mora yarımadası ve Atina’yı içine alan küçük bir bölgede “Yunan Krallığı” adıyla kurulmuştur. Parlamenter sistemle yönetilen ülkede dört yılda bir genel seçim yapılmakta ve meclise 300 üye seçilmektedir. Yasama yetkisi, bu meclis tarafından kullanılmaktadır. Yürütme yetki ve görevi, salt çoğunluğa sahip hükümete aittir. Cumhurbaşkanı ise, meclisin üçte ikisinin desteğini almak şartıyla meclis tarafından gösterilen adaylar arasından, beş yıllığına seçilmektedir (Karaaslan ve Bahçe, 2007, s. 2-4). Yunanistan’da 1999’da çıkarılan kanunla, Yunanistan’da çalışan Devlet Memurlarına “*Dimósios Ypállilos*” denmektedir.

AB üyesi olan son Balkan ülkesi Hırvatistan Akdeniz’in, Güney Avrupa ve Orta Avrupa’nın ortasında, kesişim noktasında yer alan ve nüfusu 4.1 milyon olan bir ülkedir. Başkenti Zagreb’tir. Slovenya Macaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Karadağ ile sınır komşusudur. 2013 yılından beri AB üyesi olan ülke, parlamenter demokrasi ile üniter yapıda bir Cumhuriyet’tir. Resmi para birimi Hırvatistan Kuna ve resmi dili Hırvatça’dır. Sosyal devlet, özgürlük, eşitlik, eşit haklar ve hukukun üstünlüğü ülkenin anayasal düzeninin en yüksek değerleri arasındadır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri ayrılığı temelinde bir siyasi sistemi vardır. Hırvat parlamentosu üyeleri dört, Cumhurbaşkanı ise beş yıllığına seçilmektedir. Hırvatistan’da Ombudsmanlık Enstitüsü, Çocuklar için Kamu Denetçiliği Kurumları, Cinsiyet Eşitliği ve Engelli Kişiler Kurumları gibi kurumlar da bulunmaktadır. Ülkede toplamda 20 tane Bakanlık bulunmaktadır (World Population Review, 2019). Hırvatistan yirmi adet Bakanlık oluşumuyla, büyük ve esnek bir kamu idaresine sahiptir. Ülkedeki işgücünün yaklaşık %18’ini oluşturan Devlet Memuru “*Državni Službenik*”, 2005 tarihinde çıkarılan Devlet Memurları Kanunu’na göre istihdam edilmekte ve 293.000 kişiden oluşmaktadır (Avrupa Komisyonu Raporu, 2018, s. 101). Ayrıca, statüsü/kadrosu ayrı ayrı özel mevzuatla düzenlenmiş olan merkezi ve yerel yönetimler tarafından istihdam edilen dört ayrı memur kategorisi bulunmaktadır. Bunlar Devlet idaresindeki (bakanlıklar ve diğer merkez organlarındaki) memurlar; yerel ve ilçe merkez organlarında görev yapan yerel memurlar; merkezi olarak finanse edilen kamu hizmetlerinde çalışan kamu görevlileri ve yerel olarak finanse edilen kurumlarda hizmet veren kamu görevlileri (anaokulları, kütüphaneler, müze, vb.) şeklindedir (Avrupa Komisyonu Raporu, 2018, s. 117).

AB ÜYESİ BALKAN ÜLKELERİNDE KAMU PERSONELİ

Yukarıda kamu yönetimleri hakkında genel bilgileri verilen AB üyesi Balkan ülkelerinin, bu bilgiler ışığında kamu personeli yönetim sistemi ve uygulamaları da yine aynı sıraya göre, aşağıda verilmiştir.

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde Kamu Personelinin İstihdamı

Yukarıda kamu yönetimi tanıtımı sırasına göre açıklama yapmak gerekirse, Romanya’da *Funcționar Public* konumundaki kişiler kamu hizmetini yerine getirirken hızlı, etkili, ön yargılardan ve yolsuzluktan uzak, politik baskı ve otoriteyi kötüye kullanmadan görevini yapmak zorundadır. *Funcționar Public*, kanunda belirtilen yeterlilik yerine getirenlerden seçilir ve eşitlik ilkesine göre atanması yapılır. *Funcționar Public*, Romanya vatandaşlığına sahip ve Romanya’da yaşayan, Romen dilini yazmayı ve konuşmayı bilen, 18 yaşın üzerindeki, görevlerini yerine getirme konusunda tam yeterliliğe sahip olan, hizmetin gereklerini yerine getirecek sağlığa sahip, yasalarda öngörülen kamu hizmeti eğitim şartlarını taşıyan, memur olmaya engel herhangi bir suçtan ceza almamış olanlar arasından seçilmektedir (Akkuş, 2019, s. 265). Bu şartların yerine gelmesi dışında Romanya’da Devlet Memurluğu’na giriş, yalnızca ilgili makam veya kurum tarafından

düzenlenen yükselme ya da memuriyetten ayrılma gibi nedenlerle boşalan kadrolar için düzenlenen yarışma sınavı ile olmaktadır. Yarışma sınavı, sınavdan 30 gün önce ilan edilmekte ve yarışma sınavının şartları ve sonuçların ilanı, memuru alacak olan kurum tarafından belirlenmekte ve gerçekleştirilmektedir. Yarışmaya başvuran kişilerin, yukarıda belirtilen *Funcționar Public* olma şartlarını taşımaları gerekmektedir. Yarışmanın sonucundan memnun olmayan kişilerin, itiraz hakkı vardır. Kanun uyarınca seçilmiş veya atanmış veya ona eşdeğer kadrolarda bulunanlar ve ayrıca kamu sektörü özel kadrolarında bulunanlar, daimî kamu hizmeti kadrolarına atanabilirler. Yarışmanın sonucu olarak bu kişiler, eğitim seviyelerine karşılık gelen sınıflara atanırlar (Akkuş, 2019a).

Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhitel* olmak için memuriyete giriş, yazılı başvuru ve açık rekabet şartlarındaki yazılı sınavla yapılmaktadır. Bunun yanında bir kamu idaresinde yeni kurulduysa buradaki boş bir pozisyon için yazılı yarışma sınavı yapılmadan da görev süresi 6 ayı geçmeyecek şekilde *Dürzhaven Sluzhitel* ataması yapılabilir. Rekabet süreci için 3 ve 7 kişi arasında oluşturulan bir komisyon oluşturulmaktadır. Adayların başvuruları bu komisyonca değerlendirilmektedir. Gerekli belgeleri sunamayan, asgari şartı sağlamayanlar ve kanuni belgelerde öngörüldüğü gibi ilgili pozisyona ilişkin özel şartlar taşımayanların başvuruları kabul edilmez. Başvurusu kabul edilmeyen adayların kabul edilmeme gerekçesi bildirilir ve ilan tarihini izleyen 3 gün içinde bu kişiler itirazda bulunma hakkına sahiptir (Akkuş, 2019b).

Slovenya'da mevcut kamu görevlisi sayısı yeterli olmadığında, ilgili birimin iş yükünde bir artış veya bir değişiklik olmamasına rağmen iş pozisyonunda boşluk olduğunda, personel alacak kurum yeterli ödeneğe sahip olduğunda, yeni doldurulacak pozisyonun personel planına uyması şartıyla işe yeni *Javni Uslužbenec* alımına karar verilir. Bu boş pozisyonlara *Javni Uslužbenec* alımı için açık rekabet şartlarının gerçekleşmesi durumunda, Slovenya Cumhuriyeti Resmî Gazetesinde veya günlük gazetelerde, Slovenya İstihdam Servisi tarafından bu boş pozisyonlar için iş ilanı yayınlanır. Sunulan belgelere dayanarak açık rekabet koşullarına uyan adaylar, bakanlıklarda, ilgili birim müdürün yetkisiyle; kurumlarda seçim işlemleri ise, ilgili kurum yöneticisi veya genel müdürler tarafından yapılır. Devlet Memurluğu Kanun'unun 60.maddesi gereğince oluşturulan rekabet komisyonu, başvuran adaylar içerisinde hangilerinin boş iş pozisyonu şartlarını sağladığını ve hangi adayların mesleki özelliklerinin bu pozisyona uyduğunu tespit eder. Adayların seçimi, adayların komisyona verdiği belgelere, yazılı yeterlilik sınavlarına, sözlü sınavlara ve diğer gerekli formların uygunluğuna dayanarak resmi iş ilanı için en profesyonel nitelikte olduğunu gösteren adayın seçilmesi şeklinde uygulanır. Başvuran tüm adayların, resmi iş ilanına göre yeterince profesyonel olarak kalifiye olmaması durumunda, yarışma sınavı yeniden açılır ve açık bir şekilde tüm ilgililere yeniden duyurulur. Seçilme veya seçilememe kararı sebepleriyle adaylara bildirilir ve seçilmemiş adaylar, yetkili komisyona itiraz etme hakkına sahiptir (Ekici ve diğer, 2019).

Yunanistan Cumhuriyetinde Devlet Memuru *Dimósios Ypállilos*, olabilmek için kadın veya erkek öncelikle Yunan vatandaşı olmak gerekmektedir. AB üyesi ülkelerden olan Yunanistan'da, AB vatandaşı olan diğer şahıslar ise, (AB Antlaşmasının 48.Maddesi gereği) yalnızca görevlendirme ile çalıştırılabilmektedir. AB üyesi ülke vatandaşı bile olmayan yabancı uyrukluların atanmasına ise, yalnızca özel tüzüklerle belirtilen durumlarda izin verilebilmektedir. Yunanistan vatandaşlığına geçen yabancıların, *Dimósios Ypállilos* olarak atanabilmeleri için vatandaşlıklarının üzerinden en az bir yıl geçmesi gerekmektedir (Ekici, 2019). *Dimósios Ypállilos* atamaları İçişleri Bakanlığı, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Bakanlığı genel hükümet politikası çerçevesinde, ihtiyaca göre belirlenen boş pozisyonlar, fırsat eşitliği, meritokrasi, tarafsızlık, sosyal dayanışma, şeffaflık ve alenen tüm ilgililere duyurularak yapılmaktadır. Boş iş pozisyonları, kamu rekabeti çerçevesinde, yazılı ve bazen de sözlü sınavla ve bazen de kanunda açıkça yazılı şartlar içerisinde, istisnai atamaları düzenleyen özel hükümler haricinde, adayların öncelik sırasına göre yapılmaktadır. Yunanistan'da işe alma işlemleri, bağımsız bir idari makam tarafından yürütülmektedir. Gerektiğinde yetkili Bakan, bu bağımsız otoritenin eylemlerine itiraz için Danıştay nezdinde başvuruda bulunabilmektedir. Tüm işe alma duyuruları, yetkili organların onayı ile Yunanistan Resmî Gazetesinde ön duyuru olarak ve duyurunun bir özeti ulusal basında ve diğer kitle iletişim araçları tarafından yayınlanır. Herhangi bir duyuru yapmadan bir boş göreve istisnai atama yapma hakkı özel hükümler çerçevesinde yapılabilir (Ekici, 2019). Yunanistan'da unvanlara göre üniversite mezunları ve teknik çalışmalar için yaş

şartı, 21- 35 olarak belirlenmiştir. İkincil çalışmalar için yaş şartı, 21- 30 olarak belirlemiş; zorunlu çalışmalar için ise yaş şartı 20 – 30'dur. Bunun dışındaki özel çalışma alanlarında çalışanlar için mevzuatta bir yaş sınırı konmamıştır (Ekici, 2019).

Hırvatistan'da 15/07/2005 tarihinde çıkarılan 92 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile Devlet Memuru "*Državni Službenik*" mahkemelere, ceza kurumlarına, Hırvat Parlamentosunun idari personeli olarak, Hırvatistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin idari kadrolarına ve ofislerine, Anayasa Mahkemesinin idari kadrosuna, Hırvatistan Cumhuriyeti Ombudsmanlığı (kamu Denetçiliği) idari personeli olarak, çocuk ombudsmanlığı idari personeli olarak, cinsiyet eşitliği ombudsmanının idari personeli olarak, Devlet Denetim Bürosu kamu hizmeti personeli olarak atanmaktadır. Kanun'da "ayrımcılık ve favorizm yasağı" en önemli tanımlama durumundadır. Buna göre Kanun'da "*Državni Službenik*, kamu hizmetini yaparken vatandaşları yaş, millet, etnik veya bölgesel bağlılık, dilsel ve ırksal köken, siyasi veya dini inançlar, engellilik, eğitim, sosyal statü, cinsiyet, medeni durum veya cinsel yönelim gibi nedenlerden ayrımcılığa maruz bırakamaz" demektedir. (Dölek, 2019: 138). Hırvatistan Devlet Memurları Kanunu'nda *Državni Službenik* alım sürecinde, kadro/pozisyonlara, örgüt içi kurallara ve istihdam planına, her görev için gerekli memur sayısı ve kurum içi atama ve atama ile ilgili tüm hususlar için hukuka uygunluk aranmaktadır. *Državni Službenik* istihdamında ihtiyaç, bir kamu kuruluşunca yıllık olarak bildirilir. Bu ihtiyaçlara ilişkin gerekli bütçe kaynağı için Maliye Bakanlığı merkezi bütçesine başvurulur. Kamu hizmeti kabul planları, Hırvatistan Cumhuriyeti "*Narodne Novine*"de⁴ ve İnternet sitesinde şeffaf ve açık şekilde yayımlanır. Kamudaki boş kadrolar öncelikle kurum içi ilan açarak pozisyon kaydırma yoluyla yapılamazsa, yarışma sınavı düzenlenir. Hırvatistan'da *Državni Službenik* istihdamı için gerekli eğitim, stajyerlerin kabul edilme durumu haricinde, iş tecrübesiyle görevinde edindiği bilgi ve uzmanlık, görevi yerine getirmede sağlık engelini bulunmaması ve Hırvatistan vatandaşlığı şartları aranmaktadır. Yabancı uyruklu veya Hırvat vatandaşı olmayan kişilerin de *Državni Službenik* olabilmeleri ayrı bir mevzuatla ve sorumlu merkezi Devlet makamının önceden onayı ile mümkündür. *Državni Službenik* olmak için gereken süreçler, *standart: belli* bir meslek ve mesleğe yönelik eğitimini tamamlamış ancak çalışma deneyimi olmayan (stajyer) kişiler için düzenli aralıklarla alım veya iş deneyimi olan kalifiye kişilerin kurum içi kurallarda belirtilen şekilde kadrolara atanmalarıyla *sıra dışı* olmaktadır (Dölek, 2019). *Državni Službenik* olamama durumu ise, cezai kovuşturmayla maruz kalan veya en az iki yıl hapis cezası alanlar, ağır resmi görev ihlalleri nedeniyle kamu hizmetinden çıkarılanlar (üzerinden dört yıl geçmemişse) ve deneme süresi boyunca, yetersiz performans nedeniyle kamu hizmetinden çıkarılanlar (üzerinden dört yıl geçmemişse) için geçerlidir (Dölek, 2019). Yarışma sınavında başarılı olan ve diğer şartları yerine getiren adaylar, *Državni Službenik* olarak kamu hizmetine alınma hakkını elde ederler. *Državni Službenik* için farklı kadrolar/pozisyonlar, görev tanımları oldukça açıktır. Uzmanlık gerektiren alanlar, görevlerin zorluğu, çalışmadaki bağımsızlık, diğer kurumlar ile iş birliği derecesi ve vatandaşla iletişim, hesap verilebilirlik derecesi ve karar verme unsurlarını içeren bir yapıdadır. Kamu hizmetinde maaş konusunun belirlenmesinde bu unvanlar önem taşımaktadır. Hırvatistan'da *Državni Službenik* kamu personeli, Yönetici *Državni Službenik*, Kıdemli *Državni Službenik* ve Genç (yeni) *Državni Službenik* şeklinde 3 temel sınıfa ayrılmaktadır (Dölek, 2019).

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere AB üyesi Balkan ülkelerinden kamu personeli istihdamı için Romanya, Slovenya ve Yunanistan'da memur olmanın en önemli şartı, ülke vatandaşı olmaktır. AB üyesi ülke vatandaşları veya diğer ülke vatandaşlarının memur olabilmesi Yunanistan'da, özel izne tabi olurken; Bulgaristan'da AB'ye üye ve Avrupa Ekonomik Bölgesi Anlaşmasına (AÇA) taraf olan ülke vatandaşı veya İsviçre Konfederasyonu üyesi ülke vatandaşları, kritik ve stratejik alanlar (savunma, ulusal güvenlik, devlet sırlarının korunması, kamu düzeni ve dış politika gibi) dışında, ancak Devlet Memuru olabilmektedirler (Akkuş, 2019a). Slovenya'da, oldukça sade bir şekilde vatandaş olmanın yanısıra, memur olmaya engel bir suç işlememiş olmak ve gereken eğitimler almak gerekmektedir. Romanya'da ceza almamış olmanın yanısıra, daha ayrıntılı bir şekilde sağlık ve eğitim gerekleri ayrıca vurgulanmıştır. Yunanistan'da Dimósios Ypállilos olabilmek için kadın veya erkek, sadece Yunan vatandaşları için geçerlidir. AB üyesi ülkelerden

⁴ Hırvatistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi.

olan Yunanistan'da, AB vatandaşı olan diğer şahıslar ise, (AB Antlaşmasının 48.Maddesi gereği) yalnızca özel izinle görevlendirmeleri yapılabilir. Ayrıca, AB üyesi devletlerin vatandaşı olmayan yabancı uyrukluların atanmasına ise, yalnızca özel tüzüklerle belirtilen durumlarda izin verilebilir. Ancak, Yunanistan vatandaşlığına geçen yabancıların, memur olarak atanabilmeleri için vatandaşlıklarının üzerinden en az bir yıl geçmesi gerekmektedir (Ekici, 2019). Romanya'da *Funcționar Public* istihdamında, eğitim temel alınmaktadır. Buna göre A Sınıfı (Uzun süreli üstün eğitim, lisans veya eşdeğeri diploma ile mezun olanların atandığı sınıftır), B Sınıfı (Kısa süreli eğitim sonucunda diploma ile mezun olanların atandığı sınıf), C Sınıfı (Lise veya lise sonrası eğitim sonucunda diploma ile mezun olanların atandığı sınıf) şeklindedir (Akkuş, 2019a). Slovenya'da *Javni Uslužbenec* ilk kariyer sınıfının unvanları; Birinci sınıf unvan, İkinci sınıf unvan, Üçüncü sınıf unvan, Dördüncü sınıf unvan ve ...On altıncı sınıf unvana kadar giden unvanlarla sınıflandırılmıştır (Ekici ve diğer, 2019). Yunanistan'da istihdam edilen *Dimósios Ypállilos* ise, öncelikle ilgili bölümde başlangıç kadrosundaki kamu hizmetine atanmakta; istisnai olarak, resmi ve maddi nitelikleri yüksek olan kişiler, özel hükümlerde belirtilmesi koşuluyla, başlangıç kadrosundan daha yüksek bir kadroya atanabilmektedir. Bu Kanun hükümlerine göre, *Dimósios Ypállilos* çalışma sınıfları özel çalışmalar sınıfı (SP), üniversite mezunları sınıfı (US), teknolojik etütler sınıfı (TS), ortaokul mezunları sınıfı (SE) ve zorunlu eğitim sınıfı (CE)'dir. Bulgaristan'da, unvan değerlendirmeleri alt yönergelerle belirlenmiştir (Ekici, 2019).

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde Kamu Personelinin Adaylık Süreci ve Eğitimi

Romanya'da aday *Funcționar Public*, bir yarışma ya da sınav sonucu sürekli unvan kazanıncaya kadar bir kamu hizmeti görevine aday olarak atanmakta ve adaylık süresi, 6 aydan az ve iki yıldan fazla olamamaktadır. Aday *Funcționar Public* süresi, sınıflar ve unvanlara göre değişiklikler göstermektedir. Buna göre aday *Funcționar Public* süresi A Sınıfı için 12 ay; B Sınıfı için 8 ay; C Sınıfı için ise 6 aydır. Aday *Funcționar Public*, deneme süresi sona erdikten sonra daimî statüye geçmektedir. Adaylık süreci, kamu hizmeti ayrıcalıklarını, mesleki yetenekleri, kamu hizmetinin sorumluluklarını, uygulamalarını, kamu yönetimine özgü ve acil durumları bilme amacını taşımaktadır. Adaylık süresi sonunda aday *Funcționar Public*, bu sürece ilişkin bir rapor hazırlamaktadır. Adaylık sürecinin organizasyonu, değerlendirme süreci ve ölçütleri gibi düzenlemeler ise, "*Devlet Memurları Ulusal Ajansı*"nın önerisi üzerine, hükümetin kararıyla belirlenir. Bu çerçevede hem adaylık eğitimleri hem de hizmet içi eğitimler, Devlet Memurları Ulusal Ajansı tarafından gerçekleştirilmektedir (Akkuş, 2019a).

Bulgaristan'da eğitim hem kamu hizmetine alınmada ve hem de kamu hizmetini sürdürme sırasında verilebilir. Başlangıç olarak "Adaylık Eğitimi" verilirken, daha sonra bu eğitimler "Hizmet İçi Eğitim" şekline dönüşmektedir. Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhiteľ*'e verilen tüm eğitimler, Kamu Yönetimi Enstitüsü⁵ ve Avrupa Entegrasyonu (IPAE) tarafından planlanır ve eğitimler "*zorunlu*" ve "*uzman*" eğitimi şeklindedir. "Adaylık eğitimi" ve "hizmet içi eğitim" de, zorunlu eğitim kapsamında değerlendirilmektedir.⁶ *Dürzhaven Sluzhiteľ*'lere, 6 aydan az 1 yıldan fazla olmamak kaydıyla adaylık eğitimi verilir. Ancak, adaylık süresi içinde atama makamınca, *Dürzhaven Sluzhiteľ*'in adaylık döneminde herhangi bir bildirimde bulunmadan işine son verilebilir. Bu durumdaki *Dürzhaven Sluzhiteľ*, tekrar kamu hizmetine giriş için başvuru yapabilir. Adaylık eğitimi, mesleki niteliklerin yükseltilmesi ve kamu personelinin yeniden eğitilmesi için Bakanlar Kurulu kararı ile ve tüzel kişiliğe sahip olan Kamu Yönetimi Enstitüsü tarafından verilmektedir. Kamu hizmetine ilk kez girenlerin yanı sıra, ilk kez idari pozisyona atanan *Dürzhaven*

⁵ Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Kamu Yönetimi Enstitüsü İcra Direktörü ve Yönetim Kurulu yönetim organlarından oluşmaktadır. Kamu Yönetimi Enstitüsü İcra Direktörü Başbakanın emri ile atanmaktadır. Yönetim Kurulu iki yıl görev yapmakta ve beş üyeden oluşmaktadır: Bu üyeler Bakanlar Kurulu Baş Sekreteri veya Bakanlar Kurulu Yönetim Kurulu Müdürü, Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Çalışma ve Sosyal Politika Bakanlığı Müsteşarı, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, yetkili hükümet bakanları tarafından belirlenmiş Gençlik ve Bilim Temsilcileri ile Kamu Yönetimi Enstitüsü Müdürüdür.

⁶ Shivergueva ve Nachev (2011, s. 102), Bulgaristan'da kamu yönetimi reform çalışmaları kapsamında *Dürzhaven Sluzhiteľ*'lerin eğitim ve nitelik düzeylerinin geliştirilebilmesi için Devlet Bakanı ve 6 üniversite arasında 2006 yılında "kamu çalışanlarının uzmanlaşması için çok modüllü anlaşma" imzalandığını belirtmektedir. Bu çerçevede, 2009/2010 yıllarında 900'e yakın *Dürzhaven Sluzhiteľ*, "kamu yönetimi", "idari iş yükü ve süreçlerin organizasyonu" ve "Avrupa idari uygulamaları" başlığı ile eğitime tabii tutulmuştur.

Sluzhitel'ler de zorunlu eğitime tabi tutulurlar. Bu nedenle, bu kişilerin listesi pozisyonun doldurulmasından sonraki bir ay içinde Kurumlarınca, Kamu Yönetimi Enstitüsü'ne sunulur. (Akkuş, 2019b).

Slovenya Kamu Yönetiminde aday *Javni Uslužbenec*, güven gerektiren işler için (kabinedeki işler); görevinde geçici bir süreyle bulunmayan *Javni Uslužbenec* yerine atanmak adına ve sınırlı bir süre için, projelerde uzmanlık gerektiren işleri yapmak için; iş yükünde geçici bir artış olması durumunda; sınırlı süreyle devam eden işler için ve mevcut personel ile idare edilemeyen kamu görevlerini yerine getirmek için sabit süreli işe atanmak adına göreve başlamaktadır. Çalışmaya yeni başlayan ve istenilen mesleki sınavı geçmek için eğitilmiş bir kişi, aday *Javni Uslužbenec* olarak kabul edilir. Aday *Javni Uslužbenec*, aday memurluk süresi boyunca süreli işe girmiş sayılır ve bu süre boyunca bir aydan daha uzun bir süre için geçerli nedenlerle işe gelmemesi durumunda, devamsızlık süresi uzatılır. Aday *Javni Uslužbenec*, maaş tazminatı almaya hak kazandığı durumlar, devamsızlığın geçerli sebepleri olarak kabul edilir. İşveren, aday memurluk süresinin uzamasına karar verebilir. Slovenya'da aday *Javni Uslužbenec*'in girmesi gereken Devlet Sınav için adaylık süresi 10 ay; Mesleki İdari Sınav için 8 aydır. Yardımcı çalışmaların bağımsız olarak yapılabilmesini sağlayan mesleki sınava geçilmesi için aday memurluk süresi, üniversite veya yüksek mesleki eğitim alan aday memurlar için 8 ay, orta ve lise eğitim görmüş aday memurlar için 6 ay ve düşük mesleki eğitim görmüş aday memurlar için 4 aydır. Yönetici, mentorun önerisi üzerine, aday memurluk süresini üçte birden daha fazla azaltamaz. Kamuda Devlet Sınavlarını ve Mesleki İdari Sınavı geçmesi için eğitilen aday *Javni Uslužbenec* adaylık süresi bitiminde ve yapılan sınavlardan sonra başarılı olursa işine hemen başlatılır. Aday *Javni Uslužbenec*, stajyerlerin ve öğrencilerin uygulamalı eğitimleri, yöneticinin atamış olduğu bir mentorun profesyonel gözetimi altında yapılır. Stajyerler, kursiyerler ve öğrenciler pratik eğitim sırasında iş kazalarına ve meslek hastalıklarına karşı sigortalanır. Kursiyer, stajyer ve öğrencilerin adaylık süresince belli bir ücreti alma hakları bulunmaktadır. Adaylık süresi sonrası göreve başlayan *Javni Uslužbenec*, fonun sağlanması koşuluyla, iş ile ilgili sunulan ek eğitimleri ve ileri düzey eğitim almak için başvuruda bulunma hakkına sahiptir. Yıllık performans değerlendirmesi yüksek olan *Javni Uslužbenec*, ileri eğitime yönlendirmede önceliklidir ve eğitim ücreti işverence karşılanır. İleri eğitim sonunda *Javni Uslužbenec*, aynı iş yerinde en azından bu eğitim süresi kadar istihdam edilir. Bu istihdam olmaz ise, eğitim ücreti, eğitimi alan *Javni Uslužbenec* 'ten geri talep edilir (Ekici ve diğer, 2019).

Yunanistan Cumhuriyeti *Dimósios Ypállilos* Kanunu'nda hizmet içi eğitim, bir hak olarak sunulmuştur. *Dimósios Ypállilos* giriş eğitimi programlarına, personel eğitim programlarına, ileri eğitim programlarına ve mezuniyet sonrası eğitim programlarına veya kurslarına katılımı eğitimi yapmış olur. Yunanistan'da, Ulusal Kamu İdare Merkezi çerçevesinde sunulan eğitim veya ilgili kanun hükümlerine göre yurtdışında gerçekleştirilebilir. Aday *Dimósios Ypállilos* için giriş eğitimi zorunludur ve adaylık döneminin hepsini kapsar. Adaylık eğitiminde kamu hizmeti konusu ve genel memurluk görevleri öğretilir. Hizmet birimi, görev yaptığı unvanı, hizmet alanı, uzmanlığı ve kadrosuna bakılmaksızın, kariyerleri boyunca eğitim verilir. Eğitim, genel devlet memurluğu konusunda olabileceği gibi, hizmete özel konularda uzmanlık eğitimi de olabilir. Ancak bazı eğitim programları, zorunlu katılımı gerektirmektedir. *Dimósios Ypállilos*'ların ileri düzey eğitimi, uzmanlık bilgisini artırmak amacıyla verilmektedir. Kamu veya özel kuruluşlarda, Yunanistan'da veya yurtdışında, özellikle Üniversiteler ve Teknolojik Eğitim Enstitülerinde ileri düzey eğitimler verilmekte ve *Dimósios Ypállilos*'un bunlara katılımı teşvik edilmektedir. *Dimósios Ypállilos*'ların lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) eğitimleri ise, Yunanistan'da veya yabancı ülke üniversitelerinde yapılabilmektedir (Ekici, 2019).

Hırvatistan'da kamu hizmeti için seçilen veya atanan *Državni Službenik*, belirli bir adaylık ve eğitim süreci geçirmek zorundadır. *Državni Službenik* olmanın gereklilikleri ve yükümlülükleri, çalışmaya hayatına uyum gibi unsurların tamamlanacağı adaylık süreci'nde standart şartlarda 12 ay (1 yıl), sıra dışı (olağan dışı) işlemlerle göreve başlayan için 6 ay olarak belirlenmiştir. Adaylık süresi bittiğinde, *Državni Službenik* yeterli⁷ ve yetersiz⁸ olmak üzere iki ayrı şekilde derecelendirilir. Adaylık sürecinde yetersiz derecesi alan bir

⁷ Çalışmaları ve görevlerini yerine getirmede başarılı olacağı düşünülen *Državni službenik*.

⁸ Çalışmaları ve görevlerini yerine getirmede başarılı olacağı düşünülmeyen *Državni službenik*.

Državni Službenik süre bitimini takip eden 8 gün içerisinde memurluktan çıkarılır. Yeterli (tatmin edici) sonucunu alan bir *Državni Službenik*'in ise, altı ay içinde memurluk sınavına girmelidir (Dölek, 2019). Buna ek olarak, *Državni Službenik*, eğitim ve öğretim programları ile uzmanlık ve becerilerini geliştirmekle yükümlüdür.

Kamu hizmetinin seviyesini yükseltmek adına kişisel bilgi ve beceri birikimlerini geliştirmek için özel eğitim programlarına da katılabilmektedirler. Hırvatistan'da merkezi bütçe ile karşılanan bu eğitimler, yıllık mesleki eğitim programları, kişisel eğitim programları, stratejik yönetim eğitim programları, yöneticiliğe yükselme eğitimi programları ve gruplar için bireysel/özel eğitimler şeklinde sınıflandırılmıştır. Mesleki eğitim programlarından yararlanan *Državni Službenik*, ilgili sürede eğitimi tamamlayamazsa veya eğitim süresinin iki katı hizmette bulunmazsa, eğitimleri için harcanan ücreti geri ödemek zorunda bırakılır (Dölek, 2019).

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde Kamu Personeli Hakları

Romanya'da *Funcționar Public* için oldukça geniş haklar tanınmıştır. Buna göre, *Funcționar Public* için kanunda yer alan haklar şunlardır (Akkuş, 2019a):

- Beyanda Bulunma Hakkı: Kanunda ön görülen sınırlar dâhilinde açıklama yapma hakkı.
- Sendika Kurma ve Sendikaya Üye Olma Hakkı: Kanunda öngörülen haller dahilinde sendika kurabilir ve üye olunabilir.
- Grev Hakkı: Kanunun izin verdiği şartlarda grev yapma hakkı vardır.
- Meslek Kuruluşlara Üyelik Hakkı: Kendi meslekleri ile ilgili mesleki kuruluşa üye olabilirler.
- Ücret Hakkı: Faaliyetleri nedeniyle asgari ücret, ikramiye ve tazminatlardan oluşan ücretlendirme hakkına sahiptir. Ayrıca emeklilik maaşlarından ve yasanın öngördüğü şekilde sosyal güvenliğe ilişkin diğer haklardan da yararlanmaktadır.
- Ücretli İzin Hakkı: Kanunda yazıldığı şekliyle ücretli izin, sağlık izni, doğum izni ve çocukların yetiştirilmesi ve bakımı için iş güvencesi garantisine sahiptir.
- Prim Alma Hakkı: Çalışılan işe göre prim alma hakkına sahiptir.
- Tıbbi Yardım Alma Hakkı: Tıbbi yardım, protez ve ilaçlardan kanunlar ölçüsünde yararlanır. Kamu normal iş sağlığı ve güvenliği koşullarını sağlamak ile yükümlüdür.
- Tazminat Alma Hakkı: Kamu hizmetini yerine getirirken maddi zarar görülmesi durumunda tazminat alma hakkı saklıdır.

Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhitel*'in hakları kanunla belirlenmiştir. Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhitel*in sahip olduğu haklar şunlardır (Akkuş, 2019b):

- Ücret hakkı: Aylık ücret hakkına ek olarak gece işi yapanlara, fazla mesaiye kalanlara, resmi tatil günlerinde çalışanlara, icapçılara, ve performans değerlendirmesiyle ek ücret hakkı kazananlara ücret hakkı mevcuttur.
- Dinlenme Hakkı: Çalışılan gün içerisinde mola verme hakkına, haftalık ve günlük dinlenme haklarına ve resmî tatil günlerinde dinlenme hakkına sahiptir. Yemekler için dinlenme molası, otuz dakikadan daha kısa olamaz. İlkece Cumartesi ve Pazar günleri için hafta sonu dinlenme hakkına sahiptir.
- İzin hakkı: Düzenli ve ücretli bir yıllık izin hakkına sahiptir. Ayrıca, ek izine, hizmet iznine, kamu görevini yerine getirmek için izne ve ücretsiz izne ayrılma hakkı da vardır. Bu izinler verilirken memurun talebiyle dini farklılıklar gözetilir. Doğu Ortodoks dışında bir dine sahip olan memura düzenli yıllık ücretli izni dışında veya ücretsiz iznin herhangi bir kısmını, kendi seçimine göre kullanılabilir.
- Tazminat hakkı: Kanunda öngörüldüğü şekliyle tazminat alma hakkına sahiptir.
- Açıklama yapma hakkı: Görevlendirilme durumunda veya görevlendiren makamın oluru ile kurum adına (kamuoyuna/basına) açıklama yapabilir.
- Grev hakkı: Hizmet ilişkileri ve sosyal güvenlik ilişkileri konularında hakların yerine getirilmemesi durumunda grev eylemi başlatılabilir. Ancak grev hakkı, kamu hizmeti aksatılmadan ve uygun

işaret ve sembollerin, protesto afişlerinin, kuşakların veya buna benzer şeylerin giyilmesi ve bu durumun ilan edilmesi şeklinde uygulanabilir.

- Kişisel Yazışma ve İletişim Mahremiyeti Hakkı: Özel yazışma ve mesajların dokunulmazlığı hakkı kanunla verilmiştir.

Slovenya'da Javni Uslužbenec'lere ilişkin haklar çalışanlar ve yöneticiler için ayrı ayrı belirlenmiştir. Yönetici konumundakilerin hakları ve yükümlülüklerinin kullanımı, ilgili kurumların üst yöneticilerinin sorumluluğundadır. *Javni Uslužbenec'lere* ait kişisel verileri merkezi olarak kayıt altındadır ve bu kayıtlara memurun erişme hakkı vardır. Kanunda düzenlenen hak öncelikli olarak daimî iş sahipleri için uygulanırken, belirli süreli pozisyonlarda çalışanlar için de kanunda belirtilen haklar ayrıca belirlenmiştir. *Javni Uslužbenec'lerin* maaşları kendi özel kanunlarıyla düzenlenmiştir. *Javni Uslužbenec'ler*, bilim ve eğitim çalışmaları, kültür, sanat, spor, topluma yararlı diğer faaliyetler ve sivil toplum ile ilgili alanlarda faaliyet gösterebilir. *Javni Uslužbenec'lerin* yıllık izin haklarının yanında, annelik ve babalık izni, hastalık izni, doğum izni gibi izin hakları bulunmaktadır. Hizmet içi eğitim hakkı, eğitim masraflarının kurumca karşılandığı, işveren lehine eğitim hakkı ve eğitim yükümlülüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. İşveren eğitiminde eğitim karşılığında zorunlu hizmet gerekirken; eğitim yükümlülüğünde böyle bir zorunluluk yoktur. *Javni Uslužbenec'lerin* ilgili kadro ve pozisyonlarının niteliklerine göre yükselme hakkına sahiptir. *Slovenya'da Javni Uslužbenec'lerin* sendika kurma ve sendikalara üye olma hakları ve buna dayalı olarak toplu iş sözleşmesi yapma hakları bulunmaktadır. *Javni Uslužbenec'ler*, grev hakkına sahiptir. Ancak, grev hakkının kullanılma şekli ve kamu yararına yönelik grev kısıtlamaları kanunla belirlenmektedir (Ekici ve diğer, 2019).

Yunanistan'da Devlet Memuru *Dimósios Ypállilos*'ların, Kanunda yere alan çeşitli hakları bulunmaktadır. Bu haklar şunlardır (Ekici, 2019):

- Ücret Hakkı: Ücretler, iyi yaşam sunan aylık ücrettir. Kamuda herhangi bir ücret veya ek ücret, Kanunla belirlenen görevleri için aldıkları aylığın toplamını geçemez.
- Siyasi, Felsefi ve Dini İnançları İfade Etme Hakkı: Temel haklar kapsamında ifade özgürlüğü ve bu çerçevede denetim otoritesinin davranışlarına ilişkin bilimsel görüş ve hizmet içi eleştiri yapabilmek ve siyasi, felsefi ve dini inançları ifade etme özgürlüğü hakkı verilmiştir.
- Sendikal Haklar: Yunanistan'da *Dimósios Ypállilos*'ların sendikalaşma, sendikal örgütler kurmak, üye olmak ve diğer sendikal haklarını kullanabilmektedir. Ayrıca grev, sendikalar aracılığıyla mali, emek, sendika, sosyal ve sigorta yararları adına diğer çalışanlarla dayanışma içinde olma sendikalar sayesinde kullanılan bir haktır.
- İzin Hakkı: Yunanistan'da bir yıllık fiili hizmet süresine sahip *Dimósios Ypállilos*'ların ücretli izin hakları bulunmaktadır. Hafta beş iş günü olarak hesaplanıyorsa ve yılda yirmi iş günü veya hafta altı iş günü olarak hesaplanıyorsa yılda yirmi dört iş günü izin hakkı verilir. *Dimósios Ypállilos*'ların, evlilik durumunda beş iş günü; eşlerinin ölümü veya ikinci dereceye kadar yakın akraba ölümünde üç iş günü ücretli izin hakkına sahiptir. Ayrıca, oy kullanma haklarının kullanılması veya herhangi bir mahkemede yargılama sürecine katılım gibi gerekçeli bir talep üzerine, bir ila üç günlük özel ücretli izin alma hakkına sahiptir. *Dimósios Ypállilos*'lar, talep ettikleri takdirde, her bir yıl için bir ayı geçmemek kaydıyla, hizmet kapsamındaki ihtiyaçlara bağlı olarak ücretsiz izin talebinde bulunabilirler. *Dimósios Ypállilos*, doğumdan iki ay önce ve doğumdan üç ay sonrası için tam ücretli doğum izni hakkına sahiptir. Evlat edinme durumunda, evlat edinilen çocuğun altı yaşına kadar olması durumunda, üç aylık tam ücretli izin verilir. *Dimósios Ypállilos*'un anne olması halinde, çocukları iki yaşına gelene kadar, günde iki saat; çocukları iki ila dört yaş aralığındaiken, günde bir saatlik izin hakları bulunmaktadır.
- Sağlık Hizmeti Alma Hakları: *Dimósios Ypállilos* ve aile üyelerinin, hastane, tıbbi ve özel ilaç tedavisini içeren sağlık hizmetlerini alma hakları vardır. İçişleri, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Bakanlığı ile Sağlık ve Yardım Bakanlığı önerisiyle ve Cumhurbaşkanı Kararnamesiyle *Dimósios Ypállilos*'lar ve aileleri için bu tedavilerin ödemeleri Devlet tarafından yapılır. Devlet ayrıca, kendileri ve bakmakla yükümlü olduğu aile üyelerinin cenaze masraflarını da ödemektedir.
- Yer Değiştirme ve Tayin Hakkı: *Dimósios Ypállilos*'ların ilk atama sonrası tayinleri, çalışma süreleri, çalıştığı bölümde geçirdiği süre, aile durumu, eş durumu, yaş durumu ve eşin çalışma durumu gibi özelliklere bakılarak izin verilir. Tayin izni için en az iki yıl çalışma aranır.

- Emeklilik Hakkı: Yunanistan'da *Dimósios Ypállilos*'ların, asgari olarak otuz (30) hizmet yılı sonrası emeklilikleri söz konusudur. Otuz beş yıllık hizmeti olanlar ise, azami hizmet süresinin dolmasından dolayı zorunlu olarak emekliliğe ayrılırlar. Ancak, Yunanistan'da emeklilik sistemine ilişkin olarak, son yıllarda radikal bazı değişiklikler yapılmaya çalışılmaktadır.

Son olarak Hırvatistan'da, *Državni Službenik* hakları kanunla açıkça belirlenmiştir. *Državni Službenik*'lere Kanunla getirilen haklar şu şekildedir (Dölek, 2019):

- Uygun Şartlarda Çalışma Hakkı: *Državni Službenik* kamu hizmetini yerine getirirken, uygun şartlarda ve teknik donanımlı yerlerde çalıştırılmalıdır. *Državni Službenik*'e çalıştıkları yerlerde ırklarına, siyasi inançlarına, cinsiyetlerine, medeni ya da ailevi durumlarına, cinsel yönelimlerine, kişisel koşullarına, yaşlarına veya etnik kökenlerine bakılmaksızın yöneticileri adil ve eşit davranmak zorundadır. Aynı şekilde haksız veya gereksiz yere işyerinden ve işlerinden uzaklaştırılmamaktadır.
- Ücret Hakkı: Hırvatistan'da *Državni Službenik*, kamu hizmeti karşılığı aylık ücret alma ve toplu iş sözleşmesi hakkı verilmiştir. Kamu hizmeti maaşları öncelikle kadroların/sınıfların katsayılarına dayanmaktadır.
- Yükselme Hakkı: *Državni Službenik*, kamu hizmetini ifa ederken yükselme hakkına sahiptir.
- İzin Hakkı: Hırvatistan'da haftalık çalışma süresi 42 saattir. *Državni Službenik* tam zamanlı bir çalışan ise, her gün için en az otuz dakika dinlenme hakkı vardır. Her yıl için en az 18 iş günü yıllık izin hakkına sahiptir. Kanunda belirlenen tatil günleri, yıllık izin süresine dâhil değildir.
- Sendikal Haklar: *Državni Službenik* için grev hakkı, Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasa'sında tanımlanmıştır. Doğrudan anayasada belirlenen bir hak olarak verilen Grev hakkı, böylece anayasal güvence ve garanti altına alınmıştır. Ancak silahlı kuvvetler, polis ve kamu hizmetlerinde bu hak mevzuat ile düzenlenebilir (Avrupa Kamu Hizmeti Birliği Raporu, 2018, s. 4-6).
- Emeklilik Hakkı: Hırvatistan'da *Državni Službenik*, erken emeklilik ve geç yaş emeklilik hakkı olmak üzere iki çeşit haktan yararlanılmaktadır. Buna göre yaştan dolayı emekli olmak isteyen *Državni Službenik*'lerin en az 20 yıl çalışmış ve erkekler için 65, kadınlar için 62 yaşını bitirmiş olmak gerekmektedir. Avrupa Komisyonunun "Hırvatistan'da Sosyal Haklarınız (2018)" isimli raporuna göre kadınlar için emeklilik yaşı erkeklerle eşitlenene kadar her yıl 3 ay kademeli olarak 2030 yılına kadar yükseltilecektir. Daha sonra hem erkek hem de kadınlar için emeklilik yaşı 2038 yılında 67 yaş olacak şekilde planlanmaktadır. 60 yaşını doldurmuş ve çalışma hayatında en az 35 yılını tamamlamış olan erkekler, erken yaşta emekli maaşı almaya hak kazanmaktadır. 2018'de kadınlar erken yaşta emeklilik maaşı alabilmek için 57 yaş ve en az 32 yıllık bir hak kazanma süresine (çalışma süresine) sahip olmalıdır (Avrupa Komisyonu Raporu, 2018, s. 31).
- Yer Değiştirme Tayin Hakkı: *Državni Službenik* aynı veya farklı kamu kurumunda, aynı veya farklı bir makama tayin olabilir. 20 yıldan fazla kıdeme sahip olan *Državni Službenik*'ler ailesel şartlarında ciddi sıkıntılar çıkaracağı durumda rızası olmadan görevlendirme/tayin edilemez. Benzer şekilde rızası olduğu halde izin verilmeyen *Državni Službenik* için ise hekim tavsiyesi (raporu) ve ailevi sebepler (ülkemizdeki "eş durumu nedeniyle tayin" gibi) ile bahsedilen tayin işlemi gerçekleştirilmektedir. *Državni Službenik*'in belirsiz bir süre için yapılan tayini daimî tayin, 6 ayı geçmeyecek bir süre için yapılan tayine ise geçici tayin olarak adlandırılmaktadır.
- Siyasi Haklar: Hırvatistan'da *Državni Službenik*, ulusal ve yerel seçimlerde aday olma hakkına sahiptir. Seçim kampanyaları sırasında ifade edilen siyasi görüşler, seçimlerden sonra kamu hizmetindeki durumu ve ilerlemeyi etkilememektedir. Ayrıca, *Državni Službenik*'in adaylık için devlet memurluğundan çekilmesi gerekmemektedir. *Državni Službenik*, kamu hizmetinde hakların kullanılmasına dair önerilerde bulunabilir ve dilekçe vererek, şikâyetlerini aktararak cevap arama hakkına da sahiptir.
- Mesleki Eğitim Hakkı: *Državni Službenik*, Hırvatistan'da özellikle memuriyete alındıktan sonraki adaylık sürecinde kapsamlı bir eğitim almalıdır. Zira Kanunda "Memurlar, eğitim yoluyla ilerleme ve mesleki eğitim alma hakkına sahip olacaklardır." ibaresi yer almaktadır.
- İstifa Etme (Çekilme) Hakkı: *Državni Službenik*'in memuriyetten çekilme (istifa) hakkı bulunmaktadır. *Državni Službenik* ile yetkili idareci arasındaki yazılı bir anlaşma uyarınca ve anlaşarak, memuriyet süresinin sonlanması, memuriyetten çıkarılma veya kamu hizmeti (memuriyet) feshedilebilir.

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde Kamu Personelinin Yetki Görev ve Sorumlulukları

AB üyesi Bir Balkan ülkesi olarak Romanya'da *Funcționar Public*'lerin yetki, görev ve sorumlulukları açısından Kanunda, öncelikle devlet otoritesine veya kurumuna zarar verebilecek herhangi bir eylemden kaçınması gerektiği; Kamusal üstünlük ve öncelik türünden ayrıcalıklarının kullanırken siyasi düşüncelerini ifade etmekten veya eyleme dökmekten kaçınması gerektiği; son olarak, üst düzey yetkililerin yasalara uygun olarak verdiği emirlere uyması gerektiği belirtilmiştir (Akkuş, 2019a). Ancak *Funcționar Public*'lerin usulüne uygun olarak verilmeyen, açık bir yasa ihlali barındıran emirlere uymakla yükümlü değildir, ancak emre uymayı reddettiğini yazılı olarak bildirmek zorundadır. Emri veren emrin yerine getirilmesi konusunda ısrar ederse, bu emrin yapılmasının gereğini yazılı olarak bildirmekle yükümlüdür. *Funcționar Public* ise, bu yazılı verilmiş emri yapmakla yükümlüdür. *Funcționar Public*'ler, devletin gizliliğini korumak ve yasaların öngördüğü şekilde gizlilik içinde çalışmak, kendileri veya diğer kişiler için, işleri ile doğrudan veya dolaylı ilgili hediye veya diğer çıkarları kabul etmeme sorumluluğu; görevlendirildikleri sırada sahip oldukları mallarını beyan etme yükümlülükleri ve kurum yönetimince ve amirlerince verilen görevleri yerine getirme sorumlulukları vardır (Akkuş, 2019a).

Bulgaristan kamu personel sisteminde, *Dърzhaven Sluzhitel*'in yetki, görev ve sorumlulukları Kanunda belirtilmiştir. Buna göre, *Dърzhaven Sluzhitel* kamu hizmetini yerine getirirken yetki, görev ve sorumlulukları şunlardır (Akkuş, 2019b):

- Yasalara uygun hareket etmek;
- Hakların, meşru çıkarların ve vatandaşların özgürlüklerini gözetmek, korumak ve devletin çıkarlarını göz önünde bulundurmamak;
- Kamu hizmetinin yerine getirilmesinde, siyasi olarak tarafsız olmak;
- Ayrıca bir vatandaşın isteğine gecikmeden cevap vermek,
- Yasal talepleri tam ve zamanında yerine getirmek;
- Vatandaşın haklarını ve yasal çıkarlarını korumak;
- Hizmet ettiği vatandaşlara kötü davranış ve saygısızlık etmemek;
- Görevlerini eksiksiz, bilinçli ve tarafsız bir şekilde, ülke yasalarına ve ilgili idarenin kurallarına uygun olarak yerine getirmek;
- Yetkilerinin uygulanmasında diğer kamu kurumlarına aktif olarak yardımcı olmak ve iş birliği yapmak;
- Belirlenen saatlerde işte olmak ve söz konusu zamanı görevleri için harcamak;
- Üst düzey yetkililerin ve amirlerinin yasalara uygun olarak verdiği emirlere uymak.
- Usulüne uygun olarak verilmeyen, açık bir yasa ihlali barındıran emirlere uymamak;
- Verilen sözlü emir, açık bir yasa ihlali içeriyorsa, bu emrin yazılı bir onayını talep etmek;
- Devlet sırrını veya resmi bir sırrı korumak;
- Resmi görevlerin yerine getirilmesi sırasında, devlet haysiyetine ve kamu personelinin davranış kurallarına uymak;
- Görevi üstlendikten sonra mali menfaatleri atama makamına açıklamak;
- Her yıl 30 Nisan günü veya öncesinde, atama makamına kurumun mali menfaatlerini gerekçelendirerek bildirmek.

Slovenya'da kamu hizmetlerini yerine getiren *Javni Uslužbenec*'ler, bu görevlerini yerine getirirken öncelikle yasalara, toplu iş sözleşmesine, ferdi iş sözleşmesine ve kurumun genel hükümlerine ve etik kodlarına uygun şekilde davranmalıdırlar (Ekici ve diğer, 2019). *Javni Uslužbenec*'ler kanunda yerine getirmeleri yasaklanmadıkça, üstlerinin emir ve talimatlarını yerine getirmekle görevlidirler. Eğer sözlü emir ve talimatların yasalara aykırı olduğunu düşünürse bu emir ve talimatları yazılı olarak isteme hakkına sahiptir. *Javni Uslužbenec*'ler üstlerinin yazılı emirlerini, görev tanımlamalarına dâhil edilen işleri veya aynı

zamanda mesleki niteliklere uygun görev tanımlamalarına dâhil olmayan işleri de yapmalıdır. Kurumun iş yükünün artması durumunda *Javni Uslužbenec*'lerin resmi çalışma saatleri dışında ek sürelerle fazla mesai yapılması için toplu sözleşme ile karar verilir. Ancak, fazla mesai karşılığında ödeme yapılması gerekir. Ayrıca *Javni Uslužbenec*'ler kurum içerisinde veya diğer kurumlarda mesleki niteliklerine uygun proje gruplarında amirlerinin kararı ile çalışmalara katılabilir. *Javni Uslužbenec*'ler, doğal afet ve diğer felaketlere dayalı mücbir sebepler ve öngörülemez durumlara bağlı olarak, 3 aydan uzun olmamak şartıyla yöneticinin yönlendirmesiyle daha zor işlerde çalıştırabilir. *Javni Uslužbenec*'ler çıkar çatışmasından sakınma, rekabet yasağı ve rekabet şartlarını ihlal etmeme, çalışma performansının tarafsızlığa aykırı olmaması, işlerin yürütülmesinde erişilebilir veriler ile halka açık olmayan gizli verilerin kötüye kullanılmaması, yapılan iş ve eylemlerin kurumun itibarına zarar vermemesi de gerekir. *Javni Uslužbenec*'ler, bilimsel ve eğitim çalışmaları, kültür, sanat, spor, topluma yararlı faaliyetler ve benzeri sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili alanlarda faaliyet gösterebilirler. Ancak, kamu kurumlarının üst yöneticileri dâhil bilim, araştırma, eğitim, sanat, gazetecilik ve kültür alanındaki faaliyetler dışında, gelir getirici faaliyetlerde bulunamazlar. Bu görevlerde bulunanlar, aynı zamanda eşlerinin ve üçüncü dereceye kadar yakınlarının %20'ye kadar pay sahibi olduğu tüzel kişilerle ilgili olarak kendi iş alanında iş ilişkisine giremezler. Eğer, *Javni Uslužbenec*'ler, kişisel çıkarlarının görevlerinin yerine getirilmesinin tarafsızlığını ve nesnellliğini etkileyebileceği veya koşulların tarafsızlığı konusunda şüphe yaratabilecek bir durumun ortaya çıktığını düşünürse, bu durumu yetkilisine bildirmeli ve onun talimatlarına göre hareket etmelidirler (Ekici ve diğer, 2019).

AB'ye ilk üye olan Balkan ülkesi Yunanistan'da 2683/1999 numaralı *Dimósios Ypállilos* (Devlet memurları) Kanunu'nda yetki, görev ve sorumluluklar düzenlenirken, sivil hayata ilişkin de bazı düzenlemeler gidilmiştir. Buna göre *Dimósios Ypállilos*, kamunun çalışanıdır ve insanlara hizmet ederken Yunanistan Anayasası'na bağlılıkla birlikte, Anavatan ve Demokrasiye bağlılık yükümlülüğü de vardır (Ekici, 2019). *Dimósios Ypállilos*, verilen görevleri yapmak ve aynı zamanda üstlerinin diğer emirlerini de yerine getirmek zorundadır. Bununla birlikte, yasadışı olarak gördüğü bir emri yerine getirirken, söz konusu emre uymadan önce muhalif görüşünü yazıyla bildirmelidir. Emir açıkça anayasaya aykırı veya yasadışı ise, memur bunu yapmaktan kaçınmalı ve herhangi bir gecikme olmadan bu konuda bir rapor vermelidir. *Dimósios Ypállilos*, atandığı sırada tüm ailesiyle ilgili iki yılda bir mal beyanında bulunmalıdır. *Dimósios Ypállilos*, hizmetlerini kanunla belirlenen çalışma saatleri içerisinde sunmak zorundadır. Olağanüstü ve acil resmi durumlarda bu süreler mesai saatleri dışında olabilir. Bu durumda, *Dimósios Ypállilos* mevcut hükümlere göre ek ücret alır. *Dimósios Ypállilos*, acil durumlarda, başka bir şube veya uzmanlık görevi verilebilir. *Dimósios Ypállilos*, kendi göreviyle çelişmeyecek ve özel izinle özel işler yapabilir. *Dimósios Ypállilos'lar*, sendikalar ve kamu refahı ile ilgili yerler hariç, özel hukuka ait tüzel kişiliklere katıldığını, kurumuna bildirmekle yükümlüdür. Ticari bir şirkete, limited şirkete veya ortak girişime katılmaları yanında buralarda yönetici olarak görev yapmaları yasaktır. Ancak özel izin verildiğinde, bir şirketin veya tarım kooperatifinin yönetimine katılabilirler. *Dimósios Ypállilos*, ailesi veya kan bağı olduğu kişilerin ilgili olduğu, yakın arkadaş veya düşman olduğu herhangi bir kişiyle alakalı bir davanın veya bir konunun çözümünü üstlenemez veya kolektif bir organın üyesi olarak u konularla ilgili yasaların çıkarılmasına katkı yapamaz. Aralarında üçüncü akrabalık derecesine kadar yakınlık olanlar ve evli memurlar aynı kolektif organa katılamazlar. *Dimósios Ypállilos*, görevlerini yaparken ortaya çıkan dolandırıcılık veya ağır ihmal zararlarından devlete karşı sorumludur. Dolandırıcılık veya ağır ihmal sonucu ortaya çıkan yasadışı eylemleri veya görevlerini yerine getirmedeki eksikliklerinden dolayı üçüncü taraflara devlet tarafından ödenen zararlardan da sorumludur. Ancak, üçüncü kişilere karşı sorumlu değildir. *Dimósios Ypállilos'un* dolandırıcılık suçu için Sayıştay'a bildirim zorunludur (Ekici, 2019).

Hırvatistan'da kamu hizmeti sunmakla yükümlü *Državni Službenik* yetki, sorumluluk ve görevlerini ifa ederken etkin, verimli, şeffaf, vatandaşın isteklerine karşılık veren nitelikte çalışmalarının devamını sağlamak adına çeşitli yükümlülükleri vardır. Buna göre Hırvatistan'da *Državni Službenik'in* yetki, görev ve sorumluluklarını yerine getirirken aşağıdaki yükümlülükleri bulunmaktadır (Dölek, 2019):

- *Državni Službenik*'in görevlerini doğru, usulüne uygun, vicdani ve mesleki şekilde, kamu yararını düşünerek, Hırvatistan Cumhuriyeti anayasasına ve hukuki düzenine bağlı kalarak kişisel kazançtan uzak durarak yerine getirmesi gerekmektedir.
- *Državni Službenik*, kamu menfaatinin korumalı ve yasalara bağlı kalma ilkelerine uygun davranmalıdır.
- *Državni Službenik*'in özellikle görevi sırasında, görev ile ilişkilendirilebilecek hediyeleri almaması ve talep etmemesi gerekir.
- Hırvatistan'da *Državni Službenik*'lerin, bilgiye erişimi düzenleyen yönetmelikler uyarınca gerçekleştirilen idari işler hakkında halkın ihtiyacı olan bilgiyi verme yükümlülüğü bulunmaktadır.
- *Državni Službenik*'in, görevlerini uygun maliyette ve iş/işlemleri zamanında yerine getirmesi zorunludur.
- *Državni Službenik*'in, yaptıkları iş ve işlemler sırasında edindikleri tüm bilgileri, yasalara uygun olarak sır olarak saklaması ve hatta kamu hizmetinden ayrıldıktan sonraki beş yıl boyunca buna devam etmesi gerekmektedir.
- *Državni Službenik*'in, kamu hizmeti süresince mesleki etik ilkelerine uygun davranmak ve bu süreçte mesleki becerilerini geliştirmekle birlikte kişisel gelişim ve kamu hizmetinin verimliliğini artırmak amacıyla ek mesleki eğitimlere katılması gerekmektedir.
- Hırvatistan Kamu Personel Sisteminde *Državni Službenik*'in, çalıştığı kuruluşun belirlenmiş mesai saatlerine uymak ve görevlerini yerine getirmek için bu süreyi kullanması gerekmektedir. İşyerini üst düzey yöneticisinin onayı olmadan terk edemezler. Özürsüz veya izinsiz olarak göreve gelmemesi halinde, bu durumun 24 saat içinde amire bildirilmesi gerekir.
- *Državni Službenik*'in, kendisine verilen araç-gereç ve iş eşyalarını görevin amacına uygun kullanması zorunludur. Zira, kişisel kazanç veya diğer yasadışı faaliyetler için kullanılması yasaktır.
- Son olarak *Državni Službenik*'in devlet memuru itibarını ve kamu hizmetinin itibarını düşürmemeli ve tarafsızlığını korumalıdır.

AB Üyesi Balkan Ülkeleri Kamu Personeli Disiplin Yönetimi

Romanya Devlet Memurları Yasasında, *Funcționar Public*'ler tarafından iş sorumluluklarının kasıtlı olarak ihlal edilmesi bir görev ihlalidir ve disiplin soruşturmasını gerektirmektedir. *Funcționar Public*'lerin disiplinsizlik sayılan ihlalleri şunlardır (Akkuş, 2019a):

- İşe düzenli olarak geç kalmak,
- İzin almadan göreve gelmemek,
- Kanunsuz emirleri yerine getirmek veya kanunsuz müdahalede bulunmak,
- Yetkilerini kullanırken saygısız davranmak,
- Gizlilik gerektiren hususlarda ihtiyaç duyulan hassasiyeti göstermemek,
- Yetki ihmalini düzenli hale getirmek,
- Çalıştığı kamu kurumunun itibarını sarsmak,
- İşini yaparken siyasi görüşlerini ön plana çıkarmak,
- Yetkileri kullanma ve görevleri yerine getirmeyi nedensiz bir şekilde reddetmek.

Söz konusu disiplini bozun fiil ve eylemlerin işlenmesi halinde *Funcționar Public*'lere şu disiplin cezaları verilir (Akkuş, 2019a):

- Uyarma cezası,
- Kınama cezası,
- 1-3 ay ücretten %5-10 oranında kesinti yapılması cezası,
- 1-3 yıl yükselme hakkının durdurulması,
- 6-12 ay bir alt kadroda çalıştırma,
- Görevden çıkarma cezaları yazısı.

Romanya'da *Funcționar Public*'lerin disiplin cezalarının iptali için şunların olması gerekmektedir (Akkuş, 2019a):

- İşe sistematik şekilde geç kalmak;
- İzinsiz bir şekilde göreve gelmemek;
- Görev ihlallerini gerçekleştiren *Funcționar Public*'lerin bir yıl içinde başka bir ihlalde bulunmamış olmak, Yasal çerçeve dışında bazı taleplerin yerine getirilmesi veya müdahalede bulunulması;
- Gizlilik gerektiren hususlarda gerekli hassasiyetin gösterilmemesi;

- Görev ihlalleri üzerine disiplin yaptırımının uygulanmasını takip eden iki yıl içinde ilgili *Funcționar Public*'in başka bir görev ihlali gerçekleştirmemesi gereklidir.

Balkan ülkesi Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhittel*'e yasaklanan bazı fiil ve eylemler sonrası uygulanması muhtemel disiplin cezaları şunlardır (Akkuş, 2019b):

- Uyarma cezası,
- Kınama cezası,
- Kademe ilerlemesinin durdurulması cezası,
- Daha düşük kıdeme atanma cezası,
- Devlet memurluğundan çıkarma cezası.

Dürzhaven Sluzhittel'e disiplin cezasını gerektiren fiiller ise, yine beş madde halinde sayılmıştır. Bunlar, aşağıda sıralanmıştır:

- Resmi görevlerin ihlali,
- Resmi görevlerin yerine getirilmesinde gecikme,
- Resmi yetkilerin kapsamına uymamak,
- Vatandaşlara karşı sorumlulukların ihlali,
- Kamu Personeli Meslek Ahlak Kurallarına uyulmaması.

Disiplin cezasının uygulanmasında yetkili kılınan disiplin otoritesi, atama makamıdır. Ancak disiplin cezası verilmeden önce disiplin otoritesi, disiplin ihlalinde bulunan *Dürzhaven Sluzhittel* tarafından sunulan kanıtları toplamak ve değerlendirmek zorundadır. Her kurumda, *Dürzhaven Sluzhittel* olan en az üç en fazla yedi ve iki yedek üyeden oluşan bir Disiplin Kurulu oluşturulur. Disiplin Kurulu'nun asıl üyelerinden *Dürzhaven Sluzhittel* olmayanların bulunması durumunda, Hukuk diploması sahipliği şartı aranır. *Dürzhaven Sluzhittel*'in, Devlet Memurluğundan Çıkarma Cezası hariç herhangi bir disiplin cezası, uygulama yapıldıktan bir yıl sonra silinir. Herhangi bir *Dürzhaven Sluzhittel*, aleyhine açılan bir disiplin davası olması veya resmi görevlerini yerine getirmesine izin vermeyen bir durum oluştuğunda ve bu durumun rapor edilmesi halinde, resmi görevlerini yerine getirme kabiliyetini geri kazanana kadar atama makamı tarafından görevinden uzaklaştırılabilir. *Dürzhaven Sluzhittel*, görevden uzaklaştırıldığı süre içinde aylık ücretini alamaz. Ancak, yanlışlıkla görevinden uzaklaştırılan bir *Dürzhaven Sluzhittel*, Devlet ve Belediyeler tarafından uğratılan zarar için, Sorumluluk Yasası ile belirlenen usule ve şartlara uygun olarak tazminat alma hakkına sahiptir (Akkuş, 2019b).

Slovenya'da *Javni Uslužbenec*'ler, yükümlülüklerini yerine getirmediği veya birtakım ihlallerde buldukları takdirde disiplin cezası almaktadır. Bunlar ağır veya *küçük* ihlaller olarak sınıflandırılmakla birlikte, kasıt veya ihmal olsa dahi disiplinle ilgili işlemlere tabi olmaktadır. *Javni uslužbenec*'in belli bir disiplin ihlali halinde, disiplin cezası gerektiren ve küçük ihlal sayılan eylemler, şunlardır (Ekici ve diğer, 2019):

- Yönetmeliklerde, toplu iş sözleşmelerinde ve iş sözleşmesinde ve genel olarak ya da bireysel işlemlerde ortaya konan çalışma yükümlülüklerinin ihlali,
- İş performansında halka veya iş arkadaşlarına yönelik uygunsuz davranışlar,
- *Javni Uslužbenec* etik kurallarına aykırı davranmak.

Ağır disiplin ihlalleri ise, Kanun'da şu şekilde sıralanmıştır (Ekici ve diğer, 2019):

- İşyerinde veya işle ilgili resmi görevden dolayı kovuşturmayla uğramak,
- İşin yerine getirilmesi sırasında yasadışı davranışlarda bulunmak,
- Kamu fonlarının yasadışı olarak harcanması,
- İş ilişkisinden doğan haklar, yükümlülükler ve sorumluluklarda sınırın aşılması, yok sayılması veya diğer kötüye kullanmalar,
- Tarafsızlık ve siyasi tarafsızlık ilkelerinin ihlali,
- Gizli bilgilerin korunması ilkesinin ihlali,
- Hediye kabulü ile ilgili görev ve kısıtlamaların ihlali,
- İşin yapılması sırasında iş sahiplerine veya iş arkadaşlarına karşı aşırı derecede uygunsuz, şiddet içeren veya hakaret içeren davranışlar,
- Nihai karar ile belirlenen ancak tekrarlanan küçük disiplin ihlalleri.

Slovenya'da *Javni Uslužbenec*'lere disiplin ihlalleri durumunda şu disiplin cezaları verilmektedir (Ekici ve diğer, 2019):

- Uyarma,
- Maaşın %15'ini geçmeyen para cezası,

- Ciddi ihlalin işlendiği ay alınan maaşın % 20 - 30'unu bulabilecek bir para cezası,
- Görevden alma,
- Unvanın düşürülmesi ve birinci sınıftan daha düşük bir unvana atanma,
- Memuriyetten çıkarılma,
- Sözleşmenin feshi.

Javni Uslužbenec, küçük disiplin ihlaline ilişkin disiplin cezalarının bitim tarihinden sonraki bir yıl içinde, ciddi disiplin ihlaline ilişkin disiplin cezalarının bitim tarihinden sonraki iki yıl içinde eğer bir suç işlemez ise, bu cezalar silinir ve disiplin cezası almamış gibi değerlendirilir. Slovenya'da *Javni Uslužbenec*'in savunma hakkına sahip olacağı bir duruşma yapılarak, kendisi tarafından veya bir avukat aracılığıyla veya başka bir temsilciyle savunmayı seçebilmesi mümkündür. Hatta duruşmada bulunmayarak *Javni Uslužbenec*'in savunmasını, yazılı olarak sunma hakkı da bulunmaktadır (Ekici ve diğer, 2019).

AB üyesi Yunanistan'da, *Dimósios Ypállilos* Kanunu'nda yasaklar ve disiplin cezaları oldukça ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Buna göre *Dimósios Ypállilos*'a bir soruşturma yüzünden geçici olarak iş bırakılırsa, bu dönemde aylık ücretinin dörtte üçü ödenir. Bir tutukluluk emri veya mahkeme kararı yüzünden şahsi özgürlüğünden yoksun bırakılmış bir *Dimósios Ypállilos*, kefalet ile serbest bırakılsa bile, görevi askıya alınır. Askıya alma, disiplin kararının bildiri ile başlar ve Danıştay'a başvuru için verilen sürenin sonunda veya Danıştay kararının açıklanma tarihinin bitiminde sona erer. *Dimósios Ypállilos*, kanuni askıya alma süresi sonunda, görevine geri döner. *Dimósios Ypállilos*'un aleyhine görev ihlali nedeniyle görevi kaybetmesine neden olabilecek bir suça istinaden cezai işlem başlatılmış olması durumunda; yargılanmaya karar verilmişse, işten çıkarma ile sonuçlanabilecek disiplinin ihlaliyle ilgili disiplin işlemleri başlatılmışsa ve denetim makamının veya yetkili denetçinin raporuna dayanarak yanlış bir uygulamada yer almış olabileceğine dair makul şüpheler varsa, görevi askıya alınabilir. *Dimósios Ypállilos*'un görevinin askıya alınma veya görevine iade edilme kararı, Hizmet Konseyi'nin kararıyla ve duruşma ile verilir. Askıya alma işleminden bir yıl sonra, Hizmet Konseyi durumun uzatılıp uzatılmayacağına karar verir. Görevi askıya alınan, esas ve yardımcı görevlerini yerine getirmekten uzak durmak zorundadır. Görevi askıya alınana, aylık ücretinin yarısı ödenir. Göreve geri döndüğünde disiplin cezası almamışsa, kesilen kısım kendisine iade edilir. İşten çıkarılma disiplin cezasını haksız yere almış olan *Dimósios Ypállilos*'un aylık ücretinin kesilmesi söz konusu değildir.

Resmi görevlerin ihlali veya ihmali ile sonuçlanan ve *Dimósios Ypállilos*'a atfedilebilecek her türlü ihlal, disiplin ihlalidir. Zira resmi görevler, hiçbir koşulda *Dimósios Ypállilos*'a, Anayasa hükümlerine ve yasalara aykırı bir eylem veya ihmal yapma hakkı vermez. *Dimósios Ypállilos* Kanunu'nda, disiplin cezasını gerektiren iş ve işlemler olarak Anayasa'ya veya vatana ve Demokrasiye aykırılığın kanıtlandığı eylemler, Ceza kanunu veya özel ceza tüzüğü uyarınca görev ihlalleri, Tarafsızlık ilkesinin ihlali durumlarında disiplin cezası uygulanır. Ayrıca, görevlerin yerine getirilmesinden haksız yere kaçınma, görevlerin yerine getirilmesinden uzaklaşma, görevlerin eksik veya zamansız yerine getirilmemesinin yanı sıra, ihmal, gizlilik yükümlülüğünün ihlali, açıkça yanlış bilgi veya uygunsuz ifade kullanımıyla, yazılı veya sözlü olarak denetim otoritesinin kamuoyunda eleştirisi, makam izni olmadan bir proje için iş ve ödeme yapılması, tıbbi muayene olmayı sebepsiz reddetme, görevi, gereken zamanda değerlendirememesi, raporu hazırlayamama veya sebepsiz olarak taraflı bir değerlendirme raporu hazırlama gibi durumlar da disiplin cezasını gerektirir. Ek olarak, vatandaşlara yönelik uygunsuz davranış, haksız yere hizmet etmeyi reddetme ve işlemleri zamanında işleme koymama, verilen işe zamanında cevap vermeme, yapılan işin sırasını haksız yere değiştirme, *Dimósios Ypállilos*'un veya otoritesinin katıldığı bir müzayedeye üçüncü bir kişi aracılığıyla doğrudan katılım veya dolaylı katılım, görevinden dolayı *Dimósios Ypállilos*'un elinde tuttuğu bilgilerin kendi veya üçüncü şahısların özel çıkarlarına kullanımı, görev karşılığı maddi bir çıkar sağlama, resmi bir emrin üçüncü tarafların çıkarına veya aleyhine kullanımı, devlete ait bir materyalin yasadışı kullanılması ve bu kullanım ile devletin yıpratılması ve tüm bu ihmal ve ihlalleri kovuşturmamak ve soruşturmamak disiplin cezasını gerektirmektedir.

Yunanistan *Dimósios Ypállilos* Kanunu'nda, disiplin cezaları açıkça neler olduğu belirtilmiştir. Buna göre, *Dimósios Ypállilos*'a verilen disiplin cezaları şunlardır (Ekici, 2019):

- Yazılı kınama cezası,
- Aylıktan kesme cezası (üç aya kadar),

- Yükselme hakkından mahrum bırakılma cezası (1-5 yıl arası),
- Kadro alamama cezası,
- Geçici işten çıkarılma cezası (3-6 ay arası süreyle),
- Aylıksız geçici işten çıkarılma cezası,
- Kesin işten çıkarılma cezası.

İşten çıkarma cezaları, Kanun'da yazılı Anayasa'ya veya Anavatan ve Demokrasiye aykırılığın kanıtlandığı eylemlerin ihlali, Ceza Kanununa veya diğer özel tüzüklerde belirtilen şekilde görev ihlali, Görev sırasında haksız maddi veya manevi çıkar sağlanması, Görev içi veya dışında uygunsuz davranışlar, Yürürlükteki hükümlere göre resmi sırların ihlali, Resmi görevlerin art arda yirmi iki gün veya bir yıl içinde otuz gün boyunca izinsiz gerçekleştirilmemesi, son derece şiddetli başkaldırı, *Dimósios Ypállilos*'un veya otoritesinin katıldığı bir müzayedeye üçüncü bir kişi aracılığıyla doğrudan katılım veya dolaylı katılım ve Bir sağlık komitesi tarafından muayene olmayı reddetme hallerinde gerçekleştirilir (Ekici, 2019).

Yunanistan'da kamu personeli disiplin yönetimine ilişkin son hükümler de şunlardır (Ekici, 2019):

- Disiplin ihlalleri işlendiği tarihten itibaren iki yıllık bir süreden sonra zaman aşımına uğrar;
- İşten çıkarma ihlalleri ise, disiplin ihlali ise beş yıllık bir sürenin ardından zaman aşımına uğrar;
- *Dimósios Ypállilos*, hakkında verilen disiplin kararına itiraz için Danıştay'a itiraz hakkına sahiptir;
- Savunma hakkı kullanılmadıkça disiplin cezası uygulanmaz;
- Aday *Dimósios Ypállilos*'un yargılanması veya disiplin soruşturmasında, itiraz hakkı yoktur;
- Disiplin cezalarında kınama yaptırımı üç yıl geçtikten sonra, para cezası beş yıl geçtikten sonra ve işten çıkarma cezası hariç diğer yaptırımlar on yıl geçtikten sonra, (bu sürelerde başka ceza alınmaması halinde) silinir;
- Silinen cezalar *Dimósios Ypállilos*'un dosyasından kaldırılır ve başka bir yaptırım unsuru olamaz.
- *Dimósios Ypállilos*, görevden alınma disiplin cezası aldığı durumlar dışında, fiziksel veya zihinsel engelli olduğu gerekçesiyle, yaptığı görevin iptali nedeniyle, yaş sınırına ulaştığı ve otuz beş yıllık hizmet süresini tamamlaması nedeniyle görevden alınabilir.

Hırvatistan *Državni Službenik* disiplin yönetiminde, kamu hizmeti sunmada yapılan disiplin bozucu ihlaller küçük ve ağır ihlaller olarak ikiye ayrılmaktadır. Küçük ihlallerin varlığı kamu kurumlarının üst düzey yöneticileri tarafından belirlenirken ağır ihlaller için karar vermek ve ilgili iş ve işlemleri yürütmek adına kamu hizmeti mahkemeleri⁹ bulunmaktadır. Küçük İhlal sayılan yasaklar olarak, Kanun'da şunlar sıralanmıştır (Dölek, 2019):

- *Državni Službenik*'in görevlerini yaparken işe sıklıkla geç kalması veya işyerinden sık sık erken ayrılması;
- Mesai saatleri içinde izin almadan iş yerinden ayrılması,
- İşle ilgili tüm doküman ve verilerin doğru muhafaza edilmemesi,
- İzin almadan veya geçerli bir özrü olmadan işe gelinmemesi;
- 24 saat içinde işe gelmeme sebebinin ilgililere bildirilmemiş olması.

Ağır İhlal sayılan yasaklar ise, şunlardan oluşmaktadır (Dölek, 2019):

- *Državni Službenik*'in görevlerini yaparken kamu hizmetinin düzgün yapılmaması,
- Zaman kavramına uyulmadan işin savsaklanması veya işin reddedilmesi,
- Devlet kurumlarında yanlış kararlara neden olan sonuçlara sebep olunması,
- Kamu hizmeti sırasında görevin kötüye kullanılması veya yetkinin aşılması,
- Görev sırasında yetkisinde olan devlet malzemesinin kişisel amaçlar için kullanılması,
- Resmi sırların açıklanması,
- İzin almadan görevin aksine faaliyetlerde bulunulması,
- Vatandaşların veya tüzel kişilerin talep, temyiz, şikâyet ve dilekçeleri veya diğer yasal haklarını aramak veya sunma isteğinin yerine getirilmesinin engellenmesi,
- Kamu görevlisinin itibarına uymayan davranışlarda bulunulması,
- İki ile dört gün boyunca art arda işe izinsiz gelinmemesi.

⁹ Kamu hizmeti mahkemesi ilk derece resmi görevlerin ağır ihlallerine karar verirken, üst mahkeme, ikincil derece kararları verir. Kamu hizmeti ve üst düzey mahkemelerinin her birinin bir başkanı en az on üyesi bulunmaktadır. Hırvatistan Cumhuriyeti Hükümeti, *Državni Službenik* mahkemelerinin başkanlarını ve üst düzey memurlar mahkemesi üyelerini atar. Kamu hizmeti mahkemeleri ve üst düzey kamu hizmeti mahkemesi, her bir dava için başkanları tarafından atanan üç üyenin konseyinde karar vermektedir.

Hırvatistan'da *Državni Službenik* için yukarıda belirtilen küçük ve ağır ihlallere ilişkin disiplin cezaları, şunlardır (Dölek, 2019):

- Küçük ihlaller için sözlü kınama cezası,
- Yazılı kınama cezası,
- Özlük dosyasına giren yazılı kınama cezası,
- Aylığın %10'unu geçmeyecek miktarda para cezası uygulanır;
- Ağır ihlaller için aylığın %20'sini geçmemek üzere, altı aya kadar para cezası,
- 2 ile 4 yıl süreyle ilerlemenin durdurulması cezası,
- 2 ile 4 yıl boyunca yükselmenin durdurulması cezası,
- Memuriyetten şartlı çıkarılma cezası¹⁰ve
- Memuriyetten tam çıkarılma cezası.

Küçük ve ağır ihlaller bir ayda yaptırımların toplamı, o ayın toplam maaşının %30'unu aşamamaktadır. *Državni Službenik*'in başka bir cezai kovuşturma geçirmemesi şartıyla, resmi görev ihlalini yaptırımın/cezanın kesinleşmesinden dört yıl sonra aldığı ceza dosyadan kaldırılır. *Državni Službenik* için cezai kovuşturma sürecinin başlatılmasıyla eğer ceza kesinleşirse, kamu hizmetinden uzaklaştırılabilir. Bu durumdaki *Državni Službenik*, karar kesinleşene kadar memuriyeti askıya alınır. *Državni Službenik*'in verilen disiplin cezalarına ilk sekiz gün içerisinde itiraz hakkı bulunmaktadır. Hırvatistan'daki uyuşmazlıkları çözmesi amacıyla kurulmuş olan Kamu Hizmeti (idare) Mahkemesi, temyiz kararını takip eden 15 gün içerisinde kararı açıklamak zorundadır. *Državni Službenik*, memuriyetinin askıya alınması süresi boyunca, bir aileyi geçindiriyorsa, askıya alınmasından önceki ay içinde ödenen maaşın %60' ile %80'ini tazminat olarak alma hakkına sahiptir. Ancak göreve geri dönüş ile birlikte tam maaşını alma hakkı söz konusu olur.

AB Üyesi Balkan Ülkeleri Kamu Personeli Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Kamuda hizmetlerin ekonomik, verimli ve etkili olması amacıyla geliştirilen yeni kamu işletmeciliği ve kamusal hizmet veren personelin de hizmet kalitesini iyileştirmek istenmesiyle, performans yönetimi gündeme gelmiştir (Bilgin 2007). Vatandaş vergisi ile hizmetler yürütülmekte ve bu yüzden kamu kurumlarının verimliliği daha da önemli olmakta ve performans, etkili bir kamu yönetimi için olmazsa olmaz bir unsur kabul edilmektedir. Bu yüzden kamuda performans yönetimi, "*kamu yönetiminde kuruluş amaçları doğrultusunda yetki, görev ve sorumluluk alanındaki mal ve hizmet üretiminde, iş başarımının sağlanması süreç ve etkinlikleri olarak tanımlanabilmektedir*" (Bilgin, 2018). Türk Dil Kurumunca başarımlar olarak Türkçe'ye çevrilen performans terimi, kamu yönetiminde bireysel, takım ve kurum performansı anlamında ölçme ve değerlendirme işlemleri şeklinde uygulanmaktadır. Ancak, performans kavramı tek başına bir şey ifade etmeyip, performansın nasıl yönetildiği çok önemli olmaktadır. Bu yüzden performans denince akla ne geldiği, ölçümün nasıl yapılacağı ve nelere göre yapılacağı, nasıl ve kim tarafından yönetileceği ve denetleneceği açık bir şekilde ortaya konmalıdır. Performans yönetimi uygulamasında hedef belirleme, en önemli süreçtir. Ayrıca, hedeflerin etkinliğinin sağlanması istenen yararın elde edilmesi için diğer önemli bir unsurdur. Başarılı bir performans yönetimi, doğru ve nesnel ölçütlerle performansın belirlenmesi ve değerlendirilmesidir (Özer, 2009). Bir diğer deyişle, performans yönetimi, kurumun temel amaç ve hedefleri doğrultusunda ortaya konan stratejik planın temellerini atmak adına mevcut kaynakların ekonomik, verimli ve etkili biçimde yönetilmesi sürecidir (Bilgin, 2018).

Kamu performans yönetimine ilişkin yukarıdaki bilgiler ışığında Romanya Kamu Personel Sistemi'nde performans değerlendirmesi, Ulusal Memurlar Ajansı hazırladığı ölçütler çerçevesinde *Funcționar Public*'lerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi şeklinde yapılır (Akkuş, 2019a). Bu ölçütler, her yılın başında bölüm amirleri tarafından tüm *Funcționar Public*'lere yazılı olarak bildirilir. *Funcționar*

¹⁰ Memuriyetten şartlı çıkarılmanın, bir yıl deneme süresi olarak kabul edildiği ve söz konusu süre zarfında resmi görevlerin başka hiçbir ciddi şekilde ihlal edilmemesi gerekliliği bulunmaktadır.

Public'in performans değerlendirmesi "İstisnai, Çok İyi, İyi, Tatmin Edici, Tatmin Edici Değil" şeklinde hazırlanır. Bir yıl "Tatmin edici" veya "Tatmin edici değil" notları olan *Funcționar Public*, bu değerlendirmeyi takip eden yıl terfi alamaz. İki yıl boyunca üst üste bir *Funcționar Public*, "tatmin edici değil" notu almışsa, kamu kurumu yönetimince alt bir kadro/pozisyon teklif edilir. *Funcționar Public* tarafından bu teklif kabul edilmezse, Devlet Memurluğu görevinden çıkarılır. Eğer, herhangi bir kamu kurumunda kadro/pozisyon sayısı azaltılırsa, yönetim yıllık performans değerlendirmesinde *Funcționar Public*'lerin notları dikkate alınır. Dolayısıyla, performans değerlendirmesi sayesinde *Funcționar Public*'lerin işten çıkarılmasında önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Romanya Devlet Memurları Kanunu'nda, "*faaliyetleri nedeniyle Funcționar Public*'lerin *asgari ücret, ikramiye ve tazminatlardan oluşan ödüllendirme hakkına sahip*" oldukları net bir biçimde yer almıştır. Bunun yanında ödül mekanizmasında da bu ölçütler kullanılabilir. Ödüllendirme çerçevesinde maliyetler en aza indirilmeli, ödüllendirme sistemi, unvanlara bağlı olarak hiyerarşi içerisinde uygulanmalı ve ödüllendirmeler adil bir denge içerisinde verilmelidir (Akkuş, 2019'a).

Bulgaristan Devlet Memurları Kanunu'nda, performans değerlendirme "performans" olarak değil "*Uygulamanın Değerlendirilmesi*" başlığı altında yer almaktadır. Uygulamanın değerlendirilmesi, Uygulama Ofisi tarafından performansa bakılarak her yılın Ocak ayının birinci gününden Aralık ayının son gününü kadar ki dönemi kapsamaktadır. Buna göre bir takvim yılında en az altı ay boyunca çalışmış olan her *Dürzhaven Sluzhitel*, performans değerlendirmesine tabidir. Uygulamanın Değerlendirilmesi, önceden belirlenmiş hedeflerin tutturulması, acil görevlerin uygulanması ve görevlerin yerine getirilmesi ile yeterliliklerin kanıtlanması şeklinde uygulanmaktadır. Önceden belirlenmiş hedefler kurumun amaçları ile tutarlı ve en yüksek düzeyde ulaşılabilir olmalıdır. Kapsam, kalite ve zaman dilimi açısından da ölçülebilir olmalıdır. Değerlendirme amiri, uygulama değerlendirmesini-performans değerlendirmesini, tarafsız ve yetkin bir şekilde nesnel ölçütlerle yapmak zorundadır. Uygulamanın yıllık değerlendirmesi yazılı ve gerekçeli bir şekilde *Dürzhaven Sluzhitel*'in bilgisine sunulur. *Dürzhaven Sluzhitel*, bu değerlendirmeye yedi gün içinde, gerekçeli olarak yazılı bir itirazda bulunabilir. Süre bitiminden sonra, amiri, *Dürzhaven Sluzhitel*'in yıllık değerlendirmesini onaylayabilir veya söz konusu değerlendirmeyi bir puana kadar değiştirebilir. Bulgaristan kamu personel sisteminde maddi ödüllendirmeden ziyade, atama makamı, resmi görevlerini örnek bir şekilde yerine getiren *Dürzhaven Sluzhitel*'i "*Başarı Sertifikası*", ilgili kurumun "*Şeref Gümüş Nişanı*" ve ilgili kurumun "*Şeref Altın Nişanı*" gibi manevi ödüllendirme sistemleri de kullanılmaktadır (Akkuş, 2019b).

Slovenya kamu personeli kanunu'nda, *Javni Uslužbenec*'in değerlendirmesi, benzer unvanlardaki *Javni Uslužbenec*'in çalışma ve mesleki nitelikleri karşılaştırılarak yapılır. Performans değerlendirmesi olarak düşünebileceğimiz bu değerlendirme sonucunda, Slovenya'da *Javni Uslužbenec* için iş sonuçları, iş performansında bağımsızlık, yaratıcılık ve doğruluk, işinde güvenilirlik ve iş birliği özelliği ile iş organizasyonuna bakılarak yapılmaktadır. Performans değerlendirmesi, daimî süreli *Javni Uslužbenec*'ler için yılda bir kez yapılırken, belirli süreli istihdama giren *Javni Uslužbenec*'ler için değerlendirme yapılmaz. Kamu hizmetinde performans değerlendirmesi "*mükemmel*"; "*iyi*", "*yeterli*" ve "*yetersiz*" şeklinde derecelendirilir. Üst amir tarafından her yıl, bir kez performans değerlendirmesi yapılır ve 30 gün içinde *Javni Uslužbenec*'e bildirilir. Değerlendirmeye itiraz etmek isteyen *Javni Uslužbenec*, 8 gün içerisinde itiraz edebilmektedir (Ekici ve diğer, 2019). *Javni Uslužbenec* Ödüllendirilmesi ise yükselme, teşekkür/takdir gibi biçimlerde olabilmektedir. *Javni Uslužbenec*'in daha yüksek bir unvana atanma şartları yerine geldiğinde veya görevin gerektirdiği eğitimi tamamladıklarında, değerlendirmelerde gerekli notu aldıklarında veya herhangi bir disiplin cezası almadılarsa ödüllendirme yapılmaktadır. Yükselme süresi ve yükselme için öngörülen değerlendirme standartları da 2. ila 5. kariyer sınıfındaki unvanlara sahip olan *Javni Uslužbenec*'ler için ayrıca bulunmaktadır. En az beş kez "*iyi*" veya üç kez "*mükemmel*" değerlendirme aldıklarında bir dereceye üst unvana atanırlar. 1.kariyer sınıfının unvanlarını taşıyan *Javni Uslužbenec*'in ise, en az altı kez "*iyi*" veya üç kez "*mükemmel*" değerlendirme sonucu üst unvana atanabilirler. Beş kez "*mükemmel*" değerlendirme alan *Javni Uslužbenec*'in ise, birinci sınıf unvana yükselebilmektedir. Gerekli mesleki eğitim şartlarını yerine getiren ve diğer şartları da yerine getiremeyen *Javni Uslužbenec*, aynı derece memurlukta 7 yıl boyunca sadece ve en az 3 kez "*mükemmel*" değerlendirme alarak bir üst dereceye yükseltilebilir. Üst amirin sunmuş olduğu yükseltme önerisi, 30 gün içerisinde karara bağlanır. Slovenya

Javni Uslužbenec için ödüllendirme sisteminde, kamu hizmeti başarısını ve verimliliğini artıran, hizmet maliyetlerini düşüren ve çalışma işlemlerinin süresini azaltan olağanüstü başarı gösteren memurlara “*Tešekkür*” verilir (Ekici ve diğer, 2019).

Yunanistan *Dimósios Ypállilos* Kanunu’nda performans ve ödüllendirme sistemi, *Dimósios Ypállilos*’un nitelikleri tarafsızlık ilkeleri, onların mesleki becerileri ve verimliliği sağlıklı bir değerlendirme sistemi temelinde yapılır (Ekici, 2019). Yunanistan’da *Dimósios Ypállilos*’ların yükselme işlemleri, sınıflarına göre; US Sınıfı için D kadrosundan C kadrosuna, D kadrosunda üç yıllık bir hizmet, *C kadrosundan B kadrosuna dört yıllık bir hizmet*, B kadrosundan A kadrosuna, B kadrosunda altı yıllık bir hizmet, *A kadrosundan müdürlüğe A kadrosunda altı yıllık bir hizmete* ve bir bölüm başkanının iki veya üç yıldan az olmamak üzere bir çalışma performansı gerekmektedir. Müdür kadrosundan Genel Müdürlüğe yükselmek için müdür kadrosunda en az dört yıllık bir hizmet gerekmektedir. Aynı kalıpla TS Sınıfı, SE Sınıfı ve CE Sınıfı *Dimósios Ypállilos* için benzer şekildedir. Ayrıca, US ve TS Sınıfı *Dimósios Ypállilos* için US veya TS sınıflarında, en az bir yıllık lisansüstü eğitim sonunda bir yıl derece ilerlemesi alınır. Doktora sonrası US sınıfı için 3 yıl ilerleme alınırken, TS sınıfı için 2 yıllık bir ilerleme mümkündür. Hem yüksek lisans hem de doktora yapılması halinde, sadece doktora için ilerleme alınabilir (Ekici, 2019). *Dimósios Ypállilos* ödüllendirmesi ileri eğitim hakkı kullanıldıysa, lisansüstü eğitim çalışmaları sonunda %15 oranında bir ücret artışı hakkı tanınmıştır. Hizmet Konseyinin onayı üzerine *Dimósios Ypállilos*’a %75’e varan bir aylık ücret artış hakkı tanınmıştır. Yüksek eğitim ve yurtdışındaki lisansüstü çalışmalara katılan *Dimósios Ypállilos*’lar için Yunanistan’daki aylık ücretinin iki katı kadar ücret alabilmektedir. *Dimósios Ypállilos* yararlandığı bu burs niteliğindeki eğitim sürelerinin üç katı kadar bir süre devlet için çalışmalı ve bu süre 3 yıldan az ve 10 yıldan fazla olamamaktadır. *Dimósios Ypállilos*, görev süreleri boyunca, asli görevleri dışında, istisnai iş ve işlemler takdirname ve özel bir madalya veya diploma ile ödüllendirilebilmektedir. Bu madalya ve diplomalar İçişleri, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Bakanlığı kararıyla belirlenir. Asgari otuz yıl çalışıp emekli olmuş *Dimósios Ypállilos*’a, onurlu hizmetinden dolayı hizmet onur ödülü verilmektedir. Çalıştığı konuyu geliştiren, verimliliğini artıran ve iyileştiren, bu konularda orijinal fikir hazırlayan ve sunan *Dimósios Ypállilos*, maddi olarak ödüllendirilir. Ödüllendirme konusundaki tüm detaylar İçişleri, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı önerileri ile belirlenir. Maddi ödüller, emeklilik sonrasında bile verilebilir. Maddi performans ödüllendirilmesi uygulanacaklar arasındaki eşitlik durumunda, Ulusal Kamu İdare Okulu başarı belgesi olanlar tercih edilir. Otuz beş yıllık asıl hizmetin ardından hizmetten onurlu bir şekilde emekli olan *Dimósios Ypállilos*’lara, kadro ve sahip oldukları görevlerle ilgili fahri unvanı verilir. Otuz yıllık hizmetten sonra emekli olanlara, onursal üye unvanı da verilebilir (Ekici, 2019).

Yönetimin planlama ve denetim faaliyetleri, performans değerlendirmelerinin gelişimi ışığında çağdaş bir yönetim anlayışının uygulanmasıdır. Performans kavramı, aynı zamanda performansın nasıl yönetileceği sorusunu da birlikte getirmiştir (DPT, 2000, s. 76). Performans yönetimi ve değerlendirmesi Hırvatistan *Državni Službenik* için verimliliği ölçmek amacıyla, her yıl bir önceki yıl için yıllık olarak yapılmaktadır. Eğer bir *Državni Službenik* 6 aydan daha az hizmeti varsa, bir değerlendirme yapılmaz. *Državni Službenik*’in verimliliğini artırmak için onu teşvik etmek; iyi ve verimli çalışmalar için ödüller ve terfiler alabilmesi için objektif ve ölçülebilir ölçütler konulması; bunun için de *Državni Službenik*’in yapacağı görevler planlanır ve hedefler tespit edilir. *Državni Službenik*’in performans için gerekli başarıların amir tarafından gözden geçirilmesiyle, performans ve verim denetlenir. Bu değerlendirmelerin sonucu eğitim ihtiyaçlarının ortaya konması, adaylık döneminde işe devam veya hizmet dışı bırakılıp bırakılmayacağına karar verilir. Hırvatistan’da *Državni Službenik* için performans ve verimlilik değerlendirme dereceleri, “*İstisnai*”, “*Mükemmel*”, “*İyi*”, “*Yeterli*” ve “*Yetersiz*” şeklinde belirlenmiştir. Performans değerlendirmesi neticesinde “*yetersiz*” not alan bir *Državni Službenik*, ek hizmet içi eğitime gönderilir veya başka bir göreve tayin edilir. Bu değerlendirme, *Državni Službenik*’in özlük dosyasına kayıt edilir. Art arda iki kez “*yetersiz*” not alan bir *Državni Službenik*, görevden uzaklaştırılır. *Državni Službenik* terfisi, bir ödüllendirme mekanizmasıdır. Bu ödüllendirmeden yararlanmak için *Državni Službenik*’in en az iki defa üst üste “*olağanüstü*” veya “*mükemmel*” olarak değerlendirilmesi; boş kadro ilanının açıklanması ve diğer ölçütlerinde sağlanması gerekmektedir. Ayrıca mesleki uzmanlık, beceri ve bilgiyi gösteren testlerden geçmesi gerekmektedir (Dölek, 2019).

Hırvatistan'da kamu hizmeti ücret sisteminde *Državni Službenik* için bir ikramiye sistemi olmasına rağmen, özel bir bütçe ayrılmadığı için genel olarak uygulanamamaktadır (Avrupa Komisyonu Raporu, 2018, s. 122).

SONUÇ

Balkan Ülkeleri arasında en son 2013 yılında Hırvatistan'ın, ilk olarak da Yunanistan'ın 1981 yılında üye olduğu Avrupa Birliği, son dönemde 28 üyeli bir birlik haline gelmiştir. Ancak, üye olmalarına rağmen Avro'yu para birimi olarak kullanan ve Şengen Ülkeleri arasında olan sadece Yunanistan ve Slovenya bulunmaktadır.

AB üyesi olmalarından dolayı bahse konu bu beş ülke, kamu yönetim sistemlerini AB Müktesebatına uydurmak için çalışmalar yapmalarının yanında, sürekli AB Komisyonu tarafından da denetlenmektedir. Örneğin, Yunanistan kamu personel sistemi üzerinde özellikle de 2008 ekonomik krizi sonrası memur sayısının azaltılması yönünde baskıları olmuştur. Yunanistan kamu yönetimi reformunu özellikle iş güvencesinin kaldırılmamasından dolayı, AB tarafından çok eleştirilmektedir. Ayrıca haftalık çalışma saatlerinin artırılmasını tavsiye etmişler ve 2011 yılında 37,5 saat olan haftalık çalışma süresi 40 saate çıkarılmıştır. Yunanistan'da memurların iş güvencesi, hükümetlerin performans uygulamaları yüzünden işten çıkarmanın kolaylaşmasından yararlanarak 2009 ile 2015 arasında kamu çalışanı sayısından %18 azaltmaya gitmiştir. Hükümet, ücretlerde düşürmeler ve yeni işe alımlarda ciddi kısıtlamalara gitmiştir.

Yunanistan kamu sektöründe yapılan değişiklikler, GSYH'yi artırmada veya rekabet gücünü arttırmada başarısız olurken aynı zamanda ciddi kamu personeli sıkıntısı yaratmıştır. Sağlık, eğitim, adalet ve kamu güvenliği gibi temel sosyal hizmetlerin kalitesi zayıflamıştır. Yunanistan, Avrupa Birliği'ne emeklilik yaşını 67 ya da hizmet süresini 40 yıla çıkarma sözü verirken, bir taraftan da emekli aylığı bağlama oranını %60'a düşürmüştür. Erken emeklilik cezalarının artırılacağını ve sağlık giderlerinin % 4'ten yüzde 6'ya yükseltileceğini duyurmuştur. Ancak, 2015 yılında bu kesintilerin anayasaya aykırılığı mahkemece karara bağlanmış ve hükümet geri ödeme sözü vermiştir.

Slovenya kamu yönetimi, diğer bazı Balkan ülkeleri gibi hem imparatorluk hem de komünist rejim deneyimi sayesinde, iki farklı ekolden de etkilenmiştir. AB üyeliği ile birlikte Slovenya kamu personel mevzuatı tamamıyla değiştirilmiş ve kamu personel sistemi, "*Slovenia Civil Servant Act*" ile yeniden düzenlenmiştir. Yasal reformlar kamu yönetiminin basitleştirilmesine, kalite yönetimine, e-devlet uygulamasına ve kaynakların rasyonel kullanımı gibi kazanımlar sağlamıştır. Bu sayede, Devletin rolü ve işlevi, stratejik kalkınmanın destekçisi olarak hareket eden modern devlete dönüşmesi için çaba gösterilmiştir.

Slovenya kamu yönetiminin adem-i merkeziyetçilik, devlet müdahalesinin azaltılması (deregülasyon) ve daha iyi düzenleme, depolitizasyon, açıklık, ve katılım gibi bazı özellikleri iyileştirmeye muhtaçtır. Slovenya'da kamu yönetiminin gelişiminin, Slovenya demokrasisine katkı yapacağı beklenmektedir. Uzman kamu personel yönetiminin demokratik bir toplum normlarının, değerlerinin ve sorumluluklarının sosyalleşmesini de içine almalıdır. Slovenya'daki kamu yönetimi reformları, temel sosyal veya politik olgunluk seviyesini, elde edilen idari değişiklikleri, ekonomik durumu ve devletin politik ve coğrafi özelliklerini dikkate almalıdır (Kovac, 2011).

AB müktesebatı çerçevesinde Slovenya Kamu Yönetiminde kademeli ve ılımlı bir küçülme politikası ile yılda %1'lik azaltma şeklinde başlayan küçülme politikası, polis ve ordu hariç tutularak % 20 oranında azaltılmıştır (Virant ve Rakar, 2018).

Hem Osmanlı hem de Sovyet geçmişine sahip olan Romanya, kamu yönetimine ilişkin yolsuzluk, verimsizlik, hantallık ve personeline ilişkin olarak personel arasında farklı ücret hesaplamalarının uygulanması, personele yönelik ulusal eğitim politikasının olmaması gibi sorunlar ile boğuşmuştur. Ancak, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sayesinde reform çalışmalarıyla, bu sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır. 1999 yılında Romanya'da, kamu personel sistemi ve mevzuatını yeniden düzenleyen "*Civil Servant Law*"u, bu amaçla kabul edilmiştir. Performans değerlendirme sistemi, Yunanistan'da olduğu gibi memurların azaltılması politikalarında kullanılmaktadır. Bu politikaların, AB üyesi Balkan Ülkelerinde kullanılması veya

kullanmayanlara bu konuda baskı yapılması Yeni Kamu Yönetimi anlayışının bir politikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hırvatistan, AB'ye katılım antlaşmasını 9 Aralık 2011'de imzalamıştır. 1 Temmuz 2013 tarihinde Avrupa Birliği'nin 28.üye ülkesi olarak Birliğe katılmıştır. AB üyeliği neticesinde Hırvatistan'da özellikle kamu yönetiminde pek çok reforma gidilmiştir. Bu durum çalışma dâhilinde incelenen Devlet Memurları Kanunu, İş Kanunu, kurumların yapılanmaları gibi önemli konuları kapsayan devlet, işçi ve işveren sendikalarını bir araya getiren Yeni Kamu Yönetimi anlayışı yerleştirilirken; katılımcı vatandaş, şeffaf ve ekonomik, verimlilik odaklı, performans önem veren devlet anlayışı getirilmiştir.

Hırvatistan'da Yeni Kamu Yönetimi anlayışı ile oluşturulan bu reformlar sayesinde, memur görev, yetki ve sorumluluk, haklar, maaş düzenlemesi, emeklilik, disiplin ve cezalar, performans gibi konuların mevzuatı oluşturulmuştur. Kamu kurumları tarafından tutulan kişisel dosyalardan ve memurun sicilinden elde edilen veriler, resmi sır niteliğiyle hem kişisel verilerin korunması sağlanmış hem de kurum/devlet hafızası oluşturularak ceza/ödül mekanizmasını ve performans sistemini yerleştirmek için çalışmalar yapılmıştır.

Bulgaristan kamu personel sistemi, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde 1999 yılında "*Civil Servant Act*"i kabul ederek personel sistemine ilişkin köklü düzenlemeler yapmıştır. Nüfusuna göre sayıca fazla kamu görevlisi bulunan Bulgaristan'da, Devlet Memurluğu, savunma, güvenlik ve dış işleri gibi kamu hizmetleri haricinde Bulgar vatandaşı olmayan AB'ye üye ülke vatandaşları ve İsveç vatandaşları için de uygun bir ülkedir.

Bulgaristan'da Devlet Memuru *Dürzhaven Sluzhiteľ*'lerin, siyasi partiye üye olma ve grev yapma hakkı vardır. Bu durumun, Sovyet kamu yönetimi geleneğinden geldiği düşünülebilir. Ancak, *Dürzhaven Sluzhiteľ*'in siyasi parti üyelik hakkı ile "*Dürzhaven Sluzhiteľ tarafsız olmalıdır*" maddesi çelişmektedir. Bulgaristan'da *Dürzhaven Sluzhiteľ*'lerin grev hakkı, diğer grev hakkı veren AB üyesi Balkan ülkelerindeki olduğu gibi kamu hizmetinin kesintiye uğratılmaması şartına bağlıdır. Bulgaristan kamu yönetimi sisteminde performans kavramı, Uygulama Ofisi tarafından detayları açık olmayan bir şekilde değerlendirmeye alınır. Bulgaristan'da kamu personeli için ödüllendirme mekanizmaları da bulunmaktadır. Bunlar, daha çok Başarı Belgesi ve Şeref Nişanı gibi manevi temelli ödüllendirmeler olmaktadır. ***

KAYNAKÇA

- Akkuş, A., (2019a), "Romanya Devlet Memurluğu Sistemi, "*Funcționar Public* ", Balkan Ülkeleri Devlet Memurluğu Sistemi, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 262-280.
- Akkuş, A., (2019b), "Bulgaristan Devlet Memurluğu Sistemi, "*Dürzhaven Sluzhiteľ*", Balkan Ülkeleri Devlet Memurluğu Sistemi, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 107-134.
- AB Delegasyonu, (2019). Avrupa Birliği Delegasyonu, Biz Kimiz, <https://www.avrupa.info.tr/tr/etkilesimli-avrupa-haritasi-9>, (19.09.2019).
- Avrupa Komisyonu Raporu, (2018). AB 28'de Kamu Yönetimi Özellikleri ve Performansı: Hırvatistan (Public administration characteristics and performance in EU28: Croatia), Brüksel, 101-140. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/51888c17-960b-11e8-8bc1-01aa75ed71a1>, (Erişim: 10.09.2019)
- Avrupa Komisyonu Raporu, (2018). Hırvatistan'da Sosyal Haklarınız, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13742&langId=en> (Erişim: 10.09.2019).
- Bilgin, K.U. (2007). "Performance Management for Public Personnel: MultiAnalsis Approach Toward Personnel", Public Personnel Management, International Public Management Association for Human Resources (IPMAHR), V.36, No.2, pp.93-113.

- Bilgin, K.U., (2008). "Kamu Performans Yönetimi: Vali ve Kaymakamlar Performans Ölçümü Araştırması", *Amme İdaresi Dergisi*, C.41, S.2, s. 59-80.
- Bilgin K. U. (2018), *Türk Kamu Personel Yönetiminde Aktif Çalışma Politikası: "Performans Yönetimi"*, Kamu Politikası Analizi Türkiye Uygulamaları, Ankara. s. 43-73.
- Borissova, Olga (2019). *Public Administration Reform in Bulgaria*.
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN016718.pdf>.
(Erişim: 15 Eylül 2019)
- DPT, (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
<http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/iULBo+oik527.pdf> (Erişim: 19.09.2019)
- DGAPF, (2008). *"Administration and the Civil Service in the EU 27 Member States, 27 country profiles"*, Collections of DGAFP, pp.1-57.
- Dölek, G.N., (2019). "Hırvatistan Devlet Memurluğu Sistemi, *"Državni Službenik"*, Balkan Ülkeleri Devlet Memurluğu Sistemi, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 135-170.
- DPT, (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
<http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/iULBo+oik527.pdf> (Erişim: 19.09.2019)
- Ekici, M., (2019). "Yunanistan Devlet Memurluğu Sistemi, *"Dimósios Ypállilos"*, Balkan Ülkeleri Devlet Memurluğu Sistemi, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 345-382.
- Ekici, M., Akkuş, A., Dölek, G.N., Tolga, F., (2019). "Slovenya Devlet Memurluğu Sistemi, *"Javni Uslužbenec"*, Balkan Ülkeleri Devlet Memurluğu Sistemi, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 316-344.
- EuropeanCommission (2018). *Public administration Characteristics and Performance in EU28: Romania*, Brussels, pp. 1-900.
- EuropeanUnion, (2018). *Overwiev "Greece"*, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/greece_en, (Erişim: 07.09.2019).
- EuropeanUnion, (2018). *Overwiev "Romania"*, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/romania_en, (Erişim: 07.09.2019).
- EuropeanUnion, (2018). *Overwiev "Slovenia"*, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/slovenia_en, (Erişim: 07.09.2019).
- EuropeanUnion, (2018). *Overwiev "Bulgaria"*, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/bulgaria_en, (Erişim: 07.09.2019).
- EuropeanUnion, (2018). *Overwiev "Crotia"*, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/bulgaria_en, (Erişim: 17.09.2019).
- Kalay, E. (2016). *"Ülke İncelemesi: Slovenya"*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.18, S.2, s.191-211.
- Karaaslan A. ve Bahçe, A.B., (2007). *"Yunanistan'ın Ekonomik, Hukuki, Siyasi Yapısı ve Yunanistan vergi Sisteminin Değerlendirilmesi"*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, Kütahya, s.1-30. (Erişim: 10.06.2019)
- Kovač, P. (2011). "The Public Administration Reform Agenda in Slovenia, HKJU – CCPA", cilt.11, sayı.3, pp. 627-650
- Matei, L. (2009). *Romanian Public Management Reform: Theoretical and Empirical Studies / Bucureşti: Editura Economică, Vol.2.*

- MCIA (2002). Romania Country Handbook, <https://info.publicintelligence.net/MCIA-RomaniaHandbook.pdf>, (Erişim: 08.09.2019).
- Özer M. A. (2009). "Performans Yönetimi Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi", Sayıştay Dergisi, S.73, s.1-29.
- Republic of Bulgaria National Statistical Institute (2019). Employed persons - Total of economy, 07.03.2019, <http://www.nsi.bg/en/content/5519/employed-persons-total-economy>, (Erişim: 15 Eylül 2019)
- Shivergueva, M. & Nachev, I. (2011), Reforms in Bulgarian Public Administration, Public Administrations in Balkans-from Weberian Bureaucracy to New Public Management, (Ed.L. Matei ve S. Flogaitis), ASse Online Series, No.1/2011.
- SIGMA, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (2000000). Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries-Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek). SIGMA'nın hazırladığı raporlar, http://www.sigmaweb.org/publications/SIGMA_SP2398TR.pdf, (Erişim: 15 Eylül 2019)
- World Population Review, (2019). "Croatia Population 2019", <http://worldpopulationreview.com/countries/croatia-population/>, (Erişim: 15.09.2019).
- Virant, G. ve Rakar, İ., (2018). "Public administration characteristics and performance in EU28: Slovenia" European Commission B-1049 Brussels, pp.919-961.
- Yıldız, T, N. (2018). Bulgaristan Ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreçlerinin Değerlendirilmesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.7, S.1, s.1-18.

YUGOSLAVYA SONRASI KURULAN BALKAN ÜLKELERİNDE DEVLET MEMURLUĞU SİSTEMİ

Fatih TOLGA

Öğr. Gör., Çorum Hitit Üni., İİBF, Kamu Yönetimi Böl., fatihtolga06@gmail.com

Gizem NAZ DÖLEK

Uzman, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, gizemnazdolek@gmail.com

Kamil Ufuk BİLGİN

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üni., İİBF., Kamu Yönetimi Böl., kamil.bilgin@hbv.edu.tr

ÖZ

*Yugoslavya iç savaşı sonrası Balkanlarda kurulan yeni devletler Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Slovenya aslında kendi devlet yapılanmaları sırasında, devlet memurluğu sistemlerini de oluşturmuşlardır. Zira devletin yönetimi ve kamu hizmetlerinin verilebilmesi için önce kamu yönetiminin oluşturulması gerekmekte ve kamu personeline ihtiyaç duyulmaktadır. Kamu personelinin ise, mutlaka ulusal çapta bir kanunla işe alınması ve yönetilmesi gerekmektedir. Bildirinin **amacı**, bu yedi ülkedeki Devlet Memurluğu sistemlerinin karşılaştırmalı olarak belirlenmesidir. Bu amaçla **yöntem**, söz konusu ülkelerdeki Devlet Memurluğu sistemlerinin, özellikle yasal mevzuat içeriğinde incelenmesi olmuştur. Bildiri, aslında 12 Balkan ülkesini kapsayan bir araştırmaya dayanmaktadır. Ancak, Bildirinin **konusunu** Yugoslavya sonrası kurulan devletlerin Devlet Memurluğu sistemi oluşturmaktadır. Buna göre, Yugoslavya iç savaşı sonrası kurulan Balkan ülkelerindeki Devlet Memurluğu sistemlerinin, öncelikle benzer isimlendirmelerle şekillendirildiği; örneğin, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'da Devlet Memurluğu için "**Državni Službenik**" teriminin kullanıldığı; Slovenya'da "**Javni Uslužbenec**"; Kosova'da ise, "**Nëpunësi Civil**" ifadelerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, Balkan ülkelerinde Devlet Memurluğuna ilişkin yasal çerçeve, birbirine benzer özellikler taşımakla birlikte, söz konusu ülkelerin geçmişteki Yugoslavya etkisinden sıyrılma çabaları, onların AB üyesi olma girişimleriyle hız kazanmaktadır. Zira bu çaba, bir taraftan kamu personelinin verimli ve etkili yönetimine yöneltmekte iken; diğer taraftan da halka daha iyi hizmet verilmesini sağlayabilmektedir.*

Anahtar kelimeler: Balkan Ülkeleri, Kamu Yönetimi, Kamu Personel Yönetimi, Devlet Memuru.

CIVIL SERVANT SYSTEMS IN BALKAN COUNTRIES AFTER YUGOSLAVIA

ABSTRACT

The new states established in the Balkans after the Yugoslavia Civil War: Bosnia-Herzegovina, Croatia, Montenegro, Kosovo, Northern Macedonia, Serbia and Slovenia, in fact during their state structuring, also implemented the Civil Servant systems. This is because public administration needs to be established and public personnel are needed to provide Public Administration and public services. Public personnel must be hired and managed by a national law.

The purpose of the paper is to provide a comparative determination of the Civil Servant systems in these seven countries. For this purpose, the method has been to examine the Civil Servant systems in these countries, especially in the context of legal legislation. The paper is based on a research covering 12 Balkan countries. However, the subject of the paper is the system of Civil Servants of the states established after Yugoslavia constitutes. According to this, the civil servant systems in the Balkan countries established after the Yugoslav

Civil War were primarily shaped by similar nomenclature; for example, the term “Državni Službenik is used for the Civil Servants in Bosnia-Herzegovina, Croatia, Montenegro, Northern Macedonia and Serbia. “Javni Uslužbenec’ in Slovenia; In Kosovo, it is called “Népunësi Civil.

According to the findings of the research, the legal framework of Civil Servants in Balkan countries has similar characteristics. However, the efforts of these countries to get rid of the influence of the former Yugoslavia are accelerating with their efforts to become an EU member. Because this effort, on the one hand, while directing the efficient and effective management of public personnel; on the other hand, it can provide better service to the public.

Keywords: Balkan Countries, Public Administration, Public Personnel Management, Civil Servant.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi sonuçları Orta Doğu, Kafkasya ve Balkan coğrafyasının siyasi haritasını yeniden belirlemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaştan yenik olarak ayrılmasıyla önceden egemenliği altındaki topraklarda yeni devletlerin kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu devletlerden birisi olan Yugoslavya'nın bağımsızlığını Avusturya 10 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Saint Germain Barış Antlaşmasıyla tanımıştır. Bu antlaşma aynı zamanda Bosna-Hersek'in Yugoslavya'ya bağlanmasını şart koşuyordu. Hırvatistan ise 6 Haziran 1920'de imzalanan Trianon Barış Antlaşmasıyla Yugoslavya'nın egemenliği altına girmiştir.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olarak da anılan Yugoslavya İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'nin siyasi ve ideolojik etki alanına girmiş ve komünist rejim uygulamalarına dayalı devlet politikaları oluşturmuştur. Özellikle Yugoslavya komünist partileri 1947'de kurulan Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (Kominform) oluşumu içinde yer almıştır. Ancak 1948'de bu oluşumdan atılan Yugoslavya, Stalin'in denetimini reddeden Mareşal Tito önderliğinde bağımsız sosyalizmi benimsemiştir. Daha sonra 1960'larda Gana, Mısır, Hindistan ve Endonezya ile birlikte bağımsızlar hareketinin içerisinde yer almıştır.

Yugoslavya demografik olarak Balkanlarda yaşayan etnik ve dini grupların neredeyse tamamının temsil edildiği, hiçbir etnik grubun diğeri üzerinde hakimiyet kurmadığı bir yapıdaydı. 1974 yılında kabul edilen Anayasa'yla devletin merkezi yapısı aşınmış, yerel özerk bölgelere yönetsel ve siyasal önemli yetkiler verilmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde etnik milliyetçiliğe dayalı siyasi sorunlara birde ekonomik sorunlar eklenince Yugoslavya'nın dağılma sürecinin tohumları atılmıştır. 25 Haziran 1991'e gelindiğinde Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Daha sonra Eylül ve Kasım 1991'de sırasıyla Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek bağımsızlıklarını kazanmıştır. Son olarak Slovenya 1991'de, Sırbistan'1993'de, Karadağ 2006'da ve Kosova ise 2008'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Yugoslavya'nın dağılmadan önceki durumu aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Harita-1: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7251376.stm>

Devletleşme süreçleri açısından oldukça genç olan Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Kosova, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek, kamu yönetimi yapılarını, devlet yönetiminin etkin ve verimli şekilde oluşturulmasını sağlayacak şekilde hızlı bir kanunlaştırma ve reform sürecine girmişlerdir. Bu süreç otonom bir şekilde işlemekten ziyade aynı zamanda uluslararası (Dünya Bankası, IMF) ve ulus üstü örgütlerin (Avrupa Birliği) yönlendirmeleriyle biçim kazandığı söylenebilir. Kamu yönetiminin insan kaynakları, sözü edilen kanunlaştırma ve reform sürecinin ele aldığı temel konular arasında yer almış ve devlet memurluğu sistemlerini inşa etmeye çalışmışlardır. Bu anlamda bahse konu bu yedi ülkenin devlet memurluğuna ilişkin uygulamaları araştırmaya değer bir konu teşkil etmektedir. Buna dayalı olarak bildirinin **amacı**, bu yedi ülkedeki Devlet Memurluğu sistemlerinin karşılaştırmalı olarak belirlenmesidir. Bu amaçla **yöntem**, söz konusu ülkelerdeki Devlet Memurluğu sistemlerinin, özellikle yasal mevzuat içeriğinde incelenmesi olmuştur. Bildiri, aslında 12 Balkan ülkesini kapsayan bir araştırmaya dayanmaktadır. Ancak, Bildirinin **konusunu** Yugoslavya sonrası kurulan devletlerin Devlet Memurluğu sistemi oluşturmaktadır.

Araştırmaya konu ülkelerin memurluğa ilişkin tanımlarını incelediğimizde kimi ülkelerde devlet memurluğu ile devlet görevlisi ayırımına gidildiği kimisin de ise kamu çalışanlarının tamamının devlet memuru olarak nitelendirildiği görülmektedir. Örneğin; Sırbistan ve Karadağ devlet memuru ve devlet görevlisi ayırımına giderken, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Kosova, Slovenya ve Hırvatistan'da böyle bir ayırma gidilmediği tespit edilmiştir. Bazen söz konusu ayırımın kesin ve net bir şekilde yapılamadığını söylemek mümkündür. Özellikle Sırbistan Devlet Memuru Kanununda bu tespiti destekleyen ifadeleri görebiliriz.

Bu ayırımın yanında devlet memurluğu sınıfına kimlerin dahil edildiği, ülkede kamu görevi yürüten herkesin mi devlet memuru olduğu yoksa ordu, yargı, güvenlik gibi alanlarda çalışanların devlet memuru olarak nitelendirilip nitelendirilmediği sorusu tartışmaya değerdir. Öncelikle bu noktada her ülkenin farklı kapsam genişliklerinde kendi kamu yönetimi sistemlerinin işleyişine göre devlet memuru tanımlama çabasına giriştiğini söyleyebiliriz. Sırbistan'ın devlet memurluğu tanımlaması yasama, yargı ve yürütmenin idari fonksiyonlarında çalışanları devlet memuru olarak nitelendirirken; buna benzer bir tanımlamayı Hırvatistan'ın da yaptığını görmekteyiz. Aynı şekilde Karadağ, devlet memurunu tanımlarken "idarenin eylemlerini yerine getirmek suretiyle bir devlet otoritesi altında işe giren kişi" şeklinde bir tanımlamaya giderken geniş bir kapsamı içine almaktadır. Kosova'da buna paralel bir yaklaşımla devlet memurluğunun bakan veya eş değeri altındaki kademelerde ve pozisyonlarda çalışanları ve bunların üst yönetimini kapsayacak genişlikte bir tanımlamada bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda merkezi kuruluşlar ve onun

taşra birimlerinin yanında yerel yönetim birimlerinde çalışanlarında devlet memuru olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Memur Olma Şartları ve Memuriyete Giriş

Kamu hizmetlerinin düzenli ve sürekli bir şekilde yerine getirilmesinde asli rol oynayan kamu görevlilerinin belirlenmesi, seçilmesi, atanması belirli şartlara dayalı olarak her ülkenin kendi yasal mevzuatına göre yapılmaktadır. Araştırmamıza konu ülkelerde memuriyete ilişkin alımlar, yapılmış olan planlamalara dayanmakta ve bu planlamaların uygulayıcısı olarak da “insan kaynakları ofisleri”nin oluşturulduğu görülmektedir. Bu ofisler Bosna-Hersek’te “Kamu Hizmeti Ajansı”, Kuzey-Makedonya’da “Devlet Memurluğu Ajansı”, Sırbistan’da “İnsan Kaynakları Yönetimi Servisi”, Karadağ’da “İnsan Kaynakları Yönetimi Kurumu”, Kosova’da “Kamu Görevlileri Yönetimi Departmanı” ve son olarak Slovenya’da “Slovenya İstihdam Servisi” şeklinde kurulmuştur. Bu kurumların temel görevleri devlet ve kurum yöneticileri tarafından yapılmış olan istihdam planlarına ilişkin boş pozisyon ve kadrolara yönelik ilanları yapmak ve sınav sürecine kadar gerçekleşecek olan bürokratik işlemleri yerine getirmektir. Bu anlamda personel belirleme sürecinde kurumsal bir yönetim anlayışının var olduğu söylenebilir.

Diğer yandan memur olma şartları hemen hemen her ülkede aynı olmakla birlikte bazı farklılıklarında olduğu görülmektedir. Öncelikle, işe başvuru şartları arasında her ülke vatandaşlık şartını aramaktadır. Ancak Karadağ bu şartın yanında yasalarda ve uluslararası sözleşmelerde belirtilen esaslara dayanarak yabancı uyrukluların ve vatansızlarında memurluğa başvurabileceğini kanunda ifade etmektedir. Diğer bir şart olan yaş şartı da kanunlarda aynı anlamda ancak farklı ifadelerle belirtilmektedir. Örneğin, Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek yaş şartı olarak “18 yaşından büyük olma” ifadesini kullanırken Sırbistan’da “yetişkin olmak”, Karadağ’da “reşit olmak”, Kosova’da “tam fiil ehliyetine sahip olmak” ifadeleri kullanılmıştır. Her ülkede ortak olan şartlardan bir diğeri ise cezai şarttır. Bu daha çok adli makamlarca açıklanmış mahkûmiyet kararının olmaması şeklinde belirtilmektedir. Bu şarta ek olarak Sırbistan “ağır ihlal suçundan işten atılmama”, Bosna-Hersek “disiplin cezasıyla kamu hizmetinden çıkarılmamış olmak”, Hırvatistan “ağır resmi görev ihlalleri nedeniyle kamu hizmetinden çıkarılmamış olmak” şartlarını koymaktadır.

Memuriyete giriş şartları açısından diğer ülkelerle kıyaslandığında Karadağ’ın kendi kanununda belirttiği ancak diğer ülkelerde gözlemlenemeyen başvuru şartları, işe alımlarda seçici davrandığını bize gösterir. Bu şartlar en az bir yabancı dil bilgisine sahip olmak, bilgisayar okuryazarlığı ve başvuru pozisyona uygun mesleki eğitim sertifikasına sahip olunması şeklinde sıralanmaktadır. Karadağ’ın kamu görevinde çalışacaklara yönelik olarak böyle şartları belirlemesinin nedeninin sahip olduğu personelin kalifiyeli olmasını isteme arzusu olduğu düşünülebilir.

Bosna-Hersek “askerlikle ilişkisi bulunmama” şartını koyan tek ülke olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca her ülkenin sağlık durumunun iyi olduğuna ilişkin bir raporu ve eğitim seviyesini gösterir belgeyi şarta eklemiştir. Memuriyete ilişkin eleme sınavları yazılı ve sözlü şekilde yapılmaktadır. Sınava ilişkin ilanlar başta resmî gazete olmak üzere, tirajlı gazetelerde ve internet ortamında duyurulmaktadır. Sınavı kazanamayan adayların itiraz hakları bulunmaktadır.

Özellikle Sırbistan özelinde yeni yasama kanununun kabulüyle, ülkedeki memurların yasal statüsünün kapsamlı bir düzenlemesi sağlanmak istenmiştir. Dahası, kamu hukukunun bağımsız bir hukuk disiplini olarak gelişmesine kesinlikle büyük katkı sağlaması beklenmektedir (Petkoviç, 2015, s. 146). Sırbistan devlet memurluğu sisteminde sekiz ayrı unvan bulunur. Unvanlar memur kanununda belirtilmiştir ancak unvanlara ilişkin hükümler polis memurlarına, gümrük ve vergi memurlarına, güvenlik görevlerinde çalışan memurlara ve cezaevlerinde çalışan memurlara uygulanmaz.

Son olarak memuriyete girişte aranan şartlar arasında yer alan ancak her ülkede farklı şekillerde uygulandığı tespit edilen “iş tecrübesi” şartına değinmek gerekir. İş tecrübesinin kamu sektörü olsun özel sektör olsun çalışacak olan kişinin işle ilgili eğitim masraflarını azaltma, işe uyum sürecini kısaltma, kamu kaynaklarında tasarruf sağlayıcı sonuçlar yaratma potansiyeli vardır. Özellikle bu konuda Hırvatistan,

Kuzey-Makedonya, Karadağ ve Kosova'da memuriyete alımlarda işin niteliğine uygun olarak iş tecrübesi şartı koymaktadır. Buna karşılık Bosna-Hersek'te iş tecrübesi şartının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Adaylık ve Eğitimler

Kamu hizmetinde görevlendirilmeden önce kişinin bir adaylık sürecinden geçmesi genel anlamda ülkelerde kamu yönetimi politikalarında uygulanan bir yöntemdir. Buna göre devlet hizmetine aidiyet, memur olmanın gereklilikleri ve yükümlülükleri, çalışmaya adaptasyon gibi unsurların tamamlanacağı adaylık süreci oldukça önem verilen bir dönemdir.

Adaylık ve eğitim açısından Bosna-Hersek devlet memurluğu siteminde yasal dayanak vardır. Buna göre memurun adaylık süresi on iki aydır. Deneme süresinin sonunda, sorumlu gözetmen tarafından performans değerlendirmesi yapılarak, durumu belirlenir. Adayın performans değerlendirmesi tatmin edici olması halinde, atama makamınca atama onaylanır. Tatmin edici olmaması halinde ise, adayın atama makamınca görevden alınması ve kendisine tazminat ödenmeksizin adaylık statüsünün kaybı söz konusudur. Diğer taraftan, adayın atama makamından talep etmesi halinde, deneme süresi altı aya kadar uzatılabilir.

Hırvatistan devlet memurluğu sistemini incelediğimizde memurun işe alınma usulüne göre adaylık süresi değişmektedir. Eğer memur cari usule göre seçilmişse adaylık süresi on iki ay (1 yıl), sıra dışı (olağan dışı) usule göre belirlenmişse altı aydır. Adaylık sürecinde performansı olumsuz olarak değerlendirilen aday memur sürecin tamamlanmasını takip eden sekiz gün içerisinde memurluktan çıkarılır. Hırvatistan'da memurların kamu hizmeti sunmada oldukça önemli olan kişisel bilgi ve beceri birikimlerini geliştirmek adına özel eğitim programlarına da katılabilmektedirler. Bu anlamda memurların alabilecekleri eğitim programları yıllık mesleki eğitim programı, kişisel eğitim programı, stratejik yönetim eğitim programı, yöneticiliğe yükselme eğitim programı ve gruplar için bireysel/özel eğitimler şeklinde sıralanmıştır.

Adaylık ve eğitim kriterini devlet memurluğu sisteminde bulunduran bir diğer ülke ise Kuzey Makedonya'dır. Burada memuriyete girişte stajyerlik süresinin adayın eğitim düzeyine göre belirlendiği görülmektedir. Buna göre üniversite eğitimi almış stajyer memurlar için staj altı aydır. Üniversite mezunu olmayan veya lise eğitimi almış stajyer memurlar için adaylık süresi bir yıldır. Stajyer, stajı sona erdikten sonra, stajyerlik sınavına girer. Sınavda başarılı olunması halinde asaleten ataması yapılır başarısız olunması halinde ise istihdamı sona erer. İlk defa memur olarak atanan kişi, önce yemin eder ve yemin belgesini imzalar. İmzalı yemin, memurun dosyasına konur. Ayrıca memurlar gerek adaylık süresince ve gerekse çalıştığı kurumun ihtiyaçlarına uygun olarak mesleki gelişim eğitimine tabi tutulur.

Sırbistan devlet memurluğu sistemini incelediğimizde memurluk sınavına girilip girilmeme kistasına göre iki tür adaylık vardır. Bunların ilki sınav öncesi bir kamu kurumunda gerçekleştirilen "stajyerlik"tir; diğeri ise, söz konusu sınavı geçtikten sonraki klasik aday memurluktur. Buna göre, Stajyer, bağımsız bir işe girebilmek için mesleğinde ilk defa bir iş ilişkisi içine giren kişidir. Üniversite diplomasına sahip pozisyonlarında staj süresi bir yıl, diploma derecesi için dokuz ay ve orta öğretim için altı ay sürer. Sabit süre için istihdam edilen stajyer, stajyerlik/adaylık süresi sona erdiğinde Devlet Meslek Sınavını geçmelidir. Sırbistan devlet memurluğu sisteminin adaylık sürecinde ise, aday memur, devletin ihtiyaçları doğrultusunda mesleki eğitim alma hakkına ve yükümlülüğüne sahiptir. Buna göre, bir kamu kurumunda ilk kez çalışan ve daha önce stajyer olarak çalışmayanlar için deneme süresi zorunludur ve adaylık/deneme süresi altı aydır. Adaylık döneminde başarılı olmayan bir memur işten çıkartılır. Memurlar, kamu kurumunun ihtiyaçları doğrultusunda mesleki olarak gelişme hakkına ve yükümlülüğüne sahip olur. Adaylık eğitimi için fonlar, Sırbistan Cumhuriyeti bütçesinden karşılanır. Ancak, mesleki eğitim programları, mesleki eğitimin türlerini ve içeriğini ve gerekli ihtiyacın miktarını belirleyen planlara dayandırılmalıdır.

Karadağ devlet memurluğu sisteminde belirsiz süreli çalışacak kişilerin deneme süresi geçirmeleri kanun tarafından zorunlu tutulmuştur. Deneme süresi bir yıl olarak belirlenmiştir ancak üst düzey yönetim kadroları için deneme süresinin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Memur adaylık sürecinin sonunda "tatmin edici performans" ya da "tatmin edici olmayan performans" şeklinde değerlendirmeye tabi tutulur. Eğitim

olanakları açısından kanunda memurlara yönelik yapmakta oldukları devlet görevleri ve iş pozisyonları ile ilgili mesleki yeterliliklerini ve becerilerini geliştirmeleri amacıyla uzmanlığına ve gelişimine yönelik eğitim alma hakkı ve yükümlülüğü bulunmaktadır. Kanun koyucu burada mesleki eğitimi hem hak hem de bir yükümlülük olarak düzenlemiştir. Kanun ayrıca staja ilişkin hükümleri de düzenlemiştir. İlk olarak kanunda “stajyer” şu şekilde tanımlanmıştır: kendi kendine yetebilmek ve devlet otoritesinin gerektirdiği belirli nitelikleri kazanmak amacıyla ilk kez işe başlayan kişidir. Stajyerler İnsan Kaynakları Yönetimi Kurumunun yaptığı duyuruya istinaden başvuruda bulunurlar. Staj süreleri işin gerektirdiği nitelikler göre en fazla 6 veya 12 ay olabilmektedir. Stajyerlerin eğitimi dâhil oldukları programın müfredatına göre yerine getirilir.

Kosova’da yeni başlayan memurun adaylık süresi bir yıldır ancak bu süre memurun statüsüne göre altı ay be bir buçuk yılda olabilmektedir. Memurun deneme süreci boyunca zorunlu eğitim faaliyetlerini tamamlaması gerekir. Deneme süresinin bitiminde aday memurun değerlendirilmesinin sonucu üç ihtimalle gerçekleşir. Birinci ihtimalde, aday kamu görevine asli olarak atanır. İkinci ihtimalde, adayın performansı net bir şekilde değerlendirilememesi durumunda altı aylık ek adaylık süresi verilir. Son ihtimalde ise adayın memurluk şartlarına haiz olmadığı değerlendirilerek ataması onaylanmamaktadır. Diğer yandan kanunda adaylık süresi iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan memurlar için sözleşmenin belirli süreli ve belirsiz süreli olmasına göre farklılık göstermektedir. Buna göre belirsiz süreli iş sözleşmesiyle işe başlayanlar için deneme süresi altı aydır; belirli süreli iş sözleşmesine göre işe başlanmışsa bu durumda deneme süresi en fazla bir buçuk yıldır. Memurlar için eğitim, araştırma ve becerilerinin geliştirmesine yönelik politikaların uygulanmasında Kosova Kamu Yönetimi Enstitüsü sorumludur. Bu enstitü ülkemizdeki TODAİE kurumuna yakın bir statüde bulunmaktadır. TODAİE hizmet içi eğitim açısından kamu hizmetlerinde, yönetim tekniklerinde ve sürekli mevzuat değişikliklerinde kamu personelin değişimlere çabuk uyum sağlamasında yararlı bir işleve sahiptir (Bilgin, 2015, s. 339). Kosova Kamu Yönetimi Enstitüsü’nün daha çok bu misyonla kurulduğu söylenebilir. Kamu Görevlileri Yasasının 12. maddesine göre enstitü kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bütün memurlar için profesyonel gelişmelerini sağlamaya yönelik zorunlu ve isteğe bağlı şekilde eğitim hizmeti verir. Bu anlamda kurumun hizmet içi eğitim hizmeti sağlanması noktasında merkezi bir konumda olduğu söylenebilir.

Slovenya’da devlet memurluğu sisteminde devlet sınavına geçilmesi için aday memurluk süresi on ay, profesyonel idari sınava geçilmesi için sekiz ay süre gerekmektedir. Yardımcı çalışmaların bağımsız olarak yapılabilmesini sağlayan mesleki sınava geçilmesi için aday memurluk süresi, üniversite veya yüksek mesleki eğitim alan aday memurlar için 8 ay, orta ve lise eğitim görmüş aday memurlar için 6 ay ve düşük mesleki eğitim görmüş aday memurlar için 4 aydır. Memurların ek eğitim talep etme hakları bulunmaktadır. Memurlara yönelik genel eğitim, öğretim ve ek nitelikler programı Hükümet tarafından belirlenir. İlk kez çalışmaya başlamış ve öngörülen mesleki sınavı geçmek için eğitilmiş bir kişi aday memur olarak kabul edilecektir.

Memurlara ilişkin eğitimin en önemli katkılarından biri entelektüel sermayenin kamu örgütlerinin yararına kullanılmasını ve açığa çıkartılmasını sağlar. Entelektüel sermaye, 1991 yılında Thomas Stewart tarafından kullanılmıştır. Buna göre entelektüel sermaye “*işletme çalışanlarının beyinlerinde gömülü olan yetenek, beceri, uzmanlık varlığının, örgüte rekabette üstünlük sağlayan her şeyin toplamıdır*”. Bu anlamda entelektüel sermaye, bir örgütte var olan kullanışlı bilgidir. Bu bilgi örgütün iş süreçleri, teknoloji, patent, personel becerileri, tasarımları, bilgisayar programları, yayınları, müşteri ve taşeron gibi ilişkili olan tüm kesimlerle ilgili bilgilerden oluşmaktadır (Güler, 2013, s. 41). Bu anlamda düşündüğümüzde araştırma konusu ülkeler memurlara yönelik mesleki ve kişisel eğitimleri desteklemekte, yasal açıdan korunarak mali kaynaklar ölçüsünde entelektüel sermayelerini artırma çabasında oldukları söylenebilir.

Memurların Hakları

Bosna-Hersek’te memurların öncelikle (yaş, mülkiyet, engellilik veya diğer statüler dışında), etnik köken, sosyal köken, ikametgâh, dini, siyasi veya diğer görüşler, cinsiyet, renk, medeni hal dikkate alınmaksızın personel yönetiminin tüm alanlarında adil ve eşit muamele görme hakkına sahiptir. Ayrıca miktarı devlet memuriyetinin türüne bağlı olarak belirlenecek bir maaşı alma hakkına sahiptir. Diğer yandan memurlar, yıllık izinde ve ödenmeyen devam süresi boyunca tek bir maaş tutarı kadar; hastalık veya

sakatlık nedeniyle işten çıkarılmanın ilk 30 günü boyunca, maaş tazminatı alma hakkına sahiptir. Maaş dışında ek ücret alma hakkı vardır. İşten çıkarılma durumunda, işten çıkarılan memur, altı aylık maaş karşılığı bir kıdem tazminatı almaya hak kazanır. İzin hakları memurların içinde buldukları sınıflara göre değişmektedir. 1-3 arası sınıflarda olan memurlar, en az 20 işgünü yıllık izin hakkına sahiptir. Ayrıca, bir takvim yılı için 5 işgünü mazeretli izin hakkına sahiptir. 4-6 arası sınıflarda çalışan memurlar ise, en az 25 işgünü yıllık izin hakkına ve bir takvim yılı için 5 işgünü mazeretli izin hakkına sahiptir. Şartların yerine getirilmesi halinde emekli maaş alma hakları vardır.

Bosna-Hersek'teki memurlara tanınan diğer haklar ise şunlardır: süresiz izin alma hakkı ve izin sona erdiğinde aynı veya benzer iş pozisyonuna dönme hakkı; belirlenen görev/iş tanımlarında gerçekleştirilen performanslara göre ödüllendirilme hakkı; kariyer ve mesleki gelişimi iyileştirmeyi teşvik amaçlı teknik eğitim desteği alma hakkı; görevleri yerine getirirken devlet tarafından korunma hakkı; üstleri tarafından insanca muamele edilme hakkı; kanuna uygun olarak bir sendika veya meslek kuruluşuna üye olma ve katılma hakkı; greve katılma hakkı; atanma sonrası, askeri yükümlülüklerden muafiyet hakkıdır.

Memurların sahip oldukları haklar açısından Hırvatistan'ı incelediğimizde "uygun şartlarda çalışma hakkı", "ücret hakkı" eşit iş için eşit ücret hakkı gereği, toplu iş sözleşmesi hakkı da tanınmaktadır, yükselme hakkı, izin hakkının olduğu görülmektedir. Her takvim yılı için, bir çalışan en az 18 iş günü yıllık izin hakkına sahiptir. Sendikal haklar ve grev hakkı Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasasında tanımlanmıştır (Hırvatistan Cumhuriyet Anayasası, md. 61). Emeklilik hakkı açısından memurların hakları; erken emeklilik ve geç yaş emeklilik hakkı olmak üzere iki çeşittir. Buna göre yaşlılıktan emekli olmak isteyen çalışanlar için emeklilik yaşı erkekler için 65, kadınlar için 62'dir. Bunun yanı sıra minimum 20 yıl hizmet de gerekmektedir. Memurlara tanınan bir diğer dikkat çekici hak ise yer değiştirme hakkıdır, buna göre memurlar hizmetin gerektirdiği şekilde, aynı veya farklı kamu kurumunda, aynı veya farklı bir makama tayin edilebilir. Diğer yandan memurların mesleki eğitim hakkı ve istifa etme hakları da bulunmaktadır. Son olarak memurlara yönelik siyasi haklara değinmek gerekir. Memurlar, ulusal ve yerel seçimlerde aday olma hakkına sahiptir. Memurların siyasi adaylık için devlet memurluğundan çekilmesi gibi bir ön şart bulunmamaktadır. Memurlar, kamu hizmetinde hakların kullanılmasına ilişkin teklifler sunma, dilekçe verme ve şikayetlerini aktarma ile bunlara cevap alma hakkına da sahiptir.

Kuzey Makedonya'da, memurlar öncelikle, doğrudan tehdit edildiğinde, saldırıya uğradığında veya resmi görevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili benzer eylemlere maruz kalması durumunda korunma hakkına sahiptir. Bir diğer sahip oldukları hak maaş ve ödenek alma hakkıdır. Maaş ve ödenekler, devlet bütçesinde sağlanan fonlara göre ayarlanmaktadır. Ayrıca hafta sonlarında, gece, 24 saati aşan vardiyalı işlerde ve yüksek riskli işlerde çalışılması durumunda ek ücret alma hakları bulunmaktadır. Resmî tatillerde çalışılması halinde Bütçe Kanunu'nda belirlenen belli bazı ödenekleri de alma hakkı vardır. Örneğin, iş seyahatlerine ilişkin günlük masrafları alma ve kişisel araçlarının resmi görevlerde kullanılması halinde buna ilişkin masrafları alma hakkı bulunmaktadır. Aile yardımı, ikamet yerinin değiştirilmesine ilişkin yardım, iki kilometreden fazla işe gidiş gelişlerde yol masrafı yardımı, yiyecek yardımı, cenaze yardımı, uzun süreli hastalıklarda tedavi yardımı alma gibi haklar Kuzey Makedonya'yı diğer ülkelerden ayıran özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak sıralayabileceğimiz diğer haklar ise yıllık izin hakkı, istifa hakkı, sendika kurma ve üye olma hakkı, yükselme hakkı ve grev hakkıdır.

Sırbistan'da, memurlarla ilgili hakları incelediğimizde güvence hakkı bulunmaktadır. Bu hak memurların yükselme, ödüllendirme ve yasal haklarına ulaşma konusunda eşit güvenceye sahip olmalarını ifade eder. Memurların iş yerinde sağlığını tehlikeye atmayacak çalışma koşullarına, görevlerini yerine getirmesi için gerekli teknik donanım ve diğer uygun ortama, tehdit, saldırı ve tehlike altındaki olmasını engelleyecek korunma hakkına sahip olmalıdır. Diğer yandan hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak hak ve yükümlülüklerine karşı verilen her kamusal karar için yargıya başvuru hakkına sahiptir. Memurlar, kendisiyle ilgili merkezi insan kaynakları kayıtlarında tutulan verilere ilişkin bilgi edinme hakkına sahiptir. Ayrıca ücretlerini düzenleyen kanuna göre aylık ücret, tazminat ve diğer kazanç hakkına sahiptir. Memurlar en az 20 an fazla 30 gün olmak üzere yıllık izin haklarına sahiptir. Yükselme hakkı da Sırbistan'da memurlara tanınan haklar arasındadır. Buna göre memurların iki tür yükselme hakkı vardır. Bunlar, açık

ve düzenli yükselmelerdir. Son olarak sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı ve emeklilik hakkı diğer haklar arasında sıralanmaktadır.

Karadağ'da, kanun uyarınca memurlar sendikalara üye olma hakkı, korunma hakkı, ücret ve tazminat hakkı, yıllık izin hakkına sahiptir. Karadağ devlet memurluğu sisteminin diğer ülkelerden ayrı olarak öne çıktığı bir hak vardır ki oda kadın çalışanlara yönelik olanıdır. Buna göre kurumsal örgütlenmede, sistemleşmiş işlerde ve bireysel işlerde memurların görevlendirilmesi, atanması, adaylığı ve tayinlerinde cinsiyetçi bir yaklaşımdan uzaklaşarak kadın çalışanlar koruma altına alınmaktadır. Ayrıca kamu çalışanları faaliyetleri esnasında güvenliklerini ve sağlıklarını tehlikeye atacak olumsuzluklara maruz bırakılmaması korunma hakkının bir gereğidir. Memurlar belirli veya belirsiz süreli olmalarına bakılmaksızın eşit işe eşit ücret hakkına sahiptir. Diğer yandan yıllık izin hakları hizmet sürelerine göre değişkenlik göstermektedir. İzin hakkı kıdeme göre 20 ile 28 gün arasında değişmektedir. Kamu çalışanlarının işten ayrılma hakları genel iş mevzuatına göre düzenlemiştir. Memurlar devlet itibarına zarar vermeyen, çıkar çatışmasına neden olmayan, devlet işlerini aksatmayan, yasa tarafında yasaklanmayan, çalıştığı kurumun yetki alanında değilse izin almak şartıyla çalışma saatleri dışında ikinci bir iş yapabilir. Ayrıca çalıştığı kurumun izniyle pedagojik ve bilimsel araştırmalarda bulunabilir ve insani yardım faaliyetlerinde, spor faaliyetlerinde çalışabilir; akademik yazılar ve makaleler yazabilir, seminerler ve konferanslar verebilir ve öğretim görevlisi olarak çalışabilirler. Bir diğer tanınan hak ise devlet ve belediye kuruluşlarında veya bilimsel, insani ve sportif birliklerde, kamu iktisadi teşebbüslerinde yönetim ve denetim organlarında başkan veya üye olarak yer alabilirler. Kanunda memurlara sağlanan haklardan bir diğeri ise "muhbir koruması"dır. Buna göre görevlerin yerine getirilmesi esnasında bir cezai suç veya yolsuzluk eylemini gören çalışan bu durumu ihbar etmesi durumunda korunur. Memurların terfi ve mesleki gelişim haklarına sahip oldukları belirtilmektedir. Diğer yandan kanundan kaynaklı olarak, istifa, emeklilik ve karşılıklı anlaşma ile son erebilir. Karadağ'da memurlar 67 yaşını doldurmak ve 15 yıl sigortalı olmak şartıyla emekliliğini isteyebilir.

Memurların hakları açısından Kosova devlet memurluğu sistemini incelediğimizde çalışma hakkı, adil maaş ve ücret hakkı, sendikalara ve meslek birliklerine üye olma hakkı, grev hakkı, siyasi haklar, profesyonel eğitim ve öğretim hakkı, bilgi edinme ve şikâyet hakkı yasada kamu görevlilerinin hakları olarak belirtilmiştir. Memurlara tanınan bir diğer hak uygun koşullarda çalışma hakkıdır. Bu hak memurun fiziksel ve ahlaki bütünlüğünün ve onurunun korunmasına yönelik çalışma şartlarının oluşturulması gereğini ifade eder. Adil maaş ve ücret hakkına sahip olmakla birlikte memurlar sendikalara üye olmaları veya sendika kurmaları serbesttir. Diğer yandan tarafsızlık ilkesine aykırı olmamak koşuluyla memurlar sendikaların idari organlarında görev alabilirler. Buna ek olarak memurların grev hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Memurlar buldukları sınıflara göre siyasi partilere üye olabilirler ancak yönetim organlarında görev yapamazlar. Eğitim hakkı açısından memurun kişisel ve mesleki becerilerini arttırmaya yönelik eğitimlerden yararlanma hakkı bulunmaktadır. Son olarak memurların işle ilgili bilgileri edinme hakkı bulunmaktadır. Buna göre memurlar sicil dosyaları inceleme ve kişisel verilerinin güncellenmesini ve eksiklerin tamamlanmasını talep edebilir.

Slovenya memurluk sistemi çalışanlar ve yöneticiler olmak üzere iki eksen üzerine oturtulmuştur. Memurlara ait veriler merkezi olarak kayıt altında tutulur ve bu kayıtlara erişebilme hakları vardır. Memurların maaşları kendi özel kanunlarıyla düzenlenmiştir ve bu kanuna istinaden maaş hakları bulunmaktadır. İzin haklarının yanında annelik ve babalık izni, hastalık izni, doğum izni gibi izinleri bulunmaktadır. Eğitim hakkı iki açıdan değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisini işveren lehine eğitim hakkı oluşturmaktadır. Diğeri ise eğitim yükümlülüğü olarak değerlendirilmiştir. Javni Uslužbenec'lerin terfi hakları bulunmaktadır. İlgili kadro ve pozisyonların niteliklerine uygun özelliklere sahip olanlar, terfi hakkına sahip olmaktadır. Diğer yandan Javni Uslužbenec'lerin sendika kurma ve sendikalara üye olma hakları ve buna dayalı olarak toplu iş sözleşmesi yapma hakları bulunmaktadır. Javni Uslužbenec grev hakkına sahiptir.

Memurların Yükümlülükleri

Bosna –Hersek için memurların yükümlülüklerinin başında, iş tanımında yer alan görevleri yerine getirmesi; anayasal ve yasal düzene uyması ve uygulaması gelmektedir. Ancak, memurlar yasadışı bir emir alması halinde bu emri üstlerinden yazılı talep etmeli ve bu emri, emri verenin üstüne iletmelidir. Memurlar tarafsız olmalı ve kanun ile belirlenen görevleri yerine getirilmesini engelleyen veya bunlara aykırı davranan herhangi bir eylem veya ihmalden ve özellikle de siyasi veya dini inançlarını açıkça göstermekten kaçınmalıdır. Kendisi veya kanun tarafından izin verilenler dışındaki akrabaları için para, hizmet veya benzeri kazanç, menfaat veya avanta elde etmemeli veya kabul etmemelidir. Memurlar, görevlerini yerine getirmesinde kamu yararını gözetmeli ve topluma hizmet etmek ve yardım etmekle yükümlü olmalıdır. Son olarak memur bir mülteci veya yerinden edilmiş kişinin sahip olduğu gayrimenkulleri işgal etmemelidir.

Hırvatistan ilgili kanunda memurların yükümlülükleri şu şekilde sıralanmıştır: görevi kötüye kullanmama yükümlülüğü, hediye kabul etmeme yükümlülüğü, idari işler hakkında bilgi verme ve açıklama yapma yükümlülüğü, görevini etkin ve verimli kullanma yükümlülüğü, resmi sırların açıklanmaması ve gizliliğe saygı yükümlülüğü, profesyonel davranma yükümlülüğü, işe gelme yükümlülüğü, mülkiyet kullanımı (zimmet) ve kişisel davranış yükümlülüğüdür.

Yükümlülükler açısından Kuzey- Makedonya’da memurlar görevlerini anayasa ve yasalara uygun olarak, mesleki açıdan, politik tarafsızlıkla ve kişisel tarafsızlıkla yerine getirmekle yükümlüdürler. Diğer yandan memurlar iş ve faaliyetlerini anayasa ve yasalara uygun olarak bilinçli, profesyonel, verimli, düzenli ve zamanında yapmakla yükümlüdürler. Ayrıca memurlar, faaliyetlerini kendi siyasi görüşlerine veya kişisel mali çıkarlarına alet etmeksizin, tarafsız ve siyasi partilerin etkisi olmadan yürütmek ve amirlerinin veya bakanın emirlerini tam ve zamanında yerine getirmekle yükümlüdürler. Emrin anayasa ve kanunlara uygun olmaması halinde uygulanmaz ancak emir yazılı olarak tekrarlanırsa, memur tarafından yerine getirilmesi gerekir. Ancak, emrin konusunun suç teşkil etmemesi halinde yerine getirilen bu emirler için emri verenin üstleri olan makama yazılı olarak bildirilmelidir. Memurlar devlet sırrını ve diğer resmi sır sayılan bilgi ve belgeleri, kanun ve diğer yönetmeliklerde öngörülen şekilde ve şartlar altında saklamakla yükümlüdür. Ayrıca mesai saatleri içerisinde, resmi giysisi üzerinde ismi ve görev unvanı “etiketi” görünür olmak zorundadır. Son olarak siyasi partiye üye olması halinde, partinin doğrudan seçim kampanyalarına veya benzer nitelikteki diğer etkinliklerine katılımını, mesai saatleri içinde yapmamalıdır.

Sırbistan devlet memurluğu sisteminde memurlar tarafsız olmak zorundadır. İş yerinde, siyasi inançlarını açıklamamalıdır. Hiç kimse memurlardan mevzuata aykırı bir şekilde hareket etmesini veya işini mevzuata aykırı yapmasını isteyemez. Favorizm ve ayrımcılık yasaklanmıştır. Özellikle ırk, din, cinsel, ulusal veya siyasi ilişki temelinde veya diğer kişisel niteliklere dayanarak iyilik yapması veya ayrımcılık yapması yasaktır. Ancak, memurların çalışmaları hakkındaki bilgiler, kamu yararı bilgisine serbest erişimi düzenleyen yasaya uygun olarak kamuya açık olmalıdır. Yönetici, memurların isteği üzerine, işyeri güvenliğini korumak için önlemler almakla yükümlüdür. Ayrıca kanun ve diğer mevzuatla belirlenen resmi ve diğer sırları saklamakla ve bir kamu iş yerindeki çalışma saatlerine ve davranış kurallarına saygı göstermekle yükümlüdür. Doğal kaza durumunda, mücbir sebeplerle veya öngörülemeyen diğer durumlarda memurlar, üstlerinin yazılı emriyle, bu durumun sonuna kadar daha düşük unvanlı iş pozisyonundaki görevleri yapmak zorundadır. Diğer taraftan uygulaması bir suç teşkil edecek olan sözlü ve yazılı bir emrin yerine getirilmesi ve emrin müdür tarafından verilmiş olması halinde, memur bu emri reddetmek zorundadır ve yöneticiye ve devlet makamının çalışmasını denetleyen otoriteye yazılı olarak bildirmesi gerekir.

Karadağ’da memurlar faaliyetlerinin yasalara uygun ve uzmanlığa dayalı olarak yerine getirilmesinden, verimli çalışmaktan, çalışma ortamında idaresi altında olan ve işleri yürütürken kullandıkları devlet mallarının yasalara uygun ve verimli bir şekilde kullanılmasından sorumludurlar. Ayrıca yasadışı veya uygunsuz eylem ve işlemlerinden kaynaklı olarak devlete ve üçüncü kişilere karşı oluşabilecek zararlardan da sorumludurlar. Diğer yandan çalışanlar etik kurallara uymak zorundadır. Siyasal yansızlık ve tarafsızlık için memurlar kamu yararı amacına uygun davranarak siyasi olarak yansız ve tarafsız hareket etmelidirler. Bu anlamda siyasi görüşlerini kamuoyu önünde göstermekten

kaçınmalıdır. Kamu çalışanları yasalara ve diğer düzenlemelere uygun olarak bilgiye ücretsiz erişim sağlamakla yükümlüdür. Bu esnada gizli olan kişisel verilerin korunması memurların sorumluluğundadır. Ayrıca memurlar çalışma saatlerine riayet etmek, yolsuzluğun oluşmaması için “dürüstlük programına” uymak ve çıkar çatışmasından kaçınmakla yükümlüdürler. Aynı şekilde yürütülen devlet faaliyetleriyle alakalı ticari kuruluşlarda hisse senetleri veya tahviller üzerinden ticari mülkiyet kazancının oluşması durumlarını ve devlette işe başlamadan iki yıl önce sözleşme yaptığı veya ticari ilişki içerisinde olduğu gerçek ve tüzel kişileri bildirmekle yükümlüdür. Hediye olarak kanunen kabul edilmemesi gereken bir hediye çalışana teklif edilirse reddetmekle yükümlüdür.

Kosova’da ise memurların uyması gereken yükümlülükler kanunda açıkça belirtilmiştir. Buna göre memurlar yasalara uymakla, devlet çıkarlarını ve insan haklarını korumakla yükümlüdür. Mesleki görevleri ve verilen emirleri yerine getirme ve kanunsuz emirlere reddetme yükümlülükleri vardır. Ayrıca kamu malına zarar vermeme yükümlülüğü, sorumluluklarını yerine getirme yükümlülüğü, çıkar çatışmasını ihbar etme ve önleme yükümlülüğü, şeffaflık ve gizlilik yükümlülüğü ve son olarak mesleki gelişim yükümlülükleri vardır.

Slovenya’da memurlar sorumluluk yükümlülüğüne sahiptir. Buna göre memurlar görevlerini yerine getirirken yasalara, toplu iş sözleşmesine, ferdi iş sözleşmesine, kurumun genel hükümlerine ve etik kodlara uygun şekilde davranmalıdır. Memurlar üstlerinin emir ve talimatlarını yerine getirmekle görevlidirler. Diğer yandan amirlerin açık olmayan içeriğe sahip sözlü emir ve talimatlarını yazılı olarak isteme hakları vardır. Emir ve talimatlar yazılı olarak verilirse buna uymak zorundadırlar. Eğer sözlü emir ve talimatların yasalara aykırı olduklarını düşünüyorlarsa, bu emir ve talimatları yazılı olarak isteme haklarına sahiptirler. Yasalara aykırı emir ve talimatları uygulamaktan çekinme hakları vardı. Memurlar mesleki niteliklerine uygun olarak kurum lehine verilen fazla mesai kararına uymak zorundadır. Bunlara ek olarak diğer yükümlülükler çıkar çatışmasından çekinme, rekabet yasağı ve rekabet şartlarını ihlal etmeme, çalışma performansının tarafsızlığa aykırı olmaması, işlerin yürütülmesinde erişilebilir veriler ile halka açık olmayan verilerin kötüye kullanılmaması, yapılan iş ve eylemlerin kurumun itibarına zarar vermemesi olarak sıralanmaktadır.

Memurların Yasakları ve Disiplin Cezaları

Kamu görevlilerinin statülerine ilişkin hükümlere uymaması sebebiyle kurum düzeninin bozulmasına sebep olan fiillere disiplin suçu denir (Akyılmaz ve ark., 2017, s. 765).

Memurların yasakları ve disiplin cezaları açısından Bosna Hersek devlet memurluğu sistemini incelediğimizde oldukça açık ve detaylı bir disiplin sisteminin uygulandığı görülmektedir. İlk olarak memuru resmi görevleri ile çıkar çatışması teşkil eden bir işlevi veya faaliyeti gerçekleştirme yasaklanmıştır. Bakanı veya Kurum Başkanı tarafından izin verilmedikçe, herhangi bir ek ödeme işlemi yapması yasaktır. Görevden alınan veya emekliye ayrılan memurun, iki yıl bitimine kadar, denetim yaptığı şirkette görev alması yasaktır. Diğer yandan siyasi parti kurullarına üye olması ve siyasi partilerin talimatlarına uyması yasaktır.

Bosna Hersek devlet memurluğu sisteminde ayrıca resmi görev ihlalleri sıralı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre kamu görevinin itibarına zarar verecek eylemlerde bulunmak; devlete ait askeri ve resmi sınırları saklamamak; resmi kadro yetki ve görevleri kötüye kullanmak; kendisine emanet edilen görevleri yerine getirmede bilinçli veya bilinçsiz olarak dikkatsiz davranmak; amiri tarafından verilen yasal emirleri yerine getirmemek; kamu hizmetlerinin sunumundaki aşamaların gerçekleştirilmesini engellemek; kamu hizmeti çıkarı dışında eylemlerde bulunmak; bilinçli olarak veya aşırı ihmalle, ciddi miktarda maddi hasara yol açmak; işte mazeretsiz devamsızlık yapmak; kurum içi çalışma disipliniyle ilgili düzenlemeleri ihlal etmek; kendisine verilen görevleri tam ve zamanında uygun biçimde yerine getirmemek; görevleri yerine getirirken hizmet edilenlere ve diğer çalışanlara karşı uygunsuz davranışlarda bulunmak resmi görev ihlali olarak sayılmıştır.

Kanunun öngördüğü disiplin kurallarına uyulmaması halinde uygulanacak cezalar ise altı başlıkta belirtilmiştir. Bunlar; yazılı uyarı, yazılı kınama; en fazla iki yıl boyunca açık yarışmalara katılma hakkının

askıya alınması; iki günden otuz güne kadar olan süre zarfında, görevlerin ve maaşların cezai olarak askıya alınması; daha düşük bir pozisyon veya sınıfa atanma; kamu hizmetinden çıkarılmadır. Kanun ayrıca görevden uzaklaştırma ve görevden alınma nedenlerini ayrı ayrı belirtmiştir. Memur aleyhine, görevleri sırasında işlenen bir suç için cezai işlem başlatılması ve memurun kovuşturmayı önleyici durumu olması görevden uzaklaştırma nedeni olarak ifade edilmiştir. Görevden alınma nedenleri ise memur aleyhine en az beş yıl sürecek bir hapis cezasına çarptırılacak bir suç işlenmesi; memurun en az beş yıl hapis cezasına çarptırılan bir suç işlerken yakalanması; memur tarafından suç işlendiğini gösteren makul gerekçeler mevcut olmasıdır.

Hırvatistan'da uygulanan disiplin sisteminde memurların kural ihlalleri küçük ve ağır ihlaller olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre küçük ihlaller kanunda şu şekilde sıralanmıştır: işyerine sık sık geç kalınması veya işyerinden erken ayrılması; mesai saatleri içinde onay veya haklı sebep olmadan çalışma yerinden ayrılma; dosyaların, verilerin veya diğer önemli belgelerin düzensiz bir şekilde muhafaza edilmesi; bir gün izinsiz (özürsüz) işe devamsızlık yapılması; 24 saat içinde işe gelememe durumlarını gerekçesiz olarak bildirilmemesidir. Ağır ihlaller ise oldukça detaylı şekilde belirlenmiş ve sıralanmıştır. Buna göre ağır sayılacak ihlaller şunlardır: kamu hizmetinin (görevlerin) yerine getirilmemesi, zamana riayet edilmeden yapılması veya reddedilmesi, yasadışılıkları önlemek için çalışmaması, devlet organlarında karar vermeyi etkileyen veya başka zararlı sonuçlara yol açan yanlış veriler sağlaması, kamu hizmetinde pozisyonun kötüye kullanılması veya otoritenin aşılması, geçerli bir sebep olmaksızın görev yapmanın reddedilmesi, görevlerin yerine getirilmesinde zimmetli malzemelerin izinsiz kullanılması, kamu hizmetinin yerine getirilmesine ilişkin resmi veya diğer sırların açıklanması, bir devlet organının icra başkanının onayını almadan görevin aksine faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, vatandaşların veya tüzel kişilerin talep, temyiz, şikayet ve dilekçeleri veya diğer yasal haklarını sunma haklarını kullanmalarının engellenmesi, hizmetteki imtiyazları güvence altına almak için gerçek olmayan belgelerin kullanılması, kamu hizmetinin itibarına zarar verecek uygunsuz davranışlarda bulunulması, 2 ile 4 gün boyunca art arda işe izinsiz devamsızlık yapılması, resmi görevlerde küçük ihlallere yönelik yaptırımların üç kez uygulanması, ayrı mevzuat ile kapsamlı olarak belirtilen resmi görevlerin diğer ihlal hallerinin gerçekleşmesi.

Kanun verilecek olan disiplin cezalarını memurun eyleminin küçük ihlal veya ağır ihlal olup olmamasına göre farklılık göstermektedir. Memurun küçük ihlal sınıfına giren bir kural ihlalinde bulunmuşsa sözlü kınama, yazılı kınama, özlük dosyasına giren yazılı kınama ve aylığın % 10'unu geçmeyecek miktarda olmak üzere dört ayrı disiplin cezasından biri uygulanacaktır. Ağır ihlal durumunda ise aylığın %20'sini geçmemek üzere, altı aya kadar para cezası, 2 ile 4 yıl süreyle ilerlemenin durdurulması cezası, 2 ile 4 yıl boyunca yükselmenin durdurulması cezası, memuriyetten şartlı çıkarılma cezası, memuriyetten tam çıkarılma cezası olmak üzere beş tür disiplin cezası belirlenmiştir.

Kuzey Makedonya devlet memurluğu sisteminde memurların resmi görevlerini ihlal etmeleri halinde üç ayrı disiplin cezası öngörülmüştür. Buna göre memurlara uygulanacak disiplin cezaları kamusal kınama, aylık maaşın %10 ila %30'u arasında kesinti ve iş akdinin feshi olarak görülmektedir. Memurun kanuna aykırı fiil ve eylemleri ise disiplin usulsüzlüğü ve disiplin suçu olacak şekilde iki başlık altında sınıflandırılmıştır. Belirlenen süre içinde çalışmaya gelmemek ve kapanış saatinden önce işten ayrılmamak; resmi evrakları ve verilerin korunmasında düzensizlik, bir takvim yılında 2 iş gününe kadar mazeretsiz devamsızlık; isim ve görev unvanı etiketini takmamak fiilleri disiplin usulsüzlüğü altında değerlendirilmektedir. Disiplin suçu olarak şu fiiller sıralanmıştır: resmi görevlerin yerine getirilmesinde uygunsuz, zamansız veya ihmal edici bir performans göstermek; resmi görevleri yaparken siyasi görüşünü ifade etmek ve savunmak; bilgi verme yasasında öngörülen biçimde, devlet kurumlarına, tüzel kişilere ve vatandaşlara istenilen bilgiyi vermeme; yasadışı fon yönetimi; görevlendirildiği resmi işleri yerine getirmeyi reddetme; yasa ve yönetmeliklere uymama; emanet edilmiş varlıkların korunması için kısmen öngörülen güvenlik önlemlerini almama; büyük maddi hasarlara neden olmak; bir disiplin usulsüzlüğünü tekrarlama; iş sahiplerinden hediye veya diğer avantajları kabul etme; gönderildiği mesleki gelişim eğitimini reddetme.

Sırbistan devlet memurluğu sisteminde kanun önce memurların yasaklarını sıralamış ve daha sonra görev ihlallerini hafif görev ihlalleri ve ağır görev ihlalleri olacak şekilde ikiye ayırmıştır. Kanunda

memurların yasaklarından ilki hediye alma yasağıdır. Buna göre protokol hediyeleri ve daha düşük değerli ara sıra verilen hediyeler hariç, görevinin yerine getirilmesi konusunda veya kendisi veya başkaları için bir hizmet veya yardım şeklinde hediye alması yasaktır. Diğer bir yasak ticari faaliyet yasağıdır. Memurların ticari girişim, kamu hizmeti girişimi veya diğer girişimcilik faaliyetleri yürütmesi yasaktır. Son olarak memurlar, tüzel kişiliğin yöneticisi, vekili veya yardımcısı olamaz, ancak tüzel kişiliğin yürütme veya denetleme kurulu üyesi veya tüzel kişiliğin idari bir makamına mevzuata uygun bir şekilde ve yalnızca ilgili kamu kurumu yönetiminin özel olarak atamasıyla yönetici olabilir.

Görev ihlalleri açısından Sırbistan devlet memurluğu sistemindeki hafif görev ihlalleri şu şekilde sıralanmıştır: sık sık işe geç kalması; mesai saatleri içinde işten izinsiz erken çıkması; resmî belge veya verileri bilinçsizce saklaması, bir gün işe izinsiz gelmemesi; gerekçeli bir sebep olmadan 24 saat içinde işe gelmeyeceği konusunda üst amiri doğrudan bilgilendirmemesidir. Ağır görev ihlalleri ve kusurlar olarak belirtilen disiplin eylemleri ise şunlardır: çalışma yükümlülüklerini yerine getirmeme ve üst düzeyin emrini vicdani olmayan, zamansız veya ihmalkâr bir şekilde yerine getirmemek; hukuka aykırılık veya kamu zararını önlemek için memurun yetkilendirildiği eylemlerde bulunmaktan kaynaklanan yasa dışı görevler yapmak; iş akdi haklarını kötüye kullanmak; tarafsızlık ve politik tarafsızlık ilkesinin ihlali veya işyerinde politik inançlarını alenen ifade etmek; mesleki veya başka iş/görev sınırlarının üçüncü şahıslara açıklamak; kendisinin veya başka bir kişi için hizmet avantajları elde edilmesini sağlamak; haklarının kullanılmasını etkilemek üzere yetkilerin kötüye kullanılması amacıyla hediye almak; bu kanunun öngördüğü koşullara aykırı ek işler yapmak; bir tüzel kişilik adına yöneticilik, vekil veya yardımcı asistanlık yükümlülüğünü üstlenmek; ticari bir kuruluş veya bir kamu hizmeti kuruluşu kurmak ve girişimciliğini yapmak; bir ticari kuruluşun yönetim hakkının devredilmemesi veya yönetim haklarının devredildiğine dair yöneticiye bilgi sunmamak; bir kimsenin kişisel çıkar elde ettiğini rapor etmemek; varlıklarını yasa dışı olarak elden çıkarmak; diğer çalışanların haklarının ihlali, iş arkadaşları ve ortaklara yönelik uygunsuz, şiddet içeren ve saldırgan davranışlar, iş arkadaşlarının haklarını ve çıkarlarını kullanmalarını engelleyen eylemlerde bulunmak; en az iki ardışık gün boyunca işten izinsiz ayrılma; disiplin cezasının açıklandığı son kararla tespit edilen küçük görev ihlallerinin tekrarı gibi ihlallerde bulunmak.

Memurlara uygulanan yasaklar ve disiplin cezaları açısından Karadağ devlet memurluğu sistemi diğer ülkelerde olduğu gibi sıralı bir şekilde belirtmiş ve uygulanacak olan disiplin cezalarında hafifi kusur ve ağır kusur ayırımına gitmiştir. Bu anlamda memurların yasaklarından başlayacak olursak memurlar değeri ne olursa olsun işleri karşılığında para, menkul kıymet veya kıymetli maden alamazlar. Ticari faaliyetlerde bulunamazlar, ticari kuruluşlarda yönetim kurulu başkanı ve üyesi olamazlar. İş akdi fesih edilen ve memurluktan çıkartılan kişi iki yıl müddetle ayrıldığı kamu kurumunun denetimi ve kontrolü altındaki bir işte çalışamaz, ticari sözleşmeler ve iş birliği yapamaz, sahip olduğu bilgi ve belgeleri kendi ve üçüncü kişiler lehine kullanamaz. Bu hükümlerin yanında ayrımcılık yasağına ilişkin hükümler de kanunda yer almaktadır. Kanunun ayrımcılık yasağına ilişkin nitelikleri oldukça geniş tuttuğu ve detaylandırdığı görülmektedir. Bir diğer yasak çıkar çatışmasından kaçınma yasağıdır. Buna göre memurlar kamu yararını göz ardı etmeden yaptıkları işlemler karşılığında nakdi ve gayri nakdi kazanç elde edemezler. Disiplin cezasının uygulanmasında eylemin cezalandırılması hafif kusur ve ağır kusur olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Hafif disiplin ihlalleri kanunda şu şekilde belirtilmiştir: çalışma saatlerine riayet etmemek; resmi verilerin ve evrakların düzensiz tutulması; özürsüz üç iş günü işe gelmemek; resmi kıyafetlerin giyilmemesi ve/veya isim kartlarının takılmaması ve yanlış kullanılması; iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili eksikliklerin amirlere bildirilmemesi; özürsüz işe gelmeme nedenini 24 saat içerisinde amirine bildirmemek; etik kurallar içerisinde küçük disiplin kurallarını ihlal etmek; diğer yasalarda belirtilen küçük disiplin ihlallerini yapmak.

Ağır disiplin ihlalleri ise şu şekilde belirtilmiştir: kanunda belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmemesi; emirlere uymama ve verilen görevleri reddetme; devredilen varlıkların hatalı kullanımı; hizmet sunumunda görevi kötüye kullanmak ve yetki tecavüzünde bulunmak; eylem ve işlemleriyle gerçek ve tüzel kişilerin yasalarda tanınan haklarını kullanmasını engellemek; özürsüz üst üste üç iş günü işe uğramamak; gizli bilgileri açıklamak; görevlerin yerine getirilmesinde siyasi tercihini ifade etmek; mesai arkadaşlarına ve amirlere yönelik şiddet içeren, uygunsuz ve saldırgan eylemlerde bulunmak ve aşırı

hoşgörüsüz davranmak; iş yerinde alkol ve uyuşturucu kullanmak ve sarhoş olmak; karar vermeye yönelik yanlış bilgiler sunmak; birden fazla küçük disiplin ihlali yapmak; devlet ve taraflar için ciddi sonuçlar doğuran görev ihmali yapmak; çıkar çatışmasında kaçınma ve potansiyel çıkar çatışmasını bildirme yükümlülüğünü ihlal etmek; hediye verme yükümlülüğünü ve alınan hediyeyi bildirme yükümlülüğünü ihlal etmek; resmi görevlerini yerine getirirken suç işleyen ve yolsuzluk yapan çalışanları ihbar eden memurun haklarını kısıtlamak ve sınırlandırmak; mesleki eğitimi ve gelişimi olmayan birisini haksız yere atamak; disiplin suçu işlenen durumlarda disiplin soruşturmasının başlatılmaması; diğer yasalarda belirtilen ihlaller.

Hafif disiplin suçunun yaptırımını iki şekilde sonuçlanır. Bunlardan birisi yazılı uyarı cezası; diğeri ise maaşın %20'sinin kesilmesi şeklinde sonuçlanır. Ağır disiplin suçlarında ise iki ila altı ay arasında maaşın %20'si ve %40'ı aralığında bir oranda kesilmesi, alt kademedeki bir unvana atanma ve iş çıkartılma şeklinde üç ihtimalli yaptırım söz konusudur. Disiplin soruşturması sicil amirinin teklifi üzerine ilgili kurumun başkanı tarafından başlatılır. Disiplin soruşturmalarına karşı ayrı bir itiraz müessesesi bulunmamaktadır. Disiplin cezalarına ilişkin kararlar kurum başkanı tarafından oluşturulan disiplin komisyonu tarafından alınmaktadır.

Kosova'da da disiplin ihlalleri ciddi ihlaller ve hafif ihlaller olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Buna göre hafif ihlaller şu şekilde sıralanmıştır: işe iki iş günü nedensiz devamsızlık yapmak; etik kurallarını ihlal etmek, mesai saatleri içinde amirlerine, astlarına, çalışma arkadaşlarına, vatandaşlara kötü davranmak ve son olarak mesai içinde ve dışında kamu görevlilerini, kamu kurumlarını ve kamu hizmetlerine zarar verecek eylemlerde bulunmak. Ciddi ihlaller ise şunlardır: işe ilişkin görevleri yerine getirmeme; ciddi sonuçlara neden olan görevlerde sürelerle uyulmaması; fonksiyonel görevlerin yerine getirilmesi için yasal hükümlere uymamak; görev nedeniyle verilen hediyeleri, kayırmayı, vaatleri, imtiyazları doğrudan veya dolaylı kabul etmek; beş iş günü veya daha uzun sürelerle işe gelmemek; kamu hizmetine ilişkin etik kuralları sürekli olarak ihlal etmek; kamu varlıklarına zarar vermek, resmi amaçlar dışında kullanmak veya kamu varlığını kötüye kullanmak; mesai saatleri içinde ve dışında kamu görevlilerini, kamu kurumlarını ve kamu hizmetlerine zarar verecek eylemlerde bulunmak; gizli bilgi ve verilerin korunmasını ve güvenliğini ihlal etmek; kamu görevlileri yasadında ve diğer mevzuatlarda belirtilen yükümlülükleri ihlal etmek; işyerinde narkotik ve yasaklanmış psikotrop maddeleri kullanmak ve işyerine sarhoş gelmek.

Disiplin ihlallerini sınıflandıran yasa verilebilecek disiplin cezalarını belirtmiştir. Buna göre yasa dört ayrı disiplin cezası belirlemiştir. Bunlar sırasıyla: uyarı cezası; altı ay süreyle maaşın %20 ile % 40 oranlar arasında kesilmesi; iki ile beş yıllık süreler arasında maaşa zam ve terfi yasağı; Kamu hizmetinden uzaklaştırma.

Slovenya devlet memurluğu sisteminin disiplin uygulamalarını incelediğimizde ciddi ihlal ve hafif ihlal ayrımını burada da görmekteyiz. Buna göre küçük ihlaller olarak geçen eylemler şu şekildedir: yönetmeliklerde, toplu iş sözleşmelerinde ve iş sözleşmesinde ve genel olarak ya da bireysel işlemlerde ortaya konan çalışma yükümlülüklerinin ihlali; iş performansında müşterilere (vatandaşa) veya iş arkadaşlarına yönelik uygunsuz davranışlar; etik kurallarına aykırı davranmak.

Ciddi disiplin ihlalleri ise şu şekildedir belirtilmiştir: işyerinde veya işle ilgili, resmi görevden kovuşturulmuş bir cezai suçla ilgili olan eylemler; işin yerine getirilmesi sırasında yasadışı davranış; kamu fonlarının yasadışı olarak harcanması; iş ilişkisinden doğan hakların, yükümlülüklerin ve sorumlulukların aşılması, yok sayılması veya diğer istismarları; tarafsızlık ve siyasi tarafsızlık ilkesinin ihlali; memur haklarının ihlali; gizli bilgilerin korunması ilkesinin ihlali; hediye kabulü ile ilgili görev ve kısıtlamaların ihlali; işin yapılması sırasında müşterilere veya iş arkadaşlarına karşı aşırı derecede uygunsuz, şiddet içeren veya hakaret içeren davranışlar; nihai karar ile belirlenen, tekrarlanan küçük disiplin ihlalleri; düzenlemelerde, toplu iş sözleşmelerinde ve iş sözleşmesinde belirtilen çalışma yükümlülüklerinin ihlali, müşteriler için ya da kuruluşun hizmetinde ciddi sonuçlara yol açması; performansı, tarafsızlığı veya kurumun çıkarlarını etkileyebilecek herhangi olumsuz davranışlardır.

Slovenya devlet memurluğu sisteminde hafif disiplin ihlalleri için uyarı; maaşın %15'ini geçmeyen para cezası olmak üzere iki tür yaptırım öngörülmüştür. Ciddi disiplin ihlalleri için ise eylemin yapıldığı ay

alınan maaşın %20- 30'unu bulabilecek bir para cezası; görevden alınma; unvandan (rütbeden) çıkarılması ve birinci sınıftan daha düşük bir unvana atanması; memuriyetten çıkarılma, sözleşmenin feshi¹¹.

Memurların Performans Değerlendirmesi

Kamu personel sistemine performans yönetimi sisteminin uygulanması objektif değerlendirme ölçütlerinin sağlanması noktasında tartışılan bir alandır. Ancak birçok ülkede kamu yönetimi yöneticileri performans yönetim sisteminin uygulanmasına yönelik projeler geliştirmekte ve çalışmalar yapmaktadır. Performans değerlendirme literatürde "Başarı Değerleme", "İşgören Boylandırma", "Personel Değerleme" gibi tanımlamalarla nitelendirilmektedir (Bakan ve Kelleroğlu, 2003, s. 105). Performans; belirlenen koşullara göre bir işin yerine getirilme düzeyi ya da iş görenin davranış biçimi olarak tanımlanabilir. Başka bir tanımla olarak da bir çalışanın belirli bir zaman kesiti içinde kendisine verilen görevi yerine getirmek suretiyle elde ettiği sonuçlardır (Bingöl, 2008, s. 321).

Performans kavramıyla birlikte performansın nasıl yönetileceği de ayrı bir tartışma konusudur. Yönetimin planlama ve denetim faaliyetlerinin daha geniş sınırlarda ve performans kavramındaki gelişmeler ışığında uygulanmasına yönelik çağdaş bir yönetim anlayışı denilebilir (DPT, 2000: 76). Performans yönetimi ise örgütün temel amaç ve hedefleri doğrultusunda belirlenen stratejik plan hedeflerine ulaşmak için mevcut kaynakların ekonomik, verimli ve etkili biçimde yönetilmesi sürecidir. Bunun doğal sonucu olarak ölçülebilir hedefler ile bu hedeflere ilişkin çıktılar/ürünleri sürekli ölçmeyi gerekli tutmaktır (Bilgin, 2018, s. 44).

Performans değerlendirme, çalışanın işini ne kadar başarılı yaptığını belirleme, kendisine bildirme ve bir geliştirme planı oluşturma sürecini yansıtır. Başarılı bir performans değerlendirmesi çalışana yalnızca verimlilik konusunda bilgilendirmemekte, aynı zamanda çalışanın gelecekteki çabasını ve mesleki yönelimini de etkilemektedir. Performans değerlendirmenin en yaygın kullanımı; çalışanların yükseltilmesi, görevlerinin yeniden tanımlanması, ücretlendirilmesi ve işten çıkarılması gibi yönetsel kararların alınması ile ilgili olmaktadır (Barutçugil, 2002, s. 180).

Performans açısından Bosna Hersek devlet memurluğu sistemine göz attığımızda değerlendirmenin doğrudan memurun hiyerarşik üstleri tarafından ve en az on iki ayda bir yapıldığı görülmektedir. Performans değerlendirmesi, iş tanımında belirlenen işlevlerin yerine getirilmesi sırasında elde edilen sonuçlara ve söz konusu dönem içinde hiyerarşik amirlerce belirlenen amaçlara dayandırılır. Tüm memurların yükselme ve yer değiştirmelerinde, performans değerlendirme sonuçları dikkate alınır. Ancak, bu değerlendirme sonucunda üstün başarı gösterenler için kanunda memurların ödüllendirilmesine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Diğer yandan memurların performans değerlendirilmesine ilişkin kişisel dosyalarına erişim hakkı vardır. Ardışık iki olumsuz performans değerlendirme alanı memur, Kamu Hizmeti Ajansı, yetkili kurumun görüşü/önerisi üzerine memur bulunduğu sınıftan çıkartılır. Hatta Ajansın görüşü çerçevesinde memur görevden alınabilir.

Hırvatistan'da memurların performansının değerlendirilmesi ve verimliliği her yıl bir önceki yıl için yıllık olarak ele alınmaktadır. Önceki yıl 6 aydan daha az hizmeti olan memur içinse bu değerlendirme yapılmamaktadır. Bu durum en az 6 aylık bir çalışma performansını ortaya koymak ve adil olmak adına alınmış başarılı ve yerinde bir önlem olarak değerlendirilmektedir. Kanunda performans değerlendirilmesi şu aşamalardan oluşmaktadır: memurun yapacağı görevlerin planlanması; memurun ve onun en üst amirinin, çalışma planını karşılıklı olarak belirlemesi, ulaşması beklenen hedeflerin belirlenmesi; memurun önceki başarılarının ve kurum planını gerektiği gibi uygulanıp uygulanmadığının amir tarafından gözden

---

¹¹ Memuriyetten çıkarılmaya ilişkin disiplin cezası ancak ihlalin kasıtlı olarak veya ağır ihmal yoluyla gerçekleştirilmesi durumunda geçilebilir.

geçirilmesiyle performans ve verimin denetlenmesi; memurun genel çalışmasının, elde edilen sonuçlara dayanarak amir tarafından performans ve veriminin değerlendirilmesi.

Bu aşamalardan sonra memura istisnai, mükemmel, iyi, yeterli ve yetersiz olmak üzere beş tür puanlama sonucu verilir. "İstisnai" sonuç memurun performans ve verimliliği en yüksek kalitede ise ve hizmetin en iyi ve düzgün şekilde yürütülmesini sağlaması durumlarında verilir. "Mükemmel" performans, performans ve verimlilik çok iyiye ve hizmetin birinci dereceden yapılmasını sağlıyorsa verilir. "İyi" derecesi performans ve verimlilik ortalama kalitede ise, hizmetin güvenilir bir şekilde yürütülmesini sağlaması halinde verilir. "Yeterli" performans ise performans ve verimlilik, hizmetin yürütülmesinde kabul edilebilir kalite ve hassasiyet standartlarının mümkün olan en düşük ölçüsünü sağlaması durumunda gerçekleşir. Son olarak "yetersiz" performans ise performans ve verimliliğin minimum kalite standartlarının altındaysa ve hizmetin güvenilir ve kabul edilebilir bir şekilde yürütülmesini sağlaması durumunda verilir.

Performans değerlemesi bakımından Kuzey Makedonya devlet memurluğu sisteminde memurların performanslarının değerlendirilmesi, işyerinde mesleki bilgi ve becerilere, hizmetlerin yerine getirilmesine ilişkin resmi görevlerin yerine getirilmesindeki çabalara, elde edilen sonuçlara, yaratıcılığa ve bilince ilişkin verilere dayanılarak yapılır. Değerlendirme ölçütlerine ilişkin veriler, Ajans tarafından öngörülen bir form üzerine işlenir. Değerlendirme sonrası memurlara değerlendirmeye göre olağanüstü, tatmin edici, yetersiz derecelerden bir performans notu olarak verilir. Memur, eğer son beş yılda ardışık olarak iki kez veya toplamda az üç kez "yetersiz" notu ile değerlendirilirse görevlerine son verilir.

Sırbistan devlet memurluğu sistemine geldiğimizde memurun performans değerlendirmesi, yıllık bazda, geçmiş takvim yılı Şubat ayı sonuna kadar düzenli olarak yapılmaktadır. Performans değerlendirmesi ayrıca, tüm memurlar için aynı olan bağımsızlık, yaratıcılık, iş birliği kalitesi gibi yeterliliklerin değerlendirilmesine de dayanmaktadır. Performans değerlendirmesi, genellikle sadece bürokratik bir işlem ve yöneticiler için gereksiz bir yük olarak görülmektedir. Ayrıca, çalışma hedefleri ile değerlendirme ölçütleri tanımlamasının zorluğu anlaşılmıştır. Ancak uygulamada bütün memurlara performans değerlendirmesi olarak yüksek not verilmesi nedeniyle etkisiz kalmıştır.

Karadağ devlet memurluğu sisteminde performans değerlendirmesi, elde edilen performans sonuçları; işlerin yürütülmesi esnasındaki yaratıcılık ve serbestlik, çalışma ortamındaki uyum ve iş birliği kalitesi; görevleri yerine getirme esnasında işleri örgütleme kapasitesi ve diğer yeterlilikler, beceriler ve nitelikler üzerinden yapılmaktadır. Performans değerlendirme "çok iyi", "iyi", "tatmin edici", "tatmin edici olmayan" şeklinde dört dereceli şekilde sonuçlanır. Üst düzey yönetim kadrosunda çalışanların performans değerlendirilmesi "yeterli" ve "yetersiz" olmak üzere iki şekilde sonuçlanmaktadır. Performans değerlendirme yılda bir kez yapılır ve 1 Ocak ve 31 Aralık tarihleri arasını kapsar. Geçici nedenlerden dolayı ya da belirli süreli çalışanlar için süresi altı aydan az olanlara performans değerlendirilmesi yapılmaz. Eğer bir memur iki kere üst üste "tatmin edici olmayan" performans notu alırsa iş akdi feshedilir. Performans değerlendirme ve insan kaynakları planlamasında bazı eksikliklerin bulunduğu uluslararası raporlarda belirtilmektedir (Baseline Measurement Report: The Principles of Public Administration Montenegro, 2015, s. 36).

Alan araştırmamıza konu bir diğer ülke olan Kosova'da performans değerlendirilmesi bir yıllık sürelerle yapılmakta olup 1 Ocak - 31 Aralık tarihleri arasını kapsamaktadır. Hedefler bireysel olarak belirlenmekte ve iş tanımları hedeflere uygun hale getirilmektedir. Objektif kıstaslardan çok subjektif özellikli bir performans değerlendirilmesinin yapıldığı söylenebilir. Performans değerlendirme süreçleri yapılan hizmet sözleşmesinin türüne göre farklılık göstermektedir. Buna göre kamu hizmeti memuru belirli süreli hizmet sözleşmesine bağlı olarak çalışıyorsa performans değerlendirilmesi belirlenmiş olan sürenin altıda birini kapsayan periyotlarda yapılmaktadır. Buna karşın kamu hizmeti memuru belirsiz süreli iş sözleşmesine göre yapılmışsa bu durumda değerlendirme dönemi bir yıl olarak belirlenmiştir. Performans değerlendirme sonucu beş ayrı kategoride sonuçlanabilir. Bunlar sırasıyla; mükemmel, çok iyi, iyi, tatmin edici (yeterli), tatmin edici değil (yeterli değil). Eğer performans değerlendirme sonucu "tatmin edici" veya "tatmin edici değil" şeklinde sonuçlanması durumunda ilgili memur amiri tarafından bir yıl boyunca sıkı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Eğer bir memur üst üste iki yıl "tatmin edici değil" olarak

değerlendirilmişse kamu görevinden çıkartılır. Kanun üst düzey memurlar için performans değerlendirilmesi için ayrı bir usul belirlemiştir.

Son olarak Slovenya devlet memurluğu sisteminde performans değerlendirmesi; iş sonuçları, iş performansında bağımsızlık, yaratıcılık ve doğruluk; iş performansında güvenilirlik ve iş birliği kalitesi ve iş organizasyonu kıstaslarına dayalı olarak yapılmaktadır. Performans değerlendirmesi daimî süreli memurlar için yılda bir kez yapılmaktadır. Belirli süreli istihdama giren memurlar, bahsi geçen değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Yine benzer şekilde 3 aydan daha az bir süre için istihdam edilen memurlar bireysel değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Performans değerlendirmesi sonuçları ise mükemmel, iyi, yeterli ve yetersiz olmak üzere sonuçlanır.

Memurların Ödüllendirilmesi

Hırvatistan devlet memurluğu sisteminde memurlar için pozisyonunda ilerlemenin (terfiinin) yapılarak kamu hizmetinde daha yüksek bir dereceye atanması en beklenen ödüllendirme mekanizmasıdır. Bu terfi şu şekillerde gerçekleşebilmektedir: kamu hizmeti esnasında çalışmalarının en az iki defa art arda "olağanüstü" veya "mükemmel" olarak değerlendirilmesi; memurluk için boş kadro ilanının açıklanması ve tüm kriterleri sağlayarak kişinin başvurması ve başarılı bir şekilde mesleki uzmanlık, beceri ve bilgiyi gösterdiği testlerden geçmesi. Böylelikle performans ve ödüllendirme sisteminin harmanlandığı bir örnek yapı oluşturulmaya çalışılarak kamu hizmeti sunumunda birinci basamak olan memurların motivasyonun sağlanması hedeflenmiştir.

Kuzey Makedonya'da ise olağanüstü çaba ve üstün performansı ile çalıştığı kurumun işlevlerinin yerine getirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunan memura bir maaşına kadar para ödülü verilir. Bahsi geçen parasal ödülün verilmesine, üst düzey yöneticinin önerisi üzerine ilgili bakan karar verir.

Karadağ devlet memurluğu sisteminde memurun ödüllendirilme sistemi performans sonuçlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Buna göre eğer üst üste "çok iyi" performans notu alan çalışan aynı unvanda kalmak kaydıyla maaşında yükselme meydana gelmektedir. Memurların terfilerine ilişkin kararlar performans değerlemesinin sonuçlanmasından 30 gün içinde amir teklifte bulunur ve teklifin yapıldığı tarihten diğer 30 gün içinde kurumun en üst yöneticisi tarafından verilir. Bir diğer ödüllendirme "takdir alma" şeklinde olmaktadır. Buna göre memurlar üstlenmiş oldukları görevlerde olağanüstü başarı elde etmeleri halinde takdir edilir ve buna ilişkin bilgiler Merkezi İnsan Kaynakları Siciline kaydedilir

Kosova'da ise sistemi maaşa dönük ödüllendirmeye ilişkin düzenlemeler ayrı bir yasada düzenlenmiştir. Buna göre ödüllendirmeye ilişkin hükümlerin yer aldığı yasada memura ilişkin ödenen maaşlarla ilgili sınıflandırmaya ve tanımlamaya gidilmiştir. Ödüllendirmeye ilgili maaş tanımlamalarını incelediğimizde asli maaş ve ilave maaş olmak üzere ikili bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Ek ödemeler için ise düzenli ilave, düzensiz ilave, ödeme ve tazminat tanımlamaları yapılmıştır. Yasada aynı zamanda ödül sisteminin ilkelerinden söz edilmiştir. Buna göre, yasallık, şeffaflık, tarafsızlık, eşit maaş, öngörülebilirlik, adalet ilkesi olmak üzere altı ilke belirlenmiştir. Maaş ilaveleri yıllık olarak yapılan performans değerlendirmesi sonucu performansı "mükemmel" olarak değerlendirilen personele yapılmaktadır. Kosova devlet memurluğu sisteminde motivasyon araçları sektörler, kadro ve rütbe farklılıklarına göre çeşitlilik göstermekte ve paraya dayalı bir ödüllendirme sistemi anlayışının uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Son olarak Slovenya devlet memurluğu sisteminde ödüllendirmeye ilişkin izleri "promosyon (ödüllendirme) ve teşekkür" olarak kanunda belirtilmiş olan ifadelerden görmekteyiz. Buna göre memurlar daha yüksek bir unvana atanma şartlarını sağladıklarında veya görevin gerektirdiği eğitimi tamamlayarak tüm yükümlülüklerini yerine getirdiklerinde, değerlendirmelerinin terfi veya ödüllendirme için öngörülen standartları karşıladığında veya herhangi bir disiplin cezası almadıklarında yerine getirilmektedir. Terfi süresi ve terfi için öngörülen değerlendirme standartları memurların sınıflarına göre belirlenmektedir. Buna dayalı olarak memurlar, en az beş kez "iyi" veya üç kez "mükemmel" değerlendirme aldıklarında bir dereceye kadar daha yüksek bir unvana terfi ettirilmektedir. Kariyer sınıfının ilk derecesinde olan memur en az altı kez "iyi" veya üç kez "mükemmel" değerlendirme sonucu aldıklarında bir dereceye kadar daha yüksek unvanlara yükselme hakkı almaktadır. Beş kez "mükemmel" değerlendirme alan memur ise birinci

sınıf unvanına terfi ettirilmektedir. Ancak bir memur performans değerlendirmesinde “mükemmel” sonucunu aldığı takdirde ilgili görev için gereken istisnai nitelikleri, güvenilirlikleri ve gerekli tüm şartları sağladığında amirin teklifi ile daha yüksek bir unvana terfi etme hakkına sahiptir. Öngörülen mesleki eğitim koşulunu ve gerekli şartları yerine getiremeyen memur, aynı derece memurlukta 7 yıl boyunca en az 3 kez “mükemmel” değerlendirme alarak ve hiçbir zaman “yeterli” veya “yetersiz” derecelerini almamak koşuluyla ancak bir üst dereceye terfi edebilir. Şartların zorluğu göz önüne alındığında Slovenya’da devlet memurluğunda yükselme için performans kriterlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak Slovenya’da memurlar için ödüllendirme sisteminde kamu hizmeti başarısını ve verimliliğini artıran, hizmet maliyetlerini düşüren ve çalışma işlemlerinin süresini azaltan olağanüstü başarılar için “teşekkür” verilmesi uygulaması da vardır.

Sonuç

20. yüzyılın son on yılı ile 21. yüzyılın ilk on yılı Yugoslavya’dan ayrılan devletlerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri ve Balkanların siyasi haritasının yeniden belirlendiği bir süreci temsil eder. Bu sürecin dışsal iticilerinin başında ulus-devletlerle oluşturduğu sosyal, siyasal ve ekonomik değişimi hızlandıran küreselleşme olgusu yer almaktadır. Yugoslavya Sovyetler Birliği’nin ve dolayısıyla siyasal ideolojisi komünizmin etkisiyle 1990’lı yıllara kadar dış dünyaya kapalı ve merkezîyetçi kamu yönetimi anlayışı egemen olmuştur (Agallija, 2008, s. 5).

Memur olma şartları hemen hemen her ülkede aynı olmakla birlikte bazı farklılıklarında olduğu görülmektedir. Öncelikle, işe başvuru şartları arasında her ülke vatandaşlık şartını aramaktadır. Ancak Karadağ bu şartın yanında yasalarda ve uluslararası sözleşmelerde belirtilen esaslara dayanarak yabancı uyrukluların ve vatansızlarında memurluğa başvurabileceğini kanunda ifade etmektedir. Diğer bir şart olan yaş şartı da kanunlarda aynı anlamda ancak farklı ifadelerle belirtilmektedir.

Adaylık ve eğitimler açısından araştırmamıza konu ülkelerde stajyerlik ve adaylık uygulamalarının yapıldığı görülmektedir. Süreler açısından en az altı ile en fazla on iki ay arasında adaylık veya staj süresinin kabul edildiği bu sürelerin ise işe başlayan memurun eğitim durumu, yaptığı sözleşmenin türüne göre farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir.

Haklar açısından değerlendirdiğimizde izin hakkı, ücret hakkı, güvence hakkı, bilgi edinme hakkı, sendikal haklar gibi haklar açısından her ülkenin memurlara yönelik düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Ancak bu haklar dışında en dikkat çekici hakkın siyasi haklar olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Hırvatistan’da seçimlerde siyasi aday olacak olan memur görevinden ayrılmak zorunda değildir. Diğer bir örnekte Kosova’da memurlar buldukları sınıflara göre siyasi partilere üye olabilirler ancak yönetim organlarında görev yapamazlar.

Yükümlülüklere göz attığımızda görevi kötüye kullanmama yükümlülüğü, hediye kabul etmeme yükümlülüğü, idari işler hakkında bilgi verme ve açıklama yapma yükümlülüğü, görevini etkin ve verimli kullanma yükümlülüğü, resmi sırların açıklanmama gibi hemen hemen her ülkenin kanunlarında memurlara yönelik belirttiği yükümlülükler arasında yer almaktadır. Yasaklar ve disiplin cezaları açısından genellikle hafif ihlal ve ciddi ihlal ayırımına gidildiği ve işlenen eylemin türüne göre uyarı, kınama, maaş kesintisi, yükselmenin durdurulması ve işten çıkartma cezalarının uygulandığı görülmüştür. Aynı şekilde performans ve ödüllendirme uygulamaları açısından büyük farklılıkların olduğunu söyleyemeyiz. Ancak Sırbistan ve Bosna Hersek’in ödüllendirmeye ilişkin uygulamalar kanun metinlerinde tespit edilememiştir.

Kaynakça

- Agallija, N. (2018). Avrupa Birliği Üyelik Sürecinin Balkan Ülkeleri Kamu Yönetimleri Üzerine Etkisi: Arnavutluk Örneği, *Turkish Studies*, 13 (22), 1-17.
- Akyılmaz B., Sezginer, M., Kaya C (2017), *“Türk İdare Hukuku”*, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 8. Baskı, Ankara, s. 765.

- Bakan, İ. ve Kelleroğlu, H. (2003). "Performans Değerlendirme: Çalışanların Performans Değerlendirme Uygulamalarından Beklentileri Konusunda Bir Alan Araştırması". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8 (1), 103-127. s. 105.
- Barutçugil, İ. (2002). Performans Yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baseline Measurement Report: The Principles of Public Administration Montenegro, April 2015, SIGMA Programme.
- Bilgin, K. U. (2015). "TODAİE'nin Kamu Yönetimi Eğitimindeki Yeri ve Önemi". Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler. (Ed. M. Okcu, B. Parlak ve E. Akman), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bilgin K. U. (2018), Türk Kamu Personel Yönetiminde Aktif Çalışma Politikası: "*Performans Yönetimi*", s:43-73, Kamu Politikası Analizi Türkiye Uygulamaları, Ankara.
- Bingöl, D. (2008). İnsan Kaynakları Yönetimi. Genel İşletmecilik Bilgisi. (Ed. M. Üner), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2000), Ankara. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/iULBo+oik527.pdf> (Erişim: 10.06.2019)
- Güler, B. A. (2013). Kamu Personel Sitem ve Yönetim. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi
- Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 61, <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/hr/hr060en.pdf>
- Petkoviç, A.I., (2015), "*Legal Status Of Civil Servants: Basic Legislative Solutions*", FACTA UNIVERSITATIS Series: Law and Politics Vol.13, No.2, 2015, pp. 139 – 147, Original Scientific Paper.

BULGARİSTAN'DAKİ 2019 AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ VE TÜRKLER

Halis AYHAN

Dr., Kırkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Böl., halisayhan@kku.edu.tr

Öz

Her ülke gibi Bulgaristan da üye olduğu yıldan itibaren Avrupa Parlamentosu'nda (AP) milletvekilleri ile temsil edilmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın AP'deki koltuk sayısı 17'dir.

Ülkede 4 adet yönetiminde Türklerin yoğun olduğu parti vardır: 'Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH)'; 'Ulusal Hak ve Özgürlük Hareketi (UHÖH)'; 'Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (DOST) Partisi' ve 'Hürriyet ve Şeref Halk Partisi (HŞHP)'. Bunlar içinde AP'ye temsilci gönderebilen tek parti HÖH'tür. AP'de, Bulgaristan'dan seçilen 3 Türk kökenli milletvekili vardır.

Çalışmanın amacı HÖH ile DOST'un, Türklerin oyunu elde etmeye yönelik rekabetinin gerek Türkiye'nin Bulgaristan siyasetine gerekse Bulgaristan Türklerinin AP'deki temsiline etkisini/yankısını irdelemektir. Bu çalışma Bulgaristan Türklerinin AP'deki nüfuzuna dair çalışma eksikliğini gidermeye katkı yapmaktadır. HÖH ve DOST'un AP ve kısmen Türkiye konusundaki görüşleri, karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur. Tümevarım yöntemiyle gerçekleştirilen çalışma büyük oranda güncel bir olayı ele aldığından, kaynaklar da daha çok internet verilerinden müteşekkildir. İlaveten haber ve yorumlarla zenginleştirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Avrupa Parlamentosu seçimleri, Hak ve Özgürlükler Hareketi, Bulgaristan Türk partileri, Avrupa Parlamentosu ve Bulgaristan Türkleri, DOST Partisi.

GİRİŞ

Ülkenin Avrupa Birliği (AB) içinde temsil edildiği kurumlardan biri de AP'dir. AB'ye üye olan her ülke, ilk AP seçimlerini, normal şartlar altında, üye olduğu yıl yapmaktadır. Daha sonra AP genel seçim yılları olan her 5 yılda bir (sonu 4 ve 9 ile biten yıllarda) yapar. AP'nin 1. dönem seçimleri 1979'da 9. dönem (2019-2024) seçimleri de 2019'da yapılmıştır.

Bulgaristan 1.1.2007 tarihinde AB üyesi olmuştur. Tüm Merkezî ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da AB üyeliği büyük bir arzunun gerçekleşmesidir. Üyeliğin getirileri arasında Bulgar vatandaşlarının aynı zamanda AB vatandaşı olması, Bulgarcanın Birliğin resmî dillerinden biri olması, ticarete gümrük vergilerinden muaf olması, AB'den malî yardımlar alması, çeşitli kurumlara üye vermesi ve temsil hakkına sahip olması sayılabilir.

Bulgaristan'da oy kullanmak zorunlu olup, seçmen yaşı 18'dir. Seçim yasasına göre, ancak AB ülkelerinde ikamet eden 'Bulgarlar' oy kullanabilmektedir.

Bulgaristan oran itibarıyla en çok Türkün yaşadığı AB ülkeleri arasında ilk sıralardadır. Türklerin

nüfusunun %10'un üzerinde olduğu belirtilebilir.

Bulgaristan'daki Türk partileri içinde en eski ve güçlü olanı HÖH'tür. 4.1.1990'da kurulan parti, Bulgaristan'ın AB üyesi olmasından itibaren, ülkede yapılan tüm AP seçimlerine katılmıştır. HÖH'ten ayrılan Güner Tahir, 1998'de Türklerin ikinci partisi UHÖH'ü kurmuştur. HŞHP 1.12.2012'de kurulmuş olup, Genel Başkanı Orhan İsmailov'dur. DOST Partisi ise, HÖH'ün Türkiye ile ilişkilerinin olumsuz olması ve Bulgaristan'daki Türklere hizmetinin/katkısının (oldukça) az olması gibi tepkilerle 21.2.2016'da kurulmuştur. Başkanı, 2015'te HÖH'ten ihraç edilen Lütfi Ahmet Mestan'dır.

I. AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ

A. BİR MECLİS OLARAK AP

AP, AB vatandaşlarını temsil eden ve üyeleri doğrudan halk tarafından seçilen AB'nin tek demokratik kurumudur. Ancak AP, ulusal meclisler gibi bir meclis değildir. Bununla birlikte amacın bu olduğu belirtilmelidir. Henüz bir ulusal meclisin sahip olduğu yetkilerin (örneğin mutlak yasama uzvu olma) tamamına sahip değildir. Bugün çeşitli yetkilere sahip olsa da (örneğin bütçenin kabulü/reddi) hâlâ bir ulusal meclis görünümünden uzaktır. AP büyük oranda siyasetleri onayan (onadığı unsurların büyük kısmını da kendisi seçememektedir) bir merci konumundadır. Ulusal meclislere benzerlik esasta az olmakla birlikte, şekli olarak büyük oranda mevcuttur. Örneğin ulusal meclislerdeki partiler ve milletvekillerinin (parlamentar, mv) varlığı, bu kişilerin doğrudan seçilmesi vb olgular AP'de de vardır. 20.9.1976 tarihli Konsey kararı gereğince, 1979'dan beri mvleri doğrudan genel, rekabetçi ve gizli oyla seçilmektedir (ABA m. 14/3).

AP seçimlerinin ne zaman yapılacağı, AP'ye danışıldıktan sonra tespit edilen bir haftada Bakanlar Konseyi'nce belirlenir. Perşembe-Pazar arası yapılan seçimleri, her ülke kendi iç hukukuna göre belirleyeceği gün(ler)de yapabilir. Nitekim 2014 seçimlerini Çekya, Cuma ve Cumartesi olmak üzere 2 günde yapmıştır. 2019 seçimlerini ise tüm devletler tek günde yapmıştır. Keza Belçika'da AP seçimleri bölgesel ve genel seçimlerle aynı gün yapılmaktadır. Yani iç hukuklarındaki serbestliğin bir sonucu olarak her devlet çeşitli uygulamalara gidebilmektedir. Ancak bunlar ana çerçeveye aykırı olamaz. Örneğin bir devlet AP seçimlerini belirlenen hafta veya gün aralığından farklı bir günde yapamaz. Üye devletler farklı günlerde de yapsa, oylar tüm ülkelerde seçim bittikten sonra Pazar akşamı sayılmaya başlanır. Yine, her ne kadar çoğu nispi temsil sistemini uygulasalar da üye devletler seçimlerinde farklı dizgeleri uygulayabilmektedirler. Zira 1976 *Doğrudan Seçim Hakkındaki Karar* AP seçimlerinde tüm AB ülkelerinin uygulamakla zorunlu olduğu tek bir sistem öngörmektedir.

AB tarihi boyunca neredeyse her derinleşme anlaşmasında yetkileri artan tek kurum AP'dir. Yetkileri geniş olan AP, AB yasamasının iki temel kurumundan biridir. Birlik yasamasının %95 civarında olağan yasama usulü geçerlidir. Bu usulde AP'nin bozucu veto yetkisi olup, AP'nin onaylamadığı bir karar kabul edilemez. Bu usul/güç, AB'deki demokratik açığın giderilme çabalarının bir sonucudur. AP seçimlerine 1979'da %61,99 olan katılım oranı sonraki her seçimde düşmüş ve 2014 seçimlerinde tarihinin en düşük katılımı (%42,61) seçimleri gerçekleştirilmiştir. Bu nedendir ki, AB yetkilileri AP'nin gücünü artırmayı, AB vatandaşlarının seçimlere katılımını artırmanın bir gereği olarak görmüşlerdir.

AP (seçimleri), AB'nin diğer asli kurumlarının başkan ve üyelerinin seçimi/onayı bakımından da önem arz etmektedir. Avrupa Komisyonu başkan ve üyelerinin kim olacağını onaylama ve azletmede mvlerin/AP'nin etkin yetkileri vardır. Keza AP başkanını seçmek önemli bir yetkidir (Reçber, 2013, s. 195, 257). Bu makamlar itibari, maddi ve yetki açısından oldukça önemsenmekte ve pek çok üst düzey siyasilerce talep edilmektedir. Örneğin eski Yunanistan Başbakanı Alex Çipras (aday olduğunda başbakan değildi) 2014 AP seçimlerini takiben AB Komisyon başkan adayı olmuştur (Yunanistan Başbakanlık Evi, 29.6.2017). Keza önceki Komisyon Başkanı Jean Claude-Juncker de Lüksemburg başbakanı idi.

Genel itibarıyla yasamaya ve bütçeye ilişkin yetkileri, denetim yetkileri, AB Adalet Divanı'na başvurma yetkisi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası konularında kendisine danışılma ve bilgilendirilme yetkileri vardır (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2012, s. 111-112).

B. 2019 SEÇİMLERİ

Seçimler öncesi Avrupa genelinde aşırı sağ ile halkçıların yükselişte olduğu ve AP seçimlerinde oylarını artıracacağı öngörülmekteydi. Öyle de olmuş, AP ve üye devletlerdeki merkez sağ ve sol partiler oy kaybetmiş, göçmen karşıtı aşırı sağ seçimlerde büyük başarı elde etmiştir. Aşırı sağ, merkez partileri de etkilemiş, oy kaybetmemek için bu kesimler de söylem ve eylemlerini aşırı sağla aynı/yakın noktaya taşımıştır.

Seçimler ve İslâm. 2019 seçimleri Avrupa’da kimlik siyasetinin giderek baskın hale geldiğini gösterdi. Müslüman kimliğini ötekileştirme çabaları söz konusu olmuştur. Seçimler, zihinlerdeki “siyasi duvarı” 30 yıl sonra su yüzüne çıkardı (AA, 31.5.2019). Camilere ve Müslümanlara yönelik saldırılar arttı, *Kur’an-ı Kerim* yırtan AP mv adayları oldu.¹² İslâm karşıtlığı üzerinden oy kazanılmaya çalışılan bu süreçte, sadece eylemler değil yasal temelde de birtakım düzenlemeler gerçekleştirilerek, Avrupa genelindeki aşırı sağ ırkçı yaklaşımlara koşturulan davranılmıştır. Örneğin aşırı sağcıların (FPÖ) iktidar ortağı olduğu Hollanda’da ilkokullarda başörtüsü yasağı konurken, Fransa’da ise Senato okul gezilerine başörtülü annelerin refakat etmelerini yasaklamıştır (AA, 19.5.2019).

23-26.5.2019’da 28 AB ülkesinde 9. dönem AP milletvekilliği seçimleri yapılmıştır. Katılım oranı 1979’dan beri ilk kez yükselmiş ve %50,95 olmuştur. En yüksek katılım Belçika’da (%88,47), en düşük katılım ise Slovakya’da (%22,74) gerçekleşmiştir.

C. AP’DEKİ SİYASİ KÜMELER

AP’ye göre, merkez sağ [Avrupa Halk Partisi (Hristiyan Demokratlar) - AHP / EPP] ve merkez sol [‘AP’de İlerici Sosyalistler ve Demokratlar İttifağı (S&D)’ ve ‘Avrupa Birleşik Solu / Kuzey Yeşil Solu (ABS/KYS / GUE/NGL)’] oy kaybetmiş, aşırı sağcı partiler, liberaller ve Yeşiller sandalye kazanmıştır. AP’deki 751 mvnin dağılımı şöyledir (European Parliament, 11.6.2019):

Çizelge 1. AP’deki Siyasi Kümelerin 2014-19 Karşılaştırması

Küme	Görüş	2014	2019	
		Mv	Mv	AP %
AHP	Merkez sağ	216	182	24.3
S&D	Merkez sol	185	154	20.5
Avrupa’yı Yenile (AY) ¹³	Liberal	69	108	14.4
Yeşiller/AHİ	Çevreci	52	74	9.9
Kimlik ve Demokrasi ¹⁴	Aşırı sağ	36	73	9.8
AMR	Aşırı sağ	77	62	8.3
ABS/KYS	Merkez sol	52	41	5.5
AÖDD ¹⁵		42		
Bağımsızlar		20	57	7.5

AP’nin yaklaşık çeyreği aşırı sağ parti milletvekillerinden müteşekkildir.

Çizelge 2. AB Üyesi Balkan Ülkelerindeki Aşırı Sağ ve İrkçı Partilerin Oy Oranları

Ülke	Parti	2014			2019			
		Ulusal		AP	Ulusal		AP	
		Oy %	Sıra	Mv	Oy %	Sıra	Mv	Küm
Bulgaristan	VMRO ¹⁶	10.66	4	2	7.36	4	2	AMR
	ATAKA				1.07	8 ¹⁷	-	
	HDZ- Hırvat Demokratik Birliği	41.42 ¹⁸	1	6	22.72	1	4	AHP

¹² Finlandiya’da aşırı sağcı ‘Önce Finlandiya İnsanı Partisi’ lideri Marco De Wit, AP seçimlerine yönelik çalışması sırasında *Kur’an-ı Kerim*’i yırtıp yere attı (AA, 26.5.2019).

¹³ Adı 2014-19 arası ‘Avrupa İçin Liberaller ve Demokratlar İttifağı (ALDI / ALDE)’, 2019 AP’nin başında ‘ALDI & Yeniden Doğuş (Rönesans)’, Haziran 2019 sonlarında ise ‘Avrupa’yı Yenile (Renew Europe)’ olmuştur.

¹⁴ Adı 2014-19 arası ‘Uluslar ve Özgürlükler Avrupası / ENF’, 2019 AP’nin başında ise, yani Haziran 2019 ortalarında Kimlik ve Demokrasi (KD / ID) adlı yeni bir öbek altında birleşmişlerdir.

¹⁵ Avrupa Özgürlükler ve Doğrudan Demokrasi (AÖDD / EFDD) kendini 2019’da lağvetmiştir.

¹⁶ İç Makedon Devrim Hareketi (VMRO), ‘Bulgar Millî Hareketi’ gibi azgın milliyetçilerle ortaklık kurmaktadır. VMRO, milliyetçi bir parti olup, Makedon komitacı döküntüleridir (Ulutürk, 27.5.2019; 2.6.2019).

¹⁷ ATAKA 20.906 oy almıştır (Central Election Commission of Bulgaria, 27.5.2019).

¹⁸ HDZ+HSS+HSP vd ittifakı.

Hırvatistan	HSP- Hırvat Haklar Partisi				4.37 ¹⁹	9	-	
Slovenya	SNS- Slovenya Ulusal Partisi				4.01	8	-	
Yunanistan	X.A- Altın Şafak	9.39	3	2	4.87	5	2	Bğsız
	ENEL- Yunan Çözümü				4.18	6	1	AMR
	ANEL- Bağımsız Yunanlılar	3.46	7	1	0.8	12	-	AMR

Kaynak: European Parliament, 11.6.2019.

Avrupa Muhafazakârları ve Reformcuları (AMR), KD ve ÖADD aşırı sağ kümeler olup, bunların sahip olduğu mv sayısı 176'dır. Bağımsızlar veya diğer kümeler içinde aşırı sağ görüşte olanlar varsa (ve katılırsa) biraz daha artabilir. Üç kümenin²⁰ toplam mv sayısı, 8. dönem (2014-2019) AP'ye oranla artmıştır. Aşırı sağcılar, gerek AP'de daha güçlü olabilmek gerekse AB'yi 'Uluslar Avrupası' temelinde yeniden biçimlendirebilmek için daha seçim öncesi örgütlenmeye başlamışlardır. Bu amaçla İtalya'daki toplantı neticesinde ortak hareket etme kararı almışlardır. Bu kesim, AP içerisinde de birlikte hareket ederek daha fazla bütünleşme karşıtlığı, göç ve güvenlik gibi konularda çalışmalar yapacaklardır. Dolayısıyla AP'de önceki dönemde var olan merkez sağ ve merkez sol üstünlüğüne karşı cepheleşme hâsıl olacaktır. Mezkûr üç kümeden oluşan aşırı sağcılarının mevcut mv oranları ile bir kararı benimsetmesi mümkün olmamakla birlikte, kilit konularını nedeniyle pazarlık gücüne sahiptirler. Çünkü yeni AP'de AHP ve S&D ittifakı artık çoğunluk değildir.

II. TÜRK KÖKENLİ ADAYLAR VE MİLLETVEKİLİ SEÇİLENLER

A. BULGARİSTAN VE AP SEÇİMLERİ

Bulgaristan üye olduğunda 18 kotaya sahipti, ancak 2014'te 17'ye indirilmiştir. Bunun sebebi nüfusunun azalmış olmasıdır. Milletvekiliği kotası devlet temsili ve nüfus etmeni birlikte değerlendirilerek belirlenmektedir. Ancak asıl belirleyici olan nüfustur. Bunun yanında bir ülkenin AP'deki milletvekili sayısı 6'dan az, 96'dan fazla olamaz (AB Antlaşması m. 14/2). Bu, nüfusu ne kadar az olursa olsun bir ülke en az 6, nüfusu ne kadar çok olursa olsun en çok 96 milletvekili ile temsil edilebilir demektir. Bulgaristan'ın nüfusu AB'nin asgari ve azami temsil oranlarını zorlayacak bir sayıda değildir. Mamafih, 7.000.039 kişilik nüfusuyla AB ortalamasının çok altındadır (514 milyon: 28 = 18,3 milyon). İngiltere'nin AB'den ayrılması halinde AP mv sayısı 705'e düşmekle birlikte Bulgaristan'ın mv kotasında bir değişiklik olmayacaktır. Bir Alman mv 864.783 Almanın oyuyla seçilirken, Malta mvleri 82.166 oyla seçilmektedir. Buna karşılık bir Bulgar mvsi ise 411.767 oyla seçilmektedir (7.000.039: 17). AB ortalamasının altında olan bu oran, Bulgar vatandaşlarının AP'deki temsilinin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Nüfus bakımından küçük devletlerin AP'de temsil gücü kişi başına daha yüksektir.²¹

AP seçimlerinde ancak AB ülkelerinde ikamet eden Bulgarlar oy kullanabilmektedir. Türkiye dâhil AB üyesi olmayan ülkelerde yaşayan Bulgaristan vatandaşlarının oy hakkı yoktur. Oy kullanabilmek için Bulgaristan'da yaşıyor (6 ay önceden Bulgaristan'da ikamet göstermek) olmak gerekmektedir (Ulutürk, 24.5.2019). Seçim barajının %5,8 olduğu Bulgaristan'da, 26 Mayıs'ta yapılan AP seçimlerinde 6 bağımsız adayla birlikte 13 siyasi parti ve 8 ittifak içinde toplamda 318 kişi yarışmıştır (Ulutürk, 30.4.2019; DHA, 18.5.2019). Bulgaristan Merkez Seçim Kurulu'nun (MSK) resmî rakamlarına göre; 6.288.656 kayıtlı seçmenin olduğu ülkede 2.095.561 kişi oy kullanmıştır. Ancak parti adayları, ittifaklar ve girişim kurulları için kullanılan geçerli oy sayısı 1.954.291'dir. Katılım %32,64 (European Parliament, 3.6.2019) ile 2019 AB ortalamasının (%50,62) da altındadır. Aslında tüm seçimlerde katılım oranı AB ortalamasının altındadır. Bu seçimlerde de katılım düşüktür, zira seçime bir gün kala asker, Türk köy ve kentlerinde harekâtlar düzenlemiştir. Türklerin bir kısmı sandığa gitmekten korkmuştur (Ulutürk, 27.5.2019). Çünkü buralarda seçimlere katılım yüksektir. Baskıya rağmen örneğin Kırcaali, AP 2014 seçimlerinde (%50,5) olduğu gibi, 2019 seçimlerinde (%65) de Bulgaristan'da katılımın en yüksek olduğu il olmuştur (Cem, 25.5.2019).

¹⁹ NHR+HSP ittifakı.

²⁰ 3. küme olarak AÖDD yerine kurulacak küme veya AÖDD'nin bağımsızları kastedilmektedir. AÖDD şimdi yoktur. Bu kümenin bağımsızları muhtemelen yeni bir küme kuracaklardır.

²¹ Hesaplamalarda Eurostat'ın 1.1.2019 tarihli verileri (Bkz. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00001>) kullanılarak esas alınmıştır.

Çizelge 3'te Bulgar partilerinin kazandığı AP mv sayıları görülmektedir:

Çizelge 3. Bulgaristan'daki Partilerin Son İki Seçimdeki AP Karnesi

Parti	2014			2019				Değişim	
	Ulusal		AP	Ulusal		AP	Küm	Ulusal	AP Mv
	Oy %	Sıra	Mv	Oy %	Sıra	Mv		Puan +	+
GERB	30.4	1	6	31.07	1	6	AHP	0.67	
BSP	18.93	2	4	24.26	2	5	S&D	6.33	1
HÖH / DPS	17.27	3	4	16.55	3	3	AY	-0.72	-1
VMRO	10.66	4	2	7.36	4	2	AMR	-3.3	
Demokratik Bulgaristan				6.06	5	1	AHP		
İslahçı Cephe (RB)	6.45	5	1				AHP		
NFSB				1.15	7				
ATAKA				1.07	8	-			

Kaynak: European Parliament, "Results by national party: 2014-2019"; "2019 European election results".

B. TÜRKLERİN DURUMU

2011'deki nüfus sayımına göre, 7.101.859 olan Bulgaristan nüfusunun 588.318'i (%8,8) kendini Türk, 325.343'ü Çingene (%4,9) olarak yazdırmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sofya Ticaret Müşavirliği, 2017, s. 12-13). Büyük kısmı Müslüman olduğu, Türkçe konuştuğu ve kendilerini Türklerle özdeş gördüğü için Çingeneler, Türk kültürü içinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Türk partileri için azımsanamayacak bir oy potansiyeli vardır. Bu itibardır ki ağ sayfasından yapılan zahiri tespitlere göre, Bulgar meclisinde 30.6.2019 itibarıyla 'Bulgaristan'ın Avrupalı Gelişimi için Vatandaşlar Partisi'nden (GERB) 1,²² HÖH'ten 19²³ olmak üzere 20 kadar Türk kökenli mv vardır.

Ülkede yönetiminde Türklerin yoğun olduğu 4 adet parti vardır:

1. Hak ve Özgürlükler Hareketi (DPS- Dvizhenie za prava i svobodi)

HÖH, sol özgürcü/liberal parti olarak tanımlamaktadır (Ulutürk, 30.4.2019). Başkanı 2016'dan beri Mustafa Salı Karadayı'dır (1970 doğumlu, iktisatçı). Karadayı, Bulgar Meclisi'ndeki 'Bulgaristan- Türkiye Dostluk Öbeği'²⁴ üyesidir. HÖH 25 mv ile sayı bakımından 240 koltuklu Bulgar Meclisi'nin 4. büyük kümesidir [GERB 95, Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) 79, Birleşik Vatandaşlar²⁵ 27 mv].

HÖH, Türkiye'deki 16.4.2017'deki Anayasa halkoylamasında 'hayır' oyu verilmesi çağrısı yapmış (HÖH, 5.4.2017), halkoylamasının kabulünden sonraki açıklamasında da 'basına eşit fırsat tanınmadığını; oylamada ve sayımda kural ihlalleri yapıldığını ve kuralların değiştirildiğini; %48.6 oranındaki hayır oyunun önerilen Anayasa değişikliklerinin tam bir destek kazanmadığının kanıtı olduğunu ve 25 milyon Türk seçmenin Ataturk'ün kurduğu çağdaş, demokratik, laik ve güçlü Türkiye'yi savunacağını gösterdiğini' belirtmiştir (HÖH, 1.5.2017). Parti, Türkiye'de daha çok muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile irtibatlıdır. Örneğin Karadayı'nın genel başkan seçildiği 2016'daki 9. Olağan Kurultayı'na 8 CHP ve bir Milliyetçi Hareket Partisi mvsi (Saffet Sancaklı) katılmıştır.²⁶ Dolayısıyla Türkiye'deki iktidara yakın değildir.

AP adaylarını 'Biz gençlere yatırım yapıyoruz' mottosuyla tanıtmaktadır, çünkü adayların yaş

²² 1951 doğumlu Vecdi L. Raşidov, 2009'dan beri mvdir.

²³ Karadayı, Halil R. Latifov, Hamid B. Hamid, Adlen Ş. Şevket, Ahmet R. Ahmet, Burhan İ. Abazov, Cevdet İ. Çakarov, Ceyhan H. İbrahimov, Elhan M. Kalkov, Ercan S. Ebatın, Erol O. Mehmet, Hasan A. Ademov, Hayri R. Sadakov, İhsan H. Hakka, İmren İ. Mehmetova, Nigâr S. Cafer, Ramazan B. Atalay, Sevim İ. Ali, Taner M. Ali.

²⁴ Bulgar Meclisi'ndeki 'Bulgaristan- Türkiye Dostluk Öbeği' 28 mvden müteşekkil olup, 15 üyesi Türk kökenlidir [Bkz. "Friendship Group Bulgaria- Turkey", 30.6.2019, <https://www.parliament.bg/en/friendshipgroups/members/2727>, (Erişim: 30.6.2019)]. Bulgar Meclisi'ndeki 42 üyeli 'Bulgaristan- Yunanistan Dostluk Öbeği'nde ise, 4 Türk vardır. İrkçı Volen N. Siderov da bu öbek üyesidir [Bkz. "Friendship Group Bulgaria- Greece", 30.6.2019, <https://www.parliament.bg/en/friendshipgroups/members/2676>, (Erişim: 30.6.2019)].

²⁵ Meclis öbeği başkanı (aynı zamanda ırkçı ATAKA başkanı) Siderov'dur.

²⁶ Bkz. <https://www.dps.bg/tr/haberler/351-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-nin-genel-baskanligina-oybirligiyle-mustafa-karadayi-secildi.html>, (Erişim: 24.10.2019).

ortalaması 30'dur. 17 adayının ilk sırasında genel başkan Karadayı vardır. HÖH ve Karadayı, seçim çalışmalarında 1984-89 arasındaki Türklere yönelik sözde 'Soya Dönüş' eritmesini işlemiştir (DHA, 18.5.2019).

2. sıra adayı, parti seçmenleri arasında bilinen siyasetçi ve basın patronu Delyan Peevski'dir. HÖH'e bir nevi hâkim olan Peevski (Ulutürk, 2.6.2019) çokça eleştirilen bir adaydır. Çünkü Türklerle hiçbir bağı yoktur. Aksine, Peevski'nin sahibi olduğu sigara fabrikalarının ürettiği sigaralar Kuzey Irak üzerinden yıllarca PKK'ye malî kaynak sağlamıştır. Ayrıca kara para aklama ve sahibi olduğu basın yayın kuruluşu ile rakiplere baskılar kuran karanlık ilişkiler odağıdır (Sadık, 12.5.2019).

3. sırada ise, HÖH Gençlik Kolları Başkanı İlhan Ahmet Küçük vardır (Ulutürk, 27.5.2019). Diğer adayları ise sırasıyla şunlardır: Iskra Mihaylova, Atice Aliveli, Sevim Musak, Stanislav Anastasov, Süleyman Süleyman, Antoaneta Asenova, Gulfi Arnaudova, Petar Çobanov, Suzan Mehmedova, Sinan Pehlivanov, Taner Kabil, Sunay Yakup, Erten Anisova ve Svetan Enchev (ALDE, 23.4.2019). 17 adayın 12'si Türk'tür.

Musak, Yukarı Cuma South-west Üniversitesi'nde hukuk yüksek lisansına sahiptir. AY'ın AP'deki görevlilerindedir. Kasım 2014-Kasım 2017 arası AY'ın Meclis Yardımcısı, Kasım 2017'den beri de iktisadi ve parasal işler konusunda siyasi danışmanıdır.

Pusulada 20. sırada yer alan HÖH, seçimlerde 323.510 oy almış, onun 6.479 oyu da geçersiz kabul edilmiştir (Central Election Commission of Bulgaria, 27.5.2019). Hâlbuki 2017'de ulusal seçimlerde 610 bin oy almıştı (Ulutürk, 27.5.2019).

Çizelge 4. HÖH'ün AP Oy Seyri

Seçim	Dü zey	Küm e :	ALDİ / AY	Mvler	Partinin En Çok Oy Aldığı 3 Yer		
					Yer	%	Miktar
2007	Bul	Oy	392.650	Mariela V. Baeva	Kırcaali	75.12	51.160
		%	20.26	Vladko Panayotov	Razgrad	64.03	35.096
		Sır	3	Metin Kazak	Eski Cuma	52.81	27.216
	AP	Mv	4	N. Ali / Filiz Hüsmenova	Yurtdışı Oy	15.82	669
2009	Bul	Oy	364.197	Filiz Hüsmenova	Kırcaali	68.98	46.568
		%	14.14	Metin Kazak	Razgrad	58.11	33.931
		Sır	3	Vladko Panayotov	Eski Cuma	46.88	26.062
	AP	Mv	3		Yurtdışı	18.95	2.338
2014	Bul	Oy	386.725	İlhan Küçük			
		%	17.27	İskra Mihaylova			
		Sr	3	Filiz Hüsmenova			
	AP	Mv	4	Necmi Ali			
2019	Bul	Oy	323.510	Mustafa Karadayı ve Delyan Peevski vazgeçti	Kırcaali		38.284
		%	16.55	İlhan Küçük			
		Sr	3	İskra Mihaylova			
		AP	Mv	3	Atice Alieva Veli		

Kaynak: NSD, (2015); 2019: Central Election Commission of Bulgaria, (27.5.2019; 31.5.2019).

HÖH açısından bu seçimlerde başarılar da başarısızlıklar da vardır. Başarıları şöyle sıralanabilir:

İlki HÖH, kendi seçmenini büyük oranda sandığa götürebilmiştir. Zira bu seçim, HÖH için Türk rakibine karşı adeta bir 'var olma' seçimidir. Nihayetinde alabilecekleri (azami) oyu almayı başarmışlardır. Bu itibarla HÖH, seçmen kitlesinin katılım oranlarına göre belki de en başarılı parti olmuştur. Seçimin Ramazan'a denk gelmesi ve bu sayede halkla görüşmelerin iftar sofralarında yapılması HÖH'e katkı yapmıştır. Ayrıca 1989 Mayıs Ayaklanması'nı ve şehitleri anma törenlerini de 26 Mayıs seçimleriyle irtibatlandıran HÖH, bunları seçim çalışmalarında başarılı şekilde kullanmıştır (Ulutürk, 27.5.2019).

İkincisi Bulgarlardan da çokça oy alabilmesidir. HÖH gerilemeyi, ancak Türklerin yok denecek kadar az olduğu yerlerden aldıkları oylarla telafi edebilmiştir. Karma bölgelerde GERB ile HÖH arasında çetin bir rekabet yaşanmıştır. Türklerin neredeyse hiç yaşamadığı Vidin, Vratsa, Montana (Türk nüfusu bu üç kentte toplan 15 hane etmez) ve Batak (Türk düşmanlığı yüksektir ve hiç Türk yoktur) kentlerinde HÖH iyi oy almıştır. 2014 ve 2017'de GERB'e oy veren Türk seçmen de bu kez durgundu (Ulutürk, 2.6.2019).

Üçüncüsü ve bu seçimlerin HÖH açısından en önemli sonucu, içindeki ve azınlık arasındaki

bölünmenin üstesinden gelinmesini sağlamasıdır (Nikolov, 28.5.2019). En güçlü ve güçlenmesi olası rakibi DOST'un artık Türk oylarını alması bu hezimetle zora girmiş gözükmektedir.

Ancak geçmiş seçimlere ve seçmenin kaybına göre de başarısızdır. Soydaşların yoğun yaşadığı yerlerde oyları büyük oranda gerilemiştir. HÖH'te yüzdede de oy ve mv sayısında da gerileme vardır. HÖH, bir önceki AP seçimine göre 63.215 daha az oy almıştır. Yine HÖH tarihinde Kırcaali'deki en düşük oyunu aldı (Tamer, 27.5.2019). Ülkenin hâlâ 3. büyük partisi olmakla birlikte, bir gerileme söz konusudur. Ahmet Doğan'ın 430 bin oy hedeflediği, 350.000'in altında çıkarsa başarısızlık sayacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte Karadayı sonucun başarılı olduğunu, 100.000 HÖH seçmenin Batı Avrupa'ya gittiğini belirtmiştir (Olay BG, 12.7.2019). HÖH için asıl sıkıntı oy kaybindan ziyade, soydaşlar arasındaki oy kaybıdır. Bu, HÖH için çanların çalmaya başladığının belirtisidir. Çünkü karşıtlarına göre HÖH, bu seçimde son kozlarını oynamıştır.

HÖH pek çok eleştiriye maruz kalmaktadır:

a) *Türklere katkısının azlığı.* HÖH'ün Bulgaristan'daki Türklerin hayatlarına olumlu katkıları olduğu muhakkaktır. Örneğin gerek Bulgaristan'da kalanların gerekse 1989'da Türkiye'ye göç edenlerin devletçe el konulmuş mallarını geri almalarını kabul ettirmiştir (buna halk dilinde 'Doğan Yasası' denmektedir) (Oran, 1993, s. 127).

Ancak HÖH, 2001-2009 arasındaki koalisyon ortaklığında ve sonrasında Türk azınlık haklarının gelişimine katkı yapmamış, azınlık sorunlarını kararlılıkla gündeme getirmemiştir. HÖH 2000 sonrasında, 1990'lı yıllara kıyaslandığında örneğin Türkçe eğitim konusunda edilgen kalmıştır (Türk ve Özlem, 2016, s. 15-18; Topaloğlu, 5.5.2013).

AP düzeyinde de bir edilgenlik söz konusudur. HÖH, gerek 4 kez hükümet ortağı olduğu ulusal düzlemde gerekse AP'de Türk ve Müslümanların sorunlarını ciddi olarak gündeme taşımamıştır. Örneğin önceki mv F. Hüsmenova, Bulgaristan'ın AB üyesi olduğu tarihten Mayıs 2019'a dek AP mvliği yapmıştır. Ancak AP kürsüsünden Bulgaristan Türklerinin ve Müslümanlarının sorunlarını dile getirmemiştir (Topaloğlu, 15.5.2019).

AP'ye Bulgaristan'dan 2019 seçimlerine dek giden 51 mvnin 11'ini HÖH mvleri oluşturmaktaydı. Bunlar Bulgaristan temsilcilerinin %20'si gibi önemli bir orana sahiplerdi. Ancak B. Türklerini AP'de (yeterince) tanıtmamışlardır. AB resmî dillerinde, Bulgaristan Müslümanlarını, coğrafyasını ve kültürünü (şiir, öyküler, örf-adet) tanıtan bir el kitabı bile basılmamış, sergi açılmamıştır. Bulgaristan'ın, dünyadaki en şiddetli ırk ayrımcılığının ve ötekileştirme siyasetinin uygulandığı ülkelerden olduğu AP'de yeterince bir vurgu olmamıştır (Ulutürk, 30.4.2019; 27.5.2019).

b) *BSP'nin ve Bulgar (derin) devletinin destekçisi olma.* HÖH, yıllarca meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Türklere isim soykırımı yapan komünistlerin devamı olan BSP'nin koltuk değneği olmuştur.

Arkasına Bulgar devletinin desteğini alan hareket (Topçu, 27.5.2019) Türk hak savunuculuğundan çok devlet savunuculuğu noktasındadır. A. Doğan'ın aslında Bulgar-Rus istihbaratının adamı olduğu, daima Bulgar-Rus çıkarlarını yönettiği görüşü vardır. Bu itibarla HÖH'ün Bulgarlaştığı sav edilmektedir. Devletçiliği, Peevski'nin partideki hâkimiyeti ve son AP seçimlerinde neredeyse hiç Türkün yaşamadığı yerlerden yüksek oy alması bunu kanıtları niteliğindedir.

c) *Adaylarının içinde Türk karşıtlarının ve/veya Türklere hiç bağı olmayanların olması.* İrkçi ve Türk karşıtı ATAKA'nın eski mvleri Slavi Binev ve Kamen Petkov 2017 seçimlerinde aday gösterilmiştir.

Hareket, parayla oy satın alan bir oligarşi temsilcisinin (Peevski) eline teslim edilmiştir. Bu nedenle, Peevski sayesinde HÖH'e, Batak kentinden %100 oy çıkmıştır. B. Türkleri artık Moskova güdümlü Peevski ne yazarsa onun okunacağı boş sayfalı defter haline getirilmiştir (Ulutürk, 2.6.2019).

ç) *Kuruluş amacından uzaklaşması.* Milliyetçi çizgiden uzaklaşma ve Bulgarlaşma temel sorundur. Oy kaybı, HÖH'ün kuruluş gayesinden uzaklaşmasının bir sonucudur (Cem, 1.6.2019).

d) *Oy satın alması.* HÖH, AP seçimlerinde tercihli oyu yasaklamıştır. Bu nedenle örneğin, Yukarı

Cuma'dan Müslüman Pomak Türklerinden oy alamamıştır. HÖH oylarının neredeyse yarısı 100 leva karşılığı satın alınan Müslüman Çingenelerden gelmiştir (Ulutürk, 7.6.2019). Örneğin Plevne'nin Bukovlak Köyü'nde 1.228 (%76) oy aldı. Hâlbuki köy 2017'de oylarının çoğunu GERB'e vermişti. 2014'teki AP seçimlerinde ise HÖH 1.492 oy alırken, GERB sadece 104 oy almıştı. AB'nin en fakir bölgelerinden olan kuzeybatı Bulgaristan'daki bu yerlerde insanlar oylarını satmaktadır. Oy alım-satımı Bulgaristan'ın yaygın uygulamalarındandır. HÖH, buralardaki Çingeneler üzerinde oldukça etkilidir (Nikolov, 12.6.2019). Bu açıdan AP seçimlerinin Türklerin iradesini tam yansıtmadığı belirtilebilir (Ulutürk, 7.6.2019).

e) *Türk seçmeni incitmiştir.* Yıllar önce 600 bin oyu beğenmeyen HÖH, şimdiki 323 bin oya şükretmektedir. Bulgaristan Türkleri, HÖH'e karşı kırgın, içi kin ve öfke doludur. Çünkü Bulgaristan Türkleri HÖH "tuzak ve oyunlarında gaddar, zalim ve vahşi davranış görmüş, baskı yaşamış, insafsızlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır" (Ulutürk, 27.5.2019). Bu nedenledir ki, hem konaklarda gizlenen ve korumasız dışa çıkamayan onursal başkan A. Doğan'ın hem de Karadayı'nın Türk azınlıktan sürekli 'özür dilemesi' kendilerinden kaynaklı hayal kırıklıklarının telafisi gibidir (Ulutürk, 2.6.2019).

Bu nedenledir ki HÖH'ün 1,5 milyona yakın Türkün ancak 1/5'inin oyunu alması nedeniyle 'azınlık temsilcisi' vasfı zedelenmiştir (Ulutürk, 27.5.2019). Kırcaali'de tarihinin en düşük oyunu düşündürücüdür.

f) HÖH'ün milliyetçi bir çizgiden liberal çizgiye dönüşümünün bölünmeye yol açması, Türk isimlerini geri alma gayretsizliği/başarısızlığı, Türkiye ile ilişkilerin zayıflığı ve dinî eğitime katkı yapmama gibi nedenlerle İslâm karşıtı bir dinsizler partisi olarak görülmesi (Büyükkaya, 2016, s. 21) de diğer olumsuzluklardır.

2. Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (DOST) Partisi²⁷

Sağ özgürcü/liberal bir partidir (Ulutürk, 30.4.2019). DOST'un Bulgar meclisinde temsili yoktur.

Başkanı Mestan, "Bizim için Bulgaristan tabii ki vatandır, ancak bizler biraz daha zenginiz, çünkü anavatanımız da var" demiştir. Anlaşılacağı üzere HÖH'e nazaran daha fazla Türkiye'ye ve iktidarına yakındır. Bu nedenle DOST Partisi'nin kuruluşu Türkiye ile Bulgaristan arasında sorun olmuştur. Kurulmasından memnun olmayan Bulgaristan, kuruluşunda etkisi olan Türkiye'nin Burgaz Başkonsolosluğu'ndaki kültür ataşesi (eski Orhangazi Müftüsü) Uğur Emiroğlu'nu *istenmeyen kişi* ilan etmiştir. Türkiye de karşılık olarak, Türkiye'deki Bulgar konsolosluğundaki bir kâtabi *istenmeyen kişi* ilan etmiş, bununla da yetinmeyerek Peevski'ye Türkiye'ye giriş yasağı koymuştur. HÖH mensubu 140 kişi için de "Türkiye'ye girişi sakıncalıdır" kaydı düşülmüştür (Ali, 24.3.2016).

AP seçimleri DOST'un katıldığı ikinci seçim²⁸ olmakla birlikte, AP seçimine ilk kez katılmaktadır. DOST, 17 kişilik aday listesinde Türk ve Müslüman adaylara geniş yer vermiştir. Listede ilk sıradaki Bülent Hasanov, üniversite eğitimini burslu olarak İzmir/Türkiye'de görmüştür. Ardından İngiltere'de eğitimine devam etmiş ve iş hayatına atılmıştır. 2. sıradaki aday Özcan Turgut Adalı ise, Bulgar hapisanelerinde 23 yıl hapis yatan Nuri Turgut Adalı'nın (Bulgaristan'ın Mandelası olarak bilinir) torunudur ve iş adamıdır (inşaat şirketi sahibi) (DHA, 18.5.2019). 6. sıra adayı Anifa Dobriņska'dır. Dolayısıyla sadece Türkler değil, Bulgarlar da DOST listesinde yer almıştır.

AP seçim kampanyasında DOST, Türk ve Müslümanlara Bulgaristan'da resmî / 'Ulusal Azınlık Statüsü' verilmesini savunmuştur. Bunun için imza kampanyası başlatmış, ilk imzayı da Mestan atmıştır.²⁹ Gençlik Kolu Başkanı Taner Alimolla: 'Bulgaristan devlet kurumlarında, örneğin emniyette, itfaiyede bile azınlık mensuplarının çalışmadığını; devlet kütüklerinde halen Türklere zorla verilmiş olan Bulgar isimlerinin geçtiğini' belirtmektedir. DOST'un bu seçimdeki mottosu *Avrupa Yolunda- Nuri Adalı'nın*

²⁷ Ağ sayfası için bkz. <http://dost.bg>. DOST'un ağ sayfası sadece Bulgarcadır. Türkçe düzenlenmemiştir.

²⁸ İlki, ulusal seçimler olup, buna başka bir partiyle ittifak yaparak katılmıştır (Cem, 27.4.2019).

²⁹ İlginçtir 2006'da mahkemece kaydı yapılmayan Menderes Küngün liderliğindeki Ulusal Türk Birliği Partisi Bulgaristan'daki Türklerin azınlık olarak tanınması için imza kampanyası başlattığında, dönemin HÖH Genel Başkan Yardımcısı Mestan, Küngün'ün 'kıskırtıcılık yaptığını' belirtmişti (Ajans Bulgaristan, 28.4.2019).

İzinde'dir.

DOST Başkanı iki stratejik hamle yapmıştır: Azınlık olma konusunda başlatılan imza kampanyasının zamanlaması ve N. Adalı'nın adının seçim kampanyasında yer alması. İkisi de isabetlidir. Onun torununun DOST adayı olması, kampanyayı sürükleyen en önemli etmen olmuştur (Cem, 25.5.2019).

Seçim pusulasında 16. sırada yer alan DOST 7.130 oy almış, onun 314 oyu da geçersiz kabul edilmiştir. DOST için de başarı ve başarısızlıklar vardır. Seçmenin başka partiye (HÖH'e) kaymamış olması başarı olarak addedilmektedir.

Başarısızlık ise, beklenenin altında oy almasıdır. DOST'un bu seçimlerde mv çıkarması zaten beklenmemekteydi ve son seçimde (26.3.2017 ulusal seçim) aldığı oyun 1/3'ünü alması başarı sayılacaktı. Oy düşüklüğünün, DOST seçmenin sandığa gitmemesinden kaynaklandığı görülmektedir. Gitmeme sebepleri arasında; ilk olarak mv çıkarmasının beklenmemesi belirtilebilir. AP mvliği için 100.000'in üzerinde oy alınmalıdır. Önceki genel seçimlerde bu sayının üzerinde oy almıştı ancak bu seçimlerde katılım düşüklüğü bu olasılığı da düşürdü. Onda birden daha az oy aldı. İkinci olarak, daha çok kırsal kesimde yaşayan DOST seçmeni, bu kesimdekilerin birbirini tanimasından dolayı ve HÖH'ün baskısına maruz kalmamak için sandığa gitmekten çekinmiştir. Düşük sonuçta, maddi sıkıntılara ilaveten, teşkilat yapısını oluşturamaması; etkin seçim çalışması yapamaması, yönetimde sevilmeyen kişilerin varlığı; liste başına zayıf, bilinmeyen ve tabanı olmayan birinin konulması (genel başkan veya Mehmet Hoca konulabilirdi) etkili olmuştur (Misyon Gazetesi, 30.5.2019). DOST'un son iki yıldır bir suskunluk içerisinde olması da amil olmuş gözükmektedir. 2017'de sadece Bursa'dan 300 otobüs insan Bulgaristan'a oy vermeye gitmiş, DOST'un oylarında bunlar önemli bir etken olmuştu. Ancak AP seçimlerinde aksi oldu. Ayrıca bu seçimlerde, Türkiye'deki iş adamları vb Bulgaristan'a, önceki seçimlerin aksine malî destek de sağlamamıştır. Dolayısıyla bu seçimlerde hiçbir varlık gösteremeyen DOST'un, bu haliyle HÖH'ü alt etmesi söz konusu değildir (Topçu, 27.5.2019). Üstelik genel itibarıyla, iki parti de (HÖH ve DOST) liberal ve merkez parti olup, birbirinin sureti gibidir (Ulutürk, 30.4.2019). Karadayı ve Mestan ayrı ayrı verdikleri demeçlerinde, listeleri hazırlarken gençlere, yabancı dil bilgisi olanlara, yükseköğrenimli ve yetenekli seçkinlere öncelik tanıdıklarını belirtmişlerdir. Keza Mestan da HÖH kökenlidir.

3. Hürriyet ve Şeref Halk Partisi (HŞHP / NPSD)

Başkanı İsmailov, Türkçeyi seçmeli değil zorunlu müfredata koydurtmak, Türklerin kamu kurumlarına girişinin serbestleşmesini sağlamak istemiştir (Topaloğlu, 5.5.2013). HŞHP'nin amaçlarından biri de, Türkiye ile Bulgaristan Türkleri arasındaki kopukluğu gidermektir. Mesela kurucu başkanı Kasım Dal, 2016'da Türkiye'deki Yenikapı Ruhü Buluşması'na katıldı.

AB ile bütünleşmenin hızlandırılmasını ve derinleştirilmesini savunan (HŞHP, 1.12.2012) HŞHP, AP seçimlerinde aday göstermedi (Ulutürk, 30.4.2019). Başkanı İsmailov bile, AP seçimlerine, Rus yanlısı iş adamı Veselin Mareşki'nin İrade (Bul.: Volya) Partisi'nden 2. sıra mv adayı olarak girmiştir. Böylece seçilme şansını biraz artırmışsa da parti barajı aşamamış ve İsmailov seçilememiştir. Barajı kıl payı aşsa da seçilemeyecekti, zira parti ancak bir mv çıkarabilecekti. İsmailov'un İrade'den aday olması Türklük doğasına aykırı olmalıdır, zira Mareşki, hem Rus yanlısı hem de ırkçı Marine Le Pen'in Bulgaristan'daki ortağıdır.

4. Ulusal Hak ve Özgürlükler Hareketi (UHÖH / NDPS)

12.12.1998'de kuruldu. Genel Başkanı Güner Tahir'dir. Bulgaristan ile Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinin geliştirilmesinden ve Türkiye'de yaşayan Bulgaristan doğumlulara vatandaşlık verilmesinden yanadır (Yılmaz, 2013). 2015'teki ulusal seçimlerde 11.782 oy almıştır.

2017 seçimleri göstermiştir ki, ülkedeki Türkler genellikle iki partiye (HÖH ve DOST) oy veriyor (Sadık, 12.5.2019). UHÖH de HŞHP de AP seçimine katılmamış, DOST ise etkin çalışmamıştır. Bu nedenle son AP seçimlerinde Türk (Pomak ve Çingeneler dâhil) seçmen büyük oranda HÖH'e yönelmek durumunda kalmış, geleneksel çizgi devam etmiştir.

Diğer bazı Bulgar partilerinde de Türk adaylar yer almıştır. GERB (Batı Rodoplardan Türklüğünü ve Müslümanlığını tam öğrenememiş Pomak Türkü³⁰ Asım Ahmet Ademov), İrade Partisi ve 'Bulgaristan'ın Kurtuluşu İçin Ulusal Cephe (NFSB, Türk-Müslüman Çingene) birer Türk'ü aday göstermiştir. Bulgaristan'da toplamda 25 Türk kimlikli kişi aday gösterilmiştir ki bu büyük bir başarıdır (Ulutürk, 30.4.2019).

C. AP MİLLETVEKİLİ SEÇİLENLER

Bulgaristan'dan AP seçimlerinde 2007'de 4, 2009'da 3, 2014'te 4 Türk kökenli seçilirken, 2019'da 3 kişi seçilmiştir: Ademov (GERB), İlhan A. Küçük ve Atice Bayramova Alieva-Veli (HÖH) (Çizelge 4).

1. GERB: Asım Ademov

GERB'ten seçilen 1968 doğumlu Ademov Rodoplarda, HÖH'ten kopanların öncüsüdür (Ulutürk, 2.6.2019). İlk olarak 2014'te AP mvsi olmuştur. AP'de AHP üyesi olan Ademov, 'Eğitim ve Kültür Komitesi (Cult)' ve 'AP Akdeniz Meclis Heyeti (DMED)' üyesidir.³¹ Ademov'un hem AP'de hem de Bulgaristan'daki kayıtlı 5 yardımcısı da Bulgar ve Hristiyan'dır.³²

AP'nin taslak *Türkiye 2018 Raporu* tartışmalarında, Türkiye ile müzakerelerin sona erdirilmesi taleplerine karşılık Ademov, "Türkiye'nin mevcut temel değerlere sahip olmaması nedeniyle AB'ye üye olamayacağı aşikârdır. Ancak AB, Türkiye ile ilişkilerini kesmemelidir. Demokrasi, ıslahlar, iktisat, dış siyaset ve güvenlik alanlarında iş birliğini sürdürmelidir. Bu nedenle Türkiye ile müzakereleri sona erdirmek doğru değildir. Bu, AB-Türkiye sınırını daha güvenli hale getirmez. Türkiye ile köprüleri yıkmak, onu İslâmlaştırmaya ve aşırılığa iter" (Ademov, 12.3.2019) görüşünde olmuştur. Yani AB'nin Türkiye ile olan üyelik müzakerelerini askıya almaya yönelik AP raporuna karşı çıkmıştır.

2. HÖH

HÖH'ten 1. sıradan seçilen Karadayı dürüst davranarak daha baştan AP mvliğinden vazgeçmiştir. 2. sıradan seçilen Peevski ise, başlarda, mümkünse "*hem Sofya hem de Brüksel Meclisinde olmak isterim*" demiş, ancak daha sonra AP mvliğini satmıştır (Ulutürk, 27.5.2019; 7.6.2019). Aslında bir zorunluluk gereği vazgeçilmiştir. Karadayı ve Peevski, AP mvsi seçildiğinde, Bulgar mvliğinden istifa etmesi gerekmektedir. Etmezse, AP, onların AP vekilliklerini düşürecek. Bunun üzerine Karadayı ve Peevski, Bulgaristan MSK'ye baskı yaparak kayıtlarını sildirmeyi, yani seçime aday olarak hiç girmemiş gibi olmayı talep ettiler. MSK de, seçimden sonra, saçma ve yasadışı olan bir eylemle onların adaylık kayıtlarını sildi (Nikolov, 31.7.2019).

a. İlhan Küçük

Daha önce de AP mvsi olan 1985 doğumlu Küçük, tekrar seçilmiştir. 2005'ten beri HÖH'ün gençlik kolları üyesidir. Siyaset ve Hukuk, Kamu Siyasetleri, İktisat eğitimi almıştır. Evli olup, Bulgarcaya ilaveten İngilizce, Rusça ve Türkçe bilmektedir. Tivitinde örneğin Srebrenika soykırımını paylaşmıştır. Özgürcü bir siyasi görüşe sahiptir.

AP'de, ALDİ / AY başkan yardımcısıdır (2015'te ilk, 2017'de tekrar seçildi). 2018'de de AP'nin çıkardığı *The Parliament Magazine* dergisinde 'Hars ve Basın' ulamında yılın en iyi AP üyesi seçilmiştir (HÖH, 29.3.2018). 'AB- Türkiye Karma Parlamento Komisyonu (KPK)' üyesidir. Küçük'ün, AP'deki kayıtlı yardımcılarının hepsi Bulgar iken, Bulgaristan'daki 4 yardımcısının 3'ü Türktür.³³

³⁰ (Ulutürk, 30.4.2019). 2019 AP seçimlerine GERB, Demokratik Güçler Birliği (SDS) ile ortaklık kurarak katıldı. GERB, 2014 AP seçimlerine göre, 75.000 oy kaybetmiştir (Ulutürk, 27.5.2019; 2.6.2019). Bulgaristan MSK'nin resmî sonuçlarına göre, 2019 AP seçimlerinde, GERB 607.194 oy almıştır (Central Election Commission of Bulgaria, 27.5.2019).

³¹ Bkz. http://www.europarl.europa.eu/meps/en/189525/ASIM_ADEMOV/home#listnotices_section4, (Erişim: 20.7.2019).

³² Bkz. "Assistants", http://www.europarl.europa.eu/meps/en/189525/ASIM_ADEMOV/assistants#mep-card-content, (Erişim: 21.7.2019).

³³ Bkz. "Assistants", http://www.europarl.europa.eu/meps/en/124866/ILHAN_KYUCHYUK/assistants#mep-card-content, (Erişim: 21.7.2019).

'Ermeni Soykırımının 100. Yıldönümü' başlıklı taslağa Küçük, böyle bir AP tutumunun ortak bir değerlendirme yolunu kapatacağından dolayı 'hayır' oyu kullanmıştır. Yazılı açıklamasında "Tartışmalı tarihsel olaylar, çağdaş siyasi çatışmalara dönüşmemelidir. Yeri siyaset değil, bilim alanında olan bu, bilime ve üniversitedeki bilimadamlarına bırakılmalıdır. AP oldukça siyasetleşmiş bir uzuvdur ve tarihî gerçeği tesis etmek için uygun bir ortam değildir" (Küçük, 15.4. 2015a) demiştir. Yine aynı günlü ve başlıklı tartışmada ise Küçük 'tarihî konular hakkında tartışmanın AP'den beklenen bir husus olmadığını, Türkiye ve Ermenistan'ın kendi sorunlarını çözebilecek olgunluğa sahip olduğunu, AP kararının faydalı olmayacağını, aksine zorlaştıracağını' savunmuştur. Dolayısıyla 15.4.2015'teki 1915 olaylarının soykırım olduğuna ilişkin 351e, 269h ile kabul edilen AP kararına karşı çıkanlardan olmuştur (Küçük, 15.4.2015b).

Küçük, 17.6.2015'te Irak Türkmenlerinin açlığa ve terör saldırılarına maruz kalmaktan dolayı içinde buldukları kötü duruma dikkat çekerek, AB'nin bunun için Irak nezdinde ne gibi somut adımlar atacağını sormuştur (Küçük, E-009903-15, 2015). 30.11.2015'te ise Irak Tuzhurmatı'daki Türkmenlere yönelik Kürt ve Daeş saldırılarını AP gündemine taşıyarak, bu saldırılara karşı AB'nin tavrını açıklamasını istemiştir (Küçük, E-015250-15, 2015).

İskra MİHAYLOVA HÖH'ten seçilen Bulgar ve Ortodoks Hristiyan mvdır.

b. Atice Alieva Veli (*Atice Aliveli*)

Eski Devlet Tarım Fonu İcra Müdür Yardımcısı'dır (Kırcaali Haber, 30.5.2019). 1981 doğumlu Aliveli'nin AP'deki 3 kayıtlı yardımcısının 2'si Bulgaristan Türküdür. AP'de 'İstihdam ve Sosyal İşler Komitesi' ve 'AB- Makedonya KPK' üyesidir.

Bulgaristan Türklerinin, AP'deki Bulgaristan'dan seçilen Türk kökenli mvlardan temel talepleri şunlardır:

1) Tanıtım

2) *Dışardaki Bulgaristan vatandaşlarının oy kullanımı.* Dışarda 3 milyon Bulgaristan vatandaşı olup, bunların 650.000 civarı Türkiye'dedir. Dış ülkelerde seçim örgütlemek zor olduğundan, Türkiye'dekiler postayla oy kullanma hakkı tanınmasını istemektedirler. AP mvları (HÖH vd) bunu AP'de dillendir (e)memişlerdir. Bulgar yönetimi de GERB ve BSP'ye oy vermemelerinden dolayı, Türkiye'dekilerin oy kullanmasını istememektedir. 1989'dan beri sürgünde olan hem Bulgaristan ve AB hem de Türk vatandaşı olan soydaştan oy kullanmak isteyenlerin, kayıtlı olduğu köy ve kasabalarına gitmeleri engellenmiştir. Azınlık iradesine saygı gösterilmemiştir. Batı Avrupa'da açılan sandıklar çok uzak olduğundan Bulgaristan vatandaşları oy kullanamadı. Bu bir plandı ve ikinci kez uygulandı (Ulutürk, 30.4.2019; 27.5.2019; 2.6.2019).

3) AB garantörlüğünde, ulusal azınlıkların 'Özel Kültürel Birim' oluşturma hakkı istenmelidir.

4) AB üyesi ülkelerin tüm azınlıklarından birer temsilciden oluşan bir 'AB Temsilciler Kurulu' oluşmalıdır (Ulutürk, 30.4.2019).

SONUÇ, BULGU VE ÖNERİLER

Her ne kadar Bulgaristan siyasetine son 10 yılda iki yeni Türk partisi daha girmiş olsa da, gerek örgütlenme gerekse alışkanlıklar gereği HÖH daha uzun süre Türklerin çoğunun oyunu alacaktır. Son 27.10.2019 yerel seçimleri bunu göstermiştir. Bu itibarla bir müddet daha "Türklerin partisi" vasfını koruyacağı gözükmemektedir.

İlk bulgu Bulgaristan'daki Türk seçmenin oy tercihinin değişme olasılığının yüksekliği. Geleneksel Türk partisi olarak bilinen HÖH'ün, artık Türklerin tek partisi olmadığı gibi, onların oyunun tekeline de kaybetmeye başladığı görülmektedir. İkinci bulgu ise, Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile ilişkilere önem veren bir Türk partisi arzuladığıdır. Zira HÖH'e tepki olarak kurulan üç parti de bu konuyu önemsemektedir. Yeni 'Türk' partilerinin kurulması, HÖH siyasetinin Türkiye ile ilişkiler ve AP'de Türklerin sesi olma konusunda yanlışlığını dile getirme ve bunu somutlaştırma süreci olarak görülmelidir. Son bir husus da her

parti başkanının bir HÖH geçmişinin olduğudur. HÖH'te bir zamanlar görev yapanlar, daha sonra bir şekilde dışlanınca/ihraç edilince ayrı parti kurma yoluna gitmişlerdir.

Ülkedeki seçim barajının varlığı dikkate alındığında, DOST, UHÖH ve HŞHP birleşmeli, ancak bu, ülkedeki Türkleri etnik veya mezhebi bir ayırım çizgisine dönüştürmemelidir. HÖH'ün Bulgarların denetimine geçme eğilimine karşılık, Türklerin geleneksel partisi özelliğinden dolayı, Türkler, bu partinin yönetim kademelerinde daha çok yer alma gayreti göstermelidir. HÖH'ün yönetimi ve denetimi tamamen Türkleştikten sonra, mevcut diğer parti(ler) lağvedilmelidir. Bu mümkün olmayacak ise, diğer partilerden birinin çatısı altında birleşmelidir. Ancak HÖH'ün simgesel öneminden dolayı, ilk yol (HÖH'te toplanma) tercih nedenidir ve zorlanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ademov, A. (12.3.2019). http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-8-2019-03-12-INT-2-487-0000_BG.html. (Erişim: 21.7.2019).
- Ajans Bulgaristan. (28.4.2019). "DOST Partisi azınlık statüsü için imza kampanyası başlattı". <https://ajansbg.blogspot.com/2019/04/dost-partisi-aznlik-statusu-icin-imza.html>. (Erişim: 28.11.2019).
- ALDE. (23.4.2019). "MRF in Bulgaria announces MEP candidates". <https://www.aldeparty.eu/news/mrf-bulgaria-announces-mep-candidates>. (Erişim: 27.10.2019).
- Ali, H. (24.3.2016). "HÖH heyetinin Türkiye ziyareti". https://kircaalihakber.com/?pid=8&id_aktualno=630. (Erişim: 3.7.2019).
- Anadolu Ajansı (AA). (19.5.2019). "AP seçimleri öncesi Müslüman karşıtlığı yasal düzenlemelerle sistemleştirdi". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ap-secimleri-oncesi-musluman-karsitligi-yasal-duzenlemelerle-sistemlestirdi/1481814>. (Erişim: 10.6.2019).
- (26.5.2019). "Finlandiya'da aşırı sağcı lider Kur'an-ı Kerim'i yırtıp yere attı". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/finlandiyada-asiri-sagci-lider-kuran-i-kerimi-yirtip-yere-atti/1489492>. (Erişim: 24.11.2019).
- (31.5.2019). "AP seçimleri Almanya'da zihinlerdeki duvarı gösterdi". <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ap-secimleri-almanyada-zihinlerdeki-duvari-gosterdi/1494131>. (Erişim: 10.6.2019).
- Bozkurt, E., Özcan M. ve Köktaş, A. (2012). *Avrupa Birliği Hukuku*. 6. Baskı. Ankara: Yetkin Yay.
- Büyükkaya, O. (2016). "Oluşum Süreci Arınmıyor!", 26.3.2016, Edi. Raziye Çakır, *Bulgaristan Türkleri Yeni Bir Işık Bekliyorlar*, İstanbul: Bultürk BGSAM Yay. 19-23.
- Cem, G. (27.4.2019). "DOST'un seçimi". <http://agazete.com.tr/kose-yazisi/3634/dostun-secimi.html>. (Erişim: 3.7.2019).
- (25.5.2019). "Bulgaristan'da AP seçimleri neden önemli?". <http://agazete.com.tr/kose-yazisi/3756/bulgaristanda-ap-secimleri-neden-onemli.html>. (Erişim: 3.7.2019).
- (1.6.2019). "DPS'nin Pirus zaferi". <http://agazete.com.tr/kose-yazisi/3786/dpsnin-pirus-zaferi.html>. (Erişim: 3.7.2019).
- Central Election Commission of Bulgaria. "Decision No 447-EP, May 27, 2019". <https://www.cik.bg/en/decisions/447/2019-05-29>; "РЕШЕНИЕ № 447-ЕП София, 29.05.2019". <https://www.cik.bg/bg/decisions/447/2019-05-29>. (Erişim: 23.7.2019).
- "Decision No 456-EP, May 31, 2019". <https://www.cik.bg/en/decisions/456/2019-05-31>. (Erişim: 3.7.2019).
- Demirören Haber Ajansı (DHA). (18.5.2019). "Bulgaristan'daki Türk siyasetçiler, AP'ye girmek için mücadele veriyor". <https://www.dha.com.tr/son-dakika/bulgaristandaki-turk-siyasetciler-apye-girmek-icin-mucadele-veriyor/haber-1645532>. (Erişim: 30.6.2019).
- European Parliament. (3.6.2019). "2019 European election results". <https://www.election-results.eu/national-results/bulgaria/2019-2024/>. (Erişim: 3.7.2019).
- (11.6.2019). "2019 European election results". <https://www.election-results.eu/tools/comparative-tool/>. (Erişim: 21.11.2019).
- (2019). "Results by national party: 2014-2019". <https://election-results.eu/national-results/bulgaria/2014-2019/constitutive-session/>; "2019 European election results".

- <https://election-results.eu/national-results/bulgaria/2019-2024/>. (Erişim: 24.10.2019).
- HÖH. (29.3.2018). "Bulgaristan'ın Avrupa Parlamentosu Üyesi İlhan Küçük, "Kültür ve Basın" Kategorisinde "Yılın En İyi Parlamento Üyesi" Ödülüne Layık Görüldü". <https://www.dps.bg/tr/haberler/1936-bulgaristan%E2%80%99%C4%B1n-avrupa-parlamentosu-%C3%BCyesi-ilhan-k%C3%BC%C3%A7%C3%BCk,-%E2%80%9Ck%C3%BClt%C3%BCr-ve-bas%C4%B1n%E2%80%9D-kategorisinde-%E2%80%9Cy%C4%B1%C4%B1n-en-iyi-parlamento-%C3%BCyesi%E2%80%9D-%C3%B6d%C3%BCl%C3%BCne-lay%C4%B1k-g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- (5.4.2017). "HÖH'ün Türkiye'deki Referandum İle İlgili Deklarasyonu". <https://www.dps.bg/tr/haberler/1020-hoh-un-turkiye-deki-referandum-ile-ilgili-deklarasyonu.html>. (Erişim: 28.11.2019).
- (1.5.2017). "Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nde 16 Nisan 2017 Tarihinde Düzenlenen Referandumla İlgili Deklarasyonu". <https://www.dps.bg/tr/haberler/1069-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-nin-turkiye-cumhuriyeti-nde-16-nisan-2017-tarihinde-duzenlenen-referandumla-ilgili-deklarasyonu.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- HŞHP. (1.12.2012). "Başkan adayı Korman İsmailov'un seçim öncesi konuşması". <https://www.facebook.com/notes/h%C5%9Fhp-npsd-t%C3%BCrkiye/ba%C5%9Fkan-aday%C4%B1-korman-ismailovun-se%C3%A7im-%C3%B6ncesi-konu%C5%9Fmas%C4%B1/1132419583457891/>. (Erişim: 24.10.2019).
- Kırcaali Haber. (30.5.2019). "MSK, nihai seçim sonuçlarını açıkladı". https://kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23037. (Erişim: 28.11.2019).
- Küçük, İ. (15.4.2015a). "Armenian genocide 100th anniversary (RC-B8-0342/2015, B8-0342/2015, B8-0343/2015, B8-0344/2015, B8-0346/2015, B8-0347/2015, B8-0348/2015, B8-0349/2015) (Tartışma)". http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-8-2015-04-15-INT-1-489-000_BG.html. (Erişim: 23.7.2019).
- (15.4.2015b). P8_CRE-REV (2015)04-15(1-116-000)., http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-8-2015-04-15-INT-1-116-000_BG.html. (Erişim: 23.7.2019).
- (17.6.2015). E-009903-15 sayılı Yazılı Yanıt Sorusu (YYS). http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2015-009903_EN.html. (Erişim: 21.7.2019).
- (30.11.2015). E-015250-15 sayılı YYS. http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2015-015250_EN.html. (Erişim: 21.7.2019).
- Misyon Gazetesi. (30.5.2019). "Seçim Sonuçları ve Hatalar-3.". <http://www.misyongazetesi.com/Hbr-1012-SECIM-SONUCLARI-VE-HATALAR---3.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- Nikolov, K. (28.5.2019). "The winners and losers of the European elections in Bulgaria". <https://euelectionsbulgaria.com/the-winners-and-losers-of-the-european-elections-in-bulgaria/>. (Erişim: 23.11.2019).
- (12.6.2019). "Vote-buying was mass sport in Bulgaria, again". <https://euelectionsbulgaria.com/vote-buying-was-mass-sport-in-bulgaria-again/>. (Erişim: 23.11.2019).
- (31.7.2019). "Who told Bulgarians the biggest European elections lie?". <https://euelectionsbulgaria.com/who-told-bulgarians-the-biggest-european-elections-lie/>. (Erişim: 23.11.2019).
- NSD. (2015). https://nsd.no/european_election_database/election_types/ep_elections/. (Erişim: 23.10.2019)
- Olay BG. (12.7.2019). "Karadayı: Sonbaharda Kırcali ilinde 7 belediye başkanlığında 7 zafer!". <https://olaybg.com/karadayi-sonbaharda-kircali-ilinde-7-belediye-baskaniliginda-7-zafer/>. (Erişim: 28.11.2019).
- Oran, B. (1993). "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48(1), 121-147.
- Rençber, K. (2013). *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*. Bursa: Dora Yay.
- Sadık, H. (12.5.2019). "Peevski mi, Bulent mi?". <https://ajansbg.blogspot.com/2019/05/peevski-mi-bulent->

- mi.html. (Erişim: 30.6.2019).
- Tamer, B. (27.5.2019). “Dünkü Seçimin Kaybedeni DPS Oldu”. <http://www.misyongazetesi.com/Hbr-1009-DUNKU-SECIMIN-KAYBEDENI---DPS-OLDU.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- Topaloğlu, İ. (5.5.2013). “Bulgaristan’da Seçimler geldi, çattı”. <https://balkangunlugu.com/2013/05/bulgaristanda-secimler-geldi-catti/>. (Erişim: 24.10.2019).
- (15.5.2019). “Bulgaristan Seçimleri”. <https://balkangunlugu.com/2019/05/15/bulgaristan-secimleri-4/>. (Erişim: 30.6.2019).
- Topçu, M. (27.5.2019). “Verimsiz Siyasi Düzene ve Yapıya Karşıyız”. <http://www.misyongazetesi.com/Hbr-1008-VERIMSIZ-SIYASI-DUZENE--VE-YAPIYA-KARSIYIZ.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- Türk, F. ve Özlem, K. (2016). “Bulgaristan Türkleri ve Türkçe”. F. Türk (Ed.). *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*. Ankara: Astana Yay. 1-33.
- Türkiye Cumhuriyeti Sofya Ticaret Müşavirliği. (2017). *Bulgaristan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri (2106-2017)*. Sofya: <https://www.deik.org.tr/uploads/2016-2017-bulgaristan-yillik-u-lke-raporu.pdf>.
- Ulutürk, R. (30.4.2019). “Bulgaristan’da AP Seçimleri ve Türk partileri”. <https://www.bghaber.org/bghaber/bulgaristanda-ap-secimleri-ve-turk-partileri/>. (Erişim: 2.7.2019).
- (24.5.2019). “Umut Dünyası”. <https://www.bghaber.org/bghaber/umut-dunyasi/>. (Erişim: 2.7.2019).
- (27.5.2019). “Haklarımız Gasp Ediliyor”. <https://www.bghaber.org/bghaber/haklarimiz-gasp-ediliyor/>. (Erişim: 3.7.2019).
- (2.6.2019). “Seçmen İhtarı”. <https://www.bghaber.org/bghaber/secmen-ihitari/>. (Erişim: 3.7.2019).
- (7.6.2019). “Bilinç Yokluğu”. <https://www.bghaber.org/bghaber/bilinc-yoklugu/>. (Erişim: 3.7.2019).
- Yılmaz, N. (2013). “2. Türk partisi Genel Başkanı Kim”. <https://kircalieu.blogspot.com/2013/03/2turk-partisi-genel-baskan-kim.html>. (Erişim: 24.10.2019).
- Yunanistan Başbakanlık Evi. (29.6.2017). “Alexis Tsipras”. <https://primeminister.gr/en/the-prime-minister/alexis-tsipras>. (Erişim: 11.6.2019).

İTHAL İKAME ALGISI: SAKARYA MAKİNE İMALATÇILARI ÖRNEĞİ³⁴

Sinan ESEN

Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, sinanesen@subu.edu.tr

Hakan TUNAHAN

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, htunahan@sakarya.edu.tr

Halil ŞİMDİ

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, hsimdi@sakarya.edu.tr

ÖZ

Ülkemizin imalat sektöründe ithal girdi kullanımının artmasıyla ekonomik büyüme dönemlerinde ihracattaki yükselmeye doğrudan bu duruma bağlı olarak ithalat da artmaktadır. Böylece ithalat ve ihracat arasındaki farkı yani dış ticaret açığımız kapatmak mümkün olmamaktadır. Bu durumdan dolayı dış finansman ihtiyacı ortaya çıkmakta ve ülke ekonomisi üzerinde dış tehditlere açık ekonomik yapı oluşmasına neden olmaktadır. Yapılan bu çalışmada ülkemizin imalat sektörü dikkate alınarak makine imalatçılarının ithalat bağımlılıkları ve ithal ikameye yönelik algıları ortaya koyulmuştur. Araştırmanın örneklemini Sakarya Makine İmalatçıları Birliği'ne (SAMİB) üye olan 47 işletme oluşturmuştur. Çalışma ile Türkiye'nin imalat sektöründeki dış ticaret açığının kapatılmasına yönelik olarak ithalat yapan işletmelerin ithal ikame önünde görmüş oldukları engelleri ve bunun için yapılan önerileri üzerinde durulmuştur. İşletmelerle yapılan yüz yüze yarı yapılandırılmış mülakat analizi sonuçlarına göre firmaların %95'inin ithal ikame algısının olumlu olduğu görülmüştür. Bununla birlikte firmaların yalnızca %37,5'i ithalat bağımlılığının azalacağına inandığını beyan etmiştir. İthal ikame ürünlerdeki en büyük sorunun kalite standardı olduğunu belirtmiş olan yetkililer, ayrıca ithal ikame üretiminde servis ağı ve yanlış fiyatlandırma politikalarının da önemli sorunlar olarak değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak ithal ikame üretiminin girişimciler tarafından fizibilitesinin rasyonel şekilde değerlendirilip piyasa sorunlarını da dikkate alarak ithal ikame üretimlerinin yapılması ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Makine İmalat Sanayi, İthal İkame, Dış Ticaret Açığı.

---

³⁴ Bu bildiri, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası (SATSO) ile Sakarya Makine İmalatçıları Birliği (SAMİB) tarafından geliştirilen ve Doğu Marmara Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen "Sürdürülebilir İhracat Yönetilebilir İthalat" projesinden elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

IMPORT SUBSTITUTION PERCEPTION: SAKARYA MACHINE MANUFACTURING ASSOCIATION CASE

ABSTRACT

Economic growth terms increase export amount of Turkey and this situation leads to elevate the amount of import that is used at manufacturing sector. Therefore, Turkey has experienced foreign trade deficit and it is impossible close the gap. As a result of this, country needs to foreign finance and has vulnerable economy for foreign threats. This study revealed the import dependencies and import substitution perception of machine manufacturers. 47 members of Sakarya Machine Manufacturing Assosiation (SAMİB) are the sample of the study. Paper focused on the obstacles for import substitution and proposals to decrease the foreign trade deficit in machine manufacturing sector of Turkey. According to results of semi-structured interviews, 95% of firms have positive perceptions towards import substitution. However, just 37,5% of firms believed that Turkey has capacity to increase importsubstitution production. Firm authorities stated the most significant problem of the import substitution products was the quality standards. Besides, service network and mispricing strategies of import substitution production were accepted as other significant problems. To conclude, evaluation of feasibility and rationality of import substitution production by entrepreneurs contributes to economy of Turkey.

Anahtar kelimeler: Machine Manufacturing Industry, Import Substitution, Foreign Trade Deficit.

Giriş

İthal ikame üretim tarihsel süreç içerisinde merkantalizme kadar uzanmaktadır. Ülkelerin refah seviyesini yapılan ihracat miktarına bağlayan bu yaklaşımla ülkeler olabildiğince ithalat yapmaktan kaçınmışlardır. Örneğin, 1572 yılının başlarında Fransa ithal edilen ürünlere yönelik yasak getirerek Fransa vatandaşlarının üretim yaparak yabancıların elde etmiş olduğu karların ülke içinde kalmasını arzulamıştır. Buna ek olarak 1665-1683 yılları arasında XIV. Louis'nin finans bakanlığı görevini yürüten J. B. Colbert refahın ve toplumsal memnuniyetin gerçek kaynağının üreticiler olduğunu vurgulamıştır (Wilson, 1958, s.22). Ancak sonraki süreçte Sanayi Devrimi ile serbest ticaret politikaları daha geçerli bir hüviyete bürünmüştür. Bu kapsamda dünya genelinde ülkeler Adam Smith ve David Ricardo'nun da belirttikleri gibi uzmanlaşma yoluna gitmişlerdir. Dünya ekonomisi bu süreçte farklı krizler dönemi yaşamış olsa da günümüzde hala serbest piyasa ekonomisinin güçlü olduğu görülebilir.

Teknolojik ilerlemeler ve eğitim seviyesinin yükselmesi ülkelerin üretim olanaklarını da arttırmaktadır. Türkiye de bu çerçevede Cumhuriyetle devlet eliyle çeşitli girişimler de bulunmuş olsa da özellikle 1980 sonrasında daha liberal politikaları benimsemiştir. Buna bağlı olarak Bayraç ve Doğan (2018) sanayileşmeye yönelik izlenen politikaları iki gruba ayırmaktadırlar: ithal ikameci ve ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen ihracat politikaları. Türkiye özelinde 1960'lardan 1980'lere kadar uzanan ithal ikameci politika yaklaşımı benimsenmiş olsa da mukayeseli üstünlüğün getirdiği faydalardan yararlanılamaması söz konusuydu. Diğer taraftan serbest piyasa koşullarının ve ekonomik entegrasyon süreçlerinin Türkiye için ortaya çıkmasıyla üretim sürecinde daha fazla ithal girdiye ihtiyaç duyuldu. Bunun sonucunda Türkiye'nin ithalata olan bağımlılığı giderek yükseldi. Yükselen ithalat bağımlılığıyla ülkenin ticaret açığı artmakta ve bu nedenden dolayı ülke dış finansman kaynağı arayışına girmektedir. Dış borçlanma, gelişmekte olan ülkeler için kırılğan bir ekonomi ortaya çıkarabilir. Bu durumun ekonomi için büyük tehditler oluşturmasının önüne geçmek adına ithal ikame odaklı üretim yapılabilir. Çalışmanın temel amacı makine imalat sektöründeki ithal ikame üretimin yapılmasına ilişkin sektör görüşü ve sektördeki bu üretimin yapılmasına yönelik fikirlerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada Sakarya ili

makine imalat sektöründe faaliyet göstermekte olan 47 firmanın yöneticisiyle görüşülerek makine imalatında ithal ikame üretime yönelik algılar ve üretimin önündeki engeller irdelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Ülkelerin ekonomik kalkınmaları yeni iş sahalarının ortaya çıkarılması, yatırımların ve ticaretin artırılması gibi ülke refahını artıracak politikaları ve buna bağlı olarak tüm politika girişimlerini kapsamaktadır. İthal ikame üretim ile ülke ekonomileri dış kaynaklı krizlere karşı daha dayanıklı olmasının yanında bütçe açısından da avantaj elde etmektedirler. Nitekim teorik kapsamda ithal ikameye yönelik olarak yapısalcı ve neo-Keynes düşünce okulları farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir (Simachev, Kuzyk & Zudin, 2016, s.26). Yapısalcı yaklaşımın temel yapıtaşının Rodriguez (1977) merkez-çevre paradigması olduğunu ileri sürmekte ve bu paradigma doğrultusunda dünya ekonomik sisteminde eşitsizliğin nedenleri incelenmektedir (Kay, 1991, s.35). İthal ikame politikasına yönelik olarak yapısalcı yaklaşım, çevre ülkelerinin merkez ülkelerine iktisadi bağımlılıklarının azaltılmasına yönelik girişimlerde bulunması olarak görülür (Prebisch, 1950). Neo-Keynes yaklaşımında ise ithal edilen ürün yerine ikame ürün üretimi iktisadi büyüme için önem teşkil eder (Chenery & Syrquin, 1975). Bununla birlikte Adewale (2017) çalışmasında ithal ikame için atılan sanayileşme adımlarında yazında çeşitli eleştirilerin olduğunu ve yapılacak üretim hamlelerinin karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle ters düştüğünü belirtmektedir.

Yazındaki ithal ikame ve ithalata bağımlılık çalışmaları dikkate alındığında çalışmaların gelişmekte olan ülkeler oldukları (Latin Amerika, Rusya, Hindistan, Çin vb.) görülmektedir (Baer, 1972; Amsden, 2004; Alavi, 2006). Buna ek olarak Türkiye'ye ilişkin ithal ikame ve ithalat bağımlılığına dair sektörler özelinde de çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmaların genellikle Türkiye'nin girdi-çıkıtı tabloları dikkate alınarak yapıldığı ve buna bağlı olarak ithalata bağımlılık derecesinin sektörler göre değerlendirildiği görülmektedir (İnançlı ve Konak, 2011; Ersungur, Ekinci ve Takım, 2011; Duman ve Özgüzer, 2013). Ayrıca Kundak ve Aydoğuş (2018) çalışmalarında imalat sektörüne yönelik dinamik bir panel veri modeliyle ithalat bağımlılığını etkileyen faktörlerin neler olduğunu irdelemektedirler. Bu çalışmada ise ikincil verilerin ekonometrik olarak yorumlanması yerine doğrudan makine imalat sektörü temsilcileriyle yapılan görüşmeler dikkate alınmıştır. Sektörün dinamiklerini ve görüşlerini içeren bu çalışmayla yazına katkı sağlanması beklenmektedir.

Yöntem

Çalışma kapsamında makine imalatçısı olan firmaların ithalat bağımlılıklarını ortaya koymak adına nitel bir araştırma süreci izlenmiştir. Nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat ile toplanmış olan veriler, içerik analizi kullanılarak çalışmanın bulgularına ulaşılmıştır.

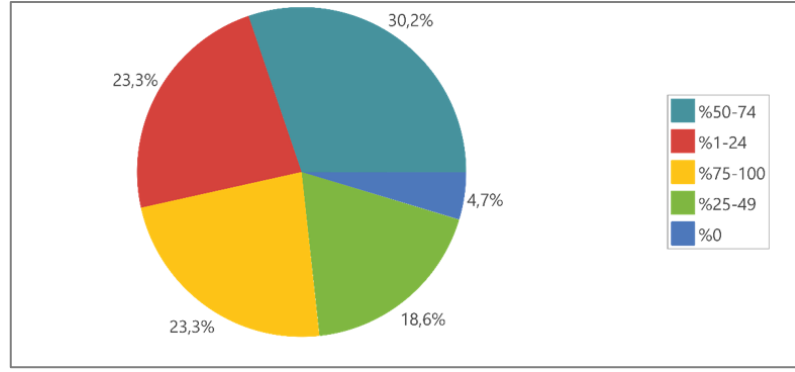
Bulgular

Çalışma kapsamında yapılan yarı yapılandırılmış mülakat sonucunda elde edilen verilere bakıldığında, Sakarya'da makine imalatçısı olan 47 firmanın %64'ünde firma bünyesinde ayrı bir AR-GE departmanına sahip olmadığı görülmüştür.

Katılımcı işletmelerin ithal ikame algılarının hangi yönde olduğunu bulmak amacıyla sorulan sorulara, olumlu dönüş yaptıkları belirlenmiştir. Katılımcıların %95'i ithal ikame üretime karşı olmadığını ve ithal ettikleri ürünlerin benzer fiyat ve kalitelerde Türkiye'de üretildiği takdirde ürünleri kullanacaklarını ya da satın alacaklarını belirtmişlerdir. Firmaların ithal etmiş oldukları ürünlere bakıldığında ise hammadde açısından en çok işlenmiş demir-çelik ürünlerine ve buna ek olarak teknolojik ürün grubu açısından da en çok elektrik ve elektronik ürünlerine ihtiyaç duydukları bulunmuştur.

Çalışma kapsamında görüş bildiren firma katılımcılarının %40'ı gelecekteki ithalat bağımlılığına ilişkin olarak Türkiye'nin imalat için daha fazla ithal ürün kullanacağını ifade ederken yaklaşık %38'i ise bu durumun tersine ithalat bağımlılığının azalacağına inanmaktadır. Katılımcı firmaların ithal girdi kullanımları ise aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

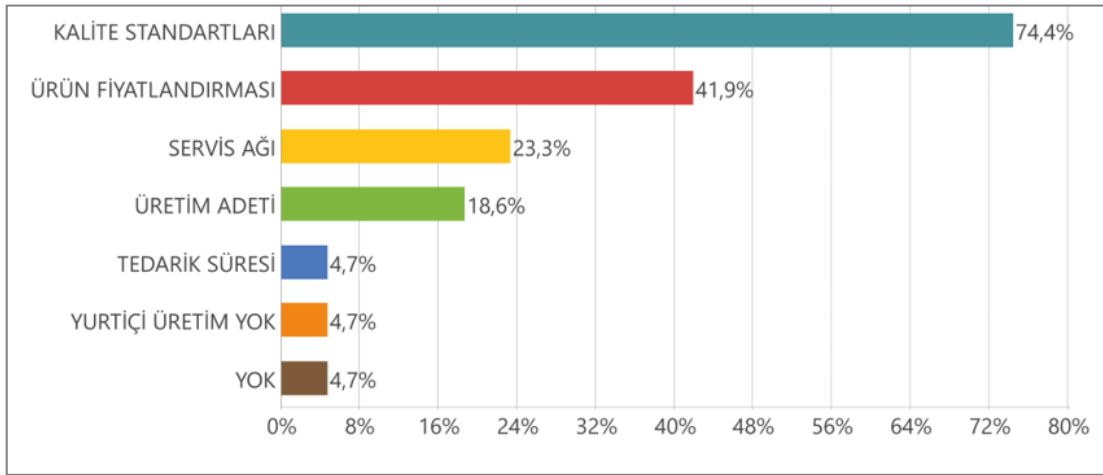
Grafik 1. İthal Girdi Kullanım Oranları

Firmaların %50'sinden fazlasının ithal girdiye bağımlı oldukları Grafik 1'de görülebilmektedir. Diğer taraftan ithal girdi kullanmayan firmaların yalnızca %5 seviyesinde kaldığı da çalışmanın bir başka bulgusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapılmış olan bu çalışmada "İthal İkame Sorunları" altında; tedarik süreci, ürün fiyatlandırması, kalite standartları, servis ağı, üretim adeti, yurtiçi üretiminde yaşanan sorunlar başlıklar olarak tespit edilmiştir. Ancak bu başlık altında yaşanan en büyük sorunun yaklaşık %75 ile "Kalite Standartları" olduğu görülmektedir.

Grafik 2. İthal İkame Üretim Sorunları

İthal ikame üretiminin diğer önemli bir sorunu ise katılımcılara göre ürün fiyatlandırmasının başarısız olmasıdır. Buna ek olarak servis ağına ilişkin sorunlar da katılımcılara göre en önemli üçüncü sorun olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ile Sakarya ilinde faaliyet gösteren imalatçı firmaların ithalata bağımlılık düzeyleri ve firma katılımcılarının ithal ikame üretime ilişkin görüşlerinin hangi yönde olduğu ortaya koyulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma sonucunda 47 makine imalatçısı olan ve Sakarya'da faaliyet gösteren firma temsilcisi ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatın elde edilen bulguları incelendiğinde imalatçıların önemli bir kısmının ithal ikame üretimi desteklediği ancak bu üretimin sonucunda elde edilen ürünlerin istenilen kalitede üretilmemesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. İmalat yapan firmalarımız için bu kalite sorununun önüne geçebilmek adına üretimlerini uluslararası standartlarda olduğunu belgelemeleri önemli fırsatlar ortaya çıkarabilir. Buna ek olarak üretim sonrasında firmaların taleplerine cevap verebilecek servis ağlarının oluşturulması ve bunun için gerekli altyapının kurulması da ithal ikame üretim yapan firmalara avantaj sağlayacaktır. Ayrıca piyasanın ithal ikame üretimin fiyatlandırmasına ilişkin algısının olumlu olmamasından ötürü ithal ikame ürünlerin fiyatlandırılmasının bu ürünü tercih edecek olan imalatçılara

doğru şekilde aktarılması yerinde olacaktır. Son olarak iktisadi açıdan ithal ikame üretime geçilmeden üretimin katma değeri ve ürünün muadillerine nazaran daha fazla fayda sağlaması da ithal ikame üretimden önce hesaplanmalıdır.

Kaynakça

- Adawale, A. R. (2017). Import substitution industrialisation and economic growth – evidence from the group of BRICS countries. *Future Business Journal*, 3, 138-158.
- Alavi, R. (2006). *Industrialization in Malaysia: import substitution and infant industry performance*. Abingdon: Routledge.
- Amsden, A. H. (2004). Import substitution in high-tech industries: Prebisch lives in Asia! *CEPAL Review*, 82, 75-89.
- Baer, W. (1972). Import substitution and industrialization in Latin America: experiences and interpretations. *Latin America Research Review*, 7(1), 95-122.
- Bayraç, H. N. ve Doğan, E. (2018). Teknoloji yoksulluğu ve Türkiye’de ihracatın ithalata olan bağımlılığı. *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), 17-42.
- Chenery, H. & Syrquin, M. (1975). *Patterns of Development, 1950-1970*. London: Oxford University Press.
- Duman, A. ve Özgüzer, G. (2012). An input-output analysis of rising imports in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(84), 39-54.
- Ersungur, Ş. M., Ekinci, E. D. ve Takım, A. (2011). Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılıktaki değişim: girdi-çıkıtı yaklaşımıyla bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 1-11.
- İnançlı, S. ve Konak A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: otomotiv sektörü örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 343-362.
- Kay, C. (1991). Reflections on the Latin American contribution to development theory. *Development and Change*, 22, 31-68.
- Kundak, S. ve Aydoğuş, İ. (2018). Türkiye’de imalat sanayinin ithalata bağımlılığının analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 252-266.
- Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. Lake Success, NY: United Nations Department of Economic Affairs.
- Rodriguez, O. (1977). On the conception of the center-periphery system. *CEPAL Review*, 3, 195-239.
- Simachev, Y., Kuzyk, M. & Zudin, N. (2016). Import dependence and import substitution in Russian manufacturing: a business viewpoint. *Foresight and STI Governance*, 11(4), 25-45.
- Wilson, C. (1958). *Mercantilism*. London: The Historical Association.

R&D EXPENDITURES-EMPLOYMENT RELATIONSHIP: SECTORAL EVIDENCE FROM HIGH-INCOME COUNTRIES

Salih Özdemir

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE, sozdemir.salih@gmail.com

Bülent Altay

Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, baltay@aku.edu.tr

Giriş

Solow (1956) mevcut sermayenin teknoloji ile geliştirilerek zaman tasarrufu sağlaması ve eski sermayenin yerini alması sonucu teknolojik ilerlemenin büyümeyi tetikleyen en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Ancak teknolojik gelişmenin tam olarak nasıl sağlanacağını belirtilmemiş ve dışsal olarak nitelendirilmiştir. Teknolojik yenilikte istenilen seviyeye ulaşmanın koşulu mevcut bilgi birikiminin artırılmasıdır. Romer (1986)'in işaret ettiği içsel büyüme modelinde teknolojik inovasyonun yaratıldığı sektör olan Ar-Ge sektörleri beşerî sermaye ve bilgi stokunu kullanır. Bu modelin ana özelliği olan teknolojik yeniliğin dışsallıktan kurtarılarak içselleştirilmesi ile sürekli büyüme sağlanabilmektedir. Buradan hareketle bilginin gelişimini sağlayacak temel kavram araştırma ve geliştirme harcamalarıdır.

Ülkelerin sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmesi için Ar-Ge'ye önem vermesi günümüz ekonomileri için ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluğa dönüşmüştür. Ar-Ge faaliyetlerini destekleyerek teknolojik kapasiteyi artıran ve eğitim kalitesini yükselten ülkeler sürdürülebilir büyümeyi devamlı kılabilir. Üretimi sağlayan mevcut işgücünün Ar-Ge harcamaları yoluyla hâlihazırda sektörlerdeki bilgi birikimini artırması ile daha düşük maliyetle üretim yapabilme fırsatının doğması sonucu talep doğrultusunda üretimini artırmak isteyen firmanın daha fazla işgücü veya sermaye talep etmesi beklenir.

Literatürdeki genel kanı Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli bir düzeyde olduğudur. Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi literatürde çok büyük yer kaplamasına rağmen istihdama olan etkisi üzerine olan çalışmalar ise oldukça azdır.

Literatür İncelemesi

Falk (2007), OECD ülkeleri için 1970-2014 yılları arasında Ar-Ge harcamaları yoğunluğu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak hem ticari işletmelerin Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranının hem de yüksek teknoloji sektöründeki Ar-Ge yatırımlarının payının kişi başına düşen GSYH üzerinde uzun vadede güçlü olumlu etkileri olduğunu tespit etmiştir.

Ülger ve Durgun (2017), 1996-2015 yılları için seçilmiş OECD ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklamak için VAR analizi kullanarak araştırılmaya çalışmıştır. Analiz sonucunda ise GSYH'nin Ar-Ge üzerinde bir etkiye sahip olduğu ancak Ar-Ge'nin GSYH üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı belirtilmiştir. Sungur, Aydın ve Mehmet (2016) ise Ar-Ge, ihracat, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2013 yılları arasında Türkiye için analiz etmiştir. Analiz sonucunda Ar-Ge'nin ekonomik büyümeye olan katkısına rastlanmamıştır. Benzer şekilde Ar-Ge ve ekonomik büyüme ilişkilerini inceleyen araştırmalardan olan Ülkü (2004) ve Jones (1995) de iki değişken arasında bir ilişkinin varlığını tespit edememişlerdir. Bu çalışmaların aksine Sezgin (2017), Erdoğan ve Canbay (2016), Özcan ve Arı (2014) Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmalar sunmuşlardır.

Özellikle, sektörel Ar-Ge harcamaları, genel olarak çıktı veya toplam faktör verimliliğinin büyümesini açıklamada en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (bknz: Nadiri (1993), Coe ve Helpman (1995), Bassanini, Scarpetta, Hemsing (2001), Khan ve Lunitel (2006) ve Falk (2007)). Bu da Ar-Ge'ye

yapılan yatırımın ekonominin geri kalanına yayılma sağladığı ekonomik teori ile tutarlıdır (Aghion ve diğerleri, 1998).

Yöntem

16 yüksek gelirli ülkeden oluşan veri setimiz 2000-2015 yılları arasındaki Ar-Ge harcamaları ile tarım, imalat, inşaat ve hizmet sektörlerinin nedensellik ilişkisi incelenmek üzere Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi uygulanmıştır. Periyod aralığının 2000-2015 olarak seçilmesinin temel nedeni Ar-Ge harcamalarının ve incelenen sektörlerdeki istihdam sayısının bu yıllar arasında mevcut olmasından dolayıdır. Bağımlı değişkenimiz olan Ar-Ge harcamaları ve bağımsız değişkenlerimiz tarım, imalat, inşaat ve hizmet sektörlerindeki istihdam verilerinin tamamı "Dünya Kalkınma Göstergelerinden" alınmıştır. Tüm değişkenler modele logaritması alınarak dahil edilmiştir.

Panel veri literatüründe yaygın olarak kullanılan durağanlık testlerinden olan Im vd. (2003) testi kullanılmıştır. IPS ortak bir otoregresif parametrenin varsayımını rahatlatan bir dizi test geliştirmiştir. IPS, zaman serisi boyutundaki bilgileri kesit boyutunda birleştiren panellerde birim köklerin varlığı için bir test önermiştir. IPS testi, dengeli bir veri seti gerektirmemesine rağmen panelde boşluklar olmamalıdır. IPS testi Dickey-Fuller prosedürüne dayanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \rho_i y_{it-1} + \sum_{j=1}^l \beta_{ij} \Delta y_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

$$i=1, \dots, N \text{ ve } t=1, \dots, T$$

Burada α terimi "i" tarafından dizinlenmiştir. Im, Pesaran ve Shin, ε_{it} teriminin tüm i ve t için normal olarak dağıldığını ve paneller arasında heterojen varyansların α_i^2 olmasına izin verdiğini varsayar.

Granger (1969) tarafından literatüre dahil edilen standart nedensellik testi hem yatay kesit bağımlılığı hem de heterojenliğe sahip panel verilerde ortaya tutarsız ve yanlış sonuçların çıkmasını sağlarken Dumitrescu ve Hurlin (2012) bunu geliştirerek yatay kesit ve heterojen olan panel veri setleri için aşağıda cebirsel ifadesi bulunan testi geliştirmiştir. Test çıkış noktası olan Granger (1969)'a mantık olarak bağlılık göstermektedir.

$$RD_{it} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M RD_i^{(m)} RD_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i^{(k)} x_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t}$$

$M \in N^*$ ve $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(k)})$ olduğu modelde RD değişkenimiz Ar-Ge harcamalarını, x değişkeni ise sektörlerdeki istihdam sayısını temsil etmektedir. Denklemi tahmin yöntemimize göre uyarladığımızda ise;

$$RD_{it} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M RD_i^{(m)} e_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i^{(m)} agr_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t}$$

$$RD_{it} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M RD_i^{(m)} e_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i^{(m)} mnf_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t}$$

$$RD_{it} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M RD_i^{(m)} e_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i^{(m)} cons_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t}$$

ve

$$RD_{it} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M RD_i^{(m)} e_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i^{(m)} ser_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t}$$

olarak yazılabilir.

Buradan hareketle model standart normal bir dağılım gösteren Wald istatistiğiyle tahmin edilir. Test, sektörlerdeki istihdam sayısından Ar-Ge harcamalarına tüm yatay kesit kümelerinde nedenselliğin

olmadığını ifade eden “boş hipotez” ile panelin oluşumunda yer alan herhangi bir yatay kesit kümelerinden birinde sektörlerdeki istihdam sayısından Ar-Ge harcamalarına doğru nedensellik olduğunu ifade eden bir alternatif hipoteze karşı test edilmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Tablo 1: Değişkenler için IPS birim kök testi sonuçları

Değişken	IPS
Agr	1.095[0.905]
Mnf	0.167[0.566]
Cons	1.052[0.853]
Ser	-0.428[0.334]
Δ agr	-8.249[0.000]
Δ mnf	-2.775[0.002]
Δ cons	-4.252[0.000]
Δ ser	-3.152[0.000]

Not: “ Δ ” simgesi ile gösterilen değişkenler ilgili değişkenin birinci farkını ifade etmektedir.

Tablo 1 IPS testinin sonucunu göstermektedir. Tablodan görülebileceği gibi, birim kök varlığını gösteren boş hipotez, her değişken için seviyelerinde reddedilemez. Bununla birlikte, ilk fark sonuçları tüm değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir. Böylece, Tablo 1’de sunulan sonuçlar, sistemdeki tüm değişkenlerin I (1) ile entegre olduğunu kanıtlamaktadır.

Tablo 2: Dumitrescu-Hurlin nedensellik test sonuçları

Sektörler	Hipotezler	Wald Değerleri
Tarım	agr→rd	2.745[0.006]
	rd→agr	2.142[0.032]
İmalat	rd→mnf	3.661[0.000]
	mnf→rd	3.983[0.101]
İnşaat	cons→rd	3.364[0.000]
	rd→cons	3.788[0.158]
Hizmet	ser→rd	8.485[0.000]
	rd→ser	3.315[0.388]

Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonucunda tarım sektörü istihdamı ile Ar-Ge harcamaları arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. İnşaat ve hizmet sektörü istihdamından Ar-Ge harcamalarına tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilirken Ar-Ge harcamalarından imalat sektörü istihdama doğru ise tek yönlü bir ilişki vardır.

Sonuç ve Öneriler

Ar-Ge harcamaları-büyüme literatürü oldukça geniş bir literatür olmasına rağmen Ar-Ge harcamaları ve istihdam arasındaki ilişki literatürde çok araştırılmamıştır. Bu boşluktan hareketle çalışmanın amacı yüksek gelirli 16 ülkede sektörel istihdam ile Ar-Ge harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesidir. Elde edilen bulgular tarım sektörü istihdamı ile Ar-Ge harcamaları arasında çift yönlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. İnşaat ve hizmet sektörü istihdamından Ar-Ge harcamalarına tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilirken Ar-Ge harcamalarından imalat sektörü istihdama doğru ise tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Bu bulgular neticesinde hizmetler ve inşaat sektöründe emek kapasitesindeki artışların beyaz yakalı olduğu; bu nedenle de Ar-Ge harcamalarını değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki sektör birlikte değerlendirildiğinde hizmetler sektöründe istihdam edilen işgücünün katma değeri yüksek üretim potansiyeli yaratabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. İmalat sektöründeki ise değişen Ar-Ge harcamalarının

istihdamı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu ise makro bazda artan verimliliğin sanayi sektöründe işgücü olarak değerlendirildiği ifade etmektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün üretimden aldığı payın giderek azalması ise bu sektörde çift yönlü nedensellik tespit edilmesinin sebebi olabilir.

Bu çalışma gelişmiş ülkelerde Ar-Ge harcamalarının öneminden yola çıkarak sadece yüksek gelirli ülkeler üzerine odaklanmıştır. Bu konuda bundan sonra çalışacak araştırmacılar geliştirmekte olan ülkeler üzerine odaklanarak Ar-Ge ve istihdam ilişkisinin nasıl değiştiğini tespit edebilirler.

Kaynakça

- Aghion, Ph., Howitt, P., 1998. *Endogenous Growth Theory*. M.I.T. Press, Cambridge, MA.
- Bassanini, A., Scarpetta, S., & Hemmings, P. (2001). Economic growth: the role of policies and institutions. Panel data evidence from OECD countries. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Coe, D. T., & Helpman, E. (1995). International r&d spillovers. *European economic review*, 39(5), 859-887.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi büyüme ve araştırma & geliştirme (ar-ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-44.
- Falk, M. (2007). R&D spending in the high-tech sector and economic growth. *Research in economics*, 61(3), 140-147.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jones, C. I. (1995). R & D-based models of economic growth. *Journal of political Economy*, 103(4), 759-784.
- Khan, M., Lunitel, K.B., 2006. Sources of knowledge and productivity: How robust is the relationship? STI Working Paper 2006/6. OECD, Paris.
- Nadiri, I., 1993. Innovations and technological spillovers. NBER Working Paper No. 4423. National Bureau of Economic Research, Boston.
- Özcan, B., & Arı, A. (2014). Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*, 166(1), 39-55.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of political economy*, 94(5), 1002-1037.
- Sezgin, F. H. (2017, October). Ar-ge harcamalarının büyüme ile ilişkisinin analizi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırması. *In 3rd International Conference on Economic and Social Impacts of Globalization* (Vol. 69).
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The quarterly journal of economics*, 70(1), 65-94.
- Sungur, O., Aydın, H., & Mehmet, E. R. E. N. (2016). Türkiye’de ar-ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: asimetrik nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 173-192.
- Ülger, Ö., & Durgun, Ö. (2017). Seçilmiş OECD ülkelerinde ar-ge harcamalarının büyüme üzerine etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 105-130.
- Ülkü, H. (2004). R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis (No. 4-185). International Monetary Fund.

KIRILGANLIĞA ESNEKLİK CEVABI “İNOVASYON” OLABİLİR Mİ?

KIRILGAN BEŞLİ İNCELEMESİ

Umut Sanem ÇİTÇİ

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, umutsanem.citci@bakircay.edu.tr

Aslı DOLU

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, asli.dolu@bakircay.edu.tr

Ramazan EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ramazan.ekinci@bakircay.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmada, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından 2013 Mayıs ve 2017 Kasım tarihlerinde kırılğan beşli olarak ilan edilen ülke sınıflandırmalarını baz alarak inovasyonun kırılğanlıktan çıkmak için bir çözüm oluşturup oluşturamayacağını cevabı aranmıştır. Bu kapsamda, çalışmada ikincil bir veri kaynağı olan Küresel İnovasyon Endeksinin 2009-2018 yıllık raporlarından derlenerek oluşturulan inovasyon endeksi (GII), inovasyon girdi endeksi ve inovasyon çıktı endeksi verileri kullanılmıştır. 2013 ve 2017 sınıflandırmalarında kırılğan ülke statüsünde olan 9 ülke için 10 yıllık inovasyon endeksi değişimi incelenmiştir. Bunun sonucunda, her iki sınıflandırmada da kırılğan ülke statüsünde tek ülke olan Türkiye'nin inovasyon endeksi değerlerinde yüzde 7'lik bir pozitif değişim olduğu gözlenmiştir. İlginç olan şudur ki; 2017 kırılğan beşli sınıflandırmasında artık kırılğan ülke olarak sayılmayan Hindistan, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika ülkelerinin bu süreçteki inovasyon endeksi değerlerinde düşüş olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye için inovasyon endeksindeki iyileşmenin ülkeye sermaye hareketi kazandırması etkisinin sınırlı kaldığı yorumu yapılmıştır. Bu sınırlı etkiyi açıklayabilmek için ülkenin risk kredibilitesini gösteren Kredi Risk Primi (CDS) verileri incelenmiştir. Türkiye'nin CDS değerinde 2009-2019 yılları arasında yaklaşık yüzde 180 ile çok yüksek bir artış olduğu gözlenmiştir. Bu durum, sermaye hareketindeki sınırlamayı betimsel olarak açıklamaktadır.

Bu betimsel sonuçların ekonometrik bir yöntem ile yorumlanabilmesi için çalışmanın ampirik bulgular kısmında Bootstrap Veri Zarflama analizi kullanılmıştır. Girdi değişkenlerini temsilen inovasyon sürecine yönelik 5 göstergeden hareketle elde edilen inovasyon girdi endeksi, çıktı değişkenini temsilen ise 2 gösterge üzerinden elde edilen inovasyon çıktı endeksi değişkeni kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin inovasyon teknik etkinlik skorunun 0,795 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2013 kırılğan beşli sınıflamasına göre Türkiye inovasyon etkinlik ortalaması bakımından üçüncü sırada, 2017 sınıflamasında ikinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla, bulgular birlikte değerlendirildiğinde veri zarflama analizi sonucunda da inovasyonun tek başına kırılğanlığa bir esneklik cevabı olamayacağı elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İnovasyon, Kırılğan Beşli, Küresel İnovasyon Endeksi, Bootstrap Veri Zarflama Analizi

CAN THE FLEXIBILITY RESPONSE TO FRAGILITY BE "INNOVATION"?

FRAGILE FIVE ANALYSIS

ABSTRACT

In this study, it was sought to find out whether innovation could provide a solution to overcome fragility based on the country classifications declared by the international credit rating agencies as fragile fives in May 2013 and November 2017. In this context, the innovation index (GII), innovation input index and innovation output index data compiled from the 2009-2018 annual reports of the Global Innovation Index, a secondary data source, were used. In the 2013 and 2017 classifications, the 10-year innovation index change for 9 countries with fragile countries was examined. Consequently, the only country in the status of fragile countries in both classification has been observed that Turkey's innovation index is a positive change in value of 7 percent. The interesting thing is that; in the 2017 fragile fives classification, the innovation index values of India, Indonesia, Brazil and South Africa countries, which are no longer considered as fragile countries, decreased. Thus, the improvement in Turkey for innovation index motion to bring the country to the capital at the point of impact remains limited his comments have been made. In order to explain this limited effect, Credit Default Swap (CDS) data showing the country's risk credibility were examined. Turkey between 2009-2019 years worth of CDS has been observed that a very high increase of 180 percent. This explains the limitation of the capital movement descriptively.

In order to interpret these descriptive results with an econometric method, Bootstrap Data Envelopment analysis was used in the empirical findings section of the study. Innovation input index obtained from 5 indicators for the innovation process representing the input variables, and innovation output index variable obtained from 2 indicators to represent the output variable were used. According to the findings, the conclusion that Turkey's technical innovation activity score of 0,795 was reached. According to the 2013 classification fragile quintet ranks third in terms of the average efficiency of innovation, Turkey is the second place in the 2017 classification. When the findings are evaluated together, it is concluded that innovation alone cannot be a flexible response to fragility.

Keywords: Innovation, Fragile Fives, Global Innovation Index, Bootstrap Data Envelopment Analysis

1. Giriş

Ülkelerin sınıflandırılmasında toplum arasında bilinen en temel ayrım zengin ve fakir ülkeler şeklinde olsa da günümüzde artan kurumsal çeşitlilik beraberinde alternatif sınıflandırmaları getirmiştir: ekonomik kırılganlıklarına, rekabet güçlerine, iş yapma kolaylığına, yaşanabilirliğine, girişimcilik ortamına, inovasyon potansiyeline ve daha nicesine göre. Bu şekilde yapılan ülke sınıflandırmalarında iki temel şeye bakmak gerekmektedir. İlki bu sınıflandırmayı hangi kurumun yaptığıdır ki bu sadece açıklanan misyonu ile sınırlı kalmadan sıkı bir araştırmayı gerektirebilir; ikincisi de bu sınıflandırma yapılırken hangi kriterlerin dikkate alındığı ki bu da yapılmak istenilen sınıflandırma ile belirlenen kriterlerin ne denli uyum içinde olduğunun değerlendirilmesini gerektirir.

Ülkelerin çok farklı kurumlarca çok farklı şekillerde tanımlandığına şahit olmaktayız (Nielsen; 2013). Örneğin, IMF ileri (advanced)- yükselen piyasalar ve gelişmekte (developing) olan ülkeler; UNDP gelişmiş (developed) ülkeler- gelişmekte (developing) olan ülkeler; WB yüksek gelirli ülkeler- düşük ve orta gelirli ülkeler; WTO ise gelişmiş (developed) ülkeler- gelişmekte (developing) ülkeler şeklinde sınıflandırmalar kullanmaktadır.

IMF'nin gelişmekte olan ülkeleri kendi içinde de ikiye ayırdığını ve bunlara yükselen piyasalar ile gelişmekte olanlar dediğini görmekteyiz. Tarihsel olarak bakıldığında yapılan her yeni sınıflandırmanın, o sınıflandırma altında olanlar arasında görmezden gelinemeyecek farklılıkların dikkate alınmasıyla yeni sınıflandırmalara neden olduğu görülmektedir. Aslında yükselen piyasa ifadesi ilk kez 1981 yılında Dünya Bankasına bağlı bir kuruluş olan Uluslararası Finans Kurumu (IFC) tarafından düşük- orta düzeyde kişi

başına gelire sahip ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Yükselen piyasalar, ülkedeki adil olmayan gelir dağılımı, zayıf endüstriyel ve sosyal altyapı ve aşırı nüfus gibi problemleri ortadan kaldırmak için reformlar yapmaya karar veren ve uzun dönemli planlar oluşturan, bu planları uygulamaya koyan ve bu faaliyetler sonrası kişi başına GSYH'da artış kaydeden piyasalardır; bu tür piyasalara sahip olan ülkelerin ortak özelliği ise hızlı ekonomik büyüme sağlamanın yanında hızlı bir tüketim coğrafyasına sahip olmalarıdır (Erşin, 2014). Yükselen piyasalar ile gelişmekte olanların farkı ise kısaca yükselenlerin büyüme konusundaki kararlılığı olarak gösterilmektedir. Yani her yükselen ülke gelişmekte olan bir ülke kabul edilebilir; ancak her gelişmekte olan ülke yükselen ekonomi arasında sayılamamaktadır. Yaklaşık 28 ülkenin yer aldığı yükselen piyasalar sınıflandırmasından da BRIC-S ülkeleri sırlaması gelmiş olması gibi. 2013 Mayıs ayında Morgan Stanley (MS) ise 1999 yılından bu yana oluşturulmuş G20 ülkeleri arasından (Yükseler 2017), FED'in yapmış olduğu açıklamadan en çok etkilenecek ülkeleri açıklamıştır ve listede BRIC -S grubunda da yer alan ülkelerin yer aldığı yepyeni bir sınıflandırma yapmıştır: Kırılgan Beşli; Hindistan, Endonezya, Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika. Kırılganlık/vulnerability kelimesinin anlamı, kelimenin Latince kökü olan "yaralanmaktan" gelmektedir ve Briguglio (2014) zarara maruz kalmak ile güvencesizlik arasında etimolojik bir ilişki kurmuştur. Bir ülke için "ekonomik kırılganlık" terimi, genellikle bu ülkenin dış ekonomik güçler tarafından zarar görmeye karşı duyarlılığını belirtmek için kullanılır (Briguglio, 2014). Bu ülkeler ABD'nin tahvil alımını azaltması ile birlikte parası en çok değer kaybeden ülkeler olarak ilan edilmiştir. Tabi bu duruma bağlı olarak da cari açıkları, bütçe açıkları, büyüme performanslarının da etkileneceği yönünde görüşler bildirilmiştir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da kırılgan beşlinin gerçekten beşli mi yoksa sekizli mi olduğudur. Çünkü beşlinin açıklandığı dönemde, basında bunların sekizli olduğuna dair haberler de yer almış ve listeye eklenenler yine BRIC-S ülkelerinden olan Rusya ve yanında Şili ile Arjantin sayılmıştır (<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1503361-kirilgan-besli-kirilgan-sekizli-odu>; 2014). Hatta MS, 2016 yılının sonunda kırılgan beşli sınıflandırmasını revize etmiştir. Bu kez Brezilya ve Hindistan gruptan çıkmayı başarmış yerlerine Meksika ve Kolombiya gruba dahil olmuştur. Bu durumda yeni kırılgan beşli Endonezya, Türkiye, Güney Afrika, Kolombiya ve Meksika olmuştur (Eğilmez, 2017).

2017 yılı Kasım ayı başında kredi derecelendirme kuruluşu Standart & Poors (S&P), uluslararası piyasalarda faiz oranlarındaki yükselmeden olumsuz etkilenecek ülkeleri değerlendirerek, kırılgan beşli kapsamını yeniden belirlemiştir. Bu belirlemeye göre, Türkiye kırılgan beşli içinde yer almaya devam ederken, kapsama Arjantin, Mısır, Pakistan ve Katar dahil edilmiştir. Daha önce kapsamda bulunan, Hindistan, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika Cumhuriyeti ise kırılgan beşli kapsamından çıkartılmıştır. S&P kredi derecelendirme notları incelendiğinde, yeni kırılgan beşli içinde en yüksek nota Katar'ın sahip olduğu görülmektedir. Katar'ın notu "yatırım yapılabilir" seviye olan AA- dir. S&P yetkilisinin açıklamalarına göre, yeni belirlenecek kırılgan beşli kapsamından Katar'ın çıkartılacağı ve onun yerine Kolombiya'nın dahil edilebileceği anlaşılmaktadır. Yeni kırılgan beşli kapsamındaki ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve yapıları birbirlerinden oldukça farklıdır. Katar, nüfus, ekonomik büyüklüğe ve gaz-petrole dayalı ekonomik yapısı itibarıyla bir şehir devletini anımsatmaktadır. Pakistan ve Mısır ise nüfusları fazla ancak ekonomik büyüklükleri yetersiz sayılabilecek ülkelerdir. Ayrıca, Mısır ve Pakistan'ın küresel ekonomi ve sermaye piyasaları ile bütünleşmelerinin yeterli düzeyde olmadığı düşünülmektedir. IMF veri setleri incelendiğinde, bu iki ülkenin pek çok güncel ekonomik ve finansal verisine bile ulaşmanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Yeni kırılgan beşli kapsamında yer alan Arjantin ve Türkiye ise G20 ülke grubunda yer alan ve ekonomik bakımdan yeterli büyüklüğe ulaşmış ülkelerdir. Daha öncede belirttiğimiz gibi eski kırılgan beşli kapsamında yer alan tüm ülkeler G20 üyesi olup, yeterli ve etkili ekonomik büyüklüğe sahip ülkelerden oluşmakta idi. Ayrıca bu ülkeler, finansal piyasalarda birbirleri ile rakip konumda olan ve yatırımcıların ilgisini çeken ülkelerdir (Yükseler, 2017). Yukarıda bahsedilen yıllar içerisinde yapılmış olan kırılgan beşli sınıflandırılması Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kırılgan Beşli Sınıflandırmaları

2013 Mayıs Morgan Stanley (MS)	2016 Aralık Morgan Stanley (MS)	2017 Kasım Standart & Poors (S&P)
Türkiye	Türkiye	Türkiye
Hindistan	Meksika	Arjantin
Endonezya	Endonezya	Mısır
Brezilya	Kolombiya	Pakistan
Güney Afrika	Güney Afrika	Katar

Peki bu sınıflandırmalar ne kadar doğru? Yapılan sınıflandırmalarda grupların belirlenmesinde zorlama kararlar veriliyor olabilir mi? Aslında bu sorunun cevabı tam da kırılgan beşliyi açıklayan kurum olan MS'den gelmiştir. Kırılgan beşliyi açıkladıkları raporun üzerinden sadece birkaç ay geçmiştir ki MS "kırılgan beşli ne kadar kırılgan?" başlığı altında yeni bir rapor yayınlamıştır ve küresel piyasaların sağlığını her zaman için tehdit edici unsurların olduğunu; bu nedenle de özellikle kırılgan olarak tanımlanan söz konusu ülkelerin, onları yabancı sermaye akımlarına daha fazla bağımlı kılan yüksek ve yükselmeye devam eden cari işlemler açığına sahip olmaları dikkate alınarak ekonomilerinin nabzının her daim kontrol edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Ancak, bir yandan da bu ülkeleri bir meçhul grup halinde toplamının eleştirilmesi gereken bir yanının da olduğuna vurgu yaparak, kendi içlerinde değerlendirildiklerinde, her ne kadar bu ülkeler en çok etkilenen yükselen piyasa para birimlerinden beşine sahip olsalar da daha kapsamlı bir bakış açısı ile değerlendirildiklerinde farklı kulvarlarda oldukları söylenebilir demişlerdir (MS, 2013 yatırım yönetimi raporu).

Kendi içinde malul oldukları, sıralamayı ya da sınıflandırmayı yapan kuruluşlarca dahi açıklanıyorsa bu sınıflandırmalara niye ihtiyacımız olduğu sorusunun yanıtlanması elzem hale gelmektedir. Şüphesiz ki bu tip sınıflandırmalara ihtiyaç hali küreselleşen finans piyasalarının bir sonucudur. Farklı kurumlar dünya genelinde çeşitli parametrelere dayanarak ülkeleri sınıflandırmaktadır. Yapılan sınıflandırmalar her ülke için aynı öneme sahip değildir ve verilen notların bu durumda yarattığı sonuçlar farklılık arz etmektedir. Örneğin uzun zamandır finansal istikrara sahip ülkeler ile istikrarı henüz yakalamış ve hala yapısal değişikliklere ihtiyaç duyan ülkeler aldığı notları üzerinden dünya finans düzeninde eşit muamele görmemektedir (Bissoondoyal-Bheenick, 2005). Bu nedenle de yapılan sınıflandırmalar, sıralamalar ülkelerin gelecekte alacakları yatırımları ve gösterecekleri büyüme oranını etkileyeceğinden daha dikkatli yapılmalı ya da yanılma payı içerebilecekleri dikkate alınmalıdır.

Finansal anlamda kırılganlık ne anlama gelmektedir? Kırılganlığın ilk belirtisi ekonomik faaliyet sürdüren borçlu girişimcilerin, üretim kararlarının gerçekleşmesi için zayıf kaynaklara sahip oldukları anlamına gelir. Ekonomik yapı kırılgan olduğunda, düşük yatırım seviyesine yol açar çünkü kuruluş ve yönetim maliyetleri yüksek olur ve bu eksik rekabet de dahil olmak üzere sıkıntılara neden olur. Ekonomik kararlarını bu durumda alan ülke savunmasızdır ve her an ekonomik krize yol açan şoklarla karşı karşıya kalabilir (Ünver ve doğru, 2015).

Dış finansman ihtiyacı yüksek olan söz konusu ülkeler için bu durumun büyümenin ve kalkınmanın önünde önemli bir engel teşkil ettiği vurgulanmaktadır. Kırılgan beşli ülkelerinin devam eden süreçte hızlı ekonomik büyüme sağlamaları büyük ölçüde kırılganlıklarını ortadan kaldırmaları ile mümkün olabilecektir (Hayaloğlu, 2015). Kırılganlığa karşı esnekliği alternatif olarak sunan Briguglio ve arkadaşları (2009), ekonomik esneklik terimini, bir ekonominin (a) dış ekonomik şokların etkisini absorbe etme ve (b) bu şokların zararlı etkilerine karşı koyma kabiliyetine ilişkin olarak iki anlamda kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Bir ekonominin dış şokları absorbe etme yeteneği, bir ekonominin esnekliği ile ilişkilidir ve bu onun bir şokun olumsuz etkilerinden sonra iyileşmesini sağlar. Bir ekonominin şoklara karşı koyma

kabiliyeti ise ekonominin sahip olduğu manevra gücü ile farklı bir şok yaratarak bu süreçten çıkabilmesini ifade etmektedir (Briguglio, 2014). Hem Briguglio'nun sunduğu iki alternatifle olan ilgisinden dolayı hem de araştırmacıların iktisat ve girişimcilik alanında uzman olmalarının da etkisiyle kırılmanın ortadan kalkmasında bir cevap olarak inovatif olmayı düşünmeleri hasıl olmuştur. Elbette ki araştırmacılar, sosyal bilimlerde bir sonucu tek bir nedene bağlamanın ya da pek çok nedeni bir arada ele alarak anlam karmaşası yaratan modeller geliştirmenin faydadan çok zarar doğurduğunun farkındadır. Bu nedenle araştırmacılar erişebildikleri nitelikli ikinci veriler üzerinden inovatif olmanın kırılmağa karşı panzehir olarak kabul edilip edilemeyeceğini araştırmaya karar vermişlerdir. İnovasyonun ülkelerin ekonomik büyümesinde nasıl bir etkisinin olduğuna dair oldukça geniş bir yazın bulunmaktadır. Özellikle de kırılma olma halinin ölçümlendiği kriterler olan GSYH, cari açık, işsizlik, nüfus gibi kriterler inovasyon alanında yapılan araştırmalara da konu edilmektedir ve aralarındaki ilişkileri ortaya çıkaran çalışmalar yapılmaktadır.

Ülkeler açısından bakıldığında inovasyona dayalı girişimcilik faaliyetlerini teşvik eden ülkelerin ekonomik performansının yükseldiğini gösteren bulgulara erişilmiştir (Valliere ve Peterson; 2009). Girişimcilerin ekonomik süreçte inovasyon ile şok yaratabilecek ajanlar olduğu fikri Schumpeter (1934) ile gündeme gelmiştir. Schumpeter, girişimcilik faaliyetinin yarattığı yaratıcı yıkım sürecine dayanan bir ekonomik gelişme teorisi geliştirmiştir ve bu teoriden hareketle bazı yazarlar girişimcilik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklandıkları, gelişim aşamalarını dikkate alarak, işletme sahipliğinin ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) arttığını tespit eden çalışmalar yapmışlardır (Urbano ve Aparicio, 2016).

Bir başka çalışmada Galindo ve Mendez (2014) 2002- 2007 döneminde 13 gelişmiş ülke verileri üzerine yaptıkları araştırmada Schumpeterian modelin üçlüsü olan "inovasyon, ekonomik büyüme ve girişimcilik" arasındaki geri bildirim etkisini analiz etmişlerdir ve üç değişkenin birbirlerinin üzerinde olumlu etkiler yarattığı ve dairesel bir etkiye sahip olduklarını göstermişlerdir. Ayrıca daha fazla girişimcilik faaliyeti ve inovasyonun ekonomik faaliyeti arttırdığını ve daha sıkı bir para arzının inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerini olumlu ve önemli ölçüde desteklediğini göstermişlerdir.

Schumpeterian teoriden hareket eden araştırmalarda inovasyonun, büyümenin belirleyicisi olduğu yönündeki iddialar çok basit bir ampirik kurgu ile test edilmektedir. Araştırmacılar genelde Ar-Ge harcamaları gibi girdi kalemlerine veya patentler gibi inovasyon çıktı kalemlerine odaklanmaktadır (Wong vd., 2005). Neo- klasik büyüme modelinde öncü isimlerden olan Solow (1956)'a göre ise tasarruflar sermaye birikimini artırır ve nüfus negatif etkide bulunur. Teknolojik gelişme ise modelde emeğin verimini artırarak sermaye birikimini artırır. Neo-klasik teoride teknolojik gelişmenin nereden, nasıl geldiğini açıklamadıklarını eleştiren ve kendi modelini ileri sürenlerden biri de İçsel Büyüme teorisyenlerinden biri olan Romer (1989)'dir. Romer, ekonomide gerçekleşen artan getiri durumlarını, aksak rekabeti, tekel koşullarını ve neo-klasiklerin dikkate almadığı teknolojik gelişme ile beşerî sermaye faktörünü dahil ederek açıklamıştır. Kısaca Romer, teknolojik gelişmenin ülkelerin durağan duruma uğramaksızın büyüyeceğini iddia etmektedir (akt. Doğan, 2014).

Yine 1980-2003 dönemi için 58 ülkeden oluşan bir örneğe dayanarak, ampirik sonuçlar elde eden Hasana ve Tuccic (2010)'a göre yüksek kalitede patentleri olan firmalara ev sahipliği yapan ülkeler daha yüksek ekonomik büyüme oranına sahiptirler.

İnovasyon ve büyüme arasındaki ilişki inovasyonun olmaması durumunda ülke ekonomilerinin kar oranı ile verilen sabit oranda büyüyeceği öngörülebilir lakin kapitalist düzende teknik ilerleme, ülkelerin büyüme temposunu artırıcı nitelikte olsa da sürekli bir inovasyon akışı, büyüme için zorunlu bir koşul da değildir. Burada unutulmaması gereken ekonomik büyüme ve gelişmenin özünün, teknik değişiklik değil kapitalist birikim olduğudur (Guha, 1969).

Literatürdeki bu çalışmalardan hareketle ülkelerin inovasyon yapabilme düzey ve potansiyelleri ile büyüme oranları arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Bir ülkenin inovatif olabilmesi eğitilmiş insana, uygun ekosisteme ve fırsatları değerlendirmelerine imkân veren finansal olanakların varlığına bağlıdır. Yukarıda belirttiğimiz küresel finans sistemi ülkelerin ihtiyaç duyduğu yatırımları almasında sıralama ve sınıflandırmalara ihtiyaç duymaktadır. Bildiğimiz üzere bu çalışmaya konu edilen kırılma beşli

sınıflandırmasını dünyaca ünlü iki kredilendirme kuruluşu yapmıştır. İki kurum da aslında kırılğan sıfatı ile niteledikleri bu ülkelerin yatırımcılar açısından riskli olduğunu ifade etmektedir.

Metodoloji kısmına geçmeden önce bu çalışmanın temel araştırma sorusunun “inovasyonun kırılğanlığın panzehiri olarak yani esneklik unsuru olarak değerlendirilmesi mümkün müdür?” olduğu ifade edilebilir. Bu minvalde de cevaplanması öngörülen alt sorular ise şu şekildedir:

a) “2013 kırılğan beşli listesinde yer alıp, 2017 listesinde olmayan ülkelerin 2009-2018 arasındaki inovasyon performansları nasıldır? Bu performans dünya ortalamasının neresindedir?”

b) “Gariban Türkiye'nin ikidir listede yer alması, yani “kırılamayan kırılğan” olmasında (kırılamayan kırılğan ya da ucube esnek) inovasyonun etkisi nasıl yorumlanabilir?”

Türkiye niye hala potada sorusunun cevabı Eğilmez (2017)'e göre şu şekildedir: “2013 ve 2017'de Türkiye'nin tabloları karşılaştırıldığında, 2016 dışında potansiyel büyümenin üzerinde bir ortalama yakalamış olmasına karşılık Türkiye'nin diğer ekonomik göstergelerinde iyileşme olmadığı ortaya çıkıyor. Hatta işsizlik, enflasyon, faiz, bütçe dengesi ve dış borç stoku/GSYH göstergelerinde bozulma var. Cari açık da önce azalmış olmasına karşılık son yılda yine artışa geçmiş görünüyor. Öte yandan döviz açık pozisyonda son iki yılda yaşanan düşüş 2017 yılında yeniden hızlı bir yükselişe dönüşmüş bulunuyor. Bu ülkelerin böyle bir grubun içinde değerlendirilmesinin nedenleri olarak yüksek cari açık oranları, yüksek enflasyon oranları ve büyüme performansındaki iniş ve çıkışlar gösteriliyor. Uluslararası alanda egemen olan genişleyici para politikasının terk edilmesi halinde bu ekonomilerin dış finansmana erişmekte zorlanacakları tahmin ediliyor. Türkiye'nin son yıllarda sürekli olarak kırılğan ekonomiler arasında gösterilmesi dış finansman bulabilmek açısından aleyhe işleyen bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Bu olumsuz etki bir yandan dış finansman kaynağı bulmakta sıkıntıya neden olurken bir yandan da kaynak sağlayıcıların daha yüksek faiz talep etmesine yol açarak maliyet artırıcı etki yaratıyor.”

İnovatif ürünlerin ağırlıklı olarak yüksek teknoloji ürünlerinden oluştuğu düşünüldüğünde ilk yapılması gereken şey şüphesiz Türkiye'nin yüksek teknolojik ürünlerdeki durumu gözden geçirilmelidir. Türkiye G20 ülkeleri arasında yüksek veya ileri teknoloji ürünleri ihracatı bakımından en geride kalan ülkelerden biridir. 1995-2015 döneminde en istikrarlı çıkışı kaydeden Çin, yüksek teknoloji ürünü ihracatını yüzde 10'dan yüzde 25'in üzerine taşırken, Brezilya da iki katına çıkartmayı başarmıştır. Yüksek teknoloji ürünü ihracatını artıran ülkelerden Güney Kore, AR-GE'ye GSYİH'sinin yüzde 4'ünü ayırırken, Çin'de bu oran yüzde 2, Türkiye'de ise yüzde 1 civarında olduğu bilinmektedir. İhraç ettiği ürünlerin sadece yüzde 2,2'si ileri teknoloji ürünü olan Türkiye, bu oran ile G20 ülkeleri arasından Suudi Arabistan'ın ardından sondan ikinci sırada yer almaktadır. Bu süreçte imalat ürünlerin toplam ihracat içindeki payı yüzde 10 seviyesinden yüzde 90'ın üzerine çıkmıştır. Ancak, ülkemiz katma değeri düşük, ucuz mal ihracatında artış sağlarken yüksek teknoloji ürünlerde yerinde saymaktadır. Bu tablo dahi kırılğan beşliden çıkmayı başaran iki ülkede yüksek teknoloji ürünlerini yani inovatif ürün üretebilmenin önemini göstermesi bakımından değerlidir. Ekonomistler için cari açığın, nitelikli sermaye girişleri ile finanse edilmediği durumlarda ülkelerin dış dengesi sorunlu hale gelebilmektedir. Bundan dolayı uluslararası kuruluşlar Türkiye için dış denge riskini sürekli öne çıkarmaktadır (Koç vd. 2018).

2. Veri ve Yöntem

Dünyada ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilmesindeki en önemli verilerden biri 2007 yılından itibaren her yıl Dünya Fikri Haklar Örgütü (WIPO), Cornell Üniversitesi ve Avrupa İşletme Enstitüsü (INSEAD) iş birliğinde hazırlanan Küresel İnovasyon Endeksi (GII) verisidir. Küresel İnovasyon Endeksi (GII), çok boyutlu inovasyon yönlerini yakalamayı ve uzun vadeli çıktı büyümesini, iyileştirilmiş üretkenliği ve iş büyümesini teşvik etmek için politikaları uyarlamada yardımcı olabilecek araçları sağlamayı amaçlamaktadır. GII, inovasyon faktörlerinin sürekli olarak değerlendirildiği bir ortam yaratılmasına yardımcı olarak 2007 yılından itibaren her yıl yaklaşık 120 ülkenin verisini kapsayan önemli bir araç ve zengin bir ayrıntılı ölçümler veri tabanı sağlamaktadır.

GII Raporunun özü, dünya ekonomilerinin inovasyon yeteneklerinin ve sonuçlarının bir sıralamasından oluşmasıdır. Endeks, sadece ülkelerin göreceli kapasitelerini belirlemek için değil, aynı

zamanda bir ülkenin inovasyon ile ilgili politika ve uygulamaları aracılığıyla güçlü ve zayıf yönlerini açıkça ortaya koymaya yönelik tasarlanmıştır (INSEAD, 2017).

Endeks, inovasyon girdileri ve inovasyon çıktıları olmak üzere iki alt endeksten ve bu iki alt endekte toplam yedi alt bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler altındaki göstergelerle puanlar hesaplanarak farklı ülkeleri karşılaştırma imkânı sunan bir GII sıralaması ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ülkelerin inovasyon çıktıları için ne kadar girdi kullandığına işaret eden inovasyon etkililik oranı da 2013 yılından itibaren hesaplanarak raporlanmaktadır. (<https://www.sd.com.tr/2018/kuresel-inovasyon-endeksi-2018-raporu-yayimlandi/>)

İnovasyon endeksi için oluşturulan veriler İnovasyon Girdi Alt Endeksi ve İnovasyon Çıktı Alt Endeksi olmak üzere iki alt eksene dayanmaktadır.

İnovasyon Girdi Alt Endeksi 5 temel bileşen üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bileşenler aşağıda verilmiştir.

1. Kurum ve Kuruluşlar: Politik çevre, düzenleyici çevre, iş çevresi
2. İnsan Kaynağı ve Araştırma: Eğitim, yükseköğretim, ar-ge
3. Altyapı: Bilişim, genel altyapı, sürdürülebilir çevre
4. Pazar Gelişmişliği: Kredi, yatırım, ticaret ve rekabet
5. İş Gelişmişliği: Bilgi işçileri, inovasyon çevresi, bilgi birikimi

İnovasyon Çıktı Alt Endeksi ise 2 temel bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler aşağıda ifade edilmiştir.

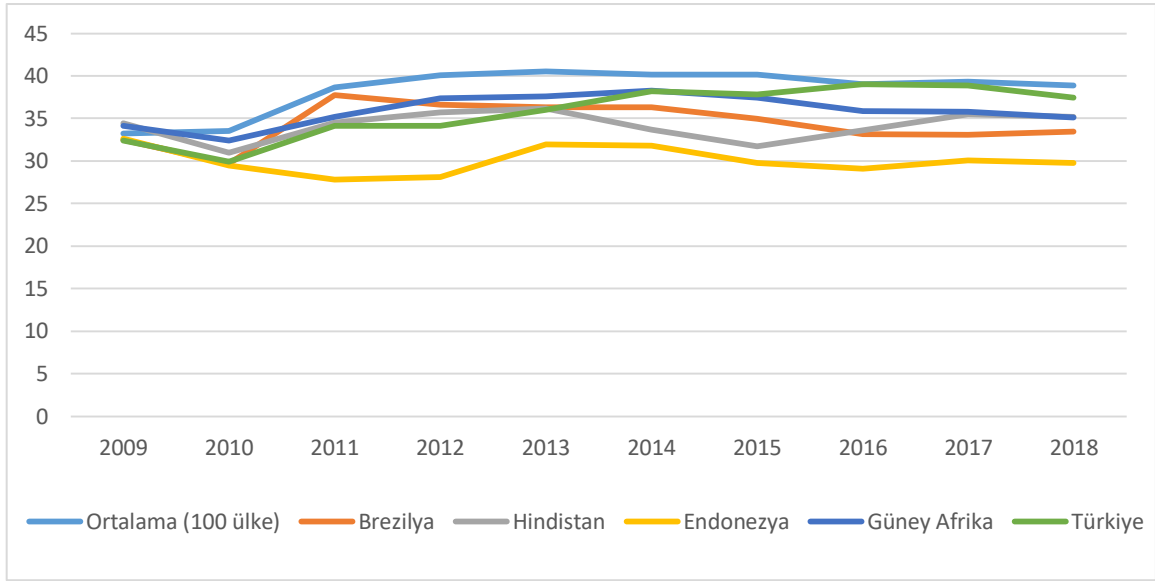
1. Bilgi ve Teknoloji Çıktıları: Bilgi üretimi, etkisi ve yayılımı
2. İnovatif Çıktılar: Maddi olmayan varlıklar, yenilikçi ürün ve hizmetler, çevrimiçi yaratıcılık

Bu çalışmada 2009-2018 yıllarındaki 100 ülkenin³⁵ inovasyon endeksi, inovasyon girdi endeksi ve inovasyon çıktı endeksi verileri kullanılarak bu ülkelerin ortalama inovasyon değerlerindeki değişim incelenmiştir. Veriler, ikincil bir veri kaynağı olan Küresel İnovasyon Endeksinin 2009-2018 yıllık raporlarından derlenmiştir. Çalışmada öncelikle kırılğan beşli sınıflandırmalarını oluşturan ülkelerin inovasyon endeksi değerleri yıllar itibarıyla karşılaştırılmıştır. Amaç, 2013 yılı sınıflandırmasında kırılğan ülke olarak yer alan ancak 2017 sınıflandırmasında kırılğan statüsünden çıkmış veya yeni kırılğan statüsüne dahil olmuş ülkelerin endeks değerlerindeki yüzde değişimin incelenmesidir.

Aşağıdaki grafikte MS 2013 Mayıs ayı kırılğan beşlisinin ve tüm ülkelerin (100 ülke için) ortalama inovasyon endeksindeki değişim verilmiştir.

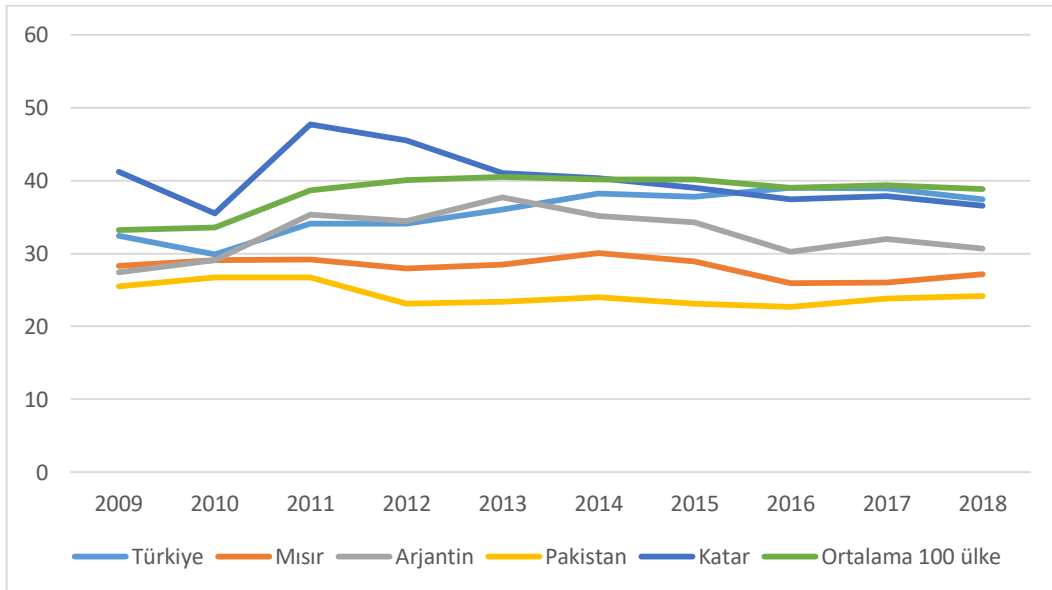
Grafik 1: 2013 Mayıs Kırılğan Beşli Ülkeleri ve 100 Ülkenin Ortalama İnovasyon Endeksi Değerleri

³⁵ 2009-2018 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta açıklanan verilerdeki ortak 100 ülke çalışmaya dahil edilmiştir. Bu ülkeler Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika, Türkiye, Mısır, Arjantin, Pakistan, Katar, Arnavutluk, Cezayir, Ermenistan, Avustralya, Avusturya, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Belçika, Bolivya, Bosna Hersek, Botswana, Bulgaristan, Burkina Faso, Kamboçya, Kamerun, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ekvador, El Salvador, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Guatemala, Honduras, Hong Kong, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Jamaika, Japonya, Ürdün, Kazakistan, Kenya, Güney Kore, Kuveyt, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Madagaskar, Malezya, Mali, Meksika, Moğolistan, Fas, Namibya, Hollanda, Yeni Zelanda, Nijerya, Norveç, Umman, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Suudi Arabistan, Senegal, Sırbistan, Singapur, Slovenya, İspanya, Sri Lanka, İsveç, İsviçre, Tacikistan, Tanzanya, Tayland, Tunus, Uganda, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Uruguay, Zambiya şeklindedir.

Bu grafikten hareketle, 2013 kırılğan beşli sınıfında yer alan ülkeler için inovasyon endeksindeki değişim incelendiğinde 2013 yılından 2017 yılına kadar inovasyon endeksi verisindeki tek pozitif değişimin yüzde 7,8 ile Türkiye’de olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika kırılğan ülkeleri için ise inovasyon endeksi verisinde yüzde olarak azalma olduğu görülmektedir. İnovasyon endeksi verileri hesaplanan 100 ülkenin aynı yıllar arasındaki ortalama inovasyon endeksi değerleri ise yüzde 2,8 oranında düşüş göstermiş ki bu da dünya genelinde inovasyon endeksi puanlarında gerileme olduğunu göstermektedir. İşin ilginç yanı 2017 Kasım S&P sınıflandırmasında yeni kırılğan beşlide sadece Türkiye yer almaktadır. Diğer dört ülke ise kırılğan beşli sınıflandırmasından çıkartılmıştır.

Grafik 2: 2017 Kasım Kırılğan Beşli ve 100 Ülkenin Ortalama İnovasyon Endeksi Değerleri

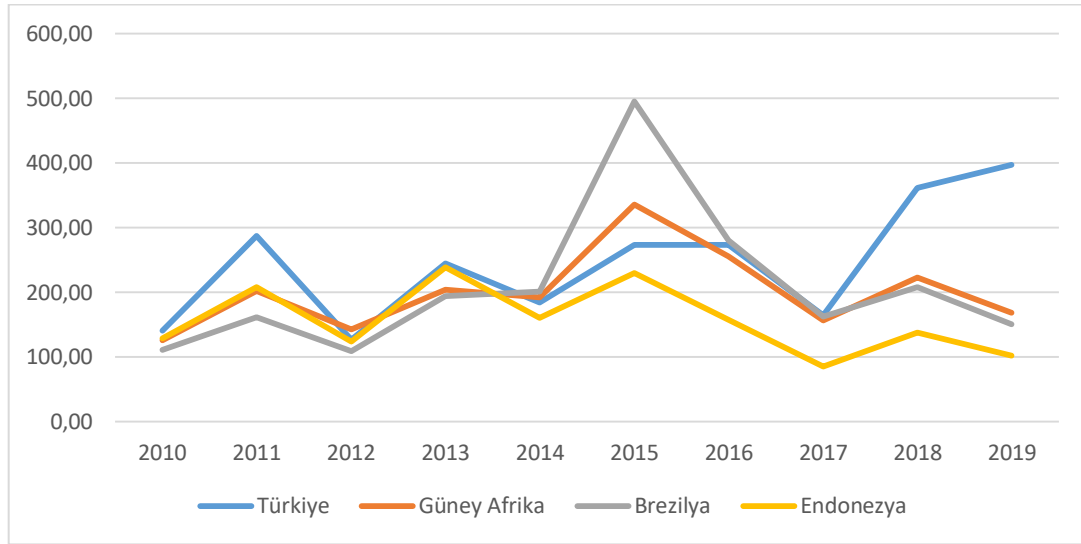

Grafik 2’ye göre 2017 Kasım kırılğanlık sınıflandırmasına yeni dahil olan Mısır, Arjantin, Pakistan ve Katar ülkeleri için 2013-2017 inovasyon endeksi değerlerindeki değişim Pakistan dışında azalma

eğilimindedir. Pakistan yaklaşık yüzde 2 oranındaki artış ile birlikte bu azalma durumunun dışında yer almaktadır. Ancak grafiğe göre ilginç olan nokta yine şudur ki kırılmayan kırılğan ülke olarak Türkiye'nin inovasyon endeksi değerlerinin ve sıralamasının pozitif yönde hareket ettiği görülmektedir. Bu pozitif harekete rağmen Türkiye neden hala potada cevabını vermek elbetteki kolay değildir

Literatürdeki çalışmalar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için CDS değerlerinin doğrudan yabancı yatırımlar veyahut ülkeye giren sermaye üzerindeki etkisinin negatif yönlü olduğunu gösterirken, yüksek gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde ise ülkelerin risk düzeylerindeki değişikliklerin sermaye hareketlerinde herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, kırılğan beşli sınıflandırılmasında yer alan gelişmekte olan ülkelerin risk seviyesindeki artış yani CDS değerlerindeki artış sermaye hareketlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Kanlı, N. K. ve Aydoğuş, O., 2017). Bu nedenle ülkeye gelen yatırımlar üzerinde inovasyon ile birlikte en etkili olan değişkenlerden biri olan ülkelerin risk durumlarını ortaya koyan Kredi Risk Primi (CDS) verileri incelenmiştir. Bu veri ülkelerin aldıkları borcu geri ödememe risklerini ölçen bir göstergedir. Dolayısıyla kırılğan ülkelere yönelik sermaye hareketlerini yorumlayabilmek için Türkiye, Güney Afrika, Brezilya ve Endonezya³⁶ ülkeleri için 2010-2019 yılları arasındaki CDS verisi Grafik 3'de gösterilmiştir.

Grafik 3: 2013 Kırılğan Beşli Sınıflandırmasındaki Ülkelerin CDS Değerleri

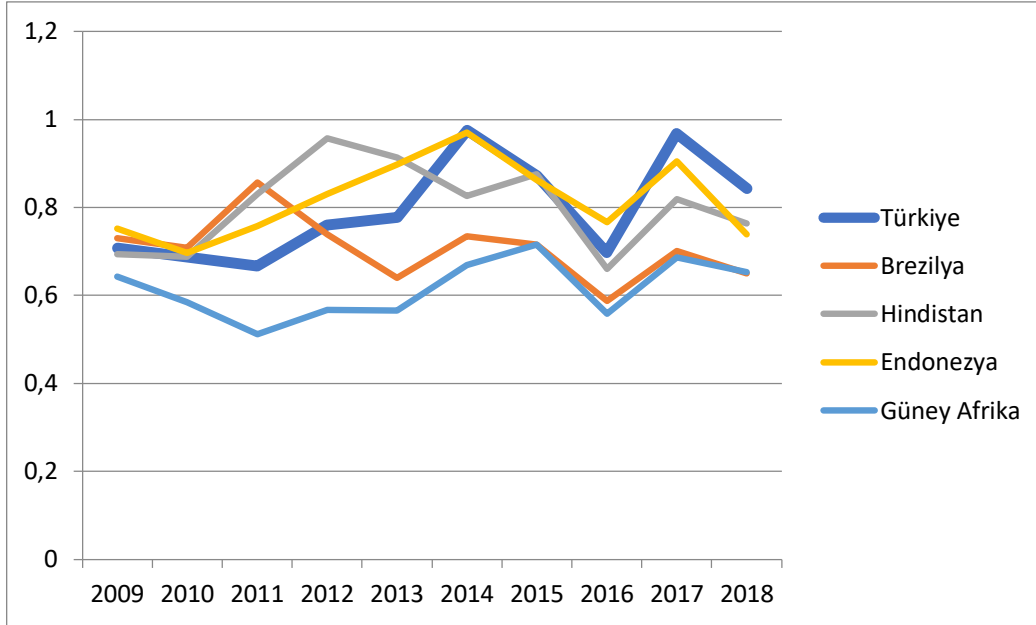
Grafik 3'den görüldüğü üzere Türkiye, inovasyon endeksindeki pozitif gidişatı CDS verisinde sağlayamamıştır. Türkiye'nin CDS değerinde 2010 yılından 2019 yılına yüzde 180'lik bir artış yaşanmıştır. Bu risk düzeyindeki yüksek artışın dış sermaye hareketlerini doğrudan olumsuz olarak etkilediği yorumu yapılabilir. Dolayısıyla risk primindeki artışın Türkiye'deki dış sermaye hareketleri üzerindeki negatif etkisi o kadar yüksek olmuştur ki; inovasyon endeksindeki iyileşmeden kaynaklanması beklenen sermaye cazibemiz bu durumun karşısında zayıf kalmıştır.

Söz konusu endeks değerlerinden görülmektedir ki; Türkiye için iyileşme gösteren bir inovasyon endeksi puanları olmasına rağmen kırılğan ülke sınıfında ısrar eden bir durum görülmektedir. Elde edilen betimleyici verinin açıklayıcı gücünü artırabilmek için ekonometrik bir yöntem olan Bootstrap Veri Zarflama analizi kullanılmıştır. Bu yöntemin en önemli üstünlüğü stokastik olmamasıdır. Dolayısıyla stokastik modellerin varsayımlarına ihtiyaç duyulmamaktadır. Etkinlik skorlarının tahmin edilmesinde çıktı eksenli ve ölçeğe göre değişen getiri varsayımları kullanılmıştır. Analizde kullanılan girdi ve çıktılar, giriş bölümünde yer alan inovasyon girdi ve çıktı endeksleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Veri zarflama

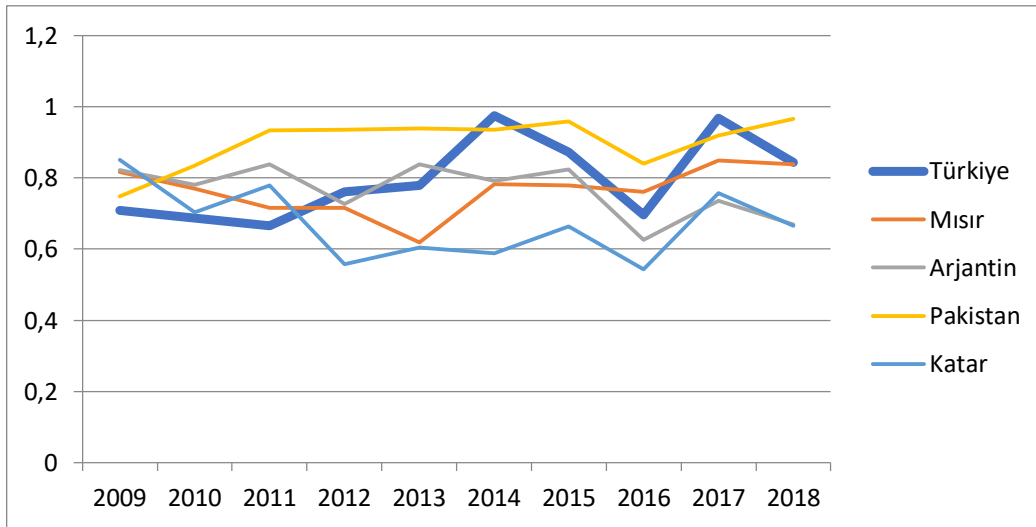
³⁶ Hindistan verisine ulaşılamamıştır.

analizinden elde edilen kırılğan beşli gruplara ait sapması düzeltilmiş etkinlik skorları Grafik 3,4 ve Tablo 2,3'de gösterilmektedir.

Grafik 4: 2013 Mayıs Kırılğan Beşli Sınıflandırması İçin Bootstrap Etkinlik Skorları

Grafik 5: 2017 Kasım Kırılğan Beşli Sınıflandırması İçin Bootstrap Etkinlik Skorları

Grafik 4'de 2013 Mayıs sınıflandırmasında yer alan kırılğan beşli grubuna ait inovasyon teknik etkinlik skorları yer almaktadır. Grafik 3'de yer alan etkinlik skorları incelendiğinde Türkiye'ye ait inovasyon etkinlik skorlarının 2009 yılında diğer ülkelerle benzer değere sahip bir seyir izlerken özellikle 2013 yılından sonra bu grupta yer alan ülkelerden önemli ölçüde bir pozitif ayrışma sergilediği görülmektedir.

Grafik 5'de yer alan 2017 yılı sınıflandırmasına göre oluşturulan ülke gruplarına ait inovasyon etkinlik değerleri incelendiğinde başlangıç itibarıyla diğer ülkelerin altında yer alan Türkiye'nin özellikle 2013 yılından sonra etkinlik değerinde önemli oranda bir artışın olduğu dikkat çekmektedir. Ülkeler arasında inovasyon performansının karşılaştırılması amacıyla tahmin edilen etkinlik skorları bir sıralamaya tabi tutularak Tablo 2 ve Tablo 3 de yıllar ve ülkeler itibarıyla raporlanmıştır.

Tablo 2: 2013 Mayıs Kırılğan Beşli Sınıflandırması İçin Bootstrap Etkinlik Skorları

Yıllar	Türkiye	Brezilya	Hindistan	Endonezya	Güney Afrika
2009	0.707 (3)	0.729 (2)	0.693 (4)	0.752 (1)	0.642 (5)
2010	0.686 (4)	0.707 (1)	0.687 (3)	0.697 (2)	0.584 (5)
2011	0.666 (4)	0.856 (1)	0.831 (2)	0.757 (3)	0.511 (5)
2012	0.760 (3)	0.738 (4)	0.956 (1)	0.829 (2)	0.566 (5)
2013	0.777 (3)	0.640 (4)	0.913 (1)	0.897 (2)	0.564 (5)
2014	0.975 (1)	0.735 (4)	0.826 (3)	0.969 (2)	0.669 (5)
2015	0.872 (2)	0.716 (4)	0.875 (1)	0.862 (3)	0.716 (5)
2016	0.696 (2)	0.586 (4)	0.660 (3)	0.766 (1)	0.557 (5)
2017	0.968 (1)	0.700 (4)	0.818 (3)	0.905 (2)	0.686 (5)
2018	0.843 (1)	0.649 (4)	0.763 (2)	0.739 (3)	0.652 (5)
Ortalama	0.795	0.705	0.802	0.817	0.615
Sıra	3	4	2	1	5

Not: Parantez içindeki değerler ilgili yıllara ait etkinlik değerlerine ait sıralamayı göstermektedir.

Tablo 2’de 2013 sınıflandırmasında yer alan ülkelerin inovasyon teknik etkinlik sıralamaları yer almaktadır. Bu veriler ülke bazında değerlendirildiğinde kırılğan beşli ülkeleri arasında Türkiye’nin ortalama etkinlik skorunun 0,795 değeri ile üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu sonuca göre Türkiye’nin inovasyon girdi değişkenleri veri iken inovasyon çıktı üretme sürecinde potansiyel olarak yüzde 20,5’lik bir artış sağlayacağı yorumu yapılabilir. Grupta yer alan en etkin ülke Endonezya iken en etkin olmayan ülke ise Güney Afrika’dır. Yıllar itibarıyla bakıldığında özellikle 2013’den sonra Türkiye etkinlik skorları bakımından birinci ve ikinci sırada yer almaktadır. Bu da inovatif olma açısından Türkiye’nin kırılğan yapıdan ayrıştığı anlamına gelmektedir. Bu analiz sonucu, yukarıda ifade edilen betimsel bulguları ekonometrik tahminlerle desteklemektedir.

Tablo 3: 2017 Kasım Kırılğan Beşli Sınıflandırması İçin Bootstrap Etkinlik Skorları

Yıllar	Türkiye	Mısır	Arjantin	Pakistan	Katar
2009	0.707 (5)	0.816 (3)	0.821 (2)	0.717 (4)	0.850 (1)
2010	0.686 (5)	0.770 (3)	0.781 (2)	0.834 (1)	0.703 (4)
2011	0.666 (5)	0.716 (4)	0.837 (2)	0.933 (1)	0.778 (3)
2012	0.760 (2)	0.716 (4)	0.726 (3)	0.934 (1)	0.556 (5)
2013	0.777 (3)	0.618 (4)	0.837 (2)	0.939 (1)	0.604 (5)
2014	0.975 (1)	0.781 (4)	0.791 (3)	0.935 (2)	0.587 (5)
2015	0.872 (2)	0.778 (4)	0.823 (3)	0.959 (1)	0.663 (5)
2016	0.696 (3)	0.761 (2)	0.625 (4)	0.839 (1)	0.543 (5)
2017	0.968 (1)	0.848 (3)	0.735 (5)	0.918 (2)	0.757 (4)
2018	0.843 (2)	0.838 (3)	0.668 (4)	0.965 (1)	0.665 (5)
Ortalama	0.795	0.764	0.764	0.900	0.671
Sıra	2	4	3	1	5

Not: Parantez içindeki değerler ilgili yıllara ait etkinlik değerlerine ait sıralamayı göstermektedir.

Tablo 3’de 2017 sınıflandırmasında yer alan ülkelerin inovasyon teknik etkinlik sıralamaları yer almaktadır. Burada ise, Türkiye ortalama etkinlik skorları bakımından 2013 sınıflandırmasına göre bir puan daha yükselerek ikinci sırada yer almaktadır. Yine 2013 yılından sonra Türkiye’nin etkinlik sıralamasında birinci ve ikinci sıralarda yer aldığı görülmektedir. Tabloda en etkin ülke Pakistan iken, en etkisiz ülkenin Katar olduğu görülmektedir.

3. Sonuç

Çalışma kırılğanlığın aşılmasında inovatif olmak bir cevap olabilir mi? sorusuna yanıt aramıştır. Bu kapsamda öncelikle dünya genelinde yapılmakta olan ülke sınıflandırmalarının ne kadar doğru olduğu tartışmasının göz ardı edilmemesi gereken bir konu olduğu vurgulanmıştır. Bu sınıflandırmalardan belki de en güncel tartışma konularından biri olan ve yıllar içinde değişiklik gösteren kırılğan beşli grubu ve kırılğanlığa karşı panzehir olarak inovatif olmaktan bahsedilebilir mi? sorusu bu çalışmanın sorusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2013 ve 2017 yıllarında yapılmış olan kırılğan beşli sınıflandırmalarına dahil olan ülkelerin inovasyon endeks değerleri incelenmiştir. Yapılan oransal karşılaştırmalar ve betimsel

analiz sonucunda inovasyon endeksi ve kırılgan olma arasında negatif yönlü bir ilişki kurulabileceği görülmüştür. Dolayısıyla, iki sınıflandırmada da yer alan “Gariban” Türkiye’nin inovasyon endeksindeki iyileşme anlamında da aslında ortalamanın altında bir ülke olmadığı sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda, ülkelere gelen sermaye yatırımları ile doğrudan ilgili olan ve kredi risk primi olarak ifade edilen CDS değerlerine bakılmış ve Türkiye’nin risk kredibilitesi olarak kırılgan beşli ülkeleri arasındaki en negatif durumda yer alan ülke olduğu görülmüştür. Söz konusu veriler ışığında inovasyon endeksindeki iyileşmenin dış sermaye hareketlerine etkisinin ülkenin risk kredibilitesindeki artıştan dolayı sınırlı olduğu betimsel sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın analiz aşamasında ise, söz konusu bulguları ekonometrik bir bakış açısıyla değerlendirebilmek için Bootstap Veri Zarflama analizinden yararlanılmıştır. İnovasyon girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak elde edilen etkinlik skorları değerlendirildiğinde, Türkiye’nin ortalama inovasyon etkinlik skorunun 0,795 olduğu görülmektedir. Buna göre Türkiye’nin inovasyon çıktı üretme sürecinde potansiyel olarak yüzde 20,5’lik bir artış sağlayacağı öngörülebilir. Ampirik bulgular kısmında yer alan grafik ve tablo değerleri incelendiğinde Türkiye’nin özellikle 2013’den sonra inovasyon etkinliğinde önemli bir artış sağladığı ve kırılgan beşli ülke gruplarından ayrıştığı görülmektedir. 2013 sınıflandırmasında üçüncü sırada yer alan Türkiye 2017 sınıflandırmasında ikinci sırada bulunmaktadır. Kanaatimizce bulgular ışığında, Türkiye’nin inovatif açıdan 2017 sınıflandırmasında yer almaması gerekmektedir. Ancak, bulunan sonuçların aksine 2013 ve 2017 sınıflandırması karşılaştırıldığında kırılgan beşli içerisinde kalan tek ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin inovasyon göstergesi kırılganlığı belirlemede tek başına öncü bir gösterge olmayıp Türkiye’nin küresel risk göstergesi olan ve ülkeye ait birçok faktörü de içine alan temel göstergelerde de (özellikle CDS primlerinde) istikrarı sağlaması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Bu çalışmaya şunu ifade etmek için kaynak olarak başvurulabilir: bu çalışmada ilk olarak sadece inovasyon endeksi verisine bakarak 2013’den 2017’ye kırılgan beşli grubundan çıkma durumunu değerlendirilmiş; daha sonrasında ise bu betimleyici analizi desteklemek adına ekonometrik bir çalışma yapılmıştır. Gelecek araştırmalarda özellikle potadan çıkan ülkelerin ulusal inovasyon sistemleri detaylı olarak incelenip bilhassa hangi unsurların öne çıktığı, benzer ve farklı yanları da tespit ederek politika yapımcılara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bissoondoyal-Bheenick, E. (2005) “An analysis of the determinants of sovereign ratings”, *Global Finance Journal*, 15 (2005) 251–280.
- Briguglio, L. (2014). “A Vulnerability and Resilience Framework for Small States”, Bynoe-Lewis, D. Building the Resilience of Small States: A Revised Framework, London Commonwealth Secretariat.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., ve Vella, S. (2009). “Economic vulnerability and resilience: Concepts and measurements”, *Oxford Development Studies*, 37(3), 229-247.
- Doğan, Z. (2014) “Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri”, *The Journal of Academic Social Science*, yıl 2, sayı 6, 365-380.
- Erşin, F. (2014) “Yükselen Ekonomiler ve Kırılgan Beşli: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD)*, Sayı 1, 43- 51.
- Galindo, M.A.; Méndez, M.T. (2014) “Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work?”, *Journal of Business Research*, vol. 67, , 825-829.
- Guha, A. (1969) “Accumulation, Innovation, and Growth under Conditions of Disguised Unemployment”, *Oxford Economic Papers*, Vol. 21, No. 3, 360-372.
- Hasana, I.; Tuccic, C.L. (2010) “The Innovation–Economic Growth Nexus: Global Evidence”, *Research Policy*, Vol. 39, 1264-1276.

- Hayaloğlu, P. (2015) "Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Yıl 11, Sayı 1, 131- 144.
- INSEAD (2007). The world's top innovators, The World Business/INSEAD Global Innovation Index. France.
<http://www.mahfiegilmez.com/2017/11/turkiye-ekonomisi-nicin-krlgan-besli.html> (2019.Temmuz)
<https://www.sd.com.tr/2018/kuresel-inovasyon-endeksi-2018-raporu-yayimlandi/> (2019 Eylül)
- Kanlı, N. K., Aydoğuş, O. (2017). Ülke Risk Faktörlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Belirleyici Etkisi. *Ege Academic Review*, 17(2).
- Morgan Stanley (2013) "Tale from the Emeging World", Investment Management.
- Schumpeter, J.A. (1934) *The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Transaction Books.
- Urbano, D. ve Aparicio, S. (2016) "Entrepreneurship Capital Types and Economic Growth: International Evidence", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 102, 34-44.
- Ünver, M.; Doğru, B. (2015) "The Determinants of Economic Fragility: Case of the Fragile Five Countries", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Sayı 31, 1-24.
- Yükseler, Z. (2017). Kırılgan beşli. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/320930852_KIRILGAN_BESLI
- Valliere, D., Peterson, R., (2009) "Entrepreneurship And Economic Growth: Evidence From Emerging And Developed Countries", *Entrepreneurship Regional Development*, 21 (5), 459–480.
- Wong, P.K., Ho, Y.P. ve Autio E. (2005) "Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth: Evidence from GEM data", *Small Business Economics*, Vol. 24, 335–350,

JEOPOLİTİK RİSKLERİN KREDİ RİSK PRİMİ (CDS) ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ZAMANA GÖRE DEĞİŞEN REGRESYON BULGULARI

Müge KARACAL

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İktisat Bölümü, muge.karacal@bakircay.edu.tr

Ramazan EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ramazan.ekinci@bakircay.edu.tr

Aslı DOLU

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, asli.dolu@bakircay.edu.tr

ÖZ

Jeopolitik olaylar basında geniş çapta rapor edilen ve yatırımcılar tarafından talep edilen risk primini etkileyen bölgesel belirsizliklerdir. Bu çalışmada Caldara ve Iacoviello (2018) tarafından geliştirilen ve aylık olarak elde edilen jeopolitik risk endeksinin (GPRS) Türkiye'nin uluslararası risk primi üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmanın analiz kısmında kayan pencere regresyon yönteminden yararlanılmıştır. Kayan pencere yaklaşımı ile ele alınan zaman aralığında meydana gelen jeopolitik olayların yanı sıra zamandaki değişimin katsayılar üzerinde yol açtığı doğrusal olmayan etki de analize dahil edilmektedir. Elde edilen kayan pencere regresyon sonuçları jeopolitik riskin ülkenin risk primi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre jeopolitik riskteki bir artış ülkenin risk primini pozitif yönde artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Risk Primi, Jeopolitik Risk Endeksi, Kayan Pencere Regresyon Analizi

THE EFFECT OF GEOPOLITIC RISKS ON CREDIT RISK PREMIUM (CDS): CHANGING REGRESSION FINDINGS

ABSTRACT

Geopolitical events are regional uncertainties that are widely reported in the press and affect the risk premium demanded by investors. In this study, geopolitical risk index (GPRS) impact on Turkey's international risk premium developed by Caldara and Iacoviello (2018) and obtained monthly are analyzed. In the analysis part of the study, sliding window regression method is used. In addition to the geopolitical events occurring in the time interval handled by the sliding window approach, the nonlinear effect of the change in time on the coefficients is also included in the analysis. The sliding window regression results show that geopolitical risk has a significant effect on the country's risk premium. Accordingly, an increase in geopolitical risk positively increases the country's risk premium.

Key Words: Risk Premium, Geopolitical Risk Index, Sliding Window Regression Analysis

1. Giriş

Tarihsel olarak birçok tanımı içine alan Jeopolitik terimi, bölgeleri kontrol etmek ve rekabet etmek için ülkelerin gerçekleştirdiği faaliyetlerini göstermektedir. Jeopolitik risk ise “uluslararası ilişkilerin seyrini etkileyen savaş, terör eylemleri ve ülkeler arasındaki gerilimler” şeklinde tanımlanmaktadır. Jeopolitik risk endeksi ilk kez Caldara ve Iacoviello (2018) tarafından jeopolitik gerilimlerden bahseden 11 uluslararası gazetede haberlerinden ve aylık frekansta derlenerek hazırlanmaktadır.

Jeopolitik riskler (GPRs) iş çevrimlerini ve finansal piyasaları etkileyen, özellikle merkez bankaları, piyasa yatırımcıları ve finansal kurumlar tarafından planlanan yatırım kararlarının belirleyicileri arasında düşünülmektedir (Caldara ve Iacoviello, 2016). Uluslararası terör olaylarının ve dış/iç çatışmaların makro ekonomik sonuçlarını inceleyen Blomberg vd (2004), bu tür olayların ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğunu ve terörizmin ekonomik aktiviteleri yatırım harcamalarından devlet harcamalarına yönlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Literatür taraması sonucunda jeopolitik risk endeksi (GPR) ile ülkelerin risk göstergesi olan CDS primleri arasındaki ilişkiyi değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde yer alan çalışmalarda çoğunlukla, politik risk ve ülke riski ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmaların genelinde ilgili risklerdeki artışın hisse senetlerin değerinde azalışa neden olduğuna ifade edilmiştir.

Literatürdeki çok sayıda çalışma, terör saldırılarının finansal piyasalar üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan çalışmalar genellikle, sadece iç terör saldırılarının değil aynı zamanda büyük finansal piyasalara yapılan saldırıların da hisse senedi getirilerini ve oynaklığı etkileme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Caldara ve Iacoviello (2016) 'nın ortaya koyduğu GPR endeksinin diğer endekslerden önemli avantajı, endeksin sadece terör saldırıları değil, aynı zamanda savaş riskleri, askeri tehditler ve Orta Doğu gerilimleri gibi daha geniş bir küresel belirsizlik dizisini içine almasıdır. Bu çalışma iki yönden literatüre katkı sağlaması beklenmektedir: Birincisi, Jeopolitik risklerin (GPR's) Türkiye ekonomisinin risk iştahı üzerindeki etkisine yönelik yapılan ilk çalışma olma niteliğindedir. İkincisi ise söz konusu ilişkinin literatürde bilinen yaklaşımlardan farklı bir yaklaşımla test etmesidir.

Kredi İflas Takası³⁷ (Credit Default Swap) finansal piyasalarda en çok işlem gören veya gösterge niteliğinde kabul edilen kredi türevleridir. Bu kredi türevi genel olarak bir varlığın satıcısının yükümlülüğünü yerine getirmemesine karşı bir koruma sağlar. Satıcının yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumu kredi riski olarak tanımlanır. Bu kredi riskine karşı varlığın alıcısı, kredi riskinin ortaya çıkması durumunda karşı karşıya kalacağı kaybı ortadan kaldırmak için dayanak varlığı elinde bulundurmayan üçüncü bir kişiye bir risk primi ödemeyi kabul eder. Bu risk primi teknik açıdan değerlendirildiğinde yükümlülüklerin yerine getirilmemesine karşı bir sigorta primidir. Burada iflas riski değiştirildiği ya da takas edildiği için, yapılmış sözleşmeler genel olarak Kredi İflas Takası "Credit Default Risk" olarak tanımlanır.

Kredi Temerrüt Takaslarının en önemli özelliği finansal piyasalar için bir risk göstergesi teşekkül etmesidir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının yayınladığı kredi notlarının yanında CDS'ler de ülkeler açısından yatırım yapılabilirlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. CDS'ler risklilik düzeyini gösterdiği için yüksek değer aldıkça risk seviyesinin arttığını göstermektedir. Risk seviyesinin artması özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha kırılgan finansal piyasaların olmasına ve bu nedenle de finansal piyasalardan borçlanmanın daha maliyetli olmasına neden olmaktadır. Çalışmada, küresel risk endeksi olarak kabul edilen jeopolitik risk (GPR) göstergesindeki artışın/azalışın Türkiye ekonomisinin risk primi üzerindeki etkisini analiz edilmektedir. Çalışmanın iki yönden literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin jeopolitik risk endeksindeki değişimin ülke risk göstergesi olan CDS primleri üzerindeki etkisini analiz eden çalışma olmasıdır. İkinci olarak literatürde benzer konuda yapılan ampirik çalışmaların, güncel zaman serisi teknikleri kullanılarak genişletilmeye çalışılması beklenen diğer katkıdır.

---

³⁷ Credit Default Swap' tanımının karşılığı olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan raporlarda "Kredi İflas Takası" kavramı kullanıldığı için bu çalışmada da bu tanımlama kullanılmıştır.

Çalışmanın izleyen kısımları şu alt bölümlerden oluşmaktadır. İkinci kısımda politik risklerin ülkelere etkisini inceleyen literatür kısmı yer almakta ve üçüncü kısımda ise çalışmanın veri seti ve kullanılan yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü kısımda ampirik bulgular açıklanmaktadır. Beşinci kısımda ise sonuçlar ortaya konularak politika önerileri tartışılmaktadır.

2. Literatür

Literatür incelendiğinde, Caldara ve Iacoviello (2017) ve Caldara, Iacoviello ve Markiewitz (2017) tarafından geliştirilen jeopolitik risk endeksinin (GPR) finansal piyasalar ve makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini analiz etme konusunda son zamanlarda artan bir ilgi gözlenmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda, GPR'nin borsa endesi, bitcoindeki fiyat oynaklıkları ve hisse senedi fiyatlarına etkisi değerlendirilmiştir. Mevcut literatürde bu çalışmada araştırmış olduğumuz GPR ile ülkelerin risk göstergesi olan CDS primleri arasındaki ilişkiyi değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu endeks geliştirilmeden önce, literatürde yer alan çalışmalarda yine çoğunlukla politik risk ve ülke riski ile hisse senedi fiyatları ve borsa endeksi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu çalışmalarla, borsa getirilerinin değişkenliğindeki yapısal kırılmanın arkasındaki nedenler analiz edilirken, gelişmekte olan piyasalardaki ekonomik, politik ve finansal olayların rolü tanımlanmıştır.

Chan ve Wei (1996) çalışmasında, siyasi haberlerin Hong Kong'daki borsa oynaklığı üzerindeki etkisini araştırmışlar ve politik riskin hisse senedi fiyatlarını etkilediğini elde etmişlerdir.

Kim ve Mei (2001) çalışmasında, Hong Kong borsasında yaptıkları çalışmada, politik gelişmelerin borsa getirisi üzerinde belirgin ve ters bir etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, olumsuz bir gelişmenin borsa getirisi üzerindeki etkisinin olumlu bir gelişmeye nazaran daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Perotti ve Van Oijen (2001) çalışmasında, politik risk ve 31 farklı ülke için hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1988-1995 dönemi verilerini içeren çalışmalarında politik riskteki azalışın hisse senedi getirileri üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu elde etmişlerdir. Dolayısıyla ülkedeki politik risklerin azalmasının söz konusu ülkelerin borsalarının gelişmesine olumlu katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir.

Hassan ve ark. (2003), Orta Asya ve Afrika ülkelerinin verileri ile yaptıkları çalışma sonucunda, Genelleştirilmiş Otoresgressive Koşullu Heteroskedastisite (GARCH) yaklaşımını kullanarak 1984-1999 dönemini kapsayan ekonomik, finansal ve politik risk primlerinin borsa dalgalanmaları ve getiri tahminleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu kanısına varmışlardır.

Zhang ve Zhao (2004), Çin sermaye piyasasında yapmış oldukları çalışmada, ülke riski bileşenlerinden politik riskin firma değeri üzerinde önemli düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Clark ve Kassimatis (2004), Latin Amerika ülkelerinin borsaları için 1985-1997 dönemlerini kapsayan çalışmalarında seçilen altı ülkeden beşinin finansal risk primlerinin borsa performansını açıklayan önemli bir değişken olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışma sonucunda yüzde 1 birim finansal risk yükselişinin hisse senedi getirilerini yüzde 0,5 oranında azalttığı görülmüştür.

Lehkonen ve Heimonen (2015), gelişmekte olan 49 ülkenin sermaye piyasalarında 2000-2012 yıllarını kapsayan demokrasi ve politik riskin borsa getirileri üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yapmış oldukları çalışmalarında, kümelenmiş standart hatalara sahip OLS (ülkelerdeki standart hataları kümeliyoruz) ve geniş paneller için Blundell ve Bond (1998) tarafından tasarlanmış doğrusal dinamik panel veri modeli GMM yöntemleri kullanılarak politik riskte meydana gelen düşüşün borsada daha yüksek getirilere yol açtığı sonucuna varmışlardır.

Antonakakis ve ark. (2017) çalışmasında, jeopolitik riskin petrol stok kovaryansı, getirileri ve farklılıkları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu çalışma, GPR endeksinin jeopolitik riskin hisse senedi ve petrol piyasaları birliği üzerindeki etkilerini incelemek için ilk kez kullanıldığı çalışma olması açısından önemlidir. Caldara ve Iacoviello (2016) tarafından oluşturulan Jeopolitik Risk endeksi (dolayısıyla GPR endeksi) verilerinin kullanıldığı bu çalışmada; GPR ile WTI petrol endeksi ve S&P 500 hisse senedi endeksi için aylık verileri arasındaki ilişkinin jeopolitik riskten etkilenip etkilenmediğini incelemektedir. Bulgular,

jeopolitik riskin, esas olarak petrol getirileri ve oynaklığı ve iki pazar arasındaki kovaryans üzerinde daha az derecede olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Apergis ve ark. (2018) çalışmasında, jeopolitik risklerin 24 küresel savunma şirketinin hisse senedi getirileri ve dalgalanmalarındaki hareketleri tahmin edip edemediğini analiz etmek için 1985- 2016 dönemi arasındaki birinci dereceden parametrik olmayan nedensellik testini aylık sıklıkta kullanmışlardır. Parametrik olmayan testi uygulandığında jeopolitik risk ölçütlerinden kaynaklanan bu savunma şirketlerinin hisse senedi getirilerinin tahmin edilebilirliği ile ilgili kanıt bulunmadığı, ancak jeopolitik risk endeksi, şirketlerin yüzde 50'sinde gerçekleşen oynaklığı tahmin ettiği elde edilmiştir. Bulgular, belirli bir süre boyunca küresel jeopolitik olayların geri dönüşleri tahmin etmesinin daha az olası olduğunu, bu tür küresel risklerin savunma firmalarının gelecekteki risk profilini etkilemekte daha yatkın olduğunu göstermektedir.

Balcılar ve ark. (2018) çalışmasında, GPR'nin BRICS borsaları üzerindeki etkisini parametrik olmayan nicel-niteliksel testler yoluyla incelemişler ve GPR etkisinin BRICS borsaları arasında heterojen olduğu, jeopolitik gerilimlerle ilgili haberlerin bu pazarlardaki geri dönüş dinamiklerini tekdüze bir şekilde etkilemediğini ve medyanın altındaki getiri miktarlarındaki getirilerden ziyade borsa oynaklığını etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada, Rusya hem geri dönüş hem de oynaklık açısından GPR'lere en büyük riske maruz kalmasına rağmen, Hindistan grupta en dayanıklı BRICS ülkesi olarak bulunmuştur. Bulgular, jeopolitik şokların ve özellikle terör olaylarının büyük oranda tahmin edilmediğine dikkat çekmekte piyasayı istikrarlı hale getirmeye yardımcı olabilecek güçlü bir finansal sektörün ve yerel yatırımcıların portföylerinde ülkeye özgü riskleri çeşitlendirmelerini sağlayan açık bir ekonominin önemini vurgulamaktadır.

Cheng ve Chiu (2018), GPR'nin gelişmekte olan ülkelerdeki iş döngüsü dalgalanmalarını açıklamada önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Aysan ve ark. (2019) çalışmasında, küresel jeopolitik risklerin endeksinin (GPR) günlük getirileri ve 18 Temmuz 2010- 31 Mayıs 2018 tarihlerinde Bitcoin'in fiyat oynaklığı üzerindeki öngörülen gücünü araştırmışlar ve Bayesian Grafiksel Yapısal Vektör Otoregresif (BSGVAR) tekniğini kullanarak GPR'nin Bitcoin'in hem geri dönüşünde hem de oynaklığında belirleyici bir gücü olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Analizler neticesinde, Bitcoin'in küresel jeopolitik risklere karşı korunma aracı olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bouras ve ark. (2019) çalışmasında, ülkeye özgü ve küresel jeopolitik risklerin (GPR) 1998-2017 arasındaki aylık periyod için 18 gelişmekte olan ülke ekonomisinin getirisi ve oynaklığı üzerindeki rolü Genelleştirilmiş Otoregressive Koşullu Heteroskedastisite (GARCh) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, bir zaman serisi tabanlı GARCh modelinin aksine, ekonomiler arasındaki bağımlılık ve heterojenliği hesaba katarak koşullu varyans ve kovaryans süreçlerini tahmin etmede önemli verimlilik kazanımları sunan bir yöntem olması açısından önemlidir. Analiz sonucunda, ülkeye özgü GPR'lerin borsa getirileri üzerinde bir etkisi olmamakla birlikte, hisse senedi piyasalarındaki oynaklık üzerindeki olumlu etkisinin istatistiksel olarak zayıf olduğu elde edilmiştir. Ancak, küresel GPR ölçütü göz önüne alındığında ise yine getiriler üzerinde önemli bir etki olmamasına rağmen oynaklık üzerindeki etkinin ülkeye özgü GPR'lerde elde edilenden hem ekonomik hem de istatistiksel olarak daha güçlü olduğu elde edilmiş ve bu nedenle yerel şoklardan ziyade küreselin hakimiyetin önemi vurgulanmıştır.

Söz konusu konu üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar ise aşağıda ifade edilmiştir. Bu çalışmalar yine politik risklerin hisse senedi fiyatlarındaki etkiler üzerine odaklanmaktadır.

Yapraklı ve Güngör (2007) çalışmasında, yaptıkları çalışmada 1986-2006 yılları arasındaki aylık IMKB 100 endeksi verilerini Granger nedensellik testini kullanarak politik, finansal, ekonomik riskin hisse senedi piyasa değeri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu elde etmişlerdir.

Ayaydın ve Karaaslan (2013) çalışmasında, Borsa İstanbul'da işlem gören ve bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 bankaya ait 2003-2012 dönemi arasındaki aylık veri setini dinamik panel veri yöntemini kullanarak analiz etmişler ve bunun sonucunda ekonomik riskin, politik riskin, finansal riskin ve ülke riskinin hisse senedi fiyatları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

Çam (2014) çalışmasında, politik riskin 2000-2009 yılları arasında IMKB'ye kayıtlı firmalar üzerindeki etkisi panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda, politik risk ile firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmış ve bu sebeple politik riskin firma değerini etkilediği tespit edilmiştir.

Tükenmez ve Kutay (2016), 1996-2013 yılları arasındaki Türkiye ve Arjantin'e ait finansal ve politik riski de içine alan ülke risklerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, Türkiye için finansal ve politik risk derecelerinin borsa endeksi ile, Arjantin için ise; sadece finansal risk ile borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Türkiye için ekonomik, politik ve finansal risklerin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini, Arjantin'de ise sadece finansal riskin hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Bozkurt ve Kaya (2017) çalışmasında, Arap Baharı coğrafyasında yer alan ve Türkiye'ye sınır olan ülkelerden Irak, İran ve Suriye ile ilgili iyi ve kötü haberlerin, Türkiye'nin 5 yıl vadeli CDS primleri üzerindeki etkisini incelemeyi amaç edinmiştir. Olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada; 2010-2013 dönemine ait, Irak, İran ve Suriye ile ilgili haberler ile Türkiye'nin 5 yıl vadeli CDS primleri veri olarak kullanılmıştır. Bulgular; sadece İran'a ait hem iyi hem de kötü haberlerin, Türkiye'nin CDS primlerine diğer bir ifadeyle Türkiye'nin ülke riskine etki ettiğini göstermektedir.

Sadeghzadeh ve Elmas (2018), hisse senedi getirilerine etki eden faktörleri incelemişlerdir. 2000-2017 dönemine ait verilerin incelendiği çalışmada ARDL sınır testi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda BIST'de hisse senedi getirilerini en çok etkileyen makroekonomik faktörlerin; VIX korku endeksi, tüketici güven endeksi ve BIST işlem miktarı olduğu görülmüştür.

Akdağ ve ark. (2019) çalışmasında, farklı büyüklükte ekonomi ve finansal piyasalara sahip on iki farklı ülkedeki jeopolitik risklerin borsa endeksleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığı test edilmiştir. 1997:11 ile 2018:10 tarihleri arasındaki aylık borsa endeksi verileri ile jeopolitik risk verilerinden yararlanılarak panel birim kök testleri, panel eşbütünlük ile panel nedensellik analizi uygulanmıştır. Bunun sonucunda, jeopolitik risk endekslerinden borsa endekslerine doğru anlamlı bir nedenselliğin söz konusu olduğu ve jeopolitik risk endekslerinde meydana gelen artışların borsa endekslerinde düşüslere sebep olduğu elde edilmiştir.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri Seti

Çalışmada Ocak 2003- Haziran 2019 dönemini kapsayan 5 yıllık CDS primleri ve jeopolitik risk endeksi değişkenleri kullanılmaktadır. Aylık frekansta ve toplam 198 gözlemden oluşan veri seti, logaritmik dönüşüm kullanılarak analize dâhil edilmiştir. Veriler www.policyuncertainty.com ve Bloomberg veri tabanından temin edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Mak.	Min.	JB
LNCDS	198	5.497	0.431	7.155	4.769	0.000**
LNGRI	198	4.755	0.328	5.528	3.947	0.178

*JB, Jarque - Bera olasılık değerini gösterir. ** Boş hipotezin reddi serinin normal dağılmadığı anlamına gelmektedir.

3.2. Yöntem

Zaman serisi analizlerinin genel varsayımı model parametrelerinin zaman-bağımsız özelliğe sahip olmasıdır. Ancak finansal krizler, şoklar ve ekonomi politikalarındaki değişimler nedeniyle model parametreleri de zamana göre değişim göstermektedir. Sabit parametrelili modellere alternatif olarak geliştirilen bir yaklaşım kayan pencereler yöntemidir. Buna göre sabit bir pencere uzunluğu seçilerek yinelemeli bir yaklaşım çerçevesinde tüm gözlemlerin zaman içindeki değişimi modele dahil edilmektedir.

Bu yaklaşıma göre model parametresi gerçekten zamana göre sabit ise, kayan pencere tahminleri de çok fazla bir değişim göstermeyecektir. Öte yandan zamanın her bir noktasındaki değişim dikkate alındığı için, parametreler üzerinde yapısal kırılmalara yol açan faktörlerin etkisi de analiz edilebilmektedir. Bu çalışmada jeopolitik risklerin ülke CDS primi üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla kayan pencere regresyon analizinden yararlanılmıştır. Söz konusu yöntem sayesinde jeopolitik risklerin yanı sıra ele alınan dönem içinde meydana gelen krizlerin, şokların ve yapısal değişimlerin katsayılar üzerindeki etkisi de analize dahil edilmektedir.

Zamana göre değişen regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir:

$$y_t = \alpha_t + x_t\beta_t + e_t \quad (1)$$

Modelde katsayılar zamana bağlı olarak değişmektedir. Zamana göre değişen (t) regresyon katsayılarının tahmini gözlem değerleri üzerinden $[t - w/2, \dots, t + w/2]$ yapılmaktadır. Burada w, “pencere genişliği” olarak adlandırılmaktadır. W yerel tahmin için kullanılan gözlem sayısıdır. Eşitlik 1’in regresyon modeli ile tahmini “kayan pencere” olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşımın temel mantığı, farklı örneklem dönemlerine ait gözlem değerleri üzerinden model parametrelerinin tahminine dayanmaktadır. Seçilen gözlem değerleri aynı zamansal boyuta (pencere genişliğine) sahiptir. Tahmin aşamasından pencere genişliğinin (w) belirlenmesi gerekmektedir. Seçilen pencere genişliği, her bir kayan regresyon için kullanılan gözlem sayısına eşittir. Değişkenler arasındaki ilişki zamana göre istikrarlı ise, tahmin edilen katsayı değerlerinin birbirine yakın olması beklenir. Tahmin edilen katsayıların farklılık göstermesi ise model parametrelerinin zamana göre değişkenlik gösterdiği anlamına gelmektedir.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmanın ampirik bulgular kısmında kayan pencere regresyon analizi ve kayan pencere nedensellik analizi yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Model parametrelerin tahmininden önce değişkenlerin doğrusallık ve durağanlık özellikleri incelenmiştir. Tablo 2’de tahmin edilen modelin doğrusal olup olmadığını test etmeye yönelik yapılan BDS testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: BDS Test İstatistiği Sonuçları

Boyut	BDS İstatistiği	Std. Hata	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.145	0.006	23.981	0.000
3	0.237	0.009	24.703	0.000
4	0.295	0.011	25.740	0.000
5	0.329	0.012	27.462	0.000
6	0.350	0.011	30.140	0.000

BDS testinde boş ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilebilir. Boş hipotezin reddi model hata terimlerin doğrusal bağımlı olmadığını göstermektedir (Brock vd.,1996)

H₀: Model Doğrusal Bağımlıdır

H₁: Model Doğrusal Bağımlı Değildir

Tablo 2’de yer alan ve 6 farklı boyut için hesaplanan test istatistiği olasılık değerleri %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu için boş hipotez reddedilip alternatif hipotez kabul edilmektedir. Dolayısıyla değişkenleri ortak bileşenini gösteren hata teriminin ve modelin doğrusal olmadığı söylenebilir.

Tablo 3’de KSS birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Değişkenlerin ortak doğrusal olmayan bileşeni aynı zamanda modelin da doğrusal olmadığı yönünde de bilgi vermektedir. Bu nedenle değişkenlerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesinde doğrusal olmayan birim kök testlerinden yararlanılmaktadır.

Tablo 3: KSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Gecikme	KSS-İstatistiği	%5 Önem Düzeyi
LnCDS	0	-2.522	-2.951

LnGRI	3	-2.518	-2.951
-------	---	--------	--------

*Gecikme uzunlukları AIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir

KSS testi yapısal değişimin yumuşak geçişli olduğu STAR (Yumuşak Geçişli Eşik Değerli Otoregresif Model) tipi birim kök testi olup hipotez testleri;

$$H_0: \theta = 0$$

$$H_1: \theta > 0$$

şekindedir. Hipotez testlerinin tahmininde aşağıdaki fonksiyonel kalıp kullanılmaktadır (Kapetanios vd., 2003:363-365):

$$\Delta y_t = \sum_{j=1}^p p_j \Delta y_{t-j} + \delta y_{t-1}^3 + e_t$$

Tahmin edilen modele ait test istatistiği kritik değerle karşılaştırılmaktadır. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda serinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Tablo 2’de LnCDS ve LnGRI değişkenlerine ait KSS test istatistiklerinin %5 önem düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla LnCDS ve LnGRI değişkenleri birim kök içermektedir.

Özellikle uzun bir zaman dönemini kapsayan zaman serileri, ele alınan zaman dönemi içinde meydana gelen yapısal değişimler, rejim değişimleri ve krizlerin etkisiyle birden fazla yapısal kırılmanın etkisi altında kalmaktadır. Dolayısıyla değişkenlerin birim kök özellikleri incelenirken yapısal kırılmaları dikkate alınması elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada iki yapısal kırılmanın dikkate alındığı Clemente-Montanes-Reyes (1998) birim kök testi uygulanmıştır. CMR (1998) testinin en önemli özelliği, serinin ortalamasındaki anlık ve kademeli değişimi dikkate almasıdır. Yapısal kırılmaların neden olduğu anlık değişim “additive outlier” (AO) modeli ile tahmin edilirken, kademeli değişimin parametreler üzerindeki etkisi “innovation outlier” (IO) modeli ile tahmin edilmektedir (Clemente vd.,1998).

Tablo 4: Clemente-Montañes-Reyes (1998) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Additive Outliers (AO)		Innovative Outliers	
	min t	Kırılma Tarihi	min t	Kırılma Tarihi
LnCDS	-2.076	2008M07, 2009M05	-3.414	2007M11, 2009M01
LnGRI	-6.823**	2011M04, 2015M03	-6.937	2010M12, 2015M04

***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer: -5.49

Tablo 4’te CMR (1998) modeli tahmin sonuçları yer almaktadır. LnCDS değişkeni için her iki modele ait test istatistiği de kritik değerlerden büyüktür. Boş hipotez kabul edildiği için LnCDS değişkeninin yapısal kırılmalarla birlikte birim kök içerdiği söylenebilir. Öte yandan LnGRI değişkenine ait anlık ve kademeli değişimi gösteren test istatistikleri kritik değerlerden küçüktür. Boş hipotezin reddi anlamına gelen bu sonuç, LnGRI değişkeninin iki yapısal kırılma altında durağan olduğunu göstermektedir. Ayrıca CMR testinde içsel olarak belirlenen yapısal kırılma tarihleri küresel finansal krizinin (2007M11, 2008M07, 2009M01, 2009M05) ve diğer yapısal değişim dönemlerinin serilerde kırılmaya neden olduğunu göstermektedir.

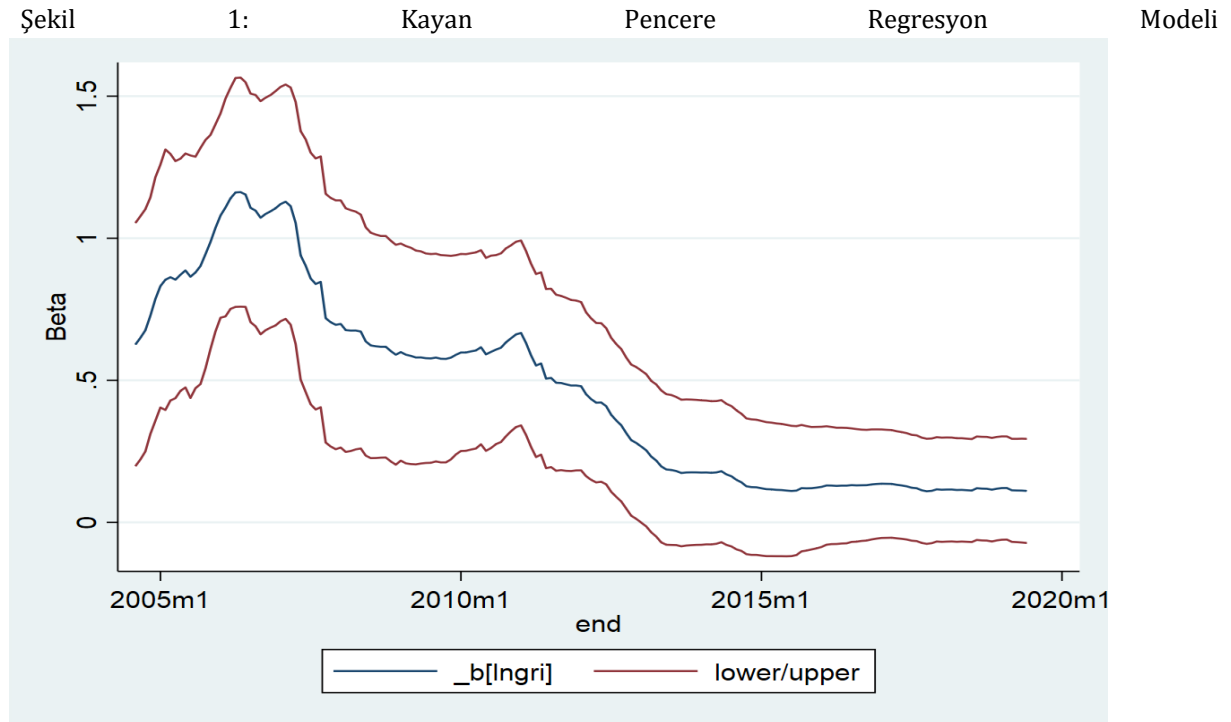
Ekonomide yaşanan politika değişimleri ve yapısal değişimler genellikle ele alınan zaman döneminin farklı noktalarında meydana gelmektedir. Dolayısıyla tek bir dönem yerine her bir zaman dönemine ait katsayıların elde edilmesi, söz konusu farklı dönemlerde meydana gelen değişimlerin katsayılar üzerinde etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Eğer ekonomi politikaları zamanla değişirse bu değişimlerin ekonomiler üzerindeki potansiyel etkilerinin dikkate alınması gerekir. Çalışmada tahmin edilmek istenen model katsayıların ele alınan zaman dönemi boyunca yapısal kırılmayla birlikte değişip değişmediği Quandt-Andrews yapısal kırılma testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 5: Quandt-Andrews Yapısal Kırılma Testi

Regresyon Modeli: $y_t = \alpha_t + x_t\beta_t + e_t$			
	Test istatistiği	Olasılık	Kırılma Tarihi
LR F-istatistiği	77.585	0.000	2005M07
Wald F-istatistiği	155.171	0.000	2005M07

Tablo 5'te tahmin edilen regresyon modeline ait Quandt-Andrews yapısal kırılma testi sonuçları yer almaktadır. Yapılan LR ve Wald testi F istatistikleri olasılık değerinin %5 (0.05) önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Boş hipotezin reddi anlamına gelen bu sonuç, modelin sabit ve eğim parametrelerinde yapısal kırılmanın (rejim değişimi) olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla model parametrelerinin ele alınan zaman dönemi boyunca sabit olmayıp kırılmaların etkisiyle değiştiği söylenebilir. Elde edilen bu bulgu, model parametrelerinin tahmininde zamana göre değişen katsayılı regresyon ve nedensellik analizlerinin tercih edilmesine yönelik bir bilgi niteliğindedir.

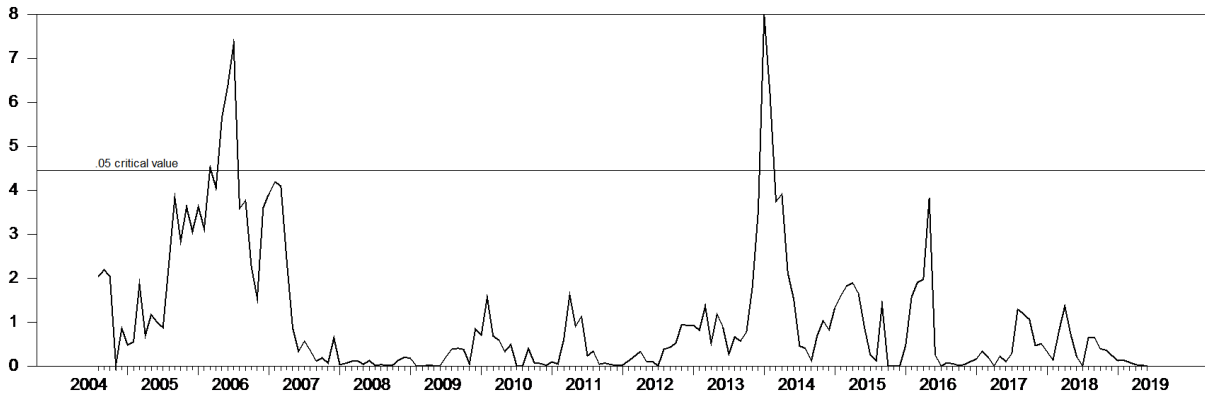
Şekil 1'de kayan pencere regresyon modeli parametre tahmin sonuçları yer almaktadır. Geleneksel regresyon modellerinden farklı olarak zamana göre değişen katsayılı regresyon modelleri, her bir döneme ait farklı katsayı tahminleri yapmak suretiyle zamanın her bir noktasındaki değişimin katsayılar üzerindeki etkisini dikkate almaktadır. Böylece ekonomideki politika yapıcılarında her bir zaman dönemi için farklı politikalar belirleyerek ekonomiye müdahale etme imkânı sunulmaktadır. Şekilde yer alan zamana göre değişen model katsayıları incelendiğinde, jeopolitik risk değişkeninin dalgalı bir seyir izlemekle birlikte ülke risk primi üzerinde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre jeopolitik risk endeksi ile ülkenin risk primi arasında pozitif bir korelasyonun olduğu söylenebilir. Jeopolitik risk endeksindeki artışın CDS'ler üzerindeki etkisi zamana göre azalan bir trend göstermekle birlikte, jeopolitik risklerin hala CDS'lerin önemli bir belirleyeni olduğu söylemek mümkündür.

Şayet jeopolitik risk endeksi (LNGRI) ve ülke risk primi (LNCDS) değişkenleri yapısal kırılmalarla birlikte rejim değişimi gösteriyorsa, VAR modelinin parametreleri zamana göre değişecek, bunun sonucu olarak ise

tüm-dönemi (sabit parametrelili) içeren Granger testinin gücü azalacaktır (Balcılar ve Özdemir 2013). Bu nedenle kayan-pencere tahminine geçmeden önce parametre istikrar testlerinin yapılması gerekmektedir. Çalışmada parametrelerin istikrarlılığı Quandt-Andrews yapısal kırılma testi (Andrews 1993; Andrews ve Ploberger 1994) ile yapılmış ve sonuçlar tablo 5’te sunulmuştur. Tahmin sonuçları model parametrelerinin sabit olmadığını, dolayısıyla yapısal değişimin tüm-dönem sonuçlarını etkilediği söylenebilir. Bu nedenle çalışmada jeopolitik risk endeksi ile risk primi arasındaki nedensellik ilişkisi, kayan pencere bootstrap tahmin yöntemi araştırılmaktadır.

Kayan-pencere metodu n sayıda gözlemden oluşan sabit-büyükte pencere genişliğinin oluşturulmasına dayanmaktadır. Toplam gözlem sayısının kayan pencerelere ayrılması sonucu her biri N-n büyüklüğünde olan alt örneklem büyüklükleri elde edilmektedir. Burada N toplam örneklem büyüklüğünü oluşturmaktadır. Her bir N-n alt-örneklem büyüklüğü için, tahmin edilen LR-istatistiği bootstrap olasılık değerleri karşılaştırılmak suretiyle, jeopolitik risk değişkeni ve ülke riski arasındaki nedensellik ilişkisinin zamana göre değişip değişmediği test edilmektedir. Kayan-pencere genişliğinin (n) belirlenmesinde hem doğruluk hem de temsil edilebilirlik özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Tahminin doğruluğu pencere-genişliğini belirleyen gözlem sayısı ile ölçülmektedir. Ancak, pencere genişliği, modelin temsil edilebilirliği ile ters korelasyonludur. Daha geniş pencere boyutu temsil edilebilirliği azaltırken, birden fazla yapısal kırılmanın tek bir alt-örneklem içinde kalmasına neden olmaktadır. Pesaran ve Timmerman (2005), doğruluk ve temsil edilebilirlik arasında dengenin sağlanması için, birden fazla yapısal kırılmanın varlığı durumunda pencere genişliğinin 20’den az olmaması gerektiğini göstermiştir.

Şekil 2: Kayan Pencere Nedensellik Testi

Şekil 2’de kayan pencere nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Burada, jeopolitik risk ve ülke risk primi arasındaki nedenselliğin doğru bir şekilde ölçülebilmesi için, kullanılan değişkenlerdeki yapısal kırılmaları da dikkate alan kayan – pencere tahmini yapılmaktadır. Kayan-pencere nedenselliklerin belirlenmesinde düzeltilmiş- LR test istatistikleri kullanılmaktadır. Testin boş hipotezi, jeopolitik risk ile ülke risk primi arasında nedenselliğin olmadığını varsayarken, alternatif hipotez nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Modelde tahmin sonuçlarının doğruluğu ve temsil edilebilirliği arasındaki dengenin sağlanması için Pesaran ve Timmerman (2005) yaklaşımı çerçevesinde pencere genişliği 20 (toplam gözlem sayısının %10’u kadar) olarak belirlenmiştir. Modelde, tüm örneklemin (N=198) başından 20 aylık gözlem değerinin kırılması sonucu geride kalan 2004M09 – 2019M06 dönemleri için tahmin yapılmaktadır. Şekil 5’te %5 kritik değerinin üzerinde kalan bölgeler nedenselliğin olmadığını öne süren boş hipotezin reddedildiği bölgeleri temsil etmektedir. Elde edilen bulgular değişkenler arasında özellikle 2006 ve 2013 – 2014 dönemleri için güçlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Şekilde katsayıların zamana göre değişimi, nedenselliğin olmadığı dönemler için de çıkarsama yapma imkânı sunmaktadır. Örneğin 2005 – 2007 yılları nedenselliğin anlamlı olmadığı dönemler olmakla birlikte, nedenselliğe en yakın dönemler olarak değerlendirilebilir. Diğer dönemleri de benzer şekilde yorumlanabilir. Nedenselliğin anlamlı olduğu veya güçlü olduğu dönemler, jeopolitik risk endeksi artarken ülke risk priminin de arttığı dönemleri göstermektedir. Dolayısıyla jeopolitik faktörlerle birlikte ülke riskinin de eşanlı olarak artması, ülke risk primindeki değişimin büyük bölümünün jeopolitik riskler tarafından açıklandığını göstermektedir. Nedenselliğin

olmadığı veya zayıf olduğu dönemlerde ise, ülke risk primindeki değişimin daha büyük kısmı jeopolitik risk dışındaki faktörler tarafından açıklanmaktadır.

5. Sonuç

CDS'ler bir ülkenin temerrüte düşme, yani borçlarını geriye ödememe riskinin göstergesi olarak kabul edildiği için yatırımcılar tarafından yakından takip edilmektedir. Bir ülkenin risk algısını yansıtmaması nedeniyle CDS'lerde yaşanan değişimleri açıklayan faktörlerin araştırılması politika yapıcılar için önem arz etmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, küresel risk endeksi olarak kabul edilen jeopolitik risk (GPR) göstergesindeki artışın/azalışın Türkiye ekonomisinin risk primi üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmada Ocak 2003- Haziran 2019 dönemini kapsayan 5 yıllık CDS primleri ve jeopolitik risk endeksi değişkenleri kullanılmaktadır. Analitik bulgular kısmında ise katsayıların zamana göre değişimini dikkate alan kayan pencere regresyon analizi kullanılmaktadır. Tahmin edilen kayan pencere regresyon bulguları jeopolitik riskler ile CDS primi arasında pozitif korelasyonun varlığını göstermektedir. Bu sonuca göre, jeopolitik risk endeksindeki artışın CDS primleri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla jeopolitik risk endeksinin CDS'lerin önemli bir belirleyeni olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Hızla değişen küresel dinamikler, araştırmacıların ve politika yapıcıların jeopolitik olaylara ve bunların yatırımlar ve iş faaliyetleri üzerindeki etkilerine yönelik verdiği önemi artırmıştır. Jeopolitik riskler, yatırımcıların risk iştahını oluşturan önemli sinyaller olarak görülmektedir. Jeopolitik şoklar, yatırım ortamını belirsiz hale getiren ve yatırım ve üretim riskine yol açan faktörlerdir. Bu riskler sadece ekonomik belirsizliğe değil aynı zamanda ülke risk priminde de oynaklığa neden olmaktadır. Ekonomide yaşanan belirsizliğe bağlı olarak, yatırım ve tüketim harcamalarının azalması bir dönem sonraki dönemde planlanan yatırım için gerekli fonun azalmasına neden olmaktadır. Jeopolitik şoklar genel olarak öngörülemediği için, finansal sektörün bu tür şokların etkisine karşı esnek ve şokların etkisini ortadan kaldıracak dirence sahip olması gerekmektedir. Jeopolitik belirsizliklere karşı istikrarlı büyümenin sürdürülmesi ve kırılganlığın azaltılması ise finansal sektörün güçlendirilmesi ile mümkündür. Finansal sektörün istikrarını artırmaya yönelik politikalarla birlikte, jeopolitik şokların ülke risk primlerine geçişkenliğinin azaltılmasında piyasa yapımcılarına araç çeşitliği sağlanabilir.

Kaynakça

- Antonakakis, N., Gupta, R., Kollias, C., & Papadamou, S. (2017). Geopolitical risks and the oil-stock nexus over 1899–2016. *Finance Research Letters*, 23, 165-173.
- Andrews, D.W. (1993). "Tests for Parameter Instability and Structural Change with Unknown Change Point", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 821–856.
- Andrews, D.W., ve Ploberger, W. (1994). "Optimal Tests When A Nuisance Parameter is Present Only under the Alternative", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 62 (6), 1383–1414.
- Apergis, N., Bonato, M., Gupta, R., & Kyei, C. (2018). Does geopolitical risks predict stock returns and volatility of leading defense companies? Evidence from a nonparametric approach. *Defence and Peace Economics*, 29(6), 684-696.
- Ayaydın, H., & Karaaslan, İ. (2014). Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Gümüşhane University Electronic Journal Of The Institute Of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(10).
- Aysan, A. F., Demir, E., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). Effects of the geopolitical risks on Bitcoin returns and volatility. *Research in International Business and Finance*, 47, 511-518.
- Balcılar, M., ve Z. A. Ozdemir. 2013. "The Export-Output Growth Nexus in Japan: A Bootstrap Rolling Window Approach." *Empirical Economics*, 44, 639–660.
- Balcılar, M., Bonato, M., Demirel, R., & Gupta, R. (2018). Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS. *Economic Systems*, 42(2), 295-306.

- Brock, W.A., Dechert, W., & Scheinkman, J. (1996). A test for independence based on the correlation dimension, *Working paper*, University of Wisconsin at Madison, University of Houston, and University of Chicago.
- Blomberg, S., Hess, G.D., & Orphanides, A. (2004). "The macroeconomic consequences of terrorism", *Journal of Monetary Economics*, 51(5), 1007 - 1032.
- Bouras, C., Christou, C., Gupta, R., & Suleman, T. (2019). Geopolitical Risks, Returns, and Volatility in Emerging Stock Markets: Evidence from a Panel GARCH Model. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(8), 1841-1856.
- Bozkurt, İ., & Kaya, M. V. Arap Baharı Coğrafyasından Gelen Haberlerin Cds Primleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 1-16.
- Clark, E., & Kassimatis, K. (2004). Country financial risk and stock market performance: the case of Latin America. *Journal of Economics and Business*, 56(1), 21-41.
- Clemente, J.L., Montanes, A., & Reyes, M. (1998), Testing for a unit root in variables with a double change in the mean. *Economics Letters*, 59(2), 175-182.
- Caldara, D., ve Iacoviello, M. (2018). "Measuring Geopolitical Risk", *International Finance Discussion Papers, Paper No. 1222*, <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1222>
- Caldara, D., Fuentes-Albero, C., Gilchrist, S., & Zakrajek, E. (2016). "The macroeconomic impact of financial and uncertainty shocks", *European Economic Review*, 88, 185-207.
- Chan, Y. C., & Wei, K. J. (1996). Political risk and stock price volatility: the case of Hong Kong. *Pacific-Basin Finance Journal*, 4(2-3), 259-275.
- Cheng, C. H. J., & Chiu, C. W. J. (2018). How important are global geopolitical risks to emerging countries?. *International economics*, 156, 305-325.
- Çam, A. V. (2014). Politik riskin firma değeri ile ilişkisi: İMKB'ye kayıtlı firmalar üzerinde bir uygulama.
- Hassan, M. K., Maroney, N. C., El-Sady, H. M., & Telfah, A. (2003). Country risk and stock market volatility, predictability, and diversification in the Middle East and Africa. *Economic Systems*, 27(1), 63-82.
- Kapetanios, G., Y. Shin, A. Snell (2003), "Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework", *Journal of Econometrics*, 112, 359-379.
- Kim, H. Y., & Mei, J. P. (2001). What makes the stock market jump? An analysis of political risk on Hong Kong stock returns. *Journal of International Money and Finance*, 20(7), 1003-1016.
- İnanır, E., Köse, O., & Ulutürk, Ö. Ü. Y. Türkiye ve Rusya.
- Lehkonen, H., & Heimonen, K. (2015). Democracy, political risks and stock market performance. *Journal of International Money and Finance*, 59, 77-99.
- Quandt, R.E. (1958). The estimation of the parameters of a linear regression system obeying two separate regimes, *Journal of the American Statistical Association*, 53, 873-880.
- Quandt, R.E. (1960). Tests of the hypothesis that a linear regression system obeys two separate regimes, *Journal of the American Statistical Association*, 55, 324-330.
- Pesaran, M.H., ve Timmermann, A. (2005). "Small Sample Properties of Forecasts from Autoregressive Models under Structural Breaks", *Journal of Econometrics*, 129 (1), 183-217.
- Perotti, E. C., & Van Oijen, P. (2001). Privatization, political risk and stock market development in emerging economies. *Journal of International Money and Finance*, 20(1), 43-69.
- Sadeghzadeh, K., & Elmas, B. (2018). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkilerinin BIST'de Araştırılması. *Journal of Accounting & Finance*, (80).

- Tükenmez, N. M., & Kutay, N. (2016). Ülke Riskinin Hisse Senetleri Getirileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Arjantin Piyasaları İçin Bir Karşılaştırma/The Effect of Country Risk on Stock Returns: A Comparison between Turkish and Argentinean Stock Markets. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2).
- Yapraklı, S., & Güngör, B. (2007). Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: İmkb 100 Endeksi Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 62(02), 199-218.
- Zhang, Y., & Zhao, R. (2004). The valuation differential between class A and B shares: country risk in the Chinese stock market. Journal of International Financial Management & Accounting, 15(1), 44-59.

KARŞILAŞTIRMALI TÜKETİM FONKSİYONLARI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Mustafa Bilik

Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mustafa.bilik@deu.edu.tr

Recep Kök

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, recep.kok@deu.edu.tr

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ekonomide, hane halkı tüketim harcamaları Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma amacını belirleyen politika otoritelerinin en uygun araçları geliştirebilmesi için, hane halkı tüketim davranışın belirleyen faktörlerin anlaşılması zaruridir. Keynes, tüketim eğilimini belirleyen faktörleri nesnel ve öznel faktörler olarak ikiye ayırmıştır. Bu nesnel faktörler; fiyatlar, vergiler, servet, faiz oranları, gelir dağılımı ve cari gelir ile gelir beklentileri arasındaki ilişkide meydana gelen değişimlerdir (Keynes, 1936a). Bu değişkenler, ana akım tüketim teorilerinin temel dayanağını oluşturmaktadır (Pressman, 1997). Örneğin, servet olgusu “yaşam döngüsü” hipotezinin (Modigliani & Ando, 1963), faiz oranları ve gelir beklentileri de “sürekli gelir hipotezinin” (Friedman, 1957) temel kaynağını oluşturmaktadır. Keynesyen görüşten farklı olarak bu yaklaşımlarda tüketimin temel belirleyeni cari gelir değil, sürekli veya yaşam boyu gelirdir.

Bu çalışmanın amacı, AB üye ülkeleri ve müzakere sürecinde bulunan ülkeler örneğinde tüketim fonksiyonunun ortak tahmincilerini üretmek, teorik temeller ile ilgili bilgi sunmaktır. Burada elde edilen tahminciler, tüketim harcamalarını etkilediği düşünülen ve ana akım tüketim teorilerinin temelini oluşturan faktörlerden hangilerinin ön planda olduğu hakkında öngöründe bulunmamızı sağlayacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısmında, hane halkı tüketim kararları ile ilgili teorik modeller ele alınmaktadır. Tüketim harcamalarını inceleyen uygulamalı makroekonomik modellemeler, geleneksel teorik yaklaşımlara dayandığı için, teorik çerçevenin anlaşılması zaruri bir süreçtir (Fernandez-Corugedo, 2004:3). Bu temel teoriler, “Mutlak Gelir” hipotezi (Keynes, 1936), “Nispi Gelir” hipotezi (Duesenberry (1949), “Yaşam Döngüsü” hipotezi (Modigliani & Miller, 1958), “Sürekli Gelir” hipotezi (Friedman, 1957) ve “Rassal Yürüyüş” hipotezi (Hall, 1978) olarak ifade edilebilir. Keynes, mutlak gelir hipotezini “insan doğası bilgisine” dayandırmıştır. Tüketim teorisini makroekonomi literatürünün merkezine yerleştirirken, tüketim üzerine kurduğu hipotezin mikro temellerini gelecek kuşak iktisatçılar oluşturmuştur. Keynesyen tüketim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$C_t = \alpha + \beta Y_t \quad (1)$$

Burada C_t , t döneminde yapılan tüketim harcamasını, Y harcanabilir geliri, α otonom tüketimi ve β ise marjinal tüketim eğilimini (MPC) göstermektedir. Keynes’in öncü çalışmasından sonra araştırmacılar, mevcut verilerle mutlak gelir hipotezi çerçevesinde, tüketim ve gelir arasındaki ilişkiyi test etmiştir (Bunting, 2015). Kuznets (1946), uzun dönemli zaman serisi kullanarak tüketim fonksiyonunu test ettiği çalışmasında (1869-1938) APC’nin 0.84 ile 0,89 arasında değişen ve ortalamaya dönen bir süreç olduğunu

göstermiştir. Başka bir ifade ile incelenen dönemde gelir büyük ölçüde değişse bile, tüketim harcaması gelirin sabit bir oranı olarak kalmaktadır. Burada elde edilen bulgular, teorik ve ampirik çıkarımlar arasında bir tutarsızlık oluşturmaktadır. Bu tutarsızlık literatürde “Tüketim Bulmacası” olarak bilinmektedir.

Tüketim bulmacası olarak ifade edilen çelişki üzerine çözümleme niteliğinde ilk çalışma Duesenberry (1949) tarafından tanımlanan “nispi gelir hipotezidir”. Burada, ekonomik karar birimlerinin tüketim harcamalarında daha ziyade “sosyal statü” kavramı ön plana çıkmakta ve bireylerin tüketim kalıpları arasındaki karşılıklı bağımlılık vurgulanmaktadır.

Modigliani ve Brumberg'in (1954 ve 1980) yaşam döngüsü hipotezi, yatay kesit bulgular ile zaman serisi analizinin bulguları arasındaki tutarsızlığı (tüketim bulmacası) çözümlemek için ortaya atılan başka bir yaklaşımdır. Yaşam döngüsü hipotezinde, tüketim bulmacası üzerine önerilen çözümleme “servet” faktörünün tüketim fonksiyonuna dahil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Friedman (1957)'a göre ekonomik karar birimleri, sürekli gelirlerinin belirli bir bölümünü tüketime ayırmaktadır. Burada, tüketim bulmacası üzerine ortaya konulan çözümleme tüketimin mikro temelleri üzerine inşa edilmektedir. Tüketimin sürekli gelir hipotezinin temel sonuçlarından biri, hanehalkının mevcut tüketim miktarını belirlerken geleceğe bakmalarıdır (Hayashi, 1982:895). Burada önerilen çözümleme ise cari tüketim, cari gelir ve sürekli gelir bileşenlerini ayırtırmayı gerektirmektedir. Sürekli gelir, insanların çalışma hayatı boyunca kazanmayı beklediği gelirin bir parçasıdır. Geçici gelir ise, insanların devam etmesini beklemediği gelirin bir parçasıdır. Bu iki kavramı istatistiksel tanımlama ile ele alacak olursak; **sürekli gelir ortalama gelir iken, geçici gelir bu ortalamadan rastgele (rassal) sapmalardır.**

Tüketim bulmacası üzerine başka bir yaklaşım ise “Rassal Yürüyüş Hipotezi” dir. Temel anlamda rassal yürüyüş hipotezini, sürekli gelir hipotezi ile yaşam döngüsü hipotezinin birleşimi olarak algılamak mümkündür. Bu yaklaşımda sürekli gelir hipotezi, “rasyonel beklentiler” varsayımı altında ele alınmaktadır. Burada, cari tüketim düzeyinin yalnızca önceki dönem tüketim düzeyi kullanılarak tahmin edilebileceği ifade edilmektedir. Çünkü, önceki dönemde gerçekleşen tüketim harcamaları, ekonomik karar biriminin (birey/hane) gelir ve serveti gibi bütün makroekonomik değişkenlerin etkisini içinde barındırmaktadır.

Yöntem

Gelir-tüketim ilişkisinin tahmin süreci, iki temel nedenden ötürü doğrusal modelden daha genel bir yaklaşımın kullanılmasını gerektirmektedir. Bu iki temel nedenden ilki, bağımlı değişkenin dağılım özelliği ile ilgilidir. Bağımlı değişken normal dağılım dışında bir dağılım özelliğine sahip ise tahminciler sapmasız özelliklerini yitirebilmektedir. Modelin belirli bir ilişkiyi tanımlamak için yetersiz olmasının ikinci sebebi ise, iktisadi ilişkinin doğrusal olamamasıdır. Burada, “Genelleştirilmiş Lineer Modeller” ele alınacaktır.

Genelleştirilmiş doğrusal model sıradan doğrusal modelden iki temel açıdan farklılaşmaktadır. İlk olarak burada, normal dağılım ve süreklilik varsayımı ortadan kaldırılmaktadır. İkincisi ise, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki link fonksiyonunun, logaritmik, üstel vb. olmasıdır. Genelleştirilmiş doğrusal model aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$g(\mu_i) = g[E(y_i)] = x_i\beta \quad (2)$$

Burada x_i açıklayıcı değişkenleri, β ise regresyon katsayılarını ifade etmektedir. Genelleştirilmiş doğrusal modelin bileşenleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Nelder & Wedderburn, 1972);

1) Bağımlı değişkenin dağılımı: yoğunluk fonksiyonu ($f(y; \theta, \phi)$), üstel dağılım ailesindedir ve θ, ϕ parametreleri ile ifade edilir.

2) Sistemik bileşen: $\eta: \eta = X\beta$,

3) Link fonksiyonu: $g: E(y) = \mu = g^{-1}(\eta)$

Link fonksiyonu, μ 'nın beklenen değerini, doğrusal bileşen η ile ilişkilendirir. Başka bir ifadeyle, link fonksiyonu, açıklayıcı değişkenler ile açıklanan değişken arasındaki ilişkiyi fonksiyonel olarak tanımlar. Bu fonksiyon türevi alınabilen herhangi monotonik bir fonksiyon olabilmektedir

Bulgular ve Tartışma

Yukarıda ifade edildiği gibi, ekonomik verilerin dağılımı genel olarak normal dağılımdan farklı olmaktadır. Dolayısıyla normal dağılım varsayımı altında elde edilen tahminler de sapmalı olabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, bağımlı değişkenin Gamma dağılımı özelliği altında oluşturulan Genelleştirilmiş Doğrusal Modelin bulguları sunulmaktadır. Tablo 1'de geleneksel tüketim fonksiyonlarına ilişkin katsayı tahminleri yer almaktadır.

Tablo 1. Karşılaştırmalı Tüketim Fonksiyonları³⁸: GLM Bulguları

	(Model I) Logc	(Model II) Logc	(Model III) Logc	(Model IV) logc
Y_{it}	1.000*** (43.86)	0.881*** (21.28)	0.311*** (7.14)	
W_{it}		0.0769*** (4.45)		
$C_{(t-1)}$			0.632*** (15.79)	1.321*** (18.02)
$C_{(t-2)}$				-0.619*** (-5.01)
$C_{(t-3)}$				0.131 (1.57)
$C_{(t-4)}$				0.0172 (0.40)
R_{it}			-0.00363*** (-4.90)	
μ	-0.641** (-2.62)	0.290 (0.75)	0.384** (2.68)	1.515*** (8.01)
Linktest	0.000	0.000	0.262***	0.965***
($\hat{y}^*$)				
AIC	6.585	6.656	6.616	6.648

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini ifade etmektedir

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Tabloda görüldüğü gibi, Keynesyen tüketim fonksiyonundan elde edilen tahminlerin güvenilir olmadığı ifade edilebilir. Bunun birinci nedeni iktisadi olarak MPC'nin 0 ile 1 arasında olması gerekliliğidir. Nitekim tahmin edilen katsayı 1'e eşittir. Ekonometrik olarak ise z istatistiğinin çok yüksek olması tahmincinin sapmalı olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca link testi sonucuna bakıldığında modelin istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Model 1 uzun dönemde öngörü yapabilmek amacıyla kullanılamamaktadır. Model 2'de elde edilen tahminler iktisadi olarak geçerlidir (harcanabilir gelir üzerinden $mpc=0.88$ ve servet üzerinden $mpc=0.07$). Ancak GLM yöntemine esas olan link testi bağlamında, istatistiki dağılım ve link fonksiyonu bileşimi uygun olmadığından model reddedilmektedir.

Model 3'e göre modelde yer alan tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Tüketim harcamalarının cari gelire olan duyarlılığı, ya da başka bir ifade ile kısa dönemli marjinal tüketim eğilimi 0,31 olarak tahmin edilmiştir. Adaptif (Uyarlamalı) bekleyişler katsayısı ise 0.37 (1-0.63) olarak tahmin

³⁸ Tahmin sürecine konu olan değişkenler logaritmik formda kullanılmıştır.

edilmiştir. Bu iki tahminci den yararlanarak uzun dönemli marjinal tüketim eğilimi aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir;

$$\frac{\Omega_1}{1 - \Omega_2} = \frac{0.31}{0.37} = 0.83$$

Burada elde edilen bulgular istatistiki ve iktisadi olarak anlamlıdır. Nitekim link testi sonuçları da geçerlidir. Buna ek olarak elde edilen katsayılar literatürde Manitsaris (2006)'da elde edilen bulgular ile örtüşmektedir.

Yukarıdaki karşılaştırmalı bulgulardan, daha güçlü deliller sunan sürekli gelir hipotezi ve rassal yürüyüş hipotezi GMM kullanılarak test edilmiştir. Bilindiği gibi GMM örneklemin dağılım özelliğini dikkate almasa da dört temel moment üzerinden tahminci üretmektedir. Dolayısıyla burada elde edilen bulguların GLM bulguları ile tutarlı olması beklenmektedir.

Tablo 2. Sürekli Gelir Hipotezi: GMM Sonuçları

	(GMM- I) ³⁹	(GMM- II) ⁴⁰	(GMM- III) ⁴¹
	Logc	Logc	Logc
$C_{i(t-1)}$	0.476*** (24.42)	0.475*** (5.31)	0.592*** (13.25)
Y_{it}	0.462*** (21.13)	0.462*** (4.17)	0.320*** (8.03)
R	-0.002*** (-6.00)	-0.002*** (-2.31)	-0.003*** (-3.40)
_cons			0.65*** (5.46)
ar1	-2.45	-1.72**	-2.07*
ar2	-1.75***	-1.0***	-1.75***
Sargan	706.6***	613.3***	-

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini ifade etmektedir

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Mutlak gelir ve yaşam boyu gelir modelleri dinamik bir yapıda olmadığı için tahmin süreçlerinde yer almamaktadır. Tablo 2'de bulunan GMM sonuçları bir bütün olarak ele alındığında, GLM model tahmincileri ile son derece uyumludur. Bu bağlamda, GMM sonuçları özellikle değişkenlere yönelik içsellik sorununun çözümünde araç değişkenler üzerinden gecikmeli değişkenlerin uzantıları yardımıyla tahminci elde etmektedir. Burada, GLM tekniğinde olduğu gibi bağımsız değişkenin dağılım özelliği dikkate alınmasa da örneklem dağılımının ortalama, varyans, basıklık ve çarpıklık özelliklerinin dikkate alınması önemli bir benzerlik ve tahmin süreci açısından avantajdır. Tahmin edilen modelleri istatistiksel olarak bütünsel biçimde değerlendirdiğimizde, ar1 ve ar2 istatistiklerinden yola çıkarak modellerin otokorelasyon içermediği görülmektedir. Buna ek olarak modellerin ve katsayı tahmin süreçlerinde kullanılan araç

³⁹ Arellano-Bond one-step GMM estimation

⁴⁰ Arellano-Bond GMM2 estimation

⁴¹ Blundell-Bond System GMM estimation

değişkenlerin geçerliliği (Sargan, 1958) testi ile sınanmıştır. Elde edilen test istatistikleri anlamlı olduğundan, kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğu ifade edilebilir.

Tahmincileri iktisadi olarak analiz edecek olursak, **kısa dönemde** marjinal tüketim eğilimi; Arellano-Bond tahmincisinde 0.46 ve sistem-GMM tahmincisinde ise 0,32 olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun dönemde ise Arellano-Bond tahmincisinde 0.86 (0.46/0.53) ve sistem-GMM tahmincisinde ise 0.78 düzeyine yükselmektedir. Tablo 3’de rassal yürüyüş hipotezine yönelik bulgular yer almaktadır. Bu bulgular, GLM modelinden elde edilen bulgular ile çok yüksek derecede benzerlik göstermektedir.

Tablo 3. Rassal Yürüyüş Hipotezi: GMM Sonuçları

	(GMM- I) ⁴²	(GMM- II) ⁴³	(GMM- III) ⁴⁴
	Logc	Logc	Logc
$C_{i(t-1)}$	1.340*** (24.88)	1.394*** (40.67)	1.614*** (14.49)
$C_{i(t-2)}$	-0.609*** (-7.68)	-0.671*** (-12.16)	-0.793*** (-3.60)
$C_{i(t-3)}$	0.0893 (1.20)	0.135*** (3.31)	0.211 (1.04)
$C_{i(t-4)}$	0.0574 (1.39)	0.0428* (2.18)	-0.0391 (-0.42)
_cons			0 (.)
ar1	-15.14	-3.483	-2.643
ar2	-1.421***	-0.236***	-0.00144***
Sargan	301.5***	301.5***	266.3***

t statistics in parentheses

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Özetle, GLM ve GMM tahmincileri sürekli gelir hipotezinin geçerliliğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Buna ek olarak her iki yöntemle elde edilen tahminciler birbirine yakınsamaktadır. Dolayısıyla burada, elde edilen tahmincilerin güvenilir tahminciler olduğu da kanıtlanmıştır. İktisadi olarak her iki modelden elde edilen katsayılar, örneklem genelinde, tüketicilerin büyük çoğunluğunun sürekli gelir hipotezine uygun davranış sergilediğini, gelirden meydana gelecek artışların **sürekli** olması halinde harcamaların ve dolayısıyla toplam talebin artacağını, aksi takdirde gelirden meydana gelecek şokların nispeten daha sınırlı etkisi olacağını göstermektedir.

⁴² Arellano-Bond one-step GMM estimation

⁴³ Arellano-Bond GMM2 estimation

⁴⁴ Blundell-Bond System GMM estimation

Sonuç ve Öneriler

Geleneksel tüketim fonksiyonlarına ilişkin katsayı tahminlerini ayrı ayrı incelediğimizde, öncelikli olarak Keynesyen tüketim fonksiyonundan elde edilen tahminlerin güvenilir olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca, GLM tekniği ile tahmin edilen sürekli gelir hipotezi parametreleri istatistiki olarak anlamlıdır. Aynı zamanda, link testi sonuçlarıyla desteklenmektedir. Ancak, gecikmeli tüketim değişkeninin katsayısının beklenenden büyük olması, öngörü yapma ve politika önerisi üretebilme açısından kuşku yaratan bir tahminci olarak nitelendirilmiştir. Analiz genişletildiğinde, GLM tahminlerinin güvenilirliği sınamak amacıyla, dinamik yapıda olan, sürekli gelir rassal yürüyüş hipotezlerine ilişkin tahminler GMM yöntemiyle elde edilmiştir. GLM ve GMM tahminlerinin birbiriyle oldukça uyumlu olması sürekli gelir hipotezinin geçerliliğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Uygulanan yöntemlerden edilen katsayılar, örneklem genelinde, tüketicilerin büyük çoğunluğunun sürekli gelir hipotezine uygun davranış sergilediğini, gelirden meydana gelecek artışların sürekli olması halinde tüketim harcamalarının artacağını göstermektedir. Sonuç olarak, Avrupa Birliği örneğinde genel olarak gelişmiş ülkelerin yer alması çalışmanın sonuçlarını güvenli kılmakta ve müzakere sürecinde bulunan Türkiye örneğinde, mikro boyutta bir araştırmayı gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Bunting, D. (2015). The Consumption Function "Paradox." *Journal of Post Keynesian Economics*. <https://doi.org/10.1080/01603477.1989.11489746>
- Duesenberry, J. (1949). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Emilio Fernandez-Corugedo. (2004). Consumption Theory. In *Handbooks in Central Banking*.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Hall, R. E. (1978). Stochastic Implications of the Lifecycle Permanent Income hypothesis. *Journal of Political Economy*.
- Keynes, J. M. (1936b). The General Theory of Output, Interest and Money. In *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. <https://doi.org/10.2307/2143949>
- Manitsaris, A. (2006). Estimating the European Union Consumption Function under the Permanent Income Hypothesis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 2, 121-135.
- Milton Friedman. (1957). The Permanent Income Hypothesis. *A Theory of the Consumption Function*, I, 20-37. Retrieved from <https://www.nber.org/chapters/c4405.pdf>
- Modigliani, F., & Ando, A. (1963). The " Life Cycle " Hypothesis of Saving : Aggregate Implications and Tests. *The American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. *The American Economic Review*, 48(3), 106-116. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1802501>
- Nelder, J. A., & Wedderburn, R. W. M. (1972). Generalized linear models. *Statistical Models in S*, 135(3), 195-247. <https://doi.org/10.1201/9780203738535>
- Pressman, S. (1997). Consumption, income distribution and taxation: Keynes' fiscal policy. *Journal of Income Distribution*, 7(1), 29-44. [https://doi.org/10.1016/s0926-6437\(97\)80003-0](https://doi.org/10.1016/s0926-6437(97)80003-0)
- Sargan, J. D. (2006). The Estimation of Economic Relationships using Instrumental Variables. *Econometrica*. <https://doi.org/10.2307/1907619>

İTHAL İKAMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLERE YÖNELİK ALGILAR VE MAKRO GERÇEKLER⁴⁵

Büşra GEZİKOL

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, bgezikol@sakarya.edu.tr

Ayşegül KARATAŞ

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, karatas@sakarya.edu.tr

Tuğba ONUR

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon,
tuggbaonur@gmail.com

ÖZ

Türkiye'nin 2023 yılında "dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girme" hedefinin gerçekleştirebilmesi için son zamanlarda ithal ikameci bir yaklaşıma yönelik vurguların yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma, son dönemlerde sıklıkla vurgulanan ithal ikame yaklaşımının önündeki engellere odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında ithal ikamenin önemli olduğu makine imalatı sektörü seçilmiştir. Sakarya Makine İmalatçıları Birliği'ne üye 47 firma (makine ve elektrik- elektronik sektörlerinden) ile yapılan görüşmelerde ithal ikame önündeki engeller içerik analizi ile ortaya çıkarılmıştır. Analiz sonucunda engel olarak; "ithal ikamesinin üretiminin önündeki engeller" ve "ithal ikamesinin pazarlanmasının önündeki engeller" olarak iki ana tema ortaya çıkmıştır. Bu ana tema ve altındaki kodlara yönelik söylemler ikincil verilerle incelendiğinde imalat sektöründeki algıların, gerçeklerle uyduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İthal İkame Yaklaşımı, İçerik Analizi, Makine İmalatçıları

PERCEPTIONS OF BARRIERS TO IMPORT SUBSTITUTION AND MACRO REALITIES

ABSTRACT

Turkish government has the target to become one of the largest economies in the world till 2023. Import substitution approach has been discussed as one the ways of realizing this target. In this context, the study focuses on the barriers to the import substitution. Within the scope of the study, because of the high

---

⁴⁵ Çalışma, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Sponsorluğunda ve Sakarya Makine İmalatçıları Birliği desteği ile hazırlanmıştır.

import figures, machinery manufacturing sector is selected as a case. In order to collect information, interviews are conducted with 47 companies (machinery and electrical-electronic sectors) which are the members of Sakarya Machinery Manufacturers Association. Perceptions of the executives of these companies regarding import substitution barriers have been revealed by content analysis. As a result of the analysis, two main themes have emerged: "Barriers for manufacturing import substitution" and "Barriers for marketing import substitution". When the discourses regarding this main themes and codes have examined with secondary data, it is seen that perceptions in the manufacturing sector are consistent with the facts.

Keywords: Import Substitution Approach, Content Analysis, Machinery Manufacturers

Giriş ve Çalışmanın Amacı

Cari açık sorunu, Türkiye'nin ekonomik performansının önündeki en büyük problemlerden biri olarak görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ara malı ithalatı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan girdilerin yurtdışındaki firmalardan temin edilmesi Türkiye'nin rekabet avantajını zedelemekte; ekonomik performansı üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır. Bu bağlamda kullanılan girdilerin yurt içinde üretilmesinin sağlanması, ithalata daha az bağımlı bir ekonomi yaratılması, katma değer in ülke içinde kalması Türkiye'nin hedefleri arasında yer almaktadır. Bunlara bağlı olarak Türkiye'nin 2023 yılında "dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girme" hedefinin gerçekleştirebilmesi için son zamanlarda ithal ikameci bir yaklaşıma yönelik vurguların yapıldığı da görülmektedir. Bu nedenle çalışma, son dönemlerde sıklıkla vurgulanan ithal ikame yaklaşımının önündeki engellere odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında hem ithalatın hem de ara malı ithalatının oldukça fazla olduğu bir sektör olan makine imalatı sektörü seçilmiştir. Sakarya Makine İmalatçıları Birliği'ne üye 47 firma (makine ve elektrik- elektronik sektörlerinden) ile yapılan görüşmelerde ithal ikame önündeki engeller içerik analizi ile ortaya çıkarılmıştır. Analiz sonucunda "ithal ikamesinin üretiminin önündeki engeller" ve "ithal ikamesinin pazarlanmasının önündeki engeller" iki ana tema olarak öne çıkmaktadır. Rekabet anlamında geliştirilmeye ihtiyaç duyulan elektronik ve makine sektörlerinde ithal ikamesi konusunda devletin politikaları ile işletmelerin bu konudaki algıları arasındaki uyum ya da uyumsuzluklar incelenmiştir. İkincil verilerden, açıklanan karşılaştırmalı üstünlükler ve politik- ekonomik riskler ile imalatçıların söylemleri değerlendirildiğinde algısal engellerin gerçeklerle uyduğu görülmektedir. Makine imalatçılarının ithal ikame önünde engel olduğunu düşündükleri birçok konu aslında Türkiye'nin gerçekliğini de yansıtmaktadır. Üretim maliyetlerine katlanmak, ölçek ekonomisi yaratmak, uluslararası rakiplerle rekabet etmek; bununla birlikte olumlu marka algısı yaratmaya çalışmak ithal ikame önündeki temel engeller olarak değerlendirilmektedir.

Kavramsal Çerçeve

İthal ikame yaklaşımı, ekonominin önceki dönemlerde ithal ettiği malları kısmen veya tamamen ülke içinde üretmesi olarak tanımlanmaktadır (Ertüzün, 1976). Diğer bir ifadeyle ithal ikame; uluslararası piyasada rekabet edebilir düzeye gelene kadar yurtiçi üretimin desteklenmesi ve yurtdışından ithal edilen malın yurtiçinde üretiminin teşvik edilmesi olarak da değerlendirilebilir. İthal ikame yaklaşımı sayesinde

lkeler dışa bağımlılıklarını azaltmakta, dış ticaret açığını dengelemekte ve yeni iş alanları yaratabilmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye’de ilk kez 1930lu yıllarda uygulanmaya başlamıştır. Yaklaşımın, asıl hız kazandığı dönem ise 60-70 yılları olarak değerlendirilebilir. Yaklaşımın benimsendiği dönemlerde sanayi kesiminin yapmak zorunda olduğu ithalatın sınırlı olması nedeniyle gerekli döviz tarımsal malların ihracatından sağlanmıştır. (Pamuk, 2012, s.237). Böylece 1950lilere kadar tarıma dayalı ile gerçekleşen bu büyüme gerekli yatırımların yapılmasını sağlamıştır fakat bir noktadan sonra büyüme tıkanmıştır. Bu tıkanmayı iyileştirmek amacıyla iç pazarın sanayileşmesi ve canlanmasına yönelik yeni bir plan oluşturulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulması ve özel sektöre yön gösteren değil özel sektörü destekleyen politikaları benimseyen bir yapıda hareket etmesi ithal ikame politikasının ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. DPT’nin bu destekleyici tavrına rağmen 1960-70 yılları arasında ithal ikame politikası yeni alanlara doğru plansızca genişlemiştir. 1970li yıllardaki siyasal istikrarsızlıklar, dünyadaki ekonomik çalkantılar, hızlı ve plansız ilerleme ithal ikame politikasının verimliliğini ve önemini yitirmesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisi bu dönemde ciddi bir kriz içerisine girerek izlediği ekonomi politikalarını değiştirmeye karar vermiştir. Bu bağlamda 1980 ve sonrasında dışa açılan, serbest ticareti teşvik eden bir politika benimsenmiştir. Günümüzde ithal ikame politikasının tekrar dile getirilmesinin altında ülkenin hem dış ticaret açığını dengelemeye çalışma kaygısı hem de değerşen dünyada üreten bir ülke olarak ön plana çıkma kaygısı yatmaktadır. İthal ikame yaklaşımı 1960lı yıllardaki içeriğinin aksine günümüzde hem kamu hem de özel sektörün iş birliğinde olmasını ve stratejik alanlarda yerli üretim desteklenmesini işaret etmektedir.

İthal ikamesinin gerek devlet gerekse işletmeler açısından hayata geçirilmesi konusunda en temel gereklilik; makro ve mikro anlamda bu alanda duyulan ihtiyaçtır. Bir ülkede belirli bir ürünü üretme konusunda gerekli motivasyonların bulunması sonrasında gerekli kaynakların sorgulanması mantıklı bir akış olarak değerlendirilebilir.

Porter’a (1990) göre, hiçbir ulus her alanda rekabetçi olamaz. O nedenle ulusal anlamda bir rekabetilikten bahsedilecekse ülke ekonomisinin tamamına değil; belirli endüstri ya da endüstri bölümlerine odaklanılmalıdır. Belirli bir alanda rekabetçi olabilmenin gerektirdiği kaynaklara erişimi bulunmayan bir ülkenin benimseyebileceği politika, bu alanda kaynak yaratmak için yatırımlar sağlamaktansa, mevcut kaynakları ile rekabet avantajı yaratmak olabilir. Bu nedenle ithalata bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte, mutlak anlamda gerekli de değerildir (Ersungur ve Kızıltan, 2007). Bulu vd.’nin 2006 yılında yaptığı çalışmasına baktığımızda Türk elektronik sektörünün rekabetçilik seviyesi, Elmas Modeli ile yapılan analiz sonucu, orta seviyede tespit edilmiştir. Bu anlamda bu sektörde rekabet avantajı yaratabilecek değeriklikler yapması beklenebilmektedir. Belirli endüstri ya da ara mal girdilerine odaklanarak ithal ikame yaklaşımı gerçekleştirmek hem firmalara hem de ülkelere rekabet avantajı yaratabilmektedir.

Literatürde ithal ikameyi ele alan çalışmalarda genellikle gelişmekte olan ülkeler yukarıda bahsedilen açılardan değerlendirilmekte olup; bu yaklaşımın ekonomide yarattığı etkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan ilki sayılabilecek olan Baer ve Kerstenetzky (1964) alışması, Brezilya’nın 2.Dünya Savaşı sonrası ithal ikame yaklaşımı ile büyümeyi yakaladığını ortaya koymaktadırlar. Yakın dönem çalışmalarına bakıldığında ise; Rodrigues (2010) ithal ikame yaklaşımı ile Latin Amerika

ülkelerinde uzun dönemde büyümenin olmadığını fakat sermayede bir artışın olduğunu; Gusev (2016), ithal ikame yaklaşımının (imalat sektörü özelinde) uzun dönemli oryantasyon ve planlamalar yapıldığı takdirde GSYİH üzerinde olumlu etki yaratacağını; Adewale (2017), BRICS ülkelerinde az gelişmiş olan ülkelerin kısa vadede ithal ikameden yararlandıklarını fakat uzun vadede sanayileşmek için liberalleşmeleri gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Namyatova (2019) ise çalışmasında, Rusya'nın yaptırımlar nedeniyle ithal ikame yaklaşımı ile mühendislik alanında ciddi bir ivme kazandığını ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştiğini ifade ederken; Novikov, Lastochkina ve Solodova (2019) çalışmalarında Rusya'nın ithal ikame ile ilgili 1100 projesinin olduğunu ve bunlardan 342 tanesinin stratejik endüstrilerde olduğunu, 760 tanesinin de uygulamada son aşamada olduğunu ifade etmektedirler.

Görüldüğü üzere çalışmalar hem belirli ülke ve endüstrilere hem de ekonomik büyüme konusuna vurgu yapmaktadır. Bu çalışma ise ithal ikame konusunu farklı açıdan ele almaktadır. İthal ikamenin faydaları bilinmekle beraber, bu yaklaşımın uygulanmasında makine imalatçılarının engel olarak gördükleri konuları ortaya çıkartmak ve bu engellerin gerçeği ne kadar yansıttığını ikincil verilerle karşılaştırmak üzerine kurulu keşifsel bir çalışmadır. Bu nedenle literatürdeki diğer çalışmalardan bu yönüyle ayrılmaktadır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Sakarya Makine İmalatçıları Birliği'ne üye 47 firma ile gerçekleştirilmiş mülakat verileri içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen iki ana tema ve bu temalara ait kodlar ortaya çıkmıştır. Oluşturulan iki tema üretim ve pazarlamaya yönelik ithal ikame engellerini kapsamaktadır.

Çalışmanın ikinci aşamasında ortaya çıkan bu tema ve kodları destekleyecek; var olan algılarla gerçekleri karşılaştırabilecek ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bu vesile ile ithal ikamenin önünde bulunan algısal engellerin ne derece gerçeklerle uyduğu sorgulanarak çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle kodlarda vurgulanan yabancı ürünlerle ve markalarla rekabet edememe söylemine yönelik olarak; firmaların ithal ettiği ürünler değerlendirmeye alınarak Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan ürün bazlı dış ticaret verileri kullanılarak Türkiye'nin bu ürünlerde Açıklanan Karşılaştırmalı Üstünlüğünün olup olmadığı incelenmiştir. Böylece rekabet söylemine yönelik imalatçıların algıları ikincil verilerle desteklenmiştir. Bununla birlikte altyapı ve istikrarsızlığa vurgu yapan kodlara yönelik de risk haritaları ve lojistik performans endeksi gibi ikincil verilerle tutarlılık incelenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Yapılan içerik analizi sonucunda örneklemdaki işletmelerin ithal ikamesi önünde algıladıkları engellerin iki tema altında sınıflandırılacağı görülmüştür. Bu temalar "ithal ikamesinin üretiminin önündeki engeller" ve "ithal ikamesinin pazarlanmasının önündeki engellerdir". İlgili temalar altındaki kodlar ise Tablo 1 ve Tablo 2 de özetlenmektedir.

Tablo 1. İthal İkamesinin Önündeki Pazarlama Engelleri

KISA VADELİ YÖNELİM
<ul style="list-style-type: none"> • Markanın dünyada kendini ispatlaması için gereken zaman • Kalitenin artırılması için gereken zaman
YÜKSEK REKABET
<ul style="list-style-type: none"> • Marka Rekabeti • Fayda/Maliyet (Değer) Rekabeti
DEVLET POLİTİKALARI
<ul style="list-style-type: none"> • Teşvikler
*Devlet desteklerinin odaklı olmayışı
*Eximbank desteklerinin yetersiz olması
*Devletin pazarlama desteklerinin yetersiz olması
*Devlet desteklerinin amaca uygun tasarlanmaması
<ul style="list-style-type: none"> • Kamu alımlarında millileşme/yerleşme • Ülke imajı üzerinde çalışmalar • Gümrük vergilerinde düzenlemeler

Tablo 2. İthal İkamesinin Önündeki Üretim Engelleri

İŞLETME YAKLAŞIMLARI KODU
<ul style="list-style-type: none"> • Ortaklık kültürünün olmaması • Odaklanma stratejisinin benimsenmesi
YATIRIM İKLİMİ KODU
<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek yatırım gereklilikleri • Destek prosedürlerinin ağır olması • Devlet desteklerinin yetersiz olması • Vergi yükünün fazla olması • Sanayi alt yapısındaki yetersiz • Politik ve ekonomik istikrarsızlık
EĞİTİM KODU
<ul style="list-style-type: none"> • Eğitim eksiklikleri • Nitelikli eleman sıkıntısı • Ara eleman sıkıntısı • Teknik bilgi eksiklikleri

Kodlardan önce çıkanlar imalatçıların yabancı ürün ve markalarla rekabet edebilme güçlüğü, üretilen ürünleri ulaştırma ya da servis ağı kurabilme problemi ve ülkenin istikrarsız yapısı olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle bu kodların gerçekliğini sorgulamak amacıyla ikincil verilerden yararlanılmaktadır.

Rekabete vurgu yapan kodun gerçekliğini incelemek adına ilk olarak analize dâhil edilen 47 işletmeden temin edilen verilerde bu işletmeler tarafından 52 farklı GTİP (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon Numarası) numarası altında ithalat yapıldığı tespit edilmiştir. İşletmeler bu ürünleri ağırlıklı olarak Almanya ve İtalya'dan ithal etmektedirler. Bu ülkelerin ve Türkiye'nin Açıklanan Karşılaştırmalı Üstünlükleri incelendiğinde Türkiye'nin üstünlüğünün bu ülkelere nazaran çok daha düşük olduğu ve yıllar itibariyle de azaldığı görülmektedir. 2018 yılı itibariyle ilgili elli iki üründe ortalama olarak Almanya'nın Açıklanan Karşılaştırmalı Üstünlüğü 39,26; İtalya'nın 6,02; Türkiye'nin ise 1,94'tür. Aynı oran Türkiye'de 2013 yılında %2,21'ken artan döviz kuruna rağmen 2018'de gerilemiş olması Türkiye'nin yerli üreticilerinin rekabet gücünü kaybettiği şeklinde yorumlanabilir.

Belirtilen temalarda üretim ile ilgili temaya vurgu, ağırlıklı olarak çelik ve servo motor ithal eden işletmelerce yapılmıştır. Diğer yandan pazarlama ile ilgili tema oldukça sık tekrar edilen ve genel olarak atıfta bulunulan bir temadır. O nedenle bu tema altında bulunan kodlarla ilgili ikincil verilerle nicel analize imkân tanıyanlar ele alınmaktadır. Bu kodlardan “kısa vadeli yönelimli olma” ve “yüksek rekabet” bir arada ve ilintili olarak ele alınmakta ve bu konuda temel gereksinimin zaman olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ancak Türkiye’nin ekonomisinin istikrarlı olmayışı nedeniyle işletmelerce yatırım riskinin alınmadığı belirtilmektedir. Nitekim Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü verilerine göre Türkiye ekonomik açıdan riskli bir ülkedir. Ekonomik risk açısından 1 ilâ 7 (1= en yüksek riski bulunan / 7= en az risk bulunan) arasında değerlendirilen ülkeler arasında Türkiye’nin skoru 3’tür. Gerek markalaşma gerekse kalite iyileştirmeleri konusunda işletmelerin zamana ihtiyacının bulunuyor olmasına karşın ekonomik istikrarsızlık nedeniyle işletmelerin uzun vadeli planlamadan kaçınması sonucu ithal ikamesi mümkün olamamaktadır. İşletmelerce yapılan açıklamaların bu anlamda ikincil verilerde de karşılığının bulunduğu görülmektedir. Benzer bir kod üretim engelleri başlığı altında da bulunmaktadır. İşletmeler, kabul edilebilir seviyedeki bir ürünü rekabetçi bir fiyata sunabilmek için zamana ihtiyaç duymakta ancak uygun yatırım ikliminin bulunmuyor oluşu nedeniyle bunun mümkün olmadığını ileri sürmektedirler.

Yatırım iklimi teması altında belirtilen alt yapı yetersizliği kodu ile ilgili ikincil bir göstere olarak Dünya Bankası tarafından yayınlanan Lojistik Performans Endeksi ele alınabilir. Bu indekse göre Türkiye 2007 yılında dünya ülkeleri arasında 30. sıradayken 2018 yılında 47. sıraya gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye, Dünya Bankası’na göre lojistik anlamda da dünya ülkelerinin sağladığı iyileştirmeyi sağlayamamıştır. Bu durum işletmelerin algılarının gerçeklerle örtüştüğüne işaret etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucuna işletmelerin ithal ikamesinin önündeki engeller konusundaki söylemlerinden yola çıkarak ulaşılan kodların bir kısmının ikincil verilerle oluşturulmuş indeks ve ölçümlerle de uyduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan diğer kodlara yönelik algıların ne derece gerçeklerle uyduğu ancak farklı kaynaklardan veriler temin edilerek tespit edilebilir. Bu nedenle de özellikle devlet çalışanlarının ya da politika yapımcıların söylemlerinin ve yürürlükteki uygulamaların değerlendirilmesi önerilmektedir. Diğer yandan gerek ekonomik risk gerekse alt yapı yetersizliği konusunda alternatif ikincil göstergelere ulaşılması araştırma sonuçlarına destek oluşturabilir.

Kaynakça

- Adewale, A. R. (2017). Import Substitution Industrialisation and Economic Growth—Evidence from the group of BRICS countries. *Future Business Journal*, 3(2), 138-158.
- Baer, W. ve Kerstenetzky, I. (1964). Import substitution and industrialization in Brazil. *The American economic review*, 54(3), 411-425.
- Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation And “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Bulu, M., Eraslan, İ. H., ve Kaya, H. (2006). Türk elektronik sektörünün rekabetçilik analizi.
- Ersungur, Ş. M. ve Kızıltan, A. (2007). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 267-278.

- Ertüzün, T. (1976). İthal ikamesi ve sınırları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 36(1-4).
- Gusev, M. S. (2016). Import substitution as a strategy of economic development. *Studies on Russian Economic Development*, 27(2), 138.
- Heckscher, E. ve B. Ohlin (1933). *Interregional and International Trade*. Harvard University Press, Cambridge.
- Lojistik Performans Endeksi, <https://lpi.worldbank.org/> (Son Erişim Tarihi: 22.11.2019)
- Namyatova, L. E. (2019). Import Substitution Process in the Russian Economy in the Context Of International Sanctions: Issues Of Theory and Practice. *International Transaction Journal of Engineering, Management and Applied Sciences and Technologies*, 10(9), ARTN-10A09E.
- Novikov, S. V., Lastochkina, V. V. ve Solodova, A. D. (2019, May). Import substitution in the industrial sector: analysis and facts. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 537, No. 4, p. 042056). IOP Publishing.
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), <https://www.oecd.org/trade/topics/export-credits/arrangement-and-sector-understandings/financing-terms-and-conditions/country-risk-classification/> (Son Erişim Tarihi: 22.11.2019)
- Pamuk, Ş. (2012). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard business review*, 68(2), 73-93.
- Rodrigues, M. (2010). Import substitution and economic growth. *Journal of Monetary Economics*, 57(2), 175-188.

ÖDEMELER SİSTEMİNDEKİ DİJİTALLEŞMENİN BİR SONUCU OLARAK AÇIK BANKACILIK

Sezer Bozkuş KAHYAOĞLU

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, sezer.bozkus@bakircay.edu.tr

Bülent BALKAN

Av. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Bankacılık Yüksekokulu, bbalkan@ttmail.com

ÖZ

Çalışmanın amacı, açık bankacılık uygulamalarının bankaları ve bankacılık uygulamalarını değiştirip değiştirmeyeceğini, ne yönde değiştireceğini ve bunların sektöre, bankaların iş yapış şekillerine, şube sayılarına, müşterilerin tercihlerine ve Türkiye'deki Bankacılık uygulamalarına muhtemel etkisinin ne olacağını incelemektir. Açık Bankacılık alanında Türkiye'de hâlihazırda akademik bir çalışma yoktur. Çalışma açık bankacılık alanında Türkiye'deki ilk/öncü akademik çalışma olarak kavramı sektöre tanıtmaya ve bu konuda yapılacak diğer çalışmalara öncü olmak ile değer katmaya çalışacaktır. Dünyadaki gelişmeleri değerlendirip Türkiye'deki muhtemel gelişmeleri tahmin etmektir. Bu bağlamda politika önerileri sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bankacılık, Dijital bankacılık, Açık bankacılık, Rekabetlik, Fintech

JEL Sınıflaması: G20, G21

OPEN BANKING AS A RESULT OF THE DIGITALIZATION OF THE PAYMENTS SYSTEM

ABSTRACT

The aim of the study is to discuss whether 'Open Banking' practices would change the banks and the banking practices, in which direction they would change if so and to explore the potential impact of these practices on the sector, ie. on the business manners of the banks, the number of branches, the customer preferences and the banking practices in Turkey in general. To forecast possible developments in Turkey by evaluating the developments in the world. In this respect policy recommendations will be presented. There is no academic study in the field of Open Banking currently. The study, as the first/pioneering study in the field of open banking in Turkey, would try to enrich by introducing the concept to the sector and leading the way in other studies to be performed in this field.

Keywords: Banking, Digital banking, Open banking, Coopetition, Fintech

Giriş

Bankacılık sisteminin geçmişi çok eskilere dayansa da bugün gerçekleşen bankacılık hizmetleri bağlamındaki geçmişinin 20. Yüzyılda önemli gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Özellikle bankacılık sisteminin merkezi konumunda olan Londra ve Newyork arasında uzun yıllardır devam eden finans merkezi olma yarışının 21. Yüzyıla gelindiğinde şekil değiştirmeye başladığı gözlenmektedir. Bu duruma neden olan en önemli kırılma noktası, 2008’de ortaya çıkan küresel finansal krizin ardından tüm sistemin sorgulanmaya başlamış olmasıdır. Bu krizi diğerlerinden ayıran özellik, gelişmiş ülkelerden başlayarak tüm finansal piyasalara etki etmesidir. Bundan dolayı, düzenleyici otoritelerin öncelikleri değişerek bireysel yatırımcılar kadar küresel ölçekteki kurumların da gözetimi ve denetimi ile korunmasına yönelik bir dizi tedbirler ve düzenlemeler uygulamaya başlamışlardır. Finans sektöründe düzenlemelere uyum başta bankalar olmak üzere tüm finansal kurumların ve aracı kuruluşların birinci önceliği haline gelmiştir. Bunun sonucunda da finans sektöründe bilgi teknolojilerine yönelim hızla artmaya başlamış ve mevzuata uyum sürecinde bilgi teknolojilerinin yardımıyla rekabetçi olmayı hedeflemişlerdir.

Literatürde fintech olarak tanımlanan finansal teknolojilerinin gelişimi ile birlikte geleneksel bankacılık ve finansal piyasaların işleyişinde önemli ve oldukça hızlı değişim yaşanmaya başlamıştır. Dijital bankacılık ve ürün yelpazesinin genişlemesi ile birlikte, finansal teknolojileri içeren fintech kuruluşlarının yardımı ile daha çevik bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Literatürde bu durum “rekabet”lik (coopetition-ortaklaşa rekabet) olarak ifade edilmektedir. Bunun anlamı, rekabet ederken birlikte hareket etme gerekliliği doğmaktadır. Bankalar kendi ürünlerini dijital ürün haline getirmeye başladılar ve sonrasında artık API aracılığıyla bu ürünlerin doğrudan piyasaya sunulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada finansal piyasalarda ve özellikle ödeme sistemlerinde yaşanan dijitalleşmenin bir sonucu olarak açık bankacılık uygulamaları incelenmektedir. Çalışmada ilgili literatüre bağlı olarak küresel iyi uygulamalar ve Türkiye’deki güncel durum değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1. Çalışma konusuyla ilgili kavramsal / kuramsal çerçeve

Öncelikle açık bankacılığın tanımlanması, avantaj ve dezavantajlarının belirlenmesi, başta Avrupa Birliği ve İngiltere olmak üzere yasal düzenlemelerin belirlenmesi, bu uygulamaların Türkiye bankacılığına mevcut ve muhtemel etkilerini değerlendirilmesi, Türkiye’deki mevzuat ve bankalar bazındaki hazırlıkların değerlendirilmesi dünyadaki ve Türkiye’deki açık bankacılık ekosistemini oluşturan kuruluşların değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir.

2. Bulgular ve tartışma

Açık Bankacılık, bankacılık hizmetlerinin uygulama programları ara yüzleri ile paylaşılması ve fintech kuruluşlarının bu verilerle finansal hizmetler geliştirmesi olarak tanımlayabiliriz. Finansal hizmetlere erişimi kolaylaştıran teknoloji bir yandan daha hızlı kaliteli ve ucuz hizmet almayı sağlar iken, öte yandan bankaların iş yapış şeklini de değiştirmektedir. Açık bankacılığın temel amacı, dijitalleşmeyle birlikte rekabetin artmasından dolayı finansal hizmetlere ulaşmanın kolaylaşması ve yaygınlaşmasıdır.

Başlangıçta piyasanın kendi iç dinamikleri ile gelişen açık bankacılık Avrupa Birliği’nde yapılan düzenlemelerle zorunluluğa doğru yol almaya başladı ve bankacılığı ve bankaları ciddi şekilde etkileyecek ve bankacılık sektörünü dönüştürebilecek bir yaklaşım olarak ortaya çıktı ve tüm dünyaya yayılmaya başladı. Avrupa Birliği’nde ödeme hizmetlerinin daha verimli, hızlı, güvenli ve rekabetçi, bir ortamda gerçekleşmesini amaçlayan Ödeme Hizmetleri Kanunu (PSD) bankalara ek olarak yeni bir ödeme hizmet sağlayıcıları grubu da oluşturdu. Bankalar API’ler (Application Programming Interface) aracılığı ile hesap sahiplerinin onayı ile üçüncü kişilerle paylaşmak zorunda kaldılar. Böylece oligopolcü tam rekabet piyasası olarak adlandırılacak bankacılık piyasası rekabete doğru bir adım daha atarak ödeme piyasasına eklenen bu yeni aktörlerle rekabete daha açık hale geldi. Aslında bu durum rekabetten çok iş birliği içinde rekabetin yolunu açarak rekabette de yeni bir anlayışın da yolunu açmaktadır.

Açık bankacılıktaki bu gelişmeler bireysel müşterilere kendi verilerine tam olarak hâkim olma ve daha hızlı daha düşük maliyetli hizmet alabilme imkanı sağlamaktadır. Öte yandan bu yeni uygulama müşteri güvenliği ve dolandırıcılık risklerinin artması gibi tehditleri de beraberinde getirmektedir.

Açık bankacılık bankacılığı banka merkezli olmaktan çıkartıp pazar ve ekosistem merkezli bir hale getirmekte, teknoloji ve dijitalleşmedeki gelişmeler birçok bankacılık ürününü artık bankalar yerine fintech kuruluşları tarafından sağlanmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler bankaların iş yapış biçiminde bankacılık piyasasında ve ekosisteminde ciddi değişikliklerin olacağı bir döneme girdiğimizi göstermektedir.

3. Sonuç ve öneriler

Küresel finansal krizin ardından finansal piyasalarda düzenleyici otoritelerin gözetim faaliyetlerinin daha sıkı hale geldiği görülmektedir. Bu durum başta bankalar olmak üzere tüm finans sektöründe bilgi teknolojilerine olan gereksinimi artırmıştır. Bunun sonucunda da bankaların fintech kuruluşları ile iş birliği içine girerek açık bankacılık uygulamalarına geçmeye zorlandıkları yıkıcı yeniliklerin etkisiyle ortaklaşım rekabetçiliğin yaşandığı bir dönem başlamıştır. Bankacılık artık oligopol bir piyasa olmaktan çıkarak açık bankacılık uygulamaları sonucunda daha etkin bir piyasa olmaya zorlanmaktadır. Özellikle fintech şirketleri ile koordinasyon sağlayarak ve bu tür şirketlerin çevikliğinden faydalanarak daha rekabetçi (tam rekabete yakın) bir yaklaşımla müşterilere hizmet sunması önem kazanmaktadır. Türkiye’de bankacılık sektörü teknolojiyi en iyi kullanan sektörlerden birisi olarak kabul görmektedir. Bundan dolayı açık bankacılık uygulamalarına da gelecekte liderlik etmesi ön görülmektedir. Kişiden kişiye ödeme sisteminin gelişmesi, büyük veri analizi ve dijital ödeme platformları ile başlayan yenilikçi teknolojiler bankacılığı dönüşümünde etkin rol oynamaktadır. Bu teknolojik gelişmeler, ürünlerin “kişiselleşmesi” sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu da açık bankacılık aracılığıyla daha fazla yeni müşteri elde etme, ya da mevcut müşterileri tutundurma (retention) çalışmaları için daha düşük maliyetli, kullanıcı dostu veya daha güçlü ve ikna edici bir çözüm sunmaktadır.

Kaynakça

- BKM Bankalararası Kart Merkezi. (2018). Türkiye ödeme sistemleri ekosistemi. İstanbul: BKM Bankalararası Kart Merkezi.
- Chaib, İ. (2018). Regulating Open Banking. Openbankproject.
- Deloitte. (2017). Türkiye FinTech Ekosistemi. İstanbul: Deloitte.
- ERI. (2018). Building transparency with API/Open Banking. Geneva: ERI.
- Fintech Futures. (2018). Opportunity Knocks The Future of Open Banking. Fintech Futures.
- Kandırmaz, E. Ö., & Tiryaki, U. (tarih yok). A Real Time Price Sharing Architecture for open Banking. http://ceur-ws.org/Vol-2291/paper1_3.pdf adresinden alınmıştır
- KPMG. (2019). PSD2 and Open Banking. KPMG.
- Menteş, A. (2019). Bankacılık sektöründe bir tehditunsuru olarak finansal teknoloji şirketleri. Bankan and Near Eastern Journal of social Sciences .
- Öded. (Tarih yok). Avrupa Birliği Ödeme Hizmetleri Direktifi. <https://oded.com.tr/psd-2/>: https://oded2016.files.wordpress.com/2017/12/oded_avrupa_birligi_odeme_hizmetleri_direktifi_2.pdf adresinden alınmıştır
- PWC. The futureof Banking is open How to size the Open Banking Opertinity. PWC.
- Redfern, S., & Chaib, İ. (2018). PSD2: Focus on Action. Berlin: TESOBİE.
- Skinner, C. (2014). Dijital Bankacılık. istanbul: BKM bankalararası kart merkezi.
- SORIANO, M. A. (2017 Dissertations and Theses Collection (Open Access)). Factors driving financial inclusion and financial performance in Fintech new ventures: An empirical study.

[https://ink.library.smu.edu.sg/etd_coll/145:](https://ink.library.smu.edu.sg/etd_coll/145)
adresinden alınmıştır

https://ink.library.smu.edu.sg/etd_coll/145

TCMB Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2014). Türkiyede Ödeme Sistemleri. Ankara: TCMB Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

The Open Bankig Standard.

İÇ DENETİM HİZMET KALİTESİ ÖLÇÜMÜ

Doç. Dr. Çağrı BULUT

Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir

Dr. Aytül SERÇE IŞIKLAR

Vakıflar Genel Müdürlüğü, İzmir

Öz

Bu araştırma, ilgili alan yazın içerisinde iç denetim hizmet kalitesinin ölçümüne ilişkin bilimsel düzeyde kabul edilmiş bir ölçüm aracına ulaşamaması nedeniyle; ideal bir iç denetim hizmet kalitesi ölçüm aracında temel yaklaşımın nasıl olması gerektiği, genel kabul görmüş bir hizmet kalitesi metodolojisinin iç denetim hizmetinin ölçümü için kullanılabilir olup olmadığı ile bu hizmet türüne özel eksikliklerin nasıl giderilmesi gerektiği sorularına yanıt aramaktadır. Araştırma kamu kurumlarında gerçekleştirilmiş ve çalışan personellere iç denetim hizmeti kalite boyutlarını tanımlayan ifadeler içeren anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda iç denetim hizmet kalitesi boyutlarının "denetim görselleri, güvenilirlik, danışmanlık, eş duyum, yetkinlik, bağımsızlık ve tarafsızlık ile kuruma değer katma şeklinde yedi boyuttan oluştuğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç denetim, iç denetim kalitesi, iç denetim hizmet kalitesi

INTERNAL AUDIT SERVICE QUALITY MEASUREMENT

ABSTRACT

The purpose of this study whether was the quality of the internal audit service had a statistically valid and reliable measurement. When the literature was sought, it had not reached a scientific scale. For this reason, we were looking for answer that how the internal audit service quality's basic approach should be based on and ideal service quality measurement, whether the general service quality scale was valid for the internal audit service and this service had what kinds of shortcoming. In other words, the aim of this study is to develop a valid and reliable scale for the measurement of the quality of internal audit services. The research was conducted with staff working in public institutions which had internal audit units in place. A questionnaire consisting of 35 items was administered to the surveying staff, expressing the dimensions of internal audit service quality. As a result of the research, it is observed that the internal auditing service quality dimensions are evaluated as 'Audit visuals', 'Reliability', 'Consultancy', 'Empathy', 'Competence', 'Independence and Impartiality' and 'Added value' seven dimensions in the form of " has been revealed.

Keywords: Internal audit, internal audit quality, internal audit service quality.

Giriş

Teknolojinin ilerlemesi bilgi akış hızının artmasına ve üretim sistemlerinin makineleşmesine yol açmıştır. Aynı zamanda kaynakların kıt olması ve varlıkların korunması ile giderlerin sınırlandırılması ön plana çıkmıştır. Bu nedenlerle kurumlar tarafından üretilen bilginin karar vericiler için doğru olması üretilen bilginin ise bağımsız ve tarafsız bir şekilde incelenip, değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle denetimin bir çeşidi olan İç denetim hizmetinin kalitesinin araştırılması oldukça önemli hale gelmiştir.

Yukarıda ifade edilenlerin ışığında, ilgili alan yazın içerisinde iç denetim hizmet kalitesinin ölçümüne ilişkin bilimsel düzeyde kabul edilmiş bir ölçüm aracına ulaşamamıştır. Bu bakımdan gittikçe artan iç denetim hizmetlerine olan ihtiyaçla beraber hizmetin kalitesine ilişkin belirleyici unsurların eksikliği, ideal bir iç denetim hizmet kalitesi ölçüm aracında temel yaklaşımın nasıl olması gerektiği ve genel kabul görmüş bir hizmet kalitesi ölçümünün iç denetim hizmetinin ölçümü için kullanılabilir olup olmadığı bu çalışmanın yanıt aradığı başlıklardır.

İç Denetim Kalitesi

İç denetim kalitesi çalışmaları, Schneider (2003)'ın, Enron, WorldCom ve benzeri şirketlerde meydana gelen iflas, mali usulsüzlük ve sahtekârlık faaliyetlerinin kurumsal izlemeye olan ihtiyacı yükselttiğini ve bu olaylarla ilgili dış denetim başarısızlıklarının şirket içerisinde izleme görevi yapan iç denetimin rolünü artırdığını savunması (Deribe ve Regasa, 2014: 86) ile başlamıştır. Alan yazını iç denetim kalitesini, genel olarak dış denetim standartları olan yetkinlik, tarafsızlık (objektiflik) ve iş performansı üzerinden incelenmiştir. Alan yazınında yetkinlik göstergeleri olarak iç denetçinin tecrübesi, uluslararası sertifikaya sahip olması, alınan mesleki eğitimler (Prawitt vd. 2012, Messier vd. 2011) denetçinin eğitim durumu (Lin vd, 2011, Pizzini vd. 2012) ile denetimin planlanması ve yürütülmesi (Desai vd. 2010) konusunda bilgili olması şeklinde belirtilmiştir. Tarafsızlık (objektiflik) göstergeleri ise raporlama ilişkisi (Kaplan vd. 2007, Desai vd. 2010), denetim yöneticisinin denetim komitesi ile paylaştığı bilgi miktarı ve denetim yöneticisinin kurumdaki pozisyonu (Lin vd. 2011) olduğu savunulmuştur. Desai (2011) iş performansı göstergelerinin, denetim için gösterilen gayret, denetim planına uyulup uyulmaması, denetim raporunun kapsamlılığı ve kalitesi olduğu sonucuna varmıştır. Brown (1983) ve Schneider (1984) iş performansının İDF'nin kalitesinde en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Margheim (1986) ise, yetkinlik ve iş performansının aynı derecede önemli olduğunu belirtirken Meisser ve Schneider (1988), bu üç faktör yetkinliğin en önemli faktör olarak en üst sırada yer aldığını, tarafsızlığın ve iş performansının ise ikinci ve üçüncü sırada yer aldıklarını belirtmişlerdir. Bu araştırmalara karşın Krishnamoorthy (2002) iş performansı, yetkinlik ve tarafsızlığın IDF kalitesi için oldukça ilişkili faktörler olduğunu ve bir ögenin diğer öğeden daha fazla öneme sahip olamayacağını belirtmiştir.

Toratman (2013) iç denetim fonksiyonu kalitesi hakkında yaptığı çalışmada, Avustralya'da bulunan büyük firmalarda istihdam edilen, denetim komitesi üyeleri, üst düzey yöneticiler, iç denetim birim yöneticileri ve iç denetçiler ile dolaylı sorular içeren görüşmeler yapmıştır. Çalışma sonucunda, iç denetim kalitesinin girdilerini (iç denetçinin teknik, davranışsal, kişisel, sektör tecrübesi, tarafsızlık), süreçlerini (risk odaklı denetim, paydaşlarla güçlü ilişkiler işletmenin amaçlarını anlama), çıktılarını (denetim raporları) ve bağlamsal faktörlerini (iç denetime karşı tutum ve firma kültürü) ortaya koymuştur.

Yöntem

Bu araştırmada diğer çalışmalardan farklı olarak üst yönetici, denetim komitesi, iç denetim birim başkanları ve iç denetçilerden yerine örneklem olarak "denetlenen" konumunda bulunan kurum personeli kullanılmış ve Parasuraman ve arkadaşlarının ortaya koymuş olduğu service quality (SERVQUAL) ölçeğinde bulunan kalite boyutları da dikkate alınarak yedi adet kalite boyut oluşturulmuştur. Bunlar fiziksel kalite (denetimde kullanılan ekipmanlar, araçlar, mekanlar olarak beş adet ifade) , güvenilirlik (denetim süreçlerini içeren beş adet ifade), yanıt verebilirlik (danışmanlık faaliyetleri ve üst yönetim ile iletişimi içeren dört ifade), eşduyum (denetlenen kişiler ile iletişimi içeren üç adet ifade), güven (iç denetçilerin kişisel, davranışsal ve yetkinliklerini içeren altı adet ifade), bağımsızlık ve tarafsızlık ile ilgili altı ifade ve kuruma değer katma (kurumsal varlıkların korunması, risklerin azaltılması ve etik değerleri içeren altı adet

ifade) şeklindedir. Ölçekte toplam 35 ifade bulunmaktadır. Veriler İzmir ilinde iç denetim birimi bulunan kurumlarda çalışmakta olan personellerden toplanmıştır.

Analiz ve Bulgular

Analize alınan 325 adet ankete göre katılımcıların %62,8 bay ve %37,2'sinin bayan olduğu, lise mezunu olan katılımcı oranının %14,2 iken doktora mezunu katılımcının ise %0,6 olduğu görülmüştür. Yaş ortalamalarının %42,2 oranı 31-40 yaş olduğu ve katılımcıların %44,3 ünün 1 ile 10 yıldır kamu sektöründe çalıştığı tespit edilmiştir. Daha sonra verilerin faktör analizine uygunluğunu incelemek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Barlett testi kullanılmıştır ve KMO değeri 0,971 değerine sahip olduğu ve Barlett testinin ise anlamlı olduğu görülmüştür. İfadelerin faktör analizine uygunluğu belirlendikten sonra faktör analizi ve varimax döndürme uygulanmıştır. Döndürme sonucunda 35 ifadenin üç boyut altına toplandığı ortaya çıkmıştır. Döndürme işleminden sonra üç boyutlu sonuca ulaşılmasına rağmen, iç denetim hizmet kalitesi ölçeği yeni bir ölçek olduğundan, sadece üç boyut ile çalışmanın sonlandırılmasının uygun olmayacağı düşünülmüştür. Bunun nedeni, yedi boyutumuzun (Fiziksel, güvenilirlik, yanıt verebilirlik, güven, bağımsızlık ve tarafsızlık ve kuruma değer katma) iç denetim hizmet kalitesi algısı içerisinde farklı noktalara odaklandığı düşünüldüğünde belirlenen her bir boyutun, iç denetim hizmet kalitesi ölçeğinde yer alması gerektiği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak faktör sayısı yedi olarak belirlenmiş ve rotasyon işlemine tabii tutulmuştur. Döndürme işlemi uygulandıktan sonra fiziksel boyuttan iki, güvenilirlik boyutunda iki, yanıt verebilirlik, eş duyum ve bağımsızlık ve tarafsızlık boyutlarından bir, güven boyutundan ise üç adet ifade analizden çıkarılmıştır. Faktör yük değerleri her bir boyut içerisindeki ifadeler için 0.56 ile 0,85 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca ölçeğin güvenilirliği için Cronbach alfa değerleri ise ,898 ile ,987 arasında olduğu saptanmıştır. Ayrıca, iç denetim hizmet kalitesi ölçeğinin alt boyutları arasında ve toplam ölçekle pozitif yönde anlamlı bir ilişki içindedir.

İç denetim Hizmet Kalitesi Ölçeğinin faktörlerin varyansları (%13,988, %13,179, %12,470, %12,344, %11,939) ölçeğin %88,094 açıklamaktadır. Faktör yapısı EQS.6.1 programı kullanılarak teyit edici faktör analizi prosedürüyle test edilmiş olup elde edilen bulgular $\chi^2(278) = 594.600$; $p:000$; CFI =.95; NFI=.90; NNFI =.93; IFI=.95; GFI=.88; AGFI=.84 RMSEA=.06 şeklindedir. Bu bulgulara göre keşifsel faktör analizi ile ulaşılmış olan faktör yapısının hem gözlemlenen değişkenler ile hem de iddia edilen model ile tam bir uyum için olduğunu teyit edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, daha önce belirlediğimiz ve SERVQUAL ölçeğinden gelen fiziksel kalite boyutunda toplanmış olan maddelerin denetim mekânı ve denetim araçları ile ilgili olduğu görülmüş olup görme duyusuna hitap ettiği kanaatine varılmıştır. Bu nedenle bu boyut "Denetim Görselleri" kalite boyutu olarak adlandırılmıştır. Yanıt verebilirlik kalite boyutunda toplanan ifadelerin iç denetimin danışmanlık faaliyetlerinin içeriğine uygun olduğu düşünülmüş ve bu boyut "Danışmanlık" kalite boyutu olarak isimlendirilmiştir. Son olarak güven boyutunda toplanan ifadelerin iç denetçinin bilgi tecrübe ve denetimi yürütme başarısına atıf yaptığı tespit edildiği için bu boyuta "Yetkinlik" kalite boyutu adı verilmiştir.

Sonuç ve öneriler

Bu araştırma sonucunda, İç Denetim Hizmet Kalitesi Ölçeğinin yedi boyut ve 25 ifadeden oluştuğu görülmüştür. Boyutların adlandırılması ise bu boyutlarda toplanmış olan ifadeler dikkate alınmıştır. Bu boyutlar denetim görselleri (iç denetim araçlarının (tablolar, grafikler, istatistik veriler vb.) denetim ile uyumlu olması ve hizmeti sürecinde denetçilere yeterli fiziksel mekânlar sağlanması) güvenilirlik (denetimin taahhüt edildiği şekilde yapılması, doğru öneriler oluşturması ve denetim raporlarının açık ve anlaşılır olması), danışmanlık (denetim içeriğinin kapsamı dışına çıkılmaması, danışmanlık hizmetlerinin yıllık programlara alınması ve iş süreçleri ile ilgili sorulara hızlı bir şekilde cevap verilmesi), eş duyum (iç denetçiler denetleme sırasında denetlenenlerin heyecanlarına ve streslerine anlayış göstermeleri), yetkinlik (iç denetçilerin deneyimli bilgili ve sorulara cevaplayacak yeterlilikte olmaları) , bağımsızlık ve tarafsızlık (objektif kriterler dışına çıkmadıkları, her türlü baskıdan altında kalmamaları, görüş almada tüm tarafları dikkate aldıkları, tarafsızlığı etkileyecek herhangi bir etkinlik veya ilişki içerisinde yer almadıkları), kuruma değer katma (kurum içerisindeki etik değerlerin geliştirilmesi, değer üretmesi, denetlenen

alanların iyileştirilmesi, kurumsal kaynak ve varlıklarının korunması ve risklerin azaltılmasını içerir) şeklinde belirlenmiştir.

Bu çalışma sayesinde; iç denetim hizmeti alan firmaların iç denetim hizmeti kalitesine yönelik tutumların tespit edilebileceği, İç denetim hizmet kalitesine etki eden değişkenlerin tespit edilebileceği, iç denetim hizmetinin, örgüt kültürüne ve örgütsel bileşenlere etkilerinin incelenebileceği, kurumun, verimliliğine, performansına iç denetim kalitesinin etkisinin incelenebileceği, iç denetim hizmeti sunan iç denetçilerin kendilerini hangi alanlarda geliştirmeleri gerektiği ile ilgili bilgi sunabileceği, iç denetim hizmetini dışarıdan (outsourc) alan firmalar için de iç denetim hizmeti veren işletmeler hakkında karar vermeyi kolaylaştırabileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Aghaei, A. (2011), Review of Studies on Audit Quality. International Conference on Humanities, Society and Culture IPEDR .20 IACSIT Press, Singapore.
- Akyel, R. (2010). Türkiye’de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17 (1), 83-98.
- Akbulut, Ö, Özgen, M.H., Fındık, D., Seymenoğlu, Ö ve Almış, O. (2012). Türk Kamu Yönetiminde Teftiş ve İç Denetim. 1.b.s. Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Al-Ajmi, J. (2009), Investors' use of corporate reports in Bahrain. Managerial Auditing Journal, 24 (3), 266 – 289
- Albayrak, A.S., (2006). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ç.Ü Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi Yıl:2012 28 (5).
- Anderson, U., Marchant, G., (1989). The Auditor’s Assesment of The Competence and Itegrity of Auditee Personel. A Journal of Practice and Theory 8,1-16.
- Arena, M. and Azzone, G. (2009). Identifying organizational drivers of internal audit effectiveness. Managerial Auditing Journal, 13, 43- 60.
- Arens, A.A., Loebbecke, J.K. (1997). Auditing An Integrated Approach.
- Bailey, J.A. (2010). Core Competencies for Today’s Internal Auditor. The IIA’s Global Internal Audit Survey: A Component of the CBOK Study, The Institute of Internal Auditors Research Foundation.
- Brown, P. B. (1983). Independent Auditor Judgment in the Evaluation of Internal Audit Functions. Journal of Accounting Research, 21 (2), 444-455.
- Brown, T.J., Churchill, G.A. ve Peter, J.P. (1993). Improving The Measurement of Service Qualityty. Journal of Retailing, 69 (1), 127-139.
- Carman, J.M. (1990), Consumer Perception of Service Quality: An Assessment of SERVQUAL Dimensions. Journal of Retailing, 66 (1), 33-55.
- Collier, D. A. (1991), A Service Quality Process Map for Credit Card Processing. Decision Sciences, 22 (2) , 406-420.
- Cronin, J.J., Taylor, S.A., (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. Journal of Marketing, 56, 55-68.
- Crosby, P.B. (1979), Quality is Free: The Art of Making Quality Certain, New York New, American Library,
- Davidson, R. A., ve D. Neu. (1993), A note on the association between audit firm size and auditquality. Contemporary Accounting Research, 9, 479-88.
- Dennis, D.K., McConnell, J.J. (2003). Internatioanl Corporate Governance, Finance Working Paper No:5, European Corporate Governance Institute, Working Paper Series in Finance, 1-2.

- Deribe, W.J. ve Regasa, D.G. (2014). Factors Determining internal audit quality: empirical evidence from Ethiopian commercial banks. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(23), 86-94.
- Desai, V., Robert, R. W. s, and Srivastava R. (2010). An Analytical Model for External Auditor Evaluation of the Internal Audit Function Using Belief Functions. *Contemporary Accounting Research*, 27 (2), 537-575.
- Dopuch, N.ve Simunic D. (1982). The competition in auditing: An assessment. In *Fourth Symposium on Auditing Research*. 401-50. University of Illinois.
- Duff, A. (2004). *AUDITQUAL: Dimension of Audit Quality*, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, Edinburg.
- Edvarsson, B. (1998), *Service Quality Improvement. Managing Service Quality*, 8 (2), 142-149.
- Erken, H. (2009). Denetimde "Bağımsızlık" Kavramı. *Denetışim*, s:16-27.
- Gönülaçar, Ş. (2007). İç Denetimde Hedefler ve Beklentiler. *Mali Hukuk Dergisi*, (130-131). 1-21.
- Gramling A.A., Maletta M.J., Schneider A., Church B.K. (2004), The Role of the Internal Audit Function in Corporate Governance: A Synthesis of the Extant Internal Auditing Literature and Directions for Future Research, *Journal of Accounting Literature*, Vol.23, s.194-244.
- Grönroos, C. (1984); A Service Quality Model and Its Marketing Implications, *European Journal of Marketing*, Cilt 18, Sayı 4, s. 36-44.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B. J ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis A Global Perspective*, (5th ed). Pearson Education Inc, New Jersey.
- Kamu İç Denetim Rehberi (b.t.). 04.12.2016.
<http://kontrol.bumko.gov.tr/Eklenti/4101.kamuiçdenetimrehberidoc.doc>
- Kamu Bilgi Teknolojileri Denetim Rehberi (2013).23.03.2017.
<http://idkk.gov.tr/Mevzuat/KamuBTDenetimiRehberi/KamuBTDenetimiRehber>.
- Kaplan, S., and Schultz J. (2007). Intentions to Report Questionable Acts: An Examination of the Influence of Anonymous Reporting Channel, Internal Audit Quality, and Setting. *Journal of Business Ethics* 71 (2), s:109-124.
- Kesik, A. (2005). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Kamu İç Mali Kontrol Sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 94-114.
- Kızıloğa, R. (2013). İç Denetim Sisteminde Denetçilerin Bağımsızlık ve Tarafsızlığının Önemi. *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, s:107-119.
- Knechel, W.R. (2007), The business risk audit: Origins, obstacles and opportunities Fisher School of Accounting, University of Florida, Gainesville, FL 32611, USA *Accounting, Organizations and Society* 32, s: 383-408
- Koh, H.C. ve Woo, E. (1998). The Expectation Gap in Auditing, *Managerial Auditing Journal*, Vol (13), s:147-154
- Koller, L., Wiggins, M. (2003). A Profession In Demand Internal Auditor, June, s:42-49.
- Kotler, P.ve Armstrong G. (2002); *Principles of Marketing*, Pearson Education, USA.
- Krishnamoorthy, G. 2002. A Multistage Approach to External Auditors' Evaluation of the Internal Audit Function. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 21 (1):95-121.
- Lehtinen, J.R. ve O. Lehtinen (1982), *Service quality: a study of quality dimensions*, Unpublished working paper, Service Management Institute, Helsinki.

- Lewis, B.R. ve Mitchell, V.W. (1990). Defining and measuring the quality of customer service. *Marketing Intelligence & Planning*, 8(6), 11-17.
- Lin, S., Pizzini, M., Vargus, M. ve Bradhan, I.R. (2011). The Role of Internal Audit Function in The Disclosure of Material Weakness. *The Accounting Review* (86)1, s:282-323.
- Lundin, E. (2009), Delivering Audit Value, *Internal Auditors*, August, s:18-19.
- Margheim, L. L. (1986). Further Evidence on External Auditors' Reliance on Internal Auditors. *Journal of Accounting Research* 24 (1), s:194-205.
- Maletta, M. J. (1993). An Examination of Auditors' Decisions to Use Internal Auditors as Assistants: The Effect of Inherent Risk. *Contemporary Accounting Research* 9 (2), s:508-525.
- Martin Leis, D.L, Pinherio Taboada, L.E. (2012). Auditor and Auditee Perceptions of Internal Auditing Practices in A Company in The Energy Sector. s:212-222.
- Maternah, G. (2011). The Commitment of Jordanian Auditor to Assess Audit Risk, *International Journal of Business and Management*, Vol 6 (11), s:267-274.
- Messier, W. F., Jr., J. Reynolds K., Simon C. A., and Wood D. A. (2011). The Effect of Using the Internal Audit Function as a Management Training Ground on the External Auditor's Reliance Decision. *The Accounting Review* 86 (6), s:2131-2154.
- Messier, W. F., Jr., and Schneider A. (1988). A Hierarchical Approach to the External Auditor's Evaluation of the Internal Auditing Function. *Contemporary Accounting Research* 4 (2), s:337-353.
- Mutchler J.F. (2003). Chapter 7 Independence and Objectivity: A Framework For Research Opportunities in Internal Auditing The Institute of Internal Auditors Research Foundation, s:231-268
- Neal, T.G.; Naokk, ve Genevieve, A. G., Job Satisfaction Among Nurse Assistants Employed in Nursing Homes: An Analysis of Selected Job Characteristics, *Journal of Aging Studies*, Vol.3, No.4, 1994, ss.369-370.
- Nwannebuike, S.U., Nwadiakor, E.O. (2016). Evaluation of Effectiveness of Internal Audit In The Nigerian Public Sector. *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, Vol:4, No:3, s:44-58
- O'Donnell, J. (2015), The Role of an Internal Auditor, *Journal of Health Care Compliance*.
- O'Regan, D. (2009). Delivering Audit Value Internal Auditor, August, s:18-19
- Okutan, E. (2010). Sayıştay Denetiminde İnsan Davranışlarının Öneminin Klinik Denetim Varsayımları Açısından Değerlendirilmesi, *Denetim Dergisi*, (5), s:33-43.
- Özeren, B. (2000). İç Denetim, Standartları ve Mesleğin Yeni Açılımları, T.C. Sayıştay Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi, Ağustos, s:1-55
- Palmer, Adrian (1997); *Principles of Services Marketing*, (2nd), McGrawHill, London.
- Palmrose, Z. (1986) Audit fees and auditor size: Further evidence. *Journal of Accounting Research* 24 (Spring), s:97-110.
- Parasuraman, A., Zeithaml, Valerie A. ve Berry, Leonard L. (1985), A conceptual model of service quality and its implications for future research, *Journal of Marketing*, vol. 49, s:41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, Valerie A. ve Berry, Leonard L. (1988), SERVQUAL: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality," *Journal of Retailing*, vol. 64(1), s: 12-40.
- Parasuraman, A., Zeithaml, Valerie A. ve Berry, Leonard L. (1991) Refinement and reassessment of the SERVQUAL scale," *Journal of Retailing*, vol. 67(4), s: 420-50.
- Parasuraman, A., Berry, Leonard L. ve Zeithaml, Valerie A. (1993) Research note: more on improving service quality measurement, *Journal of Retailing*, vol. 69, s: 140-147.

- Parasuraman, A., Zeithaml, Valerie A. ve Berry, Leonard L. (1994) Reassessment of expectations as a comparison standard in measuring service quality: implications for further research, *Journal of Marketing*, vol. 58, January, s:111-124.
- Pickett, K. H. Spencer (2003); *The Internal Auditing Handbook*.
- Pizzini, M., Lin S., M. Vargus E. and Ziegenfuss D. E. (2012). *The Impact of Internal Audit Function Quality and Contribution on Audit Delays*. Working Paper.
- Porter, B. A. (1993). *An Emprical Study of The Audir Expectation Performance Gap*, *Accounting and Business Research*, Vol (24), s:49-68.
- Prawitt, D. F. Sharp N. Y., and Wood. D. A. (2012). *Internal Audit Outsourcing and the Risk of Misleading or Fraudulent Financial Reporting: Did Sarbanes-Oxley Get It Wrong? Contemporary Accounting Research*29 (4), s:1109-1136.
- Renn, O., and Rohrmann, B. (Eds.). (2000). *Cross-cultural risk perception: a survey of empirical studies* (Vol. 13). Springer Science and Business Media.
- Sarens G., Beelde De I. (2006), *The Relationship Between Internal Audit and Senior Management: A Qualitative Analysis of Expectations and Perceptions*, *International Journal of Accounting*, Vol.10, s.219-241.
- Schneider, A. (1984). *Modeling External Auditors' Evaluations of Internal Auditing*. *Journal of Accounting Research*22 (2), s:657-678.
- Steward, J., Subramaniam, N. (2008). *Internal Audit Independence and Objectivty: A Review of Current Literature and Opportunities For Future Research* Griffith Business School Discussion Papers Accounting, Mart, s:3-38.
- Teas, R. Kenneth (1993), *Expectations, Performance, Evaluation and Consumers' Perceptions of Service of Quality*, *Journal of Marketing*, Vol.57 (October), 19-34.
- Unegbu,A.O., Kida, M.I. (2011). *Effectiveness of Internal Audit as Instrument of İmproving Public Sector Management*, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, Vol(2), Iss:4, s:304-309
- Vinagre M.H, Neves J.(2008), *The influence of service quality and patients" emotions on Satisfaction*, *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 21(1), s: 87-103.
- Watkins, A. L., Hillison, W. ve Morecroft, S. E., (2004), *Audit quality: asynthesis of theory and empirical evidence*, *Journal of Accounting Literature*, 23, s:153-193.
- Yurtsever, G. (2015). *İç Denetimin Fonksiyonları ve Katma Değeri*, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt:52, Sayı: 602, s:89-101.
- Zeithaml, Valerie A. ve Bitner, Mary J. (1996) *Services Marketing*, McGraw-Hill, New York, N.Y.
- Zerni, M. (2009): *Audit Partner Specialization, Audit Fees, and Auditor-Client Alignments*. Working paper, University of Oulu.

**VEKALET TEORİSİ KAPSAMINDA ORTAYA ÇIKAN
VEKALET MALİYETLERİNİN
MUHASEBESİ VE RAPORLANMASI¹**

Elçin ŞİŞMANOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü elcins@istanbul.edu.tr

D. Tuğçe KARAYİĞİT

Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü tugce.karayigit@istanbul.edu.tr

Prof.Dr. Selahattin KARABINAR

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü selahattin.karabinar@istanbul.edu.tr

---

¹ Bu çalışma 26-27 Ekim 2019 tarihlerinde yapılan 9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ve tam metin olarak bildiriler kitapçığında basılmıştır.

VEKÂLET TEORİSİ KAPSAMINDA ORTAYA ÇIKAN VEKALET MALİYETLERİNİN MUHASEBESİ VE RAPORLANMASI

ÖZ

Vekâlet teorisi, birbirleri ile işbirliği durumunda olan tarafların motivasyonlarını, birbirlerini kontrol etme gereksinimlerini ve aralarındaki bilgi akışı konularını ele alan bir teoridir. Ekonomi, yönetim - organizasyon, satış - pazarlama ve muhasebe - finans gibi alanlarda araçsallığı yüksek bir teoridir. Literatür taramasında vekalet teorisi ve asıl vekil sorunları ile ilgili uygulamada farklı çalışmaların yapıldığı görülmekle birlikte, bu teori kapsamında vekalet maliyetlerinin neler olduğu ve finansal tablolarda nasıl raporlandığını konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada vekalet maliyetlerinin neler olduğu ve bu maliyetlerin finansal tablolarda hangi kalemler içinde raporlandığı ile ilgili kavramsal bir araştırma yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Vekalet, Vekalet Teorisi, Vekalet Maliyeti, Asıl-Vekil İlişkisi.

Jel Kodları: M10, M40.

ACCOUNTING AND REPORTING OF AGENCY COSTS UNDER THE SCOPE OF AGENCY THEORY

ABSTRACT

Agency theory is a theory that deals with the motivations of the collaborating parties, the need to control each other and the flow of information between them. It is a highly instrumental theory in fields such as economics, management - organization, sales - marketing and accounting - finance. In the literature review, it has been seen that different studies have been carried out in the application of agency theory and principal-agent problems. However, there is no study about what are the agency costs and how they are reported in the financial statements within the scope of this theory. In this study, it is aimed to carry out a conceptual research on what are the agency costs and in which accounts these costs are reported in the financial statements.

Keywords: Agency, Agency Thoery, Agency Costs, Principal-Agent Relationship.

1. GİRİŞ

Vekalet teorisi, birbirleri ile işbirliği durumunda olan tarafların motivasyonlarını, birbirlerini kontrol etme gereksinimlerini ve aralarındaki bilgi akışı konularını ele alan bir teoridir. 1932 yılında Berle ve Means tarafından ele alınmış ve 1976 yılında ise Michael C. Jensen ve William H. Meckling tarafından "Asıl-Vekil Yaklaşımı" ve "Pozitivist Vekalet Yaklaşımı" olmak üzere iki farklı yönde geliştirilmiştir. Asıl-Vekil Yaklaşımı, birbiriyle işbirliği içinde olan tarafların ideal ilişki seviyesinin geliştirilmesini ele almaktadır. Pozitivist Vekalet Yaklaşımı ise asıl ile vekil arasındaki amaç farklılıklarını ve vekilin kendi çıkarları için hareket etmesini sınırlayan kontrol sistemlerinin oluşturulması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Vekalet teorisi, bireysel çıkarlarını maksimum seviyede tutan asıl ve vekillerin homo-economicus davranış tarzını temel alarak, vekalet ilişkisi içinde yer alan tarafların faaliyetlerini açıklamaktadır. Vekalet teorisine göre bir kişi, grup veya bir kurum adına hareket ediyorsa vekil konumunda, onun temsil ettiği kişi ya da grup ise asıl konumundadır. Vekalet veren (asıl) ve vekil arasındaki ilişki ise vekalet ilişkisi olarak adlandırılmaktadır. Bu ilişki yazılı veya sözlü bir şekilde meydana gelen sözleşme sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda asıllar amaçlarına ulaştırma konusunda daha fazla teknik bilgiye sahip olan vekillerden bir ücret karşılığında kendi adlarına

işletmelerini yönetmeyi talep ederler. Böyle bir durumda vekilin asılın çıkarlarını göz ardı ederek kendisi için fırsat yaratma yoluna gidebilme riski doğar. Bu kapsamda vekilin daha fazla teknik bilgiye sahip olmasından kaynaklanan bilgi asimetrisi ortaya çıkar. Bu durum ise asılın beklentileri ile çelişen bir ortam oluşturur. İşte vekalet teorisi böylesi bir ortamda oluşabilecek olumsuzlukları konu edinir.

Literatür taramasında vekalet teorisi ve asıl vekil sorunları ile ilgili uygulamada farklı çalışmaların yapıldığı görülmekle birlikte, bu teori kapsamında vekalet maliyetlerinin neler olduğu ve finansal tablolarda nasıl raporlandığını konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada vekalet maliyetlerinin neler olduğu ve bu maliyetlerin finansal tablolarda hangi kalemler içinde raporlandığı ile ilgili kavramsal bir araştırma yapılması amaçlanmıştır.

2. VEKALET TEORİSİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölümde vekalet teorisinin tanımı, gelişim süreci ve vekalet ilişkisi incelenecektir.

2.1. Vekalet Teorisinin Gelişim Süreci

Vekalet kavramı, Türk Dil Kurumu'na göre kelime anlamı olarak 'birinin yerine bakmak, görevini üstlenmek' manasına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). Bu kavramın kelime anlamından türeyen vekalet teorisi, literatürde ve yaşamın birçok farklı alanlarında uygulanan ve kullanılan bir teoridir. En genel anlamıyla vekalet teorisi, birisinin kendi işini yaptırmak amacıyla başka bir kişiyi görevlendirmesi ve bu kişiler arasında meydana gelen ilişkinin incelenmesi olarak açıklanabilir (Babacan ve Eriş, 2006: 91). Bu teori, işletme sahiplerinin amaçlarına uygun olarak yönetici konumundaki kişilerin bir bedel karşılığında çalışmasını teşvik etmeye odaklanmaktadır (Liefner, 2003: 477). Literatür kapsamında vekalet teorisi, birbirleriyle ilişkili tarafların amaçlarının uyuşmadığı durumlarda ortaya çıkan uyumsuzluğun sebeplerini ve sonuçlarını araştıran bir teoridir (Aren ve Karataş, 2004: 184). Bu doğrultuda vekalet teorisine göre işletme sahipleri ile yöneticileri arasında bir çıkar ortaklığı anlaşması yapılmaktadır. Anlaşma ile yöneticilerin işletme yararına çalışması beklenmektedir (Demsetz ve Lehn 1985: 58). Bu noktada taraflar arasındaki ilişkiye bağlı olarak vekalet teorisi ortaya çıkmaktadır.

Ekonomistler, 1960 ve 1970'li yıllarda bireylerde ve gruplarda oluşan risk paylaşımı konusuna odaklanmışlardır. Bu konu, birbiriyle işbirliği içerisinde olan tarafların risk almalarına ilişkin farklı tutumları olduğunu ifade etmektedir. Böylece taraflardaki ifade edilen farklılık ile birlikte vekalet teorisi kavramı şekillenmiştir (Eisenhardt, 1989: 58). Jensen ve Meckling, 1976 yılında yaptıkları 'Firma Teorisi' (The Theory of The Firm) isimli çalışmalarında vekalet teorisi, mülkiyet hakları ve finans alanındaki ilerlemeleri kullanarak firmaların mülkiyet yapısını incelemişlerdir. Bu makalede vekalet teorisi, bir veya daha fazla kişinin kendi adına çalışması için başkasını görevlendirmesi ve bu kişilerin farklı hedeflerinin olması şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca firmalardaki güçler ayrılığı nedeni ile vekalet problemlerinin ortaya çıkması ve bunun da bir maliyeti olduğu ileri sürülmüştür (Jensen ve Meckling, 1976: 308). Böylece bu çalışma vekalet teorisi kavramının doğuşu ve gelişimi ile ilgili önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

Barry Mitnick de 2006 yılında 'Vekalet Teorisinin Kökeni' isimli çalışmada teorinin doğuşunu ve gelişim sürecini ele almaktadır. Çalışmaya göre, vekalet teorisinin ekonomi alanında geliştiği, örgütsel alanda genişlemesinin devam ettiği ve sosyoloji, siyaset bilimi ve politika gibi alanlarda da uygulandığı görülmektedir. Ayrıca işletme alanında muhasebe, finansman, pazarlama ve organizasyon gibi bilim dallarında da kullanılmaktadır. Bu nedenle vekalet teorisi, farklı disiplinlerde kullanıldığı ve belirgin koşullara sahip olmadığı için teorinin ortaya çıkış noktasının kesin olarak belirlenmesi oldukça güçtür. Vekalet teorisinin temel kavramları siyaset bilimi, yönetim, iktisat gibi sosyal bilim alanlarında farklı akımlar çerçevesinde geliştirilmiş ve sonra bu alanlar ortak bir vekalet teorisi etrafında birleşmiştir (Mitnick, 2006: 4).

Sözü edilen çalışmalarda görüldüğü gibi vekalet teorisi kavramı, bireylerin rasyonel olarak hareket etme isteği doğrultusunda faydalarını en üst düzeye çıkarmak için çalıştıkları varsayımı ile ortaya çıkmıştır. Tarafların her ikisi de kendi çıkarlarını göz önünde tutup diğer tarafı daha az önemsemektedir. Günümüzde daha fazla karmaşık hale gelen ekonomik ortamla birlikte de profesyonel yöneticilere ihtiyaç artmış ve taraflar kendilerini daha çok düşünür duruma gelmişlerdir. Bu noktada yöneticiler ile işletme sahipleri arasında amaç farklılığı ortaya çıkmakta ve böylece vekalet teorisi oluşmaktadır.

2.2. Vekalet İlişkisi

Gelişen ekonomi ile birlikte işletme ölçeğinin büyümesi ve gelişmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Aynı zamanda yönetici olan işletme sahipleri yerlerini profesyonel yöneticilere devretmek zorunda kalmaktadır. Yöneticiler yaptıkları iş karşılığında daha fazla ücret talep etme isteğiyle hareket etmekte, işletme sahipleri ise yöneticilerin kaynakları ne kadar etkin ve verimli kullandığı konusunda endişe duymaktadır. İşletme sahipleri ve yöneticiler arasında meydana gelen bu ilişki vekalet ilişkisi olarak tanımlanmaktadır (Akarkarasu, 2000: 12). Başka bir tanıma göre vekalet ilişkisi, mülkiyete sahip olan pay sahipleri ile işletme adına çalışan başka bireyler arasında bir sözleşme yapılmasıdır (Çoban, 2018: 10).

Vekalet ilişkisinin oluşabilmesi için asıl ve vekil olarak adlandırılan iki bireyin varlığı gerekmektedir. Bu ilişkide bir kişi veya bir kurum adına hareket eden ve şirket adına ekonomik kararlar alabilen tarafa vekil, vekilin temsil ettiği kişiye yani vekalet veren tarafa ise asıl denilmektedir (Aren ve Karataş, 2004: 184). Bu noktada asılın vekile sorumluluğunu devretmesi için yapılan sözleşme kapsamında vekalet ilişkisi ortaya çıkmaktadır (Dragomir, 2008: 3).

Teoride asıl, vekil tarafından yapılması gereken görevleri sunan, vekil ise görevleri yerine getiren ve süreç hakkında bilgi sahibi olan kişiyi temsil etmektedir (Bohren, 1998: 746). Vekil işi yapan taraf olduğu için iş ile ilgili ayrıntılara ve fırsatlara daha fazla hakim olmaktadır. Vekilin asıldan daha çok bilgi sahibi olduğu noktada ise bilgi asimetrisi problemi ortaya çıkmaktadır (Mitzkus, 2013: 5). Vekilin davranışı ile birlikte ortaya çıkan bilgi asimetrisi vekalet sorununu doğurmaktadır (Jensen ve Meckling, 1976: 308). Böylece taraflar arasında denge bozulmakta, vekil daha çok bilgiye sahip olduğu için taraflar arasında anlaşmazlık ortaya çıkmaktadır. Ayrıca vekil, işletmenin karını maksimum seviyeye çıkarmak için görevlendirilmiştir ancak kendi karını da arttırabilmesi için fırsat bulduğunda bu fırsatı değerlendirecektir. Vekilin iş yapan tarafta yer almasından ve daha fazla bilgiye sahip olmasından dolayı da kendi çıkarı için daha yüksek bir beklentiye girme durumu doğabilmektedir.

Yetersiz ve kusurlu olan bilgiden kaynaklanan bilgi asimetrisi kapsamında iki farklı fırsatçılık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birincisi, sözleşme yapılmadan önce taraflardan birinin ihtiyaç duyulan bir bilgiyi saklaması ile ortaya çıkan gizli bilgi (tersi seçim) kavramıdır. İkincisi ise sözleşme imzalandıktan sonra ortaya çıkan faaliyetlerin sonucunun saklanmasından kaynaklı ahlaki tehliktir (Mesjasz, 2008: 133). Bu kapsamda vekalet teorisi, vekiller ile asılların çıkarlarının çatışacağı durumlarda vekillerin fırsatçı davranacağı varsayımı ile sorunları, sorunların nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Genel olarak vekalet ilişkisinde vekillerin sahip oldukları özel olan bilgileri sızdırma veya çarpıtma eğiliminde oldukları görülebilmektedir (Ekinci, 2017: 76).

3. VEKALET TEORİSİ VE VEKALET MALİYETLERİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Çalışmanın bu kısmında, vekalet teorisi ve vekalet maliyetleri ile ilgili yapılmış bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Jensen ve Meckling (1976) "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure" adlı çalışmalarında vekalet teorisindeki unsurları, mülkiyet hakları teorisi ile firmanın mülkiyet yapısı teorisini geliştirmek için finans teorisi ile birleştirmişlerdir.

Turaboğlu (2003) 'Vekalet Maliyetleri ve Temettü Kararları İlişkisi' adlı çalışmasında vekalet maliyetleri ve problemlerinin temettü kararlarında önemli rol oynadığını ve bunun da firma performansını etkileyeceği araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda vekalet maliyetlerinin temettü kararlarını etkilememesi için pratik çözümler önerilmiştir.

Gomoi ve Pantea (2016) "The Impact of Signaling Theory and Agency Theory on the Financial Reporting" adlı çalışmalarında finansal raporlama sürecinde finansal teorilerin etkisini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

Karoğlu (2016) "Vekalet Kuramı Perspektifinden Yönetim Kurulu Kompozisyonunun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: BİST İmalat Sektörü Örneği" adlı çalışmasında yönetim kurulu kompozisyonunun finansal performans üzerindeki etkisini Borsa İstanbul'da işlem gören imalat işletmelerinin verilerini kullanarak incelemiş ve yönetim kurulu büyüklüğünün ve yabancı yönetici oranının, finansal performans üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Ateş (2018) "UFRS ile Finansal Raporlamaya İlişkin Teorik Çerçeve" adlı çalışmasında UFRS adaptasyonu ile kurumsallaşma teorisi, vekalet teorisi vb. gibi farklı teorik çerçeveler kapsamında incelenmiş ve bu teorik inceleme neticesinde UFRS adaptasyonunda ekonomik önceliklerden daha çok toplumsal meşruiyet baskılarının güdüleyici olduğu; zorlayıcı, taklitçi ve normatif baskıların süreçte önemli rol oynadığı açıklanmıştır.

Çopuroğlu ve Korkmaz (2018) "Vekalet Teorisi, Sermaye Yapısı ve Firma Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" adlı çalışmalarında vekalet teorisi kapsamında Türkiye'de sermaye yapısının, finansal kaldıraç ve firma performansına etkisini deneysel olarak araştırmışlar ve finansal kaldıraçın Türkiye'de yer alan firmalarının finansal performansları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Yaşbay Kobal ve Ataman (2018) "Vekalet Teorisi ve Kaynak Bağımlılığı Teorisi Bağlamında, Yönetim Kurulunun Yapısal Özellikleri ile Finansal Kaldıraç ve Karlılık Oranları Arasındaki İlişki: Halka Açık Gıda Şirketleri Üzerinde Bir Araştırma (2005-2016 Dönemi)" adlı çalışmalarında vekalet teorisi ve kaynak bağımlılığı teorisi kapsamında, yönetim kurulunun yapısal özellikleri ve rolleri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi araştırmış ve halka açık gıda şirketlerinde bu özelliklerin tek başına finansal performans ile ilişkisinin olabileceğini gösteren bir bulguya rastlamadıklarını belirtmişlerdir.

Öner ve Uyar (2018) "Vekalet Teorisi Bağlamında Denetim Faaliyetlerinin ve Kontrol Sistemlerinin Yönetim Riskine Etkisi: Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Bir Uygulama" adlı çalışmalarında kontrol sistemlerinin riskleri azaltıp azaltmadığını araştırmışlar ve dış denetimin yönetsel riski azalttığı hipotezi reddedip, İç Kontrol ve İç Denetim uygulamalarının operasyonel riskleri azaltmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kalash (2019) 'Firm Leverage, Agency Costs and Firm Performance: An Empirical Research on Service Firms in Turkey' adlı çalışmada kaldıraçın, düşük veya yüksek vekalet maliyetlerine sahip olan firmalarda performans üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Araştırma kapsamında kaldıraçın firma karlılığı üzerindeki etkisinin negatif olduğu ve bunun sonucunda vekalet maliyetlerinin yüksek ya da düşük olduğu vurgulanmıştır.

Yukarıdaki literatür çalışmalarından görüldüğü üzere, vekalet maliyetlerinin hangi kalemlerden oluştuğunu muhasebe ve finansal raporlama bakış açısıyla ortaya koyan her hangi bir çalışma yoktur. Bundan dolayı konunun öncelikle kuramsal çerçeveden ele alınması uygun olacaktır.

5. VEKALET MALİYETLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

Vekalet teorisi, vekil tayin etme aşamasında kaçınılmaz olarak bir maliyete katlanması gerektiğine işaret eder. Vekalet sorunu bulunan işletmelerde çıkar çatışmasının neden olacağı risklerin giderilmesi amacıyla alınan önlemlerin parasal değeri vekalet maliyeti olarak adlandırılır. Vekalet maliyetleri asılların kazançlarını koruması ve vekillerin işletme yönetiminde sözleşmede belirtilen ilkelere uygun olmayan davranışta bulunma durumlarını azaltmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Öner ve Uyar, 2018: 67).

Vekalet maliyetleri üç grupta toplanmakta olup, kısaca aşağıda belirtildiği gibidir (Jensen ve Meckling, 1976: 308);

- İzleme Maliyetleri,
- Bağlanma Maliyetleri,
- Önlenemeyen Kayıplar.

5.1. İzleme Maliyetleri

İzleme maliyetleri, asılların katlandığı bir maliyettir. Uzman vekillerin fırsatçı davranışlarına karşı önlem almak amacıyla yapılan iş ve işlemlerin parasal değeridir. Asıllar, vekaletten kaynaklanan sorunları çözmek, daha ötesi, sorun oluşmasını önlemek amacıyla denetim ve kontrol sistemleri kurarlar. Bu nedenle en önemli vekalet maliyetlerinden birisi izleme maliyetleridir (Yaşbay Kobal ve Ataman, 2018: 206).

Diğer taraftan asıl-vekil ilişkisinde “Ahlaki Tehlike” (vekilin sözleşmede belirtilen kurula uymaması) ve “Ters Seçim” (vekilin işe alınma sürecinde yeteneklerini yanlış belirtmesi) başka bir risk unsuru olmuştur (Osnabrugge, 2000: 94). Bu risklerin giderilmesi veya azaltılabilmesi için de asılların yönetim kurulunu daha yakından izleme yöntemini kullandıkları bilinmektedir.

5.2. Bağlanma Maliyetleri

Bağlanma maliyetleri veya ek maliyetler, asılların vekillerin kendileri yararına hareket etmelerini engelleyecek yapılar kurması uğruna ortaya çıkan güvence sağlayıcı sözleşme maliyetleridir. Bağlanma maliyetleri literatürde “tazmin edici - garanti sağlayıcı” maliyetler olarak da kullanılmaktadır (Ekinci, 2017: 77).

Bağlanma maliyetlerinin garanti sağlayıcı maliyetler olarak da kullanılmasından dolayı ‘Altın Paraşüt’ kavramı ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Ayrıca bu kavram işletmenin yönetilmesinde daha fazla teknik bilgiye sahip olan vekilin kendini garanti altına aldığını göstermektedir (Ayaydın ve Dağlı, 2012: 216). Burada vekilin görev aldığı şirkette iş ilişkilerinin bozulması, şirketin devredilmesi veya şirketin satılması gibi herhangi bir değişiklik olması durumunda vekile işletme tarafından büyük tutarda ödeme yapılacağına veya sözleşmeye bağlı olması durumunda görevinin devam edeceğinin taahhüt edilmesi ele alınmaktadır (Evans ve Hefner, 2009: 65).

5.3. Önlenemeyen Maliyetler

Önlenemeyen kayıplar (kaçınılmaz kayıplar) ise, izleme maliyeti ve bağlanma maliyetlerine katlanılmasına rağmen ortadan kaldırılamayan ekonomik kayıpları ifade etmektedir (Jensen ve Meckling, 1976: 319). Bir anlamda izleme ve bağlanma maliyetlerinin başarısızlığının karşılığıdır. Bu kayıplara çalışanların işletmeden bilgi sızdırabilme riski ve çalışanların başka firmalar lehine davranmalarından kaynaklanan ekonomik kayıplar örnek olarak verilebilmektedir.

6. VEKALET MALİYETLERİNİN MUHASEBESİ VE RAPORLANMASI

Çalışma kapsamını oluşturan vekalet maliyetlerinin üst yönetime raporlaması için vekalet maliyeti olarak sayılan kalemlerin de neler olduğunun farkında olunması önemli bir konudur. Vekalet maliyetleri olarak aşağıda sözü edilen maliyetlerin zaten işletmenin genel giderleri içinde yer aldığı görülmektedir. Aslında genel giderler içerisinde yer alması vekalet maliyetlerinin zaten muhasebedeki yerinin kendiliğinden oluştuğunu başka deyişle “sütteki kaymak” analogisi ile ifade edilebileceğini gösterir. Vekalet maliyetini oluşturan izleme maliyetlerinin, bağlanma maliyetlerinin ve önlenemeyen kayıpların muhasebede hangi fonksiyon gideri ve gider türünde raporlanması gerektiği sırası ile aşağıdaki tablolarda açıklanmaktadır.

Tablo-1: İzleme Maliyetlerinin Muhasebedeki Yeri

İZLEME MALİYELERİ	MUHASEBEDEKİ YERİ
1. Bağımsız Denetim Yaptırmak	
1.1. Bağımsız Denetçi Ücreti	770 Genel Yönetim Giderleri (Fonksiyon Gideri) -Dışarıdan Sağlanan Faydalar (Gider Türü)
1.2. Çalışanların Bağımsız Denetime Hazırlık Amaçlı Eğitim Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri -Dışarıdan Sağlanan Faydalar
1.3. Kurumsal Yönetim Sisteminin Kurulma Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri - Ücret Giderleri
2. İç Kontrol ve İç Denetim	
2.1. İç Kontrol Sistemi Kurma Maliyetleri (Danışmanlık vb.)	770 Genel Yönetim Giderleri -Dışarıdan Sağlanan Faydalar
2.2. İç Denetçi Ücretleri	770 Genel Yönetim Giderleri -İşçi Ücret ve Giderleri
2.3. İç Denetçilerin Kullandığı Mekan ve Donanım Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri -Amortisman Giderleri
2.4. İç Denetçilerin Eğitim Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri -Dışarıdan Sağlanan Faydalar
3. Yönetim Bilgi Sistemi Kurmak	
3.1. Danışmanlık Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri -Dışarıdan Sağlanan Faydalar
3.2. Teknik Donanım Maliyetleri	770 Genel Yönetim Giderleri -Amortisman Giderleri

Tablo 1’de görüldüğü üzere işletmeler için izleme maliyetleri bağımsız denetim yaptırmak, iç kontrol - iç denetim ile yönetim bilgi sistemi kurmak olarak üç başlık altında değerlendirilebilir. Bu maliyetlerin tümü muhasebede fonksiyon gideri olan 770 Genel Yönetim Giderleri hesabında raporlamakta olup, gider türü açısından farklı alt hesaplarda gösterilmektedir.

Vekalet teorisinde asılların bilgi eksikliği sorunun ortadan kaldırılması için işletmenin finansal tablolarının bağımsız denetimden geçmesi gerekmektedir. Bu bağımsız denetim maliyeti de işletmelerde vekalet maliyeti olarak kabul edilmektedir (Öner ve Uyar, 2018: 89). Bağımsız denetim maliyetlerini oluşturan bağımsız denetçi ücreti ile çalışanların bağımsız denetime hazırlık amaçlı eğitim maliyetleri dışardan sağlanan faydalar gider türünde, kurumsal yönetim sisteminin kurulma maliyetleri ise ücret giderleri türünde raporlanmaktadır.

İç kontrol ve iç denetim maliyetlerinden iç kontrol sistemi kurma maliyetleri ile iç denetçilerin eğitim maliyetleri dışardan sağlanan faydalar gider türünde, iç denetçi ücretleri işçi ücret ve giderlerinde, iç denetçilerin kullandığı mekan ve donanım maliyetleri ise amortisman giderlerinde raporlanmaktadır.

Yönetim bilgi sistemi kurma sonucu oluşan danışmanlık maliyetleri dışardan sağlanan faydalar gider türünde, teknik donanım maliyetleri ise amortisman giderlerinde raporlanmaktadır.

Tablo-2: Bağlanma Maliyetlerinin Muhasebedeki Yeri

BAĞLANMA MALİYETLERİ	MUHASEBEDEKİ YERİ
1. Vekillere Ödenen Aylık ve Diğer Ücretler	770 Genel Yönetim Giderleri -İşçi Ücret ve Giderleri
2. Vekillerin Kullanımın Tahsis Edilmiş Araç ve Donanımlar	770 Genel Yönetim Giderleri -Amortisman Giderleri
3. Vekillerin Kıdem Tazminatı	770 Genel Yönetim Giderleri -İşçi Ücret ve Giderleri

Tablo 2’de görüldüğü üzere işletmeler için bağlanma maliyetleri vekillere ödenen aylık ve diğer ücretler, vekillerin kullanımın tahsis edilmiş araç ve donanımlar ve vekillerin kıdem tazminatı olarak üç başlık altında değerlendirilebilir. Bu maliyetlerin tümü muhasebede fonksiyon gideri olan 770 Genel Yönetim Giderleri hesabında raporlamakta olup, gider türü açısından farklı alt hesaplarda gösterilmektedir. Vekillere ödenen aylık ve diğer ücretler ile vekillerin kıdem tazminatları işçi ücret ve giderlerinde, vekillerin kullanımın tahsis edilmiş araç ve donanımlar ise amortisman giderlerinde raporlanmaktadır.

Tablo-3: Önlenemeyen Maliyetlerinin Muhasebedeki Yeri

ÖNLENEMEYEN KAYIPLAR	MUHASEBEDEKİ YERİ
1. Yolsuzluklar	?
2. Rakip Firma Lehinde Davranma	Gelir kaybı ve karda azalma

Tablo 3’te görüldüğü üzere işletmeler için önlenemeyen kayıplar yolsuzluklar ve rakip firma lehinde davranma olarak iki başlık altında değerlendirilebilir. Yolsuzluğun muhasebede yeri yoktur. Ancak bazı işletmelerde çeşitli nedenlerle yolsuzluk yapılması durumunda, bu yapılan yolsuzluk finansal tablolarda hangi hesap kalemine ait ise ilgili hesaplarda raporlanması gerekmektedir. Rakip firma lehinde davranma ise muhasebe gelir kaybı ve karda azalma olarak gösterilmektedir.

7. SONUÇ

Çalışmanın konusu kuramsal çerçeveden bakmayı gerektirdiğinden bu çalışmada sadece muhasebe disiplini bakış açısıyla vekalet maliyetlerinin neler olduğu ve nasıl raporlanacağı açıklanmıştır.

Çalışmanın sonucunda vekalet maliyeti olarak sayılan kalemlerin zaten işletmenin genel giderleri içinde var olduğu (sütteki kaymak) ama vekalet maliyeti adını ve başlığını taşımadığı görülmüştür. Böyle olması da beklenemez. Vekalet maliyetlerinin üst yönetime raporlanması için ayrı bir sisteme gerek yoktur. İşletmenin tüm giderleri içinden süzülüp raporlanmasıyla çözülebilecek bir işlemdir. Vekalet maliyetlerinin raporlanmasına ilişkin ayrı bir sistem kurmak fayda/maliyet ölçütü açısından anlamlı olmayacaktır. Fakat bunu yapabilmek için vekalet maliyet kalemlerinin neler olduğunun farkında olunması ön koşuldur.

Kuramsal düzeyde bakışın sonucu olarak bu çalışmada vekalet maliyetlerinin rakamsal büyüklüğüne dair tespit ve analiz yapılamamıştır. Konu ile ilgili olarak gelecekte yapılacak çalışmalarda rakamsal büyüklüğü ortaya koymaya dönük çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akarkarasu, N. (2000). Halka Açık Şirketlerde İç Denetim ve Denetim Kurullarının Etkinleştirilmesi İçin Öneriler. Yeterlik Etüdü. Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi. İstanbul. 6-47.
- Aren, S. ve Karataş, A. (2004). Vekâlet teorisi ve bilgi asimetrisi problemi. F. Ölçer ve A. Özyılmaz (Ed.). Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları. İstanbul. Seçkin Yayıncılık. 183-204.
- Ateş, S. (2018). UFRS ile Finansal Raporlamaya İlişkin Teorik Çerçeve. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Özel Sayı 20, 248-265.
- Ayaydın, H. ve Dağlı, H. (2012). Şirket Ele Geçirmelerine Karşı Geliştirilen Savunma Taktikleri: Kavramsal Bir İnceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi 14(1), 207-230.
- Babacan, M. ve Eriş, E. (2006). Pazarlamada Vekalet Teorisi ve Kavramsal Bir Model Geliştirme. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 24(1), 89-110.

- Bohren, Q. (1998). The Agent's Ethics in the Principal-Agent Model. *Journal of Business Ethics* 17, 745-755.
- Çoban, C. (2018). Vekâlet Teorisi ve TURKCELL Örneği. *Journal of Politics. Economy and Management* 1(1), 9-24.
- Çopuroğlu, F. ve Korkmaz, İ. H. (2018). Vekâlet Teorisi, Sermaye Yapısı ve Firma Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *G. Ü. İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi* 2(2), 21-33.
- Demsetz, H. ve Lehn, K. (1985). The Structure of Corporate Ownership: Causes and Consequences, *The Journal of Political Economy* 93(6).
- Dragomir, V. (2008). Highlights for A History of Corporate Governance. *European Journal of Management* 8, 32-43.
- Eisenhardt, K. (1989). Agency Theory: An Assessment and Reriew. *The Academy of Management Review* 14(1), 57-74.
- Ekinci, B. (2017). Asil-Vekil Arasındaki Kayırmacılığın Vekâlet Maliyetleri ile İlişkisi. *Manas Journal of Social Studies* 6(2), 73-96.
- Evans, J. D. ve Hefner, F. (2009). Business Ethics and the Decision to Adopt Golden Parachute Contracts: Empirical Evidence of Concern for All Stakeholders. *Journal of Business Ethics*, 86, 65-79.
- Gomoi, B. C. ve Pantea, F. M. (2016). The Impact of Signaling Theory and Agency Theory on the Financial Reporting. *Lucrări Ştiinţifice. Management Agricol* 18(2), 199-202.
- Jensen M. C. ve Meckling W. H. (1976). Theory of Firm: Managerial Behavior Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics* 3(4), 305-360.
- Kalash, İ. (2019). Firm Leverage, Agency Costs and Firm Performance: An Empirical Research on Service Firms in Turkey. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8(1), 624-636.
- Karoğlu, E. (2016). Vekâlet Kuramı Perspektifinden Yönetim Kurulu Kompozisyonunun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: BİST İmalat Sektörü Örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 02(01), 65-77.
- Liefner, I. (2003). Funding Resource Allocation, and Performance in Higher Education Systems, *Higher Education* 46(4), 477.
- Mesjasz, K. (2008). Ekonomik Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler* 5(18), 125-150.
- Mitnick, B. (2006). Origin of The Theory of Agency: An Account by One of The Theory's Originations, <https://pdfs.semanticscholar.org/>, 2-12.
- Mitzkus, S. (2013). Theoretical Basis of Supply Management: Theoretical and Practical Contributions of Agency Theory, IBA Bachelor Thesis Conference, Enschede, The Netherlands.
- Osnabrugge, M. V. (2000). A Comparison of Business Angel and Venture Capitalist Investment Procedures: An Agency Theory-Based Analysis, *Venture Capital* 2, 91-109.
- Öner Ö. ve Uyar M. (2018). Vekâlet Teorisi Bağlamında Denetim Faaliyetlerinin ve Kontrol Sistemlerinin Yönetim Riskine Etkisi: Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Bir Uygulama, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Özel Sayı* (20), 66-91.
- [Turaboğlu, T. T. \(2003\). Vekalet Maliyetleri \(Agency Costs\) ve Temettü Kararları İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 2\(4\).](#)

Türk Dil Kurumu (TDK).
[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d7c8bc5e99769.77417402.](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d7c8bc5e99769.77417402)

Yaşbay Kobal H. ve Ataman G. (2018). Vekalet Teorisi ve Kaynak Bağımlılığı Teorisi Bağlamında, Yönetim Kurulunun Yapısal Özellikleri İle Finansal Kaldıraç ve Kârlılık Oranları Arasındaki İlişki: Halka Açık Gıda Şirketleri Üzerinde Bir Araştırma (2005-2016 Dönemi), Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi 13(50), 187-210.

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİNİN SWARA VE MABAC YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ejder AYÇİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, ejder.aycin@kocaeli.edu.tr

Hakan AŞAN

Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İktisadi ve İdari Bilimler Programı, hakan.asan@deu.edu.tr

Öz

Muhasebe Bilgi Sistemleri (MBS) işletmelerin mali nitelikteki tüm faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayan önemli yapılardan biridir. Bu sistemlerin seçiminde dikkate alınan birçok kriter mevcut olduğundan, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden yararlanmak mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada SWARA ve MABAC yöntemlerinin kullanıldığı bir uygulama gerçekleştirilmiştir. SWARA yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplanmış ve en önemli kriterler sırasıyla kullanım özellikleri/fonksiyonellik, veri biriktirme/işleme ve raporlama olarak belirlenmiştir. MABAC yöntemiyle ise MBS alternatifleri değerlendirilmiştir. Uygulama sonuçlarına göre en iyi alternatifler sırasıyla IAS, LOGO ve NETSIS olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Muhasebe Bilgi Sistemi, Çok Kriterli Karar Verme, SWARA, MABAC

Abstract

Accounting Information Systems (AIS) is one of the important structures that provide coordination of all financial activities of the business. Since there are many criteria to be considered in the selection of these systems, it is possible to make use of multi-criteria decision making (MCDM) methods. Therefore, an application using SWARA and MABAC methods was realized in this study. Criterion weights were calculated by SWARA method and the most important criteria were determined as features/functionality, data collection/processing and reporting. AIS alternatives were evaluated with MABAC method. According to the results of the application, the best alternatives were IAS, LOGO and NETSIS respectively.

Keywords: Accounting Information System, Multi Criteria Decision Making, SWARA, MABAC

1. Giriş

Günümüz teknolojisinin geldiği nokta itibarıyla, bilgi sistemlerinin işletmelerde kullanılması gerekli ve önemli bir konu haline gelmiştir. İşletmelerin finansal ve mali yapıları ile doğrudan ilişkili olan işlemlerin en doğru ve güvenilir şekilde gerçekleştirilmesi, kurumsal yapının oluşturulması için oldukça gereklidir. Bu doğrultuda bilgi sistemlerinin önemli bir alt sistemi olan muhasebe bilgi sistemleri (MBS), işletmeler için gerekli bilgi üretimini sağlamaktadır.

MBS, organizasyon bilgi sisteminin temel öğelerinden biri olup işletmenin sürekliliğini sağlama yönünde işletme faaliyetlerinin geleceğe yönelik koşullar dikkate alınarak planlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu sistem, hem geleneksel muhasebe işlevlerini yerine getiren ve hem de yönetim muhasebesi, maliyet muhasebesi, sorumluluk muhasebesi, işletme bütçesi gibi yönetsel işlevleri içeren geniş bir bütündür. Muhasebe bilgi sistemini oluşturan öğeleri bilmek ve bu öğeler arasındaki ilişkileri doğru bir şekilde kurmak işletmelerde yönetim uygulamalarının etkinliğinin sağlanabilmesi açısından önemlidir (Güney, 2013: 277).

MBS, işletmenin varlıklarına ve bu varlıkların kaynakları olan sermaye ve borçlar üzerinde değişme yaratan mali nitelikteki işlemlere ait verileri toplayan, toplanan verileri işleyerek bilgiye dönüştüren ve ortaya çıkan bilgileri raporlayan bir bilgi sistemidir. Çağdaş bir MBS genel olarak, yönetimin varlıklar üzerindeki yönetim sorumluluğunu yerine getirmek, işletme faaliyetlerinin kontrolünü olurlu kılmak ve geleceğe ilişkin işletme faaliyetlerini planlamak için yönetime gerekli bilgileri sağlamaya yönelik bir bilgi sistemidir (Sürmeli, 2005: 43).

İşletmeler bu sistemlerin seçiminde, çok sayıda kriteri dikkate alarak seçim yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu süreçte karar verirken çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden yararlanmak mümkündür. Ulusal literatüre bakıldığında, ÇKKV yöntemleri ile MBS seçiminde oldukça yalnızca bir adet çalışmaya rastlanmıştır. Tunca vd. muhasebe paket programı seçiminde AHP, TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerini bütünlük olarak kullanmışlardır. Teknik özellikler, yazılımın maliyeti ve yazılım firmasında aranan özellikler olmak üzere üç temel kriter ve bunlara ait alt kriterler dikkate alınarak, altı karar alternatifi karşılaştırılmıştır (Tunca vd., 2015). Bu doğrultuda düşünüldüğünde, mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada MBS seçiminde ÇKKV yöntemlerinden yararlanılarak bir uygulama gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. MBS seçimi ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilip konu ile ilgili uzman görüşleri alındıktan sonra, MBS alternatiflerine yönelik sekiz adet değerlendirme kriteri (maliyet, veri biriktirme ve işleme, raporlama, muhasebe ve hukuk standartlarına uygunluk, kullanım özellikleri/fonksiyonellik, güvenlik, çevrimiçi veri alışverişi ve destek hizmetleri) uygulama kapsamına dahil edilmiştir. Bu kriterlere ilişkin önem ağırlıkları uzman görüşüne dayalı bir yöntem olan SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio) ile hesaplanmıştır. Son olarak ise MBS alternatifleri MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) yöntemiyle değerlendirilip, en iyi MBS alternatifi belirlenmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada objektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan SWARA ile karar alternatiflerinin kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına uzaklıklarını dikkate alarak hesaplamalar yapan MABAC yönteminden yararlanılacaktır.

2.1. SWARA

SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis), Keršulienne vd. tarafından 2010 yılında literatüre kazandırılarak birçok alanda uygulanan ve uzman görüşüne dayalı değerlendirmelere dayanan bir ÇKKV yöntemidir (Keršulienne vd., 2010).

Uzmanların kendi bilgi ve birikimlerinden yararlanılan bu yöntemde, uzman görüşü alınan kişi her bir kriterin önemini kendine göre belirledikten sonra, tüm kriterleri önem sırasına göre sıralar (Keršulienne ve Turksis, 2011: 654). Kriterlerin önem düzeylerini belirten uzman görüşlerinin tahmin yeteneği yöntemin başarılı sonuçlar verebilmesi için oldukça önemlidir (Agdaie vd., 2013: 8). SWARA yöntemi ile çözüm yapılırken, diğer yöntemlere göre daha az sayıda ikili karşılaştırma yapılmaktadır. Karar probleminde yer alan n adet kriter için $n-1$ adet karşılaştırma yeterli olacaktır (Stanujkic vd., 2015: 182). SWARA yöntemi altı aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Keršulienne vd., 2010; Stanujkic vd., 2015; Karabasevic vd., 2016)

1. Aşama-Kriterlerin ve Karar Vericilerin Belirlenmesi: Yöntemin ilk aşamasında karar probleminde ilişkin n tane kriter ($C_n, n = 1, 2, \dots, n$) ve m tane karar verici ($K_m, m = 1, 2, \dots, m$) belirlenir.

2. *Aşama-Kriterlerin Önem Sırasının Belirlenmesi*: Bu aşamada karar vericiler, kendi bilgileri ve deneyimlerine dayalı olarak kriterleri en iyiden en kötüye doğru önem sırasına göre değerlendirir. Karar probleminde birden fazla karar vericinin olması durumunda, her karar verici kriterleri küçükten büyüğe doğru önem düzeyinde sıralar. Elde edilen sıralamaların geometrik ortalaması alınarak, genel bir sıralama elde edilir.

3. *Aşama-Kriterlerin Görelî Önem Düzeylerinin Belirlenmesi*: Kriterlerin görelî önem düzeylerini belirlemek için kriterler kendi aralarında kıyaslanır. j . kriterin $(j+1)$. kritere göre ne kadar önemli olduğu belirlenir. Belirlenen bu değer " s_j " ile gösterilir ve "ortalama değer karşılaştırmalı önemi" olarak tanımlanır.

4. *Aşama- k_j Katsayısının Belirlenmesi*: Her kriter için " k_j " katsayıları, Eşitlik (1)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

5. *Aşama- q_j Katsayısının Belirlenmesi*: Her kriter için ağırlıkları gösterecek olan " q_j " katsayıları, Eşitlik (2)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{s_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

6. *Aşama-Kriterlerin Görelî Ağırlıklarını Belirlenmesi*: Yöntemin son aşamasında, " w_j " j . kriterin görelî ağırlığını gösterecek şekilde, kriterlerin görelî ağırlıkları Eşitlik (3)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

2.2. MABAC

MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) yöntemi, Pamučar ve Ćirović tarafından literatüre kazandırılan bir ÇKKV yöntemidir (Pamućar ve Ćirović, 2015). MABAC yöntemi karar alternatiflerinin kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına uzaklıklarını dikkate alarak değerlendirme yapan bir yöntemdir (Milosavljević vd., 2018; Pamučar vd., 2018). Öncelikle kriter fonksiyonlarının değerleri, her bir karar alternatifi için hesaplanır ve bu fonksiyonların sınır yakınlık alanına olan mesafeleri belirlenir. Daha sonra kriter fonksiyonlarının uzaklıklarının belirlenmesiyle birlikte karar alternatifleri sıralanır ve en iyi alternatif seçilir (Pamućar ve Ćirović, 2015).

MABAC yöntemi yedi aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Pamućar ve Ćirović, 2015; Gigović vd., 2017; Pamučar vd. 2018):

1. *Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması*: İlk olarak j . değerlendirme kriterine göre i . alternatifi aldığı değerleri gösteren karar matrisi Eşitlik (4)'te gösterildiği üzere oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (4)$$

2. Aşama: Karar matrisinin Normalizasyonu (N): Karar matrisinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ait verilerin, normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alması sağlanır. Normalize karar matrisi Eşitlik (5)'te gösterilmiştir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (5)$$

Normalizasyon işlemi maksimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (6), minimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (7)'den yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (6)$$

$$n_{ij} = \frac{x_i^+ - x_{ij}}{x_i^+ - x_i^-} \quad (7)$$

Eşitlik (6) ve (7)'de yer alan x_i^+ değeri, sütunlarda yer alan maksimum değerleri; x_i^- değeri ise sütunlardaki minimum değerleri göstermektedir.

3. Aşama: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması: Bu aşamada uygulamanın ilk aşamasında SWARA yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlıklarından yararlanılarak, karar matrisi Eşitlik (8)'de gösterildiği üzere ağırlıklandırılır.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1) \quad (8)$$

4. Aşama: Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması: Bu aşamada tüm kriterler için Sınır Yakınlık Alanı değerleri Eşitlik (9)'dan yararlanılarak elde edilir.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{\frac{1}{m}} \quad (9)$$

Eşitlik (9)'da yer alan v_{ij} değerleri bir önceki aşamada hesaplanan ağırlıklandırılmış değerleri, m ise karar alternatifi sayısını göstermektedir. Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasıyla Eşitlik (10)'da gösterilen Sınır Yakınlık Alanı Matrisi (G) elde edilir.

$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (10)$$

5. Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Hesaplanması: Bu aşamada karar matrisindeki her bir değer için sınır yakınlık alanından uzaklıkları hesaplanarak Q matrisi Eşitlik (11)'de gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Eşitlik (11)'de yer alan q_{ij} değerleri, ağırlıklandırılmış karar matrisi elemanları ile ve sınır yakınlık matrisi elemanları arasındaki fark alınarak Eşitlik (12)'de gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} \quad (12)$$

6. *Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi*: Bir önceki aşamadaki q_{ij} değerlerine göre her karar alternatifi için (A_i), sınır yakınlık alanına göre durumlar Eşitlik (13)'ten yararlanılarak belirlenir.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \end{cases} \quad (13)$$

Eşitlik (13)'te gösterildiği üzere bir karar alternatifi, *Sınır Yakınlık Alanında* (G), *Üst Yakınlık Alanında* (G^+) ya da *Alt Yakınlık Alanında* (G^-) yer alabilir. $q_{ij} > 0$ durumu A_i alternatifinin ideal alternatifine yakınlığını göstermekteyken; $q_{ij} < 0$ durumu ise A_i alternatifinin negatif-ideal alternatifine yakınlığını göstermektedir.

7. *Aşama. Karar Alternatiflerinin Sıralanması*: Yöntemin son aşamasında karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanından uzaklık değerleri (q_i) kullanılır ve Eşitlik (14)'ten yararlanılarak her karar alternatifinin kriter fonksiyonları hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (14)$$

3. Uygulama

MBS alternatiflerinin değerlendirildiği bu çalışmada SWARA ve MABAC yöntemlerinden bütünlük olarak yararlanılacaktır. Uygulama kapsamında değerlendirilecek MBS alternatifleri ise LOGO, IAS, NETSIS, ZİRVE, ETA ve LUCA olarak belirlenmiştir. MBS alternatiflerinin değerlendirilmesi aşamasında ele alınan kriterler ise Tablo 1'de gösterilmiştir. Kriterler belirlenirken literatür taraması ve sektöründe on yıldan fazla deneyimi bulunan muhasebe departman müdürlerinin görüşlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 1. MBS Değerlendirme Kriterleri

Kriter No	Kriter Adı	Kriter No	Kriter Adı
K1	Maliyet	K5	Güvenlik
K2	Veri Biriktirme ve İşleme	K6	Çevrimiçi Veri Alışverişi
K3	Raporlama	K7	Destek Hizmetler
K4	Kullanım Özellikleri/Fonksiyonellik		

Uygulamanın ilk aşamasında SWARA yönteminin yapısına uygun olacak şekilde uzman görüşü alınarak kriterler değerlendirilecek ve bu kriterlerin önem ağırlıkları hesaplanacaktır. Üç muhasebe departman müdürünün değerlendirmelerine göre önem sıraları belirlenen kriterler ve bu kriterlerin görece önem düzeyleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kriterlerin Önem Sıraları ve Görece Önem Düzeyleri

Uzman-1			Uzman-2			Uzman-3		
Önem Sırası	Kriter	Sj	Önem Sırası	Kriter	Sj	Önem Sırası	Kriter	Sj
1	K4	-	1	K4	-	1	K2	-
2	K2	0,10	2	K3	0,15	2	K3	0,15
3	K3	0,15	3	K2	0,20	3	K4	0,20
4	K1	0,10	4	K1	0,15	4	K5	0,20
5	K7	0,20	5	K5	0,30	5	K1	0,15
6	K5	0,10	6	K7	0,25	6	K6	0,10
7	K6	0,05	7	K6	0,20	7	K7	0,05

Kriterlerin görece düzeyleri belirlendikten sonra her karar verici için ayrı ayrı kriterlerin görece ağırlıkları Eşitlik (1)-(3)'ten yararlanılarak hesaplanmıştır. Tablo 3'te uzman-1 için örnek bir hesaplama yer almaktadır.

Tablo 3. Uzman-1 İçin Hesaplamalar

Karar Verici-1					
Önem Sırası	Kriter	sj	kj	qj	wj
1	K4	-	1	1	0,197
2	K2	0,10	1,10	0,909	0,179
3	K3	0,15	1,15	0,791	0,156
4	K1	0,10	1,10	0,719	0,141
5	K7	0,20	1,20	0,599	0,118
6	K5	0,10	1,10	0,544	0,107
7	K6	0,05	1,05	0,519	0,102

Uzman 1 için Tablo 3'te örneği verilen hesaplama, tüm karar vericiler için tekrarlandıktan sonra, karar vericilere ait kriter ağırlıklarının geometrik ortalamaları alınarak nihai kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. SWARA yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. SWARA Yöntemiyle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

kriter	Uzman 1	Uzman 2	Uzman 3	Son Ağırlık	Sıralama
1	0,141	0,143	0,120	0,134	4
2	0,179	0,164	0,194	0,179	2
3	0,156	0,197	0,169	0,173	3
4	0,197	0,226	0,166	0,195	1
5	0,107	0,110	0,138	0,118	5
6	0,102	0,073	0,109	0,093	7
7	0,118	0,088	0,104	0,103	6

Tablo 4'te gösterilen SWARA yöntemi sonuçlarına göre K4-kullanım özellikleri/fonksiyonellik (0,195) en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Bu kriteri sırasıyla K2-veri biriktirme ve işleme (0,179) ile K3-raporlama (0,173) kriterleri takip etmiştir.

Uygulamanın ikinci aşamasında ise, ilk aşamada SWARA ile hesaplanan kriter ağırlıkları uygulamaya dahil edilerek MABAC yöntemiyle MBS alternatifleri değerlendirilmiştir. MBS alternatiflerinin değerlendirme kriterlerine göre değerlendirmeleri uzmanlar tarafından 0-100 puanlık bir skalada değerlendirilmiştir. Uzmanlar MBS alternatiflerine yönelik değerlendirmelerini 100 en yüksek puan olacak şekilde yaptıklarından dolayı, tüm kriterler maksimizasyon yönlü olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan karar matrisi Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
IAS	70	80	90	90	80	90	100
LUCA	50	90	80	80	60	100	95
NETSIS	40	90	90	90	70	90	90
LOGO	40	90	90	95	70	90	90
ZİRVE	60	90	85	85	65	80	90
ETA	50	70	70	70	50	20	70

Tablo 5'teki karar matrisi ilk olarak Eşitlik (6)'dan yararlanılarak normalize edilmiştir. Normalize edilen karar matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
IAS	1,000	0,500	1,000	0,800	1,000	0,875	1,000
LUCA	0,333	1,000	0,500	0,400	0,333	1,000	0,833
NETSIS	0,000	1,000	1,000	0,800	0,667	0,875	0,667
LOGO	0,000	1,000	1,000	1,000	0,667	0,875	0,667
ZİRVE	0,667	1,000	0,750	0,600	0,500	0,750	0,667
ETA	0,333	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Bir sonraki aşamada Tablo 6'daki normalize karar matrisinin elemanları Eşitlik (8)'den yararlanılarak, uygulamanın ilk aşamasında SWARA yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları ile çarpılmış ve ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 7'de gösterilen şekilde elde edilmiştir.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
IAS	0,268	0,269	0,346	0,351	0,236	0,174	0,206
LUCA	0,179	0,358	0,260	0,273	0,157	0,186	0,189
NETSIS	0,134	0,358	0,346	0,351	0,197	0,174	0,172
LOGO	0,134	0,358	0,346	0,390	0,197	0,174	0,172
ZİRVE	0,223	0,358	0,303	0,312	0,177	0,163	0,172
ETA	0,179	0,179	0,173	0,195	0,118	0,093	0,103

MABAC yönteminin bir sonraki adımında sınır yakınlık alanı değerleri Eşitlik (9)'dan yararlanılarak hesaplanır. Oluşturulan sınır yakınlık alanı matrisi Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Sınır Yakınlık Alanı Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
g_i	0,1803	0,3040	0,2874	0,3046	0,1763	0,1569	0,1651

Tablo 8'deki her kriter için hesaplanan sınır yakınlık alanına, her bir MBS alternatifinin uzaklıkları Eşitlik (12)'den yararlanılarak hesaplanır. Sınır yakınlık alanına olan uzaklıklar matrisi Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklar

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
IAS	0,088	-0,036	0,059	0,046	0,060	0,017	0,041
LUCA	-0,002	0,054	-0,028	-0,032	-0,019	0,029	0,024
NETSIS	-0,046	0,054	0,059	0,046	0,020	0,017	0,007
LOGO	-0,046	0,054	0,059	0,085	0,020	0,017	0,007
ZİRVE	0,043	0,054	0,015	0,007	0,001	0,006	0,007
ETA	-0,002	-0,125	-0,114	-0,110	-0,058	-0,064	-0,062

Yöntemin son aşamasında ise, Tablo 9'daki sınır yakınlık alanına uzaklık değerleri kullanılarak, MBS alternatiflerinin kriter fonksiyonları Eşitlik (14)'ten yararlanılarak hesaplanır. Hesaplanan bu değerler ve MBS alternatiflerine ilişkin sıralama Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. S_i Değerleri ve MBS Alternatiflerinin Sıralaması

	S_i	Sıralama
IAS	0,275	1
LUCA	0,027	5
NETSIS	0,157	3
LOGO	0,196	2
ZİRVE	0,133	4
ETA	-0,535	6

Tablo 10'da gösterilen MABAC yöntemi sonuçlarına göre en iyi MBS alternatifi IAS olarak belirlenmiştir. MBS alternatiflerine ilişkin sıralama ise nihai sıralama ise IAS LOGO, NETSIS, ZİRVE, LUCA ve ETA şeklinde elde edilmiştir.

4. Sonuç ve öneriler

MBS alternatifleri arasından seçim yapma süreci, işletmeler için önemli bir karar verme problemidir. Bu sistemler iş süreçlerinin entegrasyonunu sağladıklarından dolayı sadece bir yazılım paketi olarak görülmemekte ve faaliyetlerin en doğru şekilde sürdürülmesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca maliyetli sistemler olması bakımından, olası bir kötü seçimin işletmeye mali açıdan yük doğuracağı aşikardır. Dolayısıyla bu tür sistemlerin seçimi işletmeler için önemli bir durumdur. İçerisinde birçok kriteri bulduran MBS seçim kararında, ÇKKV yöntemlerinden yararlanılarak en iyi alternatifin seçimine yönelik bir uygulama yapılması bakımından, mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda daha farklı kriterler ya da daha farklı yöntemler ele alınarak uygulamalar gerçekleştirilebilir. Sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

- Aghdaie, M. H., Zolfani, S. H. ve Zavadskas, E. K. (2013). Decision making in machine tool selection: An integrated approach with SWARA and COPRAS-G methods. *Engineering Economics*, 24(1): 5-17.
- Güney A. (2013). Yönetim Anlayışında Muhasebe Bilgi Sisteminin Yeri, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2(3), 264-268.
- Karabašević, D., Stanujkić, D., Urošević, S., & Maksimović, M. (2016 a). An Approach to Personnel Selection Based on SWARA and WASPAS Methods. *Journal of Economics, Management and Informatics*, 7(1): 1-11.
- Keršulienė, V. ve Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(4), 645-666.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258.
- Milosavljević, M., Bursać, M. & Tričković, G. (2018). Selection of the railroad container terminal in Serbia based on multi criteria decision-making methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 1-15.

- Pamučar, D., & Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Pamučar, D., Petrović, I., & Ćirović, G. (2018). Modification of the Best–Worst and MABAC methods: A novel approach based on interval-valued fuzzy-rough numbers. *Expert Systems with Applications*, 91, 89-106.
- Stanujkic, D., Karabasevic, D. ve Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 26(2), 181-187.
- Sürmeli, F., (2005), *Muhasebe Bilgi Sistemi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Tunca, M., Aksoy, E., Bülbül, H., & Ömürbek, N. (2015). Ahp Temelli TOPSIS ve Electre Yöntemleri ile Muhasebe Paket Programı Seçimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 53-71.

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN LİDERLİĞİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Tuncer ASUNAKUTLU

Prof. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, tuncer.asunakutlu@bakircay.edu.tr

Tahsin AYDOĞAN

Arş. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, tahsin.aydogan@bakircay.edu.tr

ÖZ

İnsanoğlunun toplu halde yaşamaya başladığı ilk andan itibaren varlığını sürdüren bir olgu olarak liderlik her zaman ilgi çekici bir konu olmuş ve tarih boyunca liderlik üzerine geniş kapsamlı akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak, yapılan bu çalışmalarda liderliğin tanımı ve doğası üzerine bir görüş birliğine varıldığını söylemek mümkün değildir. O sebeple çalışmamız, toplumdan topluma, dönemden döneme farklı algılanan ve tanımlanan liderlik olgusunu, Aliya İzzetbegoviç özelinde ele almakta ve Beydeba'nın Kelile ve Dimne isimli eserinde bir liderde olması gerektiğini öne sürdüğü liderlik özellikleri bakımından incelemektedir. Bu kapsamda çalışma Aliya İzzetbegoviç'in yaşamı, liderlik ettiği Bosna-Hersek toplumu ve döneme ilişkin bilgilerden oluşan bir temel üzerine inşa edilmiştir. Araştırma sürecinde, Aliya İzzetbegoviç'in konuşma metinleri doküman incelemesine tabi tutulmuş ve buradan edinilen veriler içerik analizi yöntemiyle kategorize edilip yorumlanmıştır. Sonuç olarak, elde edilen bulgular ışığında Aliya İzzetbegoviç ve liderliğe dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Liderlik, Liderlik Özellikleri

A CONTENT ANALYSIS ON THE LEADERSHIP OF ALIJA IZZETBEGOVIC

ABSTRACT

Leadership is a phenomenon that has survived from the first moment that human beings began to live collectively. It has always been an interesting topic and extensive academic studies have been conducted on it throughout the history. However, it is not possible to say that a consensus was reached about the definition and nature of the leadership in these studies. For this reason, our study examines the phenomenon of leadership which perceived and defined differently from society to society and from time to time in the case of Alija İzzetbegovic, and examines in terms of the leadership properties that Beydeba argues leaders should have in Kelile and Dimne. In this context, the study was built on a foundation of information about the life of Alija İzzetbegovic, the society of Bosnia and Herzegovina he led and the period. During the research process, the speech texts of Alija İzzetbegovic were subjected to document analysis and the data obtained were identified and interpreted by content analysis method. As a result, in the light of the findings, inferences were made about Alija İzzetbegovic and leadership.

Key Words: Alija İzzetbegovic, Leadership, Leadership Qualities

1.Giriş

Yönetim bilimleri literatüründe uzun araştırmalara konu olmuş ve defalarca tanımlanmış bir kavram olarak liderlik, insanlığın toplu halde yaşamaya başladığı ilk andan itibaren varlığını sürdüren bir olgudur. Toplumsal düzenin varlığı, bunu sağlayacak bir lider ile mümkün olabilmiştir. Lider, sosyal gruplar içerisinde düzeni sağlayan ve bunu sürdüren kişidir. Bu süreç lider ve izleyenler arasındaki etkileşime bağlı olarak ilerlemektedir. Lider ve izleyenler arasındaki etkileşimde, içerisinde bulunulan toplumun değerleri ve tarihsel dönemin şartları belirleyicidir. Liderlik sürecini bir formül bağlamında açıklayacak olursak, "Liderlik = f (Lider, İzleyenler, Şartlar)" (Koçel, 2010: 574) şeklinde ifade edilebilir. Liderlik algısının ve tanımlarının toplumdan topluma, dönemden döneme farklılık gösteriyor olmasının en temel gerekçesi de formülün elemanlarına verilen değerlerin değişim içinde oluşudur. Konuya ilişkin olarak yapılan literatür taramalarında da bu durum açıkça görülmektedir.

Yoğun acıların yaşandığı, zorlu bir dönemde Bosna Hersek halkına liderlik eden Aliya İzzetbegoviç'in liderliğe ilişkin özelliklerinin inceleneceği bu çalışma da bu biliş üzerine inşa edilmiştir. Çalışma kapsamında, Aliya İzzetbegoviç'in yaşamına dair anekdotlar ve savaş döneminde Bosna Hersek'te yaşananlara dair bilgiler paylaşılacaktır. Bu temel üzerine, liderlik kavramının farklı bakış açılarından nasıl tanımlandığı üzerinde durulacak ve kavrama dair genel bir tanım ortaya konulacaktır.

Beydeba'nın Hint Hükümdarı Debşelem Şah'a nasihat niteliğinde yazdığı Kelile ve Dimne isimli eserinde bir liderde olması gerektiğini savunduğu dört özellik olan "hikmet", "iffet", "akıl" ve "adalet" unsurları değerlendirme aracı olarak kullanılacak ve Aliya İzzetbegoviç'in konuşma metinleri incelenerek bu özelliklerden hangilerine sahip olduğu, bu özelliklerden hangilerinin ön plana çıktığı ve bu özelliklerin ön plana çıkmasında dönemsel farklılıklar olup olmadığı ortaya konulacaktır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise Aliya İzzetbegoviç'in sahip olduğu özellikler ve bu özelliklerle yaşanan dönem arasındaki uyum üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

2.Aliya İzzetbegoviç'in Yaşamına Genel Bakış

Geçtiğimiz 50 yılın unutulmaz devlet adamlarından Aliya İzzetbegoviç "Bilge Kral", ünvanından da anlaşılacağı üzere salt gücü sembolize eden bir yönetici olmanın aksine entelektüel birikimi yüksek ve tevazu sahibi bir liderdir. Onu ve liderliğini anlamak, yaşamı hakkında bilgi sahibi olmakla mümkündür. Aliya İzzetbegoviç, 1925 yılında dönemin Yugoslavya Krallığının, Bosanski Samac kasabasında dünyaya gelmiştir. 3 yaşındayken hayatının önemli bölümünü geçirdiği, Saray Bosna'ya yerleşmiştir. Müslüman bir ailenin evladı olmasına rağmen İslam'ı küçük gören bir devlet yönetimi altında yetişmiştir.

"Aliya İzzetbegoviç, siyasal kimliğini daha lise yıllarından itibaren göstermeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşında Almanya'nın Yugoslavya'yı işgal etmesinin doğurduğu karışıklık ortamında Bosnalı Müslümanlar, Almanlar gibi dış, Hırvat ve Sırp gibi iç düşmanlardan gelebilecek saldırılara karşı Mladi Muslimani (Müslüman Gençler) adını verdikleri topluluk altında örgütlenmişlerdir" (Toktaş,F., 2016:9). Aliya İzzetbegoviç de bu topluluğun lise yapılanmasını kurmuş ve bu topluluk vasıtasıyla çeşitli eğitim ve yardım faaliyetleri yürütmüştür. Bu faaliyetleri ve düşüncesi sebebiyle 24 yaşındayken, İslamcılık suçundan 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. İncancından dolayı yaşadığı bu dışlanmışlık, onu İslam hakkında düşünmeye sevk etmiş ve şüphesiz bu sorgulama süreci, düşünsel dünyasının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Hukuk fakültesi mezunu olan Aliya İzzetbegoviç, 25 yıl avukatlık mesleğini icra etmiştir. 1983 yılında İslam Manifestosu isimli eserinden dolayı tekrar hapse mahkûm edilen Aliya, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde çıkan genel aften yararlanarak özgürlüğüne kavuşmuştur. Hapisten çıkmasının hemen ardından bu eserini tekrar bastırması, Aliya'nın zorluklar karşısında yılmayacak, davasından şaşmayacak bir karaktere sahip olduğuna dair önemli bir ipucu vermektedir. Öyle ki fikirlerinden dolayı iki defa mahkûm edilmesine rağmen hapisten çıktıktan sonra fikri mücadelesini aktif siyasete yöneltmiş ve Stranka Demokratske Akcije'yi (Demokratik Eylem Partisi'ni) kurmuştur.

5 Aralık 1990'da girdiği genel seçimlerde Bosna Hersek Özerk Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı seçilen Aliya İzzetbegoviç izleyenleri karşısında lider konumuna getiren de kararlı duruşu ve

yaşanmışlıkları ile Bosna halkını temsil ediyor oluşudur. Aliya İzzetbegoviç 1 Mart 1992'de gerçekleşen referandum sonucunda ülkesinin bağımsızlığını ilan etmiş, ancak bu durum yeni güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanımayan Sırp'ların işgal ve katliamlarına karşı yoğun mücadeleler vermiştir. Avrupa'nın ortasında üç yüz bin civarında insanın katledilmesi ve iki milyon civarında insanın yerinden edilmesi ile sonuçlanan bu işgal yıllarında uluslararası camianın tüm umursamazlığına rağmen halkının çığı olmuş ve Bosna Hersek'in kurtuluş mücadelesine öncülük etmiştir. 1996 yılında ikinci kez devlet başkanlığı görevine getirilen Aliya İzzetbegoviç 14 Ekim 2000'de sağlık sorunları sebebiyle görevinden istifa etmiştir. 19 Ekim 2003 tarihinde aramızdan ayrılan İzzetbegoviç, gerek Bosna Hersek'in işgali sırasında sergilediği mücadele, gerekse de ahlaklı siyaseti ile geçtiğimiz 50 yılın unutulmaz liderleri arasında yerini almıştır.

3. Bosna Hersek Tarihi

3.1 Bosna Hersek Tarihine Genel Bakış

Bosna Hersek'in tarihi de coğrafi konum olarak Akdeniz kıyısında kalan neredeyse tüm bölgeler gibi Roma dönemine dayanmaktadır. Roma İmparatorluğunu yıkılışından sonra bir süre farklı devletler arasında el değiştiren Bosna, 1463 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmiştir. 1878 yılına kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olan Bosna Hersek daha sonra sırasıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (1878-1918), Yugoslavya (1918-1941), Nazi İşgali sebebiyle Almanya (1941-1945) ve tekrar Yugoslavya'ya (1945-1992) bağlı kalmıştır. 1 Mart 1992'de gerçekleşen referandum sonucunda bağımsızlığını ilan eden Bosna Hersek o günden bu yana bağımsız bir devlet statüsündedir, 1995 yılında imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile bu statü uluslararası boyut kazanmıştır. Roma ve Osmanlı dönemleri haricinde kesin bir tahakkümün varlık göstermediği coğrafya günümüzde hala iç karışıklıklar ve siyasi krizler yaşamaktadır.

3.2 1992-1995 Yılları Arasında Bosna-Hersek

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, Yugoslavya'ya bağlı devletler arasında başlayan yeni ulus devlet kurma mücadelesi, Bosna-Hersek tarafında 1 Mart 1992'de gerçekleşen referandum sonucunda farklı bir boyut kazanmıştır. Referandumda red oyu veren Bosnalı Sırp'lara rağmen sonuç bağımsızlık lehine çıkmıştır. 5 Nisan 1992 tarihinde Bosna Hersek resmen bağımsızlığını ilan etmiş, birkaç gün içinde hem ABD hem de Avrupa ülkelerinin birçoğu tarafından resmi olarak tanınmıştır. Buna karşılık Bosnalı Sırp'lar, Bosna Sırp Cumhuriyetini ilan etmiş ve bu durum iç savaşın başlangıcı olmuştur. Ancak bu savaş, Sırbistan'ın da desteği ile kısa sürede Boşnaklara yönelik bir soykırıma dönüşmüştür. "Otoriteler tarafından savaş sebebiyle hayatını kaybeden sivil ve askerlerin sayısı tahmini olarak 150-260 bin olarak belirlenmiştir." (Acı Rakamları ile Bosna Savaşı, 2010) Ayrıca, 44 bin kadın ve kız çocuğu tecavüze uğramıştır (Acı Rakamları ile Bosna Savaşı, 2010). Bosna Hersek'in başkenti Saray Bosna 3,5 yıl boyunca kuşatma altında kalmıştır. Sırp tarafı taleplerinin kabul edilmesi için kuşatma süresince şehre insani yardımların sokulmasını engellemiş ve hedef gözeterek sivil insanlara saldırmıştır. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletlerin güvenli bölge olarak ilan etmesine rağmen 13-18 Temmuz 1995 tarihleri arasında Srebrenitsa'da beş gün içinde 8000'i aşkın Müslüman erkek Ratko Mladiç komutasındaki Sırp güçler tarafından katledilmiştir. Bu katliam 2. Dünya savaşından sonra Avrupa'da gerçekleştirilen en büyük soykırım niteliği taşımaktadır.² Savaşın artık bir insanlık dramına dönüşmesiyle, NATO güçleri 3 hafta süren hava saldırılarıyla Sırp tarafını savaşı sonlandırmaya zorlamış ve 21 Kasım 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşmasıyla bu trajedi sona ermiştir. Ancak, o günlerde yaşanan acılar hala yüreklerde tazeliğini korumaktadır.

4. Kavramsal Çerçeve

² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Vatansever, M. (2011) Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 10

4.1. Liderlik Kavramı

Sosyal bir varlık olan insanın var oluşuyla eş anlı olarak ortaya çıkan liderlik olgusu, ilk defa 1400'lerde İngilizce, to lead (önderlik etmek, önden gitmek) fiilinden türetilerek kavramsallaştırılmıştır. Dilimizde ise kullanıldığı ilk yazılı kaynak Mehmet Bahaettin'in Yeni Türkçe Lügat'ıdır (Lider Kelime Kökeni, 2019). Ancak kavramın tanımı üzerine yapılan geniş hacimli akademik çalışmalarda bir görüş birliğine varıldığı söylenemez. Bununla ilgili olarak Stodgill (1974:7), konuyu "neredeyse liderliği tanımlamaya çalışan kişi sayısı kadar farklı liderlik tanımı vardır" şeklinde özetlemektedir. Yine de kavramın özünü anlayabilmek için liderlik üzerine yapılan çalışmalarda çokça referans gösterilen tanımlamalara yer vermekte yarar vardır. Tanımlamalar ve bu tanımlamalardan çıkarılan sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Liderlik tanımlamaları

Yazar/lar	Tanım	Sonuç
Drucker, P., F., 1986: 318	Liderlik, bir insanın ufkunu genişletmek, performansını daha yüksek bir standarda çıkarmak ve kişiliğini normal sınırlamaların ötesine taşımaktır.	Liderlik, bireyler üzerinde gelişim sağlayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir.
Kouzes ve Posner, 1995: 30	Liderlik, ortak amaçları paylaşan bireyleri harekete geçirme sanatıdır.	Liderlik bir sanat olarak görülmüştür. Bu ifadeden anlaşılın liderliğin doğuştan gelen ancak geliştirilebilir yetenekler gerektirdiğidir.
Cooper, D.J. 2003: 17	Liderlik, insanları motive etmenin yanı sıra, belirli hedeflere ulaşmak için belirli şekilde hareket etmeye yönlendirmektir.	Liderlik, hedef gösterme ve bu hedef doğrultusunda motivasyon sağlama yönüyle ele alınmaktadır.
Schein,E.,H., 2004: 2	Liderlik daha uyumlu evrimsel değişim süreçlerine başlamak için kültür dışına çıkma yeteneğidir.	Liderliğin değişime adaptasyon gösterme ve uyum sağlama konusunda yetenek gerektirdiği belirtilmektedir.
George ve Jones, 2008: 570	Liderlik, grup üyelerinden birinin, grubun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak için diğer üyeler üzerindeki etkisidir.	Liderin katılımcı yönü üzerinde durulmuştur, lider sadece hedefe yönlendiren değil, aynı zamanda bu hedefe ulaşmak için çaba sarf eden kişi olarak değerlendirilmektedir.
Lunenburg, F. ve Ornstein, A., 2012: 399	Liderlik, bireyin tanımlanmış başarıya veya örgütsel amaçlara ulaşmak için diğer grup üyelerini etkilediği süreçtir.	Lider grup üyelerine etki etme yetisine sahip olan kişi olarak ele alınmaktadır.

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere liderlik kavramının tanımı hususunda görüş birliğine varılamamıştır. "Literatürde yer alan birçok kaynakta da yazarların kişisel bakış açılarına ve kendileri için en dikkat çekici olan yönlerine göre tanımlanmaktadır" (Yukl, G. 2010: 20). Ancak yapılan bu çalışmaların genelinde, liderliğin bireyleri bir hedef doğrultusunda çalışmaya yönlendirme, onları motive etme, başarıya dair inançlarını arttırma, kişisel gelişimlerini sağlama süreci olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

4.2. Beydeba'nın Bir Liderde Olması Gerektiğini Savunduğu Özellikler

Ana teması, ahlak ve siyaset olan olan "Kelile ve Dimne" kaleme alındığı düşünülen M.Ö 1.yy'dan günümüze birçok esere kaynaklık etmiş ve Mevlana'dan La Fontaine' e kadar birçok isme ilham vermiştir. Orijinal versiyonu Sanksritce olan eser birçok dünya diline çevrilmiştir. İsmi, birinci bölümdeki hikayelerden birinin kahramanları olan doğrunun temsilcisi Kelile ve yanlışın temsilcisi Dimne isimli iki çakaldan alan eserin dönemin Hint hükümdarı Debşelem Şah'a sunulmak üzere yazıldığı düşünülmektedir. Hükümdara nasihat niteliğinde fabl tarzı hikayelerden oluşan Kelile ve Dimne isimli eserinde Beydeba, bir

liderde dört temel özelliğin olması gerektiğini savunmaktadır. Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özellikleri ve bu özelliklerin ele alındığı boyutlar Tablo 2 'de verilmiştir.

Tablo 2. Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özellikleri ve bu özelliklerin ele alındığı boyutlar

Liderlik Özellikleri	Boyutlar
Hikmet	İlim, Edep ve Düşünce
İffet	Hayâ, Cömertlik, Namus ve İzzet-i Nefis Sahibi Olmak
Akıl	Yumuşak Huyluluk, Sabır ve Vakar
Adalet	Doğruluk, İyilik, Allahtan Korkma ve Güzel Huy
Kaynak: Beydeba, çev. 2007:16-17	

Beydeba'nın tanımladığı, liderlik özelliklerinden "hikmet" daha çok kişinin bilgi birikimi, düşünce dünyasının genişliği ve toplumsal ahlak anlayışına uygun davranışlarını ifade etmektedir. Yine bu özelliklerden bir diğeri olan "İffet" kavramı kişinin cömertliği, utanma duygusu, namusu ve özsaygısına (izzet-i nefis) gönderme yapmaktadır. "Akıl" kavramı ile liderin yumuşak huylu, sabır ve vakar sahibi bir birey olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu özelliklerin sonuncusu olan "adalet" ile bireyin iyilik, doğruluk, güzel huy ve Allah korkusu gibi vasıflara sahip olması gerektiğine değinilmektedir. Bu özelliklerin gerekliliği, kitabın bütününe yayılmış olan hikayelerle de desteklenmektedir. Bahsi geçen liderlik özelliklerinin boyutlarına ilişkin kelime anlamları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Kelime anlamları bakımından boyutlar

İlim (Hikmet)	1. Bilme, biliş, bir şeyin doğrusunu bilme. 2. Bilim.
Edep (Hikmet)	1. Toplum töresine uygun davranma. 2. İyi ahlak, incelik, terbiye.
Düşünce (Hikmet)	1. Uzun ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyuyla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea. 2. Dış dünyanın insan zihnine yansımaları. 3. Niyet, tasarımı.
Hayâ (İffet)	1. Utanma duygusu, utanç, utanma, sıklıma.
Cömertlik (İffet)	1. Cömert olma durumu, ahilik, semahat, mürüvvet.
Namus (İffet)	1. Bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık.
İzzet-i Nefis (İffet)	1. Öz saygı. 2. Kişinin kendine verdiği değer
Yumuşak Huyluluk (Akıl)	1. Yumuşak huylu olma durumu.
Sabır (Akıl)	1. Acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi. 2. Olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme.
Vakar (Akıl)	1. Ağırbaşlılık, ciddilik, ciddiyet.
Doğruluk (Adalet)	1. Doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet. 2. Düşüncenin gerçekle uyumu, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması.
İyilik (Adalet)	1. İyi olma durumu, salah. 2. Karşılık beklemeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet.
Allahtan Korkma (Adalet)	1. Allah'ın emirleri dışına çıkmaktan sakınmak, Allah'ın adaletine inanmak, ahiret inancı.
Güzel Huy (Adalet)	1. Görece çoğu insan tarafından hoş karşılanan davranışsal özellikler.
Kaynak: TDK Sözlükleri	

5. Araştırma

5.1 Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Araştırmanın amacı, Bosna Hersek'in insanlık tarihinin gördüğü en büyük vahşetlerden birini yaşadığı dönemde Bosna halkına liderlik eden, askeri ve maddi gücü oldukça kısıtlı olmasına rağmen halkının kurtuluşu için yoğun çaba sarf eden, uluslararası toplumun saygısını kazanmış bir isim olan Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç'in liderliğini Beydeba'nın bir liderde olması gerektiğini savunduğu özellikler çerçevesinde incelemektir. Çünkü liderlik akademik anlamda tanımlanması zor ancak ampirik anlamda fark edilmesi kolay bir olgudur. Bu durum Warren Bennis (1989:2) tarafından "liderlik güzellik gibidir, tanımlanması zordur ancak gördüğünüzde onu tanırırsınız." şeklinde özetlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları belirlenmiştir.

Araştırma Sorusu 1: Aliya İzzetbegoviç, Beydeba'nın bir liderde olması gerektiğini savunduğu özellikleri taşımakta mıdır?

Araştırma Sorusu 2: Aliya İzzetbegoviç'te bu özelliklerden hangilerinin daha ön planda olduğu söylenebilir?

Araştırma Sorusu 3: Bu özelliklerin ön plana çıkmasında dönemsel ve durumsal farklılıklar söz konusu mudur?

5.2 Yöntem

5.2.1 Veri Toplama Yöntemi

Aliya İzzetbegoviç'in, liderliğini Beydeba'nın bir liderde olması gerektiğini savunduğu özellikler bağlamında ele alan bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan kitap üzerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011: 187) bu yöntemi "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" şeklinde tanımlamaktadır. Dokümanlar, nitel araştırmalar için büyük önem taşıyan bilgi kaynaklarıdır. Özellikle, yürüttüğümüz araştırmadaki gibi araştırmaya konu olan bireylerin hayatta olmaması durumunda erişilebilecek yegâne kaynağın dokümanlar olması yöntemin önemini daha da arttırmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen "Konuşmalar" isimli kitap Aliya İzzetbegoviç'in 1993-2001 yılları arasında gerçekleştirdiği konuşmalarından oluşan bir derleme niteliğindedir. Kitabın tercih edilmesindeki temel sebep Aliya İzzetbegoviç'in farklı kitlelere hitap ettiği konuşmaları ve röportajları içermesidir. Böylelikle incelenen konuşmaların heterojenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

5.2.2 Veri Analiz Yöntemi

Bu araştırma kapsamında toplanan veriler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). Özünde içerik analizi, benzer verileri belli kategoriler altında sınıflandırmak ve kategorize edilmiş bilgiyi yorumlamaktır. Ayrıca içerik analizi tekniği, veriyi anlama ve yorumlama aşamasında, öznellikten sıyrılıp nesnel bir okuma gerçekleştirmeye imkân vermektedir. Zira yapılan kodlamalar sayesinde, nitel verilerin somutlaştırılarak nicel verilere dönüştürülmesi söz konusudur.

Nitel araştırmalarda toplanan verilerin analiz süreci dört aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar;

- Verilerin Kodlanması
- Temaların Bulunması
- Kodların ve Temaların Düzenlenmesi
- Bulguların Tanımlanması ve Yorumlanması

aşamalarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:228-238).

Ancak çalışmamızda "Beydeba'nın Bir Liderde Olması Gerektiğini Savunduğu Özellikler" başlığı altında verilen özellikler temel alındığından, temalar bu çerçevede oluşturulmuştur. Oluşturulan bu temalar

aracılığıyla, Aliya İzzetbegoviç'in konuşma metinlerinden edinilen veriler kategorize edilmiş ve düzenlenmiştir. Böylelikle edinilen verileri tanımlamak ve yorumlamak mümkün olmuştur.

5.2.3 Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın kısıtlarını geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek mümkündür. Burada çalışmayı en çok zafiyete uğratacak birkaç önemli kısıt üzerinde durulmuştur. Araştırmada Aliya İzzetbegoviç'in konuşmaları baz alınmış olmasına rağmen, Aliya İzzetbegoviç'in yaptığı tüm konuşmalara ulaşmak mümkün olmamış, ulaşılabilen konuşmalar için ise orijinal dilinden çeviri yaptırmak için gerekli imkân ve zaman bulunamamıştır. Bu gerekçeyle, Aliya İzzetbegoviç'in "Konuşmalar" isimli kitabında yayımlanan konuşma, röportaj ve mektuplar üzerinde çalışma yapılabilmektedir. Yine aynı durumdan kaynaklı olarak, savaş dönemi ve savaş sonrası dönem arasında yapılan değerlendirmeler için dönem bazlı incelenen belgelerin sayısal eşitliği sağlanamamıştır.

Okuyucu genellenebilirlik özelliğini bir ölçüde kısıtlayan söz konusu faktörleri göz önünde bulundurarak değerlendirme yapılmalıdır. Daha sonraki araştırmalarda başka araştırmacıların bu kısıtların etkisini azaltacak çalışmalar yapmasında ve önlemler almasında yarar vardır.

6. Bulgular

6.1. Kodların ve Alt Kodların Kategorik Analizi

6.1.1 Kodların Kategorik Analizi

Tablo 4. Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özelliklerine ilişkin kodların dağılımı

Kodlar	Frekans	%
Hikmet	33	27,966
İffet	16	13,559
Akıl	23	19,491
Adalet	46	38,984
Toplam	118	100

Beydeba'nın Kelile ve Dimne isimli eserinde savunduğu liderlik özellikleri çerçevesinde Aliya İzzetbegoviç'in liderliği üzerine gerçekleştirdiğimiz içerik analizi kapsamında yapılan doküman incelemelerinde Aliya İzzetbegoviç'in en baskın özelliğinin %38,984'lük bir oranla "Adalet" olduğu görülmüştür. Bu özelliği sırasıyla %27,966'luk bir oranla "Hikmet" %19,491'lik bir oranla "Akıl" ve %13,559'luk bir oranla "İffet" özellikleri takip etmektedir. Bu durum Aliya İzzetbegoviç'in bir hukukçu oluşu ve "Hiç kimse intikam peşinde koşmamalı, sadece adaleti aramalıdır." sözüyle de paralellik göstermektedir.

6.1.2 Alt Kodların Kategorik Analizi

Tablo 5. "Hikmet" özelliğinin alt kodlarının dağılımı

Hikmet	Frekans	%
İlim	9	27,272
Edep	4	12,121
Düşünce	20	60,606
Toplam	33	100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Beydeba'nın bir liderde olması gerektiğini savunduğu özelliklerden biri olan "Hikmet" özelliğine ilişkin olarak yapılan analizlerde Aliya İzzetbegoviç'in "Düşünce"

yönünün %60,606'lık bir oranla üstünlük gösterdiği ve bunu %27,272'lik bir oranla "İlim" ve %12,121'lik bir oranla edep yönlerinin takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. "İffet" özelliğinin alt kodlarının dağılımı

İffet	Frekans	%
Haya	3	18,75
Cömertlik	2	12,5
Namus	3	18,75
İzzet-i Nefis	8	50
Toplam	16	100

Araştırma kapsamında incelenen dökümanlarda Aliya İzzetbegoviç'in "İffet" özelliği %50 oranında "İzzet - i Nefis" yönüyle görünür hale gelmiş bunu %18,75 ile "Haya" yine %18,75 ile "Cömertlik" ve %12,5 ile "Namus" yönleri takip etmektedir.

Tablo 7. "Akıl" özelliğinin alt kodlarının dağılımı

Akıl	Frekans	%
Yumuşak Huyluluk	10	43,478
Sabır	8	34,782
Vakar	5	21,739
Toplam	23	100

Beydeba'nın bir liderde olması gerektiğini savunduğu özelliklerden bir diğeri olan "Akıl" özelliği Aliya İzzetbegoviç'te %43,478'lik bir oranla "Yumuşak Huyluluk" yönünden, %34,782'lik bir oranla "Sabır" yönünden %21,739'luk bir oranla da "Vakar" yönünden görünür hale gelmiştir.

Tablo 8. "Adalet" özelliğinin alt kodlarının dağılımı

Adalet	Frekans	%
Doğruluk	38	82,608
İyilik	2	4,347
Allahtan Korkma	5	10,869
Güzel Huy	1	2,176
Toplam	46	100

Aliya İzzetbegoviç'in en baskın özelliği olan "Adalet" ise %82.608'lik bir oranla "Doğruluk", %10,869'luk bir oranla "Allahtan Korkma", %4.347'lik bir oranla "İyilik" ve %2,176'lık bir oranla "Güzel Huy" yönleri ile görünür hale gelmiştir.

6.2. Kodların Dönemsel Analizi

Tablo 9. Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özelliklerine ilişkin kodların dönemsel dağılımı

Kodlar	Savaş Dönemi %	Savaş Sonrası Dönem %
Hikmet	26,363	40
İffet	13,636	12,5

Akıl	20,909	10
Adalet	39,090	37,5
Toplam	100	100

Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özelliklerine ilişkin kodlar dönemsel anlamda analiz edildiğinde; Savaş döneminde Aliya İzzetbegoviç'in "Hikmet" özelliği %26,363, "İffet" özelliği %13,636, "Akıl" özelliği %20,909, "Adalet" özelliği %39,090 oranında görülürken, savaş sonrası dönemde "Hikmet" özelliği %40 "İffet" özelliği %12,5, "Akıl" özelliği %10, "Adalet" özelliği %37,5 oranında görülmektedir. "Hikmet" özelliğinin görünürlüğündeki bu artış bilhassa "Düşünce" yönüyle ortaya çıkmaktadır.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Bosna Hersek'in insanlık tarihinin gördüğü en büyük vahşetlerden birini yaşadığı dönemde Bosna halkına liderlik eden, askeri ve maddi gücü oldukça kısıtlı olmasına rağmen halkının kurtuluşu için yoğun çaba sarf eden, uluslararası toplumun saygısını kazanmış bir isim olan Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç'in liderliğini kendi konuşmaları üzerinden inceleyen bu çalışma, Beydeba'nın M.Ö 1.yy' da Hint Hükümdarı Debeşem Şah'a sunmak üzere kaleme aldığı Kelile ve Dimne isimli eserinde öne sürdüğü liderlik özelliklerini temel almıştır.

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi metodu benimsenmiş ve Aliya İzzetbegoviç'in 1993 yılından 2001 yılına kadar çeşitli organizasyon ve toplantılarda gerçekleştirdiği konuşma, röportaj ve mektuplardan derlenen "Konuşmalar" isimli kitap incelenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle kategorize edilip, düzenlenerek tanımlama ve yorumlamaya hazır hale getirilmiştir.

Yapılan doküman incelemesi ve içerik analizi sonucunda, Aliya İzzetbegoviç'in, Beydeba'nın öne sürdüğü liderlik özellikleri olan "Hikmet" "İffet" "Akıl" ve "Adalet" özelliklerinin her birine sahip olduğu, bu özelliklerden "Adalet" ve "Hikmet" özelliklerinin diğerlerine göre daha ön plana çıktığı ve bu özelliklerin ön plana çıkmasında savaş dönemi ve savaş sonrası dönem ayrı ayrı değerlendirildiğinde dönemsel ve durumsal farklılıklar olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında;

- Beydeba'nın günümüzden yaklaşık 2100 yıl önce bir liderde olması gerektiğini savunduğu özelliklerinin hala güncelliğini koruduğu ve bu özelliklerin bir liderde vücut bulduğunda lider ve izleyenlerini başarıya taşıyabileceği,
- Aliya İzzetbegoviç'in "Bilge Kral" namı ile paralellik gösterir biçimde "Adalet" , "Hikmet" "Akıl" ve "İffet" özellikleri bakımından güçlü bir lider olduğu ve bu özellikleri sayesinde, maddi ve askeri yönden zayıf olduğu bir mücadeleden galip çıkabildiği,
- Liderlik olgusunun bir yaşam döngüsü içerisinde lider, izleyenler ve şartların etkileşimi ile sürekli yeniden üretildiği, bu durumun Aliya İzzetbegoviç'in liderliğinde de açıkça görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç'in liderliği üzerine yapılan bu çalışma neticesinde, Aliya İzzetbegoviç'in Beydeba'nın "Kelile ve Dimne" isimli eserinde çerçevesini çizdiği liderlik profiliyle uyumlu, bu çerçevede tanımlanan özelliklere sahip bir lider olduğu ve sahip olduğu bu özellikleri Bosna Hersek halkına liderlik ettiği dönemin zorlu koşulları altında dengeli ve etkin bir şekilde kullandığı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Acı Rakamları ile Bosna Savaşı (2010). 10.09.2019 tarihinde https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/aci_rakamlari_ile_bosna_savasi adresinden erişim sağlandı.

- Bennis, W. (1989). *On Becoming a Leader*, Perseus Book, New York.
- Beydeba, Kelile ve Dimne , Çev.: Kılavuz, U.M. (2007), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Cooper, David J. (2003). *Leadership for Follower Commitment*. Butterworth-Heinemann, An imprint of Elsevier Science, Linacre House, Jordan Hill, Oxford Wheeler Road, Burlington.
- Drucker, P., F., (1986). *Management Tasks, Responsibilities and Practises*, Truman Talley Books, E.P. Dutton, New York
- George, J.M. and Jones, G.R. (2008) *Understanding and Managing Organizational Behavior*. 5th Edition, Pearson Prentice-Hall, Upper Saddle River.
- İzzetbegoviç, A., *Konuşmalar*, Çev.: Altun,F., Ahmetoğlu, R.(2014), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*.12.Baskı, Beta Yayınları,İstanbul.
- Kouzes, J.M. and Posner, B.Z. (1995). *The Leadership Challenge*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Lider Kelime Kökeni. (2019). 28.08.2019 tarihinde <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/lider> adresinden erişim sağlandı.
- Lunenburg, F. C. and Ornstein A.C. (2012). *Educational Administration: Concepts and Practices*.
- Schein,E.H. (2004). *Organizational Culture and Leadership*. 3rd Edition, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Stogdill, R.M. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: The Free Press.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınları: İstanbul.
- TDK Sözlükleri (2019). 25.09.2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişim sağlandı.
- Toktaş,F. (2016). Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7-45
- Vatansever, M. (2011) *Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 10
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV YAPAN AKADEMİSYENLERE YÖNELİK MOBBİNG ÖLÇEĞİ

Süleyman Murat Yıldız

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
smyildiz@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada, yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademisyenlere yönelik bir mobbing ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel yaklaşım ve nicel ölçek uygulamasından oluşan iki aşamalı bir metodoloji kullanılmıştır. Önce, bir grup akademisyen üzerinde derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak mobbing davranışı maddeleri geliştirilmiştir. Geliştirilen maddeler daha sonra form haline getirilerek 8 devlet üniversitesinde görev yapan akademisyenlere (n=165) uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ayrıca, güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach's alpha katsayısına bakılmıştır. Yüksek geçerlik ve güvenilirlik değerleri gösteren analiz sonuçları ölçeğin 2 boyutlu bir yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu boyutlara "düşey/yatay mobbing" ve "düşey mobbing" ismi verilmiştir. Ölçek ise Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği olarak adlandırılmıştır. Sonuç olarak, yükseköğretim ortamında mobbingi ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olan bu ölçek, akademisyenlerin mobbing davranışlarına maruz kalma düzeyini belirlemede kullanılabilir. Literatürde yer alan mobbing ölçeklerinden farklı olarak bu ölçeğin akademisyenlere yönelik geliştirilmesi sebebiyle daha kullanışlı olabileceği söylenebilir. Ayrıca, ölçeğin kısa olması zaman ve emek açısından ele alındığında ekonomik katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Mobbing Ölçeği, Akademisyen, Yüksek Öğretim Kurumları

A NEW MOBBING SCALE FOR ACADEMICIANS WORKING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ABSTRACT

This study proposed to develop a mobbing scale for academicians in higher educational institutions. A two-stage methodology consisting of a qualitative approach and quantitative measuring was used in the study. First, mobbing behavior items were developed by using in-depth interview technique on a group of academicians. Then, the developed items were formulated and applied to academicians (n=165) working in 8 state universities. Both exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were used to test the construct validity of the scale. Additionally, Cronbach's alpha coefficient was examined in order to determine its reliability. The results of the analysis showed high validity and reliability values and revealed a two-dimensional structure of the scale. These dimensions were labeled: "vertical mobbing" and "vertical/horizontal mobbing". The scale was labeled as the Mobbing Scale for Academicians. As a result, this scale is a valid and reliable tool for measuring mobbing in the higher education environment and determines the level of mobbing behaviors. Unlike the mobbing scales in the literature, this scale is more effective because it is developed specifically for academicians. Besides, the scale is considered to be more economical in terms of time and labor due to its shortness.

Key words: Mobbing Scale, Academician, Higher Educational Institutions

Giriş

Çalışanlar arasında görülen düşük kaliteli ilişkiler ve bunların olumsuz sonuçları iş yaşamının bir gerçeğidir. Günümüzde iş ortamında çalışanlar arasında olumsuz ilişkilerin yarattığı en önemli sorunlardan birisi mobbing davranışlarıdır. Literatürde mobbing davranışlarının, hem çalışanların hem de örgütlerin üzerinde, bir takım olumsuz ve yıkıcı etkilerinin bulunduğu yönelik araştırmalar bulunmaktadır (Karık ve Yıldız, 2015; Yıldız, 2016).

Mobbing olgusu “zorbalık, psikolojik taciz, psikolojik terör, yıldırma, psikolojik şiddet, iş yeri terörü” gibi kavramlarla da ifade edilmektedir (Yıldız, 2017:145). Esasında tüm bu terimler bir kişiye karşı gerçekleştirilen şiddet eylemine odaklanmaktadır. İşyerinde mobbingin olumsuz psikolojik etkilerini araştıran ve bu kavramın öncü araştırmacılarından biri olarak kabul edilen Leymann (1996) mobbingi “bir ya da birden fazla bireyin tek bir bireye karşı sistematik bir şekilde düşmanca davranışlar sergilemesi” olarak tanımlamaktadır. Einarsen ve diğerlerine (2003) göre mobbing, işyerinde bir kimseyi taciz etmek, rencide etmek, sosyal anlamda dışlamak veya o kişinin işlerini olumsuz olarak etkilemektir. Notelaers ve diğerlerine (2006) göre, mobbing davranışlarıyla karşı karşıya kalan kişi sonuç olarak gittikçe tırmanan süreçte psikolojik olarak daha aşağı bir konuma inmekte ve olumsuz sosyal davranışların hedefi haline gelmektedir. Özetle araştırmalar, iş ortamında bir çalışanın uzun süreli ve tekrarlayan ciddi olumsuz davranışlara maruz kalmasına, bireysel performansı düşürmek amacıyla can sıkıcı ve baskı oluşturan olumsuz durumlara atıfta bulunmaktadır (Yıldız, 2015).

Literatürde, iş yerinde zorbaların olumsuz tutumlarını ve davranışlarını ölçmek için birtakım araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, 45 maddelik Leymann Psikolojik Terör Envanteri (LIPT) ve 60 maddelik İşyeri Saldırganlık Araştırma Ölçeği (WAR-Q) çalışanların mobbinge maruz kalma seviyelerini ölçmek için kullanılmıştır. Ancak, uzunlukları nedeniyle eleştirilen bu ölçeklerin çalışanlara uygulamasının zorluğuna dikkat çekilmiştir (Einarsen vd., 2009). Mobbing'i değerlendirmek için çok kısa ölçüm araçları da geliştirilmiştir. Bunlardan biri Simons ve diğerleri (2010) tarafından hemşirelere yönelik geliştirilen 4 maddeli Olumsuz Davranışlar Ölçeği (NAQR-US)'dir. Diğerisi ise, Steffgen ve diğerleri (2016) tarafından tüm sektörlerde yönelik geliştirilen 5 maddeli Lüksemburg İşyeri Mobbing Ölçeği (LWMS)'dir. Bu ölçeklerin oldukça kısa oluşunun çalışanların mobbing davranışlarını net olarak ortaya koymasını zorlaştıracakı söylenebilir. Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada yükseköğretim kurumlarına odaklanarak akademisyenlere yönelik özel bir mobbing ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel yaklaşım ve nicel ölçek uygulamasını içeren iki aşamalı bir metodoloji kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında, mobbingi ölçmek için ölçek maddeleri geliştirmiş, ardından ikinci aşamada akademisyenlerden veriler toplanarak ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir.

Ölçeğin Geliştirilmesi

İlk önce, gerekli bilgileri ortaya çıkarmak için derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği, bir çalışma ortamının en belirgin sorunlarını ortaya çıkaran ve bu sorunları oldukça verimli bir şekilde tanımlayan bir görüşme tekniğidir. Carson ve diğerleri (2001) bu süreci araştırmacıların yapılandırılmamış bir yaklaşım için kullandıkları ve geniş ve açık sorular sorarak görüşmeye başladıkları “döngüsel, derinlemesine görüşme dizisi” olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, daha önce mobbing davranışlarından muzdarip olan akademisyenler (5 erkek ve 5 kadın) ile beyin fırtınası yöntemi kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Konu ile ilgili ön bilgi verildikten sonra katılımcılara bir açılış sorusu olarak şu sorulmuştur: “Lütfen, yöneticiniz ve/veya iş arkadaşlarınız tarafından ne tür mobbing davranışına maruz kaldığınızı söyler misiniz? Sonrasında, daha spesifik olarak, katılımcılar çoğunlukla mobbing davranışlarının çeşitli bileşenleri hakkındaki düşüncelerini paylaşmaya yönlendirilmiştir. Doyuma ulaşan görüşmelerden sonra 10 maddelik mobbing davranışı dizisinin üretildiği görülmüştür. Daha sonra beş akademisyene pilot çalışma uygulanmıştır. Madde ifadeleri, alınan geri bildirimlere dayanarak daha da geliştirilmiş ve ayrıca dört alan uzmanına da incelenmiştir. Küçük

düzeltilmelerden sonra, 5'li Likert (1=hiçbir zaman- 5=her zaman) derecelendirmesi ile ölçek formu oluşturulmuştur.

Örneklem

Bu çalışmada kullanılan veriler, Türkiye'de bulunan 8 üniversitenin spor bilimleri fakültelerinde görev yapan akademisyenlerden elde edilmiştir. Zaman ve emek açısından araştırmacının kolay erişebilmesi nedeniyle böyle bir örneklem grubu tercih edilmiştir. Araştırmaya uygun akademisyenlerin örnek bir çerçevesi oluşturulmuş ve gerekli akademisyen örneklem büyüklüğüne ulaşmak için basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İletişimin bir kısmı e-posta yoluyla, diğeri anketörlerle sağlanmıştır. İlk olarak, çalışmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi içeren ölçekler 328 akademisyene gönderilmiştir. Daha sonra gelen yanıtlara göre 170 gönüllü katılımcının olduğu belirlenmiştir (%52 dönüş oranı). Katılımcılardan dönen ölçekler içerisinde eksiklikleri bulunan 5 form çıkarılmış ve sonuç olarak 165 form analiz için uygun bulunmuştur.

Bulgular

Demografik Özellikler

Betimsel analiz sonuçları akademisyenlerin çoğunluğunun erkek (%73,3), evli (%71,5), 26-35 yaş arasında (%41,8) olduğunu ve doktora derecesine (%69,7) sahip olduğunu göstermektedir. Ünvan açısından bakıldığında, araştırmaya katılan akademisyenlerin çoğunun öğretim görevlisi (%35,8), ardından doktor öğretim üyelerinin (%20) olduğu görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların çoğunun idari görevleri bulunmamaktadır (%72,1), (Tablo 1).

Tablo 1: Demografik Özellikler

Değişkenler	Kategoriler	f	%	
Cinsiyet	Erkek	21	3.3	
	Kadın	4	6.7	
Yaş	25 ve aşağısı		.2	
	26-35	9	1.8	
	36-45	0	0.3	
	46-55	0	8.2	
	56 ve yukarısı	4	.5	
Eğitim	Lisans		.6	
	Yüksek Lisans	4	6.7	
	Doktora	15	9.7	
İdarecilik Görevi	Yok	19	2.1	
	Var	6	7.9	
Medeni Durum	Evli	118	71.5	
	Bekar	47	28.5	
	Ünvan	Araştırma Görevlisi	32	19.4
		Öğretim Görevlisi	59	35.8
		Dr. Öğretim Üyesi	33	20.0
Doç. Dr.		29	17.6	
	Prof. Dr.	12	7.3	
Çalışma Süresi	5 yıl ve daha az	36	21.8	
	6 - 10 yıl	41	24.8	
	11 - 15 yıl	23	13.9	
	16 - 20 yıl	18	10.9	
	21 - 25 yıl	24	14.5	
	26 ve daha fazla	23	13.9	

Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

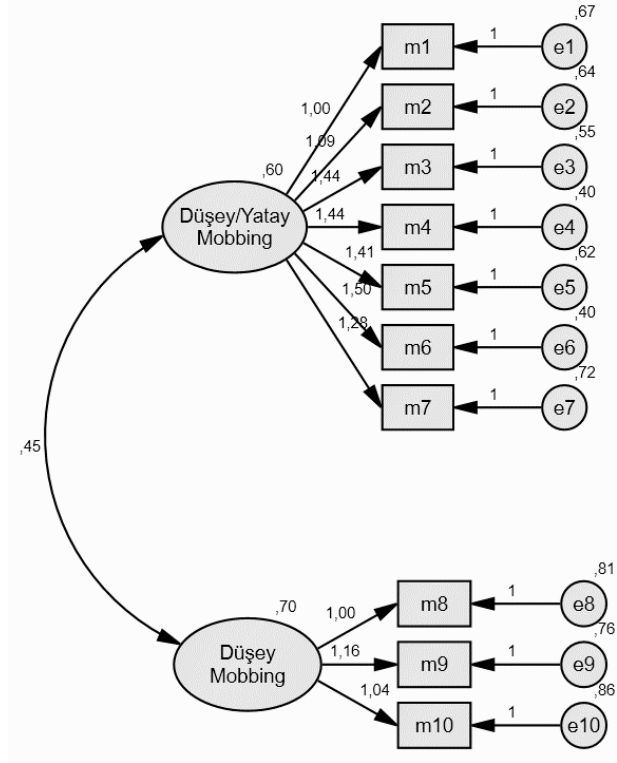
Ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek için hem açımlayıcı faktör analizi (AFA) hem de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. AFA sonuçları, toplam varyansın %68,93'ünü açıklayan iki açık boyutun varlığını göstermektedir. Maddelerin faktör yükleri 0.609 ile 0.888 arasında değişmektedir. Faktör yükleri, yapı geçerliliğini yeterince temsil etmek için kabul edilebilir minimum eşikten (0.30) yüksektir (Hair vd., 1995; Grandzol ve Gershon, 1998). İlk faktör 7 maddeye sahiptir ve en büyük varyansı açıklamaktadır (%47,10). İçeriğinden dolayı yapının bu boyutu “düşey/yatay mobbing” olarak adlandırılmıştır. 3 maddeyi içeren ikinci faktör toplam varyansın %21,82'sini açıklamaktadır. İçeriğinden dolayı yapının bu boyutu ise “düşey mobbing” olarak adlandırılmıştır. Son olarak bu ölçek, Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, düşey/yatay mobbing için elde edilen alfa değerinin 0.923, düşey mobbing için alfa değerinin 0.752 olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeğin mükemmel/çok iyi düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Maddeler	Düşey/Yatay Mobbing	Düşey Mobbing
<i>Yöneticiniz ve/veya çalışma arkadaşınız tarafından sürekli olarak...</i>		
1...yaptığınız işten dolayı anlamsız ve gereksiz şekilde eleştirilirsiniz	.714	
2...önemsenmezsiniz/alaya alınrsınız	.713	
3...hakkınızda dedikodular yayılır/iftira türü söylentiler çıkarılır	.830	
4...kötü söz ve imalarla/davranışlarla taciz edirsiniz	.888	
5...potansiyelinizi gösterme olanaklarınız kısıtlanır	.786	
6...haksız yere suçlamalarda bulunulur	.863	
7...(diğer çalışma arkadaşlarınızla/üst yönetimle) iletişiminiz engellenir	.751	
<i>Yöneticiniz tarafından sürekli olarak...</i>		
8...işinizle ilgili olmayan görevler verilir		.805
9...hak ettiğinizi düşündüğünüz (izin, terfi vb.) şeyler verilmez		.609
10...diğerlerine göre daha fazla iş yükü verilir		.878
Açıklanan Varyansın Yüzdesi	47.102	21.828
Cronbach's Alpha	.923	.752

Ayrıca, ortaya çıkan iki boyutlu yapıyı DFA ile değerlendirmek için bir ölçüm modeli belirlenmiştir. Model ve veriler arasındaki uygunluğu değerlendirmek için çeşitli uyum göstergeleri (RMSEA, CFI, GFI ve AGFI) incelenmiştir. Sonuç olarak ölçeğe uygulanan DFA'da güçlü model uyumu indeksleri gözlenmiştir. Bu modeldeki değerler, literatürde önerilen kriterleri karşılamaktadır (Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2001). Şekil 1, ölçüm modelini ve model uygunluk indekslerinin sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi

	χ^2	df	χ^2 / df	CFI	GFI	AGFI	RMSEA
Model	62.2	34	1.82	.971	.928	.884	.071

Sonuç

Yükseköğretim kurumlarındaki akademisyenlere yönelik geliştirilen bu ölçek, akademisyenlerin mobbing davranışlarına maruz kalma düzeyini ölçmektedir. Çalışmanın bulguları ölçeğin geçerliği ve güvenilirliği ile ilgili güçlü deneysel kanıtlar sunmuştur. Hem AFA hem de DFA sonuçları bu ölçeğin yükseköğretim ortamında mobbingi ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olacağını ortaya çıkarmıştır. Yükseköğretim kurumları bu ölçeği kullanarak mobbing davranışlarının varlığını ortaya çıkarabilir, bu sayede mobbingin kişiler ve örgütler üzerinde muhtemel olumsuz etkilerini önlemek için gerekli tedbirler alınabilir.

Kaynaklar

- Browne, M.W. and Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. in: K. A. Bollen & J.S. Long (Eds) *Testing structural equation models* (Sage, Newbury Park).
- Byrne, B.M. (2001). *Structural equation modeling with AMOS – Basic concepts, applications, and programming*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publishers.
- Carson, D., Gilmore, A., Perry, C. and Gronhaug, K. (2001). *Qualitative marketing research*. Sage, London.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. and Cooper, C.L. (2003). *The concept of bullying at work: The European tradition*. in Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. and Cooper, C.L. (Eds), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace*, Taylor & Francis, London, pp. 3-30.
- Einarsen, S., Hoel, H. and Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: Validity, factor structure and psychometric properties of the negative acts questionnaire-revised. *Work & Stress*, 23(1), 24-44.

- Grandzol, J.R. and Gershon, M. (1998). A survey instrument for standardizing TQM modeling research. *International Journal of Quality Science*, 3(1), 80-105.
- Hair, J.F., Jr, Anderson, R.E., Tatham, R.L. and Black, W.C. (1995). *Multivariate data analysis with readings*. Prentice Hall, Upper River Saddle, NJ.
- Karık, T. and Yıldız, S. M. (2015). Mobbing davranışlarının kadın basketbolcuların tükenmişliği üzerine etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(2), 430-442.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Notelaers, G., Einarsen, S., De Witte, H. and Vermunt, J.K. (2006). Measuring exposure to bullying at work: The validity and advantages of the latent class cluster approach. *Work & Stress*, 20(4), 289-302.
- Simons, S.R., Stark, R.B., and DeMarco, R.F. (2011). A new, four-item instrument to measure workplace bullying. *Research in Nursing & Health*, 34, 132-140.
- Steffgen, G., Sischka, P., Schmidt, A. F., Kohl, D., and Happ, C. (2016). The Luxembourg Workplace Mobbing Scale: Psychometric properties of a short instrument in three different languages. *European Journal of Psychological Assessment*. Advance online publication.
- Yıldız, S.M. (2015). *Lider-üye etkileşimi, işyerinde mobbing ve mesleki tükenmişlik ilişkisi*. Ankara: Detay Yayınevi.
- Yıldız, S.M. (2016). İşyerinde mobbing davranışlarının spor ve fiziksel etkinlik işletmeleri çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 165-180.
- Yıldız, S.M. (2017). *Örgütsel davranış seçme konular*. Ankara: Detay Yayınevi.

MOBBİNG DAVRANIŞLARININ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜKENMİŞLİĞİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Süleyman Murat Yıldız

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
smyildiz@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada mobbing davranışlarının üniversite öğrencilerinin tükenmişliği üzerine etkisi incelenmiştir. Veriler bir devlet üniversitesinin spor bilimleri fakültesindeki öğrencilerinden (n=223) elde edilmiştir. Mobbing davranışlarını ölçmek için Einarsen ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen Negatif Davranışlar Ölçeği'nin öğrencilere yönelik versiyonu kullanılmıştır. Öğrencilere yönelik versiyon bu çalışmada geliştirilmiş ve "Negatif Davranışlar Ölçeği-Öğrenci" olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin geçerliliği için hem açıklayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca, ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's alpha katsayısı hesaplanmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri yüksek değerler göstermiş ve sonuçta ölçeğin 12 maddeli ve iki boyutlu yapısı (akademik mobbing ve akademik olmayan mobbing) ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, öğrencilerin tükenmişliğini ölçmek için "Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu" kullanılmıştır. Daha sonra çalışmanın amacı doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler hiyerarşik regresyon analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar mobbing davranışlarının öğrenci tükenmişliğini anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermiştir ($\beta=.350$; $p<0.001$).

Anahtar kelimeler: Mobbing, Öğrenci Tükenmişliği, Üniversite

AN INVESTIGATION THE EFFECT OF MOBBING BEHAVIORS ON STUDENTS' BURNOUT

ABSTRACT

In this study, the effect of mobbing behaviors on university students' burnout was investigated. The data were obtained from students of a faculty of sports sciences (n=223). To measure mobbing, we used a modified version of the Negative Acts Questionnaire-Revised (NAQ-R: Einarsen et al., 2009) adapted to the higher education context. The new version of this scale was developed in this study, and named as Negative Acts Questionnaire-Student (NAQ-S). For the validity of the scale, both exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were applied. In addition, Cronbach's alpha coefficient was calculated for the reliability of the scale. The validity and reliability analyzes showed high values. As a result, NAQ-S contained 12-item and a two-factor structure (academic mobbing and non-academic mobbing). On the other hand, to measure burnout, Maslach Burnout Inventory-Student Survey (MBI-SS: Schaufeli et al., 2002) was used. Then, hierarchical regression analysis was used to investigate the relationships between variables. The results showed that mobbing behaviors had a significant and positive effect on students' burnout.

Key words: Mobbing, Students' Burnout, University

Giriş

Son yıllarda literatürde mobbing ve tükenmişlik ile ilgili araştırmaların arttığı görülmektedir (Yıldız, 2016). Bu artışın nedeni hem mobbingin hem de tükenmişliğin örgütlerde gün geçtikçe daha sık görülmesi ve bireyler üzerinde olumsuz etki yaratmasıdır (Varhama ve Björkqvist, 2004; Yıldız, 2017).

Mobbing, bir başkasına kasten zarar vermek ve onu rahatsız etmek için üretilen agresif bir davranıştır. Tükenmişlik ise, aşırı ve kronik stresin neden olduğu psikolojik sendrom olarak ifade edilebilir. Hem mobbing hem de tükenmişlik, bireylerin örgütlerdeki verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Maslach ve Leiter, 2008; Notelaers vd., 2006). Son zamanlarda yapılan bir araştırmada, örgütlerde mobbing ve tükenmişliğin yarattığı olumsuz psikolojik iklimin artma eğiliminde olduğu bildirilmiştir (Karık ve Yıldız, 2015).

Mobbing eğitim örgütlerinde de görülen ve sürekli gelişen bir olgudur. Geçtiğimiz yıllarda, ilkökul (örneğin, Wolke vd., 2001) ve ortaokul düzeyinde (örneğin, Alex-Hart vd., 2015) kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Ancak, yükseköğretimde mobbing araştırmaları sınırlıdır (Giovazolias ve Malikiosi-Loizos, 2015). Örneğin, Hoover ve diğerleri (1992), mezun öğrencilerin yarısından fazlasının okul yaşamı boyunca farklı türlerde mobbing ile yüzyüze geldiklerini bildirmiştir. Lisansüstü öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada, Yamada ve diğerleri (2014), öğrencilerin %20'den fazlasının danışmanları tarafından mobbinge maruz bırakıldıklarını bildirmiştir. Giovazolias ve Malikiosi-Loizos (2015) ise öğrenciler ve akademik personel arasında mobbing davranışları üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olduğunu ve bu alanda bir boşluk olduğunu belirtmektedir.

Son zamanlarda çeşitli mesleklerde tükenmişlik üzerine yapılan araştırmalara öğrenciler de eklenmiştir. Öğrencilerin üniversite hayatı incelendiğinde, bir çalışan olmasa da onların akademik çabaları iş olarak kabul edilir. Bu nedenle, öğrencilerin iş yükünü (sınıf içi etkinlikler, ev ödevleri, sınavlar vb.) başarıyla tamamlamaları gerekmektedir (Salmela-Aro vd., 2009). Üniversite öğrencileri akademik yaşamlarında, bir taraftan eğitim desteği alırken (Yıldız ve Tüfekçioğlu, 2008), diğer taraftan çeşitli nedenlerden kaynaklanan olumsuz durumlarla, örneğin akademik tükenmişlikle karşı karşıya kalabilir. Bu bağlamda, düşük öz yeterlik (Rahmati, 2015), yüksek iş yükü (Jacobs ve Dodd, 2003), iş yükü kontrol eksikliği, ödül eksikliği ve sosyal destek eksikliği (Maslach ve Leiter, 2008) öğrencilerin tükenmişliği üzerinde büyük etkiye sahip olabilir. Öte yandan, mobbing davranışları öğrencilerin tükenmişliğini de etkileyebilir. Literatüre göz atıldığında, mobbing davranışı ile öğrenci tükenmişliği arasındaki ilişkinin sonucunda ortaya çıkan bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada, yükseköğretim bağlamında öğretim elemanı kaynaklı mobbing davranışlarının öğrenci tükenmişliği üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, mobbing ile tükenmişlik arasındaki ilişkiye yönelik şu hipotez test edilmiştir: Mobbing davranışlarının öğrenci tükenmişliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel yaklaşım ve nicel ölçek uygulamasını içeren iki aşamalı bir metodoloji kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında, öğrencilere yönelik mobbingi ölçmek için ölçek maddeleri geliştirmiş, ardından ikinci aşamada mobbingin tükenmişliğe olan etkisi test edilmiştir.

Örneklem

Bu çalışmada kullanılan veriler, Türkiye'de bulunan bir devlet üniversitesinin spor bilimleri fakültesindeki öğrencilerinden (n=223) toplanmıştır. Basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak, öğrencilere 280 ölçek formu dağıtılmıştır. Uygulama sonunda 242 ölçek formunun geri döndüğü (geri dönüş oranı %86,4) görülmüştür. Eksik doldurulan 19 form çıkarılmış, sonuçta 223 form analiz için uygun bulunmuştur.

Ölçme Araçları

Mobbing Ölçeği: Mobbing davranışlarını ölçmek için, Einarsen ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen "Negatif Davranışlar Ölçeği" bu çalışmada öğrenci bağlamına dönüştürülmüştür. Orijinal

ölçekteki ifadelerin öğrencilere uymamasından dolayı, ölçüm özelliklerini sağlamak için, orijinal ölçeğin üniversite ortamına uyarlanmasına gerek duyulmuştur. 16 üniversite öğrencisinden oluşan bir odak grubun katılımıyla, derinlemesine görüşme ve beyin fırtınası tekniği kullanılarak, her bir ölçek maddesi üniversite ortamına yönelik anlamlılığı bakımından incelenmiştir. Ayrıca, odak grup görüşmesinde Leymann'ın (1996) LIPT (Leymann Inventory of Psychological Terrorization) ölçeği de ele alınarak, üniversitede mobbingin en etkili şekilde ölçülmesini sağlayabilecek potansiyel ölçek maddeleri de görüşülmüştür. Derinlemesine görüşmeler doyum noktasına ulaştığında, 12 maddeli bir ölçek ortaya çıkmış ve buna Negatif Davranışlar Ölçeği-Öğrenci (NDÖ-Ö) adı verilmiştir. Daha sonra, küçük bir pilot test uygulaması ile, ölçek ifadelerinde olabilecek sorunları araştırmak ve düzeltmek için NDÖ-Ö 30 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonunda ifadelerde küçük düzeltmeler yapılmış ve ölçek formu son haline getirilmiştir.

Öğrenci Tükenmişliği Ölçeği: Öğrencilerin tükenmişliğini ölçmek için, Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin Schaufeli ve diğerleri (2002) tarafından öğrenci versiyonuna dönüştürülmüş hali olan "Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu" (MTE-Ö) kullanılmıştır. Öğrencilere yönelik olan bu ölçme aracı 15 maddeden ve 3 boyuttan (tükenme, sinizizm, mesleki etkinlik) oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin çevirisinde Brislin'in (1970) geri tercüme yöntemi (back-translation method) kullanılmıştır.

Her iki ölçek maddeleri "1=hiçbir zaman, 2=çok nadir, 3=bazen, 4=çoğu zaman, 5=her zaman" arasında değişen beş noktalı Likert tipi bir ölçekte ölçülmüştür.

İstatistik Analiz

Ölçeklerin yapı geçerliliğini tespit etmek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerini değerlendirmek için Cronbach's alfa katsayıları hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi, mobbingin tükenmişlik üzerindeki varsayımsal etkilerini test etmek için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Demografik Özellikler

Verilerin demografik analizi, katılımcıların yaş ortalamasının $21.5 \pm 2,01$ olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin çoğunluğunu erkekler (%57,4) oluşturmuştur. Katılımcıların %22,9'u birinci sınıf öğrencisi (n=51), %24,2'si ikinci sınıf öğrencisi (n=54), %26,9'u üçüncü sınıf öğrencisi (n=60) ve %26,0'ı ise dördüncü sınıf (n=58) öğrencisidir.

Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

AFA sonuçları NDÖ-Ö'nün iki boyutlu yapısını ortaya koymuştur. Her boyutta yer alan maddelere yüklenen anlamlara dayanarak bu boyutlara "akademik mobbing" ve "akademik olmayan mobbing" ismi verilmiştir. KMO katsayısı (0.890) ve Bartlett'in Sphericity ($\chi^2=999.541$; $p<0.001$) testi faktör analizinin uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ölçeğin Cronbach's alfa değeri ($\alpha=0.831$) oldukça yüksektir. Tablo 1, faktör yükleri ve yapının boyutluluğuna yönelik bazı istatistikî değerleri göstermektedir. Ayrıca, ölçeğe uygulanan DFA'da güçlü model uyumu indeksleri ($\chi^2=121.8$; $df=53$; $\chi^2/df=2.29$; CFI=0.928; GFI=0.918; AGFI=0.879; IFI=0.929; RMESA=0.076) gözlenmiştir. Bu modeldeki değerler, literatürde önerilen kriterleri karşılamaktadır (Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2001).

AFA sonuçlarına göre MTE-Ö'nün faktör yükleri 0.564 ile 0.882 arasında değişmektedir. KMO katsayısı (0.886) ve Bartlett'in Sphericity ($\chi^2=1867.660$; $p<0.001$) testi faktör analizinin uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ölçeğin Cronbach's alfa değeri ($\alpha=0.789$) oldukça yüksek bulunmuştur. Diğer taraftan, ölçeğe uygulanan DFA'da güçlü model uyumu indeksleri ($\chi^2=161.0$; $df=87$; $\chi^2/df=1.85$; CFI=0.959; GFI=0.914; AGFI=0.881; IFI=0.960; RMESA=0.062) gözlenmiştir. Bu modeldeki değerler, literatürde önerilen kriterleri karşılamaktadır (Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2001).

Tablo 1: Negatif Davranışlar Ölçeği-Öğrenci'nin Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Maddeler	F1	F2
----------	----	----

1. Öğretim elemanının sahip olup da size vermediği kritik bilgiler akademik performansınızı etkiler	705	
2. Öğretim elemanı akademik yetkinlik seviyenizin üzerindeki işi (ödev, araştırma proje vb.) yapmaya zorlar	773	
3. Öğretim elemanı akademik fikirlerinizi önemsemez	601	
4. Öğretim elemanı kaldıramayacağınız derecede iş yoğunluğu verir	610	
5. Öğretim elemanı yaptığınız işle dalga geçer	.727	
6. Öğretim elemanı tarafından göz ardı edilir ve dışlanırsınız	.627	
7. Öğretim elemanı kişiliğiniz/özel hayatınız hakkında aşağılayıcı sözler söyler	.776	
8. Hatalarınız ve yanlışlarınız öğretim elemanı tarafından sürekli hatırlatılır	.640	
9. Öğretim elemanı hakkınızda suçlamalarda bulunur	.814	
10. Size karşı öğretim elemanı tarafından anlık kızmalar ve bağırılmalar olur	.668	
11. Öğretim elemanı size korkutucu davranışlar sergiler	.781	
12. Öğretim elemanı tarafından şiddetli olarak tehdit edilirsiniz	.791	
Açıklanan Varyansın Yüzdesi	38.166	16.739
Cronbach's Alpha	0.873	0.650
	0.831	

F1= Akademik Olmayan Mobbing, F2= Akademik Mobbing

Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon analizi, mobbing ve tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir ($r=0.341$; $p<0.001$). Korelasyon sonuçları, mobbing davranışı arttıkça tükenmişlik seviyesinin önemli ölçüde arttığını göstermiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Cinsiyet	1					
2. Yaş	.131	1				
3. Sınıf	-.010	.544**	1			
4. Akademik mobbing	-.115	.152*	.200**	1		
5. Akademik olmayan mobbing	-.128	.035	.084	.393**	1	
6. Mobbing	-.150*	.093	.142*	.727**	.908**	1
7. Tükenmişlik	-.018	.055	.022	.197**	.352**	.341**

* $p<0.001$

Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bu çalışmada, geliştirilen hipotezi test etmek amacıyla, tükenmişliğin bağımlı değişken olarak ele alındığı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, mobbingin öğrencilerin tükenmişliği üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir (Tablo 3, 4, 5).

Tablo 3: Akademik Mobbingin Tükenmişlik Üzerine Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenler	Tükenmişlik	
	Adım 1	Adım 2
1. Cinsiyet	-.010	.012
2. Yaş	.060	.052
3. Sınıf	-.011	-.046
4. Akademik mobbing	-	.200*
F	.239	2.333
R ²	.003	.041
Adjusted R ²	-.010	.023

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, * $p < 0.01$

Tablo 4: Akademik Olmayan Mobbingin Tükenmişlik Üzerine Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenler	Tükenmişlik	
	Adım 1	Adım 2
1. Cinsiyet	-.010	.037
2. Yaş	.060	.074
3. Sınıf	-.011	-.048
4. Akademik olmayan mobbing	-	.358*
F	.239	8.026
R ²	.003	.128
Adjusted R ²	-.010	.112

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, * $p < 0.01$

Tablo 5: Mobbingin Tükenmişlik Üzerine Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenler	Tükenmişlik	
	1	Adım 2
1. Cinsiyet	-.010	.042
2. Yaş	.060	.062
3. Sınıf	-.011	-.061
4. Mobbing	-	.350*
F	.239	7.495
R ²	.003	.121
Adjusted R ²	-.010	.105

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, * $p < 0.01$

Sonuç

Bu çalışmanın sonucu, mobbingin öğrenci tükenmişliğini anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Tükenmişliğin; verimliliği ve performansı düşürmesi, okula ve derslere karşı negatif tutuma yol açması, insan ilişkilerini bozması, gerilim ve çaresizlik hissi yaratması (Yıldız, 2015) gibi olumsuz durumlara sebep olabileceği göz önüne alındığında, okul yönetimlerinin olası mobbing davranışlarını önlemeye yönelik tedbirleri alması gerektiği söylenebilir. Bunun için farkındalık eğitimleri düzenlenerek bu tür davranışların hiçbir düzeyde hoş karşılanmayacağı yönünde güçlü mesajlar verilebilir. Potansiyel mobbing davranışlarını en aza indirmek için okul yönetimi tarafından güçlü sosyal ağlar ve mekanizmalar geliştirilebilir. Mobbinge maruz kalma nedeniyle tükenme belirtileri (depresyon, başarıda düşüş hissi) görülen öğrencilere yönelik sosyal destek sağlanması faydalı olabilir. Mobbing davranışlarını azaltma çabaları tükenmişlik yaşama olasılığını ortadan kaldıracak ve bu çabalar öğrencilerin bireysel performanslarının artmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- Alex-Hart, B.A., Okagua, J. and Opara, P. (2015). Prevalence of bullying in secondary schools in Port Harcourt. *Int J Adolesc Med Health*, 27(4), 391-396.
- Brislin, R.W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 1, 187-216.
- Browne, M.W. and Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. in: K. A. Bollen & J.S. Long (Eds) Testing structural equation models (Sage, Newbury Park).
- Byrne, B.M. (2001). *Structural equation modeling with AMOS – Basic concepts, applications, and programming*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publishers.
- Einarsen, S., Hoel, H. and Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: Validity, factor structure and psychometric properties of the Negative Acts Questionnaire-Revised. *Work & Stress*, 23(1), 24-44.
- Giovoalias, T. and Malikiosi-Loizos, M. (2015). Bullying at Greek universities: Cross-national perspectives. In H. Cowie, C.A. Myers (Eds.), *Bullying among university students*. Routledge.
- Hoover, J.H., Oliver, R. and Hazler, R.J. (1992). Bullying: Perceptions of adolescent victims in the midwestern USA. *School Psychology International*, 13, 5-16.
- Jacobs, S.R. and Dodd, D. (2003). Student burnout as a function of personality, social support, and workload. *Journal of College Student Development*, 44(3), 291-303.
- Karık, T. ve Yıldız, S.M. (2015). Mobbing davranışlarının kadın basketbolcuların tükenmişliği üzerine etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(2), 430-442.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Maslach, C. and Leiter, M. P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498-512.
- Notelaers, G., Einarsen, S., De Witte, H. and Vermunt, J. K. (2006). Measuring exposure to bullying at work: The validity and advantages of the latent class cluster approach. *Work & Stress*, 20(4), 289-302.
- Rahmati, Z. (2015). The study of academic burnout in students with high and low level of self-efficacy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171, 49-55.
- Salmela-Aro, K., Savolainen, H. and Holopainen, L. (2009). Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies. *J Youth Adolescence*, 38,1316-1327.

- Schaufeli, W.B., Martínez, I.M., Pinto, A.M., Salanova, M. and Bakker, A.B. (2002). Burnout and engagement in university students: A Cross-National Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481.
- Varhama, L.M. and Björkqvist, K. (2004). Conflicts, workplace bullying and burnout problems among municipal employees. *Psychological Reports*, 94(3c), 1116-1124.
- Wolke, D., Woods, S., Bloomfield, L. and Karstadt, L. (2001). Bullying involvement in primary school and common health problems. *Arch Dis Child*, 85(3), 197-201.
- Yıldız S.M. ve Tüfekçioğlu, E. (2008). Beden eğitimi ve spor yüksekokullarında eğitim destekleri, kariyer gelişim olanakları ve eğitim sonrasında istihdam durumunun öğretim elemanları ve öğrencilerin görüşlerine göre karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 89-97.
- Yıldız, S.M. (2015). *Lider-üye etkileşimi, işyerinde mobbing ve mesleki tükenmişlik ilişkisi*. Ankara: Detay Yayınevi.
- Yıldız, S.M. (2016). İşyerinde mobbing davranışlarının spor ve fiziksel etkinlik işletmeleri çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 165-180.
- Yıldız, S.M. (2017). *Örgütsel davranış seçme konular*. Ankara: Detay Yayınevi.

KATLIAMCI LİDERLER ÜZERİNDE ANNE ARKETİPİNİN ETKİSİ: ROMA HÜKÜMDARLARINDAN CALİGULA'NIN SIRP LİDER MİLOSEVİÇ VE HİTLER'İN BİYOGRAFİLERİ TEMELİNDE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Ali TAŞ

Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, alitas@sakarya.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın temel amacı “anne arketipinin katliamcı liderlerin davranışları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu” anlamaktır. Bu amaç çerçevesinde, anne arketipi etkilerinin yoğun olarak gözlemlenebildiği liderler olan Caligula, Hitler ve Miloseviç temelinde biyografik bir inceleme yapılmıştır. Yapılan inceleme her üç liderin annelerinin duygu durumlarını şekillendiren ortak faktörlerin olduğuna işaret etmektedir. Bu ortak faktörler yas evi, kronik yas, değersizleştirilmiş baba ve boğucu anne sevgisi, ödevlendirilmiş çocuk ve özel çocuk şeklinde kavramsallaştırılabilir. Bu durumlar temelinde her üç liderde de anne arketipinin olumsuz etkilerinin yoğun olarak kendini göstermiş olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arketipler, Anne arketipi, Caligula, Hitler, Miloseviç

THE EFFECTION OF MOTHER ARCHETYPE ON MASSACRIST LEADERS: A STUDY BASED ON THE BIOGRAPHIES OF ROMAN RULER CALIGULA SERBIAN LEADER MILOSEVIÇ AND HITLER

ABSTRACT

The main purpose of this study is to understand the effect of the mother archetype on the behavior of massacrists the leaders. For this purpose, a biographical analysis was conducted on the basis of Caligula, Hitler and Milosevic leaders who maternal archetype effects can be observed intensively. The analysis indicates that there are common factors that shape the mood of the mothers of all three leaders. These common factors can be conceptualized as mourning, chronic mourning, the love of devalued father and suffocating mother, assigned child and special child. On the basis of these situations, it is seen that the negative effects of the mother archetype are manifested intensively in all three leaders.

Key Words: Archetypes, Mother archetype, Caligula, Hitler, Milosevich

Giriş

Arketipler, insanların kişiliklerini dolayısıyla onların davranışlarını simgeleyen model karakterler olarak görünmektedirler. Jung'un analitik psikoloji adını vermiş olduğu psikoloji çalışmaları içerisinde yer alan arketipler geçmişten günümüze aktarılan kalıplar olarak sadece insanların kişiliklerini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda kişiliklere yön veren temel şekillendiriciler olarak kabul edilirler.

Yung (2015:124), arketiplerin kişinin yok edilmez varlıkları olduğundan dolayı bir insana ilişkin psikolojik çözümlerde onların arka plana atılarak yok sayılmalarının mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Jung (2015)'e göre arketipler, birey üzerindeki etkisine dair yeterince kanıtla kendilerini gösteren karanlık düşünceler karşılığındaki hazinenin, en temel unsurlarıdır. Bu durum temel alındığında

arketip imgeler, insan psşesindeki en yüce değerlerden olup, kadim zamanlardan bu yana gelen tüm insanlığın yaşamsal düzleminde önemli bir yer tutmuşlardır. Bu nedenle arketiplerin kişilik ve davranış şekillendirmedeki rolleri ihmal edilemez. Her ne kadar, kendilerini somut şekilde göstermedikleri sürece arketiplerin varlığı kanıtlanamazsa da arketiplerin şekillendirici güçler yok sayılamaz. Jung'un arketiplerin insanların kişilikleri ve davranışları üzerindeki etkilerine yönelik yoğun vurguları psikoloji disiplininin genel kabullerinden birine dönüşmüştür. Arketiplerin önemi üzerine yapılan bu vurgular psikoloji disiplini dışında psikoloji ile ilişkili diğer alanlarda da kendisini göstermiş ve farklı disiplinler ile edebiyat ve sanat alanlarında *"arketipler ve onların etkisini"* konu edinen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Diğer disiplin ve sanat dallarında arketipler konusundaki bu odaklanmaya rağmen, yönetimle ilgili davranış temelli disiplinlerde arketipleri temel alan çalışmaların yok denecek kadar az olması şaşırtıcıdır. Arketiplerin insanların kişilikleri ve davranışları üzerindeki yukarıda özetlenen çarpıcı etkileri temel alındığında, davranış temelli disiplinlerin konuya uzak kalmalarının bir eksiklikten öte, bir yaklaşım ve disiplin içerisindeki çalışma yönelimlerine yön veren yöntemsel düzleme ilişkin bir tek düzeliğe işaret ettiği söylenebilir. Bu ifade edilenlerden yola çıkarak bu çalışma, özellikle davranış bilimlerine ilişkin Türkçe yazının *"odaklandığı konuların"*, bu konular temelindeki çalışmaların tasarımına *"yön veren düşünsel arka planın"* ve *"yöntemsel eğilimlerin"* disipline ilişkin egemen bir anlayış olarak görülmemesi gerektiğine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır.

Davranış bilimlerine ilişkin Türkçe yazına yön veren anlayışın *"sorunlu bir alan oluşturma"* anlamında kuvvetli işaretler veren iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ele alınan konuların psikoloji gibi *"insan davranışını"* kendine konu edinen bir disiplin ve bu disiplinin yöntemsel gelenekleriyle *"insan davranışını"* ve *"hallerini"* açıklamaya yönelik argümanlar setinden faydalanma oranının çok düşük olmasıdır. İkincisi ise, davranış bilimleri disiplininin de adeta bir gelenek haline gelen *"nicel yöntem"* tercihi ile ilgilidir. Nicel yöntem elbette ki bir araştırmacının en önemli yöntemsel alternatiflerinden biridir. Bu nedenle doğru gerekçelerle yapılan nicel yöntem tercihi son derece anlaşılabilir bir durumdur. Bir başka ifadeyle, nicel yöntem tercihi doğası gereği eleştirilmeye açık kusurlu bir tercih olarak görülemez. Davranış bilimlerine ilişkin Türkçe yazında nicel yöntem egemenliği ile ilgili sorgulamaları tetikleyen şey araştırmaların tasarlanma biçimi ve nicel yöntemin *"disiplin için"* neredeyse alternatifsiz bir yöntem olarak düşünülmesi yönündeki göstergelerdir. Özellikle, ileri istatistikî testleri uygulamaya olanak tanıyan programların gelişmesiyle çok sayıda değişkeni temel alan modelleri test etmeye çalışan ve anlamlılığı çok tartışılmayan onlarca hipotezi test etme şeklinde şekillenmiş olan çalışmaların, bugün gelinen nokta itibarıyla hem anlaşılmaları hem de yazına ilişkin gerçek katkıları tartışmalı görünmektedir. Öyle ki, farklı temel ve aracı değişkenler baz alınarak kurulan modelleri test etmeye yönelik hipotezlerin anlamlılığı neredeyse hiç sorgulanmamaktadır. Bunun yanı sıra, büyük bir emekle yürütülmüş olan çalışmalarda test edilen hipotezlere ilişkin sonuçların apriori olarak da bilinip bilenemeyeceği üzerinde neredeyse hiç düşünülmemektedir. Bir yüksek lisans ve doktora çalışmasında, çok fazla sayıda hipotezi test etme neredeyse yazının normallerinden biri haline gelmiştir. Tüm bunların yanında *"nicel yöntem"* tercihi ve *"nitel yöntem"* ilişkin mesafeli duruş, yazının nitel çalışmaların kendine özgü katkılarının yoksun kalmasına neden olarak derinleşmesini zorlaştırmaktadır.

Amaç

Davranış bilimlerine ilişkin Türkçe yazın temelinde yapılan yukarıdaki tespitlerden hareketle bu çalışmanın temel amacı **“anne arketipinin katliamcı liderlerin davranışları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu”** anlamaktır. Bu amaç çerçevesinde analitik psikoloji içerisindeki önemli konulardan biri olan arketiplerin ve bu arketipler içerisinde üzerinde çok daha fazla durulan anne arketipine ilişkin açıklamalar liderlerin davranışları üzerindeki etkisiyle ilişkilendirilerek davranış bilimlerinin en temel çalışma konularından biri olan liderliğe ilişkin farklı çıkarımlar ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu şekilde psikoloji disiplininin argümanlarının davranış bilimleri için önemine vurguda bulunarak, psikoloji disiplininden uzaklaşmanın ilgili yazında için yaratacağı soruna dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, araştırma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Böylece, nicel yöntemin davranış bilimlerinde egemen bir yöntem haline gelmesinin ortaya çıkarabileceği sorunlara dikkat çekerek **“nasıl”** ‘ı anlamaya olanak tanıyan nitel yönteminde davranış bilimleri için kullanılabileceğini ve nitel bir perspektifle kurgulanmış olan çalışmaların yazına ilişkin tamamlayıcı katkılarını **“nasıl”** sorusuna verilen cevaplar üzerinden ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anne Arketipi ve Erkek Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Analitik Psikolojisinin kurucusu olan Jung kişiliğin tümünü **“psişe”** olarak nitelendirmektedir. Jung’a göre psişe birbirinden farklı özellikleri olan fakat her bir özelliğin kendi içinde yoğun bir etkileşim içerisinde olduğu bilinç, kişisel bilinç dışı ve ortak bilinç dışı olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Hall ve Lindzey, 1957). Jung (2017), arketipleri ortak bilinç dışını şekillendiren temel öğeler olarak nitelendirmiştir. Jung (2017), temel arketipler olarak ifade ettiği arketipler içerisinde anne arketipinin çok önemli bir yeri bulunduğunu savunmaktadır. Çünkü her bireyde ortaya çıkan ve ilk göstergeleri doğumdan hemen sonra takip edilmesi mümkün olan bir anne arketipi bulunur. Ortak bilinç dışına işaret eden arketiplerin en önemlilerinden olan anne arketipi, her kişide somut olarak görülebilen anne sevgisi ve anneye olan sevgiyle ortaya çıkmaktadır. Ortak bilinç dışının etkisi ile önceden tasarlanmış olan bu anne imgesi asıl annenin belirlenmesiyle, onun çocuğa olan davranışlarıyla, bebeğin anne ile olan ilişkisi ve annesiyle birlikte deneyimlemiş olduğu yaşamsal durumlarla yani bir anne imgesiyle birlikte dönüşüme uğramaktadır (Hall ve Nordby, 2016). Anne arketipi ilk olarak anneye yansıtılmakla birlikte Jung (2017:21) her arketip gibi anne arketipinin de sayısız tezahürü olduğunu ifade ederek kişisel anne, büyükanne, üvey anne, kayınvalide, ilişki içerisinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da tadı, bilge kadın daha üst anlamda bir Tanrıça, özellikle de Tanrı’nın anası, Bakire Meryem gibi figürleri bu tezahürlere örnek olarak göstermiştir.

Anne arketipinin özellikleri **“annelikle”** ilgilidir. Dışının sihirli otoritesi, akılla tam olarak kavranması pek mümkün olmayan, aklın ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik, iyi olan bakıp büyüten, çocuğu besleyen, ona besin sağlayan, sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri, yararlı içgüdü ya da itki, gizli, saklı, karanlık olan, ölümler dünyası, yas tutan, baştan çıkarıcı ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan şekilde anne arketipine ilişkin ifadeleriyle Jung (2017:22) anne arketipinin pozitif ve negatif yönleri olduğuna işaret etmektedir.

Jung (2017), Guzie ve Guzie (1984) çocuk psikesi üzerinde bütün etkilerin tek kaynağının kişisel anne olmadığını ifade etmektedirler. Annenin etiyolojik yani travmatik etkilerini iki farklı boyutta

değerlendirmenin uygun olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki, kişisel anne ile ilgidir. Burada kişisel annenin gerçekten sahip olduğu karakter özelliklerine ve annenin duygu durum kompozisyonuna göre şekillenen çocuğu karşı tutumundan kaynaklanan durumlara işaret edilmektedir. İkincisi ise, anneye yansıtılan arketiplerin doğal bir sonucu olarak annenin görünürde sahip olduğu çocuğun anneye yansıtılmış olduğu özelliklerden kaynaklanan durumlarla ilgilidir. Jung (2017:23)'de çocukluk nevrozlarının nedeni olarak anneye işaret etmiştir. Çünkü Jung (2017:23) kendi deneyimlerinden yola çıkarak bir çocuğun nevrotik bir gelişimden ziyade normal bir gelişim göstermeye eğilimli olduğunu ifade etmektedir. Jung incelemiş olduğu vakaların çoğunda rahatsızlıkların kaynağının anne ve babada özellikle annede olduğunu tespit ettiğini dile getirmiştir. Jung (2017:24), anne kompleksinin temelini, anne arketipinin oluşturduğunu ve deneyimlerinin de çocuklardaki rahatsızlıkların oluşumunda annenin daima aktif bir rol oynadığı yönünde olduğunu ifade etmiştir. Anne kompleksinin etkilerinin kız ve erkek çocukta oldukça farklı tezahür ettiğini ileri süren Jung, bu durumun erkek çocuk üzerindeki etkilerini ise de Don Juanizm, eş cinsellik ve iktidarsızlık şeklinde özetlemiştir (Jung, 2017:25). Bu çalışmada, incelenen liderler içerisinde Hitler'in eş cinsel yönelimleri olduğu Hitler hakkında hazırlanmış olan CIA raporunda açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, her üç liderde de anne arketipinin temel etkisi olarak Don Juanizm'in hakim olarak tezahür ettiği söylenebilir. Don Juanizm etkisi ise, cesur kararlı bir erkeklik, en büyük hedeflere ulaşma hırsı, tüm budalalıklara saplantılara, haksızlığa ve tembelliğe muhalif bir ruh, dünyanın muammalarından ürkmeyen bir merak ve nihayet insanlara yeni bir yurt kuran ya da dünyaya yeni bir çehre kazandıran devrimci bir ruh olabileceği şeklinde ifade edilmiştir (Jung, 2017:26). Ancak bu olumlu etkilerin ortaya çıkmasının farklı durumlara bağlı olduğu, eğer bu etkileri şekillendirme özelliğine sahip diğer yapı ve özellikler farklı şekillerde tezahür ederlerse, Don Juanizme ilişkin bu etkilerin negatif yönlerinin görünür hale gelebileceği ifade edilmektedir.

Araştırmanın Tasarımı- Veri ve Yöntem

Araştırmaya yön veren temel amacın belirlenmesine ilişkin giriş kısmındaki tespitlerde açıkça ifade edildiği gibi araştırma, veri kaynağı olarak Caligula, Miloseviç ve Hitler'e ait biyografilerin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Araştırmada, "**anne arketipinin katliamcı liderlerin davranışları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu**" anlamak amacıyla ilk olarak Caligula, Miloseviç ve Hitler'e ait farklı kişiler tarafından yazılmış biyografiler, onların geçmişleriyle ilgili bilgileri içeren gazete haberleri ve internet bilgileri incelemeye alınmıştır. İncelemeye yön veren tema ve hususların nasıl belirlendiğine geçmeden önce ifade edilen amaç çerçevesinde bir incelemenin niçin Caligula, Miloseviç ve Hitler gibi liderler üzerinden hareketle yapıldığına dair bir açıklama yapmak gerekmektedir. Caligula, Miloseviç ve Hitler'in seçilmesinin birinci nedeni bu liderler üzerinde anne arketipinin izlerinin daha belirgin olarak kendini göstermesidir. İkinci neden ise, ifade edilen bu birinci nedenin doğal bir sonucu olarak bu liderlerin hayat hikayeleriyle ilgili yazılı ve görsel veri kaynaklarında anne arketipinin bir erkek çocuğu üzerindeki etkilerine dair daha belirgin vurgularda bulunmuş olmalarıdır. Dolayısıyla araştırmanın ifade edilen liderler üzerinden hareketle yürütülmesinin temel nedenin hem araştırmanın amacı hem de ihtiyaç duyulan verilere ulaşma konusunda her üç lidere özgü özellikler ve onların özelliklerini yansıtan veri kompozisyonu olduğu söylenebilir.

İfade edilen amaç kapsamında araştırmada ilk olarak Caligula, Miloseviç ve Hitler'e ait eserler, tezler, gazete haberleri, köşe yazıları, internette yer alan biyografik bilgiler toplanmıştır. Bıraktığı tarihsel iz nedeniyle adı geçen her üç lider arasında en fazla veriye Hitler'le ilgili ulaşılmıştır. Miloseviç ve Caligula ile ilgili veriler ise Hitler'e göre daha sınırlıdır. Ancak her üç liderle ilgili ulaşılan veriler belirtilen bir amaç bağlamında yürütülecek araştırma için yeterli düzeydedir. Araştırmada toplanan verilerin analizine yön verecek temaların belirlenmesinde ilk olarak psikiyatrist Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz tarafından yazılmış olan ve Atatürk'e ilişkin bir analizin yapıldığı "Atatürk-Anatürk" kitabı incelemeye alınmıştır. Adı geçen eser anne arketipinin erkek çocuk üzerindeki etkisini şekillendiren annenin çocuğa karşı duygu ve davranışsal durumunu belirleyen olayları ve bu olaylar temelinde şekillenen anne çocuk ilişkisini etkileyen olayları tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Çünkü, araştırmanın arketipler ve anne arketipi başlığı altında da ifade edildiği gibi anne arketipi her bireyde somut olarak görülen ve anne sevgisi ile annenin çocuğa karşı duygusal yön-yoğunluğu temelinde ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse her doğan bebekte kalıtım yoluyla gelen bir anne arketipi bulunmaktadır. Önceden tasarlanmış olan bu anne imgesi, gerçek annenin belirlenmesiyle, davranışlarıyla ve kendi dünyaya getirmiş olduğu çocuğu ile olan ilişkileri ve annelik deneyimleriyle anne imgesiyle dönüşüme uğrayarak özel etkiler ortaya çıkartır (Hall ve Nordby,2016). Anne arketip etkisinin nasıl görünür bir imgeye dönüştüğüne ilişkin bu açıklama temel alınarak adı geçen eser anne arketipinin erkek çocuk üzerindeki etkisini şekillendiren annenin çocuğa karşı duygu ve davranışsal durumunu belirleyen olayları ve bu olaylar temelinde şekillenen anne çocuk ilişkisini etkileyen olayları tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Kitap, araştırmacı dışında bir 1 psikolog ve 1 psikiyatri uzman adayı tarafından okunarak anne arketipinin etkisini gösteren alanların işaretlenmesi yapılmıştır. Söz konusu alanlara ilişkin işaretleme iki boyut çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu boyutlardan ilki, annenin psikolojik kompozisyonu etkileyen ve bu etkilemeden dolayı bir arketip biçimi olarak onun zihin yapısını şekillendiren durumlarla ilgilidir. İkinci boyut ise, kendine özgü ortam ve yaşanmışlıklarla şekillenen zihinsel ve duygusal kompozisyonun "annenin bir arketip olarak" bir erkek çocuğuna ilişkin yansıtımlarıyla ilgilidir. Benzer inceleme Vamık Volkan'a ait eserlerde erkek hastalarıyla ilgili yazmış olduğu kısımlar temel alınarak da yapılmıştır. Bu eserler hem anne arketipinin erkek çocuk üzerindeki kalıcı etkisine ilişkin olaylar, hem de anne arketipinin etkisine yön veren olay ve bu olayları ifade eden kavramlar temelinde gerçekleştirilmiştir. Böylece üç lidere ilişkin biyografik verilerin analiz edilmesinde kullanılacak bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeveden hareketle her üç lidere ait biyografik veriler incelenerek onların tarihsel sürece iz bırakan davranışları üzerinde anne arketipinin etkisi anlaşılmasına çalışılmıştır. İfade edilen şekilde araştırmacı, 1 psikolog ve 1 psikiyatri³ uzmanlık öğrencisi tarafından yapılan inceleme sonucunda belirlenmiş olan ve araştırmanın temel amacı çerçevesinde söz konusu liderlerin biyografik bilgilerinin incelenmesine yön veren yapılar tablo 1'de gösterilmiştir.

---

³ İlgili eserleri inceleyerek hem biyografik bilgilerin incelenmesine yön veren temaların belirlenmesinde hem de liderlere ilişkin biyografik verilerle bu temaların eşleştirilmesinde destek olan psikolog ve psikiyatristler arketipler üzerine çalışmalarda bulunmuş kişilerdir.

Tablo 1: Anne arketipiinin Etkisini Tespit Etmeye Yönelik Temalar: Annenin Duygu Durumunu Şekillendirerek Anne arketipiinin Erkek Çocuk Üzerindeki Etkisine Yön Veren Durumlar

Bir Arketip olarak annenin zihin ve duygu kompozisyonu şekillendiren ortam, yaşanmışlıklar ve durumlara ilişkin temalar	Açıklaması	Erkek Çocuk Üzerindeki Olası Etkisi
Kronik Yas	Bir annenin evlat acısı, eşi tarafından terk edilme ya da herhangi bir büyük acıya bağlı olarak sürekli yas içinde olması	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuğun kendisini ölümsüz kılacak işleri girişmesi, kendisi ölümsüz olarak anneyi yastan kurtarma çabası. Yas tutan bir ülke ile yas tutan bir anneyi kurtarma arasındaki ilişki (Volkan ve Itzkowitz, 2011).
Yas Evi	Bir evde üst üste yaşanan ve evdeki herkesin hayatında derin izler bırakan acılar nedeniyle huzur ve mutluluğa dair ortamın yaratılmaması durumu	<ul style="list-style-type: none"> • Kronik yas ile ilgili olarak ifade edilenin yanında-aile üyeleri ve diğer aile dostları ile bir arada olmaktan kaçınma. Ev yas evi olmaktan çıkaracak ideal ve davranışlara odaklanma (Volkan ve Itzkowitz, 2011). Onarıcılık ve kurtarıcılık fantezileri geliştirme. Bu fanteziler geliştirmenin bir sonucu olarak ölüncüye kadar bilinç dışı fantezilerinin etkisi altında anneleri ve daha sonra olan çocuklarının annelerini temsil eden vatani kurtarmak ve onarmak için çalışma.
Korku ve endişe evi	Başta anne olmak üzere diğer aile üyelerinin kaçırılma, şiddet, savaş ve doğal afetler nedeniyle yaşanan kötü olayların evde yarattığı durum	<ul style="list-style-type: none"> • Kadınları yastan ve kaygıdan kurtarmanın bir simgesi olan cinsel yaşam terki
Tekrarlanan dramatik hikayeler	Evede hayattaki aile üyeleri veya hayatta olmayan aile üyelerinin yaşadıkları kötü olaylarla ilgili anlatılanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Annenin korkularını ortadan kaldırma çabası, yoğun olarak anne adına ve düşünüp tedbir alma.
Yetersiz annelik ve psikolojik engelleme	Annenin duygusal ve fiziksel yetersizliği nedeniyle çocuğun bazı duygusal ve anne tarafından fiziksel beslenmeden mahrum kalmasının oluşturduğu durum. (Yetersiz anne sütü, büyük yas tutan annenin çocuğu ile yeterince ilgilenmemesi)	<ul style="list-style-type: none"> • Sürekli kendine ödevler çıkarma hikayelerin travmasını ortadan kaldırma düşüncesiyle gelişen yoğun kendilik imgesi. Ruhta iz bırakan bütün travma ve yoksunluklara karşılık bir savunma ve uyum olarak bir abartılı bir kendilik imgesi geliştirmesi kast edilmektedir. Abartılı kendilik imgesinin doğal bir sonucu olarak bir erkeğin kendisi ve ulusu için herşeyin en iyisini bildiğine dair kuvvetli bir inanca sahip olması, tek adamlık durumu Volkan ve Itzkowitz, 2011).
Değersizleştirilmiş baba ve boğucu anne imgesi	Babanın başarısızlığı, aileyi zor duruma düşürecek alışkanlıkları ve davranışları nedeniyle değerli bir imge olma durumunu kaybetmesi, yas ve babanın durumu nedeniyle boğucu bir kişilik kimliği kazanan annenin durumu	<ul style="list-style-type: none"> • Annenin kendisini terk etmesi sonucunda annenin bir numarası olma arzusunun sarsılması
İkame Çocuk⁴	Bir çocuğun daha önce ölmüş birinin yerine konulması	<ul style="list-style-type: none"> • Gençliklerinde kendileri için ideal anne ve baba simgeleyen kişiler arama, daha sonra ideal anne ve baba imajlarını kendi içine alma ve ülke için ideal ana ve ata olma çabası (Volkan ve Itzkowitz, 2011)
Kaybetme Korkusu (Çocuğu):	Sevdiklerini ve çocuklarını kaybetmiş olan annenin hayatta gelen çocuğunu da kaybedeceğini düşünerek hayattaki çocuğu ile yeterince yakınlık içerisine girmemesi	<ul style="list-style-type: none"> • Annenin kendisini terk etmesi sonucunda annenin bir numarası olma arzusunun sarsılması
Özel Çocuk Düşüncesi/inancı	Daha önce kaybettiği çocuklara ve kaybettiği diğer değerli varlıklara karşılık, bir çocuğun hiç terk etmeyeceği ve anneye çok büyük mutluluklar getireceğine inanılması	<ul style="list-style-type: none"> • Annenin kendisini terk etmesi sonucunda annenin bir numarası olma arzusunun sarsılması
Çocuğun ödevlendirilmesi	Bir çocuğun anne tarafından babanın sorumsuzluğu ve başarısızlığı, diğer kardeşlerin başarısızlığı ya da anneyi aşırı üzmeleri durumunun anne üzerinden kendini yakın gördüğü çocuğuna ilişkin ne yapması ve nasıl olması	<ul style="list-style-type: none"> • Annenin kendisini terk etmesi sonucunda annenin bir numarası olma arzusunun sarsılması

⁴ Tema olarak tespit edilmesine rağmen genel olarak doğu kültürüne özgü bir durum olarak karşımıza çıkan ikame çocuk bu çalışmada incelemeye alınan biyografik veriler temelinde karşılaşılmayan bir durumdur.

	gerektiğine yönlendirmeleri	dair	
--	--------------------------------	------	--

Veri Analizi ve Yorum

Araştırmada incelemeye alınan liderlerle ilgili olarak incelenecek biyografik veriler birbirinden farklılık arz etmektedir. Caligula ile ilgili veriler genel olarak internet bilgileri ve youtube videoları üzerinde temin edilmiştir. Caligula hakkında yazılmış kitaplar olmasına rağmen bu kitaplarda çocukluk dönemine ve ailesine ilişkin çok sınırlı sayıda bilgi içermiş olduğundan dolayı araştırmaya yön veren temel amaç çerçevesinde yoğun bir veri seti olarak kullanılamamıştır. Hitler ile ilgili olarak ise genel olarak kitaplar ve farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olunan biyografiler üzerinden verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, CIA tarafından 1943 yılında hazırlanmış olan ve içerisinde Hitler'e ilişkin doktor görüşlerinin yer aldığı raporda, özellikle içerdiği psikolojik bilgiler nedeniyle araştırmada önemli bir veri seti olarak kullanılmıştır. Miloseviç ile ilgili biyografik veriler ise gazete haberleri, köşe yazıları ve Miloseviç ile ilgili doktora teziyle İngilizce olarak yazılmış biyografi ve hakkında yazılmış bir kitaptan edinilmiştir. Yapılan incelemede bir anne ikamesi konumu kazanan eşiyile ilgili olarak da kısa da olsa biyografik bir inceleme yapılmış ve bazı gazete haberleri üzerinden veriler derlenmiştir. Bahsedilen veri kaynakları öncelikli olarak araştırmacı tarafından toplanmış ve veri analizine katkı sağlayan Psikolog ve Psikiyatri uzmanı adayı ile birlikte incelenmiştir. Sadece tek bir kaynaktan yer alan veriler dikkate alınmamış özellikle Caligula ile ilgili olarak farklı biyografik bilgilerin olması nedeniyle en az üç kaynaktan yer alan hususlar araştırmada incelemeye alınmıştır. Seçilmiş olan biyografik veriler Tablo 1'de verilmiş olan temalar ekseninde önce araştırmacı tarafından incelenmiş ve kategorize edilmiştir. Daha sonra ise aynı veri seti yine tablo 1'de yer alan temalar baz alınarak psikolog ve psikiyatri uzmanı adayı tarafından ayrı ayrı incelenmiş ve temalar ekseninde kategorizasyonu yapılmıştır. Araştırmacı, psikolog ve psikiyatri uzmanı tarafından Tablo 1'de belirlenmiş olan temalar ekseninde verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan kategoriler bir araya getirilerek incelenmiştir. Veri analizini gerçekleştiren üç kişinin ortak tespitleri olan hususlar anne arketipinin katliamcı liderler üzerindeki etkisini gösteren temel durumlar olarak kabul edilmiştir. Araştırmacı, psikolog ve psikiyatri uzmanı tarafından ortak olarak tespit edilmeyen veri-tema eşleştirmeleri için ise yeniden incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda sadece bir kişi tarafından yapılan 6 tema- veri eşleştirmesinden 1 tanesi üzerinde daha mutabakata varılarak ortak veri-tema eşleştirmesi olarak kabul edilmesine karar verilmiştir.

Caligula ve Anne arketipinin Etkisi: Askerlerin Maskodu Sevimli Çocuktan Zalim Bir Hükümdara

Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, daha çok Caligula takma adı ile bilinen, 37- 41 yılları arasında imparatorluk yapmıştır. Julio-Claudian Hanedanı mensubu ve Roma İmparatorluğunun üçüncü imparatorudur. Gelmiş geçmiş en zalim imparatorlardan biri olarak kabul edilen Caligula ile ilgili çekilmiş olan belgesellerde yaşamış olan en zalim insan olabileceği ifade edilmektedir. Zalimliği ile zihinlere kazınmış olan Caligula üzerinde anne arketipinin etkisine ilişkin bulgular tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Caligula'nın Annesi ve Onun Caligula'ya Karşı Annelik Duygu-Durum ve Davranışını Şekillendiren Olaylar	Caligula Üzerindeki Etkileri
<p>Roma'nın kurucu İmparatoru'nun torunu olması itibarıyla çok sayıda ölüme tanıklık etmiş, çok sayıda insanın ihanetini görmüş biri olarak sürekli bir tehdit ve ihanet paranoyasının yaşandığı bir sarayda "korku evinde" büyümüştür. Bu korku evi aynı zamanda imparatorun keyfi uygulamaları ve iktidar mücadeleleri nedeniyle masum olduğu düşünülen insanların öldürülmesiyle kimsenin duygularını açık bir şekilde ifade edemediği bir "yas evi" dir. (iki erkek çocuğunu ve eşini kısa zaman aralıklarıyla kaybetmiştir)</p> <p>Anne kaybetmekten ve terk edilmekten korkmaktadır. General olan babası güçlü ve halkın kendisini sevdiği bir asker olmasına rağmen anne baba tarafından yeterince ilgi görmediğinden suskun ve sevgi eksikliğine bağlı olarak ileri düzeyde güvensizlik duygusu içindedir. Bu nedenle "boğucu anne" eğilimleri sergilemektedir.</p> <p>Ölümlerin çok kolay gerekçelerle ortaya çıkabildiği bir ortamda anne "kaybetme korkusu" içindedir. (iki erkek çocuğunu ve eşini çok sık aralıklarla kaybetmiştir).</p> <p>Kendinden önceki hükümdar olan Tiberyus'un bir varisi olmadığı için Tiberyus tarafından evlatlık olarak alınan Caligula "anne sevgisinden" belli bir yaşta sonra mahrum kalıyor.</p> <p>Hem annesi hem de evlatlık olan imparator tarafından farklı vurgular üzerinden "ödevlendirilmiş bir çocuk" (Saygı duyulan bir baba, saygı duyulan bir büyükbaba bunun anne üzerindeki etkisi üzerinden çocuğa yansıtılanlar)</p> <p>(https://www.youtube.com/watch?v=QrokYdwsIOA, https://arkeofili.com/cilgin-caligulanin-yaptigi-10-iliginc-sey-1/, http://ekladata.com/VitBKW8efH33B054AZ9riu_OktA/Camus-Albert-Caligula.pdf, Türkyılmaz, 2003; http://www.milliyet.com.tr/roma-%C4%B1mparatoru-caligula-nin-akillara-zarar-psikopatliklari-molatik-3202/?Sayfa=10, http://www.antiktarih.com/2018/04/30/cilgin-roma-impatoru-caligula/)</p>	<p><i>Korku ve yas evinde bir annenin sahip olduğu duygu durum nedeniyle kendi ölüm acısını annesine yaşatmamaya çalışan çocuğun hem kendisini hem de kız kardeşini Tanrılaştırma çabasına girerek ölümsüz olma çabası.(Romanın her tarafından getirmiş olduğu Tanrı heykellerinin kafalarını kestirerek, heykellerinin gövdelerine kendi kafasının koydurması, enest ilişki içerisinde olduğu ve hamile bıraktığını kardeşini çocuğun doğmasına yakın karnını yararak öldürtmesi ve onu daha sonra Tanrıça ilan etmesi, kadın kıyafetleri girerek Afrodite kılığında sarayda dolaşması). Tanrılaşma arzusunun bir yansıması olarak her fırsatta ölüm ortaya çıkarma durumu söz konusudur. Anlık ve ani değişik ölüm emirleri verebilmektedir. Sürekli olarak dönemin Tanrılarının tipik bir özelliği olarak insanları farklı şekillerde cezalandırma eğilimi sergilemektedir. (Sıradan vatandaşları gladyatör dövüşüne çıkarması, arenalarda dövüşen vahşi hayvanlara yemek olarak insanları vermesi, özel işkence aletleri yaptırarak insanların kemiklerini ayırtması)</i></p> <p><i>General bir baba imparator bir dede ve Roma saray çevresinin genel durumu üzerinden sürekli anne/üvey anne/bakıcı kadın tarafından ödevlendirilmiş bir çocuk olarak dönemin en önemli işi olarak kabul edilen "kahraman asker" olma çabası. Küçük yaşta kışlaya giderek asker kıyafetleri giyip askerlerle vakit geçirmesi. Caligula' kendisine askerler tarafından takılan küçük çizme anlamına gelen bir lakaptır.</i></p> <p><i>Belli bir yaşta anne sevgisinden mahrum kalan ve anne gözünde yetersiz sevgiden dolayı örtük olarak değersizleşen bir baba temelinde insanları eşlerinden ve çocuklarından ayırma ve onları değersizleştirme çabası (Bir genelevi yaptırarak Romalı senatörlerin ve diğer üst düzey saray görevlilerinin eşlerini ve kızlarını bu genelevde çalıştırtması)</i></p> <p><i>Annenin sürekli güvensizlik duygusu içinde yaşamasının yarattığı duygu durumunun çocuğa yansıması ve çocuk için en temel güvenlik alanı olan anneden erken ayrılarak evlatlık olarak başka bir alana geçmesi sonucunda Caligula'da kimseye güvenememe durumunun ortaya çıkması (Sadece atına güvenmektedir. Atını senator yapmak ister, bazen atıyla beraber aynı yatağa yattığı ve atına bir mekân yaptırmak istemiştir. Ayrıca, önemli davetlerde atını hep yanında bulundurmuş ve ona büyük saygı göstermiştir. Caligula'nın atını burada anne ikamesi olarak kullanma durumu söz konusu olabilir.</i></p>

Hitler ve Anne Arketipi

Hitler'in Annesi ve Onun Hitler'e Karşı Annelik Duygu-Durum ve Davranışını Şekillendiren Olaylar	Hitler Üzerindeki Etkileri
<p>Sürekli eşinden şiddet gören, eşinden 23 yaş daha küçük olan bir kadın, hasta çocukları olan ve çocuklarını kaybetmekten korkan mutsuz, "kronik yas" içinde olan bir anne, hastalıklar ve babanın şiddet eğilimleri nedeniyle "bir yas evi" ortamı. (İki çocuğu daha çok küçükken kaybetmiş bir kadın. Ölüm evinde yaşayan bir anne (Longerich, 2019) (Bütün kanıtlar Hitler'in annesinin evliliğinin mutsuz bir evlilik olduğuna işaret etmektedir) (Cia report; 1943).</p> <p>Anneye karşı sürekli şiddet gösterme eğiliminde olan ve sevgi ve sevgiyi gösterme konusunda sanki var oluşsal bir</p>	<p><i>Kronik yas içerisinde, bir yas evinde yaşayan anneyi kurtarmayı ve onu mutlu etmeyi özellikle babasının ölümünden sonra annesinin sevgisini kazanacak bir kurtarıcı olmak. Ödevlendirilmiş bir çocuk olarak annesine duyduğu hayranlığında etkisiyle onun tarafından verilen bütün ödevleri yerine getirmeye ilişkin yoğun bir motivasyon (Hitler ileri derece ailesindeki iç ilişkilerin bir sonucu olarak ileri düzeyde narsistik eğilimler sergiliyor ve derin bir Oidupus Kompleksi etkisindedir. Kişiliğinde bu iki durumun karışımının etkisi söz konusudur (Cia report, 1943:5). (Bir çanta dolusu elbise ve çamaşırda Viyana yolunu tuttum. İçimde sarsılma bir irade vardı.</i></p>

<p>yoksunluğa sahip bir babanın anne tarafından değersizleştirilmesi ve annenin çocukları üzerinde bu değersizleştirme üzerinden duygusal bir hakimiyet kurması “değersizleştirilmiş baba ve boğucu anne simgesi” (Erdoğan, 2010). Hitler’in babasının bir sadist olması (Cia report, 1943)⁵ ve ailenin diğer üyelerinin bu sadistlikten dolayı acı çekmeleri duygusal anlamda anne tarafından diğer aile fertlerinin ödevlendirilmesi durumunu ortaya çıkarmış bunun doğal bir sonucu olarak “ödevlendirilmiş bir çocuk” durumuna gelen Hitler bu ödevlerin etkisini hayatı boyunca taşımıştır.</p> <p>Başlangıçta annesinin gözdesi olan Hitler’in daha sonra kardeşi Edmund’un doğumundan sonra annesinin ilgisini kaybetmesi nedeniyle belli bir süre annesi tarafından ikinci plana atılmıştır. Ancak Hitler 11 Yaşındayken kızkardeşi Edmund’un ölmesinden sonra Hitler’i annesinin yeniden gözdesi haline getirmiş ve Hitler’i anneyi terk etmeyen “özel bir çocuk” haline getirmiştir.</p>	<p><i>Babam eli yıl önce kaderini zorlamayı başarmıştı. Babam gibi yapacaktım. Ancak ben memur değil, adam olacaktım (Hitler, Kavgam, 1.bölüm).</i></p> <p><i>Miloseviç’de olduğu gibi büyük kurtarıcı olma arzusu var. Bu durumda annesi tarafından ödevlendirilme, annesinin yastan kurtarma ve annesini asla terk etmeyecek özel bir çocuk olarak ölümsüz olma arzusunun yönlendirdiği bir narisist. (Hitler, 15 Ekim 1918’de savaşın sona ermesinden hemen önce geçici körlük nedeniyle hastaneye götürülmüştür. D’David Lewis ve Bernhart Horstmann gibi önemli bazı psikologlara göre bu körlüğün nedeni geçirdiği bir histeri kriziydi. Hitler artık hayatının amacının Almanya’yı kurtarmak olduğuna iyice ikna olmuştu (https://www.biyografi.info/kisi/adolf-hitler). Büyük kurtarıcı anne ve sevgili ikamesi olarak büyük vatan Almanya kurtarıcısı. Almanya’yı bir vatan olarak anne yerine koyan ve annesine karşı duygularını vatan olarak Almanya’ya yansıtan Hitler büyük Almanya’yı kurtararak Miloseviç’de olduğu gibi annesini de kurtarmak olacak ve bir kurtarıcı olarak ölümsüzleşecektir. (Cia tarafından Hitler hakkında hazırlanmış olan raporda Dr.Sedgwick’in Hitler’e sormuş olduğu “Niçin evlenmiyorsunuz?” sorusuna Hitler’in vermiş olduğu cevap hem anne arketipii etkisinin, hem yaşamış olduğu Oidipus Kompleksinin derinliğinin hem de bu iki durumun onu büyük kurtarıcıya dönüştürmesindeki etkisini göstermektedir. Hitler doktorun sorusuna, “evlilik benim için değil, asla olmayacak, benim tek gelinim vatandır” şeklinde cevap vermiştir. (Cia report, 1943:32).</i></p>
--	---

Miloseviç ve Anne arketipii:Kırmızı Yanaklı Taralı Saçlı Disiplinli Slobodan Tarihini En Önemli Vahşetlerinden Birinin Aktörüne

Miloseviç’in Annesi ve Onun Miloseviç’e Karşı Annelik duygu-durum ve davranışını şekillendiren olaylar.	Miloseviç Üzerindeki Etkileri
<p>Babasının evi terk etmesi, önce amcası ardından babasının intihar etmeleri, yine kendi doğumundan önce babasının ailesinin anne ve babasının evine olan etkileri nedeniyle ortaya çıkan bir “yas evi” ortamında büyümüştür (http://arsiv.ntv.com.tr/news/91553.asp). Önce babası ondan 10 yıl sonra da annesinin intihar etmesi bir yandan evin yas ve endişe evi olarak ne kadar sorunlu olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan ise evdeki ortam nedeniyle Miloseviç’e bir türlü olması sağlıklı anne duygusal aktarımını gerçekleştirilemeyen bir anne nedeniyle yetersiz annelik ve çocuğu engelleme durumu söz konusudur (https://www.bolgegundem.com/slobodan-milosevic-m; LeBor; 2004). İkinci dünya savaşından sonra evi terk eden babanın evi terk etmeden önce ve sonrasında anne ile olan iletişimi ve anneye davranışları nedeniyle değersizleştirilmesi sonucunda değersizleştirilmiş baba ve boğucu anne simgesinin ortaya çıkması (https://www.biyografi.info/kisi/slobodan-milosevic). Evi terk edecek psikolojide bir babanın sadakatsizliği ve sorumsuzluğu üzerinden sürekli şartlandırılarak anne tarafından ödevlendirilmiş bir çocuk (Vladislavjevic, 2008).</p>	<p><i>Kendisi gibi yetersiz anne duygusal aktarımıyla büyümüş ve bu nedenle boğulmuş bir çocuk durumuyla anne arketipii etkisinde olan bir kadınla evlenmesi (Karısı Mira’nın partizan annesi 2. Dünya savaşında Nazilerin eline düşmüştür. Mira’nın annesinin işkence ile konuşturulduğu söylenince Mira’nın dedesi kızını davaya ihanet ettiği için kendi elleriyle öldürmüştür(http://arsiv.ntv.com.tr/news/91553.asp).</i></p> <p><i>Eşini anne ikamesi olarak düşünmesi ve annesi ile kuramadığı ileri düzey duygusal iletişimi eşiyile kurması (Lise yıllarıyla tanışmış olduğu eşyle uzun süreler telefonda konuşması görgü tanıklarının anlatmalarına göre bu telefon konuşmalarında sadece evet, hayır ve lütfen gibi kelimeler kullandığını ve genel olarak eş Mira’yı dinlemesi ve sürekli onunla derin bir duygusal beslenme ilişkisi içinde olması. Bu duygusal iletişim Miloseviç devlet başkanı olduktan sonra da devam etmiştir. Dayton Konferansı esnasında bile Miloseviç eşini günde tam 9 defa aramış ve bu görüşmelerde ülke yönetimlerini konuşmuş ve ülke yönetimlerini konuşurken bile bir anne ile çocuk arasında olan kediciğim tavşancığım hitaplarını kullanmışlardır (LeBor, 2004).</i></p> <p><i>Annesinin kronik yas, yas ve endişe evi ve diğer ödevler üzerinden Sırp halkının kurtarıcısı olarak Sırp Milleti’nin ebeveyni olma inancı. Kurtarıcı Miloseviç. (1945’den bu yana ben Sırp’ım diyen ilk lider olarak Sırp halkına kendini bir kurtarıcı olarak sunmuştur. Bir halkın kurtarıcısı olarak halkın en büyük düşmanından halkın tarihsel öcünü alma yönündeki söylemi ve çabası liderlik yaşamına yön verirken katliam emirlerinin de temelini oluşturmuştur. 28 Haziran 1989 yılında Kosova Savaşının yaklaşık 600. Yıl döneminde yapmış olduğu konuşmada yüzyıllardır çekilen acıların dineceği ve bu acıyı Sırlara yaşatanlardan intikam alınacağını/alınıyor olduğunu ifade etmiştir. Artık hiçbir Sırp annesi ağlamayacak, geçmişte ağlamış Sırp annelerinin intikamı da alınacaktır</i></p>

⁵ 1943 yılında Hitler hakkında yazılmış olan Cia raporunda Hitler’in babasının bir sadist olduğunun doktor tarafından babanın eski eşi ve üvey kardeşinden öğrenildiği bilgisi yer almaktadır.

	<p>https://cmes.arizona.edu/sites/cmes.arizona.edu/files/SLOBODAN%20MILOSEVIC_speech_6_28_89.pdf). Burada Volkan ve Itzkowitz (2011) ifadesi ile yas tutan bir anneyi kurtarma ile Kosava savaşından beri yas tuttuğunu inandığı bir milleti kurtarma çabası söz konusudur.</p>
--	---

Liderler ile ilgili olarak yapılan bu tespitlerin yanında hem Hitler hem de Miloseviç’de hâkim olarak görünen bir başka anne arketip etkisi ise ileri düzeydeki kendilik imgesidir. Volkan ve Itzkowitz (2011)’in ifade etmiş olduğu gibi yas evi, kronik yas, boğucu anne ve tekrar eden dramatik hikayelerin şekillendirmiş anne duydu durumunun erkek çocuğa yansımalarıyla ortaya çıkan travma ve yoksunluklara bağlı olarak her iki liderde de yoğun bir kendilik imgesi oluşmuş bu kendilik imgesinin doğal bir sonucu olarak da her şeyin en iyisini kendilerinin bildiğine inan tek adam liderine dönüşen kişilikler ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Her üç lidere ilişkin yukarıda yapılmış olan analizler temel alındığında annelerinin çocukluklarında liderlere davranışlarını şekillendiren duygu durumları belirleyen temel olayların başında bir yas evi ve endişe evinde kronik yas içerisinde yaşayan kadınlar olmaları gelmektedir. Bunun yanın sıra güvensizlik yaşayan, eşleriyle olan iletişimleri nedeniyle çocuklara karşı babayı değersizleştiren ve sürekli çocukları ödevlendiren boğucu anne haline geldikleri belirgin olarak ön plana çıkan bir diğer anne duygu durumudur. Ayrıca bir yas evinin genel yansımalarının bir sonucu olarak her üç liderinde annelerinden duygusal olarak doğru ve yeterince beslenemedikleri anlamına gelen yetersizlik annelik durumunun söz konusu olduğu da belirgin olarak kendini gösteren bir husustur. Yapılan inceleme özellikle Hitler ve Miloseviç’te anne arketipinin temel etkilerinden olan Don Juanizmin etkisinin yurt kurma ve vatan oluşturma şeklinde tezahür ettiği, buna karşılık Caligula’da ise Tanrılaşarak ölümsüz olma şeklinde kendini göstermiş olduğu söylenebilir. Ancak burada bahsedilen hususlar temelinde ortaya çıkan ve annelerin çocuklara davranışlarını şekillendiren duygu durumları üzerinden yansıyan anne arketipi etkisinin her zaman Caligula, Hitler ve Miloseviç’de olduğu gibi katliamcı bir lider profili ortaya çıkarması söz konusu değildir. Bir kişinin kişilik ve davranışlarını tek bir arketip şekillendirmemektedir. Kişinin kişilik ve davranışlarını şekillendirmede diğer arketipler ve kolektif hafızanın birey üzerindeki diğer yansımalarıyla toplumsal düzlemin dokusunu şekillendiren (din-kültür) farklı değerlerin ve normların önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim benzer anne duygu durumunun somutlaştırdığı anne arketipi etkilerinin farklı kültürlerde tam tersi insancıl, büyük kurtarıcı ve barışçıl liderlik profilleri ortaya çıkartmış olduğu görülmektedir. Örneğin Atatürk, Aliye İzzetbogoviç ve bazı Osmanlı Padişahları bu tür profillere örnek olarak gösterilebilir.

Bu ifade edilenlerin yanında, araştırmanın giriş kısmında da bahsedildiği gibi davranış bilimleri literatürünün psikolojinin argümanlarından oldukça az faydalanma eğiliminin, bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla değerlendirildiğinde, mevcut yazının en temel sorunlu alanlarından biri olduğuna işaret etmektedir. Çünkü özel olarak anne arketipinin erkek çocuk üzerindeki bu çalışmada ortaya konan çarpıcı etkileri, genelde de bütün arketiplerin kişilik üzerindeki etkilerinin davranış bilimleri yazını tarafından neredeyse yok sayılması, özellikle liderlik, motivasyon ve bireyin duygusal kompozisyonunu konu edinen bütün araştırmaların yazına katkılarını hep bir yönüyle eksik bıraktığına dair kuvvetli imalarda bulunmaktadır. Bu imalar göz önüne alındığında, yazının hem psikolojinin hem de analitik

psikiyatrinin argümanlarının yeterince beslenen hem de egemen yöntem anlayışının dışına çıkarak farklı yöntemsel yaklaşımlar temelinde kurgulanmış olan çalışmalara ihtiyacı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışma diğer az sayıda nitel çalışma ile birlikte söz konusu ihtiyacı gidermeye yönelik çalışmaların tasarlanması için bir alt yapı oluşturabilir.

Kaynaklar

- CIA Report. (1943). "Biographical Sketches of Hitler and Himmler", From Henr Field to Clark, J.N. (2006). "Slobodan Milošević: a casestudy of the criminal leader", PhD thesis, University of Nottingham.
- Erdoğan, Ö. (2010). "Tarihi Liderler ve Aşkları", İkaros Yayınları, İstanbul.
- Geçtan, E. (1984). "Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar", Maya Yayınları, İstanbul.
- Guzie, T. and Guzie, N.M. (1984). "Masculine and Feminine Archetypes: A Complement to the Psychological Types", Journal of Psychological Type, Volume 7, pp. 1-9.
- Hall, C. S., & Lindzey, G. (1957). Theories of personality. Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- Hall, C.S. ve Nordby, V.J. (2016). "Jung Psikolojisinin Ana Çizgileri", Çev. Ender Gürol, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Hitler, A. (2016). "Kavgam", En Yayınları, İstanbul.
- Jung, C.G. (2015). "Feminen Dişillığın Farklı Yüzleri", Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Jung, C.G. (2017). "Dört Arketip", Metis Yayınları, İstanbul.
- Longerich, P. (2019). "Hitler: A Biography", Oxford University Press.
- Major McDonough, Date: December 3,1943.
- Türkyılmaz, Ü. (2003). "Albert Camus'nün Caligula'sında Yaşam Ölüm Diyalektiği", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43(2),109-118.
- Vladisavljevic, N. (2008). "Serbia's antibureaucratic revolution: Milošević, the fall of communism and nationalist mobilization", <https://www.researchgate.net/publication/30525217>
- Volkan, D.V. ve Fowler, J.C. (2016). "Kusursuz Kadının Peşinde: Bir Psikanalizin Öyküsü", Çev. Banu Büyükkal, Okuyanlar Yayınları, İstanbul.
- Volkan, D.V. ve Itzkowitz, N. (2011). "Atatürk Atatürk", Alfa Yayınları, İstanbul.
- <https://www.youtube.com/watch?v=QrokYdwsIQA>,
- <https://arkeofili.com/cilgin-caligulanin-yaptigi-10-iliginc-sey-1/>
- http://ekladata.com/VitBKW8efH33B054AZ9riu_QktA/Camus-Albert-Caligula.pdf
- <http://www.milliyet.com.tr/roma-%C4%B1mparatoru-caligula-nin-akillara-zarar-psikopatlikleri-molatik-3202/?Sayfa=10>
- <http://www.antiktarih.com/2018/04/30/cilgin-roma-imparatoru-caligula>
- <https://www.biyografi.info/kisi/adolf-hitler>
- <http://arsiv.ntv.com.tr/news/91553.asp>
- <https://www.bolgegundem.com/slobodan-milosevic-m>
- <https://www.biyografi.info/kisi/slobodan-milosevic>
- https://cmes.arizona.edu/sites/cmes.arizona.edu/files/SLOBODAN%20MILOSEVIC_speech_6_28_89.pdf

ÖRGÜTTEKİ BİREYLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ

Öğr. Gör. Bekir KORKMAZ

Karabük Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, bekirkorkmaz@karabuk.edu.tr

Öğr. Gör. Mukadder BEKTAŞ UÇAR

Karabük Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, mukadderbektas@karabuk.edu.tr

Prof. Dr. Fatma Zehra TAN

Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi
fatmazehra@karabuk.edu.tr

Öz

İnsanoğlu, kişilik özelliklerindeki farklılıklarından ötürü, benzer olaylara farklı tepkiler verebilmekte, farklı düşünebilmekte ve farklı stratejiler geliştirerek farklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Bu farklılıklar insanların farklı tutum ve davranış sergilemesine neden olmaktadır. Örgüt kültürü örgütün başarısını, çalışma biçimini, yönetim tarzını, örgütün değişime ve yeniliklere açık olup olmaması gibi durumları anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı örgüt kültürü ile kişilik arasında ilişkinin analizini amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için beş faktör kişilik yaklaşımı ve rekabetçi değerler yaklaşımı örgüt kültürü ölçekleri ile bir üniversitedeki idari personel ve yönetim kademesindeki 127 kişiye anket uygulanmıştır. Bu çalışmada dışa dönüklük ile Klan kültürü ve Adhokrasi kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki ve sorumluluk ile Klan kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Kişilik Analizi, Beş Faktör Kişilik Yaklaşımı, Rekabetçi Değerler Modeli

Abstract

Because of the differences in personality traits, human can react differently to similar events, think differently and develop different strategies each other consequently achieve different results. These differences lead to different attitudes and behaviors of people. Organizational culture makes it easier for us to understand the success of the organization, the way of working, the style of management, and whether the organization is open to changes and innovations. The aim of this study is to analyze the relationship between organizational culture and personality traits. In order to achieve this aim, a questionnaire has been applied to 127 people who work as administrative and management staff in a university with five factor personality approach and competitive values, approach and organizational culture scales. In this study, there was a weak positive relationship between extroversion and Clan culture and Adhocracy culture, and a weak positive relationship between responsibility and Clan culture.

Keywords: Organizational Culture, Character Analysis, Five Factor Personality Approach, Competitive Valuation Model

Giriş

İnsan davranışlarının nedenleri insanlık tarihi boyunca hep merak edilmiş ve çeşitli bilim dallarında çalışmalara konu olmuştur. İnsanların davranışlarında var olan farklılıklar farklı iş yapış şekillerine ve farklı iş kollarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Zaman içerisinde insanların topluluk halinde yaşamaya başlaması ile, birlikte yaşama dair uyum, sorumluluk gibi problemleri de beraberinde getirmiş ve bu açıdan da irdelenir olmuştur.

Çalışma hayatı içerdiği fiziki ve sosyal çevre gereği bireyin örgüt içinde veya dışında başka bireyler ile sürekli iletişim halinde olmasını gerektirmektedir. Çalışanlar kendi kişilik yapıları ile bir örgüt içerisinde yer almaktadır. Her çalışanın kendine özgü bir kişiliği olduğu gibi örgütteki bireylerin zaman içinde örgütte oluşturduğu bir kültür vardır.

Psikoloji biliminde kişilik kavramı, bireylerin duygu ve düşüncelerini anlamlandırma ve tahmin edilebilirlik açısından önemlidir. Örgütsel davranış bilimi açısından ise kişilik kavramı örgüt içinde yer alan bireyin sadakati (bağlılığı), yaratıcı fikir geliştirme özellikleri, rekabetçi yapısı, takım çalışmasına katılması ve uyum sağlama gibi özelliklerin değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Nelson, 2011: 15).

İnsan faktörünün gittikçe önem kazandığı örgütsel yapılarda iş gücünü oluşturan insanların kişiliğinin analizi, yönetimi ve anlamlandırılması önemlidir. (Özgün 2007) İş sahasında işin amacı doğrultusunda gerçekleşebilmesi için bazı önemli kavramlar ele alınmıştır. Bunlardan biri de örgüt kültürü olup bir örgütün dinamiğini etkilediği bilinmektedir. Örgüt kültürü ile örgütteki bireylerin kişilik yapısının ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Kişilik Kavramı

1.1. Kişilik Tanımı

Kişilik insanın davranışlarına yansıyan, bireyi etkileşimde olduğu diğer bireylerden ayırıp farklılık katan özelliklerin tümü olarak ifade edilebilir. Bir başka deyişle kişilik bireyin tutarlı davranışlarının ve kendi içinde sahip olduğu özelliklerin bütünü olarak tanımlanabilir (Burger, 2006). Kişilik kavramı insanların yüzyıllarca sosyal yaşamlarının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kişilik, psikolojinin diğer bilimlerden ayrı bir bilimsel disiplin olarak kabul edilmesinden sonra bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Kişilik, insanların duyma, düşünme, davranış biçimlerini etkileme unsurlarının kendine özgü olan bir görüntüsüdür. Kişilik, devamlı olarak içeriden ve dışarıdan gelen uyarıcıların etkisi altındadır. Kişilik ayrıca bireylerin biyolojik, psikolojik, kalıtsal ve edinilmiş tüm yeteneklerinin, güdülerinin, duygularının, isteklerinin, alışkanlıklarının ve davranışlarının içine alınmasıdır. (Yelboğa, 2006: 198).

1.2. Kişiliği Etkileyen Faktörler

Literatürde uzun yıllardır bu alanda yapılan çalışmalar kişilik üzerinde pek çok faktörün etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bunları dört başlıkta ele alabiliriz.

Genetik alanında yapılan çalışmalar bireylerin pek çok özelliğinin genetik mirasla ebeveynlerden aktarıldığını göstermektedir. (Plomin ve Nesselroade, 1990; 191-192, Penke vd., 2007: 507) Bireylerin kişilik özelliklerinin farklı olmasının nedenleri üzerinde yapılan çalışmalar bu farklılığın genetik yapıdan kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. (Bouchard ve Loehlin, 2001: Aktaran; Hicks vd, 2008: 250). Genetik faktörler bireyin fiziki özelliklerine doğrudan etki ederken bireyin kişiliği üzerinde ailesi, toplum ve sosyokültürel faktörlerle etkileşimi neticesinde belirleyici olduğu söylenebilir. (Tekin vd. 2012:4614)

Kişilik gelişiminde başlıca etkenlerden biri aile olup (Forman ve Forman, 1981: 163). Birçok araştırma ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları ile bireylerin kişilik özellikleri arasında anlamlı ve önemli

ilişkileri ortaya koymuştur. (Jacobsson vd., 1980; Perris vd., 1983; Benjaminsen vd., 1984; McCrae and Costa, 1988, 1994; Schlette vd., 1998a, b; Ruchkin vd., 1998; Richter vd., 1998; Lundberg vd., 1999; Ono vd., 1999; Aktaran; Lundberg vd, 2000: 267).

Sosyal ve kültürel faktörler de genetik yapı ve aile gibi kişiliğin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Sosyal çevre olarak bireyin yaşamının farklı evrelerinde dahil olduğu oyun grubu, arkadaşları, okulu, mesleği ve iş arkadaşları gibi sosyal gruplar kişiliğin oluşumunda etki etmekte ve bu alanlardaki rolünü belirlemektedir. Bireyin kişiliğini ve bir gruba dahil olmaya yönelik davranış ve eğilimlerini anlamlandırmada bireyin içinde bulunduğu sosyal yapının bilinmesi önemlidir. (Uysal, 2010: 27). Sosyal yapının yanı sıra bireyin içinde bulunduğu kültür onun öğrenmesi ve öğrendiklerinden yola çıkarak yeni özellikler edinmesi açısından ve özellikle de ergenlik ile yetişkinlikte önemli olabilmektedir. (Yakut, 2006: 38, Roach, 2006: 78).

Bireyin kişilik yapısını etkileyen faktörler içinde coğrafi yapı, iklim ve doğa özellikleri de dolaylı yönden etkili olmaktadır. Örneğin iklimin mizaç üzerinde etkisinden bahsedilebilir. Sıcak iklimlerde doğup büyüyen bireylerin daha yumuşak mizaçları olabilirken ve duygusal tutumlarında daha esnek bir yapı gözlemlenirken, soğuk iklim koşullarında doğup büyüyen kişilerde daha sert ve donuk mizaç gözlemlenmektedir. (Girgin, 2007: 46). Buradaki etkinin doğrudan bir etki olmayıp o coğrafyada yaşayan nesillerden aktarılan davranış kalıpları yoluyla olduğundan bahsedebiliriz. (Can, 2007: 105).

1.3. Kişiliğin İncelenmesinde Beş Faktör Yaklaşımı

Kişiliği tanımlama ve sınıflamaya yönelik çalışmalar, insan davranışlarının tümünün gözlemlenmesi ve gözlemlerin kategorize edilmesi ile başlamıştır. Uzun süreç alan araştırmalar sonucu kişilik tiplerinin tanımlanması kolaylaşmıştır (Şenyuva 2007). Geçmişten günümüze pek çok araştırmacı kişiliği farklı boyutlarda ele almış olmakla birlikte günümüzde sıklıkla kabul edilen modellerden bir tanesi de McCrae ve Costa tarafından 1989 yılında geliştirilen 'beş faktör kişilik modeli'dir (Demirci, Özler et al. 2007). Beş faktör kişilik modelinin temel boyutları dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, gelişime açıklık ve duygusal dengesizlik (nevrotizm)'dir (Costa Jr and McCrae 1992). Dışadönüklük kişinin, iddialı, hareketli, mutlu, dost canlısı ve katılımcı olabilmesidir (Doğan, 2012). Uyumluluk, iş birliği yapma yanlısı, kibar, güven duyulan, iyi huya sahip olarak nitelendirilebilen bireyler ile yumuşak başlı kişilik özelliği yüksek olan kişilerdir (Kamdar and Van Dyne 2007). Sorumluluk, "bireyin bireysel davranış ve yetkisi çerçevesinde gelişen olaylar neticesinde ortaya çıkan sonuçları üstlenebilmesi ve üzerine alabilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu 2018). Gelişime açıklık, yenilikleri kabul etmeye hazır olma, yeniliklere ayak uydurma ve gelişmeye kendini açma şeklinde tanımlanabilir (Yıldız 2018).

Beş faktörlü kişilik modelinin bir diğer parametresi ise duygusal dengesizlik (nevrotiklik) olarak ifade edilmiştir. Nevrotiklik, ruhsal durumda kaygı ve korku duygusunun yoğun olduğu ve bu duygulara karşı savunma ve çatışmalara yönelik çözüm bulma çabasının olduğu ruhsal bir hastalıktır (Horney, 2017a: 21). Nevrotiklik (Duygusal Dengesizlik), stresin yol açtığı kaygı ve depresyon tablosunun artışına neden olan bir kişilik özelliğidir. (Odessa; FL: PAR, 1992). Bir başka ifadeyle nevrotiklik, kendi kendine acı çeken kişinin yaşantısına ve sık sık da sağlığına karışmış bir çeşit özel ruhsal tedirginliktir (Fordham, 2015: 117). "Kişilerin duygu ve kaygı bozukluğu yaşamasıdır" denilebilir. Duygusal tutarsızlığı yüksek olan bireyler nevrotik olarak sınıflandırılırlar. Nevrotizm düzeyi yüksek olan bireyler; endişe, kin, depresyon, kendini çok önemseme, alınganlık ve düşüncesizlik gibi olumsuz duyguları deneyimlemeye yatkındırlar (Costa Jr and McCrae 1992). Nevrotik bireyler genellikle kendilerine aşırı büyük hedefler belirleyip, kendi performanslarını yetersiz görme eğilimindedirler (Burger, 2006)

2. Örgüt Kültürü

Örgüt, ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kurumların veya kişilerin oluşturduğu birlik, teşekkül, teşkilat' anlamı taşımaktadır. (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük). Örgüt, bireylerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için insanlarla iş birliği yapmasının sonucudur. Örgüt kültürü ise

işletmelere kişilik kazandırmaktadır. Morgan'a göre (1986:112) "En genel anlamıyla kültür, farklı insan gruplarının sahip olduğu, farklı yasama biçimleri anlamına gelmektedir." (Terzi, 2000:5) Örgüt kültürü: "Bütün personelin davranışını ve örgütün temel görünümünü şekillendiren ve semboller vasıtasıyla öğrenilebilen, öğretilen, kuşaktan kuşağa aktarılabilen, değişebilecek nitelikteki değer, düşünce ve normların toplamıdır. Bu tanımın katkısı; örgüt kültüründe ortak düşünce, değer ve normların vurgusu yanı sıra bunların semboller aracılığı ile öğrenilebilirliğini ve aktarılabilirliğini vurgulamasıdır (Unutkan,1995:39).

2.1.Örgüt Kültürünü Meydana Getiren Unsurlar

Değerler, tavır ve hareketleri yöneterek kişilerin davranışlarına yön veren standartlardır. Kişiler değerleri içinde buldukları sosyal çevre ve kültürel unsurlardan öğrenir ve zaman içinde fiziksel, sosyal ve manevi çevredeki değişikliklerle birlikte değerlerini değiştirebilirler. (Battal, 2007, s.5).

Örgütteki yazılı olmayan standartlardan olan normlar bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini belirler ve ödül veya ceza ile normlara uyum gerçekleştirilmeye çalışılır (Sarıkamış, 2006, s.27).

İnançlar, değerlerden farklı olarak örgüt içerisinde yürütülen tüm faaliyetlerde nelerin doğru veya yanlış olduğuya ilgili belirleyici unsurdurlar (Schein, 2008, s.29).

2.2. Örgüt Kültürün Taşıyıcıları (Görünen Öğeleri)

Örgüt kültürünün taşıyıcıları; örgüte katılan yeni bireylerin gözlemleyebileceği ve hissedebileceği her şeyi ifade eder. Bunlar törenler, semboller, alışkanlıklar, hikâye ve efsaneler ve dil olarak gruplandırılabilir (Torun, 2012, s.26).

Örgüt üyelerinin önemli gün ve etkinliklerde bir araya gelerek belirli bir amacı gerçekleştirmeleri ve bu yolla da önemli norm ve değerleri daha iyi kavramaları mümkün olabilmektedir. Törenlere kutlama, emeklilik, mezuniyet, anma, yemekler, piknikler vb örnek verilebilir. (Boylu ve Sökmen, 2006, s.44-45, Yücel, 2007, s.75).

Örgütün görülebilir fiziksel görünümü ve örgüt yaşamının görünen yüzü olan semboller örgütün kimliğini oluşturan temel öğelerdendir. Örgütsel kültürün yansımaları, değer ve normların harekete geçirilmesi, Örgütsel deneyimle ilgili bir iletişim çerçevesi oluşturulması ve örgütsel sistemlerin göstergesi olmak gibi işlevlere sahiptirler. (Bako, 2010, s.155).

Alışkanlıklar sembolik ve anlamlı öğeleri içerir ve tekrarlanan aktivitelerle hangi hedeflerin ve değerlerin güçlü ve önemli olduğunu ifade ederler. (Wijka & Finchilescu, 2008, s.238).

Geçmişle bugün arasında köprü görevi gören hikayeler örgüt içindeki faaliyetlerin nedenlerini açıklar. Örgüt için önemli yönetici veya çalışanlara ait hikayeler veya efsaneler yeni çalışanların örgütün geçmişine dair bilgi sahibi olmasını sağlar. (Torun, 2012, s.28).

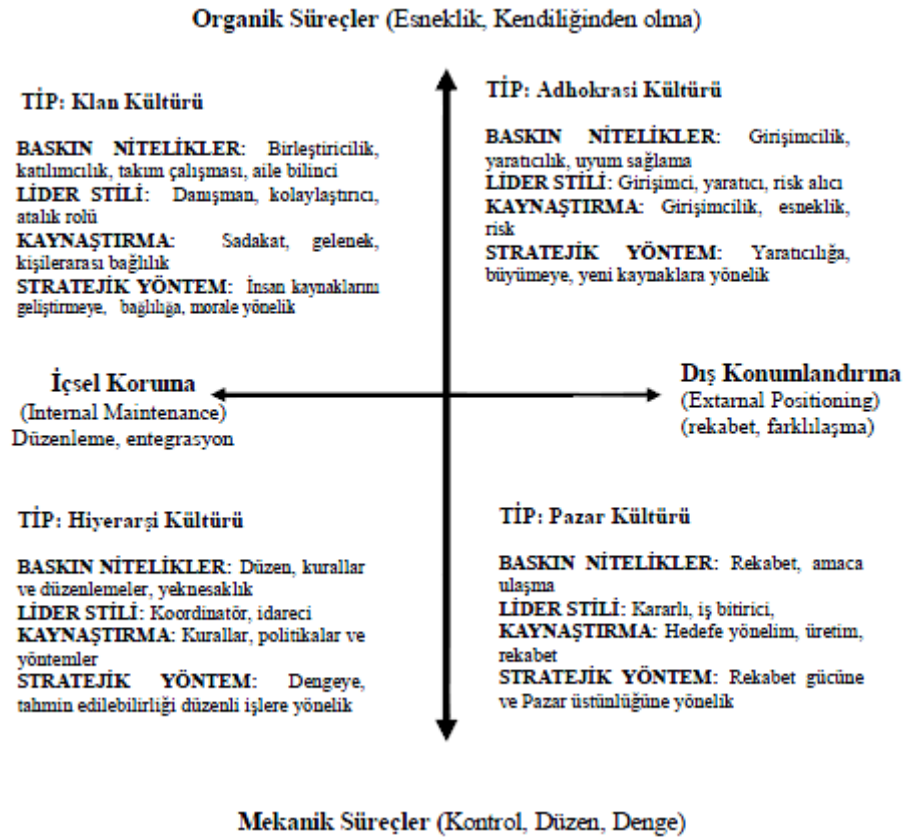
Örgüt kültürünün aktarılan öğelerinin geçmişten geleceğe ulaşmasında çalışanların iletişim ve etkileşiminde en önemli unsurlardan biri dildir. Böylece çalışanlar semboller ve kültür hakkında bilgi edinirler (Meydan ve Polat, 2010, s.126).

2.3. Örgüt Kültürünü Analizde Quinn ve Cameron'ın Rekabetçi Değerler Modeli

Rekabetçi Değerler Modelinde örgüt kültürü bir bütün olarak değerlendirilmiş ve dört kültür tipi tanımlanmıştır. Örgüt kültürü ile örgütsel başarı veya etkinlik arasındaki ilişki araştırılmış ve stratejinin örgütün finansal başarısı, ücret ve personel yönetimi üzerinde de etkili olduğu açıklanmıştır (Akt.: Eren, 2004: 147).

Klan, adhokrazi, hiyerarşi ve piyasa kültür tipleri örgütlerde saf bir şekilde gözlemlenmesi mümkün olmayan ancak örgütteki baskın olan özelliğe göre örgütlerin sınıflandırılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. (Quchi, 1980: 140; Scherer, 1988: 483). Bir örgütte yalnızca bir tane örgüt tipinin görülmesinden ziyade birden fazla örgüt tipine ait özelliklerin örgüt içinde yaşaması söz konusudur. (Lund, 2003: 221-222). Rekabetçi değerlerde kültür tiplerinin tanımlandığı şemadaki eksenlerden dikey olanı organik süreçlerden mekanik süreçlere doğru yayılımı göstermektedir. Organik süreçler örgütte esnek bir yapı, dinamiklik ve doğal oluşuma önem vermekte iken; mekanik süreçler ise kontrol, denge ve düzene daha fazla önem vermektedir. Yatay eksen ise dahili koruma ve dış konumlandırma boyutları ile ilgilidir. Dahili koruma bütünleşmeyi ve düzenleme çabalarını belirtir; dış konumlandırma ise rekabet ve farklılaşmaya ağırlık vermektedir. Yatay eksendeki bu iki boyut birbirine zıt nitelik taşımaktadır (Eren, 2004: 148).

Şekil1: Rekabetçi Değerler Modeli

Kaynak: Quinn ve Cameron, 1983:42

Klan Kültürü: Bu örgütler bir aileye benzemesinden dolayı Klan terimi kullanılmıştır. Klan kültüründe, düzen, kurallar ve hiyerarşinin yerine takım çalışması, çalışan katımlı programlar ve çalışanlarda kurumsal bağlılık karakterize olan özelliklerdir (Cameron & Quinn, 2006, s.41). Klan kültüründe takım çalışması, birleştiricilik, katılımcılık, aile olma bilinci örgütün niteliğini oluşturur. Liderler aile bilinci ile ebeveyn rolündedir. Nezaket, dürüstlük, ahlaki uyum ve sosyal eşitlik bu kültürün baskın değerleri olup pazar payı veya finansal kazançlardan daha üstün tutulmaktadır (Eren, 2004: 149).

Adhokrazi kültürü: Yaratıcılık ve yenilik ile desteklenmiş girişimciliğin esas olduğu bu kültürde liderler yaratıcı ve risk alıcı ayrıca çalışanları da risk almaya teşvik edicidirler. Bu örgütlerde daha çok sezgisel kararlar alınır ve başarı için örgütün yeni kaynaklar elde ederek büyümesine yoğunlaşılır. (Cameron ve Quinn, 1992: 33-35). Bu örgütler organik yapıda olup bireylere yetki devri ve özgürce karar verme imkânı sunar. Böylece yenilik ve yaratıcılık desteklenir eşsiz yeni mal ve hizmetler aracılığıyla

sektörde lider konuma ulaşmak hedeflenir. Dolayısıyla çalışanların girişimciliği desteklenir ve mücadelelerine göre ödüllendirilir. (Acaray vd, 2015:144)

Hiyerarşi kültürü: Resmi işleyiş süreçlerine hâkim, katı ve mekanik bir yapı vardır. Çalışanların ne yapacağı resmi kurullarla belirlenmiş, liderler iyi birer yönetici ve organizatör olarak verimlilik temalı bu kültürde işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesini kontrol ederler. (Cameron ve Quinn, 2006, s. 38). Hiyerarşi kültüründe önemli değerler düzen, kurallar ve yeknesaklık olup tüm faaliyetler gözetim ve yönlendirmeye tabi olarak değerlendirilir. (Acaray vd, 2015:144) Çalışanların belirlenen hiyerarşik düzeyde var olan prosedür ve kurallara uyması beklenir (Erdem, Adıgüzel ve Kaya, 2010, s.80).

Pazar Kültürü: Mekanik yapının hâkim olduğu diğer bir alt kültür olan Pazar kültüründe verimlilik ve üretkenlik önemli kavramlar olup çalışanların uymak zorunda oldukları kurallar sözleşmelerle belgelendirilip başarı ödüllendirilir. Rekabet önemli olup amaca ulaşmaya çalışanlar yönlendirilir. Örgütün başarısında liderler işlerin takibinde üretim ve verimlilik noktasında emir verici, hedef gösterici ve talepkârdırlar (Cameron ve Quinn, 1992: 32-37). Sonuç odaklı bir yaklaşım hâkim olup hedeflere ulaşmak ve pazar payını artırmak en önemli hedeftir. Çalışanlar birbirleriyle rekabet halinde iyi işler başarmaları yönünde teşvik edilirler. (Özbek, 2008, s.40).

Literatüre bakıldığında örgüt kültürü ile ilgili yapılan çalışmaların kamu, özel ve ürün ortaya koyan işletmeler ile sınırlılığı kaldığı görülmektedir. Örgüt yaşamında yer alacak bireylerin yetiştirildiği kurumlardan biri olan üniversiteler yöneticileri, çalışanları ve öğrencileri ile büyük bir örgüttür. Üniversitelerde, toplumun değişik kültürlerden gelen insanların oluşturduğu karma bir yapı söz konusudur. Yöneticiler, akademisyenler ve öğrencilerden oluşan bu örgütlerin kendine özgü kültürleri vardır. Akademik örgütler olarak üniversiteler, eğitim örgütlerinin temel özelliklerini içerir. Üniversitenin girdilerinde ve amaçlarında farklılaşmaya bağlı olarak bu örgütler değişik özellikler de içerebilir. Bu nedenle üniversitelerde çalışan personelin kişilik yapısı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin incelenmesi önemlidir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Bu çalışma ile Karabük Üniversitesi'nde çalışan yöneticilerin ve idari personelin kişilik özelliklerinin örgüt kültürüne etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra kişilerin sosyo-demografik özellikleri ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin de incelenmesi çalışmanın amaçlarından bir diğeridir. Araştırma konu açısından; kişilik özellikleri örgüt kültürü arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve açıklanmasıyla sınırlıdır. Kişilik ile ilgili değişkenler; McCrae ve Costa (1989) tarafından geliştirilen Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması en güncel haliyle Horzum ve ark. (2017) tarafından gerçekleştirilen Beş Faktör Kişilik Özellikleri (BFKÖ)'nin dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve gelişime açıklık boyutlarını ele almaktadır. Örgüt kültürü ile ilgili değişkenler Cameron ve Quinn (2005) tarafından hazırlanan İra ve ark. (2011) tarafından Türkçe geçerlik güvenilirlik çalışması yapılmış olan örgüt kültürü değerlendirme ölçeğinde yer alan "Klan Kültürü", "Hiyerarşi Kültürü", "Adhokrasi Kültürü", "Piyasa Kültürü" boyutlarını; kapsamaktadır. Araştırma uygulama açısından, Karabük Üniversitesi'nin idari personeli ve yönetici akademisyenleri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın uygulaması 2018 yılı Aralık ayında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada uygulanan anketlerin araştırmaya katılanlarca doğru ve aynı şekilde algılandığı ve verilen cevapların çalışanların gerçek durum ve tutumlarını yansıttığı varsayılmıştır.

3.2. Yöntem

Araştırma evrenini Karabük Üniversitesi'nde çalışan yönetici ve idari personel-oluşturmaktadır. İdari personelin mekanik örgüt yapısına (hiyerarşik yapı), akademik personelin ise organik örgüt yapısına (esnek yapı ve karar alma konusunda yetkinin devredilmesi) karşılık geldiği düşünüldüğü için araştırmanın evreni belirlenmiştir. Akademik personelin üniversitelerde eğitim ve araştırma ile ilgili sorumluluklarından

ötürü hiyerarşik örgütlerdeki gibi yoğun etkileşim sergilememesi akademik yöneticilerin daha çok bu rolü üstlenmesi nedeniyle bu çalışmada yöneticiler ile akademik çalışanlar sınırlandırılmıştır. Karabük Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı'ndan alınan bilgiye göre üniversitede 452 idari personel ve akademik birim yönetici kadrosu bulunmaktadır. Evrenin tamamına ulaşabilmek amacıyla elektronik ortamda hazırlanan anket formu tüm idari personele ve akademik yöneticilere online olarak gönderilmiştir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan soru formunun birinci bölümü sosyo-demografik özelliklere yönelik sorulardan oluşmaktadır. Formun ikinci bölümünde bireylerin kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak Costa ve McCrae (1985) tarafından geliştirilen "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği" yer almaktadır. Formun üçüncü bölümünde ise Cameron ve Quinn (2005) tarafından hazırlanan "Örgütsel Kültür Değerlendirme Ölçeği" yer almaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri Araştırmanın amacına yönelik olarak 1 adet ana ve 20 alt olmak üzere toplam 21 adet hipotez geliştirilmiştir.

H: Kişilik yapısı ile örgüt kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Ha: Dışa dönüklük ile Klan kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hb: Dışa dönüklük ile Adhoraksi Kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hc: Dışa dönüklük ile Hiyerarşi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hd: Dışa dönüklük ile Pazar kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

He: Uyumluluk ile Klan kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hf: Uyumluluk ile Adhoraksi Kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hg: Uyumluluk ile Hiyerarşi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hh: Uyumluluk ile Pazar kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hı: Sorumluluk ile Klan kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hi: Sorumluluk ile Hiyerarşi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hj: Sorumluluk ile adhoraksi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hk: Sorumluluk ile Pazar kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hl: Gelişime açıklık ile Klan kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hm: Gelişime açıklık ile Adhoraksi Kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hn: Gelişime açıklık ile Hiyerarşi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Ho: Gelişime açıklık ile Pazar kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hp: Duygusal dengesizlik ile Klan kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hr: Duygusal dengesizlik ile Adhoraksi Kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hs: Duygusal dengesizlik ile Hiyerarşi kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

Hş: Duygusal dengesizlik ile Pazar kültürü arasında anlamlı bir ilişki vardır

3.3. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anket sorularının analizinde istatistik yöntemlerinden frekans dağılımları, güvenilirlik, Man Whitney -U testi, Kruskal Wallis Testi, Kolmogorov- Smirnov testi, Spearmann korelasyon testi kullanılmış ve sonuçlar tablolar ile özetlenmiştir. Verilerin analizinde öncelikli olarak araştırmaya konu olan beş faktör kişilik analizi ve örgüt kültürüne ait soruların güvenilirlikleri analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach Alfa Katsayısı yöntemine göre 0,7 değeri dikkate alınarak belirlenmiştir. Kullanılan ölçeklerdeki gruplara ilişkin değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı 0,3 ve yukarısı istatistiksel anlamlılık değeri ile birlikte ilişki var olarak kabul edilmiştir.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Anket Karabük Üniversitesi Bilgi İşlem Müdürlüğüne kayıtlı bulunan 305 idari personel ve yönetici personele gönderilmiş, bunlardan 127 kişi geri dönüş yapmıştır. Gelen anketler eksiksiz doldurulduğundan tamamı hesaplamaya dâhil edilmiştir.

“Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği”nin güvenilirliği incelenmiş ve Cronbach Alpha değeri 0,837 bulunmuştur. “Örgütsel Kültür Değerlendirme Ölçeği”nin güvenilirliği ise Cronbach Alpha değeri 0,965 bulunmuştur. Anketlerin toplam Cronbach Alpha değeri 0,907 olarak bulunmuştur. Her iki testin sonucu 0.70 değerinin üzerinde olduğu için oldukça güvenilir olarak değerlendirilmiştir.

Verilerin dağılımının incelendiği Kolmogorov-Smirnov testinde değerler 0.05’ten küçük olduğu için normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve daha sonra yapılacak ilişki analizlerinde normal dağılım göstermeyen verilere spearmann korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 1: Verilerin dağılımı

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Cinsiyet	,407	127	,000	,611	127	,000
Yasınız	,257	127	,000	,866	127	,000
Medeni_durumunuz	,377	127	,000	,711	127	,000
Cocuk_sayisi	,260	127	,000	,801	127	,000
Bu_kurumdaki_calisma_sureni	,261	127	,000	,858	127	,000
z						
Öğrenim_durumu	,258	127	,000	,859	127	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Beş faktör kişilik özellikleri duygusal denge (nevrotiklik), dışa dönüklük açıklık, uyumluluk ve sorumluluk olarak, örgüt kültürü ise, klan kültürü, hiyerarşi kültürü, adhokrasi kültürü, pazar kültürü olarak sınıflandırılmıştır.

Katılımcıların beş faktör kişilik özellikleri ve örgüt kültürü ortalama değerleri tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların kişilik özellikleri ve örgüt kültürü toplam puanları

	n	Minimum	Maximum	Ortalama ± SS
Du gusal Denge (Nevrotizm)	127	1,00	5,00	2,58±0,90
Dışa dönü lük	127	1,83	5,00	3,86±0,78
Açıklık	127	1,00	5,00	3,65±0,70
Uyumluluk	127	1,80	5,00	4,08±0,83
Sorumluluk	127	1,17	5,00	3,93±0,70
Klan Kültürü	127	1,00	5,00	3,38±1,00
Hiyerarşi Kültürü	127	1,0	5,00	3,54±0,87
Adhoraksi Kültürü	127	1,00	5,00	3,35±0,99
Pazar Kültürü	127	1,33	4,67	3,27±0,79

n: Kişi sayısı, SS: standart sapma

Araştırma 127 bireyin (47 kadın, 80 erkek) katılımı ile gerçekleşmiştir. Katılımcılara ait sosyo-demografik özellikler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo3: Katılımcılara ait sosyodemografik özellikler

		n	Yüzde %
		n	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	47	37
	Erkek	80	63
Yaş	18-22	11	8,7
	23-30	33	26
	31-40	57	44,9
	41 ve üzeri	26	20,5
Medeni durum	Bekar	37	29,1
	Evli	83	65,4
	Boşanmış veya eş vefat etmiş	7	5,5
Bu kurumda çalışma süresi	6-12 ay	19	15
	1-3 yıl	25	19,7
	4-7 yıl	54	42,5
	8 yıl ve üzeri	29	22,8
Öğrenim Durumu	Lise ve Öncesi	9	7,1
	Önlisans	30	23,6
	Lisans	58	45,7
	Lisansüstü	30	23,6

n: Kişi sayısı

Katılımcıların %63'ü erkek ve %37'si kadınlardan oluşmaktadır. Yaş dağılımına baktığımızda çoğunluğun %45 ile 31-40 yaş arasındaki bireylerden oluştuğunu bunu %20,5 ile 41 yaş ve üzeri bireylerin takip ettiğini görmekteyiz. Medeni durumu incelendiğinde çoğunluğunu (%65) evli bireyler oluşturmaktadır. Katılımcıların %29,1 i bekar ve %5,5'i ise boşanmış veya eşi vefat etmiş bireylerden oluşmaktadır.

Sosyo-demografik verilerin normal dağılımı Kolmogorov Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Verilen normal dağılmadığı görüldüğünden ($p < 0,05$) analizler sırasında nonparametrik testler kullanılmıştır.

Cinsiyete göre kişilik faktörleri ve Örgüt kültürleri arasında fark olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir. Kişilik özelliklerinden açıklık faktörünün cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklı olduğu ve kadınlarda bu faktöre ait puanların daha düşük olduğu belirlenmiştir. Yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu ile kişilik faktörleri ve örgüt kültürleri arasında fark olup olmadığı bağımsız değişken sayısı ikiden fazla olduğundan Kruskal-Wallis H Testi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki

n=127		Duygusal Denge			Dışa Dönüklük			Açıklık			Uyumluluk			Sorumluluk		
		Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p
Cinsiyet	Kadın	2,65±0,86	0,677	0,412	3,93 ± 0,81	0,716	0,399	3,62 ± 0,84	5,241	0,024	3,98 ± 0,88	1,113	0,293	3,78 ± 0,73	0,118	0,731
	Erkek	2,54±0,92			3,82 ± 0,78			3,67 ± 0,61			4,15 ± 0,79			4,02 ± 0,68		
Yaş	18-22	2,88±1,01	4,315	0,229	3,94±1,00	3,613	0,306	3,15±0,89	5,094	0,165	4,36±0,92	3,221	0,359	3,89±1,10	0,353	0,950
	23-30	2,40±0,96			4,05±0,76			3,81±0,66			3,95±0,87			3,99±0,62		
	31-40	2,57±0,82			3,79±0,75			3,65±0,69			4,09±0,80			3,91±0,68		
	41 ve üzeri	2,71±0,93			3,72±0,78			3,65±0,61			4,12±0,80			3,91±0,67		
Medeni Durum	Bekar	2,50±0,95	0,085	0,959	3,89±0,85	4,358	0,113	3,53±0,71	1,766	0,414	3,95±0,83	2,250	0,325	3,87±0,81	0,370	0,831
	Evli	2,61±0,88			3,80±0,77			3,69±0,69			4,13±0,83			3,95±0,67		
	Boşanma	2,67±0,86			4,38±0,40			3,81±0,70			4,29±0,79			3,95±0,40		
Kurumda çalışma süresi	6-12 ay	2,46±0,99	4,607	0,203	3,71±0,82	6,840	0,077	3,37±0,87	3,436	0,329	4,16±0,83	1,895	0,595	3,95±0,85	3,516	0,319
	1-3 yıl	2,83±0,92			4,20±0,81			3,62±0,64			4,14±0,82			4,09±0,58		
	4-7 yıl	2,401±0,86			3,82±0,72			3,74±0,67			3,97±0,85			3,82±0,68		
	8 yıl ve üzeri	2,76±0,83			3,73±0,80			3,68±0,66			4,21±0,79			3,99±0,71		
Öğrenim Durumu	Lise ve Öncesi	2,91±1,00	4,888	0,180	4,19±0,86	3,678	0,298	3,63±0,88	0,250	0,969	3,78±1,11	1,738	0,628	3,93±1,07	0,685	0,877
	Önlisans	2,77±1,04			3,69±0,93			3,67±0,76			3,95±0,97			3,89±0,78		
	Lisans	2,54±0,91			3,91±0,78			3,62±0,73			4,10±0,78			3,94±0,69		
	Lisansüstü	2,38±0,63			3,83±0,58			3,69±0,52			4,27±0,63			3,96±0,52		

n: Kişi sayısı,

p: istatistiksel anlamlılık düzeyi,

F: Levenue ve Chi Square katsayısı,

Mann whitney -U testine göre anlamlı çıkan sonuç

Elde edilen bu farkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ikili karşılaştırmalar Mann-Whitney U testi ile incelenmiş; yaş ve kurumda çalışma süresi 4 gruptan olduğundan Bonferonni düzeltmesine göre $p < 0,012$ 'den küçük olanlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu ile örgüt kültürü arasındaki ilişki incelendiğinde yaşın, Klan kültürü ve Adhokrasi kültürünü etkilediği, kurumda çalışma süresinin ise tüm örgüt kültürü alt ölçeklerini etkilediği belirlenmiştir. (Tablo 5)

Tablo 5. Cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu ile örgüt kültürü arasındaki ilişki

n=127		Klan Kültürü			Hiyerarşi Kültürü			Adhoraksi Kültürü			Pazar Kültürü		
		Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p	Ortalama±SS	F	p
Cinsiyet	Kadın	3,36±0,93	1,458	0,230	3,53 ± 0,81	0,212	0,646	3,39 ± 0,88	1,949	0,165	3,36 ± 0,72	1,039	0,310
	Erkek	3,40±1,05			3,56 ± 0,91			3,32 ± 1,04			3,22 ± 0,83		
Yaş	18-22	4,12±0,66†	8,945	0,030*	4,05±0,72	6,085	0,108	4,26±0,68†	12,353	0,006*	3,94±0,68	9,554	0,023
	23-30	3,46±0,91			3,62±0,84			3,35±0,85			3,34±0,73		
	31-40	3,18±0,99†			3,38±0,87			3,16±0,98†			3,12±0,76		
	41 ve üzeri	3,42±1,14			3,58±0,90			3,39±1,09			3,25±0,84		
Medeni Durum	Bekar	3,49±0,82	4,602	0,100	3,65±0,70	4,108	0,128	3,43±0,81	3,307	0,191	3,41±0,67	5,822	0,054
	Evli	3,28±1,08			3,45±0,94			3,27±1,06			3,16±0,83		
	Boşanma	4,10±0,48			4,10±0,50			3,98±0,062			3,83±0,53		
Bu kurumda çalışma süresi	6-12 ay	3,39±1,00	16,920	0,001*	3,51±0,87	18,934	0,000*	3,32±0,96	12,150	0,007*	3,33±0,86	16,309	0,001*
	1-3 yıl	4,07±0,60†			4,14±0,56†			3,93±0,73†			3,77±0,57†		
	4-7 yıl	3,26±0,97†			3,48±0,81†			3,27±0,96†			3,20±0,72†		
	8 yıl ve üzeri	3,01±1,09†			3,16±0,95†			3,01±1,06†			2,94±0,85†		
Öğrenim Durumu	Lise ve Öncesi	3,11±1,47	3,572	0,312	3,30±1,18	2,095	0,553	3,09±1,38	3,426	0,331	3,09±1,08	6,748	0,080
	Önlisans	3,63±0,92			3,70±0,85			3,58±0,94			3,55±0,74		
	Lisans	3,36±0,96			3,53±0,86			3,33±0,98			3,23±0,79		
	Lisansüstü	3,26±1,02			3,47±0,80			3,24±0,90			3,13±0,69		

n: Kişi sayısı,

p: istatistiksel anlamlılık düzeyi,

F: Levenue ve Chi Square katsayısı,

* Kruskal-Wallis testine göre anlamlı çıkan sonuç,

† : Mann Whitney-U testine göre anlamlı bulunan gruplar

Örgüt kültürünün boyutlarının yaş gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmış ve 18-22 yaş ve 31-40 yaş aralığındaki katılımcıların Klan ve Adhokrasi kültürleri açısından diğer gruplara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklarının bulunduğu belirlenmiştir. Örgüt kültürü boyutlarının kurumda çalışma süresine göre değişim gösterip göstermediği incelendiğinde çalışma süresi 1-3 yıl olan katılımcılar ile 4 yıl ve üzerinde çalışma süresi bulunan katılımcılar arasında tüm örgüt kültürleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Kişilik Özellikleri ile Örgüt Kültürü arasındaki ilişki Spearmann korelasyon testi ile incelenmiş ve istatistiksel anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük korelasyon katsayısı ise 0,3'ten büyük olan değerler arasında ilişki olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, Duygusal Denge ile örgüt kültürleri arasında ilişki bulunmazken, dışa dönüklük ile Klan kültürü ve Adhokrasi kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki ve Sorumluluk ile Klan Kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki olduğu belirlenmiştir. Değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kişilik özellikleri ile örgüt kültürleri arasındaki ilişki

n=127	Klan Kültürü		Hiyerarşi Kültürü		Adhoraksi Kültürü		Pazar Kültürü	
	p	r	p	r	p	r	p	r
Duygusal Denge	0,924	0,009	0,217	0,110	0,859	0,016	0,310	0,091
Dışa dönüklük	0,000*	0,356	0,001	0,298	0,000*	0,364	0,001	0,298
Açıklık	0,409	0,074	0,203	0,114	0,411	0,074	0,718	0,032
Uyumluluk	0,001	0,280	0,048	0,176	0,010	0,227	0,067	0,163
Sorumluluk	0,000*	0,336	0,003	0,262	0,003	0,261	0,001	0,284

n: Kişi sayısı,

p: istatistiksel anlamlılık düzeyi,

r: korelasyon katsayısı (Spearman testine göre),

* Spearman testine göre anlamlı çıkan sonuç

3.5.Sonuç

Genetik faktörler, aile, sosyal ve kültürel çevre, coğrafi yapı, iklim gibi etkenler bireyin kişiliğini oluşturmasında belirleyici olurken; birey de kişiliğinin yansıması olan duygu, düşünce ve davranışları ile çevresini etkilemektedir. Birey yaşam sürecinde hayatının ve vaktinin önemli bir kısmını geçirdiği örgüt içerisinde kişiliği ile etkileşimde bulunmakta ve örgüt kültürünün oluşmasında belirleyici olmaktadır. Örgüt kültürü örgüt içerisinde ortak kabul gören değerler, normlar, inançlar ve davranışlardır. Örgüt kültürünü anlayabilmek örgütün başarısı, çalışma biçimi, yönetim tarzı, örgütün değişime ve yeniliklere açık olup olmaması gibi durumları anlamamızda yardımcı olmaktadır. Kişilik yapısı ile örgüt kültürü arasında ilişkinin incelendiği bu çalışmada dışa dönüklük ile Klan kültürü ve Adhoraksi kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki ve sorumluluk ile Klan kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmuştur.

Cameron ve Quinn örgütlerin yaşam döngüsü ile ilgili erken evrede, örgütlerde girişimciliğin baskın ve bürokratik yapının az olduğu Adhokrasi kültürünün hakim olduğunu, organizasyonlar geliştikçe güçlü aidiyet duygusunun hakim olduğu Klan kültürüne yöneldiklerini, örgüt daha da büyüdükçe artan yetki, departman ve sorumluluklar nedeniyle standart işlerin ve yapının vurgulandığı ve kontrolün arttığı Hiyerarşi kültürüne kayarak örgütsel gelişimin tamamlandığını belirtir. (Cameron ve Quinn, 2005: 37-44). Çalışmamızda bu ifadeyi destekler nitelikte Hiyerarşi kültürü baskın kültür olarak bulunmuştur. Hiyerarşi Kültürünü ise sırasıyla Klan kültürü ve Adhokrasi kültürü izlemektedir. Karabük Üniversitesi 2007 yılında kurulmuş ve hızlı bir büyüme göstermiş bir üniversitedir. Dolayısıyla fakülte, yüksek okul ve bölüm sayısındaki artış, personel sayısının ve işlerin artması örgüt kültürünün Hiyerarşi kültürüne kaymaya yönlendirmiş diyebiliriz.

Çalışanların kişilik özellikleri analizinde 4,08'lik bir ortalama ile güvenilir, bağışlayıcı, fedakâr, iyi niyetli ve ilgili insanların özelliklerini karakterize eden uyumluluk özelliği baskın olarak belirlenmiştir. Bu sonucu 3,93 ortalama ile sorumluluk, 3,86 ortalama ile dışa dönüklük ve 3,65 ile açıklık (deneyime/gelişime açıklık) takip etmektedir. Duygusal denge ortalaması 2,58'dir. Duygusal anlamda dengede olmak stresle başa çıkabilen, hoş olmayan gelişmelerden daha az etkilenen kendine güvenen, daha tutarlı ve mutlu kişileri tanımlamaktadır. Bu durumda kurumda çalışanlar duygusal denge ya da dengesizlik noktasında kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Cinsiyete göre kişilik faktörleri incelendiğinde; kişilik özelliklerinden açıklık faktörünün cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklı olduğu ve kadınlarda (3,62 ort) bu faktöre ait puanların erkeklere göre (3,67 ort) daha düşük olduğu belirlenmiştir. Açıklık boyutu hayal gücünü, yenilikçiliği, gelişim ve değişime açıklığı tanımlamaktadır. Hiyerarşi kültürünün baskın olduğu bir örgütte kadınların yeni deneyim ve fikirlere açıklık düzeyinin düşük olması manidardır. Özellikle günümüzde kadınların iş sahasında hak ettikleri unvan ve mevkilere ulaşması yönünde engeller olduğu aşikardır ve bu durumun da kadınlarda cam tavan etkisi yaptığı belirtilmektedir. Bu nedenle aslında kadının doğasında değişime açıklık var olsa da içinde bulunduğu koşullar nedeniyle bunu yansıtmaktan kaçınıyor olabilir.

Yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu ile örgüt kültürleri arasında fark olup olmadığı değerlendirildiğinde; yaşın, Klan kültürü ve Adhoraksi kültürünü etkilediği, kurumda çalışma

süresinin ise tüm örgüt kültürü alt faktörlerini etkilediği belirlenmiştir. 18-22 yaş aralığında Klan kültürüne ait puan ortalaması 4,12 iken 31-40 yaş aralığında 3,18'e düşmektedir. Yani gençler örgüt ortamını daha aile ortamı gibi görmekte, yöneticileri ebeveyn rolünde kabul etmekte iken yaş ilerledikçe bu bakış açısı olumsuz yönde değişmektedir. Aynı şekilde 18-22 yaş aralığında Adhokrasi kültürüne ait puan ortalaması 4,26 iken 31-40 yaş aralığında 3,39'a düşmektedir. Adhokrasi kültüründe yenilikçilik ve girişimcilik ön plandadır ve liderler yenilikçidirler. Örgüt için önde olmak, eşsiz bir mal veya hizmet sunmak ve sektörde lider olmak önemlidir. Bu bulgular ışığında gençlerin daha yenilikçi ve girişimci bir bakış açısına sahip olduğu yaş ilerledikçe bakış açısının olumsuz yönde değiştiği yönünde yorumlayabiliriz. Medeni durum ve öğrenim durumu ile örgüt kültürü arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak kurumda çalışma süresi ile örgüt kültürü tipleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kurumda çalışma süresi arttıkça örgüt kültürü değerleri düşmektedir. Kurumda çalışma süresine göre bireyler en yüksek ortalama (4,14) ile kurumu hiyerarşi kültüründe tanımlamışlardır. 1-3 yıl çalışma süresi olan kişiler 4,14 ortalama ile hiyerarşi kültürü, 4,07 ortalama ile Klan kültürünü seçmişlerdir.

Kişilik yapısı ile örgüt kültürü arasında ilişkinin incelendiği bu çalışmada dışa dönüklük ile Klan kültürü ve Adhokrasi kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki ve sorumluluk ile Klan kültürü arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmuştur. Dışadönüklük özellikleri açısından baktığımızda Klan kültürü ve Adhokrasi kültürü uyumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Örgüt kültürü ile ilgili olarak literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle örgütsel bağlılık, iş doyumunu, örgüt performansı, yıldırma, örgütsel sessizlik, örgütsel vatandaşlık, örgütsel sinizm gibi konularda ilişkileri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Örgüt kültürü ile kişilik özellikleri arasında doğrudan bir çalışma yapılmasa da kişilik ile örgüt kültürü ilişkisi araştırılmış ve kişilik ile örgüt kültürü arasında olumlu yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Günümüzde özellikle özel sektörde işe alımlarda kişilik analizi bir seçim yöntemi olarak kullanılmaktadır. Örgüt kültürü ile kişilik özellikleri arasında ilişkinin tespit edilmesi ile insan kaynakları yönetimi alanında daha fazla katkı sağlanabilir. Örgütlerin işleyişi, performansı, yönetimi gibi pek çok konuda daha fazla bilgi edinmek için örgütteki bireylerin daha fazla anlaşılmasına ihtiyaç vardır bu bağlamda benzer çalışmaların farklı alanlarda daha büyük gruplarla çalışılarak gerçekleştirilmesi önerilir.

Kaynaklar

- (Pdf) *Örgüt Yapısı Ve Okullar- Organizational Structure And Schools*. Available From: https://www.researchgate.net/publication/304748874_Orgut_Yapisi_Ve_Okullar_-_Organizational_Structure_And_Schools [Accessed Oct 30 2018].
- Acaray, A., Çekmecelioğlu, H. G. ve Akturan, A. (2015). Örgüt Kültürü İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 32, 139-157.
- Bakó, R. K. (2010). Organizational Discourses As Status Symbols, *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Vol.2, No.1, 151-160
- Battal, A. (2007). Örgütsel Değerlerin Örgüt Kültürü Öğelerine Etkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Boylu, Y. ve Sökmen, A. (2006). Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürünün Tespit Edilmesi: Ankara İlinde Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, 37-65.
- Burger, J. M. (2006). "Kişilik, Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri, Çev." İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, *Kaknüs Yayınları*, İstanbul.
- Cameron, K. S. & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing And Changing Organizational Culture*, Jossey Bass Publications, San Francisco.
- Cameron, K. S. ve Quinn R. S. (1992). "Diagnosing And Changing Organizational Culture." *Adison- Wesley*, Massachusetts.
- Can, Y. (2007). "A Tipi ve B Tipi Kişilikler Bakımından Mobbing Kişilik İlişkinin İncelenmesi Ve Bir Uygulama", *Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Costa Jr, P. T. And R. R. McCrae (1992). "Four Ways Five Factors Are Basic." *Personality And Individual Differences* 13(6): 653-665.

- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1992). NEO-PI-R: Professional Manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Demirci, M. K., D. E. Özler And B. Girgin (2007). "Beş Faktör Kişilik Modelinin İşyerinde Duygusal Tacize (Mobbing) Etkileri–Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama."
- Doğan, T. (2012). "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Öznel İyi Oluş." *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 14(1): 56-64.
- Erdem, R., Adıgüzel, O. Ve Kaya A. (2010). Akademik Personelin Kurumlarına İlişkin Algıladıkları Ve Tercih Ettikleri Örgüt Kültürü Tipleri, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.36, 73-88
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları
- Fordham, F. (2015). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. Çev. A. Yalçın. 9. Basım, İstanbul: Say Yayınları
- Girgin, B. (2007). "Beş Faktör Kişilik Modelinin İş Yerinde Duygusal Taciz'e (Mobbing) Etkileri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Kütahya
- Hicks, B. M., Johnson, W., Iacono, W. G., Ve McGue, M. (2008). "Moderating Effects Of Personality On The Genetic And Environmental Influences Of School Grades Helps To Explain Sex Differences In Scholastic Achievement", *European Journal Of Personality*, Eur. J. Pers., Vol:22, S.247–268.
- Horney, Karen (2017a). *Çağımızın Nevrotik İnsanı*. 3. Baskı. Çev. B. Kıcı, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Horzum, M. B., Ayas, T., Padır, M.A. (2017) "Beş faktör kişilik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması." *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 398-408.
- İra, Ö. G. N., Şahin, S. (2011). "Örgüt Kültürü Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması" *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-13.
- Kamdar, D. and L. Van Dyne (2007). "The Joint Effects Of Personality And Workplace Social Exchange Relationships In Predicting Task Performance And Citizenship Performance." *Journal Of Applied Psychology* 92(5): 1286.
- Lund, B. D. (2003). "Organizational Culture And Job Satisfaction." *Journal Of Business And Industrial Marketing*, 18(3), S:219-231.
- Lundberg, M., Perris, C., Ve Adolffson, R.(2000). "Family Environment And Personality: Perceived Parenting And The Role Of Personality", *Clinical Psychology And Psychotherapy Clin. Psychol. Psychother*, Vol: 7, S.267–274.
- Meydan, C. H. ve Polat M. (2010). "Liderin Güç Kaynakları Üzerine Kültürel Bağlamda Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65, S.4, 123-140.
- MORGAN, Clifford T., (1999). *Psikolojiye Giriş*, 13. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Yayın No:1.
- NELSON, K. W. (2011). "Motivation and Personality: An Examination of the Big Five Personality Trait Factors and Their Relationship with Sales Performance in a Non-Cash Incentive Program", *Doctorate Dissertation, Capella University, Minnesota*.
- Özbek, A. (2008). *İşgören Güçlendirme Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İşletme İçi Birimler Ve Demografik Faktörler Açısından Analizi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özgün, M. S. (2007). "Okul Psikolojik Danışmanlarının Kişilik Özellikleri İle Mesleki Yetkinlik Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana*.
- Penke, L., Denissen, J. J. A., Ve Miller, G. F., "The Evolutionary Genetics Of Personality", *European Journal Of Personality*, Eur. J. Pers., Vol:21, 549–587, 2007.
- Plomin, R. Ve Nesselroade, J. R. (1990). "Behavioral Genetics And Personality Change", *Journal Of Personality*, Vol:58, No:1, S.191-220.
- Quchi, W. (1980). "Markets, Bureaucracies And Clans." *Administrative Science Quarterly*, 25, S:129-141.
- Quinn, R. E. Ve Cameron, K. (1983). "Organizational Life Cycles And Shifting Criteria Of Effectiveness: Some Preliminary Evidence." *Management Science*, Jan. 29, S:33-51.
- Roach, P. D. (2006). "Evolutionary Theory And Birth Order Effects On Big Five Personality Traits Among The Shuar Of Amazonian Ecuador: The First Cross-Cultural Test", *Doctorate Dissertation, University Of Oregon, Oregon*.
- Sarıkamış, Ç. (2006). *Örgüt Kültürü Ve Örgütsel İletişim Arasındaki İlişkinin Örgüte Bağlılık Ve İş Tatmine Etkisi Ve Başarı Teknik Servis A.Ş De Bir Uygulama*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Schein, E. H. (2008). *Organizational Culture And Leadership*, (3rd Ed)., By, Jossey-Bass, San Francisco.

- Scherer, R. P., (1988). "A New Typology For Organizations: Market, Bureaucracy, Clan And Mission With Application To American Denominations." *Journal For Scientific Study Of Religion*, 27(4), S:475-498.
- Şenyuva, H. Ş. (2007). Aydın İlinden Alınan Normal Bir Örneklemde Kişilik Bozukluklarının Yaygınlık Çalışması, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Tekin Ö.A., Turan S.N., Özmen M., Turhan A.A., Kökçü A., Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkiler: Ankara'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama, *Journal Of Yaşar University*, 2012, 4611,4641
- TERZİ, A.R. (2000). Örgüt kültürü. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Torun, G. S. (2012). Örgüt Kültürünün Çalışan Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Turizm Sektöründe Bir Araştırma, (1.Bs), Ankara.
- Türk Dil Kurumu,(2018). "Sorumluluk." From [Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5bd58ff70a0656.33605427](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=tdk.gts.5bd58ff70a0656.33605427).
- Unutkan, G. A. (1995) "İşletmelerin Yönetimi ve Örgüt Kültürü", Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- Uysal, M. (2010). "Hemşirelerin Kişilik Özellikleri ile Karar Stratejilerinin İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Wijka, C. H. V. & Finchilescu G. (2008). Symbols Of Organisational Culture: Describing And Prescribing Gender Integration Of Navy Ships, *Journal Of Gender Studies*, Vol.17, No.3, 237-249.
- Yakut, Ö. (2006). "Eğitim Yöneticilerinin Liderlik Davranışları ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Küçükçekmece İlçesi Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8(2), Ss. 196-211.
- Yıldız, T. (2018). Çalışmaya Tutkunluk, İş Özellikleri, Kişilik Tipleri, İşkoliklik, Stratejik Çeviklik Ve Başarı Hedef Yöneliminin Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans, Arel Üniversitesi.
- Yücel, İ. (2007). Öğrenen Örgütler Ve Örgüt Kültürü: Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KURUMSAL İTİBARIN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ETİK LİDERLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Enver AYDOĞAN

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN AHBV Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara,
enver.aydogan@hbv.edu.tr

Kemal ESMER

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara,
fiiney@hotmail.com

ÖZ

Günümüzde işletmeler, stratejik yönetim kapsamında, çeşitli stratejiler belirlemekte ve bu stratejiler kapsamında yaşamlarını sürdürme adına çalışmalar yapmakta, etkinlikler gerçekleştirmekte ve örgütsel yapılarını gözden geçirmektedir. Örgütler; rekabetçi üstünlüklerini korumak, amaç ve hedeflerine ulaşmak ve yaşamlarını uzun yıllar boyunca devam ettirmek adına kurumsal itibar ve etik liderlik gibi soyut kavramlara önem vermektedir. Bu kavramlar; örgütlerin üst yönetimi, stratejik planlama, kaynak yönetimi gibi örgüt yapısı ile ilgili konularda giderek daha fazla yer almaktadır. Bu iki kavramın, örgütlerin iş çevresi ve bu çevre ile ilişkili yasal çevreler ve sosyo-kültürel çevreler gibi taraflar ile olan ilişkilerini etkili bir şekilde sürdürmesi için kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda örgütlerin uzun yıllar boyunca paydaşlarının gözünde edindikleri kurumsal itibar ile örgüt içinde sergiledikleri etik liderlik tutum ve davranışlarının örgütlerin çalışanlarının örgütlerine karşı olan davranışları etkileyeceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada kurumsal itibarın örgütlerin iç paydaşlarında olan çalışanlarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ayrıca etik liderliğin bu etki üzerinde düzenleyici bir rolü olup olmadığı da araştırma konusudur. Bu kapsamda bir kamu kurumunun uzman personeline İtibar Katsayısı Ölçeği, Etik Liderlik Ölçeği ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği uygulanarak bu çalışanların kurumsal itibar algısı ile etik liderlik algısı ölçülmüş ve bu iki kavramın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İstatistik yöntemleri ile yapılan analizler sonucunda kurumsal itibarın alt boyutları ile işten ayrılma niyetini anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Kurumsal itibarın işten ayrılma niyetine olan etkisi üzerinde ise etik liderliğin düzenleyici bir rolü bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Kurumsal İtibar, Etik Liderlik, İşten Ayrılma Niyeti

MEDIATING ROLE OF ETHICAL LEADERSHIP OVER EFFECT OF CORPORATE REPUTATION ON TURNOVER INTENTION: A STUDY IN A PUBLIC INSTITUTION

ABSTRACT

In today's world organizations, under strategic management, set forth several strategies and under these strategies they work, perform activities and revise their organizational structure to remain alive for so long. Organizations put emphasis on intangible assets such as corporate reputation and ethical leadership just to keep their competitive advantages, reach out for their goals and live longer. Those assets take place more and more in top managerial, strategic planning and resource management issues. It has been assumed these two assets are inevitable to maintain effective relations with work environment and related ends such as

regulatory and socio-cultural circles. In this respect it has been evaluated that corporate reputations that organizations gained over years in the eyes of the shareholders and ethical leadership demonstrated in the organization may have an effect on personnel behaviors. In this study the effect of corporate reputation on turnover intention of personnel who are actually internal shareholders searched. Besides moderating effect of ethical leadership over this effect has been studied. In this context with the implementation of Reputation Quotient, Ethical Leadership and Turnover Intention questionnaires to expert personnel of a public institution, perception of corporate reputation and ethical leadership are examined and effect of those concepts on turnover intention is researched. As a result of statistical analysis, it has been concluded that corporate reputation effected turnover intention significantly. There has been found no moderating effect of ethical leadership over this effect of corporate reputation on turnover intention.

Keywords: Corporate Reputation, Ethical Leadership, Turnover Intention

1. Giriş

Farklı düşünce okullarının oraya çıkmasını sağlayan farklı disiplinlerdeki yaklaşımlar ile ulusal ve kültürel yaklaşımlar; yeni yönetim anlayışında yapı taşı görevi görmektedir. Bu çalışma konusu, işletme alanında çalışmalarını yürüten araştırmacılar tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Çünkü anılan yaklaşımlar, işletme alanında derin kökleri bulunan markalaşma, iletişim, imaj, saygınlık (itibar) ve kimlik gibi birçok kavram ile ilişkilidir (Balmer, 2001, s.249). Günümüzde işletmeler, kurumsal kimlik ortamının çok daha aktif ve yoğun olduğu bir süreç içerisine girmiş bulunmaktadır. Kurumsal kimlik ve imaj özellikle pazar koşullarında ve medya ilişkilerinde çok belirgin duruma gelmiştir (Balmer ve Greyser, 2002, s.72). Kurumsal itibar, soyut bir varlıktır fakat tartışmasız en değerli varlıktır. İyi bir itibar; alıcıları, yatırımcıları ve çalışanları işletmeye çekebilir ve işletme ile olan ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayabilmektedir. Bu yüzden iyi bir kurumsal itibar, kriz durumlarında işletmeye yardımcı olan iyi niyetin göstergesidir (Alsop, 2004, s.2). İşletmeler, kurumsal bütünlüğünü kazanma sürecini aktif bir şekilde yönetmelidir. Bu, çalışanlardan etik davranışlar beklemek anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların anılan bu davranışları kazanmalarını desteklemek, onları izlemek, onların da bu tür davranışları iş ortamında beklemesini sağlamak ve etik durumlara çözüm bulmalarını sağlamak amacıyla süreç geliştirmek anlamına gelmektedir. Yani işletmeler, güçlü ve etkili bir etik çerçeve çizmelidir (Neef, 2003, s.9). Liderlik ve iş etiği hem akademisyenler hem de uygulayıcıların ilgisini çekmektedir ve bu konuda yapılan araştırmalar sürekli artmaktadır. Uygulama kurallarının ne olacağı, daha çok kuralın mı yoksa daha az kuralın mı gerekli olduğu gibi konularda ne türlü değişikliklerin uygulanacağı tartışma konusu olmaktadır. İş dünyasında, davranış şekillerini değiştirmeye veya yeni davranış şekilleri benimsemeye yönelik artan bir istek bulunmaktadır (Millar ve Poole, 2011, s.2). Etik liderlik, psikoloji, iş ve yönetim alanlarında çalışan araştırmacılar tarafından ilgiyle karşılanan bir konudur. Akademisyenlerin bu konu ile bu ölçüde ilgilenmelerinin temel nedeni, etik liderliğin örgütler açısından birçok sonucunun bulunmasıdır (Morais ve Moura, 2018, s.21). Yöneticilerin etik liderlik imajı, çok daha fazla iş görenin iş yeri dışında doğrudan gözetim olmadan bağımsız bir şekilde çalıştığı içerisinde bulunduğumuz bu yeni örgüt döneminde, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar önemli duruma gelmiştir. Bu örgütlerde etik değerler; örgütü birlikte tutan bir tutkal rolü görmektedir ve en alt seviyeden en üst seviyeye kadar yaygınlık kazanmalıdır (Trevino ve diğerleri, 2000, s.128). Personelin iş yerinde sergilenen liderliğe, örgüt kültürüne, iş tatminine, örgütsel bağlılığa, adalet duygusuna vb. davranışlara bağlı olarak geliştirdiği algılar işten ayrılma niyetine neden olmaktadır (Hausknecht ve Trevor 2011, s.388). Bu kapsamda bu çalışmada kurumsal itibarın işten ayrılma niyetine etkisi ve etik liderliğin bu etki üzerindeki düzenleyici rolü araştırılmıştır. İlk önce kurumsal itibar, etik liderlik ve işten ayrılma niyetine ait kavramsal çerçeve çizilmiştir. Sonrasında araştırma konusuna ait istatistik analizleri gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise analizler sonucu elden edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar; iş çevresindeki işletmelerin etkinlikleri ile bu işletmelerin ilişki içerisinde olduğu paydaşların algıları dolayısıyla ortaya çıkan algılar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda

kurumsal itibar sadece ilgili örgütün kendi etkinliklerinden ve kendisini ne şekilde sergilediğinden ibaret değildir. İşletmeler dışında iş çevresinde bulunan tüm paydaşlar ve bu paydaşların örgütler ile ilgili olan algıları ve değerlendirmeleri kurumsal itibarın şekillenmesinde önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Balmer'e göre kurumsal itibar bir kavram olarak gittikçe popülerlik kazanmakta ve alan yazında ve yönetim dilindeki kurumsal imaja yönelik referansları neredeyse gölgede bırakmaktadır (Balmer, 2001, s.268). Kurumsal markalaşma ve kurumsal itibar sorunsalı, örgütler ve örgütlerin üst serviyeye yöneticileri için temel bir kaygı durumuna gelmiş bulunmaktadır (Balmer, 2001, s.283). Kurumsal itibar, Saxton'a göre, paydaşların belirli bir zaman içerisinde işletmeler ile ilgili değerlendirmelerinin bir yansımasıdır (Saxton, 1998, s.101). Barnett ve diğerlerine göre ise kurumsal itibar; izleyicilerin bir örgüt ile ilgili olan ve örgütle ilişkilendirilen sosyal ve finansal etkinliklerinin paydaşlarca yorumlanmasına dayanan değerlendirmeler bütünüdür (Barnett ve diğerleri, 2006, s.34)

Kurumsal itibar, farklı paydaş gruplarını bir örgütü ya da kişiyi ne kadar iyi veya ne kadar kötü gördüğünün yansımasıdır. İtibar, örgüt ile ilgili olarak başkaları tarafından oluşturulan doğru ya da yanlış algılardan oluşmaktadır (Verhezen, 2015, s.18). Kurumsal itibar, işletmelerin geçmişte gerçekleştirdiği etkinliklerin sonuçlarına ait değerlendirmelerin toplamıdır. Ayrıca paydaşlara değer sağlama yeteneğini göstermektedir (Fombrun and Riel, 1997, s.10). Kurumsal itibar, paydaşların, işletmelerin çevreye yaydığı imajlarına ve davranış şekillerine ait algılarına ve yorumlamalarına bağlı olarak onlara karşı zaman içerisinde oluşturduğu değerlendirmelerin toplamıdır (Dalton and Croft, 2003, s.9).

Kurumsal itibarın oluşmasını sağlayan çeşitli etkenler bulunduğu gibi kurumsal itibarın bazı sonuçları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Le Roux'a göre kurumsal itibarın oluşmasına sağlayan dört ana etken vardır. Bunlar şunlardır: Genel Yönetim, Kurumsal Pazarlama, Finansal Yönetim ve Kurumsal İletişim (Le Roux, 2003, s.3). Kişilerin diğer kişiler ile olan ilişkilerini geliştirmelerine ve kariyer basamaklarını aşmalarına yardımcı olan sosyal sermaye edinmeleri gibi kuruluşlar ve diğer örgütler de iyi ilişkiler geliştirmeye ve büyümeye yardımcı olan itibar sermayesi edinmektedir. Zorlu durumlarda örgütün yaşamını devam ettirmesi için iyi bir itibar çok önemli bir sermayedir. İyi bir itibarı olan işletmeler; daha iyi ve çok sayıda çalışan adayını işletmeye çekmekte, kaynaklar için daha az ödemekte, medyada görünürlük elde etmekte ve kârını arttıracak diğer bazı yararlar edinmektedir (Doorley ve Garcia, 2007, s.4). Olduğunca çok sayıda paydaş ile kurulan iyi ilişki, kurumsal itibarın gelişmesini sağlamaktadır. Böylece işletmeler, olası bir krize karşı daha hazırlıklı olmaktadır. İşletmeler, bu tür kriz durumlarında anılan itibar sermayesinden yararlanabilmektedir. Bu bakımdan itibar, bir kriz çıktığında çare olarak başvuru olan bir tür sigorta işlevi görmektedir. Kurumsal itibar, güvenilirlik sağlayan ve güven veren bir kaynak olmaktadır (Verhezen, 2015, s.8). Sosyal ve çevresel güvenilirliğin, olumlu bir kurumsal itibarın korunması adına çok önemli olduğu değerlendirilmektedir (Brady, 2005, s.74). İtibar; temel anlamda kişilerin örgütler, örgütlerin davranışları, yetenekleri ve dürüstlükleri ile ilgili ne düşündüğüne odaklanmaktadır. Bu kavram güven, iş birliği ve bütünlük gibi kavramları çağrıştırmaktadır. Kişiler; kurumsal itibarı alıcılar, rakipler, sağlayıcılar ya da çalışanlar gibi paydaşların bakış açısıyla değerlendirmektedir (Dalton ve Croft, 2003, s.8). Kurumsal itibarın, tüketicilerin örgütlere karşı olan bağlılığı üzerinde olumlu etkisi vardır. Sağlam bir itibar, uluslararası pazarda önemli bir etkidir. Ülke sınırları içerisindeki paydaşların gözünde önemli bir dayanaktır (Huber, 2017, s.55).

3.Etik Liderlik

Etik liderlik; etik anlamda doğru olan davranışların sergilenmesi ve bu davranışların iş görenler tarafından da sergilenmesinin sağlanmasına yönelik tutumlar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Etik liderler ise bu tür davranışların örgütler içerisinde yerleşip sonraki kuşaklara aktarılmasından sorumlu liderler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda etik liderlik, araştırmacılar tarafından sıklıkla çalışma konusu yapılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Brown ve Trevino'ya göre son yıllarda gerçekleşen skandallar, etik kavramı ile birlikte etik liderlik kavramına olan ilgiyi ve bu alanlarda yapılan çalışma sayısını artmasına neden olmuştur (Brown ve Trevino, 2006, s.595-616). Brown ve diğerlerine göre etik liderlik; liderlilerin kişisel tutumlarında benimsenmiş uygun tutum ve davranış şekillerini takınması ve bu davranış şekillerini liderleri izleyen kişilerin de sergilemesini sağlamasına yönelik sistematik bir yaklaşımdır (Brown ve diğerleri, 2005, s.120). Etik liderler, örgütün ilgisini etik değerlere

çeken ve iş görenlerin örgüt içerisindeki tüm davranışlarına yön verecek bu değerlerin yerleşmesini sağlayan liderlerdir. Çalışanları düşündüklerini tutum ve davranışları aracılığıyla göstermektedirler, onlara iyi davranmaktadırlar. Etik liderler; kendileri ile iletişime geçilebilir, iyi bir dinleyici olma özelliği sergilemektedir. Doğru ve yanlış ne olduğu ile ilgili görüş alışverişi yapan açık görüşlü liderlerdir. Karar verme süreçlerinde etik değer ve prensipleri gözetmektedirler. (Trevino ve diğerleri, 2000, s.128-132).

Etik liderlik kavramının alanı geniştir ve diğerlerini düşünme, yardımseverlik, dürüstlük, eşitlik ve adillik gibi çok çeşitli değerleri barındırmaktadır. Etik liderlik ayrıca bu değerleri yansıtan davranışlar çerçevesinde tanımlanmaktadır. Çalışan bir sorun ile karşılaştığında ona yardımcı ve destek olmak, ödülleri ve kârı dağıtırken eşitlikçi olmak, iletişim kurarken açık ve dürüst olmak, diğerlerinin yararına olacak şekilde öz veride bulunmak, değerlerin önemini belirtmek, iş ortamı için açık etik ölçütler belirlemek, ortaya konan değerler ile uyumlu davranış biçimleri sergilemek, etik ve etik dışı davranışlara karşı kişileri sorumlu tutmak etik liderlerin sergilediği davranış şekilleridir (Yukl ve diğerleri, 2013, s.38). Etik liderler, sadece iş görenlerin liderler ile olan ilişkisini etkileyen liderler değildir ayrıca iş görenlerin işletme ile olan ilişkilerini de olumlu yönde etkilemektedirler. Etik liderlik, grup temelli sosyal bir olgudur. Etik liderler, etik davranışlar sergileyerek çalışanların iş tatminini, örgütsel bağlılığını ve işten ayrılma niyetini doğrudan etkileyen rol modellerdir (Morais ve Moura, 2018, s.23). Liderler, etik konusunda bilgisi ve farkındalığı bulunan karar vericilerdir. Çeşitli sorun ve uygulamaların etik boyutlarını kavrayan liderlerdir. Etik bakış açıları; etik anlamda sorunlu olan durumlara karşı adalet, doğruluk ve eşitlikle yaklaşmalarını sağlamaktadır.

Etik bir çerçeve; örgütün etik davranışlarına yön veren ve bu davranışlarla karşılaşabileceği olası riskleri azaltan kurallar ve yazılı talimatlar bütünüdür. Modern bir işletmede etik bir ikileme karşılaşıldığında bu durumu çözümlen en iyi yolunun bu ikilemi en baştan önlemek olduğu düşünülmektedir. Bunu başarmak için bir örgüt, en üst seviyeden en alt seviyedeki tüm çalışanlarının kurumsal saygınlığına zarar verecek etik dışı durumları tanımalarını sağlamalıdır. Bunun yanında işletmeler tüm seviyelerdeki iş görenlerinin bu tür etik dışı durumlar karşısında durmalarını sağlamalıdır (Neef, 2003, s.99). Bedi ve diğerlerine göre ahlâklı kişiler olarak etik liderler rol model olmaktadır ve bu doğrultuda etik davranışlar sergilemektedir. Ayrıca ahlâklı yöneticiler olarak etik tutum ve davranışlar sergilenmesini desteklemektedirler ve etik dışı davranışta bulunan çalışanları bu tür davranışlarından ötürü sorumlu tutmaktadırlar (Bedi ve diğerleri, 2016, s.518). Etik liderlik, iş ortamında yeni tutum ve davranışlar geliştirmektedirler. İş görenlerin örgütsel bağlılık duygularını arttıracak değerler ortaya koymaktadırlar. Anılan değerlerin ortaya konması, iş görenle arasında iş ortamında uyum sağlanması bakımından oldukça önemli bir etkidir (Langlois, 2011, s.39-40). Etik liderler; ilişki içerisinde olduğu tüm paydaş gruplarına karşı kaygı duyma konusunda etik farkındalığı bulunan kişilerdir. Anılan tüm bu paydaşların çıkarlarını gözeterek karar vermektedirler (Pasricha, 2017, s.3).

4. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti, işi terk etme ve iş arama sürecinin son aşamasıdır (Tett ve Meyer, 1993, s.262). İşyerlerinde çalışanların gösterdiği işten ayrılma niyeti, çalışanların görevlerinden ayrılmaya yönelik duyduğu kişisel istek ya da itici güçtür (Fishbein ve Ajzen, 1975, s.289). Örgütsel bağlılık ve iş tatmini, işten ayrılma niyetini etkileyen en önemli etkenlerdendir (Chen, 2006, s.276; Larkin ve diğerleri, 2016, s.36-37). Bazı diğer çalışmalara göre ise işten ayrılma niyetini etkileyen en önemli etkenlerin adalet duygusu, örgütün çalışanlar ile olan ilişkisi ve yöneticilerin adaletli davranışları olduğu belirtilmektedir (Kim ve diğerleri, 2017, s.15).

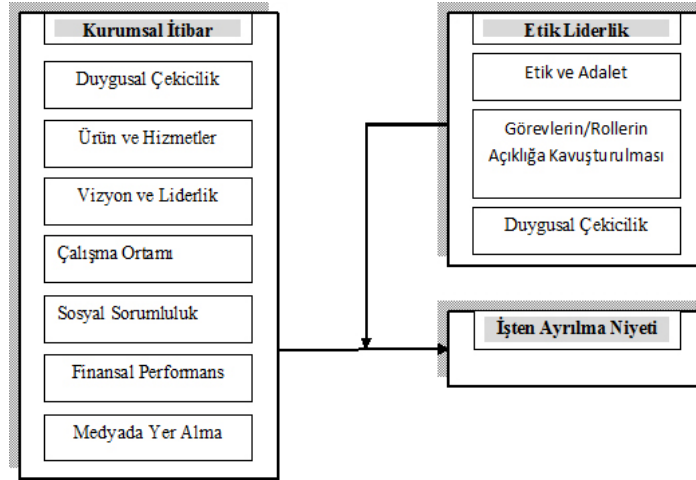
5. Kurumsal İtibarın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Etik Liderliğin Düzenleyici Rolü

Alan yazında yapılan araştırmalarda kurumsal itibarın ve etik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik çok sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Kurumsal itibarın işten ayrılma niyeti olan etkisi üzerinde etik liderliğin düzenleyici rolüne ilişkin bir çalışma görülmemiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın bu boşluğu gidereceği değerlendirilmektedir.

6. Yöntem

Çalışmada, kamu kurumunda uzman olarak görev yapan çalışana uygulanan likert türü anketlerden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Fombrun ve diğerleri tarafından geliştirilen İtibar Katsayısı Ölçeği, De Hoogh ve Den Hartog tarafından geliştirilen Etik Liderlik Ölçeği ve Cammann tarafından geliştirilen İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği uygulanmıştır. E-posta ile 635 kişiye gönderilen ankete 530 kişi katılmıştır. Kurumsal itibarın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi olduğu ve etik liderliğin bu etki üzerinde düzenleyici rolü bulunduğu varsayılmaktadır. Analizler IBM SPSS Statistics programı kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde elde edilen p değerleri; %95 güven düzeyinde, $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde ve %0,03 örnekleme hatası ile değerlendirilmiştir. Araştırma yöntemi aşağıda belirtildiği şekildedir. Buna göre bağımsız değişken olan kurumsal itibarın, bağımlı değişken işten ayrılma niyetini etkilediği düşünülmektedir. Diğer bağımsız değişken olan etik liderliğin ise bu etki üzerinde düzenleyici rolü olduğu varsayılmaktadır.

Şekil 4.Araştırma Modeli.

7. Bulgular

Verilerin faktör analizi için uygunluğunu araştırmak için uygulanan KMO ve Bartlett Testi sonucunda verilerin analiz için uygun olduğu ve değişkenlerin arası ilişkinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Sonrasında faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Kurumsal İtibar ölçeği için yapılan faktör analizinde boyut sayısı, Tablo 1'de gösterildiği üzere, dörde inmiştir. Faktörler; "Duygusal Çekicilik ve Hizmetler", "Vizyon-Liderlik ve Çalışma Ortamı", "Sosyal Sorumluluk" ve "Medyada Yer Alma" olarak yeniden adlandırılmıştır. (DC: Duygusal Çekicilik, H: Hizmetler, CO: Çalışma Ortamı, VL: Vizyon ve Liderlik, FP: Finansal Performans, MY: Medyada Yer Alma, SS: Sosyal Sorumluluk)

Tablo 2.Kurumsal İtibar Ölçeğine Ait Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi.

	Faktörler			
	1	2	3	4
DC1	,812	,264	,168	,028
DC3	,800	,313	,121	,051
DC2	,782	,358	,070	-,005
H7	,598	,321	,413	,084
H4	,581	,344	,402	,020
H6	,581	,209	,444	,100
H5	,509	,280	,412	,061
CO13	,271	,812	,193	,099
VL10	,303	,799	,172	,113
VL9	,328	,766	,195	,093
CO12	,270	,723	,203	-,037
FP23	,327	,660	,269	,075
FP21	,097	,563	,345	-,035

VL8	,341	,411	,146	,198
CO11	-,098	,185	,678	,016
MY17	,338	,237	,677	,206
SS15	,429	,158	,659	,063
SS16	,354	,293	,634	,125
SS14	,387	,263	,628	,090
MY19	,068	,071	,042	,884
MY18	,023	,067	,156	,851

Etik Liderlik ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizinde boyut sayısı, Tablo 1’de gösterildiği üzere, ikiye inmiştir. Faktörler; “Etik-Adalet ve Güç Paylaşımı” ve “Görevlerin/Rollerin Açıklığa Kavuşturulması” olarak adlandırılmıştır. (EA: Etik-Adalet, GP: Güç Paylaşımı, GR: Görevlerin/Rollerin Açıklığa Kavuşturulması)

Tablo 3. Etik Liderlik Ölçeğine Ait Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi.

	Faktörler	
	1	2
GP13	,791	,407
GP12	,753	,451
GP17	,734	,462
GP14	,729	,141
EA2	,729	,476
EA4	,717	,371
EA1	,699	,458
GP15	,689	,433
EA5	,679	,489
EA3	,669	,226
EA6	,667	,510
GR10	,350	,870
GR9	,373	,843
GR11	,283	,843
GR8	,393	,801
GR7	,427	,756
GP16	,491	,520

İşten Ayrılma Niyeti (IAN) ölçeğinde ise tek bir boyut ortaya çıkmıştır.

Faktör analizi sonucunda şekillenen yeni faktör yapısına yönelik güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre Kurumsal itibar ve faktörlerinin güvenilirlik değerleri olan Cronbach’s Alpha değerleri; 0.934, 0.902, 0.885, 0.827 ve 0.725 olarak bulunmuştur. Etik liderlik ve faktörlerinin güvenilirlik değerleri 0.945, 0.951 ve 0.936 olarak bulunmuştur. İşten ayrılma niyetinin güvenilirlik değeri ise 0.891 olarak bulunmuştur. Bu değerler tüm ölçeklerin ve faktörlerinin güvenilirliklerinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir.

Güvenilirlik analizi sonrasında değişkenlerin birbiri ile olan ilişkisini araştırmak için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 3’te gösterildiği gibi kurumsal itibar ve medyada yer alma boyutu dışında tüm boyutlar ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Kurumsal itibar ve “Vizyon-Liderlik ve Çalışma Ortamı” (VLCO) ile işten ayrılma niyeti arasında orta düzey ilişki bulunmuştur. Diğer ilişkiler ise zayıf düzeylidir.

Tablo 3. Kurumsal İtibar ve Boyutları ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Korelasyon Analizinin Sonucu.

		Korelasyon				
		DCH	VLCO	SS	MY	KI
IAN	Korelasyon Katsayısı	-,436	-,506	-,389	-,092	-,502
	p değeri	,000	,000	,000	,034	,000
	N	530	530	530	530	530

(KI: Kurumsal İtibar, DCH: Duygusal Çekicilik ve Hizmetler, VLCO: Vizyon-Liderlik ve Çalışma Ortamı, SS: Sosyal Sorumluluk, MY: Medyada Yer Alma, IAN: İşten Ayrılma Niyeti)

Tablo 4'te gösterildiği gibi etik liderlik ve boyutları ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ve zayıf düzeyde ilişki bulunmuştur.

Tablo 4. Etik Liderlik ve Boyutları ile İşten Ayrılma Niyeti Arası Korelasyon Analizi Sonucu.
(EL: Etik Liderlik, EAGP: Etik-Adalet ve Güç Paylaşımı, GR: Görevlerin/Rollerin Açıklığa Kavuşturulması)

Korelasyon				
		EL	EAGP	GR
IAN	Korelasyon Katsayısı	-,395	-,395**	-,347
	p değeri	,000	,000	,000
	N	530	530	530

Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konmasının ardından regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlı değişken olan işten ayrılma niyetinin kurumsal itibar, etik liderlik ve bunların alt boyutları ile ne ölçüde açıklandığı incelenmiştir. Bu kapsamda araştırılan hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

H1: Kurumsal itibarın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H1.a: Kurumsal itibarın duygusal çekim ve hizmetler boyutunun işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H1.b: Kurumsal itibarın vizyon-liderlik ve çalışma ortamı boyutunun işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H1.c: Kurumsal itibarın sosyal sorumluluk boyutunun işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H2: Kurumsal itibarın işten ayrılma niyetine etkisi üzerinde etik liderliğin düzenleyici rolü vardır.

H2.a: Kurumsal itibarın işten ayrılma niyetine etkisi üzerinde etik liderliğin etik-adalet ve güç paylaşımı boyutunun düzenleyici rolü vardır.

H2.b: Kurumsal itibarın işten ayrılma niyetine etkisi üzerinde etik liderliğin görevlerin/rollerin açıklığa kavuşturulması boyutunun düzenleyici rolü vardır.

Tablo 5'te görüldüğü üzere kurumsal itibar ve alt boyutları (DCH, VLCO, SS), $p = 0 < 0,05$ olduğundan, işten ayrılma niyetini anlamı bir şekilde etkilemektedir. Kurumsal itibar, işten ayrılma niyetini %25,2 oranında açıklamaktadır. Alt boyutları ise sırasıyla %19, %25,6 ve %15,1 oranında açıklamaktadır. Kurumsal itibar ve alt boyutlarına ait algı arttıkça işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Bu durumda H1 hipotezi ile alt hipotezleri kabul edilmektedir.

Tablo 5. Kurumsal İtibar ve Boyutları ile İşten Ayrılma Niyeti Arası Regresyon Analizi Sonuçları.

Model	Anova ^a	Regresyon Model Özeti	Regresyon Analizi Katsayıları ^a
	Sig.	R ²	B
KI	,000	,252	-,769
DCH	,000	,190	-,570
VLCO	,000	,256	-,694
SS	,000	,151	-,573

a. Bağımlı Değişken: IAN

Tablo 6'de görüldüğü üzere kurumsal itibarın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi üstünde etik liderliğin ve alt boyutlarının (EAGP, GR), p değerlerinin 0.082, 0.110 ve 0.65 olup anlamlılık düzeyi olan 0.05'ten büyük olması nedeniyle düzenleyici rolü bulunmamaktadır. Bu durumda H2 hipotezi ve alt hipotezleri reddedilmektedir.

Tablo 6. Etik Liderliğin Düzenleyici Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonucu.

Model	Sig.
(sabit)	,000
Kurumsal İtibar	,000

	Etik Liderlik	,002
	Düzenleyici 1	,082
	(sabit)	,000
	Kurumsal İtibar	,000
	EAGP	,001
	Düzenleyici 2	,110
	(sabit)	,000
	Kurumsal İtibar	,000
	GR	,031
	Düzenleyici 3	,065

8. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bir kamu kuruluşunda uzman olarak çalışan personelin kurumsal itibar algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve bu eki üzerinde etik liderliğin düzenleyici rolü incelenmiştir. Kurumsal itibarın medyada yer alma boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında bir ilişki bulunamadığından bu boyut için regresyon analizi gerçekleştirilmemiştir. Sonuç olarak kurumsal itibarın ve diğer alt boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur. Böylece H1 hipotezleri kabul edilmiştir. Alan yazında gerçekleştirilen çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edildiği görülmüştür (Öz, 2009, s.44; Alnıaçık ve diğerleri, 2002, s.1185). Etik liderliğin bu etki üzerinde düzenleyici bir rolü ile karşılaşılmamıştır. H2 hipotezleri reddedilmiştir. Fakat etik liderliğin, işten ayrılma niyeti ile zayıf da olsa negatif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Etik liderliğin anılan etki üzerinde düzenleyici rolü ile ilgili çalışmayla karşılaşılmamıştır. Var olan çalışmalarda etik liderlik ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ilişki veya etki bulunmuştur (Elçi ve diğerleri, 2012, 294-295; Demirtaş ve diğerleri, 2014, s.62-63).

Kamu kuruluşları ile özel sektör işletmelerinin kurumsal itibar ve etik liderlik ile ilgili olarak gerekli altyapı çalışmalarını yapıp kurumsal itibarlarını arttırmaya ve etik liderlik davranışlarını sergilemeye yönelik önlemlere üst yönetimde, stratejik planlarda ve operasyonel planlarda yer vermelerinin önemli bir konu olduğu değerlendirilmektedir. Kurumların; sosyal sorumluluk etkinlikleri gerçekleştirme, hizmet kalitesini arttırma, güven ve saygı uyandıracak davranış çalışmaları gerçekleştirme, vizyon ve liderlik sergileme ve çalışma ortamını iyileştirme gibi konular üzerinde önemle durması gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca finansal açıdan güçlü olan ve finansal kaynaklarını etkin bir şekilde kullanan kurumların, kendilerine karşı olumlu bir kurumsal imajın oluşumunu sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu araştırmadaki sonuçlar, bir kamu kurumunu ve bu kamu kurumunda uzman olarak çalışan iş görenlerin algılarını yansıtır niteliktedir. Bu bağlamda ileride yapılacak çalışmaların, daha geniş anlamda kabul görmesi adına, daha çeşitli iş gören grupları ve farklı sektörlerden seçilecek kurum kuruluşlar ile gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan kavramların iç veya dış diğer paydaşların gözünden de değerlendirilmesini çalışmaların kapsamını daha arttıracığı düşünülmektedir.

9. Sınırlılıklar ve Uygulamaya Yönelik Öneriler

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır. İlk önce bu çalışmada anket çalışması bir kamu kurumunda çalışan uzman personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışma sonucu elde edilen bulgular bu kamu kurumunu ve bu kamu kurumunda çalışan uzman personelin algısını yansıtır niteliktedir. Sonuçlar başka kamu kurumu ve aynı kamu kurumunda çalışan uzman personel dışındaki diğer çalışanları yansıtır nitelikte değildir. Ayrıca özel sektör işletmeleri için gerçekleştirilecek çalışmaların da farklı sonuçlar ortaya koyabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmadaki diğer bir kısıt da anket çalışmasının aynı seviyedeki çalışan grubuna yapılmasıdır. Diğer bir kısıt ise kurumsal itibarın, sadece çalışanların gözünden değerlendirilmesidir. Sonuç olarak kurumsal itibarın diğer paydaşların algılarının göz önünde bulundurulması, gelecekte yapılacak çalışmaların geçerliliğini daha da arttıracığı düşünülmektedir. Daha genellenebilir sonuçların elde

dilebilmesi için çalışmanın gerek kamu gerekse de özel sektör kurum ve kuruluşlarında çalışan farklı iş gören grupları ile gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca farklı yönetsel kademelerde bulunan çalışan gruplarının da algılarının araştırmaya katılmasının elde edilecek sonuçları daha genellenebilir kılacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alsop, R.J. (2004). *The 18 Immutable Laws of Corporate Reputation*. USA: Wall Street Journal Books
- Alnıaçık, Ü., Ciğirim, E., Akçin, K. ve Bayram, O. (2011). Independent And Joint Effects Of Perceived Corporate Reputation, Affective Commitment And Job Satisfaction On Turnover Intentions. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Sayı:24, 1177-1189
- Balmer, J.M.T. and Greyser, S.A. (2002). *Managing The Multiple Identities Of The Corporation*. *California Management Review*, 44 (3): 72–86.
- Barnett, M.L., Jermier, J.M. and Lafferty, B. A. (2006). *Corporate Reputation: The Definitional Landscape*. *Corporate Reputation Review*, 9(1), 34
- Bedi, A., Alpaslan, C.M. and Green, S. (2016). A Meta-Analytic Review Of Ethical Leadership Outcomes and Moderators. *Journal of Business Ethics*, 139:517-536
- Brady, A.K.O. (2005). *The Sustainability Effect: Rethinking Corporate Reputation in the 21st Century*. UK: Palgrave Macmillan
- Brown, M.E., Treviño, L.K. and Harrison, D.A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development And Testing. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 97(2)
- Brown, M. E., & Trevino, L. K. (2006). Ethical leadership: A Review And Future Directions. *Leadership Quarterly*, 17, 595-616.
- Balmer J.M.T. (2001). *Corporate Identity, Corporate Branding and Corporate Marketing: Seeing Through The Fog*. *European Journal Of Marketing*, Say: 35, No. 3/4, 249
- Chen, C.F. (2006). Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Flight Attendants' Turnover Intentions: A note. *Journal of Air Transport Management*, 12, 274–276
- Dalton, J. and Croft, S. (2003). *Managing Corporate Reputation*. UK: Thorogood
- Demirtaş, Ö. and Akdoğan, A.A. (2014). The Effect of Ethical Leadership Behavior on Ethical Climate, Turnover Intention, and Affective Commitment. *J Bus Ethics*, Sayı:129, No:2, s.62-63
- Doorley, J. and Garcia, H.F. (2007). *Reputation Management: The Key to Successful Public Relations and Corporate Communication*. USA: Routledge
- Elçi, M., Şener, İ., Aksoy, Ş. and Alpkan, L. (2012). The Impact of Ethical Leadership and Leadership Effectiveness on Employees' Turnover Intention: The Mediating Role of Work Related Stress, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Sayı:58, s.294-295
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention And Behavior: An Introduction To Theory And Research*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, 289
- Fombrun, C. and Riel, C. (1997). *The Reputational Landscape*. *Corporate Reputation Review*, 1(1)
- Hausknecht, J. and Trevor, C.O. (2011). Collective Turnover at the Group, Unit, and Organizational Levels: Evidence, Issues, and Implications. *Journal of Management*, 37(1), 352-388
- Huber, C. (2017), *Corporate Reputation Effects across Nations: The Moderating Role of Institutional Country Differences*. Swoboda, B., Foscht, T. and Schramm-Klein, H (Editors). *Corporate Reputation of Multinational Corporations, An Analysis of Consumers' Perceptions of Corporate Reputation And Its Effects Across Nations*. Germany: Springer, 55

- Larkin, I.M., Dias, L. B. and Vega, A. L. (2016). Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Turnover Intention of Online Teachers in the K-12 Setting. *Online Learning*, 20(3), 26-51
- Neef D., (2003). *Managing Corporate Reputation and Risk: Developing a Strategic Approach to Corporate Integrity Using Knowledge Management*. USA: Elsevier.
- University of Pretoria etd. (2003). *Corporate Reputation In The Information Technology Industry:A South African Case Study*. South Africa: Le Roux J.R.J., 3
- Kim, S., Tam, L., Kim, J.N. and Rhee, Y. (2017). Determinants of Employee Turnover Intention: Understanding the Roles of Organizational Justice, Supervisory Justice, Authoritarian Organizational Culture and Organization-Employee Relationship Quality. *Corporate Communications: An International Journal*, 22(3), 203-238
- Langlois, L. (2011). *The Anatomy of Ethical Leadership*. Canada: EU Press, 39-40
- Millar, C. and Poole, E. (2011). *Ethical Leadership Global Challenges and Perspectives*. UK: Palgrave Macmillan
- Morais, C. and Moura, G. R. (2018). *The Psychology of Ethical Leadership in Organisations*. Switzerland: Palgrave Macmillan
- Öz, E.Ü. (2009). Algılanan Kurumsal İtibar ve Kurumdan Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Bir Ara Değişken Olarak Özdeşleşmenin Rolü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt:9, sayı:1, 35-52
- Pasricha, P., Singh, B. and Verma, P. (2017). Ethical Leadership, Organic Organizational Cultures and Corporate Social Responsibility: An Empirical Study in Social Enterprises. *Journal of Business Ethics*, 151(4)
- Saxton, M. K. (1998). Where Do Reputations Come From? *Corporate Reputation Review*, 1(4), 101
- Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention And Turnover: Path Analyses Based On Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology*, Sayı:46, No:2
- Trevino, L.K., Hartman, L.P. and Brown, M. (2000). Moral Person and Moral Manager: How Executives Develop A Reputation For Ethical Leadership, *California Management Review*, 42(4):128-142
- Verhezen, P. (2015). *The Vulnerability of Corporate Reputation: Leadership for Sustainable Long-Term Value*. USA: Palgrave Macmillan
- Yukl, G., Mahsud R., Hassan S., and Prussia Gr.E. (2013). An Improved Measure of Ethical Leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(1), 38-48

KÜLTÜREL ÖGELER BAKIMINDAN EFSANEVİ “BUTIMAR KUŞU” ÖZELLİKLERİYLE ÖZDEŞLEŞEN “MAKEDONYA TÜRKLERİ”

Prof. Dr. Sevin Arslan

Çağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alilsevin@hotmail.com

ÖZ

Pers mitolojisinde en az efsanevî “Simurg Kuşu” kadar bilinen tatlı su içmeyen deniz suyu içen “Bûtımar Kuşu”, bir damla suyunu içemeyecek kadar denize âşık dünyaya ve rüyaya uçan bir kuş olarak bilinmektedir. Mitolojik bir öge olarak “Bûtımar Kuşu”, âşık olduğu zaman uçamayan kanat dahi çırpamayan bir kuştur. Denize âşık ve denize dokunamayan “Bûtımar Kuşu” alçalıp bir damlasını bile içemediğinden hasret giderememekte, sadece deniz kıyısına konup bir damla suyuna kıyamadığı denizi seyretmekle yetinmektedir. Çünkü dokunursa denizin kuruyacağı endişesini taşımakta bu nedenle düşlemiş olduğu rüyanın bozulacağı kaygısını yüreğinde duymaktadır.

Balkan coğrafyasında en az Slav halkları kadar, otantik bir halk olan Makedonya Türkleri de 1913 yılında kurucu unsuru oldukları Osmanlı devletinin bölgeden çekilmesiyle efsanevî “Bûtımar Kuşu” gibi âşık oldukları parçalanmış Makedonya coğrafyasındaki varlıklarını pasifist ancak büyük bir kararlılıkla bugüne kadar sürdürebilmişlerdir. Makedonya Türkleri kimlikleşmenin birinci etmeni olan Türk dili ve öğretimi konusunda tıpkı Bûtımar Kuşu gibi her daim endişeli ancak kaygısını söyleyemeyen âşıkların hüznlerini de sembolize etmektedirler.

Bu bildiri kapsamında neredeyse en az “Bûtımar Kuşu” ile özdeşleşen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’ndeki “Makedonya Türkleri” kimlikleşme sorunu başta Türk dili ve dil öğretimi olmak üzere kültürel ögeler bakımından irdelenecek, geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bûtımar Kuşu, Makedonya, Makedonya Türkleri, Türk Dili.

“MACEDONIAN TURKS” IDENTIFIED WITH THE FEATURES LEGENDARY “BUTIMAR BIRD” ON ACCOUNT OF CULTURAL ITEMS

ABSTRACT

“Bûtımar Bird”, having known as the “Legendary Bird” in Persian mythology, which drinks only sea water that does not drink fresh water, in the meantime, it is known as a bird that falls in love with the sea and the world so much that it cannot drink a drop of water, flying the dream. As a mythological element, “Bûtımar Bird” is a bird that cannot fly when it falls in love, even flapping. When it falls in love with the sea, it cannot touch the sea because it cannot even descend a drop “Bûtımar Bird” is unable to fulfill its longing and, only to be put on the shore of the sea and a drop of water is enough to watch the sea. Because it is concerned that the sea will dry if it touches, so it feels in its heart that its dream will be broken.

In the Balkan region, as well as the Slavic peoples, the Macedonian Turks, who were an authentic people, were able to maintain their existence in the fragmented Macedonian geography where they fell in love with Macedonia such as the legendary “Bûtımar Bird”. They lost the feature of core state feature which they were the founding elements afterwards the withdrawal of the Ottoman state from Macedonia in 1913.

Macedonian Turks symbolize the sadness of the lovers who are always worried about the Turkish language and teaching which is the first factor of identification, just like "Bûtimar Bird".

Within the context of this paper, the problem of identification of Turkish Macedonian in the Republic of Northern Macedonia, which is at least identified with "Bûtimar Bird", it will be examined in terms of cultural elements, especially Turkish language and language teaching, and it will be made inferences for the future.

Keywords: Balkans, Bûtimar Bird, Macedonia, Turkish Macedonian, Turkish Language.

1. MİTOLOJİ VE EFSANELERDEKİ SIRADIŞI KUŞLARIN ÖNEMLİLERİ

Şair, Enis Batur'un veciz bir biçimde ifade ettiği gibi, "Hiçbir efsane bütünüyle düş gücünün ürünü değildir, olmamıştır. Anka'yı görmeyenler, onu göremeyenlerdir." Paganist dönemde çok Tanrılı dinlerle birlikte kuşlar hem mitoslarda, hem de günlük yaşamda insanların üzerlerinde yer aldılar. Her bir klan, boy kendi kültürünü geliştirirken kuşlar da mit, efsane, öykü, destan ve yaşam pratiklerinin en önemli figürleri oldular. Bir başka ifadeyle, insanlar çevreyi gözlemlerken kuşlar da incelenenler arasındaydı. Kanat çırpmalarından, havalanmalarına, göçlerinden, yuva, üreme alışkanlıklarına ve elbette avlanma-beslenme özellikleri hep gözlemlendi, müşahade edildi.

Antik toplumlarda bazı kuşlar yaratılış ve bütünlük mitlerinde yer aldılar. Örneğin antik Mısırlılar'da kozmosun embriyosu olan dört ana eleman (su, toprak, hava, ateş) birer tanrıyla simgelenmişti. Bunlar bir araya gelip kaos ortamında bir yumurta oluşturdu. Yumurtadan görkemli bir kuş doğarak kutsal göklere yükseldi: Bu kuş yaratıcının suretiydi. Daha sonraları bu kuş Mısır'da ördek olarak kabul edildi. Aynı şekilde Finliler'in ulusal destanı Kalevala'da suların anası ördek Ere, kozmosun yaratıcısı olarak kutsandı. Bazı toplumlarda ördeğin yerini kaz almıştı. Örneğin Hint mitolojisindeki bütünlük simgesi Brahman'ın sureti yaban kazıydı. Cayenne Kızılderililerin yaradılış öyküsündeki Büyük Ruh Maheo, bir kazın öğüdüyle her şeyi başlatmıştı. Divan-ü Lügat-it-Türk'e göre Alp Er Tunga'nın kızının ismi bile Kaz'dır.

Barışın simgesi olarak modern toplumlara ulaşan tek kuş olan "Güvercin" simgesi, Yunan mitolojisine ilk kez Yunan tanrıçası Eurynome'yle girmiştir. Aşk tanrıçası Aphrodite'nin arabasını çektiğine inanılan güvercin tüm inançlarda temizlik ve saflığın sembolü olarak görüldüler. Polinezya yerlilerinin uçurdukları güvercin, ilahî haberci, başka toplumlarda ruh ile kalpteki huzuru simgeledi. Slav geleneklerinde ruhun kendisi olurken, eski Anadolu toplumlarında İlahî Ana'yı temsil ediyordu. Hititler'de bekâret, doğurganlık ve annelikle ilişkilendirilmişti. İlahî yaratılış simgesi tek tanrılı dinlerde de kutsallığını korudu. Örneğin Hızır, efsanelerde sık sık güvercin suretine bürünürken, Museviler Kudüs Tapınağında arınmak için güvercin kurban etmişlerdi. Öte yandan Hristiyanlıkta kutsal üçlüden (tanrı-oğul-kutsal ruh) "kutsal ruh", güvercin olarak simgelenmişti. Müslümanlıkta ise peygambere olan saygısından ötürü Kâbe'nin üzerinden uçmadığına inanılır.

Düş ve söylenceler dünyasında çok büyük yeri olan, Anka, Zümrüd-ü Anka, Al-Anqa, Anka-yi Mugrip, Anzu, Bennu, Sirenk, Semender Kuşu, Garuda, Simurg, Kerkes kuşu, Tuğrul (Toğrul), Devlet Kuşu, Phoenix, Phoeinix gibi çeşitli isimler ile anılan Anka Kuşu, Arap-Fars bilim kitapları, Çin, Sümer, Yunan mitolojisi, Mısır, Yahudi, İslam, Hint ve Kızılderili efsanelerinden Binbirgece masallarına kadar çok geniş yelpazede yer almaktadır.

Birçok mitosta yer alan Simurg (Phoenix, Simurg, Anka vb.), diğer tüm kuşların önünde uçarak onlara kılavuzluk ettiğine inanılan Hüd Hüd (Hüt Hüt) Kuşu, Çavuşkuşu, İbibik olarak da bilinmektedir. Ayrıca yol boyunca Hüd Hüd söylediği güzel şarkılarla takip eden kuşlara güç ve cesaret verdiği kabullenildiği gibi, Müslüman Türkler' in inancına göre Süleyman Peygamber ile Saba Melike'si Belkis arasında habercilik yapmış olduğuna da inanılmaktadır.

Altay efsanesinde "gök kuşu" ismiyle de anılan Merküt (Markut) Kuşu, gökyolculuğuna çıkan Kam (şaman)'ın ruhuna, ilk üç gök katı boyunca kılavuzluk eden dev, dişi ve mukaddes gök kuşudur.

Orta Asya ve Hint mitolojilerinde güzellik ve ağırbaşlılığı simgeleyen tavus kuşu, Antik Yunan'da Tanrıça Hera ile özdeşleştirilir.

Humay kuşu, Tülü kuş, Umay kuşu, Cennet Kuşu diye de adlandırılan Hüma (*Huma*) Kuşunun önemli özelliğinden birisi ayaklarının asla yere değmemesidir. İslam inanışında cennet kuşu olduğu belirtilirken, tasavvufta erişilmeyecek yüksekliklerin simgesidir. Ayrıca Müslümanlığın bazı mezheplerinde Tanrının mekânsız olduğu, Hüma kuşu örnek verilerek anlatılır.

Musikâr ismiyle de anılan Kaknûs (Kaknüs) Kuşu Farsça metinlerde musikinin atası sayılırken, müziğin doğuşuna bu kuşun öncülük ettiğine inanıldığı gibi, dans ve müziğin yaratıcısı olarak da kabul edilmektedir. Bazı Asya toplumlarında, Simurg, Phoenix gibi bin yıllık ömrü sonunda, küllerinden yeniden doğmak için burun deliklerinden çıkarttığı ateşle kendini yaktığına inanılır.

2. EFSANEVİ BÛTİMAR KUŞUNUN ÖZELLİKLERİ

Pers mitolojisinde en az efsanevî "Simurg Kuşu" kadar bilinen tatlı su içmeyen deniz suyu içen "Bûtımar Kuşu", bir damla suyunu içemeyecek kadar denize âşık dünyaya ve rüyaya uçan bir kuş olarak bilinmektedir. Pers mitolojisinde denize âşık olan bu efsanevi kuş susuzluğunu deniz suyuyla giderir. "Bûtımar Kuşu" yaşamının bir parçası, olmazsa olmazı olan denizi çok fazla severken kuruyacağından da korkar. Bu yüzden hem kıyısında denizin bekçiliğini yapar hem de "ya deniz kurursa" diye kendini bitirir. Susuzluktan ölünceye kadar bu evhmla, son anda ihtiyacının çok azını içerek yetinir. Her zaman dertlidir; deniz yüzünden derdine çare bulamaz. Bu özellikleriyle hem Fars hem de divan edebiyatında karşılıksız aşk, umutsuz sevgili konularında örnek olarak sıkça işlenmiştir. Mitolojik bir öge olarak "Bûtımar Kuşu", âşık olduğu zaman uçamayan kanat dahi çırpamayan bir kuştur. Denize âşık ve denize dokunamayan "Bûtımar Kuşu" alçalıp bir damlasını bile içemediğinden hasret giderememekte, sadece deniz kıyısına konup bir damla suyunu kıyamadığı denizi seyretmekle yetinmektedir. Çünkü dokunursa denizin kuruyacağı endişesini taşımakta bu nedenle düşlemiş olduğu rüyanın bozulacağı kaygısını yüreğinde duymaktadır.

3. METAFORİK BİR OLGU: BÛTİMAR KUŞUYLA ÖZDEŞLEŞTİRİLEN MAKEDONYA TÜRKLERİ

Mitoloji gibi, bilimsel ya da teknik konuların anlaşılabilmesi ortaya atılan konunun zorluğundan çok, anlatım dilinin soyut olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle dil ne kadar soyut olursa anlaşılması o kadar zorlaşmaktadır. Bir düşünce benzetme, mecaz ya da metaforla ifade edildiğinde dinleyici o düşüncenin içine çekilmekte, soyut kavramlar bir anda ete kemiğe bürünerek somut hale gelmektedir. Bütün dünya kültürlerinde anlatılan öyküler ve masallar şaşırtıcı şekilde birbirine benzediğinden metaforla anlatmak "sihir yapmak" la eş değerdir. İşte bu nedenle sunulan bildiri de metaforik bir olgu olarak "Makedonya Türkleri" Bûtımar Kuşuyla özdeşleştirilmiştir. Bu açıdan yaklaşıldığında deniz suyunu içemeyecek kadar denize âşık Bûtımar Kuşunun aşkı Makedonya ile mecazlaştırılmıştır. Makedonya'daki eski Osmanlı uyrukları arasında kimlik ve semboller üzerinden şekillenen ve önemli siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuran ihtilafların Makedonya coğrafyası üzerinde oluşabilecek olumsuz gelişmeler, kendilerine fikri sorulmayan Makedonya Türklerinde evhmlara yol açmaktadır. Makedonya Türkleri sadece deniz kıyısına konup bir damla suyunu kıyamadığı denizi seyretmekle yetinen Bûtımar Kuşu gibi otantik ülkelerinin ellerinden kayıp gidebileceği endişe ve kaygılarını taşımaktadırlar.

3.1. Osmanlı Devleti'nin Millet-i Hâkimesi Türkler ve Nüfus Sayımlarında Türklerin Grafikselsel Yeri

Arnavutlardan sonra Makedonya'da yaşayan ikinci büyük Müslüman topluluk Türklerdir. Türklerin bu topraklara gelişine ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre Türklerin bu bölgeye gelişi, 1363'de Edirne'nin fethedilmesi ve Sultan I. Murat'ın Lala Şahin Paşa'ya Filibe ve Zağra üzerine yürüme emri vermesi, Bizans'ın ve Balkanlar'daki diğer ülkelerin iyice paniğe kapılmalarına sebep olmuştur. Edirne'den sonra Filibe'nin de Türklerin eline geçtiğini ve Sırp Sındığı zaferini yine Türklerin kazandığını gören Bulgar kralı, Türklerle bir barış anlaşması imzalamış ve Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Sırp

ordusunun Meriç vadisinde ağır bir yenilgiye uğramasından sonra, artık Osmanlı'nın güney Balkanlara ilerlemesini durdurabilecek bir güç kalmamıştır (Musai, 2004, s.30). Anlaşıldığı kadarıyla Türklerin Balkanlara girişi, bu dönemde, sözünü ettiğimiz savaşlarla olmuştur.

Bu konudaki diğer bir görüş ise, bu bölgelerdeki Türk varlığının, 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hun Türklerinin bölgeye yerleşmesiyle başladığı yönündedir. Bölgedeki Türk varlığı ve kültürü, Hun Türklerinden sonra bölgeye gelen Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman, Peçenek, Selçuklu ve Osmanlı Türkleriyle devam etmiştir.¹

Osmanlı Devleti zamanında millet-i hâkime (core state) durumunu muhafaza eden Türklere karşı insanlık dışı uygulamalar ile tüm yaşamsal imkânları kesilen, göçe zorlanan, tüm iktisadi olanakları ellerinden alınan Makedonya Türkleri Makedonya'ya olan sevgilerini hiçbir zaman yitirmemişlerdir. Balkan coğrafyasında en az Slav halkları kadar, otantik bir halk olan Makedonya Türkleri de 1913 yılında kurucu unsuru oldukları Osmanlı devletinin bölgeden çekilmesiyle efsanevi "Bûtımar Kuşu" gibi âşık oldukları parçalanmış Makedonya coğrafyasındaki varlıklarını pasifist ancak büyük bir kararlılıkla bugüne kadar sürdürebilmişlerdir. Makedonya Türkleri kimlikleşmenin birinci etmeni olan Türk dili ve öğretimi konusunda tıpkı Bûtımar Kuşu gibi her daim endişeli ancak kaygısını söyleyemeyen âşıkların hüznlerini de sembolize etmektedirler.

Her ne şekilde olursa olsun, bugün Makedonya'da Türkler azınlık statüsündedirler. Türklerin büyük çoğunluğunun yaşadığı yer Üsküp'tür. Makedonya'da yaklaşık 80 bin civarında Türkün yaşadığı söylenmektedir ki bu, genel nüfusun %4'üne tekabül eder. Fakat bu sayı Türkler tarafından kesinlikle reddedilmekte gerek siyasî partiler gerekse sivil toplum kuruluşları buna şiddetle karşı çıkmakta ve Makedonya'da Türk nüfusunun 200-250 bin civarında olduğunu iddia etmektedirler².

3.2. Türklerin Eğitim ve Kültür Hayatı

Makedonya'da Türkçe eğitimi, Osmanlı döneminden bu yana varlığını sürdürmektedir. Balkan Savaşlarından sonra, Osmanlıların Makedonya'dan ayrılmasıyla, Makedonya'da yaşayan Türklerin eğitiminde sıkıntılar belirmeye başlamıştır.

Halk Kurtuluş Savaşından sonra Makedonya'da uygulanan sistem çok uluslu bir yaşam şekli yeni bir eğitim sisteminin uygulanmasına vesile olmuştur. Yeni Anayasa'ya göre Makedonya'da yaşayan tüm halklar kendi ana dillerinde eğitim görme hakkına sahip olmuşlardır. Türkler de yeni toplumun sunduğu olanaklar doğrultusunda kendi eğitimlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Yugoslavya Krallığı döneminde Sırpça eğitime tâbi tutulan Türkler asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye ile bağları tamamen koparılmaya çalışılan Türklerin Türkiye'de 1928'de kabul edilen yeni Türk alfabesini de kullanmaları kesinlikle yasaklanmıştır.³

Ancak, Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluşuna paralel olarak 1944 yılından itibaren Türkçe eğitim yapan okullar açılmaya başlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak açılan 1944 yılında Üsküp Tefeyyüz Okulu'nu sırasıyla, Manastır, Köprülü, Resne, Ohri, Kavadar, Negotin, Gevgeli, Ustrumca, Doyran, Radoviş, Berovo,

¹ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü* (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, ss. 4-5.

² Makedonya'da son nüfus sayımı 2002 yılında yapılmış, yapılan nüfus sayımında ülkenin yüzde 64'ünün Makedon, yüzde 25'inin Arnavut olduğu anlaşılmıştı. Geri kalanları ise Türk, Sırp ve Romanlar oluşturuyordu. Bu sayıya dayanarak Arnavutlara ana dillerini kullanma hakkı verildi. 2011 yılında yeni bir nüfus sayımı girişimi ise başarısızlıkla sonuçlandı. (<https://www.ihh.com.tr/haber-makedonyada-15-yil-sonra-yeniden-nufus-sayimi-yapilacak-675236/>; Erişim tarihi: 14.10.2019)

Nüfus sayımıyla ilgili gazetecileri bilgilendiren Devlet İstatistik Kurumu Başkanı Apostol Simovski, "Makedonya'daki nüfus sayımı 2020 Nisan ayında gerçekleştirilecek. 8 dilde 5.000 gözlemcinin olması planlanan nüfus sayımı kombine metoduyla saha verileri ve kayıtlardan elde edilen verilerden elde edilen bilgilerle yapılacak" açıklamalarında bulundu. (<http://timebalkan.com/makedonyada-nufus-sayimi-2020de-yapilacak/>; Erişim tarihi: 14.10.2019)

³ Zerrin Abbas, "Atatürk Fikri ve Makedonya Türklerinin Öğrenim Kaderi", Vardar, Sayı 3 (Ağustos 1994, Üsküp), s.17.

Pehçevo, Delçevo, Koçana, İştup, Kiliseli, Cumalı, Dorfulu, Kumanova gibi yerleşim birimlerinde Türkçe eğitim yapan okullar takip etmiştir.⁴

Sonuçta istatistik bilgilere dayanarak, Makedonya genelinde ilkokul öğrenci, okul ve öğretmen sayısı aşağıdaki çizelgede ayrıntılarla verilmiştir.

Okuma Yılı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı
1945/1946	6702	55	125
1946/1947	7280	65	123
1947/1948	10203	71	165
1948/1949	10722	71	165
1949/1950	12621	100	249
1950/1951	12493	100	237
1954/1955	11406	119	346
1960/1961	6410	70	168
1964/1965	5874	190	182
1970/1971	5617	55	203
1980/1981	5362	54	225
1992/1993	5172	54	289
1995/1996	5617	56	229
1998/1999	5990	55	249
1990/2000	6319	56	259
2000/2001	6061	56	306
2001/2002	5874	55	316
2002/2003	5825	57	326
2003/2004	5712	57	361
2004/2005	5602	57	370
2005/2006	6972	60	472
2006/2007	6017	61	413
2007/2008	5999	60	450

---

⁴ age., s.18.

Makedonya genelinde lise öğrenci, okul ve öğretmen sayısı yine çizelgede ayrıntılarla verilmiştir.

Okuma Yılı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Sınıf Sayısı
1945/1946	/	/	/	/
1954/1955	/	/	/	/
1963/1964	88	/	/	/
1964/1965	107	/	/	/
1988/1989	173	4	27	8
1989/1990	102	2	19	4
1990/1991	186	2	29	8
1995/1996	445	4	72	12
1997/1998	567	4	72	18
1998/1999	584	4	80	20
1999/2000	644	5	83	22
2000/2001	646	5	87	22
2001/2002	694	5	102	25
2002/2003	762	5	91	31
2003/2004	925	7	122	30
2004/2005	1090	8	112	38
2005/2006	1128	8	131	40
2006/2007	1216	8	107	41
2007/2008	1042	9	178	48

Çizelgede 2007/2008 öğretim yılından sonra ilkokul ve liseye kayıt yapan öğrencilerin sayısı devlet genelinde her milletten ayrı ayrı değil toplu halde verilmiştir. Bu nedenle tam Türk öğrencilerin sayısı belirlenememiştir.

Diğer yandan liseden mezun olan öğrencilerin %10'u yükseköğretim görebilmekte, bir kısmı da Türkiye'de üniversite eğitimine devam etmektedirler.⁵ Ayrıca Üsküp Kril ve Metodi Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İştıp'te "Goçe Delçev" Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bulunmaktadır. Bununla birlikte 21 Aralık 2014 tarihinde Gostivar'da beş fakülteden oluşan Uluslararası Vizyon Üniversitesi, ilgili bölümlerinde eğitim, Makedonya Cumhuriyeti Anayasasının ve Yerel Yönetimler Yasası hükümleri gereğince, ülkenin resmi dillerinde eğitim gerçekleştirilmektedir. Türkçe eğitimin yapıldığı bir diğeri ise Balkan Üniversitesi'dir.

Makedonya Cumhuriyeti'nde Türkçe eğitimdeki bu serbestliğe rağmen, kendilerini Türk olarak gören, ancak Makedonlar tarafından "Müslüman Makedon" olarak adlandırılan Torbeşlere Türkçe eğitim hakkı verilmemektedir. Kalkandelen ve Yukarı Debre çevresinde yaşayan Torbeşler, hükümetin bu

⁵ Vardar; Sayı 3 (Ağustos 1944), s.8.

uygulamasını protesto etmek amacıyla 1992 yılında boykota başvurmuşlardır.⁶ Boykot sonucu birçok öğretmenin işten atılmasına rağmen, Torbeşler kendi imkânları ile Türkçe öğrenmeye ve eğitimi Türkçe yapmaya çalışmaktadırlar.

Balkan Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu bölgede hiçbir Türkçe gazete veya kitap yayınlanmamıştır. 1919 yılında kurulan Yugoslavya Krallığı'nda, bir azınlık olarak tanınan bazı haklardan yararlanarak 1919-1920 yıllarında "Rehber" ve "Uhuvvet" adında gazeteler çıkarmışlarsa da ömürleri uzun olmamıştır. 1929-1937 yılları arasında I. Kral Aleksandr döneminde ülkede bütün hürriyetler kısıtlandığı için Türk basını da uzun yıllar yayınlanamamıştır. 1937 yılında İslâm cemaatine Üsküp'te "Doğru Yol – Pravi Put" adında Türkçe-Sırpça bir gazete çıkarılmıştır. 1944 yılına kadar bu gazeteden başka bir yayın olmamıştır.⁷

Makedonya'da Üsküp'te 23 Aralık 1944 yılında komünist yönetimin desteği ile Birlik gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Başlangıçta 15 günde bir yayınlanan bu gazete, Makedon Devleti'nin yardımı ile Drita Karahasan yönetiminde haftada 3 kez yayınlanmaktaydı. Ayrıca, Tomurcuk ve Sevinç isimli çocuk dergileri, daha sonraları edebiyat-kültür yazılarını içeren 'SESLER' dergisi de gazete dâhilinde yayınlanmaktaydı. O dönemde 'BİRLİK', 'SEVİNÇ' ve 'TOMURCUK' birçok kişinin alfabesi de olduğunu söylemek doğru olur. Günümüzde var olan çağdaş teknik araç ve gereçlerinin olmadığı bir dönemde, matbaalarda kurşun harflerin dizilmesinin ne kadar da zor bir çalışma olduğunu tahmin etmek gerekli. Bugün Birlik gazetesi 75. yıldönümünü kutlarken maalesef 15 yıl önce 60. Yaş gününü kutlama hevesindeyken bunu gerçekleştirilmeden, o dönemin iktidarı özelleştirmeye gidilerek, gazeteyi basından alınması kararını almıştı. Böylece "Birlik" gazetesinin çalışmalarına son verilmişti. Bu dergilerin yanı sıra, Birlik gazetesinin yönetime bağımlı olması sebebiyle, bir kısım Türk aydınları Haziran 1994'ten itibaren "Vardar" isimli aylık bağımsız siyasî bir dergi çıkarmaya başlamışlardır. Vardar" gazetesinin sahibi vefat edince bu derginin de sonu gelmişti. Bunun yanı sıra Makedonya İslâm Meşihati'nin "El Hilâl" isimli dinî dergisi Makedonca-Arnavutça ve Türkçe olarak yayınlanmaktadır.⁸⁹ "Bugün "Yeni Balkan" gazetesi üç dilde (Makedon, Türk ve Arnavut) yayınlanmaktadır. Ayrıca Kültür- sanat dergisi olarak "Köprü" dergisi de son 15 yıldır ayda bir kez yayınlanmaktadır.

Diğer taraftan 'Makedonya'daki Türkler' radyo ve televizyonda da Türkçe yayın hakları elde etmişlerdir. 1944 yılında günde 15 dakikalık yayınlara, yayın hayatına başlayan Makedonya Radyosu Türkçe Yayınlar Bölümü, 1994'te günde 4-5 saatlik bir yayın süresine ulaşmıştır. Makedonya Televizyonu Türkçe Yayınlar Bölümü de 25 yıldır yayınlanmakta olup, günümüzde 1 saat Türkçe yayın yapmaktadır.¹⁰

Çeşitli kültür, sanat dernekleri ve tiyatroları da bulunan Makedonya Türklerinin Türkiye ile kültürel bağları oldukça kuvvetli olup, Türkiye'deki yayınları takip edebilmektedirler.

3.3. Türklerin Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Durumları

Makedonya'daki Türkler, Yugoslavya'nın dağılmasına ve bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşuna paralel olarak, millî kimliklerini koruyarak, ülkede eğitim, kültür ve anayasal haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla 1 Temmuz 1990 yılında Türk Demokratik Birliği'ni kurmuşlardır.¹¹ Bu birlik 20 Haziran 1992 tarihinde yapılan 2. kurultayda Türk Demokratik Partisi (TDP) adıyla siyasî parti hâline dönüştürülmüştür. TDP, Makedonya'da 75'in üzerinde şubesi ile ülke genelinde teşkilatlanmasına rağmen,

⁶ "Makedonya'da Torbeşlere Eğitim Özgürlüğü Yok"; Tercüman, 18.2.1993.

⁷ Nimetullah Hafız; "Osmanlı Döneminden Bugüne Kadar Yugoslavya'da Türk Basını", Çevren, Yıl XVII, Sayı 76 (Mart-Nisan 1990-Priştine), ss.7-8.

⁸ a.g.m.; s. 11. Vardar; s.33.

⁹ Vardar dergisi, çıkış amaçlarını sıraladığı "Başlarken"de diğer ilkelerin yanı sıra "...Atatürkçü düşünceyi benimsemeyi aynı zamanda derginin vazgeçemeyeceği temel ilkelerden biri olarak" nitelemektedir. "Başlarken"; Vardar, Sayı 1 (Haziran 1994 Üsküp), s.3.

¹⁰ Vardar; Sayı: 3 (Ağustos 1994) s.8.

¹⁰ "Türk Demokratik Birliğinin Programı"; Birlik, 7 Temmuz 1990.

¹¹ "Türk Demokratik Birliğinin Programı"; Birlik, 7 Temmuz 1990.

Türk nüfusun dağınık olması sebebiyle milletvekili seçimlerinde herhangi bir varlık gösterememiştir. Bu duruma rağmen en son yapılan 1994 milletvekili seçimlerinde bir milletvekili çıkarmıştır.¹² Gelişmelere paralel olarak TDP içinde yaşanan birtakım huzursuzluklar ve iç çekişmeler partiyi büyük bir zafiyete düşürmüştür. Bunun yanı sıra TMBH (*Türk Milli Birlik Hareketi*) Partisi ikinci bir parti olarak kurulmuştur. Diğer bir Türk partisi de (THP) Türk Hareket Partisidir. Türklerin azınlık olarak yaşadıkları Makedonya'da, iki veya daha fazla partili olmaları kendilerine fayda yerine zarar sağlamaktadır. Oyların bölünmesine neden olmaktadır. Zaten Devletin de istediği bu zaten. Fazla parti olunca oyların dağılmasıdır. Yeterince oy kazanılamayınca milletvekili adayları da çıkarılmıyor. Bu olumsuzlukların yanı sıra Makedon Sosyal Demokratlar Birliği Üyesi Güner İsmail, bir Türk olarak 1992-1994 yılları arasındaki hükümette kültür bakanı olarak görev yapmıştır.¹³

Makedonya'daki Türklerin bir kısmı, Osmanlı döneminde tımar olarak verilen topraklar sayesinde büyük arazilere sahiptir. Bir kısmı da dağ köylerinde yaşamaktadırlar. Bu sebeple Türklerin çoğu tarımla uğraşmaktadır. Ancak son yıllarda Türkler arasında işsizlik oranı giderek artmış, tarımda devlet desteği kalktığı için fakirleşme çiftçileri son derece mağdur etmiştir.

Makedonya'da Türk çocuklarının hem dil hem de okul yetersizliği sebebiyle üniversitelere çok azı girebilmekte ve dolayısıyla iyi gelir getiren işlere talip olamamaktadırlar. Bu durum Makedonya Cumhuriyeti devlet kademelerinde görev alan Türklerin sayısını da olumsuz yönde etkilemekte, bunun sonucu olarak da Türklerin sosyal ve siyasî yapısı zayıflamaktadır.¹⁴

3.4. Türkler Üzerindeki Baskılar

Gerek Türkiye ile Makedonya arasındaki ilişkiler, gerekse burada yaşayan Türklerin ayrılıkçı bir istek ve arzularının bulunmaması sebebiyle, uzun yıllar Türklerin durumu iyi olmuştur. Ancak son yıllarda artan Makedon ve Arnavut milliyetçiliklerinden olumsuz bir şekilde etkilenmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, Türkler üzerindeki baskıları iki grupta ele almak gerekir.

- **Makedonların Baskıları:** Makedonlar tarafından Türklere bilinçli ve planlı bir şekilde belirgin bir baskı uygulanmaya başlandığı gözlenmektedir. Özellikle en belirgin baskı, eğitim alanındadır. Makedonya yasaları gereği bir yerleşim biriminde Türkçe sınıf açılabilmesi için en az 20 öğrencinin kayıt yaptırması gerekmektedir. Bu sebeple ülkede dağınık yaşayan Türkler, birçok yerde bu sayıya ulaşamamakta ve Türkçe eğitim yapamamaktadır. Ayrıca yeni okul açmaları da kanunî engel bulunmamasına rağmen Makedon Eğitim Bakanlığı tarafından engellenmektedir. Makedon okullarında Makedon öğretmenler tarafından, isimlerinden dolayı Türk çocukları taciz edilmektedir.¹⁵ Makedonya'daki Osmanlı-Türk eserleri, sistemli bir şekilde yok edilmeye çalışılmaktadır. Türklere devlette çok az neredeyse hiç iş verilmemektedir.

- **Arnavutların Baskıları:** Makedonya ve Kosova'da yaşayan kendilerinin dışındaki diğer Müslümanları asimile etmek için Müslümanlığı bir araç olarak gören Arnavutlar, bölgedeki bütün Müslümanların Arnavut olduklarını savunmaktadırlar. Bu çerçevede Türklerin de aslında Arnavut olduklarını ileri sürerek, nüfus sayımlarında Arnavut yazılmaları için Türklere baskı yapmaktadırlar. Ayrıca hâkim oldukları bölgelerde Türkleri işten atma tehdidi altında tutmaktadırlar.¹⁶ Makedonyalı yetkililer de birçok Türk'ün baskı altında Arnavutlaştırıldığını belirterek bu gerçeğe işaret etmektedirler.¹⁷ Arnavutların bu davranışları bölgedeki Müslüman halkın tamamını elde ederek, nüfuslarını çoğaltma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Aslında Müslüman olmaları sebebiyle, Türklerle birçok noktada ortak değerleri

¹²Seçimin ikinci turunda İslâm Yolu Partisi ile ittifak yapan TDP Kenan Hasipi'yi milletvekili olarak çıkarmıştır.

¹³52 Remzi Canova; "*Makedonya Kültür Bakan Güner İsmail ile Söyleşi*", Vardar, Sayı 3 (Ağustos 1994), s. 13-15.

¹⁴Vardar; Sayı 3, 5, 8.

¹⁵Akgönenç; s. 26-27.

¹⁶İrfan Ünvar Nasrattinoğlu; "*Yugoslavya Türkleri ve Sorunları*", Balkan Türkleri Sempozyumu (Erciyes Üniversitesi - 7 Haziran 1992), s.21

¹⁷Poulton; s. 113.

paylaşan Arnavutların çoğu Türkiye'ye sempati ile bakmaktadırlar. Güç zamanlarda pek çok Arnavut Türkiye'ye göçü tercih etmiştir. Fakat geçmişte bir taraftan Yugoslav yöneticilerin iki toplumu birbirine düşürme çabaları, diğer taraftan Enver Hoca'nın Arnavutluk'ta Türk varlığını inkâr ederek baskı uygulaması Makedonya'da Türkler ve Arnavutların arasının açılmasına sebep olmuştur.¹⁸

Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkler üzerinde resmen sistemli bir baskı politikası mevcut olmakla beraber gerek Makedonların, gerekse Arnavutların fiilî uygulamaları, ekonomik güçlükler, bölgede cereyan etmekte olan Bosna-Hersek soykırımı, genel bir güvensizlik havası yaratmıştır. Sonuçta Türkiye'ye göç psikolojisi artmıştır.

Makedonya'daki Türklerin en büyük beklentileri, Türkiye ile Makedonya arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin sağlam temeller üzerinde geliştirilmesi ve bu çerçevede Türklerin ekonomik, kültürel ve eğitim problemlerine çözüm bulunmasıdır.

4. YUNAN YAYILMACILIĞININ YENİ BOYUTU: "KUZEY MAKEDONYA DAYATMASI"

1991'de Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan Makedonya kendisini kadim Makedonya'nın varisi olarak ilan etmiş ve ulus inşa sürecinde bu medeniyetin sembollerini benimsemiştir. Ayrıca komşu ülkelerde yaşayan Makedonların haklarının korunması ve kültürel kimliklerinin geliştirilmesi gibi sorumlulukları da üstlenmiştir (Anayasa, Madde 49). Makedonya'yı Helen tarih, kültür ve kimliğinin bir parçası olarak gören Yunanistan ise bunların gasp edildiği düşüncesiyle Makedonya'yı tanımayı reddetmiş, ülkenin Anayasa'sında yer alan komşu ülkelerdeki Makedonlara ilişkin ifadeyi de kendi topraklarındaki Ege Makedonya'sına yönelik yayılcılık şeklinde algılamıştır. Makedonya'ya karşı ilk olarak ekonomik ambargo uygulayan Yunanistan ülkenin uluslararası tanınırlığını engellemeye çalışmıştır. Fakat bir taraftan uluslararası baskılarla karşılaşan diğer taraftan da mevcut tutumunun Balkan coğrafyasıyla ilişkilerini fazlasıyla sınırlandırdığını gören Atina hükümeti bir ara formüle razı olmuştur. 1993'te ülkenin "Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti" (FYROM) adı altında BM'ye kabul edilmesine ses çıkarmayan Yunanistan iki yıl sonra imzaladığı geçici anlaşmayla bu ülkeyi söz konusu ismiyle tanımıştır. Bunun karşısında bayrağında kozmetik bir değişikliğe giden Makedonya ülkenin resmi adı ve ulus kimliğine ilişkin herhangi bir değişiklik yapmaktan kaçınmıştır. Sonuç olarak Yunanistan bugüne kadar Makedonya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini sınırlı tutarken bu ülkenin NATO ve AB gibi uluslararası kurumlara üyeliğine karşı veto uygulamayı da sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde Makedonya'daki bütün ana akım siyasi aktörler ülkenin AB ve NATO'ya üyeliğini desteklediği halde bu süreçler isim sorunu yüzünden uzun süre tıkanmıştır. 2004'te AB üyeliğine başvuran Makedonya bir yıl sonra adaylık statüsü aldığı halde isim sorununu gerekçe gösteren Yunanistan'ın vetosu yüzünden üyelik müzakerelerine başlayamamıştır. Ülkenin NATO'ya üyelik süreci de aynı sebepten dolayı askıya alınmıştır. Buna karşılık NATO 2008'deki Bükreş Zirvesi'nden bu yana isim sorunu çözülür çözülmez Makedonya ile üyelik müzakerelerine başlanabileceği açıkça deklere etmiştir.

İsim sorununun çözümü için uluslararası toplumun arabuluculuğunda iki taraf arasında yıllar boyunca yürütülen müzakereler sonuç vermemiştir. Bugün Yunanistan'da milliyetçi kaygıları nispeten daha az olan bir partinin iktidarda bulunması ve çözümün Batı dünyası için stratejik öneme sahip oluşu anlaşma için elverişli bir zemin meydana getirmekle birlikte kilit rolü Mayıs 2017'de Makedonya'da gerçekleşen hükümet değişikliği oynamıştır.

2006-2017 arasında iş başına gelen Makedonya'daki hükümetlerin büyük ortağı olan milliyetçi "İç Makedon Devrimci Örgütü-Makedonya Ulusal Demokratik Birliği" (VMRO-DPMNE) iktidarları döneminde Makedon milliyetçiliğini giderek artan bir şiddette uygulanmıştır. Partinin hem Makedonların ulus kimliğini

---

¹⁸ Turan Vardar; "Yugoslavya Türkleri", Yeni Forum, c.13, Sayı 274 (Mart 1992), s. 34.

tanımayan çevre ülkelere karşı, hem de ortak bilinci yerleşik durumda bulunan ve mevcut statülerinden memnun olmayan Arnavut azınlığa karşı kullandığı bu söylem Slav-Ortodoks toplumunda olumlu karşılık bulmuştur. Bu durum Antik Makedonya'nın başkenti Selanik vilayetini Balkan Savaşlarında ele geçiren Yunanistan, kendi bölgesini "**Güney Makedonya**" olarak tanımlayıp kendi bölgesiyle "**Kuzey Makedonya**"yı sınırları içine atmanın rüyasını görmektedir.

17 Haziran 2018 tarihinde Yunanistan ve Makedonya dışişleri bakanlarınca imzalanan anlaşmada Makedonya'nın resmi adı "**Kuzey Makedonya Cumhuriyeti**" olarak değiştirildiği gibi ve bundan böyle her ortamda yeni adını kullanması da kararlaştırılmıştır. Makedonya vatandaşlarının pasaportlarındaki uyruk kısmında "Makedonyalı/Kuzey Makedonya vatandaşı" şeklinde ikili bir kullanıma gidilmesi benimsenirken İngilizcede hem Makedon hem de Makedonyalı anlamına gelen "**Macedonian**" kelimesinin "etnik kimlik ve resmi dili" belirtmek için kullanılabilmesi ifade edilmiştir (Antlaşmanın 7. Maddesi).

Uluslararası toplumla bütünleşmenin ülkedeki Makedon milliyetçiliğini dizginleyeceğine inanan Arnavutlar, Türkler ve diğer azınlıklar da yıllardır sorunun çözülmesini arzu etmektedir. Öte yandan ana muhalefetteki milliyetçi VMRO -DPMNE partisi isim değişikliği aleyhindeki katı tavrını korumaktadır. Bu tavır partinin geleneksel milliyetçi çizgisinden kaynaklanmakla beraber son yerel seçimde yaşanan hezimetin ve eski Genel Başkan Nikola Gruevski'nin yargılanmasından dolayı partinin yaşadığı prestij kaybının milliyetçi hassasiyetlere oynayarak tersine çevrilmeye çalışıldığı da akla getirmektedir.

Bütün bunlar Makedonya içerisinde görülmekle beraber, yaz aylarında Antik Makedonya'nın başkenti Selanik ve çevresine tatillerini geçirmek ve başka nedenlerle bölgeye gidenlere karşı Yunan halkı Yunan yayılcılığını bütün etmenlerini göstermeye başlamışlardır. Öte yandan, Yunanistan'da Makedonya ile varılan anlaşmanın Türkiye'nin Balkanlarda artan nüfuzuna karşı bir önlem olarak geliştirildiğini de kaydetmek gerekir. Örneğin ana muhalefetin hükümete verdiği gensorunun reddedilmesinde kritik rolü oynayan İrmak Partisi'nin Genel Başkanı Stavros Theodorakis anlaşmaya milliyetçi görüşlerle karşı çıkanlara hitaben Türkiye'nin son yıllarda Makedonya'yı "adım adım ele geçirdiği" ve bunu engellemek için Makedonya'nın süratle AB ve NATO'ya entegre edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁹ Oysa Osmanlı Devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti, hiçbir Makedonya'yı bağımsızlığının ardından resmi adıyla tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Ülkenin isim değişikliği için yapılan dayatmalara karşı çıkan ve Osmanlı bakiyesinin yaşadıkları ülkelerdeki vatandaşlık haklarını tüm uluslararası zeminlerde savunan Türkiye Cumhuriyeti ise, bu duruma Makedonya toplumunun karar vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle Türkiye diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Makedonya'nın Avrupa-Atlantik kurumlarına üyeliğini de bölgenin refah ve istikrarı için her zaman desteklemiştir.

5. SONUÇ

Günümüzde Balkan coğrafyasında devletleşme sistematiğine girmiş Osmanlı uyrukları arasında kimlik ve semboller üzerinden şekillenen ve önemli siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuran birçok ihtilaf bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. **Genellikle söz konusu ihtilaflar rasyonel tercihlere dayanmaktan çok, siyasi ve ekonomik rant peşindeki çeşitli çevrelerin sıcak tuttuğu kaygı ve korkulardan beslenmektedir.** Görüş ayrılıkları kısa vadede tamamen yok olmasa bile barış ortamına hizmet edecek tarzda eski Osmanlı uyruklarının akılcı bir biçimde AB içerisinde bütünleşmesi bölgenin yararına olabileceği değerlendirilmektedir.

Nereden bakılırsa bakılsın adeta "Bûtımar Kuşu" ile özdeşleşen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki "Makedonya Türkleri", olayları uzaktan bütün yönleriyle izlemek ve değerlendirmekle birlikte, Makedonya halkları ve Makedonya'nın mikro milliyetçi yaklaşımlar ile zarar görebileceği endişe ve kaygısını ta yüreklerinde hissetmektedirler. Başta kimlikleşme sorunu olmak üzere Türk dili ve dil öğretimi konusunda birçok dayatmaların hedefinde bulunan "Makedonya Türkleri" bugüne kadar kültürel

¹⁹ Mehmet Uğur Ekinci, "**Makedonya İsim Sorunu Çözülüyor (mu?)**" SETA Perspektif, Sa.208, Ankara, Haziran 2018, s 6

değerlerini muhafaza etme mücadelelerine büyük bir kararlılıkla devam etmişler ve edecekleri kuşkusuzdur.

KAYNAKLAR

- Ago, Arif (1996) Makedonya'da Türk Halk'ının Anadili Üzerine Öğretim – Eğitim ve Sorunları, Sesler, Sayı 302, Üsküp, s. 7-9.
- Alil, Sevin (2008) Makedonya'daki Türkoloji Çalışmaları, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Fethiye- Türkiye.
- Alil Sevin (2007) Makedonya'daki Türk Temel Eğitim Programlarında Anadili Dersinin Özellikle Edebiyat Program Bölümünün Değerlendirilmesi; "Balkanlar ve Türkler" I. Uluslararası TÜRKİYAT Araştırmaları Kongresi, 06-08 Kasım, Kosova.
- Attâr, Feridüddin (2006), Mantık Al-Tayr, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı – Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Al-Tayr, Mantık (2006) (Feridüddin Attâr, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı – Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- P Dünya Sanatları Dergisi (Sayı 23 – 2001, sayı 41 – 2006)
- Batur, Enis (2000-2009), Başkalaşım Cilt: I-X, XXI-XXX, Yapı Kredi Yayınları,
- Bernard, Catherine & Sauts, William (2003), Bock Celtic Mythology, Enslow Publ. Inc.
- Beydili, Celal (2005), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Yurt Kitap Yayın.
- Bierhorst, John (1998) History and Mythology of the Aztecs, University of Arizona Press.
- Bizim İçin Mitologya (1992), (Varlık Dergisi sayı: 1015.
- Bonewitz, Ronald (2000), Maya Mitolojisi, Gün Yayınevi.
- Canova, Remzi (1994), "Makedonya Kültür Bakanı Güner İsmail ile Söyleşi", Vardar, Sayı 3 (Ağustos), s. 13-15.
- Cogito Dergi (Yapı Kredi Yayınları Sayı:32-80, 2002-2015)
- Crossley, Kevin (1981), The Norse Myths, Holland – Knopf Pouleday Publ. Group.
- Çığ, Muazzez İlmiye (2008), Sümerlilerde Tufan, Tufanda Türkler, Kaynak Yayınları.
- Erhat, Azra (1997) Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi.
- Ersoylu, Halil (2015), Türk Kültüründe Kuşlar, Ötüken Neşriyat,
- Estin, Colette & Laporte, Hélène (2002), Yunan ve Roma Mitolojisi, Tübitak Yayınları.
- Gezgin, Deniz (2007) Hayvan Mitosları, Sel Yayıncılık.
- Ginzburg, Carlo (2007), Efsaneler, Amblemler, İzler, Kırmızı Yayınları.
- Gültepe, Necati (2015), Türk Mitolojisi (-Resse Yayınları,)
- Hafız, Nimetullah; "Osmanlı Döneminden Bugüne Kadar Yugoslavya'da Türk Basını", Çevren, Yıl XVII, Sayı 76 (Mart-Nisan 1990-Priştine), ss.7-8.
- Hamzaoğlu, Yusuf (2000), Balkan Türklüğü (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 4-5.
- Hançerlioğlu, Orhan (1993), Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi.
- Karakurt, Deniz (2011), Türk Söylence Sözlüğü, e-Kitap.
- Kaya, Muharrem (2015), Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerle İzleri, Bağlam Yayıncılık.
- Koçak, Aynur (2016), Mitlerle Varoluş Yolculuğu, Alfa Basın Yayın.
- Mackenzie, Donald A. (1996), Çin ve Japon Mitolojisi, İmge Kitabevi Yayınları.
- Makedonya'da İlkokul ve Lise Türkçe Eğitimindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri, (2009), MATUSİTEB, Üsküp.
- Makedonya'da Nüfus Sayımı 2020'de Yapılacak, TB TİMEBALKAN, (<http://timebalkan.com/makedonyada-nufus-sayimi-2020de-yapilacak/>, Erişim tarihi: 14.10.2019)

- Makedonya'da 15 Yıl Sonra Yeniden Nüfus Sayımı Yapılacak (<https://www.iha.com.tr/haber-makedonyada-15-yil-sonra-yeniden-nufus-sayimi-yapilacak-675236/>; Erişim tarihi: 14.10.2019)
- Makedonya'da Torbeşlere Eğitim Özgürlüğü Yok"; Tercüman, 18.2.1993.
- Marfold, Mark P. O. & Leonardon, Robert J. (2006), Classical Mythology, Oxford University Press.
- Musai, Musa (2004), Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, , s.36
- На почетокот на учебната 2008/2009 година намален е бројот на учениците во основното и во редовно средно образование; <http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/2.1.9.07.pdf>
16. Бројот на учениците во редовното основно образование е нама-лен на крајот на учеб\ната година 2007/2008; <http://www.stat.gov.-mk/pdf/2009/2.1.9.10.pdf>
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünvar (1992), "Yugoslavya Türkleri ve Sorunları", Balkan Türkleri Sempozyumu (Erciyes Üniversitesi- 7 Haziran), s.21
- Oakes, Lorna & Gahlin, Lucia (2002), Egypt Ancient, Hermes House.
- Owusu, Heike (2004), İnka, Maya ve Aztekler'de Semboller, İlya Yayınevi,
- Ögel, Bahaeddin (2006), Türk Mitolojisi Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu.
- P Dünya Sanatları Dergisi 2001, (Sayı 23)
- P Dünya Sanatları Dergisi 2006 (sayı 41)
- Rochin, Carol K. & Marriott, Alice (2003) Kızılderili Mitolojisi, İmge Kitabevi Yayınları.
- Skinner Charles M. (2010), Mitler ve Efsaneler, Parşömen Yayınları.
- Statički Godišnik na R. Makedoniya, Tom XXXII, Zavod za Statistika, Skopye 1997.
- Statički Godišnik na R. Makedoniya, Tom XXXIV, Zavod za Statistika, Skopye 1999.
13. Statički Godišnik na R. Makedoniya, Zavod za Statistika, Skopye 2004.
- Taube, Karl (1993), Aztec and Maya Myths, University of Texas Press.
- Türk Demokratik Birliğinin Programı; Birlik, 7 Temmuz 1990.
- Ülker, Çiğdem (1998), Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 13.
- Vardar, Turan (Mart 1992), "Yugoslavya Türkleri", Yeni Forum, c.13, Sayı 274 s. 34.
- Vardar- gazetesi (1994), Sayı 1 (Haziran), Üsküp, s.3.
- Vardar – gazetesi 1944), Sayı 3 (Ağustos) Üsküp, s.8
- Verdet, Jean Pierre (2008), Gökyüzü Düzen ve Karmaşa, Yapı Kredi Yayınları.
- Zerrin Abhas; "Atatürk Fikri ve Makedonya Türklerinin Öğrenim Kaderi", Vardar, Sayı 3 (Ağustos 1994, Üsküp), s.17.
- Zimmer, Heinrich (2004), Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler, Kabalcı Yayınevi.

THOMAS VAUGHAN' IN "A GRAMMAR OF THE TURKISH LANGUAGE" ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Cemile UZUN

Fırat Üniversitesi, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, cemileuzun000@gmail.com

ÖZ

Türkçe sesleri göstermede Arap harfli metinler yetersiz kalmaktadır. Arap harfli metinler üzerinden tespit yapmak isteyen araştırmacılar, Latin harfli eserlerden de faydalanmışlardır. Latin harfli eserler, Osmanlı imlasının belirgin bir şekilde göstermediği fonetik ve morfolojik gelişme ve değişimleri göstermesi bakımından dikkate değer eserlerdir.

Bu eserler, "çeviriyazılı metinler", "transkripsiyon metinleri" ve "dil yadigârları" gibi terimler ile adlandırılmıştır ve Osmanlı devleti ile ilişki içerisinde bulunan tüccarlar ve siyasi görevi bulunan kişiler tarafından yazılmıştır. Bu metinlerin büyük bir çoğunluğu Türkçeyi öğrenmek ve öğretmek için yazılan gramerlerden, sözlüklerden ve konuşma kılavuzlarından oluşturmaktadır. XV. yy. dan itibaren yazılmaya başlayan Latin harfli gramer ve sözlükler bu eksikliği gidermek için önemli kaynaklardır.

Thomas Vaughan'ın eserinde sayfa 54' ten itibaren konuşma cümleleri şeklinde kurulmuş 247 tane cümle bulunmaktadır. Konuşma cümlelerinden sonra 53 tane atasözü vardır. Çalışmada bu cümlelerin dil uyumunu inceledik. Eklerin dil uyumunu ve uyumsuzluğunu, eklerdeki ünlülerin kullanım sıklığını değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Kalınlık, İncelik, Dil Uyumu, Latin harfli eserler

ABSTRACT

Researchers who want to identify from Arabic text, also benefited from Latin harmful works. Latin letters in the works, It is remarkable in terms of showing artifacts and morphological phonetic spelling of the Ottoman developments and changes that show markedly.

These works are named with terms such as "transcribed texts", "transcription texts" and "language heirlooms and it was written by merchants who had relations with the Ottoman state and people with political duties. The vast majority of these texts to learn Turkish and grammars, dictionaries and speech guides written for teaching. XV. yy. Latin letter grammar and dictionaries that begin to be written from, these are important resources to address the lack.

In Thomas Vaughan's work, from page 54 onwards, there are 247 sentences in the form of speech sentences. There are 53 proverbs after speech sentences. In this study, we examined the language adaptation of these sentences. We evaluated the language adaptation and non-compliance of the annexes and the frequency of use of vowels in annexes.

Keywords: Thickness, Fineness, Language Harmony, Latin letters in the works

Giriş

A Grammar Of The Turkish Language adlı eser, 1709 yılında Thomas Vaughan tarafından yazılmıştır. Yazar hakkında bilinenler sınırlıdır. Eserdeki bilgilerde yazarın Levant Kumpanyası tüccarı olduğu, Osmanlı toprakları içerisindeyken İzmir’ de yaşadığı anlaşılmaktadır. Eser İzmir’ de yazılıp 1709’ da Londra’ da yayınlanmıştır. Eserin ön sözünde kitabın tüccarlara ve Türk diline ilgi duyanlar için hazırlandığı belirtilmektedir.

Vaughan’ ın grameri İngilizcede görülen ilk Türkçe gramerdir. Hatta eser 18. yy. da yazılmış tek (SARAÇ, 2018, s. 4). İngilizce Türkçe gramer olması bakımından önemlidir. Eserle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Gilson “The Turkish Grammar of Thomas Vaughan” adlı çalışmasında eseri fonetik ve morfolojik açıdan incelemiştir. (Gilson, 1987). Halil ERSOYLU’ nun eser hakkındaki değerlendirmesi: “Bu eserdeki Türkçe, o çağın dili yani Osmanlı Türkçesidir. Fakat bu alfabe bilgisi son derece basit ve yetersizdir.”(Ersoylu, 1981, s. 116). Yavuz KARTALLIOĞLU çalışmasında *Vaughan’ ın eserini temin edemediğimizden dolayı, araştırmamızda Gilson’ un çalışmasından* (Kartallıoğlu, 2011, s. 33) faydalandığını belirtmektedir. İsmail Teoman GÜNEŞ’ in, eseri 17. yy. Osmanlı Türkçesi ses bilgisine göre değerlendirdiği bir bildirisi ve eserin atasözlerini inceleyen bir makalesi bulunmaktadır. Şenay SARAÇ’ ın “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İngiliz Katkısı” nı (Saraç, 2018, s. 4) incelediği ve Hülya YILDIZ’ ın “Thomas Vaughan’ ın A Grammar Of The Turkish Language Adlı Eseri -İnceleme, Gramer, Söz Varlığı” (Yıldız, 2019) adında eserin çevirisini yaptığı çalışmalar da bulunmaktadır.

Eserin konuşma kitabı olması, XVIII. yy.daki konuşma dilini yansıtması eserin değerini artırmaktadır. Bu nedenle eserde ünlülerin uyumunu merak ettik ve yazarın konuşma dilini yansıttığı cümleleri inceledik.

Eski imlamızın dilin seslerini tespit etme noktasındaki yetersizliğine ek olarak bir de kalıplaşmış imla geleneği yüzünden, eski metinlerimizden yola çıkarak Türkçenin zaman içinde sağladığı gelişme ve değişiklikleri tespit etmek oldukça güçleşmiştir. (Duman, 1995, s. 1) Eser Latin imlasıyla yazıldığı için seslerin gelişme ve değişmelerini tespit etmek Arap imlasına göre daha kolaydır. Ancak eserde kalıplaşmış imla geleneğini yansıtan kelime yazımları da bulunmaktadır.

Yazar eserini yazarken iki eseri esas almıştır.

1. Meninski’ nin “Grammatica Turcia” adlı eseri
2. William Seaman’ ın “Grammatica Lingua Turcicae”

Gramerin içeriğini biraz da farklı olarak ve kendinden de ilavelerle Seaman’ dan, biraz da Meninski’ den faydalanarak hazırlamıştır.

Biz eserde yazarın Türkçeyi nasıl kullandığını, ana dilin öğrenilen yabancı dile etkisini ve yazarın ikinci dili kullanım tecrübesini merak ettiğimiz için eserde yazar tarafından kurulmuş ve büyük çoğunluğu konuşma biçiminde oluşturulmuş Türkçe cümleleri ele aldık.

Eserde sayfa 54’ ten itibaren konuşma cümleleri şeklinde kurulmuş 247 tane cümle bulunmaktadır. Konuşma cümlelerinden sonra 53 tane atasözü vardır. Çalışmada bu cümlelerin dil uyumunu inceledik. Eklerin dil uyumunu ve uyumsuzluğunu, eklerdeki ünlülerin kullanım sıklığını değerlendirdik.

Kalınlık-İncelik Uyumu

Ünlü-ünlü uyumu, Türkçede ünlüler arasında görülen uyumlardandır. Türkçede çıkış yerlerine göre sesler çeşitli şekillerde adlandırılmıştır: Büyük ünlü uyumu, kalınlık-incecik uyumu, damak uyumu, dil benzeşmesi, dil uyumu, büyük vokaller kanunu vs. (Banguoğlu, 1995, s. 52). Kalınlık-incecik uyumu bir kelime içinde yer alan ünlülerin kalınlık (a, ı, o, u) ve incecik (e, i, ö, ü) sırası bakımından uyum içinde olmasıdır. Bu uyum Türkçenin en önemli fonetik özelliğidir. (Ergin, 2004, s. 75). Altay dillerinin ortak ses uyumlarından biri olan bu kural, Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden bugüne kadar sağlam bir şekilde işlenmiştir. (Buran, 2015, s. 156). Dil uyumu, Türkçede her devirde sağlamdır. (Timurtaş, 1994, s. 7). Hatta alıntı kelimeler bile zamanla uyuma girmiştir. Far. divar>duvar; İtal. brillante> pırlanta vb.

Ekler, köke tâbi olan morfepler olduğu için kelime kökünden sonra dil uyumuna girerler. Bütün yapım ve çekim ekleri de hep bu kurallara göre seslenirler. (Banguoğlu, 1995, s. 52). Türkçenin tarihi dönemlerinde de dil uyumu bazı istisnalar hariç sağlam bir şekilde görülmektedir. Köktürkçede uyuma

girmeyen bazı ekler Uygur Türkçesi döneminde uyuma girmektedir. Harezmi Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu tamdır. Kıpçak Türkçesinde “ki” bağlacının uyuma girdiği görülmektedir. (Toparlı ve Vural, 1999, s. 16). başındaki vb. J. Eckmann, Çağatay Türkçesinde uyumdan “Bu kanunun istisnaları, klasik devirde istisna edilmiş yazmalarda nispeten seyrek ve çoğu hâllerde müstensih tarafından yapılmış bir hataya bağlanabilir.” (Eckmann, 2005, s. 28). Deny, Osmanlı Türkçesinde +DAş, +ki, + ken dışında bütün eklerin dil uyumuna bağlı olduğunu, bu üç ekin de halk arasında uyuma girebileceğini söyler. (Deny, 1941, s. 146). *Osmanlı Türkçesinde dil uyumu her zaman tespit edilememektedir.* (Kartalhoğlu, 2011, 49). *Eklerde de aynı şekilde alfabenin Türkçenin ünlülerini göstermede sınırlılığı sebebiyle, bütün eklerin ön sıradan mı, art sıradan mı olduğunu tespit etmek çok güçtür.* (Develioğlu, 1995, 48). Arap imlâlı metinlerde dil uyumu ünsüzler sayesinde tespit edilebilmektedir. Tarihi dönemlerde dil uyumunun bozulduğu bazı istisnai durumlar şöyledir:

- Köktürkçede ş, t, y ünsüzlerinin etkisiyle kalın ünlülerin incelendiği görülür: tinla “dinle”
- Köktürkçede bazı ekler sürekli ön ünlülü şekliyle kullanılmaktadır. Bu ekler kalın ünlülü kök veya gövdelere gelmesi durumunda uyumun bozulduğu görülür. Bu ekler, *1. ve 3. kişi iyelik eki almış sözcüklere eklenen belirli nesne eki /+in/, 3. sıfat fiil eki -miş’ tir.* (Tekin, 2003, 51). Talat Tekin, /ş/ sesinden dolayı ekin sürekli /i/’ li şeklinin kullanıldığını belirtir.
- Brahmi yazmalarında bazı kelime ve eklerin değişik yazımı bulunmaktadır. Bu durum uyum dışı örneklerin bulunmasına neden olmaktadır. (A. V. Gabain, 1988, s. 3). manilâyü~munılayu vs.
- Eski Oğuz Türkçesi döneminde de uyum tamdır ancak iken zarf fiilinin ince ünlülü şeklinin bulunması uyumu bozmaktadır.

Eserde Ünlüler Kullanımı:

Çalışmamıza konu olan eser XVIII. metnidir. Bu dönem Türkçenin, Osmanlı Türkçesi dönemine denk gelmektedir. Genel anlamda XIII. yy. dan itibaren XX. yy. ın başlarına kadar Anadolu ve civarında hâkim yazı diline Osmanlı Türkçesi denilmektedir. *Ahmet Bican Ercilasun*, 13, 14 ve 15. yy. lar da kullanılan Eski Oğuz Türkçesi, siyasi olarak Anadolu Selçuklarının son dönemini, beylikler devrini, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini; Osmanlıların ilk iki asrını içine aldığı belirtir. 16. yy. da Osmanlı Türkçesi denilen dönem başlar; Osmanlıların hâkim olduğu bütün sahalarda edebi dil olarak kullanılır ve 20. yy. başlarında sona erer. (Ercilasun, 2007, 457). *Muharrem Ergin*, Osmanlı Türkçesini Batı Türkçesinin ikinci dönemi olarak kabul eder ve üçe ayırır. (Ergin, 2004, 34). *Deny*, XIV. yy. dan 1850’ ye kadar olan dönemi Eski Osmanlıca olarak kabul eder. (Deny, 1941, II). Ancak asıl olarak bu terim XVI. yy. ın başlarından itibaren XX. yy. ın başlarına kadar Osmanlı devletinin sınırları içinde konuşulan ve yazılan Oğuz kökenli Batı Türkçesini ifade eder. (Buran, 2015, 2247). *Mustafa Özkan*, Osmanlı Türkçesinin XV. yy. dan başlayıp XX. yy. a kadar devam ettiğini ve imparatorluk sınırları içerisinde gelişme gösterdiğini belirtmiştir. (Özkan, 2013, s. 42).

Yazarın Türkçenin telaffuzuyla yakın ilişkide olduğunu ve eserde Türkçedeki ünlülerin özelliklerinden bahsederken İngilizceden yararlandığını belirtmiştir. Yazarın Türkçenin ünlüleri ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

“İngilizlerin a’ da bulduğunu, İtalyanlar ve diğerleri au’ da bulmuştur. a İngiliz tonunda ale kelimesindeki gibidir, İngilizler tarafından telaffuz edilir ve all’ daki a Türkçe ve İtalyan tonundadır. e İngilizcede me’ deki gibidir fakat İtalyanlar da many’ deki a gibidir. İngilizcede i my’ deki y gibidir fakat Türkler ve İtalyanlar me’ deki e gibi bulunur. u sesi you kelimesindeki gibidir, dudakları dışarı iterek too’ daki çift o gibidir. Ünlüler beş tanedir, Elif ve Ayn’ ın ikisi de, onların altına ve üstüne gelen işaretlerle ya da vaw veya ya’ ya katılarak, ünlü gibi kullanılır. Elif ve Ayn kendi anlamlarını kaybetse de beş ünlüyü temsil etmektedir. Diğer üç ünlü ha, vaw, ya’ dir. Kelimenin başındaki h sesini sonda a veya İtalyancadaki e sesini karşılar. Vaw, ya ise ünlüler veya ünsüzlerle kullanılır. Bir harfin üzerine eğik olarak çizilen çizgi, üstün denilir, e olarak okunur, eğer dikey olarak çizilirse a olarak okunur. Bir harfin altına eğri olarak çizilen çizgi, esre diye adlandırılır, i olarak okunur. Eğer virgül bir harfin üstüne konulursa, ötre diye adlandırılır, o veya u olarak okunur ve burada ben İtalyanca seslerini kullandım. Med: elif harfi dışında hiç kullanılmaz ve İngilizce au veya a seslerine karşılık gelir. Hemze bazen vuruş yapar, altına iki nokta koymak yerine ve o zaman y olarak okunur veya üstün ile birlikte kullanıldığında a, e; altındaki üstün ile kullanıldığında i sesini, üstünde ötre ile kullanıldıysa o ve u olarak okunur.”

Eserde geçen Türkçe cümlelerdeki ünlülerin imlâsı aşağıdadır:

a, á, ä:	avretting “avratın” (s. 71), hamán “hemen” (s. 57), yäúz “yavuz” (s. 67).
e, é, ë:	begladim “bağladım” (s. 61), bile “bile” (s. 54), kenëat “kanaat” (s. 71).
ı, í:	Ikındú “ikindi” (s. 61), shimdilíc “şimdilik” (s. 55).
i, y', y :	zengifil “zencefil” (s. 68), degdy' “değdi” (s. 54), yakınmy “yakın mı”
o, ó, au:	chorablerim “çoraplarım” (s. 55), chók “çok” (s. 56), Aurtası “ortası” (s. 79).
ö, yo, yó, au:	döalar “dualar” (s. 63), gyoz “göz” (s. 69), Gyóz “göz” (s. 97),), aucme “övmek” (s. 80).
u, ú, au:	duganler “dükkanlar” (s. 61), fandúk “sandık” (s. 54), aujúz “ucuz” (s. 79).
ü, yu:	cüy “köy” (s. 98), gyun “gün” (s. 71).

Yazar kurduğu Türkçe cümlelerdeki á, ä, é, ë, í, y', ó, yó, ö, ú sesleri ile ilgili bilgilere yer vermemiştir. İncelediğimiz örneklerde /á/ sesinin kullanımının Arap harfli yazımda kelime içinde ve sonunda gösterilen /l/ sesini karşıladığını, Arap imlâlı kelime / ç/ ile bittiğinde yazarın Latin imlâlı karşılığını /y'/ ile gösterdiğini tespit ettik.

/ö/ sesi sadece iki kelimedede, /ü/ sesinin ise sadece bir kelimedede²⁰ kullanıldığını tespit ettik. /i/ sesi /yı/, /yi/ hecelerini, /y'/, /y/ işaretleri /i/, /ı/ seslerini, /au/ işaretleri ise /o/, /ö/, /u/, /ü/ seslerini karşıladığı için dil uyumunu belirlerken bu işaretleri göz önünde bulundurmadık. Yazarın /y'/, /y/ işaretlerini kullanması kalıplaşmış Arap imlâsının etkisinde olduğunu gösterir. Ayrıca /au/ işaretleri sadece sözlük bölümünde kullanılmıştır.

Eserde geçen Türkçe cümlelerdeki eklerinin dil uyumu ve uyumsuzluğunun sıklığı aşağıdaki gibidir:

	Uyumsuz Biçim	Uyumlu Biçim
+A (yönelme):	13	21
-A (İstek):	8	17
-ejék (fiye):	1	-
-ajak (geniş zaman):	-	2
-An (fiye):	-	11
+aré (yön gösterme):	-	1
+ché (iiye):	-	1
+chır (ffye):	-	1
+cilein (iiye):	-	1
dé (bağlaç):	1	-
+dA (bulunma):	24	21
+dAn (ayrılma):	19	17

²⁰ döaler (s. 63), su-ök (s. 92); cüy (s. 98)

-dİ (görülen geçmiş): ²¹	10	14
idi (ek fiil): ²²	1	-
-dİg (fiye):	6	3
dİr (bildirme):	38	21
-dır (ffye):	6	1
-egék (ffye):	1	-
+gA (iiye):	8	-
+gi (iiye): ²³	2	-
+I (belirtme): ²⁴	10	3
+Im (Teklik 1. şahıs, iyelik):	8	9
+Im (Teklik 1. şahıs, bildirme):	1	5
-Im (Teklik 1. şahıs):	20	6
+Imİz (Çokluk 1. şahıs, iyelik):	2	-
-In, Ing (Çokluk 2. şahıs):	6	4
+In (ilgi hâli):	4	-
-In (fiye):	2	-
-Inghİz (Çokluk 2. şahıs):	1	11
+Inghİz (Çokluk 2. şahıs, iyelik):	2	3
+(I)nIng, Ing (ilgi):	14	5
+(I)nİz (Çokluk 2. şahıs, iyelik):	5	1
-İl (fiye):	1	-
+İl (iiye):	1	1
-İp (fiye):	1	1
-finghiz , fenghiz (Çokluk 2. şahıs):	8	12 ⁵
-fIng, (Çokluk 2. şahıs):	3	13
+fIng (Çokluk 2. şahıs, bildirme):	-	1
-İz (Çokluk 1. şahıs):	4	3

²¹ Ekin /-dy/ şeklinde 7, /-ti/ şeklinde 2, /dy/ şeklinde 2 tane kullanımı bulunmaktadır. yaklafhdy. (s. 57), yakmadım (s. 60), buzdum (s. 56), chekdy'. (s. 58).

²² Ek, /idy/ şeklinde 2, /dy/ şeklinde 1 örnekte bulunmaktadır.

²³ Ek, /+gy/ şeklinde 2, /+gy'/' li şeklinde 1 örnekte tespit edilmiştir.

²⁴ Ek, /+y/ şeklinde 34, /+y'/ şeklinde 13, /+yi/ şeklinde 2, /+fy'/ şeklinde 3, /+fy/ şeklinde 5 örnekte kullanılmıştır. ady' (s. 72), Oğly (s. 74), yuvafyn (s. 74), akchefy', (s. 65).

²⁵ Gururfenghiz (s. 54)

-ik (fiye):	1	-
-iş (fiye):	3	-
iver (tezlik):	3	-
-änge, inge, ingé (fiye):	3	-
ken (zarf fiil):	1	-
ki (bağlaç): ²⁶	10	-
-lA (fiye):	-	5
lA (ile, edat):	-	13
+len (ifye):	-	1
-lAr (Çokluk 3. şahıs):	4	16
+lAr (çokluk):	13	10
+lArI (Çokluk 3. şahıs, iyelik): ²⁷	-	2
-lAş (fiye):	1	-
+lI (iiye):	8	-
+lik: ²⁸	-	7
-lim (Çokluk 1. şahıs):	4	3
-miş (öğrenilen geçmiş):	4	1
mi (soru eki): ²⁹	1	-
imifh (ek fiil):	1	-
-r, Ir (geniş zaman):	27	32
-mA (olumsuzluk):	7	19
-mAk: ³⁰	-	13
-mAz (fiye):	2	33
- fe (şart): ³¹	1	-
- fe ife (bildirme):	4	3
-fiz (Çokluk 2. şahıs):	3	1
+fiz (olumsuzluk eki):	2	-
-fun, fún (o, emir):	1	8

²⁶ /ky/ şeklinde 2 örnek bulunmaktadır. bulaiky (s. 60)

²⁷ /+lery'/ şeklinde kullanılan 2 örnek vardır.

²⁸ /+lIc/ şeklinde 3 örnekte görülmektedir. birlic (s. 70)

²⁹ Soru edatı bazen /my'/ bazen de /my/ şeklinde gösterilmiştir. fademy' (s. 62), Eyúmy dúr, (s. 56),

³⁰ /-mag/ şeklinde 1, /-mec/ şeklinde 4 örnek görülmektedir.

³¹ /ifé/ şeklinde 3 örnek vardır. vârifé, (s. 65)

+yi (belirtme): ³²	1	-
+rA, Aru:	4	2
-tur (ffye): ³³	-	7
-un (fiye):	-	1
-yur (şimdiki z.):	1	-

- /-An/ sıfat fiil eki bütün örneklerde uyumludur: kalany (s. 66).
- /+A/ yönelme hâlinin en çok /e/ li biçimi kullanılmıştır: Bonga (s. 57), bize (s. 59)
- /+dAn/ ayrılma hâlinde ekinde uyumsuzluk, ekin daha çok /a/ lı biçiminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Kimdan (s. 57).
- /+dA/ bulunma hâlinin sadece 1 örnekte a' lı şekli kullanılmıştır. Ondadé (s. 58).
- /-dI/ görülen geçmiş ekinde /ı/ve /u/ ünlüleri kullanılmıştır.
- /dIr/ bildirme ekinde büyük bir çoğunlukla /u/ lu şekil kullanılmıştır. /i/ li şekilleri de bulunmaktadır. Uyumsuzluğun büyük çoğunluğu /u/ ' lu şeklinden kaynaklanmaktadır. chók dur (s. 56), bundé dur (s. 55), ne dir (s. 55).
- /+I/ iyelik ekinin çoğunlukla /i/ li şekli kullanılmıştır ve bu da uyumsuzluğa neden olmuştur.
- /-Im/ tekil 1. şahıs ekinde uyumsuzluk ekin en çok /i/ li biçiminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. viririm. (s. 63)
- /+Im/ tekil 1. şahıs iyelik ekinde uyumsuzluk, ekin en çok /i/ li biçiminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. yüzimy' (s. 54).
- /-r, Ir/ geniş zaman ekinin en çok /u/ lu şekli kullanılmıştır ve bu da uyumsuzluğa yol açmıştır. allurfın (s. 65), bilermiyfın (s. 67).
- /Ki/ bağlacı büyük oranda /ke/ şeklinde yazılmıştır. ke (s. 55).
- /-IAr/ şahıs ekinin sadece /e/ li şekli kullanılmıştır. bunler (s. 64).
- /+IAr/ çokluk ekinin sadece iki örnekte /a/ lı şekli kullanılmıştır. dukanlar (s. 61), aTálerdan (s. 71).
- /iver-/ tezlilik fiili /i/ ünlüsüyle kullanıldığı için uyumsuzluk görülmektedir.
- /-Up/ eki /i/ ve /u/ sesleri ile kullanılmıştır. alub (s. 57), Gherib (s. 74).
- /-Iz/ şahıs eki sadece /i/ ünlüsüyle kullanılmıştır. konariz (s. 64), virmeziz (s. 63).
- /IA/ edatı sadece /e/ ünlüsü ile kullanmış bizim'le (s. 65), fizing'le (s. 56).
- /-mAk/ eki dil uyumuna uygun kullanılan eklerden biridir. almak (s. 56).
- /fe ife/ şart, ek eylem ekinin sadece /e/ li şekli kullanılmıştır. Kimife (s. 66), yokfé (s. 59).

Sonuç:

Çalışmada dil uyumsuzluğu % 45 ve dil uyumu ise % 55 oranındadır. Dil uyumu en çok /e/ sesinde (154); en az /ı/ (1) sesinde görülür. Dil uyumsuzluğu ise en çok /i/ ve /u/ sesinde (104); en az /ı/ (10) sesinde görülür.

	Uyumsuz Biçim Sayısı	Uyumlu Biçim Sayısı
a	21 á (11)	62 á (21)
e	47 é (40)	154 é (42)
ı	10	1
i	104	132
o	-	-
ö	-	-

³² Bu ekin /+y/, /+n/, /+ y'/ şekilleri de vardır. sizy (s. 64), Agemy (s. 74), gyúny (s. 72), yuvafyn (s. 74), adettiny' (s. 61)

³³ /-dir/ şekilde 1 örnek vardır. indiring. (s. 62)

---

u	104 ú (28)	20 ú (19)
ü	-	-

Tablo 1

Ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkisi, Türkçenin ses yapısının telaffuzuyla ilgili sorunlar, alıntı kelimelerin Türkçe telaffuzlarındaki kararsızlık, XVIII. yy. da okuma dilinde aydınların dil uyumunu dikkate almaması (Kartallıoğlu, s. 50), yabancıların Türkçeyi öğrenirken yaşadığı birtakım sorunlar bazen dil uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır. Çalışmadaki dil uyumsuzluğunun başlıca nedeninin yazarın Türkçenin ses yapısını benimsemekte zorlanmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Uyumsuzluğun en çok /i/, /u/ en az /ı/ ünlülerinde olması İngilizcenin fonetiğiyle ilgidir. /ı/ ve /ü/ ünlüleri, İngilizcenin ses sisteminde bulunmamaktadır. Bu nedenle yazarın eserde /ı/ yerine /i/; /ü/ yerine /u/ kullanması dil uyumsuzluğa neden olmuştur. Yazarın ana dili, öğrendiği yabancı dili etkilemiştir. İncelediğimiz cümlelerde dil uyumsuzluğunun büyük oranda olması yazarın, ikinci dili kullanım konusunda tam anlamıyla yetkin olmadığını gösterir.³⁴

Eserden örnek cümleler:

---

³⁴ Deny (1941, s. 163)' nin kalınlık-incelik uyumsuzluğuna neden olabilecek ilginç bir tespiti de bulunmaktadır: *Yazılı metinlerin sesli olarak okunduğu zaman söyleyişin daha kibar sayıldığını ve bu nedenle Arapça kelimelerde a yerine e, ı yerine i' yi tercih eden bir meyil görülür.*

Turkché Tekelumát.

Evelky Tekelumát.

**Sabah Kaldughy za- I
man fuilishmec i-
chun.**

BRé oqlan Sabah ya-
kinmy ?

Ghyunash bilé dog-
dy' bir saätän artik
dur.

Hich oilé olürmy ?
tä bukadär chök oy-
dummy ?

Pengerélery' achdu-
gumzaman gurursen-
ghiz.

Ghercheklin. Tez
imdy bongá zibánimy
ve kostánimy' ghetúr.

Ishé, sandük ustun-
dé bashinghiz yaniné
dur.

Var imdy, bongá sú
ghetúr, Ellerimy' ve
yúzimy' yuyáim.

Isijakmy isterfengiz ?
Yök ; Ben okadär
hüpé deghil im,

Ishé bok, hem gyu-
shammish, hem kurumish
dir.

Var imdy dugandan
bir akchelík al.

Vir imdy akché.
Yaningdé bir akché
balonmázmy ?

Kalmady'.
Benimdé ufák akché
yök dur.

Var viresy' al, sungre
virürüz ; yoké bizé
inanmázmy derfin bir
akchelík murekébé ?

Inanúr, emmä aiep-
dur.

Var, chök fuiléme.

Ishé gheturdum.
Dúc imdy divité, ne
pec suluimish.

Gairisy' yök dur.
Ricdan-nerodé dir ?
Divit yaniné gur-
mémymfin ?

Yá Balmumy níge
oldy ?

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Buran, A. (1995). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- Coşkun, V. (2000). *17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu*, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 2.
- Develi, H. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Ersoylu, H. (1981). *Türk Dili Üzerine Yazılmış İngilizce Gramerler*, Türk Dünyası Araştırmaları, 10, 114-142.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçe (çev. M. Akalın)*, Tarihî Türk Şiveleri, TKAE Yay., Ankara, s. 67-109.
- Gilson, E. H. (1987). *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan*, Wiesbaden.
- Gümüşkılıç, M. (2008). *18. Yüzyıl İstanbul Ağzı Hakkında Bazı Gözlemler*, Turkish Studies, 3(3), 388-401.
- Güneş, İ. T. (2010). "Thomas Vaughan'ın "A Grammar Of Turkish Language" Kitabına Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Bilgisi", III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık, İzmir.
- Güneş, İ. T. (2018). *Thomas Vaughan'ın "A Grammer Of The Turkish Language" Kitabı'ndaki Örnek Atasözleri*, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1(1), 7-15.
- Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, Ankara: TDK Yay.
- Kartallıoğlu, Y. (2015). "Osmanlı Konuşma Dilinin Kaynakları", 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 661-670.
- Kartallıoğlu, Y. (2015). *Carbognano'ya Göre Osmanlı Türkçesi Yazı ve Konuşma Dili İlkeleri*, Dil Araştırmaları, 16, 7-27.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Ankara: Akçağ Yay.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Saraç, Ş (2018). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İngiliz Katkısı*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timurtaş, F. K. (1997). *Osmanlı Türkçesine Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (1999). *Kıpçak Türkçesi*, Sivas: Dilek Matbaası.
- Yıldız, H. (2019). *Thomas Vaughan'ın A Grammar Of The Turkish Language Adlı Eseri –İnceleme, Gramer, Söz Varlığı-*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOSOVA'NIN BAZI İLLERİNDE TÜRKÇE EĞİTİM

Doç. Dr. Ergin JABLE

Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erginj@gmail.com

Caner ÇÜSE

Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi
canercuse95@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Cevdet ŞANLI

YTÜ Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretimi Bölümü, cevdetsanli@gmail.com

ÖZ

İslamıktan önce Balkanlar'a yayılan Türkler'den Avarlar, Peçenekler, Kumanlar'ın hemen ardından Osmanlı Devleti'nin yayılması için zemin hazırlayan Sarı Saltuk ve ona benzer karakterler sayesinde Türkler Balkanlar'da yüz yıllarca kalmaya devam etmektedir. Diğer yandan akla, hayale gelmeyen entrikalarla, işkencelerle, katliamlarla, göç ve asimilasyon politikalarıyla yüz yıllarca yok etmeye çalışan Batı, Batı ile Türkiye arasında sıkışıp kaldığı görülen ve Batı'nın karşısında yaşayan Türklerin bu topraklardan yok edilemeyeceğine inanmalıdırlar. Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık süren adalet, huzur ve refahı 1912 yılında Balkanlar'dan çekilmesiyle yeni dünya düzeninin getirdiği ve küreselleşme adının arkasında saklandıkları hukuksuzluk, insafsızlık, merhametsizlik, fitnecilik, fesatçılık ile hareket etmiş, farklı din ve dil sahipleri, her ne kadar başarılı görülmüş olsalar da ortak hareket ederek bunca güçlerine rağmen başardıkları görünse de pek başarı elde ettikleri söylenemez. Balkanlar'da toplumlar ırkçılık mozağine sahip olmuş ama her geçen gün içinde dededen babaya, babadan oğula verilen tecrübelerle sürekli Batı'nın farklı din inançları ile farklı dilleri konuşanların ortak düşman oldukları dile getirilmiştir. Son yüz yıl içerisinde yeni dünya düzeni Balkan Yarımadası'nda tüm toplumları kutuplaştırarak ve coğrafi konularına göre türlü sorunlar üreterek veya tarihi gerçekleri saptırarak, toplumları birbirine düşürerek, savaşları, katliamları, insanoğlunun kanını dökmeyi zamana yayarak süreklileştirmiştir. Taşın, toprağın üstünde Türk ve Türk'e bağlı olan dil, din, kültür, gelenek, görenek, örf, adet, tapu denilen mezar taşları dahil olmak üzere Türk'e ait her ne varsa ortadan kaldırmak, bayrak yakmak, eser yıkmak, zorla da olsa Türk ve Türk'e yakın olanı göçe zorlamak, asimile etmek ve sürekli sıkıntılar içinde yaşatmak gibi bir anlayışı, (dün yaşadığımız savaşlardan, okuduğumuz kitaplardan) bugün maalesef teknolojinin getirdiği haberleşme sayesinde Batı'nın uyguladığı ve uygulamaya devam edeceği anlaşılmalıdır. Maneviyatı unutturup, maddiyatçılığı ön plana çıkarmış, kişilere ve kurumlara göre yanlış hareket etmeyi, ettirmeyi; yanlış savunarak doğruymuş gibi göstermeye çalışmış; birçok çevreyi inandırarak ve destekleyerek, demokrasi parolasıyla popülerleşmiş; sanki kurtarıcı gibi ortaya çıkmış bir anlayış ile Türk'ün kendi içinde de kendisine uygun kişiler ve kurumları çeşitli desteklerle kendisine benzeterek kazanabilmiş; Türk'ü Balkanlar'da önce durdurmayı, pasifize etmeyi, Türk'e sürekli karşı çıkmayı öğretmiş; bununla birlikte Balkanlar'dan Türk'ün izlerinin tamamını yok etmeyi hedeflemiştir. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle 1912 ile ikinci dünya savaşı arasında Türkiye'nin yanı başında kurulan "butik devletlerde" yaşanan katliam ve toplu göç ile ikinci dünya savaşından sonra taktikler değiştirerek farklı baskılarla Türk ve Türk'e yakın olan toplumların hepsine göç, şiddet ve asimilasyon politikasını uygulamış,

ekonomik olarak zora sokmuş; ancak bu süre içerisinde tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştır. İkinci dünya savaşından hemen sonra 1946 yılında Yugoslavya genelinde gündeme gelen, kendi dil ve kültürlerini koruma amaçlı küçük bir grup öğretmenden kurulan “Yücelciler Cemiyeti” ile başlayan ve Yugoslavya’yı tedirgin eden bu “Yücelciler Cemiyeti” üyelerinin idam edilmesiyle Türkler en ağır darbeyi almıştır. Yine Yugoslavya’da 1951 yılında Türkçe eğitimin açılmasıyla Türkler’in yaşadığı bölgelerde Türk öğrenci sayısının artış göstermesi bazı gizli ve büyük güçleri düşündürmüş, Türklerle karşı olumsuz etkiler oluşturulmuş, coğrafi konum genişletilmiş, Türkler’in yaşadığı yerler tespit edilerek Balkanlar’ın tamamında uygulamaya konmuştur. Yugoslavya dönemindeki 1974 Anayasası’nın kabulüyle birçok mesele yumuşamış görünse de Türklerin eğitim, iş, göç ve millî sorunları devam etmiştir. 1991 yılında Yugoslavya’da iç savaşın meydana gelmesiyle önce Hırvatistan sonra Bosna’ya yayılan savaş ile 1992’de Makedonya’nın ayrılmasıyla Yugoslavya parçalanmıştır. Böylece, Makedonya Türkleri ve Sırbistan ile Karadağ ismiyle kurulan küçük ve yeni Yugoslavya içinde Karadağ, Preşova/Bilaç ve Kosova Türkleri farklı devletlerde olmak zorunda kalmıştır. 1999 yılında Sırbistan ve Karadağ’a NATO’nun harekât düzenlemesiyle Kosova Türkleri, Preşova/Bilaç Türkleri ve Karadağ’ın ayrılmasıyla Karadağ Türkleri de birbirlerinden ayrılmak zorunda kalmış, 1990’a kadar tek ülkede bulunan Türkler, bugün birbirine yabancı farklı ufak devletlerin yerli vatandaşlarıdır. 1999 yılında NATO’nun Sırbistan ve Karadağ’a harekât düzenlemesi, Kosova’ya demokrasi ve adaletin geleceğini umut eden toplumlardan en çok yine Türkler darbe yemiştir. 1999’da BM – UNMIK misyon şefi Bernard KOUCHNER Birleşmiş Milletler (Sarkozy Fransası’nın Dış İşleri Bakanı, 2015) Kosova valisi olarak atanmış ve ilk yaptığı iş Türkçe’yi resmîyetten kaldırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı tarafından seçtirilen ve Kosova Demokratik Türk Partisi’ne (KDTP) getirilen ve iradesine sahip olmayan Genel Başkan ve yandaşları ile birlikte el birliğiyle, oy birliğiyle Kosova’da Arnavutça’nın ve Sırpça’nın yanında eşit kullanılan resmi dillerden olan Türkçe’nin resmîyetten kaldırılması onaylanmıştır. Bu kararlar hüsran ve mağlubiyet olarak nitelendirilen “Türkçe’nin resmîyetten kaldırılması” aydın ve Kosovalı Türkler her ne kadar direnseler de bundan sonrasında işsizlik, acı, göç ve gittikçe küçülme sendromu ile karşı karşıya kalmıştır. Türk siyasilerinin sürekli dillendirdikleri ve oy deposu olarak gördükleri, arkasına saklanarak sığındıkları “Türkçe eğitim” maalesef sadece eğitim dili olarak kalan Türkçe ile Kosova’nın Priştine, Prizren, Mamuşa, Gilan, Mitroviça, Dobırçan ve Yanova Türkleri’ni zaman geçtikçe yine zor günlerin beklediği anlaşılmıştır. En az 200 bin kişinin anadili olarak Türkçe konuştuğu Kosova’da Türklerin sayısı 18. 727 olarak kayıtlara geçmiştir. Kosova’nın bazı illerinde 1951 yılında başlayan Türkçe eğitim, 1953-1961 yıllarından itibaren yara almaya başlamış, göç ve asimilasyon, Türk siyasilerinin, bürokratlarının şahsi menfaatleri ve yanlış siyaseti nedeniyle zamanla birçok yerleşim yerinde Türkçe eğitimin sona erdiği görülmektedir. 1951 yılında başlayan Türkçe eğitim 70’li yıllardan önce İpek’te ve Vuçitırın’da (Vuştri) sona ermiştir. Nüfusu 200 bin civarında olan İpek şehrinde kırk (40) yıl öncesine kadar halk dili olarak konuşulan Türkçe, bugün Türkçe’yi rahatça konuşabilen 30 kişi bile bulunmamaktadır. Vuçitırın’da ise eğitimin sona ermesiyle birlikte Türkçe’yi anadili olarak yaklaşık 100 aile konuşmaktadır. Türkçe eğitim ile birlikte Türkçe’nin 30 yıl öncesine kadar Gilan, Dobırçan, Mitroviça ve Priştine’de öğrenci sıkıntısı yaşamayan Türkçe eğitim, sahipsiz ve toplumsal manada, her alanda yaşanan sürekli menfi sonuçlara rağmen toplumsal hakları koruyacak mekanizmanın, savunacak mahkemelerinin veya kendi yargılarının, şikâyet kurumlarının olmaması, Kosovalı Türkler’in “eğitimde son” aşamaya geldiğini göstermektedir. Üstelik dillerinde sürekli “eğitim” diye isimlendirdikleri fakat sorumluluk taşımadıkları, siyasilerin düzeltmeye çalışmadıkları, düzeltmek istemedikleri veya uğraşmadıkları, sadece seçim dönemlerindeki propaganda mekanizması için kullanılan bu “eğitim” kelimesi ve varlığı, düzeltilemeyen yanlışları yapanların sayesinde 2018- 2019 eğitim yılı itibarıyla okulların arşivlerinde yaptığımız incelemelerden ve elde ettiğimiz sonuçlardan birkaç ilde Türkçe eğitimin dibe vurduğu görülmektedir. Makaledeki konumuz sürekli göç, asimilasyon ve eğitimden yara alan yıllardır teşhis konulamayan Kosova’da (Balkanlar’da) Türkler’in yaşadıkları bölgelerde (her şehir ve köyde) olduğu gibi Kosova Türkleri’nin en önemli konusu ve anadili olan Türkçe’nin resmîyeti ile Kosova Türkleri’nin sayılarının ve kendi ana dillerinde eğitimlerinin sistematik bir şekilde asimile olduklarını ve bu topraklardan sessizce göç ettiklerini / göç etmek için çeşitli sebepler ürettiklerini belgeleriyle göstermeye çalışacağız. Bu makalede eski Yugoslavya dönemi olan 1951’den, bugünkü Kosova dönemine kadar 2018 yılları arasında Dobırçan, Gilan, Mitroviça’da tamamen Türkçe eğitimin sona erdiğini ve maalesef Priştine’de de Türkçe eğitimin 5- 10 yıl sonra sona gelebileceğini yaptığımız incelemelerle göstermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Türkçe Eğitim, Kosova, Eğitim Sorunu.

Giriş

Ülkede, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Arnavutlar başta olmak üzere, Sırp, Türkler, Boşnaklar ve Romlar yaşamaktadır. 2012 tarihli Kosova Konulu Azınlıklar için Avrupa Merkezi'nin çalışmasında, ülkenin toplam nüfusu 1 milyon 739 bin 825 olarak gösterilmektedir. Toplam nüfusun yüzde 92,2'sini Arnavutlar, yüzde 1,5'ini Sırp, yüzde 1,6'sını Boşnaklar ve yüzde 1,1'ini Türkler oluşturmaktadır. Kosova İstatistik Kurumu verilerine göre ise 2014 yılı itibarıyla ülkede 1 milyon 804 bin 944 kişi yaşamaktadır. (Adiller-Mustafa, 2016, s. 60)

Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık süren adalet, huzur ve refahı 1912 yılında Balkanlar'dan çekilmesiyle yeni dünya düzeninin getirdiği ve küreselleşme adının arkasında saklandıkları hukuksuzluk, insafsızlık, merhametsizlik, fitnecilik, fesatçılık ile hareket etmiş, farklı din ve dil sahipleri, her ne kadar başarılı görülmüş olsalar da ortak hareket ederek bunca güçlerine rağmen başardıkları görünse de pek başarı elde ettikleri söylenemez. Balkanlar'da toplumlar ırkçılık mozağine sahip olmuş ama her geçen gün içinde dededen babaya, babadan oğula verilen tecrübelerle sürekli Batı'nın farklı din inançları ile farklı dilleri konuşanların ortak düşman oldukları dile getirilmiştir. Son yüz yıl içerisinde yeni dünya düzeni Balkan Yarımadası'nda tüm toplumları kutuplaştırarak ve coğrafi konumlarına göre türlü sorunlar üreterek veya tarihi gerçekleri saptırarak, toplumları birbirine düşürerek, savaşları, katliamları, insanoğlunun kanını dökmeyi zamana yayarak süreklileştirmiştir. Taşın, toprağın üstünde Türk ve Türk'e bağlı olan dil, din, kültür, gelenek, görenek, örf, adet, tapu denilen mezar taşları dahil olmak üzere Türk'e ait her ne varsa ortadan kaldırmak, bayrak yakmak, eser yıkmak, zorla da olsa Türk ve Türk'e yakın olanı göçe zorlamak, asimile etmek ve sürekli sıkıntılar içinde yaşatmak gibi bir anlayışı, (dün yaşadığımız savaşlardan, okuduğumuz kitaplardan) bugün maalesef teknolojinin getirdiği haberleşme sayesinde Batı'nın uyguladığı ve uygulamaya devam edeceği anlaşılmalıdır. 1912 yılında Osmanlı çekildikten sonra Kosova'da kalan Türklerin dili yasaklandıktan sonra okullarda Sırpça okumak zorunda kalan Türkler Sırpça'yı düşman dili bilerek ve inanarak sokakta, mahallede ve evlerde Sırpça kelimeleri kullanmamışlardır. Ne var ki iki dünya savaşı arasındaki dönemde yaşananlar, arşivlere girilememesi, bilgi ve belgelerin bulunamaması siyah sayfalarla dolu bir dönemin olduğuna işaret eder.

İkinci dünya savaşından sonra "Yücelciler Cemiyeti" ile başlayan mücadele hüsrana sona ermiş olsa da 1951 yılında Türkçe eğitimin başlamasıyla Türkler'e hak tanınmış gibi ufak kazanımlar elde edilmiş gibi görünse de asimilasyonun ve baskıların devam ettiğini görüyoruz. Kosovalı Türkler 1951 yılından 2018 yılına kadar acı bir süreçten geçmişlerdir. 1951 yılında Türkçe eğitimin başlamasıyla Priştine Radyosu Türkçe yayınlarının ardından 1969 yılında "TAN" gazetesinin yayınlanması ile 1975 yılında Priştine Televizyonu Türkçe yayın programları başlamıştır. Bu hakların elde edilmesi bir yana 1951-1956 yılları arasında Türkçe eğitimde öğrenci sayısının artması geçici bir süre olarak görülmüş, 1953-1956 yılları arasında başlayan yaşanan baskılardan toplu gruplar halinde Türklerin göç etmeleri ve asimile olmaları nüfus sayısının düşmesine sebep olmuştur. Kosova'da Türkçe eğitimde yıllarca çözülmeyen sorunlar ve siyasi yanlışlar nedeniyle bazı illerde Türkçe eğitimin yok olma eşğine geldiğini görüyoruz.

Resim 1: Kosova'nın Coğrafi Konumu

Kosova'da Türkçe Eğitim

Kosova'da Türkçe eğitimi, Osmanlı döneminde başlamış, yasal ve toplumsal engellerle kesintiye uğrasa da günümüze kadar devam etmiştir. 2011 yılı Kosova'da Türkçe eğitiminin 60. yılı sayılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kosova'daki gücünün son bulmasıyla, siyasi ve toplumsal baskılar nedeniyle zor zamanlar geçiren, egemen konumdan azınlık statüsüne düşen Türkler, eğitim alanında da çok fazla engelle karşılaşmış, anadillerinde eğitim görmekten yoksun bırakılmışlardır.¹ 1912-1951 yılları arasında eğitim kurumlarında dersler sadece Sırpça ve Arnavutça verilmiştir. Bu nedenle, Kosovalı Türkler eğitimlerine anadillerinde devam edememiş; 1945 yılına kadar Sırpça, 1945 yılından sonra Arnavutça eğitim almak zorunda kalmışlardır. Özellikle Priştine ve Prizren şehirlerinde din adamı yetiştirmek için açık olmasına izin verilen medreselerde, evlerde gizli gizli Türkçe derslerine devam edilmiştir.² 1946 yılında "Yücelciler Hareketi" (Çavuşoğlu, 2007: 130) ile başlayan mücadeleden korkan devlet diğer etnik unsurlara tanıdığı haklardan Türkler'i kendi anadillerinde eğitimlerinden dışlamıştır.

Durmuşçelebi ve Koro'nun tespitlerine göre Türkçe eğitimin gelişim süreci şöyledir: Osmanlı Devleti'ne dâhil olmasından bugüne kadar Kosova'da Türkçe eğitim tarihini gelişim özelliklerine göre beş döneme ayırmak mümkündür:³

1. **Osmanlı Dönemi:** Bu dönem 1455 yılında Osmanlı Devleti'nin Kosova'yı fethetmesiyle başlar ve 1912 yılında, Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan geri çekilmesine kadar sürer. Bu dönemin en belirgin özelliği Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında/ bölgelerinde olduğu gibi, Kosova topraklarında/ bölgesinde de eğitimin aynı şekilde yapılması ve geliştirilmesidir (Durmuşçelebi-Koro, 2012, s. 139).
2. **Yugoslavya Krallığı Dönemi:** Bu dönem 1912 yılında Sırbistan'ın Kosova'yı işgal etmesiyle başlar ve 1945-51 yılında, yani yeni Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluşuna kadar, daha doğrusu Türkçe eğitimin yeniden başladığı 1951 yılına kadar sürer. Bu dönemin en belirgin özelliği, resmi Türkçe eğitimin yapılmamasıdır (Durmuşçelebi-Koro, 2012, s. 139). Yukarıda belirttiğimiz gibi Türkçe yasaklanmasına rağmen Kosovalı Türkler okullarda Sırpça eğitim dili görmüş, lakin okuldan eve, mahalleye, sokağa Sırpça kelimeleri taşımamıştır.
3. **Sosyalist Yugoslavya Dönemi:** Bu dönem 1951'de Sosyalist Yugoslavya'da Türkçe eğitimin yeniden başlamasıyla başlar ve 1999 yılında NATO'nun Kosova'ya müdahalesine ve BM Geçici Yönetim organlarının kuruluşuna kadar sürer. Bu dönemin en belirgin özelliği, anadilde yani

¹ Bedrettin KORO, "Kosova'da Türkçe Eğitimin Gelişimi". Sofra Dergisi 4, 1999.

² Taşkıran, Cemalettin (2009). Unuttuğumuz Vatan Rumeli. Ankara: Platin Kitabevi.

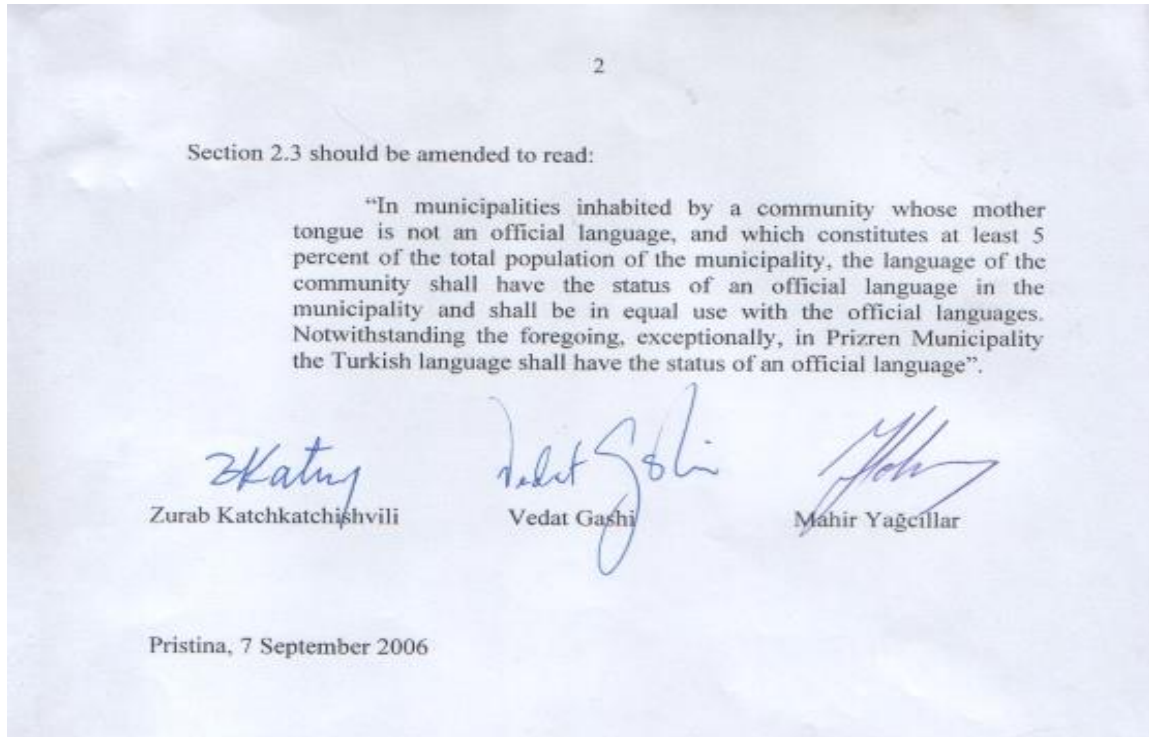
³ M. DURMUŞÇELEBİ, B. KORO, "XX. Yüzyılda Kosova'da Türkçe Öğretim Programlarının Uygulanması", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 32 Yıl:2012/1 (137-154 s.)

Türkçe eğitime yeniden başlanması, Türkçe'nin Kosova'da resmi dil olarak kabul edilmesi ve Türkçe eğitimde birçok sorunun çözülmemesidir (Durmuşçelebi-Koro, 2012, s. 139). Daha önce belirttiğimiz gibi Türkçe'nin 1974 Anayasası ile resmi dil olarak kabul edilmesi birçok çevreyi rahatsız etmiş, Türkler hedef haline gelmiştir.

"27 Şubat 1974 tarihli Kosova anayasasının 1. maddesi ile de Kosova'da yaşayan Türkler, Arnavut ve Sırplarla birlikte kurucu unsur olarak tanımlanır. Aynı anayasasının 5. maddesine göre de, Türk dili ve yazısı Kosovadaki diğer dillerle eşit kabul edilerek devlet organlarında kullanılan belge, form ve evraklar ile resmî işlemlerin Sırpça, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde yapılması kabul edilir. Bu anayasa ile ayrıca Türkler'in Türkçe eğitim görme hakkına sahip oldukları da kesinleşmiş olur. (Recepoğlu, 2006:40-41)"

1989 yılında Kosova, Sırbistan (Miloşević) tarafından ilhak edilirken Arnavutça'nın yanında Türkçe'yi de resmîyetten kaldırır.

- 4. BM Geçici ve Yerel Yönetim Organlarının Yönetimi Dönemi:** Bu dönem 1999 yılında başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu dönemim en belirgin özelliği, Kosova'da çok uluslu toplumun ve demokrasinin oluşturulması için sivil toplum örgütlerinin eğitim sorunları çözümünde daha etkin rol almasıdır (Durmuşçelebi-Koro, 2012, s. 139). Gündeme getirilmeyen Türkçe'nin resmîyeti tarafımızdan bilimsel makalelerde gündeme getirilmişti. 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kosova valisi Kouchner tarafından resmi dilin kaldırılması doğaldı. Çünkü Kouchner taraftı. "Bunca mücadeleye rağmen Türk tarafından (KDTP - Kosova Demokratik Türk Partisi/ özellikle Genel Başkan'ı ve yandaşları tarafından) Kosova'da Türkçe'nin resmîyetten oy birliğiyle, el birliğiyle kaldırılması doğanın yapısına aykırıydı!Sadece Kosovalı Türkler'in hakları gereği bir yana, Türkçe Balkanlar'daki tüm dillerin alt yapısını etkilemiş ve kullanılan dillerin hepsine yaklaşık 10 bin kelimeyle yerleşmiş bir dildir.

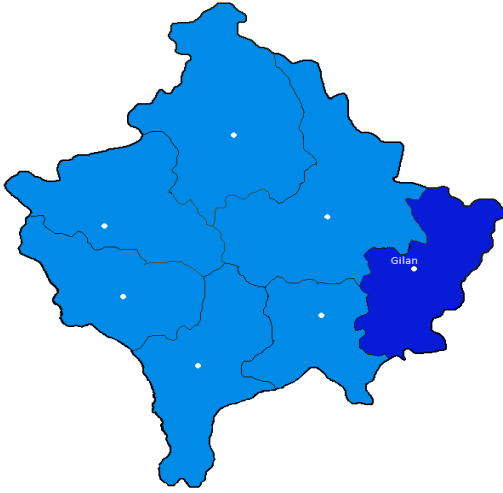
Yukarıda Altay Suroy'un belirttiği gibi 1974 Anayasası'nda elde edilen Türkçe'nin resmîyeti ile bu belgedeki 2006 yılına ait imza ile Türkçe'nin resmîyeti değerlendirilmelidir.

- 5. Kosova Cumhuriyeti Dönemi 7 Şubat 2008'den Günümüze:** Bu dönem 17 Şubat 2008 de Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan edilmesinde başlar ve günümüze dek devam etmektedir. Bu dönemde, önceki dönemde eğitimde başlanılan reformlar güçlenmesi için eğitimde kaliteye ve sorunlar için çözüm arayışlarına önem verilmektedir. (Durmuşçelebi-Koro, 2012, s. 139)

Gilan'da Türkçe Eğitim

Şehrin kuruluş tarihine ilişkin kesin bilgi olmamakla birlikte, yöre halkına dayanarak 1750'lerde kurulduğu bilgisine yer vermektedir. Şehrin adına ilişkin de kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bunun yerine yöre halkınca dile dökülen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre, Gilan adı, kasabanın kurucusu olduğu sanılan ve Cinişi Kabilesinden gelen Ceylan'ın adından türetilmiştir. Gilan, yerli halkın verdiği bilgilere göre, çamurlu bir alanın kurutulmasıyla oluşan küçük bir köydür. Zamanla genişler, gelişerek şehirleşir, bugünkü halini alır (Adiller-Mustafa, 2016, s. 60). OSCE'nin sunduğu rapora göre, bugün Gilan'a bağlı 42 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 6'sında Sırp, birinde de (Doburçan) Türkler yaşamaktadır. 2011 yılı nüfus sayımı verilerine göre, Gilan'ın toplum nüfusu 90 bin kişiden oluşur. Bunların 84 bin 575'i Arnavut, 3 bin 650'i Sırp ve bin 250'si Türk'tür. OSCE'nin 2015 yılı raporuna göre ise şehrin etnik yapısında büyük bir çoğunluğu, 87 bin 814'ünü Arnavutlar, 978'ini Türkler, 624'ünü Sırp, 361'ini Romlar, 121'ini Boşnaklar oluşturmaktadır (Adiller-Mustafa, 2016, s. 60).

Resim 2: Gilan'ın Coğrafi Konumu

Gilan Musa Zaymi ilköğretim okulunda bugün Türk dilinde okuyan öğrenci sayısını Musa Zaymi ilköğretim okulunda görevli öğretmen Celal Mustafa'nın gösterdiği öğrenci sayısını görelim.

- 2010 – 2011 yılı 1. Sınıf 3 öğrenci kayıt olur.*
- 2011 – 2012 yılı 1. Sınıf kayıt olan öğrenci yoktur.*
- 2012 – 2013 yılı 1. Sınıf 1 öğrenci kayıt olur.*
- 2013 – 2014 yılı 1. Sınıf kayıt olan öğrenci yoktur.*
- 2014 – 2015 yılı 1. Sınıf 1 öğrenci kayıt olur.*
- 2015 – 2016 yılı 1. Sınıf 1 öğrenci kayıt olur.*
- 2016 – 2017 yılı 1. Sınıf 2 öğrenci kayıt olur.*

8 Nisan 1965'te o şartlarda 150 Kosovalı Türk öğrencisine öğretmen aramağa çıkan Hüseyin Maksut, bugün T.C. Büyükelçiliği⁴, TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri), Kızılay, TİKA, Yunus Emre

⁴ T.C. Kosova Büyükelçisi Kıvılcım Kılıç Gilan, Doburçan ve Mitroviça'da Türk dilinde eğitim için elinden geleni yapmıştır. Bugün T.C. Büyükelçisi Çağrı Sakar da ilgi göstermektedir. Buna keza TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) sürekli ilgi göstermiş ve "Türkçe eğitim için ne gerekiyorsa yapılmalı" diyen TİKA Balkanlar ve Orta Avrupa Ülkeleri Daire Başkanı Dr. Mahmut Çevik ve en son TİKA temsilcisi olan Hasan Burak Ceran ("Türkçe eğitim için elimden geleni gece yarısı olsa bile yaparım. Bu konuda taviz de vermem. Hangi okulda bir (1) tek öğrenci bile Türkçe okuyorsa çekinmeden desteklerim. Türkçe eğitime kayıt olan öğrencinin evi okuldan uzaksa götürüp getirmek için özel taksit gönderirim" demiştir.) TİKA temsilcisi Hasan Burak Ceran'ın gelmesiyle Priştine'de Türkçe eğitimde okuyan çocukları evlerinden okula ve okuldan evlerine her gün taksitler getirip götürmektedir. Bahsettiğimiz isimler Türkçe eğitim için ellerinden geleni yapmışlardır. Eylül 2017'de Mitroviça Anton Zoka

Enstitüsü ve bunlara benzeyen Türk Kurumlarının Kosova’da olmalarına rağmen 2016 – 2017 öğretim yılında 1. Sınıfa birkaç yıl süreyle az öğrencinin kayıt olması en çok dikkatleri çekmesi gereken bir husustur. Gilanlı Türkleri Türk eğitiminden uzaklaştıran nedir?

8 Nisan 1965 yılında Üsküp’te Birlik gazetesinde yayınlanan, gazeteci Hayrettin Gaş tarafından yazılan “Gilan Mektubu – Hüseyin Maksutla Bir Konuşma” başlıklı yazıyı altta görelim.

Resim 3: Hayrettin Gaş’ın Birlik Gazetesindeki Yazısı

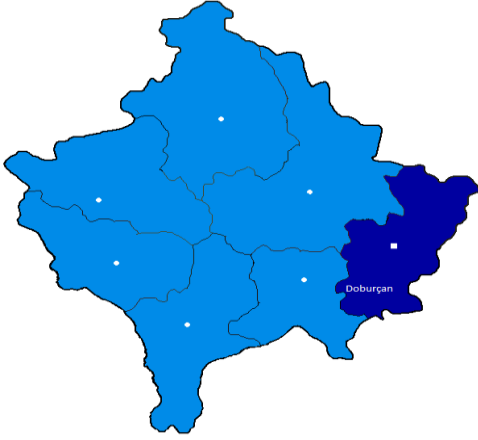
8 Nisan 1965 yılında “Birlik” gazetesinde yayınlanan Hüseyin Maksut’un konuşmasından bir bölüm: *“Ehliyetli öğretmen bulmak için Gilan’dan dışarıya çıkmağa karar verdik. Gilan’dan iki kez dışarıya öğretmen aramağa çıktık. Zira 150 Türk öğrencinin güçlüklerini azaltmak ve onların ihtiyaçlarını daha mükemmel bir surette sağlamak için biricik çıkış yolu buydu”* (Gaş, 1965:6).

Son 20 yıldır Türkçe eğitim hakkında sürekli konuşan siyasiler, Türkçe eğitimin düştüğü durum hakkında sorumluluk taşımaları, bilgi vermeleri gerekirken konuyu geçiştirmişlerdir. Kosova’nın tamamında olduğu gibi Dobırçan’ı da etkileyen Gilan’da da Türkçe eğitimde siyasilerin eğitim karışmasıyla enflasyon yaşanmıştır. Kısacası Gilan’da Türkçe eğitim sona ermiştir diyebiliriz.

Çayupi ilköğretim okulunda anaokul tadilatı ile Ekim 2019’da Musa Zaymi ilköğretim okulunda TİKA ve Büyükelçilik ile TSK anaokulunun tadilatını ve açılışını yapmıştır. Türkiye’nin bu temsilcilerini takdir ediyoruz.

Dobırçan'da Türkçe Eğitim

Resim 4: Dobırçan'ın Coğrafi Konumu

Resim 5: Nazım Hikmet İlköğretim Okulu

Bugünkü Mamuşa gibi bir zamanlar Türklerin yoğun yaşadığı Dobırçan'da da farklı bir tablo görülmemektedir. Gilan şehrinin 13 km yakınlığında olan (eski Türk merkezi ve İpek yolu üzerinde) Dobırçan'da Türkler her geçen gün azalmıştır. Dobırçan Türkleri'nin farklı bir özelliği de sadece Türkiye'ye değil Batı Avrupa ülkelerine göç eden Türk aileleri de vardır. Dobırçan "Nazım Hikmet" ilköğretim okulunda son 10 yılda Türk dilinde eğitim öğrenci sayısını görelim.

2010 – 2011 yılı 1. Sınıf 3 öğrenci kayıt olur.

2011 – 2012 yılı 1. Sınıf 4 öğrenci kayıt olur.

2012 – 2013 yılı 1. Sınıf 4 öğrenci kayıt olur.

2013 – 2014 yılı 1. Sınıf 6 öğrenci kayıt olur.

2014 – 2015 yılı 1. Sınıf 2 öğrenci kayıt olur.

2015 – 2016 yılı 1. Sınıf kayıt olan öğrenci yoktur.

2016 – 2017 yılı 1. Sınıf 1 öğrenci kayıt olur.

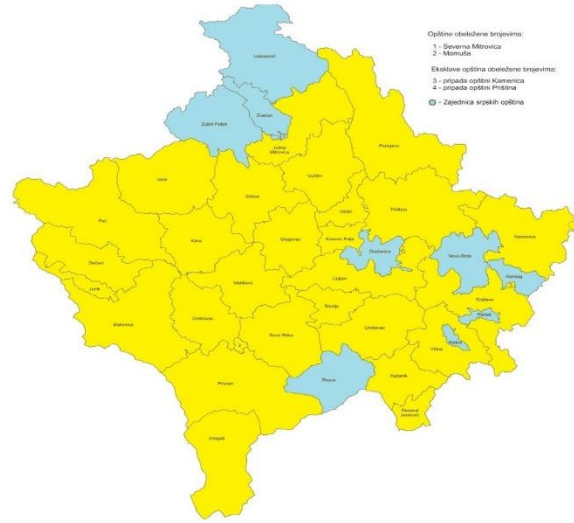
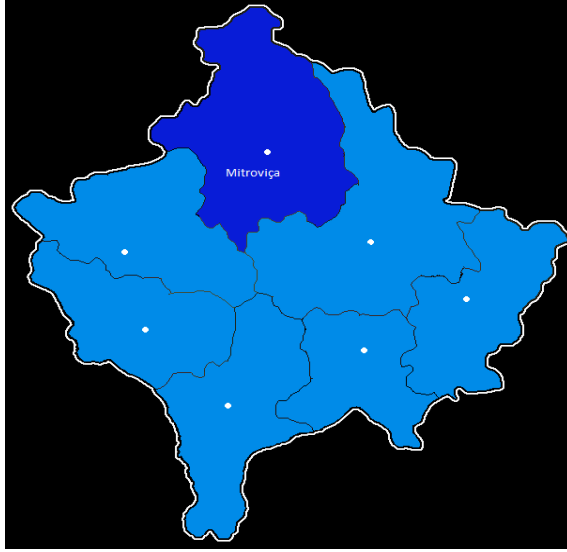
2017 – 2018 yılı 1. Sınıf kayıt olan öğrenci yoktur.

Gilan'ın kaderini paylaşan Dobırçan'da da Türkçe eğitimin sona erdiğini söyleyebiliriz. Fakat öğrenci sıkıntısının yaşanmasında en büyük pay KDTP'nin gerekli mücadeleyi gösteremediğinden kaynaklanmaktadır. Her şeyi siyasilerin karar verdiği ve siyasilerin sayesinde sürekli mağlubiyetler yaşayan Türkçe eğitim kayıtlara göre sona ermiş sayılır.

Mitroviça'da Türkçe Eğitim

Mitroviça Belediyesi, Kosova'nın kuzey kesiminde yer alan bir belediyedir. Belediyenin merkezi Mitroviça'dır. Belediye alanı 350 km²'dir. Komşuları; güneyde Skenderay Belediyesi, güneyde ve güneydoğuda Vıçitrin Belediyesi, kuzeydoğuda Poduyeva Belediyesi, kuzeyde Leposaviç ve Zveçan Belediyesi, batıda Zubin Potok Belediyesi'dir. Mitroviça'nın içinden geçen İbre Nehri'nin kuzeyinde kalan bölgesi, 1998-1999 Kosova Savaşı sonrasında oluşan BM yönetimi döneminde ve 17 Şubat 2008'de ilan edilen bağımsızlık döneminde Kosova Cumhuriyeti idari yapılarının tam olarak yerleşemediği bölge içindedir. Zubin Potok, Leposaviç, Zveçan ve Mitroviça'nın kuzeyi fiilen Kosova Cumhuriyeti idaresine bağlı

olarak değil, Sırbistan idaresine bağlı olarak yönetilmektedir.⁵

Resim 6: Mitroviça'nın Coğrafi Konumu / Resim 7: Mitroviça'nın kuzeyinde Sırp belediyeleri

İki farklı örnek olarak gördüğümüz Kosova'nın kuzeyindeki Mitroviça şehri (solda) olması gereken Kosova Mitroviçası ile (sağda) 1999 yılından bu yana fiilen Sırbistan'a bağlı Mitroviça haritasıdır. Mitroviça'nın Anton Zoka Çajupi isimli ilköğretim okulunda her sene azalan öğrenci sayısı bu sene dibe vurmuştur. 1999 – 2000 yılı eğitim döneminde 1. Sınıfa hiçbir öğrenci kayıt yaptırmamış, diğer sınıflarda toplam Türk öğrenci sayısı 22'dir. 2005 – 2006 yılı eğitim döneminde Anton Zoka Çajupi ilköğretim okulunda ilk kez Türkçe anaokulu açılmıştır.

Anaokul bugüne kadar devam etmiş olsa da anaokula her yıl sürekli 7 – 12 öğrenci kaydını yapmıştır. Ancak, anaokuldan ilköğretim okuluna geçmesi gereken öğrencilerin ilköğretim tablosu ilginçtir.

2011 – 2012 yılı 1. Sınıfa 1 öğrenci kayıt olur.

2012 – 2013 yılı 1. Sınıfa 2 öğrenci kayıt olur (biri gurbetçi Türk vatandaşı)

2013 – 2014 yılı 1. Sınıfa 2 öğrenci kayıt olur (biri gurbetçi Türk vatandaşı)

2014 – 2015 yılı 1. Sınıfa 1 öğrenci kayıt olur

2015 – 2016 yılı 1. Sınıfa kayıt olan öğrenci yoktur.

2016 – 2017 yılı 1. Sınıfa kayıt olan öğrenci yoktur.

2017– 2018 yılı 1. Sınıfa 1 öğrenci kayıt olur (öğrenci Priştine'de "Elena Cika" ilköğretim okuluna geçmiştir).

Anaokula 7 -12 arasında kayıt yapan öğrenci, ilköğretim okuluna devam etme konusunda fikir değiştirip Türkçe eğitime kayıt yaptırmadığı görülmektedir. Mitroviça şehrinde görev gereği bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye'ye geri dönmesiyle daha vahim bir tablo ortaya çıkar.

Priştine'de Türkçe Eğitim

1661 yılında Evliya Çelebi'nin gezdiği ve seyahatnamesinde bahsettiği yerlerden biri olan Priştine şehri, Kosova Cumhuriyeti'nin başkentidir. 562 kilometre karelik alanı kapsayan Priştine'nin kuzeyinde Vuçitirin, Mitroviça, Güney batısında Prizren, Batısında İpek ve Yakova, Güney doğusunda Gilan ve güneyinde Ferizay şehirleri ile kuzeyinde altı km. uzaklıkta olan Sultan Murat Hüdavendigar Türbesi

⁵ Ergin JABLE, Türk Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, "Mitroviça Türk Ağzında Ses Olayları", Sayı:2, S.370-387, 2013

bulunmaktadır. Balkanlar'da yaşayan Türkler'in eğitimle ilgili yapılması gerekenler için özel olarak Priştine⁶ ilköğretim okullarında isimli bir makalede demografik yapı ile birlikte ayrıntılı çalışmalarla ilgili bilgi vermiştik. Nüfusu sürekli çoğalan başkent Priştine'de Türkler'in nüfusu sürekli azalmıştır. Asimilasyon dahil olmak üzere göç ve diğer sorunlarla boğuşan Priştineli Türkler'in de gelecek 5 – 10 yıl içerisinde Gilan, Dobırçan ve Mitroviça gibi aynı kaderi paylaşabileceği düşüncesindeyiz.

Şenay Halaç Cinci'nin "Elena Cika İlk Öğretim Okulunda Türkçe Eğitim 2001-2018" Lisans Tezinden elde edilen sonuç tablosu.

Yıl	1.Sınıfa Kaydolan Öğrenci Sayısı	1. – 8. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1.- 9. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı
2001/2002	16	205	/
2002/2003	24	198	/
2003/2004	24	191	/
2004/2005	31	194	/
2005/2006	15		198
2006/2007	22		187
2007/2008	20		190
2008/2009	16		166
2009/2010	18		157
2010/2011	9		147
2011/2012	20		152
2012/2013	20		150
2013/2014	15		136
2014/2015	16		138
2015/2016	21		159
2016/2017	16		147
2017/2018	19		155

Kosova'nın Bazı İllerinde Türkçe Eğitim Tablosu (1951 – 2019)

Prizren ilköğretim okullarında devam eden öğrenci sayısı çalışmaları Mamuşa ilköğretim okulu ile birlikte özel bir makalede sonuçlarıyla birlikte tamamı yer alacaktır. Bu makalede Mamuşa'daki öğrenci sayısını da göstermeyi uygun gördük. Priştine Üniversitesi – Filoloji Fakültesi - Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan ve Türkçe eğitim konularını Kosova'nın her yerinde araştırma ve incelemelerini yapan öğrencilerden Priştine ilköğretim okulunu Şenay Halaç'ın, Mitroviça ilköğretim okulunu Sibel Kurşumlu'nun, Mitroviça lisesini Fyolla Reça'nın, Mamuşa ilköğretim okulu ve lisesini Fatma Peker'in, Gilan ve Dobırçan ilköğretim okulu ve lisesini Arianit Mustafa'nın lisans tez konusu olarak çalıştıkları ve elde ettikleri sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

YIL	PRİŞTİNE		GİLAN		MİTROVIÇA		MAMUŞA		DOBIRÇAN
	İLKÖĞ.	LİSE	İLKÖĞ.	LİSE	İLKÖĞ.	LİSE	İLKÖĞ.	LİSE	İLKÖĞ.
1951 – 1956	1019		/	/	218	/	95	/	120
1956 – 1961	567		/	/	53	/	54	/	176
1961 – 1966	309		41	/	/	39	200	/	122
1966 – 1971	189		45	53	7	16	277	/	115
1971 – 1976	98		11	15	/	18	301	/	87
1976 – 1981	75		/	51	/	/	272	/	42
1981 – 1986	98		4	46	2	/	444	/	55
1986 – 1991	136		14	12	10	/	418	/	41
1991 – 1996	155		12	/	11	/	412	/	27
1996 – 2001	142		16	/	3	/	452	/	15
2001 – 2006	110		26	48	/	/	402	159	22
2006 – 2011	85		15	60	1	/	466	226	20
2011 – 2016	92		6	44	2	/	344	381	18

⁶ Ergin JABLE, Cevdet ŞANLI, "Kosova'da Priştine Şehrinin İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitim", Türkbilgi, 2019/37: 139-166

2016 - 2018	35		2	13	1	/	103	167	2
-------------	----	--	---	----	---	---	-----	-----	---

Bu tabloda sadece 1. Sınıfa kayıt yapan Türk öğrenci sayısı gösterilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden önce Balkanlar'a Türk devletinin isteği üzerine Türklerin gönderilmeleri, Türkçe'nin Türkiye sınırları içinde sınırlanmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'ne karşı birleştikleri gibi Yugoslavya'da da Türk'e karşı herkes birleşmiştir. Türk'e karşı birleşenlerin ekmeğine yağ süren kendi içimizden "Türk" adı altında saklananlar görünen düşmandan toplumumuza gelecekle ilgili daha tehlikeli sebepler meydana getirmişlerdir. Kosova'daki Türk toplumu Türkiye kurumlarını kendi yanında hissetmişse de kurumlarda bulunan bazı bürokratlarla barışamamış, Türkiye devlet kurumlarıyla toplum arasında güvensizlik ve küskünlük sürekli devam etmektedir. Akıllarından hiç çıkarmadıkları ve bekledikleri "Türkiye yanımızdadır" fikri çürümeye devam ettikçe, yaşadıkları topraklarda güvenmedikleri ve Türkiye'den çok sevmedikleri kendi devletlerinden, söz dinlemedikleri ve temsil edildikleri kendi siyasilerinden umudu kesmiş, resmen kendi başlarına kalmışlardır. Hem siyasilerin sahiplenmediği ve ilgi göstermediği, hem Türkiye kurumlarından istediği desteği bulamayan Kosova Türk toplumu zamanla yukarıdaki tablolarda da görüldüğü gibi Türkçe'den uzaklaşarak başka dilleri kendine anadili yapmaya karar vermiştir. Yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi Mitroviça, Gilan, Dobırçan'ın Türkçe eğitime elveda dediği ve yakın gelecekte de Priştine'nin bunların arasına katılacağı tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- ADİLLER, S, MUSTAFA, C, "Gilan Türklerinde Kosovada, Türkçe Eğitime İlişkin Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 01, Sayı 02, 2016, Sayfa 58-68
- ÇAVUŞOĞLU, Halim (2007). "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri". Bilig 41: 123-154.
- DURMUŞÇELEBİ, M, KORO, B, "XX. Yüzyılda Kosova'da Türkçe Öğretim Programlarının Uygulanması", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 32 Yıl:2012/1 (137-154 s.)
- GAŞ, Hayrettin, "Günün Mektubu - Hüseyin Maksutla Bir Konuşma" Birlik Gazetesi - Üsküp / 8 Nisan 1965
- JABLE Ergin, "Kosova Türklerinin Dil(sızlığı) ve Hak(sızlık)ları", Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı -IV), Yıl:21, S:69, Ankara, 2015.
- JABLE, E, ŞANLI, C, "Kosova'da Priştine Şehrinin İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitim", Türkbilig, 2019/37: 139-166
- JABLE, Ergin, Türk Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, "Mitroviça Türk Ağzında Ses Olayları", Sayı:2, S.370-387, 2013
- KORO, Bedrettin, "Kosova'da Türkçe Eğitimin Gelişimi". Sofra Dergisi 4, 1999.
- MUSTAFA, Celal "Gilan'da Türkçe Eğitimin 60. Yıl Dönümü" 26 Şubat 2011 / <http://www.kosovahaber.net/?page=2,14,5446>
- MUSTAFA, Celal "Özel Mülakat", Priştine, 09 Kasım 2017.
- Recepoğlu Suroy ALTAY, Kosova'da Türk Olmak, Sıprint Basımevi, Prizren,2006.
- TAŞKIRAN, Cemalettin (2009). Unuttuğumuz Vatan Rumeli. Ankara: Platin Kitabevi.

XX. VE XXI. YÜZYIL GAGAUZ TÜRKLERİNDE AİLE YAPISI VE BAĞLAR

Dr. Güllü KARANFİL

İstanbul Aydın Üniversitesi

Giriş

Gagauzlar, Moldova'nın güneyinde toplu olarak Gagauz Yeri bölgesinde yaşayan, nüfusu 300 bini aşkın Türk soylu bir halktır. Gagauz Türkleri 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde, Basarabiya'ya göç ettikten sonra Rusya Devleti'nde, 1918-1944 yıllarında Romanya Krallığı'nda ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde yaşamışlardır; 1990 yılından itibaren de bağımsız Moldova terkinde yaşamaya başlamışlardır. Ayrıca Gagauzlar, azınlık bir halk olarak birçok yerde yaşadıkları için, komşu halkların hem dili hem kültürü, hem de dini inanışlarının etkisi altında kalmışlardır.

Gagauz Türklerinin büyük bir bölümü, Moldova'nın güneyinde yer alan Gagauz Yeri adlı kültürel-otonom bölgede yaşamaktadırlar. Gagauzların sayısı Moldova nüfusunun %4'ünü oluşturmaktadır. Gagauzlar, çok eski zamanlardan beri Ukrayna'da, Bulgaristan'da ve Yunanistan'da da yaşamaktadırlar. Son zamanlarda Moldova'dan göç nedeniyle Rusya'da da Gagauzların sayısı hızla artmaktadır. 1994 yılından itibaren ise, Gagauzların özerk bir kültürel otonomisi vardır.

Gagauzlar da diğer Türkler gibi ataerkil bir aile yapısına sahiptirler. Yani aile yapısı ve bağları diğer Türklerden pek de farklı değildir. Ancak zaman, küreselleşme, jeopolitik durum; her Türk toplumunun aile yapısını ve bağlarını farklı derecelerde örseletmiştir. Örseletme gücü toplumun nasıl yaşadığıyla ilintilidir. Gagauz ailesi ise, eski adet ve gelenekleri ile 1990'lı yıllara kadar sabit bir şekilde var olmuştur; fakat günümüzde bu aile geleneklerinin bazıları değişikliklere uğramıştır. Bu makalede de aile geleneklerinin eskiden var olan ama artık değişikliğe uğrayan ve kaybolan unsurlarından bahsedilecektir.

Gagauz aileleri hakkında ilk bilgileri 1900'lı yıllarda Basarabiya'da görevli Rus askeri V. Moşkov toplamış ve daha sonra Wilhelm Radloff'un redaktesi altında bir eser yayınlanmıştır. Bulgaristan Gagauzu Atanas Manov, Basarabiya Gagauzu Mihail Çakır, Sovyetler zamanı eser veren Gagauz kökenli Prof. Dr. Stepan Kuroglu ve Prof. Dr. Mariya Maruneviç de bu konuda değerli eserler bırakmışlardır.

Aile Yapısı

Gagauzlarda geniş aile şekli mevcuttur. Geçmiş zamanlarda olduğu gibi bugün de 3 ve nadiren 4 kuşaklı aileler vardır: *büyük mali, mali, dādu, baba, ana ve uşaklar*. Ev ve evde yaşayan aile üyeleri, en küçük erkek çocuğuna miras olarak kalmaktadır. Diğer büyük erkek çocuklar için imece usulü ile (gag. *meci*) ev yapılmaktadır. Eğer baba vefat eder ise, büyük oğul baba rolüne geçer ve ev ona kalır; küçük erkek çocuğuna ev yapılır (Курогло; 1980).

1990'ıncı yıllardan başlayarak ekonomik sıkıntılar içinde yaşamaya devam eden Moldova'da, gençlerin iş peşinden göçü başlayınca ve yaşlılar ekonomik sorunlarla baş başa kalınca 2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin finansal yardımı ile Valkaneş'te, Komrat'ta ve Çadır'da ilk huzur evleri açıldı. Daha önce Gagauzlara bu tip evler çok yabancı geliyordu ve yoktu. Dolayısıyla ilk seneler kişi sayısı çok azdı; şimdi ise bakıma muhtaç kişilerin sayısı artmaktadır. Gençlerin çocuklarına normal bir hayat sürdürebilmek için yurtdışına (genelde Rusya) gitmeleri ve daha sonra oraya yerleşmeleri de bu evlerin açılmasına sebep olmaktadır.

Saygı ve İhtiram

Ailede büyüklere saygı ve ihtiram hep olmuştur ve aşılınmaya devam etmektedir. Bazı büyük dini bayramlarda düğün seremonilerinde 'Yeni Yıl', 'Paskelle' gibi bayramlarda nine ve dedelerin torunları bayramlaşmaya ve el öpmeye gitmektedir. Bu el öpme âdeti o kadar eskidir ki, torun kimse "El öp." diye öğretmeden, zorlamadan otomatik olarak el öpmektedir ve bu hiç de kötü bir şey sayılmaz. Nine dedeler ise bazen torun tarafından eli öpüldüğü zaman duygulanırlar. Bu da geleneğin her şeye rağmen yaşamasından olsa gerek.

Öncelerde de şimdi de evde büyük çocukların görevleri vardı. Ağabey (aga/batü) ebeveyn evde yok ise baba rolünü, abla (abla/kaku) anne rolünü yerine getirmektedir. Küçük çocuk kendinden büyük olan kardeşine asla adıyla hitap etmez. Mutlaka abla manasında olan *kaku* ve ağabey manasında olan (eski *aga* veya *batü*) der. Bu da ailede büyüğe karşı saygıyı ve itaati sağlamaktadır. Yani ebeveynler, kuzenlerin arasında bile 1 yaş fark var ise mutlak *kaku* veya *batü* diye hitap etmeyi öğretiyorlar. 90. yıllardan sonra yurtdışına giden anne ve babaların çocukları tek veya bazen nine yanında büyüdüler. Tüm yük büyük kız çocuğuna, o yok ise, büyük erkek çocuğun üstüne düştü. Yaşı 12-14 olan bu çocuklar yemek yapmanın yanı sıra, fırında ekmek bile yapmaya mecbur idiler. Hem okulu hem ev işlerini (odun yarma, fırın yakma, ev hayvanlarını besleme) aynı zamanda yürütebiliyorlardı. Çocukların bu durumu Gagauz Edebiyatı'nda da kendi yankısını bulmuştur.

Gelinin Yeri

Gagauz kadınının ailedeki yeri basamak basamak yükselir. Eski zamanlarda yeni gelin çok erken kalkar, aile üyeleri yatarken avluyu ve sokak tarafından evin önünü süpürür, koyunları yemler, ineği sağlar, kahvaltı hazırlardı. Kaynana gelin ilişkisi de çok dikkat çekiciydi. Eşi askerlikte veya kazanç peşinde yurtdışında ise, tüm salahiyetler kaynanaya geçerdi. Bu ilişki halk edebiyatında da kendi yansımını bulmuştur.

Gelin, kaynana ve kaynata yanında çocukları sevemez; öğüt, emir veremezdi. Çocuklar büyüyünce kadının ailedeki yeri de değişiyordu. O zaman kadın kendini biraz söz sahibi görmeye başlıyordu. "Boyum kadar uşaklarım var." diyerek kendi sözünü geçirmeye çalışıyordu, genç bayan. Daha eski zamanlarda eşler yürüyerek bir yere giderken bayan eşinden bir adım geriden gidiyor, eşi biriyle konuşurken müdahale etmiyordu. Bu da kadının eşine saygısından dolayı olsa gerek.

Bulgaristan Gagauzlarını inceleyen Gagauz kökenli Atanas Manov şöyle yazmıştır: Ailede erkeğin sözü dinlenir. O ailenin başı sayılır. Kadın verilen emri dinler, boyun eğer. Kadının emriyle hareket eden erkeğe iyi gözle bakılmaz. Bu alçalma (zillet) sayılır. Bu gibi erkekler için Gagauzlar şöyle der: "Onun başına fesi karı koyar" ya da "Karının yüz lafından birini dinlemeli" (Manov, 2001).

Eski zamanlarda evli bayan, çok genç olsa bile sokağa başörtüsüz çıkmazdı. Artık bu gelenek ortadan kalkmıştır. Şimdi ailede yeni gelinin yeri tabii ki çok rahattır. Hem önceleri hem de şimdi gelin kaynanasına ve kaynatasına eşinin hitap ettiği gibi hitap eder: *mamu*, *boba* (*papa*) gibi ve asla başka türlü demez.

Doğum

Gagauz ailelerinde çocuk sayısı 1960'lı yıllarda çoktu; öyle ki bir ailede 10 civarı çocuk doğuyordu. Şimdi ise 2 çocuk normal sayılmaktadır. Doğumla ilgili gelenekler, inançlar hala daha çok sıkı şekilde kullanılmaktadır. Mesela, çocuğu 40'ı dolana kadar evden çıkarmazlar, odada tek kalır ise yanına süpürge koyulur, çocuğun 40'ına kadar yıkanmış çamaşırları gece dışarıda kalamaz, gündüz çocuğun yıkandığı suyu gül dibine dökülür gibi bugün de yaşamaktadır.

Ad Verme

Öncelerde çocuğun adını babası veriyordu ve genelde de bebek erkek ise dedesinin, kız ise ninesinin adı veriliyordu. Şimdi ise vaftiz atası ad verir, onlar da genelde kendi çocuklarının veya

kendilerinin adlarını vermekteler. Bazen ise bu işi gençlere bırakıyorlar. Gagauzlar Hristiyan oldukları için Hristiyan adlar vermektedirler ama bazen de Türk kökenli adlar veriliyor. Şöyle ki 1990'lı yıllardan itibaren günümüze kadar 30 civarında Gagauz-Türk isimli çocuklar vardır.

Gagauz bölgesinde 1990 yılına kadar ailelerde boşanma olayı çok nadirdi ve toplum tarafından da kınanıyordu. Şimdi ise, maalesef, durum tamamen farklıdır ve dağılan aile sayısı oldukça çoktur. Boşanma sebepleri de sosyal durumla, eşlerden birinin kazanç amaçlı yurtdışına çıkışı ile ilgilidir.

Tababet

Köyde Gagauzlar'ın arasında halk hekimliği, şifa verici vardı. Genelde her köyün kendi '*babuları*' var: *nazardan, kismadan, boğazdan, arpacıktan, korkudan* okuyan yaşlı nineler ve dedelerimiz. Ailede büyük biri okuyor ise gelin veya çocuklarına bu okuma yeteneğini devir edebilir. Ama bu yeteneği benimsemek isteyen kişi o kelimeleri 'çalmalı'dır. Şöyle ki, okuyucu okurken kulak vererek ezberlemelidir. Kelimeler teker teker öğretilir ise sağaltıcı sihrin kayıp olacağına inanılıyordu. Bu 'okumaların' dinle hiçbir bağılılığı yok ve tamamen Tanrıcılık unsurları içeren metinlerdir. Köyümüzde okuyanlardan biri de bu makale sahibinin annesidir. Çok genç yaşlarında kaynanasından benimsemiştir. Babası ise babasından benimseyerek bademcik ve 'arpacık'tan okuyordu. Yani yaşlı 'okuyan' kişiler *el verdi* ve gençler benimseyerek bu şifacılığı yürütüyorlar. Burada da ailede Şamanlıktan kalan geleneklerinin korunmasını görmekteyiz.

Evlenme Gelenekleri

Gagauz kız çocuğu küçüklükten beri bir anne, bir gelin adayı olarak yetiştiriliyor. Önceler, 60-70'li yıllara kadar kız kendi çeyizini kendisi hazırlıyordu. Evlenene kadar her işi kendisinin yapabilmesi çok önemliydi. Eskiden kız büyüklerin uygun gördükleri, istemediği birine verilebiliyordu. Günümüzde, kız kendisi tercih ettiği erkekle evlenir. Akraba evliliği, hatta çok uzak akrabalık olsa bile, asla ve asla müsaade edilmez. Günah diye söylenmektedir. Gagauzlar çoğunlukla aynı milletten olan birisiyle evlenir. Komşu halklarla din, kültür farkı olmadığı için kendi milletinden olmayan biriyle evlilikler mevcut olmuştur. Sovyet Birliği'nde okumuş erkekler genelde Rus veya başka milletten eş alıyorlardı. Gagauz köyüne gelen Moldavan veya Bulgar, Ukraynalı gelinler tez bir zamanda Gagauzca öğreniyor, hayata uyum sağlıyorlar. Tabi sağlayamayanlar da oluyordu. Dili zor öğrenen, uyum sağlayamayan şehirli Rus gelinler genelde boşanıp gidiyorlardı. Şimdi de yabancıyla evlenmek olayı var ve 1990'lardan sonra İtalyan, Türk ve s. milletten olanlar da bu listeye ilave edilmiştir.

Bugün için ortalama evlenme yaşı 22-23'tür. Düğün gelenekleri zaman içinde çok değişikliğe uğramıştır. Bulgaristan Gagauzlarını öğrenen Atanas Manov düğünlerin 1 hafta devam ettiğinden bahsediyor (Manov; 2001). 20 yıl öncesi Moldova Gagauzlarında düğünler 2 gün devam ettiğini biliyoruz. Şimdi ise Gagauz düğünü büyük bir çoğunlukla bir gece ve restoranlarda yapılmaktadır. Düğün yeri çadırdan restoranlarda geçmesiyle adet ve gelenekleri de hiçe çevirdi, diyebiliriz. Düğünün dili Rusça ve Rus eğlenceli oyunları ile birlikte çok az Gagauz düğün gelenekleriyle devam etmektedir.

Anadil Durumu

Ailenin yaşattığı unsurlardan biri de anadildir. 1957 yılına kadar Gagauz dilinin kendine ait alfabesi yoktu. O zamana kadar yazan Mihail Çakır, Nikolay Tanasoğlu ve diğer yazarlarımız Besarabya Rusya sınırları içerisinde 1922'ye kadar olduğunda Eski Rusça, Romanya sınırları altında 1922-1944 olunca Romen harflerini kullanarak Gagauz metinlerini yazıyorlardı. 1944'ten itibaren Sovyetler Birliği terkinde girdikten sonra Kiril harfleri ile yazılmıştır. 1959 yılında Kiril harfleri temelinde özel 5 harf ilave etmekle Gagauzların yazısı oldu. Büyük sansürden geçerek bedii kitaplar yayınlanmaya başladı. 1960'ta ilköğretim okulları Gagauz dilinde eğitime başladı ve 1962'de bu okullar Sovyet Birliği'nin emri ile kapatıldı ve Gagauz dili o yıldan itibaren tamamen sustu. Ta 1986 yılına kadar. Bu yıl Gagauz kimliğinin ve dilin yeniden canlanması yolunda bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü çok uzun bir zamanın ardından okullarda yeniden Gagauzca dersi verilmeye, Gagauz gençler arasında Gagauzca edebiyata yöneliş başlamıştır. 1989 yılında yayımlanan 'İlkyaz Türküsü' adlı şiir antolojisi, yeni Gagauz edebiyatının da

canlanması yolunda önemli bir hareket olmuştur. Gagauzca yüzyıllar boyunca yalnızca ev içinde ve 'sokak'ta iletişim dili işlevi taşımış, statü kazanamamıştır. Gagauzca değişen koşulların getirdiği leksikal ihtiyaçlarını çoğunlukla doğrudan Rusça söz ve anlam kopyalarıyla karşılamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemlerde Türkiye ve Moldova arasında gelişen siyasal ve ekonomik ilişkiler Gagauzların ve Türklerin birbirilerini daha yakından tanımalarını sağlamış, bu arada Türkiye Türkçesi de Gagauzca'nın leksikal kaynaklarından biri haline gelmiştir. Moldova sınırları içinde, ülkenin güneyinde 1994 yılı Kasım ayında kısaca 'Gagauz Yeri' adı verilen özerk bölge kurulmuştur. 1996 yılında Gagauz Türkleri Latin Alfabesi'ni kabul etmiştir. Bu dönemde Gagauz dilinin canlanması ve gelişmesi yolunda önemli adımlar atılmış, çok sayıda şiir, hikâye, roman vb. kitap yayımlanmıştır. Halen Türkiye'nin desteği ile ve 'Sabaa Yıldızı' dergisi, 'Ana Sözü' gazetesi ve yılda dört kez 'Güneşcik' çocuk dergisini yayımlanmaktadır. Halen, bazı eksikliklerine rağmen okullarda haftada 3 saat 'Gagauz Dili ve Edebiyatı' dersleri verilmesi önemli bir kazanımdır.

Gagauzca, Gagauz Yeri'nin resmi dil olmasına rağmen hala yönetimde ve bürokratik kademelerde işlemler ve süreçler Rusça yürütülmektedir. Aydınlar ve bürokratlar arasındaki iletişim ve toplantı dilinin, hatta kültür sanat şenlikleri vb. etkinliklerin dilinin dahi Rusça olması, Sovyet döneminden kalan çok güçlü bir alışkanlık niteliğindedir (Karanfil;2014). 2010 yılında Gagauz Dili UNESCO tarafından 'Kaybolan diller' listesine alınmıştır. Daha önce şehirlerde yaşayan Gagauz çocuk ve gençlerin ana dilinde konuşamamasından dolayı Gagauz aydınları endişe duyarken, artık Gagauzya'nın tüm Gagauz köylerde 10 yaşına kadar uşakların pek çoğu Gagauz dilinde konuşamaması ciddi bir göstergedir.

Gagauzya yönetimi tarafından anadille ilgili kapsamlı reformlar yapılmazsa, Gagauzların kimliğini belirleyen Gagauzlar tamamıyla asimile olacaklardır.

Sonuç

Aile; bir halkın kültürünü, dilini, adet ve geleneklerini koruyan ve yaşatan küçük bir birimdir. XX. Yy. ve XXI. Yy. geçit yıllarında yani 30-40 yılın içinde aile yapısında ve geleneklerinde pek çok değişiklikler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ne kadar kendi şiddetini göstermese de ailedeki bazı unsurlar sarsılmaz olarak kalmaktadır. Bazı unsurların kaybolmaması için ise, yönetimin ve insanların ortak çabaları ile yaşatılma olasılığı çoktur.

Kaynak

Karanfil, Güllü. Yakın tarihten bugüne Gagauzların dili: Genel bir bakış. <http://dergipark.gov.tr/tdd/issue/29411/314932>; Tehlikedeki Diller Dergisi 3 / 3 (Aralık 2014): 109-114.

Kuroglu, Stepan. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в. Кишинев, 1980.

Manov, Atanas. Gagauzlar (Hristiyan Türkler) Bulgarcadan çeviren M. Türker Acaroglu; TDK, Ankara- 2001.

ROMANYA'DAKİ TÜRK-TATAR TOPLUMUNDA MECİDİYE MÜSLÜMAN SEMİNERİN YERİ (1880-1940)

Metin OMER

Dr. Öğr. Üyesi, Köstence "Ovidius" Üniversitesi, Bilim, Kültür, Maneviyat "Ovidius" Enstitüsü,
metinomer@yahoo.com, metin.omer@365.univ-ovidius.ro

ÖZ

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının neticesinde Dobruca bölgesinin Romanya sınırlarına dâhil edilmesiyle Bükreş'teki siyasetçiler önemli bir Türk-Tatar nüfusunun entegrasyonunu düşünmeye mecbur olmuşlardır. Bu çerçevede eğitim en önemli konulardan birisi olmuştur. Nitekim, Romanya'daki Müslümanların din görevlisi ve Türkçe öğretmenlerini yetiştirmek için, Osmanlı döneminden kalan bir medresenin devamı olarak Müslüman Semineri açılmıştır. 1889'da Babadağ'da açılan Seminer, 1901'de Mecidiye'ye taşınmış ve 1967 yılında faaliyetine son verilene kadar Romanya'daki Türk ve Tatar entellektüellerin çoğunun yetiştikleri yer olmuştur.

Seminerin toplum açısından öneminden dolayı Romanya'daki Müslümanların tarihi, yaşadıkları gelişmeler ve değişiklikler okulun durumunu doğrudan etkilemiş ve aynı zamanda Seminerdeki değişiklikler Dobruca'daki Türkler ve Tatarlar üzerinde kalıcı etkilere neden olmuştur. Dolayısıyla, Seminerin tarihini inceleyince aslında Romanya'daki Müslüman toplumu içerisindeki başlıca eğilimleri görüyoruz. Gördükleri dersler, öğrenci sayıları, Seminer binasının durumu; bütün bunlar toplum içerisinde cereyan eden fikirler veya gelişmesini etkileyen olaylarla ilgiliydi. Çalışmamızda birkaç örneklere değinerek Mecidiye Müslüman Seminerinin Romanya'daki Türk toplumundaki gelişmeler açısından önemini ortaya koymaya amaçladık.

Arhivele Naționale ale României (Romanya Devlet Arşivleri), Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității'nda (Securitate Arşivlerin Araştırılması İçin Ulusal Konsey) bulunan arşiv fonların yanı sıra, dönemin basınından da faydalanarak konuya daha geniş bir perspektif kazandırdık.

Anahtar kelimeler: Romanya, Dobruca, eğitim, entegrasyon, göç

THE IMPORTANCE OF MECIDIYE MUSLIM SEMINARY IN THE TURKISH-TATAR COMMUNITY IN ROMANIA (1880-1940)

ABSTRACT

As a result of the Ottoman-Russian war of 1877-1878, the incorporation of Dobruja into the borders of Romania forced the politicians in Bucharest to consider the integration of an important Turkish-Tatar population. In this context, education has become one of the most important issues. As a matter of fact, a Muslim Seminary was opened as a continuation of an Ottoman madrasa to educate the imams and Turkish teachers of

Muslims in Romania. The Seminary, which was opened in Babadag in 1889, moved to Medgidia in 1901 and became the place where most of the Turkish and Tatar intellectuals in Romania were formed until it was closed in 1967.

Due to the importance of the Seminary for the community, the history, developments and changes among the Muslims in Romania directly affected the situation of the school. Therefore, when we examine the history of the Seminary, we see the main trends within the Muslim community in Romania. Courses, number of students, the state of the seminary building; all this were about ideas that appeared in the community or events that affected the development of the Turks and Tatars. In this study, we aimed to reveal the importance of the Medgidia Muslim Seminary in terms of developments in Turkish society in Romania by mentioning a few examples.

In addition to the archival funds of the Arhivele Naționale ale României (Romanian State Archives), Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (National Council for the Research of Securitate Archives), we also provided a broader perspective on the issue by utilizing the press of the time.

Keywords: Romania, Dobruja, education, integration, emigration

Giriş

Mecidiye'deki Müslüman Semineri Romanya'daki Müslümanların en önemli eğitim kurumu olmuştur. Romanya sınırları içerisindeki faaliyeti süresince, 1889 yılından 1967 yılına kadar Seminer sadece din görevlisi ve öğretmen yetiştirmekle kalmamış, Romanya'daki Türk ve Tatar entellektüellerin çoğunun yetiştikleri yer olmuştur.

Seminerin Türk-Tatar toplumu içerisindeki önemi ve yeri nedeniyle, Romanya'daki Müslümanların tarihi, yaşadıkları gelişmeler ve değişiklikler okulun durumunu doğrudan etkilemiş ve aynı zamanda Seminerdeki değişiklikler Dobruca'daki Türkler ve Tatarlar üzerinde kalıcı etkilere neden olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'ye göç etme olayı Semineri doğrudan etkilemiş, öğrenci sayısında ciddi azalmalara neden olmuştur.

Buna karşılık olarak, Seminer Müslüman toplumunun fikir "laboratuvarı" olmuştur. Din görevlileri ve Türkçe öğretmenlerini, yani farklı bir deyişle fikirlerin toplum içine yayılması için en önemli unsurlarını yetiştirme fonksiyonu nedeniyle Seminer, Romen değerlerinin Müslümanlara tanıtıldıkları en önemli yerlerden biri, Atatürk'ün reformlarının Romanya'da uygulanmaya başladıkları ilk yer olmuştur. Bütün bunlar, Dobruca'daki Müslüman toplumun içerisinde müzakere edilen, kalıcı sonuçlar doğuran fikirler, eğilimler ve değerler olmuştur. Bu hususları aşağıdaki paragraflarda açarak, Seminerde ve Tuna ile Karadeniz arasındaki bölgede bulunan toplum içerisinde kaydedilen değişiklikler açısından incelemeye çalışacağız.

1. Müslüman Seminerin Kuruluşu: Romen Kanunlarına Uygun Bir Medrese

Mecidiye'deki Müslüman Semineri Dobruca'daki Türklerin ve Tatarların temsilî eğitim kurumu olarak hatıralarda kalmıştır. Bu ifade 19. ve 20. yüzyıllar için doğru olmasına rağmen, ondan önceki dönem

için – kaynak yetersizliğinden dolayı – ispatlamamız zor bir ifadedir. Mecidiye’deki Müslüman Seminerin ünü büyük ihtimalle statüsünden de kaynaklanmıştır: Romen yasalarına göre toplumun Türkçe öğretmenlerini ve imamlarını hazırlama hakkına sahip olan tek eğitim kurumuydu.

Müslüman Semineri, Dobruca’nın 1880 yılına yasasının 21. maddesine istinaden, Müslüman toplumuna yönelik din görevlileri ve öğretmenlerin yetiştirilmeleri maksadıyla kurulmuştur. Dobruca’nın bu Anayasası’nda Dobruca’da Hristiyan olmayan başka bir seminerin olmasını öngörmemesi ilginçtir. Seminer 1889 yılında Babadağ kasabasında faaliyete geçmiştir. Babadağ’ın seçilmesi hiç tesadüfi olmamıştır. Babadağ’da 1610 yılından itibaren Gazi Ali Paşa’nın kurduğu medrese vardı. Babadağ’daki seminer iki dersane ve yurt için iki odadan oluşuyordu (Ülküsal, 1987, s. 174). Dobruca’da faaliyet gösteren diğer medreselerle kıyaslayacak olursak, Müslüman Semineri binasının daha küçük olduğunu görüyoruz. Örneğin Hasaça köyünde bulunan Kurt-Seyit Efendi’nin medresesinde 7-8 oda vardı (Ülküsal, 1987, s. 124).

1901 yılında Müslüman Semineri Babadağ kasabasından Mecidiye’ye taşınmıştır. Taşınma nedeni olarak, Kuzey Dobruca’daki Müslüman nüfusun 1899 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan göç sonucunda azalması ifade etmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 37). Mecidiye’nin taşınma yeri olarak tercih edilmesi sadece Müslüman nüfusun yüksek sayıda olması değildir. Mecidiye’de İslâm Efendi’nin yönettiği bir özel seminer vardı ancak okulun ilgili resmi makamlardan alınmış gerekli izinleri yoktu ve Romanya’daki eğitim sistemine dahil değildi. Bu kapsamda, özel seminerin öğrencileri bir sınava tabi tutularak, devletin onayladığı seminere kabul edileceklerd (A.N.R., fon MCA, dosya 326/1901, s. 6). Dinler Bakanlığına gönderdikleri bir dilekçe ile Mecidiye’liler Babadağ’daki Müslüman Seminerinin Mecidiye’ye, özel seminerin çalıştığı binaya taşınmasını talep etmişlerdir. Mecidiye’deki Müslüman Toplumunu tarafından yaptırılmış olan ve 14 odası olan sözkonusu bina yeterli büyüklükteydi (A.N.R., fon MCA, dosya 326/1901, s. 10).

Müslüman Seminerinin eskiden okul olan bir binaya taşınmasına rağmen, görünüşe göre bazı değişiklikler yapılmıştır. Seminerin taşınma sonrası yıllardaki durumu ile ilgili hazırlanan bir rapora göre yurtta 7 yatakhane ve 35 demir yatak vardı (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 37). Bilginin ait olduğu yılda (1903/1904) 73 öğrencinin kayıtlı olduğunu düşünürsek, yatak sayısının yetersiz olduğu sonucuna varabiliriz. Aynı yıl bazı işler yapılarak şartların iyileştirilmesi çalışılmıştır: Seminere bağlı caminin yeniden yapılanması, bir eczane açılması, Chamberland-Pasteur su arıtma filtresi konulması (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 38). Seminerin sadece 3 yıl önce taşındığını gözönünde bulundurarak, 1904 yılında ihtiyaç duydukları belirtilen işleri düşünürsek, Babadağ’dan Mecidiye’ye taşınmasının acele yapıldığını tahmin edebiliriz.

Taşındıktan sonraki yılda, 1902’de Müslüman Seminerin müdürü Kültür Bakanlığı’ndan binanın tamirat işlerinin hızlandırılmasını talep ediyordu. Faaliyetlerin iyi şekilde devam etmeleri için ihtiyaç duyulan en acil tamirat işleri çatının yapılması, duvarların boyanması, bir sınıfın düzenlenmesi ve bir avlu kapısının yapılmasıydı (A.N.R., fon MCA, dosya 789/1902, s. 23). Yine 1902 yılında ele alınan diğer bir hususu, Müslüman Seminerinin etrafındaki arazinin düzenlenmesi olmuştur. Müslüman Seminerin Müdürü Alexandru Alecu okulun yanındaki boş araziye ağaç dikmek istemiştir. Arsanın sahibi olan Müslüman

Toplumunu ise, bir han ve bir kahvehane yapmayı düşünüyordu. Sözkonusu arsanın Seminerin yanındaki (Seminer öğrencilerinin de pratik yaptıkları) caminin (Veli Bey Camisi) ve şehirdeki diğer dört caminin bakım işleri ve Müslüman okullarda görev yapan personelin maaşları için gerekli fonları sağlamak amacıyla Müslüman Toplumuna kasabanın zenginlerinden Hacı Ebu Zahit ve Hacı Fetisleam tarafından miras bırakıldığını savunmalarına rağmen, Seminerin Müdürü ve Millî Eğitim Bakanı Dimitrie A. Sturdza Müslüman Toplumunun teklifini kesin dille red etmişlerdir (A.N.R., fon MCA, dosya 789/1902, s. 33). Arsanın kullanım konusu küçük bir şantaj ile çözülmüştür. Arsa üzerinde yapılan işlerin durdurulmaması halinde Müdür, Bakanlığın desteğiyle, Seminerin yeniden Bakanlığa taşınmasını teklif etmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 789/1902, s. 44). Bu vesile ile Alexandru Alecu Seminer binasının tapu işlerini de çözmeye çalışmıştır. Bina Müslüman Toplumunu tarafından yapılmıştı ve Seminer'in Müdürü Bakanlığa binanın hibe edilmesini talep etmesini teklif ediyordu (A.N.R., fon MCA, dosya 789/1902, s. 44). Müdüre göre bu şekilde binanın kullanım maksadının değişmeyeceği garantileniyordu. 1933 yılında hazırladığı bir rapor ile Seminerin Müdürü binanın tamamının Kültür ve Kültür Bakanlığı'na ait olduğunu ifade etti. Mülkiyet transferinin bu şekilde gerçekleştirildiği sonucunu çıkarabiliriz (A.N.R., fon MCA, dosya 111/1933, s. 144-145).

Bu noktada bir açıklama yapmamız gerekiyor. Osmanlı döneminde Babadağ'daki Seminer *vakıf* sistemiyle kendi maddî ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sisteme istinaden seminerin kurucusu Gazi Ali Paşa medresenin bakımı ve ihtiyaçları için Zebil, Babadağ civarındaki toprakları ve Babadağ gölünü, yani bazı bilgilere göre yaklaşık 8.000 hektar bırakmıştır (Yurtsever, 2013, s. 48). Dobruca'nın Romen idaresine geçmesi sonrasında Babadağ'daki Müslüman Seminerinin Romanya'daki Müslüman toplumunun imamlarını ve öğretmenlerini yetiştiren okul olarak kurulmasına karar verilmiştir; bu çerçevede *vakıf* malları Müslüman toplumun liderleri tarafından devlete devredilmiş, devlet ise seminerin bakımını üstlenmeye ve öğretmenlerin maaşlarını karşılamaya söz vermiştir.

Seminerin Babadağ'dan Mecidiye'ye taşınması Türk-Tatar nüfusun isteğine karşı yapılmamıştır. Aksine, Türk-Tatar toplumu taşınma kararını iyi karşılamış, hatta - aşağıda göstereceğimiz gibi - bazı dönemlerde Mecidiye'de kalması için ısrar etmiştir. Buna rağmen (Arapça veya Kuran dersleri gibi) özel dersleri veren öğretmenlerin düşük maaşları ve binanın kötü durumu sorun yaratmıştır. Seminerin öğretmenleri ve toplumun temsilcileri sözkonusu sorunların, *vakıf* mallarının devredilmesi karşılığında okulla ilgili tüm masrafları üstlenme sözünü veren devlet tarafından çözümlerini talep etmişlerdir. Maalesef bu talepler çoğu zaman karşılanmamıştır.

Seminer Mecidiye'ye taşındıktan sonra, Romanya'nın savaşa girdiği 1916 yılına kadar kesintisiz faaliyet göstermiştir. Savaş başladıktan sonra okul faaliyetlerini durdurmuştur. Romanya idaresinin Dobruca'dan çekilmesi sonrasında öğretmenlerin ve öğrencilerin durumları konusunda bilgi sahibi değiliz. Sözkonusu dönemde Osmanlı İmparatorluğuna sığınmış ancak barış anlaşması imzalandıktan sonra geri dönerek eğitimlerine devam etmek istediklerini ifade eden öğrenci örnekleri vardır.

Birinci Dünya Savaşı zamanında Dobruca'nın İttifak Kuvvetleri tarafından işgal edildiği tarihe kadar Seminer binasında Kızıl Haç hastanesi çalışmıştır. Dobruca'nın tahliye edilmesi sırasında, Ekim 1916'da seminerdeki bazı eşyalar (nevresim, battaniye, çatal, vs.) Kızıl Haç tarafından alınmıştır (A.N.R., fon MCA,

dosya 107/1922, s. 76). Yine işgal sırasında Seminerin arşivi yok edilmişti (A.N.R., fon MCA, dosya 104 vol 1/1939, s. 5). Savaşın sonra Mecidiye'deki Müslüman Semineri 1919 yılında tekrar faaliyete geçmiştir. Savaş esnasında seminer binası hasar görmüş, yurt kısmı tamamen yıkılmıştır. Bu nedenle yöneticiler yurt için farklı bir bina kiralamak zorunda kalmışlardır. Bu durum uzadı, yurt için kiralanmış bina ile ilgili bulabildiğimiz en eski belge 1993 yılına aittir. Yurt binasının iki yatakhane 1923 yılında tamir edilmiş, öğrencilerin yarısı, gerekli malzemeleri kendileri getirmesi kaydıyla yurda kabul edilmişler (Yurtsever, 2013, s. 75) ancak bu uygulama sorunu tamamen çözmemiştir.

Yurdun olmaması Mecidiye Müslüman Semineri yöneticilerini üzmüş çünkü yurdun olmaması öğrencilerin eğitim sisteminde bir eksiklik olarak hissedilmiştir: "Öğrenciler, ne Romenler ne de Türkler tarafından – kadınların dinî adetleri nedeniyle – evlerine kiracı olarak kabul edilmemişlerdir. Bu nedenle öğrenciler hanlarda ve izole evlerde kalmak, çok çeşitli insanlar ve ahlak düzeyleri zayıf olan kadınlarla temas etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle öğrencilerin eğitimi ve okulun ünü çok kötü şekilde etkilenmektedir; özellikle din konularında eğitim veren bu okulun yurt kısmı da olması gereklidir" (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 158-159).

Seminerin maddî sıkıntısı iki Dünya Savaşı arasındaki dönemin tamamında devam etmiştir. Yurdun olmaması ile ilgili sıkıntı dışında Mecidiye'deki Müslüman Semineri her kurum gibi temel altyapı konusunda yatırımlara ihtiyacı vardı. Okulun gerçek anlamda fonksiyonel bir banyosu yoktu. 1929 yılında hazırladığı bir raporda Müdür Andrei Avram kullanılmakta olan banyonun "sağlığa zararlı" olduğunu ve abdest almak için uygun olmadığını belirtmiştir. Aynı raporda sıcak su sağlayacak bir sistemin olmadığı da belirtilmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 129/1937, s. 176-177).

Mobilya da yetersizdi: "Geçtiğimiz yıl birçok öğrenci ahşap bazalî yataklar kullandılar, çok az öğrencinin demir yatağı olmuştur. Gardrop için bir vestiyere, elbise dolaplarına, nevresim ve kitaplara ihtiyacımız var" (A.N.R., fon MCA, dosya 129/1937, s. 176-177). 129 yılındaki ihtiyaç listesi ise "85 aynı yatak, 130 battaniye, 130 yatak örtüsü, 520 nevresim, 260 yastık kılıfı, 70 küçük dolap, 260 derin tabak, 30 bükük kase, 130 iyi bıçak, 130 kahve kaşığı, 40 litre kapasiteli 3 büyük tencere, 5 fıçı su, 5 turşu fıçısı, 10 çinko kova, kaşıkların yıkılması için 3 çinko kap, 3 çamaşır yıkama kabı, erzak deposu için bir büyük dolap, revir için 1 dolap ve 2 yatak ile revir malzemeleri" (A.N.R., fon MCA, dosya 129/1937, s. 176-177) şeklindeydi.

Bu maddî sıkıntıyı çözmek maksadıyla Seminerin yöneticileri üç yöntemle başvurmuşlardır. İlk yöntem, devlet desteğinin talep edilmesiydi. Yıllık raporlarında veya özel anılarında Müslüman Seminerinin müdürü, somut sorunlar için resmi makamların desteğini talep ediyordu. Bu kapsamda mobilya veya odun alımı veya çeşitli inşaat işleri için harcama dekontları düzenlenmiştir. Bu sistem diğer teoloji okulları tarafından da kullanılıyordu. Resmî makamlar sorunları ellerindeki imkanlara göre çözmeye çalışıyorlardı. Yurt binası ve uygun olmayan banyo sorununun iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde devamlı dile getirilen sorunlar olduklarını gözönünde bulundurarak, Seminer tarafından gelen taleplerin tümünün karşılanamadıklarını söyleyebiliriz. Savaşın hemen sonra, Seminer yönetiminin talebi üzerine, Dobruca'dan çekilme esnasında Kızıl Haç tarafından alınan (yukarıda belirttiğimiz gibi Mecidiye Müslüman Seminerinin binasında bir hastane vardı) malzemelerin iadesi için Dinler Bakanlığı aracılığıyla girişimler

yapılmış ancak başarısız olmuşlardır. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde yaşanan kötü ekonomik durumu gözönünde bulundurursak, resmi makamların kötü niyetli olduklarından şüphelenmek güçtür.

İslam Dinî eğitim kurumunun çalışmaları için gerekli fonların toplanması için kullanılan ikinci yöntem, Müslüman toplumundan para toplanması olmuştur. 1922 yılında Ali H. Mustafa ve Sadık H. Baki isimli öğretmenler Dobruca'yı dolaşarak, Müslümanların seminerin bütçesine katkıda bulunmalarını talep etmişlerdir (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 172). Bu tür uygulamalar Romanya'daki Türklerde ve Tatarlarda oldukça yaygındı. 1878 yılından sonra Romanya Devleti'nin Müslümanlara ait camilerin ve okulların bakımını üstlenmeyi ve imam ve öğretmenlerin maaşlarını karşılamayı vaad etmiş olmasına rağmen, Müslüman toplumlar devletin verdiği bütçeyi özel katkılarla destekliyorlardı. Bu şekilde, maaşı devlet tarafından ödenen imam dışında, maaşı toplum tarafından ödenen bir imam daha çalıştırılabiliyordu. Camilerin ve okulların da tamirat ve yapı işleri aynı şekilde yapılabilirdi.

Seminerin maddî sıkıntılarının çözülmesine yönelik son yöntem öğrencilerin katkısıydı. Burslu olmayan öğrencilerin ödedikleri miktar dışında duruma göre kendi ihtiyaç malzemelerini getirmeleri talep edilebiliyordu: neversim, tabak, gıda malzemeleri, vs.

Romanya'daki Müslüman toplumunun bir kısmı, Mecidiye'deki Müslüman Seminerinin Birinci Dünya Savaşından sonra karşılaştığı sıkıntılardan kurtulması için Silistre'ye taşınmasını teklif etmiştir.⁷ Taşınma fikri Güney Dobruca'daki Müslüman liderlerinden gelmiştir. Taşınma fikrini desteklemek amacıyla getirdikleri argümanlar Silistre ve Kaliakra'daki Müslüman ve bununla bağlantılı olarak cami sayısının daha yüksek olması, Mecidiye'deki Müslüman Semineri binasının kötü durumda olması, Silistre'de çok sayıda öğrencisi ve uygun bir binası olan bir özel seminerin olması olmuştur (A.N.R., fon MCA, dosya 174/1923, s. 20-23). Köstence vilayetinin Müftüsü İ.C. Muedin tarafından desteklenen Mecidiye'deki Müslüman Seminerinin öğretmenleri Seminerin taşınmasına karşı çıkmışlardır. Seminerin Silistre'ye taşınmasını isteyenler tarafından getirilen argümanları çürütmekle beraber öğretmenler seminerin mevcut konumunun - "Müslümanların sosyal hayatlarının merkezinde" daha iyi olduğunu, okulun Silistre'ye taşınmasının avantajlı olmayacağını savunmuşlardır (A.N.R., fon MCA, dosya 174/1923, s. 76-77). En sonunda Seminer taşınmadı, Mecidiye'de devam etti. Ancak Silistre'dekilerin gösterdikleri gerekçeleri incelersek doğru olduklarını anlayabiliriz. Güney Dobruca'daki Müslüman nüfusu, Köstence ve Tulça vilayetlerine göre daha çoktu. Seminerin - Müslüman nüfusun azalması nedeniyle - Babadağ'dan Mecidiye'ye taşındığını gözönünde bulundurarak, aynı mantıkla Mecidiye'den Silistre'ye taşınması gerekirdi. Buna rağmen Semineri taşımama nedeni her iki tarafça kullanılan farklı bir argümanla ilgilidir: Romen değerlerine sadık insanların yetiştirilmesi. Bu millî konu hem Silistre'ye taşınmasını isteyenler tarafından hem de seminerin Mecidiye'de devam etmesini savunanlar tarafından kullanılmıştır. Bu çerçevede, Kuzey Dobruca'nın parçası olan Mecidiye'deki Müslüman toplumu Romen yapılarına entegre olmuş olma avantajına sahipti ve buna kıyasla Güney Dobruca'dakiler yeni makamlarla yeni tanışmaya başlıyordu.

---

⁷ Bu konu için bkz. Marin, 2015, s. 569-580.

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra özellikle maddî olan (A.N.R., fon MCA, dosya 174/1923, s. 144) bazı eksikliklere rağmen Seminer faaliyetlerine normal şekilde devam etmiş, her yıl belli sayıda mezun vermiştir.⁸

2. Seminerin öğrencileri ve hocaları

Hem Babadağ'da çalıştığı sürece hem de Mecidiye'ye taşındıktan sonra Seminerin en kalıcı sorunlarından biri öğrenci sayısıydı. 1891 yılından 1904 yılına kadar Seminerin 148 öğrencisi olmuştur (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 73). 1892/1893 eğitim yılında Seminerin 3 sınıfı, toplam 18 öğrencisi vardı (A.N.R., fon MCA, dosya 428/1893, s. 7). 1893/1894 eğitim yılında yine 3 sınıf, ancak 14 öğrencisi vardı (A.N.R., fon MCA, dosya 450/1894, s. 5). 1921/1922 eğitim yılında 8 sınıfı, toplam 108 öğrencisi vardı (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 158-159). 1924/1925 eğitim yılında öğrenci yetersizliği nedeniyle I.sınıf açılmamıştır: giriş sınavına sadece 4 öğrenci katılmıştır (A.N.R., fon MCA, dosya 177/1924, s. 39-40).

Seminerin I.sınıfı maddî sıkıntılar nedeniyle 1931/1932 yılında da açılmamıştır. 1932/1933 eğitim yılı başlamadan önce Müslüman toplumun liderleri ve Mecidiye'deki Müslüman Seminerinin öğretmenleri, Millî Eğitim, Dinler ve sanatlar Bakanı Dimitrie Gusti'ye gönderdikleri açık mektupla devletin vakıf malları karşılığında seminerin ihtiyaçlarını karşılamayı vaad ettiğini hatırlatarak, sınıfın açılmamasını engellemesini talep etmişlerdir (A.N.R., fon MCA, dosya 84/1932, s. 28-29).

Müdür Cătălin Arsenescu bu durumu birçok etkene bağlamıştır: O yılki hasadın kötü geçmesinden dolayı Müslüman ailelerinin maddî durumlarının kötü olması; Seminer mezunlarının yerlerini alacaklarından korkan İstanbul'daki hocaların propagandası; Türkiye'ye göç etme akımı; dört vilayetteki müftünün karşı propaganda yapmamaları (A.N.R., fon MCA, dosya 177/1924, s. 39-40). Cătălin Arsenescu'nun saydığı nedenlere birini daha ekleyebiliriz: mezun olduktan sonra iş bulmanın zor olması.

Öğrenci sayısının düşük olmasının başlıca nedeni Müslüman toplumunun genel anlamda kötü maddî durumuydu. Bu durum defalarca Mecidiye Müslüman Seminerinin müdürleri tarafından gözlemlenmiştir. Örneğin 18 Mayıs 1904 tarihinde Müdür Alexandru Alecu öğrencilerinin maddî sıkıntıları nedeniyle yaz boyunca çalışmak zorunda oldukları için 2 Temmuz etkinliğinden muaf tutulmalarını talep etmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 23). Ancak bu talebin Alexandru Alecu'nun da bahsettiği bir nedeni daha vardı. 2 Temmuz tarihinde Büyük Ştefan anılıyordu ve "Osmanlının kibrini defalarca yenen Kahramanın coşku ile kutlanması Müslüman çocukları için biraz kırıcı olabilir" denilmişti (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 23).

Maddî sorunu çözmek için okul yönetiminin bulduğu çözüm, burs tahsis etmek olmuştur. Seminerin gerekli fonları olmadığından dolayı, alternatif çözümler aranmıştır. Çözümlerden biri Belediyelerden destek almaya çalışmak olmuştur. Bu çerçevede Mart 1906'da Mecidiye Müslüman Seminerinin Müdürü Alexandru Alecu teoloji seminerlerinden sorumlu Kilise İdaresi (*Administrația Casei Bisericești*)'ne başvurarak, Babadağ, Sulina, Mahmudiye, Tulça, İsakça ve Maçin belediyelerinin bütçelerinden yıllık 400 Ley tahsis edilerek birer öğrencinin desteklenmesi için İçişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunması talep

⁸ Mecidiye Müslüman Semineri mezunlar listesi için bkz. A.C.N.S.A.S., fon Documentar, 14718.

edilmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 128/1907, s. 9). Talebin Tulça vilayetindeki belediyelerle ilgili olması tesadüf değildir. 1905/1906 eğitim yılında Tulça vilayetinden sadece 2 öğrenci Seminere kayıtlıydı. Bu durumun nedeni “ailelerinin kelimenin tam anlamıyla fakir” şeklinde ifade edilmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 128/1907, s. 9). Deneme çok başarılı olmamış çünkü bütün belediyeler arasından sadece Babadağ Belediyesi talep edilen miktarı tahsis etmiş ancak paralar kullanılmamış çünkü kasabadan hiçbir öğrenci seminere kaydolmamıştır (A.N.R., fon MCA, dosya 128/1907, s. 9).

Öğrencilerin maddî sıkıntılarını çözmek için seminer temsilcilerinin buldukları diğer bir çözüm burs tahsis edilmesi olmuştur. Mecidiye’deki Müslüman Semineri Müdürünün bir raporuna göre “Öğrencilerin ödedikleri okul ücretleri iki şekildedir: devam ve durum ücretleri; ilk ücretler, ebeveynlerin durumuna göre yıllık 750-3000 Ley arasında değişiyordu, ikinci ücret ise, dersler devam ettiği sürece her öğrenci için aylık 400 Ley idi.” (A.N.R., fon MCA, dosya 111/1933, s. 144-145). Ücretlerden muaf tutulanlara burs tahsis ediliyordu. Örneğin 1910 yılına ait burs sınavına ilişkin şartlar aşağıda gösterildiği gibi olmuştur: “Romanya vatandaşı olmak, 12-16 yaşları arasında olmak, Kuran okumayı bilmek ve iri yapılı olmak” (A.N.R., fon MCA, dosya 2372/1911, s. 9). Bursların verilmesine esas temel kriterlerden anlaşılacağı üzere, Romanya’da devam ederek buradaki Müslüman toplumuna yardımcı olma şansı en yüksek olan öğrencilere verilmişlerdir. Bu şekilde, Romanya vatandaşı olma şartı eğitim kurumunun Romanya devletine bağlı olması nedeniyle konulmuştur. Yayınlanan belgelerden anlaşıldığı üzere Seminerde Arnavut bursulu öğrenciler de olmuştur. Romanya vatandaşlığı, Dobruca’daki Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu’na göç akını ve Dobruca’nın Romanya Krallığı’na entegrasyon politikası kapsamında istenmiştir. 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşı döneminden itibaren Dobruca’daki Türklerin ve Tatarların büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmeye başlamıştır. Tuna ve Karadeniz arasındaki bölgenin özel bir statüsü olmuş, buradaki nüfus ancak 1909 yılı itibarıyla Romanya vatandaşlığını alabilmişlerdir. Bu gerçekleri gözönünde bulundurarak, 1910 yılında Romanya vatandaşı olan birinin göç etmek istememesi muhtemeldi.

Yaş ve “iri yapılı olma” kriterleri de mümkün olduğu kadar uzun bir süre topluma hizmet verebilecek bir şahsa “yatırım yapma” arzusu kapsamındaydı. Bu çerçevede çok genç yaşta mezun olabilecek, uzun süre mesleklerini icra edebilecek gençlere ve hastalanmama ihtimalleri daha yüksek olanlara burs veriliyordu; eski dönemlerde hastalık veya vefat nedeniyle okuldan vazgeçen Seminer öğrencileri olmuştur.

İmam olarak kadro bulma sıkıntısı da maddî güçlükler arasındadır. Mezunların çoğunun bu kariyeri seçmemelerinin iki nedeni vardı: imam maaşının cazip olmaması ve mezunun evine yakın iş bulunamaması. Romanya yasalarına uygun olarak din görevlilerinin maaşları devlet bütçesinden karşılanıyordu. Ancak resmi makamlar hiçbir zaman ihtiyaç duyulan personelin tamamına maaş vermemişlerdir. İmam veya müezzin ihtiyacını karşılamak için Müslüman toplumları gerekli maaşları kendi fonlarından karşılamışlardır. Örneğin 1929 yılında Durostor vilayetinde, her birinde birer cami olan toplam 135 köyden sadece 74 din görevlisinin maaşı devlet tarafından ödeniyordu (A.N.R., fon MCA, dosya 133/1929, s. 107).

Maaşı devlet tarafından ödenen imam kadrosuna alınacak kadar şanslı olan mezunlar kısa süre içerisinde maaşın yetersiz olduğunu anlayarak, daha iyi gelir getiren meslekler seçiyorlardı. Endişe verici olmaya başlayan bu durumu çözmek için burslar verilirken öğrencilere imzalatılan taahhütname ile mezun olduklarında imam kariyerini seçmeleri garantileniyordu (A.N.R., fon MCA, dosya 174/1923, s. 17).

İş konusunda çözüm bulma çalışması kapsamında Köstence vilayetinin müftüsü Nuri Resul 9 Eylül 1929 tarihinde Dinler ve Sanatlar Bakanı Aurel Vlad'a 60 yaşın üzerinde olan imamların emekli edilmelerini teklif etmiş ancak olumlu cevap almamış, Bakan yasalara uygun şekilde çalıştırılanların emekli edilemeyeceklerini açıklamıştır (A.N.R., fon MCA, dosya 132/1929, s. 78).

Göç hareketi Seminerin öğrenci sayısını doğrudan etkilemiştir. Yukarıda gösterilen öğrenci sayılarının gelişmesini incelediğimizde göç yoğun olunca öğrenci sayısının da düşük olduğunu görüyoruz. Buna karşılık olarak Güney Dobruca'nın Romanya sınırlarına dahil edilmesiyle birlikte öğrenci sayısının önemli derecede arttığını görüyoruz.

Öğrencilerin seçtikleri kariyerlere gelince, hepsi imam veya Türkçe öğretmeni olmayı tercih etmemişlerdir. Çoğu yurt içindeki üniversitelerde devam etmiş, bazıları askeri okulları tercih etmiş, bazıları ise siyasete atılmışlardır.

1929 yılında Seminerin idarî personeli bir müdür, bir manevî müdür yardımcısı, bir sekreter, iki belletmen (pedagog) ve bir muhasebeci ile, bir aşçı ve yedi hizmetliden oluşan hizmetli personelden oluşuyordu (A.N.R., fon MCA, dosya 129/1937, s. 176-177).

Seminerin kurulduğu dönemde idarî yapısı böyle olmamıştır. İlk yıllarında Müslüman seminerin sadece iki öğretmeni vardı: Demircan Efendi ve Hacı Ali Mustafa. Seminerin belli bir müfredat ve onaylanmış kurallara istinaden çalışmadığı dönem de buydu. Demircan Efendi Arapça öğretmeni ve aynı zamanda Seminerin Müdürüydü, Hacı Ali Mustafa ise Şeriat ve Kuran öğretmeni idi.

Daha sonra öğretmen sayısı öncelikle öğrenci sayısının artması, öte yandan da Arapça ve Türkçe dersleri dışında Romence derslerinin de ilave edilmesiyle artırılmıştır. Bu çerçevede 1903/1904 eğitim yılında dört öğretmene rastlıyoruz: Alexandru Alecu – Romence öğretmeni ve idarî müdür, Demircan Efendi – Arapça öğretmeni, Enan Yaya – Arapça öğretmeni, Ali Hacı Mustafa – Kuran ve Şeriat dersleri öğretmeni ve eğitim müdürü (A.N.R., fon MCA, dosya 245/1904, s. 38).

Verilen derslerin çeşitlendirilmesini engelleyen en önemli sorun maaş bütçesinin yetersizliği idi. Söylediklerimizi destekleyen bir örnek, Babadağ'daki bir okulda öğretmen olan D. D. Nițescu'nun 1896 yılında ücretsiz olarak müzik dersi vermeyi teklif etmesidir (A.N.R., fon MCA, dosya 303/1896, s. 5). Tabii ki bir neden daha eklenebilir. Romanya devleti için tamamen yeni bir durum olunca, sayısı oldukça fazla olan Müslüman azınlığının okulu sözkonusu olduğunda değişiklikler adım adım yapılmıştır. Romanya'daki Müslümanları temsil eden kurumlar (Müftülükler), sosyal veya dinî hayatlarını ilgilendiren diğer hususlarda (kadın kurumlarının devam etmesi, Müslüman toplumunun yapısının muhafaza edilmesi) olduğu gibi Bükreş makamları büyük ihtimalle Mecidiye'deki Müslüman Seminerini Romen eğitim sistemine yavaş yavaş entegre etmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle diğer okullarda verilen dersler zaman içerisinde başlamıştır. Klasik medreselerin müfredatına göre farklı olan ilk dersin Romen Dili olması tesadüf değildir. Çok farklı bir kültürden gelmelerine rağmen yeni vatandaşlar Romen değerlerini ve kültürünü tanımalıydı.

Romen dil ve kültürünü tanıyan gençlerin Seminerden mezun olmalarının önemi adığeçen eğitim kurumunun hedefinden anlaşılmaktadır: Romanya'daki Müslümanların imamlarını ve Türkçe

öğretmenlerini yetiştirmek. Farklı bir ifadeyle, Müslüman toplumu ile devletin resmi makamları arasında aracı olacakları için Seminerin mezunları Romence bilmeliydi.

3. Seminerin düzenlenmesi

Seminerin düzenlenmesi başlangıç olarak 1880 yılı Dobruca Anayasası ve sonra, daha geniş kapsamlı olarak, 17 Ağustos 1904 yılında yapılmıştır. 1904 yılında hazırlanan “Dobruca’daki Müslüman Seminerini düzenleme Yönergesi (*Regulamentul pentru organizarea seminarului musulman din Dobrogea*)”nde seminerin yapı şekli de açıklanmıştır. Bu çerçevede, Seminerin Müdürü Romanya vatandaşı, Romence’yi iyi bilen biri olmalıydı “*okulun öğretmenler kadrosuna dahildi ve Kraliyet Kararı ile görevlendiriliyordu.*” (Hamangiu, 1900-1942, XXIII, s. 953-954) Müslüman Seminerinin ilk müdürü olan Demircan Efendi’den sonraki hiçbir müdür Müslüman olmamıştır. Manevî müdür yardımcısı, Müftünün tavsiyesi üzerine ve Müdürün onayı ile Bakanlık tarafından Müslüman öğretmenler arasından seçilmiştir. Müdür Yardımcısı Türkçe ve Arapça derslerinden, öğrencilerin Kuran ve dinî kurallara uygun olarak yetiştirilmelerinden sorumluydu, öğrencilerin Semineye bağlı camide yaptıkları ibadetlere katılıyordu ve manevî liderleriydi. Müdür yardımcısı Müdürün onay olmadan karar veremiyordu, Türkçe ve İslam din dersi öğretmenlerini de kontrol etmek zorundaydı (Hamangiu, 1900-1942, XXIII, s. 953-954).

Yine 1904 yılında onaylanan Yönerge ile öğretmenlerin atanma prosedürü de kararlaştırılıyordu. Söz konusu yönergeye göre Arapça ve Türkçe dersleri Müslüman olan Romanya vatandaşı öğretmenler tarafından verilecek, diğer dersler laik Romen öğretmenler tarafından verilecekti. Müslüman öğretmenler Müftünün onayından sonra atanırken, Romen öğretmenler için Müdürün onayı gerekiyordu (Hamangiu, 1900-1942, XXIII, s. 953-954).

Yönergeye göre Türk Dili ve İslam teoloji öğretmenleri Seminer mezunları arasından görevlendirilecekti. Seminerdeki öğretmenlerin eğitimi için Romanya Devleti başarılı öğrencilere İstanbul’da okumak için burs vermiştir. Böyle bir örnek, Mecidiye Müslüman Semineri mezunu, Romanya Devletinin İstanbul’da burslu öğrencisi (A.N.R., fon MCA, dosya 2372/1911, s. 5) ve sonra Seminer’de öğretmen olan Sabri Refi Vuap’tır.

Öğretmen olmak için Seminerden mezun olmak yeterliydi, bu nedenle Mecidiye’deki Müslüman Seminerindeki Müslüman öğretmenler bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. 1922 yılın başında Dinler ve Sanatlar Bakanı’na gönderdikleri mektupla öğretmenler temel maaşlarının aylık 1.000 Ley’den, Romen ortaokullarındaki öğretmenlerin aldıkları 1.600 Ley’e artırılmasını talep etmişlerdir. Talepleri red edilmiş, gerekçe olarak Romen ortaokulu öğretmenlerinin üniversite mezunu oldukları, seminerdeki öğretmenlerin ise sadece Mecidiye Müslüman Seminerinden mezun oldukları ifade edilmiştir. Ancak “öğretmenlerin itibarını sarsmamak için” maaşlarına 200 Ley zam yapılmasına karar verilmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 187). En sonunda maaşlar 1923 yılında ortaokul öğretmenlerinin maaşlarıyla eşitlenmiş ancak kıdem primleri 1.000 Ley olan eski maaşa göre hesaplanmaya devam etmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 174/1923, s. 94).

Müslüman Semineri kalıcı bir yönergeye göre çalışmaya başladıktan sonra bile öğretmen sayısında değişiklikler kaydedilmiştir. Örneğin Müslüman Semineri Müdürü tarafından 1921/1922 eğitim yılı konusunda hazırlanan raporda “Seminerin öğretmen kadrosu, biri Kaliakra Müftüsü olarak görevlendirilen toplam 6 kadrolu öğretmen, 7 yedek öğretmen ve uygulama okulunda 2 öğretmenden oluşmaktadır” (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 158-159) belirtilmiştir. 1932 yılındaki raporunda müdür öğretmen sayısının arttığını ifade etmiştir: “Okulun öğretmen kadrosu, uygulama okulundaki iki öğretmen dahil olmak üzere 15 öğretmen ve üstaddan oluşmaktadır. Toplam 15 öğretmenin 7’si Hristiyan ve 8’i Müslüman, kadro durumları ise şu şekildedir: kadrolu 5, geçici 2, yedek 6, kasabadaki iki ilkokulda 2 kadrolu öğretmen” (A.N.R., fon MCA, dosya 84/1932, s. 33-34).

Öğretmenler arasındaki ilişkiler genelde iyiydi, sadece atamalar veya kıdem alma sırasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu uyumlu ilişkide bir defa, 1908 yılında pürüz yaşanmıştır. 1908 yılında birçok öğretmen ve öğrenci velileri Müdür Alexandru Alecu’yu İslam dinine hakaret etmekle suçlamış, bu nedenle birçok öğrencinin seminerden çekildikleri ifade edilmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 1175/1908, s. 11). Bu şikayetler sonucunda Müdür Alecu bazı tedbirler almıştır: Seminerin adı olan tabela okulun duvarına asılmış, Romence kelimelerle birlikte Türkçe kelimeler de kullanılmış, Cuma günü tatil günü olmuş, askerlik eğitimi zorunlu olmaktan çıkmış, “Krallık” marşı ve Romen dilinin öğrenilmesi gerekli olmaya devam etmiştir (A.N.R., fon MCA, dosya 1175/1908, s. 20). Bu baskılar sonucunda Alexandru Alecu’nun yerine müdür olarak Constantin Th. Mălinescu atanmıştır. Kısa bir süre sonra Alexandru Alecu yeniden müdür olmuştur. Yazdığı anılarında Mustecip Ülkusal aynı milliyetçi tavır ile hatırlıyor, müdürün aşağıdaki ifadelerle hitap ettiğini zikreder: “Sen burada milliyetçilik yapmaya başladın. Burası Türkiye değil, Romanya; aklını başına topla yoksa seni okuldan atarım.” (Ülkusal, 1999, s. 50)

Seminerin hayatında sıradışı bir olay 1922 yılında yaşanmıştır; Türkçe öğretmeni olan meşhur şair Mehmet Niyazi, askerlik hizmetini yapmaması ve Türkçe eğitim diploması olmaması nedeniyle işten çıkarılmıştır. Dinler ve Sanatlar Bakanlığına gönderdiği dilekçede Tatar şair diplomasını savaş sırasında kaybettiğini belirterek, İstanbul’dan ispatlayıcı bir belge getirmek için mühlet istemiştir. Mehmet Niyazi’nin durumu, Bakanlık nezdinde baskı yapan toplumun dinî ve siyasî liderlerinin mühadaleleri sonucunda da çözüme kavuşturulmuştur (A.N.R., fon MCA, dosya 107/1922, s. 37-38).

17 Ağustos 1904 tarihinde yayınlanan “Dobruca’daki Müslüman Seminerinin düzenlenmesi konusundaki Yönerge” öncesinde verilen dersler ve içerikleri öğretmenlerin isteğine bağlı olmuştur. Başlangıçta belirttiğimiz gibi sadece Müslüman Seminerine has müfredatı; İslam Dinî, Arapça, Osmanlı Türkçesi ve Farsça’yı kapsayan iki öğretmen vardı. Seminerin ilk yıllarında öğrenciler Romence öğretmenden ders almak için Babadağ’daki okula gidiyorlardı. Bu çerçevede, medreseye has olmayan dersler arasında verilen ilk ders Romen Dili olmuştur. Ancak 1904 yılına ait Yönergenin yayınlandığı tarihe kadar Seminerin müfredatı konusunda bilgilere sahip değiliz. Büyük ihtimalle o zamana kadar verilen dersler de 1904 Yönergesinde yeralan derslerdi. Bu iddiamızı destekleyen bir argüman Romanya’da Müslüman din eğitimi konusunda çok fazla uzmanın olmamasıdır; büyük ihtimalle Yönergenin hazırlanmasına Müslüman Seminerinin öğretmenleri bizzat katılmışlardır.

Müslüman Seminerinin müfredatına laik derslerin girmesi 17 Ağustos 1904'ten önce başlamışsa da derslerin laik ve dinî olarak ayrılmaları sözkonusu tarihte kesinleşmiştir. Bu çerçevede seminerde bir yandan bütün Romen okullarında verilen dersler verilecekti, öte yandan da dinî okullara has dersler vardı. “1904 yılına ait yönergeye göre laik dersler aşağıdakiler olacaktır: Romen Dili (günlük konuşma, yazma, okuma ve basit kompozisyonlar); Romenlerin tarihi; Romanya'nın ve Romenlerin yaşadıkları ülkelerin coğrafyası ve beş kıtanın genel coğrafyası; Aritmetik ve geometri ile toprak ölçü bilgileri; Fizik ve doğa bilimleri; Pedagoji konuları, bütün ilkokul derslerine uygulamaları; Medeni hukuk konuları; Hijyen ve halk sağlığı / tıp konuları; Ağaç ve sebze ekimi; Resim; Güzel yazma sanatı; Şarkı” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 132).

Bütün bu dersler, iki Dünya Savaşı dönemin sonuna kadar Seminerde verilmiştir. Bazı durumlarda bazı derslerin adları değiştirilmiştir. Örneğin “Ağaç ve sebze ekimi” 1921 yılından sonra “Tarım Bilimleri” olmuş, “Medenî hukuk konuları” ise “Hukuk” olmuştur. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde sadece iki ders eklenmiştir, Jimnastik ve Fransız Dili. Jimnastik dersinin girdiği zamanı tam olarak belirleyemedik. İncelediğimiz kayıtlarda ilk defa 1933/1934 eğitim yılında görünüyor (A.N.R., fon MCA, dosya 111/1933, s. 148). Fransız Dili dersi ise, Müslüman Semineri'nin 5 Kasım 1935 tarihli Yönergesinin 3. ve 4. maddelerinin değiştirilmesi konusundaki Kararnamede belirtilmiştir.

Din derslerinin durumu oldukça karmaşık olmuştur. Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar veya daha spesifik olarak Osmanlı İmparatorluğunun yok olması ve Türkiye Cumhuriyetinin ilanına kadar özel derslerle ilgili müfredat din derslerine odaklanmıştır. Aşağıdaki dersler Osmanlıca ve Arapça veriliyordu: “Türk Dili; Arapça Dili; Kuran okunması; Şeriat; Yazı-İmla” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133). Aynı tüzükte ilahiyat bölümünde incelenecek en önemli konular belirtilmiştir. İlk sınıfta verilen Türkçe derslerinde “Kuran okuma genel tekrarı, Türk gramerine giriş, yazı ve imla alıştırmaları” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133) yapılacaktır. Türkçe derslerinin Arap alfabesiyle verildiğini belirtmeliyiz.

Kuran dersleri I.sınıftan başlıyordu: “I.sınıfta Kuran Kıraatı ve Tecvidi; II.sınıfta Mukaleme; III.sınıfta Halebi'nin kitabının ilk cildi; IV.sınıfta Halebi'nin kitabının ikinci cildi; V.sınıfta Multeka kitabının ilk cildi; VI.sınıf Multeka kitabının ikinci cildi; VII.sınıfta Vaazlar; VIII.sınıfta Fıkıh” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133).

Bu şekilde birinci sınıfta Kuran'ın doğru şekilde okunması öğretiliyordu, II.sınıfta konuşma / vaaz dersleri veriliyordu, III.sınıftan VI.sınıfa kadar Hanefi mezhebi alimlerinden İbrahim b. Muhammed-el-Halebi (?-956)'nin kitapları okunuyordu, VII.sınıfta imamların verdikleri vaazlarla ilgili bilgiler veriliyordu, son sınıfta ise fıkıh konuları öğretiliyordu.

Arapça dersleri II. Sınıfta başlıyordu: “II.sınıf Sarf (Emrile, Bina, Izi); III.sınıf Nehif (Avamil, Izhar); IV.sınıf Nehif (cami-cilt-evvel); V.sınıf Cami, cild-sani; VI.sınıf Mantık; VII.sınıf Maani ve Ali acâ; VIII.sınıf Akait” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133). Bu çerçevede II.sınıfta Osmanlı İmparatorluğundaki ders kitapları *Emsile, Bina, Izi* kullanılarak Arapça fiil çekimi öğretiliyordu; III.sınıfta Arapça grameri *Nahiv* ders kitabı kullanılarak öğretiliyordu; IV. ve V. sınıflarda Arapça gramer derslerine devam ediliyordu; VI.sınıfta mantık konuları, Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerhandi el-Ebheri (1200-1265) ud tarafından yazılmış olan *Îsâgôcî* veya uzun adıyla *er-Risaletü'l-Esiriyye fi'l-Mantık* kitabı kullanılarak anlatılıyordu; VII.sınıfta kelimelerin farklı anlamları ayrıntılı şekilde öğretiliyordu ve son sınıfta din konusunda bir kitab

öğretiliyordu. Şeriat dersleri sadece VII. ve VIII. sınıflarında veriliyordu ve özellikle miras konuları inceleniyordu.

Türkçe ve Arapça dersleri sekiz sınıfa eşit olarak dağıtılacaktı. Romence verilen dersler “şehirlerdeki ilkokulların müfredatına göre, I.sınıftan IV.sınıfa kadar verilecektir; son 2 sınıfta çeşitli yazarların eserleri, en yaygın çalışmalar, 1821 yılından bu yana en gelişmiş ülkenin tarihi, pratik uygulamalı pedagoji dersleri, ağaç ve sebze ekimi, medeni kanun, hijyen ve halk sağlığı” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133).

1904 yılında onaylanan yönergede yeralan müfredatta Farsça Dili bulunmuyordu. Bu husus ilginçtir çünkü 26 Şubat 1908 tarihinde yaptıkları bir toplantıda verilen karar ile Mecidiye Müslüman seminerindeki öğretmenler Farsçanın müfredattan çıkarılmasına karar vermişlerdir (A.N.R., fon MCA, dosya 1175/1908, s. 34).

Müslüman Seminerinde verilen özel dersleri inceleyince, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki medreselerde verilen derslerle uyumlu olduklarını görüyoruz. Örneğin Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandi el-Ebheri (1200-1265)’ye ait *er-Risaletü’l-Esiriyye fi’l-Mantık* kitabı, İslam dünyasındaki medreselerde okutulan ilk mantık kitabı olmuştur. Laik derslerden farklı olarak, İslam teolojisi ile ilgili dersler iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde bazı değişiklikler kaydetmiştir.

Müslüman Semineri Yönergesinin 3. ve 4. Maddelerinin değiştirilmesi konusunda 5 Kasım 1935 tarihinde onaylanan Karar ile, Romence verilen dersler dışında aşağıdaki özel derslerin müfredatta yer almaları kararlaştırılmıştır: “Din bilimleri ile Arapça gramer ve cümle yapısı; Din tarihi; Ahlak ve sosyoloji; İlahi ve Kuran okuma; Türk Dili (alt sınıflar); Türk Dili ve edebiyatı (üst sınıflar)” ve çok önemli bir husus, dersler “yeni Latin alfabesiyle Türk dilinde” verilecekti (Hamangiu, 1900-1942, XXIII, s. 954).

Bütün bu değişiklikler tesadüf değildi, Türkiye Cumhuriyeti’ndeki değişimlerin sonucuydu. Atatürk’ün reformları Romanya’daki Müslüman toplumuna hem resmi yollarla, Türk diplomatların ısrar ve gayretleriyle, hem gayriresmi olarak toplumun normal iç gelişmesi sonucunda girmiştir.

Kemalist reformların Seminer üzerindeki etkisi, öğrencilerin kullandıkları üniformalar gibi hususlarda da hissedilmiştir. İlk başta, 1904 yılına ait Yönergeye göre üniforma şu şekildeydi: “Siyah kumaştan yapılmış, boynunda tek düğmesi ve düz yakası olan, üzerinde – sağ ve sol tarafında metalden yapılmış, içinde S.ve M. harfleri (seminarul musulman=Müslüman Semineri) bir yarım-ay olan cubbe veya uzun ceket; dizüstüne kadar uzanan kısa mont; siyah pantolon; beyaz sarık; mesli (bot); kundura (deri mest)” (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133). Üniformalara yapılan ilk değişiklik Jön Türklerin etkisiyle, fes kullanılması olmuştur (Karpas, 2010, s. 83). Atatürk’ün reformları sonucunda, Türkiye Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in ısrarı üzerine Seminer öğrencileri üzerinde “S.M.M. (Seminarul Musulman Medgidia=Mecidiye Müslüman Semineri) harfleri olan Batı ilhamlı şapkalar kullanmaya başlamışlardır.” (Karpas, 2010, s. 83) Tanrıöver yaptığı yardımlarla Seminerin maddî durumunu da iyileştirmiştir. Romen

siyaset adamları ve hatta Kral II. Karol ile iyi ilişkilerinden faydalanarak Türk Elçisi, öğretmen maaşlarına zam yapılması ve gerekli personelin alınması için yeterli fonlar toplamayı başarmıştır.⁹

Yine Atatürk'ün reformları sonucunda Müslüman Seminerinde verilen özel dersler için Türkiye'den getirilen ders kitapları kullanılmaya başlamıştır. O döneme kadar öğretmenler Osmanlı İmparatorluğundan gelen kitapları kullanmış veya kendi bilgilerini aktarıyorlardı (Yurtsever, 2013, s. 49-54).

Ders programına gelince, öğrenciler (Müslümanlar için istirahat günü sayılan) Cuma günleri hariç, Pazartesi gününden Pazar gününe kadar derslere katılıyorlardı. Dersler sabah periyodunda 8 ile 11 arasında, öğleden sonra 14-16 arasında yapılıyordu ve namaz saatlerinde ara veriliyordu.

Diğer okulların tatilleri dışında, Seminer öğrencilerine özel günlerde de izin veriliyordu. Böylece *Kurban Bayram*'ında 10 gün, *Ramazan Bayram*'ında 40 gün tatil veriliyordu (Karpaz, 2015, 132). 1928 yılında Müslüman öğrencilere verilen tatil günlerin sayısı 5'e inmiştir (Monitorul Oficial, No. 65, 21 Mart 1928, s. 2236). Ancak Müslüman Seminerin müdürleri her yıl *Ramazan Bayramı* vesilesiyle verilen tatil günlerinin sayısını artırmaya çalışmışlardır; gösterdikleri gerekçeler arasında öğrencileri oruç tutmaları ve her öğrencinin Ramazan ayında bir camide staj yapma zorunluluğu yer almıştır. Tespit ettiğimiz belgelere göre Dinler Bakanlığı'nın temsilcileri bu taleplere her defa olumlu yanıt vermişlerdir.

Sekiz yıllık eğitimin sonunda mezunlar genel bir sınavdan geçiyorlardı. 1904 yılına kadar sınav sistemi konusunda bir düzenleme yoktu ve öğretmenler sınavları iddedikleri gibi yapmışlardır. 1904 yılı yönergesine göre: "Seminer mezuniyet sınavları aşağıdakilerden oluşan bir komisyon huzurunda verilecektir: okulun öğretmenleri, müftülerden biri (Bakanlık tarafından görevlendirilen), Bakanlığın özel temsilcisi. 1 Haziran ile 15 Haziran arasında düzenlenecek olan sınav aşağıdaki şekilde olacaktır: a) İki yazılı sınav, biri Romence – tarih veya edebiyat içerikli, diğeri de Arapça – din konularında veya Şeriyat ve b) Öğrencilerin 8 yıllık eğitim süresince kazandıkları bilgilerle ilgili sözlü sınav" (Hamangiu, 1900-1942, III, s. 133).

Yasada belirtilmiş olan dersler dışında seminerde okul dışı faaliyetler de düzenleniyordu. Öğrenciler oluşturdukları futbol takımıyla çeşitli yarışmalara katılmışlardır (Yurtsever, 2013, s. 64). Tiyatro ekibi Dobruca'nın her yerinde gösterilere katılmış (Karpaz, 2010, s. 96-98) hatta Romen, Türk ve Kırım Tatar şarkıları söyleyen bir koro vardı. Seminerin korusu 1935 yılında Bükreş'te Devlet Radyosunda bir gösteri yapmıştır (A.N.R., fon MCA., dosya 102/1938, s. 219).

Sonuç

Mecidiye Müslüman Semineri Romen komünist idarecileri tarafından 1967'de kapatılmasına kadar faaliyetine devam etti. 1989 devriminden sonra Romanya ve Türkiye arasında 1995 senesinde imzalanan bir protokol çerçevesinde, Romanya'daki Türk-Tatar toplumun Türkçe öğretmenlerini ve imamlarını yetiştirmek maksadıyla Kemal Atatürk koleji kurulmuştur.

---

⁹ Bu bilgiler, Mecidiye Müslüman Semineri mezunu olan Prof. Dr. Kemal Karpaz tarafından aktarılmıştır. Ayrıca Karpaz, 2015 kitabından Mircea Dragomirescu bölümüne bkz.

Mecidiye'deki Müslüman Seminerinin gelişmesini inceleyince, aslında Dobruca'daki Müslüman toplumu içerisindeki başlıca eğilimleri görüyoruz. Gördükleri dersler, öğrenci sayıları, Seminer binasının durumu; bütün bunlar toplum içerisinde cereyan eden fikirler veya gelişmesini etkileyen olaylarla ilgiliydi. Bu çerçevede, ilk yıllarında Osmanlı eğitim sisteminin güçlü etkisi altında olmasına rağmen, zaman içerisinde verilen dersler Romen kültürü ve Kemalist reformların etkisiyle değişmiştir. Aynı çerçevede öğrenci sayısı da göç dalgaları nedeniyle azalmıştır.

Kaynakça

Kitaplar, Kitap Bölümleri, Makaleler, Bildiriler

Karpat, K. (2010). *Dağı Delen Irmak*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kemal, K. (2015). *Bir Ömrün İnsanları. Türkiye'den ve Dünyadan Portreler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Marin, M. (2015). After the «Great War»: The Muslim Seminary in Medgidia in Greater Romania. Iona Bolovan, Gheorghe Cojocaru ve Oana Mihaela Tămaş (yay. haz.). World War I, A Historical and Historiographical Perspective içinde (s. 569-580). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Ülküsal, M. (1987). *Dobruca ve Türkler*. 2. baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ülküsal, M. (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayınları.

Yurtsever, M. V. (2013). *Dobruca'nın Dawuşı*, Köstence: Editura Ceconi.

Yayımlanmış belgeler

Hamangiu, C. (1900-1942). *Codul General al României* (Romanya'nın kanunları), cilt XXIII, III, Bucureşti: Leon Alcalay & Viaţa Românească.

Gazeteler ve Dergiler

Monitorul Oficial, No. 65, 21 Mart 1928.

Basılmamış belgeler

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.) (Securitate Arşivlerin Araştırılması İçin Ulusal Konsey)

- fon Documentar, 14718

Arhivele Naționale ale României (A.N.R.),

- fon MCA, dosya 428/1893

- fon MCA, dosya 450/1894

- fon MCA, dosya 303/1896

- fon MCA, dosya 326/1901

- fon MCA, dosya 789/1902

- fon MCA, dosya 245/1904
- fon MCA, dosya 128/1907
- fon MCA, dosya 1175/1908
- fon MCA, dosya 2372/1911
- fon MCA, dosya 107/1922
- fon MCA, dosya 174/1923
- fon MCA, dosya 177/1924
- fon MCA, dosya 132/1929
- fon MCA, dosya 133/1929
- fon MCA, dosya 84/1932
- fon MCA, dosya 111/1933
- fon MCA, dosya 129/1937
- fon MCA., dosya 102/1938
- fon MCA, dosya 104 vol 1/1939

KUŞADASI KAZASININ 1258-1268 H. (1843-53 M.) YILLARINA AİT VERGİ BEDELLERİ VE HASILATLARI

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
ismailbekci@sdu.edu.tr.

Doç. Dr. Ali APALI

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik
Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü
aapali@mehmetakif.edu.tr.

Arş. Gör. Dr. Eda KÖSE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
edakose@nevsehir.edu.tr.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin temel gelir kaynaklarının en önemlilerinden biri vergilerdir. Vergiler devlet tarihinde çeşitli konularda ve isimlerde uygulanma şansı bulmuştur. Bazen ülke toprakları içerisinde yer alan kara gümrüklerinde vergi bedelleri ve hasılatlarının var olduğu tespit edilirken, bazen de denize sınırı olan yerleşim birimlerinde vergi gelirleri tespit edilmiştir. İşte bu denize sınırı olan yerleşim birimlerinden biri de Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuşadası Kazası'dır. Geçmişten beri birçok devletlerin yerleşim birimi olarak var olan Kuşadası, Osmanlı Devleti zamanında da küçük bir yerleşim yeri olarak var olmuştur. İdari taksimatta kaza mahiyetinde olan Kuşadası Kazası'nın gelirleri çeşitli olmasına rağmen çok yüksek tutarlarda olmamıştır. Kuşadası Kazası'nın gelirlerinin muhasebe kayıtlarının incelenmesi bu çalışmanın konusu olmuştur. Muhasebe kayıtlarının incelenmesi sonucunda elde edilen tespitlerin yıllar bazında karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi ise çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ML. VRD. d. fon kodlu ve 760 yer kodlu belgenin transkripsiyonu yapılmıştır. Bu belge özelinde sadece Kuşadası Kazası'nın vergi gelirlerinin incelenmesi yer ve konu sınırını, 1258-68 yılları zaman sınırını oluşturmuştur. Belgenin çözümlenmesi sonucunda kazanın gümrük ve dalyan gelirleri hariç, vergi, aşar, rüsum, cizye, adet-i ağnam gibi çok çeşitli gelirleri kayıtlandığı ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda, yıllar itibarı ile Kuşadası Kazası gelirlerinin dalgalı bir şekilde gerçekleştiği bedel ve hasılat olarak iki farklı şekilde kayıt altına alındığı ve bedel olarak kaydedilen gelirlerin yanında tahsil edilen hasılat kısmının kayıtlanmasının ayrı ayrı yapıldığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşadası, Vergi, Hasılat, Muhasebe Tarihi.

TAX COSTS AND REVENUES OF KUŞADASI DISTRICT BY 1258-1268 H. (1843-1853 G.)

ABSTRACT

Taxes were among the most important and fundamental sources of income of the Ottoman Empire. Taxes were imposed in various areas and under various names. While tax costs and revenues were occasionally determined in land customs located within the territories of the country, tax revenues were detected in the settlements with maritime boundaries. Kuşadası district is one of these settlements with maritime boundaries. Kuşadası, which existed as a settlement for many states in the past, also continued its existence as a small settlement during the Ottoman Empire. While the incomes of Kuşadası, which was a district in terms of administrative division, were various, they were not at high levels. Examination of the accounting records related to the revenues of Kuşadası District is the subject of this study. The purpose of this study is to analyze

the results, which were obtained as a result of the examination of the accounting records, comparatively on a yearly basis. For this purpose, the transcription of the document with ML. VRD.d. fund code and 760 place code was performed. The examination of the tax revenues of Kuşadası district through this document in specific constitutes the place and subject limit while the years of 1258-68 constitute the time interval. In the document, it was revealed that various incomes of the district such as tax, tithe, duty, jizya and cattle tax except for customs and fishery incomes were recorded. As a result of the study, it was revealed that the revenues of Kuşadası District were recorded in two different ways as cost and revenue and they fluctuated from year to year.

Keywords: Kuşadası, Tax, Revenue, Accounting History.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında vergiler yer almaktadır. Kişilerden, tarım ürünlerinden ve hayvanlardan, ticari faaliyetler ve gümrüklerden alınan vergilerin yanı sıra kaynağına göre örfi veya arızı vergiler de alınmaktaydı. Bu vergiler, yerleşim birimlerinde bulunan görevliler vasıtası ile tespit edilip toplanmaktaydı. Vergiler, devletin belirli dönemlerinde isim değiştirip, oranları ya da konularının ağırlığı değişse de yine de son yüzyıla kadar alınmaya devam etmiştir. Vergi gelirleri merkezlerde daha fazla olmasına rağmen kazalarda işleme konu olan vergi kaynağının azlığından dolayı daha az yoğunlukta toplanabilmıştır.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde küçük bir yerleşim birimi olan Kuşadası Kazası'nın gümrük ve dalyan gelirleri hariç, diğer gelirleri bu çalışmada ele alınmıştır. Bu doğrultuda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen belgenin transkripsiyonu yapılmış ve elde edilen verilerin literatüre kazandırılması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle belgede geçen bazı vergi gelirlerine ait kısa açıklamalar yapılacak sonrasında ise belgenin yıllar itibarı ile transkripsiyonu verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Osmanlı Devleti'nde vergi sisteminin temelini 15. ve 16. Yüzyıllarda Batı Anadolu ve Trakya'da atıldığı bilinmektedir. Kanuni ile birlikte Doğu'ya doğru yayılan sistem, sınırların genişlemesi ve devletin iktisadi, hukuki ve askeri yapısında birtakım değişikliklerin olmasının sonucunda bütün devlet sınırlarında belirli bir vergi sisteminden bahsedilememektedir. Dönem içerisinde toplumların sosyal, kültürel vs. özelliklerine göre bazı düzenlemeler yapılmasına rağmen, bu konuda özellikle son yüzyıllarda sistem belirli sorunları da beraberinde getirmiştir (Ünal, 2002: 147). Osmanlı Devleti'nde değişen şartlara göre vergi gelirleri çeşitli isimlerle anılmıştır. Konusuna göre farklı vergilerden söz etmek mümkündür. Ancak detaya girmeden özellikle son yüzyılda kullanılan vergilerden bazılarından bahsetmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde en yaygın olan vergilerden biri *ağnam resmi*, *resm-i mera*, *resm-i ganem* veya *koyun resmi* olarak adlandırılan vergidir. Her ne kadar koyun vergisi olarak bilinse de aslında sadece koyundan değil aynı zamanda keçiden de aynı şekilde vergi alınmıştır. Bazı özelliklere sahip olan bu vergi alınırken örneğin ister koyun ister keçi olsun eğer yavrusu var ise yavru vergilendirmeye dahil edilmemiştir. Bununla birlikte yerleşik durumda olan kişiden, yörüklerden, eşkincilerden, veya yüzdecilerden alınan vergi diye farklı vergi oranları ile uygulanmıştır. Ancak genel anlamda yıllık 2 koyun veya keçiye 1 akçe düşecek şekilde uygulama alanı bulduğu ifade edilmektedir (Çağatay, 1947: 486-487).

Osmanlı Devleti'nde uygulanan başka bir vergi çeşidi ise *ihtisab rüsumudur*. İhtisab, kelime içeriğinde şeriat kanunlarına göre padişahların toplumsal yaşamı düzenlemesi karşılığını ifade etmektedir. Bu durum daha çok iktisadi hayatın düzenlenmesine yönelik kullanılmıştır. İhtisab vergisi, genelde çarşı düzeninin sağlanması karşılığında, dükkân, han, hamam ve çarşıdaki işyerlerine uygulanan bir rüsumdur. Bu verginin toplanma oranı veya miktarı zaman içerisinde yerleşim birimine göre farklılık göstermiştir (Taş, 2007: 409-436). İhtisab vergisinin yanında ayrıca tahmishane rüsumu ile kahve dükkânlarından alınan vergiler ve zecriye ile alkollü içkilerden alınan vergiler de bulunmaktadır.

Kantar rüsumu, herhangi bir tartım yapılması ile ortaya çıkan bir vergi çeşididir. Özellikle gümrüklere gelen malların tartılması sonrasında alınan vergi olarak bilinmektedir (Gönüllü, 2018: 194). Mürur rüsumu olarak adlandırılan gelir kaynağının esasında mürur tezkeresi bulunmaktadır. Bu tezkere, Osmanlı Devleti'nde bağımsız nüfus hareketinin önüne geçmek amacı ile Osmanlı vatandaşlarından alınırken, başka devletlerin vatandaşlarının da Osmanlı sınırları içerisinde seyahat ederken bu belgeyi almak ve taşımak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir. Özellikle ticari faaliyet içerisinde olan kişilerin

sınırlar dahilinde rahat hareket etmelerini sağlamak amacı ile diğer devletler ile karşılıklı anlaşmalarla belirlenen şartlar çerçevesinde oluşturulan tezkerelerdi (Sezer, 2003: 106). Bazen iç bazen de dış pasaport özelliği taşıyan ve alınması gereken bu tezkereler, belirli bedeller karşılığında veriliyor ve alınan bedeller gelir mahiyetinde mürur rüsumu olarak ifade ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nde alınan bir başka vergi türü olan *karantina rüsumunun* esasında salgın hastalıklara karşı yürütülen tedbirler için belirlenen bedelleri ifade etmektedir. Bazen halkın girmesine bile izin verilmeyen kişilere uygulanmış ya da yakınlarının ölmesi halinde belirli bölgelere girmeleri karşılığında da alındığı tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve arızı vergi sınıfında yer alan vergilerden biri olan *Bad-ı Heva vergisi*, evlenen kız ve dul kadınlardan alınır. Bu vergi, *resm-i arus, cürmi cinayet, niyabet, resm-i tapı, resm-i zemin, yave, abd-i abık, kenizek, tütün resmi, adet-i deştbanı* gibi adlar altında da tahsil edilmiştir (Gökbunar, 2007: 6).

Cizye, Osmanlı Devleti'nin gelirleri arasında oldukça önemli ve gayrimüslim halktan alınan şerri bir vergidir. Devletin ilk kurulduğunda haraç olarak alınan cizye vergisi, XVI. Yüzyıldan itibaren cizye adını almış ve bazı dönemlerde hane başına alınmış, bazı dönemlerde de baş vergisi olarak alınmıştır. Son yüzyılda askeri bedele çevrilmiştir (Danık, 2017: 23). Bir diğer şerri vergi ise *aşar vergisi* idi. Aşar vergisi, tarım ürünlerinden alınan ve aslında onda bir oranında anlamına gelen ve bu oranda alınması gereken bir vergidir. Ancak farklı dönemlerde ve farklı yerleşim birimlerinden bu orandan farklı uygulamalarının olduğu bilinmektedir.

Yaylak resmi, resmi merai, otlak resmi veya yatak resmi olarak bahsedilen ve sürülerini başka yerlerde otlatan sürü sahiplerinden veya yörükler gibi sürekli gezenlerden yılda bir defa sürü başına ya da bazen de hayvan başına alınan vergidir (Çağatay, 1947: 509-510).

2. Kuşadası Kazası'nın 1842-52 Yılları Arasındaki Vergi Bedel ve Hasılatları

Çalışmaya konu olan ML. VRD.d. fon kodlu ve 760 yer kodlu defter, 29 Z. 1258-29 Z 1268 seneleri arasındaki Kuşadası Kazası'nın gümrük ve dalyan rüsumları haricindeki vergi bedellerini ve hasılatlarının muhasebe kayıtlarını göstermektedir. 24,5 x 34,5 ölçülerinde ciltsiz ve ebrusuz bir defter olan belge, Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi defterlerinden biri olarak arşivde yer almaktadır.

Varidat muhasebesi defterleri, Başbakanlık arşivlerinde 4237 adet defter ve 3 cilt şeklinde tasnif edilmiştir. 1252-1338/1836-1919 senelerini içinde barındıran bu defterler, Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarının tespit edilmesinde ve aynı zamanda Hazine'ye gelir olarak girmesi gereken tarh ve tahsil tutarlarını da göstermektedir. Varidat muhasebesi defterleri iki ana grupta sınıflandırılmıştır. Bunlardan birincisi, tahsil olunan irada ait defterler, ikinci kategoride ise henüz tahsil edilmemiş ancak tahsil edilecek olan varidatın muhasebe kayıtlarını içinde barındıran defterlerdir (Genç, 2010: 247). Çalışmada transkripsiyonu yapılan varidat belgesinde de hem tahsil edilmiş hem de tahsil edilememiş/edilecek olan gelirlerin kayıtları yer almaktadır. Belgede sınırlı açıklama bilgileri bulunmaktadır. Şöyle ki belgenin açılış kaydı sadece "*Kuşadası Kazasının gayr-*ez* gümrük ve taliban atüüz'z-zikr seneler hasılad ve bedelatının miktarı*" şeklindedir. Buna göre bedelleri ve hasılatlar ayrı ayrı muhasebeleştirilmiştir. Bu muhasebe kayıtları daha çok bir mizan edası ile kayıtlanmıştır.

Aşağıdaki Tablo 1'de, Kuşadası Kazası'nın 1258 (H.) /1843 (M.) senesi vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Kuşadası Kazası'nın 1258 (H.) /1843 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 58			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	194063,5	İhtisab Rüsumu	3134
Cizye-i Gebran	012910	Kantar Rüsumu	2147
Aşar	084920	Mürur Tezkiresi	4579
Tahmishane Rüsumu	007500	Karantina Rüsumu	6507
Mizan- Harir	002500	Adet-i Ağnam Rüsumu	7079,5
Zecriye Rüsumu	003750	Bad-ı Heva Rüsumu	0100
		Otlak ve Yaylak ve Kışlak Rüsumu	9813,5
		Beytü'l -Mal Hasılatı	0090
		Müteferrika Rüsumu	4156,5
Toplam	305643,5	Toplam	28606,5
Yekün		334250	

Tablo 1’de, vergi gelirleri; 194.063,5, Cizye bedelinin 12.910, aşarın 84.920, tahmishane rüsumunun 7.500, İpek mizanının 2.500, zecriye vergisinin ise 3.750 kuruş bedel üzerinden kayıtladığı tespit edilmiştir. Diğer yandan ihtisab rüsumunun; 3.34, kantar rüsumunun 2.147, mürur Tezkiresinin 4.579, karantina rüsumunun 6.507, Adet-i Ağnam Rüsumunun 7.079,5, Badı Heva rüsumunun 100 kuruş olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Ayrıca otlak, yaylak ve kışlaklardan elde edilen hasılatın 9813,5, Beytül mal hasılatının ise 90 ve müteferrika rüsumunun da 4156,5 kuruşluk bir hasılatı gerçekleşmiştir. Belgede, toplanan vergi bedellerin toplamının 305.643,5 kuruş ve hasılatların da 28.606,5 kuruş olmak üzere muhasebeleştirildiği ayrıca her iki gelir kaleminin toplamının 334.250 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Çalışmaya konu olan belgenin bu kısmında herhangi bir kayıt hatası bulunmamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 2’de, Kuşadası Kazası’nın 1259 (H.) /1844 (M.) senesi vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 2. Kuşadası Kazası’nın 1259 (H.) /1844 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 59		Hasılat (Kuruş)	
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	194063,5	Cizye	15335
Aşar	103500	Karantina Rüsumu	09221,5
Rüsumat	022250	Mürur Tezkiresi	02619
Adet-i Ağnam	011573	Otlak Rüsumu	00130
		Müteferrika Rüsumu	01912,5
Toplam	331386,5	Toplam	29213
Yekün		360599,5	

Tablo 2’ye göre vergi olarak kayıtlanan 194.063,5 kuruşun bir önceki yıl ile aynı olduğu, aşar vergisinin 103.500 kuruş, rüsumat bedelinin 22.250 kuruş ve adet-i ağnam bedelinin ise 11.573 kuruş olduğu görülmektedir. Bahsedilen yılın toplam vergi bedelleri ise 331.386,5 kuruş olarak muhasebeleştirilmiş ve herhangi bir kayıt hatası bulunmamıştır. Belgeye göre hasılat kayıtları cizye ile başlamaktadır. Cizye hasılatı 15.335 kuruş, karantina rüsumu 9.221,5, mürur tezkiresi 2.619 kuruş, otlak rüsumu 130 kuruş ve müteferrika rüsumu ise 1.912,5 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır. 1259 senesi gelirlerinin toplamı ise 29.213 kuruş olarak kayıtlanmış iken burada da bir kayıt hatası bulunmaktadır. Belgede yer alan gelirlerin toplamı alındığında 29.218 kuruş olması gerekmektedir. Ancak bu noktada 5 kuruşluk bir sapmanın olduğu ortaya çıkmıştır. Hem bedel hem de gelirler toplamı ise 360.599,5 şeklinde kayıtlanmıştır.

Aşağıdaki Tablo 3’te Kuşadası Kazası’nın 1260 (H.) /1845 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Kuşadası Kazası’nın 1260 (H.) /1845 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 60		Hasılat (Kuruş)	
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	194063,5	Adet-i Ağnam Rüsumu	05181
Aşar	113500	Cizye-i Gebran	12780
Rüsumat	022250	Karantina Rüsumu	09328
		Tezkire Hasılatı	04080
		Manav? Gediği	01100
		Şerbethane Rüsumu	01512
		Karantina Rüsumu	00973
		Tezkire Rüsumu	00351
		Şerbethane Rüsumu	00504
Toplam	329813,5	Toplam	35109
Yekün		365622,5	

Tabloda 194.063,5 kuruş vergi, 113.500 kuruş aşar, 22.250 kuruş rüsumat bedeli olmak üzere toplam 329.813,5 kuruş kayıt altına alınmıştır. Belgenin aynı kısmında ağnam rüsumu 5.181 kuruş, cizye 12.780 kuruş, karantina rüsumu 9.328 kuruş, tezkire hasılatı 4.080 kuruş, manav? Gediği 1.100 kuruş, şerbethane rüsumu 1.512 kuruş, karantina rüsumu 973 kuruş, tezkire rüsumu 351 kuruş, şerbethane rüsumu (2.defa) 504 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır. Bu yılın toplam hasılatı 35.109 kuruş olarak kayıt

altına alınmasına rağmen muhasebeleştirilen hasılatların toplamı 35.809 kuruş olmaktadır. Bu da kayıtların 700 kuruş hatalı bir muhasebe işlemine konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu bedeldeki hatalı muhasebe işlemi toplama yansıtılmamış ve yekün 365.622,5 kuruş olmak üzere kayıt altına alınmıştır. Aksi halde hem bedel hem de hasılat kaydının toplamının 364.922,5 kuruş olması gerekmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4'te Kuşadası Kazası'nın 1261 (H.)/1846 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 4. Kuşadası Kazası'nın 1261 (H.)/1846 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 61			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	196674	Cizye-i Gebran	11025
Aşar	117750	Adet-i Ağnam	05200
Rüsumat	022250	Rüsum-ı Karantina	13441
		Kışlak hasılatı	00236
		Şerbethane	01800
		Manav Gediği	00950
Toplam	336674	Toplam	32652
Yekün		369326	

Tablo 4'e göre 1261 senesi kayıtlarına göre vergi bedeli 196.674 kuruş, aşar bedeli 117.750 kuruş ve rüsumat bedeli ise 22.250 kuruş olarak kayıt altına alınmış olup bunların toplamı da 336.674 kuruştur. Ayrıca bu yılda 11.025 kuruş cizye, 5200 kuruş ağnam, 13.441 kuruş karantina rüsumu, 236 kuruş kışlak hasılatı, 1800 kuruş şerbethane ve 950 kuruş da manav gediği hasılatı muhasebeleştirilmiştir. Belgeye göre 61 senesinin hasılatı 32652 kuruş iken toplam geliri ise 369.326 kuruş olarak muhasebeleştirilmiştir. Belgenin bu kısmında herhangi bir hataya rastlanmamıştır.

Aşağıdaki Tablo 5'te Kuşadası Kazası'nın 1262 (H.) /1847 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 5. Kuşadası Kazası'nın 1262 (H.) /1847 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 62			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	196674	Cizye-i Gebran	9525
Aşar	137750	(.....)	2506,5
Rüsumat	022250	Tezakir	4212
		Karantina	6456
		Yave	0416
		İcar-ı Gedik	1707
		Şerbethane	0800
		Adet-i Ağnam	3391
Toplam	356674	Toplam	29013
Yekün		385687	

Tablo 5'e göre; 196.674 kuruş vergi, 137.750 kuruş aşar ve 22.250 kuruş rüsumat bedeli olmak üzere toplam 356.674 kuruş hasılat muhasebeleştirilmiştir. Ayrıca cizye 9525 kuruş, (.....)? 2506,5 kuruş, tezakir 4212 kuruş, karantina 6456 kuruş, yave 416 kuruş, gedik icarı 1707 kuruş, şerbethane 800 kuruş ve ağnam da 3391 kuruş olmak üzere toplam 29.013 kuruş hasılat kaydı yapılmıştır. Ancak bu yılda bedel olarak küçük ama muhasebe olarak hata kabul edilmesi gereken 0,5 kuruşluk eksik bir işlem hatası bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 6'da Kuşadası Kazası'nın 1263 (H.) /1848 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 6. Kuşadası Kazası'nın 1263 (H.) /1848 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 63			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	196674	Cizye-i Gebran	8925
Rüsumat	022250	Rüsum-ı Müteferrika	4660,5
		Rüsum-ı Karantina	5917
		Tezkire-i Mürur	3690
Toplam	218924	Toplam	23192,5
Yekün		242116,5 Kuruş	

Yukarıdaki Tablo 6'ya göre toplam 218.924 kuruş olarak muhasebeleştirilen bedel kaydının; 196.674 kuruşu vergi, 22.250 kuruşu ise rüsumat'tır. Ayrıca 8925 kuruş cizye, 4660,5 kuruş müteferrika rüsumu, 5917 kuruş karantina rüsumu ve 3690 kuruş ise mürur tezkiresi şeklinde olmak üzere toplam 23192,5 kuruşluk bir gelir kaydı gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla toplam gelir 242.116,5 kuruş olarak belgede yer almıştır. Belgenin bu kısmında işlem hatası bulunmamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 7'de Kuşadası Kazası'nın 1264 (H.) /1849 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 7. Kuşadası Kazası'nın 1264 (H.) /1849 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 64			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	196674	Cizye	09285
Rüsumat	007000	Rüsum-ı Müteferrika	11611
		Beytülmal	04966,5
		Rüsum-ı Karantina	08295
Toplam	203674	Toplam	34157,5
Yekün		237831,5 Kuruş	

Tablo 7'ye göre Kuşadası Kazası'nın 1264 senesi gelirlerinin toplamı 237.831,5 kuruştur. Bunun 196.674'ü vergi ve 7.000'i rüsumat olmak üzere toplam 203.674 kuruşu bedel olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 9.285 kuruşu cizye, 11.611 kuruşu müteferrika rüsumu, 4.966,5 kuruşu beytülmal, 8.295 kuruşu ise karantina rüsumu olmak üzere toplam 34.157,5 kuruş hasılat olarak muhasebeleştirilmiştir. Belgenin bu senesinde herhangi bir muhasebe hatası bulunmamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 8'de Kuşadası Kazası'nın 1265 (H.) /1850 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 8. Kuşadası Kazası'nın 1265 (H.) /1850 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 65			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Vergi	196674	Cizye	08085
		Müteferrika	02647
		Karantina	13150
		Tezak-i Mürur	01827
Toplam	196674	Toplam	25709
Yekün		222383 Kuruş	

Tablo 8'e göre Kuşadası Kazası'nın 1265 senesine ait gelirlerinin toplamı 222.383 kuruş olarak tablo 8'de gösterilmiştir. Bu gelirlerin 196.674 kuruşu vergi olarak, 25.709 kuruşu ise hasılat olarak kayıtlanmıştır. Hasılatın 8058 kuruşu cizye, 2.647 kuruşu müteferrika rüsumu, 13.150 kuruşu karantina ve 1.827 kuruşu da tezak-i mürur hasılatı olarak kaydedilmiştir. Herhangi bir muhasebe hatası tespit edilmemiştir.

Aşağıdaki Tablo 9'da Kuşadası Kazası'nın 1266 (H.) /1851 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 9. Kuşadası Kazası'nın 1266 (H.) /1851 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 66			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Cizye	009570	Karantina Rüsumu	11234
Vergi	196674	Rüsumat	09271
		Yave Rüsumu	00173
Toplam	206244	Toplam	20678
Yekün		226922 Kuruş	

Tablo 9'a göre 9.570 kuruş cizye ve 196.674 kuruş vergi olmak üzere toplam 206.244 kuruş bedel olarak kayıtlanmıştır. Ayrıca 11.234 kuruş karantina rüsumu, 9.271 kuruş rüsumat ve 173 kuruş ise yave rüsumu olmak üzere toplam 20.678 kuruş hasılat kaydı gerçekleştirilmiştir. Bu yılın toplam geliri 226.922

kuruş olup, herhangi bir işlem hatası bulunmamaktadır. Aşağıdaki Tablo 10'da Kuşadası Kazası'nın 1267 (H.)/1852 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 10. Kuşadası Kazası'nın 1267 (H.) /1852 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 67			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Cizye	016845	Rüsüm-ı Müteferrika	0156
Vergi	196674	Adet-i Rüsüm	5420
Aşar	122836	Karantina Rüsümü	7906,5
Toplam	336355	Toplam	13482,5
Yekün		349837,5 Kuruş	

Tablo 10'da Kuşadası Kazası'nın 1267 senesi gelirlerinin toplamının 34.837,5 kuruş olduğu görülmektedir. Ayrıca 16845 kuruşu cizye, 196.674 kuruşu vergi ve 122.836 kuruşu ise aşar olmak üzere toplam 336.355 kuruşu bedelin kayıt altına alındığı görülmektedir. Yine, 156 kuruş müteferrika rüsümü, 5420 kuruş rüsüm ve 7.906,5 kuruş da karantina rüsümü olmak üzere toplam 13.482,5 kuruş hasılat olarak muhasebeleştirilmiştir. Kayıtlarda işlem hatasına rastlanmamıştır. Aşağıdaki Tablo 11'de Kuşadası Kazası'nın 1268 (H.) /

1853 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 11. Kuşadası Kazası'nın 1268 (H.) /1853 (M.) Senesi Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Vacib-i Sene 68			
Bedel (Kuruş)		Hasılat (Kuruş)	
Cizye	016845	Karantina	10358
Vergi	205051,5	Yave	00600
Aşar	122838		
Toplam	344734,5	Toplam	10958
Yekün		355692,5 Kuruş	

Yukarıdaki Tablo 11'de Kuşadası Kazası'nın 1268 senesi gelirleri gösterilmiştir. Belgede cizye 16.845 kuruş, vergi 205.051,5 kuruş ve aşar 122.838 kuruş olmak üzere toplam 344.734,5 kuruş bedel olarak kaydedilmiştir. Bunun yanında 10.358 kuruş karantina ve 600 kuruş yave ile toplam 10.958 kuruş gelir şeklinde kayıt altına alınmıştır. Bahsedilen senenin toplam geliri 344.734,5 kuruş olup, muhasebe işlem hatası tespit edilmemiştir. Aşağıdaki Tablo 12'de Kuşadası Kazası'nın 1269 (H.) /1854 (M.) senesinin vergi gelirleri ve bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 12. Kuşadası Kazası'nın 1258-1268 (H.) /1843-1853 (M.) Seneleri Vergilerinin Bedel ve Hasılat Kayıtları

Yıllar	Bedel Toplamı	Hasılat Toplamı	Genel Toplam	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)	1258 Yılı Baz Alınmasına Göre Değişim (%)
1258	305.643,5	28.606,5	334.250	-	
1259	331.386,5	29.213	360.599	7,88	7,88
1260	329.813,5	35.109	365.622,5	1,39	9,39
1261	336.674	32.652	369.326	1,01	10,49
1262	356.674	29.013	385.687	4,43	15,39
1263	218.924	23.192,5	242.116,5	-37,22	-27,56
1264	203.674	34.157,5	237.831,5	-1,77	-28,85
1265	196.674	25.709	222.383	-6,50	-33,47
1266	206.244	20.678	226.922	2,04	-32,11
1267	336.355	13.482,5	349.837,5	54,17	4,66
1268	344.734,5	10.958	355.692,5	1,67	6,42
Toplam	3.166.797,00	282.771,00	3.450.268	-	-

Belgeye göre yıllar itibari ile bedel, hasılat ve toplam olarak kaydedilen gelirler tablo 12'de gösterilmiştir. Tabloda ayrıca yıllar itibari ile gelirlerin bir önceki yıla göre değişimi ve 1258 (H.) yılı çalışmanın ve belgenin başlangıç yılı olması nedeni ile bu yıl baz alınarak diğer yılların birinci yıla göre değişimi de gösterilmiştir. Belgede ikinci yıl olan 1259 yılından itibaren 1260, 1261, 1262 yıllarında gelirlerin sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak 1263, 1264 ve 1265 yılının gelirleri hem bir

önceki yıla göre hem de baz alınan 1258 yılına göre düşme eğilimi göstermiştir. 1266 yılı bir önceki yıl olan 1265 yılına göre artış göstermiş olsa da baz alınan yıla göre hala azalış durumunda kalmıştır. Hem birinci yıl hem de önceki yıla göre artış eğiliminin ortaya çıktığı yıl 1267 yılı olmuş ve 1268 yılı da az da olsa yine artış eğilimindedir. İncelenen 11 sene içerisinde en yüksek vergi geliri, 385.687 kuruş ile 1262 senesi iken en düşük vergi geliri ise 222.383 kuruşluk vergi geliri ile 1265 senesinin olmuştur. Ayrıca, elde edilen hasılat nazarında en yüksek 1260 senesi ile 35.109 kuruş olarak kaydedilirken, en düşük hasılat ise 10.958 kuruş ile 1268 senesinde muhasebeleştirilmiştir. Hasılat dahilinde olmayan ama bedel şeklinde olan gelirlerin en yüksek tutarlı olanı 1262 senesine ait 356.674 kuruş ve en düşük bedelli kayıt da 1265 senesine ait 196.674 kuruştur. Kuşadası Kazası'nın 11 yıllık gelirlerinin toplamı 3.450.268 kuruş olurken, bunun ancak 282.771 kuruşu hasılat şeklinde tahsil edilebilmiştir.

Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen Kuşadası Kazası 1258-1268 H. (1843-1853 M.) senelerine ait gümrük ve dalyan gelirleri hariç diğer gelirlerinin muhasebe kayıtlarının gösterildiği ML. VRD.d. fon kodlu ve 760 yer kodlu belgenin transkripsiyonu yapılmıştır. Elde edilen sonuçlardan en yüksek gelir 1262 senesine, en düşük gelir ise 1265 senesine aittir. Ancak, hasılat bazında en yüksek gelir 1260 senesine ait iken, en düşük gelir ise 1268 senesine ait olmuştur. Toplamda 3.450.268 kuruşluk bir gelir kayıt altına alınırken, bunun %10'undan daha düşük seviyede kalan 282.771 kuruşu hasılat olarak muhasebeleştirilmiştir. Gelirler, yıllar itibari ile 1263 senesine kadar artış, sonrasında azalış ve son iki yılda ise yani 1267 ve 1268 senelerinde yeniden artış eğilimine girmiştir. Belirli bir simetriden ve orantıdan uzak bir seviyede dalgalanma eğilimi içerisinde olan gelirler, kayıtlarda en keskin düşüşünü 1264 senesinden 1265 senesine geçerken göstermiştir. Birinci ve on birinci seneler arasında sadece 21.442,5 kuruşluk bir artış olmuştur. Bu da yüzdelik bazda sadece 6,42 kuruşluk bir artışa neden olmaktadır. Bu derece küçük artışlar mali durumu iyiden iyiye bozulan devletin vergi gelirlerinin etkisizliğini ortaya koymaktadır.

Transkripsiyonu yapılan yekün hanelerinde kayıtlanan bilgiler aynı yıl içerisinde iki farklı sınıflandırmada muhasebeleştirilmiştir. Bunlardan birincisi bedel ismi ile kayıtlananlardır. Belgede bedel başlığı haricinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bedelin bir tahakkuk işlemi olduğu ve henüz tahsilatının yapılmadığı tahmin edilmektedir. Çünkü ikinci sınıflandırma ile kayıtlanan bilgilerin hasılat başlığı ile verildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan bedel başlığı altında kayıtlanan bazı bilgiler bazı yıllarda yer almamakta ve hasılat sınıflandırması altında kayıtlanmıştır. Bedel başlığı altında, vergi, cizye-i gebran, aşar, tahmishane rüsumu, mizan-ı harir, zecriye rüsumu, rüsumat, adet-i ağnam rüsumuna ait gelirler kaydedilmiştir. Bedel altında kayıtlanan en yüksek tutar, vergilere aittir. 11 yıllık toplam vergilerin bedeli 2.163.960 kuruştur. Cizye, 50.260 kuruş, aşar 718.174 kuruş, tahmishane rüsumu 7.500 kuruş mizan-ı harir 2.500 kuruş, zecriye rüsumu 3.750 kuruş, rüsumat 111.250 kuruş, adet-i ağnam ise 11.573 kuruş olarak kayıtlanmıştır.

Belgenin ikinci sınıflandırması olan gelir kayıtlarında gelirler, ihtisab rüsumu, kantar rüsumu, mürur tezkiresi, karantina rüsumu, adet-i ağnam rüsumu, bad-ı heva rüsumu, otlak ve yaylak ve kışlak rüsumu, beytü'l mal hasılatı, müteferrika rüsumu, cizye, tezkire hasılatı, manav gediği, şerbethane rüsumu, tezakir, yave rüsumu, gedik icarı ve rüsumat isimleri ile kayıt altına alınmıştır. Bu gelir kaynaklarından en yüksek bedelli olanı 101.814 kuruş ile karantina rüsumu olmuştur. Bunun yanında en az bad-ı heva rüsumu ise sadece 100 kuruş ile en az tutarlı kayıt olmuştur. Diğer gelir kaynakları ise; ihtisab rüsumu 3134 kuruş, kantar rüsumu 2147 kuruş, mürur tezkiresi 10.888 kuruş, adet-i ağnam rüsumu 26.271,5 kuruş, otlak ve yaylak ve kışlak rüsumu 10.179,5 kuruş, beytü'l mal rüsumu 5056,5 kuruş, müteferrika rüsumu 25.143,5 kuruş, cizye 74.960 kuruş, tezkire hasılatı 4.080 kuruş, manav gediği 2.050 kuruş, şerbethane rüsumu 3.104 kuruş, tezakir 6.039 kuruş, yave rüsumu 1.189 kuruş, gedik icarı 1.707 kuruş, rüsumat ise 9.271 kuruş olarak sıralanmaktadır. Bazı yıllar bedel, bazı yıllar ise hasılat kısımlarında kayıtlanan üç adet gelir kaynağı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi cizye, ikincisi rüsumat ve üçüncüsü de adet-i ağnam rüsumudur. 11 yıllık süre içerisinde düzenli bir şekilde gelir sağlayan kalem ise, karantina rüsumu olmuştur. Bu gelir kaynağına ait tutarlar her yıl kayıtlanmıştır. Bununla birlikte çalışmaya konu olan belgede, vergi kaleminin de her yıl kayıtlanan bedel olduğu görülmüştür. İhtisab, kantar bad-ı heva rüsumat gibi kalemler ise toplam süre içerisinde birer kez gelir kaynağı olmuş ve birer kere muhasebe işlemine tabi tutulmuştur.

Belge muhasebe işlemleri açısından incelendiğinde hem tahakkuk hem de tahsil işlemlerinin yer aldığı ve bunların belirgin şekilde kayıtları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gelirlerin düzenli olarak yapılması muhasebe fonksiyonlarından sınıflandırma fonksiyonunun o dönemde detaylı bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Yine, her yılın gelirlerinin ayrı ayrı kayıtlanmasının da dönemsel kavramının varlığının göstergesidir. Kayıtların, kuruş para birimi ile gerçekleştirildiği ve ulusal para birimine bağlı kayıtları için muhasebenin para ile ifade edilebilme özelliğinin göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıca belgede bazı kayıt hatalarının da varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi 1259 senesine aittir. Hasılat kalemlerinin toplamları alınırken 29.213 kuruş olarak kayıtları halde 29.218 kuruş olması gerekiyordu. Dolayısıyla 5 kuruş eksik kayıt yapılmıştır. İkinci işlem hatası 1260 senesine ait bir işlemidir. Hasılat kayıtlarında 35.809 kuruş olması gereken kayıt 35.109 kuruş olarak kayıtlanmıştır. Burada 700 kuruşluk eksik kayıt ortaya çıkmaktadır. Ancak yılın gelirlerinin toplamı alınırken 700 kuruşluk eksik kayıt fark edilmiş ve toplam hanesinde düzeltilmiştir. Üçüncü hatalı işlem ise meblağ olarak küçük bir farklılık olmasına rağmen muhasebe açısından önemli bir durum söz konusu olduğu için bahsedilmesinde fayda görülmüştür. 1262 senesinin hasılat kayıtlarında 29.013,5 kuruş olması gereken kayıt 29.013 kuruş olarak muhasebeleştirilmiştir. Aradaki fark 0,5 kuruştur. Ancak dönemin hesap etme cihazlarının yeterinde olmaması, küçük yerleşim birimlerindeki muhasebecilerin eğitimleri göz önüne alındığında genel toplama yansıyan 5,5 kuruşluk farkın göz ardı edilmesi pek tabii ki yerinde olacaktır.

Bundan sonraki çalışmalarda, aynı yıllardaki Kuşadası Kazası'nın gümrük ve diğer gelirlerinin de araştırılıp, toplu bir gelir kayıtlarına ulaşılabilir. Ayrıca aynı yılların giderleri de araştırılıp, gelirin gideri karşılama kabiliyeti dolayısıyla bütçe konusunu da kapsayan kapsamlı bir araştırma konusu bilim dünyasına kazandırılabilir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, ML. VRD.d. 760 nolu Belge
 ÇAĞATAY Neşet (1947). Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, Ankara üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5(5), 483-511.
 DANIK Sevda (2017), 23 H. 1102-1103 (M.1691-1692) Tarihli Harput Kazası Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili, IV (1), 23-54.
 GENÇ Yusuf İhsan vd. (2010), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Rehberi, Proje Sorumlusu, Yusuf SARINAY, Başbakanlık Basımevi, İstanbul.
 GÖKBUNAR Ali Rıza, (2007), Manisa Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi, Yönetim ve Ekonomi, 14(1), 1-24.
 GÖNÜLLÜ Ali Rıza (2018), Alaiye'de Maarif Otelinin İnşası ve Tarihi Seyri (1912-1943), USAD, 8, 187-200.
 SEZER Hamiyet (2003), Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 33(21), 105-124.
 TAŞ Hülya, (2007), İhtisab Mukata'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(13), 409-436.
 ÜNAL, Mehmet Ali, (2002). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta.

OSMANLI DEVLETİ İLE SİCİLYATEYN DEVLETİ ARASINDA İMZALANAN 1852 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFE ANLAŞMASININ TRANSKRİPSİYONU

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
ismailbekci@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Ali APALI

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu,
Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü

aapali@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Eda KÖSE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

edakose@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Osmanlı Devleti özellikle son döneminde bazı Avrupalı ülkeler ile ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Devletin mali gücünün zayıflaması ve Avrupalı devletlerin ticari baskıları sonucunda imzalanan söz konusu ticari anlaşmalarda birçok ülkeye birbirine benzer ticari tavizler verilmiştir. Ticari anlaşmaların başında, gümrük tarife anlaşmaları gelmektedir. Gümrük tarife anlaşmalarında devlet sınırlarına giren ve sınırlarından farklı şekillerde çıkan mallar üzerinden alınacak olan gümrük oranları belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı gümrük anlaşmalarından sadece bir tanesi olan ve 1268 H. (1852 M.) tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen belge, bu çalışmanın konusu olmuştur. Sicilyateyn Krallığı ile imzalanan gümrük tarifeleri anlaşması belgesinin transkripsiyonunun yapılması ve ticari faaliyete konu olan mallar ile ilgili gümrük vergilerinin ortaya çıkarılması çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda her iki devlet arasında imzalanan anlaşma gereği 74 adet malın gümrük oranları ortaya konmuştur. Bu mallardan 34 adedinin bedelleri rayiç bedele bağlanılarak rayiç bedel üzerinden %20 tenzil sonrası kalan tutar üzerinden %3 amediye alınması gerektiği tespit edilmiştir. Kalan 40 adet malın kıymeti ise net olarak belgeye aktarılmıştır. Belgede, malların dizilişinde herhangi bir kural izlenmemiş olup, yiyecek veya kullanım, hazır ya da ilk madde mallarının tesadüfi olarak belgede yer aldığı görülmüştür. Bazen sardalya balığı, bazen frengi hastalığı için bir madde bazen de kıyafet yapımında kullanılan malların gümrük belgesine konu olduğu tespit edilmiştir. Son olarak Osmanlı Devleti'nin Sicilyateyn Devleti ile imzaladığı bu anlaşma, devletin mali gücünün zayıflaması ve tek taraflı değiştirilebilen gümrük tarifelerinin artık karşılıklı imzalanan anlaşmalara dayandırıldığını ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sicilyateyn Krallığı, Gümrük Tarifesi.

TRANSCRIPTION OF THE CUSTOMS TARIFF AGREEMENT OF 1852 SIGNED BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE KINGDOM OF THE TWO SICILIES**ABSTRACT**

The Ottoman Empire signed trade agreements with certain European countries especially in its last period. In the trade agreements signed as a result of the weakening of the financial power of the empire and the commercial pressures of the European states, it made similar commercial concessions to many countries. Customs tariff agreements are the primary trade agreements. In customs tariff agreements, the customs rates to be collected on goods entering and leaving the state boundaries in different ways were determined. The document dated 1268 H. (1852 G.), which was obtained from the Ottoman Archives of the Prime Ministry and is one of the customs agreements signed by the Ottoman Empire, is the subject of this study. The purpose of the study is to transcribe the document containing the customs tariff agreement signed with the Kingdom of the Two Sicilies and to reveal the customs duties on the goods that are subject to commercial activity. As a result of the study, as per the agreement signed between the two states, customs rates of 74 goods were put forward. It was determined that the prices of 34 of these goods needed to be connected to the current value and 3% customs duty needed to be received through the remaining amount after 20% reduction over the current value. The value of the remaining 40 goods was transferred to the document as net. It was observed that no rule was followed in the arrangement of the goods in the document. It was also determined that food or use, ready or raw material goods were included in the document circumstantially. It was found that an article sometimes for European pilchard, sometimes for syphilis disease and goods used in the production of prayer beads or clothes were included in the customs document. Finally, this agreement signed by the Ottoman Empire with the Kingdom of the Two Sicilies indicates that with the weakening of the financial power of the state, unilaterally amended customs tariffs were now based on mutually signed agreements.

Keywords: Ottoman Empire, Kingdom of the Two Sicilies, Customs Tariff.

GİRİŞ

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de küresel etkileşimler ve her türlü ticaret, devletlerin odak noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara sahip olması nedeniyle özellikle kara ve deniz ticaretinin önemini açığa çıkarmış ve diğer devletlerle iletişimini zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti, kuzey-güney ticaretinde ve mamullerin-hammaddelerin alışverişinde aktif rol oynamıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda sadece Orta Doğu ile yapılan Avrupa ticareti, ilerleyen dönemlerde kademeli olarak diğer devletlerle de yapılmıştır. Giderek gelişen ticari ilişkiler sonucunda diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de gelir sağlamak amacıyla hem dış ticarete hem iç ticarete gümrük vergileri almıştır. Osmanlı Devleti'nde gümrük vergileri devlet mukataa gelirlerinin %10'undan daha fazla olup ilk olarak gümrük vergileri, örf ve dini inanışlara göre alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde ticari ilişkilerde ilk zamanlarda ahidnameler yapılarak diğer devletlerle olan ticari ilişkilerde uygulanacak olan gümrük vergileri belirlenmiştir. Örneğin, I. Murad döneminde Cenevizliler'le yapılan anlaşmaya göre, ticari ilişkilerde sadece "mu'tad vergiler" alınmıştır. Venedikliler'le yapılan anlaşmaya göre, devletin sınırları içerisine getirdikleri ya da buradan satın aldıkları eşyalar için örf ve kanunlara göre vergi alınmıştır. Bununla birlikte, Fransa'dan gelen tüccarlar için de Venedik tüccarlardan alınan vergiler esas alınmıştır. Bu ve buna benzer anlaşmalar, ticaret yapılan diğer devletlerle de yapılmıştır. Bütün gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti, farklılıkların ortadan kaldırılması için anlaşma yaptığı her bir devlet için "Gümrük Tarife Defteri" hazırlamıştır. Gümrük kayıtlarında; gemiler, denizciler, tüccarlar, ürünler ve fiyatlarla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin yaptığı anlaşmalar, tek taraflı olarak uygulanmış ve Osmanlı Sultan'ı tarafından diğer devletlere bağış ya da lütuf olarak verilmiştir.

Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik olarak güçlenmek amacı ve siyasi güçsüzlükler neticesinde zorunlu hallerden diğer ülkelerle de ticari anlaşmalar yapmıştır. Tarih boyunca Osmanlı Devleti 62 tane ticari anlaşma yapmıştır (Kurdakul, 1981: 26). Bunlara örnek verilmesi gerekirse İsveç, Fransa, Hollanda, ABD,

Almanya ve Rusya gibi birçok ülke ile yapılan anlaşmalar sıralanabilir. Bu süreçte Sicilyateyn Krallığı ile de ticari anlaşmalar yapılarak birtakım ayrıcalıklar verilmiştir. Daha önceleri Osmanlı'nın Sicilya ile olan ticari ilişkileri "Garp" ocakları aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

Çalışmada ilk olarak Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisinden bahsedilecek, daha sonra Sicilyateyn Krallığı ve Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkileri hakkında bilgi verilecek ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen 15 R. 1268 tarihli belgenin transkripsiyonu yapılarak ticarete konu olan mallar ve bu malların kıymetleri, tenzili ve kalan tutarlarına ait kayıtlar ortaya çıkarılacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Gümrük Vergisi

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıla kadar diğer devletlerle yaptığı ticari anlaşmalar ahidname düzenlenmek suretiyle gerçekleştirilirdi. Ahidname, "muâhede" ya da "anlaşma kâğıdı" olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda "muâhede şartlarını ve iki tarafın imzasını taşıyan resmi kâğıt" şeklinde açıklanmaktadır (Kaçan ve Erdoğan, 2003: 64). Osmanlı Devleti diğer devletlerle yaptıkları ahidnamelerde gümrük vergisini, gelenekler ve idari emirlere göre belirlerken, 1863 yılından sonra gümrük vergileri yönetmeliklere göre belirlemiştir (Uluatam, 1970: 188). Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gümrük vergisi gelenekler ve şer'i kanunlara göre alınmıştır. Daha sonra II. Mehmet döneminde gümrük vergisi bir oran dahilinde alınmış ve öncelikle söz konusu mal bedelinin %2'si kadar sonra bu oran %4'e daha sonra da %5'e kadar çıkartılmıştır. Gümrük vergisi genellikle %5 olarak alınırken uygulanan bölge, malın cinsi ve malın geldiği devletlere göre gümrük tarifeleri değişiklik göstermiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011: 5).

Osmanlı Devleti'nde liman gümrüklerine "*sevahil*"; sınır gümrüklerine "*hudut*"; orta bölgelerde kalan gümrüklere ise "*kara gümrükleri*" olarak ifade edilmiştir. Gümrük vergisinde kullanılan sınır kavramı, denizden karaya ya da karadan denize geçişlerin yapıldığı bölge olarak ifade edilmektedir. O dönemde karadan yapılan ticarete nakliye ücreti daha fazla olduğu için genellikle deniz yoluyla ticaret yapılmış ve bu durum liman ticaretinin önemini arttırmıştır. Karadan denize geçişte alınan gümrük vergisi "*reftiye*"; denizden karaya geçişte alınan gümrük vergisi ise "*âmediye*" olarak ifade edilmiştir. Karada bulunan gümrük bölgeleri "*dâhili ticaret*", limanda olanlar "*dâhili*" ve "*harici*" ticaret şeklinde vergi alınmıştır. Osmanlı toprakları içerisinde ticarete alınan vergi "*dâhili gümrük vergisi*"; sınır dışında olan tüccarlardan alınan vergi ise "*haricî gümrük vergisi*" olarak adlandırılmıştır (Genç 1985: 786-787). Devletin gümrük politikası, malın gümrük bölgesine hem girişinde hem de çıkışında vergiye tabi tutulması şeklinde uygulanmaktaydı. Bu uygulamanın nedeni ise malın giriş yaptığı yerde satılmasını temin etmektir (Öner, 2005: 150). Tüccarlar, gümrük vergisini ödemişse kendilerine "*edâ tezkiresi*" verilirdi. Bu belge, diğer gümrük bölgelerinden geçerken tüccardan tekrar vergi alınmayacağını göstermekteydi (Kütükoğlu, 1996: 263).

Osmanlı Devleti, ticari faaliyetlerde tüccarları din ve milliyetlerine göre ayırarak farklı gümrük tarifeleri belirlemiştir. Gümrük tarifeleri uygulanırken tüccarlar eğer Osmanlı Devleti'nden ve Müslüman ise %3, Osmanlı Devleti'nden ve gayr-ı müslim ise %4, Osmanlı Devleti'nden olmayan tüccarlardan ise %5 oranında gümrük vergisi alınmıştır (Kızıltoprak, 2012: 12-13). Ancak, Osmanlı topraklarının gümrük bölgelerinde farklı gümrük vergisinin alınması, uygulamada farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmış ve bu mali sorun Osmanlı Devleti ile diğer devletlerle olan ikili ilişkilerde aralarının açılmasına sebep olmuştur. Bu farklılıkların ortadan kaldırılması için "*tarife defterleri*" hazırlanmış ve gümrük bölgelerine gönderilmiştir (Kızılay, 2011: 19).

Gümrük bölgelerinde aynı gümrük oranlarının uygulanması Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Uygulanan bu gümrük tarifeleri ile bölgelere, sancaklara ve limanlara göre farklılık gösteren gümrük vergisinin aynı oranda alınması sağlanmıştır (Turan, 1969: 79). Osmanlı gümrük tarife defterlerine göre; gemiler, tüccarlar, mallar ve fiyatlar hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Gümrük kayıtlarında; ticari gemilerin adları, devletleri, sahipleri, alınıp satılan malın cinsi ve miktarı ve giriş limanlarında ödenen gümrük tutarına ait bilgiler yer almaktadır. Alınan her vergi, detaylı kayıt ya da günlük defterler (müfredât ya da ruznâmçe), özet raporlar (muhasabe ve icmal) ve borç kayıtları (bakiye ya da

bekâyâ) “*mukataa*” adı verilen deftere kaydedilirdi. Mukataa kayıtlarında; vergi gelirleri, çiftçiden alınan vergiler, tartılar ve maaşlar (genellikle askerlerin) üzerindeki gümrük gelirlerine ait harcama bilgileri de yer almaktadır (Darling, 2015: 4-7). Osmanlı’ya ait en eski gümrük kayıtları Kırım Kefe’de 892/1496-97 tarihli kayıtlı ancak 1487-1490 dönemlerini kapsayan Karadeniz gümrük bölgesinde kayıt altına alınmıştır. Bu belgede; Kırım Kefe kaptanlarının isimleri, tüccarlar, ithal edilen malların miktarı ve değerleri, ödenmemiş gümrük miktarları, farklı kumaş türlerinin fiyatları ve Kefe’ye hangi ülkeden ihraç edildiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır (İnalçık, 1993: 265-265).

Osmanlı’da kapitülasyonlarla birlikte gümrük tarifeleri de değişmiştir. Osmanlı’da kapitülasyonların verilme amacı, ülkenin ihtiyaçlarını daha ucuz ve sürekli olarak mal temin edilerek ticari vergilerden elde edilen gelirlerin azalmasını engellemektir. Bu durumda “kapitülasyonlar, ihtiyaç duyulan bazı önemli maddelerin (başlıca ince yünlü kumaş, kalya, çelik, barut ve kristal ve saat gibi lüks eşya) sağlanması ve hazineye ait gümrük gelirlerinin arttırılması göz önünde tutularak kaygısızca verilmiştir” (İnalçık, 2009: 315-317). Kapitülasyonlar, Osmanlı’da “*Muahadat-ı Atika*”, “*Uhudu-u Atika*” ya da “*İmtiyazat-ı Atika*” olarak adlandırılmıştır (Çufalı, 2000: 156). Kapitülasyonlar öncesinde Devlet Adamları tarafından tek taraflı olarak değiştirilebilen gümrük oranları, kapitülasyonlardan sonra diğer devletlerin onayı olmadan Osmanlı Devleti tarafından tek başına değiştirilemez hale gelmiştir (Konan, 2006: 68).

Kapitülasyon, ilk olarak Fransa’ya verilmiş ve sonrasında yedi kere tekrarlanarak sürekli hale getirilmiştir. Verilen bu kapitülasyonlara göre, Fransa’ya transit olarak yapılan ticarete %3 oranında alınan gümrük vergisi kaldırılmıştır. Bununla birlikte iç vergi olarak alınan “*baç*”, “*ihtisabiye*”, “*kalemiye*” ve “*ruhsatiye*” gibi vergiler “*müstemin*” tüccarlardan alınmamaya başlanmıştır (Pazarcı, 1998: 83). Fransa’ya verilen ayrıcalıklar, Akdeniz ticaretine girmek isteyen diğer Avrupa ülkelerine de zamanla verilmiştir. 18. yüzyılda Avrupa devletlerinden; İsveç’e (1737), İki Sicilya Krallığı’na (1740), Danimarka’ya (1757), Prusya’ya (1774) ve İspanya’ya (1782) yıllarında kapitülasyonlar verilmiştir (Demiryürek, 2014: 54). Genellikle kapitülasyonlardan sonra yabancı tüccarlar için gümrük vergisi %3 olarak alınmış ancak devletlere verilen tarife defterleri arasında farklı uygulamalar da görülmüştür. Bunlardan; Sicilyateyn Krallığına 1852 yılında verilen gümrük tarife defterine göre, ihraç edilen mal fiyatlarının %16’sı, ithal edilen malların ise %20’si vergi kapsamı dışında bırakılmıştır. Fransız tarife defterinde top, katran, zift gibi askeri mallarda ve pirinç, mercimek, fasulye gibi gıda mallarında Sicilyateyn Krallığına verilen ayrıcalıkların aynısı uygulanmıştır. Benzer durum, İsveç ve Norveç’e 7,5 yıl boyunca devam edecek şekilde vergi istisnası şeklinde uygulanmıştır (Öztürk, 1986: 186). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ihracat ve ithalat gümrük vergi oranlarını arttırmak için birtakım anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmalara göre gümrük vergileri ithalatta %5, ihracatta ise %12 olarak belirlenmiştir. Ancak, ilerleyen dönemlerde bu oranlar tekrar %8’e indirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti tarafından ihracat ve transit vergilerinin %1’den %20’ye çıkartılması talep edilmiş ancak bu talep Avrupalı devletler tarafından kabul edilmemiştir. 1907 yılında ise ithalat gümrük vergisi %8’den %11 çıkartılmış ancak aradaki %3’lük artışın “*Düyun-u Umumiye İdaresi*” tarafından toplanması anlaşmaya eklenmiştir (Çufalı, 2000: 160-161). Gümrük kayıtları;

- Osmanlı Devleti’nin malların diğer devletlere ulaşmasındaki rolünü,
- Uzun mesafede ya da yerel ticaret arasındaki geçiş yerlerini,
- Hristiyan, Yahudi, Müslüman ve yabancı tüccarların ticari faaliyetlerini,
- Denizaşırı ticaretin yerel kültürler üzerindeki etkisini,
- Avrupa keşiflerinden önce ve sonra Osmanlı’nın küresel pazara katılması ile ilgili geçmişe ışık tutma özelliği taşımaktadır (Darling, 2015: 14).

2. Osmanlı-Sicilyateyn Krallığı Ticari İlişkileri

Sicilyateyn, İtalya’nın güneyinde yer almaktadır. Bu krallık, “Lehistan Verasati Savaşları’nın” sona ermesiyle birlikte “Üçüncü Viyana Anlaşması” sonucunda Napoli ve Sicilya eyaleti birleştirilerek 1738 yılında

kurulmuştur. İtalya'da bulunan diğer devletlerle rekabet içerisinde olan Sicilyateyn Krallığı'nın, coğrafi konumu ile siyasi alanda etkin olmasa da Akdeniz'deki stratejik konumundan dolayı diğer devletlerle ticari ilişkileri önem kazanmıştır (Giuntini, 2014: 287). Sicilyateyn Krallığı'nın başına getirilen IV. Don Carlos ilk olarak Osmanlı Devleti ile görüşerek ticari ilişki kurmayı sağlamıştır (Turan, 1967: 82). Krallığın başında bulunan Don Carlos, Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek ayrıcalıklar için anlaşma talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda ilk defa 1740 yılında Osmanlı Devleti ve Sicilyateyn Krallığı arasında ticari anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre iki devlette karşılıklı ticari ilişkilerde %3 oranında gümrük vergisi ödeyecektir. IV. Don Carlos'un girişimleri sonucunda Sicilyateyn Krallığı, 1740 yılında Osmanlı limanlarında konsolosluklar kurmaya başlamıştır (Subhi, 2007: 618).

18. yüzyıldan önce Sicilya krallıkları Fransa, Hollanda ve Avusturya ülkelerinin bayrakları altında Osmanlı Devleti ile ticaret yapmıştır. 16. Yüzyılda Fransa'ya verilen kapitülasyonlar sonucunda Sicilyalı tüccarlar, Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerine Fransa bayrağı altında devam etmişlerdir. Bu tüccarlar, Fransız tüccarlarla aynı oranda gümrük vergisi ödemişlerdir (Demiryürek, 2014: 54). 18. yüzyılda ise Osmanlı ve Sicilyateyn Krallığı arasında ilk ahidname imzalanmıştır. Bu ahidname 21 maddeden ve 1 "hatime"den oluşmakta ve ilk maddeye göre, Osmanlı topraklarındaki bütün limanlardan ve gümrüklerden %3 oranında gümrük vergisi ile "sâ'ir dost olan düvel taraflarından verilen rüsumat" vermesi karşılığında ticari anlaşma yapılacağını içermektedir (Turan, 1967: 82).

Sicilyateyn Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bu anlaşmaya göre; Osmanlı Devleti'ne ait gemiler Sicilya topraklarında, Sicilya gemileri de Osmanlı toprakları içerisinde korunacaktır. Her iki devletin de limanlarından savaş gemisi geçmesine izin verilmeyecektir. Sicilya tüccarlarına Osmanlı hâkim ya da zabıtlere baskı yapılmayacak, hapse atılmayacak, olumsuz herhangi bir durumla karşılaşıldığında ise Sicilya konsoloslarına teslim edileceklerdir. Eğer, Sicilya tüccarları gümrükten mal kaçırırken yakalanırsa diğer devletlere davranıldığı gibi davranılacak ve ayrıca limanlara gelen gemilerden yoklama alınacaktır. Sicilyateyn Krallığı ile yapılan anlaşma diğer devletlerle yapılan anlaşmalardan farklılık göstermektedir. Diğer devletlerle yapılan anlaşmalar tek taraflı iken, imzalanan bu anlaşmaya göre iki devlet karşılıklı olarak akitleşmiş oluyorlardı. Dolayısıyla, Sicilyateyn Krallığı ile yapılan anlaşma, Fransa, İngiltere, Hollanda ve İsveç'le yapılan anlaşmalardan farklı olarak iki devlete de ayrıcalık sağlamıştır. Bu anlaşmadan sonra Danimarka, Prusya, İspanya ve Rusya devletleri ile yapılan anlaşmalar da karşılıklı olarak yapılmıştır (Demiryürek, 2014: 57-61).

Sicilyateyn Krallığı ile ilgili Gümrük Defteri, 1740 yılında imzalanan ilk ahidnameye göre hazırlanmıştır. Söz konusu defter iki kısımdan oluşmaktadır. Defterin ilk kısmı "*Eşya-i Amediye*", ikinci kısım ise "*Eşya-i Reftiye*" olarak adlandırılmıştır. Eşya-i Amediye kısmında, Sicilya tüccarlarının Osmanlı topraklarına satmak için getirdikleri malların yani ithal edilen malların kayıt altına alındığı; Eşya-i Reftiye ise, Sicilya tüccarlarının Osmanlı topraklarından kendi topraklarında veya diğer ülkelerde satmak için aldıkları malların yani ihraç edilen malların kayda alındığı tespit edilmiştir. Daha sonra yine Sicilyateyn Krallığı ile 1851 yılında imzalanan diğer anlaşmaya göre hazırlanan gümrük defterinin de iki bölümden oluştuğu görülmektedir. Defterin ilk bölümü "*Memalik-i muhruse-i şahane mahsulü*", ikinci bölümü ise "*Sicilyateyn devleti mahsulü*" olarak adlandırılmıştır. Bu gümrük defterine göre, malların adetleri üzerinden kıymetleri de kayıt altına alınmıştır (Turan, 1967: 82). Arşivlerde 1740-1859 yıllarını içeren "Sicilya'nın Ahidnamesi" sonucunda hazırlanan Gümrük Tarife Defterine ait bilgiler yer almaktadır. Gümrük kayıtlarına göre, iki devlet arasında belirli aralıklarla tekrarlanan anlaşmalar da gümrük vergisi oranları da zaman zaman değişkenlik göstermiştir.

Litratürde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Osmanlı Devleti ile birçok devlet arasında gerçekleştirilen gümrük tarife anlaşmalarına rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Krallığı arasında imzalanan gümrük tarifeleri hakkında ilk kez (ulaşılabilirdiği kadarı ile) 1967 yılında Şerafettin TURAN tarafından kaleme alınmıştır (Turan, 1967). Turan çalışmasında Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Krallığı arasında imzalanan gümrük tarifelerini genel olarak ele almıştır. Bu çalışmada da Turan'ın başlattığı çalışmaya ilave olarak iki devlet arasındaki sadece 1852 tarihli belge ele alınmış ve ticarete konu olan mallar tek tek transkripsiyonu yapılarak literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

3. Osmanlı-Sicilyateyn Krallığı Ticari İlişkilerinde Gümrük Tarife Defteri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen 705 defter no ve 25 Rabiulahir 1268 tarihli belge 22.5 x 30 ebatlarında olup ikisi boş ve dördü yazılı olmak üzere toplam altı sayfadan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Krallığı arasında miladi 1852 tarihinde imzalanan ticaret anlaşmasının 19. Maddesi gereğince iki ülke tacirlerinin ihracat ve ithalat işlerinde uyacakları gümrük vergisi ve rüsum oranlarını mübeyyin tarife defteri olan belgede Sicilyateyn Devleti tüccarının kendi ülkeleri veya başka devletlerden getirdikleri sanayi, tarım veya maden gibi mallar ile yine kendi ülkelerine veya başka ülkelere mal götürmek amacı ile Osmanlı Devleti'nden satın aldıkları her türlü eşya ve mal için ödemekle yükümlü oldukları gümrük resimleri belirlenmiştir. Bu belge, diğer devletlerde uygulanan gümrük tarifeleri gibi yeni bir tarife yapılması için iki devlet tarafından da talep edildiğinden, Osmanlı ve Sicilya Devleti'nin İstanbul maslahatgüzarı Kumandor Tarconi'nin belirlediği memurlar tarafından şu şekilde düzenlenmiştir. *"Sicilyateyn devleti tüccarının kendü memleketleri veyahud düvel-i saire memaliki mahsulat-ı arziye ve harsiyye ve sınaiesinden olarak memalik-i mahrusa-i şahaneye getirdikleri ve memalik-i mahrusa-i şahane mahsulat-ı arziye ve harsiyye ve sınaiesinden olarak kendi memleketlerine veyahud diyar-ı ahere nakl için gerek tüccar-ı merkumenin ve gerek vekillerinin memalik-i şahanenin her bir mahallinde mübayaa eyledikleri her nev' kâffe-i emtia ve eşya üzerine edası lazım gelen gümrük rüsumatiyçün bin sekiz yüz elli bir sene-i ıseviyesi alafranga şehri-i martın beşinde Devlet-i Aliyye ile Sicilyateyn Devleti beyninde akd ve tanzim olunan muahede-i ticaretin on dokuzuncu maddesi iktizasınca düvel-i saire tarifeleri misillü müceddeden bir tarife tertib ve tanzimi tarafeynden arzu olduğunda binaen canib-i eşref-i devlet-i aliyyeden ve Sicilyateyn devletinin Dersaadette mukim maslahatgüzarı Kumandor Tarconi tarafından tayin kılınan memurlar marifetiyle tanzim olunan tarife defteridir ki, ber vech-i ati beyan olunur."*

Osmanlı-Sicilyateyn Krallığı ticari ilişkilerinde kullanılan Gümrük Tarife Defteri'nin 2. Sayfasında yer alan Sicilyateyn Devleti mallarının gümrük vergileri (Gümrük Resmi) aşağıdaki Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Sicilyateyn Devleti Malları Gümrük Resmi (2.Sayfa)

Mal/Ürün (Nevi)	Miktar Hareketi	Kıymeti	Gümrüğü	%20 Tenzil	Kalan Tutar
Altın Yapağı Üsküfe	1 Deste-12 Adet	26	93.5	18.5	75 Kuruş
Penbenden Beyaz Üsküfe	1 Deste-12 Adet	26	93.5	18.5	
Bademiçi	1 Kıyye	7.5 Kuruş 10 Para	28.5	05.5	23 Akçe
Eldiven Çeşitlerinden			Sicilya rayicinden	%20	%3
Tuzlu Lahm-i Hınzır ve Bastırma	1 Kantar	117	423	84.5	338.5 Akçe
Göl ve Kaya Tuzu			Sicilya rayicinden	%20	%3
Peynir Çeşitlerinden			Sicilya rayicinden	%20	%3
Kuru İncir			Rayicinden	%20	%3
Bergamot ve Limon Ruhı			Rayicinden	%20	%3

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Defter No: 705.

Belgenin ML_d__00705_002 kod ile hazırlanmış olan kısmında 9 kayıta 11 farklı ürüne ait gümrük vergileri yer almıştır. Bunların 5 adedi rayiç bedel üzerinden %20 indirim yapıldıktan sonra kalan tutar üzerinden %3 vergi alınması gerektiği ifade edilirken, 4 adedinde ise tutarları belirlenmiş ve bu tutarlar üzerinden alınması gereken gümrük vergisi tutarları ifade edilmiştir. Belgenin devam eden kısmında yine ürünler ile ilgili gümrük vergileri yer almaktadır. Aşağıdaki Tablo 2'de Osmanlı-Sicilyateyn Krallığı ticari ilişkilerinde kullanılan Gümrük Tarife Defteri'nin 3. Sayfasında yer alan Sicilyateyn Devleti mallarının gümrük vergileri (Gümrük Resmi) gösterilmiştir.

Tablo 2. Sicilyateyn Devleti Malları Gümrük Resmi (3.Sayfa)

Mal/Ürün (Nevi)	Miktar Hareketi	Kıymeti	Gümrüğü	%20 Tenzil	Kalan Tutar
Timur Lenger	1 Kantar	135	486	097	389
Timur Zincir_i Sefine	1 Kantar	110	396	079	317
Turunç Kuruşu			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Sirke-i Frengi	1 Kantar	35	126	025	101
Limon Suyu	1 Kantar	66	237,5	047,5	190 akçe
Arak-ı Sicilya Ademi?	1 Kıyye	2 kuruş 10 Para	7,5	1	6,5 akçe
Kola (tabir olunur bir çeşit nişasta)	1 Kıyye	3,5 Kuruş	12,5 akçe	02,5	10 Akçe
Turunç			Sicilya rayiç kıymetinden	%20	%3
Limon ve Portakal	Aded 1000	112,5 Kuruş	405 Akçe	081 Akçe	324 Akçe
Kendir-i Ham			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kendir-i Tel			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Carub			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kiriş			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kunduz böceği			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Ketan-ı Ham ve Tel			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kırımtartar	1 kıyye	8 kuruş 10 para	29 akçe	05,5	23,5 akçe
Çikolata	1 kıyye	15 kuruş	54 akçe	11 akçe	43 akçe
Tesbihlik ala dizi mercan	1 kıyye	1250 kuruş	4500	900	3600 akçe
Evsat dizi mercan	1 kıyye	600 kuruş	2160 akçe	0432 akçe	1728 akçe
Edna dizi mercan	1 kıyye	190 kuruş	684 akçe	136,5 akçe	547,5 akçe
Ham mercan	1 kıyye	600	2160 akçe	0432 akçe	1728 akçe
Harir şabka-i Sicilya	1 deste 12 adet	300 kuruş	1080 akçe	216 akçe	764
Hasır şabka			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Harir kalçına	1 deste 12 çift	200 kuruş	720 akçe	114 akçe	546 akçe
Harir çorab	1 deste 12 çift	100 kuruş	360 akçe	072 akçe	288 akçe
Astrin (tabir olunur şem'-i revgan-ı Frengi)	1 kıyye	17 kuruş	61 akçe	12 akçe	49 akçe
Beyaz valdan Kağıt post?	1 kıyye	11 kuruş	39,5 akçe	08 akçe	31,5 akçe
Kağıt uc-ı takye	1 (...)	25 kuruş	90 akçe	18 akçe	82 akçe
Kağıd-ı hartuç	1 (...)	25 kuruş	90 akçe	18 akçe	72 akçe

9. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Timur çenber	1 kantar	60	216 akçe	043 akçe	173 akçe
Bi'l-cümle varil tahtası			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Meyan Balı			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Timur Yatak?			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kurt Helvası			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Bi'l-cümle Şa'riye,			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Envva' tavlâ-i Sicilya			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Bi'l-cümle Sandalye ve Kanepe ve Sofra			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Revgan-ı Bezir	1 kantar	185 kuruş	666 akçe	133 akçe	633 akçe
Revgan-ı zeyt	1 kantar	165 kuruş	594 akçe	119 akçe	475 akçe

Kaynak: BOA, Defter No: 705.

Tablo 2'ye göre, 39 kalemede incelenen mallardan 16 adedi rayiç bedel üzerinden vergilendirilirken, 23 adedinde ise miktar hareketleri belirlenerek vergiye tabi tutulmuştur. ML_d__00705_003 kodlu 3. Sayfada yer alan malların içerisinde ise en yüksek tutarlı ve dolayısıyla en büyük vergi ve indirim tabi olan ürün tespit yapılmıştır.

Aşağıdaki Tablo 3'te Osmanlı-Sicilyateyn Krallığı ticari ilişkilerinde kullanılan Gümrük Tarife Defteri'nin 4. Sayfasında yer alan Sicilyateyn Devleti mallarının gümrük vergileri (Gümrük Resmi) gösterilmiştir.

Tablo 3. Sicilyateyn Devleti Malları Gümrük Resmi (4. Sayfa)

Mal/ürün (Nevi)	Miktar Hareketi	Kıymeti (Kuruş)	Gümrüğü	Tenzil	Kalan Tutar
Harir ve Kirpas-ı sagir ve kebir bi'l-cümle şemsiye			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Adi toprak tabak ve kase ve bu misüllüden			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Sicilyadan gelen şam fıstığı			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Bucolata tabir olunur toprak			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Fildişi tarak	1 kıyye	325	1170 akçe	234 akçe	936 akçe
Bağa toprak			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Sardalya balığı	Üç kıyyedeb dört kıyyeye kadar varilce	1	126 akçe	25 akçe	101 akçe
Erkek kundurası	1 çift	26,5	95 akçe	19 akçe	76 akçe
Limon ve portakal kabuğu	1 kıyye	3 kuruş	10,5 akçe	2 akçe	9,5 akçe
Zenne ve çocuk kundurası			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Çodak?			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Mersin yaprağı			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Tableti tabir olunur hareli (....)			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Tortu-yı hamr	1 kantar	250 kuruş	900 akçe	180 akçe	720 akçe
Kuş üzümü	1 kantar	112,5 kuruş	400 akçe	91 akçe	324 akçe
Bi'l-cümle keten bezi			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Fuçi ile gelen hamr-ı marsala	1 kıyye	2,5 kuruş	9 akçe	1,5 akçe	7,5 akçe
Beyaz ve siyah adi Hamr-ı Sicilya	1 kıyye	1 kuruş 10 para	4,5 akçe	1 akçe	3,5 akçe
Canfes-i sade ve levantin ve serci?	1 (...)	27,5 kuruş anı birbuçuk ve iki endazeye kadar	99 akçe	20 akçe	79 akçe
Düz canfes ve atlas ve levantin ve serci	1 zira	8 kuruş anı altı rubdan bir endazeye kadar.	28,5 akçe	5,5 akçe	23 akçe

Akuraza tabir olunur çiçekli canfes	1 zira	10 kuruş anı altı rubdan bir endazeye kadar	39 akçe	7 akçe	29 akçe
Çiçekli atlas, ekli ve eksiz			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Kükürt külçe	1 kantar	42 kuruş	151 akçe	30 akçe	121 akçe
Kükürt çubuk	1 kantar	58 kuruş	208,5 akçe	42 akçe	166,5 akçe
Ağaçtan fuçı çenberi			Rayiç kıymetinden	%20	%3
Limon tuzu			Rayiç kıymetinden	%20	%3

Kaynak: BOA, Defter No: 705.

Söz konusu belgenin ML_d__00705_004 kodlu sayfada son olarak 26 adet malın/ürünün vergi oranları gösterilmiştir. Burada 13 adedine rayiç bedel uygulaması üzerinden vergi belirlenirken kalan 13 adet mal ise ayrı ayrı farklı miktar ölçü birimleri ile vergileri belirlenmiştir. En yüksek tutarlı ürün, fildişi tarak olarak kayıt altına alınmıştır.

Belgenin sonunda Sicilyateyn Devleti tüccarının Osmanlı'ya gönderdikleri ve oradan alıp götürdükleri eşya ve malların gümrük resmi (vergi) anlaşma gereğince işbu tarifede masraf ve gümrük için ihrac malın kıymetinden yüzde on altı ve ithal malın yüzde yirmi tenzil olunduktan sonra belirlenen miktara tatbik olunarak alınır. Tarifede ismi kayıtlı olmayan veya ismi yazılı ama bahası tayin olunmayarak rayice bırakılmış olan mallardan rayiç ve kıymetine hesaplanarak, ihracattan ise o andaki rayiç üzere yüzde on altı düşüldükten sonra geri kalan bahasından yüzde dokuz ayakbastı (amediyeye) ve yüzde üç reftiye alınır. İthal edilen mallardan ise kıymetinden yüzde yirmi düşürülerek, baki kalan bahasından yüzde üç amediyesiyle, anlaşmada mevcut olduğu üzere yüzde iki resm-i munzammı (eklenmiş vergi) alınmak ve adı geçen yeni malların zuhuru sırasında veya tarife defterinde rayiç kıymetinden gümrük resmi alınmak üzere kayıtlı olan eşya ve malların fiyatlarının belirlenmesinden dolayı memurlar ve tüccar arasında uyuşmazlık çıktığı takdirde gümrük resmi aynen ödenir. Çünkü Sicilyateyn devleti daha önce Fransa eski tarifelerini kabul etmiş ve tüccarları için bu tarifeye göre muamele yapılmış olduğu halde, o tarifenin 1263 senesi 25 muharreminde (1847 Kanunusani 1) son bulduğundan dolayı o tarihten itibaren diğer devletler tarifeleri gibi 1855 senesi Martının 13. Günü (rumi 1. Günü) ne kadar İstanbul gümrüğü ve diğer gümrüklerdeki fiyatı cari olmak ve malların fiyatlarının artması veya eksilmesi ihtimaline karşı sürenin bitimine kadar muteber tutulmuştur. Sürenin bitiminden altı ay öncesinden (yani son altı ay içinde) tarafların tarifenin yenilenmesi veya değiştirilmesini talep etme hakları vardır. Bu süre zarfında taraflar tarifenin yenilenmesini talep etmez ise anlaşmanın müddeti 7 sene daha uzayacaktır. Bu konuda Osmanlı ile Sicilyateyn maslahatgüzarı arasında verilen resmi karar ve irade-i seniyye gereğince bu tarife defteri düzenlenmiştir. Belgenin sonuç transkripsiyonu şu şekildedir; *“Sicilyateyn tüccarının ber vech-i bala memalik-i mahrusaya gönderdikleri ve andan alıp götürdükleri kâffe-i emtia ve eşyanın ber muceb-i muahede ahz olunacak resm-i gümrüğü işbu tarifede masraf ve gümrük için emtia-i ihraciyenin kıymetinden yüzde on altı ve idhaliyeden yüzde yirmi tenzil olunduktan sonra tayin olunmuş olan miktara tatbiken ahz olunub, tarife-i merkumede ismi mevcut ve mukayyed olmayan veyahut ismi muharrer olub da bahası tayin olunmayarak rayice bırakılmış olan emtiadan rayic ve kıymetine göre bi'l-hesab ihracattan ise ber vech-i muharrer rayiç-i vakt üzere kıymetinden yüzde on altı tenzil olunduktan sonra geri kalacak bahasından yüzde dokuz amediye ve üç reftiye ve ithalattan ise kezalik kıymetinden yüzde yirmi tenziliyle yüzde üç amediyesiyle muahedede munderiç surete tatbiken yüzde iki resm-i munzammı ahz olunmak ve zikr olunan emtia-i cedidenin hin-i zuhurunda ve gerek defter-i tarifede rayiç kıymetinden resm-i gümrük alınmak üzere mukayyet olan emtia ve eşya hakkında fiyat takdirinden dolayı gerek memurlarıyla tüccar beyninde uyuşulamayıb da münazaa zuhur eylediği halde icab eden resm-i gümrüğü aynen verilüb alınmak ve çünkü Sicilyateyn devleti bundan mukaddem Fransa tarife-i atikasını kabul edip, tüccarı hakkında ona tatbiken muamele olunmakta olduğu halde tarife-i merkume bin iki yüz altmış üç sene-i hicriyesi Muharreminin yirmi beşinci ve bin sekiz yüz kırk yedi sene-i iseviyesi şehri Kanun-ı Saninin ibtidası tarihinde münkaziye olmuş olduğundan ol tarihten itibaren düvel-i saire tarifeleri misillü bin sekiz yüz elli beş sene-i iseviyesi Martının birinci ve alafranga on üçüncü gününe kadar gerek Asitane Gümrüğü ve gerek memalik-i mahrusada kain bi'l-cümle gümrüklerde hakimi cari olmak ve emtia ve eşya-yı merkumenin mürur-ı zaman ile kıymetleri tefavüt etmesi ihtimaline mebni müddet-i mezkure inkızasına kadar meri ve muteber tutulub, müddet-i mezkurenin inkızasından altı ay evvel yani en sonraki altı mah zarfında (silik) tarafeyn tarifenin tadil ve tecdidini talep etmeğe istihkaklı bulunmak ve müddet-i mezkureyi altı mah mürur edib de*

canibeynden biri tecdid-i tarifeyi istida etmediği halde bunun müddeti yedi sene daha mümted olmak üzere devlet-i aliyye ile maslahat-güzar-ı mumaileyh beyninde verilen karar-ı resmi ve ol-babda müteallik buyurulan irade-i seniyye mucebince işbu mümza defter tanzim ve terkim kılındı." Fi 25 R. Sene 268

SONUÇ

15 Şubat 1852 (25 R.268) tarihli belgede 74 kalem ürün kayıt altına alındığı görülmüş olup bunların 34 adeti rayiç bedel üzerinden %20 indirim uygulandıktan sonra kalan tutar üzerinden %3 oranında vergiye tabi tutulacağından bahsedilmiş olup, 40 adeti ise belirlenmiş olan miktar üzerinden kıymeti tespit edilmiş ve gümrük resmi belirlenmiştir. Belgede geçen malların miktarları kantar, kıyye, deste, adet, varil, zira ve çift gibi ölçü birimleri ile ifade edilmiştir. Kıymetleri belirlenirken kuruş ve para ile değer biçilmiş iken, tenzili ve kalan tutarı ise akçe para ölçüsünden ifade edilmiştir. Belgede kayıt altına alınan rayiç bedel haricindeki malların belirlenmiş toplam bedeli 22.841,5 akçe olup, bunun %20 si tenzil olarak kaydedildiği için 3.788 akçesi indirim konusu olmuş ve kalan tutar ise 19053,5 akçe üzerinden % 3 gümrük resmi alınmıştır. Belgede kayıtlar, altın yapağı üsküfe ile başlamış ve limon tuzu ile tamamlanmıştır. Belirlenen gümrük kıymetlerinden en yüksek bedelli olan mercan taşı iken en düşük fiyatlı olan ise sardalya balığı olmuştur.

Belgede kıymetleri belirlenmeyen malların gümrük tarifesi yine de belirli bir kurala bağlanmıştır. Buna göre rayiç bedel üzerinden öncelikle %20 tenzile tabi tutulacak sonrasında kalan bedel üzerinden %3 oranında amediyenin alınmasına karar verilmiştir. Bunun yanında kıymeti net bir şekilde belirlenmiş olan 40 adet malın ise amediye bedelinin alınmasından bahsedilmiştir. Belgedeki mallar incelendiğinde hem ilk madde malzeme niteliğindeki tekrardan işleme tabi olacak olan malların hem de kullanıma ya da tüketime hazır malların gümrük tarife defterine konu olduğu ortaya çıkmıştır. Belgede sıralanan malların belirli bir kurala tabi olmadığı ve rastgele sıralandığı dolayısıyla sardalya balığı sonrası erkek kundurasına ya da portakal ve limon kabuğu sonrası da çocuk kundurasının olduğu belge incelendiğinde görülmektedir. Diğer yandan belgede hem tüketim hem kullanım mallarının olmasının yanında frengi hastalığını ilgilendiren malların da gümrük tarifesine konu olduğu, tarımsal ürünlerin yanında dönemin sanayisine uygun malların da yine belgede yer aldığı ortaya çıkmaktadır.

Son olarak Osmanlı Devleti ile Sicilya Devleti arasında imzalanan ve detaylı olarak transkripsiyonu yapılan belgenin yanında literatürde Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Belçika (Fidan: 2017a ve 2017b eserlerinden anlaşıldığı üzere) gibi devletler ile yaptığı gümrük tarife anlaşmaları karşılaştırıldığında ticarete konu olan malların farklılaştığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Almanya ve Belçika gibi daha güçlü ve büyük devletlere gümrük tarifelerinin (%8) daha yüksek olduğu buna karşın Sicilyateyn Devleti ile yapılan anlaşmada ise gümrük tarifesinin daha düşük oranda (%20 tenzil ve %3) olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu kapitülasyonlar sonrasında ortaya çıkan duruma dayandırmak mümkündür. İktisadi ve mali yapısı bozulan Osmanlı Devleti'nin aldığı vergiler, önceleri tek taraflı yani Osmanlı Devleti tarafından istenildiği gibi değiştirilirken 19. Yüzyıla gelindiğinde gümrük vergilerinin bile verilen tavizler sonrasında daha çok karşılıklı imzalanan anlaşmalarla belirlendiği anlaşılmaktadır.

Konu ile ilgili bundan sonraki çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile gerçekleştirdiği gümrük anlaşmaları toplu olarak incelenip karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca belirlenmiş olan malların kıymetleri üzerinden enflasyon çalışmaları dönemler arasındaki farklılıkları da ortaya çıkarmak olasıdır.

KAYNAKÇA

Acartürk, E. ve Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 1-21.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Maliye Nezareti Defterleri, Defter No: 705.

Çufalı, M. (2000). Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü, Türk Yurdu Dergisi, XIX-XX (148-149), Aralık-Ocak.

- Darling, L.T. (2015). Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction. *Review of Middle East Studies*, 49 (1), 3–22.
- Demiryürek, M. (2014). The Legal Foundations of The Commercial Relations Between The Ottomans and Neapolitans. *Bilig*, Spring (69), 53-74.
- Fidan, M. (2017a). Osmanlı Devleti ile Almanya Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862), *Akademik Bakış*, 10(20), 265-298.
- Fidan, M. (2017b). Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862), *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 287-309.
- Genç, M. (1985). Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giuntini, A. (2014). Technology Transfer, Economic Strategies and Politics in the Building of the First Italian Submarine Telegraph. *History of Technology*, (Edited by Ian Inkster), Vol. 32.
- İnalçık, H. (1993). The Ottoman Cotton Market and India: The Role of Labor Cost in Market Competition. In *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, 264-306. Bloomington, IN: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture.
- Kaçan Erdoğan, M. (2003). 1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnamesi. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1).
- Kızıltoprak, A.A. (2012). 1330 Tarihli Rusumat Salnamesine Göre Osmanlı Gümrükleri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Konan, B. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurdakul, N. (1981). Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar. *Döler Neşriyat*, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. (1996). Osmanlılar 'da Gümrük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.14,263-268. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c14/c140177.pdf>, Erişim Tarihi: 19.08.2019.
- Öner, E.(2005). Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M. (1986). Türk-Fransız Ticaretinde 1816 Tarihli Gümrük Tarife Defteri. VII. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul.
- Pazarıcı, H. (1998). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Birinci Kitap, Ankara.
- Subhi, M. E. (2007). *Subhi Tarihi*. Haz. Mesut Aydın. İstanbul: Kitabevi.
- Turan, Ş. (1969). Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri. *Belgeler IV* (7-8), Ankara.
- Uluatam, Ö. (1970). Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/430/4815.pdf>, Erişim Tarihi: 19.08.2019.

SOSYAL GÜVENLİK DENETİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE DENETİMDE ETKİNLİĞİ SAĞLAMAYA YÖNELİK ÖNERİLER¹⁰

Cevdet ÇÜRÜKOĞLU

Sosyal Güvenlik Denetmeni, Aydın Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü, ccurukoglu@gmail.com

Coşkun KARACA

Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ckaraca@cumhuriyet.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma ile sosyal güvenlik sisteminde yaşanan sorunların neler olduğu, bu sorunların çözümü için etkin bir denetim mekanizmasının nasıl kurulacağı tartışılmış ve Türkiye’de sosyal güvenlik denetiminin güçlendirilmesine yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.

Bu kapsamda öncelikle sosyal güvenlik denetimine ilişkin sorunlar ortaya konmuştur. Bu sorunlar içerisinde Türkiye’de sosyal güvenlik denetiminin çok başlı ve tam anlamıyla merkeze bağlı bir yapıya sahip olmaması, birden fazla denetim biriminin olmasının yetki ve görev konusunda çatışma meydana getirmesi, denetim elemanı sayısının yetersizliği, sosyal güvenliğin finansman açıklarının genel bütçede bir yük meydana getirmesi, sistemin tarafları olan işçi ve işverenlerin sistemle olan uyum sorunları, sağlık hizmetlerine atfedilen değer ve meydana gelen suiistimallerin artmasının meydana getirdiği finansal zorluklar ve yönetimden kaynaklı sorunlar, sosyal güvenlik denetimine etki eden en önemli sosyal güvenlik sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sorunların çözümü ise etkin bir denetim mekanizmasının kurulmasına bağlıdır. Bu kapsamda çalışmada etkin bir denetim mekanizmasının geliştirilmesine yönelik olarak sosyal güvenlik denetiminin merkeze bağlı ve tek çatı altında örgütlenen bir yapı ile gerçekleştirilmesi, diğer kurumlar ile koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi, denetim model ve niteliğinin uluslararası standartlara ve ülke şartlarına en uygun şekilde belirlenmesi, denetim elemanlarının mesleğe girerken gerekli liyakate sahip kişiler arasından seçilmesi, sisteme tüm tarafların katılımını sağlayacak bir denetim anlayışının ortaya konması ve nihayetinde sosyal güvenlik ahlakının tabana yayılmasının temini şeklinde bir dizi politika uygulamalarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik Sistemi, Sosyal Güvenlik Denetimi, Denetimde Yaşanan Sorunlar.

---

¹⁰ Bu çalışma Cevdet Çürükoğlu tarafından hazırlanan “Sosyal Güvenlik Denetiminde Etkinlik: Sorunlar ve Çözüm Önerileri” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

PROBLEMS IN SOCIAL SECURITY SYSTEM AND SUGGESTIONS TO PROVIDE EFFICIENCY IN AUDITING

ABSTRACT

This study what is happening with the problems in the social security system discussed how to establish an effective control mechanism for the solution of these problems, offered solutions towards the strengthening of social security auditing in Turkey.

In this context, firstly, the problems related to social security auditing have been put forward. These problems include of the social security auditing in Turkey, being multi-head and having a structure attached to the center, creating a conflict of authority and duties of more than one audit unit, insufficiency of the number of audit staff, of social security deficits creating a burden on the general budget, compliance problems of workers and employers with the system, financial difficulties caused by increased abuse, management problems.

The solution of these problems depends on the establishment of an effective control mechanism. In this context, a number of policy implementations have been mentioned in order to develop an effective audit mechanism: conducting the social security audit with a structure that is connected to the center and organized under one roof, improving coordination and cooperation with other institutions, determination of audit model and quality in the most appropriate way to international standards and country conditions, selection of audit staff among the persons with the necessary qualification, an audit approach that would enable all parties to participate in the system and ultimately ensuring the spread of social security ethics.

Keywords: Social Security System, Social Security Auditing, Problems in Auditing.

Giriş

Sosyal güvenlik, belirli sosyal risklerin iktisadi sonuçlarına karşı bireyin korunmasını sağlayan önemli bir kamu hizmetidir. Sosyal güvenlik geniş anlamda; sosyal bakımdan güçsüz olanların yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik politikaların tümü şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde bireylerin çalışmalarının kayıt altına alınması ve iş hayatında ortaya çıkabilecek risklere karşı korunması, sosyal güvenlik hizmeti içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Böylece sosyal güvenlik sistemi bireye, ortaya çıkabilecek muhtemel riskler için iktisadi bir emniyet sağlamaktadır. Bu emniyetin sağlanması ise sistemin etkin bir denetim mekanizmasına sahip olması ile mümkündür.

Sosyal güvenlik sisteminin toplumsal refahın ve kalkınmışlığın önemli bir göstergesi olduğu dikkate alındığında bu çalışma, sistemde yaşanan sorunları ve bu sorunların önlenmesi için gerekli olan politikaların neler olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kapsamda çalışmada etkin bir denetimin sağlanabilmesi için koordinasyon ve iş birliğinin, yenilikçi denetim anlayışının, denetim elemanlarının kapasitesinin güçlendirilmesinin, katılımcı denetim anlayışının ve sosyal güvenlik ahlakının önemli olduğu düşünülmektedir.

1. Sosyal Güvenlik Denetiminde Yaşanan Sorunlar

Anayasal bir hak olan sosyal güvenlik, tüm toplumu kapsayan önemli bir kamu hizmetidir. Ancak prim toplamak, aylık ödemek ve sağlık harcamalarını finanse etmek gibi kapsamlı hizmet ağına sahip olan sosyal güvenlik sisteminin sağladığı hakların ve sunduğu hizmetlerin suiistimal edildiğine sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle söz konusu suiistimallerin engellenmesi, engellenemeyip ortaya çıkması halinde ise cezai yaptırıma tabi tutulması gerekmektedir. Tespit ve müeyyide için gereken ise sağlıklı işleyen bir denetim mekanizmasıdır. Ancak sosyal güvenlik sisteminde yaşanan birtakım sorunlar, denetim mekanizmasının işleyişini de etkilemektedir. Denetim örgütünün çok başlı yapısı, denetim birimleri arasında yetki ve görev çakışması, denetim elemanı sayısının yetersizliği, refah sunumu anlayışında değişim, sisteme uyum sorunları, sağlık hizmetlerinde değişim ve yönetimden kaynaklanan sorunlar gibi nedenler denetime etki eden en önemli sosyal güvenlik sorunlarını oluşturmaktadır.

1.1. Çok Başlı Denetim Yapısı

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 81 Sayılı İş Teftiş Sözleşmesi'ne göre iş hayatının denetimi, ülkenin imkânları da dikkate alınarak merkezi bir otoritenin gözetimi ve kontrolünde yürütülecektir. Burada amaç tek merkezden idare ve sevk edilen denetim yapısıyla, denetimin tarafsızlığını ve yeknesaklığını temin etmektir. Ancak Türkiye'de hâlihazırda bu yapı mevcut değildir.

Türkiye'de sosyal güvenlik denetimi sosyal güvenlik müfettişleri ve sosyal güvenlik denetmenleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Sosyal güvenlik müfettişleri Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanı'na bağlı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı içerisinde görev yaparlar. Sosyal güvenlik denetmenleri ise taşra teşkilatında il müdürüne, il müdürü tarafından görevlendirilecek il müdür yardımcısına, hatta bazı büyük şehirlerde merkez müdürüne bağlı olarak faaliyet yürütmektedirler.

5510 sayılı Kanunda sosyal güvenlik müfettişleri ve sosyal güvenlik denetmenlerine açıkça değinilmemiş olup, denetim, inceleme ve soruşturmaya yönelik faaliyetlerin kurumun denetim ve kontrolle görevli memurları ile yürütüleceği belirtilmiştir. Bu durum kurumun birden fazla denetim biriminin olmasını ve bu denetim birimlerinin görev dağılımında her zaman değişiklik yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Ancak denetim birimleri merkezi bir otoriteye bağlı olmadığı için denetimlerin tam bir bağımsızlık içerisinde yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir. Hem merkezde hem de yerelde örgütlenen çoklu denetim yapısı nedeniyle denetimler bütünsel bir yapıdan ve standarttan uzaktır.

1.2. Yetki ve Görev Çakışması

Çalışma hayatının denetiminin çok başlılığı, denetim birimleri arasında yetki ve görev karmaşasına yol açmakta, gerçekleştirilen denetimler bazen birbirlerini tamamlarken bazen de birbirleriyle çakışıp mükerrer incelemeye neden olmaktadır. Diğer yandan aynı konunun birden fazla denetim birimi tarafından incelenmesi emek ve zaman kaybını ortaya çıkarmaktadır. Sosyal güvenlik müfettişleri ve sosyal güvenlik denetmenlerinden hangisinin hangi konularda denetim ve inceleme yapacağı kanunda net olarak belirtilmediğinden alt mevzuat hükümleri ile görev dağılımında değişikliğe gidilebilmektedir. Görev dağılımının sürekli değişmesi, denetimlerin hangi birim tarafından gerçekleştirileceği konusunda net bir ayırım yapmaya engel olmaktadır.

Bu durum her şeyden önce gereksiz bürokrasiye neden olmaktadır. Ayrıca böyle bir durumda, her denetim birimi farklı bir çalışma anlayışına sahip olduğundan, her denetim elemanı da konuya farklı bir bakış açısı getirecek ve kararlar arasında tutarsızlıklar ortaya çıkacaktır.

1.3. Denetim Elemanı Sayısının Yetersizliği

Nüfusun artmasına ve ekonomik büyümeye paralel olarak işyeri ve sigortalı sayısında da artış yaşanmakta, bu durum denetim elemanı sayısında yetersizliğe neden olmaktadır (Koban ve Fırat, 2007, s. 181-182). Başta kayıt dışı istihdamla mücadele olmak üzere sosyal güvenlik mevzuatına ilişkin birçok konuda toplumsal bilinç artmış, vatandaşlar sadece dilekçe ile değil, kamu iletişim hatları ve internet kanalıyla da kuruma başvurabilme imkânına kavuşmuştur. Bu durum kurumun denetim elemanlarının incelemesi gereken görev emri sayısını artırmıştır.

Sosyal Güvenlik Kurumu, son yıllarda özellikle sosyal güvenlik denetmeni sayısını artırmaya yönelik yeni personel alımlarına başvurmaktadır. Ancak sosyal güvenlik denetmenlerinin çalışma şartları ve özlük haklarının, benzer işleri yapan diğer kamu kurumlarının denetim elemanlarının gerisinde kalması ve iyileştirmeye yönelik ciddi bir adım atılmıyor olması, kuruma alınan denetmen yardımcılarının henüz yeterliliğini bile vermeden başka kurumlara geçmesine neden olmuş, bu nedenle denetim elemanı sayısına ilişkin hedeften uzaklaşmıştır.

1.4. Refah Sunumu Anlayışında Değişim

Refah devleti anlayışında yaşanan sıkıntılar neticesinde sosyal güvenlik sistemlerinde de devlet ve piyasanın birlikte yürüteceği bir ekonomi modeli ortaya çıkmıştır. Devlet, refah devletine yönelik hizmetlerin sunumunda yerini özel sektöre bırakarak daha çok düzenleyici ve denetleyici bir rol üstlenmeye başlamıştır (Özşuca ve Gökbayrak, 2012, s. 63). Sosyal güvenliğin devlet tarafından sunulma gerekliliği, bu hizmetten yararlananlara sağladığı pozitif dışsallıktan kaynaklanmaktadır. Şayet sosyal güvenlik, özel

sektör tarafından devlet müdahalesi olmaksızın sunulmuş olsa ortaya çıkan pozitif dışsallık piyasa ekonomisi tarafından fiyatlandırılmayacağından sunulan hizmet optimal miktarın altında kalacaktır. Bu nedenle pek çok ülkede sosyal güvenlik hizmetleri müdahaleci devlet anlayışı çerçevesinde sunulmakta ve ortaya çıkan finansman açıkları genel bütçeden karşılanmaktadır.

1.5. Sisteme Uyum Sorunları

Vatandaşlar hayatlarına ilişkin kararlar alırken, genellikle kısa vadeli düşünürler. Bu nedenle vatandaşlarını uzun vadeli risklere karşı koruma görevini devletler üstlenmiştir. Sosyal güvenlik de bu görev çerçevesinde sunulan hizmetlerin başında gelmektedir. Çalışanların gelecek kaygısından uzak olmaları dışında işverenlerin de kendilerine ek maliyet yükleyen sigorta primlerini ödemekten kaçınmak istemeleri, sağlayacağı toplumsal fayda göz önünde bulundurulduğunda sosyal güvenliğin zorunlu ve devlet güvencesi altında sunulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak sistemin finansman ve yönetimi nasıl olursa olsun tarafların sisteme olan güveni ve uyumu, sürdürülebilirlik için önem arz etmektedir.

Sosyal güvenlik sistemlerindeki uyum sorunu; işverenlerden, çalışanlardan ve kurumdan kaynaklanabilmektedir. Örneğin kayıtlı çalışan işverenler kayıtlı çalışmayanlara göre haksız rekabete maruz kalmakta, daha yüksek işçi maliyetlerine katlanmakta ve yüksek maliyetli üretim nedeniyle sektördeki pazar payını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum dürüst işverenlerin sosyal güvenlik sistemine karşı uyum sorunu yaşamasına neden olmaktadır. Yine kriz veya yapısal sorunlar nedeniyle ortaya çıkan işsizlik de sosyal güvenlik denetiminde etkinliği bozan önemli bir sorundur. İşsiz kalan ve yeterli gelirden yoksun olan birey, gelirlerini artırmak amacıyla sosyal güvenlikten yararlanmaksızın çalışmaya razı olmaktadır.

1.6. Sağlık Hizmetlerinde Değişim

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun en önemli sorunu, kurum gelirlerinin giderlerini karşılayamaması nedeniyle ortaya çıkan açıklardır. Kurumun en önemli giderlerinin başında sağlık harcamaları geldiğinden, bu harcamaların ortaya çıkan açıkta büyük etkisi bulunmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu faaliyet raporlarına göre 2016 yılında 68 milyar 48 milyon olan sağlık harcamaları, 2017 yılında %14,17'lik artışla 77 milyar 687 milyon olarak gerçekleşmiştir. Sağlık harcamalarının sürekli artış göstermesinde; kişi başı gelirin artması, eğitim seviyesinin yükselmesi, insanların uzun ve sağlıklı bir hayat yaşamak konusunda daha bilinçli hale gelmesi, sağlık hizmetlerine atfedilen değer artması, şehirleşme, teknolojik yenilikler ve yaşam süresinin uzaması etkili olmuştur (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2017, s. 36).

Sağlık hizmetlerinde yaşanan suiistimler ve sağlık harcamalarındaki usulsüzlükler de sağlık harcamalarını artırarak sunulan hizmetin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum toplumun tamamına yakını ilgilendiren ve finansmanı için yüklü miktarda kaynak ayrılan sağlık harcamalarının usulüne uygun gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin denetimini de önemli hale getirmektedir. Ancak denetimlerin çoğu ihbar ve şikâyetlere dayalı olarak geriye dönük işlemlere yönelik olduğundan etkin bir işleyişin olduğunu söylemek zordur.

1.7. Yönetimden Kaynaklanan Sorunlar

Sosyal güvenlik sistemleri çok yönlü olarak faaliyet gösteren ve geniş bir kesimi etkileyen hizmet ağına sahiptir. Bu denli kapsamlı hizmet veren bir kurumun başta sağlık harcamaları ve sigortalılık işlemleri olmak üzere iş akışını elektronik ortamda takip etmesi önem arz etmektedir. Elektronik veri tabanına sahip olunması, hem hızlı ve yerinde hizmet sunumunu hem de etkin kontrol ile suiistimallerin önüne geçilmesini sağlayacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kurumsal yönetimin çok başlı olması ve yönetim organizasyonları arasındaki koordinasyonun sağlanamaması, iş ve işlemlerin yürütümü ve denetiminde yetersizliğe neden olmaktadır (Meriç ve Topaloğlu, 2014, s. 154).

Türkiye'de 2006 yılına kadar sigorta kurumlarının verilerinin zamanında ve gerçeği yansıtacak şekilde elektronik ortama aktarılamaması nedeniyle güncel ve objektif bilgiye erişim zorlaşmış, bu durum karar alma süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Son yıllarda bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte kurumsal verilerin muhafazası ve tanzimi kolaylaşmıştır. Verilerin bilgisayar ortamında tutulup saklanması, kayıt dışı istihdamla mücadelede ve sağlık harcamalarının sunumu ve denetiminde önemli rol oynamıştır (Taş, 2005, s. 148).

Teknolojik gelişmelerin yanı sıra, 2006 yılında gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformu ile BAĞ-KUR, SSK ve Emekli Sandığı'nın Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında birleştirilmesi neticesinde, kurumsal veriler tek merkezde toplanmış, sağlanan yönetim ve denetim birliği ile çok başlılıktan doğan, mükerrer ve dağınık işlem yapısı azalmaya başlamıştır. Ancak kurumun teknolojik altyapısını güçlendirip işleyişe yeknesaklık kazandırmak amacıyla yapılan çalışmalar istenen noktada değildir. Bu durum kurumun aktüeryal hesaplamalarında zorluğa, denetimde etkinsizliğe, siyasi ve bürokratik otoritenin politika belirlemeleri için gerekli bilgiye erişmesinde engellerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2. Denetimde Etkinliği Sağlamaya Yönelik Öneriler

Sosyal güvenlik sisteminin sorunsuz hale getirilmesi için öncelikle denetimde etkinliğin sağlanması gerekmektedir. Sosyal güvenlik denetiminde etkinliği sağlayabilmek için diğer kurumlarla uyumlu çalışma süreçleri geliştirilmesi, yenilikçi denetim anlayışlarının ortaya konması, denetim elemanlarının kapasitesinin güçlendirilmesi, katılımcı denetim anlayışının geliştirilmesi ve sosyal güvenlik ahlakının oturtulması yönünde yapılacak çalışmalar oldukça önemlidir.

2.1. Koordinasyon ve İş birliği

Her ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda farklı koşullara sahip olması, sosyal güvenlik sistemlerinin de farklı örgütlenmesine neden olmaktadır. Sistemin tüm topluma hizmet eden kapsamlı yapısı nedeniyle, hizmette standardı ve koordinasyonu sağlamak için merkeze bağlı ve tek çatı altında örgütlenen bir kurumsal yapının mevcudiyeti gerekmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 152 Sayılı Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşmesine göre, sosyal güvenlik sistemlerinin yönetiminden üye ülkeler sorumlu tutulmakta ve ülkelere sistemin tüm taraflarını içeren katılımcı bir yönetim anlayışı önerilmektedir. 81 Sayılı İş Teftiş Sözleşmesi de denetim birimlerine, kurumun en üst yöneticisine bağlı, tarafsız ve objektif çalışma şartlarının sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de ILO sözleşmesinde öngörülen denetim yapısının mevcut olduğunu söylemek zordur. Etkin, bağımsız ve tarafsız bir denetim anlayışı için kurumun denetim ve kontrolle görevli memurları olan sosyal güvenlik müfettişleri ile sosyal güvenlik denetmenleri tek çatı altında birleştirilmeli, doğrudan başkana bağlı bir kurul içerisinde faaliyet gösterecek bu iki birim için, sigortalı sayısı ve prim matrahı büyüklüğü gibi kriterlerle grup başkanlıkları oluşturulmalı, ortak unvan, ortak veri tabanı ve yeknesak denetim anlayışı geliştirilerek sürdürülebilir bir denetim mekanizması hayata geçirilmelidir. Kurumun denetim ve kontrolle görevli memurları, denetim standartları, aldıkları eğitim, mesleki liyakatleri ve özlük hakları ile bütünlük arz etmelidir.

5510 sayılı Kanun, sosyal güvenlik mevzuatının uygulanmasında bilgi ve belge teminine yönelik sorumluluğu açıkça düzenlemiş gerek kamu kurumlarının gerekse gerçek ve tüzel kişilerin bu yükümlülüğü yerine getirmemesi durumunu cezai müeyyideye bağlamıştır. Başta Gelir İdaresi Başkanlığı olmak üzere, diğer kurumlardan gelecek bilgi ve belgeler ile denetim raporları, kayıt dışı istihdamın azaltılması ve diğer kurum zararlarının önlenmesi için büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda Sosyal Güvenlik Kurumu protokol niteliğindeki hükümlerle kamu kurumlarından sürekli veya münferiden bilgi ve belge temin etmektedir. Bu bilgi ve belgelerin önemli bir kısmı internet ortamında kuruma gönderilmekle birlikte, kurumların ortak veri tabanı tüm kurumlar tarafından etkin kullanılmadığından bilgi paylaşımında aksaklıklar yaşanmaktadır. Diğer kurumların verilerinin de Sosyal Güvenlik Kurumu'nun ilgili personellerince sorgulanabilmesine yönelik kamu kurumları ile yapılan protokoller kimi zaman yetersiz kalabilmektedir. Hem bilgi ve belge paylaşımında hem de diğer kurumların veri tabanında bulunan birtakım bilgilerin sorgulanmasında tam otomasyona geçilerek, gereksiz kırtasiye masrafı ile emek ve zaman kaybını önlemek mümkün olacak, vatandaşlara hızlı ve kaliteli hizmet sunumu kolaylaşacaktır.

2.2. Yenilikçi Denetim Anlayışları

Türkiye'de denetim modeli olarak cezayı ön planda tutan caydırıcı model ve kapasiteyi güçlendirmeyi amaçlayan uyumu artırmaya yönelik model birlikte uygulanmaktadır. Ortaya konacak denetim anlayışının başarısı, sisteme bakış açısı ve ülke koşulları ile doğrudan ilgilidir. Öncelikle ülkedeki kayıt dışı istihdam oranı, kayıt dışı istihdamın ağırlıklı olduğu sektörler, sahte sigortalılık ve sahte işyerlerinin nedenleri ve bu yollara başvuru şekilleri, sağlık hizmetlerine yönelik suiistimallerin yaygın

olduğu alanlar ve kurumların tespiti gibi konularda denetim öncesi sektörel ve bölgesel risk analizleri yapılmalı, riski yüksek sektörlerde ve bölgelerde denetimler yoğunlaştırılmalı, denetim neticesinde elde edilen başarı, kısa, orta ve uzun vadeli olarak gözlemlenmeli, başarısızlıkla sonuçlanan denetim uygulamalarında revizyona gidilmelidir. Denetim takviminde riskler göz önünde bulundurulurken, riski düşük olan sektörler de kontrol altında tutulmalıdır. Hükümet program ve politikaları, işveren ve işçi temsilcilerinin beklentileri, denetim elemanlarının görüş ve önerilerinin birlikte değerlendirileceği periyodik toplantılar yapılmalı, bir sonraki denetim döneminde bu toplantılarda ortaya konan görüş ve önerilerden yararlanılmalıdır. Denetim öncesinde ve sonrasında yapılması gereken bu çalışmaların idari bir yapı tarafından değil denetim mekanizması içerisinde ve meslek mensuplarından oluşan bir birim tarafından yönetilip organize edilmesi daha doğru sonuçlar alınmasını sağlayacaktır. Zira idari yapının yönetim anlayışı ile denetimden beklenen sonuçların elde edilmesi mümkün olmayacaktır.

Sosyal güvenlik denetimleri niteliğine göre, ihbar ve şikâyet başvuruları ile harekete geçen tepkisel denetimler ve belirli bir program çerçevesinde yürütülen önleyici denetimlerden oluşur. Genel olarak bakıldığında; sosyal güvenlik müfettişleri tarafından gerçekleştirilen asgari işçilik araştırmasına yönelik işlemler önleyici denetim niteliğine sahipken, sosyal güvenlik denetmenlerince, kayıt dışı istihdam, sahte sigortalı bildirim ve hileli boşanmaların tespiti gibi konularda gerçekleştirilen denetimler şikâyete bağlı olarak gerçekleştirilen tepkisel denetimlerdir. Türkiye’de, başta kayıt dışı istihdam olmak üzere sosyal güvenlik ihlallerinin gelişmiş ülkelere göre çok yüksek olması, tepkisel denetimlere ağırlık verilmesine neden olmuş, şikâyetlerin yüksekliği nedeniyle programlı bir şekilde ve cezayı ikinci planda tutacak nitelikte önleyici denetimlerin uygulanması sürecine tam olarak geçilememiştir. Ne cezayı merkeze alan denetim anlayışı, ne de rehberliği ön planda tutan bir anlayış tek başına işlevsel değildir. Denetimin konusu ve yapısına göre, hangi denetim anlayışının ne yoğunlukta uygulanacağı belirlenmelidir. Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi, toplumda sosyal güvenlik bilincinin artması, teknolojinin etkin kullanımına ağırlık verilmesi ve sistem ihlallerinin programlı denetimlerle önlenilecek seviyeye gelmesi denetimin yapısında önleyici nitelik lehine bir değişimi de beraberinde getirecektir. Bu dönüşümün gerçekleşmesi için istihdam teşviklerine, düzenli prim ödemelerine yönelik indirimlere ve risk analizi yapılarak gereken sektörlerle yönelik rehberlik faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir.

2.3. Denetim Elemanlarının Kapasitesinin Güçlendirilmesi

Verimli bir denetim sistemi için vazgeçilmez unsurlardan biri de denetim elemanlarının kapasitesinin güçlendirilmesidir. Arjantin’de 2007 yılında yapılan bir çalışmada, denetim elemanı sayısı ve sosyal güvenlik sisteminin etkinliği arasında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Denetim elemanı sayısı arttığında, işverenler faaliyetlerini ve çalışanlarını kayıt altına alma ve faaliyetlerine kurumsal nitelik kazandırma eğiliminde olacaktırlar. Bu durum, teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, denetim elemanlarının sosyal güvenlik sisteminin etkinliği üzerindeki etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Sosyal güvenlik, merkezinde insan olan bir hizmet ağıdır. Bu nedenle, vergi incelemelerinde olduğu gibi salt kayıt tetkiki ve birtakım rasyolardan yararlanılarak sistem açıklarını tespit etmek mümkün değildir. Sosyal güvenlik denetimlerinin önemli bir kısmı habersiz gerçekleştirilen saha denetimlerinden oluşmaktadır. Saha denetimleri kayıt üzerinden yapılacak incelemelerle desteklenmektedir. Ancak söz konusu denetim faaliyetlerinin başarısı için denetim elemanlarının sayıca fazla olması yeterli değildir. Denetim elemanlarının niteliği de denetimin başarısını etkilemektedir. Denetim elemanının nitelik kazanması, mesleğe giriş şartları, çalıştığı ortamın fiziki koşulları, sahip olduğu özlük hakları, aldığı eğitimler, denetim ve turnelerde sağlanan imkânlar, performans ölçütlerinin doğru belirlenmesi, teknolojik imkânlardan yararlanma ve birlikte çalışma kültürü ile doğrudan ilişkilidir (Özsuca ve Gökbayrak, 2012, s. 78-79).

Sosyal Güvenlik Kurumu’nun denetim ve kontrole görevli memurları, kamu personeli seçme sınavı sonrası kurumca yapılacak yazılı ve/veya sözlü sınavlardan geçerek mesleğe kabul edilmekte, bir yıl fiilen çalıştıktan sonra yapılacak yetki sınavında ve üç yıl fiilen çalıştıktan sonra yapılacak yeterlik sınavında başarılı olduktan sonra meslek mensubu olmaya hak kazanmaktadırlar. Meslek mensuplarının seçilmesi ve yetiştirilmesinde, sadece mevzuat, temel hukuk ve muhasebe gibi mesleki anlamda gerekli bilgi birikiminin mevcudiyetine ve gelişmesine önem verilmeyip, kişinin denetim elemanı olmanın gerektirdiği, kendini ifade edebilme gücü, kavrama kabiliyeti, liyakati, karakteristik yapısının uygunluğu, özgüveni, genel kültürü,

bilimsel ve teknolojik yeniliklere açıklığı gibi hususlara da dikkat edilmekte, çalışma yaşamı boyunca tüm bu yönlerinin gelişimi için eğitime ve periyodik sınavlara tabi tutulmaktadır. Meslek mensuplarının çalıştıkları fiziki ortamda; kayıt tetkiki, belge inceleme, beyan alma ve nihayetinde elde edilen bulguları bir rapora bağlayıp kanaat oluşturma süreçlerinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için uygun şartlar sağlanmalıdır.

2.4. Katılımcı Denetim Anlayışının Geliştirilmesi

Sosyal güvenlik sisteminin merkezinde devleti temsilen ilgili kurum bulunmakla birlikte, sistemin işçi ve işverenlerden oluşan diğer tarafları da vardır. Bu nedenle sistemin işleyişinde tüm tarafların katılımı ile alınacak kararlar etkili olmalıdır. Çalışma hayatının birer parçası olan işçi ve işverenler, yaşanan sorunları da olası çözümleri de daha iyi değerlendirme imkânına sahiptirler. Bu nedenle devlet, işçi ve işverenleri ilgilendiren sosyal güvenlik politikaları konusunda karar verirken tarafların önerilerine itibar etmelidir. Dünyada, başta kayıt dışı istihdamla mücadele olmak üzere sosyal güvenliğe ilişkin birçok konuda sosyal diyaloga dayalı çözüm mekanizmalarına başvurulmaktadır. Sosyal güvenlik denetimi, kurum içinde örgütlenen ve kamu görevlilerinden oluşan bir yapı tarafından gerçekleştiriliyor olsa da, bu denetim sistemin tüm tarafları arasında köprü vazifesi görmektedir. Bu durumda denetimlerin amacının sadece kurum zararını önlemek veya kayıt dışı istihdamla mücadele etmek olmadığı açıktır. İşverenin ve işçinin haklarını korumak ve işyerine karşı ortaya çıkan suiistimleri önlemek de denetim elemanının görevlerindedir.

Çalışma hayatında her sektörde farklı çalışma şekilleri ve riskler söz konusu olduğundan kural ve suiistimler karşısında uygulanacak yaptırımların da farklılaştırılması gerekmektedir. Sektörler analiz edilerek; kısmi istihdamda uygun alanların belirlenmesi ve bu şekilde yapılacak bildirimlerin kolaylaştırılması, çalışma şartları, çalışanların niteliği ve meslek kolları göz önünde bulundurularak şartlara göre farklı asgari ücret uygulamasına geçilmesi, kadın ve çocuk istihdamının yoğun olduğu tekstil ve tarım gibi alanlarda denetim ve rehberlik faaliyetlerine ağırlık verilmesi, bütün çalışma alanlarının kurumsallaşması için gereken yasal düzenlemelerin yapılması, kayıt dışı çalıştırmanın kolay ve tespitin zor olduğu alanlarda kayıtlı istihdamaya yönelik teşvikler uygulanması yöntemlerine başvurmak gerekmektedir.

Türkiye’de tahsili geciken sosyal güvenlik alacaklarının yapılandırılması uygulamasına sıklıkla başvurulmakta, bu yolla alacakların gecikme faiz ve cezaları silinmekte, alacaklar üretici fiyat endeksine göre yeniden değerlendirilip taksitlendirilmektedir. Söz konusu uygulamaya sık başvurulması, düzenli ödemenin istisna, yapılandırmanın ise asıl ödeme şekli haline gelmesine neden olmaktadır. Bu durum sosyal güvenlik bilincinin oluşmasını olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirenlerle getirmeyenler arasında haksız rekabet ortaya çıkacak ve mevzuata uygun davrananlar bir nevi cezalandırılmış olacaktır. Buna göre, kamu yönetim anlayışına uygun olmayan etik dışı davranış kalıplarının oluşmasına neden olan af ve borç yapılandırma uygulamaları terk edilmeli ve yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin bunun bedelini ödemesi gerekir.

Sigortalılar, işverenler, sağlık hizmet sunucuları ve hak sahiplerinin hak ve yükümlülüklerini bilmediklerini iddia etmeleri mümkün değildir. Ancak sosyal güvenlik mevzuatına uyum bir yönü ile de tam ve doğru bilgi ile mümkündür. Sosyal güvenliğin, toplum içerisinde doğru bilinen yanlışların en yaygın olduğu alanlardan biri olması nedeniyle mevzuatın ve mevzuattan doğan yükümlülüklerin sade ve anlaşılır olmasına özen gösterilmelidir.

2.5. Sosyal Güvenlik Ahlakı

Sosyal güvenlik ihlalleri ve ihlallerin meydana getirdiği sosyal güvenlik açıklarının ortaya çıkmasında, ahlaki normlara uygun olmayan davranışların etkili olduğu görülmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu’na prim ödemekle yükümlü olan işverenler ve sigortalılar, yaptırım uygulanacağını bilmelerine rağmen bu yükümlülüklerini zamanında yerine getirmekten kaçınmaktadırlar. Bu davranışlarında primlerin yüksek olması ve ekonomik nedenlerle ödeme gücünü çökmeleri etkili olmaktadır. Ancak bu davranışı besleyen en önemli neden af ve borç yapılandırmasına sıklıkla başvurulmasıdır. Neredeyse her yıl yürürlüğe giren bu uygulamalar nedeniyle yükümlüler borçlarını vade gününde değil, mali anlamda kendileri için en uygun yapılandırma döneminde ve taksitle ödemek istemektedirler. Sunulan bu imkân

tarafarla daha rasyonel bir karar olarak algılanmaktadır. Devletin affediciliğine olan inancın yaygınlaşması nedeniyle, işverenlerden iflas edene, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanların da yaşlılık aylığına hak kazanana düzenli prim tahsilatı yapılamamaktadır. Sadece Sosyal Güvenlik Kurumu'nun sorunu olmayan ve kamu mali yönetimini zora sokan bu anlayışın kırılması, devletin af ve borç yapılandırılmalarından vazgeçip, ödemelerini düzenli olarak gerçekleştirenleri ödüllendirmesi ile mümkündür.

Vatandaşların sosyal güvenlik haklarından yararlanmak için veya kurumun farklı statüden emekli olanlara farklı tutarda emekli aylığı bağlaması gibi nedenlerle fiilen çalışmadıkları halde çalışıyormuş gibi görünüp sigortalı olmak istemeleri, sahte sigortalılığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Sahte sigortalı bildirilen işyerlerinin birçoğunun prim borçları da kuruma ödenmemekte ve böylelikle kanun ihlali boyut değiştirip dolandırıcılık halini almaktadır. Bu nedenle borçlu işyerleri "kontrollü" görülüp kurum tarafından takibe alınmakta ve denetime tabi tutulmaktadır. Ancak hizmet iptalleri ve idari para cezaları soruna köklü bir çözüm ortaya koyamadığından sahte sigortalılık vakaları artarak devam etmektedir. Yoğun olarak sahte sigortalılığa başvuran kesimlerden olan, kayıt altına alınamayan tarım işlerinde hizmet akdiyle süresiz çalışanlar ve tüm sektörlerde hizmet akdiyle kısmi süreli çalışanlar, eksik günlerini isteğe bağlı sigorta ile tamamlayabilecekleri konusunda bilgilendirilmeli, fiilen çalışmayanın sigortalı olarak bildirilmesinin suç olduğu, etki derecesi yüksek iletişim araçları veya basın-yayın yoluyla tüm vatandaşlara anlatılmalıdır. Ayrıca sahte sigortalılığa başvurulmasının önemli sebeplerinden biri olan, hizmet akdiyle çalışanlar ile kendi nam ve hesabına bağımsız çalışanların sosyal güvenlik hak ve yükümlülükleri arasındaki farklılıklar ortadan kaldırılmalıdır.

Son yıllardaki en yaygın sosyal güvenlik ihlallerinden biri de ölüm aylığı almak isteyen kız çocuklarının bu haktan yararlanabilmek için eşlerinden boşanıp fiilen birlikte yaşamaya devam etmeleridir. Hileli boşanma olarak da ifade edilen bu duruma Türkiye'de sıkça rastlanmaktadır. Özellikle de geçim sıkıntısını bahane eden toplumun her kesiminden ve her kültürden insanın, aylık alabilmek için hileli boşanmaya başvurduğu görülmektedir. Eşlerin boşandıktan sonra da çeşitli sebeplerle bir araya gelmesi mümkün olduğundan, her birliktelik evlilik birliğinin devam ettiği anlamına gelmeyecektir. Diğer yandan fiili birlikteliğin devamı ile neyin anlaşılması gerektiği de mevzuatta açıkça düzenlenmemiştir. Bu belirsizlik hangi durumun fiili birliktelik olduğu ve bu durumun bir sosyal güvenlik ihlali olup olmadığı konusunda kargaşaya neden olmaktadır. Fiili birlikteliğin devam edip etmediği yönünde objektif bir karar verebilmek, kişilerin özel hayatına tamamıyla hâkim olmayı gerektirmektedir. Bu durum da çoğu zaman mümkün olamayacağından; hanedeki elektrik, su, doğalgaz gibi aboneliklerin kime ait olduğuna ilişkin bilgiler, adres araştırmasına yönelik emniyet tutanakları ve çevre sakinlerinin beyanları gibi verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Mevzuattaki bir boşluktan yola çıkılrsa da hileli boşanma bir ahlaki problemdir. Zira maddi sıkıntı içerisinde olmak, kanuna aykırı hareket etmek için yeterli bir gerekçe değildir. Vatandaşların böyle bir durumda sosyal yardımlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Kurumun da kız çocuklarına bağlanacak ölüm aylığını eğitimin devam edip etmemesi ve yaş kriteri gibi birtakım değerlerle sınırlandırması yerinde olacaktır.

Sonuç

Etkin bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulabilmesi için etkili bir denetim anlayışının geliştirilmesi oldukça önemlidir. Denetimin istenen sonuçları verebilmesi için, kronik hale gelen sosyal güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulması, denetimin gerekliliğinin ve atfedilen değerlerin doğru algılanması, kurum içerisinde doğru konumlanması ve sistemin sorunlarına kalıcı çözümler üretecek şekilde örgütlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, diğer kurumlarla uyumlu çalışma süreçleri geliştirilmesi, yenilikçi denetim anlayışına önem verilmesi, denetim elemanlarının kapasitesinin güçlendirilmesi, tüm tarafların denetim mekanizmasına katılımının sağlanması ve sosyal güvenlik ahlakının güçlendirilmesine yönelik çalışmaların titizlikle yürütülmesi önem arz etmektedir.

Sosyal güvenlik, çok yönlü ve birden fazla tarafı olan bir kamu hizmetidir. Bu nedenle uzun vadeli ve etkin bir karar mekanizmasının kurulabilmesi için tüm tarafların sisteme katılımının sağlanması önemli ve gereklidir. Sosyal güvenlik sorunlarına yönelik kalıcı çözümlerin hayata geçirilebilmesi için, sektörel analizlerle sorunlar detaylı bir şekilde ortaya konulmalı, tespit edilen sorunlar çerçevesinde mevzuat ile

işleyiş revize edilmeli ve sistemin tüm tarafları sosyal güvenlik hak ve yükümlülükleri hususunda bilgilendirilmelidir.

Toplumda sosyal güvenlik bilinci ve ahlakı yeterince gelişmemişse sosyal güvenlik ihlallerine yönelik alınacak tedbirler yeterince etkili olmayacaktır. Mevzuatta yer alan ve taraflarda eşitsizlik algısı yaratarak hileli işlemlere başvurmalarına neden olan hükümlerin revize edilmesi, neredeyse kurumsal işleyişin bir parçası haline gelen borç af ve yapılandırma uygulamalarına son verilmesi, kitle iletişim araçları vasıtası ile sosyal güvenliğin tüm taraflarının sürekli olarak bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, sosyal güvenlik ahlakının zayıflığından kaynaklanan sorunların çözümünde etkili olacaktır.

Kaynakça

- Koban, E. ve Fırat, Z. (2007). Kayıtdışı Ekonomide Vergi ve Sosyal Güvenlik Açısından Denetim Olgusu (Perakende Sektörü-Bursa Alan Uygulaması). ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 9(1), 148-187.
- Meriç M. ve Topaloğlu S. (2014). Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Denetimin Rolü ve İşlevleri, erişim tarihi: 22 Nisan 2019. http://www.maliyesempozyumu.org/wpcontent/uploads/2017/10/Maliye_Sempozyumu_29_145_176.pdf
- Özşuca, Ş. T. ve Gökbayrak Ş. (2012). Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Uyum Sorunu ve Denetim Mekanizmalarında Etkinliğin Sağlanması. Sosyal Güvenlik Dergisi, 2(2), 49-83.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2017). Sosyal Güvenlik Kurumu 2016 Yılı Faaliyet Raporu, erişim tarihi: 11 Ocak 2019 <http://www.sgk.gov.tr/2016FaaliyetRaporu.pdf>
- Taş, H.C. (2005). Kamu Sağlık Harcamalarının Durumu Sorunları ve Denetimi. Türk İdare Dergisi. (449), 101-112.

AVRUPA BİRLİĞİ PATENT SİSTEMİNİN REFORMU – KURUMSAL ÇERÇEVESİ

Jordan DELEV

Dr., Uluslararası Vizyon Üniversitesi, jordan.delev@yahoo.com

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, yaklaşmakta olan Avrupa Birliği (AB) patent reformu için kurumsal çerçeveyi göstermektir. AB patent reformu, AB genelinde birleştirilmiş bir patent koruma sisteminin kurulmasını öngörmektedir. Birleştirilmiş bir patent sisteminin AB düzeyinde oluşturulması, AB topraklarında birleştirilmiş bir fikri mülkiyet sisteminin oluşturulması yönünde atılmış büyük bir adımdır. Etkili bir fikri mülkiyet sistemi, fikri mülkiyet haklarının korunması alanında, aynı zamanda bu hakların uygulanması alanında da etkili kurumların varlığına işaret eder. Bu yazının odak noktası, öngörülen reformun bir sonucu olarak kurumlar arasında meydana gelebilecek değişiklikleri göstermektir. Bu araştırma normatif hukuk yöntemi temel araştırma yöntemi olarak kullanır. Önümüzdeki AB patent reformunu düzenleyen normatif eylemler önce analiz edilir. Analiz yöntemini kullanarak, Avrupa Patent Ofisi (EPO)'nun organizasyonel yapısında yapılabilecek değişikliklere genel bir bakış sunulur. Karşılaştırmalı yöntem, EPO'nun mevcut organizasyon yapısına ve aynı kurum içinde daha sonra yapılacak organizasyonel değişikliklere genel bir bakış sunar. Kurumsal çerçeve açısından patent reformunun patent alanından sorumlu yeni bir kurum yaratmaması karakteristiktir. Bu alandan sorumlu kurum EPO olarak kalmaya devam ediyor. Patent reformu, EPO içinde 26 AB üye devletinde korunacak üniter patentlerin tescil edilmesinden sorumlu olacak özel bir birimin kurulmasını ima eder.

Anahtar kelimeler: Üniter Patent, AB Patent Reformu, Avrupa Patent Ofisi (EPO)

REFORM OF THE EUROPEAN UNION PATENT SYSTEM- INSTITUTIONAL FRAMEWORK

ABSTRACT

The aim of this research is to show the institutional framework for the upcoming European Union (EU) patent reform. EU patent reform envisages the establishment of a unified patent protection system throughout the EU. The creation of a unified patent system is a major step towards to the creation of a unified intellectual property system in EU. An effective intellectual property system indicates the existence of effective institutions in the field of protection of intellectual property rights. The focus of this research is to illustrate the changes that may occur between institutions as a result of the envisaged reform. This research uses the normative legal, comparative, and method of analysis. Using this method is presented an overview of the changes that can be made in the organizational structure of the European Patent Office (EPO). In terms of institutional framework, it is characteristic that patent reform does not create a new institution responsible in the field of patents. EPO remains the organization responsible for this area. Patent reform implies establishment of a special unit within the EPO that will be responsible for the registration of unitary patents which will be protected in the 26 EU member states.

Keywords: Unitary Patent, EU Patent Reform, European Patent Office (EPO)

Giriş

AB'de fikri mülkiyet haklarının düzenlenmesi, bu hakların üniter niteliğini sağlamayı amaçlamaktadır. En popüler fikri mülkiyet hakları açısından üniter nitelik kavramı, markalar ve tasarımlarla elde edilir, patent, istenen üniterliğe ulaşmadan bir adım öndedir. Bu, tek bir patent, tek bir prosedür, AB üye devletlerinin bölgelerinin geçerliliği ile tek bir tescil anlamına gelir. AB yoğun bir şekilde bir dizi düzenleme ve anlaşma, yani bir reform paketi ile öngörülen üniter bir patenti almaya çalışmaktadır. Reformlar, mevzuatın oluşturulması, mevcut bir otoritenin idari sorumluluklarının yaratılması ve yalnızca patent düzenlemesinin birleşik bir uygulamasının oluşturulmasından sorumlu olacak özel bir mahkeme oluşturulması anlamına gelir.

AB patent reformunu uygulamaya çalışmakta, çünkü patentler inovasyona yatırımları ve yatırımların genişlemesini teşvik etmek için kilit bir araçtır. Avrupa Komisyonu, mevcut patent ile ilgili AB mevzuatın ihtiyaç ve etkilerini sürekli olarak izlemektedir. Komisyon, Avrupa genelinde maliyet tasarrufu, verimli birleştirilmiş patent koruması sağlamak için aktif bir şekilde çalışmakta ve patent sömürüsünü iyileştirmeye yönelik tedbirleri dikkate almaktadır.

Avrupa Komisyonu, patent reformu uygulamasında aktif durumdadır. Patent reformu işe başlayarak, üniter bir etkiye sahip bir Avrupa patenti ("üniter patent") ve yeni bir patent mahkemesi kuracaktır. Üniter patent, tek bir uygulama sistemine dayanan 26 AB ülkesinde eşit koruma sağlayacak, büyük maliyet avantajları sağlayacak ve idari yükleri azaltacaktır. Reform ayrıca, benzersiz ve özel patent yetkisi sağlayacak bir Birleşik Patent Mahkemesinin kurulmasını öngörmektedir.

AB patent reformu kurumsal bir çerçeve içermektedir. Patent reformunun uygulanmasındaki merkezi kurum EPO'dur. EPO bir AB kurumu değildir. EPO, 28 AB ülkesinin tümü dahil olmak üzere 38 üye devlet ile uluslararası bir kurumdur. EPO'nun örgütsel yapısında meydana gelecek değişiklikler, AB'deki yeni patent sisteminin olası işleyişinin etkisini görmek için özellikle önemlidir.

Analiz ilk önce patent reformuna genel bir bakış sağlar ve ardından EPO'nun mevcut organizasyon yapısını gelecekteki değişikliklerle karşılaştırır.

1. Avrupa Birliği Patent Sisteminin Reformu – Genel Olarak

Patent reformunun amacı, mevcut sistemi basitleştirerek işe bir alternatif sunmak ve patent koruması ve uyumsuzlukların çözümü için uygun maliyetli bir rota sağlamaktır. Bireysel üye devletlerde koruma aramayı tercih edenler için ulusal rotayı kullanmak ve bir veya daha fazla üye devlette bir Avrupa patentini onaylamak yine de mümkün olacaktır. Yeni sistemi eskisi ile birleştirmek ve üniter etkiye sahip bir patenti olması ve ek olarak patenti diğer Avrupa Patent Sözleşmesi (EPC) taraf devletlerinde klasik bir Avrupa Patenti olarak doğrulaması da mümkün olacaktır. Sonuç olarak, gelecekte Avrupa'da patent korumasının üç yolu olacaktır. AB içinde üniter bir patent sistemi oluşturma reformu aşağıdaki araçlara dayanmaktadır:

- Üniter patent korumasının yaratılması alanında iş birliğinin artırılmasına yönelik 17 Aralık 2012 tarihli 1257/2012 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü
- Uygulamalı çeviri düzenlemeleri ile ilgili olarak üniter patent koruması oluşturulması alanında iş birliğini güçlendiren 17 Aralık 2012 tarih ve 1260/2012 sayılı Konsey Tüzüğü
- Birleşik Patent Mahkemesi Anlaşması (UPC) ve Mahkeme Statüsü.

Niteliğine ve birbirleriyle ilişkilerine özgü bazı hususları göz önünde bulundurmak gerekir. Öncelikle, Avrupa patent sistemini, üniter bir etkiye sahip olan, yasal niteliklerine göre, çok özel ve zor müzakere seçimlerinin sonucu olan farklı özellik ve işlevlere sahip olan araçların mevcut olduğuna dikkat edilmelidir: iki tanesi AB Tüzüğü, diğer ise uluslararası bir anlaşmadır. (Ilardi, 2015, s. 39)

İkincisi, yukarıda belirtilen üç aracın farklı yasal niteliği nedeniyle, uygun olmaları dikkate alınmadığı takdirde, usulüne uygun olarak dikkate alınmadığı takdirde, tüm sistemin uygulamaların işleyişini tehlikeye sokacak olan bir tutarsızlık olduğu belirtilmelidir. İki Tüzük 31 Aralık 2012 tarihinde AB Resmî Gazetesinde yayınlanmış ve yayımlandıktan 20 gün sonra, yani 20 Ocak 2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bir Birleşik

---

Patent Mahkemesinde Anlaşmanın yürürlüğe girmesinin, aşağıda belirtilen koşullara göre yapılması öngörülmektedir:

- 1 Ocak 2014 tarihinde; veya
- En fazla sayıda Avrupalı patent sayısının, Anlaşmanın imzalanmasının gerçekleştiği bir önceki yılda yürürlükte olduğu üç üye devlet dahil olmak üzere on üçüncü onaylama veya katılma belgesinin tevdi edilmesinden sonraki dördüncü ayın ilk günü; veya
- Anlaşma ile ilişkisine ilişkin 1215/2012 Tüzüğü'ndeki değişikliklerin yürürlüğe girdiği günden sonraki dördüncü ayın ilk günü; veya
- Bu tarihlerden hangisi en son ise.

Basitleştirilmiş şartlarda, bu koşullar, UPC'nin, Avrupa patentlerinin en fazla olduğu üç devlet olan Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık da dahil olmak üzere, en az 13 taraf devlet onayladığında ve yargı yetkisi, AB hukuk ve ticari konulardaki kararların tanınması ve uygulanması konusundaki 1215/2012 sayılı Tüzük'te yapılması gereken değişiklikler, hangi tarih daha sonraysa yürürlüğe girer. (Mattsson, 2014, s. 73)

UPC Anlaşması, Brüksel'de 19 Şubat 2013 tarihinde 25 AB Üyesi Devlet tarafından imzalanmıştır. Hırvatistan, Polonya ve İspanya, Anlaşmayı imzalamamıştır (Hırvatistan Temmuz 2013'te yalnızca AB üye devlet oldu). Şimdiye kadar Fransa, İngiltere de dahil olmak üzere 16 devlet, onay belgelerini tevdi etmiştir. Proje bir sonraki aşamaya geçmeden önce Almanya'daki Anayasa Mahkemesi huzurundaki şikâyetin sonucunu hala beklemektedir.

Üniter Patent bölgesel kapsamı UPC'nin onay durumu ile bağlantılıdır. Üniter Patent, UPC'nin EPO tarafından üniter tescil tarihinde yürürlüğe girdiği üye devletlerin bölgelerini kapsar. Bu, şu anda 26 AB üye devletinin üniter patent programına katılmasına rağmen, başlangıçta tescilli üniter patentlerin, bazılarının UPC'yi henüz onaylamadığı için, bölgelerinin 26'sının tümünü kapsamaz.

İki AB Tüzüğü 20 Ocak 2013'ten beri yürürlükte ancak yalnızca UPC'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olacaktır.

2. Üniter Patent Kurumsal Çerçevesi

Üniter patent, EPO tarafından EPC'nin kuralları ve prosedürleri uyarınca verilmiş olan Avrupa patenti anlamına gelir; tescil sonrası ortak üye devletlerin mülkü sahibinin toprakları için üniter bir etkisi vardır. Buna göre, EPO, katılan üye devletler tarafından üniter patentlerle ilgili belli idari görevlerle, özellikle üniter patent taleplerinin yönetimi ile görevlendirilmiştir. Bu nedenle, üniter patentin idari çerçevesinin analizi sırasında, önce Avrupa Patent Organizasyonu'nun genel yapısı gösterilmeli ve daha sonra üniter patent ile ilgili AB Tüzüklerinden kaynaklanan EPO'daki yapısal değişiklikler analiz edilmelidir.

2.1. Avrupa Patent Organizasyonu

Avrupa Patent Organizasyonu, 1973 yılında Münih'te imzalanan EPC'ye dayanarak 7 Ekim 1977'de kurulan uluslararası bir organizasyondur.

Organizasyonun şu anda Arnavutluk, Hırvatistan, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, İzlanda, Lihtenştayn, Monako, Norveç, San Marino, Sırbistan, İsviçre ve Türkiye ile birlikte tüm Avrupa Birliği üye devletlerini kapsayan 38 üye ülkesi bulunmaktadır. Avrupa patentlerini EPC'ye uygun olarak verme görevi EPO tarafından yerine getirilmektedir. Organizasyon Münih'te bulunmaktadır.

Avrupa Patent Organizasyonu'nun iki organı:

- Münih'te Lahey'de şubesi bulunan ve Berlin ve Viyana'da alt ofisleri bulunan Avrupa Patent Ofisi ve
- İdari Konsey. (Kur & Dreier, 2013, s. 92)

Avrupa Patent Organizasyonu tüzel kişiliğe sahiptir; EPO Başkanı tarafından temsil edilir.

Avrupa Patent Organizasyonu'nun yürütme kolu olan EPO, mucitlere, 44 ülkeye kadar patent koruması sağlamalarını sağlayan tek tip bir başvuru prosedürü sunmaktadır. EPO, İdari Konsey tarafından denetlenir.

Taraf devletlerin temsilcilerinden oluşan, Organizasyon adına yasal yetkiler uygulayan Avrupa Patent Organizasyonu İdari Konseyi, Organizasyon ile ilgili politika konularından sorumludur ve EPO faaliyetlerini denetler. Kural olarak, Konsey yılda dört kez toplanır. Dilleri İngilizce, Fransızca ve Almancadır.

İdari Konsey, Başkan, Başkan Vekili, katılımcılar, gözlemciler ve sekreterden oluşur. Konsey Sekreteryası, Avrupa Patent Organizasyonu İdari Konseyinin resmi sekreteryasıdır. Görevlerini yerine getirebilmesi için İdari Konseyin emrinde bulunur. Sekreteryaya, İdari Konsey ve organlarının tüm toplantılarını düzenlemek ve koordine etmekten sorumludur. Bu, belgelerin hazırlanmasını ve dağıtılmasını, Başkan'a yardım etmeyi, gündemleri hazırlamayı ve tutanakları yazmayı içerir. İdari Konsey toplantıları ve organları için üretilen belgelerin çoğu EPO Başkanı tarafından sunulur. Dolayısıyla Konsey Sekreteryası, İdari Konsey Başkanı ve EPO Başkanı arasındaki bağlantıdır. Yukarıdakilere ek olarak, Konsey Sekreteryası da diplomatik konferansların organizasyonundan sorumludur ve ayrıca Denetim Kurulu sekreteryası olarak görev yapmaktadır. (Ortan, 1991, s. 60-62)

Konsey organları şunlardır: B28, Temyiz Kurulu, Bütçe ve Finans Komitesi, Patent Hukuku Komitesi, Seçme Komitesi, Akademi Denetim Kurulu ve Teknik ve Operasyonel Destek Komitesi.

EPO kararları temyiz kurullarına itiraz edilebilir. Temyiz Kurulu, EPO'nun örgütsel yapısına entegre olmasına rağmen, kararlarında EPO'dan bağımsızdır ve yalnızca EPC'ne tabidir. Temyiz Kurulu, EPO'nun kabul, inceleme ve muhalefet bölümlerinin kararlarına karşı açılan itirazlara karar vermektten sorumludur. Ayrıca, EPO öncesi profesyonel temsilciler için Mesleki Davranış Kurallarının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları da inceler.

Halen 28 tane temyiz kurulu ve ek olarak temyiz kurulu, genişletilmiş temyiz kurulu ve disiplin temyiz kurulu bulunmaktadır. Üyeler ve başkanlar beş yıllık bir süre için atanır. 1 Mart 2017 tarihinde, EPO Başkanından Temyiz Kurulu Başkanına yetki devri yasası yürürlüğe girmiştir. Üyeler ve Temyiz Kurulunun diğer personeli üzerindeki denetleyici ve disiplin makamı, atama önerme yetkisi ve Temyiz Kurulu üyelerinin atamalarında konsültasyon hakkı gibi yetkilerle yetkilendirilmiştir. 2017 sonbaharında, Temyiz Kurulları Haar'daki kendi özel binalarına taşınmıştır. (European Patent Office [EPO], 2018, s. 4-5)

EPO'nun temel faaliyeti, patent başvurularının araştırılması ve incelenmesi ve Avrupa patentlerinin verilmesidir. Ayrıca patent bilgileri ve eğitim hizmetlerinin de sağlanmasıdır. EPO'nun temel görevi Avrupa patentlerini vermektir. EPO ayrıca, verilen Avrupa patentlerine karşı açılan muhalefetlerin incelenmesinden de sorumludur.

2.2. Avrupa Patent Ofisi'nin Üniter Patent Bölümü

Avrupa patentinin üniter bir etkiye sahip olarak idaresi, katılan üye devletler tarafından EPO'nun iç kurallarına uygun olarak bir dizi görevi yerine getirmesi için EPO'ya verilir.

Bu görevler, Avrupa patent sicilinde üniter patent koruması için sicili dahil etmek ve bu sicilin idare edilmesini sağlamak amacıyla, üniter bir etki talebinin yayınlanmasından Avrupa Patent Bülteninde hibenin belirtildiği bir ay içerisinde işlem dilekçesinde sunulmasını sağlamak için üniter etki taleplerinin uygulanmasını ve üniter etkinin, üniter patent koruması için sicil defterinde belirtilmesi ve geçiş dönemi boyunca, talebin öngörülen çevirilerle birlikte yapılmasını sağlamasını içerir. Ayrıca, EPO lisanslama, toplama ve yenileme ve ek ücretlerin yönetimi ile ilgili beyanların alınmasından ve toplanan yenileme ücretlerinin bir kısmının katılımcı üye devletlere dağıtılmasından ve çeviri maliyetlerinin geri ödenmesine yönelik tazminat planının uygulanmasından sorumludur.

Katılan üye devletlerin EPC'yi sözleşme yapma kapasitelerinde üstlendikleri yükümlülükler çerçevesinde, Tüzüğe uygunluklarını sağlarlar ve bu amaçla, Avrupa Patent Organizasyonu İdare Konseyi'nin Seçim Komitesini oluştururlar. Seçim Komitesi, katılımcı üye devletlerin temsilcilerinden ve gözlemci olarak AB Komisyonunun temsilcilerinden ve bunların yokluğunda onları temsil edecek yedeklerden oluşur. Seçim Komitesi üyelerine danışmanlar veya uzmanlar yardımcı olabilir. Seçim Komitesinin kararları, Komisyonun konumuna ve EPC'de belirtilen kurallara uygun olarak alınacaktır. (Ortan, 1992, s. 29)

İdari Konsey Seçim Komitesi

- Üniter Patent Korumasına İlişkin Kurallar;
  - Üniter Patent Koruması Ücretlerine İlişkin Kurallar;
  - finansal veya bütçesel nitelikteki diğer kurallar veya kararlar;
  - Usul Kurallarına
- değişiklik yapma yetkisine sahip olacaktır.

İdari Konsey Seçme Komitesi, EPO'ya verilen görevlerle ilgili faaliyetlerin yönetilmesini ve denetlenmesini sağlayacaktır. Üyelik, başkanlık, oy hakları ve Seçim Komitesinin prosedürleri ve işleyişi ile ilgili diğer tüm konular Seçim Komitesinin Usul Kurallarında belirtilmiştir.

EPC'de belirtilen yetkilendirmeden yararlanan taraf devletler grubu, EPO'ya ek görevler verebilir. EPC'ye göre, bu ek görevleri yerine getirmek için taraf devletler grubuna ortak olan özel birimler EPO içinde kurulabilir. Ayrıca, EPO Başkanı bu tür özel birimleri yönetir. Son olarak, İdari Konsey Seçme Komitesi özel bölümlerin faaliyetlerini denetler.

Böyle özel bir bölüm kurulur ve "Üniter Patent Bölümü" olarak adlandırılır. EPO'da üniter patentlerle ilgilenmek üzere özel bir bölüm olarak bir "Üniter Patent Bölümü" kurulmuştur. EPO'nun 1257/2012 (AB) Tüzüğünde belirtilen ve katılan üye devletler tarafından kendisine verilen üniter patentlerle ilgili ek görevlerinden sorumludur. Üniter Patent Bölümü, İdari Konsey Seçim Komitesine yönelik faaliyetlerinden sorumlu olacak EPO Başkanı tarafından yönetilecektir. (EPO, 2017, s. 14)

EPO departmanları, EPC'de ortaya konan prosedürlere, yani araştırma, inceleme ve muhalif bölümleri, hukuk bölümüne ve temyiz kurullarına tevdi edilir, üniter patentlerle ilgili olarak hiçbir sorumluluk üstlenmeyecektir. Özellikle Üniter Patent Bölümünün kararlarına karşı davalar, EPO temyiz kurullarında değil, Birleşik Patent Mahkemesinde açılmalıdır.

Üniter Patent Bölümünün kararları yasal olarak kalifiye bir üye tarafından alınır. Bununla birlikte, EPO Başkanı, yasal olarak kalifiye olmayan çalışanlara, Üniter Patent Bölümü'nün yasal zorluğu olmayan görevlerini yerine getirme konusunda tevdi edebilir.

EPO'nun 1257/2012 sayılı Tüzüğe göre kendisine verilen Üniter Patentlerle ilgili idari görevleri yerine getirme kararlarına ilişkin davalar, kararın alınmasından itibaren iki ay içinde Birleşik Patent Mahkemesinde açılmalıdır.

Sonuç

Üniter patent koruması, mucitlerin (bireyler, şirketler veya kurumlar) tek bir patent başvurusu yaparak 26 AB ülkesindeki buluşlarını korumalarını sağlayacaktır. Patent EPO tarafından üniter patent olarak verildiğinde, her ülkede onaylanmasına gerek kalmayacaktır.

Üniter patent koruması, mevcut Avrupa sistemini mucitler için daha basit ve ucuz hale getirecektir. Bu sistem karmaşık doğrulama şartlarına son verecek ve katılımcı ülkelerde pahalı çeviri şartlarını önemli ölçüde sınırlandıracaktır. Sonuç olarak, inovasyona yönelik araştırma, geliştirme ve yatırımı teşvik etmesi ve ayrıca AB'deki büyümeyi artırmaya yardımcı olması bekleniyor.

Üniter patent koruması da buluşları mevcut sistemden daha iyi koruyacaktır. Avrupa patentlerinin ulusal geçerliliği ile ilgili maliyetler nedeniyle, birçok mucit şu anda sadece birkaç ülkede icatlarını patentlemektedir. Bu, diğer ülkelerdeki koruma eksikliğinin kopyalanmasını kolaylaştırdığı için buluşları daha az değerli hale getirir.

EPO, öngörülen patent koruma sisteminde önemli bir rol oynamaktadır. EPO, üniter patentin basit tescilini mümkün kılan tek durak ofis sistemi olarak hareket eder. Bir üniter patent başvurusunun başvurusu ve incelenmesi veya üniter patentin tescili için herhangi bir ücret alınmayacaktır. Öte yandan, altı yıllık geçiş döneminden sonra korunma için çeviriler gerekli olmayacaktır. Bu süre zarfında, sadece bilgi için çeviri gerekli olacak ve herhangi bir yasal etkisi olmayacaktır. Genel koruma yönetimi, merkezi olarak EPO tarafından sağlanacak ve bu da maliyetleri ve idari iş yükünü daha da azaltacaktır. EPO, üniter

patentlerin yasal durumuyla ilgili bilgileri içeren çevrimiçi bir sicil yönetir- özellikle lisanslar ve transferlerle ilgili olarak. Bu aynı zamanda teknoloji transferini ve yenilikçiliğe yatırım yapmayı destekleyecektir.

Kaynakça

European Patent Office [EPO] (2017). Unitary Patent Guide: Obtaining, Maintaining and Managing Unitary Patents. Munich: EPO.

European Patent Office [EPO] (2018). Annual report of the Boards of Appeal 2017. Munich: EPO.

Ilardi, A. (2015). The new European patent. Oxford: Hart Publishing.

Kur, A. & Dreier, T. (2013). European Intellectual Property Law, Text, Cases and Materials. Cheltenham: Edward Elgar.

Mattsson, N. (2014). The Future Patent System of the European Union. China Intellectual Property, 1(2/2014), Beijing.

Ortan, A. N. (1991). Avrupa Patent Sistemi: Avrupa Patent Antlaşması (I). Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Ortan, A. N. (1992). Avrupa Patent Sistemi: Lüksemburg Antlaşması/Patent İş birliği Antlaşması/Strasbourg Antlaşması (II). Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

BAHAEDDİN NAKŞİBEND'İN “DİL BA YARU DAST BA KAR” ÖĞRETİSİ

Saida SAIPOVA

Dr. saipovasaida@gmail.com

Mairamkan İSABAEVA

Dr. mairamkan.isabaeva@hotmail.com

ÖZ

Geçmişe baktığımız zaman dinsiz toplum olmadığı gibi mistik yönü bulunmayan din de yoktur. Din ve Tasavvuf kültürler arası etkileşimde çok önemli rol oynamıştır. Tasavvuf ilminin tarihi dünya ortaya çıkan devre kadar uzanır. İlk olarak Tasavvuf yoluna giren Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit'tir. İşte bundan ötürü Tasavvuf İslam öncesi din ve mezhebi gayeler ile beraber gelişmiştir. Maverâünnehir ile Türkiye'yi birbirine bağlayan ortak noktalardan biri de din ve tasavvufi yorum olmuştur.

Kongre bildirimiz, Maverâünnehir'de büyük şöhret bulan Hacegan (Nakşibendi) tarikatında dönüm noktası oluşturan şahıs Bahaeddin Nakşibend ve onun insanın kendi el emeğiyle helal rızık kazanması, gönlün Allah'ı devamlı zikretmesini esas alan “Dil ba Yaru dast ba kar” yani gönül Yar (Allah)'da, el işte meşgul olsun” öğretisi üzerinedir. Bildirimiz Giriş, Tasavvuf Tarihçesi, Bahaeddin Nakşibend, Öğretisi ve Sonuçtan ibarettir. Bahaeddin Nakşibend her müridine mutlaka bir mesleği öğrenmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bahaeddin Nakşibend kendi öğretisini esas almıştır ve bu kaideye uyararak bir parça yere ekin ekerek, çiftçilik yaparak hayatını idame etmiştir. Aynı zamanda Bahaeddin Nakşibend, dünyadan tamamen el etek çekmenin de uygun bir yol olmadığını göstermeye gayret etmiştir.

Anahtar kelimeler: Bahaeddin Nakşibend, Tasavvuf, Maverâünnehir, El Emeği.

THE DOCTRINE OF BHAUDDIN NAQSHBAND “DİL BA YARU DAST BA KAR”

SUMMARY

Looking at the past, we cannot observe a society without religion, and religion without a mysticism. Religion and Sufism have played a crucial role in intercultural interaction. The history of Sufi Science dates back to the emerging period of the world. The first follower of Sufism is Seth, the son of Adam. That is why Sufism has developed along with pre-Islamic religion and sectarian aims. One of the common aspects which connect Transoxiana and Turkey is religion and mystical commentary.

Our congress statement is about the doctrine “Dil ba Yaru dast ba kar” (that is to say: “The heart beats for Allah, and the hands are busy with work”), which takes into consideration halal work, and continuous chanting of God, as well about Bahauddin Naqshband, who has played the main role in Hacegan (Naqshband) religious sect, which was popular in Transoxiana. Our paper consists of Introduction, History of Sufism, Bahauddin Naqshband's Doctrine, and a Conclusion. Naqshband has advised each of his disciples to learn any kind of profession. Bahauddin Naqshband was based on his own doctrine and maintained his life by cultivating and working in the field. At the same time, Bahauddin Naqshband has endeavored to show that pulling the skirt completely from the world is not an appropriate way.

Keywords: Bahauddin Naqshband, Sufism, Transoxiana, Hand Labor.

Giriş

Maveraünnehir (Nehrin ötesi (el-Hamevî,1990, s. 401) anlamına gelir) günümüz Orta Asya'sında Amu Derya (Ceyhun) ve Sır Derya (Seyhun) ırmakları arasında 660.000 km² bölgeyi kapsar. (Özgüdenli, 2003, s. 177). Maveraünnehir Doğusunda Tibet, güneyinde Horasan, Batısında Gûz, Kuzeyinde de Hâlluh'un bulunduğu büyük ve geniş bir alanı kapsar. Türkistan'ın kapısı olması hasebiyle İpek Yolu güzergâhındadır (Anonim. Çev.2008, s. 11).

Tasavvuf ilminin tarihi dünya ortaya çıkan devre kadar uzanır. İlk olarak Tasavvuf yoluna giren Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit'tir. Dolayısıyla Tasavvuf İslam öncesi din ve mezhebi gayeler ile beraber gelişmiştir. İşte bundan dolayı bazı etki ve gayeler örneğin yün giymek, nefsi temizlemek, inzivaya çekilmek gibi ananeler Yahudi, Budist, Zerdüş, Hıristiyan dinlerinde de görmek mümkün. Burada özellikle belirtmek gerek ki, İslam Tasavvufu kimi âlimler tarafından (özellikle müsteşrikler) küçümsemek amacıyla başka dinlerden etkilenmek suretiyle ortaya çıkmış sözüyle bağdaşmaz ve başka dinden geçmiş bir hayat tarzı değildir (Saipova, Saida, makale, s. 33-38).

İslam dinî ilimlerin gelişiminde Maveraünnehir önemli rol oynamıştır. Bu manada, "İlim ağacının esası Mekke'de, yalnız hasadı Horasan'da pişer" Arap atasözü bölgeyi anlatmak için kullanılmıştır. Tasavvuf ve İslami ilimlerde Buhara'da yetişmiş önemli kişiler ve eserleri vardır. Halkın dinî ve kültürel hayatında, kimliğinde Tasavvuf önemli yer etmiştir. Horasan ve Maveraünnehir Tasavvufu IV/X. asra kadar sufi yerine "hakîm" ve "âbid" sözü kullanılmıştır (Radtko, çev. 2009, s. 367). İslam dini her ne kadar Arap Yarımadasında doğmuş ise de dinin birçok alanında gelişimini Maveraünnehir'de yetişmiş büyük alimler sağlamıştır. Bu manada Maveraünnehir VIII-X/ XIV-XVI. asırlarda İslami ilimlerin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu aynı zamanda Tasavvuf için de geçerli olmuştur.

1.Tasavvuf Tarihçesi

Asr-ı Saadet ve ondan sonraki ilk vakitlerde akait, fıkıh ve diğer İslamî ilimler gibi Tasavvuf da kendi içinde ayrılmamıştı (Muhammad Yusuf, 2011, s. 4). Çünkü o zamanlar Resulullah (s.a.v.) hayattaydı. Herhangi bir konuda Resulullah (s.a.v.) örnek alınıyordu. Daha sonraları ise sahabeler kendilerine Kur'ân ve Sünnetten gerekli hüküm ve hulasayı çıkarıyor, ona göre amel ediyorlardı. Manevî kemal, zikir ve zahitliğe meyilli zatlar çeşitli âyet ve hadislerden kendileri için delil bularak hayatlarında tatbik ediyorlardı. Dünya, madde ve eşyalara değer vermeyen züht hayatı ortaya çıkarak, bu hayat hicri ikinci asra kadar devam etmiştir (Bolat, 2012, s. 109.)

İslam Tasavvufu özellikle Şark ülkelerinin içtimaî ve manevî hayatıyla iç içe olmakla birlikte, onun eğitim ve kültürüne büyük etki etmiştir (Hasaniy & Razzakova, 2003, s. 6). Nakşbendilik nisbesi öncesi "Hacegan", Yusuf-ı Hemedânî'den Hâce Bahâeddin Nakşbend'in (ö. 791/1389) zamanına Tarikat için kullanılan addır (Tosun, 2015, s. 31). "Hâce" kelimesi çeşitli bölgelerde efendi, şeyh, muallim, tahsilli, tüccar ve bürokrat anlamında kullanılmıştır. Çoğulu Hâcegân'dır (Cebecioğlu, 2009, s. 238).

Hâcegân dönemi, Tarikatın doktrin yapısının da şekillendiği evredir. Abdulhâlîk-ı Gücdüvânî döneminde Harezme kadar ulaşan Tarikat, Bâhâeddin Nakşbend ile kurumlaşarak genişlemiştir. Maveraünnehir'de kurulmuş olması hasebiyle bölgenin âdet ve gelenekleriyle yoğrulmuştur (Haksever, 2009, s. 48).

Tarikat, Bahâeddin Nakşbend'den sonra Ubeydullah Ahrar'a (ö. 895/1490) nispetle "Ahrariyye", İmam Rabbani'ye (ö. 1034/1624), nispetle "Müceddidiyye" (Muhammed Hânî, 1890, s. 8) adıyla da anılmıştır. Maveraünnehir'de Yeseviyye, Kübreviyye, Aşkıyye, Kalenderiyye ve Kadiriyye mensupları faaliyet yürütse de etki ve nüfuz açısından Nakşbendîliğin kuvvetli olduğu söylenebilir (Algar, 1996, s. 432).

2.Bahaeddin Nakşibend

Buhara'da irfanî tefekkür gelişimine çok büyük katkı sağlayan şahıslardan biri şüphesiz Bahaeddin Nakşibend'dir. Bahaeddin Muhammed b. Muhammed Nakşibendî Buharî Mart-Nisan 1318 tarihinde Buhara'ya 9 km uzaklıkta Kasr-ı Hinduvân'da (daha sonra Kasr-ı Ârifân diye isimlendirilmiştir) dünyaya gelmiştir (Eraydın, 1994, s. 370). İsmi Muhammed babasının ismi ise Muhammed Celaleddin olup kendisi **Hazret Bahaeddin, Hâce Buzurg (Büyük Hâce), Şah-ı Nakşibend** isimleri ile meşhur olmuştur (Salim Buhari, 1993, s. 2). Hâce Bahaeddin'in babası ticaret ile meşgul olup dedesinin âlim ve salihleri dost edindiği ve onlara hizmet etmeyi seven bir şahıs olduğu nakledilmektedir (İbn Muhammad Ali, çev. 1993, s. 8). Doğumundan sonra dedesi Bahaeddin'i, o sırada Kasr-ı Ârifân'da bulunan Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339)'ye getirmiş, Semmâsî de onu manevî evlatlığa kabul etmiştir. İlerideki terbiyesini o sırada yanında bulunan Halifesi Emîr Külâl (ö. 771-2/1370-71)'e bırakmıştır (Nevai, 2001, s. 131). On bir yaşında Bahaeddin'i Emir Külâl kendisiyle beraber Karşı (Nesef) şehrine götürmüştür (Hamidiy, 2009, s. 117). Buharalı olduğu için Buharî nispeti, babasıyla nakışçılık yaptığından dolayı Nakşibend lakabı ile tanınmıştır (Tosun, 2015, s. 98).

Hâce Bahaeddin'in dört kızı ve bir oğlunun olduğu, bir kızının daha çocuk yaşta vefat ettiği nakledilmektedir (ÖzMA, 2004, s. 36).

Bahaeddin Nakşibend'in hilafet icazet verdiği üç yüz altmışaltı müridinin bulunduğu, onların bir kısmı "zikri hafy ve dua", ikinci kısmının "halka ilim öğretmek" ve üçüncüsünün ise "İslam dinini yayma" görevleri ile meşgul olduğu nakledilir (Ziyayev, 2000, s. 55). Bahaeddin Nakşibend Tasavvufteki eğitim yöntemlerini günlük hayat tarzına uygun hâle getirmiştir. Ona göre; Birey Allah'a gönül ile ulaşmaya çalışırken, el işiyle de meşgul olabilir. Nitekim Alişir Nevai de bu durumu eserlerinde teyit eder: "Yine sordular: "Sizin tarikiniz binası ne işeder?" Hâce Bahaeddin dediler ki: Encümende (toplantı) halvet, zahir yüzünde halk ile batın tarafından Hak Teâlâ ile". Yani Nakşibendî Tarikatı'nın esas akideleri yalnızlıkta, çilehanede oturmak değil tam tersine yalnızlığı ve huzuru encümende, dostlar meclisinde bulmaktır.

3. "Dil ba Yaru dast ba kar"

İnsanlık geçmiş tarihine baktığımız zaman, dünyada geçim sağlamak için mutlaka dünyevi birçok iş veya meslek ile meşgul oldukları hiç tartışmasızdır. Bunun en güzel örneğini Kur'ân'da zikredilen Peygamberler örneğinde görmek mümkündür. Sadece Kur'an ile kısıtlamak yanlış olur. Diğer Semavi dinler ve kaynaklarında da bilgiler mevcuttur. Üretim öğeleri en iyi koşullar altında bir araya getirilerek insanlar toplum içinde faydalı olmuşlardır.

Herhangi bir meslek ile geçim sağlamak insanlık tarihi kadar çok eskidir. Üretim öğeleri en iyi koşullar altında bir araya getirilerek insanlar toplum içinde faydalı olmuşlardır. Tasavvuf ehli insanlar da helâl lokmayı, elleriyle kazandıkları meslekle elde etmeye demişlerdir. Ebu Seyyid Harraz ayakkabıcı; Muhammed Sakkakî bıçakçı, Ebu Hafz Haddad demirci; Ebubekr Habbaz ekmekçi; Ebu'l-Abbas kasap; Şeyh Ebu'l Hasan-kuyumculuk yapmıştır. İşte bunun gibi Hâce Bahaeddin de mensuplarına el emeği ile geçinmeyi zorunlu hale getirmiştir (Nevai, 1990, s. 5). Bahaeddin Nakşibend diğer insanlar gibi meslek sahibi idi. Geçimini kumaşçılık ve kumaş üzerine çeşitli desenlerden nakış yaparak geçirmiştir. İşte bundan dolayı "Nakşibend" lakabıyla meşhur olmuştur. Müritlerine de bir meslek sahibi olması gerektiğini sık sık hatırlatmıştır. Bahaeddin Nakşibendî sohbetlerinde sürekli "el ibadatu eş'arata eczain tis'atu minha talabu'l halali va cuz'un vahidun minha sairu'l-ibadati"-İbadetin onda dokuzu helâl meslek talebine amel etmek. Onda biri başka ibadetler" hadisini tekrar etmiştir. Kendisi de geçimini ziraatten sağlayarak her sene biraz arpa ve maş fasulyesi ekmiştir (İbn Muhammad Ali, çev. 1993, s. 55).

Bahaeddin Nakşibend öğretisinde kendi el emeğiyle, helal rızık kazanmak, gönül Allah'ı devamlı zikretmeyi esas almıştır. **"Dil ba yaru dast ba kar"** yani gönül yar (Allah) ile; el ise işle meşgul olsun. Bahaeddin Nakşibend her müridine mutlaka bir mesleği öğrenmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Nakşibendilik öğretisi başkalar üzerinden geçinmeyi reddetmiştir. Onlar fakat alın teri, kendi el emeği ile bulunan nimetlere helal saymıştır. Bu kaideleri Bahaeddin Nakşibend kendi öğretisine esas alır ve bu akideye uyararak bir parça yere ekin ekerek, çiftçilik yaparak hayatını idame etmiştir.

Bahaeddin Nakşibend dönemi tarikatların durumu; şeyhler sofi, derviş-kalenderlerini öğretisini uzak yakın çevreye yaymak için göndermiştir. Onların esas işi sefer, seyahat olup, herhangi bir emeğin ucunu tutmamıştır. Onlar evlenmiyor ve çocuk çoluğa karışmadan dilencilikle yaşamışlardır.

Dünya nimetlerinden kendilerini mahrum ederek, nefsine hâkim olmayı ve kimseye muhtaç olmadan yaşamayı övünç kaynağı olarak görmüşlerdir. Dervişlerin çoğunun evi yurdu yok, evliyaya iki dünya bir adım diye dünya gezmişlerdir. Diğer bir kısmı da kendilerine seçtikleri pirlere, üstatları yanında ilim ve terbiye alarak, vakıflardan gelen hayırlar ile hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Buhara'da emirin özel fetvasıyla şehrin meydanlarında her perşembe günleri derviş-fakir, kimsesiz miskinler için halktan hayır sadaka toplanır idi. O vakitlerde dervişler kullara günahlarını, kıyamet günündeki cezaları hatırlatarak, genelde Yesevi ve Süleyman Bakırgani hikmetlerini okumuşlardır. Maveraünnehir'deki dervişlik cemaatlerinin esas şartları evlenmemek, mal mülk toplamamak, tamah etmemek, başkasının mal mülküne göz dikmemek, kendi haline sabır kanaat ederek yaşamaktan ibaretti. Dervişler kendi özel eski ve yamalı giyim kuşamlarıyla ayrılıyor idi. Onlar kafalarına doppi (takke), ucu yünlü külah giyerlerdi. Elllerinde asa, belinde kemer, yanında kabaktan yapılmış keşkül (çanak) olmuştur. Üzerinde yaktak (özel beyaz "V" yaka gömlek), onun üstünde çeşitli yamalı, kısa kollu canda veya hırkalar olmuştur. Bazı dervişler başkalarına benzememek için omzuna kaplan derisi bağlamışlardır. Eski dönem Maveraünnehir'inde özellikle Buhara, Merv ve Horasan'da binlerce kimi zamanlarda da on binlerce dervişler bu şehirlerdeki hayat akımını alt üst etmişlerdir.

Nakşibendi her türlü terki dünyacılığa karşı çıkmıştır. Onlar orta halli yaşamın taraftarı olmuştur. El sanatları, ticaret, çiftçilik, edebiyat, musiki, ilim, mimarlık, hattatlık, ressamlık ile uğraşarak helal yaşamaya teşvik etmiştir. Nitekim bunu bizzat kendisi hayatı devamında uygulamıştır. Bahaeddin Nakşibendi bu manzarayı tamamen değiştirmiştir. Sofilerin ve dervişlerin terki dünya etmeleri kesin karşı çıkmıştır. Başkalarının eline mahkûm olmadan, kendi alın terleriyle hayatlarını idame ettirmeye davet etmiştir. Öyle ki bu konuda kendi örnek sergileyerek, atölyede dokumacılık ve nakış yapmıştır. Bahaeddin Nakşibend Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi izinden giderek, onun nefis ve tamahkârlığı yermesine cevaben Türkistan'da ilklerden olarak derviş, sofiler, el sanatları, el işi, meslek sahibi olmaları için uğraşmıştır. Bununla birlikte ilim ve marifet sahibi olmalarını savunmuştur. Sofi ve dervişin eli işte, gönlü sürekli Allah'ta olması gerek diye bunu kısa ve öz olarak **"Dil ba yaru dast ba kar" (el işte gönül Yar'da)** sözlerinde beyan etmiştir. Bahaeddin Nakşibendi'nin ilan ettiği bu yola baş koyanların sayısı gün be gün artmıştır. Binlerce derviş ve kalenderler topluluğu bu asude hayat tarzını benimsemişlerdir. Allah yolunda marifet ve ilim elde etmekle birlikte çalışıp kazanarak kendi kendilerine bakabilme derecesine ulaşmışlardır.

Bahaeddin Nakşibend Tasavvuftaki önceki katı kuralları bir hayli yumuşatarak günlük hayat tarzına uygun hale getirmiştir. Ona göre Allah'a ulaşmak gönül ile yapılırken el iş ile meşgul olmalıdır. Bahaeddin Nakşibend terki dünya yapmadan da Allah'a ulaşmak mümkün olduğu gayesini ortaya koymuştur. (ÖzME, 2006, s. 175). Hâce Bahaeddin önceki devirlerde yaşayan halvet nişin, terki dünya eden, hücreden hiçbir yere çıkmayan, sadece ibadet eden derviş, kalenderler yolundan gitmemiştir. Nitekim Alişir Nevai de bu durumu eserlerinde tekit eder: "Yine sordular: "Sizin tarikiniz binası ne üzere?" Hâce Bahaeddin dediler ki: Encümende (toplantı) halvet, zahir yüzünde halk ile batın tarafından Hak Subhanahu Teâla ile". Yani Nakşibendi Tarikatının esas akideleri yalnızlıkta, çilehanede oturmak değil tam tersine yalnızlığı ve huzuru encümende dostlar devresinde bulmak; Hak'ta ve hakikati başka diyarlarda aramadan, kendi vatanını, yurdunun şehir köylerini ziyaret etmek; zahirde adeta işlerde halden ayrılmadan, O'nunla hem nefes olmak, batında yani gönülde her zaman Hak ile yaşamak demektir (Nasafiy, 1993, ss. 5-6).

Nakşibendiliğin asıl mahiyetini şeriat adabı teşkil eder. Bahaeddin Nakşibendi üveysi piri Hâce Abdülhalik Gücdüvani'nin talimatıyla Kur'ân, Hadis ve Sünnet en önemli desturu saymıştır (Abdullayev, 2007, s. 177). Mutasavvıflar "Şeriatsız tarikata girilmeyeceğini" bildikleri için ilk önce şeriat ilmini öğrenmelerini müritlerden talep etmişlerdir. (Sayfullah, 2016, s. 6) Nitekim Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi bir hikmetinde:

Tarikata şeriatsız girenlerin,

Şeytan gelip imanını alır imiş (Yassaviy, 1991, s. 166) der.

Kaynaklar kaydettiğine göre Bahaeddin Emir Külal'den yedi yıl eğitim almıştır, sonra üstadı icazet verir: "Her türlü rayiha (güzel koku) dimağınıza gelirse, talepte asla taksir etmeyiniz!" diye tembih etmiştir. Bahaeddin ülkeler ve şehirlere seyahat etmiştir. Nereye giderse gitsin Kur'ân-ı Kerim ve Hadisi halka ulaştırmak, bidatten haklın şuurunu temizlemeye çalışmıştır. Öte yandan Bahaeddin müritlerine kesinlikle bir mesleği öğrenmesini tavsiye etmiştir. Bahaeddin Nakşibend "eğer insanlar sizi anlamasını istiyorsanız Buharalıya Buhara'ca, Bağdatlıya da Bağdat'ca dilde konuşun" demiştir. Buharalı Türkçe ve Farsça, Bağdatlı da Arapça dilini kastetmiştir.

Bahaeddin Nakşibend evinde köle veya hizmetçi bulundurmamıştır.

Sonuç

Geçmişte dinimizi daha derin anlama ve kavramamız için bize kolaylık sağlayan büyük şahsiyetler yaşamıştır. İşte öyle şahsiyetleri biri de XIII yy.da yaşamış olan Bahaeddin Nakşibend hazretleridir. Örnek şahsiyeti ile dinimizle günümüz milli değerlerine iç içe yoğrulmuş bir miras bırakmıştır. İslam tarikatı alanındaki belli başlı kuralları aradan uzun yüz yıllar geçmesine rağmen halı hazırda ilk günkü gibi önemini kaybetmemiştir. Günümüzde çeşitli sıkıntılı dönemlerden aşarak bugünlere ulaşan Orta Asya halkı Nakşibendi öğretisi vekillerinin emekleri göz ardı edilemez. Günümüzde de meslek anlayışıyla devam edegelen bu Tarikin mahsullerini Maverünnehir'in dünü ve bugünkü mimarisinde görmek mümkün. Tarikat Yüce Allah ile kul arasındaki özel bir irtibat olup, bunun siyasileşmesi veya başka bir çıkar adı altında kullanmak kendimize verilen büyük zarardan başka bir şey değildir. Bize düşen görev de unutulmaya veya üstü ört bas edilmeye yüz tutan, tozlanmış sayfaları yeniden açmak ve gelecek nesle aktarmaktır.

KAYNAKÇA

- A. Abdullayev, (2007). Tasavvuf va Uning Namoyondalari, Termiz
- A. Bolat, (2012). Ed.: K. Özköse. "Tasavvufun Doğuşu", Tasavvuf El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları
- A. Muhammed Hânî, (1890). el-Hadaiku'l-verdiyye fi hakâiki ecilâi-n-Nakşibendiyye. Kahire
- A. Nevai, (2001). Nasaimu'l Muhabbat, Taşkent: Fan Yayınları
- A.C. Haksever, (2009). Ya'kûb-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı. İstanbul: İnsan Yayınları
- Anonim, (2008). Hudud'ul-alam min al-maşrik ila'l-mağrib H.372/ M.982-983. Çev. O.Boriyev, Taşkent: Özbekiston Yayınları
- B.Radtke, (2009). "Horasan ve Maverünnehir'de Din Alimleri ve Mutasavvıflar", çev.: E.Ayan, USA, The Journal of International Social Research, Volume 2/9, Fall
- E.Cebecioğlu, (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları
- H.Algar, (2000). Nakşibendilik, İstanbul: İnsan Yayınları
- H.Hamidiy, (2009). Tasavvuf Allamaları, Taşkent: Şark Yayınları
- H.Ziyayev, (2000). Tarih Ötmiş ve Kelajak Közğusi, Taşkent: Gafur Gulam Yayınları
- Kelabazi, (1992). Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul
- M. İbn Muhammad Ali, (1993). Bahaiddin Balagardan. Taşkent: Yazuvçı Yayınları
- M.Hasaniy & M. Razzakova, (2003). Hojagon Tariqati va Hoja Hasan Andaqiy, Taşkent: Özbekistan Yay
- M.S. Muhammad Yusuf, (2011). Tasavvuf Haqida Tasavvur, Taşkent: Şark Yayınları
- N.Muhammadiev ve S.Merdanoğlu, (1997). Özbekistan Kılavuzu, Ankara: Repa Yayınları

- N.Tosun, (2015). Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İstanbul: İnsan Yayınları
- Nasafiy, (1993). Hazrat Bahauddin Nakşband, çev.: M.M. Andicaniy, Taşkent: Taşpoligrafkombinat Yayınları
- Nasafiy, (1993). Hazrat Bahauddin Naqşband. Taşkent: "Taşpoligrafkombinat" Yayınları
- O.G.Özgüdenli, (2003). "Mâverâünnehir" md, DİA, İstanbul:
Özbekistan İslam Ansiklopediyası, (2004)"Alauddin Attar" md., ed.: Z.Husniddinov, Taşkent: Davlat İlmi Yayınları
- S., Saipova, Saida's Spiritual Experiment: Tasavvuf (Mysticism) As The Main Key To A Muslim Identity, International Journal of Social Sciences, ISSN: 2587-2591, Volume 3/1 Spring
- S. Sayfulloh, (2015) "Jahon Adabiyoti" dergisi, 2015, Ekim sayısı. (<http://tasavvuf.uz> 10.10.2016.)
Özbekistan
- S. Salim Buhariy, (1993). Dilda Yar (Hazrat Bahauddin Nakşband), Taşkent: Gafur Gulam Namidagi Adabiyat va Sanat Yayınları
- Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, 4.baskı, İstanbul 1994
- Yakut el-Hamevî, (1990), Mu'cemu'l-Buldân, thk, Ferid Abdulaziz Cündî, Beyrut

---

SAĞLIK KURUMLARINDA TIBBİ CİHAZ PLANLAMASINDA ÖMÜR DEVRİNE DAYALI TOPLAM MALİYET MİNİMİZASYONU: ÖRNEK MATEMATİKSEL MODELLER VE ÇÖZÜM YAKLAŞIMLARI

Bülent SOYLULAR

Uzm., PhD Adayı, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Kurumları Yöneticiliği Bölümü,
bulentsoylular@hotmail.com

Uğur ELİİYİ

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ugur.eliyi@bakircay.edu.tr

ÖZ

Sağlık hizmetleri içerisinde kuramsal açıdan fazla incelenmemiş alanlarda yeni yaklaşımlar geliştirmek ve diğer literatürlerdeki yöntemleri uyarlamak, etkileri ve potansiyel faydaları açısından önemlidir. Bu çalışmada, sağlık kurumlarının tıbbi cihazların yenilenmesi ve yeni teknolojiye sahip alternatif cihazların alımları kararlarını içeren sürdürülebilir planlar yapabilmeleri doğrultusunda, güncel literatürden ve ömür devrine dayalı matematiksel modellerden geçerli örneklerin sunulması amaçlanmıştır. Tıbbi cihazların tedarik faaliyetlerinin rasyonel bir teknoloji planı ile yürütülmesi gerekmektedir. Gerçek klinik ihtiyaçların tespit edilerek kısıtlı kaynakların maliyet-etkin kullanılması, yeni teknolojilerin kuruma kazandırılabilmesi için yol haritalarının belirlenmesi ve sistemsal bir yaklaşımla kurum içi birim özel veya kişilere özel taleplerin önüne geçilmesi ancak etkili bir planlama ile mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda, ömür devrine dayalı ve cihazların farklı kullanım seviyelerini dikkate alan matematiksel modellerden yararlanılmasının yönetsel karar alma süreçlerine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sunulan yaklaşımlar için planlanan uygulamalarda, tıbbi cihazların ömür devir değerleri için literatürde ve uygulamalarda sıklıkla yararlanılan ve evrensel tıbbi cihaz terminoloji sistemiyle (UMDNS) geliştirilmiş cihaz hizmet süreleri listesi kullanılması öngörülmüştür. Bu parametrelerin geliştirilen ve uyarlanan matematiksel modeller üzerinde kullanılmasıyla, sağlık kurumunda bulunan tıbbi cihazların önerilen yenilenme tarihleri belirlenebilecektir. Model çözümleri, kurumlar için finansal planlamalarına esas olacak ömür devrine dayalı orta ve uzun vade cihaz alım ve değişim planlarında yer alacaktır.

Anahtar kelimeler: Tıbbi Cihaz, Ömür Devri, Teknoloji Değişim Planlaması, Cihaz Yenileme, Matematiksel Model.

MINIMIZATION OF LIFE SPAN BASED TOTAL COST IN MEDICAL EQUIPMENT PLANNING FOR HEALTHCARE INSTITUTIONS: ILLUSTRATIVE MATHEMATICAL MODELS AND SOLUTION APPROACHES

ABSTRACT

Development of new approaches and the adaptation of existing methods in other literature, which have not been examined yet for implementation in healthcare services, are very crucial in terms of their potential effects and benefits. In this study, it is aimed to present some relevant mathematical modeling approaches from the literature in order to help the health institutions produce sustainable plans, which include critical decisions

such as the replacement of existing medical devices or the purchase of alternative ones with new technology based on their life spans. The procurement activities of medical devices should be carried out with a rational technology plan. Utilization of the limited resources cost-effectively by determining actual clinical requirements, developing the roadmaps for the introduction of new technologies and preventing departmental or personal privilege demands through a systematic approach are only possible with effective planning. In this respect, using mathematical models based on life span and different utilization levels of the medical devices or equipment will make a significant contribution to the executive decision-making processes.

In the future implementations of the approaches presented here, it is intended for the life span values of medical devices to use the list of expected life spans developed with Universal Medical Device Nomenclature System (UMDNS), which is frequently used in literature and other applications. By using these parameters on new and adapted mathematical models, the replacement periods of medical devices of healthcare institution can be determined. Model solutions will be included in medium- and long-term device purchase and replacement plans based on life spans, which will be the basis of financial planning for institutions.

Keywords: Medical Equipment, Life Span, Technological Change Planning, Equipment Replacement, Mathematical Model.

Giriş

Sağlık hizmetlerinde yaygınlaşan değer odaklı yaklaşım, sağlık sistemlerini ve hastaneleri topluma daha kaliteli, verimli hizmet sunmak ve yeni yetenekler kazanmak doğrultusunda yatırım yapmaya zorlamaktadır (Jordahl, Robbins, Sedlmeier, 2016). Tıbbi teknolojideki yenilikler, sağlık teknolojisi değerlendirmeleri ve yasal düzenlemeler sağlık hizmeti sunucuları tarafından yeni becerilerin özümsemesini gerektirmektedir. Çağdaş işletmecilik anlayışına uygun olarak, sağlık hizmetleri içerisinde derinlik kazanmamış alanları bulmak, geliştirmek ve desteklemek sağlık yöneticilerinin üstesinden gelmesi gereken önemli zorluklardır. Sağlık hizmetlerinin sofistike teknolojilere artan bir biçimde bağlı hale gelmesi sonucu sağlık kurumlarının stratejik hedeflerini destekleyebilen uygun stratejiler ve planlar oluşturulması gerekmektedir (McCarthy, Scott, Blackett, Amooore, Hegarty, 2014).

Bu doğrultuda sağlık kurumlarının etkinliğinin artırılması amacıyla, tıbbi cihazların yenileştirilmesi ve son teknoloji tıbbi cihaz / donanımların kazandırılması için tedarik faaliyetlerinin rasyonel teknoloji planlarıyla yürütülmesi gerekmektedir. Gerçek klinik ihtiyaçların tespit edilerek kısıtlı kaynakların etkin kullanılması, hangi teknolojilerin kuruma ne zaman kazandırılması gerektiğini gösteren yol haritalarının belirlenmesi ve kurumsal bir kurguyla kişisel taleplerin önüne geçilmesi, ancak etkili bir teknoloji planlama ile mümkün olmaktadır (Emergency Care Research Institute [ECRI], 1995). Çalışmada bu planlama faaliyetlerine somut dayanak oluşturabilecek bazı matematiksel modelleme yaklaşımları sunulacaktır.

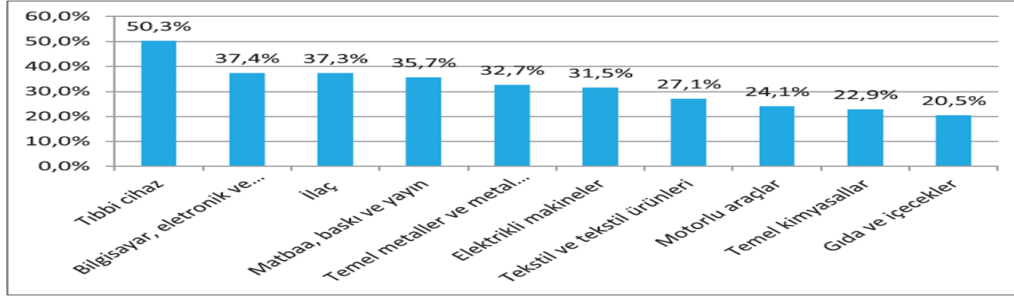
Sağlık Kurumlarında Tıbbi Cihaz Çeşitliliği ve Tarihsel Gelişimi

Tıbbi cihazların tarihi gelişimini tıp tarihine kadar uzatmak mümkündür. 1900'lü yılların son yarısında tıbbi cihaz sayısı yüz civarında iken bugün ana kategoriler bazında dünya pazarında yaklaşık 10.000 tıbbi cihaz türü bulunmaktadır. Özellikle 1960'lardan başlayarak tıbbi cihazların gelişiminde farklı disiplinlerdeki gelişmeler ve disiplinler arası çalışmalar çok etkili ve belirleyici olmuştur. Bu dönemde sayı, çeşit, model vb. unsurlar bakımından tıbbi cihaz seçeneklerindeki artış ivmesel bir yükseliş göstermiştir. 2000-2010 yılları arasında tıbbi cihaz alanındaki en önemli gelişmelerin başında robotik uygulamalar gelmektedir. Tıbbi cihaz fonksiyonlarına enformasyon ve web-tabanlı sistemlerin entegrasyonu gerçekleşmiştir. Günümüzde artık çok kesitli bilgisayarlı tomografi sistemleri, gelişmiş yazılımlar ile çok kısa sürelerde tüm vücut çekimi yapabilen manyetik rezonans sistemleri, PET, PET/CT ve son olarak da SPECT. CT bu gelişme içindeki yerlerini almışlardır (Kiper, 2018; Soylular B. 2006.).

Tıbbi Cihazların Önemi

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2010), tıbbi cihazları yaşam bilimleri ve sağlık hizmetleri çerçevesinde bölgesel ve ülkesel olarak mevcudiyet, erişilebilirlik, uygunluk ve satın alınabilirlik (4 A's -Availability, Accessibility, Appropriateness, and Affordability) unsurları bakımından çok önemli bir bileşen olarak kabul etmektedir. Tıbbi cihazlar sektörü ilaç sektörüyle birlikte yaşam bilimlerinin ve sağlık sektörünün vazgeçilmez bir ögesidir. İmalat sanayiine inovasyon açısından önemli katkılar sunar ve yüksek katma değer içerir. AB-25'in tüm imalat sanayiine en az %1,1 oranında katkı sağladığı hesaplanmıştır. Tıbbi cihazların diğer sektörlerle kıyasla yarattığı katma değer Şekil 1'de verilmiştir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD], 2015).

Şekil 1. Tıbbi Cihazlar Katma Değerinin Üretim Değerine Oranı.

Kaynak: Kiper M. 2018

2015'te global çapta sağlık harcamalarının toplam tutarı 7,3 trilyon dolardır ve 9,2 milyon doktor, 19,4 milyon hemşire ve ebe, 1,9 milyon dişçi ve dişçi personeli, 2,6 milyon eczacı ve diğer personel ve 1,3 milyon sağlık işçisi ile sektörde yüksek bir istihdam yaratılmıştır. Tablo 1 sektörün büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir (Kiper, 2018).

Tablo 1. Global Sağlık Sektörü İstatistikleri - 2017

	Türkiye	ABD	İngiltere	Almanya	Japonya	Çin
GSYH (Milyar ABD Doları)	851	19.390	2.622	3.677	4.872	11.008*
Kişi Başı GSYH (ABD Doları)	10.663	59.532	39.849	44.563	38.452	7879*
Sağlık Harcamaları (Milyar ABD Doları)	95,3	3.325,4	279,4	191,1	597,7	1.064,7
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (ABD Doları)	1.194	10.209	4.246	5.729	4.717	762
Sağlık Harcamalarının GSYH'ye oranı (%)	4,2	17,2	9,6	11,3	10,7	5,4
Nüfus (Milyon)***	80,7	325,7	66,0	82,6	126,8	1.386,3
Nüfus Artış Hızı***	1,5	0,7	0,6	0,4	0,2	0,6
Hastane (Adet)	1.510**	5.564*	1.922*	3.100**	8.442**	-
Yatak Sayısı (Adet)	217.771**	897.961*	168.934**	663.941**	1.664.456**	5.330.600*
1000 kişi başına düşen yatak sayısı (Adet)	2,75**	2,8*	2,6	8,06*	13,11**	3,82*

Kaynak: Kiper M. 2018

Söz konusu sektör yüksek nitelikli ve iyi eğitilmiş insan gücü ile desteklenmektedir. Uzman doktorlar, hemşireler ve teknisyenleri kapsamakla kalmaz, arkasında tüm dünyada giderek yaygınlaşan özel sağlık sigorta sektörünün çalışanlarını da kapsar. Üstelik ‘Sağlık Sistemleri Sanayi’, ‘İlaç Sanayi’ ve ‘Tıbbi Cihaz Sanayi’ arasındaki bağların katkısı ile ayrıcalıklı bir büyüme ve yenileşim gücünü de temsil etmektedir. Ancak buradaki esas farklılaşmayı yaratan tıbbi cihaz sanayidir. Sağlık sektörünün anahtar girdisini tıbbi cihazlar oluşturur. 1900’lü yılların son yarısında tıbbi cihaz tür sayısı yüz civarında iken bugün ana kategoriler bazında dünya pazarında yaklaşık 10.000 tıbbi cihaz türü bulunmaktadır. Bunların değişik versiyonları ve farklı modeller dikkate alındığında söylenen rakamlar 90.000 ile 1,5 milyon arasında değişmektedir. “Örneğin, başlangıçta sadece üç firma ultrason cihazı üretirken bugün yetmişden fazla firma bu cihazı üretir hale gelmiştir. Her yıl yüz civarında yeni tıbbi cihaz piyasaya sunulmaktadır” (Atasever, 2017).

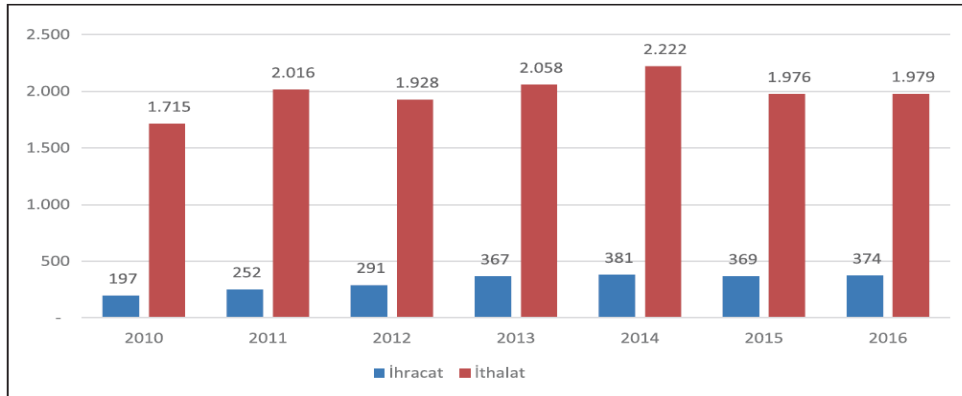
Dünyada ve Türkiye’de Tıbbi Cihaz Sektörü\Endüstrisi

Sağlık sektörü harcamaları içerisinde yer alan tıbbi cihazlar sektörü dünyada çok hızla büyümektedir. Dünya tıbbi cihaz pazarı toplam geliri 2017 yılında 370,8 milyar ABD doları düzeyinde gerçekleşmiş olup, toplam gelirin 2018 yıl sonu itibarıyla %5,2’lik bir artışla 390,1 milyar ABD doları seviyesine ulaşmış olduğu tahmin edilmektedir (Kiper, 2018). Küresel tıbbi cihaz pazarının 2015 yılından 2020 yılına kadar yıllık birleşik %6,1 oranında bir büyüme kaydederek 2022 yılında 435,8 milyar dolarlık hacme ulaşması beklenmektedir. Pazarın büyümesinde sağlık harcamaları, teknolojik gelişmeler, yaşlanan dünya nüfusu ve kronik hastalıklar gibi etkenlerin rol oynayacağı öngörülmektedir (Espicom, 2015).

Türkiye’de tıbbi cihaz sektörü

Türkiye tıbbi cihaz pazarı 2016’da 2,3 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Pazarın yıllık bileşik büyüme oranı %4,5’tir (Şekil 2). Bu büyüme oranı pazarı cazip hale getirmektedir. Ancak pazarın talepleri büyük ölçüde ithalatla karşılanmaktadır. Üretim hem miktar olarak bu talebi karşılamaktan uzak, hem de ileri teknolojik ürünleri içermemektedir (Kiper, 2018).

Şekil 2. Türkiye Tıbbi Cihaz Sektörü Pazar Büyüklüğü

Kaynak: Kiper M. 2018

Hizmet sunucularına göre tıbbi cihaz harcaması artışı en fazla 5 kat artış ile özel sağlık tesislerinde olmuştur (Tablo 2). Bu artışı özel hastane sayısındaki artış, kamunun özel hastanelerden hizmet alımının yaygınlaştırılması ve bunlara bağlı olarak özel hastane müracaat, yatan hasta ve ameliyat sayılarındaki artışlar ile yatan hastaların tıbbi cihazlarının hastanelerce karşılanması zorunluluğu ile açıklamak doğru olur. İkinci en fazla artış ise üniversite hastanelerinde 4,8 kat olarak gerçekleşmiştir. GSS kapsamında olan vatandaşlara üniversite hastanelerine müracaat edebilmesinin önünün açılması, yatan hastaların tıbbi cihazlarının hastanelerce karşılanması zorunluluğu ve ileri tanı ve ameliyat tekniklerinin yaygınlaşması, bu artışın en önemli gerekçelerini oluşturmaktadır.

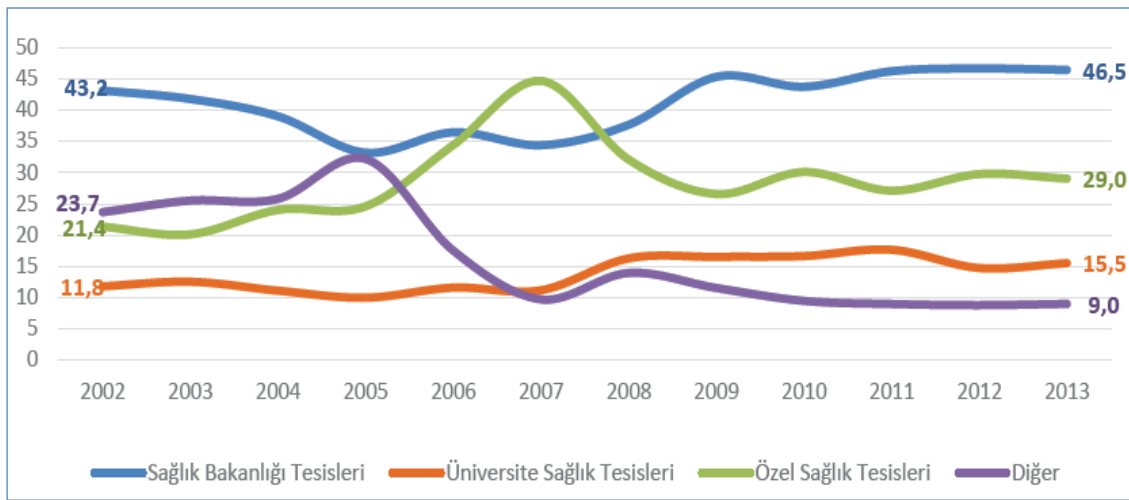
Tablo 2. Hizmet Sunucularına Göre Tıbbi Cihaz Harcamaları, (2002-2013), (%), Türkiye

		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2002-2013 Artış (Kat)
Sağlık Bakanlığı Tesisleri	TL	800	977	1.218	1.226	1.382	1.573	1.785	2.260	2.365	2.727	3.334	3.771	3,7
	%	43,2	41,8	39,0	33,2	36,5	34,4	37,7	45,3	43,8	46,2	46,7	46,5	
Üniversite Sağlık Tesisleri	TL	219	293	347	369	440	511	771	824	900	1.041	1.053	1.259	4,8
	%	11,8	12,5	11,1	10,0	11,6	11,2	16,3	16,5	16,7	17,7	14,7	15,5	
Özel Sağlık Tesisleri	TL	396	471	751	909	1.305	2.043	1.522	1.325	1.627	1.600	2.126	2.358	5,0
	%	21,4	20,1	24,0	24,6	34,4	44,7	32,1	26,6	30,1	27,1	29,8	29,0	
Diğer	TL	439	597	806	1.189	664	445	661	575	512	529	628	730	0,7
	%	23,7	25,5	25,8	32,2	17,5	9,7	13,9	11,5	9,5	9,0	8,8	9,0	
Toplam	TL	1.854	2.337	3.122	3.694	3.790	4.573	4.739	4.984	5.404	5.897	7.140	8.119	3,4

Kaynak: Atasever M. (Ed.). (2017).

Hizmet sunucularına göre tıbbi cihaz harcamaları 2002-2013 döneminde Sağlık Bakanlığı tesislerinde nominal olarak %43,2 den %46,5, üniversitelerde %11' den %15,5'a, özel sağlık tesislerinde ise %21,4 den %29,0'a yükselmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Hizmet Sunucularına Göre Tıbbi Cihaz Harcamaları, (2002-2013), (%), Türkiye

Kaynak: Atasever M. (Ed.). (2017).

Şehir hastaneleri tıbbi cihaz yatırım bilgileri

Sözleşmesi imzalanan 21 projenin tıbbi cihaz yatırım tutarı yaklaşık olarak; medikal ekipman yatırım tutarı 2,5 Milyar TL, mefruşat yatırım tutarı 500 Milyon TL olmak üzere toplam 3 Milyar TL'dir. Proje aşamasında olanların ise medikal ekipman yatırım tutarı 850 Milyon TL, mefruşat yatırım tutarı 150 Milyon TL olup toplamı 1 Milyar TL civarında daha tıbbi cihaz yatırımı yapılacağı tahmin edilmektedir. Şehir hastaneleri tamamlandığında toplam yatırım maliyetinin yaklaşık olarak 4 Milyar TL'sinin medikal ekipman ve mefruşat yatırımı olacağı tahmin edilmektedir. Şehir hastanelerinde yatırım kapsamında temin edilen tıbbi cihazların tamamlanmış olan projelerdeki ortalama yerli ürün oranı %25 civarındadır (Taflan, 2017).

Hastanelerde Tıbbi Cihaz Planlama Süreci

Tıbbi cihaz planlama sürecinin en zor adımı, hangi teknolojinin hastanenin stratejik planına en uygun olduğunun belirlenmesidir. Sağlık kurumları tarafından; gelecekte kullanılması muhtemel yeni teknolojilerin izlenmesi ve analiz edilmesi, yeni teknolojilerin sağlık hizmet sunumuna etkisinin değerlendirilmesi, spesifik sağlık teknolojilerin personel, sağlık hizmet sunumu ve sağlık tesisi fiziki yapısını nasıl etkileyeceğinin göz önünde bulundurulması, ekonomik değerlendirme teknikleri kullanılarak gerçek maliyetlerin hesap edilmesi, yeni teknolojinin eskimiş teknolojinin yerine kullanılması veya kullanılmamasına ilişkin risk analizlerinin yapılması ve üçüncü taraf ödeyicilerin (sosyal güvenlik kurumu, özel sigortalar, vb.) teknoloji üzerindeki kararlarının dikkate alınması planlama sürecinde dikkate alınması gereken etkenlerdir (Soylular ve Esatoğlu, 2016).

Tıbbi cihazların ömür devri

Tıbbi cihazların gelişimi, daha hızlı yaşam döngüsü ve artmış rekabetle sonuçlanan daha da gelişmiş teknolojilerle karakterize olduğundan ileri teknoloji ürünü ve kritik tıbbi cihaz ihtiyacı için yapılacak çalışmalarda, planlama ve bütçe teklifi faaliyetlerinin yanında tıbbi cihazların ömür devrinin önceden belirlenmesi yararlı olacaktır (Eucomed, 2008). Hangi cihazın kaç yıl içinde kullanım dışı kalacağını öngörülmesi için yapılan hesaplamalarda Tablo 3'de belirtilen kriterler dikkate alınmaktadır (Biomedical Engineering Advisory Group of the South Australian Government [BEAG], 2004).

Tablo 3. Tıbbi Cihazların Ömür Devrini Etkileyen Önemli Faktörler

Kullanım Faktörleri	Teknolojik ve İşletme Faktörleri	Ekonomik ve Yasal Faktörler
Kullanım sıklığı (Klinik/Poliklinik/Ameliyat kullanım sayısı, Laboratuvar Tetkik Sayısı vb.)	Bakım desteğinin; olanağı, fiyatı ve uygulanabilirliği	Alternatif cihazlara ve metotlara göre etkinlik ve yararlılık
Kullanım durumu	Ürünün hizmet süresindeki evresi	Kullanımı veya kullanılmaması sonucu oluşabilecek iş ve güvenlik riskleri
Kullanılan ortam	Planlı ve plansız bakımların yönetimi	Kullanımı veya kullanılmaması sonucu oluşabilecek stratejik ve politik riskleri
Kullanıcı ve hasta açısından güvenlik, potansiyel risk ve kaza tehlikesi	Sarf malzemelerinin ve yedek parçaların, fiyatı ve bulunabilirliği	Mevcut sağlık tesisi yapısında (personel, cihaz, teçhizat, alt yapı vb. giderlerde) tasarruf, küçülme sağlaması

Hekim/kullanıcı görüşü; kullanıcının tecrübesi ve bilgisi,	Değişen cihazların, fiyatı ve bulunabilirliği	Mevcut standart ve yönetmeliklere uygunluk
Kullanıcı bakımına ve kullanıma gösterilen özen ve dikkat	Teknolojik ve klinik olarak gereklilik	Kaynak bulunabilirliği

Kaynak: BEAG, 2004.

Tıbbi cihaz ömür devri bilgilerinin kullanımı üzerine tartışmalar incelendiğinde, elde edilen kullanım ömrü tahminlerinin sadece bilgi amaçlı olduğu, her zaman hangi cihazın kaç yıl içinde kullanım dışı kalacağını göstermediği sonucuna varılmaktadır. Bazı durumlarda tıbbi cihazların kullanım ömrü belirli faktörlere göre uzayabilmekte ya da kısalabilmektedir. Tıbbi cihaz değişim programı hazırlarken, risk yönetimi yaklaşımının ve Tablo 3’de belirtilen risk faktörlerinin, yaş/hizmet süresi oranı ile birlikte hesaba katılmasının etkili olacağı ifade edilmektedir (BEAG, 2004).

Dünyada örnek tıbbi cihaz ömür devri çalışmaları

Amerikan Hastaneler Birliği (American Hospital Association [AHA], 2015) tarafından, cihaz üreticileri ve AHA tarafından temsil edilen sağlık mesleklerinden alınan bilgilere dayanarak, tıbbi cihaz kategorilerini ve bu kategorilerin ortalama hizmet sürelerinin listelendiği tablolar yayınlanmaktadır (www.aha.org.). AHA’nın verilerine göre bazı tıbbi cihazların tahmini ömür devri süreleri Tablo 4’de örnek olarak verilmiştir.

Tablo 4. Bazı Tıbbi Cihazların Tahmini Ömür Devri Çizelgesi

ITEM	YEARS	ITEM	YEARS
ACCELERATOR	7	BLOOD GAZ ANALYZER	5
ALTERNATING PRESSURE PAD	10	BLOOD GAZ APPARATUS, VOLUMETRICS	8
AMINO ACID ANALYZER	7	BLOOD TRANSFUSION APPARATUS	6
AMPLIFIER	10	BLOOD WARMER	7
ANOEROBE CHAMBER	15	BLOOD WARMER COIL	7
ANALYZER, HAEMATOLOGY	7	BONE SURGERY APPARATUS	3
ANATOMICAL MODEL	10	BREATHING UNIT	8
ANESTESIA UNIT	7	BRONCHOSCOPE	
ANKLE EXERCISER	15	FLEXIBLE	3
APNEA MONITOR	7	RIGID	3
ARTHROSCOPE	5	CARDIAC MONITOR	5

Kaynak: Amerikan Hastaneler Birliği (American Hospital Association) [AHA].

Flinders Üniversitesi ve Güney Avustralya Biyomedikal Mühendisliği Danışma Grubu (The South Australian Biomedical Engineering Advisory Group-BEAG) tarafından evrensel tıbbi cihaz terminoloji sistemi

(Universal Medical Device Nomenclature System-ECRI) kullanılarak geliştirip güncel tutulan tıbbi cihazların hizmet süreleri listesi BEAG üyesi sağlık kurumları tarafından kullanılmaktadır (BEAG, 2004). Envanterde var olan tıbbi cihazların yerine yeni tıbbi teknolojilerin bir plan dâhilinde kazandırılması, teknolojik gelişmelerin sağlayacağı katkı ve tasarruflar ile gerçek klinik ihtiyaçların zamanında karşılanabilmesi amacı ile hazırlanan bazı tıbbi cihazların tahmini ekonomik ömür devri/hizmet süreleri Tablo 5’de örnek olarak verilmiştir.

Tıbbi cihaz ömür devri çalışmalarında Türkiye’de durum

Kamu sağlık kurumlarında tıbbi cihazların ömür devri süreci açısından sağlık teknolojisi yönetimi alanı ile ilişkili olan bazı yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu kapsamda, sanayii mallarının “Satış Sonrası Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”e göre kullanım ömürleri; 4077 Sayılı “Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun” gereğince “Satış Sonrası Hizmet İstenecek Ürünler Listesi”ne göre Tablo 6’da olduğu gibi belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2003).

Tablo 5. Bazı Tıbbi Cihazların Öngörülen Ömür Devri/Hizmet Süreleri Çizelgesi

GMDN Cihaz Katego ri Kodu	UMD NS Cihaz Grup u	UMDNS Tanımı	Ömür Devri (yilla r)
4	15010	AIR DETECTORS, HEART-LUNG BYPASS	5
2	10134	ANAESTHESIA UNITS	10
4	10198	ARTHROSCOPES	7
4	10208	ASPIRATORS (EMERGENCY, DENTAL, INFANT, SURGICAL, THORACIC)	15
6	15109	BILIRUBINOMETERS	10
6	12590	BLOOD GAS MONITORS, OXYGEN	8
4	17002	CAMERAS, VIDEO, ENDOSCOPIC	7
6	15117	CENTRIFUGES (REFRIGERATED, TABLETOP, CELL WASHING, AUTOMATIC)	8
12	13281	COMPUTERS, RADIOTHERAPY PLANNING SYSTEM	7
4	11129	DEFIBRILLATOR/MONITORS (AUTOMATIC, BATTERY POWERED, LINE POWERED)	7
3	16666	DENTAL HAND INSTRUMENTS, SURGICAL	7

Kaynak: BEAG 2004.

Tablo 6. Satış Sonrası Hizmet İstenecek Ürünler Listesi

ÜRÜNLER	KULLANIM ÖMRÜ
SAĞLIK SEKTÖRÜ:	
Her türlü elektrikli elektronik mekanik ve elektromekanik teşhis, tedavi ve diğer maksatlı tıbbi cihazlar	10 yıl
Cerrahi el aletleri ile Tıbbi ve laboratuvar amaçlı hastane mefruşatı	10 yıl
Tansiyon ölçüm aletleri ile işitme cihazları ve benzerleri	10 yıl
Kan şekeri ölçüm cihazları, Alkolmetreler	10 yıl
Bedensel özürülülere ait bisiklet ve arabalar ile sun'î uzuv, protez ve ekipmanları	10 yıl
Tüketiciler tarafından kullanılabilen masaj aletleri	7 yıl

Kaynak: TC.Resmî Gazete 2003.

Sağlık kurumlarında kullanılan tıbbi cihazlar taşınır mal muhasebesi kapsamında yer almaktadır (Ağırbaş, 2014). Taşınır Mal Yönetmeliği madde 28 kapsamında, “*Ekonomik ömrünü tamamlamış olan veya tamamlamadığı halde teknik ve fiziki nedenlerle kullanılmasında yarar görülmemeyerek hizmet dışı bırakılması gerektiği ilgililer veya özel mevzuatı çerçevesinde oluşturulan komisyon tarafından bildirilen taşınırlar, harcama yetkilisinin belirleyeceği en az üç kişiden oluşan komisyon tarafından değerlendirilir*” hükmü yer almaktadır (Resmî Gazete, 2007).

Taşınır Mal Yönetmeliği'ne uygun olarak, harcama yetkilisinin onayı ile oluşturulacak komisyon tarafından, taşınır kapsamındaki tıbbi cihazlardan onarımı ekonomik olmayanlar kayıt silme işlemine tabi tutulabilmektedir. Hurdaya ayrılmasına karar verilen taşınırlardan kayıtlı değeri her yıl Maliye Bakanlığı tarafından "Parasal Sınırlar ve Oranlar Hakkında Genel Tebliğ" ile belirlenecek tutara kadar olanlar harcama yetkilisinin, belirlenen tutarı aşan taşınırlar ise kamu idaresi üst yöneticisinin onayı ile kayıtlardan çıkarılır (Ağırbaş, 2014).

Türkiye'de, tıbbi cihazların ömür devri süreci açısından sağlık teknolojisi yönetimi alanı ile ilişkili olan bir başka yasal düzenleme ise Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan tebliğlerdir. Maliye Bakanlığı tarafından, 28/4/2004 tarihli ve 25446 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 333)'nin ekinde yer alan "Amortisman Tabi İktisadi Kıymetler" listesi, bazı tıbbi cihazların faydalı ekonomik ömür sürelerini belirlemektedir. Sağlık kurumları, tıbbi cihazların faydalı ömürleri sonunda yenilenebilmeleri için gerekli finansal planlamaları bu listeden faydalanarak yapabilirler. Bu kapsamda tebliğin tıbbi cihazlar ilgili faydalı ekonomik ömür ve amortisman oranlarını gösteren "3.13. Medikal malzemeler" bölümü Tablo 7'de verilmiştir (Resmî Gazete, 2015).

Tablo 7. Amortisman Tabi İktisadi Kıymetler Listesi

NO	AMORTİSMANA TABİ İKTİSADİ KIYMETLER	FAYDALI ÖMÜR (YIL)	NORMAL AMORTİSMAN	İLGİLİ GENEL TEBLİĞ
3.13	MEDİKAL MALZEMELER			333
3.13.1	OTOKLAV CİHAZLARI	10	10,00%	333
3.13.2	BUHAR JENERATÖRLERİ	10	10,00%	333
3.13.3	STERİLİZATÖRLER	10	10,00%	333
3.13.4	OKSİJEN VE AZOT TÜPLERİ	20	20,00%	333
3.13.5	BASINÇ DÜŞÜRÜCÜLER(AZOT OKSİJEN VB.)	10	10,00%	333
3.13.6	BASINÇLI HAVA KOMPRESÖRLERİ	15	6,66%	333
3.13.7	OKSİJEN VAKUM AZOT BASINÇLI HAVA PRİZ VE ABONE FİŞLERİ	10	10,00%	333
3.13.8	LABORATUVAR CİHAZLARI			333
3.13.8.1	ANALİZÖRLER(BİYOKİMYA HORMON İDRAR VB.)	5	20,00%	333
3.13.8.2	ETÜV SU BANYOSU ISITICI SİSTEMLER	5	20,00%	333
3.13.8.3	KARIŞTIRICI VE ÇALKALAYICILAR	6	16,66%	333
3.13.8.4	MİKROSKOPLAR	6	16,66%	333
3.13.8.5	ANALİTİK CİHAZLAR	5	20,00%	333
3.13.9	TEŞHİS VE TEDAVİ CİHAZLARI (EKG,EMG,MRI,CT,ENDOSKOPİ CİHAZI,ENDOSKOPİK AMELİYAT ROBOTU	5	20,00%	418
3.13.9.1	DİYALİZ MAKİNASI VE DİYALİZ SU SİSTEMLERİ	6	16,66%	339
3.13.10	MEDİKAL MOBİLYA (HASTA YATAĞI VE TAŞIMA ARABASU VB.)			333
3.13.10.1	PORTATİF SEDYE	5	20,00%	365
3.13.11	AMELİYATHANE VE STERİLİZASYON			333
3.13.11.1	STERİLİZATÖRLER	8	12,50%	333
3.13.11.2	CERRAHİ TERMAL YIKAYICI	8	12,50%	333
3.13.11.3	AMELİYAT MASASI	8	12,50%	333
3.13.11.4	AMELİYAT LAMBASI	8	12,50%	333
3.13.11.5	ANESTEZİ CİHAZI	6	16,66%	333
3.13.11.6	ELEKTROKOTER	6	16,66%	333
3.13.11.7	VİDEO ENDESKOPİ VE GÖRÜNTÜLEME EKİPMANI	6	16,66%	333
3.13.11.8	CERRAHİ EL ALETLERİ	7	14,28%	333

Kaynak: TC. Resmî Gazete 2015.

Tıbbi Cihaz Ömür Devri Çalışmalarında Örnek Matematiksel Modeller

Ekonomik Değerlendirme Yöntemleri:

Sağlık kurumları açısından yatırım projeleri stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle tıbbi cihaz planlama faaliyetlerine somut dayanak oluşturabilecek bazı matematiksel modelleme yaklaşımlarından

---

yararlanılması sağlıklı karar verilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmalar sermaye bütçelemesi kapsamında değerlendirilmektedir. Sağlık kurumlarında sermaye bütçelemesi, sağlık hizmeti üretiminde ihtiyaç duyulan maddi duran varlıklar için yapılacak yatırımlar sonucu gerçekleşecek nakit çıkışların ve bu yatırımlardan elde edilecek nakit girişlerin değerlendirildiği süreç olarak ifade edilmektedir. Sermaye bütçelemesinde kullanılan yöntemlerin bir kısmı paranın zaman değerini dikkate almazken, bir kısmı paranın zaman değerini göz önünde bulundurmaktadır. Paranın zaman değerini göz önünde bulunduran yöntemler beş başlık altında incelenebilir. Bunlar:

Net Bugünkü Değer Yöntemi (Net Present Value),

İç Verimlilik/İç Kârlılık/İç Getiri Yöntemi (Internal Rate of Return),

Karlılık Endeksi (Profitability Index),

Maliyet Fayda Endeksi Yöntemi (Cost-Benefit Index),

Ekonomik Katma Değer Yöntemi (Economic Value Added)'dir (Soylular ve Ağırbaş, 2015).

Optimizasyon Yöntemleri:

Bu bölümde literatürdeki cihaz yenileme politikalarında kullanılan yaygın optimizasyon yöntemlerinden bahsedildiği gibi, güncel çalışmalarda geliştirilmiş ve gerçek hayat örneklerinde denenmiş bazı matematiksel modellerden de örnekler verilmektedir.

Sağlık kurumları envanterinde bulunan tıbbi cihazlarının önerilen yenilenme tarihlerinin belirlenmesinde kullanılacak modellerde, öncelikle tıbbi cihazların ömür devir değerleri için evrensel tıbbi cihaz terminoloji sistemiyle (UMDNS) geliştirilmiş hizmet süreleri listesi kullanılması planlanmaktadır. Standart bir temel oluşturacak bu listedeki ömür devir değerlerine ek olarak, hastanelerin hasta yoğunluk ve kendi içindeki farklı kliniklerdeki değişken kullanım miktarlarının aynı tip cihaz üzerindeki farklı yıpranma etkileri de göz önünde bulundurulacaktır. Böylelikle geliştirilecek gerçekçi modellerin sadece dışarıdan alımları değil, bir kurumun kendi içindeki birimleri arasındaki cihaz değişim olanaklarını da değerlendirmesi sağlanacaktır.

Modellerde kullanılacak ve cihaz yenileme problemine ait belli başlı parametreler aşağıdaki gibidir:

Ömür devri: Bir tip / model yeni alınmış cihazın beklenen kullanım süresi (yıl)

Yaş: Mevcut cihazın yaşı (yıl)

Maliyetler (TL; \$): a) Bakım, işletme, sarf, amortisman, envanter giderleri; b) Aynı tipten yeni cihaz alış fiyatı; c) Alternatif tip cihaz alış fiyatı; d) Sabit giderler (ihale, personel, vb.)

Planlama vadesi: Problemin ele alınacağı süre (yıl)

Cihaz sayıları: Her tip cihazdan (yaş ayrımlı) kurumda bulunan miktarlar (adet).

Cihaz hizmet kapasiteleri: Bir cihazın kaç hastaya hizmet verebileceği veya maksimum kapasitesini hangi oranda kullandığını gösteren değerler

Hurda değeri: Bir cihazın yaşı ve satılacağı yıl bazında elden çıkarıldığında kazanılacak gelir

Talep: Kurumun yıl ve birim ayrımlı beklenen cihaz-hasta kullanım sayıları

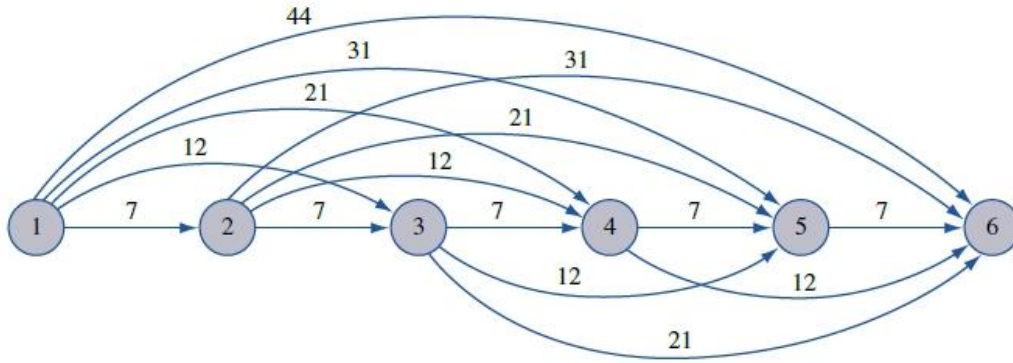
İlk modelleme yaklaşımı, en kısa yol probleminin cihaz yenileme problemine uyarlanmasıdır (Winston, 2003). En kısa yol probleminde, ağ modelleme problemlerinden en bilinenlerinden biri olarak ağdaki bir noktadan bir diğerine en kısa yoldan (süre, mesafe, maliyet, vb.) gidilmesi amaçlanmaktadır. Fakat burada kapasite konusu göz ardı edilmektedir. Alternatif tip cihaz alım seçeneklerindeki tüm hizmet kapasiteleri

aynı olduğu varsayımında bu problemin çözümünde etkili bir şekilde kullanılan Dijkstra algoritması yeterli olacaktır. Fakat problemde noktalar arası mesafeler olarak tanımlanan değerler, yukarıdaki parametreler arasında listelenen ve cihaz tipleri için geçerli olan maliyetlerle değiştirilecektir.

Aşağıda en kısa yol yaklaşımıyla ilgili bir problem örneği verilmiş, probleme karşılık gelen ağ diyagramı ise Şekil 4’de sunulmuştur. Maliyetler bin TL cinsinden verilmiştir.

Yeni alım maliyeti 12 bin TL olan bir cihazın ömür devri 5 yıl, sıfır yaştan 4 yaşa kadar yıllık bakım maliyetleri sırasıyla 2, 4, 5, 9 ve 12 bin TL’dir. Birinci yaştan 4 yaşına kadar geçerli olan hurda ederleri de sırasıyla 7, 6, 2 ve 1 bin TL. olduğunda (5 yaşındaki değeri sıfır) oluşan ağ diyagramı Şekil 4’de olduğu gibi oluşmaktadır. Örneğin 1. düğümden 3.süne geçmeyi seçmek, en başta yeni olan cihazı 2 sene süresince kullanıp 3. yılın başında yenisiyle değiştirmeye karşılık gelmektedir. (1, 3) kenarı üzerindeki 12 bin TL değeri de iki yıllık bakım maliyetleri (2+4) ve yeni cihaz alım tutarının (12) toplamından, iki yaşındaki cihazın hurda değerinin (6) çıkarılmasıyla bulunmaktadır. Benzer şekilde (1, 2), (2, 3), ... (5, 6) kenarlarındaki 7 bin TL maliyet değeri de her sene cihaz değiştirmek, yani sıfır yaşındaki cihaz bakım gideri 2 bin TL ile yeni cihaz alım tutarı 12 bin TL toplamından, bir yaşındaki cihazın hurda değeri olan 7 bin TL’nin çıkarılmasıyla elde edilmektedir.

Şekil 4. En Kısa Yol Problemi Olarak Modellenen Bir Cihaz Yenileme Alternatifleri Ağı

Kaynak: Winston, 2003.

Ayrıca birçok farklı optimizasyon probleminde kullanılan dinamik programlama yöntemini (Bertsekas, 1995), en kısa yol probleminde ve dolayısıyla da cihaz yenileme problemine de etkili bir şekilde uygulamak mümkündür. Bu yöntemde, çok değişkenli bir matematiksel optimizasyon problemi bir dizi karar aşamalarına bölünerek, her aşamada bir karar değişkeninin aldığı değerlerin optimal olup olmadığıyla değerlendirilir. Özyinelemeli bir denklemle birbirine bağlanan bu karar aşamalarındaki her optimal çözümdeki değişken değeri, ana problemin optimal çözümündeki değerleri ile aynıdır.

Abensur (2010: 7-8) cihaz yenileme probleminin dinamik programlamayla çözümüyle ilgili spesifik bir tanımlama verip, ayrıca daha genel ağ modelleme yaklaşımlarından biri olan araç rotalama problemini (Eksioglu, Vural ve Reisman, 2010) cihaz değişim planlaması için uyarlamıştır.

Daha güncel bir modelleme yaklaşımında, ölçek ekonomileri bağlamında paralel olarak çalışan ve sabit ve değişken satın alma maliyetlerine tabi olan bir cihaz grubundaki her bir cihaz için minimum maliyet değiştirme politikaları belirlenmiştir (Büyüktaktın ve Hartman, 2016). Karışık tamsayı programlama formülasyonuna sahip modellerinin teknolojik değişim açısından üç varyantını geliştirmiş olan yazarlar, daha yeni veya teknolojik açıdan daha gelişmiş cihazların envanterdeki ve kullandıkları cihazlardan daha yüksek işlem kapasitesine sahip olduğu kabulüyle, optimal kapasite kazanımlarını incelemişlerdir.

Büyüktahtakın ve Hartman (2016: 682) geliştirdikleri matematiksel modelle, iskonto oranıyla indirgenmiş satın alma, envanter, işletme ve bakım maliyetlerinin hurda gelirlerinden farkını minimize etmeye çalışmışlardır. Planlama vadesi içerisindeki dönemsel taleplerin kullarındaki cihaz kapasiteleri tarafından karşılanabilmesi kısıtlarına ek olarak, modelin tüm varyantları cihazların yaşlarına ve ömür devirlerine bağılı olarak kaçının, hangi dönemlerde kullarımda, envanterde olacağını ve hurdaya ayrılacağını belirleyen ağ akış kısıtlarını içermektedir. Dönemler arası teknolojik değişimi yansıtan model varyantlarında, cihaz hizmet kapasitelerinin alabileceği katsayılar tanımlanmıştır. Yeni cihaz alımı yapıldığında ya doğrudan kullarıma ya da envantere geçirilmesi varsayılmıştır. Ayrıca belirli bir dönemdeki kullarımdaki ve envanterdeki cihaz sayılarının tamsayı olma şartının gevşetildiği modelde, kullarımda 2,5 adet ve envanterde 0,5 adet cihaz olmasına izin verilen matematiksel çözüm, aslında 2 adet cihazın tam zamanlı kullarımda olması ve 3. cihazın o dönemde %50 kullarımda %50 envanterde bulunması anlamında gelmektedir.

Radyoloji, Elektromedikal ve Sağlık Hizmetleri Bilgi Teknolojileri Avrupa Koordinasyon Komitesi (COCIR, 2019) tarafından yayınlanan raporda, tıbbi ekipmanlar üç farklı yaş kategorisine göre değerlendirilmektedir. Komite tarafından 1990'ların sonundan itibaren üye ülkelerdeki tıbbi cihaz envanterlerine ait istatistiksel veriler toplanarak, tıbbi cihazlar için yaş profil karışımı geliştirilmiş ve "Golden Rules", altın kural olarak adlandırılmıştır. Bu kapsamda birinci kategoride; 5 yaş ve daha genç tıbbi cihazların bulunduğu ve envanterde bulunan tıbbi cihazların en az %60'ının 5 yaş ve daha genç olması; ortalama %30'unun 6-10 yaş arasında bulunması ve bunların yenileriyle değiştirme ve gelişen teknolojilere adaptasyon için stratejiler geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. 6-10 yaş arası tıbbi cihazlar ikinci kategoriyi oluşturmaktadır. Üçüncü kategoride olan 10 yaş üstü tıbbi cihazların, envanterdeki tüm cihazların en fazla %10'unu oluşturması gerektiği ve mutlaka değiştirilmesi gerektiği kabul edilmektedir (COCIR, 2019).

Ömür devri başta olmak üzere, yukarıda bahsi geçen tüm farklı parametre ve kriterlerin geliştirilen ve uyarlanan matematiksel modellerde girdi ve kısıt olarak kullanılmasıyla elde edilecek çözümler, sağlık kurumlarının orta ve uzun vade cihaz alım ve yenileme planlarında alternatif karar seçenekleri olarak sunulabilecektir.

Yukarıdaki bölümlerde açıklananlar ışığında, sağlık kurumlarında tıbbi cihaz planlaması en basit haliyle üç aşamada özetlenebilir. İlk aşama, ihtiyaçların belirlenmesi aşamasıdır. Öncelikle sağlık kurumu tıbbi cihaz envanteri bilgi yönetim sisteminden alınarak, eskiyen ve hizmet süresini tamamladığı için değişmesi gereken tıbbi cihazlar belirlenebilir. İkinci aşamada, tıbbi cihazların üretim yılı veya edinme yılı bilgi yönetim sisteminden alınabilir. Tıbbi cihazların üretim yılı veya edinme yılının bulunamaması durumunda uzman görüşüne başvurularak eksikliklerin giderilmesine çalışılır. Üçüncü aşamada değişimi gerekli tıbbi cihazlar için ömür devrine dayalı ve toplam maliyet minimizasyonu amaç fonksiyonuna sahip bu bölümde özetlenen matematiksel modellerden en uygunları kullanılarak yenileme tarihleri ve politikaları ortaya çıkarılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Tıbbi cihazların yönetiminden sorumlu birimler tarafından, bir teknolojinin kullanımına ne zaman son verilmesi gerektiğine karar vermek ve sağlık hizmet sunumundaki teknoloji kaynaklı riskleri minimize etmek çok önemlidir. Hastanelerde tıbbi ekipmanların yenilenmesi ve ileriye dönük stratejik hedefleri karşılayabilecek yeni teknoloji alımlarında sürdürülebilir bir plan elde edilmesi için ömür devrine dayalı modeller oluşturulmalıdır.

Sağlık hizmetlerinde önemli bir maliyet unsuru olan tıbbi cihazlar için hem hastane seviyesinde hem de makro düzeyde ulusal sağlık sistemini içerecek şekilde planlama ve programlama faaliyetleri yapılması ve stratejik planlamaya dayalı satın alma gücünün kullanılması akıllı bir strateji olacaktır. Sağlık kurumlarının satın alma ve tedarik politikaları gözden geçirilmeli, satın alma politikalarının tıbbi cihazların yaygın kullanımı üzerine olası etkileri araştırılmalıdır. Ulusal satın alma politikalarının yeni tıbbi cihazların verimli

ve zamanında alımını destekleyebileceği göz önüne alındığında, ülke çapında satın alma ve ihale faaliyetlerinde etkileme ve kontrol için düzenleyici mekanizmalar oluşturulmalıdır. Özellikle ileri teknoloji ürünü tıbbi cihazlar için, bütçe belirsizliği ve yetersizliğini çözebilecek stratejiyi içeren stratejik planlamalara dayalı tıbbi cihaz listeleri oluşturulmalı ve finansal sistem düzenlemeleri kullanılarak, merkezi tedarik planlamaları sayesinde ölçek ekonomisi elde edilmesi ile global ölçekte yatırımlar cazip hale getirmeli ve kurumların pazarlık gücünün arttırılması hedeflenmelidir. Ayrıca, beş veya on yıllık stratejik teknoloji planlamaları sayesinde ulaşılabilecek ekonomik büyüklük, tıbbi cihaz endüstrisinin üretim ve kaynak planlamasına katkı sağlayabilir ve yeni fırsatlar sunabilir.

Sağlık kurumlarında tıbbi cihaz planlamasında ömür devrine dayalı toplam maliyet minimizasyonu içeren matematiksel modeller kullanılarak, hastane envanterinde ömür devrini dolduracak ve değişmesi gereken tıbbi cihaz ve malzemeler belirlenebilecek, ömür devri başta olmak üzere farklı parametre ve kısıtların geliştirilecek ve uyarlanacak matematiksel modellerde kullanılmasıyla elde edilecek çözümler, sağlık kurumlarının orta ve uzun vade cihaz alım ve yenileme planlarında alternatif karar seçenekleri olarak sunulabilecektir. Böylece tıbbi cihazlar daha yüksek maliyetle çalıştırılmak yerine, asgari ortalama maliyetle çalıştırılarak daha fazla kazanç elde edilebilir.

Günümüz modern yönetim anlayışı açısından gerek kamu gerekse özel tüm hastane yönetimlerinin sağlık hizmet sunumunu doğrudan etkileyen tıbbi cihaz ve ekipmanların teknoloji planlarının oluşturulmasını, maliyet-etkin amaçlı model ve yöntemlerle sağlaması orta ve uzun vadede büyük ekonomik fayda sağlayabilecektir. Bu planların ekonomik, idari ve tıbbi çalışmalarda başvurulacak önemli kaynaklardan biri olarak kabulüyle, geleceğe yönelik büyük ölçekli planlama ve programlama faaliyetlerinin daha etkin ve isabetli şekilde yürütülmesi ve diğer yönetsel kararlarda kullanılması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Abensur E. (2010). Optimization Models Applied to Equipment Replacement Policy, XVI International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, 12-15 Ekim, Sao Paulo, Brezilya.
- Ağırbaş İ. (2014) Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Amerikan Hastaneler Birliği (American Hospital Association) [AHA]. Estimated Useful Lives of Depreciable Hospital Assets, American Hospital Association, Chicago, USA. Erişim: www.aha.org.
- Atasever M. (Ed.). (2018). Şehir Hastaneleri Araştırması, Sağlık-Sen Yayınları – 46 ISBN: 978-605-87841-7-8 Erişim: <https://www.researchgate.net/publication/326723253>, Erişim Tarihi:15.09.2019.
- Atasever M. (Ed.). (2017). Türkiye Tıbbi Cihaz Sektör Analizi, Sağlık-Sen Yayınları – 36 ISBN: 978-605-87841-3-0 Erişim: <https://www.researchgate.net/publication/327534695>, Erişim Tarihi:15.09.2019.
- Bertsekas D.P. (1995). Dynamic Programming and Optimal control (Vol 1), Athena Scientific , Belmont, ABD.
- Biomedical Engineering Advisory Group of the South Australian Government. [BEAG]: Guidance Paper, Life Span of Biomedical Devices, (2004). Erişim: www.flinders.edu.au/medicine/sites/biomedical-engineering/supporting-patientcare/beagpublic.cfm.
- Büyüktaktın İ.E., ve Hartman J.C. (2016). A mixed integer programming approach to the parallel replacement problem under technological change, International Journal of Production Research, 54:3, 680-695, DOI:10.1080/00207543.2015.1030470.

-
- COCIR (2019). European Coordination Committee of the Radiological, Electromedical and Healthcare IT Industry, "Medical Imaging Equipment: Age Profile & Density" Erişim: https://www.cocir.org/fileadmin/Publications_2019/19076_COC_AGE_PROFILE_web.pdf. Erişim Tarihi: 10.09.2019.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2010). Medical Devices: Managing the mismatch: an outcome of the priority medical devices Project, WHO, 2010. Erişim: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44407/9789241564045_eng.pdf;jsessionid=ADAF8D0A766DF4096AF5314BAE36343B?sequence=1.
- Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü [OECD], (2015). Yapısal İş İstatistikleri, Erişim: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/data/oecd-employment-and-labour-market-statistics_lfs-data-en.
- Eksioglu B., Vural A.V. ve Reisman A. (2009). The Vehicle Routing Problem: A Taxonomic Review. Computers & Industrial Engineering, vol. 57, p. 1472-1483.
- Emergency Care Research Institute [ECRI], (1995). Strategic Technology Planning, Health Technology Management, ECRI Institute's Health Devices System.
- Espicom Business Intelligence (2015), "World Medical Devices Fact Book". Tıbbi Cihaz Pazar Öngörüsü, USA.
- Eucomed HTA Position Paper. Brussels, Eucomed, (2008). Erişim: [http://www.eucomed.org/uploads/Modules/Publications/Eucomed%20position%20paper%20on%20Health%20Technology%20Assessment%20\(HTA\).pdf](http://www.eucomed.org/uploads/Modules/Publications/Eucomed%20position%20paper%20on%20Health%20Technology%20Assessment%20(HTA).pdf). Erişim Tarihi:22.03.2015.
- Global Medical Device Market Outlook 2018, Frost&Sullivan. Erişim: <https://www.marketresearch.com/Frost-Sullivan-v383/Global-Healthcare-Outlook-11389862/>
- Jordahl E.A., Robbins M. ve Sedlmeier M. (2016). Meeting New Equipment Needs And Reducing Capital Costs: Alignment of capital sources for equipment with the parameters and expected uses of that equipment can significantly reduce costs while meeting changing technology related needs. Healthcare Financial Management, Vol. 70 Issue 7, p.60-62.
- McCarthy J.P., Scott R., Blackett P., Amooore J. ve Hegarty F.J. (2014). Health Technology Management. Clinical Engineering, Chapter 4, Pages 43-57.http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleListURL&_method=list&_ArticleList.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). Tıbbi Cihaz ve Tıbbi Malzeme Çalışma Grubu Raporu, ISBN 978-605-9041-17-1, Ankara.
- Kiper M. (2018). (Ed.). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi Cihaz Sektörü ve Strateji Önerisi, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV), ISBN: 978-975-95878-9-5, Ankara.
- Soylular B., "Hastanelerde Biyomedikal Klinik Mühendislik Hizmetlerinin Tıbbi Cihaz Kullanıcıları ve Yöneticiler Bazında Değerlendirilmesi" 2006, Dokuz Eylül Üniv. Yüksek Lisans Tezi.
- Soylular, B. ve Ağırbaş, İ. (2015). "Tıbbi Cihaz Yatırım Kararlarının Maliyet Fayda Endeksine Göre Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 68(1), s.23-32.
- Soylular, B. ve Esatoğlu, A.E. (2016). "Sağlık Hizmetlerinde Stratejik Teknoloji Planlama Süreci ve Ömür Devrine Dayalı Sağlık Teknolojisi Yönetim Modeli Örneği", 10. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 1-03 Aralık, Kızılcahamam-Ankara.

Taflan S. (2017). Türkiye’de Sağlık Yatırımları Proje Yatırım Stoku, Sağlık Bakanlığı Sağlık Yatırımları Genel Müdürü, Sağlıkta KÖİ Derneği toplantısı Sunusu, 2017.

TC. Resmî Gazete 14 Haziran 2003 tarih ve 25138 nolu Sanayi Mallarının Satış Sonrası Hizmetleri Hakkında Yönetmelik.

TC. Resmî Gazete 25 Aralık 2015 tarih ve 29573 nolu 458 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 333)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ.

Winston W.L. (2003). Operations Research: Applications and Algorithms (4. Basım). Cengage Learning, Boston, ABD.

KONGRE PANELİ: TÜRK DÜNYASI İŞBİRLİĞİ FIRSATLARI VE ÖNERİLER

Panelistler

Prof. Dr. Seyhan FIRAT, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi, K: Makedonya

Doç. Dr. Ergin JABLE, Priştine Üniversitesi, Kosova

Doç. Dr. Fariz AHMADOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan

Dr. Güllü KARANFİL, Moldova Bilimler Enstitüsü, Moldova

Dr. Metin ÖMER, Ovidius Üniversitesi, Romanya

SONUÇ BİLDİRGESİ

Türk Dünyasında bilgi birlikteliği, teknolojik gelişmeler, sosyal politikaların geliştirilmesi, toplumun refah ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi için “**Türk Dünyası Araştırma, Eğitim ve Gençlik Merkezi**” kurulabilir. En önemli hedefleri arasında bireyin çalışma hayatına başarılı bir şekilde uyumunu sağlamak olacaktır. Programın başlangıcı olması itibarıyla öncelikle üniversite öğrencilerinin belirli bir dönemi veya yılı Türk Dünyası ülkelerinden birinde okumaları ve üniversiteler arasında denkliklerin ve ortak müfredat programlarının yerel ihtiyaçları da göz önüne alarak geliştirilmesi hedeflenecektir. Çalışma hayatının vazgeçilmezi olan ortak mesleki eğitim projeleri ve ortaklıkları da Türk Dünyasındaki ekonomik, sosyal gelişmeleri ve birliktelikleri destekleyecektir. Kurulacak olan ortak işbirliği merkezinde sadece eğitim-öğretim faaliyetleri desteklenmeyecek aynı zamanda hayat boyu öğrenme esas ve usulleri de projeler dahilinde desteklenecektir. Sistemin düzenli çalışması için her bir ortak ülkede Türk Dünyası Eğitim ve Gençlik Merkezleri kurulacaktır. Bu merkezler Türk Dünyası ülkeleri arasındaki hareketliliği ve ortak projeleri organize edecektir. Ülkeler arası hareketlilik ve ortak proje maddi desteğini kurulacak olan ortak fondan karşılanacaktır. Bu fonun desteğini üye ülkeler maddi güçleri oranında destekleyeceklerdir. Böylece Türk Dünyası ülkeleri arasında çalışma hayatı ile eğitim hayatı arasındaki bağı artırmak ve genel/mesleki eğitime yönelik yenilikçi ürün, araç, metot ve uygulamaların geliştirilmesine yönelik olarak destek sağlayacak bir işbirliği programı kurulacaktır. Gaspıralı İsmail’in dediği gibi “Dilde, Fikirde, İşte birlik” sağlanabilecektir. Burada çok farklı projeler grubu tasarlanabilir. Eğitim-öğretim projeleri yanında ürün odaklı projelerde desteklenebilir. Böylece kısa sürede (10-15 yıl) projeler kültürü oluşturulabilir. Yalnız buradaki ana tema en azından üç veya daha fazla Türk Dünyası ülkesinin birlikte proje hazırlama veya ortak olması şeklinde düzenlenmelidir. Burada önemli konulardan biride her insanın Türk vatandaşlığından tam anlamıyla yararlanmasını sağlamak üzere gerekli olan bilgi beceri ve yeteneklerle donatılması için yapılacak yenilikçi ülkeler arası girişimleri desteklemektir.

Avrupa Birliği üyeleri kendi aralarında ortak proje çalışma grupları kurmuşlardır. Program hedefleri doğrultusunda yeni proje ve destek programları düzenleyerek bütün ortak ülkelerin kullanımına sunarak bilgi birlikteliği oluşturmuşlar ve bu faaliyetlerine kesintisiz bir şekilde devam etmektedirler ([www. http://www.ua.gov.tr](http://www.ua.gov.tr)). Bu benzer yapılanmayı Türk Dünyasında gerçekleştirebiliriz. Türk Dünyasının genişleme sürecinde ortak eğitim ve kültür alanında yeni açınımlar geliştirmek zorundayız. Özellikle mesleki eğitim alanında Türk Dünyası genelinde bilgi ve deneyim paylaşımı desteklenmelidir. Buradaki temel amaç “Türk Dünyasını bilgiye dayalı rekabetçi ekonomi haline getirmektir”. Bu amaç doğrultusunda:

- Son derece ciddi bir rekabet ortamı oluşturularak sadece en iyi projelerin desteklendiği bir yapıya kavuşmak,
- Türk Dünyası’nı oluşturan ülkeler arasında ortaklıklar oluşturmak (bu aşamanın özellikle kaynak kullanımı ve adanmışlık gerektireceği unutulmamalıdır).
- Güçlü bir ortaklık yapısı, başarılı bir uluslararası proje ortaya koymanın en temel özelliğidir gibi hedefler belirlenmelidir.

Türk Dünyası üniversiteleri arasında öğrenci ve öğretim elamanı değişimini gerçekleştirmek amacıyla Dede Korkut programı oluşturulabilir. Programın amacı Türk Dünyası'nda yüksek öğretimin kalitesini artırmak ve Avrupa boyutunu güçlendirmektir. Bu hedef, Avrupa'nın değişik ülkelerindeki iyi uygulamaları Türk Dünyası'nın bütününün istifadesine sunmak olarak özetlenebilir. Dede Korkut programı, belirtilen amaçları; üniversiteler arasında ülkelerarası işbirliğini teşvik ederek, öğrencilerin ve eğitimcilerin Türk Dünyası'nda karşılıklı değişimini sağlayarak ve programa katılan ülkelerdeki çalışmaların ve alınan derecelerin akademik olarak tanınması ve şeffaflığın gelişmesine katkıda bulunarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Doğru bir takım kurmak farklı uzmanlıklara sahip ortakların doğru bir karışımıyla mümkündür. Ortaklık bir yap-boza benzetilebilir.

Kurulacak Türk Dünyası Araştırma, Eğitim ve Gençlik Merkezi'nin temel hedefleri:

- Kişilerin özellikle gençlerin, temel mesleki eğitim içinde tüm düzeylerde beceri ve yeterliliklerinin artırılması; Bu hedef, istihdamın artırılması ve mesleki bütünleşmenin kolaylaştırılması amacıyla diğerleriyle birlikte iş bağlantılı mesleki eğitim ve çıraklık yoluyla gerçekleştirilebilir.
- Özellikle teknolojik ve örgütsel değişimi güçlendirmek üzere uyum sağlayabilmeyi artırıp geliştirmeye yönelik sürekli mesleki eğitimde ve hayat boyu beceri ve yeterlilikler kazanmada kalitenin yükseltilmesi, bunlara erişimin iyileştirilmesi.
- Rekabet edebilmeyi ve girişimciliği, yeni istihdam fırsatları açısından da, geliştirmek üzere mesleki eğitimin yenileşme sürecine katılımını destekleyip arttırmak. Bu çerçevede, üniversiteler dahil mesleki eğitim kurumları ile işletmeler (özellikle KOBİ'ler) arasında işbirliğinin artırılmasına özel önem verilmelidir.
- Bilgi birliktelikleri ile üniversiteler arasında teknoloji değişimi ve gelişimi ile bilgi çağını yakalamak temel hedef olacaktır.

Sonuç Olarak

Türk Dünyası araştırma eğitim ve gençlik merkezi bu birliği oluşturan ülkeler arasında projeler hazırlamak amacıyla görevdeşlik yaratmak ve değişimin geliştirilmesi, proje kapsamıyla ilgili daha iyi bir izlenim edinilmesi ve gerek projeler gerekse program çapındaki genel etkiyi artırmak amacıyla kurulması hayati önem taşıyan bir öncelikler bütünüdür. Bugün Türk Dünyası her zamankinden daha çok bir ve diri olmaya mecburdur. Bu birlik Asya ve Avrupa'nın ve hatta bütün dünyanın huzurlu, mutlu, refah seviyesi yüksek, hayat standardı ve çalışma şartları daha insani olmasında en önemli görevi üstlenebilir. Çünkü Türk'ün olduğu yerde barış ve kardeşlik vardır.

Amaç, Türk Devletleri olarak bir yerlere yamanma yerine Türk vakarına yakışacak şekilde kurulacak birliğe başkalarının dahil olmasını cezp ettirecek yüksek refah seviyesine çıkarmak olmalıdır. Bu nedenle kurulacak olan merkez:

- İşgücü piyasasına bütünleşme
- Şirketler ve özellikle KOBİ'ler bünyesindeki bilgi ve becerilerin geliştirilmesi

- Eğitim kalitesi-eğitim imkânları ve yeni eğitim metotlarının adaptasyonu
- Bilginin şeffaflığı, değerlendirilmesi ve belgelendirilmesi
- E-öğrenme
- Teknoloji transferi
- Tekno kentlerin kurulması
- Uzay teknolojisinin verimli kullanımı
- Ortak ticaret alanlarının belirlenmesi
- Hukukta birlikteliğin sağlanması (toplum haklarının korunması)
- Endüstri 4.0 ve 5.0 çalışmalarına hızla katılmak
- Türkçe'yi ortak dil kabul ederek çalışmaları bu Türkçe ortak dil üzerinden gerçekleştirmek
- Türk Dünyası Bakanlığı kurmak
- Türk Dünyası ortak dizinleri kurmak

amacıyla çalışma ve faaliyetler ivedi olarak uygulamaya geçilmelidir. Kaybedilecek zamanımız yoktur.

Saygılarımızla.

1. ULUSLARARASI BALKANLARDA TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ

10-16'09 MAYIS KOSOVA - PRİŞTİNE

TARİH VE ETNOGRAFYA
KÜLTÜR KONGRESİ
YEREL KÜLTÜR
BAŞLIDIR
BAŞLIDIR
KONGRE FOTOĞRAFLARI

2. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

10 MAYIS 09 HAZİRAN 2010 KOSOVA - PRİŞTİNE

KÖPRÜ ÇUPRI ÇUPRIJA

BALKANLARDAN 21. YÜZYILI OKUMAK: GEÇMİŞİN İZİNDEN GELECEĞE

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler

ÖNEMLİ TARİHLER

- Tam Metinler İçin Son Gönderme Tarihi: 29 Mart 2010 Pazar
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 12 Nisan 2010 Pazar
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 19 Nisan 2010 Pazar

KÜLTÜR GEZİSİ Ayak izlerim...

www.sbkongre.sakarya.edu.tr - sbkongre@sakarya.edu.tr

3. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

19-25 MAYIS 2011 BOSNA HERSEK - MOSTAR

BALKANLAR İÇİN YENİ PERSPEKTİFLER

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler

ÖNEMLİ TARİHLER

- Tam Metinler İçin Son Gönderme Tarihi: 28 Mart 2011 Pazar
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 11 Nisan 2011 Pazar
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 18 Nisan 2011 Pazar

KÜLTÜR GEZİSİ

www.sbkongre.sakarya.edu.tr

5. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

4 HAZİRAN 5 HAZİRAN 2013 NOVI PAZAR - SİRBİSTAN

SOSYAL BİLİMLERDE YÖNTEM ÇALIŞTAYI

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Yönetim Bilim Sistemleri
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler

ÖNEMLİ TARİHLER

- Tam Metinler İçin Son Gönderme Tarihi: 26 Nisan 2013 Cuma
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 20 Mayıs 2013 Cuma
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 21 Mayıs 2013 Salı

KÜLTÜR GEZİSİ

www.ubsbk.sakarya.edu.tr

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

13-16 EYLÜL 2012 ÜSKÜP - MAKEDONİYA

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Yönetim Bilim Sistemleri

ÖNEMLİ TARİHLER

- Tam Metinler İçin Son Gönderme Tarihi: 22 Haziran 2012 Perşembe
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 13 Temmuz 2012 Cuma
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 20 Temmuz 2012 Cuma

KÜLTÜR GEZİSİ Üsküp'ten Atina'ya... 13 - 16 EYLÜL 2012

www.ubsbk.sakarya.edu.tr

6. HALKLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kirez ayının 8-12 2014-cü yıl Komrat

KONULAR

- Antropoloji hem İstoriya
- Din
- Dil hem kultura
- Literatura
- Pedagogika
- Ekonomika hem finansayma
- Girişimcilik hem menecment
- Yurisprudentiya
- İletişim
- Saalık
- Politoplogiya hem önnendirma
- Sofjologiya hem felsefe
- Sport
- Turizm
- Halklararası İlişkiler
- Bilim sistemlerinin önedilmesi

Statyaların yollanması için bitki gün: Hederlez ayının 2-si, 2014

Kabuledilan statyalar için haber: Hederlez ayının 16-sı, 2014

www.balkankongre.org

7. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

35-30 Ağustos 2015 Kaposvar MACARİSTAN

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Dil, Kültür ve Din
- Edebiyat
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- İletişim
- Sağlık, Spor ve Turizm
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Yönetim Bilim Sistemleri

ÖNEMLİ TARİHLER

- Tam Metinler İçin Son Gönderim Tarihi: 15 Mayıs 2015
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 29 Mayıs 2015
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 15 Haziran 2015

KÜLTÜR GEZİSİ

www.balkankongre.org

8. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

"Balkanlarda Sünnî Müslümanların İstikrarı"

8-11 Eylül 2017 Köstence ROMANYA

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Dil, Kültür ve Din
- Edebiyat
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- İletişim
- Sağlık, Spor ve Turizm
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Yönetim Bilim Sistemleri

ÖNEMLİ TARİHLER

- Genişletilmiş Özet Metin Son Gönderim Tarihi: 30 Haziran 2017
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 17 Temmuz 2017
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 24 Temmuz 2017

KÜLTÜR GEZİSİ

www.balkankongre.org

9. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

26 EKİM 27 EKİM 2019 KUŞADASI

ve Sosyal Bilimlerde Nitel Yöntem Çalıştayı

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Dil, Kültür ve Din
- Edebiyat
- Ekonomi ve Maliye
- Eğitim
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Çağdaş
- İletişim
- Sağlık, Spor ve Turizm
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Uluslararası İlişkiler
- Yönetim Bilim Sistemleri
- Araştırma Yöntemleri

ÖNEMLİ TARİHLER

- Genişletilmiş Özet veya Tam Metin İçin Son Gönderim Tarihi: 20 Eylül 2019 Cuma
- Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 23 Eylül 2019 Pazar
- Kongre Kayıt İşlemleri İçin Son Tarih: 04 Ekim 2019 Cuma

KÜLTÜR GEZİSİ

www.balkankongre.org